

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

100

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN YÜZÜNCÜ YILI

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

The Journal of Institute of Social Sciences

SELÇUK
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI

E-ISSN 2667-4750

Yıl: 2023 Sayı:

52

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

THE JOURNAL OF SELÇUK UNIVERSITY SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

Yıl: 2023 - Aralık / Sayı: 52
E-ISSN 2667 - 4750

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Yıl: 2023 • Sayı: 52 • E-ISSN 2667-4750

İmtiyaz Sahibi / Owner

Selçuk Üniversitesi adına
Prof. Dr. Metin AKSOY

Yazı İşleri Müdürü – Baş Editör / Editor-in- Chiefs

Dr. Öğr. Üyesi Melikşah AYDIN

Editör Yardımcısı / Editorial Asistants

Dr. Öğr. Üyesi Havva Nur TARAKCI – Doç. Dr. Özlem ÖZGÜR – Doç. Dr. Emre Osman OLKUN
Arş. Gör. Elif KAYA

Editör Kurulu / Editorial Board

Doç. Dr. Ali AKGÜN – Doç. Dr. Emre Osman OLKUN - Dr. Öğr. Üyesi Havva Nur TARAKCI
Doç. Dr. Özlem ÖZGÜR - Arş. Gör. Elif KAYA

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Şükrü BALCI - Prof. Dr. Alexandra MUTIU - Prof. Dr. Joots PLATJE
Prof. Dr. Karmen MEDICA - Prof. Dr. Miruna NACHESCU
Prof. Dr. Bansi L. SAWHNEY - Prof. Dr. Özdemir KOÇAK - Prof. Dr. Onur BEKİROĞLU
Prof. Dr. Fatih MANGIR - Prof. Dr. Ahmet TARHAN - Prof. Dr. Abdullah KARAMAN
Prof. Dr. Rabia KÖSE DOĞAN - Doç. Dr. Selcen ERDAL - Doç. Dr. Ali AKGÜN - Dr. Öğr. Üyesi Melikşah AYDIN

Alan Editörleri / Field Editors

Prof. Dr. Fatih MANGIR - Selçuk Üniversitesi - Prof. Dr. Adnan ÇELİK Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Nezir AKYEŞİLMEN - Selçuk Üniversitesi - Prof. Dr. Mustafa TOKER - Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet TARHAN - Selçuk Üniversitesi - Prof. Dr. Mehmet GÖKÜŞ - Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Osman KUNDURACI - Selçuk Üniversitesi - Prof. Dr. Gürcan Şevket AVCIOĞLU Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Onur BEKİROĞLU - Ondokuz Mayıs Üniversitesi - Prof. Dr. Abdullah KARAMAN - Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Enes BAL - Necmettin Erbakan Üniversitesi - Prof. Dr. Rabia Köse DOĞAN - Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Barbara PISKER - University of Zagreb - Doç. Dr. Hasan Ali POLAT - Selçuk Üniversitesi

Dil Editörleri / Language Editors

Prof. Dr. M. Salih GÜRAN - Gümüşhane Üniversitesi - Doç. Dr. Huri Deniz KARCI - Ankara Medipol Üniversitesi

Yayın ve Etik Editörü / Publication and Ethics Editor

Doç. Dr. Emre Osman OLKUN - Selçuk Üniversitesi

Yöntem ve İstatistik Editörü / Method and Statistics Editors

Doç. Dr. Yunus AKDOĞAN - Selçuk Üniversitesi

Danışman Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Metin AKSOY (Selçuk Ü.) - Prof. Dr. Alexandra MUTIU (University of Babeş Bolyai)
Prof. Dr. Murat TÜRK (Osmaniye Korkut Ata Ü.) - Prof. Dr. Joots PLATJE (University of Wrocław)
Prof. Dr. Birol MERCAN (Necmettin E.Ü.) - Prof. Dr. Karmen MEDICA (University of Primorska)
Prof. Dr. Mustafa MIYNAT (Celal Bayar Ü.) - Prof. Dr. Zülfikar DAMLAPINAR (Hacı B. V. Ü.)
Prof. Dr. Mahmut KARGIN (Celal Bayar Ü.) - Prof. Dr. Haluk DUMAN (Aksaray Ü.)
Prof. Dr. Hüseyin AKTAŞ (Celal Bayar Ü.) - Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR (Yıldırım Beyazıt Ü.)
Prof. Dr. Mehmet MUCUK (Selçuk Ü.) - Prof. Dr. Hakan AYDIN (Erciyes Ü.)
Prof. Dr. Adnan ÇELİK (Selçuk Ü.) - Prof. Dr. İzzet ÖZGENÇ (Ankara Hacı B. V. Ü.)
Prof. Dr. Mustafa AKDAĞ (Erciyes Ü.) - Prof. Dr. Hamza ÇAKIR (Kırgızistan Manas Ü.)
Prof. Dr. Mehmet ÖZ (Hacettepe Ü.) - Prof. Dr. İlhan KÜÇÜKKAPLAN (Pamukkale Ü.)
Prof. Dr. Yusuf ADIGÜZEL (Sakarya Ü.) - Prof. Dr. Aykut BEDÜK (Selçuk Ü.)
Prof. Dr. Çağatay ÜNÜSAN (KTO Karatay Ü.) - Prof. Dr. Mehmet Fatih KİRİŞÇİOĞLU (Hacı B. V. Ü.)
Prof. Dr. Caner ARABACI (Necmettin E.Ü.) - Prof. Dr. Nezir AKYEŞİLMEN (Selçuk Ü.)
Prof. Dr. Mustafa ŞEKER (Akdeniz Ü.) - Prof. Dr. Miruna NACHESCU (University of Timişoara)
Prof. Dr. Bansi L. SAWHNEY (University of Baltimore) - Assist. Prof. Luca FERRI (University of Naples Federico II)
Prof. Dr. Barbara PISKER - (University of Zagreb)

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Yıl: 2023 • Sayı: 52 • E-ISSN 2667-4750

Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisinin Yer Aldığı İndeksler:

TÜBİTAK - ULAKBİM TR Dizin,
MLA,
EBSCO - Central & Eastern European Academic Source (CEEAS),
ERIHPLUS (European Reference Index for the Humanities and Social Sciences),
ProQuest | Ulrich's Periodicals Directory,
DOAJ: Directory of Open Access Journals,
EBSCO – SocINDEX

Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisinin Yer Aldığı Dijital Platformlar:

İSAM (Türkiye Diyanet Vakfı - İslam Araştırmaları Merkezi),
Tei (Türk Eğitim İndeksi),
DRJI (Directory of Research Journals Indexing),
Academic Resource Index (Research Bib),
ASCI (Asian Science Citation Index)

Yazışma Adresi / Contacts

Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Editörlüğü
42060 Selçuklu – KONYA
Tel: 0.332.241 05 21 & Fax: 0.332.241 05 24

Kapak: Abdullah Gümüş

Dizgi: Ahmet Önder Erdoğan

Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi yılda üç defa yayınlanan (Nisan, Ağustos ve Aralık) Ulusal hakemli bir dergidir. Dergimizde yayınlanan makalelerdeki her türlü sorumluluk yazarlara aittir.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Yıl: 2023 • Sayı: 52 • E-ISSN 2667-4750

2023 Yılında Yayınlanan 50., 51. ve 52. Sayılarının Hakemleri

- Prof.Dr.Abdulkadir Develi Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Adnan Pınar Selçuk Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Ahmet Koyuncu Necmettin Erbakan Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Alaeddin Yalçinkaya Marmara Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Ali Murat Alparslan Süleyman Demirel Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Arzu Özyürek Karabük Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Aşina Gülerarslan Özdengül Selçuk Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Ayça Çekiç Akyol İnönü Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Ayhan Biber İstanbul Arel Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Baki Yılmaz Selçuk Üniversitesi (2)*
Prof.Dr.Belgin Aydın Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Bilge Afşar KTO Karatay Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Birol Gülnar Selçuk Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Burcu Güvenek Selçuk Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Caner Arabacı KTO Karatay Üniversitesi (2)*
Prof.Dr.Celalettin Serinkan Pamukkale Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Deniz Yenğin Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Derya Sivük Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Doğan Uysal Manisa Celal Bayar Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Ebru Aykan Kayseri Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Enes Kabakçı İstanbul Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Erdal Dağtaş Anadolu Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Erdem Taşdemir Karadeniz Teknik Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Erhan Tecim Selçuk Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Erkan Yüksel Anadolu Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Erşan Sever Aksaray Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Esra Kabaklarlı Selçuk Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Fikret Birdişi İnönü Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Filiz Aydoğan Boschele Marmara Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Gülüshan Özgün Başbüyük Akdeniz Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Handan Ertaş Selçuk Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Harun Yeniçeri Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Hasan Bülbül Necmettin Erbakan Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Hasan Murat Ertuğrul Anadolu Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Himmet Hülür Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Hüsamettin İnaç Kütahya Dumlupınar Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Işıl Aktuğlu Ege Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.İlham Enveroğlu Selçuk Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.İlhan Aksoy Ondokuz Mayıs Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Kenan Dağcı ICONSOS (1)*
Prof.Dr.Kerem Karabulut Atatürk Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Mahmut Hakkı Akın İstanbul Medeniyet Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Mehmet Engin Deniz Yıldız Teknik Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Mehmet Fidan Selçuk Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Melih Özçalık Manisa Celal Bayar Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Meral Serarslan Selçuk Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Mete Çamdereli İstanbul Ticaret Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Muhacir Murat Yeşil İstanbul Ticaret Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Muhammet Bilal Anık Aydın Adnan Menderes Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Mustafa Akdağ Erciyes Üniversitesi (3)*
Prof.Dr.Mustafa Koçer Erciyes Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Mustafa Zihni Tunca Süleyman Demirel Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Narin Tülay Şeker Akdeniz Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Nazlı Bayram Yaşar Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Neslihan Kıyar Kocaeli Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Nur Dilbaz Alacahan Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Nuri Ömürbek Süleyman Demirel Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Nursel Aydın Aşar Akdeniz Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Nurten Çetin Trakya Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Nüket Elpeze Ergeç Çukurova Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Orhan Cebraioğlu Selçuk Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Ömer Bakan Selçuk Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Ömer Özer Anadolu Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Özcan Sezer İnönü Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Rabia Özpeynirci Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Salih Tunç Akdeniz Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Seher Balcı Çelik Ondokuz Mayıs Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Selami Özsoy Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Selin Tüzün Ateşalp Marmara Üniversitesi (1)*

Prof.Dr.Serhat Burmaoğlu İzmir Katip Çelebi Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Sertif Demir Türk Hava Kurumu Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Sinem Yapar Saçık Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Susran Erkan Eroğlu Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Prof.Dr.Süleyman Hakan Yılmaz Selçuk Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Süleyman Karaçor Selçuk Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Şengül Yalçınkaya Karadeniz Teknik Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Şevki Özgener Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Ümit Arklan Süleyman Demirel Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Vakur Sümer Selçuk Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Vesile Çakır Selçuk Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Volkan Alptekin İzmir Katip Çelebi Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Yasin Bulduklı İzmir Katip Çelebi Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Yıldız Akpolat Dokuz Eylül Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Yunus Yoldaş Erciyes Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Yusuf Adıgüzel Sakarya Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Zülfikar Damlapınar Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi (1)*
Prof.Dr.Zülfiye Acar Şentürk Yozgat Bozok Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Ahmet Günay Süleyman Demirel Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Ahmet Oktan Ondokuz Mayıs Üniversitesi (2)*
Doç.Dr.Ahmet Tank Türkmenoğlu Necmettin Erbakan Üniversitesi (2)*
Doç.Dr.Ahmet Tuncay Erdem Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi (2)*
Doç.Dr.Ali Çiftçi Amasya Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Bahar Urhan Akdeniz Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Baştürk Kaya Necmettin Erbakan Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Bayram Oğuz Aydın Süleyman Demirel Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Burçe Akcan Başkent Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Canan Aslan Orta Doğu Teknik Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Cem Korkut Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Derya Çetin Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi (2)*
Doç.Dr.Derya Gül Ünlü İstanbul Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Ebru Güzel Fenerbahçe Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Efe Can Kılınç Kırıkkale Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Emel Tanyeri Mazıcı Erciyes Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Emine Nihan Cici Karaboğa Necmettin Erbakan Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Emre Osman Olkun Selçuk Üniversitesi (2)*
Doç.Dr.Enes Abanoz Ondokuz Mayıs Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Erhan Kılınç Selçuk Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Erman Akıllı Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Erol Tekin Kastamonu Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Ertan Erol İstanbul Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Faruk Temel Erciyes Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Fatih Ayhan Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Fatma Nisan İnönü Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Gürkan Gümüştam KKTC MEB (1)*
Doç.Dr.Hacer Aker Selçuk Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Hakan Andemir Kütahya Dumlupınar Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Hasan Hüseyin Taylan Sakarya Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Hüsametdin Akar Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.İlbal Bozkurt Avcı Samsun Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.İrfan Hıdıroğlu Atatürk Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.İsmail Çiğerci Afyon Kocatepe Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.İsmail Metin Manisa Celal Bayar Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Kubilay Çağrı Yılmaz Manisa Celal Bayar Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Levent Yiğittepe Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Mehmet Ali Aydemir Muş Alparslan Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Mehmet Emin Erendor Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Mehmet Kaplan Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Mehmet Nuri Salur Necmettin Erbakan Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Melehat Gezer Dicle Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Metin Eken Erciyes Üniversitesi (2)*
Doç.Dr.Muhammet Ertoy İzmir Katip Çelebi Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Murat Başan Erciyes Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Murat Canpolat İnönü Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Murat Koçyiğit Necmettin Erbakan Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Mustafa Çanakçıoğlu İstanbul Gelişim Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Mustafa Derviş Dereli Necmettin Erbakan Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Mustafa Göktuğ Kaya Maliye Bakanlığı (1)*
Doç.Dr.Mustafa Mortaş Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Mustafa Temel Erciyes Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Müge Akbağ Marmara Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Nebije Konuk Kandırmacı Dokuz Eylül Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Nezahat Ekici Özcan Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Nezahat Koçyiğit Necmettin Erbakan Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Nuri Paşa Özer Necmettin Erbakan Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Nursel Bolat Ondokuz Mayıs Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Oğuzhan Aytar Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Osman Çalışkan Pamukkale Üniversitesi (1)*

Doç.Dr.Özgür Kıran Samsun Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Özlem Duğan Uşak Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Pınar Erdoğan Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Rengim Sine Nazlı Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Saffet Akdağ Tarsus Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Seda Sakarya Kırıkkale Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Selahattin Çavuş Aksaray Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Semih Büyükipekçi Selçuk Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Sinan Kaya Ondokuz Mayıs Üniversitesi (2)*
Doç.Dr.Şerife Özşahin Necmettin Erbakan Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Şeyda Sivrioğlu Pamukkale Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Tuba Livberber Akdeniz Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Uğur Çağlak Necmettin Erbakan Üniversitesi (2)*
Doç.Dr.Vasviye Özlem Akgün Selçuk Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Yasemin Özkent Selçuk Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Yasin Söğüt Giresun Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Yusuf Esmir Bayburt Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Yusuf Sayın Necmettin Erbakan Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Zennure Köseman İnönü Üniversitesi (1)*
Doç.Dr.Zühal Fidan Barıtcı Aksaray Üniversitesi (1)*
Dr.Öğr.Üyesi Ayça Baydar Reyhanoğulları Kastamonu Üniversitesi (1)*
Dr.Öğr.Üyesi Betül Hande Gürsoy Haksevenler Marmara Üniversitesi (1)*
Dr.Öğr.Üyesi Gülten Arslantürk Ondokuz Mayıs Üniversitesi (1)*
Dr.Öğr.Üyesi Huri Deniz Karcı Ankara Medipol Üniversitesi (1)*
Dr.Öğr.Üyesi İbrahim Kurnaz Selçuk Üniversitesi (1)*
Dr.Öğr.Üyesi Mustafa Kartal Selçuk Üniversitesi (1)*
Dr.Öğr.Üyesi Nurullah Selçuk Adıyaman Üniversitesi (1)*
Dr.Öğr.Üyesi Uğur Kılınç Ondokuz Mayıs Üniversitesi (1)*
Dr.Öğr.Üyesi Yanıl İpek Güzel Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi (1)*
Öğr.Gör.Dr.Halil İbrahim Çelik Necmettin Erbakan Üniversitesi (1)*
*Hakemlik görevlerinde bulunulmuştur.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Yıl: 2023 • Sayı: 52 • E-ISSN 2667-4750

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

İnşaat Sektörü Finansal Performansının Entropi
Tabanlı Topsis Yöntemi ile Değerlendirilmesi

Evaluation of the Financial Performance of the
Construction Sector with the Entropy Based
Topsis Method

(Araştırma/Research)

Öznur Doğan – Özlem Doğan

1 – 18

Psikolojik Danışma Sürecindeki Terapötik Beceri
ve Koşulların Metin Analizi Yöntemiyle
İncelenmesi: “In Treatment” Dizisi

Investigation of Therapeutic Skills and Conditions
in Psychological Counseling Process with the
Method of Textual Analysis: “In Treatment” Tv
Series

(Araştırma/Research)

Oğuzhan Yıldırım – Yücel Öksüz

19 – 32

İdeoloji, Söylem ve Medya: 14 Mayıs 2023
Cumhurbaşkanlığı ve Milletvekili Seçim Süreci ile
İlgili Gazete Haberlerinin Söylem Analizi

Ideology, Discourse and Media: Discourse Analysis
of Newspaper News about the 14 May 2023
Presidency and Parliamentary Election Process

(Araştırma/Research)

Begüm Aydın

33 – 50

Borsa İstanbul Petrol, Kimya ve Plastik Sektör
Endeksi ile Baltık Kirliliği Tanker ve Baltık Temiz
Tanker Endeksi Arasındaki Asimetrik İlişki: Saklı
Eşbütünleşme Testinden Kanıtlar

Asymmetrical Relationship between Exchange
Istanbul Petrol, Chemical, and Plastics Industry
Index and Baltic Dirty Tanker and Baltic Clean
Tanker Index: Evidence from the Hidden
Cointegration Test

(Araştırma/Research)

Savaş Tarkun

51 – 62

Kurumsal Yönetim Açısından Entelektüel Sermaye
Unsurlarının Hisse Başına Kâra Etkisi: BIST100
Endeksi Üzerine Bir Uygulama

The Effect of Intellectual Capital Factors on
Earnings Per Share in terms of Corporate
Governance: An Application on the BIST100
Index

(Araştırma/Research)

Derya Öztemiz – Fehmi Karasioğlu
63 – 73

İslami Kimliğin Dizilerdeki Sunumu: Kızılılık
Şerbeti Örneği

Presentation of Islamic Identity in Tv Series: The
Example of Kızılılık Şerbeti

(Araştırma/Research)

Beyza Beşikci
74 – 91

Türk Basınında Göç ve Sığınmacı Temsili

Migration and Asylum Representation in the
Turkish Press

(Araştırma/Research)

Ahmet Varol
92 – 108

Bir Aykırı Yerel Katılım Örneği Olarak Küf Project

"Küf Project" as an Example of Anomalous Local
Participation

(Araştırma/Research)

Abdullah Aydın – Mine Mavili – Büşra Nur Çağın
109 – 125

Yerel Haber Sitelerinin Güncelliği ve Yerelliğinin
Tıklanma Oranlarına Etkisi

The Effect of Up-to-dateness and Locality of Local
News Sites on Click Rates

(Araştırma/Research)

Mustafa Güngör
126 – 141

Tüketici Karmaşası ve Depresyon: 6 Şubat 2023
Depremi Üzerine Bir Araştırma

Consumer Confusion and Depression: A Study on
the February 6, 2023 Earthquake

(Araştırma/Research)

Aybike Tuba Özden
142 – 163

Klasik Dönem Osmanlı İlimler Tasnifinde Bitki-
Bilimi ve Tanımları

(Araştırma/Research)

Plant-Science and Definitions in Classification of
Sciences in the Classical Ottoman Period

Osman Süreyya Kocabaş
164 – 175

Nöroekonomi ve Vergi: Literatür İncelemesi

(Araştırma/Research)

Neuroeconomics and Tax: A Literature Review

Hakan Özdemir
176 – 188

Is 'Herding' Peculiar to Certain Stocks? A
Perspective from the Turkish Stock Market

(Araştırma/Research)

'Sürü Davranışı' Belirli Hisse Senetlerine mi Özgü?
Türk Hisse Senedi Piyasasından Bir Bakış

Mustafa Yıldırım – İrem Çetinkaya
189 – 198

Türkiye'de Sanayileşme ve Ekonomik Büyüme:
ARDL Sınır Testinden Yeni Kanıtlar

(Araştırma/Research)

Industrialization and Economic Growth in Turkey:
New Evidence from ARDL Boundary Test

Onur Yağış
199 – 210

Türkiye'de Göç Çalışmaları Üzerine Bir Alanyazın
Taraması

(Araştırma/Research)

A Literature Review on Migration Studies in
Turkey

Rukiye Çorlu
211 – 232

Lider-Üye Etkileşiminin Yenilikçi İşgören
Davranışı Üzerindeki Etkisinde Çalışan Sesinin
Aracı Rolü: Makine İmalat Sanayi Firma Çalışanları
Üzerine Bir Araştırma

(Araştırma/Research)

The Mediating Role of Employee's Voice in the
Effect of Leader-Member Interaction on
Innovative Employee Behavior: A Study on
Employees of Machinery Manufacturing Industry

Hüseyin Karagöz
233 – 248

Japonya'nın Siber Güvenlik Politikası
(Araştırma/Research)

The Cyber Security Policy of Japan

Fulya Köksoy
249 – 267

Ötenazi Konusunda Algı: Bir  l ek Geliştirme
Çalışması

Euthanasia Perception: A Scale Development
Study

(Araştırma/Research)

Mustafa Filiz – Yalçın Karagöz – Yusuf Karaşın
268 – 284

BİST Bankacılık Sektörünün Makroekonomik
Belirleyicileri: Fourier ARDL Yaklaşımı

Macroeconomic Determinants of the BIST
Banking Sector: Fourier ARDL Approach

(Araştırma/Research)

Mustafa  nl 
285 – 295

Muhasebenin Analiz Fonksiyonu Kapsamında
Finansal Tabloların Sektör Kârlılık Analizinde
Kullanılması: Borsa İstanbul Otomotiv Sektörü

The use of Financial Statements in Sector
Profitability Analysis within the Scope of the
Analysis Function of Accounting: Stock Exchange
İstanbul Automotive Sector

(Araştırma/Research)

İlyas Yılmaz
296 – 308

Acil Yardım ve Afet Yönetimi  ğrencilerinin
Sosyal Medyaya Yönelik Tutumlarını Etkileyen
Faktörler

Factors Affecting Emergency Aid and Disaster
Management Students' Attitudes Towards Social
Media

(Araştırma/Research)

Mine Taşkın
309 – 320

Uluslararası  niversite  ğrencilerinin Doğal
Afetlere İlişkin Endişeleri: Nitel Bir Araştırma

Concerns of International University Students
about Natural Disasters: A Qualitative Research

(Araştırma/Research)

Handan Ertaş – Havva Nur Atalay
321 – 335

Malzeme Kuznets Eğrisi Hipotezi Geçerli mi?
CIVETS Ülkelerinden Ampirik Kanıtlar

(Araştırma/Research)

Is the Material Kuznets Curve Hypothesis Valid?
Empirical Evidence from CIVETS Countries

Gizem Mukiyen Avcı

336 – 351

The Pornography of Violence on Social Media: A
Reception Analysis on User Experiences in the
case of the Ukraine-Russia War

(Araştırma/Research)

Sosyal Medyada Şiddet Pornografisi: Ukrayna-
Rusya Savaşı Örneğinde Kullanıcı Deneyimleri
Üzerine Alımlama Analizi

Fatma Öztat – Selman Selim Akyüz

352 – 367

The Post-Authoritarian Chilean Party System
between Continuity and Change

(Araştırma/Research)

Süreklilik ve Değişim Arasında Post-Otoriter Şili
Parti Sistemi

Uğur Tekiner

368 – 385

Müdevim: Mekân Aidiyetinin Tipleşmiş Hali
(Araştırma/Research)

(Araştırma/Research)

Frequenter: Typical Condition of Space Belonging

Döne Ayhan

386 – 396

Birinci Dünya Savaşı'nda Esir Düşen Türk
Askerlerinde Görülen Dikenli Tel Psikozu

(Araştırma/Research)

Barbed Wire Psychosis among Turkish Prisoners
of War in World War I

Rıza Özbölük

397 – 404

Imagine Filmi Ekseninde Romantik Bakışla
Fenomenolojik Bir Film Düşünme Pratiği

(Araştırma/Research)

A Phenomenological Film Thinking Practice with a
Romantic Perspective on the Axis of the Film
Imagine

Burak Medin – Bünyamin Duranoğlu

405 – 419

Marka Güven Ölçeğinin Türkçe 'ye Uyarlanması: | Adapting Brand Trust Scale to Turkish: Validity
Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması | and Reliability Study
(Araştırma/Research)

Ali Alper Akgün – Emel Sarıtaş
420 – 434

İnşaat Sektörü Finansal Performansının Entropi Tabanlı Topsis Yöntemi ile Değerlendirilmesi

Öznur DOĞAN*
Özlem DOĞAN**

ÖZ

İnşaat sektörü, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde ekonomik kalkınmada kullanılan en önemli araçlardan biridir. Emek yoğun bir sektör olmasından dolayı istihdam üzerindeki etkisi önemli düzeydedir. Ayrıca sektörler arası ilişkilerin en yoğun olduğu bir sektör olması ve diğer sektörleri de etkilemesinden dolayı, GSYİH üzerindeki payı nedeniyle ekonomide lider konumdadır. Sektörün ülke ekonomisi üzerinde bu denli etkisinin olması, finansal performansının devamlılığını ve takibini zorunlu kılmaktadır. Çalışmada, inşaat sektörünün 2011-2020 yılları arasındaki finansal performansı Entropi tabanlı Topsis yöntemi ile analiz edilmiştir. Analizde, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın yayımladığı sektör bilançolarından elde edilen finansal oranlar kullanılmıştır. Analiz sonucunda inşaat sektörünün en yüksek finansal performansa sahip olduğu yıl, 2012 yılı olarak tespit edilmiştir. Yıllar itibarıyla bu sıralamayı 2013, 2014, 2020, 2019, 2015, 2011, 2017 ve 2016 yılları takip etmektedir. En düşük performans, döviz kurlarındaki artışların gerçekleştiği 2018 yılında gerçekleşmiştir. Döviz kurlarında ve faiz oranlarındaki dalgalanmalar, enflasyon ve yapılan yatırımlar gibi ülkedeki durgunluk ve ekonomik dalgalanmalar inşaat sektörünü doğrudan etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Performans, Finansal Oranlar, Merkez Bankası Sektör Bilançoları, İnşaat Sektörü.

Evaluation of the Financial Performance of the Construction Sector with the Entropy Based Topsis Method

ABSTRACT

The construction sector is one of the most important tools used in economic growth in developing countries such as Turkey. Since it is a labor-intensive sector, its impact on employment is significant. In addition, since it is a sector with the most intense inter-sectorial relations and it affects other sectors, it is a leader in the economy due to its share in GDP. The fact that the sector has such an impact on the country's economy necessitates the continuity and follow-up of its financial performance. In the study, the financial performance of the construction sector between 2011 and 2020 was analyzed with the Entropy-based Topsis method. In the analysis, financial ratios obtained from the sector balance sheets published by the Central Bank of the Republic of Turkey were used. As a result of the analysis, 2012 was determined as the year in which the construction sector had the highest financial performance. By years, this ranking is followed by 2013, 2014, 2020, 2019, 2015, 2011, 2017 and 2016. The lowest performance occurred in 2018, when the increases in exchange rates took place. Recession and economic fluctuations in country, such as fluctuations in exchange rates and interest rates, inflation and investments directly affect the construction sector.

Keywords: Financial Performance, Financial Ratios, Central Bank Sector Balance Sheets, Construction Sector.

1. Giriş

Günümüz rekabet koşullarında ayakta kalabilmek, faaliyetlerini sürdürebilmek ve başarılarını artırabilmek için işletmelerin finansal performanslarını değerlendirmeleri ve artırmaları zorunlu hale gelmiştir. Ülke ekonomisinde istihdam ve iş hacmi açısından lider bir sektör olan inşaat sektöründe yer alan işletmelerin finansal performanslarının sürdürülebilirliği, bu işletmelerin devamlılığını sağlayarak ülke ekonomisinin gelişimine katkı sağlayacaktır. İnşaat sektörü emek yoğun bir sektör olmasından ve çok sayıda sektörle etkileşim halinde olmasından dolayı, istihdam gücü ve Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) payı açısından ekonomi içerisinde önemli bir role sahiptir ve bu pay yıllar itibarıyla giderek artmıştır. İnşaat sektörünün istihdam içerisindeki payı 2005 yılında %5,6 iken, 2010 yılında %6,6 olarak gerçekleşmiştir.

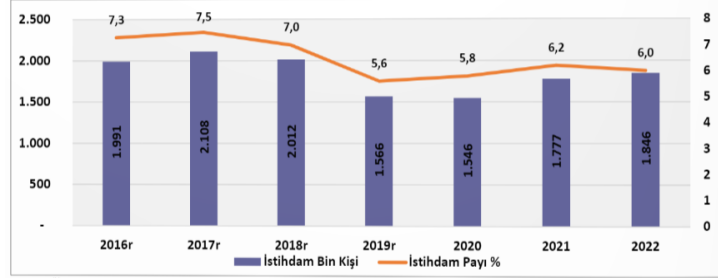
* **Corresponding Author/Sorumlu Yazar,** Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof., Kastamonu Üniversitesi/Kastamonu University, oorbaci@kastamonu.edu.tr

** Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof., İskenderun Teknik Üniversitesi/İskenderun Teknik University, ozlem.dogan@iste.edu.tr
Makale Gönderim ve Kabul Tarihleri/Article Submission and Acceptance Dates: 01.08.2023-28.10.2023

Citation/Atf: Doğan, Ö., Doğan, Ö. (2023). İnşaat sektörü finansal performansının entropi tabanlı topsis yöntemi ile değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52, 1-18. <https://doi.org/10.52642/susbed.1335889>

2015 yılında ise %7,2 ye yükselmiştir ve bu yükseliş Covid 19 dönemine kadar devam etmiştir. Pandemi ile birlikte 2020 yılındaki payı %5,7' ye gerilemiştir. Pandemi sonrası tekrar artışa geçerek 2021 yılında bu oran %6,2 ve 2022 yılında %6 olarak gerçekleşmiştir (<https://cevreselgostergeler.csb.gov.tr/istihdamin-sektorel-dagilimi-i-85697>). Bu durum aşağıda Şekil 1' de gösterilmiştir.

Şekil 1. İnşaat Sektörü İstihdam Oranları (%)

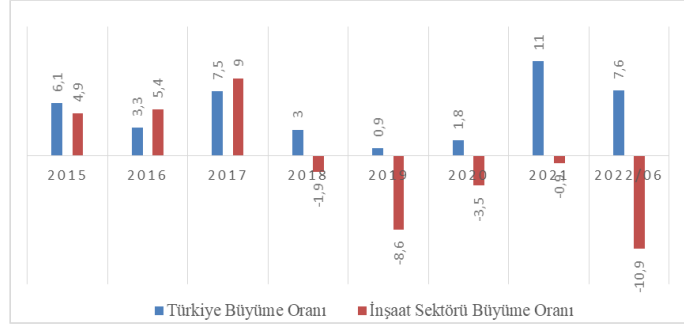
Kaynak: (Türkiye İnşaat Malzemesi Sanayicileri Derneği, 2022, s. 44)

İnşaat denince ilk başta bina inşaatı akla gelmekte iken, aslında aynı zamanda bakım, onarım ve işletilmesine ait tüm faaliyetleri içermektedir. Sosyal sorumluluk bilincinde, çevreyle dost, sosyal hayata ve toplumsal yapıya doğrudan etkisi olan, sürdürülebilir üretimi de ifade etmektedir. Bu yönüyle sosyal etkisi de yadsınamaz boyuttadır.

Türkiye'deki inşaat sektörü çok sayıda alt sektörle etkileşim içindedir. Giang ve Pheng (2011)'in yaptıkları bir araştırma, çalışmada kullanılan 20 ekonomik sektör arasında sektör içi ilişkilerin fazlalığı açısından en fazla ilişki içerisinde olan 4 sektörden birinin inşaat sektörü olduğunu göstermektedir. İnşaat sektörü kendisi ile ilişki içerisinde olan 200'den fazla alt sektörü harekete geçirmektedir ve bu özelliğinden dolayı 'lokomotif sektör' konumundadır. Sektörün, yurt içi ve yurt dışı müteahhitlik hizmetleri, gayrimenkul, finans, inşaat makineleri ve malzemeleri sanayi gibi alt sektörlerle etkileşim içerisinde olması bu özelliğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, büyük istihdam kaynağına sahip olmasından dolayı 'sünger sektör' olarak nitelendirilebilir (Gold Yapı İnşaat, 2022). Sektörün bu etkileri göz önünde bulundurulduğunda, 2018 yılı verilerine göre, inşaat sektörünün ekonomi içinde %8 lik doğrudan payı olmasına karşın, alt sektörlerle ilişkisinden dolayı dolaylı payı %30 civarındadır (Polat & Fendoğlu, 2021, s. 576). İnşaat sektörü sadece çimento, demir, ahşap, cam gibi direk bağlantılı olduğu sektörlerle değil, bankacılık, sigortacılık, teknik danışmanlık gibi alanlarla da yakından ilgilidir. Yani Türk İnşaat Sektörü' nün sağladığı istihdam, döviz girdisi, teknoloji transferi, kalifikasyon, makine parkı ve ihracat katkısı ve diğer katkıları ile ekonomide önemli bir yere sahiptir (Türkiye İnşaat Sanayicileri İşveren Sendikası, 2018, s. 4).

İnşaat sektöründe yalnızca yurt içinde değil, yurt dışında da yapılan hizmetler ülke ekonomisi için büyük önem taşımaktadır. Riskin büyük, rekabetin zorlu, koşulların belirsiz olduğu uluslararası alanda, Türk inşaatçıları ve marka haline gelen firmalar ulusal ekonomi için önemlidirler. Sektörün mevcut piyasalarda payının devamlılığı ve yeni piyasalarda önemli bir büyüklüğe sahip olması, geleceğe yönelik beklentileri oluşturmaktadır. Döviz girdisi sağlayan bu hizmetler, ülke istihdamına katkısı, teknoloji hareketi, makine parkı ve uluslararası alanlara yayılma konusundaki etkisinden dolayı önem taşımaktadır (Türkiye Müteahhitler Birliği, 2022, s. 25).

İnşaat sektörünün ekonomide önemli bir role sahip olması ve inşaat sektörünün gelişimi ile ekonomik büyümeyi arasındaki kuvvetli bir ilişkinin olmasından dolayı, sektör, durgunluk ve ekonomik dalgalanmalardan doğrudan etkilenmektedir. Bundan dolayı, ekonomik bunalıma girmiş ülkelerde, inşaat sektöründeki yatırımlara öncelik verilerek durgunluktan çıkılması ve büyümeye geçilmesi hedeflenmektedir. Hükümetler, inşaat sektörünü ekonomi dengeleyici olarak kullanmaktadır (Kaya, Yalçınkaya, & Hüseyini, 2013, s. 150). Aşağıdaki şekilde Türkiye'deki büyüme oranı ile inşaat sektörü büyüme oranı arasındaki ilişki sunulmuştur. Şekilde görüldüğü üzere, Türkiye ekonomisi ve inşaat sektörünün büyüme ve son yıllarda yaşanan daralma trendi benzerlik göstermektedir (Yazıcıoğlu & Yıldırım, 2022, s. 648).

Şekil 2. 2015–2021 Dönemi Türkiye Ekonomisi ve İnşaat Sektörü Büyüme Oranları (%)
Kaynak: (Turkcrating, 2021-2023)

Şekil 2’ de görüldüğü üzere, 2017 yılında uygulanan genişlemeci mali politikalarla ve özel sektör yatırımlarının yanı sıra büyük ölçekli alt yapı projelerinin etkisiyle inşaat sektörü büyüme oranı hızlı bir artış göstermiştir. 2018 yılında yaşanan ekonomik kriz ve döviz kurlarında yaşanan artışlar sonucu maliyet artışları ile inşaat sektöründe daralma yaşanmış, 2019 yılında bu durum pandemi ile birlikte giderek artmıştır. 2020 yılında ise, yaşanan salgının ekonomide ve sektörlerdeki olumsuz etkisinin azaltılması için uygun koşullu kredi imkanları sunulmasıyla sektör yeniden canlanmaya başlamıştır ve bu da sektördeki daralmayı yavaşlatmıştır. Ancak 2021 yılının ikinci yarısında ulusal ve uluslararası alanda ekonomide izlenen gelişmelerle sektör yeniden küçülmeye başlamıştır. Enflasyon artışı ve döviz kurlarındaki dalgalanmaların etkisiyle de 2022 yılında sektördeki daralma yeniden hızını artırmıştır. Enflasyon artışı, döviz kurlarındaki artış gibi ekonomik sebepler, inşaat sektöründe maliyet artışına sebep olması nedeniyle bir taraftan sektöre olan yatırımları etkilerken diğer taraftan sektörün gelişimini engellemektedir. Ayrıca ülkede ve dünyada yaşanan siyasal ve sosyal olaylar (terör olayları, darbe girişimi, seçimler ve pandemi vs.) sonucu oluşan belirsizlik, ülke ekonomisine yansımaktadır. Bu nedenle ülkedeki ekonomik, sosyal ve siyasal etkenler ülke içerisindeki işletmeleri ve de dolayısıyla sektörleri etkilemektedir. Literatürde yapılan çalışmalarda da, ekonomik büyüme ile inşaat sektöründeki büyüme arasında ilişki olduğu ortaya konulmaktadır.

Sektörün giderek büyümesi ve gelişmesiyle birlikte sektörde rekabet artmakta, yoğun rekabet ortamında üstünlük sağlayabilmek için finansal performans analizleri ön plana çıkmaktadır. Firmaların performansı dolayısıyla sektörün finansal performansını ortaya koyacaktır.

Firmaların finansal performansları ülke ekonomisi açısından önemli bir yere sahipken, aynı zamanda işletme ile ilgili karar verecek olan kişi veya kurumları, yatırımcıları, kredi verenleri gibi birçok kişi veya kurumu da yakından ilgilendirmektedir. Finansal performans en genel tanımıyla, işletmenin mali kaynaklarının verimli kullanılıp kullanılmadığının bir göstergesi olduğuna göre, işletmelerin finansal performansının belirlenmesinde en temel faktör oran analizleridir. Oran analizleri, işletmenin finansal durumu hakkında bilgi sahibi olunarak, bir takım kararlar alınmasını ve gerekli planlamaların yapılabilmesini sağlamaktadır (Şahin & Karacan, 2019, s. 162). Kararların alınmasında birden fazla kriterin önemli olmasından dolayı finansal performansın belirlenmesinde çok kriterli karar verme teknikleri uygulanmaya başlanmıştır. Hwang ve Yoon’ un 1981 yılında geliştirdiği TOPSİS yöntemi de çok kriterli karar verme tekniklerinden birisidir. Bu yöntemde seçenekler arasında en iyi seçimin yapılmasına olanak sunulmaktadır (Hwang & Yoon, 1981, s. 69).

Çalışmada, ülkede önemli bir yere sahip olan inşaat sektörünün finansal performansının belirlenmesi amacıyla, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB)’nin yayımladığı inşaat sektörüne ait bazı oranlar kullanılarak, TOPSİS yöntemi ile sektörün yıllar itibariyle göstermiş olduğu finansal performansı analiz edilmiştir. Çalışmanın başladığı dönem itibariyle son 10 yıllık dönemde ülkedeki ekonomik, sosyal ve siyasal değişimler karşısında inşaat sektörünün finansal performansının nasıl değiştiğini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen bu çalışma, literatürde yapılan çalışmalardan farklı olarak, sektörü bir bütün olarak ele alması ve sektörün yaşanan gelişmelerden etkilenip etkilenmediğini tespit etmesi açısından önem arz etmektedir.

Bu amaçla yapılan çalışmanın izleyen bölümlerinde öncelikle alanda yapılan ulusal ve uluslararası çalışmalara yer verilmiş ve daha sonraki bölümlerde ise araştırmada kullanılan analizlerden ve analiz sonuçlarından bahsedilmiştir.

2. Literatür

Sektörlere veya sektördeki işletmelere yönelik finansal performans değerlendirmesi ile ilgili daha önceden yapılmış çalışmalar mevcut olup, bu çalışmalarda kullanılan yöntemler veya uygulama alanları farklılık göstermektedir.

Önder ve Altıntaş (2017), 2012-2015 dönemleri arasında borsada de işlem gören 7 adet inşaat şirketinin finansal performansını Gri İlişkiler Analizi ve ANP yöntemi ile belirlemeye çalışmışlardır. Çeşitli finansal oranlar kullanılarak gerçekleştirilen çalışmanın sonucunda, şirketler 2012-2015 yılları arasındaki finansal performanslarına göre sıralanmıştır.

Kocarik ve Gacar (2017), borsada işlem gören 10 adet inşaat şirketlerinin 2016 yılı finansal performansını çeşitli finansal oranlar kullanarak Topsis yöntemi ile test etmişler, analiz sonucunda ENKAI şirketinin en iyi finansal performans gösterdiğini belirlemişlerdir.

Şahin ve Karacan (2019), yaptıkları çalışmada yine BIST’ de yer alan 8 adet inşaat firmasının 2017 yılı finansal performansını değerlendirerek literatüre katkı sağlamışlardır. Yöntem olarak, Gri İlişkiler Analizi ve Topsis yöntemleri kullanılmıştır. Analiz sonucunda, belirtilen yıllarda en iyi performansı ORGE, daha sonra ENKA işletmelerinin gösterdiği tespit edilmiştir.

Gümüş, Özic ve Sezer (2019), borsada inşaat ve bayındırlık alanında faaliyet gösteren şirketlerin 2014-2017 yılları arasındaki ortalama finansal performansını belirlemeye çalışmışlardır. Çalışmada, veriler SWARA ve ARAS yöntemiyle analiz edilmiştir. Belirtilen yıllar arasında EDIP işletmesinin en iyi performans gösterdiği belirlenmiştir. Bu çalışma, belirtilen yöntemlerin bütünlük olarak birlikte kullanıldığı ilk çalışmalardandır. Bu yönüyle çalışmanın önemini daha da artırmaktadır.

Şahin ve Karacan (2020), yine inşaat sektöründe ENTROPİ, COPRAS ve ARAS yöntemleri ile 8 şirketin 2018 yılındaki finansal performansını değerlendirmişlerdir. 14 finansal oran kullanılarak yapılan analizlerin sonucunda, 2018 yılında en iyi finansal performansın EDIP şirketine ait olduğu belirlenmiştir.

Hacıfettahoğlu ve Perçin (2020), BIST’de yer alan inşaat firmalarının 2016 yılı finansal performansını belirlemek amacıyla bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Çalışmada verilerin analizinde, oran analizi, Entropi, Topsis-Vikor ve Borda kuralı yöntemleri kullanılmıştır. Analiz sonucunda, 8 adet inşaat firması performanslarına göre sıralanmıştır. Topsis analizi sonucunda en iyi performansı ORGE, Vikor analizi sonucunda YYAPI ve ORGE, Borda kuralı sonucunda ise ORGE en iyi performans gösteren işletmeler olarak belirlenmiştir.

Ertaş ve Peşmen (2020), inşaat sektöründe yer alan şirketlerin 2019 yılı finansal performansını belirlemeye çalışmışlardır. Veri zarflama analizi sonucunda, etkin olan ve olmayan firmalar belirlenmiş, etkin olmayan firmalar için önerilerde bulunmuşlardır.

Tulum (2021), BIST inşaat ve bayındırlık sektöründe yer alan 9 şirketin 2015-2019 yıllarındaki finansal performansını 8 adet mali oran yardımıyla Topsis yöntemi ile test etmiştir. Yapılan genel değerlendirmeye göre şirketlerin performans sıralaması; ANELE, SANEL, ORGE, YYAPI, KUYAS, EDIP, ENKAI, TURGG ve YAYLA şeklinde yapılmıştır.

Yazıcıoğlu ve Yıldırım (2022), borsada inşaat sektöründe faaliyet gösteren 7 şirketin finansal performanslarını AHP ve VIKOR yöntemi ile analiz etmişler, çalışma sonucunda en yüksek performansa sahip şirketin TURGG, bunu takiben ORGE ve ENKAI şirketlerinin olduğunu belirlemişlerdir.

Uluslararası alanda yapılan çalışmalar incelendiğinde, inşaat sektöründe gerçekleştirilen çalışmalara aşağıda yer verilmiştir.

Chan vd. (2005), Hong Kong’ da faaliyet gösteren inşaat firmalarının geçmiş finansal performanslarını gözden geçirmelerine ve gelecek için yeni stratejiler geliştirmelerine yardımcı olmak amacıyla bir çalışma gerçekleştirmiştir. Sektörün finansal performansı, finansal oranlar kullanılarak belirlenmiştir. Bulgulara göre, Hong Kong’daki çoğu şirketin mali performansının son birkaç yılda hızlı bir şekilde düştüğü tespit edilmiştir.

Yu vd. (2007), yaptıkları çalışmada öncelikle performans değerlendirme için bir model geliştirmiş, daha sonra model kullanılarak 34 Koreli inşaat şirketinin finansal performanslarını hesaplamışlardır. Elde edilen bulgularla performans değerlendirmesi ve analizi gerçekleştirmişlerdir. Analizde en dikkat çekici özellik olarak, öğrenme ve büyüme perspektifindeki performans ile diğer perspektiflerdeki performans arasında yüksek korelasyonun tespit edilmesi olmuştur. Öğrenme ve büyüme perspektifindeki “bilgilendirme ve “insan kaynaklarının geliştirilmesi” kriterleri, müşteri performansı ve iç iş süreci perspektifiyle yakından ilişki olduğu tespit edilmiştir. “Teknolojik kapasite” müşteri performansı ile ilişkilendirilmiş; “pazar payı” dış müşteri memnuniyeti ile güçlü bir korelasyona sahip olduğu ve dış müşteri memnuniyetinin ise, “karlılık” ile ilişkili olduğu belirlenmiştir.

Baležentis (2012), Fuzzy ARAS, Fuzzy, Topsis ve Fuzzy VIKOR yöntemlerini kullanarak, 2007-2010 yıllarındaki sektörlerin finansal performanslarını değerlendirmiştir. Çalışmanın sonucunda, ormancılık sektörünün en iyi performansa sahip olduğu, emlak ve inşaat sektörlerinin ise ekonomik krizden çok fazla etkilenerek ortalamaların altında bir performansa sahip olduğu belirlenmiştir.

Makarim ve Noveria (2014), Endonezya inşaat sektörünü temsil eden 5 inşaat şirketinin 2009-2013 yılları arasındaki finansal performansını belirlemek için, çeşitli finansal oranlar ve Dupont analizi kullanarak bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Yapılan analiz sonucunda, Endonezya’ daki inşaat sektörünün sağlıklı bir finansal yapıya sahip olduğu ve hisse senetlerinin düşük değerlendirildiği tespit edilmiştir. Çalışmada yatırım yapmak için, inşaat sektörünün en güvenilir sektör olduğu ileri sürülmüştür. Ayrıca, yatırımcılara hisse senedi tercihi olarak, WIKA, ADHI ve SSIA seçenekleri sunulmuştur. En yüksek F/K oranına sahip WIKA, hisse başına en yüksek kazançla sahip ADHI ve en istikrarlı net gelire sahip olan SSIA olduğu belirlenmiştir.

Abd Rahim vd. (2020), Malezya inşaat sektöründe yer alan şirketlerin finansal performansını belirlemek için finansal oranlar kullanılmış ve verilere Topsis analizi uygulanmıştır. Analiz sonucunda şirketler, performanslarına göre sıralanmıştır. En yüksek finansal performansa sahip ilk üç şirketin Malaysian Resources, UEM Edgenta ve Hock Seng Lee Berhad şirketleri olduğu; son iki şirketin ise, Eversendai Corp ve Mudajaya Group Sdn Bhd şirketlerinin olduğu tespit edilmiştir.

Basnet (2020), 2003-2012 yılları arasındaki Hindistan’ daki inşaat sektörünün finansal performansını Dupont analizi ile ölçmeye çalışmıştır. Çalışmada finansal oranlara çok değişkenli regresyon, korelasyon ve trend analizi uygulanmıştır. Bulgulara göre, inşaat sektörünün finansal performansının küresel trendlere göre düşüş gösterdiği belirlenmiştir.

Lam vd. (2021) Malezya inşaat sektöründe yaptıkları çalışmada 2015-2019 yılları arasında bu sektördeki şirketlerin finansal performansının belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla çeşitli finansal oranlar kullanılarak Entropi- Bulanık VIKOR modeli önerisinde bulunulmuş ve analiz sonucunda ECONBHD şirketinin çalışma süresi boyunca en iyi finansal performansı elde ettiği tespit edilmiştir.

İnşaat sektörünün finansal performansının değerlendirilmesi konusunda ulusal ve uluslararası literatür incelendiğinde, genel olarak çeşitli finansal analiz yöntemleriyle belirli bir sektördeki birkaç işletmenin belirli bir yıl veya birkaç yılın finansal performanslarına göre sıralama yapıldığı çalışmaların ağırlıkta olduğu görülmüştür. Bu çalışma, hem 10 yıllık bir trendin ele alınması, hem de şirketlerin kurumsal finansal performanslarının ötesinde inşaat sektörünün geneline yönelik bir değerlendirme yapılmış olması sebebiyle diğer çalışmalardan farklılaşmıştır. İnşaat sektörü, hem bir ülkenin kalkınmasında hem de diğer sektörlerin gelişiminde önemli bir yere sahip olmasından dolayı, sektörün finansal performansının belirlenmesi önemlidir.

3. Metodoloji

Çalışmanın bu bölümünde, inşaat sektörünün 2011-2020 yılları arasındaki finansal performansının değerlendirilmesi için kullanılan analizlerden bahsedilmiş ve analiz bulgularına yer verilmiştir. Çalışmada Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB) resmi sayfasında bulunan inşaat sektörü bilançoları istatistiklerinden faydalanılmıştır. Çalışma evrenini oluşturan inşaat sektörü şirketlerine ait finansal bilgiler tamamen gönüllük esasına uygun olarak yapılan anket çalışmaları ile toplanmaktadır. Çalışma kapsamında, sektörü temsilen 2011-2020 yılları arasında TCMB sektör bilançoları istatistiklerinde yer alan 135.320 şirkete ait finansal veriler oluşturmaktadır. Bu şirketlerin hukuki statüleri %80’i limited şirket, %14’ü

anonim şirket olup kalan kısmı ise iş ortaklığı, kooperatif, adi ortaklık şeklindedir. Ayrıca bu şirketlerin, %75'ini mikro ölçekli işletmeler, %21'i küçük işletmeler, %0,3'ü orta işletmeler, kalan ise büyük ölçekli işletmelerden oluşmaktadır. Çalışmada kapsamında yapılan yorumlar sektörle ilgili en kapsamlı finansal verinin sağlanabildiği Merkez Bankası bilanço istatistikleri ile sınırlandırılmıştır.

Veriler, TCMB'nin web sayfasından elde edilmiş, ikincil verilerin analizinde Microsoft Excel programı kullanılmıştır. Analizde, finansal performans sıralaması yaparken kullanılan finansal oranlar aşağıdaki gibi olup, bu finansal oranlar belirlenirken literatürde yer alan çalışmalar göz önünde bulundurulmuş ve bu oranlardan inşaat sektörü için en uygun olanları kullanılmaya çalışılmıştır. Çalışmada kullanılan oranlar ve bu oranlara ilişkin bilgiler aşağıda Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Analize Kullanılan Finansal Oranlar

Oran Türü	Kod	Oran Adı	Formül	Fayda / Maliyet Endeksi
Likidite Oranları	LO1	Cari Oran	Dönen V. / K. V. Y. K.	Maximum
	LO2	Asit-Test Oranı	(Dönen V.-Stoklar) / K. V. Y. K.	Maximum
	LO3	Nakit Oranı	(Hazır Değ. + Menkul Kıy.) / K. V. Y. K.	Maximum
Faaliyet Oranları	FO1	Aktif Devir Hızı	Net Satışlar / Aktif	Maximum
	FO2	Alacak Devir Hızı	Net Satışlar / Alacaklar	Maximum
	FO3	Stok Devir Hızı	Satışların Maliyeti / Stoklar	Maximum
	FO4	Net İşletme Sermayesi Devir Hızı	Net Satışlar / (Dönen V.- K. V. Y. K.)	Maximum
Mali Yapı Oranları	MO1	Toplam Borç Oranı	Toplam Borç / Pasif	Minimum
	MO2	Özkaynak / Yabancı Kaynak Oranı	Özkaynak / Toplam Yabancı Kaynaklar	Maximum
	MO3	Kısa Vadeli Borç Oranı	K. V. Y. K. / Pasif	Minimum
Karlılık Oranları	KO1	Özsermaye Karlılığı	Net Kar / Özsermaye	Maximum
	KO2	Aktif Karlılık	Net Kar / Aktif	Maximum
	KO3	Net Kar Marjı	Net Kar / Net Satışlar	Maximum
	KO4	Brüt Kar Marjı	Brüt Satış Karı / Net Kar	Maximum

İnşaat sektöründeki her bir yıla ait finansal oran verilerinden elde edilen karar matrisi ile, kullanılan finansal oran kriterlerinin önem düzeylerinin belirlenmesi için Entropi yöntemi kullanılmıştır. Ağırlıkları belirlenen her bir kriter doğrultusunda, 2011-2020 yılları arası finansal performans sıralaması yapılabilmesi için ise, Topsis yöntemi tercih edilmiştir.

3.1. Entropi Yöntemi

Performans değerlendirmede kullanılan kriterlerin önem düzeylerinin belirlenmesinde subjektif yöntemler kullanılabilir gibi objektif yöntemler de kullanılabilir. Subjektif değerlendirme ile kriterlerin ağırlıklarının belirlenmesinde, araştırmacının değerlendirmeleri dikkate alınmakta iken, objektif yöntemlerle yapılan ağırlıklandırma da, alternatiflerin özellikleri göz önünde bulundurularak çeşitli analizler yapılmaktadır (Bakır & Atalık, 2018, s. 621). Subjektif ağırlıklandırmada her bir kriter eşit ağırlıklar verilebileceği gibi, alanında uzman kişilerin görüşleriyle her bir kriterin ağırlığı belirlenebilmektedir. Objektif ağırlıklandırma yapmak için standart sapma, CRITIC, Entropi gibi çeşitli analiz yöntemlerinden yararlanılarak ağırlıklandırma yapılmaktadır. Çalışmada kriterlerin performans değerlendirmedeki önem düzeyini belirlemek için, objektif olarak ağırlıklandırma yapılan Entropi yöntemi tercih edilmiştir.

Entropi yöntemi, doğal logaritma fonksiyonu kullanılarak kriterlerin önem ağırlıklarının belirlendiği, karar vericinin subjektif değerlendirmelerinin kullanılmadığı bir yöntemdir. Başlangıç matrisinde sıfır veya negatif değerler olduğunda logaritmik hesaplamalar yapılamamaktadır (Sakarya & Aksu, 2020, s. 26). Bu yöntem, birden çok karar kriterinin bulunması durumunda, kriterlerin uygun ağırlıklarını bulmak için uygun bir yöntemdir. Yöntemin aşamaları aşağıdaki gibidir (Lee, Lin, & Shin, 2012, s. 5651); (Akçakanat, Eren, Aksoy, & Ömürbek, 2017, s. 290); (Ayçin & Güçlü, 2020, s. 294):

1. Aşama: Karar matrisinin belirlenmesi

Entropi yönteminin ilk aşamasında, aşağıdaki eşitlik kullanılarak elde edilen x_{ij} değerleri ile D adı verilen karar matrisi oluşturulur.

$$D = \begin{matrix} A_1 \\ A_2 \\ \vdots \\ A_m \end{matrix} \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad \text{Eşitlik (1)}$$

Eşitlik (1)' de x_{ij} değerleri, j. değerlendirme kriterinin i. alternatif de aldığı değerlerden oluşmaktadır. i karar alternatif sayısını, j değerlendirme kriterleri sayısını göstermektedir ($i=1,2,3,\dots,m$ ve $j=1,2,3,\dots,n$).

2. Aşama: Karar matrislerinin normalize edilmesi

Karar matrisinde bulunan her bir değer, aşağıdaki Eşitlik (2) yardımıyla normalize edilir ve (0,1) arasında bir değer alacak şekilde standartlaştırılır.

$$p_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^m x_{ij}} \quad \forall i, j \quad \text{Eşitlik (2)}$$

3. Aşama: Kriterlerin entropi değerlerinin bulunması

Değerlendirme kriterlerine ait entropi değerleri (e_{ij}) aşağıdaki Eşitlik (3) ile hesaplanmaktadır.

$$e_{ij} = -k \cdot \sum_{j=1}^n p_{ij} \cdot \ln(p_{ij}) \quad i = 1,2, \dots, m \text{ ve } j = 1,2, \dots, n \quad \text{Eşitlik (3)}$$

Eşitlik (3)' de bulunan k değeri sabit bir değerdir ve $k = (\ln(m))^{-1}$ eşitliğiyle hesaplanır. k değeri hesaplanırken kullanılan m değeri karar alternatif sayısını oluşturmaktadır.

4. Aşama: Farklılaşma derecelerinin belirlenmesi

Bu bölümde e_{ij} değerleri kullanılarak her bir kriterin Eşitlik (4) ile farklılaşma derecesi hesaplanır.

$$d_j = 1 - e_j \quad \text{Eşitlik (4)}$$

5. Aşama: Entropi kriter ağırlıklarının belirlenmesi

Elde edilen farklılaşma dereceleri kullanılarak her bir kriterin önem düzeyi aşağıdaki eşitlik ile belirlenir.

$$w_j = \frac{d_j}{\sum_{j=1}^n d_j} \quad \text{Eşitlik (5)}$$

Eşitlik (5)' de, her bir kritere ilişkin belirlenen farklılaşma derecesi, tüm farklılaşma derecelerinin toplamına oranlanması yoluyla analizde kullanılan kriterler ağırlıklandırılır.

3.2. Topsis Yöntemi

Electre tekniğine bir alternatif olması amacıyla, çok kriterli karar verme problemini çözmek için Hwang ve Yoon (1981) tarafından geliştirilmiş, birçok alanda kullanılan bir yöntemdir. Bu teknik, alternatiflerin

negatif ideal çözüme en uzak ve pozitif ideal çözüme en yakın mesafede olması gerektiği kavramına dayanır (Chen C. , 2000, s. 2). Bu varsayıma göre, alternatiflerin monoton azalan ya da monoton artan şeklinde tek yönlü bir faydası vardır (Bilici, 2019, s. 188). Yöntemdeki negatif ideal çözümden kastedilen, uzaklaşılması gereken noktayı belirtirken; pozitif ideal çözüm ise, yaklaşılması gereken noktayı belirtmektedir (Uludağ & Doğan, 2016, s. 26). Faydanın en yüksek, maliyetin ise en düşük olduğu nokta pozitif ideal noktayı, faydanın en düşük, maliyetin ise en yüksek olduğu nokta ise negatif ideal çözüm noktasını ifade etmektedir (Ömürbek & Mercan, 2014, s. 241). Seçilen alternatifin pozitif ideal noktaya en yakın, negatif ideal noktaya en uzak olması en iyi seçimi göstermektedir (Nguyen, Tsai, Kumar, & Hu, 2020, s. 116). Seçeneklerin pozitif ve negatif ideal noktaya olan uzaklıkları belirlendiğinden performans sıralaması da buna göre yapılabilmektedir.

İç vd. (2015) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada, performans değerlendirme modelleri için kullanılan yöntemler içerisinde en uygun sıralama yönteminin Topsis olduğu belirlenmiştir. Bu nedenle çalışmada finansal performansın sıralamasında bu yöntem kullanılmıştır.

Topsis yönteminin aşamaları aşağıdaki gibidir (Chen, 2019: 34; Zhang vd., 2011: 444-445, Öztel vd, 2019: 178; Şahin, 2019: 164-165, İslamoğlu, 2015: 30; Ertas & Yetim, 2022: 62).

1. Aşama: Karar matrisinin belirlenmesi ve normalize edilmesi

Topsis yönteminde ilk olarak, Entropi yönteminde bahsedilen Eşitlik (1) kullanılarak karar matrisi oluşturulur. Kriterler arasında karşılaştırılma yapılabilmesi için, farklı ölçeklerdeki kriterler ölçekten arındırılarak normalize edilir. Bu işlem için aşağıdaki Eşitlik (6) kullanılır.

$$r_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{k=1}^m a_{kj}^2}} \quad \text{Eşitlik (6)}$$

2. Aşama: Normalize edilmiş karar matrisinin ağırlıklandırılması

Bu kademede tüm kriterlerdeki değer, Entropi yöntemiyle belirlenen kriterin ağırlığıyla çarpılır. Bu işlem için aşağıdaki eşitlik kullanılır.

$$vij = wj \cdot rij \quad \text{Eşitlik (7)}$$

3. Aşama: İdeal ve ideal olmayan çözümlerin belirlenmesi

Ağırlıklandırılmış karar matrisi elde edildikten sonra, amaç değerlerin maksimizasyonu ise, her bir sütuna ait maksimum değerleri tespit edilir. Bulunan maksimum değer ideal çözümü göstermektedir. Sütunlardaki minimum değerler ise, negatif ideal çözümü yani ideal olmayan çözümü göstermektedir. Yani ideal çözüm belirlenirken en iyi değer, ideal olmayan çözüm için en kötü değer seçilir. Eğer amaç değerlerin minimizasyonu ise, sütundaki en küçük değer ideal çözümü, en büyük değer ise, ideal olmayan çözümü gösterecektir. İdeal ve ideal olmayan çözümlerin belirlenmesinde aşağıdaki eşitlikler kullanılmaktadır.

$$V_j^+ = \{(maxv_{ij}|j \in J), (minv_{ij}|j \in J')|i = 1,2, \dots, m\} \quad \text{Eşitlik (8)}$$

$$V_j^- = \{(minv_{ij}|j \in J), (maxv_{ij}|j \in J')|i = 1,2, \dots, m\} \quad \text{Eşitlik (9)}$$

4. Aşama: İdeal ve ideal olmayan noktalara uzaklıkların belirlenmesi

Her bir karar noktasındaki değerlendirme kriterinin belirlendiği bu aşamada, ideal ve ideal olmayan çözümdeki sapmalar tespit edilmelidir. Bu aşamada Euclidean (Öklit) Uzaklık Yaklaşımı kullanılarak, her alternatifin pozitif ve negatif ideal noktasından uzaklıkları hesaplanmaktadır. Bunun için, aşağıdaki eşitlikler kullanılmaktadır.

$$(S_i^+) = \sqrt{\sum_{j=1}^n (V_{ij} - V_j^+)^2}, i = 1, 2, \dots, m; \quad \text{Eşitlik (10)}$$

$$(S_i^-) = \sqrt{\sum_{j=1}^n (V_{ij} - V_j^-)^2}, i = 1, 2, \dots, m; \quad \text{Eşitlik (11)}$$

5. Aşama: İdeal çözüme göre yakınlığın hesaplanması

Bu aşamada tüm seçeneklerin ideal çözüme göre yakınlığı belirlenmektedir. Bu ise, pozitif ve negaif ideal ayırım ölçüleri kullanılarak, toplam ayırım ölçüsü içerisinde negatif ayırım ölçüsünün payı ile belirlenir. Yakınlık hesaplanırken aşağıdaki formül kullanılır.

$$C_i^+ = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^+}, i = 1, 2, \dots, m; 0 \leq C_i^+ \leq 1 \quad \text{Eşitlik (12)}$$

C_i^+ değeri, 0 ile 1 arasında bir değer alır ve değer 1'e yakın olması ideal çözüme yakın olmasını, 0'a yakın olması ideal olmayan çözüme yakın olmasını göstermektedir. Elde edilen değerlerin büyüklükleri önem düzeylerini ifade etmektedir. Bu değerler arasında bir sıralama yapılır ve en büyük değere sahip alternatif en ideal alternatifi göstermektedir.

4. Bulgular

4.1. Entropi Yöntemi

Entropi yöntemindeki yukarıda bahsedilen aşamalarla veriler analiz edilmiş, kriterlerin ağırlıkları belirlenmiştir. Elde edilen bulgular aşağıdaki gibidir.

1. Aşama: Karar matrisinin belirlenmesi

TCMB web sayfasında yayımlanan 2011-2020 yıllarına ait inşaat sektörü finansal oranları kullanılarak karar matrisi belirlenmiş ve aşağıda Tablo 2' de sunulmuştur.

Tablo 2. Karar Matrisi Verileri

	Likidite Oranları			Faaliyet Oranları				Mali Yapı Oranları			Karlılık Oranları			
	LO1	LO2	LO3	FO1	FO2	FO3	FO4	MO1	MO2	MO3	KO1	KO2	KO3	KO4
2011	1,680	1,063	0,140	0,418	4,431	5,403	1,450	0,745	0,547	0,567	0,090	0,008	0,027	0,263
2012	1,672	1,096	0,121	0,417	4,353	4,916	1,404	0,746	0,447	0,564	0,121	0,019	0,061	0,273
2013	1,580	0,985	0,126	0,390	4,899	4,888	1,365	0,767	0,397	0,568	0,132	0,012	0,048	0,242
2014	1,530	0,990	0,129	0,392	4,836	4,236	1,215	0,772	0,385	0,559	0,114	0,011	0,041	0,243
2015	1,619	0,960	0,123	0,360	3,996	4,110	1,203	0,786	0,335	0,554	0,113	0,008	0,047	0,260
2016	1,577	0,953	0,110	0,347	4,228	3,911	1,129	0,800	0,305	0,550	0,119	0,006	0,027	0,258
2017	1,532	0,962	0,094	0,360	4,072	4,407	1,297	0,811	0,285	0,568	0,123	0,008	0,041	0,239
2018	1,519	0,977	0,084	0,372	4,173	4,091	1,215	0,814	0,276	0,572	0,112	0,005	0,032	0,258
2019	1,619	1,012	0,104	0,381	4,664	3,826	1,240	0,795	0,331	0,545	0,128	0,009	0,024	0,264
2020	1,721	1,037	0,125	0,352	4,750	3,254	1,177	0,783	0,377	0,533	0,120	0,010	0,037	0,254

2. Aşama: Karar matrisinin normalize edilmesi

Karar matrisindeki bütün değerler Eşitlik (2) yardımıyla standartlaştırılmıştır. Karar matrisinin standardize edilmiş hali aşağıda Tablo 3' de sunulmuştur.

Tablo 3. Normalize Karar Matrisi

	Likidite Oranları			Faaliyet Oranları				Mali Yapı Oranları			Karlılık Oranları			
	LO1	LO2	LO3	FO1	FO2	FO3	FO4	MO1	MO2	MO3	KO1	KO2	KO3	KO4
2011	0,105	0,106	0,121	0,110	0,100	0,126	0,114	0,095	0,148	0,102	0,077	0,088	0,071	0,103
2012	0,104	0,109	0,105	0,110	0,098	0,114	0,111	0,095	0,121	0,101	0,103	0,192	0,158	0,107
2013	0,098	0,098	0,109	0,103	0,110	0,114	0,108	0,098	0,108	0,102	0,113	0,125	0,125	0,095
2014	0,095	0,099	0,112	0,103	0,109	0,098	0,096	0,099	0,104	0,100	0,097	0,111	0,105	0,095
2015	0,101	0,096	0,106	0,095	0,090	0,095	0,095	0,101	0,091	0,099	0,097	0,081	0,121	0,102
2016	0,098	0,095	0,095	0,092	0,095	0,091	0,089	0,102	0,083	0,099	0,102	0,065	0,069	0,101
2017	0,095	0,096	0,081	0,095	0,092	0,102	0,102	0,104	0,077	0,102	0,105	0,085	0,107	0,093
2018	0,095	0,097	0,073	0,098	0,094	0,095	0,096	0,104	0,075	0,102	0,095	0,050	0,084	0,101
2019	0,101	0,101	0,090	0,100	0,105	0,089	0,098	0,102	0,090	0,098	0,109	0,098	0,063	0,103
2020	0,107	0,103	0,108	0,093	0,107	0,076	0,093	0,100	0,102	0,096	0,103	0,107	0,096	0,099

3. Aşama: Kriterlerin entropi değerlerinin bulunması

Eşitlik (3) yardımıyla her bir kritere ilişkin entropi değeri hesaplanmış ve bu değerlere aşağıda Tablo 4’ de yer verilmiştir.

Tablo 4. Tüm Kriterlere İlişkin Entropi Değerleri

	Likidite Oranları			Faaliyet Oranları				Mali Yapı Oranları			Karlılık Oranları			
	LO1	LO2	LO3	FO1	FO2	FO3	FO4	MO1	MO2	MO3	KO1	KO2	KO3	KO4
2011	-0,236	-0,238	-0,255	-0,243	-0,230	-0,260	-0,248	-0,224	-0,283	-0,232	-0,197	-0,213	-0,187	-0,234
2012	-0,236	-0,242	-0,236	-0,243	-0,228	-0,248	-0,243	-0,224	-0,256	-0,232	-0,234	-0,317	-0,291	-0,239
2013	-0,228	-0,228	-0,242	-0,234	-0,243	-0,247	-0,240	-0,228	-0,240	-0,233	-0,246	-0,259	-0,260	-0,223
2014	-0,224	-0,228	-0,245	-0,235	-0,241	-0,228	-0,225	-0,229	-0,236	-0,230	-0,226	-0,244	-0,237	-0,224
2015	-0,231	-0,224	-0,238	-0,224	-0,217	-0,224	-0,223	-0,231	-0,218	-0,229	-0,226	-0,203	-0,256	-0,233
2016	-0,228	-0,224	-0,224	-0,219	-0,224	-0,218	-0,215	-0,233	-0,206	-0,228	-0,232	-0,177	-0,185	-0,232
2017	-0,224	-0,225	-0,204	-0,224	-0,219	-0,233	-0,233	-0,235	-0,198	-0,233	-0,236	-0,209	-0,240	-0,222
2018	-0,223	-0,227	-0,190	-0,228	-0,222	-0,224	-0,225	-0,236	-0,194	-0,233	-0,224	-0,150	-0,208	-0,231
2019	-0,231	-0,231	-0,217	-0,231	-0,237	-0,215	-0,227	-0,232	-0,217	-0,227	-0,242	-0,228	-0,175	-0,235
2020	-0,239	-0,235	-0,241	-0,221	-0,239	-0,195	-0,220	-0,230	-0,233	-0,224	-0,234	-0,239	-0,226	-0,229
e _j	1,000	1,000	0,995	0,999	0,999	0,996	0,999	1,000	0,991	1,000	0,998	0,972	0,983	1,000

4. Aşama ve 5. Aşama: Farklılaşma derecelerinin ve kriter ağırlık değerlerinin belirlenmesi

Eşitlik (4) kullanılarak her bir kriterin farklılaşma derecesi hesaplanmış ve Eşitlik (5) ile her bir kriterin önem düzeyleri belirlenmiştir. Belirlenen değerler aşağıda Tablo 5 ve Tablo 6’ da sunulmuştur.

Tablo 5. Kriterlerin d_j Değerleri

	LO1	LO2	LO3	FO1	FO2	FO3	FO4	MO1	MO2	MO3	KO1	KO2	KO3	KO4
d _j	0,000	0,000	0,005	0,001	0,001	0,004	0,001	0,000	0,009	0,000	0,002	0,028	0,017	0,000

Tablo 6. Entropi Kriter Ağırlık Değerleri

	LO1	LO2	LO3	FO1	FO2	FO3	FO4	MO1	MO2	MO3	KO1	KO2	KO3	KO4
w _j	0,005	0,006	0,066	0,013	0,015	0,060	0,019	0,003	0,135	0,001	0,028	0,399	0,243	0,005

4.2. Topsis Yöntemi

Entropi yöntemi ile verilerin analizinde kullanılacak olan kriterlerin ağırlık değerleri belirlenmiş, Topsis yöntemi ile bu önemlilik düzeyindeki her bir kriter göz önünde bulundurularak sektörün 2011-2020 yılları finansal performans sıralaması yapılmıştır. Aşağıda Topsis yönteminde yapılan her bir aşamadan elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

1. Aşama: Karar matrisinin belirlenmesi ve normalize edilmesi

Eşitlik (1) kullanılarak Merkez Bankası web sayfasından elde edilen verilerle karar matrisi oluşturulmuştur. Karar matrisi, Entropi yönteminde belirlendiği için tekrar yer verilmemiştir. Daha sonra,

Eşitlik (6) kullanılarak karar matrisinde yer alan değerlerin standardizasyonu yapılmıştır. Normalize edilmiş karar matrisi Tablo 7’ de sunulmuştur.

Tablo 7. Normalize Karar Matrisi

	Likidite Oranları			Faaliyet Oranları				Mali Yapı Oranları			Karlılık Oranları			
	LO1	LO2	LO3	FO1	FO2	FO3	FO4	MO1	MO2	MO3	KO1	KO2	KO3	KO4
2011	0,331	0,335	0,379	0,348	0,315	0,393	0,360	0,301	0,459	0,321	0,242	0,260	0,215	0,325
2012	0,329	0,345	0,327	0,347	0,309	0,358	0,349	0,302	0,375	0,320	0,324	0,570	0,480	0,338
2013	0,311	0,310	0,342	0,325	0,348	0,356	0,339	0,310	0,333	0,322	0,355	0,369	0,380	0,299
2014	0,301	0,312	0,350	0,326	0,344	0,308	0,302	0,312	0,323	0,317	0,306	0,328	0,321	0,301
2015	0,319	0,302	0,332	0,300	0,284	0,299	0,299	0,318	0,281	0,314	0,305	0,239	0,369	0,322
2016	0,310	0,300	0,298	0,289	0,300	0,285	0,280	0,323	0,256	0,311	0,320	0,192	0,211	0,319
2017	0,302	0,303	0,254	0,300	0,289	0,321	0,322	0,328	0,239	0,322	0,330	0,251	0,327	0,295
2018	0,299	0,308	0,227	0,310	0,296	0,298	0,302	0,329	0,232	0,324	0,301	0,149	0,255	0,319
2019	0,319	0,319	0,283	0,317	0,331	0,278	0,308	0,321	0,278	0,309	0,343	0,291	0,193	0,327
2020	0,339	0,326	0,340	0,293	0,337	0,237	0,292	0,317	0,317	0,302	0,324	0,317	0,294	0,314

2. Aşama: Normalize edilmiş karar matrisinin ağırlıklandırılması

Bu aşamada, tüm kriterler ağırlık değeriyle çarpılmış ve belirlenen değerler aşağıda Tablo 8’ de sunulmuştur.

Tablo 8. Ağırlıklandırılmış Standardize Karar Matrisi

	Likidite Oranları			Faaliyet Oranları				Mali Yapı Oranları			Karlılık Oranları			
	LO1	LO2	LO3	FO1	FO2	FO3	FO4	MO1	MO2	MO3	KO1	KO2	KO3	KO4
2011	0,002	0,002	0,025	0,004	0,005	0,023	0,007	0,001	0,062	0,000	0,007	0,104	0,052	0,002
2012	0,002	0,002	0,022	0,004	0,005	0,021	0,007	0,001	0,051	0,000	0,009	0,227	0,117	0,002
2013	0,002	0,002	0,022	0,004	0,005	0,021	0,007	0,001	0,045	0,000	0,010	0,147	0,092	0,002
2014	0,002	0,002	0,023	0,004	0,005	0,018	0,006	0,001	0,044	0,000	0,009	0,131	0,078	0,002
2015	0,002	0,002	0,022	0,004	0,004	0,018	0,006	0,001	0,038	0,000	0,009	0,095	0,090	0,002
2016	0,002	0,002	0,020	0,004	0,005	0,017	0,005	0,001	0,035	0,000	0,009	0,077	0,051	0,002
2017	0,002	0,002	0,017	0,004	0,004	0,019	0,006	0,001	0,032	0,000	0,009	0,100	0,080	0,002
2018	0,002	0,002	0,015	0,004	0,005	0,018	0,006	0,001	0,031	0,000	0,009	0,059	0,062	0,002
2019	0,002	0,002	0,019	0,004	0,005	0,017	0,006	0,001	0,038	0,000	0,010	0,116	0,047	0,002
2020	0,002	0,002	0,022	0,004	0,005	0,014	0,006	0,001	0,043	0,000	0,009	0,127	0,072	0,002

3. Aşama: İdeal ve ideal olmayan çözümlerin belirlenmesi

Bu aşamada Eşitlik (8) ve Eşitlik (9) yardımıyla, karar probleminde yer alan her bir kriterin, nitelik itibariyle fayda-maliyet durumlarına göre pozitif ve negatif çözümleri belirlenmiştir. Kriterlerin performans üzerindeki olumlu yada olumsuz etkisi göz önünde bulundurularak ve literatürdeki çalışmalar dikkate alınarak, M1 ve M3 kriterlerinin performansı olumsuz etkilemesinden dolayı minimizasyonu (maliyet endeksi), diğer kriterlerin ise performansı olumlu etkilemesinden dolayı maksimizasyonu (fayda endeksi) amaçlanmıştır (Orhan vd., 2021: 400; Erkılıç, 2021: 76; Ertaş ve Yetim, 2022: 61). M1 ve M3 kriteri hariç diğer kriterlerde amaç maksimizasyon iken, bu kriterlerin minimizasyonu amaçlanmıştır. Hesaplamalar sonucunda elde edilen değerler, aşağıda Tablo 9’ da sunulmuştur.

Tablo 9. İdeal ve İdeal Olmayan Çözüm Değerleri

	LO1	LO2	LO3	FO1	FO2	FO3	FO4	MO1	MO2	MO3	KO1	KO2	KO3	KO4
V+	0,002	0,002	0,025	0,004	0,005	0,023	0,007	0,001	0,062	0,000	0,010	0,227	0,117	0,002
V-	0,002	0,002	0,015	0,004	0,004	0,014	0,005	0,001	0,031	0,000	0,007	0,059	0,047	0,002

4. Aşama: İdeal ve ideal olmayan noktalara uzaklıkların belirlenmesi

Bu aşamada ise, Eşitlik (10) ve Eşitlik (11) yardımıyla, her alternatifin negatif ve pozitif ideal noktasından uzaklıkları belirlenmiştir. Belirlenen bulgular, aşağıda Tablo 10’ da sunulmuştur.

Tablo 10. İdeal Ve İdeal Olmayan Noktalara Uzaklık Değerleri

	Si+	Si-
2011	0,139	0,056
2012	0,012	0,183
2013	0,085	0,101
2014	0,106	0,080
2015	0,137	0,057
2016	0,167	0,019
2017	0,136	0,053
2018	0,180	0,016
2019	0,134	0,057
2020	0,113	0,073

5. Aşama: İdeal çözüme göre yakınlığın hesaplanması ve önem sıralaması

Bu aşamada alternatiflerin tamamının pozitif ve negatif ideal çözüm noktasına olan mesafesi belirlendikten sonra, her bir kriterin pozitif ideal noktasına olan yakınlığı, Eşitlik (12)' deki formül kullanılarak hesaplanmıştır. Kriterlerin yakınlık değerleri aşağıda Tablo 11' de verilmiştir. Daha sonra bu değerler, kriterlerin yakınlık değerleri kullanılarak, büyüklüklerine göre sıralanmıştır. Önem düzeylerine aşağıda Tablo 11' de yer verilmiştir.

Tablo 11. İdeal Çözüme Göre Yakınlık Değerleri

	p score	önem sıralaması
2011	0,286	7
2012	0,939	1
2013	0,541	2
2014	0,430	3
2015	0,293	6
2016	0,103	9
2017	0,279	8
2018	0,080	10
2019	0,300	5
2020	0,393	4

5. Sonuç

İnşaat sektörünün 200'den fazla alt sektörle etkileşim içerisinde olması ve sektörün işsizlikle mücadelede yüksek istihdam potansiyeline sahip olması, ülke ekonomisi, işsizlik ve GSYİH açıdan önemini ortaya koymaktadır. Sektörün ekonomik açıdan bu kadar önemli bir yere sahip olması, sektörün finansal performansının takibinin yapılmasını ve devamlılığının sağlanmasını gerekli kılmaktadır. Finansal performansın ölçülmesinde en etkili yöntemlerden biri çeşitli finansal oranlar kullanılarak yapılacak olan oran analizidir. Finansal oranlarla elde edilen sonuçların birtakım analiz teknikleriyle analiz edilmesi, sektörün ya da işletmelerin dönemler itibarıyla finansal performansının karşılaştırılmasına ya da sektörlerin veya işletmelerin birbiriyle finansal performanslarının karşılaştırılmasına olanak sağlamaktadır.

Çalışmada, inşaat sektörünün 2011-2020 yılları arasındaki finansal performansı, TCMB sektör bilançoları finansal oranları kullanılarak Topsis yöntemi ile analiz edilmiştir. Yapılan bu çalışma ile, sektörün 2011-2020 yılları arasında 10 yıllık dönemde gerçekleşen finansal performansının değerlendirilmesi ve sektörün finansal performansının ülkedeki ekonomik, sosyal ve siyasal olaylardan etkilenip etkilenmediğinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Performans değerlendirmede kullanılan finansal oranların önem düzeylerinin belirlenmesinde, geleneksel yöntemler kullanılabileceği gibi çeşitli istatistiksel teknikler de kullanılmaktadır. Çalışmada, kriterlerin objektif değerlendirilmesi amaçlanarak Entropi yöntemi ile ağırlıklandırılmıştır.

Çalışma sonucunda, inşaat sektörünün en yüksek finansal performansa sahip olduğu yıl, 2012 yılı olarak tespit edilmiştir. Yıllar itibarıyla bu sıralamayı en yüksekten en düşüğe doğru 2013, 2014, 2020, 2019, 2015, 2011, 2017 ve 2016 yılları takip etmektedir. En düşük performans, döviz kurlarındaki artışların gerçekleştiği 2018 yılında gerçekleşmiştir. Bu durum, Balezentis (2012) ve Basnet (2020) çalışmalarında

olduğu gibi inşaat sektörünün finansal performansının ülkedeki ekonomik krizden etkilendiğini göstermektedir.

Piyasa koşullarındaki hızlı değişimler, iç ve dış siyasette meydana gelen gelişmeler, kurdaki dalgalanmalar ve enflasyon gibi faktörler inşaat sektöründe finansal ve operasyonel sıkıntılar yaşanmasına neden olmaktadır. 2012 yılında sektörün en yüksek finansal performans yaşanmasına; 2011 yılında yaşanan Van depremi ve 2012 yılında yürürlüğe giren 6306 sayılı kanun ile yapılan kentsel dönüşüm faaliyetleri etkili olmuştur. 2013 yılında Türkiye ekonomisinde büyüme yaşanmasına rağmen meydana gelen Gezi Parkı Olayları sonucunda ortaya çıkan iç siyasi olumsuzluklar sektörün finansal performansının 2012 yılına göre düşüş göstermesinde etkili olmuştur. 2014 yılı genelinde küresel piyasalarda meydana gelen dalgalanmalar ve jeopolitik riskler, inşaat sektöründe daralma yaşanmasına neden olmuş ve bu daralma finansal performansa da yansımıştır. 2018 yılında en düşük finansal performans yaşanmasında ise, Türkiye’de meydana gelen ekonomik kriz sonucunda döviz kurundaki dalgalanmalar, yüksek enflasyon ve bunun sonucunda oluşan maliyet artışı faktörleri etkili olmuştur. En düşük ikinci performansa sahip olunan 2016 yılında ise, meydana gelen darbe girişimi ve bunun sonucunda oluşan siyasi gelişmeler ve ekonomik dalgalanmalar finansal performansı etkilemiştir. Sonuç olarak, ülkede yaşanan ekonomik, siyasi ve sosyal gelişmeler, finansal dalgalanmalara sebep olmakta, bu durum ise döviz kurlarında değişkenliğe neden olarak özellikle inşaat sektöründeki maliyetleri artırmakta ve inşaat yatırımlarını azaltmakta ve bu durum da sektörün finansal performansını etkilemektedir.

Literatürde Baležentis (2012), Makarim ve Noveria (2014), Abd Rahim vd. (2020), Basnet (2020), Lam vd. (2021) çalışmalarında da benzer yöntemler kullanılarak sektörün finansal performansı tespit edilmeye çalışılmıştır, ancak bu çalışmalarda daha kısa yıl aralıkları belirlenmiştir. Ayrıca diğer çalışmalarda, çoğunlukla sektör içerisinde faaliyet gösteren şirketlerin kurumsal finansal performansları belirlenerek yıllar itibariyle sıralamaları yapılmıştır. Bu çalışma, hem 10 yıllık bir trend verisinin kullanılması, hem de sektörün bir bütün olarak finansal performansını ölçmesi ve performans sonuçlarının ülkedeki ekonomik, siyasi ve sosyal olarak dikkate alınarak açıklanmaya çalışılması sebebiyle diğerlerinden farklılaşmıştır.

Gelişmiş ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde yapılan çalışmalardan da anlaşıldığı üzere, inşaat sektörü ekonominin gelişmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Sektörün gelişmesi ve finansal performansının devamlılığı ülke ekonomisini olumlu etkileyecektir. Aynı şekilde ülkedeki ekonomik ve siyasi gelişmelerin de yukarıda belirtildiği üzere sektörü etkilemesi kaçınılmazdır. Ülke içerisinde yaşanan ekonomik ve siyasal olaylar tüm sektörleri olduğu gibi inşaat sektörüne de doğrudan veya dolaylı olarak yansımakta, hem yatırımlara hem de maliyetlere negatif etkisi olmaktadır. Ekonomik büyümede sektörün devamlılığı ve istikrarı önemlidir. Bu nedenle yaşanan gelişmeler sonrasında ekonomik istikrarın sağlanması gerekir. Sektöre olan yatırımlar teşvik edilmeli, uygun kredi imkanları sunulmalı ve maliyetleri düşürücü önlemler alınmalıdır. Bu şekilde hem sektörün GSYİH içerisindeki payı artacak hem de istihdam olumlu yönde etkileenecektir. Şekil 1’ de görüldüğü üzere, sektörün daralma yaşadığı dönemlerde istihdam oranı azalmıştır. Bu nedenle inşaat sektörüne yatırım yapılmalı ve sektörün finansal performansının artırılmasına yönelik tedbirler alınmalıdır. Bu açıdan sektörün finansal performansının analizi önem arz etmektedir.

Çalışmada, sektörün finansal performansı ölçülmüş ve elde edilen sonuçlar, ülkedeki yaşanan ekonomik, siyasi ve sosyal olaylarla açıklanmaya çalışılmıştır. Finansal performansın ölçülmesinde bazı finansal oranların analiz dönemlerindeki tüm verilerine ulaşamaması sebebiyle analize dahil edilememesi çalışmanın kısıtlarındandır. Çalışmanın devamında, farklı analiz teknikleri ile elde edilen sonuçlar karşılaştırılarak çalışma desteklenebilir veya farklılıklar ortaya konulabilir. Ayrıca, çalışmada kullanılan dönemlerde sektör içerisinde faaliyet gösteren inşaat şirketlerinin kurumsal finansal performansları belirlenerek, bu şirketlerin sektörün finansal performansını nasıl etkilediğini tespit etmek mümkündür. Aynı şekilde, dönemdeki döviz kuru ve enflasyon oranı gibi faktörlerle inşaat sektörü finansal performansı arasındaki ilişkinin istatistikî yöntemlerle araştırılması mümkündür.

6. Extended Abstract

Today, it has become mandatory for companies to evaluate and increase their financial performance in order to survive in the competitive environment, to continue their activities and to increase their success. The sustainability of the financial performance of the companies in the construction sector, which is a

leading sector in terms of employment and business volume in the country's economy, will contribute to the development of the country's economy by ensuring the continuity of these companies. Since the construction sector is a labor-intensive sector, it has an important role in the economy in terms of employment power and Gross Domestic Product (GDP) share.

Due to the strong relationship between the development of the construction sector and economic growth, the sector is directly affected by recession and economic fluctuations. For this reason, it is aimed to get out of the recession and start to grow by giving priority to investments in the construction sector in countries that are in economic depression. Governments use the construction sector as an economy stabilizer.

While the financial performances of the companies have an important place in terms of the country's economy, they are also closely related to many people or institutions such as the people or institutions that will make decisions about the company, investors, and creditors. Since financial performance, with its most general definition, is an indicator of whether the financial resources of the company are used efficiently or not, the most basic factor in determining the financial performance of the companies is ratio analysis. Since more than one criterion is important in making decisions, multi-criteria decision making techniques have been used in determining financial performance. Topsis method, which was developed by Hwang and Yoon in 1981, is one of the multi-criteria decision making techniques.

In the study, some financial ratios of the construction sector published by the Central Bank of the Republic of Turkey were used in order to determine the financial performance of the companies in the construction sector, which has an important place in the country. While determining the financial ratios to be used in the analysis, the studies in the literature were taken into consideration and the most suitable ratios for the construction sector were tried to be used. Secondary data were analyzed with Microsoft Excel program. Entropy method was preferred to determine the importance levels of the financial ratio criteria used. In line with each criterion, the weights of which were determined, the Topsis method was used for the financial performance ranking of the sector between the years 2011-2020.

As a result of the analysis, 2012 was determined as the year in which the construction sector had the highest financial performance. By years, this ranking is followed by 2013, 2014, 2020, 2019, 2015, 2011, 2017 and 2016, from highest to lowest. The lowest performance occurred in 2018, when the increases in exchange rates took place.

Factors such as rapid changes in market conditions, developments in domestic and foreign politics, exchange rate fluctuations and inflation cause financial and operational problems in the construction sector. In 2012, the sector's highest financial performance was driven by the Van earthquake in 2011 and the urban transformation activities carried out under Law No. 6306, which entered into force in 2012. In 2013, despite the growth in the Turkish economy, domestic political negativity as a result of the Gezi Park Events led to a decline in the sector's financial performance compared to 2012. In 2014, fluctuations in global markets and geopolitical risks led to a contraction in the construction sector, which was also reflected in financial performance. In 2018, the lowest financial performance was driven by exchange rate fluctuations in Turkey, high inflation and the resulting increase in costs. In 2016, the second lowest performance, the coup attempt and the resulting political developments and economic fluctuations affected the financial performance. As a result, economic, political and social developments in the country cause financial fluctuations, which in turn cause variability in exchange rates, increase costs, especially in the construction sector, and affect the financial performance of the sector.

As it is understood from the studies conducted in developed and especially developing countries, the construction sector has a significant impact on the development of the economy. The development of the sector and the continuity of its financial performance will positively affect the country's economy. Likewise, it is inevitable that economic and political developments in the country will also affect the sector as mentioned above. Economic and political events in the country have a direct or indirect impact on the construction sector as well as all other sectors, and have a negative impact on both investments and costs. The continuity and stability of the sector is important for economic growth. For this reason, economic stability should be ensured after the developments. Investments in the sector should be encouraged, appropriate credit facilities should be offered and measures should be taken to reduce costs. In this way,

the sector's share in GDP will increase and employment will be positively affected. As seen in Figure 1, the employment rate decreased during periods of contraction in the sector. Therefore, investments should be made in the construction sector and measures should be taken to improve the financial performance of the sector. In this respect, it is important to analyze the financial performance of the sector.

In the literature, in studies carried out by Baležentis (2012), Makarim and Noveria (2014), Abd Rahim et al. (2020), Basnet (2020), and Lam et al. (2021), the financial performance of the sector was tried to be determined by using similar methods, but shorter year intervals were determined in these studies. This study differs from the others due to the use of 10-year trend data and the number of businesses studied. Due to the fact that the identity information of the companies in the study was not given, the company ranking could not be made.

Keywords: Financial Performance, Financial Ratios, Central Bank Sector Balance Sheets, Construction Sector.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı / Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları Öznur DOĞAN %50/ Özlem DOĞAN %50 şeklindedir.
The authors' contribution rates in the study are Öznur DOĞAN %50/ Özlem DOĞAN %50 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Kaynakça

- Abd Rahim, Z., Azhar, F., Abdullah Fahami, N., Abd Karim, H., & Nor Abdul Rahim, S. (2020). Application Of TOPSIS Analysis Method In Financial Performance Evaluation: A Case Study Of Construction Sector In Malaysia. *Advances in Business Research International Journal*, 6(1), 1-9.
- Akçakanat, Ö., Eren, H., Aksoy, E., & Ömürbek, V. (2017). Bankacılık Sektöründe Entropi ve WASPAS Yöntemleri İle Performans Değerlendirmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 285-300.
- Ayçin, E., & Güçlü, P. (2020). BIST Ticaret Endeksinde Yer Alan İşletmelerin Finansal Performanslarının Entropi ve MAIRCA Yöntemleri ile Değerlendirilmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*(85), 287-312.
- Bakır, M., & Atalık, Ö. (2018). Entropi ve Aras Yöntemleriyle Havayolu İşletmelerinde Hizmet Kalitesinin Değerlendirilmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 617-638.
- Baležentis, A., Baležentis, T., & Misiunas, A. (2012). An Integrated Assessment Of Lithuanian Economic Sectors Based On Financial Ratios Andfuzzy MCDM Methods. *Technological and Economic Development of Economy*, 18(1), 34-53.
- Basnet, A. (2020). Financial Performance Analysis of Indian Construction Industry. *IJEMR*, 10(8), 1-11.
- Bilici, N. (2019). Turizm Sektörünün Finansal Performansının Oran Analizi ve Topsis Yöntemiyle Değerlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(1), 173-194.
- Chan, J., Tam, C., & Cheung, R. (2005). Construction Firms At The Crossroads In Hong Kong: Going Insolvency Or Seeking Opportunity. *Engineering, Construction and Architectural Management*, 12(2), 111-124.
- Chen, C. (2000). Effects Of Normalization On The Entropy-Based TOPSIS Method. *Expert Systems with Applications*(114), 1-9.
- Chen, P. (2019). Effects Of Normalization On The Entropy-Based TOPSIS Method. *Expert Systems with Applications*(136), 33-41.
- Erkılıç, C. (2021). Hastane Hizmetleri Sektörünün CRITIC Temelli TOPSIS Yöntemi İle Finansal Performansının Değerlendirilmesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(46), 63-84.
- Ertaş, F., & Peşmen, S. (2020). İnşaat Sektöründe Finansal Performansın Ölçümüne Yönelik Bir Uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(4), 1333-1350.
- Ertaş, F., & Yetim, A. (2022). Covid-19 Pandemisinde Gıda ve İçecek Sektöründeki İşletmelerin Finansal Performansının TOPSIS Yöntemiyle İncelenmesi: BIST Örneği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*(93), 53-74.
- Giang, D., & Pheng, L. (2011). Role Of Construction In Economic Development: Review Of Key Concepts In The Past 40 Years. *Habitat International*, 35(1), 118-125.
- Gold Yapı İnşaat. (2022, 06 23). *İnşaat Sektörünün Türkiye'deki Gelişimi*. www.goldyapi.com.tr/insaat-sektorunun-turkiye39deki-gelisimi.html adresinden alındı
- Gümüş, U., Öziç, H., & Sezer, D. (2019). BIST' te İnşaat ve Bayındırlık Sektöründe İşlem Gören İşletmelerin SWARA ve ARAS Yöntemleriyle Finansal Performanslarının Değerlendirilmesi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 10(17), 835-858.
- Hacıfettahoğlu, Ö., & Perçin, S. (2020). Bütünleşik ÇKKV Yaklaşımı İle Finansal Boyutta Türk İnşaat Firmalarının Performansının Değerlendirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(2), 543-567.
- Hwang, C.-L., & Yoon, K. (1981). *Multiple Attribute Decision Making*. New York: Springer-Verlag.
- İç, Y., Tekin, M., Pamukoğlu, F., & Yıldırım, S. (2015). Kurumsal Firmalar İçin Bir Finansal Performans Karşılaştırma Modelinin Geliştirilmesi. *Journal of the Faculty of Engineering & Architecture of Gazı University*, 30(1), 71-85.
- İslamoglu, M., Apan, M., & Oztel, A. (2015). An Evaluation Of The Financial Performance Of Reits In Borsa Istanbul: A Case Study Using The Entropy-Based TOPSIS Method. *International Journal of Financial Research*, 6(2), 124-138.
- Kaya, V., Yalçınkaya, Ö., & Hüseyini, İ. (2013). Ekonomik Büyümede İnşaat Sektörünün Rolü:Türkiye Örneği (1987-2010). *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(4), 148-167.

Kocarik, B., & Gacar, A. (2017). Topsis Yöntemi: Halka Açık İnşaat Şirketlerinin Finansal Performansları Üzerine Bir Uygulama. H. Kapucu, & Ç. Bektur içinde, *Current Debates In Accounting&Finance Volume 3* (s. 317-328). London: IJOPEC Publication Limited.

Lam, W., Lam, W., Jaaman, S., & Liew, K. (2021). Performance Evaluation Of Construction Companies Using Integrated Entropy–Fuzzy VIKOR Model. *Entropy*, 23(3), 1-16.

Lee, P., Lin, C., & Shin, S. (2012). A Comparative Study On Financial Positions of Shipping Companies In Taiwan And Korea Using Entropy And Grey Relation Analysis. *Expert Systems with Applications*, 39(5), 5649-5657.

Makarim, R., & Noveria, A. (2014). Investment Decision Based On Financial Performance Analysis And Market Approach Valuation Of Indonesian Construction Sector. *Journal Of Business And Management*, 3(7), 799-812.

Nguyen, P., Tsai, J., Kumar, G., & Hu, Y. (2020). Stock Investment Of Agriculture Companies In the Vietnam Stock Exchange Market: An AHP Integrated With GRA-TOPSIS-MOORA Approaches. *The Journal of Asian Finance, Economics, and Business*, 7(7), 113-121.

Orhan, M., Altın, H., & Aytekin, M. (2020). Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleriyle Finansal Performans Değerlendirme: Ulaştırma Alanında Bir Uygulama. *Turkish Studies - Economy*, 15(1), 395-410.

Ömürbek, N., & Mercan, Y. (2014). İmalat Alt Sektörlerinin Finansal Performanslarının Topsis ve Electre Yöntemleriyle Belirlenmesi. *Çankırı Karatekin İİBF Dergisi*, 4(1), 237-266.

Önder, E., & Altıntaş, A. (2017). Financial Performance Evaluation Of Turkish Construction Companies In Istanbul Stock Exchange (BIST). *International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences*, 7(3), 108-113.

Özkan, T. (2021). AHP-MAUT Hibrit Modeli İle Finansal Performans Değerlendirmesi: BİST İnşaat ve Bayındırlık Sektöründe Bir Uygulama. *ETÜ Sentez İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*(4), 27-44.

Öznel, A., & Yavuz, H. (2019). Entropi Tabanlı Topsis Yöntemi İle Finansal Performans Analizi: Mobilya ve Ağaç İşleri Sektörlerinde Bir Uygulama. 5. *Uluslararası Ekonomi Yönetimi Ve Pazar Araştırmaları Kongresi* (s. 175-182). Güven Plus Grup A.Ş. Yayınları.

Pala, O. (2021). BIST İnşaat Endeksinde Bütünleşik CCSD-COCOSO Tabanlı Finansal Performans Analizi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1500-1513.

Polat, M., & Fendoğlu, E. (2021). İnşaat Sektörünün Ekonomik Büyüme ve Finansal Piyasalar Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği. *Business and Economics Research Journal*, 12(3), 575-598.

Sakarya, Ş., & Aksu, M. (2020). Ulaşım Sektöründeki İşletmelerin Finansal Performanslarının Geliştirilmiş Entropi Temelli TOPSIS Yöntemi ile Değerlendirilmesi. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 7(1), 21-40.

Şahin, İ. E., & Karacan, K. B. (2019). BIST’te İşlem Gören İnşaat İşletmelerinin Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Finansal Performans Ölçümü. *International Journal of Multidisciplinary Studies and Innovative Technologies*, 3(2), 162-172.

Şahin, İ. E., & Karacan, K. (2020). Entropi Temelli Copras ve Aras Yöntemleri ile Borsa İstanbul İnşaat Endeksi (XINSA) Firmalarının Finansal Performans Analizi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 44, 171-183.

Tulum, S. (2021). BIST’de İşlem Gören İnşaat İşletmelerinin Finansal Performanslarının TOPSIS Yöntemi İle Analizi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), 154-170.

Turkrating. (2021-2023). *Sektör Raporları*. <https://turkrating.com/sunumlar-ve-arastirmalar.html> adresinden alındı

Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2023, 1 17). <https://cevreselgostergeler.csb.gov.tr/istihdamin-sektorel-dagilimi-i-85697> adresinden alındı

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. (2021, 12 20). <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Reel+Sektor+Istatistikleri/Sektor+Bilancolari/Sektor+Bilanco+Verileri> adresinden alındı

Türkiye İnşaat Malzemesi Sanayicileri Derneği. (2022). *Türkiye İMSAD Yapı Sektörü Raporu*. https://imsad.org/dflip/Uploads/Files/Yapi_Sektoru_Raporu_2022_web.pdf adresinden alındı

Türkiye İnşaat Sanayicileri İşveren Sendikası. (2018). *İnşaat Sektörü Raporu*. <https://enerji.mmo.org.tr/wp-content/uploads/2019/05/%C4%B0N%C5%9EAAT-SEKT%C3%96R-RAPORU.pdf> adresinden alındı

Türkiye Mütahhitler Birliği. (2022, 6 5). *İnşaat Sektörü Analizi (Temmuz 2021)*. www.tmb.org.tr/uploads/publications/60e6b78ded6d830993d559a1/1625751949522-tmb-bulten-temmuz-2021.pdf adresinden alındı

Uludağ, A., & Doğan, H. (2016). Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinin Karşılaştırılmasına Odaklı Bir Hizmet Kalitesi Uygulaması. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 17-47.

Yazıcıoğlu, Y., & Yıldırım, M. (2022). Bist İnşaat Endeksinde Yer Alan Şirketlerin Finansal Performanslarının AHP Ve Vikor Yöntemiyle Analizi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(3), 647-662.

Yu, I., Kim, K., Jung, Y., & Chin, S. (2007). Comparable Performance Measurement System For Construction Companies. *Journal of Management in Engineering*, 23(3), 131-139.

Zhang, H., Gu, C., Gu, L., & Zhang, Y. (2011). The Evaluation Of Tourism Destination Competitiveness By TOPSIS & Information Entropy—A Case In the Yangtze River Delta Of China. *Tourism Management*, 32(2), 443-451.

Psikolojik Danışma Sürecindeki Terapötik Beceri ve Koşulların Metin Analizi Yöntemiyle İncelenmesi: “In Treatment” Dizisi

Oğuzhan YILDIRIM*
Yücel ÖKSÜZ**

ÖZ

Film ve dizilerde canlandırılan psikoterapi sahneleri aracılığıyla terapötik süreçleri ve müdahaleleri incelemek, kuramları farklı perspektiften analiz etmek ve bunları psikolojik danışman eğitiminde kullanmak mümkündür. Bu çalışmada terapi sahneleri bakımından zengin veriler sunan “In Treatment” dizisinde kullanılan terapötik becerilerin ve sağlanan terapötik koşulların metin analizi yöntemi ile incelenmesi amaçlanmıştır. Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı bu çalışmada elde edilen veriler betimsel analize tabi tutulmuştur. Veriler analiz edildiğinde terapistin en sık başvurduğu becerinin kişiselleştirme becerisi en çok sağlanan terapötik koşulun ise ilişkinin şimdi ve buradahlığı olduğu görülmektedir. Bunun yanında terapistin konuşmaya açık davet, kendini açma, bağlama, koşulsuz kabul, yüzleştirme, yansıtma, somutlaştırma, saydamlık, yapılama, empati, özetleme, amaç belirleme, bilgilendirme ve sessizlik beceri ve koşullara da başvurduğu saptanmıştır. Danışanın ise terapistte yoğun bir direnç gösterdiği, eşi, çocuğu, babası ve yakın arkadaşı ile yaşadığı ilişki ve sorunlarından bahsettiği, yer yer kendi hakkında içgörü kazandığı ancak çoğunlukla farkındalık kazanmaktan kaçındığı, kimi zaman terapist ile sorunlar yaşadığı ve son olarak terapiyi yarıda bıraktığı görülmektedir. Filmlerde yer alan terapi sahnelerinin analiz edildiği bu araştırmalar eğitim sürecinde, yaşanan problemleri somutlaştırmada ve profesyonellere çeşitli bakış açıları kazandırmada alanyazına çok büyük katkılar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Terapötik Beceriler, Terapötik Koşullar, Metin Analizi, Dizi Film.

Investigation of Therapeutic Skills and Conditions in Psychological Counseling Process with the Method of Textual Analysis: “In Treatment” Tv Series

ABSTRACT

Through the psychotherapy scenes in movies and TV series, it is possible to examine therapeutic processes and techniques, to analyze theories from different perspectives and to use them in psychological counseling training. In this research, the “In Treatment” series, which presents rich data in terms of therapy scenes, was examined. Qualitative research method was used in the study. Descriptive analysis was performed on the data obtained in the research. It is seen that he sometimes gains insight about himself, but mostly avoids gaining awareness, sometimes he has problems with the therapist and finally drop out. According to the findings of the study, it was seen that the personalization skill and the relational immediacy condition were mostly used. Other skills and conditions are: invitation to talk, self-disclosure, the here and now in the relationship, binding, unconditional acceptance, confrontation, reflection, concretization, transparency, informing, empathy, summarizing, goal setting, informing, and silence. The client has generally had intense resistance to the therapist. The client, who talked about his relationship and problems with his wife, child, father, close friend, gained insight about himself, but mostly avoided gaining awareness. In the following process, the client experienced problems with the therapist and left the therapy. The series was analyzed by textual analysis method in terms of the therapeutic skills and therapeutic conditions used by the therapist.

Keywords: Therapeutic Skills, Therapeutic Conditions, Textual Analysis, Tv Series.

1. Giriş

Psikolojik danışma; bireylerin kültür, cinsiyet, yaşam tarzı gibi özelliklerini göz önünde bulundurarak genel bir uygulama ve sağlık hizmeti sunmayı, güçlü yönlerini ortaya çıkarmayı ve kişilerarası ilişkilerine

* **Corresponding Author/Sorumlu Yazar**, Dr./Ph.D., Milli Eğitim Bakanlığı/Ministry of Education, oguzhanyildirim.pdr@gmail.com

** Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Ondokuz Mayıs University, yoksuz@omu.edu.tr

Makale Gönderim ve Kabul Tarihleri/Article Submission and Acceptance Dates: 01.08.2023-03.11.2023

Citation/Atf: Yıldırım, O., Öksüz, Y. (2023). Psikolojik danışma sürecindeki terapötik beceri ve koşulların metin analizi yöntemiyle incelenmesi: “in treatment” dizisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52, 19-32. <https://doi.org/10.52642/susbed.1335920>

odaklanmayı amaçlayan profesyonel bir psikolojik yardım alanıdır (APA, 2008). Psikolojik danışmada danışan herhangi bir probleme sahip kişi olarak tanımlanırken psikolojik danışman bu problemi çözüme danışana yardımcı olan uzman olarak ifade edilmektedir. Psikolojik danışma süreci ise danışanın sorununu çözmeyi amaçlayan etkileşime dayalı bir ruhsal yardım oluşumu olarak kavramsallaştırılmaktadır (Baloğlu & Tan, 2006).

Ruh sağlığı alanında yaşanan yeni gelişmeler sayesinde insan psikolojisine iki yönlü bir bakış açısı hâkim olmaya başlamıştır. Kişilerin rahatsızlıkları ile gelişimlerini dikkate alan bu düşünceye göre ruh sağlığının patoloji ve pozitif olmak üzere iki odağı bulunmaktadır (Hefferon & Boniwell, 2011). Psikolojik danışma sürecinin her iki odak açısından da etkili ve faydalı olması için bazı ilkelerin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu ilkeler; psikolojik danışmanlık hizmetinde bireyin özel ve biricik olduğu ve yaşamı hakkında karar verme hakkına sahip olduğu anlayışını benimsemek, bireyi merkeze alarak kendini gerçekleştirmesini desteklemek, tüm bireylere yönelik olmak, işbirliğinin önemini bilmek ve bunu uygulamak, bireylerin ihtiyaçlarını ve amacını göz önünde bulundurmak, bireye saygı duymak ve bireysel farklılıkları dikkate almak, planlı, sistematik ve programlı bir biçimde profesyonel kişiler tarafından sunmak, gönüllülük ve gizlilik ilkesiyle hareket etmek, bilimselliği esas almak, psikolojik danışma sürecinde danışanın sorunlarını çözüme yardımcı olmak ve bireyin çevresindeki önemli kişileri de sürece dâhil etmektir (Ercan & Şahin, 2019);(Eryılmaz & Mutlu, 2019).

Psikolojik danışma sürecinin en önemli amaçlarından biri danışanın yaşantıları, duyguları, düşünceleri ve kendisi hakkında farkındalık kazanmasını sağlamaktır. Bu farkındalık düzeyi ne kadar arttırılırsa danışma süreci o kadar faydalı ve etkili olur (Akdoğan & Türküm, 2014). Psikolojik danışma sürecinde terapötik uyumu, işbirliğini, iletişimi bozan birçok engel de söz konusudur. Bu engellerden biri danışandan gelen direnç tutumudur. Çözüme direnen danışanlar sorun ve çözüm noktasında farkındalık kazanmaktan kaçınma özelliği gösterirler (Özer, 2017; Tuna, 2019). Direncin panzehiri ise terapötik ittifak olarak düşünülebilir. Terapötik ittifak ve iş birliği terapi sürecinin nasıl ilerleyeceği ve sürecin başarılı olup olmayacağı konusunda en büyük etkenlerden biridir (Yıldırım, 2020). Son dönemlerde ise terapötik ittifakın farklı yönlerini inceleyen araştırmaların sayısı gittikçe artmaktadır (Martin vd., 2000). Psikolojik yardım sürecinde danışanların sorunlarıyla baş etmelerini ve potansiyellerini ortaya koymalarını sağlamak amacıyla psikolojik danışmanlar belli terapötik becerileri kullanmakla ve terapötik koşulları sağlamakla sorumludurlar. Bu terapötik beceriler ve terapötik koşullar aşağıda sunulmuştur.

1.1. Terapötik Beceriler

- *Konuşmaya açık davet.* Danışanların kaygı, yaşantı, duygu ve düşüncelerini daha iyi anlayabilmek için 5N 1K (ne, nerede, nasıl, neden, ne zaman ve kim) sorularını yöneltmektir. Danışanın kendisini daha iyi ifade edebilmesi hem açık hem de kapalı uçlu sorular kullanılsa da, daha fazla bilgi almayı teşvik etmek için açık uçlu sorular çoğu zaman daha etkili olmaktadır.

- *Yansıtma.* Duygu ve içerik yansıtması olarak ikiye ayrılan yansıtma becerisinde danışanın duyguları, düşünceleri ve ifadeleri tanımlanarak danışana tekrar göstermek amaçlanır.

- *Asgari düzeyde teşvik.* Psikolojik danışmanlar danışanların kendilerini ve sorunlarını daha fazla anlatmalarını teşvik etmek amacıyla "hı-hı", "evet", "seni dinliyorum" gibi ifadeler kullanırlar. Bunun yanında danışmanlar baş sallamalarla, tek kelimeden oluşan sorular ve özü veren anahtar sözcüklerle danışanı konuşmaya sevk ederler.

- *Kişiselleştirme.* Psikolojik danışmanın yansıtma becerisinden bir adım daha öteye giderek danışanın anlattıklarından çıkarımda bulunmasıdır. Danışanın amacının, sorunlarının ve anlamlarının kişiselleştirilmesi danışanların sorunlarını sahiplenmelerine ve sorunlarının çözümündeki rolleri için sorumluluk almalarına katkı sağlayacaktır.

- *Kendini açma.* Psikolojik danışmanın kendi yaşantı ve duygularını danışan ile paylaşmasıdır.

- *Özetleme.* Psikolojik danışma sürecinin tamamının veya belli bir kısmının duygu ve içerik yansıtmalarıyla danışana özetlenmesidir.

- *Yüzleştirme.* Psikolojik danışmanın danışanda gözlemediği tutarsızlıkları danışana göstermesidir. Bu beceriyi kullanmadan önce danışan ile güvene dayalı bir ilişkinin kurulduğundan emin olunmalıdır.

- *Bağlama*. Psikolojik danışmanın danışanın önceki paylaştıkları ve yaşantıları ile o anda paylaştıkları ve yaşantıları arasında bağlantı kurması ve bağlantıyı danışana göstermesidir.
- *Yapılama*. Genellikle danışma sürecinin başında kullanılan bu beceri psikolojik danışma süreci ve kuralları hakkında danışana bilgi vermeyi içerir (Cormier, 2018);(Eryılmaz & Mutlu, 2019);(Voltan-Acar, 2015).

1.2. Terapötik Koşullar

- *Saygı*. Psikolojik danışmanların danışanların özgür birey olduklarını ifade ederek duygularını, düşüncelerini rahatlıkla ifade etmelerine yardımcı olmalarıdır.
- *Empati*. Psikolojik danışmanların dünyayı danışanlarının gözünden algılayıp onlara geri iletmeleri ancak bunu yaparken kendi bakış açılarını kaybetmemeleridir.
- *Saydamlık*. Psikolojik danışmanların danışanlarına karşı samimi ve dürüst olmalarıdır.
- *Somutluk*. Psikolojik danışmanların danışanların problemlerini gerçekçi ve somut bir biçimde ifade etmelerini sağlamalarıdır.
- *İlişkinin şimdi ve buradadır*. Psikolojik danışmanların danışanların duygu ve düşünceleriyle danışma oturumunda yer almalarına ve içinde bulunulan anda yaşamalarına yardımcı olmaktır.
- *Koşulsuz Kabul*. Psikolojik danışmanların danışanlarına getirdikleri sorunlardan bağımsız olarak saygı duymaları ve bireysel farklılıklarını kabul etmeleridir (Eryılmaz, 2019, s.161; Hackney ve Cormier, 2008, s.47; Voltan-Acar, 2015).

Yukarıda yer alan terapötik koşul ve beceriler neredeyse her psikolojik danışma kuramı için önemli bileşenlerdir. Günümüzde ise 400'den fazla psikolojik danışma kuramı bulunduğu kabul edilmektedir (Işık, 2019). Bu kuramlara ait terapötik süreç ve kavramların farklı perspektiflerden incelendiği çeşitli araştırmalar mevcuttur. Boyacı ve İlhan (2016) tarafından yapılan araştırmada *Good Will Hunting /Can Dostum* filmi bilişsel davranışçı terapi yaklaşımı bağlamında incelenmiş ve süreç ile diyaloglar BDT'nin temel kavramları üzerinden aktarılmaya çalışılmıştır. Benzer şekilde *What's Eating Gilbert Grape/Gilbert'in Hayalleri* isimli film Bozdağ (2018) tarafından aile terapileri ışığında analiz edilmiştir. Derin ve Voltan-Acar (2016) da analitik terapi bağlamında *The Dangerous Method/Tehlikeli İlişki* filmi incelemiş ve bu araştırmanın psikolojik danışman eğitiminde öğrencilere ve öğreticilere materyal görevi göreceğini ifade etmişlerdir. Bu araştırmalar psikolojik danışman eğitimi ve mesleki kimlik gelişiminde film ve dizilerin önemli bir rol oynadığını kanıtlar niteliktedir. Kağnıcı (2015) psikolojik danışman eğitiminde film analizinin psikolojik danışman adaylarında sorgulama, farkındalık, empati, hak savunuculuğu ve cinsel yönelim gibi konularda duyarlılık kazandırdığını dile getirmektedir.

Bu araştırmada da *InTreatment* dizisi terapötik beceriler ve terapötik koşullar açısından incelenmiştir. Home Box Office (HBO) yapımı olan ve 2008 yılında yayımlanmaya başlayan dizi üç sezon sürmüştür. Yarım saatlik bölümler halinde çekilen dizi Dr. Paul Watson'un farklı danışanlar ile yürüttüğü psikoterapi seanslarını içermektedir. Drama türünde olan dizinin IMDB puanı 8.3'tür. Bu araştırmada dizinin birinci sezonunda yer alan Alex isimli danışan ile yürütülen yedi oturumluk terapötik süreç incelenmiştir. Araştırmada bu danışanın ele alınma nedeni terapötik süreç açısından zengin veriler sunması olarak açıklanabilir. Dizi boyunca birden fazla danışanın hikâyesi konu edinilmiştir. Dolayısıyla her bölümde farklı bir danışanın seansı yer almaktadır. Bu araştırma incelenen Alex isimli danışanın seanslarının yer aldığı bölümler sırasıyla 2, 7, 12, 17, 22, 26 ve 31. bölümler olduğundan araştırmaya bu bölümler dâhil edilmiştir.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma psikolojik danışma sürecinde başvuru alan terapötik beceri ve koşulların metin analizi yöntemiyle incelendiği nitel bir çalışmadır. Metin analizinde kullanılan veriler film, belge, web sitesi ve gazetelerden toplanabilir. Disiplinler arası bir yöntem olan metin analizi psikoloji alanında da kullanılmaktadır (Smith, 2017). Terapötik süreçlerin incelendiği bilimsel araştırmalarda video ve filmlerin kullanılması oldukça etkili ve yararlı olmaktadır. Filmlerde danışanların çeşitli sorunlarının üstesinden gelmelerine yardımcı olmada ve profesyonellere yol göstermede büyük katkılar sunmaktadır (Dermer & Hutchings, 2000). İncelenen "In Treatment" dizisi amaçlı örnekleme yöntemiyle seçilmiştir. Bu dizinin

seçilme nedeni terapötik beceri ve koşullara ilişkin zengin içerik barındırmasıdır. Bu çalışmada, görsel ve işitsel veri sağlayan dizi sahneleri ayrıntılı olarak analiz edilmiştir. Elde edilen veriler, araştırmacılar tarafından betimsel analize tabi tutulmuştur. Nitel araştırmalarda etkili veriler sunan film, video, fotoğraf gibi dokümanlar çeşitli duyulara hitap ettiği için araştırmanın güvenilirliğini de arttırmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2013).

2.2. Veri Analizi

Araştırmada dizi sahneleri, psikolojik danışman bakış açısı ve yetkinliği ile izlenmiştir. Dizide yer alan terapi sahnelerinde terapistin başvurduğu beceri ve koşullar tespit edilmiş ve sahne dakikaları ile not defterine aktarılmıştır. Not olarak aktarılan veriler arasındaki benzerlikler ortaya çıkarılmış ve benzer beceri ve koşullar bir başlık altında toplanmıştır. Bu şekilde işlenen tüm veriler analiz edilerek araştırmanın bulgular kısmında sunulmuştur. Tespit edilen tüm psikolojik danışma beceri ve koşulları alıntılama ile ve diyaloglarla desteklenerek ilgili bölüm ve dakikalarıyla birlikte bulgular kısmında sunulmuştur.

2.3. Geçerlik ve Güvenirlik

Nitel araştırmalarda veri toplama ve analiz etme sürecinde alınan bazı tedbirler ve kullanılan stratejiler çalışmanın geçerlik ve güvenilirliğini arttırmaktadır. Mevcut çalışmanın geçerlik ve güvenilirliğini arttırmak amacıyla araştırmacılar belli başlı stratejilere başvurmuşlardır. Araştırmacılar veri toplama esnasında esnek davranmaya çalışmış ve verileri not ederken sorgulayıcı bir tutum sergilemişlerdir. Verilerin analizi kısmında ise verilerin nasıl raporlandığına ve doğrudan alıntılara ayrıntılı biçimde yer vermişlerdir. Alınan bu tedbirlerin nitel araştırmalarda geçerlik ve güvenilirliği arttırmada etkili olduğu kabul edilmektedir (Johnson & Christensen, 2014).

2.4. Etik Onay

Araştırmanın başlangıcından sonuna ve verilerin toplanmasından analizine kadar olan tüm süreçte *Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi* kapsamında uyulması gereken tüm kurallara uyulmuştur. Bu yönergenin devamında yer alan *Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler* kısmında belirtilen eylemlerden ise kaçınılmıştır. Çalışmanın her evresinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Bu araştırma etik kurul onayı gerektirecek şekilde veri toplama süreci içermediğinden etik kurul onayı alınmamıştır.

3. Bulgular

Araştırma kapsamında incelenen dizide psikoterapistin kullandığı beceriler ve sağladığı terapötik koşullar birey merkezli psikolojik danışma perspektifinden incelenmiş ve görülen beceri ve koşullar Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. In Treatment Dizisinde Tespit Edilen Terapötik Beceriler ve Terapötik Koşullar

	f	%		f	%
Kişiselleştirme	14	18.6	Yansıtma	4	5.3
Konuşmaya açık davet	9	12	Saydamlık	3	4
Şimdi ve burada	7	9.3	Yapılama	3	4
Kendini açma	6	8	Empati	2	2.7
Bağlama	6	8	Özetleme	2	2.7
Somutlaştırma	5	6.7	Amaç belirleme	2	2.7
Koşulsuz kabul	4	5.3	Bilgilendirme	2	2.7
Yüzleştirme	4	5.3	Sessizlik	2	2.7

Tablo 1'de yer alan veriler incelendiğinde terapistin en sık başvurduğu becerinin *Kişiselleştirme* becerisi (n=14) olduğu görülmektedir. Bunun yanında terapistin *Konuşmaya açık davet* (n=9), *İlişkinin şimdi ve buradığı* (n=7), *Kendini açma*, *Bağlama* (n=6), *Somutlaştırma* (n=5), *Koşulsuz kabul*, *Yüzleştirme*, *Yansıtma* (n=4), *Saydamlık*, *Yapılama* (n=3), *Empati*, *Özetleme*, *Amaç belirleme*, *Bilgilendirme* ve *Sessizlik* (n=2) beceri ve koşullara da başvurduğu saptanmıştır.

3.1. Oturum 1 (2. Bölüm)

Amerika Birleşik Devletleri donanmasında savaş pilotu olarak görev yapan Alex evli ve iki çocuk babasıdır. Kendisini *Medrese Katili* olarak tanımlayan Alex Bağdat'ta 16 masum çocuğu bir hava saldırısında öldürdüğünü söylemektedir. Görev sırasında kendisine bombalandığı yerin bir sığınak olduğu bilgisi verilse de oranın bir sığınak olmadığını, Irak'ta kimliğinin açığa çıktığını ve herkesin kendisini öldürmek istediğini ifade etmektedir. Yaşadığı bu olayın ardından psikoterapi hizmeti almaya karar verdiğini belirtmektedir. Terapist ile danışan yapılan ön görüşmenin ardından Salı günleri saat 10:00'da seansları sürdürme konusunda anlaşmışlardır. Sürecin başından sonuna kadar geçen sürede danışan ile terapist arasındaki diyaloglar ve psikoterapistin kullandığı terapötik beceri ve koşullar aşağıda sunulmuştur.

2:12.dk - Danışanın en iyi terapisti aradım ve sizi seçtim cümlesinin ardından terapist danışana "En iyi terapist olmak ne demek?" diye bir soru yöneliyor (*Somutlaştırma*)

4:20.dk - Terapist "Bana neden geldiniz?" diyerek terapinin amacını belirlemeye yönelik soru soruyor. (*Amaç Belirleme*). Danışan "Tamam yavaşlayalım oraya geleceğiz" diye yanıt veriyor (Direnc).

5:00.dk - Danışan 16 çocuğun öldüğü saldırıda hiç pişman olmadığını ve görevini yaptığı için huzurlu olduğunu söylüyor.

Çocukların ölümünü nasıl duyduğu ve neler hissettiği üzerine konuşuluyor ve terapist bu saldırı nedeniyle danışanı yargılamıyor (*Koşulsuz Kabul*). Ardından danışan bunu düşünecek vaktinin olmadığını ve çok meşgul olduğunu söylüyor. Terapist ise "Ne tür işler bunlar" diyerek anlatmasını istiyor? (*Konuşmaya Açık Davet, Somutlaştırma*)

6:55.dk - Danışan işlerin yoğunluğunu düşününce annesinin ölümünü hatırlıyor. Babasının bu ölümün ardından kalan yoğun işlerle uğraştığını söylüyor. Ancak çok geçmeden evlendiğini de ifade ediyor.

7:40.dk - Terapist bu evliliğin danışanı nasıl etkilediğini soruyor (*Konuşmaya Açık Davet*) Danışan şaşkınlık yaşadığını söylüyor.

Terapist danışanın uçuş görevini konuşurken annesinin ölümünü hatırlamasına odaklanıyor. Danışan önemsemiyor ve konuyu değiştirmeye çalışıyor (Direnc).

Danışan görevden hava değişimi için geldiğini ve eşcinsel olan arkadaşı Daniel ile sıklıkla koşu yaptığını söylüyor.

8:55.dk - Danışan yakın zamanda çok koştuğu için kalp krizi geçirdiğini ve kalbinin durduğunu anlatıyor. Yüzde 2.7'lik bir yaşama şansının olduğunu ve iyileştiğini ifade ediyor. Karısının ve babasının kendisinin ölmesini beklediğini söylüyor.

10:55.dk - Terapist: "Hayata dönerek insanları hayal kırıklığına uğrattığınızı düşünüyorsunuzuz?" (*İçerik yansıtması*)

11:12.dk - Terapist kalp krizi anında aklından neler geçtiğini sorarak anlatmasını istiyor. (*Konuşmaya Açık Davet*)

Danışan dedesinin 92 yaşında öldüğünden ve onu anneannesi banyoda ereksiyon halinde bulduğundan bahsediyor. Buna ölüm ereksiyonu adı verildiğini söyleyen danışan Tanrıya "Ereksiyon olmak istemiyorum lütfen" diye yalvardığını hatırlıyor.

12:30.dk - Terapist kalbi durduğunda kendisine kalp masajı yapan eşcinsel arkadaşı Daniel ile ereksiyon olma korkusu arasında bir ilişki kuruyor. (*Kişiselleştirme*). Alex bunu fazla önemsemiyor ve gülüp geçiyor

Danışan bilincini kaybettiğini ve bunun çok komik bir tabir olduğunu söyleyince terapist araya giriyor. Bunun komik olma sebebini anlatmasını istiyor (*Konuşmaya Açık Davet*).

Danışan babasından bahsetmeye başlıyor.

13:57.dk - Terapist babası ile ilişkisini öğrenmeye yönelik sorular sormaya (*Konuşmaya Açık Davet*) başlayınca danışan sert bir şekilde terapiyi sorgulamaya başlıyor. (Direnc).

Terapist direnc gösteren danışanın konuyu farklı yerlere çektiğini ve kendisini denediğini fark ediyor. Terapist direnci ele alıyor ve bunu açık bir şekilde konuşuyor (*Saydamlık*). Kendisinin iyi bir terapist olup olmadığını nasıl anlayacağını soruyor. Danışan da şimdi anlatacağım konuya vereceğin yanıtla diyor. (*İlişkinin şimdi ve buradlığı*)

Danışan 8 saat dondurucuda kaldığını söyleyince terapist neler hatırladığını soruyor (*Konuşmaya Açık Davet*)

17:42.dk - Terapist danışana kendine öfkeli olduğunu ve vücudunun ona nasıl ihanet ettiğini düşündüğünü söylüyor. (*Kişiselleştirme*)

Danışan insanların başarılı olmasını tamamen Tanrı vergisi olarak tanımlıyor. Kendisini de mükemmel olarak tanımlayan danışan bunu da kadere bağlıyor.

20:00.dk - Danışan terapiye gelme amacının önemli bir konuda tavsiye almak olduğunu söylüyor. "Çocukları öldürdüğüm yere Bağdat'a gidip bakmak istiyorum. Ne düşünüyorsun?" diye soruyor.

Terapist "Bunun sorumluluğunu bana vermek istiyorsun" diyor. (*Kişiselleştirme*)

21:40.dk - Terapist danışana hayatında sahip olduğu sorumlulukları üstünden attığını fark ettiriyor. Mükemmel olmasını yaşama ve kadere bağlaması, Irak'a dönme kararını terapistle sorması ve böyle rahat ettiğini ve kendisini iyi hissettiğini gösteriyor. (*Bağlama, Kişiselleştirme*). "(Hayatında) kararları komutanın veriyor ve sen uyguluyorsun. Kendi hayatının komutanı olmaya ne dersin?" diye bir soru yöneliyor. (*Yüzleştirme*)

"Danışan direnç gösteriyor ve buradan çıkınca hiçbir şeyin değişmeyeceğini biliyorum" diyor. (*Direnç*)

23:51.dk - Terapist o uçuş görevinden sonra bilinçsizce koştuğunu hatırlatarak sanki bir daha göreve dönmek istemiyormuşsun veya yaşananlara dönük bir kefaret ödemek istiyormuşsun gibi geldi bana diyerek danışana soru yöneliyor. (*Kişiselleştirme*).

3.2. Oturum 2 (7. Bölüm)

00:53.dk - Terapist danışana "Geleceğini düşünmemiştim" diyor. (*Saydımlık*)

1:53.dk - "Gelmene çok memnun oldum. Senin adına endişelenmişim" diyerek samimi davranıyor. (*Koşulsuz kabul*)

Danışan terapiye tekrar gelme nedenini başka bir konuda tavsiye almak olarak söylüyor. (*Amaç*). Bağdat'a gidip geldiğini ve orada yaşadıklarını anlatıyor.

4:44.dk - Terapist danışana "Kurbanlarla yüz yüze gelmek ne hissettirdi?" diye soruyor. (*Konuşmaya Açık Davet*)

4:58.dk - Terapist aynı durumda kendisi olsa korku, suçluluk hissedeceğini diyor (*Kendini Açma*)

6:17.dk - Terapist özetleme yaparak danışanın geçen hafta ve bu haftaki hislerini ve hep huzurlu olduğunu hatırlatıyor. (*Özetleme, Bağlama*)

7:18.dk - Çocuklara yönelik gerçekleştirdiği saldırının ardından herhangi bir duygu yaşamadığını söyleyen danışana terapist kendisinin ölen bir arkadaşının arkasından üzülemediğini anlatarak kendi yaşamından benzer bir örnek veriyor (*Kendini Açma*)

Terapist danışanın duygularını ortaya çıkarmaya çalışıyor. Ölen insanlara yönelik hiçbir duygusunun olmadığını söyleyen danışana, derin hislere sahip olabileceği yönünde duygularını fark ettirmeye yönelik konuşma yapıyor. (*İlişkinin Şimdi ve Buradadır*). Danışan ise içinde bulunduğu sistemin duygu mekanizmasını ondan aldığını ifade ediyor.

Terapist danışanın tekrar Irak'a gitme nedenini öğrenmeye çalışıyor.

8:36.dk - Danışan terapistle "Benden zeki olman lazım" diyerek konudan sapmaya çalışıyor. (*Direnç*). Terapist ise şuanda yarışıyor muyuz diye yanıt veriyor (*İlişkinin Şimdi ve Buradadır*)

8:48.dk - Terapist danışana "Hep mükemmel olmak istiyorsun bu senin için zor olmalı" diyor (*Empati*).

10:40.dk - Terapist hiçbir duygu yaşamadığını söyleyen danışana "Kendi kendine bir şeyler hissetmeliyim dediğin zamanlar oldu mu?" diyor. (*Konuşmaya Açık Davet*)

12:30.dk - Danışan Irak'ta manastırda yaşlı bir adamın kendisine ısrarla baktığını anlatıyor. "Sanki yanlış bir şey yaptığında babamın bana bakması gibi" cümlesini kuruyor.

12:55.dk - Terapist "Hala babandan bahsetmek için erken mi?" diyor (*İlişkinin Şimdi ve Buradadır, Bağlama*)

Danışan direnç gösteriyor ve babasının dedesini öldürdüğü anı anlatıyor.

16:20.dk - Danışan bu oturuma eşyle yaşadığı sorunlar için geldiğini ifade ediyor.

20:05.dk - Terapist "Konuşma biçiminden karına çok sinirleniyormuşsun gibi geldi" diyerek danışanın ses tonuna ve hareketlerine vurgu yapıyor. (*İlişkinin Şimdi ve Buradadır*)

21:59.dk - Terapist danışana "Seni uçmaya ikna etmeye çalışmasından dolayı eşinde seni rahatsız eden bir şeyler var" diyerek eşine yönelik duygularını ortaya çıkarmaya çalışıyor. (*Kişiselleştirme*)

Danışan karısından bahsetmeye başlıyor ve kendisiyle benzer özelliklerinden söz ediyor. Ona âşık olmadığı için evden ayrıldığını dile getiriyor.

24:00.dk - Terapist danışana eşinin kendisinin bir yansıması olarak görüp belki de kendini terk ettiği yorumunu yapıyor. (*Kişiselleştirme*).

Danışan eşine ne söyleyeceği konusunda terapistle konuşuyor.

24:33.dk - Terapist danışana "Kendimi senin daha önceden almış olduğun kararları onaylayan bir kaşe gibi hissettim" diyor (*Kendini Açma*)

24:50.dk - Terapist danışana "Senin burada aradığın kendi büyük kararlarının sorumluluğunu alacak birisi" diyor. (*Kişiselleştirilme*)

3.3. Oturum 3 (12. Bölüm)

00:55.dk - Danışan terapiye bir kahve makinesi ile geliyor ve bunu terapistle hediye ettiğini söylüyor. Terapist bunu kabul edemeyeceğini belirtiyor.

Danışan terapistle başka bir danışanı ile (Laura) tanıştığını söylüyor ve bunun etik bir problem olup olmadığını soruyor. Terapist danışma sürecine yönelik bilgi vererek bunun bir sorun olmayacağını söylüyor (*Yapılama*).

05:58.dk - Terapist terapiye gelme konusunda hala şüpheleri olan danışana "Artık terapiye başladık buraya kahve makinesi getirdin. Çünkü buraya daha çok gelmek ve kendini evinde hissetmek istiyorsun" diyor. (*Kişiselleştirme*)

Danışan evi terk ettiğini ve eşinin bunu hiç umursamadığını söylüyor. Ayrıca eşinin müthiş olduğu yönünde oldukça olumlu şeyler anlatıyor.

09:07.dk - Terapist danışana eşinin mükemmel olduğundan bahsettiğini ancak kendisinin evi terk ettiğinde kendisini hiç umursamadığını hatırlatıyor. (*Yüzleştirme*)

11:40.dk - Terapist çocuk-ebeveyn ilişkileri konusunda danışana bilgi veriyor. (*Bilgilendirme*)

Danışan çocuğunun kendisine değil eşine ve annesine benzediğini söylüyor ve eşi ile annesini anlatıyor.

14:09.dk - Terapist danışanın anlattıklarını kendi cümleleriyle ifade ediyor. "Ailenizdeki kadınların saf, haysiyetli ve kusursuz; erkeklerin ise tam tersi pis ve kendisiyle çelişen kişiler olduğunu söylüyorsun." (*İçerik Yansıtması*)

Danışan terapistle katıldığını ve babasının sevmediği özelliklere sahip olduğunu anlatıyor. Babasının annesini aldattığından ve onu perişan ettiğinden söz ediyor. Terapist ise danışanın anlattıklarının ötesine geçerek evi terk eden danışana "Sen onun aksine doğru olanı mı yapıyorsun?" diyor. (*Kişiselleştirme*)

18:07.dk - Terapist çocukluk döneminde tanık olunan örüntülerin yetişkinlik döneminde bilinçsizce tekrar edilebildiğinden söz ediyor (*Bilgilendirme*). Evliliğe bakış açısının babası ile benzer olduğuna dikkat çekiyor. İkinin de hayran olduğu ama sevmediği kadınlarla evlendiğini ifade ediyor.

3.4. Oturum 4 (17. Bölüm)

1:28.dk - Danışan terapistle bir miktar fazla görüştüğünü söyleyerek terapistin sehпасına ekstra para fırlatıyor.

1:55.dk - Terapist danışana bu tavrından ötürü kendisini küçümsemeye çalıştığını ve böyle davranarak daha iyi hissedip hissetmediğini soruyor (*İlişkinin Şimdi ve Buradalığı*).

3:18.dk - Terapist danışanın kontrolü ele almaya ve kendisini küçümsemeye çalıştığına dikkat çekiyor ve her oturumun başında benzer davranışlarını hatırlatıyor. (*Bağlama*)

5:30.dk - Terapist orduya tekrar giremediğini söyleyen ve buna çok üzülen danışana bunun kolay bir tecrübe olmadığını ifade ederek duygusunu anlamaya çalışıyor. (*Empati*)

6:20.dk - Danışan flört ettiği diğer danışan ile ilgili terapistine yönelik sorular soruyor. Terapist ise terapi süreci hakkında danışana bilgi veriyor (*Yapılama*)

Danışan flört ilişkisinden bahsediyor. Onunla yattıklarını ancak bunu kendi isteğiyle değil Laura'nın oluşturduğu ortamdan ötürü yaptığını dile getiriyor.

15:18.dk - Terapist danışana çaresizlik ve zayıflık duyguları yaşadığını ve küçük düşmüş hissettiğini söylüyor (*Duygu Yansıtması*). Danışanın davranışları ile terapistin başındaki tutumu arasındaki ilişkiyi gösteriyor. (*Bağlama*)

16:20.dk - Danışan görüşmenin ortasında kalkarak konuşmayı yarıda bırakıyor. (Direnc)

17:30.dk - Danışan terapiyi ve terapisti sorgulamaya başlıyor. (Direnc)

18:00.dk - Danışanın terapistte kendisini iyileştirip iyileştiremeyeceğini soruyor ve terapist bu soruya verecek kesin bir yanıtının olmadığını söylüyor (*Saydımlık*)

18:35.dk - Terapist ip üstünde düşmeden geçen adamın hikayesini anlatıyor. Bu metaforu terapi sürecini tanımlamak ve danışanın motivasyonunu vurgulamak amacıyla kullanıyor. (*Yapılama*)

21:56.dk - Terapist danışanı sorunlarının çözümü için kendi kaynaklarına yönlendiriyor ve onu cesaretlendiriyor. Bunu yaparken de danışanı destekleyici bir tutum sergiliyor.

3.5. Oturum 5 (22. Bölüm)

Danışan sevgilisinden (Laura) ayrıldığını söylüyor. Terapistte onunla bir ilişkisinin olup olmadığını soruyor. Terapist ise danışanın bu sorusunu kendi cümleleriyle tekrar ediyor. (*İçerik yansıtması*). Danışan Laura'nın sürekli terapist hakkında konuştuğunu söylüyor.

5:30.dk - Danışan terapistinin kendisine neden farklı baktığını soruyor, terapist ise bunun normal bakışı olduğunu söylüyor (*Kendini Açma*). Ardından terapist bu bakışı ile Irak'taki yaşlı adamın bakışını ilişkilendiriyor (*Bağlama, Kişiselleştirme*)

6:08.dk - Danışan babasının müthiş biri olduğundan bahsetmeye başlıyor ve terapist önceki haftalarda babası hakkında farklı şeyler söylediğine dikkat çekiyor (*Yüzleştirme*). Ardından danışanın babası hakkındaki duygularına odaklanıyor.

7:04.dk - Terapist önceki oturumlarda danışanın babası hakkındaki duygu ve düşüncelerini özetliyor (*Özetleme*).

8:38.dk - Danışan babasının demir gibi olduğunu söylüyor. Terapist ise demir benzetmesi ve babası hakkındaki düşüncelerinden yola çıkarak "Demir gibi güçlü ama bir o kadar soğuk" diyor (*İçerik Yansıtması, Kişiselleştirme, Somutlaştırma*).

11:25- 12:30.dk - Danışan babası hakkındaki konuşma odağını manipüle etmeye çalışıyor (Direnc).

Danışan terapistin özel hayatıyla ilgili sorular soruyor. Terapist odağı danışana çevirmeye çalışıyor. Danışan terapistin eşinin kendisini aldattığını, kızının olumsuz arkadaş çevresinin olduğunu ve babasının huzur evinde kaldığını araştırıp öğrendiğini terapistte söylüyor.

Terapist öfkeleniyor. Danışana tepki gösteriyor ve danışan oturumdan ayrılıyor. (*İlişkinin Şimdi ve Buradahlığı*).

3.6. Oturum 6 (26. Bölüm)

5:30.dk - Terapist danışandan özür diliyor ve yaşananlar hakkında duygularını paylaşıyor. (*Kendini Açma*)

7:32-14:20.dk - Danışan Irak'ta iki savaş uçağının birbirini kovaladığı rüyasından bahsediyor. Terapist uçakların pilotlarının kim olduğunu soruyor. (*Somutlaştırma*) Terapist kendisinin veya babasının olabileceğinden söz ediyor (*Kişiselleştirme*). Terapist "Sen sürüyorsan neden öndeki uçağı vurmuyorsun?" diye soruyor danışan ise "Belki o kadar da kötü biri değildir" diye yanıt veriyor. Ardından sessizlik oluyor (*Sessizlik*) ve danışan eşcinsel olabileceğini söylüyor. Vurmadığı uçak pilotunun kendisine ait eşcinsel duygular olabileceğini fark ediyor. Bunun gerçek olması durumunda babasının tüm teorilerinin gerçek olduğunu ifade ediyor. (*Babasının teorisi: Kadınlar ve eşcinseller terapiye gider*). Terapist eşcinsel olduğunu düşünen danışanını yargılamadan yanında olduğunu hissettiriyor (*Koşulsuz Kabul*).

16:50.dk - Danışan Hava Kuvvetlerine girmeyi babasına rağmen istediğini ve bunu başardığını anlatıyor. Terapist bu mesleği kendisinin seçmediğini hayatın onu yönlendirdiğini söylediğini hatırlatıyor (*Yüzleştirme*).

19:00-22:00.dk - Terapist danışana babasıyla olan ilişkisini soruyor (*Konuşmaya Açık Davet*). Danışan ise çocukluğunda yaşadığı bir anı anlatıyor. Babası ile tekin olmayan bir mahalleye gittiklerini, orada dayak yediğini ve babasından bu yüzden tokat yediğini anlatıyor. Ardından babası güçlü olması için onu dövüş salonuna yazdırdığını ekliyor.

Terapist ve danışan uzun bir süre sessiz kalıyorlar (*Sessizlik*)

23:38.dk - Danışan biraz ara vermek istediğini söylüyor.

25:50.dk - Terapist babasıyla olan ilişkisinin, duygularının ve anılarının üzerinde konuşulması gerektiğini söylüyor.

3.7. Oturum 7 (31. Bölüm)

00:48.dk - Danışan bunun son seansının olduğunu söylüyor.

Hava Kuvvetlerinde görev yapan personelin kendisini arayacağını söyleyerek terapistten kendisinin hazır olduğu yönünde olumlu rapor vermesini rica ediyor.

7:14.dk - Terapist danışanın bu görev için hazır olup olmaması üzerine konuşuyor. (*Konuşmaya Açık Davet*) Birkaç ay önce kalp krizi geçirdiğini hatırlatarak tekrar sivillerin ölümüne neden olursa bununla yaşayıp yaşayamayacağını soruyor.

Danışan benzer şekilde hiçbir şey hissetmeyeceğini söylüyor. Ayrıca eşi ve babasının onun göreve dönmesini çok istediğini anlatıyor. Ailesinin kendisi evde olmadığına daha mutlu olduğunu dile getiriyor.

18:43.dk - Oğluna doğum günü partisi düzenlediklerini ve bu partide bazı şeylerin netleştiğini söylüyor. Terapist netleşen şeyin ne olduğunu soruyor (*Somutlaştırma*)

Danışan orduya gitme kararının netleştiğini dile getirerek ve "Kendi kafamın içinden çıkmam lazım" diyor.

Danışan oğlunun doğum günü partisinde oğlu ve babasıyla tartıştığını ve evden çıkarak gay bara gittiğini söylüyor.

19:47.dk - Terapist o bara gitme düşüncesi üzerinde çalışıyor. "O barda seni hiç kimse sorgulamıyor, kendin gibi davranabiliyorsun ve kendin ve yapmak istediklerinle ilgili meselelerden kaçabiliyorsun diye mi o bara gittin?" diye soruyor. (*Kişiselleştirme*)

20:43.dk - Danışan terapistte kendi yerinde olsa ne yapacağını soruyor.

21:00.dk - Terapist ise "Terapiye devam ederdim" diyor. (*Kendini Açma*) Bu konuştukları karmaşık konuları çözmezse ileride gene karşısına çıkacağını söylüyor.

Danışan "Lütfen donanmadan gelen telefona olumlu yanıt ver" diyerek terapistte ısrar ediyor ve daha gelmeyeceğini belirtiyor.

22:40.dk - Terapist danışana burada iyi bir iş çıkardığını söyleyerek terapiye devam etmesini umduğunu dile getiriyor. Kendisini istediği zaman arayabileceğini söyleyerek ona telefon numarasını veriyor. (*Koşulsuz kabul*). Terapötik süreç burada sonlanıyor ve danışan terapötik süreci yarıda bırakıyor.

4. Sonuç ve Tartışma

Bu araştırmada *In Treatment* isimli bir dizi filmde yer alan terapi sahnelerinde terapistin kullandığı terapötik beceriler ve sağladığı terapötik koşullar analiz edilmiştir. Sinema filmlerinde ve TV dizilerindeki psikoterapi sahnelerini, terapötik süreçleri ve müdahaleleri analiz etmek, kuram ve yaklaşımları farklı açılardan değerlendirmek ve bunları psikolojik danışman eğitiminde veri olarak kullanmak mümkündür (Tümlü & Voltan-Acar, 2014).

Dizinin ilk sezonunda yer alan yedi bölümün incelendiği araştırmada terapistin en sık kullandığı psikolojik danışma becerisinin kişiselleştirme becerisi olduğu görülmüştür. Danışanın anlattıklarından ve sözel olmayan davranışlarından hareketle soruna ve amaca dair yorumları sıklıkla kullanan terapist sorular sorarak konuşmaya açık davet becerisine de sıklıkla başvurmuştur. Psikolojik danışmada oldukça işlevsel ve önemli olan kişiselleştirme becerisi ileri düzey psikolojik danışma becerilerindedir (Voltan-Acar, 2015). Gerekli gördüğü yerlerde kendini açma becerisini kullanan terapist kendi duygu ve yaşantılarını da danışan ile paylaşmıştır. Alanyazın incelendiğinde danışma sürecinde kendini açan psikolojik danışmanların danışanlara model oldukları, onlara cesaret verdikleri ve daha içten davrandıkları görülmektedir (Durmuş, 2013). Danışanın önceki oturumlarda ve şu anki oturumda bahsettiği benzer konuları danışana fark ettiren terapist bağlama becerisini, gene bu oturumlardaki çelişkili ifadelerini fark ettirerek de yüzleştirme becerisini kullanmıştır. Yüzleştirme becerisini kullanmak kimi zaman ciddi riskler barındırdığından dikkat edilmesi gereken bir beceri olarak görülmektedir. Bu beceriyi kullanmadan önce danışan için terapötik koşulların sağlandığından emin olunmalıdır. Uygun bir şekilde kullanılan yüzleştirme becerisi birçok sorunun çözümünde oldukça etkili sonuçlar vermektedir (Akkoyunlu ve Türkçapar, 2013; Baykal, 2017). Duygu ve içerik yansıtmasına çok fazla başvurmadığı görülen terapist, danışana ait muğlak ifadeleri

netleştirmek amacıyla somutlaştırma ve soru sormaya başlamış ve bu sayede danışanın farkındalığını arttırmayı amaçlamıştır. Danışma sürecinin başında amaç belirlemeye yönelik bazı diyalogların geçtiği görülürken sessizliğin yalnızca bir yerde kullanıldığı belirlenmiştir. Terapi sürecinde amaç belirlemek en önemli aşamalardan biridir. Amaç belirlemek terapinin faydalı ve etkili olması için tetikleyici bir rol üstlenir. Terapist danışma sürecinin yalnızca başında değil, ihtiyaç duyulan farklı zamanlarda da terapötik sürece ilişkin bilgi vermek amacıyla yapılamama becerisini kullanmıştır. Terapist danışanı önemli gördüğü bazı konularda bilgilendirmiş ve önemli aşamalardan sonra özetleme becerisini kullanarak danışanın içgörüsünü arttırmayı hedeflemiştir. Psikolojik danışma sürecinin en büyük kazanımlarından biri danışanların yaşamlarına, sorunlarına ve kendilerine yönelik farkındalık kazanmalarını sağlamaktır (Akdoğan ve Türküm, 2014; Aslan ve Altınöz, 2010).

Sağlanan terapötik koşullar incelendiği zaman en sık karşılaşılan koşulun ilişkinin şimdi ve buradallığı olduğu görülmektedir. Terapistin; duygularını ve yaşantılarını içinde bulunulan anda paylaşması ve yaşaması için danışanı desteklediği gözlemlenmiştir. İlişkinin şimdi ve burada olması danışanların amaçlarına ulaşmasını kolaylaştırmaktadır. Çünkü geçmişte veya gelecekte takılı kalan danışanlar şu anki varoluşlarının farkına varamamaktadır (Voltan-Acar & Gülderer, 2006, s. 4). Koşulsuz kabul ile danışanı farklı özelliklerinden ve deneyimlerinden ötürü yargılamayan terapist samimi, içten ve saydam davranmaya da özen göstermiştir. Ruh sağlığı profesyonellerinin danışanlarını yargılaması ve eleştirmesi terapötik uyumu bozmakta ve koşulsuz kabul ilkesine ters düşmektedir. Terapötik sürecin başından sonuna kadar empatik bir yaklaşım sergileyen terapist yalnızca bir kısımda danışan ile sorun yaşamış ve tartışmıştır. İki farklı kişinin etkileşimine dayalı bir süreç olan terapötik süreçte terapist tarafından kimi zaman karşıt aktarım yaşanabilir. Bu aktarımın yaşanması durumunda ise terapistin bununla başa çıkması gerekir. Terapötik koşullar; psikolojik danışma sürecinin danışan açısından verimli ve etkili olması ve danışanın terapiye devam etmesi için vazgeçilmez unsurlardır. Danışanı özel ve biricik olarak kabul etmek ve farklılıklarını dikkate alarak saygı duymak terapötik sürecin en büyük gereklilikleridir (Eryılmaz & Mutlu, 2019).

Genel olarak danışanın terapistte yoğun bir direnç gösterdiği, eşi, çocuğu, babası ve yakın arkadaşı ile yaşadığı ilişki ve sorunlarından bahsettiği, yer yer kendi hakkında içgörü kazandığı ancak çoğunlukla farkındalık kazanmaktan kaçındığı, kimi zaman terapist ile sorunlar yaşadığı ve son olarak terapiyi yarıda bıraktığı görülmektedir. Drop-out olarak kavramsallaştırılan danışanın terapiyi yarıda bırakması durumu terapötik süreçlerde yaşanabilmektedir. Nitekim psikolojik danışma sürecinde danışanın terapiyi yarıda bırakması (Genç vd., 2019; Tuna, 2019; Yıkılmaz vd., 2016), transferans yaşaması (Esen-Danacı, 2009; Pulat, 2019) ve iyileşmeye yönelik direnç göstermesi (Alpaydın vd., 2016; Özer, 2017; Sinici, Aydın ve Öznur, 2018) gibi durumlara rastlanabilir.

Bu araştırma ortaya koyduğu bulgular ve sunduğu örnek danışan-terapist diyalogları ile psikolojik danışman eğitiminde etkin biçimde kullanılabilir. Psikolojik danışman adaylarının terapötik koşul ve becerileri öğrenmesi ve içselleştirmesi için eğitim sürecinde önemli bir kaynak görevi görebilir. Sinemayı psikolojik danışman eğitiminde yenilikçi bir yöntem olarak sunan Kararımak ve Bugay (2014) da danışman adaylarının terapötik süreç ve dinamikler konusunda filmlerden yararlanabileceklerini ifade etmişlerdir. Psikoterapi sürecinde oldukça önemli iki konu olan terapötik beceri ve terapötik koşullar terapi sahnelerine sahip farklı film ve diziler (Good Will Hunting, 50/50, Kırmızı Oda, Toc Toc, What about Bob?) aracılığıyla da incelenebilir. Terapötik süreçte direnç, transferans, müdahale ve stratejiler gibi diğer önemli bileşenler de film ve diziler aracılığıyla incelenerek alanyazına katkıda bulunulabilir. Görsel ve işitsel olarak zengin veri kaynağı sunan bu tür film ve diziler Psikoloji ve Psikolojik Danışmanlık lisans düzeyindeki teori ve uygulama derslerinde etkin şekilde kullanılabilir.

5. Extended Abstract

Therapeutic conditions and skills are important components of any counseling theory. Today, it is accepted that there are more than 400 psychological counseling theories (Işık et al., 2019). There are various studies that examine the therapeutic processes and concepts of these theories from different perspectives. In the research by Boyacı and İlhan (2016), Good Will Hunting was examined in the context of cognitive behavioral therapy approach. The process and dialogues are conveyed through the basic

concepts of cognitive behavioral therapy. Similarly, the movie *What's Eating Gilbert Grape* was analyzed by Bozdağ (2018) in the light of family therapies. Derin and Voltan-Acar (2016) also examined the movie *The Dangerous Method* in the context of analytical therapy and stated that this research would serve as a material for students and teachers in psychological counselor education. These studies prove that films and TV series play an important role in counselor education. Kağnıcı (2015) states that film analysis in counselor training raises awareness in counselor candidates on issues such as questioning, awareness, empathy, advocacy and sexual orientation.

In this research, the TV series *In Treatment* was examined in terms of therapeutic skills and therapeutic conditions. The series, which was produced by Home Box Office (HBO) and started to be broadcast in 2008, lasted for three seasons. This series includes Dr Paul Watson's psychotherapy sessions with different clients. My drama series movie has an IMDB score of 8.3. In this research, the seven-session therapeutic process conducted with the client named Alex in the first season of the series was examined. The reason for considering this client in the study can be explained as providing rich data in terms of the therapeutic process. Throughout the series, the stories of more than one client are discussed. Therefore, each section includes a different client's session. The sections where the sessions of the client named Alex take place are the 2nd, 7th, 12th, 17th, 22nd, 26th and 31st sections, respectively.

This research is a descriptive study in which the therapeutic skills and conditions used in the counseling process are examined by the textual analysis method. The use of videos and films is effective in scientific research examining therapeutic processes. Films make great contributions to helping clients overcome various problems and guiding professionals (Dermer & Hutchings, 2000). In this research, qualitative research method was used and visual and auditory data were analyzed. The data obtained were subjected to descriptive analysis by the researchers. Documents such as films, videos and photographs that provide effective data in qualitative research also increase the reliability of the research (Yıldırım & Şimşek, 2013).

It is seen that he sometimes gains insight about himself, but mostly avoids gaining awareness, sometimes he has problems with the therapist and finally drop out. According the findings of the study, it was seen that the personalization skill and the relational immediacy condition were mostly used. Other skills and conditions are: invitation to talk, self-disclosure, the here and now in the relationship, binding, unconditional acceptance, confrontation, reflection, concretization, transparency, informing, empathy, summarizing, goal setting, informing, and silence. The client has generally had intense resistance to the therapist. The client, who talked about his relationship and problems with his wife, child, father, close friend, gained insight about himself, but mostly avoided gaining awareness. In the following process, the client experienced problems with the therapist and left the therapy. The personalization skill, which is very functional and important in psychological counseling, is one of the advanced psychological counseling skills (Voltan-Acar, 2015). When the therapeutic conditions provided are examined, it is seen that the most common condition is the here and now of the relationship. The therapist supported the client throughout the process to be here and now. The fact that the relationship is here and now makes it easier for clients to reach their goals. Because clients living in the past or in the future cannot realize their current existence (Voltan-Acar & Gülderer, 2006, p.4).

In general, it is noteworthy that the client shows intense resistance to the therapist. The client frequently talked about the relationships and problems he had with his wife, child, father and close friend. It was seen that he sometimes gained insight about himself, but mostly avoided gaining awareness. It is seen that the client has problems with the therapist and leaves the therapy. Drop-out can be experienced in therapeutic processes. As a matter of fact, drop-out (Genç et al., 2019; Tuna, 2019; Yıkılmaz et al., 2016), transference (Esen-Danacı, 2009; Pulat, 2019) and resistance (Alpaydın et al., 2016; Özer, 2017; Sinici, Aydın and Öznur, 2018) may occur.

Keywords: Therapeutic Skills, Therapeutic Conditions, Textual Analysis, Tv Series.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı / Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları Oğuzhan YILDIRIM %50/ Yücel ÖKSÜZ %50 şeklindedir.
The authors' contribution rates in the study are Oğuzhan YILDIRIM %50/ Yücel ÖKSÜZ %50 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Kaynakça

- Akdoğan, R., & Türküm, A. S. (2014). Psikolojik yardım sürecinde terapötik bir hedef olarak içgörü. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 375-388.
- Akkoyunlu, S. & Türkçapar, M. H. (2013). Bir teknik: Yüzleştirme tedavisi. *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmalar*, 2, 121-128.
- Alpaydın, N., Çimen, M., Erol, B. T., & Sevi, O. M. (2016). Bilişsel davranışçı terapide direnç ve motivasyonel görüşme teknikleri. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 8(2), 95-101.
- APA. (2008). *Counselingpsychological*https://www.apa.org/ed/graduate/specialize/counseling adresinden alındı
- Aslan, S., & Altınöz, A. E. (2010). İçgörü kavramı ve şizofreni: Tekrarlayıcı nitelikte bir travma olarak aile içi şiddetin psikoz ile ilişkisi. *RCHP*, 4(2), 23-32.
- Baloğlu, T., & Tan, H. (2006). *Psikolojik danışma ve rehberlik: Teori ve uygulama*. Nobel Yayın.
- Baykal, N. B. (2017). Cognitive behavioral therapy techniques for the treatment of social phobia. *Sosyal Çalışma Dergisi*, 1(2), 25-34.
- Boyacı, M., & İlhan, T. (2016). Bilişsel davranışçı terapi yaklaşımının film analizi yöntemiyle incelenmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(2), 734-746.
- Cormier, S. & Hackney, H. (2018). *Psikolojik danışma: Stratejiler ve müdahaleler*. Pegem Akademi.
- Derin, S., & Voltan-Acar, N. (2016). Analitik terapi bağlamında film analizi: Tehlikeli ilişki. *Journal of International Social Research*, 9(45), 449-461.
- Dermer, S. B., & Hutchings, J. B. (2000). Utilizing movies in family therapy: Applications for individuals, couples, and families. *The American Journal of Family Therapy*, 28(2), 163-180.
- Durmuş, E. (2013). Grupla psikolojik danışmada kendini açan ve açmayan liderin etkileri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 44(44), 149-158.
- Ercan, L., & Şahin, S. (2019). Çağdaş eğitimde öğrenci kişilik hizmetleri psikolojik danışma ve rehberlik. C. Şahin (Ed), *Psikolojik danışma ve rehberlik*. Pegem Akademi.
- Eryılmaz, A. (2019). Kişisel-sosyal psikolojik danışma ve rehberlik. C. Şahin (Ed), *Psikolojik danışma ve rehberlik*. Pegem Akademi.
- Eryılmaz, A., & Mutlu, T. (2019). *Kuramdan uygulamaya bireyle psikolojik danışma*. Anı Yayıncılık.
- Esen-Danacı, A. (2009). Aktarım ve karşı-aktarım. *ADÜ Tıp Fakültesi Dergisi*, 10(3), 55-58.
- Genç, A., Amanvermez, Y., Zeren, S. G., & Erus, S. M. (2019). Early separations: Dropout from online and face-to-face counseling. *Pegem Journal of Education and Instruction*, 9(4), 1001-1030.
- Hackney, H., & Cormier, S. (2008). *Psikolojik danışma ilke ve teknikleri: Psikolojik yardım süreci el kitabı*. Mentis Yayıncılık.
- Hefferon, K., & Boniwell, I. (2011). *Psikolojik danışma ilke ve teknikleri: Psikolojik yardım süreci el kitabı*. Open University Press McGraw-Hill Education.
- Işık, Ş.,Ergüner-Tekinalp, B., Üzbe-Atalay, N., & Kaynak, Ü. (2019). *Psikolojik danışmada güncel kuramlar*. Pegem Akademi.
- Johnson, B., & Christensen, L. (2014). *Eğitim araştırmaları: Nicel, nitel ve karma yaklaşımlar*. Eğiten Kitap.
- Kağnıcı, D. Y. (2015). Psikolojik danışman eğitiminde cinsel yönelim olgusunun irdelenmesi: Benim Çocuğum filmi. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 5(44), 83-95.
- Kararmak, Ö., & Bugay, A. (2014). Psikolojik danışman eğitiminde yenilikçi bir yöntem: Sinema. *V. PDR Uygulamaları Kongresi*.
- Martin, D. J., Garske, J. P., & Davis, M. K. (2000). Relation of the therapeutic alliance with outcome and other variables: A meta-analytic review. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 68(3), 438-450.
- Özer, İ. Ö. (2017). Terapötik yolculukta bir tümsek: Direnç. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(3), 217-228.
- Pulat, F. (2009). Aktarım odaklı psikoterapinin borderline patolojilere bakışı. *Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi*, 2(3), 117-130.
- Sinici, E., Aydın, S., & Öznur, T. (2018). Tedaviye dirençli obsesif kompulsif bozuklukta pozitif psikoterapi etkili olabilir mi? Bir olgu sunumu. *Klinik Psikiyatri*, 21, 407-413.

Smith, J. A. (2017). *Textual analysis*. The International Encyclopedia of Communication Research Methods (Ed. J. Matthes) DOI: 10.1002/9781118901731.iecrm0248

Tuna, B. (2019). *Psikolojik danışmayı erken bırakmanın danışanlar ve psikolojik danışman adayları açısından incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Tümlü, G. Ü., & Voltan-Acar, N. (2014). "İssız Adam" filminin gerçeklik terapisine dayalı incelenmesi. *İnsan ve İnsan*, 1(2), 62-73.

Voltan-Acar, N. (2015). *Yeniden terapötik iletişim-kişiler arası ilişkiler*. Nobel Yayıncılık.

Voltan-Acar, N., & Gülderer, G. (2006). İlişkinin şimdi ve buradlığı, şimdi ve burada olmak ve grupta süreç. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19, 1-4.

Yıkılmaz, M., Şahin, E. E., Özer, Ö., & Altınok, A. (2016). Üniversite öğrencilerinde psikolojik danışma sürecini erken bırakma: Nedenler ve öneriler. *Psikoloji Çalışmaları*, 36(1), 1-20.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, T. (2020). *Bir ergenin kişilik yapulanması üzerine dinamik yönelimli Kısa-Yoğun- Acil psikoterapi (BEP)*. Psikoterapi Enstitüsü Eğitim Yayınları.

İdeoloji, Söylem ve Medya: 14 Mayıs 2023 Cumhurbaşkanlığı ve Milletvekilliği Seçim Süreci ile İlgili Gazete Haberlerinin Söylem Analizi

Begüm AYDIN*

ÖZ

Medya, toplumun bilgi edinmesi kapsamında önemli bir görev üstlenerek kitle iletişim araçları aracılığıyla bireylerin bilgilenmesini sağlar. Bu kapsamda haber üretimini sağlayan kuruluşların ideolojik zemini ve haber üretimi bağlamında tercih edilen söylem önem arz etmektedir. Araştırmanın konusu 14 Mayıs 2023 Cumhurbaşkanlığı ve Milletvekilliği seçim süreci ile ilgili basındaki haberlerin ideolojik zeminleridir. Amaç; seçim sürecinde medyadaki haberlerin ideolojik zeminini belirleyebilmektir. Yöntem; nitel araştırma yöntemlerinden biri olan söylem analizi kapsamında Teun A. Van Dijk'in eleştirel söylem analizidir. Türkiye'deki basını temsilen amaçlı örneklem yöntemi aracılığıyla seçilen Sözcü Gazetesi ve Yeni Akit Gazetesi araştırmanın örnek gazetelerini oluşturmaktadır. Gazeteler belirlenirken dikkate alınan nokta Sözcü Gazetesinin muhalefete yakın basın, Yeni Akit Gazetesinin ise mevcut iktidara yakın basın olmasıdır. Araştırma 11-20 Mart tarihleri aralığındaki haberlerle sınırlandırılmıştır. Sınırlandırmanın 11 Mart tarihinden itibaren başlaması seçim tarihinin açıklanmasının ertesi günü olması sebebiyledir. Çalışmada 10 günlük bir süreci kapsayan sınırlandırma çerçevesinde, Sözcü gazetesi ve Yeni Akit gazetesinde yayımlanan seçim haberleri incelenmiş, çalışma sonucunda gazetelerin kendi ideolojik zeminlerine göre haber üretimi gerçekleştirdiği, kendi ideolojilerine yakın olan kesime destekleyici olurken; kendi ideolojilerine yakın olmayan kesime eleştirel ve itham edici bir tavır takındıkları ve bu doğrultuda medyanın tarafsız ve objektif olma gibi etiksel anlayışlardan uzaklaştığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Söylem, İdeoloji, Medya, Siyaset, Haber.

Ideology, Discourse and Media: Discourse Analysis of Newspaper News about the 14 May 2023 Presidency and Parliamentary Election Process

ABSTRACT

This study discussed the ideological background of the news in the press about the 14 May 2023 Presidency and Parliamentary election process. The aim is to determine the ideological basis of the news in the media during the election process. The method is Teun A. Van Dijk's critical discourse analysis within the scope of discourse analysis, which is one of the qualitative research methods. The universe is all national newspapers in Türkiye and the sample is Sözcü Newspaper and Yeni Akit Newspaper, which were selected using purposeful sampling method. The point taken into consideration while determining the newspapers is that Sözcü Newspaper represents the left ideology in opposition to the current government, and Yeni Akit Newspaper represents the right ideology, close to the current government. The research is limited to the news between 11-20 March. According to the results of the study, the newspapers produced news according to their own ideological grounds and supported the parts close to their own ideology; they adopted a critical and accusatory attitude towards those who aren't close to their own ideology. It has been determined that the media is far from ethical understandings such as impartiality and objectivity within the scope of the study.

Keywords: Discourse, Ideology, Media, Politics, News.

1. Giriş

İdeoloji, birey ve grupların davranış ve yargılarına yön veren, ortak varsayımlardan ziyade toplum içerisinde ortak alanlar yaratan düşünce temelleri olarak tanımlanabilir. Bu doğrultuda ideolojilerin

* **Corresponding Author/Sorumlu Yazar**, Doktora Öğrencisi/Ph.D. Stud., Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yeni Medya ve İletişim Ana Bilim Dalı Medya ve İletişim Çalışmaları Bilim Dalı/Karabük University Graduate Education Institute, Department of New Media and Communication, Department of Media and Communication Studies, begum-an@live.com

Makale Gönderim ve Kabul Tarihleri/Article Submission and Acceptance Dates: 03.08.2023-28.11.2023

Citation/Atf: Aydın, B. (2023). İdeoloji, söylem ve medya: 14 mayıs 2023 cumhurbaşkanlığı ve milletvekilliği seçim süreci ile ilgili gazete haberlerinin söylem analizi *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52, 33-50. <https://doi.org/10.52642/susbed.1337402>

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

toplumsal bir boyutunun söz konusu olduğu söylenir. Bu toplumsal boyut, toplum içerisindeki bireylerin ve grupların sahip oldukları ideolojiler bağlamında toplumda ne tür grupların yer aldığını ve gruplar içerisindeki ilişki dinamiklerini açıklar. Bu doğrultuda ideolojilerin bir söylem boyutunun olduğundan da bahsetmek gerekir. İdeolojilerin söylem boyutu, ideolojilerin bireylerin günlük konuşmalarını ne yönde ve nasıl şekillendirdiğini, bireylerin toplumda yaratılan ideolojik söylemi nasıl algıladıklarını ve hangi tutumu takındıklarını gösterir.

İdeolojilerin hem bilişsel hem toplumsal olduğu düşünüldüğünde, ideolojilerin sadece söylem ve biliş aracılığıyla üretilmediği de ortaya çıkar. Dolayısıyla ideolojiler yalnızca söylem ve biliş üzerinden meydana gelmez, toplumsal olarak da öğrenilir ve nesilden nesle aktarılabilir. Toplumsal olarak ortaya çıkan ideoloji toplum içerisinde öğrenilir, aktarılır ve yaşamın doğal akışının olağan bir parçası haline gelir. Bu doğrultuda ideolojik bir temsil niteliği taşıyan medya ise toplum içerisinde bireylere enformasyon sağlamakla görevlidir. Toplumla yönelik enformasyon akışını sağlayabilmek amacıyla kitle iletişim aygıtlarını kullanan medya toplumu eğitmek ve belirli bir yöne doğru yönlendirmek kaygısıyla hareket eder. Dolayısıyla medya kurum ve kuruluşlarının sahip oldukları ideolojik yapı, bu yapı doğrultusuna göre gerçekleştirilen bir haber üretimini gerekli kılar. Bu kapsamda medyanın bireylerin ve toplumun değer yargılarını, düşüncelerini ve hatta sahip oldukları bilgileri dahi şekillendiren, değiştirip dönüştürebilen önemli bir unsur olduğu söylenebilir.

Bu çalışmanın konusunu 14 Mayıs 2023 Cumhurbaşkanlığı ve Milletvekilliği seçim süreciyle ilgili basında yer alan haberler oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı araştırma kapsamında amaçlı örnekleme yöntemiyle seçilen örnek gazeteler (Sözcü ve Yeni Akit) bağlamında seçim sürecindeki haberlerin eleştirel söylem analizi yoluyla analiz edilerek ilgili gazetelerin ideolojik zeminleri de göz önüne alınarak haber üretimi kapsamında gazetecilik ilkelerine göre hareket edip etmediklerini belirlemektir.

2. Kuramsal Çerçeve

2.1. İdeoloji ve Söylem

İdeoloji, düşünceler ve anlamlandırmalar bağlamında pek çok bilim dalı çerçevesinde çok çeşitli ve farklı açıklamaları içinde barındırır. Başlangıçta “doğru düşünme bilimi” olarak tanımlanan “ideoloji” kavramının kaynağı, Fransız filozof Condillac ve “fikirlerin uyum ürünü olduğu” şeklindeki temel düşüncesine kadar dayanmaktadır ve bu kapsamda “dünyayı algılamayı mümkün hale getiren olgu ruhtur” anlayışına karşı çıkan Condillac “insanların dünyayı içten gelen etkilerle değil dıştan gelen etkilerle algıladığını” savunmuş ve Fransız Devriminin son aşamasında ortaya çıkan ideologlar da aynı düşünceden yola çıkarak ideoloji üzerine çalışmaya başlamışlardır (Mardin, 2015). İdeoloji kelimesinin, İngilizce’ye 1976 yılında dahil oluşunun, aynı tarihte Destutt de Tracy tarafından Fransızca sözcük “idéologie” kelimesinin İngilizce’ye “ideology” şeklinde çevrilmesinin önerilmesiyle gerçekleştiği ve Destutt de Tracy’nin ideoloji kelimesini “zihin felsefesi” (Williams, 2018) ve “herkese doğru düşünme fırsatları sağlamak için kullanılacak bir fikir bilimi” (Mardin, 2015) olarak tanımladığı; dolayısıyla da bir düşünce bilimi olarak görülen bu kavramın 19. yüzyılın sonlarına değin bu anlamlarda kullanılmaya devam ettiği bilinmektedir.

İdeoloji kavramının “bilimsel düşünce” ve “doğru düşünme” şeklinde tanımlanması, ilgili kavramın evrensel bir özellik kazanmasına sebep olurken; Hegel bu evrensel doğru olarak nitelendirilen olgunun içerisindeki tarihsel gerçekliğin dışlandığını, tarihsel bilginin ve toplumsal ruhun geri plana atıldığını ifade eder (Beiser, 2019). Bu doğrultuda Hegelci bakış açısıyla ideoloji; toplumsal ruhun kendini ifade ediş şekli olarak tarihsel bir dönemin ruhunu, kendi dünyasını ve normlarını yansıtmaya durumu olarak düşünülebilir (Hegel, 2022). Hegel’in ideoloji kavramına tarih felsefesi kapsamında yaklaştığı görülürken; Marx ideoloji kavramını sınıf mücadelesi kapsamında değerlendirir. Marx’ın ideoloji anlayışına göre toplum alt ve üst yapı olmak üzere katmanlara ayrılırken; alt yapıyı ekonomik evren, üst yapıyı ise kültürel evren oluşturmakta ve bu kapsamda ideoloji de egemen sınıfın çıkarlarını meşru kılmakla görevli bir düşünce sistemi olarak görülmektedir (Rehmann, 2015). Egemen sınıfın ideolojisi toplumun genel benimsediği ideoloji olmakta ve böylece iktidar daima egemenliğini sürdürmekte; bu durum da toplum içinde bir devrimin tetikleyicisi de olabilmektedir. Dolayısıyla Marx’ın ideoloji anlayışına göre ideoloji yalnızca bir düşünceler sistemi değil; aynı zamanda toplumsal yaşamın bir aynasıdır. Durkheim ise ideolojinin bireyin çevresindeki ilişkilerde gerçek olmayan ve yanıltıcı bilgiler içeren bir düşünce türü olduğunu ifade ederken; nesnel gerçeklikten hareket eden düşünce türünün ise bilimsel düşünce olduğunu belirtir ve bu kapsamda

ideoloji ile bilimsel düşünce arasındaki ayrımın doğru bir şekilde yapılması durumunda bireyler gerçek ile hayal arasındaki farklılıkları algılayabileceklerdir (Kaymak, 2018).

İdeoloji kavramına farklı bir bakış sunan Gramsci, ideoloji kavramını kendisinden önce ideolojiyle ilgilenen isimlerden daha farklı şekillerde yorumlamış ve ideolojiyi sistemin devamlılığını sağlayan, dönemler arası bağlantıyı kuran bir doku olarak tanımlamıştır (Kazancı, 2012). Ona göre ideolojinin iki ayrı kullanımı söz konusudur; bunlardan biri her bireyin toplum içerisinde ideoloji tarafından belirlenen bir sınırla belli bir sınıf içerisinde konumlanması ve aynı zamanda bireyin içerisinde bulunduğu o sınıfın bir parçası haline gelmesi, diğeri de ideolojinin gerçeğe yönelik bir tepkiden ibaret olması durumudur (Lukacs, 1978). Althusser'e göre ise ideoloji aslında üzerine düşünülmeyen şeydir. İdeoloji, ideolojinin kendisi aracılığıyla bireyin kendini ve diğer bireyleri tanıyıp konumlandığı iki yönlü bir araçtır (Althusser, 2014). Toplum içerisinde erkek bir bebek için mavi renk kıyafetler alınırken kız bebek için pembe renk kıyafetler alınır ve günlük yaşamın olağan akışında kimse neden bu eylemlerin bu şekilde yapıldığını sormaz; dolayısıyla ideoloji günlük yaşam içinde kendini doğallaştırarak kalıp yargılar halinde birey hayatının içine dahil olur ve bu durum ideoloji üzerine düşünülmeden dahi ideolojinin bireyin davranış ve eylemlerini belirlediğini gösterir. Bireylerin bilinçli bir şekilde yaptıklarını sandıkları pek çok eylem aslında yapay bir şekilde meydana gelse de bireyler bu yapaylık halini doğal kabul eder. Nitekim ideolojinin, özneye ve daha sonra toplum içi insan ilişkilerine şekil verdikten sonraki en ciddi meselesi kendini yapaylıktan uzaklaştırarak doğal bir görünüme bürünmesi ve sonrasında görünürliğini yok etmesidir (Althusser, 2014). İdeoloji kuramının Louis Althusser tarafından Saussure ve Freud'un düşüncelerinden yola çıkılarak geliştirildiğini ifade eden John Fiske (2019) Althusser'in geç dönem Marksist düşünürlerden olduğunu belirtir ve buna ek olarak Marx'ın ideoloji anlayışının oldukça açık ve anlaşılır olduğunu dile getirirken, bu ideolojik anlayışın iktidar sınıfına ait düşüncelerin toplum bağlamında olağan görünmesini sağlayan bir unsur olduğunu açıklar. Fairclough (2015a) ise Graham'la yaptıkları "Marx as a Critical Discourse Analyst: The genesis of a critical method and its relevance to the critique of global capital" isimli çalışmalarında ideoloji kavramının bazen yanlış bilinç, bazen iktidar sınıfının görüşleri, inanç sistemleri ve benzerleri gibi tanımlamalarının olduğunu, ortaya çıktığı zamanlarda da bir "düşünceler bilimi" olarak görüldüğünü ifade eder. Toplumsal düşünce bağlamında en tartışmalı ve problemlili kavramlardan biri olan ideoloji kavramının en ayrıntılı haliyle Marksist düşünce çerçevesinde ele alındığını belirten Mutlu (1998) Marksist ideolojinin temel kapsamda toplumdaki yönetici/egemen düşüncelerin toplumun iktidarını elinde bulduran, gücü elinde tutan sınıf tarafından üretildiğini açıkladığını, "egemen ideoloji" ve "yanlış bilinç" gibi kavramların da bu doğrultuda geliştirildiğini ifade ederken; Marksist ideolojiye farklı bir bakış açısı sunan Fransız düşünür Althusser ise ideolojinin "gerçekten yaşanan bir deneyim" olduğunu açıklar ve ona göre ideolojinin doğruluk ve yanlışlık gibi ölçütleri olamaz; aksine ideoloji gerçekten temsil eder ve temsil ettiği şey ise kişinin toplumla olan ilişkisi bağlamındaki yaşam biçimidir. Dolayısıyla ideoloji, bireyleri toplum içinde bir özne olarak görerek bu öznelere toplumdaki egemen güç ilişkilerine bağlayan ilişkileri meydana getiren anlamlandırma eylemlerini düzene sokmanın bir yoludur. Bu doğrultuda ilişkiler egemen güçle bir olmak ya da ona karşı olmak gibi tüm siyasi tavırları içinde barındırır (Eagleton, 1996).

İdeoloji kavramını muğlak ve tartışmalı olarak nitelendiren, bu kavramın kitle iletişim araçlarında (KİA), siyasette ve toplumda yoğun şekilde uzun zamandır kullanıldığını belirten Van Dijk'e göre (2012) inançlar sistemi bağlamında ideoloji bir gruptaki bireylerin köklü inançları olarak ifade edilebilirken; aynı zamanda söz konusu ideoloji kavramının pek çok tanımı ile yaklaşımı söz konusudur ve ilgili kavram toplumsal fikirlerin temeli olarak da tanımlanabilir. Terry Eagleton (1996) ideoloji kavramıyla ilgili söz konusu kavramın bütüncül olarak tek bir tanımının yapılamadığı, yapılmaya çalışılırsa da pek yararlı olunamayacağı kanaatinde ve buna ek olarak ideoloji kelimesinin farklı zamanlarda, farklı tarihsel bilinçlerde ve farklı örüntülerde örülmüş bir metin olduğunu, bu kavramın kullanılışı bağlamında uzun yıllar tartışmaların devam ettiğini, bu tartışmaların iki temel geleneği ortaya çıkardığını ve sonuç olarak bu geleneklerden birinin genel itibarıyla doğru ve yanlış bilme düşüncesi üzerinden ideolojiyle uğraştığını; diğersinin ise çoğunlukla düşüncelerin gerçek oluşundan veya olmayışından ziyade toplum bağlamındaki işleyişiyle meşgul olduğunu ifade eder.

İdeoloji kavramını şekillendiren üç ayrı yaklaşım bağlamında ideolojinin tanımlarını yapmak gerekirse ilk yaklaşım çerçevesinde ideoloji toplum içindeki gerçekliğin bireylerin zihninde bir yanlısına yoluyla

oluşan bilgisi, kısaca “yanlış bilinç” iken; ikinci yaklaşım çerçevesinde toplumsal yapının bir arada durmasını sağlayan “egemen ideoloji”dir ve son olarak da üçüncü yaklaşım kapsamında ideoloji dil aracılığıyla gerçekleşen “söylemsel pratikler”dir (Üşür, 1997). İdeoloji birey davranışlarını belirleyerek günlük hayat içerisinde olağan bir akışta görünürlüğünü kaybederken ideolojik hegemonyaya bunun nedeni sorulabilir; bu bağlamda cevap “doğrusu bu” şeklinde olacaktır. Nitekim bu cevap bir mantığa ya da kanıtla dayanmamaktadır fakat ideolojik yargılar toplum hayatında öylesine güçlüdür ki tersi davranışları yasaklar. Dolayısıyla söylem hem kabul hem de ret alanını belirleyen belirleyici bir unsur olur.

Söylemin üç unsurun birleşiminden meydana geldiği söylenir. Bu unsurlar; toplumsal pratik, söylemsel pratik ve metindir; söylem çözümlemesi de bu üç unsur arasındaki ilişkinin çözümlemesi yoluyla yapılabilir (Fairclough, 1995). Söylem, günlük yaşam ve iletişim süreçleri bağlamında kendisini şekillendiren ideolojiyle ister istemez bir bağ kurar. Dolayısıyla söylemlerin çoğu ideolojik temelli görüşleri ifade ederken; ideolojik düşüncelerin temeli de aile ve arkadaşlardan toplumun diğer üyelerine kadar her birinden bir şeyler dinlenip, öğrenerek ve okuyarak oluşmaktadır (Dijk, 2012). Bireyin davranış, tutum, anlayış, idrak ve iletişim biçimlerine şekil veren bir örüntü olarak söylem hem Marksist kuram hem de post-yapısalcı eleştirel kuram bağlamında önemli bir kavramdır. Söylem, bir metin veya davranıştaki anlam olmaktan ziyade o metin veya davranışın o şekilde gerçekleştirilmesini sağlayan bilinçli veya bilinçsiz tutumlardır. Söylem, gündelik hayatın akışında bireylerin olağan eylemleri ve iletişim süreçlerinde, kendilerine şekil ve yön veren ideoloji ile bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde bir ilişki kurarak meydana getirdikleri alışkanlıklardır. Dolayısıyla ideoloji bağlamında söylemin ilişkisel bir yapısından bahsedilebilir. Tüm bunlara ek olarak söylem yalnızca ilgili ve ilişkili olduğu kategorileri değil ilgili olmadığı kategorileri de belirler aslında. Daha doğru ifadeyle söylem, içerdikleriyle olduğu kadar dışladıklarıyla da ilgilidir. Dolayısıyla yalnızca söyleme dahil olanlar değil, dahil olmayanlarla ilgili bir tavır, tutum ve algı da oluşur. Bu nedenle söylem için bir mücadele alanı olduğu söylenir. Fakat Marksist kuram ve post-yapısalcı eleştirel kuram özneyi meydana getiren söylemin fonksiyonu, kökleri ve ideolojinin sınırları bağlamında farklılıklar gösterir.

Toplum içinde insan ilişkilerinin düzene sokulması ve bunun bütünsellik içinde olması gerekir. Bu bağlamda kültür aslında bir tercih olmaktan ziyade dayatılan bir zorunluluk olarak ortaya çıkar. Kültür, biyolojik yatkınlıklarımızı belli coğrafi şartlar içinde düzenler (Myers, 2017). Bu bir simgeselleştirme sürecini meydana getirir (Douglas, 2017). Kültür, evreni belirli şekillerde kategorize ederek bir düzene sokar ve bu kapsamda yasaklar, kurallar ve değerler aracılığıyla fonksiyonel bir toplum meydana gelir. Bu doğrultuda post-modern kuram tüm kültür evrenini kendini doğal hale getiren ideolojik bir proses olarak değerlendirir; Marksist kuram ise ideolojiyi kültür olgusunun ardında devam eden ve güç ilişkileri ile şekil alan bir yanlış bilinç olarak görür. Dolayısıyla öznenin kendisini ideolojik bir alana dayandıran söylem, Foucault bağlamında üretici ve ilişkiyi imkânlı kılar (Altunok, 2007) Marksist kuram kapsamında güç ve iktidar tarafından oluşturulan ve mücadele edilmesinin elzem olduğu bir kavram olarak algılanır. Kültür veya ideoloji, evreni veya toplumu belli bir simgeselleştirmeye götürse de ilgili simgesel yorumun nasıl olacağı, ne şekilde ve hangi yöne gideceği o kültür kapsamında yaşayan iktidar mihrakları ve onların söylem aracılığıyla gerçekleştirdikleri hegemonya savaşımı tarafından biçimlendirilir. Bu doğrultuda bir kültür kapsamında güç eşitsizlikleri varsa, bunlar kendi kümelerini oluşturarak egemen veya muhalif ideolojik gruplanmaları meydana getirir. Egemen söylemler karşıda ya bir uyum ya da uyumsuzluk ve akabinde direnişi ortaya çıkarır. Buradan hareketle hangi kavram ve değerlerin kültürel alana konumlandırılacağı ve güçlü bir hegemonya meydana getireceği bu iktidar tarafından belirlenir; dolayısıyla kültürel alanın da ideolojik bir yorumlanmaya gereksinim duyduğu söylenebilir. Toplum içerisinde güç ve iktidar ilişkileri değişebilir, buna bağlı olarak kültürel söylem bazı olgu ve kavramları kendine dahil ederken bazılarını da dışlamayı seçer. Dolayısıyla söylem toplum içindeki zıtlıklar bağlamında sürekli yeniden şekillenir.

Bu kapsamda iktidar iki farklı yorum olarak ya meydana getirdiği söylem aracılığıyla özneyi ve etkileşimi mümkün hale getiren yararlı ve özgün bir güç şeklinde; ya da toplumsal ilişkilerin, bağların egemen güçler tarafından şekillendirildiği yanlış bilinç meydana getiren bir güç şeklinde ifade edilir. Bu iki farklı yaklaşımın her ikisi de bir bakıma doğrudur aslında; birey toplum içinde hayatını idame ettirirken bir yoruma ihtiyaç duyar ve bu yorum iktidar ilişkileri kapsamında egemen olanlarca sahip olunur. Marksist kurama göre iktidar maddi pratiklere dayanır ve söylem aracılığıyla hegemonyasını kurar; böylece özneyi belirler. Foucault’un bakış açısına göre ise asıl bağlam inşadadır; özne söylem aracılığıyla yaratılarak iktidara dahil

edilir (1987). Dolayısıyla bu iki farklı yaklaşım biçimi söylemi de farklı şekiller tanımlar; Marksist kuram çerçevesinde ideoloji ve söylem, egemen olan güç tarafından egemenliğini devam ettirmek bağlamında egemen olanın hegemonyasını sürdürmekle görevli olumsuz bir kavramken (Fairclough, 2015a); post-modern çerçevede ise söylem dünyanın anlamlandırılması noktasında bir lider olarak iktidarı şekillendiren bir unsurdur.

2.2. İdeoloji, Söylem ve Medya İlişkisi

İdeoloji ve söylem, sosyal bilimlerin her alanında detaylı bir çözümleme gerektirir. Tarih boyunca ideoloji kavramını tanımlama çabalarında farklılıklar olmasına karşın ilgili kavramın algılanış temelinde yatan nokta düşünce temellidir. Söylem ise içerisinde algılama, anlamlandırma ve gruplandırma barındırır. Dolayısıyla söylem bir anlam meydana getirir ve bunu yaparken de dilsel unsurlarla ideolojiyi kullanılır. İdeoloji ve söylem, toplum içindeki güç ilişkilerine bağlı olarak sürekli bir değişim gösterir (Ryan, 2015; Fairclough, 2015b). Söylemin, toplumsal pratikler bağlamında diyalektik bir dönüşüm içerisinde olduğu söylenebilir (Fairclough, 2015a).

İdeoloji, söylem ve medya ilişkisi bağlamında medya toplumsal bağlamda ideolojik bir gücün temsiliyken; toplumun şekillenmesinde görev alan ideolojinin KİA aracılığıyla topluma aktarıldığı düşüncesi söz konusudur. Bu doğrultuda toplumsal gücü elinde bulunduran iktidar, medya aracılığıyla topluma yönelttikleri söylemler üzerinden kendi ideolojilerini topluma dayatmayı ve toplumun da bu ideolojik zemine göre hareket etmesini sağlamayı amaçlayabilirler. Medyada hangi konunun haber olacağı ve bu konunun hangi kitleye nasıl sunulacağı da ideoloji ve söylemle doğru orantılıdır. Medya, sahip olduğu ideolojinin haber olacak konuyla ilgili genel tavrını dikkate alır, o tavrın hâkim olduğu alana uyacak şekilde bir kurgulama yaparak hedef kitesine ulaştırır ve böylece hedef kitleye sunulan haber içeriğinin o ideolojideki gruba hizmet eden bir içerik kurmacasından ibaret olduğu ortaya çıkar (Yeşil & Ulaş, 2020).

Bir gazete editörü siyasi bir haberi metinleştirirken içerisinde bulunduğu ideolojik zemine göre bir metin inşa eder ve bu haber metni sözcük seçimlerinden, cümle yapılarına, haberin içeriğinde tercih edilen fotoğrafa kadar hem dilsel hem de dilsel olmayan unsurlarla birlikte bir ideolojiyi içerisinde barındırır. Dolayısıyla metnin inşası bir ideolojiyle bilinçli veya bilinçsiz şekilde bağ kurarak ortaya çıkar. İletişim araçları ve düşünce süreçlerinin daima iktidar tarafından kontrol edildiği düşünüldüğünde metnin ifade ettikleri, edemedikleri, söylemin içerdikleri ve dışladıkları daima bir ideoloji etrafında belirir. Söylem analizi metne odaklandığı kadar (Dijk, 2015) söylemin diyalektiğine, sürekliliğine ve kopuşlarına da odaklanmalıdır (Fairclough, 2015a; Foucault, 1987). Fiske'nin (2012) ifade ettiği şekilde metnin ideolojisi metnin kendisinden ziyade sokakta ve toplumsal iktidarda kendini gösterir.

Söylemin kendini gerçekleştirmesi propaganda ve telkine bağlıdır (Fairclough, 2015a). Telkin bağlamında gerçekleştirilen ikna iki şekilde gerçekleşir; ilk olarak eğer gerçek argümanlar varsa ve konunun alıcısı konuyla ilgili gerçekten bilgili ve bilinçli ise bilgi verme yoluyla ikna gerçekleştirilebilir. İkinci yol olarak eğer ortada gerçek ve doğru argümanlar yoksa ve alıcının konuyla ilgili bir bilgisi ve doğru bir bilinci de yoksa kaynak alıcının hedefini dolaylı yollarla çekmeli ve duygusal yöntemlerle iknayı gerçekleştirmelidir (Myers, 2017).

Pek çok kamusal söylemde olduğu gibi haberlerin de ideolojilerle dolu olduğunu belirten Dijk (2008) KİA'daki ve diğer kamusal söylem biçimlerindeki ideolojilerde ayrıntılı bir inceleme yapılmasının bu ideolojilerin toplumdaki yeniden üretimlerine dair bir görüş sunacağını dile getirir. Bu doğrultuda medya haberlerinin söylemsel analizlerini gerçekleştirirken topluma bilgi vermek için medya araçlarını kullanan güçlerin ideolojik zeminlerini de göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

2.3. Eleştirel Söylem Çözümlemesi

Eleştirel Söylem Çözümlemesi (ESC) dilsel öğeleri dilbilim yöntemleriyle açıklamaya çalışan bir söylem analiz çeşididir (Büyükkantarçoğlu, 2012). Geleneksel dilbilimsel söylem çözümlemelerinden farklı olarak ESC dili toplumdaki iktidar ve güç ilişkileriyle bağlantılı olarak analiz eder. Dolayısıyla söz konusu çözümleme yönteminde dilsel özellikler toplumsal normları açıklama bağlamında başat görev üstlenir. Bu doğrultuda temel amaç; çözümlemesi yapılan olgu temelindeki dilsel özellikleri tarih ve toplum odaklı açıklamaya çalışmak ve toplumsal-politik bir varış noktasına ulaşmaktır (Büyükkantarçoğlu, 2012).

Söylem analizi, bağlamdan kopuk düşünülemediği gibi var olan iktidar ve hegemonik ilişkilerin de söylem kapsamında nasıl vücut bulduğu ve dolayısıyla bunlar arasındaki ilişkilerin nasıl kurulduğu eleştirel şekilde incelenerek toplumun politik, sosyal, toplumsal ve ekonomik ilişkileri bağlamında bir çıkarım yapılmaya çalışılır (İnal, 1996). Fairclough, Kress, Wodak ve Dijk gibi isimlerin bulunduğu dilbilim araştırmacıları 1991 yılında gerçekleştirilen bir sempozyum kapsamında ESC'nin temellerini atmışlardır (Büyükkantarcıoğlu, 2012). İlgili isimlerin her birinin ESC bağlamında farklı yaklaşımları söz konusudur.

İlk olarak Fairclough'a göre ESC doğrudan toplumsal sorunlara dayanırken; söylem olgusu da toplumu ve kültürü meydana getirir. Dolayısıyla söylemin tarihsel bir olgu olduğunu ve ideolojik bir yöne sahip olduğunu belirtir. Buna ek olarak iktidar ve güç ilişkileri de söylemle ilgilidir (Dijk, 2015). Aynı zamanda ESC'nin bir söylem analizi çeşidi olarak söylem pratikleri ile toplumsal olaylar, kültürel yapılar, iktidar ve güç ilişkilerinin bir sistem içerisinde açıklamaya çalışan, söylemlerin ve olayların iktidar ve güç ilişkileri bağlamında nasıl şekillendirildiğini ortaya koymaya çalışan bir analiz yöntemi olduğunu belirtir (Fairclough, 1995). Kress (1990) ESC bağlamında dilin toplumsal pratikler noktasında bir temsil niteliği taşıdığını, anlamın dili kullanan bireylerin kendi aralarında ve metinlerle girdikleri etkileşimin bir sonucu olarak ortaya çıktığını ve ESC'nin diğer söylem çözümlemesi çeşitlerinin farklı şekilde dilsel çözümlemeler kapsamında gerçekleştirilmesi gerektiğini ifade eder. Wodak (2014) ESC'ni disiplinlerarası bir araştırma alanı olarak gördüğünü ve bu kapsamda büyük bir öneme sahip olduğunu dile getirirken; ESC'nin yalnızca dilsel özellikler bağlamında gerçekleştirilemeyeceğini, disiplinlerarası bir yaklaşımın benimsenmesi gerektiğini vurgular ve bunun sebebinin de toplumsal olgu ve olayların karmaşık yapılara sahip olması durumuyla açıklar.

T. Van Dijk ise ESC ile daha çok haber yapısı ve ideolojinin haberdeki sunumunu ortaya çıkarma çabası üzerinden ilgilenir (Özer, 2012). "Van Dijk, eleştirel söylem analizinde sosyo-bilişsel yaklaşımının kurucusudur, bu yaklaşım ESC'nin sosyo-psikolojik yönüne aittir ve sosyal temsil kuramına dayanmaktadır" (Yardımcı & Doğruel, 2019). Gazete haberleri üzerine yaptığı çalışmalar kapsamında Dijk, yalnızca metin ve dil odaklı bir çözümleme değil aynı zamanda metni üreten kişinin algı ve ideolojilerini de analiz etmeye çalışır. Bu doğrultuda metinde gerçeği yansıtmak amaçlı bir haber üretimi gerçekleştirilse dahi haberi üreten kişinin algı, biliş ve ideoloji süzgecinden geçerek gerçeğin yeniden üretilmesi söz konusu olacaktır (Güngör, 2011). Dijk, haberi üreten kişinin yanı sıra haberi tüketen okuyucunun da farklı ideolojiler ve dünya görüşleri bağlamında farklı anlamlandırmalar yapacağını savunur (Ülkü, 2004). Haberin eleştirel söylemini yaparken Dijk haber metni kapsamında makro ve mikro olmak üzere iki ayrı yapı belirler ve bu yapılar doğrultusunda analizi gerçekleştirir. Buna göre haberlerde makro yapı; haberin başlıklarını, girişini, spotları, fotoğrafların tematik yapısını, ana olayın nasıl sunulduğunu, bağlam bilgisini, genel çerçeveyi, haberin kaynaklarını ve yorumların yer aldığı şematik yapıyı içerisinde barındırır. Mikro yapı ise; haber içeriğindeki sözcük seçimleri ve cümle yapılarını kapsar ve cümleler arasındaki nedensellik ilişkilerini inceler. Haberin söylem çatısında mikro yapıda yer alan özelliklerin önemi büyüktür çünkü bir metin içerisinde yer alan sözcük seçimleri, cümle yapıları ve bu yapılar arasındaki bağlamsal ilişkiler toplumsal ideoloji, güç, iktidar gibi normları içerisinde barındıran dikkat çekici öğelerdir. Bunun en temel örneği; savaşlarda bir millet için "şehit" kavramıyla nitelendirilen bir asker, başka bir millet için "düşman" veya "terörist" olarak nitelendirilecektir. Bu noktadaki temel mesele sözcük seçimlerindeki toplumsal ideoloji ve algı ilişkileridir. ESC bağlamında Van Dijk tarafından geliştirilen haber çözümlemesi çalışma kapsamında şema haline getirilerek aşağıda verilmektedir (Özer, 2012);

Tablo 1. Teun Van Dijk Haber Çözümleme Şeması

Makro Yapı		Mikro Yapı			
Tematik Yapı	Şematik Yapı	Sentaktik Çözümleme	Bölgesel Uyum	Sözcük Seçimleri	Haber Retoriği
Başlıklar Ana başlık Alt başlık Yan başlık	Durum Ana olayın sunumu Sonuçlar Çerçeve Bağlam	Cümle yapılarının aktif, pasif olma hali Cümle yapılarının basitlik/karmaşıklığı	Nedensel ilişki İşlevsel ilişki Referansal ilişki		Fotoğraf İnandırıcı bilgiler Görgü tanıklarının ifadeleri
Haber Girişi Spotlar ya da haber metninin ilk paragrafı	Yorum Haberin kaynakları Yorumlar				
*Fotoğraf					

3. Materyal ve Metot

3.1. Yöntem

Araştırmanın yöntemi nitel araştırma yöntemlerinden biri olan eleştirel söylem analizidir. Söylem analizi insanbilimi, halkbilimi, metin ve konuşmanın yapıları gibi pek çok alanda kullanılabilen disiplinler arası bir yöntem olmakla birlikte, aynı zamanda KİA ve iletişim ile ilgili araştırmalarda da medyada yer alan söylemlerin sessel ve metinsel analizlerinin yapılmasını sağlayan bir araştırma yöntemidir (Dijk, 1988). Eleştirel söylem analizi ise söylemin eleştirel analizini kapsayan disiplinler arası bir çalışma alanıdır. Eleştirel söylem analizi dil ve iktidar arasındaki ilişkilerle ilgilenirken söylem üzerinden ve söylem aracılığıyla aktarılan iktidar, hegemonya, eşitsizlik gibi konulara eleştirel bir bakış sunar. Van Dijk genel itibarıyla medya metinlerinin yapılarını inceleyerek haberin altında yatan ideolojiye ulaşma çabası güder. Van Dijk (2001) eleştirel söylem analizi bağlamında “makro” ve “mikro” olmak üzere bir şema önerir. Buna göre makro yapı “tematik” ve “şematik” olmak üzere iki ayrı başlıkta incelenir. Bu doğrultuda haberler bir hiyerarşik şemayı takip eder. Makro yapı çözümlemesinde başlıklar, haber girişleri, spot, ana olay, haber kaynakları, bağlam bilgisi gibi unsurlar incelenir. Ayrıca fotoğraflar da tematik yapı unsuru olarak ele alınır. Mikro yapı çözümlemesinde ise sentaktik inceleme, kelime seçimleri ve retorik çözümlemeleri yapılır. Sentaktik inceleme bağlamında cümlelerin yapılarına bakılır. Aktif veya pasif kullanımda anlamlarda değişimler olabilmektedir. Cümleler arası nedensellik, belirli kelime seçimlerini vs. analiz sonucunu bir ideolojik sonuca vardırıır. Retorik çözümleme yoluyla ise haber metninde ikna edicilik ve inandırıcılık aranır. Bir görgü tanığı ya da güvenilir bir kaynağa referans bu bağlamda değerlendirilir. Fotoğraflar da bu kapsamda ikna edicilik ve inandırıcılık özelliği taşır (Dijk, 1988, 2001).

3.2. Amaç ve Önem

14 Mayıs 2023 seçim sürecinde medyada yer alan haberlerin üretildiği ideolojik temeli belirleyebilmek araştırmanın amacıdır. Medyanın günümüz toplumunun enformasyon edinmesinde birincil işlevi üstlenmekte olduğu düşünüldüğünde, medyadan topluma iletilen haberlerdeki ideolojik zeminin bu anlamda önem arz ettiği düşünülmektedir.

3.3. Kapsam ve Sınırlılıklar

Araştırma 11 Mart – 20 Mart tarihleri aralığındaki haberlerle sınırlandırılmıştır. Araştırmanın 11 Mart tarihinden itibaren başlatılmasının sebebi seçim tarihinin açıklanmasının ertesi günü olmasıdır.

3.4. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni Türkiye’deki tüm ulusal gazetelerdir. Türkiye’deki basını temsilen amaçlı örneklem yöntemi kullanılarak seçilen Sözcü Gazetesi ve Yeni Akit Gazetesi araştırmanın örnek gazeteleridir. Gazetelerin belirlenen tarih aralığındaki (11 Mart- 20 Mart) ilk sayfa haberlerine internet aracılığıyla ulaşılabilecektir. Gazeteler belirlenirken dikkate alınan nokta Sözcü Gazetesinin muhalefete yakın basın, Yeni Akit Gazetesinin ise mevcut iktidara yakın basın olması durumudur.

4. Bulgular ve Tartışma

4.1. Sözcü Gazetesinin 14 Mayıs Cumhurbaşkanlığı ve Milletvekilliği Seçim Süreci ile İlgili Haberlerin Söylem Analizi

11 Mart 2023 tarihli haberin başlığı “Tek İmzayla Seçim” şeklindedir. Haberin üst başlığında “Cumhurbaşkanı Erdoğan 14 Mayıs’ta seçim yapılması için imza attı” ifadesi yer alırken içerikte seçim tarihinin belirlendiğine yönelik bilgiler verilmektedir. Makro yapı analizine göre tematik yapı kapsamında “Tek İmzayla Seçim” başlığının büyük puntolarla verilmesi ve “Cumhurbaşkanı Erdoğan 14 Mayıs’ta seçim yapılması için imza attı” bilgisinin haberin üst başlığında daha küçük ama haber içeriğinden daha büyük puntolarla verilmesiyle habere konu olan olayın anlamlandırılmasında egemen olarak okuyucu üzerinde kendi ideolojik etkisinin bırakılması istenmektedir. Spotun yer almadığı haberin girişinde “DEPREMİN ardından ‘yapılacak mı yapılmayacak mı?’ diye tartışma konusu olan seçimler için dün son karar verildi” cümlesi yer alırken; ana olayın sunumunda seçimler ile ilgili olarak son kararın alındığı belirtilmektedir. Haberin kaynağı olarak kararın Resmi Gazete’de yayımlanmış olmasının gösterildiği görülmektedir. Mikro yapı analizine göre sentaktik çözümleme kapsamında “...seçimler için dün son karar verildi” cümlesi pasif yapıda iken; üst başlıkta “Cumhurbaşkanı Erdoğan 14 Mayıs’ta seçim yapılması için imza attı” cümlesi ve “Erdoğan kameraların karşısında, seçimlerin yenilenmesine ilişkin kararnameyi imzaladı” cümlelerinin aktif yapıda kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu kapsamda bölgesel uyum bağlamında haberin “Tek İmzayla Seçim” başlığı ve haber içeriğindeki “Erdoğan kameraların karşısında seçimlerin yenilenmesine ilişkin kararnameyi imzaladı”, “İşte o imza” şeklindeki ifadelerin gazetecinin görüşüne yönelik konumunu açığa çıkardığı ve haberde nedensel bir ilişki ortaya koyduğu söylenebilir. Retorik bağlamda “İşte o imza” ifadesiyle tercih edilen fotoğrafın Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın seçim kararını imzaladığı ana ait olmasının inandırıcı bilgi niteliği taşıdığı düşünülmektedir.

Aynı haberin devamıymış gibi algılanan fakat farklı bir haber içeriği olan “Tek Ürünle Geçim” başlıklı haberde ise “İktidarın yanlış ekonomi politikaları yüzünden zam yağmuru durmuyor. Gıdadaki zam %300’ü aştı. Sebze-meyveyi tek tek almak bile pahalı” şeklinde bir spot dikkat çekmektedir. Makro yapı analizine göre tematik yapı kapsamında “Tek Ürünle Geçim” başlığının büyük puntolarla alt manşet olarak verilmesi ve haber girişi bağlamında spot kısmında söz konusu pahalılığın iktidarın yanlış politikalarına dayandırılmasıyla birlikte ilgili gazetenin eleştirisini doğrudan vermesi kendi ideolojisini ortaya koymaktadır. Şematik yapı bağlamında ana olayın sunumu haber içeriğinde yer alan “biz faturayı market kasasında ödüyoruz, iktidar sandıkta ödeyecek” ifadesinden de anlaşılacağı üzere pahalılık ve iktidar ilişkisi üzerinden gerçekleştirilmektedir. Mikro yapı analizine göre üst manşetteki “Tek İmzayla Seçim” başlığıyla uyumlu olarak “Tek Ürünle Geçim” ifadesi pahalılığın ve ekonomik sıkıntının iktidarla doğrudan bağlantılı olduğu mesajının verilmesine yönelik bir amaç olarak değerlendirilebilir. Sentaktik çözümleme kapsamında “İktidarın yanlış ekonomi politikaları yüzünden zam yağmuru durmuyor” ifadesi ekonomik krizin sorumlusu olarak doğrudan iktidarı göstermektedir. Bölgesel uyum kapsamında ilgili haberin pahalılığı ve artan zam oranlarını geçmiş ve günümüzden fotoğraflarla karşılaştırarak mevcut durumu “Delip geçen kriz, halkı iyice fakirleştirdi” ifadesi aracılığıyla açıklayarak nedensel ve referansal bir ilişki yarattığı görülmektedir. Retorik bağlamında tercih edilen fiyat karşılaştırmalı sebze ve meyve fotoğraflarının kullanımının ise inandırıcı bilgi olması amacıyla kullanıldığı düşünülmektedir.

12 Mart 2023 tarihli haberin başlığının “Hakkımı helal etmiyorum, haram zıkkım olsun!” şeklinde olduğu görülmektedir. Makro yapı analizi bağlamında tematik çözümlemeye göre haberin başlığının büyük ve kalın puntolarla yazıldığı ve üst başlıkta da ilgili ifadenin açıklamasına yer verildiği görülmektedir; “71 yaşındaki kadın AKP’nin oy deposu Bağcılar’da böyle haykırdı”. Spotta yer alan “İstanbul’da vatandaşa ‘Erdoğan’a mı, Kılıçdaroğlu’na mı oy verirsiniz?’ diye soruldu. ‘Erdoğan’ı seviyorum’ diyen adama, bir kadın şu sözlerle ders verdi” şeklindeki ifadeyle ilgili gazete böyle bir soru karşısında kendi tutumunu açığa çıkarmıştır denilebilir. Şematik yapı kapsamında ana olayın sunumu sıradan bir vatandaş tarafından mevcut iktidara yönelik eleştiriler aracılığıyla verilirken; bağlamın genel itibarıyla iktidarın görece yanlış politikaları kapsamında oluşturulduğu görülmektedir. Mikro yapı analizi kapsamında sentaktik çözümlemeye göre “Erdoğan’ın neyini seviyorsun? Suriyelileri Türkiye’ye doldurdu” cümlesinin aktif yapıyla kurularak sıradan bir vatandaşın ağzından dolaylı şekilde verilmesi mevcut iktidara yönelik bir itham olarak değerlendirilebilir. Bölgesel uyum kapsamında haberin içeriğinde ülkenin durumunun kötüye gitmesi ile

mevcut iktidarın arasında doğrudan bir bağlantı olduğuna yönelik nedensel bir ilişki yaratılmaktadır. Retorik kapsamında tercih edilen fotoğrafta gençlerin röportaj veren vatandaşı alkışladığı görülmekte, dolayısıyla haberin içeriğinde yer alan söylemlerin görgü tanıkları tarafından doğrulandığı izlenimi verilmektedir. Ayrıca sözcük seçimi kapsamında spotta yer alan ifade muhalif olarak nitelendirilen kadının sözlerinin -Erdoğan'ı seviyorum diyen adama "ders verdi" şeklinde belirtilmesiyle gazete kendi ideolojisini kadının sözlerini onaylayan ifadelerle yer vererek belli etmektedir.

13 Mart 2023 tarihli haberin başlığı "İşte bu parti Cumhur İttifak'ına destek verecek!" şeklindedir ve makro yapı analizi bağlamında tematik çerçeve kapsamında başlığın büyük puntolarla yazıldığı, üst başlığın "Hizbullah destekçisi Hüda-Par'ın istekleri yenilir yutulur değil" şeklinde olduğu görülmektedir. Spotta "Seçimde Erdoğan'a destek kararı alan ve resmi teklif bekleyen Hüda-Par'ın ırkçı, bölücü ve şeriat yanlısı istekleri var. Bakalım MHP bunlara ne diyecek?" şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Haber başlığı, üst başlığı ve spotunda yer alan ifadeler tematik bağlamda gazetenin ideolojisini yansıtmaktadır denilebilir. Şematik çerçevede ana olayın sunumu mevcut iktidarın ilgili gazete tarafından "ırkçı, bölücü ve şeriat yanlısı" olarak nitelendirilen bir partiyle bir araya gelmesi üzerinden gerçekleşmektedir. Mikro yapı analizine göre sentaktik çözümleme kapsamında cümle yapılarının aktif ve basit şekilde kurulduğu görülürken bölgesel uyum kapsamında "ABD'nin terör örgütü ilan ettiği" cümlesiyle haberin bağlamı arasında referansal bir ilişki kurulduğu söylenebilir. Sözcük seçimleri kapsamında "Hizbullah destekçisi", "ırkçı", "bölücü", "şeriat yanlısı" gibi ifadelerin kullanımı ve bu ifadelerle itham edilen bir partinin Cumhur İttifakını destekleyeceğinin belirtilmesi de gazetecinin ideolojisini yansıtmaktadır. Retorik bağlamda Hüda-Par'ın lideri ve Erdoğan'ın tokalaştıkları bir fotoğrafın kullanılması da haberin bağlamını desteklemektedir.

14 Mart 2023 tarihli haberin başlığı "Kılıçdaroğlu anlattı: 6'lı masa nasıl oluştu" şeklindedir. Makro yapı analizine göre tematik yapı kapsamında üst başlığın "Adaylıktan sonraki ilk röportajını SÖZCÜ'ye verdi" şeklinde olduğu görülmektedir. Aynı zamanda haberde 13. Cumhurbaşkanı aday Kemal Kılıçdaroğlu'nun Mustafa Kemal Atatürk'ün fotoğrafının önünde poz verdiği bir fotoğrafın kullanılmış olması da tematik bağlamda Cumhuriyet Halk Partisinin ve akabinde Sözcü gazetesinin aynı ideolojiyi paylaştıkları ve bunun haberde açıkça belli edilmeye çalışıldığı söylenebilir. Şematik yapıda ana olayın sunumu Kemal Kılıçdaroğlu'nun adaylık açıklamasından sonraki ilk röportajını Sözcü gazetesine vermesi üzerinden yapılarak ilgili gazetenin ve Kemal Kılıçdaroğlu'nun ortak bir bağlamda buluştukları izlenimi yaratılmaktadır. Mikro yapı analizi kapsamında sentaktik çözümlemeye göre cümlelerde aktif yapıların kullanıldığı görülürken bölgesel uyum kapsamında Kılıçdaroğlu'nun adaylığı ve haberde verilen "6'lı masa", "beşli çete" gibi konular arasında işlevsel ilişkiler yaratıldığı düşünülmektedir. Sözcük seçimleri kapsamında haberdeki "yandaş müteahhitler", "kim çaldı nasıl çaldı ortaya çıkacak" gibi ifadelerin tercih edilmesi bağlamsal olarak iktidarı hedef gösteren bir yaklaşımın göstergesi olabilir.

15 Mart 2023 tarihli haber "Bu da mı Kader?" başlığıyla manşette yer alırken spotlardan biri "Çukurun içine çadır kurdular, yağmurda su bastı" şeklindedir. Bu haber doğrudan seçim süreciyle ilgili olmasa da mevcut iktidara yönelik eleştirilerin açıkça yapıldığı bir haber olma niteliği taşımaktadır. Bu doğrultuda deprem bağlamı üzerinden gerçekleştirilen mevcut iktidar eleştirisi seçim sürecini seçmen kapsamında etkilemeyi amaçlamaktadır. Makro yapı analizine göre tematik çerçevede haber başlığı ve spotta doğrudan bir iktidar eleştirisi yapılmakta, dolayısıyla gazetenin ideolojik kapsamı görünür kılınmaktadır. Spotlardan diğeri "Depremi üzerinden 37 gün geçmesine rağmen konteyner kentleri kuramayan iktidar, halkı çadırlara mahkûm etti. Çadırları yağmurda su basıyor. Halk perişan" şeklindeyken; şematik yapı çerçevesinde ana olayın sunumu kapsamında neden sonuç ilişkisi kurulmuştur. Yorum kapsamında çadırda yaşayan halkın sözlerine yer verilerek taraflardan birinin yorumları alınmış ve deprem bağlamında gerçekleştirilen iktidar eleştirisi haklı bir zemine oturtulmaya çalışılmıştır. Mikro yapı analizine göre sentaktik çözümleme kapsamında cümle yapılarının aktifliği ve karmaşık olmayışı göze çarpan bir başka detaydır. Cümle yapılarının iktidar odaklı aktif kurulmasıyla, yaşanan olaylarda iktidarın bizzat rolü olduğunun ima edilmeye çalışıldığı söylenebilir. Bölgesel uyum kapsamında nedensel bir ilişkinin söz konusu olduğu görülmektedir. Nitekim cümleler nedensellik üzerine kuruludur; bu doğrultuda gazetenin bu ideolojik yapısına göre iktidar deprem sonrası konteyner kentleri kuramadığı için halkı çadırlara mahkûm etmiş ve yağın yağmurlar dolayısıyla da çadırda yaşamak zorunda kalan halkın çadırlarını su basmıştır. Sözcük seçimleri kapsamında "kader", "iktidar halkı çadırlara mahkûm etti", "plansızlık",

“İktidarın yaptıkları eksik ve hatalı” gibi ifadelerle haberde yer verilmesi de gazetenin ideolojik zeminini belli eden tutumlardandır. Son olarak haber retoriği kapsamında deprem bölgesinden içi su dolu çadırların ve isyan eden vatandaşların fotoğraflarının haberde kullanılması gazetenin ideolojik zeminini destekleyen ayrıntılardır. Görgü tanıklarının ifadeleri kapsamında mağdur olan depremzedelerle yapılan röportajlardan bazılarında haberde yer verildiği görülmektedir.

16 Mart 2023 tarihli haberin başlığı “İki Ay Sonra Tıpış Tıpış Gideceksiniz” şeklindeyken üst başlık “İyi Parti Lideri Meral Akşener İktidara Böyle Çıkıştı” şeklindedir. Haberin içeriğinin Meral Akşener’in partisinin meclis grubunda yaptığı bir konuşma üzerine kurulu olduğu görülmektedir. Makro yapı analizine göre tematik çerçevede başlık ve üst başlığın iktidara yönelik bir tutum bağlamında oluşturulduğu ve bu doğrultuda Meral Akşener’in sözleriyle gazetenin ideolojisinin örtüştüğü söylenebilir. Haber girişi kapsamında Meral Akşener tarafından ifade edilen “Eğreti ata binen tez inermiş...” şeklindeki atasözü dikkat çekerken şematik yapı çerçevesinde ana olayın sunumu ilgili atasözüyle bağlantılı olarak mevcut iktidara yönelik bir itham ve öngörü şeklinde gerçekleştirilmiştir. Mikro yapı analizine göre sentaktik çözümleme kapsamında cümlelerin aktif ve basit şekilde kurulduğu görülmektedir. Bölgesel uyum kapsamında Meral Akşener’in konuşmasında kullanmış olduğu “Eğreti ata binen tez inermiş” şeklindeki atasözü de referansal bir ilişki yaratarak mevcut iktidarın yenilgi yaşayacağına yönelik düşüncenin kaynağı olma niteliği taşımaktadır. Sözcük seçimi kapsamında “giderayak”, “tıpış tıpış gideceksiniz” şeklindeki ifadelerin iktidara yönelik sarf edildiği, “birliğin yolu”, “milletin yolu” gibi ifadelerinse kendi ittifakları olan Millet İttifak’ına yönelik kullanıldığı görülmektedir. Bu doğrultuda gazetenin ideolojik zemininin Millet İttifak’ına yakın olduğu söylenebilir.

17 Mart 2023 tarihli haber “Son Ankete Göre Kılıçdaroğlu mu Erdoğan mı Önde?” şeklinde bir başlıkla yayımlanırken üst başlık “Seçime 58 gün kala rakamlar ortaya çıkıyor” şeklindedir. Haber içeriğinde MAK danışmanlık tarafından yapılan seçim anketleri sonucundan bahsedilirken; öngörülen seçim sonuçlarının Kılıçdaroğlu lehine olacağından ve aradaki oy farkının 5 puanı geçtiğinden söz edilmektedir. Buna göre makro yapı analizi bağlamında tematik çerçevede haberin ana başlığı ve üst başlığının seçim süreciyle ilgili olduğu görülmektedir. Şematik yapı çerçevesinde ana olayın sunumunun Kılıçdaroğlu’nun seçimi kazanma ihtimalinin yüksek olduğu öngörüsüne dayandırılmakta olduğu söylenebilir. Mikro yapı analizine göre sentaktik çözümleme kapsamında cümleler karmaşıklığından uzak ve aktif yapıdadır. Bölgesel uyum bağlamında anket ve sayısal verilere yer verilmesinin haberin inandırıcılığı bağlamında referansal bir ilişki oluşturmakta olduğu söylenebilir. Anket ve sayısal verilerin haberde yer alması haber retoriği kapsamında inandırıcı bilgi niteliği taşımaktadır.

18 Mart 2023 tarihli haberin başlığı “Mansur Yavaş’tan 6’lı Masaya Yeni Bir Öneri Geldi” şeklindeyken üst başlık “ABB Başkanı Fikrini Canlı Yayında Açıkladı” şeklindedir. Haberde Mansur Yavaş’ın ve Ekrem İmamoğlu’nun Cumhurbaşkanı Yardımcısı olmalarıyla ilgili bir öneriden bahsedilirken; bu önerinin 3 Mart 2023 günü Meral Akşener’in 6’lı masadan ayrılmasıyla ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu doğrultuda haberde Mansur Yavaş’ın bir çözüm önerisi sunmaya çalıştığı ve gazetenin de bu öneriyi halkın bilgisine sunduğu görülmektedir. Makro yapı analizine göre tematik çerçevede haber başlığı, üst başlık ve haber içeriğinden gazetenin ideolojik zemini açık bir şekilde ortaya konulmasa da Mansur Yavaş’ın bir çözüm önerisi sunması ve gazetenin bu öneriyi gündeme getirmesi ideolojik zemini okuma noktasında önem arz etmektedir. Tematik çerçevede ana başlıkta bir öneriden bahsedildiği görülmekte ve bunun ilgili gazete nazarında pozitif olduğu düşünülmektedir. Şematik çerçevede ana olayın sunumunun krize yönelik bir çözüm arayışıyla ilgili olduğu söylenebilir. Mikro yapı analizine göre sentaktik çözümleme kapsamında cümle yapılarının aktif ve karmaşıklığından uzak bir şekilde kurulduğu görülmektedir. Bölgesel uyum bağlamında haber içeriğinde işlevsel bir ilişkiden bahsedilebilir; zira bir çözüm önerisinden bahsedilmektedir. Aynı tarihli bir başka haberde ise son anket sonuçlarından bahsedilirken; haberin başlığı “Son Anket Sonuçları: Hangi Parti Ne Kadar Oy Alıyor, Hangi Aday Önde?” şeklindedir. Makro yapı analizine göre tematik çerçevede haber girişi ve içeriği kapsamında tüm anket sonuçlarının Kemal Kılıçdaroğlu lehine olduğu görülmektedir. Adayların oy oranları öngörü tablosuna bakıldığında sadece Kılıçdaroğlu’nu önde gösteren şirketlerin anket sonuçlarına yer verildiği tespit edilmiştir. Bu doğrultuda taraflı bir yaklaşımın söz konusu olduğu söylenebilir. Ayrıca şematik çerçevede ana olayın sunumu ve olayın bağlamı noktasında haberde yalnızca Kemal Kılıçdaroğlu’nun kazanacağını öngören anket

şirketlerinin verilerine yer verilmesi ve Recep Tayyip Erdoğan'ın kazanacağını öngören anket şirketlerinin verilerine yer verilmemesi taraflı bir yaklaşımın söz konusu olduğunu gösterebilir. Bu kapsamda gazetenin ideolojik zemini belirginleşmektedir. Mikro yapı analizi bağlamında sentaktik çözümlmeye göre cümle yapılarının karmaşıklıktan uzak olduğu görülmektedir. Bölgesel uyum çerçevesinde verilerden yola çıkılarak bir içerik oluşturulması referansal ilişkiyi oluşturmaktadır. Haber retorisi kapsamında haberde anket ve sayısal verilere yer verilmesinin bu sayısal verilerin Kemal Kılıçdaroğlu'nun seçimi 3 veya 5 farkla kazanacağı yönünde bir algı oluşmasına zemin hazırlamakta; dolayısıyla gazetenin ideolojik zemini doğrultusunda haber üretimi gerçekleştirilmekte olduğu söylenebilir.

19 Mart 2023 tarihli haberin başlığı "Zam Depremi" şeklindedir. Doğrudan seçimle ilgili bir haber olmasa da iktidar eleştirisinin bulunduğu haberin seçim sürecinde yayımlanmış olması haberi bu çalışmanın konusuna dahil etmektedir. Haberin üst başlığı "İktidarın -fiyatları uygun- dediği markette bile fiyatlar uçuyor" şeklindeyken; spotta yer alan ifade "Erdoğan'ın 2021'de alışveriş yaptığı Tarım Kredi Kooperatifi marketindeki atırtımlık fiyatları o günden bugüne yüzde 300'e varan oranda arttı" şeklindedir. Makro yapı analizine göre tematik çerçevede başlık, üst başlık ve spotta yer alan ifadelerden mevcut iktidara yönelik bir eleştiride bulunduğu söylenebilir. Şematik çerçevede ana olayın sunumu ekonomi ve artan fahiş fiyatlar üzerinden gerçekleştirilmektedir. Haber bağlamında yorum "İktidar izlemekle yetiniyor" ifadesiyle yapılmıştır. Mikro yapı analizine göre sentaktik çözümlleme kapsamında iktidar lehine aktif cümle yapıları kullanılarak mevcut durumun doğrudan mevcut iktidarla bağlantılı olduğu belirtilmektedir. Bölgesel uyum kapsamında cümleler arası nedensellik ilişkisi kurularak iktidarın ekonomi bilimine aykırı hareket ettiği ve bu sebeple de fiyatlarda artış yaşandığı belirtilmiştir. Retorik kapsamında haberde sayısal veriler ve 18 ay içerisinde değişen fiyatlar ve zam oranları tablo halinde verilerek haberde inandırıcılık sağlanmaya çalışılmıştır. Haberde 3 Ekim 2021 yılında aynı marketten alışveriş yapan Recep Tayyip Erdoğan'ın fotoğrafı kullanılarak o zamandan bu zamana olan fiyat artışlarıyla ilgili eleştirel yorumlar yapılmıştır. Bu doğrultuda seçim sürecinde iktidara yönelik yapılan bu eleştiriler ve eleştirilerin özellikle seçimin belirleyici konularından biri olan ekonomi üzerinden yapılması da gazetenin ideolojik zemini hakkında bilgi vermektedir.

20 Mart 2023 tarihli haberin başlığı "Trafolara Kedi Girmesine Asla Müsaade Etmeyelim" şeklindeyken üst başlık "İmamoğlu ve Yavaş'tan Seçimlerde -Sandık Güvenliği- İçin Çağrı" şeklindedir. Makro yapı analizine göre ana başlık ve üst başlık doğrultusunda seçimlere yönelik güven problemi dile getirilirken ana başlıkta "trafolara kedi girmesi" durumundan bahsedilmesi geçmiş seçimlere yönelik bir gönderme olarak görülebilir. Spotta yer alan ifade "İBB Başkanı Ekrem İmamoğlu ve ABB Başkanı Mansur Yavaş sosyal medya hesaplarından yayınladıkları video ile herkesi sandıklarda göreve davet etti" şeklindedir. Başlık, üst başlık ve spotta kullanılan ifadeler seçim güvenliğiyle ilgili olmakla birlikte mevcut iktidara yönelik bir ithamın söz konusu olduğu söylenebilir. Şematik çerçevede ana olayın sunumu aslında sandık güvenliği çerçevesindedir; fakat bu durum ifade edilirken mevcut iktidara yönelik bir itham söz konusudur. Ekrem İmamoğlu tarafından sarf edilen "trafolara kedilerin girmesine izin vermeyelim" ifadesini gazetecinin olduğu gibi başlığa taşıması bu kapsamda Ekrem İmamoğlu ve gazetecinin aynı ideolojik zeminde olduklarını göstermektedir. Mikro yapı analizine göre sözcük seçimleri kapsamında "Trafolara kedi girmesi" ifadesi oyların çalınma ihtimalinin olduğuna yönelik okuyucuda bir algı oluşturabilmektedir. Bu doğrultuda gazetenin yönlendirici bir tutumunun olduğundan bahsedilebilir. Bölgesel uyum kapsamında çeşitli göndermelerle nedensel ilişkiler yaratılmakta ve sandık güvenliğinin önemi ortaya konmaya çalışılmaktadır.

4.2. Yeni Akit Gazetesinin 14 Mayıs Cumhurbaşkanlığı ve Milletvekilliği Seçim Süreci ile İlgili Haberlerin Söylem Analizi

11 Mart 2023 tarihli haberin başlığı "Seçim 14 Mayıs'ta, hayırlı olsun" şeklindedir. Üst başlıkta "Başkan Erdoğan seçimlerin yenilenmesi kararını imzaladı. Seçim Sürecinde de öncelik afetzedeler" ifadesinin yer aldığı görülmektedir. Spot "Öncelikli hedefin, depremzedelerin yaralarını sarmak olduğunu belirten Erdoğan, -vakit kaybına tahammülümüz yok- dedi" şeklindedir. Makro yapı analizine göre tematik bağlamda haber içeriği seçim tarihini içermekteyken önceliğin 6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen ve asrın felaketi olarak nitelendirilen depremin sonrasında hayatta kalmaya çalışan depremzedeler olduğu

belirtilmektedir. Şematik çerçevede ana olayın sunumu seçim ve depremzedeler üzerinden gerçekleşmektedir. Mikro yapı analizine göre sentaktik çözümleme kapsamında cümle yapılarının aktif kurulduğu ve karmaşıklıktan uzak şekilde mesajı doğrudan iletme hedefinde olduğu görülmektedir. Bu çerçevede mesaj; depremzedelere yönelik hassasiyetlerin öne çıkarılması ve seçimin geride bırakılarak yaraların sarılmasının hızlanması gerektiğidir. Bölgesel uyum bağlamında yaşanan afet ve seçim süreciyle sonrası arasında işlevsel ilişkilerin kurulmuş olduğu görülmektedir. Haber retorisi kapsamında Erdoğan'ın seçim tarihi kararını imzaladığı ana dair bir fotoğrafın kullanıldığı görülmektedir. Fotoğraf üzerinde depremzedelerin yaralarının sarılacağına dair vaatlerin bulunduğu ve bu doğrultuda fotoğraf ve yazıyla birlikte inandırıcılığın sağlanmaya çalışıldığı düşünülmektedir.

12 Mart 2023 tarihli haberin başlığı “Bu yağmacı koalisyonu zafer narası attırmayız!” şeklindedir. Üst başlıkta “Erdoğan: 8’li 10’lu ittifakın ülke ve millet gibi bir derdi yok” ifadesine yer verilmiştir. Makro yapı analizine göre tematik bağlamda gazetenin tutunduğu tavır mevcut iktidara yakın olarak görünmektedir. Şematik çerçevede ana olayın sunumu muhalefete karşı zafer kazanma ve Türkiye’yi aydınlık yarınlara çıkarma hedefi üzerinde gerçekleşmektedir. Mikro yapı analizine göre sentaktik çözümleme kapsamında cümle yapıları aktiftir ve karmaşıklıktan uzaktır. Bölgesel uyum bağlamında muhalefetin ülkeyi eski karanlık günlere götüreceği ve bu sebeple mevcut iktidarın buna izin vermeyeceği şeklinde ifadelerle yer verilerek nedensel ilişkiler yaratılmaktadır. Sözcük seçimleri kapsamında Millet İttifakı için “bizansvari oyunlar ve at pazarlığı” gibi ifadelerin kullanımı, haberin orta kısmına haber retorisi bağlamında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın fotoğrafının konumlandırılışı ve fotoğrafın üstüne “zafer bizim olacak inşallah” yazısının yazılması gazetecinin siyasi çerçevedeki konum ve ideolojisinin mevcut iktidara yakın oluşunu gösterir niteliktedir.

13 Mart 2023 tarihli haberin başlığı “Bay Kemal ipleri IMF’ye verecek” şeklindedir. Spotta “hamaset” nutukları attığı iddia edilen 13. Cumhurbaşkanı adayı Kemal Kılıçdaroğlu’yla ilgili olarak, olası iktidara gelme durumunda “zillet iktidarı” olarak nitelendirilen Millet İttifakı’nın IMF önünde diz çökeceğinin belirtildiği görülmektedir. Makro yapı analizi bağlamında tematik çerçevede haberde, Kemal Kılıçdaroğlu önderliğinde 6’lı masa ve zillet olarak nitelendirilen Millet İttifakı’nın hedeflerinin ülkenin geleceğini kötü etkileyeceği görüşü hâkimdir. Dolayısıyla şematik yapı çerçevesinde ana olayın sunumunda seçimi muhalefetin kazanması durumunda olası kötü senaryolar dile getirilerek muhalefetin karşısında bir konum alındığı görülmektedir. Mikro yapı analizinde sentaktik çözümleme kapsamında cümle yapıları aktif kurularak doğrudan muhalefete ve Kemal Kılıçdaroğlu’na yönelik ithamların olduğu görülmektedir. Sözcük seçimleri bağlamında “Bay Kemal”, “hamaset nutukları”, “küresel emperyalistler” ve “Londra tefecileri” gibi belirli kelime gruplarının seçimi ve bunların haberde, spot ve başlıkta özenle kullanımıyla muhalefete yönelik olumsuz düşünceler açığa çıkarılmaktadır. Haber retorisi kapsamında Kemal Kılıçdaroğlu’nun nispeten daha üzgün ve yorgun görüldüğü bir fotoğrafının olması haberin inandırıcılığı açısından pekiştirici bir görev üstlenmektedir. Dolayısıyla ilgili gazetenin haberi makro ve mikro çerçevede incelendiğinde gazetenin ideolojik olarak muhalefete yönelik olumsuz tutum içerisinde olduğu belirgindir.

14 Mart 2023 tarihli haberin başlığı “Zillette Müslüman Kürt Hazımsızlığı” şeklindeyken üst başlık “Hüda-Par terör partisi olsaydı, CHP kimseye kaptırmazdı” şeklindedir. Makro yapı analizi bağlamında tematik çerçevede başlık ve üst başlıkta kullanılan ifadelerden CHP ve altılı masa ittifakı kapsamında zillet nitelendirilmesi yapıldığı, CHP’nin terör oluşumlarıyla iş birliğine yakın olduğu ve bu kapsamda Hüda-Par bir terör örgütü olsaydı CHP’nin onlarla herkesten önce ittifak olacağını dile getirildiği görülmektedir. Bu kapsamda haberde Hüda-Par’ın bir terör partisi olmadığı savunulurken, olsaydı da o terör partisiyle önce CHP ittifak olurdu denilmeye çalışılmaktadır. Şematik yapı çerçevesinde ana olayın sunumunun, CHP ve İyi Parti önderliğinde gelişen ve düşman kardeşler olarak tasvir edilen Millet ittifakının seçimleri kazanma ihtimallerini terör örgütü yandaşı HDP’den gelecek oylara bağladıkları görülmektedir. Bu noktada şematik çerçevede yorum olarak Millet ittifakından düşman kardeşler olarak bahsedilmesi ve HDP için terör örgütü yandaşı denilmesi gazetenin ve gazetecinin muhalefete karşıt bir konumda olduğunu göstermektedir. Mikro yapı analizi bağlamında sentaktik çözümlemeye göre cümle yapıları aktiftir. Bölgesel uyum kapsamında cümleler arası nedensellik ilişkisinin kurulduğu görülmektedir. Sözcük seçimleri kapsamında Millet İttifakından “zillet” olarak bahsedilmesinin, bu “Zillet İttifakı’nın PKK terör örgütünü iktidara taşımak istediğine yönelik ifadelerin bulunmasının, bu ittifakın İslam ve Müslümanlara düşman olduğunu

ifade eden cümlelere haberde yer verilmesinin kurumun ideolojik zemininin göstergeleri olma niteliğini taşıdıkları düşünülmektedir. Haber içeriğinde Millet İttifakı'nın Kandille iş birliği yapmakta olduğunu inkâr ettiği ve Cumhuriyet İttifakı'na yönelik kirlenmiş bir algı operasyonu yönettiği, buna karşılık Cumhuriyet İttifakı'nın safları sıklaştırarak düşman birliği karşısında birleşme yoluna gittiği anlatılmaya çalışılmaktadır. Bu kapsamda haber retoriği çerçevesinde bir Cumhuriyet İttifakı fotoğrafı konularak düşmana karşı birleşiklerine yönelik mesaj verildiği düşünülmektedir.

15 Mart 2023 tarihli haberin başlığı “Zillet’e Kuyruk Oldu 6284’ü Unuttu” şeklindedir. Üst başlıkta “Yeniden Refah aileyi korumak için devreye girerken, Saadet Partisi kafasını kuma gömdü” ifadesi bulunmaktadır. Makro yapı analizi bağlamında tematik çerçevede Millet İttifakına yönelik negatif bir tutumun olduğu görülürken; Cumhuriyet İttifakına dahil olan Yeniden Refah Partisinin aile kurumunu korumak için devreye girdiği fakat Millet İttifakından olan Saadet Partisinin bu konuda sessiz kaldığı belirtilmektedir. Saadet Partisinin daha öncelerinde İstanbul Sözleşmesi ve LGBTİ gibi konularda sessiz kalmadığı fakat 2023 seçimleri kapsamında Millet İttifakına dahil olması sebebiyle bu konuda sessiz kaldığının düşünüldüğü ifade edilmektedir. Şematik çerçevede ana olayın sunumunun “zillet” olarak nitelendirilen Millet İttifakı üzerinden gerçekleştiği ve eleştirinin bu şekilde yapıldığı görülmektedir. Mikro yapı analizi kapsamında sentaktik çözümlemeye göre cümle yapılarının karmaşık olmadığı, bölgesel uyum çerçevesinde cümlelerin nedensellik ilişkisine dayalı kurulduğu, sözcük seçimleri kapsamında “zillet”, “dilini yuttu”, “kafasını kuma gömdü”, “milletin değil zilletin saadeti” gibi ifadelerin tercih edildiği, haber retoriği kapsamında ise görgü tanıklarının ifadeleri bağlamında mağdur ailelerin ve STK temsilcilerinin Saadet Partisi lideri için “milletin değil zilletin saadeti peşinde” denildiğinin haberde verilmesi gibi durumlar gazetenin ideolojik zeminini ortaya çıkarmaktadır.

16 Mart 2023 tarihli haberin başlığı “Deprem Turistleri” şeklindedir ve üst başlığın “Başkan Erdoğan’dan Afet Bölgelerine Gidip Gezen ve İcraat Yerine Boş Laf Üreten 6’lı Masa Liderlerine Tepki” şeklinde verildiği görülmektedir. Makro yapı analizi bağlamında tematik çerçeveye göre başlıkta Millet İttifakı için deprem turistleri ifadesi kullanılırken 6’lı masa liderlerinin temeli sağlam bir icraat yapmadıklarına yönelik düşüncenin hâkim olduğu görülmektedir. Şematik yapı çerçevesinde ana olayın sunumunun deprem bağlamında gerçekleştirildiği fakat asıl tavrın siyasetle ilgili olarak Millet İttifakına yönelik olduğu görülmektedir. Mikro yapı analizine göre sentaktik çözümleme kapsamında cümle yapıları karmaşık kurulmamış ve bölgesel uyum bağlamında nedensellik ilişkisine dayalı cümleler tercih edilmiştir. Sözcük seçimleri kapsamında “deprem turistleri,” “icraat yerine boş laf”, “yalan dolan”, “siyasi rant” gibi ifadelerin Millet İttifakına yönelik kullanıldığı görülmektedir. Retorik kapsamında Recep Tayyip Erdoğan’ın Özbekistan, Kırgızistan ve Azerbaycan mevkidaşlarıyla olan görüşmelerinde çekilmiş üç fotoğraf kullanılmıştır. Fotoğraflarda Recep Tayyip Erdoğan’ın diğer liderlerle tokalaşması, kendisinin desteklenmekte olduğu izlenimini yaratmaktadır. Bu doğrultuda gazetenin ideolojik olarak mevcut iktidara yakın olması durumunun haber üretiminde oldukça açık bir şekilde belli olduğu görülmektedir.

17 Mart 2023 tarihli haberin başlığı “İhanet Buluşmasına Milli İrade Darbesi” şeklindeyken üst başlık “Kılıçdaroğlu, HDP ile 18 Mart Şehitler Günü’nde Yapacağı Görüşmenin Tarihini Tepkiler Üzerine Değiştirdi” şeklindedir. Makro yapı analizi kapsamında tematik çerçeveye göre haberin başlığı ve üst başlığında kullanılan ifadelerde, haberin Kemal Kılıçdaroğlu, HDP ve Şehitler Günü bağlamında oluşturulduğu görülmektedir. Kemal Kılıçdaroğlu’nun HDP ile yapacağı görüşmeyi ertelemesinin, Milli İradenin tepkisi doğrultusunda olduğunu belirten ifadelerle göre Kemal Kılıçdaroğlu ile HDP görüşmesinin 18 Mart olarak belirlenmesi kasıtlı yapılmış bir durumdur. Şematik yapı çerçevesinde ana durumla ilgili yapılan yorumlar Şehit aileleri ve STK temsilcilerine aittir. Haberde “şehitlerin kemiklerini sızlattılar”, “seçilen tarih asla tesadüf değil”, “verilen mesaj ayan beyan ortada” gibi alt başlıkların yer alması bağlamın şehit ve şehit aileleri üzerinden kurulduğunu göstermektedir. Mikro yapı analizine göre sözcük seçimleri kapsamında “milli irade darbesi”, “teröristlerle ittifak” gibi ifadelerle yer verilmesi, haber retoriği kapsamında Kemal Kılıçdaroğlu ve HDP eş genel başkanı Pervin Buldan ile tokalaştığı bir fotoğrafının kullanılmasının da Kemal Kılıçdaroğlu ve Millet İttifakının HDP ile iş birliği yaptığına yönelik bir algı oluşumu konusunda destekleyici bir nitelik taşıdığı düşünülmektedir.

18 Mart 2023 tarihli haberin başlığı “Görüşmeyi Ertelede, topu HDP’ye attı” şeklindedir. Makro yapı analizine göre haberin başlığı ve içeriğinde Kemal Kılıçdaroğlu’nun, HDP’yle yapacağı görüşmeyi gelen

tepkiler üzerine ertelemesinin sebebini açıklamayıp, açıklamayı HDP'ye bıraktığına yönelik ifadeler bulunmaktadır. Şematik çerçevede ana olayın sunumu yine 18 Mart Şehitler Gününde HDP ile görüşme planı yapan Kemal Kılıçdaroğlu üzerinden gerçekleştirilmektedir. Mikro yapı analizi bağlamında sentaktik çözümlenmeye göre cümle yapıları aktif ve basit kurulmuştur. Bölgesel uyum bağlamında Kemal Kılıçdaroğlu'nun gelen tepkiler dolayısıyla görüşmeyi ertelemesinin altı çizilerek nedensel ilişkiler yaratılmaya çalışılmaktadır. Sözcük seçimleri kapsamında “bölücü terör örgütünün siyasi ayağı” gibi ifadelerin kullanılması da bu bölücü terör örgütünün siyasi ayağıyla görüşme yapacak olan Kemal Kılıçdaroğlu'na yönelik açık bir tavır göz önüne sermektedir. Dolayısıyla bağlamın yine şehit ve terörizm üzerinden kurulduğu ve gazetecinin ideolojisini haber üretimine yansıttığı söylenebilir.

19 Mart 2023 tarihli haberin başlığı “Terörle İttifak Arayan Dönüp Zillet'e Baksın” şeklindedir. Makro yapı analizine göre tematik çerçevede başlığın Millet İttifak'ına bir gönderme niteliği taşıdığı söylenebilirken; başlıkta terör vurgusunun olduğu görülmektedir. Buna göre terör ve Millet İttifak'ının aynı bağlam içerisinde değerlendirildiği söylenebilir. Haber girişinde Millet İttifak'ından “zillet tayfası” olarak bahsedilmekte ve Millet İttifak'ının maneviyatçı Hüda-Par'ın Cumhur İttifak'ına yönelik desteğinden rahatsızlığı dile getirilmektedir. Şematik yapı çerçevesinde haberde ana olayın sunumu gerçekleştirilirken verilen mesajın “Cumhur İttifak'ına türlü iftiralarla kara propaganda yapan Millet İttifakı HDP ile iş birliği yapmakta ve terörle ittifak kurmaktadır” şeklinde olduğu söylenebilir. Tarafların yorumları kapsamında AK Parti İstanbul Milletvekili Hasan Turan'ın konuyla ilgili görüşlerine yer verilmekte ve bu bağlamda haberi üreten kişi ya da kuruluşun taraflı bir bakış sunduğu düşünülmektedir. Sözcük seçimi kapsamında haber üretim esnasında kullanılan “zillet”, “terörle ittifak”, “iftira ve yalan”, “kara propaganda” gibi kelimeler haber içeriğinde Millet İttifak'ına yönelik kullanılmaktadır. Dolayısıyla gazetecinin ideolojik zemini ve mevcut iktidara olan yakınlığı ilgili haberden açıkça anlaşılmaktadır.

20 Mart 2023 tarihli gazetede doğrudan seçim süreciyle ilgili haber olmasa da seçim sürecini etkileyecek birkaç haberin olduğu görülmektedir. Haberlerden biri “Ekrem de İstanbul'u satıyor” başlığıyla yayımlanmıştır. Makro yapı analizi kapsamında tematik çerçevede gazetecinin seçim sürecindeki tavrı muhalefete karşı olacak şekilde bellidir. Alt başlıklardan biri “CHP'li Ekrem İmamoğlu 2023 yılına hızlı başladı” şeklindeyken; bu başlıktaki vurgu Ekrem İmamoğlu'nun yıla hızlı başlamasından ziyade içerisinde bulunduğu partiyle ilgili olabilir. Haberde İmamoğlu'nun İstanbul'u parsel parsel sattığı ifade edilirken aynı şekilde Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Mansur Yavaş'ın da Ankara'yı sattığı belirtilmektedir. Bu doğrultuda şematik yapı kapsamında ana olayın sunumu rakamsal verilerle de desteklenirken bu verilere dair bir kaynak belirtilmemiştir. Mikro yapı analizine göre sentaktik çözümlenme kapsamında cümle yapıları rakamsal veriler dolayısıyla biraz karmaşık görünürken; cümle yapılarının genel itibarıyla aktif kurulduğu görülmektedir. Sözcük seçimleri kapsamında “hizmet yerine şov” gibi eleştirel tutum ve itham içeren kelime grubunun kullanıldığı görülmektedir. Retorik kapsamda sayısal verilerle haberin inandırıcılığının artırılmasının amaçlandığı söylenebilir. Bu doğrultuda gazetecinin ideolojik zemininin belirgin olduğu söylenebilir.

5. Sonuç

Gazete haberleri toplumun bilgi edinmesinde önem arz etmektedir. Dolayısıyla gazetelerin topluma enformasyon sağlama görevleri kapsamında gazetelerin ait oldukları ideolojik zeminleri, topluma iletilecek bilgi ve haberin niteliğini etkileyebilmektedir. Gazetecilik ve haber etiği söz konusu olduğunda White'ın (2015) “doğruluk, bağımsızlık, tarafsızlık, insanilik ve hesap verilebilirlik” ilkelerinden bahsetmek gerekir. Doğruluk ilkesi kapsamında haberin doğru olması gerekmektedir; zira kamuoyunu doğru bilgilendirmek gazetecinin asli görevidir. Haberinin doğru olabilmesi için gazetecinin dürüst olması, haberi toplarken ve yazarken titiz davranması ve “gerçekte ne olmuş?” sorusunu sorarak haberini oluşturmalıdır. Aynı zamanda bir gazeteci bağımsız olabilmeli; çıkar çatışmalarından ve reklam kaygılarından uzak durabilmelidir. Gazeteci haberini oluşturup kamuoyunu bilgilendirirken, kendi ideolojik zemini ne olursa olsun, tarafsız kalabilmelidir. Tarafsızlık ilkesi bağlamında gazeteci ne kendi ideolojisine uyan kesime yakın bir haber üretimi gerçekleştirilmeli ne de kendi ideolojisine uymayan kesimi aşağılamalıdır. İnsanilik ilkesiyle gazeteciliğin insanlara zarar vermemesi gerektiği ifade edilmeye çalışılırken; hesap verilebilirlik ilkesiyle ise

gazetecinin yaptığı haberin sorumluluğunu alabilmesi ve her türlü sorumluluğu kabul etmesi gerektiği belirtilmektedir.

Literatürde araştırmanın konusu kapsamında seçim haberleriyle ilgili olarak gerçekleştirilen ve farklı tarihleri kapsayan eleştirel söylem çalışmaları da mevcuttur. Buna göre Erdoğan (Erdoğan, 2023) tarafından gerçekleştirilen “Ulusal Gazete Manşetlerine Ait Söylem Analizi: 14 Mayıs 2023 Genel Seçimleri Örneği” isimli çalışmada araştırma kapsamında Akşam, Aydınlık, Diriliş Postası, Doğru Haber, Milat, Milliyet, Türkgün, Türkiye, Yeni Akit, Yeni Birlik, Yeni Şafak, Açık Mert Korkusuz, Cumhuriyet, Halkın Gazetesi Birgün, Karar, Sözcü, Analiz, Dünya, Hürriyet, Milli Gazete, Posta, Yeni Mesaj olmak üzere toplam 22 ulusal gazetenin 14 Mayıs 2023 tarihindeki birinci sayfalarında yer alan seçim haberleri eleştirel söylem analizi yöntemiyle incelenmiş; analizin sonucuna göre Akşam, Aydınlık, Diriliş Postası, Doğru Haber, Milat, Milliyet, Türkgün, Türkiye, Yeni Akit, Yeni Birlik ve Yeni Şafak gazetelerinin Cumhuriyet İttifakını doğrudan ya da dolaylı olarak destekleyici nitelikte seçim sonuçlarını haberleştirdiği, Açık Mert Korkusuz, Cumhuriyet, Halkın Gazetesi Birgün, Karar, Sözcü gazetelerinin ideolojik yakınlığı çerçevesinde Millet İttifakı lehine manşet ve alt başlıkları kullandığı ve Analiz ve Dünya gazetelerinin ise tarafsız kaldığı tespit edilmiştir. Toprak ve Koçak (2021) tarafından gerçekleştirilen “Haber Üretim Sürecinde Seçim Haberlerinin İnşası” isimli çalışmada ise 24 Haziran 2018 erken seçim kararının yazılı basında nasıl sunulduğu üzerine odaklanıldığı görülmektedir. Bu doğrultuda ilgili çalışmada Sabah, Milliyet, Sözcü ve Hürriyet gazetelerinin haber içerikleri söylem analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucuna göre gazetelerin yaptıkları haberlerde nesnel olmadıkları, objektif bir tavır içerisinde bulunmadıklarının tespit edildiği belirlenmiştir. Çalışma kapsamında gazetelerin, kendi ideolojik zeminlerine göre hegemonik mücadele içerisinde üretilen söylemleri yeniden ürettikleri kanısına varılmıştır. Gazetelerin haber aktarım ve üretiminde tarafsız, nesnel ve dengeli davranmadıkları belirlenmiştir.

İncelenen gazeteler bağlamında 14 Mayıs Cumhurbaşkanlığı ve Milletvekilliği seçim süreciyle ilgili haberlerin, gazetelerin kendi ideolojik zeminlerine uygun şekilde oluşturuldukları görülmüştür. Gazetelerin kendi ideolojilerine yakın olan isimlerin haberlerini daha pozitif ve destekleyici bir yaklaşımla sundukları belirlenirken; kendi ideolojilerine yakın olmayan isimlerin haberlerini daha eleştirel ve itham edici bir üslupla sundukları tespit edilmiştir. Sözcü gazetesi kendi ideolojik zemini bağlamında muhalefete çok daha yakın bir konumda yer almakta, mevcut iktidarı ve Cumhuriyet İttifak’ını en çok ekonomik sıkıntılar ve toplumsal felaketler üzerinden eleştirmektedir. Yeni Akit gazetesi ise kendi ideolojik zemini bağlamında mevcut iktidara çok daha yakın bir konumda yer almakta, muhalefeti ve Millet İttifak’ını en çok terör bağlamında eleştirerek terör kapsamlı ithamlarda bulunmaktadır. Buna ek olarak gazetelerin haber üretim süreçleri kapsamında “haber etik ve kuralları” doğrultusunda objektif ve nesnel bir bakış açısına sahip olmaktan oldukça uzak oldukları tespit edilmiştir. Sözcü ve Yeni Akit gazetesindeki seçim süreci haberlerine uygulanan EŞÇ kapsamında, gazetecilik ve haber etiği bağlamında bahsi geçen ilkelerin Sözcü ve Yeni Akit gazetelerindeki varlığından söz edilememektedir. Sonuç olarak, gazetelerin ideolojik zeminlerinin haber dili, haber seçimi ve haber oluşumunu etkilediği ve dolayısıyla bu ideolojik zeminlerin haberin tüm niteliklerini şekillendirdiğini söylemek mümkündür. Medyanın tarafsız bir duruş sergilemesi ve objektif olmasının gerekliliği etik ilkeler bağlamında uygulanması beklenen bir durum olsa da bu çalışma ekseninde iktidar ve muhalefet karşısında eşit mesafede duran bir gazetenin olmadığı görülmüştür.

6. Extended Abstract

Ideology is the basis of thought that directs the behaviors and judgments of individuals and groups and creates common spaces within the society rather than common assumptions. It can be understood in what direction and how ideologies shape the speech of individuals, how individuals perceive the ideological discourse created in society and what attitude they adopt within the scope of the discourse dimension of ideologies. In this direction, the media, which is an ideological representation, is responsible for providing information to individuals in the society. The media, which uses mass communication devices to provide this flow of information, acts with the concern of educating the society and directing it in a certain direction. Therefore, the ideological structure of media institutions necessitates the production of news according to this ideological structure. In this context, the media becomes an important element that shapes, changes and transforms the value judgments, thoughts and even the information they have of

individuals and society. The topic of this study is the news in the press about the 14 May 2023 Presidency and Parliamentary election process. The aim of the research is to determine the ideological basis on which the news in the media is produced during the election process. The primary function of the media is to provide information for today's society. Therefore, the ideological ground in the news transmitted from the media to the society is significant. The method of the research is critical discourse analysis, which is one of the qualitative research methods. Critical discourse analysis deals with the relations between language and power and presents a critical view on issues such as power, hegemony and inequality transmitted through discourse. This analysis is carried out within the scope of two basic analyzes: "macrostructure analysis" and "microstructure analysis". The research is limited to the news between March 11 and March 20. The reason for starting the research as of March 11 is that this date is the day after the election date was announced. The universe of the research is all national newspapers in Türkiye. The sample of the research was determined as Sözcü Newspaper and Yeni Akit Newspaper using the purposeful sampling method. The first page news of the newspapers in the specified date range was reached via the internet. The point taken into consideration while determining the newspapers is that Sözcü Newspaper represents the left ideology in opposition to the current government, and Yeni Akit Newspaper represents the right ideology, close to the current government. In the context of the examined newspapers, it was seen that the contents of the news about the 14 May Presidential and Parliamentary election process were generally created in accordance with the ideological grounds of the newspapers. While it was determined that the newspapers presented the news of the segments close to their own ideologies with a more positive and supportive approach; It has been determined that those who are not close to their own ideologies present their news in a more critical and accusatory manner. While Sözcü daily criticizes the current government and the People's Alliance in the context of leftist ideology, which has its own ideological ground, mostly over economic difficulties and social disasters; Yeni Akit newspaper, on the other hand, criticizes the opposition and the Nation Alliance in the context of right-wing ideology, which is its own ideological ground, and makes extensive accusations of terrorism. In addition, it has been observed that newspapers are far from objectivity in terms of the expression of news content in their news production processes. As a result, it is possible to say that the ideological grounds of the newspapers affect the language of the news, the choice of news and the formation of the news, and therefore these ideological grounds shape all the qualities of the news. Although it is expected that the media should take an impartial stance and be objective in the context of ethical principles, it has been seen that there is no newspaper that stands at an equal distance against the government and the opposition within the scope of this study.

Keywords: Discourse, Ideology, Media, Politics, News.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Kaynakça

- Althusser, L. (2014). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. İthaki Yayınları.
- Altunok, G. (2007). Şiddetin Eleştirisi Olarak İktidar: Arendt ve Foucault. *Doğu Batı*, 43, 51–74.
- Beiser, F. (2019). *Hegel* (S. Bayazıt, Ed.; 1.). Alfa Yayınları.
- Büyükkantarcıoğlu, S. N. (2012). *Söylem İncelemelerinde Eleştirel Dilbilimsel Boyut: Eleştirel Söylem Çözümlemesi ve Ötesi. Haberi Eleştirmek* (Ö. Özer, Ed.). Literatürk Yayınları.
- Dijk, T. A. Van. (1988). *News As Discourse*. LAWRENCE ERLBAUM ASSOCIATES, PUBLISHERS.
- Dijk, T. A. Van. (2001). Multidisciplinary CDA: a plea for diversity. In R. Wodak & M. Meyer (Eds.), *Methods of Critical Discourse Analysis* (pp. 95–120). Sage.
- Dijk, T. A. Van. (2008). News, Discourse, and Ideology. In *The Handbook of Journalism Studies* (pp. 191–204). Routledge.
- Dijk, T. A. Van. (2012). *Ideology and Discourse A Multidisciplinary Introduction*. Pompeu Fabra University.
- Dijk, T. A. Van. (2015). Söylem ve İdeoloji; Çokalanlı Bir Yaklaşım. In B. Çoban & Z. Özarslan (Eds.), *Söylem ve İdeoloji* (pp. 15–100). Su Yayınevi.
- Douglas, M. (2017). *Saflık ve Teblike*. Metis Yayınları.
- Eagleton, T. (1996). *İdeoloji* (1st ed.). Ayrıntı Yayınları.
- Erdoğan, M. (2023). Ulusal Gazete Manşetlerine Ait Söylem Analizi: 14 Mayıs 2023 Genel Seçimleri Örneği. In S. Sarıbaş & T. Akkuş (Eds.), *Sosyal, İnsan ve İdari Bilimlerde Yenilikçi Çalışmalar* (pp. 609–641). Duvar Yayınları.
- Fairclough, N. (1995). *Critical Discourse Analysis: the critical study of language*. Longman.
- Fairclough, N. (2015a). Dil ve İdeoloji. In B. Çoban & Z. Özarslan (Eds.), *Söylem ve İdeoloji* (pp. 121–136). Su Yayınevi.
- Fairclough, N. (2015b). Söylemin Diyalektiği. In B. Çoban & Z. Özarslan (Eds.), *Söylem ve İdeoloji* (2nd ed., pp. 137–146). Su Yayınevi.
- Fiske, J. (2012). *Popüler Kültürü Anlamak*. Parşömen Yayıncılık.
- Fiske, J. (2019). *İletişim Çalışmalarına Giriş* (Vol. 6). Pharmakon Yayınevi.
- Foucault, M. (1987). *Söylemin Düzeni*. Hil Yayın.
- Güngör, N. (2011). *İletişim Kuramları ve Yaklaşımları*. Siyasal Kitabevi.
- Hegel, G. W. F. (2022). *Tinin Görüngübilimi* (6.). İdea Yayınevi.
- İnal, A. M. (1996). *Haberi Okumak*. Temuçin Yayınları.
- Kaymak, M. (2018). Durkheim'in Toplumsal Kuramı ve Eğitim Anlayışı. *Eleştirel Pedagoji*, 60, 15–26.
- Kazancı, M. (2012). *Althusser, İdeoloji ve İdeoloji İle İlgili Son Söz*. 24.
- Kress, G. (1990). Critical Discourse Analysis. In *Annual Review of Applied Linguistics* (Issue 11). Cambridge university Press.
- Lukacs, G. (1978). *Birey ve Toplum* (V. Atayman, Ed.). Günebakan Yayınları.
- Mardin, Ş. (2015). *İdeoloji* (17th ed.). İletişim Yayınları.
- Mutlu, E. (1998). *İletişim Sözlüğü* (3rd ed.). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Myers, D. G. (2017). *Sosyal Psikoloji*. Nobel Yayınları.
- Özer, Ö. (2012). *Teun Van Dijk Örneğinde Eleştirel Söylem Çözümlemeleri* (Ö. Özer, Ed.). Literatürk Yayınları.
- Rehmann, J. (2015). *İdeoloji Kuramları* (Ş. Alpagut, Ed.; 2.). Yordam Kitap.
- Ryan, M. (2015). Sinema Politikaları: Söylem, Psikanaliz, İdeoloji. *Sinecine*, 6(2), 77–90.
- Toprak, Ö., & Koçak, M. C. (2021). Haber Üretim Sürecinde Seçim Haberlerinin İnşası. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 53, 37–51.
- Ülkü, G. (2004). "Söylem Çözümlemesinde Yöntem Sorunu ve Van Dijk Yöntemi". *Haber Hakikat ve İktidar İlişkisi* (Ç. Dursun, Ed.). Elips Yayınları.
- Üşür, S. S. (1997). *İdeolojinin Serüveni Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme* (1st ed.). İmge Kitabevi.
- White, A. (2015, December 2). *The Five Core Values of Journalism*. Ethical Journalism Network. <https://ethicaljournalismnetwork.org/5-core-values-of-journalism>
- Williams, R. (2018). *Anabitar Sözcükler* (8th ed.). İletişim Yayınları.
- Wodak, R. (2014). *Critical discourse analysis* (C. Leung & B. V. Street, Eds.). Routledge.

Yardım, G., & Doğruel, H. (2019). Eleştirel Söylem Çözümlemesi Bağlamında Haber Metinlerinin İncelenmesi: Pippa Bacca Cinayeti Örneği*. *Erciyes İletişim Dergisi*, 6(1), 137-148.

Yeşil, A., & Ulaş, M. (2020). İdeoloji ve Medya: Batı ve Orta Doğu Medyasında Ayasofya Haberlerinin Söylem Analizi. *İdeoloji ve Medya: Batı ve Orta Doğu Medyasında Ayasofya Haberlerinin Söylem Analizi*, 2(16), 250-271.

Borsa İstanbul Petrol, Kimya ve Plastik Sektör Endeksi ile Baltık Kirli Tanker ve Baltık Temiz Tanker Endeksi Arasındaki Asimetrik İlişki: Saklı Eşbütünleşme Testinden Kanıtlar

Savaş TARKUN*

ÖZ

Hisse senedi fiyatları sadece şirketlerin veya içinde bulunulan ekonomik koşullara göre değil aynı zamanda küresel olaylar, ekonomik ve siyasi birçok faktörden etkilenebilmektedir. Hisse senedi fiyatlarını etkileyen unsurların karmaşıklığı nedeniyle fiyatlarına etki edebileceği düşünülen farklı değişkenler ile arasındaki ilişkiler sürekli araştırma konusu olmuştur. Bu çalışmada, 04.01.2021-22.06.2023 dönemine ilişkin günlük veriler ile Baltık kirli tanker ve Baltık temiz tanker endeksi ile Borsa İstanbul bünyesinde bulunan kimya, petrol ve plastik endeksi arasındaki uzun dönem ilişkisi incelenmektedir. Birim kök testi sonuçlarına göre benzer düzeyde bütünlüşme derecelerine sahip olan değişkenler Johansen eşbütünleşme testi ile incelenmiştir. Ancak test sonucuna göre hem kirli tanker hem de temiz tanker endeksi değişkeni ile petrol, kimya ve plastik sektör endeksi arasında İz istatistikleri dikkate alındığında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı 0.05 anlamlılık düzeyinde tespit edilmiştir. Değişkenler pozitif ve negatif birikimli değerlerine ayrıştırılarak Hatemi-J ve Irandoust saklı eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Pozitif ve negatif birikimli şokların 0.05 anlamlılık düzeyinde en az bir adet eşbütünleşik vektörün varlığının bulgusuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Baltık Kirli Tanker Endeksi, Baltık Temiz Tanker Endeksi, Saklı Eşbütünleşme.

Asymmetrical Relationship between Exchange İstanbul Petrol, Chemical, and Plastics Industry Index and Baltic Dirty Tanker and Baltic Clean Tanker Index: Evidence from the Hidden Cointegration Test

ABSTRACT

Stock prices can be affected not only by companies or the current economic conditions but also by global events, economic and political factors. Due to the complexity of the factors affecting stock prices, the relationships between different variables that are thought to affect their prices have been the subject of constant research. This study examines the long-term relationship between the daily data for the period 04.01.2021-22.06.2023, the Baltic dirty tanker and Baltic clean tanker index, and the chemistry, petroleum, and plastics index within Borsa Istanbul. Variables with similar degrees of integration according to the unit root test results were examined with the Johansen cointegration test. However, according to the test result, it was determined that there was no cointegration relationship between the dirty tanker and clean tanker index variable and the petroleum, chemical, and plastics industry index at the 0.05 significance level when the trace statistics were taken into account. The variables were separated into their positive and negative cumulative values, and Hatemi-J and Irandoust hidden cointegration tests were applied. At least one cointegrating vector was found at the 0.05 significance level for positive and negative cumulative shocks.

Keywords: Baltic Dirty Tanker Index, Baltic Clean Tanker Index, Hidden Cointegration.

1. Giriş

Hisse senedi fiyatları, ulusal birçok makroekonomik değişkenden etkilendiği gibi uluslararası piyasalarda meydana gelen ekonomik, siyasi birtakım değişkenlerden etkilenebilmektedir. Dolayısıyla petrol fiyatları, ülke ve dünya ekonomileri için önemli parametrelerden biridir. Finansal piyasaların en önemli yatırım araçlarından olan hisse senetleri; altın, petrol gibi diğer yatırım araçlarının fiyatlarına karşı da duyarlıdır. Bu durum, petrol üreticisi olmayan ülkelerin, petrol fiyatlarındaki dalgalanmalardan da etkilenmesine ve

* **Corresponding Author/Sorumlu Yazar**, Dr./Ph.D., Bağımsız Araştırmacı/Indep. Res., savastarkun@gmail.com
Makale Gönderim ve Kabul Tarihleri/Article Submission and Acceptance Dates: 04.08.2023-10.10.2023

Citation/Atf: Tarkun, S. (2023). Borsa İstanbul petrol, kimya ve plastik sektör endeksi ile baltık kirli tanker ve baltık temiz tanker endeksi arasındaki asimetrik ilişki: saklı eşbütünleşme testinden kanıtlar. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52, 51-62. <https://doi.org/10.52642/susbed.1337760>

dolayısıyla ilgili ülkenin enflasyon, döviz kuru ve faiz ile ilgili birçok politik kararların alınmasında petrol fiyatlarının tetikleyici rolü bulunmaktadır. Öte taraftan petrol ve petrol yan ürünlerine ulusların gelişmelerine paralel olarak petrole olan ihtiyacı her geçen gün farklılık gösterdiğinden dolayı, petrolün küresel ekonomideki payı oldukça önemlidir.

Petrol fiyatlarının politika yapıcılar tarafından dikkatle takip edilen ve aynı zamanda makroekonomik değişkenlere olan etkisinin yanında hisse senedi fiyatlarına da etkisi bulunan önemli değişkendir. Günümüzde, sanayi sektörünün en önemli ham ve yarı mamul olarak kullandığı ve birçok sanayi alt sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin temel üretim girdilerinden birini oluşturmaktadır. Petrol ve petrol yan ürünlerinin kullanım alanları enerji sektöründen otomotiv sektörüne, plastik sektörden sağlık sektörüne kadar birçok sektörde faaliyet gösteren şirketlerin veya fabrikaların en önemli girdi kaleminden biri olduğu söylenebilir. Başka bir anlatımla, petrol fiyatlarındaki değişim veya artış üretim maliyetlerinin artmasına ve maliyet enflasyonunun meydana gelmesine neden olabilmektedir (Karhan ve Aydın, 2018). Petrol fiyatlarındaki değişim, zincirleme reaksiyon gösterme eğilimindedir. Örneğin, petrol fiyatındaki artış, maliyetlerin artmasını tetikleyerek yatırımların azalmasına ve dolayısıyla çalışan maliyetlerinin artmasına neden olurken bireylerin satın alma gücünün azalmasını beraberinde getirebilecektir. Bu durumda ise enflasyonun frenlenebilmesi için merkez bankalarının faiz kararlarını alırken petrol fiyatlarındaki artışı da göz önünde bulundurmalarına neden olacaktır. Merkez bankaları faiz artırımını gerçekleştirdiğinde ise yatırımcıların tahvil, bono gibi yatırım enstrümanlarına yönelmesine ve hisse senetlerine olan talebin azalmasına neden olabilecektir. Görüldüğü üzere, petrol fiyatlarındaki değişim sadece ekonomik karar vericilerin değil aynı zamanda petrol ve petrol yan ürünleri ile faaliyet gösteren fabrika veya şirketlerin hisse senetleri üzerinde etkileri bulunmaktadır.

Petrol ve petrol yan ürünleri, üretildiği ülkede kalmayıp farklı ülkelere ihracatı gerçekleştirilmektedir. Tanker taşımacılığı, petrol ve petrol yan ürünlerinin arz ve talep faktörlerinin ile de ilişkili içerisindedir. Bu durum, petrol ve petrol yan ürünlerini ithal eden ülkeye boru hatları ile ulaştırılmasının yanında, boru hattı ile erişimi olmayan ülkelere denizyolu taşımacılığı ile erişimi sağlanabilmektedir. Baltık Kirli Tanker Endeksi (BDTI) ve Baltık Temiz Tanker Endeksi (BCTI) ham petrol tankerlerindeki navlun fiyatları hakkında bilgi veren önemli endekstir. Kirli tanker terimi, ham petrolün taşınmasında kullanılan tankerleri belirtirken, temiz tanker terimi ise benzin, motorin gibi petrol yan ürünlerinin taşınmasında kullanılan tankerleri belirtmektedir ("Ekonomi ve İhracat Verileri Bülteni," 2023). Dolayısıyla, taşıma ya da navlun fiyatlarındaki dalgalanmalar, petrol ve yan ürünlerini ithal eden ülkelerin petrol fiyatlarında dalgalanmaya neden olabilmektedir.

Bu çalışmanın temel motivasyonu, Borsa İstanbul (BIST) bünyesinde bulunan sektörel endekslerden biri olan kimya, petrol ve plastik endeksi (XKMYA) ile Baltık kirli tanker endeksi ve Baltık temiz tanker endeksi arasındaki uzun dönem ilişkisinin ele alınmasıdır. İlgili literatür incelendiğinde, BIST ile petrol fiyatları arasındaki uzun ve kısa dönem ilişkilerine dair araştırmaların yoğunlaştığı gözlemlenmiştir. Ancak literatürde petrol ve petrol yan ürünlerinin taşındığı, navlun fiyatları ile borsa düzeyinde ve hisse senedi düzeyinde herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır.

Çalışmanın izleyen bölümlerinde, ilgili literatüre değinildikten sonra uygulama yönteminden söz edilip sonraki bölümde XKMYA ile BDTI ve BCTI arasındaki uzun dönem ilişkisinin varlığının uygulamasından bahsedilmiştir.

2. İlgili Literatür

Bu başlık altında, literatürde saklı eşbütünlüme testi ile ilgili çeşitli uygulamalara değinmektedir. Literatürdeki çalışmaların uygulama konuları çeşitlilik göstermektedir. Özellikle petrol fiyatları ile borsa ve borsa alt sektörleri arasındaki saklı ilişkilerin ele alındığı tespit edilmiştir. Literatürde petrol fiyatları ile borsa arasındaki ilişkiler incelenirken, petrol ve petrol yan ürünü taşımacılığında kullanılan navlun fiyatları ile borsada işlem gören sektör endeksleri arasında herhangi bir çalışmaya rastlanmamaktadır. Dolayısıyla, navlun fiyatlarındaki dalgalanmalar, petrol ve yan ürünlerini ithal eden ülkelerin petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar arasındaki uzun veya kısa dönem ilişkinin araştırılmadığı tespit edilmiştir. Bu çalışma ile petrol ve petrol yan ürünlerinin taşınmasında ortaya çıkan navlun fiyatlarını temsilen BDT ve BCT endeksleri ile BIST alt endekslerinden olan XKMYA arasındaki uzun dönem ilişkisinin varlığı saklı

eşbütünlük ile gösterilmeye çalışılmıştır. Çalışma konusu ve uygulama yöntemi paralelinde bu başlık altında geçmişte yapılan çalışmalara değinilmiştir.

Türkiye ile ilgili ele alınan gerçekleştirilen çalışmadan birinde reel döviz kuru, enflasyon ve faiz oranlarının dış ticaret üzerindeki etkisini araştırmaktadır (Uslu, 2023). Bekar (2021) ise çalışmada, Türkiye’de Harberger-Laursen-Metzler yaklaşımının varlığını ele almıştır. Türkiye için incelenen bir başka çalışmada ise döviz kuru ile enflasyon arasındaki ilişki Granger ve Yoon saklı eşbütünlük testi ile incelenmektedir (Tandoğan, 2020; Özbek ve Naimoğlu, 2022). Bir diğer çalışmada ise Türkiye’nin bütçe açığının sürdürülebilirliğini saklı eşbütünlük testinden kanıtlar sunmaktadır (Akkus ve Durmaz, 2019). Ak ve İnan (2017) saklı eşbütünlük ilişkisini, Türkiye’deki doğrudan yabancı yatırımlar ve terör arasındaki ilişki için araştırmıştır. Uğur ve Yıldırım (2023) çalışmalarında, Türkiye için ekonomik büyüme ve sektörel istihdam arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Bir başka çalışmada ise BIST piyasası için hisse senedi fiyatı endeksi ile getiri endeksi arasındaki saklı eşbütünlük ilişkisini ele almışlardır (Bozoklu ve Zeren, 2013). Bir başka çalışma ise Türkiye ekonomisinde enerji tüketiminin ekonomik büyümeye etkisini ele almaktadır (Çetin ve Kapkaç, 2022). Akkuş ve Zeren (2019) çalışmalarında tüketici güven endeksi ile katılım-30 İslami hisse senedi endeksi arasındaki ilişkiyi ele almışlardır. Bir diğer çalışma ise ticari dışa açıklık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ele almıştır (Çetin vd., 2023). Özçağ ve Bölükbaş (2018) çalışmalarında, Romer hipotezini Türkiye için Hatemi-J ve Irandoust saklı eşbütünlük testi ile incelemişlerdir. Özek ve Bayat (2020) çalışmalarında Türkiye ile Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Feldstein-Horioka bulmacasının asimetrik etkilerini saklı eşbütünlük testi ile incelemişlerdir. Bir başka çalışmada ise sermaye akışı ile ekonomik büyüme arasındaki asimetrik ilişkiyi ele almaktadır (Topuz ve Sekmen, 2019). Bir başka çalışma ise sağlık turizmi ile ekonomik büyüme arasındaki asimetrik etkileri incelemiştir (Şak, 2021).

Özer (2020) çalışmada, Türkiye’deki işsizlik oranı ile petrol fiyatı arasındaki ilişkiyi Fourier ADL saklı eşbütünlük testi ile incelemiştir. Bir başka çalışma ise BIST kapanış fiyatları ile petrol fiyatları arasındaki ilişkiyi hem Granger ve Yoon hem de Hatemi-J ve Irandoust saklı eşbütünlük testi ile incelemiştir (Şener vd., 2013). Öztürk ve Zeren (2016) çalışmalarında Türkiye’de maliyet yapışkanlığının geçerliliğini panel saklı eşbütünlük testi ile araştırmışlardır. Bir başka çalışma ise Türkiye’de mali sürdürülebilirliği Granger ve Yoon saklı eşbütünlük testi ile incelemiştir (Al, 2019). Erdaş ve Yağcılar (2021) çalışmalarında Türkiye’de finansal gelişme, tasarruf ve küreselleşme ile sermaye oluşumu arasındaki ilişkiyi tartışmışlardır. Benzer bir çalışma ise Çalışır ve Altıntaş (2017) tarafından finansal gelişme ve gelir eşitsizliği boyutu ile incelemişlerdir. Türköz (2023) çalışmada, doğrudan yabancı yatırımların fosil ve yenilenebilir enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi Granger ve Yoon saklı eşbütünlük testinden kanıtlar sunmaktadır.

Zeren ve Savrul (2017), çalışmalarında Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranlarını, ekonomik büyüme, işsizlik oranı ve kentleşme oranı arasındaki ilişkiyi Granger ve Yoon saklı eşbütünlük testi ile incelemişlerdir. Bir başka çalışma ise çevresel kirlilik ile doğrudan yabancı sermaye çıkışları arasındaki ilişkiyi ele almıştır (Tayyar, 2021). Benzer bir çalışmada ise büyüme ile emisyonlar arasındaki ilişkiyi tartışmışlardır (Mert ve Aykan, 2022). Bingöl vd. (2021) çalışmalarında Carry trade yatırım stratejisinin Türkiye için belirleyicilerini Hatemi-J ve Irandoust saklı eşbütünlük testi ile araştırmışlardır. Bir başka çalışmada ise ekonomik güven endeksi ile altın, borsa ve döviz piyasaları arasındaki ilişkiyi ele almaktadır (Barışık & Dursun, 2021). Bir başka çalışmada ise Türkiye’de tüketici ve üretici fiyatları arasındaki saklı ilişkiyi araştırmaktadır (Demir, 2022). Çiğdem ve Altaylar (2021) çalışmalarında Türkiye’de vergi gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki doğrusal olmayan ilişkiyi ele almaktadır.

Bir çalışmada, Malezya’nın çeşitli makroekonomik değişkenleri ile ham petrol fiyatı arasındaki ilişkiyi saklı eşbütünlük testi ile ele almaktadır (Alom, 2015). Bir çalışmada ise Nijerya’da ham petrol fiyatlarının perakende petrol ürünleri fiyatlarına yansımalarını saklı eşbütünlük testi ile araştırmaktadır (Olayungbo ve Ojeyinka, 2022). Richard (2012) çalışmada, sahra altı Afrika için enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Bir başka çalışma ise Orta doğu ve kuzey Afrika ülkelerinin enerji tüketimi ile finansal gelişmişliğini panel saklı eşbütünlük testi ile ele almışlardır (Bozkurt vd., 2022). Irandoust (2018) 1722-2011 dönemi için İsveç hükümet harcamaları ile gelirleri arasındaki ilişkiyi, saklı eşbütünlük testi ile araştırmıştır. Bir diğer önemli çalışmada, ABD’deki sağlık harcamaları ile karbonun

etkileri arasındaki saklı ilişkiyi ele almaktadır (Gündüz, 2020). Başka çalışmada ise BIST bünyesinde bulunan sektör endeksleri arasındaki saklı ilişkiyi araştırmıştır (Eyuboglu ve Eyuboglu, 2021). Alexakis vd. (2017) çalışmalarında, İslami yatırımlardaki saklı ilişkiyi incelemiştir. Bir çalışmada ise, Türkiye’de ekonomik büyüme ile işsizlik arasındaki asimetrik ilişkiyi ele almaktadır (Boga, 2020). Alom (2014) çalışmasında Avustralya ve Yeni Zelanda’da petrol fiyatları ile makroekonomik değişkenler arasındaki saklı ilişkileri ele almışlardır. Bir başka çalışmada ise ABD efektif döviz kuru ile petrol fiyatları arasındaki ilişkiyi incelemiştir (Rafailidis ve Katrakilidis, 2016). Bir çalışmada ise Birleşik Krallık’taki bölgesel büyüme ve işsizlik ilişkisini ele almaktadır (Palombi vd., 2015). Bir başka Sahra altı Afrika çalışmasında ise enerji üretim türleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ele almaktadır (Tiwari vd., 2015). Irandoust (2017) çalışmasında ticari hadlerdeki belirsizliklerin tasarruf davranışları üzerindeki etkileri ele almaktadır.

3. Teorik Çerçeve

Çalışmada, XKMYA endeksi ile BDT ve BCT endeksleri arasındaki uzun dönem ilişkisi incelenmektedir. İlgili değişkenlerin çalışma dönemi 04.01.2021-22.06.2023 dönemini kapsayan günlük verilerden oluşmaktadır. Değişkenler analize tabi olmadan önce birim kök testi ile incelenmiştir daha sonra, değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisi Johansen eşbütünlük testi ile araştırılmıştır. Ancak değişkenler arasında her herhangi bir eşbütünlük ilişkisi bulunmamıştır. Daha sonra ilgili değişkenler pozitif ve negatif birikimli değerlerine ayrılarak, değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisi, saklı eşbütünlük testi ile incelenmiştir. İncelenen değişkenlerin negatif ve pozitif bileşenleri ile eşbütünlük ilişkisinin incelenemesinin iki yolu bulunmaktadır (Olayungbo ve Ojeyinka, 2022, s. 964). Engle-Granger eşbütünlük testi ile Granger ve Yoon (2002) saklı eşbütünlük testi, Johansen eşbütünlük testi ile Hatemi-J ve Irandoust (2012) saklı eşbütünlük ilişkisi incelenmektedir (Mert ve Caglar, 2020). Bu çalışmada, Granger ve Yoon (2002) saklı eşbütünlük testi yerine Hatemi-J ve Irandoust (2012) saklı eşbütünlük testi ile araştırılmıştır.

3.1. Birim Kök Testi

Zaman serileri ile gerçekleştirilecek çalışmalarda dikkate alınması gereken önemli ön testtir. Şüphesiz bu testlerden en sık kullanılanı ise Augmented Dickey-Fuller (ADF) testidir. Bu test, otoregresif model olan AR(1)’den elde edilmektedir. Buna göre, ADF birim kök testinin sabitli ile sabit ve trendli modeli Eşitlik 1 ve Eşitlik 2’de gösterilmektedir.

$$\Delta X_t = \mu + \delta X_{t-1} + \sum_{i=1}^p \alpha_i \Delta X_{t-i} + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$\Delta X_t = \mu + \alpha t + \delta X_{t-1} + \sum_{i=1}^p \alpha_i \Delta X_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Buna göre, oluşturulan hipotez ise şu şekildedir (sadece yokluk hipotezi gösterilmiştir):
 $H_0: \delta_i = 1$ (Seri birim kök içermektedir.)

Benzer şekilde, Phillips ve Perron (1988) testi ise hata terimleri arasındaki otokorelasyonu dikkate aldığından ADF birim kök testine göre bu yönü ile farklılık göstermektedir. ADF birim kök testinde oluşturulan hipotez, Phillips ve Perron (PP) testi için de geçerlidir.

3.2. Hatemi-J ve Irandoust Saklı Eşbütünlük Testi

Granger ve Yoon (2002), iktisadi değişkenlerin şoklara birlikte tepki vermeleri halinde eşbütünlük olduğunu belirtirken, aynı zamanda farklı tepki vermeleri durumunda aralarında eşbütünlük ilişkisinin olmayacağı anlamına geldiğini belirtmişlerdir. Ancak, pozitif şoklara birlikte tepki vermeleri olası iken negatif şoklara farklı tepki vermeleri durumunda değişkenlerin ne yönde tepki vereceğini incelemişlerdir (Al, 2019; Erdaş ve Yağcılar, 2021; Tandoğan, 2020). Granger ve Yoon (2002) bu durumun açıklığa kavuşturabilmek için saklı eşbütünlük yöntemini literatüre dahil etmişlerdir. İlişkisi incelenen değişkenler arasında uzun dönemli ilişki varlığı tespit edilemese bile durağan olmayan değişkenler bileşenlerine ayrıldığında, bir eşbütünlük ilişkisi olması halinde ilgili değişkenler arasında saklı eşbütünlükmeden söz edilmektedir (Şener vd., 2013, s. 239). Granger ve Yoon (2002) saklı eşbütünlük testi metodolojisine

dayanan, birikimli negatif ve pozitif bileşenlerini dikkate alarak incelenmesine olanak sağlayan, Hatemi-J ve Irandoust (2012) saklı eşbütünlüşme testi bu çalışmada ele alınmıştır.

X_t ve Y_t gibi iki zaman serisinin rassal yürüyüş süreçleri Eşitlik 3 ve Eşitlik 4'teki gibi olsun (Hatemi-J ve Irandoust, 2012, s. 373):

$$X_t = X_{t-1} + \varepsilon_t = X_0 + \sum_{i=1}^t \varepsilon_i, \quad (3)$$

$$Y_t = Y_{t-1} + \eta_t = Y_0 + \sum_{i=1}^t \eta_i, \quad (4)$$

Bu eşitliklerdeki $t = 1, 2, \dots, T$ ve X_0 ile Y_0 başlangıç değerleridir. ε_t ile η_t ortalaması sıfır, beyaz gürültülü hata terimlerini göstermektedir. $\{X_t, Y_t\}$ aralarında uzun dönem ilişkisi incelenen değişkenlerdir. Granger ve Yoon (2002) pozitif ve negatif şoklar ise şu şekilde tanımlanmaktadır:

$$\varepsilon_i^+ = \max(\varepsilon_i, 0), \quad \varepsilon_i^- = \min(\varepsilon_i, 0), \\ \eta_i^+ = \max(\eta_i, 0) \text{ ve } \eta_i^- = \min(\eta_i, 0)$$

Ayrıca

$$\varepsilon_i = \varepsilon_i^+ + \varepsilon_i^- \quad \text{ve} \quad \eta_i = \eta_i^+ + \eta_i^- \quad (5)$$

Böylece,

$$X_t = X_{t-1} + \varepsilon_t = X_0 + \sum_{i=1}^t \varepsilon_i^+ + \sum_{i=1}^t \varepsilon_i^- \quad \text{ve} \\ Y_t = Y_{t-1} + \eta_t = Y_0 + \sum_{i=1}^t \eta_i^+ + \sum_{i=1}^t \eta_i^- \quad (6)$$

Bu gösterimler basitleştirildiğinde Eşitlik 7 elde edilmektedir.

$$X_t^+ = \sum_{i=1}^t \varepsilon_i^+, X_t^- = \sum_{i=1}^t \varepsilon_i^-, Y_t^- = \sum_{i=1}^t \eta_i^- \text{ ve } Y_t^+ = \sum_{i=1}^t \eta_i^+ \quad (7)$$

Ayrıca,

$$X = X_0 + X_t^+ + X_t^- \text{ ve } Y = Y_0 + Y_t^+ + Y_t^- \quad (8)$$

olmaktadır. Sonuç olarak,

$$\Delta X_t^+ = \varepsilon_t^+, \Delta X_t^- = \varepsilon_t^-, \Delta Y_t^+ = \eta_t^+ \text{ ve } \Delta Y_t^- = \eta_t^- \quad (9)$$

Elde edilen bu kümülatif şoklara Johansen eşbütünlüşme testi uygulanarak Hatemi-J ve Irandoust (2012) saklı eşbütünlüşme testi gerçekleştirilmektedir (Hatemi-J ve Irandoust, 2012).

4. Uygulama

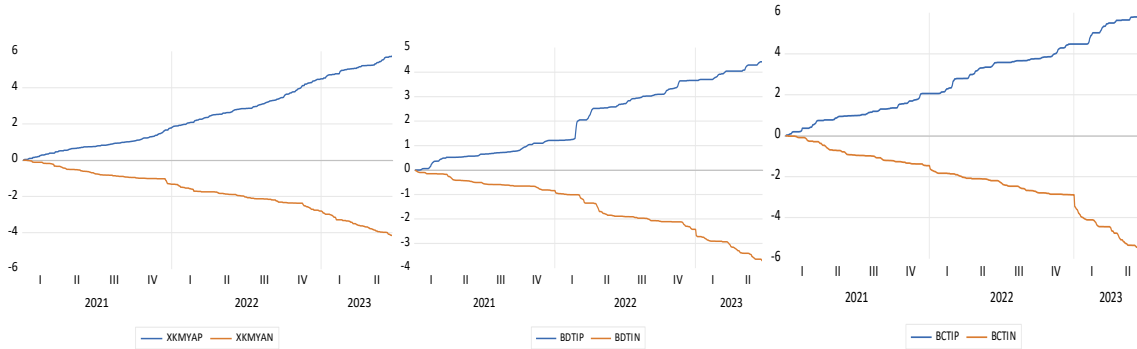
Çalışmada, BDT ve BDT endeksleri dışsal değişken olarak kabul edilip, değişkenlerin XKMYA endeksi ile uzun dönem ilişkisini asimetrik eşbütünlüşme testi ile Hatemi-J ve Irandoust (2012) saklı eşbütünlüşme testi ile incelenmektedir. Her üç değişkenin, pozitif ve negatif bileşenleri arasındaki ilişki incelenmeden önce, değişkenlerin hem ham değerleri hem de bileşenlerine ayrılmış değerleri ile PP ve ADF birim kök testleri ile incelenmiştir. Birim kök testi sonuçları Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	PP				ADF			
	S	S&T	S	S&T	S	S&T	S	S&T
	Düzyey		1. Fark		Düzyey		1. Fark	
<i>XKMYA</i>	-0.2048	-2.0483	-21.2369*	-21.2330*	-0.1191	-2.1019	-18.0554*	-18.0647*
<i>BDTI</i>	-1.8218	-2.1346	-13.4559*	-13.4611*	-2.1454	-2.6563	-10.2676*	-10.2783*
<i>BCTI</i>	-2.1138	-2.0520	-21.8772*	-21.8666*	-1.9831	-1.8590	-13.8869*	-13.9065*
<i>XKMYA</i> ⁻	2.4922	0.1488	-23.1962*	-23.2805*	3.1453	0.6767	-15.1046*	-22.8307*
<i>XKMYA</i> ⁺	3.1947	-1.0531	-21.4028*	-21.7202*	3.0355	-1.0618	-21.3180*	-21.7129*
<i>BCTI</i> ⁻	2.0516	-0.141	-23.0899*	-22.9804*	2.6141	0.3547	-14.6843*	-21.7905*
<i>BCTI</i> ⁺	0.4055	-2.0199	-14.5246*	-14.5278*	0.3197	-2.1078	-14.3871*	-14.3904*
<i>BDTI</i> ⁻	2.0093	-0.7481	-18.6852*	-18.7221*	2.1382	-0.7445	-12.9197*	-13.1708*
<i>BDTI</i> ⁺	0.1045	-2.0114	-9.24600*	-9.23820*	-0.0672	-2.2169	-9.03770*	-9.03610*

Not: * ile gösterilenler 0.01 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Her iki testte Schwarz bilgi kriteri dikkate alınmıştır. Ayrıca S: Sabit, S&T ise Sabit ve Trendli modelleri göstermektedir.

Tablo 1'deki sonuçlara göre, *XKMYA*, *BDTI* ve *BCTI* değişkenleri düzey değerlerinde durağan yapı sergilememektedirler. Benzer şekilde pozitif ve negatif bileşenlerine ayrılan değişkenler ayrıca birim kök testine tabi tutulmuştur. Tablo 1 incelendiğinde ADF ve PP birim kök test bulgularına göre pozitif ve negatif bileşenler 0.05 anlamlılık düzey değerlerinde birim kök varlığı bulunmaktadır. Dolayısıyla analize konu olan ilgili ham gözlemlere sahip değişkenlerin ve bu değişkenlerin birikimli pozitif ve negatif bileşenlerinin sabit ile sabit ve trendli modellerde düzey değerlerinde birim kök varlığı bulunurken değişkenlerin birinci farkında 0.01 anlamlılık düzeyinde durağan yapıya sahip oldukları görülmektedir. Benzer yapıda bütünlüme derecelerine sahip olmaları nedeniyle değişkenlerin uzun dönem ilişkileri ele alınmıştır. Negatif ve pozitif bileşenlerine ayrılmış olan *XKMYA*, *BDTI* ve *BCTI* değişkenine ilişkin görsel Şekil 1'de gösterilmektedir.

Şekil 1. Pozitif ve Negatif Bileşenlerine Ayrılan *XKMYA*, *BDTI* ve *BCTI* Değişkenleri

Buna göre elde edilen sonuçlar Tablo 2'de değişkenlerin ham hallerine ilişkin Johansen eşbütünlüme testi sonuçları ile pozitif ve negatif bileşenlerine ayrılmış değişkenlerin Hatemi-J ve Irandoust (2012) saklı eşbütünlüme sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 2. Hatemi-J ve Irandoust (2012) Test Sonuçları

Model	Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	H_0 : Eşbütünlüşme Yok	Özdeğer İstatistiği	İz İstatistiği	Prob
Model 3 [2]	XKMYA	BCTI	$r = 0$	0.007706	5.536839	0.7495
			$r \leq 1$	0.000901	0.577985	0.4471
Model 3 [2]	XKMYA	BDTI	$r = 0$	0.018202	15.49471	0.1412
			$r \leq 1$	0.000886	3.841465	0.4510
Model 4 [2]	XKMYA ⁺	BCTI ⁺	$r = 0$ *	0.032091	26.43713	0.0425
			$r \leq 1$	0.008653	5.562097	0.5178
Model 4 [2]	XKMYA ⁺	BCTI ⁻	$r = 0$ *	0.034134	28.56132	0.0226
			$r \leq 1$	0.009848	6.334140	0.4191
Model 2 [2]	XKMYA ⁺	BDTI ⁺	$r = 0$ *	0.168123	122.0477	0.0000
			$r \leq 1$	0.006607	4.242432	0.3772
Model 4 [2]	XKMYA ⁺	BDTI ⁻	$r = 0$ *	0.044692	33.75471	0.0042
			$r \leq 1$	0.006996	4.493061	0.6701
Model 2 [2]	XKMYA ⁻	BCTI ⁺	$r = 0$ *	0.107453	76.79264	0.0000
			$r \leq 1$	0.006293	4.039951	0.4062
Model 4 [1]	XKMYA ⁻	BCTI ⁻	$r = 0$ *	0.023830	26.79006	0.0384
			$r \leq 1$	0.017521	11.33023	0.0783
Model 3 [2]	XKMYA ⁻	BDTI ⁻	$r = 0$ *	0.021421	17.24586	0.0270
			$r \leq 1$	0.005278	3.387166	0.0657
Model 2 [2]	XKMYA ⁻	BDTI ⁺	$r = 0$ *	0.103226	71.90881	0.0000
			$r \leq 1$	0.003400	2.179603	0.7417

Not: Uygun gecikme uzunluğu Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir. Köşeli parantez [ ] içerisindeki değerler gecikme uzunluklarıdır. Uygun Model belirlenirken Pantula prensibine göre değerlendirilmiştir.

Tablo 2'deki sonuçlara göre, ham veriler kullanılarak gerçekleştirilen ve Schwarz bilgi kriteri dikkate alınarak gerçekleştirilen Johansen eşbütünlüşme sonucuna göre hem BDTI hem de BCTI değişkeni ile İz istatistikleri dikkate alındığında eşbütünlüşme ilişkisinin olmadığı 0.05 anlamlılık düzeyinde gösterilmiştir. Ayrıca, değişkenler arasında eşbütünlüşme ilişkisinin bulunmaması sebebi ile değişkenler pozitif ve negatif birikimli değerlerine ayrıştırılarak Granger ve Yoon (2002) saklı eşbütünlüşme testi yerine Hatemi-J ve Irandoust (2012) saklı eşbütünlüşme testi ile araştırılmıştır. Hatemi-J ve Irandoust (2012) testi, Johansen eşbütünlüşme testine dayanması ve Johansen eşbütünlüşme testinin ise eşbütünlüşme vektörlerinin tahmini en çok olabilirlik yöntemine dayanması, bu yöntemin tahmin etkinliğini artırdığından dolayı bu test tercih edilmiştir. Tablo 2 incelendiğinde, pozitif ve negatif birikimli şokların 0.05 anlamlılık düzeyinde en az bir adet eşbütünlüşme vektörün varlığından söz edilebilir. Başka bir anlatımla, Borsa İstanbul bünyesinde bulunan kimya sektör endeksi ile kirlî tanker ve temiz tanker endeksleri arasında saklı eşbütünlüşme ilişkisinin varlığını göstermektedir. Dolayısıyla eşbütünlüşme yoktur şeklinde oluşturulan yokluk hipotezi reddedilmektedir. Bu durum ilgili değişkenler ile uzun dönemli bir ilişkinin varlığını göstermektedir.

5. Sonuç

Petrol ve petrol yan ürünleri, üretildiği ülkede kalmayıp farklı ülkelere ihracatı gerçekleştirilmektedir. Bu ürünleri ithal eden ülkelere boru hattı ile erişimi sağlanamayan bazı ülkelere denizyolu taşımacılığı ile erişimi gerçekleştirilebilmektedir. Baltık Kirlî Tanker Endeksi (BDTI) ve Baltık Temiz Tanker Endeksi (BCTI) ham petrol tankerlerindeki navlun fiyatları hakkında bilgi veren önemli endekslerdir. Bu durum, taşıma ya da navlun fiyatlarındaki dalgalanmalar, petrol ve petrol yan ürünlerini ithal eden ülkelerin petrol fiyatlarında dalgalanmayı beraberinde getirebilmektedir. Dolayısıyla finansal piyasaların en önemli yatırım araçlarından olan hisse senetlerinin; altın, petrol gibi diğer yatırım araçlarının fiyatlarına karşı da duyarlı olması nedeniyle literatürde petrol fiyatları ile borsa arasındaki saklı ilişkiler sıklıkla incelenmiştir.

Bu çalışmada, 04.01.2021-22.06.2023 dönemine ilişkin günlük veriler kullanılarak XKMYA kapanış fiyatları ile BDTI ve BCTI kapanış fiyatları arasındaki ilişkinin araştırılması ele alınmıştır. Benzer derecede bütünlüşme ilişkisi bulunan değişkenlere, Johansen eşbütünlüşme testi ile incelenmiştir. Ancak değişkenlerin ham değerleri arasında herhangi bir eşbütünlüşme ilişkisine rastlanmamıştır. Bu doğrultuda, literatürde, Granger ve Yoon (2002) öncülüğünde ortaya atılan saklı eşbütünlüşme metodolojisi, çeşitli saklı

eşbütünlüşme testleri geliştirilerek devam etmiştir. Bu çalışmada, XMKYA ile BDTI ve BCDTI değişkenlerinin kapanış fiyatları dikkate alınarak Hatemi-J ve Irandoust (2012) saklı eşbütünlüşme testinin uygulanabilmesi için, ham veriler negatif ve pozitif bileşenlerine ayrılarak incelenmiştir. Bu test, Johansen eşbütünlüşme testi metodolojisi üzerine inşa edilerek değişkenlerin birlikte hareket etmediği durumlarda, değişkenlerin negatif bir şok karşısında birlikte hareket etme eğiliminin incelenmesi sonucunda geliştirilmiştir. Çalışmadan elde edilen en önemli bulgu ise, çalışmanın amacı doğrultusunda, BDTI ve BCTI değişkenlerinin dışsallık varsayımı ile XKMYA değişkeni ile hareket etme eğilimleri incelenmiştir. Başka bir anlatımla, pozitif ve negatif bileşenlerine ayrılan değişkenlerin farklı kombinasyonları arasında en az bir adet eşbütünlüşik vektörün varlığı tespit edilmiştir.

Kuşkusuz literatürdeki çalışmaların navlun fiyatları ile borsa alt sektörleri arasındaki endeksler arasındaki ilişkilerin incelenmemiş olması bu çalışmanın ilgili alandaki literatürde katkı sunacağı düşünülmüştür. Taşıma maliyetlerinin de ilgili ürünlerin tedariginde ayrıca bir maliyet anlamına gelmesi nedeniyle navlun fiyatlarının da hisse senedi fiyatları arasında çalışma dönemi dikkate alındığında saklı uzun dönem ilişkinin varlığı kanıtlamaktadır. Bundan sonraki çalışmalarda, farklı sektör endeksleri ile farklı navlun fiyatları arasındaki ilişkiler hem BIST düzeyinde hem de farklı ülkeler için incelenmesi bu çalışmaya katkı sağlayacaktır.

6. Extended Abstract

Stock prices can be affected by many economic and political variables that occur in international markets and many national macroeconomic variables. Therefore, oil prices are one of the crucial parameters for national and world economies. Stocks, one of the most essential investment instruments in financial markets, are also sensitive to other investment instruments such as gold and oil prices. This situation causes non-oil producer countries to be affected by fluctuations in oil prices, and therefore, oil prices have a triggering role in making many political decisions regarding inflation, exchange rate, and interest. On the other hand, the share of oil in the global economy is significant since the need for oil and oil by-products varies day by day in parallel with the development of nations.

The primary motivation of this study is to examine the long-term relationship between the chemical, petroleum, and plastics index (XKMYA), one of the sectoral indices within Borsa İstanbul (BIST), and the Baltic dirty tanker index and the Baltic clean tanker index. When the relevant literature is examined, it has been observed that research on the long- and short-term relations between BIST and oil prices has intensified. However, studies have yet to be found in the literature on which oil and petroleum by-products are transported, freight prices, stock market, and stock level.

Petroleum and petroleum by-products do not stay in the country where they are produced but are exported to different countries. Some countries that cannot be accessed by pipeline to the importing countries of these products can be accessed by maritime transport. The Baltic Dirty Tanker Index (BDTI) and the Baltic Clean Tanker Index (BCTI) are important indices that provide information on freight prices for crude oil tankers. This situation can bring about fluctuations in transportation or freight prices and oil prices in countries that import oil and petroleum by-products. Therefore, stocks are one of the most essential investment instruments in the financial markets. Since they are also sensitive to the prices of other investment instruments, such as gold and oil, the hidden relations between oil prices and the stock market have been frequently examined in the literature.

The study examines the long-term relationship between the XKMYA, BDT, and BCT indices. The working period of the related variables consists of daily data covering the period 04.01.2021-22.06.2023. After the variables were examined with the unit root test before being analyzed, the Johansen cointegration test investigated the long-term relationship between the variables. However, no cointegration relationship was found between the variables. In this case, the related variables were separated into positive and negative cumulative values, and the long-term relationship between the variables was examined with the hidden cointegration test. In this study, Hatemi-J and Irandoust's (2012) hidden cointegration test was used instead of Granger and Yoon's (2002) hidden cointegration test.

In this study, raw data were analyzed by dividing them into negative and positive components in order to apply the Hatemi-J and Irandoust (2012) hidden cointegration test, taking into account the closing

prices of the XMKYA, BDTI, and BCDTI variables. This test was developed by building on the Johansen cointegration test methodology and examining the tendency of the variables to act together in the face of a negative shock when the variables do not move together. The most crucial finding obtained from the study is that, in line with the purpose of the study, the tendencies of the BDTI and BCTI variables to act with the externality assumption and the XMKYA variable were examined. In other words, at least one cointegrating vector has been detected between different combinations of variables separated into positive and negative components.

This study will likely contribute to the relevant field literature since the studies have not examined the relationships between freight prices and the indices between stock market sub-sectors. Since transportation costs also mean a cost in the supply of the related products, the existence of an implicit long-term relationship between the freight prices and the stock prices proves the existence of the working period. In future studies, examining the relations between different sector indices and freight prices at the BIST level and for different countries will contribute to this study.

Keywords: Baltic Dirty Tanker Index, Baltic Clean Tanker Index, Hidden Cointegration

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Kaynakça

- Ak, M. Z., & İnan, V. (2017). Türkiye’de Terör ve Doğrudan Yabancı Yatırım: Saklı Eşbütünlük ve Asimetrik Nedensellik İlişkisi. *Bilgi Dergisi*, 35(Kış), 27–43.
- Akkuş, H. T., & Zeren, F. (2019). Tüketici Güven Endeksi ve Katılım-30 İslami Hisse Senedi Endeksi Arasındaki Saklı İlişkinin Araştırılması: Türkiye Örneği. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54(1), 53–70. <https://doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.19.02.1060>
- Akkus, O., & Durmaz, A. (2019). Türkiye’de Bütçe Açığının Sürdürülebilirliği: Saklı Eşbütünlük İlişkisi. *Maliye Dergisi*, 176, 52–71.
- Al, İ. (2019). Mali Sürdürülebilirlik Analizi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 7(2), 67–84.
- Alexakis, C., Pappas, V., & Tsikouras, A. (2017). Hidden Cointegration Reveals Hidden Values in Islamic Investments. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 46, 70–83. <https://doi.org/10.1016/j.intfin.2016.08.006>
- Alom, F. (2014). Oil price-macroeconomic relationship in Australia and New Zealand: Application of a hidden cointegration technique. *Institutions and Economics*, 6(2), 105–127.
- Alom, F. (2015). An Investigation into the Crude Oil Price Pass-Through to the Macroeconomic Activities of Malaysia. In *Energy Procedia* (Vol. 79). Elsevier B.V. <https://doi.org/10.1016/j.egypro.2015.11.531>
- Banşık, S., & Dursun, E. (2021). Altın, Borsa, Döviz Piyasalarının Ekonomik Güven Endeksine Etki Sınaması: Türkiye Örneği. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(1), 253–280. <https://doi.org/10.37880/cumuiibf.742002>
- Bekar, S. A. (2021). Türkiye’de Harberger-Laursen-Metzler Yaklaşımının Varlığı. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(26), 156–170.
- Bingöl, N., Pehlivan, C., & Han, A. (2021). Carry Trade Yatırım Stratejisi ve Türkiye Belirleyicileri. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 13(24), 73–85. <https://doi.org/10.14784/marufacd.879179>
- Boga, S. (2020). Investigating the asymmetry between economic growth and unemployment in Turkey: a hidden cointegration approach. *Pressacademia*, 7(1), 22–33. <https://doi.org/10.17261/pressacademia.2020.1178>
- Bozkurt, E., Toktaş, Y., & Altiner, A. (2022). Energy Consumption and Financial Development: Evidence from MENA Countries with Panel Hidden Cointegration. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 7(1), 253–264.
- Bozoklu, Ş., & Zeren, F. (2013). Türkiye Hisse Senedi Piyasasında Rasyonel Köpükler: Saklı Eşbütünlük Yaklaşımı. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 5(9), 17–31. <http://e-dergi.marmara.edu.tr/marufacd/article/view/1012001895>
- Çalışır, M., & Altıntaş, N. (2017). Finansal Gelişme Gelir Eşitsizliği İlişkisi: Saklı Panel Eşbütünlük İlişkisi. *International Journal of Applied Economic and Financial Studies*, 2(2), 9–18.
- Çetin, M., Can, A., & Kapçak, S. (2023). Ticari Dışa Açıklık-Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Bir Analiz: Türkiye için Ampirik Bir Kanıt. *Sosyal Bilimler Metinleri*, 1, 61–73. <https://doi.org/10.56337/sbm.1173051>
- Çetin, M., & Kapkaç, S. (2022). Türkiye Ekonomisinde Yenilenebilir/Yenilenemeyen Enerji Tüketiminin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Saklı Eşbütünlük Yaklaşımı. *Balkan ve Yakındoğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 08(Özel Sayı), 146–151.
- Çiğdem, G., & Altaylar, M. (2021). Nonlinear Relationship between Economic Growth and Tax Revenue in Turkey: Hidden Cointegration Approach. *Istanbul Journal of Economics / İstanbul İktisat Dergisi*, 71(1), 21–38. <https://doi.org/10.26650/istjecon2021-908769>
- Demir, F. (2022). Investigation of Asymmetric Relationship Between Consumer and Producer Prices in Turkey: Evidence from Hidden Cointegration and Asymmetric Causality Analyses. *Alanya Akademik Bakış*, 2, 2051–2067. <https://doi.org/10.29023/alanyaakademik.1008222>
- Ekonomi ve İhracat Verileri Bülteni. (2023). In *İstanbul Maden ve Metal İhracatçı Birlikleri*. [https://immib.org.tr/files/00FransaBakiel/güncel değerlendirme ler/Ekonomi ve İhracat Bülteni Nisan 2023.pdf](https://immib.org.tr/files/00FransaBakiel/güncel%20değerlendirmeler/Ekonomi%20ve%20İhracat%20Bülteni%20Nisan%202023.pdf)

Erdaş, M. L., & Yağcılar, G. G. (2021). *Finansal Gelişme, Tasarruf ve Küreselleşme ile Sermaye Oluşumu Arasındaki İlişkinin Saklı Eşbütünlük ve Asimetrik Nedensellik Testleri ile Analiz Edilmesi: Türkiye Örneği*. 3, 203–222.

Eyuboglu, K., & Eyuboglu, S. (2021). Hidden cointegration among borsa istanbul sector indices. *Iranian Economic Review*, 25(2), 337–347. <https://doi.org/10.22059/IER.2021.83455>

Granger, C. W. J., & Yoon, G. (2002). Hidden Cointegration. In *SSRN Electronic Journal* (No. 2002–02; Issue January). <https://doi.org/10.2139/ssrn.313831>

Gündüz, M. (2020). Healthcare Expenditure and Carbon Footprint in the USA: Evidence from Hidden Cointegration Approach. *European Journal of Health Economics*, 21(5), 801–811. <https://doi.org/10.1007/s10198-020-01174-z>

Hatemi-J, A., & Irandoust, M. (2012). Asymmetric interaction between government spending and terms of trade volatility. *Journal of Economic Studies*, 39(3), 368–378. <https://doi.org/10.1108/01443581211245937>

Iranidoust, M. (2017). Saving behaviour under terms-of-trade uncertainty: evidence from hidden cointegration approach. *Macroeconomics and Finance in Emerging Market Economies*, 10(2), 135–150. <https://doi.org/10.1080/17520843.2016.1223729>

Iranidoust, M. (2018). Government spending and revenues in Sweden 1722–2011: evidence from hidden cointegration. *Empirica*, 45(3), 543–557. <https://doi.org/10.1007/s10663-017-9375-5>

Karhan, G., & Aydın, H. İ. (2018). Petrol Fiyatları, Kur ve Hisse Senedi Getirleri Üzerine Bir Araştırma. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 10(19), 405–413.

Mert, M., & Aykan, H. (2022). Büyüme ve Emisyonlar Arasındaki Asimetrik Nedensellik Analizi: Türkiye Örneği. *Ekoist: Journal of Econometrics and Statistics*, 36, 235–255. <https://doi.org/10.26650/ekoist.2022.36.1077521>

Mert, M., & Çağlar, A. E. (2020). Testing pollution haven and pollution halo hypotheses for Turkey: a new perspective. *Environmental Science and Pollution Research*, 27(26), 32933–32943. <https://doi.org/10.1007/s11356-020-09469-7>

Olayungbo, D. O., & Ojeyinka, T. A. (2022). Crude oil prices pass-through to retail petroleum product prices in Nigeria: evidence from hidden cointegration approach. *Economic Change and Restructuring*, 55(2), 951–972. <https://doi.org/10.1007/s10644-021-09336-6>

Özbek, S., & Naimoğlu, M. (2022). Türkiye’de Enflasyon ve Döviz Kuru İlişkisi: Saklı Eşbütünlük Yaklaşımı. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 20(3), 460–474.

Özçağ, M., & Bölükbaş, M. (2018). Ticari Dışa Açıklık ve Enflasyon İlişkisi: Romer Hipotezi Çerçevesinde Türkiye için Bir Analiz. *Maliye Dergisi, Ocak-Hazır(174)*, 112–130.

Özek, Y., & Bayat, T. (2020). Türkiye ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Feldstein-Horioka Bulmacasının Asimetrik Etkileri: Saklı Eşbütünlük Testi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(76), 1849–1861. <https://doi.org/10.17755/esosder.714524>

Özer, M. O. (2020). Petrol Fiyatları ile İşsizlik Oranı Arasındaki Saklı İlişkinin Analizi: Türkiye Örneği. *Alanya Akademik Bakış*, 4(3), 875–887. <https://doi.org/10.29023/alanyaakademik.676768>

Öztürk, E., & Zeren, F. (2016). Maliyet Yapışkanlığının Geçerliliğinin Test Edilmesi: Borsa İstanbul Örneği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 31. <https://doi.org/10.20875/sb.05076>

Palombi, S., Perman, R., & Tavéra, C. (2015). Regional growth and unemployment in the medium run: asymmetric cointegrated Okun’s Law for UK regions. *Applied Economics*, 47(57), 6228–6238. <https://doi.org/10.1080/00036846.2015.1068922>

Rafailidis, P., & Katrakilidis, C. (2016). Oil prices and the US effective exchange rate: A hidden cointegration analysis. *Economics and Business Letters*, 5(4), 134. <https://doi.org/10.17811/ebl.5.4.2016.134-144>

Richard, O. O. (2012). Energy consumption and economic growth in sub-Saharan Africa: An asymmetric cointegration analysis. *Economie Internationale*, 129(1), 99–118. [https://doi.org/10.1016/s2110-7017\(13\)60050-5](https://doi.org/10.1016/s2110-7017(13)60050-5)

Şak, N. (2021). Sağlık Turizmi ve Ekonomik Büyümede Asimetrik Etkiler: Türkiye Uygulaması.

- Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 17(3), 781–800. <https://doi.org/10.17130/ijmeb.785591>
- Şener, S., Yılancı, V., & Tıraşoğlu, M. (2013). Petrol Fiyatları ile Borsa İstanbul'un Kapanış Fiyatları Arasındaki Saklı İlişkinin Analizi. *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13(26), 231–248.
- Tandoğan, D. (2020). Türkiye ' de Enflasyon ve Döviz Kuru Arasındaki İlişki: Granger ve Yoon (2002) Saklı Eşbütünlük Yaklaşımı. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 21(2), 53–62.
- Tayyar, A. E. (2021). Doğrudan Yabancı Sermaye Çıkışları ve Çevresel Kirlilik: Türkiye için Saklı Eşbütünlük Analizi. *Pearson Journal of Social Sciences & Humanities*, 6(11), 165–182.
- Tiwari, A. K., Apergis, N., & Olayeni, O. R. (2015). Renewable and nonrenewable energy production and economic growth in sub-Saharan Africa: a hidden cointegration analysis. *Applied Economics*, 47(9), 861–882. <https://doi.org/10.1080/00036846.2014.982855>
- Topuz, S. G., & Sekmen, T. (2019). Sermaye Akışı ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Asimetrik Etkiler. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 154–171.
- Türköz, K. (2023). Doğrudan Yabancı Yatırımların Yenilenebilir ve Fosil Enerji Tüketimi Üzerindeki Etkileri: Türkiye için Saklı Eşbütünlük Analizi Bulguları. *Journal of Yasar University*, 18(69), 1–18.
- Uslu, H. (2023). Türkiye ' de Reel Döviz Kuru , Enflasyon ve Faiz Oranlarının Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi: Simetrik ve Asimetrik Yöntemlerle Analizi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(2), 524–556. <https://doi.org/10.33206/mjss.1186057>
- Yıldırım, U., & Engeloğlu, Ö. (2023). Türkiye'de Sektörel İstihdam ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Saklı Eşbütünlük ve Asimetrik Nedensellik Testi. *Fiscaoeconomica*, 7(2), 1445–1473. <https://doi.org/10.25295/fsecon.1255703>
- Zeren, F., & Kılınç Savrul, B. (2017). Kadınların İşgücüne Katılım Oranı, Ekonomik Büyüme, İşsizlik Oranı ve Kentleşme Oranı Arasındaki Saklı Koentegrasyon İlişkisinin Araştırılması. *Yönetim Bilimleri Dergisi/ Journal of Administrative Sciences*, 17(30), 87–103.

Kurumsal Yönetim Açısından Entelektüel Sermaye Unsurlarının Hisse Başına Kâra Etkisi: BIST100 Endeksi Üzerine Bir Uygulama*

Derya ÖZTEMİZ**
Fehmi KARASİOĞLU***

ÖZ

Entelektüel sermaye firmanın kültürünü, değerlerini, bireylerin yeteneklerini, yazılım donanımları, tedarik zincirlerini, müşteri ilişkilerini kapsayan faaliyetler bütününe ifade etmektedir. Kurumsal yönetim, firmanın etkileşimde bulunduğu tüm çıkar grupları ile arasındaki ilişkileri düzenleyen bir sistemdir ve firmanın değer oluşturmasında, kazanç sağlamasında etkili bir unsurdur. Çalışmanın amacı BIST100 Endeksi'nde yer alan kurumsal yönetim ilkelerini uygulayan ve uygulamayan firmaların entelektüel sermaye unsurlarının hisse başına kâr üzerinde etkisinin olup olmadığını belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda çalışmada, 2016-2021 yılları arasında Borsa İstanbul 100 Endeksi'nde yer alan, kurumsal yönetim ilkelerini uygulayan ve uygulamayan firmaların verileri kullanılmıştır. Çalışmada panel veri analizi kullanılmıştır ve dirençli tahminler yöntemi uygulanmıştır. Yapılan analizler sonucunda, hem kurumsal yönetim ilkeleri uygulayan firmalar hem de kurumsal yönetim ilkeleri uygulamayan firmaların entelektüel sermaye unsurlarının hisse başına kâra anlamlı etkiler olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Yönetim, Entelektüel Sermaye, Hisse Başına Kâr.

The Effect of Intellectual Capital Factors on Earnings Per Share in terms of Corporate Governance: An Application on the BIST100 Index

ABSTRACT

The term "Intellectual Capital" refers to the whole of operations, which includes software, hardware, supply chains, customer relationships, individual cultures, values, and abilities. A key component in the production of value and profit for a corporation is corporate governance, which is a framework that governs relationships between the organization and all the interest groups it engages with. The goal of the study is to ascertain whether the corporate governance standards in the BIST100 Index have an impact on the intellectual capital components of the companies that do and do not apply them to the earnings per share. To achieve this, data from companies that were featured in the Borsa İstanbul 100 Index between 2016 and 2021 and applied or didn't apply corporate governance standards were used. Panel data analysis and the resistive estimator's approach were both used in the study. The investigation has shown that the intellectual capital components of both firms that adhere to corporate governance principles and companies that do not adhere to corporate governance standards have substantial effects on profit per share.

Keywords: Corporate Governance, Intellectual Capital, Earnings Per Share.

1. Giriş

Günümüzde teknolojinin gelişmesiyle bilgi yoğun bir ekonomik sisteme geçilmiştir. Bilgiye kolay ulaşılması ve alım gücünün artması firmaların müşteri odaklı düşünmesine, kalitelerini arttırmasına ve "her arz kendi talebini üretir" bakış açısından, "müşteri ve kalite odaklı" bir bakış açısına geçmelerine neden

* Bu çalışma, sorumlu yazarın doktora tezinden türetilmiştir/This work is derived from the doctoral thesis of the corresponding author.

** **Corresponding Author/Sorumlu Yazar,** Öğr. Gör. Dr./Lect. Ph.D., Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi/Kahramanmaraş İstiklal University, deryacuruk@gmail.com

*** Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/Ankara Hacı Bayram Veli University, fehmiyay@ankara.edu.tr

Makale Gönderim ve Kabul Tarihleri/Article Submission and Acceptance Dates: 05.08.2023-27.10.2023

Citation/Atf: Öztemiz, D., Karasioğlu, F. (2023). Kurumsal yönetim açısından entelektüel sermaye unsurlarının hisse başına kâra etkisi: bist100 endeksi üzerine bir uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52, 63-73. <https://doi.org/10.52642/susbed.1338357>

olmuştur. Bu durum firmaların esnek, yenilikçi stratejik yaklaşımlar geliştirebilmelerini gerektirmektedir. Bu amaçlara ulaşmak için bilgi, bir işletmede ekonomik değer yaratan en önemli faktördür.

Bilginin değerinin artması, maddi olmayan varlıkların başka bir ifade ile entelektüel sermayenin önemini artırmıştır. Yeni ekonomi anlayışında firmalar bilgiyi üreten ve bilgiyi rekabet avantajı için kullanabilen kurumlar haline gelmiştir. Bu durum entelektüel sermayenin önemli bir üretim faktörü haline gelmesine ve kritik bir işletme kaynağı olmasına neden olmuştur. Bu bakımdan firmalar bilgiyi kullanmanın da ötesinde bilgiyi kurumsallaştırarak kıymetli bir kaynağa dönüştürmüşlerdir (VonKrogh vd., 2012) ve entelektüel sermaye ile firmaların üstün performans sağlamasına ve değer oluşturmalarına katkı sağlamıştır (Karaca & Marşap, 2021). Entelektüel sermaye bilginin yanı sıra finansal sermaye ile birleşirse firma performansını arttırmaktadır (Clarke, M., Seng, D., & Rosalind, H. W., 2011).

Bilgi odaklı ve maddi olmayan varlıkların içerisinde kabul edilen entelektüel sermaye, firmaların "değer" üretmesindeki en önemli etkenlerden biridir. Üretilen bu değer firmada kullanılması ve etkin şekilde yönetilmesi ise, kurumsal yönetim anlayışı ile mümkündür. Bir firmada kurumsal yönetim uygulanıyorsa o firmaya ait bilgilerin doğru, objektif ve açık olduğu düşünülmektedir. Bu noktada kurumsal yönetimin doğru, güvenilir, şeffaf ve karşılaştırılabilir bilgi üretimindeki rolü ile entelektüel sermayenin üretilen bu bilgileri değere dönüştürmesi rolü firmaların hisse başına kazançlarında etkili olmaktadır.

Bilgi temelli firmaların hisse getirisindeki oynaklık firma içi ve dışı bilgi dağılımıyla ilişkilidir. Bir firmanın hisse senedi fiyatı o firmanın maddi ve maddi olmayan sermayesinin içerisinde yer alan verimli varlıklarının marjinal maliyetini ölçmektedir ve o firma eğer piyasada etkinse, yatırımcılar yatırımlarını daha yüksek entelektüel sermayeleri olan firmalara yönlendireceklerdir. Bu bakımdan firmaların hisse fiyatları yatırımları çekmesi durumunda, entelektüel sermayelerine de etkili olacaktır. Bu da firma performanslarında belirleyici bir etkidir.

Kurumsal yönetim ve entelektüel sermayenin firmalar açısından faydaları birlikte ele alındığında, firmanın hisse başına kârını arttıracakları düşünülmektedir. Hisse başına kâr, özellikle firmaya yatırım yapacaklar için önemlidir. Firmanın entelektüel sermayesini kullanarak, bilgilerini değere dönüştürdüğünde, kurumsal yönetim ile değer dönüştürülen bu bilgiler koordine edilip yönetilebilmektedir. Bu durumda rakiplerinden farkını ortaya koyabilen firma piyasada daha etkin bir şekilde yer alarak, yatırımcıların da güvenini kazanabilmektedir. Böylece firmanın firma değeri maksimize edilmekte ve firmaya süreklilik kazandırılmaktadır.

Bu bağlamda çalışmada kurumsal yönetim açısından entelektüel sermaye unsurlarının hisse başına kâr üzerinde etkisinin olup olmadığı incelenmiştir. BIST100'de yer alan firmalar dahil edilerek, BIST100 içerisinde kurumsal yönetim ilkelerini uygulayan ve uygulamayan firmaların karşılaştırılarak, entelektüel sermaye unsurlarının hisse başına kâra etkisi detaylı bir şekilde araştırılmıştır.

2. Literatür Taraması

Sprenger ve Lazareva (2022) çalışmalarında, gelişmekte olan bir piyasa ekonomisinde borsaya kayıtlı olmayan firmaların kurumsal yönetiminin, yatırımın nakit akışına duyarlılığı ile ölçülen finansman kısıtlamalarını nasıl etkilediğini araştırmışlardır. Kurumsal yönetimin kalitesini değerlendirmek için, biri hissedarların korunması ve diğeri de şeffaflık olmak üzere, iki farklı kurumsal yönetim endeksi geliştirmişlerdir. Kurumsal yönetim endeksleri ile nakit akışı değişkenlerinin etkileşimde olup olmadığını değerlendirmek için standart yatırım regresyonlarını kullanmışlardır. Çalışmalarının sonucunda, daha iyi hissedar korumasına sahip olan firmalarda özellikle dışarıdan kontrol sahibi olan firmalarda, yatırımın nakit akışı duyarlılığını azalttığına ulaşılmıştır. Buna karşılık şeffaflık için böyle bir etki olmadığını ileri sürmüşlerdir.

Tampakoudis vd (2022) araştırmalarında, yönetim kurulunun önemli bir kurumsal yönetim mekanizması olduğunu ve yönetim kurulu özelliklerinin borç alan firmaların kazançları üzerine bir etkisi olup olmadığını incelemişlerdir. Bu bakımdan, COVID-19 salgınının başlangıcından önce ve sonra sendikasyon kredisi duyurularının borçluların hissedarları için değer yaratma ile ilişkili olup olmadığını araştırmışlardır. Çalışmalarının sonucunda, borç alanlar açısından, kriz döneminde sendikasyon kredisinin sertifikalandırılmasının finansal gücü gösterdiğini, bunun finansman kaynaklarının maliyetini düşürmek için de kullanılacağını ileri sürmüşlerdir.

Fan vd (2022) çalışmalarında, kontrol gücü olan hissedarların genellikle, yoğun mülkiyete sahip devlete ait firmalardaki (KİT'ler) azınlık hissedarlarına el koyduğunu ve bu tür davranışları dizginlemek için, çalışmaların kurumsal yönetim yapılarının rolüne odaklanması gerektiğini ve kontrol gücü olan hissedarlarla ilgili yönetim yapısının büyük ölçüde göz ardı edildiğini ifade etmişlerdir ve bu durumu araştırmışlardır. Araştırmalarının sonucunda kontrol gücü olan hissedarların yönetişiminin arttırılmasının firmaların işgücü yatırım verimliliğini önemli ölçüde iyileştirdiğine ulaşılmıştır. Alt örnek analizlerinde de, bu verimlilik artışının işgücüne yapılan aşırı yatırımı azaltmaktan kaynaklandığını kanıtlamışlardır.

Huang ve Huang (2020) çalışmalarında, entelektüel sermayenin kurumsal yetenekler ve performans arasındaki ilişkilere nasıl aracılık ettiğini incelemişlerdir. Tayvan Ulaşım Aracında 167 yöneticiyi kapsayan bir anket çalışması gerçekleştirmişler ve kısmi en küçük karelere (PLS) dayalı yapısal eşitlik modellemesini (SEM) kullanmışlardır. Çalışmalarının sonucunda pazar bilgisi ve yenilikçi yeteneklerin entelektüel sermaye üzerinde olumlu etkileri olduğunu; ancak müşteri bilgisi yeteneklerinin önemli bir etkisinin olmadığını ileri sürmüşlerdir. Entelektüel sermayenin, örgütsel yetenekler ve örgütsel performans arasındaki ilişkilere kısmen aracılık ettiğini, hem dış hem de iç boyutlarındaki kurumsal yetenek ve performanlara aracılık etkilerini göstererek, kurumsal performansı arttırmayı amaçlayan işletmelere önerilebileceğini ortaya koymuşlardır.

Bala vd, (2019), çalışmalarında Nijerya Borsasında işlem gören holdingleri, aracı değişken olarak entelektüel sermayeyi ele alarak kurumsal yönetimin finansal performans üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Holdinglerin 2007-2016 yılları arasında elde ettikleri verileri STATA programında yapılan Çoklu Regresyon Analizi kullanarak analiz etmişlerdir. Entelektüel sermayeyi "Entelektüel Katma Değer Katsayısı" ile; kurumsal yönetimi "Yönetim Kurulundaki Yöneticilerin Sayısı, İcracı Yöneticilerin Tüm Yöneticilere Oranı ve Kurumsal Hissedarlığın Toplam Hisse Sayısına Oranı" ile; finansal performansı "Aktif Kârlılık Oranı"; kontrol değişkeni olarak da "Firma Büyüklüğü, Kaldıraç Oranı ve Firma Yaşı" değişkenlerini kullanarak ölçmüşlerdir. Çalışmalarının sonucunda kurumsal yönetim ve entelektüel sermayenin finansal performans üzerinde olumlu etkisinin olduğunu ileri sürmüşlerdir.

3. Araştırmanın Amacı Veri Seti Kısıtı Yöntem ve Bulguları

Araştırmacının amacı, veri seti, kısıtı, yöntemi ve bulguları aşağıda detaylı şekilde verilmektedir.

3.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada Borsa İstanbul 100 Endeksi'nde yer alan kurumsal yönetim ilkelerini uygulayan ve uygulamayan firmaların entelektüel sermayelerinin hisse başına kâr üzerinde etkisinin olup olmadığı ve farklılıkları araştırılmıştır. Bu bakımdan çalışmanın iki amacı bulunmaktadır:

Amaç 1: BIST100 Endeksi'nde yer alan kurumsal yönetim ilkelerini uygulayan ve uygulamayan firmaların entelektüel sermayelerinin hisse başına kâr üzerinde etkisinin olup olmadığını belirlemek.

Amaç 2: BIST100 Endeksi'nde yer alan kurumsal yönetim ilkelerini uygulayan ve uygulamayan firmaların entelektüel sermayelerinin hisse başına kâr üzerindeki farklılıklarını ortaya koymak.

Bu bağlamda, ilk olarak BIST100 Endeksi'nde yer alan, kurumsal yönetim ilkelerini uygulayan ve uygulamayan firmalar belirlenmiştir. Kurumsal yönetim ilkelerini uygulayan ve uygulamayan firmaların belirlenmesinde, kurumsal yönetim derecelendirme notlarına bakılmıştır. Bu firmaların 2016-2021 yılları arasındaki entelektüel sermaye değerleri ve hisse başına kârları hesaplanmış, daha sonra entelektüel sermayenin hisse başına kâr üzerinde etkili olup olmadığı panel veri analizi ile test edilmiştir.

3.2. Araştırmanın Veri Seti

Araştırma kapsamına BIST100 Endeksi'nde yer alan, kurumsal yönetim ilkelerini uygulayan ve uygulamayan firmalar alınmıştır. BIST100 Endeksi'nde yer alan 100 firmanın 37'si kurumsal yönetim ilkelerini uygulayan firma, 63'ü ise kurumsal yönetim ilkelerini uygulamayan firmalardır. Kurumsallık durumunun belirlenmesinde firmaların kurumsal derecelendirme notlarına bakılmıştır. Kurumsal derecelendirme notunun en az 7 olması gerekmektedir ve kurumsal derecelendirme notunun 7'nin altında olan firmalar kurumsal yönetim ilkelerini uygulamayan firmalar olarak alınmıştır. BIST Kurumsal Yönetim

Endeksi'nde 58 firma bulunmaktadır. Araştırmanın kapsamına kurumsal yönetim ilkelerini uygulayan ve uygulamayan firmaların karşılaştırılabilirliğinin sağlanması için BIST100 Endeksi baz alınmıştır.

Entelektüel sermaye, entelektüel katma değer katsayısı yöntemi (VAIC^{TM} yöntemi) ile hesaplanmıştır. Hisse başına kar, net kârın dolaşımdaki pay sayısına oranlanması ile hesaplanmıştır. Entelektüel sermaye ve hisse başına kâr hesaplanmasında söz konusu firmaların yayınladıkları yıllık finansal tablolarından ve faaliyet raporlarından yararlanılmıştır. Firmalara ait finansal veriler www.kap.gov.tr ve finnet analiz expert veri tabanından elde edilmiştir. Entelektüel sermaye ve hisse başına kâr değişkenleri yıllık olarak hesaplanmıştır.

Kontrol değişkeni olarak firma büyüklüğü ve finansal kaldıraç oranı çalışmaya dahil edilmiştir. Firma büyüklüğü, işletmenin toplam varlıkları ile ifade edilmesidir. Çalışmada firma büyüklüğü hesaplanırken diğer değişkenler ile standardize edilmesi bakımından toplam varlıkların logaritması alınmıştır. Firma büyüklüğünün çalışmaya dahil edilmesinde; büyük firmaların daha fazla bilgi potansiyeli içermesi nedeniyle daha yüksek piyasa değeri oluşturması göz önünde bulundurulmuştur. Kontrol değişkenlerinden finansal kaldıraç oranının kullanılmasında ise firmaların performansları ve varlıklarının üzerinde borçlarının etkisini görebilmek için kaldıraç oranı değişkeni çalışmaya dahil edilmiştir.

3.3. Araştırmanın Kısıtı

2016 yılı öncesi verilerin kesintisiz şekilde elde edilememesi nedeni ile veri setinin tam olması için çalışmanın dönemi 2016-2021 yılları ile sınırlandırılmıştır. Bu bakımdan 2016-2021 yılları arasında BIST100'de yer alan kurumsal yönetim ilkelerini uygulayan ve uygulamayan firmalar araştırmaya katılmıştır. Araştırmacı verilerin analizinde tutarlı ve yansız hareket etmektedir. Araştırmada sektör ayrımı yapılmamıştır.

3.4. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada panel veri analizi kullanılmıştır. Araştırmanın veri setinin panel veri analizine uygun olması bu yöntemin seçilmesinde etkin olmuştur. Çalışmada öncelikle birimler değişken artan /azalan olduğu için logaritmaları alınarak standardize edilmiştir. Daha sonra sabit ve rassal etkiler modelleri üzerinde durularak seçim yapılmıştır. Hausman testi ile elde edilen sabit ve rassal etki model katsayıları arasında sistematik farklılığın olup olmadığı hipotezi test edilmiştir.

Sabit etkiler modelini rassal etkiler modeli ile karşılaştırırken kurulan Hausman test hipotezi aşağıdaki gibidir:

H0: Açıklayıcı değişkenler ve birim (zaman) etki arasında korelasyon yoktur. Rassal etki modeli ($p > 0,05$)

H1: Açıklayıcı değişkenler ve birim (zaman) etki korelasyon vardır. Sabit etki modeli ($p < 0,05$)

Yapılan test sonucunda temel hipotez olan H0 hipotezi kabul edilirse sabit ve tesadüfi etkilerin tahmincileri arasında fark çok küçüktür ve araştırmacının rassal etki modelini kullanması daha uygun olacaktır. Çünkü rassal etkiler modeli sabit etkiler modelinden daha etkindir kararı verilebilecektir ve bu durumda rassal etkili model tercih edilecektir. H1 hipotezin kabulü durumunda ise, rassal etkiler modeli sapma göstermektedir, bu bakımdan sabit etki modelinin kullanılması daha uygun olacaktır (Tatoğlu, 2016).

Hausman testinde etkili modeller belirlendikten sonra model varsayımları yapılmıştır. Panel veri analizinde heteroskedasite (değişen varyans), otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı (birimler arası korelasyon) olmak üzere 3 temel varsayım bulunmaktadır. Bu varsayımları test ederek, en az birinin bulunması durumunda hangi modelde söz konusu ise o modele dirençli tahminciler analiz yöntemi kullanılmıştır. Bu varsayımlardan (değişen varyans, otokorelasyon, yatay kesit bağımlılığı) en az bir tanesinin varlığı durumunda parametre tahminlerine dokunulmadan standart hatalar düzeltilmeli başka bir ifade ile dirençli standart hatalar elde edilmelidir.

Standart hataları düzeltmek için birçok yöntem geliştirilmiştir. Modelde sadece değişen varyans problemi varsa White Tahmincisi olarak da adlandırılan Huber-Eicker-White Tahmincisi, hem değişen varyans hem de otokorelasyon problemi varsa Arellano-Froot-Rogers tahmincisi; değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı probleminin üçü de varsa Driscoll-Kraay Tahmincisi kullanılarak

standart hatalar düzeltilerek dirençli tahminciler analizi yapılır. Böylece değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı probleminin önüne geçilmeye çalışılmaktadır (Tatoğlu, 2012).

3.5. Araştırmanın Modeli

Model 3: Entelektüel sermaye unsurlarının hisse başına kar üzerindeki etkisi ve kontrol değişkenler

$$EPS_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 * HCE_{it} + \beta_2 * SCE_{it} + \beta_3 * CEE_{it} + \beta_4 * FBit + \beta_5 * KO_{it} + \varepsilon_{it}$$

3.6. Araştırmanın Bulguları

Çalışmada panel veri analizi kullanılmıştır ve elde edilen veriler, Stata 14 paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. İlk olarak kurumsal yönetim ilkelerini uygulayan ve uygulamayan firmaların Hausman testleri yapılarak, hangi modelin (sabit etkiler modeli/rassal etkiler modeli) geçerli olduğu belirlenmiştir. Daha sonra modelleri daha dirençli hale getirerek revize etmek için varsayım testleri yapılmıştır. Varsayım testleri sonucunda; değişen varyans testi için sabit etkiler modelinde Wald Testi; rassal etkiler modelinde Levene Brown Forsythe Testi; otokorelasyonun varlığını sınamak amacıyla Bhargava, Franzini ve Narendranathan tarafından önerilen Durbin-Watson Testi; yatay kesit bağımlılığı için de Pesaran Testi kullanılmıştır. Gerçekleşmeyen varsayımları aşabilmek için dirençli tahminciler analizi yapılarak etkili sonuçlara ulaşılmıştır.

3.6.1. Kurumsal Yönetim İlkelerini Uygulamayan Firmalar için Testlerin ve Analizlerin Yapılması

Bağımlı değişkenin hisse başına kâr olması durumunda kurumsal yönetim ilkelerini uygulamayan firmalar için ilk olarak Hausman testi yapılmıştır ve aşağıda Tablo 1'de yer almaktadır:

Tablo 1. Kurumsal Yönetim İlkelerini Uygulamayan Firmaların Hausman Testi

Ki kare İstatistik	p değeri	Sonuç
3.48	0.6265	p>0,05 olduğundan, H ₀ kabul: Rassal Etki Modeli

Hausman testi sonuçları incelendiğinde; 0,0005 olasılık değeri ile ki-kare değeri 3.48'dir. ki-karenin kritik değeri $\alpha = \%5$ 'de 9,488'dir. Ki-kare değeri ki-karenin kritik değerinden daha büyüktür (3.48<9,488) ve p>0,05'dir. Bu bakımdan istatistiksel olarak rassal etkiler modeli etkindir ve kullanımı uygun olacaktır. Rassal etkiler modeli için varsayımların test edilmesi aşağıda Tablo 2'de yer almaktadır:

Tablo 2. Kurumsal Yönetim İlkelerini Uygulamayan Firmaların Varsayım Testleri

	İstatistik değeri	p değeri.
Levene Brown Forsythe testi	W0: 5.0946728	0.000
	W50: 3.4806208	0.000
	W10: 5.0946728	0.000
Baltgi Wu LBI otokorelasyon testi	DW= 1.29752	
	Baltagi-Wu LBI= 1.8023578	
Pesaran CD testi	17.679	0.0000

Değişen Varyans, Levene Brown Forsythe p değeri W0=0.000; W50=0.000; W10=0.000 olarak hesaplanmış ve modelde değişen varyans sorunu olduğu tespit edilmiştir. (Sonuç ...<0.05 olursa değişen varyans vardır).

Otokorelasyon, DW değeri 1.29; Baltagi-Wu LBI= 1.80 olarak hesaplanmıştır. DW istatistiğine ve Baltagi-Wu LBI istatistiğine göre otokorelasyon sorunu olduğu görülmüştür. (Sonuç ...<2 olursa otokorelasyon vardır).

Yatay kesit bağımlılığı, Pesaran CD testi ile incelenmiş p=0.000 ve p<0.05 olduğundan yatay kesit bağımlılığının olduğu tespit edilmiştir.

Kurumsal yönetim ilkelerini uygulamayan firmalarda değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı tespit edildiğinden, aşağıda Tablo 3'de dirençli tahminciler analizi yapılmıştır:

Tablo 3. Kurumsal Yönetim İlkelerini Uygulamayan Firmaların Dirençli Tahminciler Analiz Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Katsayı	Driscoll/Kraay SH	z	p > z	[95%CI]	
İnsan Sermayesi Etkinliği	0.350	0.041	8.450	0.000*	0.244	0.457
Yapısal Sermaye Etkinliği	-0.169	0.090	-1.880	0.119	-0.401	0.063
Müşteri Sermaye Etkinliği	0.362	0.198	1.830	0.127	-0.147	0.872
Firma Büyüklüğü	0.379	0.100	3.790	0.013*	0.122	0.636
Kaldıraç Oranı	-0.211	0.039	-5.440	0.003*	-0.311	-0.111
Sabit	0.017	0.101	0.170	0.875	-0.244	0.278
Wald chi2(5) = 876.91			p = 0.0000	R ² = 0.1290		

*p<0.05

Analiz sonuçları değerlendirildiğinde bağımlı değişkenin hisse başına kâr olduğu durumlarda, kurulan modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğu (Wald chi2(5) =876.91) tespit edilmiştir (p<0,05). Modelde entelektüel sermaye unsurlarından insan sermayesi değişkeninin; kontrol değişkenlerinden de firma büyüklüğü ve kaldıraç oranı değişkenlerinin anlamlı olduğu görülmüştür (p<0,05). İnsan sermaye etkisi yüzde bir arttığında hisse başına kâr değerinin yüzde 0.350 arttığı görüldü. Firma büyüklüğü yüzde bir arttığında hisse başına kâr değerinin yüzde 0.379 arttığı görüldü. Kaldıraç oranı yüzde bir arttığında hisse başına kâr değerinin yüzde-0.379 azaldığı görüldü. İstatistiklere göre bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama oranını gösteren R² değeri %12,9 olarak tespit edilmiştir.

3.6.2. Kurumsal Yönetim İlkelerini Uygulayan Firmalar için Testlerin ve Analizlerin Yapılması

Bağımlı değişkenin hisse başına kâr olması durumunda kurumsal yönetim ilkelerini uygulayan firmalar için Hausman testi aşağıdaki Tablo 4'de yer almaktadır:

Tablo 4. Kurumsal Yönetim İlkelerini Uygulayan Firmaların Hausman Testi

Ki kare İstatistik	p değeri	Sonuç
8.81	0.1169	p>0,05 olduğundan, H ₀ kabul: Rassal Etki Modeli

İstatistiksel olarak rassal etkiler modeli etkindir ve kullanımı uygun olacaktır. Rassal etkiler modeli için varsayımların test edilmesi aşağıda Tablo 5'de yer almaktadır:

Tablo 5. Kurumsal Yönetim İlkelerini Uygulayan Firmaların Varsayım Testleri

	İstatistik değeri	p değeri.
Levene Brown Forsythe testi	W0: 4.5786117	0.000
	W50: 2.2291865	0.001
	W10: 4.5786117	0.000
Baltagi Wu LBI otokorelasyon testi	DW= 1.1135887	
	Baltagi-Wu LBI= 1.5540473	
Pesaran CD testi	2.382	0.0172

Değişen varyans, Levene Brown Forsythe p değeri W0=0.000; W50=0.001; W10=0.000 olarak hesaplanmış ve modelde değişen varyans sorunu olduğu tespit edilmiştir. (Sonuç ...<0.05 olursa değişen varyans vardır).

Otokorelasyon, DW değeri 1.11; Baltagi-Wu LBI= 1.55 olarak hesaplanmıştır. DW ve Baltagi-Wu LBI istatistiğine göre otokorelasyon sorunu olduğu görüldü. (Sonuç ...<2 olursa otokorelasyon vardır).

Yatay kesit bağımlılığı, Pesaran CD testi ile incelenmiş p=0.0172 ve p<0.05 olduğundan yatay kesit bağımlılığının olduğu tespit edilmiştir.

Kurumsal yönetim ilkelerini uygulayan firmalarda Model 3 için değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı tespit edildiğinden, aşağıda Tablo 6'da dirençli tahminciler analizi yapılmıştır:

Tablo 6. Kurumsal Yönetim İlkelerini Uygulayan Firmaların Dirençli Tahminçiler Analiz Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Katsayı	Driscoll/Kraay SH	z	p > z	[95%CI]	
İnsan Sermayesi Etkinliği	0.396	0.144	2.750	0.040*	0.026	0.765
Yapısal Sermaye Etkinliği	-0.353	0.108	-3.250	0.023*	-0.631	-0.074
Müşteri Sermaye Etkinliği	1.059	0.203	5.210	0.003*	0.537	1.582
Firma Büyüklüğü	3.073	1.298	2.370	0.064	-0.263	6.409
Kaldıraç Oranı	0.116	0.064	1.810	0.130	-0.049	0.281
Sabit	-3.468	1.330	-2.610	0.048*	-6.888	-0.049
Wald chi2(5) = 16557.48		p= 0.0000		R ² = 0.1562		

*p<0.05

Analiz sonuçları değerlendirildiğinde bağımlı değişkenin hisse başına kâr olduğu durumlarda, kurulan modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğu Wald chi2(5) = 16557.48 tespit edilmiştir (p<0,05). Modelde entelektüel sermaye unsurlarından insan sermayesi, yapısal sermaye ve müşteri sermaye değişkenlerinin anlamlı olduğu görülmüştür (p<0,05). İnsan sermaye etkisi yüzde bir arttığında hisse başına kâr değerinin yüzde 0.396 arttığı görüldü. Yapısal sermaye etkisi yüzde bir arttığında hisse başına kâr değerinin yüzde 0.353 azaldığı görüldü. Müşteri sermaye etkisi yüzde bir arttığında hisse başına kâr değerinin yüzde 1.059 arttığı görüldü. İstatistiklere göre bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama oranını gösteren R² değeri %15.62 olarak tespit edilmiştir.

3.6.3. Kurumsal Yönetim İlkelerini Uygulayan ve Uygulamayan Firmaların Hisse Başına Kâr Üzerine Etkisinin Karşılaştırılması

Kurumsal yönetim ilkelerini uygulayan firmalarda entelektüel sermaye unsurlarından insan sermayesi, yapısal sermaye ve müşteri sermayesi etkinliğinin hisse başına kâr üzerinde anlamlı etkisi bulunurken; kurumsal yönetim ilkelerini uygulamayan firmalarda entelektüel sermaye unsurlarından sadece insan sermayesi etkinliğinin hisse başına kâr üzerinde etkili olduğu ve kontrol değişkenlerinden ise firma büyüklüğü ve kaldıraç oranının hisse başına kâr üzerinde anlamlı etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

İnsan sermayesi, yapısal sermaye ve müşteri sermayesi içerisinde adillik, şeffaflık, sorumluluk ve hesap verilebilirlik olan kurumsal yönetim ilkelerini barındırdığından; entelektüel sermaye unsurları ve kurumsal yönetim ilkelerini bir arada içerisinde taşıyan firmaların hisse başına kârlılıklarını da olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Kurumsal yönetim ilkelerini uygulayan firmalar insan sermayesi, yapısal sermaye ve müşteri sermayesine her üçüne de yatırım yaparak hisse başına kârlarını arttırırken; kurumsal yönetim ilkelerini tam anlamıyla benimsemeyen firmalarda insan sermayesine daha çok önem verildiği, sadece insan sermayesine yatırım yaparak hisse başına kârlarını arttırdıkları ortaya konmuştur.

4. Sonuç

Entelektüel sermaye ile firmanın her kademesinde değer oluşturularak, firma performansına katkı sağlanmaktadır. Entelektüel sermaye, firmalar için görünmez bir güçtür. Entelektüel sermaye ile çalışanlardaki saklı bilginin açığa çıkarılması, tecrübenin kurum içinde kullanılması, müşteri ve tedarikçi ilişkilerin güvenilir olması ve görünmeyen bir kaynağın firma bünyesine katılması sağlanır. Bu görünmez kaynakların gücü ile firmalar katma değer oluşturmaktadır. Bu durum firmaların sürekliliklerinin sağlanmasına ve büyümelerine neden olacaktır. Kurumsal yönetim ise firmanın etkileşimde bulunduğu tüm çıkar gruplarının çıkarlarını gözeterak aralarındaki ilişkileri düzenleyen sistemdir. Kurumsal yönetimdeki kurallar ve entelektüel sermaye ile oluşturulan katma değer bir bütün olarak ele alındığında firma başarıya ulaşacaktır.

Firmalar faaliyetlerini gerçekleştirirken kurumsal yönetim ilkelerinden ve entelektüel sermaye unsurlarından faydalanmaktadır. Bu iki kavramın faydalarını birleştirerek uygulayan firmalar performanslarında artma sağlayarak, firma içerisinde değer oluşturulmasına ve rekabette avantaj elde edilmesine katkı sağlayacaktır. Kurumsal yönetim ilkelerinden şeffaflık ilkesi ve entelektüel sermaye unsurlarında insan sermayesinin bilgiyi kullanması ve değere dönüştürmesi bilgi akışının sağlanmasına ve firma potansiyelinin ortaya çıkmasına neden olur. Bilginin yatırımcılara güven vermesi, yatırımlarını firmaya yöneltmelerine, firmanın değerinin artmasına ve bu durumda ekonomik büyümeye ve sürdürülebilirliğe neden olur.

Çalışmada entelektüel sermayenin üç unsuru olan insan sermayesi, yapısal sermaye ve müşteri sermayesinin, kurumsal yönetim ilkelerini uygulayan ve uygulamayan firmaların hisse başına kârları üzerindeki etkisi ve farklılıkları ortaya konmuştur. Kurumsal yönetim ilkelerini uygulayan firmalarda entelektüel sermaye unsurlarının her birinin hisse başına kâr üzerinde anlamlı etkileri olduğu görülmüştür.

İnsan sermaye etkinliğinin yüzde bir arttığında hisse başına kâr değerinin yüzde 0.396 arttığı; yapısal sermaye etkisi yüzde bir arttığında hisse başına kâr değerinin yüzde 0.353 azaldığı; müşteri sermaye etkisi yüzde bir arttığında hisse başına kâr değerinin yüzde 1.059 arttığı görülmüştür. Kurumsal yönetim ilkelerini uygulayan firmalarda insan sermayesi etkinliği ve müşteri sermayesi etkinliği, hisse başına kâr ile anlamlı pozitif etki gösterirken; yapısal sermaye etkinliği ile hisse başına kâr anlamlı negatif etki göstermektedir.

Yapısal sermaye, firma donanımını destekleyen yazılım, veri tabanı patent, marka gibi değerlere nakit akışı sağlamaktadır ve yapısal sermayenin etkinliği yapısal sermayeyi kullanan çalışanların niteliklerine bağlıdır. Bu bakımdan yapısal sermaye etkinliği varlıklarda yazılımlara, donanımlara yapılan yatırım başta nakit çıkışı veya zaman bakımından kayıp gibi görülse de, uzun vadede firma için lehine dönecektir. Çalışanların veri tabanlarını, donanımı, marka, patent sürecini etkili bir şekilde yönetmesi; başka bir ifade ile yapısal sermayenin insan sermayesi desteklenmesi firmanın performansını arttıracaktır.

İnsan sermayesi yapısal sermayeye aktarıldığında, yapısal sermayenin değerini artırmasını sağlar. İnsan sermayesi entelektüel sermayenin temel unsurudur. Firmada çalışanların sahip olduğu bilgi birikimi, problem çözme yeteneği, yaratıcılık, girişimcilik ve liderlik becerilerini ifade eder ve firmanın rakiplerine karşı ekonomik avantaj elde etmesini sağlar. İnsan sermayesi etkinliğinin artması, bilginin akışının sağlanması firmanın hisse başına kârını artmasında bu bakımdan etkilidir ve çalışma sonucu da bu durumu desteklemektedir. Müşteri sermayesi ise firmanın dış ilişkileri ile ilgilidir. Firmanın çevresi ile iyi iletişim kurması ve elde ettiği bilgiyi etkin kullanması firma performansının başarılı olmasında, hisse başına kârını arttırmasında etkili olacaktır. Firmalar için müşteri kilit rol oynamaktadır, müşterilerin beklentileri, talepleri sürdürülebilirlik açısından önemlidir. Faaliyetlerini başarılı bir şekilde sürdürebilen firmalar, hisse başına kârlarını da arttıracaktır.

Kurumsal yönetim ilkelerini uygulamayan firmalarda entelektüel sermaye unsurlarından sadece insan sermayesinin etkili olduğu ve kontrol değişkenlerinden ise firma büyüklüğü ve kaldıraç oranının da anlamlı etkisi olduğu tespit edilmiştir. İnsan sermaye etkisi yüzde bir arttığında hisse başına kâr değerinin yüzde 0.350 arttığı; firma büyüklüğü yüzde bir arttığında hisse başına kâr değerinin yüzde 0.379 arttığı; kaldıraç oranı yüzde bir arttığında hisse başına kâr değerinin yüzde-0.379 azaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Kurumsal yönetim ilkelerini uygulamayan firmalarda kazançlarını arttırma hususunda insan sermayesine önem verdiği sürülebilir. Kurumsal yönetim ilkelerini uygulamayan firmaların çalışanların niteliklerine, bilgi beceri konusunda eğitimlerine önem vererek hisse başına kârlarını arttırdığı ortaya konulmuştur. Kontrol değişkenlerinden firma büyüklüğü ile hisse başına kâr arasında anlamlı pozitif etki çıkması ise, büyük firmaların bilgi birikiminin daha fazla olması ve piyasa değerlerinin daha yüksek olması yatırımcıların büyük firmalara yönelmesine ve bu durumda hisse başına kârların artması ile açıklanmaktadır. Kaldıraç oranı ile hisse başına kâr arasında anlamlı negatif etki bulunması, kurumsal yönetim ilkelerini uygulamayan firmalarda borç oranının artmasının riskli olduğunu, kaldıraçın olumlu etkisinden faydalanamadığını hisse başına kârı negatif yönde etkilediğini göstermektedir.

Çalışmanın sonucunda, kurumsal yönetim ilkelerini uygulayan firmaların entelektüel sermaye unsurlarının üçüne de önem verdiklerini; kurumsal yönetim ilkelerini uygulamayan firmaların ise entelektüel sermaye unsurlarından sadece insan sermayesine önem verdiği tespit edilmiştir.

Çalışmayı önceki çalışmalardan ayıran en önemli özelliği kurumsallık bakımından firmaların karşılaştırılabilmesine olanak sağlamasıdır. Şimdiye kadar yapılan çalışmalar, kurumsal yönetim endeksi baz alınarak yapıldığından kurumsal yönetim ilkelerini uygulayan firmalar açısından değerlendirilmiş ve kurumsal yönetim ilkelerini uygulamayan firmalar ele alınmamıştır. Bu çalışmada değerlendirme yapılırken kurumsal yönetim ilkelerini uygulayan firmaların yanı sıra uygulamayan firmaların da durumunu görebilmek mümkündür. Bu bakımdan BIST100 içerisindeki firmalar çalışmaya dahil edilmiştir. Çalışmayı farklı kılan ikinci özelliği, entelektüel sermaye unsurlarının ayrı ayrı analizlerinin yapılmış olmasıdır. Entelektüel katma değer katsayısı insan sermayesi etkinliği, yapısal sermaye etkinliği ve müşteri sermayesi etkinliğinin toplamından oluşmaktadır. Yapılan çalışmalarda entelektüel katma değer katsayısı

kullanılmıştır. Çalışmayı farklı kılan üçüncü özelliği ise, iki kavram arasındaki ilişki ya da etki değil de üç kavramın çalışmaya dahil edilmesidir. Firmaların kurumsallık durumlarının belirlenmesinde kurumsal yönetim derecelendirme notları, entelektüel sermaye belirlenmesinde entelektüel sermaye unsurları ve firmaların performans göstergesi için de hisse başına kârları ele alınmıştır. Bu bakımdan çalışma tek yönlü etki çalışması olarak değil de çoklu etkilerin görülmesine olanak sağlayan yelpazesi geniş bir çalışmadır.

Yeni yapılacak çalışmalara öneri olarak örneklem kapsamı geniş tutulup daha fazla firma çalışmaya dahil edilebilir, zaman aralığı daha geniş tutulabilir, farklı sektörlerde, farklı analizler yapıp, farklı modeller kurulabilir.

5. Extended Abstract

The increasing value of information has heightened the significance of intellectual capital. Companies that create and use information have a competitive edge in the new economy approach. As a result, intellectual capital has become a significant determinant in production and a key commercial resource. Companies have institutionalized information and turned it into a valuable resource in addition to using it.

When the benefits of corporate governance and intellectual capital for enterprises are evaluated combined, it is expected that the company's profit per share would improve. Earnings per share are critical, especially for those planning to invest in the firm. By looking at the profit per share ratio of companies, it is determined whether the company's activities provide sufficient income to the company's owners or partners. When the company transforms its information into value by using its intellectual capital, this information transformed into value can be coordinated and managed through corporate management. In this case, the company that can differentiate itself from its competitors can take a more effective place in the market and gain the trust of investors. Thus, the firm's value is maximized and continuity is provided to the company.

In this context, the study aims to determine whether intellectual capital elements affect earnings per share in terms of corporate governance. The study comprised BIST100 firms, and companies that used and did not apply corporate governance concepts within BIST100 were compared. The BIST100 Index has 100 firms, 37 of which follow corporate governance norms and 63 of which do not. The corporate rating ratings of the firms were reviewed to determine their institutional standing. The intellectual value-added coefficient technique (VAICTM method) was used to calculate intellectual capital. Profit per share was computed by dividing net profit by the number of outstanding shares. The yearly financial statements and activity reports produced by the firms in question were utilized to calculate intellectual capital and profit per share. The firms' financial data were acquired from www.kap.gov.tr and the Finnetanaliz expert database. Annually, the variables of intellectual capital and profits per share were computed. The study included firm size and financial leverage ratio as control variables.

In the study, panel data analysis was employed as the estimating approach. The fact that the study data set was suited for panel data analysis influenced the decision to choose this approach. The acquired data was analyzed with the Stata 14 package software. According to the findings of the study, each element of human capital, structural capital, and customer capital has a significant effect on profit per share in companies that follow corporate governance principles; in companies that do not follow corporate governance principles, only the human capital element has a significant effect on earnings per share.

Human capital and customer capital have a large positive influence on profit per share in organizations that follow corporate governance rules; structural capital, on the other hand, has a big negative impact on profits per share. Only human capital has a considerable beneficial influence on earnings per share in organizations that do not follow corporate governance rules. Structural capital provides cash flow to assets like as software, databases, patents, and trademarks that support the company's hardware, and its success is determined by the qualities of the people who use structural capital. In this regard, while the investment in software and hardware in structural capital efficiency assets may appear to be a financial outflow or a loss of time at first, it will prove to be profitable to the organization in the long term. Effective administration of employees' databases, hardware, brand, and patent procedures; in other words, supporting structural and human capital will improve the company's performance.

When human capital is moved to structural capital, the value of structural capital grows. Human capital is the foundation of intellectual capital. It refers to the firm's employees' expertise, problem-solving ability, innovation, entrepreneurship, and leadership qualities, which help the organization to obtain an economic advantage over its competitors. The corporate governance concepts of openness and intellectual capital enable human capital to use information and turn it into value, resulting in the flow of information and the creation of firm potential. Investors gain trust as a result of information, causing them to direct their investments to the firm, boosting the company's worth and, in this situation, economic growth and sustainability. raising human capital efficiency and guaranteeing information flow help raise the company's profit per share, and the study's findings corroborate this. Customer capital is linked to a company's external relationships. The organization must effectively communicate with its surroundings and get information.

Keywords: Corporate Governance, Intellectual Capital, Earnings Per Share

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı / Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları Derya ÖZTEMİZ %50/ Fehmi KARASİOĞLU %50 şeklindedir.
The authors' contribution rates in the study are Derya ÖZTEMİZ %50/ Fehmi KARASİOĞLU %50 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Kaynakça

- Clarke, M. D. S., & Rosalind, H. W. (2011). Intellectual Capital and Firm Performance in Australia. *Journal of Intellectual Capital*, 12(4), 505-530.
- Bala, A. J., Raja, A. S., & Dandago, K. I. (2019). The Mediating Effect of Intellectual Capital on Corporate Governance and Performance of Conglomerates in Nigeria, *SEISENSE Journal of Management*, 2(3), 16-29.
- Fan, R., Pan, J., Yu, M., & Gao, H. (2022). Corporate Governance of Controlling Shareholders and Labor Employment Decisions: Evidence From a Parent Board Reform in China. *Economic Modelling*, 108, 1-12.
- Huang, C. C., & Huang, S. M. (2020). External and Internal Capabilities and Organizational Performance: Does Intellectual Capital Matter?. *Asia Pacific Management Review*, 25, 111-120.
- Karaca, G., & Marşap, A. (2021), Entelektüel Sermaye ve Yenilikçiliğin İşletme Performansına Etkisi, *Adyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 39, 458-491.
- Sprenger, C., & Lazareva, O. (2022). Corporate Governance and Investment-Cash Flow Sensitivity: Evidence from Russian Unlisted Firms. *Journal of Comparative Economics*, 50, 71-100.
- Tampakoudis, I., Noulas, A., & Kiosses, N. (2022). The Market Reaction to Syndicated Loan Announcements Before and During the COVID-19 Pandemic and the Role of Corporate Governance. *Research in International Business and Finance*, 1-24.
- Tatoğlu, F. Y. (2012). İleri Panel Veri Analizi: Stata Uygulamalı. Beta Yayınları.
- Von Krogh, G., Nonaka, I., & Rechsteiner, L. (2012). Leadership In Organizational Knowledge Creation: A Review and Framework. *Journal of Management Studies*, 49(1), 240-277.

İslami Kimliğin Dizilerdeki Sunumu: Kızılılık Şerbeti Örneği

Beyza BEŞİKÇİ*

ÖZ

Diziler, insanlar için vakit geçirmeyi sağlayan, onları günlük telaşlarından uzaklaştıran eğlence araçlarından bir tanesidir. Dizilerde yansıtılan yaşantılar ve karakterler bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak izleyicilerin zihnine belli yapıları inşa etmektedir. Dizilerin etkililiği, diziler aracılığıyla verilen mesajlar ile sağlanmaktadır. Dini içerikli TV dizilerinde İslami kimliğin nasıl sunulduğu ve yansıtılan ile var olan arasında nasıl bir mesafenin olduğunu ortaya koymak araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi seçilmiş ve söylem analizi kullanılmıştır. Araştırma örneklemini için Kızılılık Şerbeti dizisi seçilmiştir. Çözümlemeler, 8-15 Mayıs arasında gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler çözümlenerek araştırma sonucunda İslami kimliğinin ve İslam dininin seküler kesim tarafından uygarlığın gerisinde ve eğitimsiz bireylerin bir inancı olarak konumlandırıldığı bulgusuna ulaşılmıştır. Muhafazakâr kesim ile de bu savın doğrulanarak, içselleştirilerek sunulduğu görülmüştür. Varılan bir diğer sonuç ise muhafazakâr kesimin yansıttığı kültürel davranışların birer İslami kimlik değeri olarak sunulduğu ve İslam dini için dezenformasyon sağladığıdır. İslam dininde yer alan ilkelerin bağlamsız olarak yer aldığı, bu nedenle irrasyonel ve abartılı sunularak spekülasyon oluşturduğu gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dizi, Söylem Analizi, İslam Dini, Kızılılık Şerbeti, İslami Kimlik.

Presentation of Islamic Identity in Tv Series: The Example of Kızılılık Şerbeti

ABSTRACT

Series are one of the entertainment tools that allow people to spend time and distract them from their daily routine. The experiences and characters that are reflected in the series build up certain structures in the minds of the audience, sometimes directly and sometimes indirectly. The effectiveness of the series is ensured by the messages that are given through the series. The aim of the research is to reveal how Islamic identity is presented in TV series with religious content, and what kind of distance exists between the projected and the existing. In the study, qualitative research method and discourse analysis were used. The Kızılılık Şerbeti series was chosen as the research sample. The analyses were conducted between 8 and 15 May. The data obtained was analysed and as a result of the research, the Islamic identity and the religion of Islam were revealed as a belief of uneducated individuals who are behind civilisation. It has been seen that this argument has been confirmed and internalised by the conservative segment of the population. Another conclusion is that the cultural behaviour reflected by the conservative segment is presented as an Islamic identity value and provides disinformation for the religion of Islam.

Keywords: TV Series, Discourse Analysis, Religion of Islam, Kızılılık Şerbeti, Islamic Identity.

1. Giriş

İnsan hayatındaki boş zaman kavramı toplumsal değişimler sonucunda giderek daha çok önem kazanmıştır. Bireyler tarafından bu zamanların değerlendirilmesinde farklı aktiviteler planlanmaktadır. Bu aktivitelerden biri de televizyon seyretmektir. RTÜK tarafından gerçekleştirilen araştırmaya göre toplumun haber yayınlarından sonra en çok takip ettiği program yerli dizilerdir (RTÜK, 2018, s. 14). İnsanlar günün yorgunluğunu, stresini atmak için akşamları kişisel zamanlarını dizi seyretmeye ayırabilmektedir. İzleyicilerin kendileri ile özdeşleştirdikleri karakterleri dizilerde sunulan yaşantılarda görmeleri ve bu yaşantılara sahip olma (Silsüpür, 2016, s. 136) arzusu da dizi izleme konusunda teşvik edici olabilmektedir.

Türkiye’de yayınlanan ve izleyicilerin günlerini, saatlerini kaçırmadan takip ettikleri televizyon dizilerine bakıldığında; tarih, komedi, aile, romantizm konulu içeriklerin yer aldığı görülmektedir. Bu içeriklerin yanı sıra cinayet, aldatma, ihanet, tecavüz, şiddet konulu yapımlar da bulunmaktadır. Son zamanlarda psikolojik

* **Corresponding Author/Sorumlu Yazar**, Öğr. Gör./Lect., Trabzon Üniversitesi/Trabzon University, beyzabesikci1@gmail.com

Makale Gönderim ve Kabul Tarihleri/Article Submission and Acceptance Dates: 06.08.2023-14.11.2023

Citation/Atf: Beşikçi, B. (2023). İslami kimliğin dizilerdeki sunumu: kızılılık şerbeti örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52, 74-91. <https://doi.org/10.52642/susbed.1338644>

temelli yapımların (Kırmızı Oda, Masumlar Apartmanı) yanı sıra dini göndermeleri bulunan diziler de (Kızılık Şerbeti, Ömer) yayınlanmaktadır. Yayınlanan bu tür dizilerin bireylere yol gösterdiği, bakış açılarında değışiklikler oluşturduğu görülmektedir. Bir zaman sonra izleyici farkında olmadan hoşuna giden karakterlerin davranışlarını benimsemeye başlamaktadır (Üstündağ, 2019, s. 59). İzleyicilere eğlence sunmayı hedefleyen, toplum nezdindeki bilgileri, öğrenme yollarını yöneten ve yönlendiren bir araç olan televizyon (Postman, 2004), diziler ile bir durumun etiketlenmesine ve karmaşıklıklara neden olmaktadır.

Televizyon dizilerinde sunulan mekanların, müziklerin, karakterlerin, tutumlarda etkisi olduğu bilinmektedir. Bu duruma, Ertuğrul Gazi Anıtı için “Diriliş Ertuğrul” dizisinde Ertuğrul Gazi’yi canlandıran oyuncuya ait görselin kullanılması gösterilebilir. Planlaması yetersiz televizyon dizileri istenmeyen etkilerin yanı sıra zararlı da olabilmektedir (Elkamel, 1995, s. 226). Dolayısıyla dizi sahnelerindeki etiketlemeler, yönlendirmeler, sahnelerin sunulma şekilleri izleyicilerin algısında belli etkiler oluşturabilmektedir. Her din gibi belli kuralları ve hassasiyetleri olan İslam dini, TV dizilerinde çok farklı şekillerde sunulmaktadır. Semavi dinlerden biri olan İslam dini, diğer dinlere saygı duyulması gerektiğini ve insanlar arasında hoşgörünün önemini vurgulayan bir inanç sistemidir. Tarihi dizilerde tarihin ele alınışı gibi dini dizilerde de dinin ele alınışı önem arz etmektedir. Reyting uğruna tarihe, kültüre, dine uygun olmayan tasvirler aynı zamanda topluma da uzun vadede zarar vermektedir. Bu durumun farkındalığını sağlamak amacıyla çalışmanın konusu son zamanlarda yayınlanan Kızılık Şerbeti dizisinin İslam dinini ve kimliğini nasıl yansıttığı sorusu temelinde oluşturulmuştur. Dini içerikli TV dizilerinde İslami kimliğin nasıl sunulduğu ve yansıtılan ile var olan arasında nasıl bir mesafenin olduğunu ortaya koymak araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Bu kapsamda nitel araştırma yöntemi seçilmiş ve söylem analizi kullanılmıştır.

Literatürde diziler hakkında gerçekleştirilmiş birçok çalışma (Öztürk, 2007; Geçer & Serbes, 2018; Akkoç, 2019; Türk & Atli, 2022) mevcuttur. Buna örnek olarak Medin’in (2019), oryantalist ve İslamofobik düşünceye karşı oksidental bakış açısının sinemasal imajlar üzerinden nasıl sunulduğunu incelediği çalışma gösterilebilir. Kurtlar Vadisi Vatan filmi, oksidental bakış açısının üretildiği bir pratik olarak değerlendirilerek ele alınmış ve en temelde söylem analizi ekseninde çözümlenmiştir. Çalışmanın sonucunda Doğu’nun ve Müslümanlığın olduğu ve olması gerektiği gibi gösterildiği yayınların az olduğu ortaya konulmuştur. Yapılan araştırmalara bir diğer örnek ise Yıldırım Önk (2021)’ün çalışmasıdır. Çalışmasında televizyon dizi tanıtımlarındaki mağduriyet olgusunu eleştirel bir bakışla incelemiştir. Ulusal kanallarda ana yayın kuşağında yayınlanan 10 farklı dizi türündeki 34 yerli diziyeye ait toplam 123 bölüm tanıtımını içerik analizi kullanarak çözümlenmiştir. Büyük çoğunluğunu erkek karakterlerin oluşturduğu mağdur edenin kötü, mağdurun ise masum olduğu düşüncesine dayanan ideal mağdur kavramı tekrarlanmaktadır.

Literatürde farklı metodolojik desenlerle ortaya konulan çalışmaların yanı sıra farklı dizilerin örnekleme oluşturduğu araştırmaların olduğu görülmektedir. Aynı zamanda dizilerdeki mesajların ve ideolojik analizlerin anlamlı bir yer kapladığı açıktır. İslami kimliğin yansımalarına yönelik de birçok çalışma (Balci & Çifçi, 2021; Çetin, 2023; Memiş Doğan, 2023) bulunmaktadır. Güncel dini içerikli dizinin din kimliği açısından ele alınması, farklı metodolojik desenle kurgulanması araştırmanın özgün değerini oluşturmaktadır. Dini içerikli dizilerde İslami kimliğinin az yer alması ve sınırlı sayıda olması çalışmanın önemini de ortaya koymaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Televizyon Dizileri

Kitle iletişim araçlarının haber verme, bilgilendirme, eğlendirme, güldürme gibi toplum açısından belli görevleri vardır. Hem görsel hem de işitsel ileti sağlayan televizyon, yaygın olarak bu amaçları yerine getirmektedir. Dolayısıyla televizyonlarda yayınlanan program türleri (showlar, diziler, haberler, çizgi filmler) bireylerin ve toplumun beklentilerine göre şekillenmektedir. Bireylerin farklı içeriklere sahip dizilere yönelmesi de bu durumu destekler niteliktedir.

Televizyon dizileri, çok sayıda oyuncunun ve olayın sunulduğu farklı hikayelerin mevcut olduğu yapılarıdır (Kuyucu, 2019). Dizilerin genel amacı heyecanı ve takip etme hissiyatını bireylerde oluşturmaktır. Bu nedenle gelecek bölüme merak uyandıran içerikler taşımaktadır (Cereci, 2014, s. 4). Türkiye’de 80-90 dk arasında oluşturulan televizyon dizileri, reklam payları, özetler ile neredeyse 120 dk’yı aşmaktadır. TV dizileri, prime time’da yayınlandıkları gibi gündüz kuşağında da farklı tür ve sürelerde yer almaktadır.

TV dizilerindeki sahneler, izleyiciler için gündemi oluşturabilmektedir. Bu duruma örnek olarak Arka Sokaklar dizisi gösterilebilir. Dizinin fon müziğinden diyaloglarına kadar yıllarca etkisini sürdürmüştür. Televizyon dizilerinin bireylerin algılarını ve tutumlarını değiştirdiğine yönelik birçok çalışma (Shehan, 1979; Baños, Lucena, & Farré , 2019; Boştjan, Vanja, Igor, & Bojan , 2020) mevcuttur. Dizilerin olayları öyküleştirmesi, bir hikâye veya yaşanmışlık olarak sunması bireylerin durumu benimsemesini veya içselleştirmesini kolaylaştırmaktadır. Diğer bir ifade ile bireyler, topluma dair düşünce yapısını ve bilgileri TV dizilerinden almaktadır (Esslin, 2001). Şubat 2019 yılında patates ve soğanın fiyat artışı esas alınarak TRT’de yayınlanan Payitaht Abdülhamid dizisinde patates soğanın fiyatındaki yükselişin araçlar tarafından aşırı yükseltildiğine ve Abdülhamid’i halkı nezdinde küçük düşürmeyi amaçladıklarına yönelik sahnelere yer verilmiştir (Kuyucu, 2019). Sevda Kuşun Kanadında adlı dizide ise Necip Fazıl Kısakürek, Necmettin Erbakan ve “imam hatipli” vurgusuyla Recep Tayyip Erdoğan karakterlerine örnek verilmiştir. Dizi, 1960 sonlarındaki öğrenci hareketi olduğu ortamları yansıtmaktadır (Tarhan & Karakoç, 2020). Diziler ile verilen mesajların bireyleri etkileme ve düşüncelerini şekillendirme konusunda etkisinin bulunması gerçeğinden yola çıkılarak dizilerin sosyolojik ve iletişim açısından ne kadar önemli olduğu görülebilir.

2.2. İslam Dini ve İslami Kimlik

Dine, bakış açısına göre birbirinden farklı birçok tanım yapılmıştır. Yapılan tanımları göz önüne alarak “İnsanların mutluluğünü amaçlayan Tanrı’nın, (...) kutsal kitaplarda yer alan sözlerinden, insanların bu amacın gerçekleşmesi için yaptıkları davranışlardan (...) gelen bir sistemdir.” (Adam, 2017) tanımı yapılabilir. İnsanlığın var olduğundan günümüze kadar birçok din doğmuştur. Bu dinler arasında semavi olarak kabul edilen Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam’dır.

İslam kelimesi, barış ve güven kökenlerinden gelmektedir (Karagöz, Canbulat, Karaman, & Paçacı, 2015, s. 321). İslam dini ise Allah’a sonsuz güvenin gerekliliğini ortaya koyan bireyin kendi arzu ve iradesi ile yaratıcıya yönelmesidir (Martı, 2019). İslâm dinini kabul eden ve onun emirlerine uyan kişiye ise “Müslüman” denir (İsam, 2020, s. 388). İslâm, Allah tarafından, Hz. Muhammed (s.a.v.) aracılığıyla gönderilen son dindir (Ali İmran, 19 ve 85). İslâm’dan sonra başka bir din, Hz. Muhammed’den (s.a.v.), sonra başka bir peygamber, Kur’an-ı Kerim’den sonra başka bir kutsal kitap gelmeyecektir (İsam, 2020, s. 236).

Ahlak, bireyin sadece çevresindeki insanlarla değil, Yaratıcısı ve diğer varlıklarla olan ilişkilerinde de gerekli bir temel olarak tanımlanmaktadır (Martı, 2019). Tevhit dini olan İslâm’ın en belirgin özelliklerinden biri, ahlâkî ilkelere verdiği değerdir. İslâm’ın temel amacı inancı gereği ahlâklı insanlardan (Kudat, 2015, s. 38) oluşan sağlıklı bir toplum ve huzurlu bir dünya inşa etmektir. ‘Kıyamet gününde mümin kulun terazisinde güzel ahlâktan daha ağır bir şey bulunmaz’ (Tirmizi, Birr, 61) hadisi ile bu durum desteklenmektedir.

İslâm’da “haram” olarak adlandırılan kesin yasaklar, Kur’an ayetleri ve Hz. Peygamber’in hadisleri ile belirlenmiştir. Bu yasakları işlemenin pişman olup tövbe etmedikçe (Nisa, 18) ve Allah tarafından affedilmedikçe cehennem (el-Hacc, 22/21-22) ile cezalandırılacağı ifade edilir. İslâm’ın yasakladığı düşünce, söz ve fiillerin başında, şirk (Nisa, 116) gelir. Şirk kavramı, Allah’tan başka yaratıcının olduğunu kabul etmek, çok tanrılı bir inanış sistemi kurmak ve Allah’a ortak koşmak anlamlarına gelmektedir (Karagöz, 2017, s. 58).

İslam dini için bahsedilen yasakların ve büyük günahların arasında şunlar sıralanabilir (TDV, 2022, s. 163-164): “Allah’a İnanmamak ya da O’ndan Başka İlâhlar Edinmek.” Bu durum ayet ile şöyle açıklanmaktadır. **"Muhakkak ki şirk büyük bir zulümdür."** (Lokman, 31/13). Diğer bir büyük günah olarak “Allah’ın Dokunulmaz Kıldığı Canı Öldürmek.” görülmektedir. “Alkol ve Uyuşturucu Madde Kullanmak.” İslam dini için yasaklardan bazılarındandır. Bu yasağın önemi, **"Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerden ibarettir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz."** ayeti ile ortaya konulmuştur. “Zina Etmek, Evlilik Dışı ve Nikâhsız İlişkiye Girmek.” ve “Bir İnsana Zina İftirasında Bulunmak.” dinde büyük günahlar sınıfında kabul edilmektedir. Durumun ciddiyeti ise **"Zinaya yaklaşmayın! Çünkü o hayasızlıktır, çok kötü bir yoldur"** (İsra 32, Nisa, 16) ayetleri ile ortaya konulmuştur. “Can taşıyan her türlü varlığa zulmetmek.” İslam dini için yasaklanan ve günah sayılan bir diğer konudur. Bu konu, **"Ey kullarım! Ben zulmü kendime haram kıldım ve onu sizin aranızda**

da yasakladım; sakın birbirinize zulmetmeyin!” (*Müsned*, V, 160; Müslim, “Birr”, 55) hadisi ile ortaya konulmuştur. Dinde yer alan diğer günahlar hakkında derinlemesine bilgi için *Doğan, L. 2004; Şentürk ve Yazıcı, 2016* kaynaklarına bakılabilir.

İslâmî kimlik, kişinin iç ve dış dünyasındaki tüm eylemlerini İslâm’a özgün ilke ve kurallara göre yönlendirmesi ve şekillendirmesidir. Bu oluşum, kişinin namazını ve diğer ibadetlerini kapsadığı gibi onun sosyal hayatını da bütünüyle içine almaktadır. Kişinin bütün davranışlarında inanmış olduğu dini kural ve emirleri yerine getirmek durumundadır. Sevgi ve muhabbete dayalı sağlıklı bir ailenin oluşumu için nikahsız ilişkileri yasaklayan İslam, sevgiyi aşkı bahane ederek bu ilkeyi aşmaya müsaade etmemektedir.

İslami kimlik, Müslüman’a ahlaki erdem kazandıran tutum ve davranışların tümünü kapsamaktadır. Müslümanın hayatında İslami kimlik yoksa geriye sadece ritüel, şekilcilik bir diğer ifade ile ruhsuz bir beden gibi, ahlaksız bir dindarlık görüntüsü kalır. Tıpkı ruhsuz bir namazın jimnastikten; ruhsuz bir orucun aç kalmaktan ibaret oluşu gibi gösterilebilir. Kısaca, doğru sözlülük (Tevbe, 9/119), dürüstlük (Muhammed, 21), namus (Ahzap, 35), adalet (Nahl, 90), merhamet (Buhari, Tevhid, 2), cömertlik (İsra, 29), sabır (Bakara, 153), tevazu (Müslim, Cennet, 64), kanaatkârlık, paylaşma; insanların canlarına, mallarına, namus ve şereflerine saygı gibi erdemler, Müslüman kimliğinin gerekli kıldığı kişilik özelliklerinden bazılarıdır. İslâm’ın istisnasız bütün emirleri insanların yararına, bütün yasakları da insanların zararına (Akbulut, 2003, s. 169) olan konulara dairdir.

İslam, mantık çerçevesinde oluşturulmuş ve geçerliliğini, bilgi yapısını devam ettiren bir dindir. Her dinde olduğu gibi belli hassasiyetler, din özgürlüğü çerçevesinde karşılık görmeyi bekler. Ancak bazı durumlarda özgürlük sınırı ile dezenformasyon arasındaki o ince çizginin saptığı görülmektedir.

2.3. Kızılılık Şerbeti

Kızılılık Şerbeti, ulusal bir kanal olan Show TV’de yayınlanan bir Türk dizisidir. Dizinin ilk bölümü 28 Ekim 2022 tarihinde yayınlanmıştır. Toplamda yayınlanmış 25 bölümü bulunmaktadır. Dizideki karakterleri; Barış Kılıç, Evrim Alasya, Sıla Türkoğlu, Sibel Taşçıoğlu, Müjde Uzman, Doğukan Güngör ve Settar Tanrıoğen canlandırmaktadır. Dizi, muhafazakâr bir aile ile seküler bir ailenin çocuklarının evliliği ve bu durumun her iki ailedeki yansımalarını ele almaktadır (Show TV, 2023).

Dizide ele alınan konudan kısaca söz edilmesi, diyalogları anlamlandırma konusunda yardımcı olacaktır. Dizide maddi durumu iyi iki aile bulunmaktadır. Bu iki ailenin çocukları üniversite çevresinde birbirleri ile taşınıp bir ilişki yaşamaya başlarlar. Ardından cinsel birliktelik yaşayan çift, bebeklerinin olacağını öğrenince evlenmeye karar verir. Fatih ve Doğa yıldırım nikahı ile evlenerek bu iki aileyi birbiri ile ilişki kurmaya mecbur bırakmıştır. Dizinin devamında Doğa karakterinin annesi, Fatih karakterinin amcası ile romantik bir ilişki kurmaya başlar. Bu süreçte Doğanın teyzesi ile Fatih’in babası arasında da flörtöz bir çekim söz konusudur. Fatih’in kız kardeşi Nursema, Doğa’nın teyzesinin asistanı ile duygusal anlar yaşamaktadır. Bu süreçte, Fatih muhafazakâr bir aile çocuğu olmasına rağmen eşini aldatmaya başlamıştır. Daha sonra muhafazakâr aile, kızı Nursema’yı, istemediği biri ile evlendirmiş, Nursema’nın evlendiği adam onu camdan aşağı atmıştır. Karmaşık ve çatışmalı olaylarla konu devam etmektedir. Dizide yer alan karakterlerin isim künyeleri Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Dizi ve Karakter Künyesi

Dizi Künyesi	Oyuncu Künyesi	
Yayın Kanalı: Show TV	Ömer Ünal <i>Ömer, Abdullah Ünal’ın kardeşidir.</i>	Pembe Ünal <i>Abdullah’ın eşi ve üç çocuğunun annesidir.</i>
Yayın Saati: 20.00	Kıvılcım Arslan <i>Kıvılcım, lisenin okul müdürüdür.</i>	Fatih Ünal <i>Abdullah’ın en küçük oğlundur.</i>
Yayın Günü: Cuma	Abdullah Ünal <i>Ömer Ünal’ın abisidir.</i>	Alev Arslan <i>Kıvılcım’ın kardeşidir.</i>
Yayın Süresi: 2.24 dk	Doğa Korkmaz <i>Kıvılcım’ın büyük kızdır.</i>	Nursema Ünal <i>Pembe’nin kızdır.</i>

Kaynak: (Show TV, 2023).

Dizi yayınlandığı tarihten itibaren kamuoyunda ciddi tartışmalara neden olmuştur. Fatih ve Doğa'nın evlenmeden önce birliktelik yaşaması, Doğa'nın hamile kalması muhafazakâr kesimden tepki almıştır. Öte yandan dizide yer alan kadına şiddet sahneleri de oldukça eleştirilmiştir. Bu olaylar ise dizi ile ilgili tartışmaların alevlenmesine sebebiyet vermiştir.

2023 yılında dini içerikli dizilerden biri olan Kızılılık Şerbeti, araştırma kapsamında incelenecek, İslam dininin ve kimliğinin seküler ve muhafazakar kesim açısından nasıl resmedildiği ortaya konulacaktır.

3. Metodoloji

Bu çalışmada Türk televizyonlarında yayınlanan dini içerikli dizilerde İslami kimliğin nasıl sunulduğunun ortaya konulması sorunsalında dizide yansıtılan ile var olan arasında nasıl bir mesafenin olduğunun incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın evrenini Türk televizyonlarında yayınlanan tüm dini içerikli diziler oluştururken örneklemini Kızılılık Şerbeti dizisi oluşturmaktadır. Dini içeriğe sahip olan 2023 yılının gündeminde yer alan dizi olarak Kızılılık Şerbeti seçilmiştir. Amaçlı örneklem tekniği, araştırılması amaçlanan konu bağlamında araştırmaya hizmet edecek en uygun verinin seçilmesini ifade etmektedir (Merriam, 2018). Dizilerdeki söylemlerin hangi amaç ile söylendiğini ortaya koymak hedeflenmiştir. Bu doğrultuda nitel araştırma yönteminden söylem analizinin kullanılması uygun görülmüştür. Söylem, bir anlatım, bilgi veya ideoloji barındıran süreçlerdir. Sosyal, kültürel, dini gibi tüm alanlar ile ilişkili olan bir kavramdır (Sözen, 1999). Foucault'ya göre tüm insanlar birbirlerinden farklıdır. Dolayısıyla sarfettikleri söylemlerin de farklı olması doğaldır (Parker, 1997). Söylem analizi, temelinde anlatımı ve dilin incelenmesini esas almaktadır. Ancak buradaki çözümleme dili, dil bilgisi bazında öğelerine bölümlenmeyi ifade etmemektedir. Buradaki çözümleme, ifadelerin sözdizimsel ve semantik anlamın yanı sıra söylemde yatan anlamı derinlemesine incelemeyi gerektirir (Barker & Galasiński, 2001).

Söylem, sosyal bir kavram olarak belirlenmiştir. Toplumda meydana gelen ifadelerin, kültürel alandaki yansımaların, diyalogların, inançların, eylemlerin bütünü söylemin yer aldığı zemin olarak görülmektedir. Bu sebeple söylem kavramı, insan hayatının bir dışı vurumu olarak görülebilir. Anlamlandırmaya ve anlamaya etkisi büyüktür (Potter, 2004, s. 71-72). Söylemin toplumdaki kurumlar tarafından oluşturulduğunu ve bu bağlamda anlam kazandığı belirtilir (Fairclough, 2001, s. 14). Aynı şekilde Wood ve Kroger (2000) söylemin derinlemesine inerek hayatın dilde var oluşunu ifade eder. Söylem analizinde ortaya konulan kavramların hem bir bütün olarak hem de ayrı şekilde ele alınması gereklidir. Alan yazında söylem analizine dair farklı yaklaşımlar (Jansen, 2008, s. 108) bulunmaktadır.

Araştırma kapsamında "yorumlayıcı yapısal yaklaşımın" söylemlere yönelik içeriğin analizine daha uygun olduğu görülmüştür. Söylem analizinin türleri ise 9 alt başlığa ayrılmaktadır. Bu alt başlıklar; Konuşma Analizi, Eleştirel söylem Analizi, Söylemsel Psikoloji, Çoklu Söylem Analizi, Derleme Tabanlı Söylem Analizi, Betimleyici Söylem, Anlatı Söylemi, Açıklayıcı Söylem, Tartışmacı Söylem olarak yer almaktadır (Hassan, 2022). Bu ayrıma göre ise araştırmada kullanılması uygun görülen Açıklayıcı Söylem türüdür. Nitel araştırmalar söz konusu olduğunda geçerlilik ekstra önem kazanmaktadır. Elde edilen verilerin doğruluğu için belli stratejiler kullanılmaktadır. Bunlara örnek olarak uzun ve derinlemesine literatür taraması, akran değerlendirmesi, negatif bilginin ortaya konulması verilebilir (Creswell, 2017, s. 202). Literatür taraması sonucunda diziler ve dizi sahneleri, söylemleri hakkında yapılmış birçok çalışmanın (Ormanlı, 2010; Küçük & Koçak, 2021; Yeğin, 2021; Addai, 2022) yer aldığı görülmektedir. Söylemin bu denli önemli olduğu toplumda TV dizilerinde mesajlara yüklenen anlamların hangi amaçlarla, nasıl ortaya konulduğu incelemeye değer bulunmuştur.

Çalışmada söylem analizi, literatür taraması (Janks, 1997; Martínez, 2007; Baş & Akturan, 2008; Büyüköztürk, Kılıç, Akgün, Karadeniz, & Demirel, 2022) esas alınarak oluşturulan Tablo 2'deki birimlere göre yapılmıştır.

Tablo 2. Söylem Analizi: Çözümleme Tablosu

Söylemin İçeriği	Söylem, hangi sosyal, kültürel, dini durumda kullanılmaktadır. Konuşmacının söyleminde niyeti ve amacı nedir?
Yapısal İçeriği	Söylem; tartışma, açıklama, karşılaştırma vb. ne şekilde kurulmuştur?
Sunum İçeriği	Söylemde cümle nasıl sunulmaktadır. Ses tonu mimikler, hitap eden ve edilen nasıl konumlandırılmaktadır?

Ele alınan dizinin 25 bölümü yayınlanmış ve dizi süresinin 2 saat 18 dk olması nedeni ile yayınlanan tüm bölümlerin esas alınmamış olması çalışmanın sınırlılığını oluşturmaktadır. Dizi bölümleri için ilk, orta ve son olacak şekilde sistematik örneklem tekniği kullanılarak 1., 12. ve 25. bölümler seçilmiştir. Sahneler için de aynı teknik kullanılarak dizi sahneleri 6 parçaya +23 dk olarak bölümlenmiştir. Her 23 dk'lık bölümlerden araştırmanın amacına uygun dini içerikli sahneler ele alınmıştır. Bu sayede her bölümden 6 sahne, 3 bölümden 17 sahne incelemeye tabi tutulmuştur. Çözümlemeler, 8-15 Mayıs arasında gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen veriler analiz edilerek ortaya konulmuştur. Objektif olarak oluşturulan çözümleme tablosu sayesinde elde edilen verilerin nesnel olarak çözümlenmesi mümkün olacaktır (Beşikci & Silsüpür, 2023, s. 31). Analize tabi tutulan sahne bilgisi Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3. Söylem Analizi ile İncelenen Sahneler

	(0-23 dk)	(23-46 dk)	(46-69 dk)	(69-92 dk)	(92-115 dk)	(115-138 dk)
1.Bölüm	6:20-6:54	23:39-27:44	55:04-55:45	1:14.10-1:16:18	1:32:10-1:33:58	-
12.Bölüm	14:21-14:44	36:38-38:09	51:10-53:07	1:18:57-1:19:55	1:47:22-1:50:28	2:15:28-2:18:46
25.Bölüm	1.33-4.05	30:33-41.38	55:34-56:15	1:09.02-1:15.40	1.40.42-1:41:03	1.51.00-2:01.27

Analizler ile aşağıdaki sorulara cevap aranması amaçlanmıştır.

Araştırma sorusu 1. Kızılılık Şerbeti dizisinde İslami kimlik nasıl sunulmaktadır?

Araştırma sorusu 2. Dizide dinin yansıtılma şekli genel olarak nasıl bir çerçeve oluşturmaktadır?

Araştırma sorusu 3. Dizide muhafazakâr ve seküler karakterler nasıl söylemlerde bulunmaktadır?

Araştırma sorusu 4. Muhafazakâr karakterlerin söylemleri ile seküler karakterlerin söylemleri İslam dinine ve İslami kimliğe göre nasıl şekillenmektedir?

4. Bulgular

Elde edilen veriler, tablolarda çözümlenerek gösterilmiştir. Üç bölüm 17 sahne üzerinden esas alınan söylemler; söylem, yapısal, sunum içeriği açısından analiz edilmiştir. 1. Bölümün ilk sahnesi Tablo 4'te yer almaktadır. Doğa'nın, Fatih'e annesinin sevgilisi olmasına kızmayacağını ifade ettiği sahnedir.

Tablo 4. 1. Bölüm Sahnelerinin Çözümlemesi I

(0-23 dk)	
Söylemin İçeriği	- <i>'Yani, annem eğitimi için despottur biraz.'</i> söyleminde Doğa, annesi için 'eğitimi' kavramı ile okuyan, nitelikli bir kadını ifade etmektedir. Didaktik, karşısındakini eğitmeye/şekillendirmeye çalışan biridir. Burada söylemin niyeti, annesinin akıllı bir birey olduğunun ortaya konulmasıdır. Zorba ya da zor kullanan anlamlarına gelen 'despottur' kavramı ile annesinin sert mizaçlı, kontrol sahibi ve yetkinin onda olduğunu ifade etmektedir. Aynı zamanda 'biraz' ifadesi ile despot durumunu yumuşatmaktadır. - <i>'Yok canım. Asla kızmaz. Çok medenidir.'</i> söylemi Fatih karakterinin annen erkek arkadaşın olmasına kızarmı sorusu üzerine ortaya konulmuştur. ' <i>Çok medenidir</i> ' söylemi, erkek arkadaşı olmasına bir şey demeyen, bunu hoş gören kişiler ile etiketlenmektedir. Medeni kavramının zıttı, ilkel, uygarlık yoksunu gibi anlamlara gelmesi bir ötekileştirme çabasını gösterir.
Yapısal İçeriği	-Söylemde açıklama söz konusudur. Ayrıca durumun sebebi olarak 'eğitimi' gösterilmesi de yönlendirme içermektedir. -Bir karşılaştırma alt metnine sahip olan bu söylem, medeni olmayan bireyin erkek arkadaş durumuna hoş bakmayan kişi olarak yansıtıldığı görülmüştür.
Sunum İçeriği	-Samimi ve paylaşımcı bir üslupla söylem sunulmaktadır. -Fatih karakterinin sorusunu ilkellik bağlamında değerlendirerek karşı çıkan, mümkün olmayacağını ifade eden bir üslupla tonlamıştır.

Birinci bölümün 23-46. dk aralığında mağaza içerisinde gerçekleşen konuşma analiz edilmiştir. Kıvılcım'a tesettürlü bir kadın çarpar. Bunun üzerine Kıvılcım, kadını hedef alan cümleler kurmaya başlar. Bu diyalogun çözümlemesi Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. 1. Bölüm Sahnelerinin Çözümlemesi II

(23-46 dk)	
Söylemin İçeriği	<p>-‘<i>Bunlar da her yerde</i>’ söyleminde karşısındaki bireyi küçümseme durumu, öfke hali söz konusudur. ‘Her yerde’ ifadesi ile karşısındaki insanlara her yerde olma hakkını vermediği anlaşılmaktadır.</p> <p>-‘<i>Neden üzerinize almıyorsunuz?</i>’ söylemi aslında karşısındaki bireyler için söylenen ama tartışma başlangıcında öne çıkma, karşısındakini paranoyak gösterme gayreti taşımaktadır. ‘<i>Ait olmadığımız bir yerde misiniz ki?</i>’ söyleminde ise yine soru sorulmamakta tesettürlü bireyler için bir aidiyet noktası belirlenmeye çalışılmaktadır. Aynı zamanda olunan yere aidiyetlerinin bulunmadığı belirtilmektedir.</p> <p>-‘<i>Yapma abla kurban olayım</i>’ söyleminde ise tesettürlü bireyin arkadaşı, arkadaşını sakınleştirme gayreti doğrultusunda bu ifadeyi kullanmaktadır. Söylem ile sanki arkadaşının saldırmaya müsait, düşük eğitim seviyesine sahip biri gibi yansıtmaktadır. ‘Kurban olayım’ ifadesi ise ancak dini bir kavramla zapt edilebilecek öfkeye sahip birini yansıtmaktadır.</p> <p>-‘<i>Medeniyet düşmanı olmaktan iyidir, böyle özgürlük olmaz olsun!</i>’ söyleminde medeniyet kavramını tesettürün olmaması gereken uygarlık seviyesindeki toplum olarak ifade etmektedir. Bu söyleminde başörtülü bireyleri uygarlık düşmanı olarak nitelendirmekte ve ülkesi, toplumu için duyarsızlık örneği olarak belirtmektedir. Tesettürlü bireyler, “özgürlüğe karşı” bir anlam, bir sembol olarak kullanılmaktadır. Modern kişi tarafından tesettür; gericilik, şeriatçılık (modern döneme geçmeden önce Osmanlı zamanında yönetilen anlayış) ile özdeşleştirilmektedir. Böyle bir özgürlüğün olmamasını daha doğru ve yerinde olacağını ifade etmektedir.</p> <p>-‘<i>Hakaret etmedim. Eğitimcim ben. Yani doğruları söylemek kadının zoruna gidiyorsa bu hakaret etmek falan değil.</i>’ söyleminde yapmış olduğu konuşmayı hakaret olarak değerlendirmede ifade etmektedir. Eğitimcisi birinin tesettürlü birine laf söylemesini doğal ve yapılabılır bir şey olarak sunmaktadır. Kadına sarfettiği ifadelerin aslında doğru olduğunu savunurken tesettürlü kadının bunu bir gerçeklik olarak algılaması gerektiğini ifade etmektedir. Hatta tesettürlü kadının da söylemleri böyle algıladığından ötürü onu rahatsız edeceğini varsayıyor.</p> <p>-‘<i>Anne sen irkeç mısın?</i>’ söylemi, annesinin yapmış olduğu davranışı beğenmediği için kullanılan bir sorudur. Ancak burada ‘irk’ söylemi, tesettürlü bireylere karşı kibar davranmadığı için kullanılmıştır. Oysa ırk kavramı ‘Kalıtımsal olarak ortak fiziksel ve fizyolojik özelliklere sahip insanlar topluluğu’ olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2023). Burada tesettürlü bireyler için kullanılan ırk kavramı ötekileştirme olarak nitelendirilebilir.</p>
Yapısal İçeriği	<p>-Söylemde ‘bunlar’ ile ifade edilen tesettürlü kadınlar, ötekileştirilmekte ve değersizleştirilmektedir.</p> <p>-‘Yapma’ söylemi abartılı bir reaksiyon anlamı katmaktadır. ‘Abla’ ifadesi ise geleneksel bir yaklaşım çerçevesinde modernlikten yoksun bağlamında kullanılmaktadır. Kurban olayım söylemi ise ‘yalvarırım sana ne olur’ dur anlamında kullanılmaktadır.</p> <p>-Tartışma ve karşılaştırma bulunan bu söylemde ‘böyle özgürlük olmaz’ şeklinde ifade ettiği, tesettürlü bireylerin özgürlüğü olacaksa olmasın anlamındadır. Aynı zamanda tesettürlü bireylerin ‘böyle’ kavramıyla nitelenmesi ayrıştırma, aşağılama ve değersizleştirme olarak görülmektedir.</p> <p>-Savunma ve saldırma yaklaşımıyla ortaya konulan bu söylem, aynı zamanda karakterin üstünlük ve dışlamak için ‘eğitimci’, ‘zoruna’ gibi kavramları kullanmaktadır.</p> <p>-Söylemde annesini yargılayıcı, suçlayıcı ve açıklama temelli bir soru yöneltilmiştir.</p>
Sunum İçeriği	<p>-Söylemin sunum içeriğinde ise beğenmeme, kınama, yakıştıramama duygu hali söz konusudur.</p> <p>-Modernlikten uzak yalvaran, gereksiz reaksiyonda bulunan aceleci ve telaşlı arkadaş konumundaki kadının üslubudur.</p> <p>-Saygı duymayan ve haddini bildirme hissinde ortaya konulan bir ses tonu ve beden dili sahiptir.</p> <p>-Tesettürlü bireylerin haklı olma ihtimaline rağmen özgürlük adı altında çevresinde durmasından hoşlanmadığını belirten bir açıklama anlamı taşımaktadır.</p> <p>-Şaşkınlık ve merak hissine sahip bir beden dili ile söylem gerçekleştirilmiştir.</p>

Birinci bölümün 46-69. dk aralığında Kızılık ve annesinin arasında geçen konuşma çözümlenmiştir.

Tablo 6. 1. Bölüm Sahnelerinin Çözümlemesi III

(46-69 dk)	
Söylemin İçeriği	<p>-‘<i>Tabii ki doğal anne. Ben gerici birisi miyim?</i>’ söyleminde karakter, kızının erkek arkadaşı olmasının normal bir şey olduğunu tabii ki söylemi ile desteklemektedir. Aynı zamanda eğer çocuğunun bir sevgilisi olmasını kabul etmezse gerici olacağını söylemektedir. Bu söyleminde dar görüşlü, anlayışsız, saygısız olarak ‘gerici’ kavramı ile uygar olmayanları kastetmektedir. Dizi bağlamında gericilik ile muhafazakarları genellemekte ve muhafazakarları uygarlığa ulaşamamış bireyler olarak yansıtmaktadır.</p>
Yapısal İçeriği	<p>-‘Gerici miyim’ ifadesi ile şaşkınlık içerisinde yakışsız bulduğunu belirten bir geri bildirimde bulunmaktadır.</p>
Sunum İçeriği	<p>-‘<i>Tabii ki doğal</i>’ söyleminde destekleyen ve kabullenen bir beden diline sahiptir.</p>

Birinci bölümün 69-92. dk aralığı Tablo 7 'de çözümlenmiştir. Bu çözümlemelerde Fatih'in, Doğa'nın evine gittiği ve aile ile tanışırken yaşadıkları diyalog analiz edilmiştir.

Tablo 7. 1. Bölüm Sahnelerinin Çözümlemesi IV

(69-92 dk)	
Söylemin İçeriği	<p>- ‘Aman anne. Şimdiki kaplıcalarla o zamanki kaplıcalar bir mi? Yani kitlesi tamamen değişti. Nerede kafası kapalı var, onlar doluyor oralara’ söyleminde ‘aman anne’ ifadesi düşündüğün gibi değil manasında kullanılmaktadır. Ardından geçmiş yıllardaki kaplıcalar ile bu zamandakileri kıyaslayarak o zaman kullanılan kaplıcaların sağlık temelli olduğu vurgusunu yapmaktadır. Şu an ise kitlesinin sağlığını önemseyen insanlardan farklılaştığını belirtmiştir. ‘Nerede kafası kapalı’ söylemi tesettür kullanan insanları küçümsemediği ve onların inanç yapılarına saygı duymadığı anlamına gelmektedir. Kaplıcaların artık muhafazakâr insanların uğrak yeri olduğunu ‘onlar doluyor’ gibi aşağılayıcı bir kavramla belirtmektedir. Buradaki söylemin niyeti, inanç sahibi insanların ötekileştirilmesi ve ‘biz’ ve ‘onlar’ yapısının oluşturulmasıdır.</p> <p>-‘Fatih ne içersin? Şarap, viski, konyak?’ söylemi ötekileştirme çabasına hizmet eden bir soru olarak nitelendirilmektedir. ‘Ne içersin’ sorusunun cevabı beklenmeden seçenekler ile yönlendirme sorunun gerçek manada soru olarak karşılık bulmadığını göstermektedir.</p> <p>- ‘Ne o öyle el öpmeler, ayakkabıyı kapıda çıkartmalar, yok gece çay içmeler, kaplıcalar. Kesin nargile de içiyordur bu. O tip var onda.’ söyleminde yapılan davranışın desteklenmediğine yönelik bir yaklaşım söz konusudur. ‘El öpmeler’ ‘ayakkabıyı kapıda çıkartmalar’ ‘gece çay içmeler’ gibi söylemler art arda biz ve o ayrımını ortaya koyarken aynı zamanda o’nun gibiler böyle yapar şeklinde bir kimlik atfedilmesi söz konusudur. Sınıfsal bir ayrım var, o sınıfa mensup insanları eylemleri üzerinden kategorize ederek aşağılıyor, küçük görüyor ve değersizleştiriyor. Dolayısıyla modern, eğitim seviyesi yüksek kişilerin el öpmeyi, ayakkabıyı kapıda çıkartmadığı veya gece çay içmediği anlamlarını işlemektedir. Bu davranışları kötü olarak nitelendirerek ekstra bir çıkarımda bulunmuş ve nargile içtiği yargısını da belirterek gelenekselliği negatif olarak sunmaktadır.</p>
Yapısal İçeriği	<p>-‘Aman anne’ yanlışlama için kullanılmıştır. Söylemin devamında kaplıcalar arasında hedef kitle bağlamında kıyaslama söz konusudur. Karşılaştırma biz ve onlar kavramı ile ortaya konulurken ‘kafası kapalı’ söylemi inanç özgürlüğü ve demokrasi karşısında bir ifadedir.</p> <p>-Karşısındaki ideolojik yaklaşımını ortaya koymaya veya açık etmeye yönelik bir söylemdir.</p> <p>-Eleştirel ve küçümseyici bir yaklaşımın yanı sıra, etiketleme amacı taşıyan bir gayret söz konusudur.</p>
Sunum İçeriği	<p>-Küçümsemeyi ve söylediklerini doğrulayacak bir özgüven ifadesi ile söylemi gerçekleştirmektedir.</p> <p>-Söylemin ortaya konulma şekli bir açık yakalama çabasını gösterirken karşısındaki için ‘düşüncelerini doğrulama’ amacıyla oluşturulan bir tümcedir.</p> <p>-Söylemin, sunumu beğenmediği, uygun görülmediği ve aşağıda olduğunu hissettiren bir yapıdadır.</p>

Tablo 8’de 92-115. dk aralığı çözümlenmiştir. Fatih, sevgilisinin hamile olduğunu babası ile paylaştığı bu sahne analiz edilmiştir.

Tablo 8. 1. Bölüm Sahnelerinin Çözümlemesi V

(92-115 dk)	
Söylemin İçeriği	<p>-‘Bu yavru Allah’ın lütfu o istemiş bize de kabul etme düşer.’ söylemi Doğa’nın hamile olması haberine Fatih’in babası tarafından ortaya konulan bir tümcedir. Bu söylemde bebeği, yavru olarak nitelendirdiği ve kavramın kendi oğlunun bir devamı, bir parçası olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Bebeğin varlığı, Allah’ın bir lütfu olarak değerlendirilmiştir. Söylemin niyeti, haberin benimsendiğini ve dini olarak bir sorun görülmediğine yöneliktir. Ancak İslam dininde evlilik öncesindeki birliktelik zina başlığı altında büyük günah olarak görülmektedir.</p>
Yapısal İçeriği	<p>-Söylemde kabul edici ve destekleyici bir alt metin hakimdir. Aynı şekilde durumdan memnuniyet belirten bir süreç söz konusudur.</p>
Sunum İçeriği	<p>İlmlî ve samimî bir üslup ile ortaya konulmuştur.</p>

Birinci bölümün son sahne aralığında çalışmanın amacına hizmet eden bir diyalog geçmediği için bu aralık ele alınmamıştır. Tablo 9’da on ikinci bölümün 0-23. dk aralığındaki diyalog çözümlenmiştir. Nursema, annesi tarafından odasına kilitlenmiştir. Söylemlerde muhafazakâr kesimin dini ifade etmek için Allah, tövbe, estağfurullah, günah, haram gibi terimler kullandığı görülmektedir.

Tablo 9. 12. Bölüm Sahnelerinin Çözümlemesi I

(0-23 dk)	
Söylemin İçeriği	- 'Allah Allah. Ne alakası var oğlum? Allah Allah. Dur ben bir bakayım. Sizi geçin oturun.' söylemi bağlamdan bağımsız değerlendirildiğinde dini terimlerle şaşkınlığını ifade etmektedir. Nursema'nın odasında kilitli kalmasının mümkün olmayacağı, hatta yakışık almayacağı bilindiği için şaşkınlığı gösterilmektedir. Hatta bir yanlışlık olduğunu ifade etmek adına 'ben bir bakayım' cümlesini kullanmıştır. Bağlamla beraber değerlendirildiğinde ise Nursema'yı annesi odasına kilitlemiştir. Değerlere uygun olmadığı için yaptığı şeyi gizlemek adına yalan -yanlış bilgi vermektedir.
Yapısal İçeriği	-Dini terimlerle beraber şaşkınlığı ortaya koyarken ayrıca yapay bir abartı söylemine eklenmiştir.
Sunum İçeriği	-Ses tonundaki 'yakalandım' durumunu örtbas etme gayreti beden diline yansımıştır.

Tablo 10'da 23-46. dk aralığındaki diyalog incelenmiştir. Tabloya göre muhafazakâr kesimin İslami kimliğini yansıtmada içeriden bir bakış açısı sunmaktadır.

Tablo 10. 12. Bölüm Sahnelerinin Çözümlemesi II

(23-46 dk)	
Söylemin İçeriği	- 'İstersen 100 yaşında ol. Bizim evimizin bazı kuralları, düzeni var. Aynı şeyi yaparsan ben seni kolundan tutar gene odaya kapatırım. Sen el alemin diline düştün. Senin haberin var mı? Esma hanım ne dedi biliyor musun? "Ben senin kızını bir daba kimseyle tanıştıramam" dedi. Baban duyarsa ne olacak?' söyleminde anne, kızına kaç yaşında olursan ol baba evinin sınırları içerisinde kuralları kendisinin belirlediğini ortaya koymaktadır. Muhafazakâr bir aile ortamının belli kurallar ve baskı ile yönetildiği yansıtılmaktadır. El alemin diline düştün derken yaptığı davranış herkes tarafından konuşuluyor anlamına gelmektedir. Bu durumu spesifik olarak belirtmek için birini örnek göstermektedir. 'Ben senin kızını bir daha kimseyle tanıştıramam' cümlesi kızın kötü yola düşmüş, namus, iffet, ahlak veya bu zeminde bir yanlış yapmış olduğunu aktarmaktadır. Söylem bağlam içerisinde ele alındığında ise İslam dini için iftira olarak nitelendirilmekte ve ahlaklı bir insana ahlaksız iftirası büyük günahlardan bir tanesi olarak görülmektedir. Karakterin 'baban duyarsa ne olacak' söylemi ise kuralların teyit edicisinin veya yanlış belirleyicisinin evin babası olduğu gerçeğidir.
Yapısal İçeriği	Meydan okuma ve kontrolün kimde olduğunu belirten bir yaklaşım söz konusudur. Söylemin geçerliliğini arttırmak için spesifik isim belirtilmektedir. Ayrıca korkutmak için baba kavramı da yer almaktadır.
Sunum İçeriği	Üstte olduğunu kabul ettirmek için sert ve otoriter bir üslup kullanılmaktadır.

Tablo 11'de Pembe'nin Umut ile konuşması çözümlenmiştir. Pembe, Nursema'nın arkadaşı Umut ile konuşmasında; muhafazakâr bir birey olan annesinin, Umut'un kızından uzak tutmak için evleneceği, nişanlı olduğu yalanlarını söylediği görülmektedir.

Tablo 11. 12. Bölüm Sahnelerinin Çözümlemesi III

(46-69 dk)	
Söylemin İçeriği	- 'Teşekkür ederim çocuğum. Kızımın iyiliği için buna mecburdum Allah'ım. Sen affet beni ya rabbim' söyleminde Umut'a teşekkür ettiği ve samimiyetini belirtmek için de 'çocuğum' kavramını kullandığı görülmektedir. Ardından dile getirdiği 'kızımın iyiliği için buna mecburdum' söylemi yapmış olduğu konuşmanın doğru ve uygun olmadığını bilmesine rağmen kızının 'ahlaklı' ve 'edebî' yönelik durumunu korumak için buna mecbur olduğunu ifade etmektedir. Sohbetin devamında 'Allah'ım sen affet beni ya Rabbim' söylemi, söylediği yalan cümleler için Allah'tan af dilemesini ve pişmanlık duyduğunu göstermektedir.
Yapısal İçeriği	Söylemdeki hem mecbur hem de affet ifadeleri çelişik bir yapıyı göstermektedir.
Sunum İçeriği	Yapılan yanlışın zaruriyet taşıdığını buna binaen gerçekleştirildiğini yansıtan bir çelişik hali söz konusudur.

Tablo 12'de on ikinci bölümün 4. sahnesi çözümlenmiştir. İslami kültürde yer almayan Zekeriya sofrası kavramı muhafazakâr kesim için anlam ifade etmemesine rağmen bir inanç ögesi olarak sunulmaktadır.

Tablo 12. 12. Bölüm Sahnelerinin Çözümlemesi IV

(69-92 dk)	
Söylemin İçeriği	'Böyle 41 çeşit ateş değmemiş yiyecek olur. Herkes tadına bakar yiyeceklerin. Onlar da niyetlerini dilerler, onların da niyetleri gerçekleşince onlar da Zekeriya sofrası kurarlar.' söyleminde yaptıkları bir ritüeli açıklamaktadır. Biz diye başladığı cümlesinde ötekileştirme söz konusudur. 'Böyle 41 çeşit ateş değmemiş yiyecek' söylemi daha çok kuruyemiş vb. ürünler üzerinden bir yemek verildiğini ifade etmektedir. 'Onlar da niyetlerini dilerler' söyleminde dilek dilemekten bahseder. İslam dininde dilek dilemek diye bir kavram söz konusu değildir.
Yapısal İçeriği	Açıklama içeren ve tanım yapılan bir söylemdir.
Sunum İçeriği	Mutluluk ve hoşnutluk çerçevesinde ifade edildiği görülmektedir.

Tablo 13'te 92-115 dk aralığı çözümlenmiştir. Ömer, eşi ile 3 yıldır boşanma aşamasındadır. Eşinin sağlık problemlerinden ötürü boşanmayı güçleştirdiği dizide ifade edilmektedir. Boşanma konusunda zorluk çıkarmaması için eski eşyle konuşmaya gelen Ömer ile eşi arasındaki anlaşmazlığın sonu dini öğelerle beraber sunulmaktadır.

Tablo 13. 12. Bölüm Sahnelerinin Çözümlemesi V

(92-115 dk)	
Söylemin İçeriği	-‘O kadın veriyor değil mi sana bu akılları? Ben evdeyken de içerideydi değil mi o namussuz? O ceket de onundu ama işte Allah nasıl çıkartıyor karşına?’ söyleminde yapılan davranışların başkasının yönlendirmesi ile gerçekleştirildiğini iddia etmektedir. ‘O kadın’ diyerek de kadını ötekileştirmektedir. ‘Ben evdeyken de içerideydi değil mi o namussuz’ söyleminde olumsuz bir varsayım söz konusudur. İslam dininde bu suizan olarak karşılık bulmaktadır. ‘Namussuz’ kavramı ile gözleri ile görmediği bir şeyi belirtmektedir. Bu söylem, etiketleme, aşağılama, değersiz gösterme üzerinden okunmaktadır. İslami noktadan ise iftira sınıfında değerlendirilmektedir. -‘Yok yok seviyor. Sevmese buralara kadar gelmezdi ki. Hem de yıllar sonra seviyor seviyor (seccadesini alır gider).’ söylemi tesettürlü kadın tarafından ortaya konulmaktadır. Önceki sahnede kişinin sesini yükselterek seni sevmiyorum cümlesine karşılık kendi kendine bu cümleyi sarfetmektedir. ‘Yok yok seviyor’ ifadesi söyleneni anlamayı reddettiğini göstermektedir. Duruma yönelik çelişkiyi azaltmak için bir açıklamada bulunmaktadır. Çelişkinsini bastırmak ve ortadan kaldırmak için olmayan bir şeyi daha farklı şekilde dile getirmektedir. Bu durum ruh sağlığının bozuk olduğunu göstermektedir.
Yapısal İçeriği	-Yönlendirme, suçlama ve öfkenin var olduğu bir söylem mevcuttur. Kişi, bahsettiği kişileri nitelsiz ve değersiz göstermek için etiketleme ve ötekileştirmeye çalışmaktadır. -Söylem, içsel bir konuşmayı sözlü hale getirilmeyi göstermektedir. Haklı ve geçerli sebepleri olduğuna inandığı açıklamalar yaptığı görülmektedir.
Sunum İçeriği	-Öfkeli ses tonu ve kanıtlamanın, biliyor olmanın bir güveni beden diline hakimdir. -Kendini sakinleştirici, bir ses tonu hakimdir. Sahnenin devamında seccadesini alıp içeri geçmesi de dindar insanların takıntılı olduğu mesajını vermektedir.

Tablo 14’te 12. bölümün son sahnesi çözümlenmiştir. Doğa ve Fatih’in bebeği için hazırlanan bebek odasına Fatih’in annesi ve yengesi girmiş ve duvar kâğıdı için yorum yapmış ve duvar kağıdını yırtmıştır. Daha sonra Doğa ve Fatih odaya geldiklerinde yırtılmış duvar kağıdı üzerinden bir konuşma yapmışlardır. İslam dininde dikkat edilmesi gereken bir ilkedden bahsedilmektedir.

Tablo 14. 12. Bölüm Sahnelerinin Çözümlemesi VI

(115-138 dk)	
Söylemin İçeriği	-‘Doğmamış bebeğin odasına koskocaman pembe domuz koymuş. Anne bak bir de bize gülüyor. Takipte sanki gözleriyle biz. İzliyor bak.’ söylemi, yönlendirme niyeti taşımaktadır. İslam dini için domuz eti yenmesi haramdır ilkesinden yola çıkılarak, ‘anne bak bir de bize gülüyor’ söylemi, domuzun kötü bir varlık olarak onları sinsice izlediği anlamını vermektedir. Dikizlemek, bakmak, izlemek, sinsice bir davranış olarak nitelendirilerek, domuzun gözleri ile onları takip ettiği söylemi yer almaktadır. Muhafazakar kesim, galeyana gelen, akla mantığa uymayan abartılardan etkilenerek reaksiyon gösteren bireyler olarak sunulmaktadır. -‘Şöyle anlatayım, domuz bizim dinimizde haram. Benim annem ve babam da dindar insanlar, anladın mı şimdi? Bak denklem bu kadar basit.’ söyleminde alt seviyedeki birine durumu izah edercesine ‘şöyle anlatayım’ denilmiştir. Domuzun İslam dininde haram olduğu belirtilmiştir. Karakter, anne ve babasının dindar insanlar olduğunu dolayısıyla domuzdan rahatsız olacağını ifade etmiştir. Söylemin içeriğinde bilerek yapıldığına dair suçlama alt metni bulunmaktadır.
Yapısal İçeriği	-Tahrik eden, saldırma ve düşmanca davranış sergilemeye yönlendirme gayesi bulunmaktadır. -Açıklama gibi görünen aslında bir ders verme edası içeren söylemdir.
Sunum İçeriği	-Kışkırtan ve iknada başarılı olmanın gururu beden dili ile gösterilmiştir. -Saldırganlık ve öfkeli bir ses tonu, kavga başlatmak için yeterli bir beden dili hakimdir.

Tablo 15’te 25 bölümün 0-23 dk aralığındaki diyalog çözümlenmiştir. Fatih, bir önceki bölümde gidilecek galeri kutlamasına eşyle kavga ettiği için tek katılmıştır. Tek başına gittiği kutlamada eşini galeri sahibi kadın ile aldatmıştır. Bu olayın ilk şokunu arabasıyla eve dönerken yaşamıştır.

Tablo 15. 25. Bölüm Sahnelerinin Çözümlemesi I

(0-23dk)	
Söylemin İçeriği	-‘Allah’ım ben bunu nasıl yaptım? Ben bunu nasıl yaptım? (Bağırır). Allah belanı versin Fatih! Allah belanı versin. Allah belanı versin Fatih! (Bağırır) Allah’ım ben bunu nasıl yaptım? Allah belanı versin.’ söylemde yapılan yanlışın farkına varılması ve bir mahcubiyet söz konusudur. Ardından kendine inanamadığını nasıl böyle bir hata yaptığının öfkesini dışarı vurmaktadır. Eşini aldattığı için duyduğu öfke ‘Allah’ım ben bunu nasıl yaptım? Allah belanı versin.’ diyerek yapılan hatanın bedelini kendine beddua ederek ödemeye çalışmaktadır.
Yapısal İçeriği	-Söylemin ortaya konulma amacı pişmanlık ve vicdan azabıdır. Bu alt metin aynı zamanda yapılan dua ile ortaya konulmuştur. Beddua, bir kişinin başına gelmesini istediği olumsuz şeyler için yapılan duaya denilmektedir (Karaman, Dönmez, Çağrıç, & Gümüş, 2007, s. 60). Kendi adına yaptığı beddua ile çaresizliğinin ve hatasının büyüklüğünü de ortaya koymaktadır.
Sunum İçeriği	-Şaşkınlık ve öfkenin patlamış olduğu sesini sürekli yükselterek ve direksiyona vurmasından anlaşılmaktadır. Geri dönüşü olmayan hatanın farkına varılmış bir beden diline sahiptir.

Tablo 15’te Fatih’in söylemi, yaptığı yanlışın ötürü pişmanlık ve eşini aldattığı için duyduğu öfkedir. Ancak muhafazakâr bir ailenin çocuğu olarak zinaya değinmediği de görülmektedir. Tablo 16’da 23-46 dk aralığı çözümlenmiştir. Fatih, yaşadığı sorunu iş arkadaşı ile paylaşmaktadır. Sonraki sahnede Doğa’nın annesi rolündeki kadının söylemleri aktarılmıştır.

Tablo 16. 25.Bölüm Sahnelerinin Çözümlemesi II

(23-46 dk)	
Söylemin İçeriği	-‘Abi ben çok pişmanım. Doğa benim hayatımın aşkı ya. Ben o olmadan yapmam ki. Anlık yapılmış bir hatayı sadece işte.’ söylemi pişmanlığını dile getirmektedir. Yapılan yanlışın bir anlamı olmadığı ve gerçekten düşünülmeden yapılan bir şey olduğu ‘Doğa benim hayatımın aşkı ya’ ifadesi ile belirtilmektedir. Önemli bir şey olmadığı ise ‘anlılık’ kavramı ile ortaya konulmuştur. -‘Fatih bu olayı unutacaksın. Sakın böyle dürist olayım. Karıma söyleyeyim gibi düşünme bu düristlük değil aptallık olur.’ söylemi Fatih’in arkadaşı tarafından ifade edilmektedir. Yaşanan olayın unutulması gerektiği ve kimseye anlatılmaması belirtilir. Yaşananları ve hata yaptığının söylenmesini aptallık olarak değerlendirmektedir. -‘Olmaz kızım olmaz. Çocuk gitarı barlarda çıkarıyor, kız 5 vakit namaz kalyor. Aşk güzel bir şey ama evlilik bu farklılıklarla yürümez. O aşk dediğin şey de kafamızda büyüttüğümüz şey var ya o aşk o da iki günde yok olup gider.’ söyleminde Umut’un gitar çaldığı ve barlarda gitarist olarak sahne aldığı belirtilmektedir. Kız olarak Nursema kastedilmektedir. Nursema’nın namazlarını kıldığını ve aralarında bir farklılık olduğu belirtilmiştir. Aşk diye yola çıkmaya sebebiyet veren duygunun aslında iki günlük bir heves olduğunu ve evliliği yürütmek için yeterli olmadığını dile getirmektedir.
Yapısal İçeriği	-Pişmanlık ile açıklama içeren bir söylemdir. Yaptığı hatanın, bilişsel çelişkinin azalması için cümleler kurduğu görülmektedir. -Yapılan hataya karşılık şaşkınlık ve bilirkişi olarak açıklama yapmakta ve tavsiye vermektedir. -Nursema ve Umut arasındaki farkın açıklanması ve kıyaslanma durumunu göstermektedir.
Sunum İçeriği	-Paylaşan, suçlu ama mağdur gibi bir tutumu söz konusudur. -Arkadaşının söylemi akıl veren, tecrübeli ve bilirkişi konumundadır. -Sakin ve ılımlı bir şekilde ifade ettiği görülmektedir.

Tablo 17’de 46-69 dk aralığı çözümlenmiştir. Abdullah Bey yaşananların geçmişte kaldığına ve artık düşünülmemesi gerektiğine binaen söylemlerde bulunmaktadır. Nursema, daha öncesinde ailesinin istediği biri ile evlenmiş ve eşi tarafından ilk günlerinde pencereden itilmiştir. Bunun üzerine boşanmış ve bu travmanın yavaş yavaş geçeceğini söyleyen babası ile konuşmaktadır.

Tablo 17. 25. Bölüm Sahnelerinin Çözümlemesi III

(46-69 dk)	
Söylemin İçeriği	-‘Sen şimdi biz hala suçluyorsun baklın da ama bütün bu olan bitenlerin arkasında bizim düşünebildiğimiz ötesinde ilahi bir denge vardır.’ söyleminde yaşananların sorumlusu olarak kendilerini gördüğünü belirtmektedir. Bağlamlı beraber ele alındığında ise Abdullah Bey, Nursema’ya evlilik sürecinde yaşadıkları için kendilerini suçladığını ve haklı olduğunu söylemektedir. Ancak buradaki haklılık, gerçekten haklı olduğunu düşündüklerinden ötürü değildir. Yaşananların gerçekleşirken bireylerden bağımsız yaratıcının kontrolünde olduğunu ifade ederek durumu, yaşaması gereken bir gereklilik olarak sunmaktadır. Bir diğer deyişle evlilik sürecinde yaşananlar kaderini. Allhtan gelen bir durumdur. İsyen etmemelisin anlamını vermektedir.
Yapısal İçeriği	-Yaşananlara karşı bir açıklama getirildiği görülmektedir. Tüm bu sıkıntılı ve zor süreçler için yaratıcıyı sorumlu tutma ve sorumluluktan kaçma söylemi görülmektedir.
Sunum İçeriği	-Sakin ve tevekkülle süreci açıklayan yavaş ve hissederek sarf edilen bir söylemdir.

Tablo 18’de 25. bölümün 69-92. dk aralığı çözümlenmiştir. Tablolaştırılan diyalogun bağlamında Nilay’ın medyum bir kadına gelecekle alakalı bilgiler (çocuğunun cinsiyeti vs.) almak için para verdiği bilinmektedir. Bunu öğrenen Pembe ve Nursema, Nilay’ı suçüstü yapmak ve kadına para kaptırmamak için bu ortama gelmiştir.

Tablo 18. 25. Bölüm Sabnelerinin Çözümlenmesi IV

(69-92 dk)	
Söylemin İçeriği	-‘Ay Nilay saçma sapan konuşma ya. Yok bizim dinimizde böyle şeyler. Kim bilir nasıl bir düzenek vardır bu evde.’ Nilay karakterinin çocuğunun cinsiyetini öğrenmek için medyuma gittiği öğrenilince ortaya konulan bu söylemde Nilay’ın bu tarz şeylere inanması ve güvenmesinin saçmalık olduğu ifade edilmektedir. İslam dininde böyle hurafe (akıl dışı olan) şeylerin olmadığını söylemektedir. -‘Nasıl olacak Umut? yani imam nikabının düşmesi için bir süre geçmesi gerekiyormuş. Yanılmıyorsam resmi nikab da öyle.’ söyleminde evlilik sürecinin nasıl gerçekleşeceğini soru olarak ortaya koymaktadır. Yeni boşandığı için imam nikahı olarak belirttiği dini nikahın yeniden gerçekleşmesi için bir süre beklenmesi gerektiğini bir başkasından öğrendiği açıktır. Resmi nikah için ise varsayım da bulunmaktadır.
Yapısal İçeriği	-Eleştirel ve açıklayıcı bir söylem söz konusudur. Kendinden emin ve korumacı bir yapı da alt metin olarak verilmektedir. -Destek beklercesine ortaya konulmuş bir soru cümlesi bulunmaktadır. Soru bir serzeniş, haykırış olduğu için cevap beklenmemekte ve söylem devam etmektedir. Öğrenilmiş bir bilginin çözüm yolu olarak sunulması söz konusudur.
Sunum İçeriği	-Heyecan ve üst perdeden gelen ses tonu, konuya hakimiyet ve haklılığını bilme durumu beden dillerine yansımaktadır. -Paylaşımçı ve heyecanlı, çaresiz ama umutsuz olmayan bir üslup ve beden dili hakimdir.

Tablo 19’da Nursema’nın ailesi ile konuşması yer almaktadır. Nursema’nın evlenmek istediği kişinin uygun olmadığı ve evlendikten sonra yaşantısının, hayat tarzının değişecek olduğu ortaya konulmuştur.

Tablo 19. 25. Bölüm Sahnelerinin Çözümlenmesi V

(92-115 dk)	
Söylemin İçeriği	-‘Şu an aşkımdan gerçekleri göremiyorsun. Bak insan evladı değişime karşı koyamaz. Doksan yaşında da olsa değişir. Sen de değişeceksin. Umut’u mutlu etmek için her şeyi yapacaksın.’ söylemi ile insanların aşık olduklarında gerçekleri göremediklerini ifade etmektedir. Bir duygu halindeyken insanların akılcı düşünemedikleri belirtilmektedir. İnsan evladı ifadesi ile ‘insanoğlu’ ayrıştırmasına girilmediği görülmektedir. Değişimin yaşa bağlı olmadığı ve her zaman değişebileceği ortaya konulmuştur. Umut’un mutlu olması için farkında olmadan bakış açısını değiştireceksin alt metnini vermektedir.
Yapısal İçeriği	- Açıklama ve öngören bir söylem ortaya konulmaktadır.
Sunum İçeriği	-Tecrübe sahibi biri olan kişinin dediklerinde haklı olduğunu, geçmiş deneyimlerine bağlı olarak bunlardan emin şekilde ifade ettiği gözlemlenmiştir.

Tablo 20’de 25. bölümün son kısmı çözümlenmiştir. Umut ve Nursema’nın evlilik hakkında yaptıkları konuşma çözümlenmiştir. Kıvılcım ile Ömer’in arasında geçen eski konuşma ve Abdullah Bey’in Pembe’ye araba alması için eve gelen galericiyle konuşması çözümlenmiştir.

Tablo 20. 25. Bölüm Sahnelerinin Çözümlemesi VI

(115-138 dk)	
Söylemin İçeriği	<p>-<i>‘Şimdi benim ne yapmam gerekiyor? Yani çünkü hazır sizinkiler de onay vermişlerken aman bir bata falan yapmayalım. Eee... Yani şimdi benim yapmam gereken yani bilmem gereken bir işte gelenek, örf, adet herhangi bir şey varsa sen bana söyle de çünkü...’</i> söyleminde yapılması gerekenin ne olduğunu öğrenme gayreti olduğu açıktır. Bunu öğrenmesinin nedeni olarak ise verilen onayın geri alınma korkusunu belirtmektedir. Dikkat edilmesi gereken inanç ve dini hassasiyeti, örf, adet olarak ortaya koymasındır.</p> <p>-<i>‘Vallahi benimkinin yenisi olsun işte ama arkası biraz geniş olsun tabii. Çünkü ben bazen namaz da kalyorum arabada abdestim olduğunda’</i> söyleminde benimkinin yenisi olsun derken alt metin arabasının eskidiği ve aynı markanın yeni modelini istediğidir. Ancak eskisinde olmayan ama yenisinde olmasını istediği özellik olarak genişliğini ifade etmektedir. Genişliği neden istediğini ise sonraki cümlesinde açıklamaktadır. Abdesti olduğunda namazı arabasında kıldığını ve bunun için geniş olmasını istediğini belirtmektedir.</p> <p>-<i>‘Yani evlenip seni eve kapatacağımı falan mı düşünüyorsun? yahut ne bileyim evlendikten sonra kafanı kapatmanı falan mı isteyeceğimi düşünüyorsun?’</i> söylemi gelecek çerçevesinde oluşturulmuştur. Evlilik ihtimalindeki kişiye baskı uygulanacağı veya sınırlandırılacağı düşüncesi soru olarak yansıtılmaktadır. Söylemde ifade edilen ‘kafanı kapatma’ ifadesi tesettürü kastetmektedir. Evlenme durumu halinde tesettüre girme konusunda bir baskı olacağını düşünülüp düşünülmediğini sormaktadır.</p> <p>-<i>‘Yani medeni insan olmak demek herkesin düşüncesine saygı göstermek demek değil mi? ama sen senin fikrine yakın olmayan birini gördüğün zaman hemen kılıcını çekiyorsun ona karşı.’</i> söyleminde medeni insan kavramının açıklamasını yapmaktadır. Kendisini medeni olarak nitelendirdiğini söyleyen biri olarak tanıma uymadığını dolayısıyla medeni olmadığını ifade etmektedir. Farklı görüşler karşısında bir savunma mekanizması oluşturduğunu, söylemiyle belirtmektedir.</p>
Yapısal İçeriği	<p>-Yapılacak herhangi bir yanlışın önüne geçilmesi için alternatif senaryoların oluşturulduğu görülmektedir.</p> <p>-Sorulan soruya yerinde olmayan bir uzunlukta açıklama yapılmaktadır.</p> <p>-Şaşkınlık ile soru formunda düşünce belirtilmektedir. Karşı tarafın düşünce yapısı eleştirilmektedir.</p> <p>-Medeni kavramının tanımı ve karşılaştırması yapılmaktadır.</p>
Sunum İçeriği	<p>-Heyecanlı ve çözüm odaklı bir üslup kullanılarak söylem ortaya konulmuştur.</p> <p>-Amacını belli eden bir yaklaşımla kendinden emin şekilde ifade edilmiştir.</p> <p>-Şaşırılmış ve hayal kırıklığı ile süreci anlamaya çalışan bir yaklaşım söz konusudur.</p> <p>-Yumuşak ama eleştirel bir üslup ile süreç betimlenmektedir.</p>

Söylem analizi ile elde edilen bulgular sonuç kısmında değerlendirilmiştir.

5. Sonuç

Televizyon, insanların zamanlarını geçirmek için elverişli bir kitle iletişim aracıdır. Televizyonda yayınlanan program türlerinden biri de dizilerdir. Dizilere yüklenen mesajlar, izleyicileri etkilemekte ve yeni bir kültür alanı oluşturmaktadır. Farklı birçok türde içeriğe sahip olan diziler bulunmaktadır. İslami kimliğin ve İslam dininin dizilerdeki sunumunu, Kızılılık Şerbeti dizisi üzerinden çözümlenmeyi amaçlayan bu araştırmada elde edilen sonuçlar detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Birinci araştırma sorusuna göre Kızılılık Şerbeti dizisi, Müslüman kimliğini ve İslam dinini gerici-uygarlık yoksunu, eğitimsiz, boyun eğen, modern olmayan, asosyal niteliklerle yansıtmaktadır. Seküler kesimi ise modern özgür, bağımsız ve eğitilmiş olarak sunmaktadır.

Çalışmanın ikinci sorusuna göre din, olumlu olarak yansımamaktadır. Hatta yanlış bilgilerle dezenformasyon oranının arttırıldığı söylenebilir. İslam dini seküler kesim tarafından eleştirilirken İslami kimliğin inşası muhafazakâr kesim tarafından da olumsuzluğu doğrular şekilde kurgulanmaktadır. Dolayısıyla dizi olumsuz ve eksik bulunduğu İslam dinini, yine olumsuz ve eksik şekilde irrasyonel, mantığa uymayan bir inanç olarak sunmaktadır. İslam dini gerek kuralları gerek hassasiyetleri ile sunulmamaktadır. Bunun aksine spekülasyon yaratacak konuları reyting uğruna öne çıkarmaktadır.

Araştırma bulguları, Kaya ve Kınter’in (2022), bazı dizilerin temel ahlaki değerleri barındırırken bazılarının ise yoğun biçimde anti ahlaki öğeler barındırdığını ifade ettikleri çalışması ile desteklenmektedir. Ayrıca Karakaya’nın (2018), din adamlarının dizi-filmlerdeki sunumunda cahil ve değişimdeki büyük engel olarak gösterildiğini ortaya koyduğu çalışması ile de bulgular desteklenmektedir. Literatürde İslam dini ve İslami kimlik çerçevesinde yapılan çalışmalar arasında bulgusal olarak ayrışan çalışmaya rastlanılmamıştır.

Araştırmanın üçüncü sorusu ile şu sonuca ulaşılmıştır. Seküler bireyler tarafından bir şekilde konu İslam’a ve İslami kimliğe getirilmektedir. İslami kimliğinin yanı sıra İslam dini, bir adet, örf veya kültürel bir öğe olarak sunulmaktadır. Seküler kesim tarafından İslami hassasiyetler, “ne alaka ne olmuş, nasıl yani, saçma” gibi söylemlerle beraber modernlik ve gelişmişlik düşüncesine dair uygunsuzluğu vurgulanarak

ortaya konulmaktadır. Dolayısıyla, bu şekilde sunmak, izleyiciyi 'bu davranışlar gerici, çağ dışı, medeniyetten yoksun, akla uygun olmayan' mesajına maruz bırakmaktadır.

Araştırmanın dördüncü sorusuna göre seküler kesim tarafından sunulan İslami kimlik olumsuz yansıtılırken İslam dinine dair yeterli bilgiye sahip olunmadığı, İslam'ın bir öge gibi görüldüğü dolayısıyla İslam'a yabancı bir portre çizildiği açıktır. "İlginç, öyle mi aa!" gibi yaklaşımlarla sanki Müslüman bir toplumda yaşanmıyormuş, Müslümanlara dair hiçbir şeyle karşılaşılmanın yansıtılmaktadır.

Dizideki seküler karakterlerin dine bakış açıları ötekileştirme ve etiketleme noktasında etkiliyken muhafazakâr kesim ise dindarlığı mecburiyet, baskı ve kurallar çerçevesinde sunmaktadır. Bu durum, bizzat dindar olarak sunulan bireyler tarafından doğrulanmaya çalışılmaktadır. Dizideki muhafazakâr kesimin İslami kimliğini sunuş şekli daha tehlikeli ve yönlendirme içermektedir. Dilek tutmak, çaput bağlamak, helva kavurmak gibi ritüeller, İslam dini için geçerli değildir. Bunları, din esaslı olarak göstermek doğru değildir. Bu duruma Zekeriya Sofrası sahnesi (Tablo 12) örnektir. Zekeriya sofrası adı altında yapılan bir ritüel, İslam dininde yer almamaktadır.

Her yaşanan olay zaten yaşanması gereken, kaderde bu vardı saplantısı ile değil de Allah'ın insanlara akıl ve irade vermesi ile açıklanmaktadır. Bu nedenle Abdullah Bey karakterinin 'ilahi denge' olarak sunduğu yaklaşım yanlıştır (Tablo 17). Allah'ın insan kaderini biliyor olmasının temel anlamı, tercih edilen şeyleri önceden bilip bunları işlemesi ile alakalıdır (Cengiz, 2001, s. 127). Bireylerin bir durum karşısında a ya da b yolundan b'yi mi a'yı mı seçeceği bilgisi ve iradesi ile birlikte bilip önceden yazmasına kader denilmektedir. Ancak bu durumdaki a yolunun tercihi ve sorumluluğu insanın iradesine ve aklına kalmaktadır. 'Zaten olacaktı' söylemi, sorgusuz itaat durumunu yansıtmaktadır. Bu da İslami kimliğin pasif ve boyun eğen niteliklere sahip olduğu gibi yanlış çıkarımlara yol açmaktadır. Yani evlilikte, arkadaş ve meslek seçiminde bireyin yaptığı hatalar, 'Allah önceden yazmıştı zaten yaşanılacaktı' şeklinde değil, bireyin 'kendi iradesiyle seçtiği ve sonuçlarına katlanması gereken durumlar' olarak anlamlandırılması gerekir.

Muhafazakâr olarak sunulan ailenin, çocuklarının evlilik öncesinde evlat sahibi olacağını öğrendiklerindeki tepkisi çok ılımlıdır. Oysa İslam dini (Buhârî, Nikâh, 107) bunu uygun görmemektedir. Bu durum İslami kimliğin yanlış sunulduğunu gösterirken şöyle de bir soruyu zihinlere getirmektedir. Aynı durum muhafazakâr kadın karakter için olsaydı bunun nasıl yansıtılacağı bir tartışma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Analiz edilen sahneler çerçevesinde bu soruya asla cevabı verilebilir. Bir adamla yalnızca çay içtiği için odasına kilitlenen dizinin kadın karakteri bu varsayımı doğrulamaktadır. Diğer sahnelerde gözlemlenenlerin aksine İslam dini namusu, terbiyeyi veya ahlakı asla bir cinsiyet üzerinde belirlememiştir. Dolayısıyla kadına olan dini hassasiyetin aynısı erkek için de geçerlidir. Bu durumun dizide tam tersi sunulması muhafazakâr kesimin yansıtılması açısından da sağlıklı değildir.

İslam dini için haram sayılanlardan biri de domuz eti (Bakara 173, Mâide, 5/3) yenilmesidir. Dizide domuz görselinin duvar kâğıdı olarak kullanılması, muhafazakâr kesim için rahatsız edici bulunmaktadır. Hoş görülmemesi ve kullanılmaması ise normalleştirmeye fırsat vermemesi açısından önemlidir. Ancak dizide domuz desenli duvar kâğıdına verilen aşırı ve abartılı tepki, muhafazakâr bireylerin anlayışsız bireyler olarak sunulmasına neden olmuştur. Oysa bu tepkinin yarısı gayri meşru çocuk için veya zina için verilmemiştir. İslam dini için zina, domuz görselinden daha az günah olarak sunulmaktadır. Aşk ve duygusallık ile yumuşatılarak erkek birey tarafından gerçekleştirildiği için evlilik dışı birliktelik normal karşılanmaktadır. Oysa dizide muhafazakâr bireylerin ruh sağlığı yerinde olmayan, anlayışsız, saplantılı olarak inanan, özgürlüğü olmadığına yönelik kimlik inşası oluşturulmaktadır. Tablo 13, sürece örnek olarak gösterilebilir. Duvar kâğıdında domuz görseli için yapılan muamele ve dindar insanlar vurgusu muhafazakâr insanların saplantılı ve irrasyonel bireyler olduğunu sürekli vurgulamaktadır. Muhafazakâr insanların bağlama uygun olmayan, modernleşemeyen, gelişmeye müsait olmayan bireyler olduğu Pembe karakterinin *geniş araç olsun bazen namaz kılıyorum* söylemi ile sunulmaktadır. Oysa İslam fihhine göre hususi araç için arabada namaz kılınmaz (Din İşleri Yüksek Kurulu, 2018, s. 194).

Seküler kesimin, İslami kimliği yansıtmasının yanı sıra muhafazakâr kesimin İslami kimliği içeriden bir bakış açısıyla 'biz' olarak yansıtması, İslam dini için daha tehlikelidir. İslam dininde baba ile korkutma diye bir geçerlilik yoktur. Bu yapım, İslam dininin TV dizilerinde ne kadar yanlış şekilde ve ataerkil sisteme hizmet ettiğine yönelik bir inşaa ile sunulduğunu göstermektedir. Bu durumda ataerkillik eşittir muhafazakâr bireyler gibi bir özdeşleştirme alt metni sübliminal olarak verilmektedir.

Müslüman bir birey, gerçek anlamıyla Müslümanlığın her detayını içselleştirerek bir inanç oluşturmuşsa bu inancı şahıslara, zamana ve imkanlara göre değiştirmez. Dolayısıyla Tablo 19'da muhafazakâr aile babası olan Abdullah karakterinin söylemi, İslam'ın bir hobi veya spor takımı gibi yansıtıldığını göstermektedir. Dini anlamda yanlış yapma kaygısı olan birisi, başkası tarafından duyulması (babası, annesi, abisi vb.) ile norm oluşturmaz. Müslüman kişi, inandığı inanç sistemine göre yalnızca Allah'a hesap verme kaygısı taşımaktadır. Bu duruma örnek olarak ise bulgular (Tablo 10-15) gösterilebilir. Allah rızası dışında, insanların hoşnutluğu için yapılan her türlü iyilik, ibadet İslam dinine göre anlamsızdır.

Araştırmada ele alınan bu konunun İslami kimliğinin ve İslam dininin dizilerdeki sunumu üzerine olması sebebiyle diziler hakkında gerçekleştirilecek çalışmalara yön gösterici olacağı varsayılmaktadır. Gelecekte yapılacak çalışmalar için öneri, İslami kimliğin yer aldığı iki farklı dizinin incelenmesi ve farklılıkların ortaya konulması olabilir. İslam dininin ve Müslüman kimliğinin dizilerdeki sunumunu ele alan bu çalışma ile ayrışmanın farklılıklardan ötürü olmadığı ötekileştirme ile öğretildiğine varılmıştır.

6. Extended Abstract

The concept of free time in human life has become more and more important because of developments in society. In evaluating these times, different activities are planned by individuals. One of these activities is watching TV series. The labeling, direction, and presentation of the scenes in the TV series can have certain effects on the viewer's perception. The religion of Islam, which has certain rules and sensitivities like every religion, is presented in TV series in very different ways. Islam, one of the monotheistic religions, is a belief system that emphasizes the need to respect other religions and the importance of tolerance among human beings. The word Islam comes from the origin of peace and trust (Karagöz et al., 2015, p. 321). In the Kızılıık Şerbeti series, there are two families in good financial health. The children of these two families meet in with each other around the university and begin to have a relationship.

The main purpose is to analyze how the religion of Islam and the Islamic identity are presented in television series with religious content. The universe of the study consists of all religious TV series broadcast on Turkish TV. The purposive sampling technique refers to the selection of the most appropriate data to serve the research in the context of the subject to be researched (Merriam, 2018). Therefore, the sample consists of the Kızılıık Şerbeti series. It has been chosen as the TV series on the agenda for the year 2023, which has religious content. It is aimed to reveal for what purpose the discourses in the series are said. It was considered appropriate to use discourse analysis, a qualitative research method. Discourse is processes that contain a narrative, knowledge, or ideology. As the first, middle, and last episodes of the series, the 1st, 12th, and 25th episodes were selected using the systematic sampling technique. Each 23-minute segment was a discussion of a scene with religious content appropriate to the purpose of the study. Analyses were carried out between May 8 and May.

Research question 1. How is Islamic identity represented in the TV series "Kızılıık Şerbeti"?

Research question 2. What is the general framework for the representation of religion in the series?

Research question 3. What kind of discourse do conservative and secular characters engage in the series?

Research question 4. How are the discourses of conservative characters and secular characters shaped by Islamic religion and identity?

According to the research question, the series reflects the Islamic identity and religion with its reactionary, uncivilized, uneducated, submissive, non-modern, and anti-social qualities. On the other hand, the secular part is presented as modern, free, independent, and educated. Religion is not portrayed in a positive. It can even be said that the rate of disinformation is increased by false information. While the religion of Islam is criticized by the secular segment, the construction of Islamic identity is also constructed by the conservative segment, which confirms the negativity. In addition to its Islamic identity, the religion of Islam is presented as a custom, customary, or cultural element. The conservative segment presents the religion and identity of Islam with a sense of necessity negatively. There is such a culture in the environment in which they were born, and it shows that these rules are followed obsessively. Every event that is experienced is explained by the fact that Allah gives people intelligence and will, not by the

obsession of 'this was meant to happen', which was meant to happen anyway. For this reason, the approach that Mr. Abdullah character's presents as the 'divine balance' is wrong.

Rituals such as making a wish, tying a rag, and roasting halva are not valid for the religion of Islam. It is not correct to practice them on a religious basis. The Zekeriya Sofrası scene (Table 12) is an example of this situation. The Islamic religion does not include a ritual performed under the name of the Zekeriya Sofrası. The religion of Islam has never defined honor, decency, or morality based on gender. Therefore, the same religious sensitivity towards women also applies to men. In terms of reflecting the conservative segment, it is not healthy to present this situation oppositely. The result of an extreme and exaggerated reaction to the pig wallpaper in the series has caused the portrayal of conservative people as unsympathetic individuals.

The limitation of the research is that the 1st, 12th, and 25th chapters of the research were analyzed due to time constraints. It is assumed that this theme will guide the research to be carried out on the TV series, as it deals with presenting Islamic identity and religion in TV series.

Keywords: TV Series, Discourse Analysis, Religion of Islam, Kızılıık Şerbeti, Islamic Identity.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Kaynakça

- Adam, B. (2017). *Dinler tarihi el kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Addai, K. (2022). Women's negative portrayal in Iraqi TV series 2022: A critical discourse analysis. *Social Sciences & Humanities Open*, 1-12.
- Akbulut, İ. (2003). İslam hukukunda suçlar ve cezalar. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52(1), 167-181.
- Akkoç, A. (2019). Geç kapitalist dönemde başarı-başarısızlık: Dizi gerçekliği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(4), 15-38.
- Balcı, Ş. & Çifçi, M. E. (2021). "Makul"ü Öldürmek: Kalifat Dizisinde Müslüman Kimliğinin Temsili . *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi* , 4 (2) , 237-250.
- Baños, J.-E., Lucena, M., & Farré , M. (2019). The usefulness of TV medical dramas for teaching clinical pharmacology: A content analysis of House, M.D. *Educación Médica*, 20(5), 295-303.
- Barker, C., & Galasiński, D. (2001). *Cultural studies and discourse analysis: A dialogue on language and identity*. ABD: SAGE Publications Ltd.
- Baş, T., & Akturan, U. (2008). *Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Beşikci, B., & Silsüpür , Ö. (2023). Spor sponsorluğuna yönelik içerik analizi: Spor toto süper lig. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*(40), 23-45.
- Boštjan, S., Vanja, I., Igor, A., & Bojan , D. (2020). Do fictional forensic and criminal investigation television shows influence students' enrollment decisions? *Journal of Criminal Justice Education*, 31(1), 23-42.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel , F. (2022). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri* (32. b.). Ankara: Pegem Akademi.
- Cengiz, L. (2001). Emeviler döneminde kader problemi. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 107-127.
- Cereci, S. (2014). Türk televizyon dizilerinin küresel başarısı: Evrensel insan yaklaşımı. *The Journal of Academic Social Science Studies*(28), 1-12.
- Creswell, W. J. (2017). *Araştırma Deseni Nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları* (3. b.). Ankara: Eğitim Kitap.
- Çetin, N. S. (2023). Dindar Aile ve Modern Aile İlişkisinde Değişim ve Çatışmaları Dizi Filmler Üzerinden Okumak: Kızılılık Şerbeti. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi* , 6 (1) , 143-165.
- Din İşleri Yüksek Kurulu. (2018). *Fetvalar* (4. b.). Ankara: Diyanet İşleri başkanlığı yayınları.
- Elkamel, F. (1995). The use of television series in health education. *Health Education Research*, 10(2), 225-232.
- Esslin, M. (2001). *Televizyon çağı: TV beyaz camın arkası*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Fairclough, N. (2001). *Language and power*. London: Routledge.
- Geçer, E., & Serbes, H. (2018). Judgment, Surveillance and Cultural Desensitization Triangle in TV Series: The Case of Black Mirror. *OPUS International Journal of Society Researches*, 8(15), 1669 -1695.
- Hassan, M. (2022, Ekim 4). *Discourse analysis – methods, types and examples*. Strategies, Processes & Techniques utilized in the collection of data: <https://researchmethod.net/discourse-analysis/> adresinden alındı
- İsam. (2020). *Temel islam ansiklopedisi* (Cilt 4). (T. Başoğlu, Dü.) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İsam. (2020). *Temel islam ansiklopedisi* (Cilt 1). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Janks, H. (1997). Critical discourse analysis as a research tool. *18*(3), 329-342 .
- Jansen, I. (2008). Discourse analysis and Foucault's Archaeology of knowledge". *International Journal of Caring Sciences*, 1(3), 107–111.
- Karagöz, İ. (2017). *Günablar, tövbe ve istiğfar* (3. b.). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Karagöz, İ., Canbulat, M., Karaman, F., & Paçacı, İ. (2015). *Dini Kavramlar Sözlüğü*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Karakaya, H. (2018). Türk sinemasında din adamı tiplmesi. *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 48-69.
- Karaman, H., Dönmez , İ. K., Çağrırcı, M., & Gümüş, S. (2007). *Kuran yolu Türkçe meal ve tefsir-1*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Kaya, S., & Kımtır, N. (2022). Yerli iki televizyon dizisinin din ve değerler psikolojisi açısından karşılaştırılması olarak incelenmesi: (Gönül Dağı ve Yasak Elma Örnekleri). *Anayasa Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 9(4), 387-416.

Kudat, A. (2015). İslâm hukukunda temsil ve amacı. *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 33-62.

Kuyucu, M. (2019). Gençlerin Türkiye’de üretilen televizyon dizilerine yönelik tutumları ve dizi tüketim faktörlerinin analizi. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 558-599.

Küçük, O., & Koçak, M. (2021). TV dizilerinde alt gelir grubunun temsili. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 11(4), 690-701.

Martı, H. (2019). *İslam nedir?* İstanbul: İleri Basım Matbaacılık.

Martínez, D. F. (2007). From theory to method: A methodological approach within critical discourse analysis. *Critical Discourse Studies*, 4(2), 125-140.

Medin, B. (2019). 15 Temmuz darbe girişimi ekseninde Türk sinemasında oksidentalist söylem: Kurtlar vadisi vatan örneği. *Selçuk İletişim*, 12(1), 444-464.

Memiş Doğan, M. (2023). Boş Zaman Etkinliği Olarak Geleneksel Medyada Muhafazakâr Kimlikler: “Ömer” ve “Kızılılık Şerbeti” Dizisi Üzerine Bir İnceleme. *GSI Journals Serie A: Advancements in Tourism Recreation and Sports Sciences*, 6 (2) , 415-427 .

Merriam, S. B. (2018). *Nitel araştırma*. (S. Turan, Dü.) Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Ormanlı, O. (2010). Son dönem Türk dizilerinde psikolojik öğeler: “ezel” dizisi örneği. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*(14), 189-206.

Öztürk, Ş. (2007). Şiddet ve TV dizileri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 3(12), 21-32.

Parker, I. (1997). Discourse analysis. P. Banister, E. Burman, I. Parker, M. Taylor, & C. Tindall içinde, *Qualitative methods in psychology: A research guide* (s. 194). Buckingham: Open University Press.

Postman, N. (2004). *Televizyon: Öldüren eğlence*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Potter, J. (2004). Söylemsel psikoloji ve söylem analizi. S. A. Arkonaç (Dü.) içinde, *Doğunun ve Batının Yerelliği* (s. 65-92). İstanbul: Alfa Yayınları.

RTÜK. (2018). *Televizyon izleme eğilimleri araştırması*. RTÜK Kamuoyu Araştırmaları: <https://www.rtuk.gov.tr/Media/FM/Birimler/Kamuoyu/televizyonizlemeegilimleriarastirmasi2018.pdf> adresinden alındı

Shehan, P. K. (1979). The effect of the television series, music, on music listening preferences and achievement of elementary general music students. *Contributions to Music Education*(7), 51-62.

Show TV. (2023). *Kızılılık Şerbeti Dizisi Hikayesi ve Oyuncuları*. Nisan 15, 2023 tarihinde Diziler: <https://www.showtv.com.tr/dizi/tanitim/kizilik-serbeti/2875> adresinden alındı

Silsüpür, Ö. (2016). Popüler ve tüketim kültürü bağlamında gazetelerin haftasonu eklerinde sundukları yaşam tarzları. *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 1(1), 122-132.

Sözen, E. (1999). *Söylem, belirsizlik, mübadele, bilgi-güç ve refleksivite*. İstanbul: Paradigma.

Tarhan, S. H., & Karakoç, E. (2020). Popüler kültür ürünü olarak televizyon dizilerinde ideolojinin sunumu. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 70-91.

TDK. (2023). *Türk dil kurumu sözlükleri*. TDK güncel sözlük: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı

TDV. (2022). *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 25.). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Türk, N., & Atlı, A. (2022). Popüler dizi-film karakterlerinin lise öğrencilerinin rol model alma davranışı üzerindeki etkisi: ‘onun gibi olsam’. *Milli Eğitim Dergisi*, 51(234), 1639-1660.

Üstündağ, A. (2019). Dizi içeriklerinin gelişim alanları açısından önemi. *Çocuk ve Gelişim Dergisi*, 2(4), 58-72.

Wood, L. A., & Kroger, R. O. (2000). *Doing discourse analysis: Methods for studying action in talk and text*. ABD: SAGE Publications.

Yeğin, M. O. (2021). İrkçilik bağlamında ‘Elite’ dizi filminin eleştirel söylem analizi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 17(34), 1487-1521.

Yıldırım Önk, Ü. (2021). Mağdur varsa izlenir: Yerli televizyon dizi tanıtımlarında mağduriyet. *Balikesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(46), 1131-1153.

Türk Basınında Göç ve Sığınmacı Temsili

Ahmet VAROL*

ÖZ

İki ülke arasında başlayan savaş ya da bir ülkenin kendi içindeki çatışmalar, kitlesel göç hareketlerine neden olabilmekte ve bu olaylar değişik ülke basınlarında geniş yer bulabilmektedir. Bu minvalde 2011 yılında başlayan iç çatışmalar sonrası Suriye’de, 2022 yılında da Rusya ile savaşa girmesinden sonra Ukrayna’da yaşanan göçlerin Türk ulusal basınında ne oranda yer aldıkları ayrıca göç etmek zorunda kalan Suriyelilerin ve Ukraynalıların haber metinlerinde nasıl temsil edildikleri bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Bu kapsamda amaçlı örneklem yöntemiyle seçilen Yeni Akit, Milliyet ve Sözcü gazetelerinin birinci sayfalarındaki Suriyeli ve Ukraynalı sığınmacılar ile ilgili haberler ve bu haberlerin iç sayfalardaki devam haberleri, van Dijk’ın haber metinleri için geliştirmiş olduğu eleştirel söylem analizi çerçevesinde analiz edilmiştir.

Araştırma kapsamında örneklem incelendiğinde dokuz haberin Suriye’de yaşanan göç olayı ile ilgili, on yedi haberin de Ukrayna’daki göçler ile ilgili olduğu belirlenmiştir. Yapılan analizler neticesinde hem Suriyeli hem de Ukraynalı sığınmacıların ülkelerinden ayrılmak zorunda kalan mağdurlar olarak temsil edilip olumlandıkları ayrıca özellikle kadın ve çocuk görselleri kullanılarak göçün dramatize edildiği görülmüştür. Yaşanan göçlerden de Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad’ın ve Rusya Devlet Başkanı Putin’in sorumlu tutularak olumsuzlandıkları anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Sığınmacı, Basın, Söylem Analizi, Temsil.

Migration and Asylum Representation in the Turkish Press

ABSTRACT

Wars or internal conflicts cause mass migration movements and these events receive wide coverage in the press. In this study, it was investigated to what extent the migrations in Syria and Ukraine were covered in the Turkish national press and how Syrian and Ukrainian refugees were represented in the news texts. In this context, the news about Syrian and Ukrainian refugees on the front pages of Yeni Akit, Milliyet and Sözcü newspapers, selected by purposeful sampling method, and the follow-up news on the inner pages of these news were analyzed within the framework of critical discourse analysis developed by van Dijk for news texts.

When the sample was examined within the scope of the research, it was determined that nine news were about the migration incident in Syria and seventeen news were about migration in Ukraine. As a result of the analysis, it was seen that both Syrian and Ukrainian refugees were represented and affirmed as victims who had to leave their countries, and migration was dramatized, especially by using images of women and children. It has been understood that Syrian President Bashar Assad and Russian President Putin were held responsible for the migrations and were negatively criticized.

Keywords: Migration, Asylum Seeker, Press, Discourse Analysis, Representation.

1. Giriş

Dünya genelinde milyonlarca insan farklı nedenlerle ülkesini terk edip başka yerlere göç etmek zorunda kalmıştır. Bu göçler bazı dönemlerde binlerce kişiyle ifade ediliyorken, özellikle savaş ve iç çatışma gibi insanların can güvenliğinden emin olamadıkları durumlarda milyonlarca insanı kapsayan kitlesel bir hareketliliğe dönüşebilmektedir. Bu hareketlilik neticesinde daha güzel bir hayata kavuşma umuduyla yola çıkmış milyonlarca insan kendi ülkesinden uzakta, yeme-içme, giyinme ve barınma gibi en temel ihtiyaçlarından bile yoksun; ayrımcılığa, kötü muameleye ve dışlanmaya da maruz kalarak kısacası maddi manevi birçok olumsuzluklar içerisinde yaşamak zorunda kalmaktadır. Bu kişilerin sayısı düşünüldüğünde olayın vehameti daha iyi anlaşılmaktadır. Örneğin 2020 yılı verilerine göre dünyadaki uluslararası göçmen sayısı 281 milyondur ve bu rakam dünya nüfusunun yüzde 3,6’sına tekabül etmektedir (IOM Türkiye). Birleşmiş Milletler Mülteci Örgütü’nün Küresel Eğilimler raporunda yer alan verilere göre ise 2021 yılı sonu itibarıyla savaş, şiddet, zulüm ve insan hakları suistimalleri nedeniyle yerinden edilmiş insanların sayısı

* **Corresponding Author/Sorumlu Yazar**, Öğr. Gör./Lect., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi/Karamanoğlu Mehmetbey University, ahmetvarol@kmu.edu.tr

Makale Gönderim ve Kabul Tarihleri/Article Submission and Acceptance Dates: 11.08.2023-03.11.2023

Citation/Atf: Varol, A. (2023). Türk basınında göç ve sığınmacı temsili. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52, 92-108. <https://doi.org/10.52642/susbed.1341670>

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

89,3 milyona ulaşmıştır (BM Mülteci Örgütü). Söz konusu verilere 2022 yılında Ukrayna'dan göç eden milyonlarca mülteci de eklendiğinde bu oran daha da yükselmektedir.

Mülteci ve sığınmacı rakamları daha detaylı incelendiğinde yaklaşık 3,8 milyonla dünyanın en büyük mülteci nüfusuna Türkiye'nin ev sahipliği yaptığı görülmektedir (BM Mülteci Örgütü) ve 3 milyon 268 bin 680 Suriyelinin (Göç İdaresi Başkanlığı) yanı sıra farklı ülkelerden yaklaşık 320 bin kişide Türkiye'de yaşamını sürdürmektedir (BM Mülteci Örgütü). Ayrıca Türkiye'deki Ukraynalı sığınmacı sayısı da 2022 yılı Ekim ayı itibarıyla 145 bine ulaşmıştır (Bakır, 2022).

Uluslararası göç hareketleri, meydana geliş sebepleri ve yarattığı etkiler nedeniyle medya için önemli bir haber konusu olmakta, medyanın konuyu ele alış biçimi de toplumun bu olaylara bakış açısını şekillendirmektedir. Zira medya, dış dünyanın algılanmasında kişiler için önemli bir faktördür ancak bu gerçekleşirken medya aktörlerinin bakış açıları ve eğilimleri de gerçekliğin kurgulanmasında belirleyici olabilmektedir. Fakat bu belirleyicilik her durumda olumlu bir sonuca götürmemekte, bazen toplumdaki mevcut olumsuz görüşlerin daha da derinleşmesine neden olabilmektedir. Özellikle toplumun refah seviyesi düşük kesimlerinin, yaşadıkları zorlukları gerekçelendirme çabalarında medyadan aldıkları bilgiler önemli yer tutmaktadır. Bununla birlikte kendini toplumun alt tabakalarında gören bireyler, psikolojik tatmin çerçevesinde kendilerinden daha aşağıda birilerinin varlığından da memnun olabilmektedir. Öyle ki toplumun dışına itilmiş ve dibe vurmuş kişiler için kendilerinin de altında birilerinin varlığını keşfetmek, onurlarını ve özsaygılarını kazanmaları adına onlar için bir fırsattır ve bu fırsat da göçmenlerin gelişidir (Bauman, 2018). Bu durum göçmen veya sığınmacı, statüsü ne olursa olsun gelen yabancılara karşı toplumun bazı kesimlerinde ırkçı ve düşmanca duyguların gelişmesine neden olabilmektedir. Bu açıdan zorunluluktan kaynaklanan kitlesel göçlerin başlangıcında “nasıl olsa bir gün dönerler” şeklindeki misafir söylemleri, sığınmacıların sayıca artmaları ve toplumda görünür olmalarıyla birlikte yerini nefret söylemine bırakabilmektedir (Dora & Sadakoğlu, 2022).

Sığınmacı algısı, bireysel tecrübelerle şekillendiği gibi medyadaki göç ve sığınmacılar ile ilgili haberlerden de etkilenebilmektedir. Bu doğrultuda savaş nedeni göçlerin ve göç etmek zorunda kalan kişilerin Türk basınındaki temsillerini analiz etmek bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Bu kapsamda Ortadoğulu Müslüman bir ulus ile Avrupalı Hristiyan bir ulusun, savaş ve ölüm tehdidi yüzünden göç etmek zorunda kalmalarının Türk ulusal basınında ne oranda yer aldıkları ve Türkiye'ye de sığınmacı olarak gelen bu iki farklı ulusun haber metinlerinde nasıl temsil edildiği bu çalışmada incelenmiştir.

Türk basınındaki sığınmacı ve mülteci haberleri ile ilgili literatür taraması yapıldığında, konuyla ilgili çok sayıda araştırmanın yapıldığı ve bu çalışmalarda genellikle ulusal basındaki Suriyeliler ile ilgili haberlere odaklanıldığı görülmektedir. Bu çalışmanın önemi ise Suriyeli sığınmacıların yanında Ukraynalı sığınmacıların da ulusal basındaki temsillerini incelemesi ve böylece iki farklı kaynak ülkeden gelen sığınmacıların temsillerindeki benzerlikleri ve farklılıkları birlikte ele almasıdır. Bunun yanında Suriyeli ve Ukraynalı sığınmacıların ve yaşanan göçün ne sıklıkla haberleştirildiğini ayrıca yaşanan göç ile ilgili olumlama ve olumsuzlamaların kimlere ne şekilde yapıldığını ortaya koymaya çalışması bu çalışmayı diğerlerinden ayıran bir başka özelliktir.

2. Göç, Sığınmacı ve Basında Temsil

Bireyin veya grubun sembolik ya da siyasi sınırları geçerek, yeni yerleşim bölgelerine ve farklı bir topluma doğru kalıcı hareketi olarak tanımlanan (Marshall, 1999) göç kavramı, insanlık tarihi kadar eski bir olgudur (Koyuncu, 2011). Göçün ve göçmenliğin geçmişi çok eskilere gitmekle birlikte, göç olayı zamanla farklı kavramları da literatüre sokmuştur. Bunlardan en yaygın kullanılanlarından biri mülteci kavramıdır. Uluslararası literatürde mülteci (IOM Türkiye); “*ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan kişidir*” şeklinde tanımlanmış olsa da ülkemizdeki Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nun 61. maddesi (mevzuat.gov.tr.) mülteciler ile ilgili bu tanımlamaya “*Avrupa ülkelerinde meydana gelen olaylar nedeniyle*” ibaresi ile coğrafi sınırlandırma getirmiş ve Avrupa ülkelerinden olmayanların mülteci olarak kabul edilmeyeceğini açıkça belirtmiştir. Bir diğer önemli kavram olan sığınmacı ise Göç Terimleri Sözlüğü'ne (goc.gov.tr.) göre; “*bir ülkeye mülteci olarak kabul edilmek isteyen ve mültecilik statüsüne ilişkin yaptıkları başvurunun sonucunu bekleyen kişi*” olarak tanımlanmıştır. Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere

sığınmacı, mültecilik öncesi süreçte bulunan kişiyi yani aday mülteciyi ifade eden bir kavramdır. Birleşmiş Milletler Mülteci Örgütü'nün verilerine göre de 2021 yılının sonu itibarıyla dünya genelinde 27,1 milyon mülteci ve 4,6 milyon sığınmacı bulunmaktadır. Bunların yüzde 83'üne düşük ve orta gelirli ülkeler ev sahipliği yapmakta hatta bu kişilerin yüzde 27'sine en az gelişmiş ülkeler sığınma hakkı vermektedir. Türkiye ise yaklaşık 3,8 milyon ile dünya çapında en büyük mülteci nüfusuna ev sahipliği yapmaktadır. Ayrıca kişi başına düşen mülteci sayısı açısından Türkiye (23'te 1), Lübnan ve Ürdün'ün ardından üçüncü sırada yer almaktadır (BM Mülteci Örgütü).

Mülteci konusunun hukuki boyutunu ele aldığımızda 1951 tarihli Mültecilerin Hukukî Statüsüne Dair Cenevre Sözleşmesi ve bu sözleşmenin 1967 tarihli Protokolü uluslararası hukukta mülteciler ile ilgili temel düzenlemeler olarak kabul edilmektedir. Bu düzenlemelerin başlıca amacı da ülkesi tarafından korunamayan kişilerin korunma ihtiyaçlarının bir başka devlet tarafından sağlanmasıdır (Öztürk, 2017). Türkiye, 1951 Sözleşmesi'ne ve 1967 Protokolü'ne taraf olmuş ancak 1951 Sözleşmesi'nin birinci maddesi kapsamında sadece Avrupa'da meydana gelmiş olaylar şeklinde coğrafi bir sınırlama bildiriminde bulunmuş ve 1967 Protokolü'nde de bu durumunu korumuştur (Zenginkuzucu, 2018). Dolayısıyla 1951 Cenevre Sözleşmesi'nde izah edilen mülteci tanımına Türkiye'nin yapmış olduğu coğrafi şart bildirimini nedeniyle Avrupa dışından gelenlere Türkiye'de mülteci statüsü verilememektedir (Mollaalioglu, 2020).

2010 yılında önce Tunus'ta başlayıp ardından çok sayıda Ortadoğu ülkesine yayılan "Arap Baharı", ilk etapta toplumların baskıcı ve otoriter devlet yönetimlerine meydan okuması gibi görünse de Ortadoğu'nun petrol ve doğalgaz kaynakları ile ilgilenen Batılı devletlerin de bunda etkisi olduğu anlaşılmaktadır (Coştan & Yaylı, 2020). Bu olayların 2011 yılında Suriye'de de iç savaşın başlamasına neden olmasının ardından Suriye'den Türkiye'ye ilk göç hareketi 29 Nisan 2011 tarihinde Hatay'ın Yayladağı ilçesinde 252 kişilik bir grubun sınırı geçmesiyle yaşanmıştır (Fansa, 2021). Türkiye'de yetkililer bu durumu geçici olarak değerlendirip "misafir" olarak tanımlanan Suriyelilerin barınma, yeme içme ve sağlık gibi temel ihtiyaçlarını karşılasalar da (Kaya & Eren, 2015) bu sayının giderek artması ile birlikte Suriye'den gelen kişilere resmi bir tanımlama yapılması ihtiyacı doğmuştur. Ancak taraf olunan antlaşmalar gereği mülteci statüsü verilemeyen Türkiye'deki Suriyelilere başlangıçta herhangi bir hukuki karşılığı bulunmayan "misafir" ifadesi kullanılmış ve bunun da ilerleyen süreçte bazı problemlere neden olabileceği düşünülerek 2011 yılı ekim ayından itibaren İçişleri Bakanlığı'nca Suriyeli sığınmacılara "geçici koruma" statüsü verilmiştir (Pandir, Efe, & Paksoy, 2015). Yaşanan kitlesel göçler sonrasında bazı yasal düzenlemelere tekrar ihtiyaç duyulmuş ve 2013 yılında Türkiye'nin yabancılar ve uluslararası koruma konusundaki işlemlerine hukuki dayanak oluşturan 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) kabul edilmiştir (Menekşe, 2018). Suriyelilerin hukuki statüsünü belirleme açısından en önemli adım ise 22 Ekim 2014 tarihinde yürürlüğe giren Geçici Koruma Yönetmeliği ile olmuştur. Böylece belirsizlik ve güvensizlik ifade eden 'misafir' söyleminden vazgeçilip, tanımlanmış hak ve ödevleri barındıran ve bazı hizmetlerin garanti edildiği bir mevzuat oluşturulmuştur (Ayçiçek & Tecer, 2018). Ülkemizde sadece Suriye'den gelenlere uygulanan özel bir statü olan "Geçici Koruma" rejimi, Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nun "Geçici Koruma" başlıklı 91.maddesinde (mevzuat.gov.tr): "Ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen yabancılara geçici koruma sağlanabilir." şeklinde tanımlanmıştır. Geçici koruma gibi istisnai bir statünün Suriyelilere verilmesinin nedeni ise bu kişilerin "misafir" olarak kabul edilip savaşın bitmesi ile evlerine döneceklerinin varsayılması ve sığınan kişi sayısının çok fazla olmasıdır. Ancak Suriye'deki savaşın bitmemesi ve kısa vadede bitecek gibi gözükmemesi, geçici koruma statüsünün sürdürülebilirliğinde problemlere neden olabilecek bir durumdur (Koyuncu, 2018).

Yakın geçmişte yaşanan ve ülkemizi de ilgilendirip çalışmamıza konu olan bir başka göç olayı Ukrayna'da yaşanan kitlesel hareketlilikdir. Öncelikle bu olayın tarihsel arka planına bakılacak olursa Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) 1991'de dağılmasından sonra ekonomik olarak belirli bir güce ulaşan ve kendisini SSCB'nin mirasçısı kabul eden Rusya, Sovyetler Birliği'nden ayrılan ülkeler üzerinde etkisini sürdürmek istemiştir. Ayrıca Rusya'nın kendi bölgesinde Amerika ile iyi ilişkiler içerisinde olan veya Avrupa Birliği'ne üye olmuş bir ülke istememesi, bunun yanında bölgenin enerji politikalarını da kendi belirlemek istemesi (Hacıtahiroğlu, 2014) bazı uluslararası problemlerin yaşanmasına neden olmuştur. Ukrayna ile Rusya arasındaki siyasi gerginlik Rusya'nın 2014'de Kırım'ı ilhak etmesiyle iyice tırmanmış

(Lloyd & Sirkeci, 2022), 22 Şubat 2022 tarihinde Rusya Devlet Başkanı Putin'in "Ukrayna için özel bir askeri operasyon yürütme kararı aldım" açıklamasıyla birlikte savaşa dönüşmüştür (Eşidir & Bak, 2022). Savaşın başlaması da Ukrayna'da hem ülke içinde hem de ülke dışına doğru büyük bir göç hareketine neden olmuştur. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) savaşın başlarında yaklaşık 4 milyon mültecinin ülkeden kaçabildiğini ifade etse de Avrupa Birliği yetkilileri bu sayının ilerleyen süreçte 7 milyonu geçtiğini belirtmiştir (Ociepa-Kicińska & Gorzalczyńska-Koczkodaj, 2022). Bunun nedenlerinden biri, Avrupa Birliği ülkelerinin daha önceki göç hareketlerine karşı kapalı kapı politikası uygularken Ukraynalı sığınmacılara karşı "Açık Kapı Politikası" uygulamasına geçmeleridir (Sansar, 2022). Bu uygulamanın dayanağı Avrupa Birliği'nin 2001 yılında kabul ettiği Geçici Koruma Yönergesi'dir. Bu yönergeye istinaden açık kapı uygulamasıyla Avrupa Birliği ülkelerine gelen Ukraynalılara "Geçici Koruma Statüsü" verilmiş ve bu statü altı aylık periyotlarla bir yıl uzatılacak şekilde düzenlenmiştir (Boyras, 2022). Türkiye'ye gelen Ukraynalılar ise Göç İdaresi Başkanlığı'na 1951 Cenevre Mülteci Sözleşmesi'ne istinaden "mülteci" kabul edilip bu şekilde kayıt altına alınmışlardır (Bakır, 2022).

Ülkemizdeki Suriyeliler resmi olarak "geçici koruma", Ukraynalılar ise "mülteci" statüsünde yer almaktadır. Ancak çalışmanın konusunu Suriye'de ve Ukrayna'da yaşanan göçler ve göç etmek zorunda kalan kişiler oluşturduğundan, herhangi bir anlam karmaşası olmaması adına hem Suriyeliler hem de Ukraynalılar için bu çalışmada "sığınmacı" kelimesi kullanılmıştır. Ayrıca literatürde ve çok sayıda akademik çalışmada her iki grup için "sığınmacı" kavramının çok sık kullanılması, yine bu kişilerin ülkelerini terk edip Türkiye'ye sığınmak zorunda kalmaları gibi faktörler sebebiyle bu çalışmada Suriyeliler ve Ukraynalılar için "sığınmacı" kavramının kullanılmasının daha kapsayıcı olacağı değerlendirilmiştir.

Haberler, gerçek olayların kitlelere aktarımı olsalar da aslında kurgulanmış birer metindir. Bu sebeple bütün kurgulanmış metinlerde olduğu gibi haberler de belirli bir söyleme sahiptir (Tokgöz, 2003). Söyleme ilgili bu gerçeklikte haberlerin tarafsızlığı, nesnelliği ve içeriğinde herhangi bir ideoloji barındırıp barındırmadığı gibi soruları her zaman gündemde tutmuştur. Sonuçta haberi yapan insandır ve haberin ana malzemesi olan olayı gözlemlerken, olaya şahit olanlarla görüşürken veya diğer haber kaynaklarından bilgi alırken kendi yorumlarını ya da değerlendirmelerini işin içine sokabilmekte ve böylece habere konu olan olayı dönüştürebilmektedir. Bu şekilde gerçekle aynılığını kaybeden haber, gerçeğe dayalı bir kurgu olabilmektedir (Güngör, 2011). Bununla birlikte söylemsel bir güce sahip olan haber, üretim aşamasında medya profesyonellerinden ya da medya kuruluşunun yayın politikasından dolayı bazı öznel yargıların doğmasına da neden olabilmektedir. Bu öznellik, okuyucunun/izleyicinin dünyayı algılamasında ve anlamlandırmasında hatalara ya da eksikliklere sebebiyet verebilmektedir (Aydın Varol, 2020). Bu nedenle gerçekle onun temsili arasındaki ilişkiye çok dikkat etmek gerekir. Zira medya, temsiller vasıtasıyla gerçek yaşamdaki eşitsizlikleri ve sorunları yeniden üretirken, bunları meşrulaştırma, derinleştirme, pekiştirme ve böylece gerçeği şekillendirme gücüne de sahip kitlesel bir araç haline gelmektedir.

Türk basınındaki sığınmacı ve mülteci haberleri çok sayıda araştırmaya konu edilmiştir. Örneğin İbrahim Efe 2015 yılında yapmış olduğu çalışmada, 2011 ile 2015 yılları arasında ulusal sekiz gazetenin internet sitelerindeki haberleri ve köşe yazılarını inceleyerek Suriyeli sığınmacılar ile ilgili temsilleri ve söylemleri analiz etmiş; Pandır ve arkadaşları 2015'de yaptıkları araştırmada, ulusal beş gazetede 388 haber metnini ve 174 görseli Suriyeli sığınmacı temsili açısından incelemişlerdir. Göker ve Keskin, 2015 yılında yaptıkları çalışmalarında basındaki Suriyeli temsiline odaklanmışlar; Doğanay ve Çoban Keneş de 2011 ile 2014 yılları arasında ulusal üç gazetede yayınlanan bin 22 haberi ve köşe yazısını yine Suriyeli sığınmacılar çerçevesinde analiz etmişler; Paksoy ve Şentöregil ise Suriyeli sığınmacıların Türk basınında nasıl yansıtıldıklarını ve tartışıldıklarını ortaya koyabilmek adına 2011 ile 2015 yılları arasında ulusal beş gazetede 2 bin 321 haber metnini ve köşe yazısını incelemişlerdir. Görüldüğü üzere Türk basınında sığınmacıların nasıl temsil edildiklerine dair çalışmalar çoğunlukla Suriyeli sığınmacılara yönelik araştırmalardır. Elbette bunun en önemli nedeni ülkemizdeki mülteci ve sığınmacıların büyük çoğunluğunu Suriyelilerin oluşturmasıdır. Yapılan çalışmalar ana hatlarıyla değerlendirildiğinde ise gazetelerin sahip oldukları ideolojiler doğrultusunda sığınmacı temsili ürettikleri, bazı gazetelerin sığınmacı sorununu insani ve İslami açıdan ele aldığı, bazılarının ise sığınmacıları hükümet eleştirisi için araçsallaştırdıkları (Efe, 2015), Suriyeli sığınmacıların "yoksul" ve "yardıma muhtaç" şeklinde temsil edildiği ancak bazı haberlerde doğrudan tehdit kaynağı olarak da gösterildikleri (Pandır, Efe, & Paksoy, 2015), bir yandan Suriyelilerin

toplumdaki sorunların merkezine konumlandırıldıkları ve ‘günah keçisi’ ilan edildikleri diğer yandan edilgen ve mağdur olarak tanımlandıkları (Göker & Keskin, 2015), sığınmacıların “savaş kaçkını”, “terörist”, “korkak”, “cahil” gibi olumsuz sıfatlarla nitelendiği ırkçı söylemlerin de olduğu (Doğanay & Çoban Keneş, 2016) ve haberlerde sığınmacıların kendi seslerini duyurmalarına çok fazla fırsat verilmediği, bu durumun Suriyeli sığınmacıların basında aktif özne konumuna gelmesini engellediği ayrıca hukuki statüleri farklı olmasına rağmen Türk basınında mülteci ile sığınmacı kavramlarının birbirleri yerine kullanıldıkları (Paksoy & Şentöregil, 2018) anlaşılmıştır. Bunlarla birlikte 2022 yılında yapılan bir araştırmada Suriyeli, Afgan ve Ukraynalı göçünün gazetelerde nasıl sunulduğu ulusal üç gazete kapsamında incelenmiş ve haberlerin çoğunlukla duyulan rahatsızlıklar ve siyasi içerikler ile ilgili olduğu belirlenmiştir (Tiryaki, 2022). Bu çalışmada ise yukarıda bahsedilen çalışmalara benzer şekilde sığınmacıların ulusal basındaki temsillerine odaklanılmış ancak bu çalışmalardan farklı olarak Suriyeli ve Ukraynalı sığınmacıların ve yaşanan göçün ne sıklıkla haberleştirildiği, farklı iki ulustan gelen sığınmacıların temsillerindeki benzerlikler ve farklılıkların neler olduğu ayrıca yaşanan göç ile ilgili olumlama veya olumsuzlamaların ne şekilde yapıldığı bu çalışma kapsamında ele alınmıştır.

3. Araştırmanın Metodolojisi

Bu çalışmada örneklem olarak belirlenen gazetelerin ilk sayfalarında ve ilk sayfalardaki haberlerin devamı niteliğinde olan iç sayfalardaki sığınmacılar ile ilgili haberler, van Dijk’ın haber metinleri için geliştirmiş olduğu eleştirel söylem analizi yöntemi ile incelenecektir. van Dijk geliştirdiği bu yöntemde haber metinlerini makro ve mikro yapılar açısından ele almakta, makro yapılar çözümlemesi kapsamında metni; başlık, haber girişi (varsa spot), ana olay, haber kaynağı, ardaalan ve bağlam bilgisi, olayın tarafı varsa onun olay hakkındaki görüşleri gibi unsurlarla incelemektedir (van Dijk, 1983). Mikro yapı çözümlemesinde ise haber metnini; sentaktik yani sözdizimsel çözümleme, bölgesel uyum, sözcük seçimi ve haberin retorik şekline dört aşamada ele almaktadır (van Dijk, 1983). Bu şekilde çalışma kapsamında örneklem olarak seçilen haberler, van Dijk’ın ortaya koyduğu makro ve mikro yapılar temelinde analiz edilecek ve böylece Suriye ile Ukrayna’da yaşanan göç olaylarının ve sığınmacıların Türk basınında nasıl temsil edildiği ortaya konmaya çalışılacaktır.

Araştırmanın evrenini Türkiye’de yayın yapan ulusal gazeteler oluşturmaktadır. Örneklemi ise farklı yayın politikalarına ve hedef kitlelere sahip olması bakımından amaçlı örneklem yöntemiyle seçilen Yeni Akit, Milliyet ve Sözcü gazeteleri oluşturmaktadır. Örneklem seçiminde amaçlı örneklem yönteminin kullanılmasının nedeni ise; sınırlı sayıdaki kaynaktan bilgi açısından zengin olanlarının belirlenmesi ve seçilmesi için (Yağar & Dökme, 2018) amaçlı örneklem yönteminin kullanışlı bir metod olmasıdır. Ayrıca amaçlı örneklem yöntemiyle araştırmacı, kişisel gözlemleri çerçevesinde araştırmasına uygun özelliklerde bir örneklem oluşturabilmektedir (Gürbüz & Şahin, 2018). Bu kapsamda araştırma örneklemini olarak belirlenen Yeni Akit, Milliyet ve Sözcü gazetelerinin birinci sayfalarındaki ve birinci sayfalarında verilir iç sayfalarda devam eden Suriye’de ve Ukrayna’da yaşanan göç hareketleri ve sığınmacılarla ilgili haberler, Teun van Dijk’in haber metinleri üzerine geliştirdiği eleştirel söylem analizi yöntemi ile incelenecektir.

Ülkemizdeki Suriyeli ve Ukraynalı sığınmacıların sayıları göz önüne alındığında, bu iki göç hareketinin topluma ve haber medyasına yansımalarının aynı olması beklenemez. Zira ülkemizdeki Suriyelilerin sayısı milyonlarla ifade edilirken, Ukraynalı sayısı on binlerle sınırlıdır. Bu farklılığın herhangi bir yanılgıya neden olmaması adına da her iki ülkeden Türkiye’ye gelen kişilerin sayıları belirli bir orana ulaştığı tarihler dikkate alınarak örneklemin sınırlılığı belirlenmiştir. Şöyle ki Suriye’de iç karışıklıklar 2011 yılında başlamış olsa da başlangıçta kitlesel bir hareketlilik yaşanmamıştır. Ancak şiddet olaylarının devam etmesi üzerine kalabalık gruplar halinde göçler başlamış ve 2012 yılında binlerce Suriyeli ülkemize gelmiştir. Göç İdaresi Başkanlığı verilerine göre de (Göç İdaresi Başkanlığı) 2012 yılı itibarıyla ülkemizdeki Suriyeli sayısı 14.237’dir. Yani 2012 yılı ülkemizdeki Suriyelilerin binlerce kişi şeklinde ifade edildiği ve toplumda daha görünür hale geldikleri dönem olmuştur. Bu nedenle Suriyeli sığınmacılar ile ilgili haberler için 2012 yılından bir aylık süre baz alınmıştır. Ukraynalı sığınmacılar ile ilgili haberler için ise 2022 yılı Mart ayı belirlenmiştir. Bunun nedeni Rusya ile Ukrayna arasındaki savaşın 2022 yılı Şubat ayında başlaması ve çatışmaların başlamasıyla birlikte milyonlarca Ukraynalının yaşadıkları bölgeleri kitleler halinde terk etmeleridir. Birleşmiş Milletler Mülteci Örgütü verilerine göre (BM Mülteci Örgütü), 2022 yılı Haziran ayının ilk haftası itibarıyla yani

savaşın başlamasından sonraki ilk üç ay içerisinde Ukrayna'dan yaklaşık 7,3 milyon sınır geçişi yapılmış ve Avrupa genelinde 4,8 milyon Ukraynalı mülteci kayıt altına alınmış ve bu kişilerden bir kısmı da Türkiye'ye gelmiştir. Bu kapsamda belirtilen gerekçeler nedeniyle Suriyeli sığınmacılar ile ilgili haberler için 01.03.2012 ila 30.03.2012 tarih aralığı, Ukraynalı sığınmacılar için ise 01.03.2022 ila 31.03.2022 tarih aralığı örneklemin inceleyeceği tarihler olarak belirlenmiştir.

4. Bulgular

Çalışma kapsamında araştırma örneklemini oluşturan Yeni Akit, Milliyet ve Sözcü gazetelerinin birinci sayfaları 01.03.2012 ila 30.03.2012 tarih aralığında incelendiğinde; Yeni Akit gazetesinde iki, Milliyet gazetesinde üç, Sözcü gazetesinde dört haberin Suriye'de yaşanan göç olayı ile ilgili olduğu ayrıca bu haberlerin tamamının iç sayfalarda devam ettiği ve olayların iç sayfada daha detaylı verildiği görülmüştür. Söz konusu gazetelerin birinci sayfaları 01.03.2022 ila 31.03.2022 tarih incelendiğinde; Yeni Akit gazetesinde sekiz, Milliyet gazetesinde yedi ve Sözcü gazetesinde iki haberin Ukrayna'da yaşanan göç hareketi ile ilgili olduğu ve söz konusu on yedi haberden on dördünün iç sayfalarda detaylandırılarak aktarıldığı anlaşılmıştır.

Suriye'de yaşanan göç ile ilgili olarak Yeni Akit gazetesinin ilk haberi 20 Mart 2012 tarihinde yayınlanmıştır. Haber makro açıdan analiz edildiğinde, tematik olarak "*Suriyeli mülteci 16 bini aştı*" başlığı kullanılmış ancak herhangi bir ara başlığa veya spota yer verilmemiş, şematik yönden Dışişleri Bakanlığı'nın açıkladığı Türkiye'ye giriş yapan Suriyeli sayısı, daha önce Türkiye'ye gelen Suriyelilerin yeni gelenleri coşkuyla karşılamaları ve bu kişilerin Türkiye'ye sevgi gösterisinde bulduklarına dair bilgiler yer almıştır. Ayrıca "*Esad'ın zulmünden kaçarak Türkiye'ye sığınan Suriyeliler*" şeklindeki giriş cümlesi ile göç olayının arka planı/nedeni belirtilmiştir. Mikro açıdan haber ele alındığında, sentaktik olarak etken cümleler kullanılarak zulmü yapan ve zulümden kaçan özneler açıkça ifade edilmiş, sözcük seçimi olarak da 'zulüm' ibaresi kullanılarak göçe bir gerekçe gösterilmiş ve bu şekilde göç olayı meşrulaştırılmıştır.

Haberin iç sayfalardaki devamı makro açıdan ele alındığında, tematik olarak "*Gözleri sınırın ötesinde kalpleri burada*" başlığı, "*Mehmetçik nöbet tutuyor*", "*Türkiye'ye sığınanların sayısı 16 bini geçti*", "*Çadırda ikiz sevinci*", "*Ülkelerini özliyorlar*" ve "*Tüm ihtiyaçları karşılanıyor*" ara başlıkları kullanılmış, şematik olarak Türkiye'ye gelen Suriyelilerin ülkelerinden ayrılış nedenleri ve Türkiye'de bu kişilere yapılan yardımların bilgisi verilmiştir. Mikro analiz kapsamında sentaktik olarak yine etken cümlelerin kullanıldığı haberde, bu kişilerin Suriye Devlet Başkanı Esad'ın zulmünden kaçtıkları ve Türkiye'ye sevgi gösterisinde buldukları belirtilmiştir. Bölgesel uyum açısından, kamplarda kalan kişilerin günlük yaşamları hakkında bilgi verilerek önceki genel ifadeler örneklendirilmiş, haberin retorik ise bu kişilerin Suriye'de ve Türkiye'de yaşadıkları kıyaslanarak, sığınmacıların fotoğrafları kullanılarak ve Türkiye'deki kampta kalanların görüşleri aktararak güçlendirmiştir. Ayrıca sözcük seçimi açısından, sığınmacılardan bahsedilirken "*misafir edilen Suriyeliler*" ifadesi kullanılmış ve yapılan röportaja istinaden bu kişilerin ülkelerine mutlaka döneceklerini söyledikleri belirtilmiş böylelikle gelen Suriyelilerin Türkiye'de misafir oldukları ve ülkelerine geri dönecekleri haberin satır aralarında vurgulanmıştır. Bu tür ifadelerin kullanılmasındaki neden ise çoğunlukla bu kişilere karşı oluşacak olumsuz algının en temel sebeplerinden biri olan '*yük*' temasının önüne geçmektir. Zira göçmenlere/sığınmacılara yönelik karşıt söylemler geliştirilirken en güvenli yöntemlerden biri, bu kişilere yardım etmeye veya onları kabul etmeye mali olarak ülkenin gücünün yetmeyeceğini söylemektir (van Dijk, 2003).

Yeni Akit gazetesinin 21 Mart 2012 tarihli ikinci haberi makro açıdan incelendiğinde, tematik olarak sadece "*Esad zulmünün canlı tanıkları*" başlığı kullanılmış, bunun haricinde herhangi bir içeriğe yer verilmemiştir. Gazetenin iç sayfalarındaki devamı makro çözümleme kapsamında analiz edildiğinde, tematik olarak "*Esad'ın askerleri acımasızca saldırtıyor*" başlığı, "*Zalimin ordusunun sivilleri hedef alan saldırılarında yaralanan Suriyeliler Akit'e konuştu*" spotu, "*Organlarının çoğunu kaybetti*", "*Zeyd'in bağırsaklarının çoğu alındı*", "*Yaralı ayağı ile dört saat yürüdü*", "*Topuğu parçalanmış yüzü feci yanmış*", "*Gencin dizini koparana kadar ateş ettiler*", "*Canını kurtardı, bacağı kırıldı*" ara başlıkları kullanılmıştır. Habere şematik açıdan bakıldığında, Suriye'de yaralanıp Türkiye'de tedavi olan kişiler ve bu kişilerin yaşadıkları olaylar hakkında bilgi verilerek, bu kişilerin görüşlerine yer verilmiştir. Haber mikro açıdan analiz edildiğinde sentaktik olarak etken cümleler kullanılmış, Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad zalim bir diktatör, Suriye'deki siviller ise havan toplarının

hedefi olan, bağırsakları yere dökülen, topuğu kopan ve bilincini yitirmiş insanlar olarak ifade edilmiş, görgü tanıklarının söylemleri ile fotoğrafları birlikte kullanılarak haberin retorığı desteklenmiştir. Sözcük seçiminde Suriye Devlet Başkanı Beşir Esad'dan sıklıkla 'zalim' olarak bahsedilirken, Suriye'den gelenler zulümden kaçan kişiler olarak vurgulanmış ve bu şekilde yaşanan göç olayı meşrulaştırılmıştır. Bunun yanında yine sözcük seçimi açısından mülakat yapılan kişilerin açıklamaları, bu kişilerin desteklendiğini gösteren 'dedi, söyledi, konuştu' şeklindeki kelimeler kullanılarak verilmiştir.

Suriye'deki göç olayı ile ilgili olarak Milliyet gazetesindeki ilk haber 10 Mart 2012 tarihinde yayınlanmıştır. Makro analiz kapsamında tematik olarak "Esad'ın 4 generali Türkiye'ye kaçtı" başlığıyla verilen haberde, Suriye ordusundan kaçan bazı askerlerin Türkiye'ye geldiği ve bu olayın Esad rejimine darbe vurduğu belirtilmiş ancak şematik olarak bu olaya neyin sebep olduğu ya da olayın arka planının ne olduğu bilgisi yer almamıştır. Çalışmanın amacına yönelik mikro açıdan unsurlar barındırmayan haberin iç sayfadaki devamında, makro açıdan tematik olarak "Esad'ın generalleri Türkiye'ye firar etti" başlığı, "234 kişi geldi", "Türk istihbarattan yardım", "Kapı hep açık kalacak" ara başlıkları kullanılmış, şematik çözümleme yönünden bakıldığında, Suriye ordusundan kaçıp Türkiye'ye gelen askerler ve siviller hakkında bilgi verilmiş, Beşir Esad'ın siyasi açıdan güç kaybettiğine dair olumsuzlama yapılmış, muhalif gruplara Türkiye'nin yardım ettiğinden ve o bölgedeki kaçakçılıkla ilgili iddialardan bahsedilmiş ancak bu olayların neden yaşandığına dair diğer bir ifadeyle arda lan konusunda herhangi bir bilgi verilmemiştir. Mikro analiz çerçevesinden ise ağlayan çocuk fotoğrafıyla yaşanan olaylar daha da dramatize edilerek haberin retorığı güçlendirilmiştir.

Milliyet gazetesinin Suriyeliler ile ilgili ikinci haberi 16 Mart 2012 tarihinde yayınlanmıştır. Makro analiz kapsamında tematik olarak "Suriye'den 300 bin kişi gelebilir..." başlığı bulunan haberde, şematik açıdan Suriye rejiminin muhaliflere yönelik baskısının göçe neden olduğu ve bu nedenle 300 bin kişinin Türkiye'ye gelebileceği ifade edilerek Türk yetkililerin buna hazırlık yaptığı belirtilmiştir. Böylece yaşanan göçe sebep olarak siyasi baskılar gösterilmiş ve bu şekilde göç olayı meşrulaştırılmıştır. Bunun yanında Suriye'de kaybolan ve haber alınamayan Türk gazetecilerin bilgisi de haberde verilerek Suriye'de yaşanan kaos vurgulanmıştır. Mikro çözümleme açısından bakıldığında bir aracın içindeki gençlerin ve çocukların fotoğrafı kullanılarak ve Beşir Esad'ın eşi Esmâ Esad'ın lüks alışveriş harcamalarından bahseden bir başka habere bu haberle aynı sayfada yer verilerek haberin retorığı desteklenmiştir. Bu şekilde bir tarafta bombalanan insanların diğer yanda lüks yaşamlarında herhangi bir değişiklik olmayan insanların haberleri yan yana verilerek haberin retorığı arttırılmıştır. Haberin iç sayfadaki devamında, makro yönden tematik olarak "Hatay'a 300 bin kişi gelebilir" başlığı ve "Sınırda büyük göç alarmı" spotu kullanılmıştır. Mikro açıdan bakıldığında sentaktik olarak etken cümleler kullanılan haberde, Suriye Devlet Başkanı Beşir Esad sivil halka askeri operasyonlar yapan kişi olarak belirtilmiş ve bölgesel uyum çözümlemesi dahilinde nedensellik bağı kurularak yaşanan bu olayların büyük bir göç dalgasına neden olabileceği ve Türkiye'deki kamplarda kalan Suriyelilerin Beşir Esad'ı protesto eden gösteriler düzenledikleri belirtilmiştir. Yine bölgesel uyum kapsamında yaşanan olaylara geçmişten bir örnek verilmiş ayrıca Suriyeli çocukların ve kadınların olduğu fotoğraflar kullanılarak haberin retorığı güçlendirilmiştir.

Suriyeliler ile ilgili Milliyet gazetesinin üçüncü haberi 17 Mart 2012 tarihli sayısında yer almıştır. Makro analiz olarak tematik açıdan "Korkuyoruz kampta Esad'ın adamları var" başlığının, "Reyhanlı'da kampta kalan Suriyeli mülteciler Esad'ın Türkiye'ye sızan ajanlarından tedirgin" ara başlığının ve "Milliyet Hatay'daki mülteci kampında" spotunun kullanıldığı haberde, şematik olarak Hatay'ın Reyhanlı ilçesindeki kampta kalan Suriyeli sığınmacıların Türkiye'ye sızmış Suriyeli ajanların kendilerine zarar vereceklerinden endişe ettikleri, bu yüzden kamptakilerin çoğunun fotoğraf çektiirmek veya röportaj vermek istemedikleri bilgisi verilmiştir. Mikro açıdan kampta kalan kişilerin görüşlerine yer verilerek ve sadece Suriyeli bir kadının yer aldığı fotoğraf kullanılarak haberin retorığı desteklenmiştir. Haberin iç sayfadaki devamında, makro analiz açısından tematik olarak "Türkiye kapıları açsa kimse Suriye'de durmaz" başlığı ve "Kaçanlara ateş açılıyor", "Sığınmacı sayısı 14 bini aştı", "Çocukların oyunu 'isyanlık'", "30 kişilik gruplarla kaçıyorlar" ara başlıkları kullanılmış ve şematik açıdan Türkiye'ye gelen sığınmacıların Suriye'de yaşadıkları olaylar hakkında bilgi verilmiştir. Haber mikro çözümleme kapsamında ele alındığında, sentaktik olarak etken cümleler kullanılmış ve Suriye Devlet Başkanı Beşir Esad şiddet uygulayan, sığınmacılar ise bu şiddetten kaçan özneler olarak belirtilmiştir. Bölgesel uyum açısından cümleler arası nedensellik ilişkisi kurularak yapılan

şiddetin yaşanan göçe sebep olduğu ifade edilmiş ve görgü tanıklarının ifadelerine başvurularak haberin retoriği güçlendirilmiştir. Şöyle ki kamptaki sığınmacılardan birinin evi rejim ordusu tarafından yakıldığı için bu kişinin ailesi ile birlikte kaçmak zorunda kaldığı, bir başka sığınmacının rejim ordusu ile çatıştığı ve yaralanınca kaçmak zorunda kaldığı, diğer bir sığınmacının rejim ordusu tarafından evinin basıldığı ve üç abisinin öldürüldüğü, bu olaylarda rejim ordusunun çocuk kadın ayırımı yapmadığı, yine kamptaki çocukların kaçmasalardı Beşir Esad'ın kendilerini döveceklerini söyledikleri ifade edilerek yaşanan göç olayı tanıkların beyanları ile üstü kapalı şekilde zorunluluk olarak ifade edilmiş ve bu şekilde yapılan göç meşrulaştırılmıştır. Sözcük seçimi yönünden habere bakıldığında ise kaynağın desteklendiğini gösterir nitelikte *'diyor, diyorlar, anlatıyorlar, konuşmaya başladıklarında acı dillerinden dökülüyor, yaşanan vahşeti kelimelere döküyor'* şeklinde ifadelerle yer verildiği görülmektedir.

Belirlenen tarih aralığında Sözcü gazetesi incelendiğinde, Suriye'de yaşanan olaylar ile ilgili ilk haber 10 Mart 2012 tarihinde verilmiştir. Makro açıdan incelendiğinde tematik olarak *"Suriyeli iki general Türkiye'ye sığındı"* başlığı kullanılmış, şematik olarak Suriye'de rejime muhalif iki generalin Türkiye'ye sığındığı bilgisi verilmiş ancak bunun nedeni yani ardalan bilgisi haberde yer almamıştır. Haberin iç sayfalardaki devamında, makro analiz açısından tematik olarak *"İki Suriye generali Türkiye'ye sığındı"* başlığı kullanılmış, şematik yönden Suriye'de iç karışıklıklar olduğu ve Beşir Esad yönetiminin darbe aldığı belirtilmiş ancak olayların detaylarına girilmemiş ayrıca Suriye yönetiminin teröristlere ait bazı silahların görüntülerini yayınladığı ve bu silahlardan bazılarının Suriye'ye Türkiye'den sokulduğunun ileri sürüldüğü belirtilmiştir. Mikro analiz açısından ise sözcük seçimi olarak *'iddia ettiği, öne sürüldü'* ifadelerine yer verilmiş dolayısıyla kaynağın söylemlerinin desteklenmediği görülmüştür. Yine haberin içeriği şematik açıdan ele alındığında olaylar ile ilgili bilgiler verilirken Beşir Esad'a ve rejime ya da Suriyeli sığınmacılara yönelik herhangi bir olumlama veya olumsuzlama yapılmamıştır. Haberin retoriğini güçlendirmek adına çoğunluğu çocuklardan oluşan bir grubun tel örgüler arkasındaki fotoğrafına yer verilmiş ve fotoğrafın altına *"Hatay'daki Suriyeliler, Esad karşıtı eylem yaptı"* şeklinde tek cümlelik bir açıklama yapılmıştır. Fakat fotoğraftakilerin çoğunun çocuk olduğu, görüntünün protesto eylemine çok fazla benzemediği ve bu kişilerin Esad'ı neden protesto ettiklerine dair herhangi bir bilginin haberde vermediği anlaşılmıştır.

Sözcü gazetesinin 16 Mart 2012 tarihli sayısındaki haberde makro analiz açısından tematik olarak *"Suriye'den kaçış var"* başlığı kullanılmış, şematik olarak *'24 saatte 1000 kişi Türkiye'ye geldi...'* şeklinde tek cümlelik bir açıklamaya yer verilmiştir. Haberin iç sayfadaki devamında tematik açıdan *"1 günde 1000 sığınmacı"* başlığı, *"Akın akın Türkiye'ye geliyorlar"*, *"6 çadır kent kuruldu"*, *"Esad'a protesto"*, *"2 gazeteci istibbaratta"* ara başlıkları kullanılmıştır. Şematik olarak haber incelendiğinde, Suriye'deki olayların şiddetini arttırdığı belirtilmiş ancak ardalan bilgisi olarak bu şiddetin ne olduğu ya da öncesinde neler yaşandığı bilgisi verilmemiş ve mikro analiz açısından sentaktik olarak edilgen cümle kullanılarak kimin kime şiddet uyguladığı yani olayın öznelere açıkça ifade edilmemiştir. Haberin retoriği açısından, sırtlarında çuvalarla sınır hattında yürüyen kişilerin ve zafer işareti yapan Suriyelilerin fotoğrafları kullanılarak ayrıca sığınmacı sayısı ile ilgili rakamsal veriler bir Türk yetkiliye dayandırılarak haberin içeriğine dair retorik güçlendirilmiştir.

Sözcü gazetesinin 19 Mart 2012 tarihli haberindeyse makro çözümlene kapsamında tematik olarak *"Beşir Esad'a öfke dinmiyor"* başlığı kullanılmış ve şematik yönden haberin içeriği *'Hatay'da çadırlarda kalan Suriyeli sığınmacılar protesto düzenledi'* şeklinde tek cümle ile verilmiştir. Haberin iç sayfadaki devamında tematik olarak *"Esad'a öfke dinmiyor"* başlığı ve *"Türk bayrakları taşındılar"*, *"Çocuklar da katıldı"*, *"Türk şoför öldürüldü"* ara başlıkları kullanılmıştır. Şematik olarak Hatay'daki Suriyeli sığınmacıların Beşir Esad'ı protesto ettikleri belirtilen haber mikro çözümlene açısından incelendiğinde, göstericilerin fotoğrafları kullanılarak retoriğin desteklendiği görülmüş, sözcük seçimi açısından ele alındığında ise Beşir Esad ülkesinde katliamlara devam eden biri olarak ifade edilmiştir. Ayrıca Suriyeli çocukların olduğu bir fotoğraf kullanılarak Beşir Esad yüzünden çocukların yurtlarından oldukları ifade edilmiş ve bu çocukların protesto gösterilerine katılıp slogan attıkları belirtilerek haber daha dramatik hale getirilmiştir. Bunların yanında Türk tır sürücüsünün, Suriye'de silahlı saldırı sonucu öldürüldüğü haberine yer verilerek Suriye'de yaşanan şiddet olayları vurgulanmış ancak sentaktik açıdan edilgen cümle kullanılarak tır sürücüsünün kim tarafından neden öldürüldüğü bilgisine yer verilmemiştir.

Son olarak Sözcü gazetesinin 25 Mart 2012 tarihli haberinde ise makro analiz kapsamında tematik açıdan “*Suriyeli pilot savaş uçağıyla Türkiye’ye kaçtı*” başlığı ve “*Son dakika*” spotu kullanılmış, şematik yönden protestocu sivilleri bombalama emri alan Suriyeli bir savaş uçağı pilotunun verilen emre uymadığı ve Suriye’deki askeri bir binayı bombalayıp uçağı ile Türkiye’ye sığındığı iddia edilmiştir. İç sayfadaki haberin devamındaysa tematik olarak “*Suriyeli pilot, askeri binayı bombaladı, Türkiye’ye kaçtı*” şeklinde bir başlık kullanılmış, şematik olarak pilotun sivilleri bombalama emrine uymayıp askeri bir binayı bombaladıktan sonra Türkiye’ye sığındığı, Suriye Ulusal Konseyi’nden bir üyenin de bu olayı doğruladığı ve yine bu kişinin Beşar Esad’ın ordunun kontrolünü kaybettiğini söylediği bilgisi verilmiştir. Böylelikle savaş pilotunun sivilleri öldürmemek için ülkesinden kaçtığı haberleştirilerek, Devlet Başkanı Beşar Esad dolaylı olarak sivilleri öldürme emri veren kişi olarak olumsuzlanmıştır. Mikro analiz açısından bölgesel uyuma bakıldığında, cümleler arası nedensellik bağı kurularak savaş pilotunun Türkiye’ye kaçış sebebi açıklanmış, fotoğraf kullanılarak ve tanık ifadesine başvurularak haberin retorığı güçlendirilmiştir.

Çalışma kapsamında, Rusya’nın işgaliyle birlikte Ukrayna’da başlayan göç hareketi ile ilgili olarak 01 Mart 2022 – 31 Mart 2022 tarihleri arasında örneklem incelendiğinde, Yeni Akit gazetesindeki ilk haberin 01 Mart 2022 tarihinde yayınlandığı görülmüştür. Makro açıdan tematik olarak “*500 bini aşkın Ukraynalı mülteci oldu*” başlığıyla verilen haberde, şematik olarak Birleşmiş Milletler ve yerel kaynaklardan alınan bilgiler çerçevesinde Ukrayna’dan göç edenlerin sayısı hakkında bilgi verilmiştir. Haberin iç sayfadaki devamında, makro analiz açısından tematik olarak “*500 binden fazla Ukraynalı mülteci oldu*” başlığı kullanılmış, şematik olarak Birleşmiş Milletler yetkililerinin açıklamış olduğu Ukrayna’da ölen sivillerin ve çocukların rakamları verilmiş, milyonlarca sivilinde saldırılardan korunmak için metrolara ve sığınaklara toplanmak zorunda kaldığı ifade edilmiştir. Mikro açıdan bakıldığında haberin retorığını güçlendirmek adına ölüm rakamları verilirken uluslararası kuruluş yetkililerinin açıklamaları referans alınmış ayrıca sözcük seçiminde kaynağın desteklendiğini gösterir nitelikte ‘*dedi, vurguladı, duyurdu*’ ifadeleri kullanılmıştır.

Yeni Akit gazetesinin 03 Mart 2022 tarihli haberi makro açıdan incelendiğinde tematik olarak “*Batı adamını, Türkiye insanlığı kurtarıyor*” başlığı, “*Vatandaşlarını savaş bölgesinden çıkaran Türkiye, diğer ülkelerin insanlarına da kol kanat geriyor*” üst başlığı, “*Diğer ülke insanlarını da sınırdan geçirdik*”, “*Devletimiz her şeyi önceden organize etmişti*”, “*Silah gülgesinde soğukta bekletildik*” ara başlıkları ve “*Ukrayna sınırını geçen Afrikalılar Batı’nın ırkçılığını anlattı*” spotu kullanılmıştır. Şematik açıdan habere bakıldığında Batılı devletlerin Ukrayna’yı terk etmeye çalışan kendi vatandaşlarına yardımcı olma konusunda aciz kaldıkları ancak Türkiye’nin kendi vatandaşlarına ve onlarla birlikte farklı ülke vatandaşlarına da yardımcı olduğu ve insanlık destanı yazdığı, bunların yanında Avrupa devletlerine sığınmak isteyen Afrikalıların ırkçılığa ve mobinge maruz kaldıkları bilgisi verilmiştir. Mikro açıdan haber incelendiğinde, haberin retorığı iddia edilen hususları destekleyecek nitelikte fotoğraflarla ve görgü tanıklarının beyanlarıyla güçlendirilmiştir. Haberin iç sayfadaki devamı makro açıdan incelendiğinde tematik olarak “*ABD ve Avrupa: Başımızın çaresine bakın*”, “*Yaşananları Anlattılar*”, “*Uçaklara ve trenlere almadılar, kapılarından çevirip sokakta yattılar*” ara başlıkları ve “*Almanya, ayrımcılığı doğruladı*” spotu kullanılmış, şematik açıdan Ukrayna’daki savaştan kaçmaya çalışan insanlara yardım etme konusunda Türkiye’nin yaptıklarına değinilmiş ve bu insanlardan bazılarının Avrupa ülkelerinde maruz kaldıkları ırkçı muamele hakkında bilgi verilmiştir. Mikro açıdan incelendiğinde fotoğraflar ve görgü tanıklarının beyanlarıyla retorığı güçlendirilen haberde, sözcük seçimi açısından açıklama yapan kişilerin desteklendiğini gösterir nitelikte “*açıkladı, söyledi*” gibi kelimeler kullanılmıştır. Bu haberde ilginç olan husus, Rusya veya Ukrayna adına herhangi bir temsil bulunmazken, sığınmacılar üzerinden Türkiye’nin yüceltilmesi, Avrupa ülkelerinin ise ırkçılıkla suçlanıp olumsuzlanmasıdır.

Yeni Akit gazetesinin 04 Mart 2022 tarihli haberine makro açıdan bakıldığında tematik olarak “*1 milyon Ukraynalı mülteci oldu*” başlığı ve “*Kiev’de köprüler havaya uçuruluyor*” spotu kullanılmış, şematik açıdan Ukrayna’da yaşanan olaylar ve göç hakkında bilgi verilmiştir. Mikro çözümleme kapsamında haber incelendiğinde spotu desteklemek için kucagındaki çocuk ile yıkılan bir köprüden geçmeye çalışan adamın fotoğrafı kullanılarak ve göç ile ilgili bilgiler de Birleşmiş Milletler’in verileri referans gösterilerek retorik güçlendirilmiştir. Haberin iç sayfadaki devamında tematik yönden “*Ukrayna’dan kaçanların sayısı bir milyonu aştı*” başlığı kullanılmış, şematik olarak Ukrayna’dan göç edenlerin sayısı ve hangi ülkelere gittikleri konusunda bilgi verilmiştir. İlk sayfadaki haberde olduğu gibi retorığı güçlendirmek amacıyla Ukrayna’dan

hangi ülkeye ne kadar sığınmacı gittiğine dair bilgiler verilirken yine Birleşmiş Milletler'in verileri referans alınmıştır.

07 Mart 2022 tarihli Yeni Akit gazetesindeki haberde makro açıdan tematik olarak *"1,5 milyon Ukraynalı Mülteci"* başlığı ve *"Rusların katliamından kaçıyorlar"* spotu kullanılmış, şematik olarak Ukrayna'daki sivillerin bombalardan kaçmak için yollara düştükleri bilgisi verilmiştir. Çocuklarında olduğu bir fotoğraf karesi kullanılarak yaşanan olay dramatize edilmiş ve bu olayın İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana Avrupa'da yaşanan en hızlı mülteci krizi olduğu belirtilerek yaşanan göç olayı diğer göçlerle kıyaslanmış ve rakamsal verilerde Birleşmiş Milletler yetkililerinin açıklamaları referans alınmıştır. Böylelikle mikro analiz yönünden haber incelendiğinde fotoğraf kullanılarak, uluslararası bir kuruluş kaynak olarak gösterilerek ve kıyaslama yapılarak retorik güçlendirilmiştir. Haberin iç sayfadaki devamı incelendiğinde tematik olarak *"Kiev çevresinden kaçış sürüyor"* başlığı ve *"BM: 1,5 milyon kişi kaçtı"* alt başlığı kullanılmıştır. Şematik açıdansa Rusya ve Ukrayna güçleri arasındaki çatışmalarda Ukrayna ordusunun sivilleri bölgeden tahliye etmeye çalıştığına dair bilgi verilmiştir. Bu şekilde Rus birlikleri işgalci olarak olumsuzlanırken, Ukrayna ordusu sivilleri bölgeden tahliye etmeye çalışan kişiler olarak olumlanmıştır. Ayrıca mikro açıdan bakıldığında, otobüslere binen insanların fotoğrafıyla haberin retorisi desteklenmiştir.

Yeni Akit gazetesinin 08 Mart 2022 tarihli haberinde makro yönden tematik olarak *"Avrupa'da mülteci paniği"* başlığı kullanılmış ve şematik açıdan Rusya'nın saldırıları sonrasında Ukrayna'dan komşu ülkelere giden sığınmacıların rakamları verilmiştir. Mikro açıdansa göç etmek için bekleyen Ukraynalıların fotoğrafı ile haberin retorisi desteklenmiştir. Haberin iç sayfadaki devamında tematik olarak *"1 milyon 735 bin mülteci Ukrayna'dan kaçtı, 5 milyon kişi daha gidecek"* başlığı kullanılmış, şematik olarak savaş nedeniyle Ukrayna'dan komşu ülkelere geçen mülteciler ile ilgili Birleşmiş Milletler yetkililerinin verileri kullanılarak bilgi verilmiş ayrıca Avrupa Birliği temsilcisinin Ukrayna'da yaşanan olayları Afganistan'da yaşananlara benzeterek Ukrayna'ya daha fazla yardım edilmesi gerektiğini söylediği belirtilmiştir. Bu bilgiler ışığında haber mikro yönden çözümlendiğinde, Ukrayna'ya komşu ülkelere, diğer ülkelere neden yardım edilmesi gerektiğine dair gerekçeler sunularak bölgesel uyum açısından cümleler arası nedensellik ilişkisi kurulmuş ayrıca fotoğraflar, yetkililerin açıklamalarına dayanan bilgiler ve kıyaslama yöntemi kullanılarak haberin retorisi güçlendirilmiştir.

11 Mart 2022 tarihli Yeni Akit gazetesinde makro açıdan tematik olarak *"Hem savaşın hem soğukun mağdurları"* spotuyla verilen haberde, şematik olarak sadece Ukraynalı sığınmacıların komşu ülkelere giderken kar yağışı ve soğuk hava nedeniyle zorluk yaşadıkları ifade edilmiş, mikro açıdan haberin retorisi kapsamında çocuk ile evcil bir köpeğin olduğu fotoğraf kullanılarak yaşanan olaylar dramatize edilmiştir.

21 Mart 2022 tarihli Yeni Akit gazetesindeki haberde makro analiz kapsamında tematik olarak *"Rus vandallığı sınır tanımıyor"* başlığı ve *"Mariupol'den kaçış sürüyor"* spotu kullanılmış, şematik açıdan Rusların füzelerle sivil yerleşim yerlerini vurduğu bilgisi verilmiştir. Mikro çözümlenme yönünden ise ellerinde eşyalarıyla bölgeden kaçmaya çalışan insanların fotoğrafları kullanılarak haberin retorisi güçlendirilmiştir. Haberin iç sayfadaki devamında, tematik olarak *"Rus işgalinden kaçış"* başlığı ve *"Yurt içi ve yurt dışı göç 10 milyonu aştı"* ara başlığı kullanılmış, şematik yönden bakıldığında Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiseri'nin beyanlarına dayanarak savaş nedeniyle Ukrayna'da yaşanan göç rakamlarla açıklanmış ve dünyanın her yerinde savaş nedeniyle evlerini terk etmek zorunda kalan sivillerin acılar içinde yaşadığı vurgulanmıştır. Mikro açıdan haber incelendiğinde sentaktik açıdan etken cümleler kullanılarak Rusya işgalci, Ukraynalılar ülkelerini terk etmek zorunda kalan mağdur kişiler olarak temsil edilmiş, sözcük seçiminde de Rus ordusu yerine Türkiye'de zulmü çağrıştıran *"Moskof askerleri"* ifadesi kullanılmıştır. Ayrıca harabeye dönmüş sokakların ve göç eden insanların fotoğrafları kullanılarak haberin retorisi arttırılmıştır.

Yeni Akit gazetesinin 28 Mart 2022 tarihli haberinde ise makro açıdan tematik olarak *"Ukraynalı yetimler Türkiye'de"* başlığı kullanılmış, şematik açıdansa olayların farklı bir boyutu ele alınmış ve Türkiye'deki farklı bakanlıkların ortak çalışmasıyla Ukraynalı 159 yetimin Antalya'ya getirildiği bilgi verilmiştir. Mikro analiz açısından da getirilen çocukların fotoğrafıyla haberin retorisi desteklenmiştir. Haberin iç sayfadaki devamında, tematik açıdan *"Ukraynalı yetimleri Türkiye kucakladı"* başlığı ve *"Yetim çocuklar, Türkiye'de güvende"* ve *"Yetimlere Türkiye kapısı 'First Lady' diplomasisiyle açıldı"* ara başlıkları kullanılmış, şematik olarak Türkiye'ye getirilen çocukların sayıları ile ilgili bilgiler verilirken bu olayın Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın eşi Emine Erdoğan ile Ukrayna Devlet Başkanı Zelenski'nin eşi Olena Zelenska arasında yapılan görüşmeler

sonrasında gerçekleştiği belirtilmiştir. Mikro analiz kapsamında haber incelendiğinde, sentaktik olarak haberde etken cümleler kullanılmış ve haberin genelinde Rusya işgalci olarak olumsuzlanırken, Ukraynalı çocuklar savaş mağduru, Türkiye ise farklı ırk ve dinden çocuklara kucak açan ülke olarak yüceltilmiş ayrıca Ukraynalı çocukların Türkiye'ye getirildikten sonraki fotoğrafları ile haberin retorisi güçlendirilmiştir.

Ukrayna'da yaşanan göç hareketi ile ilgili olarak 01 Mart 2022 ila 31 Mart 2022 aralığında Milliyet gazetesi incelendiğinde, ilk haberin 02 Mart 2022 tarihinde yapıldığı görülmüştür. Makro analiz açısından bakıldığında tematik olarak "Ukraynalı öğrencilere açık çek" başlığı kullanılan haberde, şematik açıdan Milli Eğitim Bakanı Mahmut Özer'in açıklamasına dayanılarak Ukraynalı öğrencilerin Türkiye'de eğitim alabilecekleri bilgisi verilmiştir. Tematik açıdan "Hemen dahil edebiliriz" başlığı, "Büyüyerek iyileşme" ara başlığı ve "Bakan Özer'den Ukraynalı öğrencilere açık çek" spotuyla verilen haberin iç sayfadaki devamında, şematik olarak Türkiye'de 4 milyondan fazla Suriyeli öğrencinin bulunduğu, diğer ülkelerden gelen öğrenciler ile birlikte bu sayının 6 milyondan fazla olduğu belirtilerek Türkiye'nin eğitim kalitesi ve organizasyon kapasitesi, dünyanın en iyi eğitim sistemine sahip ülkelerinden biri olan Finlandiya ile kıyaslanmıştır. Bu şekilde Türkiye, Ukrayna'da problem yaşayan öğrencilere kucak açan misafirperver ülke olarak temsil edilirken, özelden Türk eğitim sistemi genel anlamda da Türkiye yüceltilerek olumlanmıştır. Haber mikro açıdan değerlendirildiğinde de Türkiye'deki eğitim sistemi diğer ülkeler ile kıyaslanarak haberin retorisi arttırılmıştır.

Milliyet gazetesinin 4 Mart 2022 tarihli haberinde makro açıdan tematik olarak "İnsanlık risk altında" başlığıyla beraber "1 milyon sivil kaçtı" ve "Dünya geç kaldı" ara başlıklarına yer verilmiştir. Şematik açıdan bakıldığında, Rusya'nın nükleer güçlerini harekete geçirmesinin dünyada korkuya neden olduğu, Rus füzelerinin sivil yerleşim yerlerini vurduğu, Ukrayna Devlet Başkanı Zelenski'nin Rusya Devlet Başkanı Putin'e savaşı durdurması için çağrı yaptığı ifade edilmiş ve BM İnsan Hakları Komitesi Yüksek Komiseri Bachelet'in Ukrayna'dan kaçan sivillerin sayısını vererek Rusya'nın nükleer adımları nedeniyle bütün insanlığın tehdit altında olduğunu belirttiği bilgisi haberde yer almıştır. Mikro açıdan haber analiz edildiğinde sentaktik olarak etken cümleler kullanılan haberde Rusya tehdit olarak, Ukrayna savaşı durdurmak isteyen taraf olarak gösterilmiştir. Ayrıca yıkılmış ev, parçalanmış araç ve elinde oyuncak olan tren vagonundaki çocuk fotoğrafları kullanılarak yaşanan olaylar daha dramatik hale getirilmiş ve haberin retorisi bu şekilde güçlendirilmiştir. Haberin iç sayfadaki devamındaysa, tematik olarak "Havadan vuruyorlar" başlığı ile birlikte Putin'in sözlerine atıfla "Planlandığı gibi gidiyor", Zelenski'nin sözlerine atıfla "Ben komşunum, ısrırmam", Birleşmiş Milletler yetkilisinin açıklamalarına istinaden "BM: Tüm insanlık risk altında" ara başlıkları kullanılmıştır. Şematik açıdan haber incelendiğinde yaşanan olaylar ve yetkililerin konuyla ilgili açıklamalarına yer verildiği görülmüştür. Sentaktik açıdan etken cümlelerin kullanıldığı haberde, olayların öznesi konumundaki Ukrayna ve Rusya'dan açıkça bahsedilmekte ve haberin tümü birlikte değerlendirildiğinde Ukraynalılar saldırıya uğramış ve savaşın durmasını isteyen taraf olarak olumlanırken, Rusya, Ukrayna'yı işgal eden ve nükleer gücüyle tüm dünyayı tehdit eden devlet olarak olumsuzlanmıştır. Haberin retorisi de şehirdeki patlama fotoğrafıyla desteklenmiştir.

5 Mart 2022 tarihli Milliyet gazetesindeki haber makro açıdan analiz edildiğinde, haber tematik olarak "Kaçış aralıksız sürüyor" başlığıyla verilmiş ve şematik olarak 1 milyondan fazla Ukraynalının komşu ülkelere sığındığı belirtilmiştir. Mikro çözümleme kapsamında haberin retorisine bakıldığında, bir elinde bebek arabasındaki çocuğu diğer elinde valiz bulunan ve bu şekilde tren raylarının üzerinden geçen bir kadının fotoğrafının kullanıldığı anlaşılmıştır. Böylelikle savaşın en çok zarar göreni olan kadın ve çocuklar üzerinden Ukrayna'da yaşanan olaylar dramatize edilmiş, buna uygun fotoğraf kullanılarak da haberin retorisi güçlendirilmiştir.

Milliyet gazetesinin 8 Mart 2022 tarihli haberi, Dünya Kadınlar Günü'ne istinaden makro açıdan tematik olarak "Keşke böyle olmasaydı" başlığıyla verilmiş, şematik olarak Ukraynalı kadınların ya kucagında çocuğuyla mülteci ya da savaşçı kimliğiyle cephede oldukları belirtilmiş, mikro açıdan da kucagında çocuk olan Ukraynalı bir kadının fotoğrafı kullanılarak retorik desteklenmiştir. Haberin iç sayfadaki devamında, tematik yönden "Rusya-Ukrayna savaşından kaçan Anastasia Sytmk: Ülkemin kadınlarına özgürlük istiyorum" başlığı ve "Kadınlar birleşin" ara başlığı kullanılmış, şematik olarak Türkiye'de yaşayan Anastasia Sytmk isimli Ukraynalı kadın sığınmacı ile yapılan röportaja yer verilmiştir. Röportajda, Anastasia Sytmk'in ve Ukrayna'daki ailesinin yaşadıkları anlatılmış, böylece Anastasia Sytmk ve ailesi üzerinden Ukrayna'daki

sivillerin durumu Türk toplumuna aktarılmış ayrıca Anastasia Sytmk'ın ülkesi için savaşmak istediği ve Rusya'nın işgali biten kadar protesto gösterilerine katılacağını söylediği belirtilmiştir. Sentaktik açıdan etken cümleler kullanılan haberde Ukraynalı siviller mağdur olarak ifade edilmiş ayrıca savaşın on ikinci günü olduğuna dair ardalın bilgisi de haberde yer almıştır. Haberin retorisi de Anastasia Sytmk'ın protesto gösterilerindeki bir fotoğrafıyla ve yanında iki çocuğu bulunan ağlayan bir annenin fotoğrafıyla güçlendirilmiştir. Haberin içeriği ve kullanılan fotoğraflar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Ukraynalı kadınların zor durumda kaldıkları ve mağdur oldukları ancak gerekirse ülkeleri için de savaşmaya hazır oldukları vurgulanmıştır.

Milliyet gazetesinin 21 Mart 2022 tarihli haberinde, makro açıdan şematik olarak Kamu Denetçiliği Kurumu Başkanı Şeref Malkoç'un, savaşın altı ay veya bir yıl uzaması halinde mülteci Ukraynalıların yüzde 80'inin ülkesine geri dönmeyeceği şeklindeki açıklamasına yer verilmiş, tematik olarak da "Savaş uzarsa çoğu geri dönmeyecek" başlığı kullanılmıştır. İç sayfadaki haberin devamında, tematik olarak "Malkoç'tan Ukraynalı Mülteciler Açıklaması: Savaş uzarsa %80'i ülkelerine dönmeyecek" başlığı, "Şehirler yok oldu" ve "5 milyona çıkabilir" ara başlıkları kullanılmıştır. Şematik yönden, Ukraynalı mültecilerin sayıca artmaya devam ettiği ve konunun uluslararası işbirliği ile çözülebileceği belirtilerek, Türkiye'nin Suriyeli sığınmacılar nedeniyle bu konudaki tecrübesine vurgu yapılmıştır. Ayrıca aynı haberin "Spor, sanat ve bilim insanları getirilmeli" başlığının altında Kamu Denetçiliği Kurumu Başkanı Şeref Malkoç'un Ukrayna'daki bilim, sanat, edebiyat ve spor alanındaki kişilerin Türkiye'ye gelebileceklerini açıkladığı ifade edilmiştir. Böylece Kamu Denetçiliği Kurumu Başkanı Şeref Malkoç'un fotoğrafının da kullanıldığı haberde, Türkiye'nin Ukraynalı sığınmacıları kabul edebileceği belirtilip yardım severliği gösterilerek ve Suriyeli sığınmacılar konusundaki tecrübesi de vurgulanarak Türkiye olumlanmıştır.

Milliyet gazetesinin 27 Mart 2022 tarihli sayısındaki haber makro açıdan analiz edildiğinde, tematik olarak "150 bin sivil yol aramıyor" başlığı kullanılmış, şematik açıdan Ukrayna'nın Mariupol şehrindeki 150 bin kişinin tahliyesi için girişimlerin sürdüğü bilgisi verilmiştir. Mikro analiz yönünden bakıldığında sentaktik olarak etken cümlelerin kullanıldığı haberde, Ukrayna'daki aileler Rus bombalarıyla dehşeti ve çaresizliği yaşayan kişiler, Rusya ise bombardıman yapan ülke olarak ifade edilmiş, diğer çoğu haberde olduğu gibi bu haberde de savaş bölgesinden kaçmaya çalışan çocukların ve kadınların fotoğrafı kullanılarak yaşanan olaylar dramatize edilerek retorik güçlendirilmiştir.

28 Mart 2022 tarihli Milliyet gazetesindeki haber, makro açıdan tematik olarak "159 yetim çocuk artık güvende" başlığıyla verilmiş, mikro analiz kapsamında çocukların olduğu fotoğraf kullanılarak retorik desteklenmiş ancak başlık ve fotoğraf haricinde başkaca bir bilgiye ya da ögeye yer verilmemiştir. Haberin iç sayfadaki devamında, tematik açıdan "Emine Erdoğan seferber oldu, Ukraynalı 159 yetim çocuk yeni evinde" başlığı kullanılmış, şematik olarak da Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın eşi Emine Erdoğan'ın girişimleriyle Ukrayna'dan Polonya'ya geçen 159 yetim çocuğun ve 26 bakım personelinin Türkiye'ye getirildiği bilgisi verilmiştir. Mikro çözümleme açısından bakıldığında, yetkililerin konuyla ilgili açıklamalarıyla ve Türkiye'ye gelen çocukların beyanlarıyla retorisi güçlendirilen haberde, elinde oyuncak olan çocuk fotoğrafı kullanılarak olay daha da dramatize edilmiştir. Ayrıca Türkiye'ye getirilen çocukların fotoğraflarının yanı sıra Emine Erdoğan'ın Ukrayna Devlet Başkanının eşi Olena Zelenska ile yaptıkları yüz yüze görüşmelerden birinin fotoğrafına da yer verilen haberde, genel itibarıyla Ukrayna'daki çocuklar mağdur olarak olumlanıp Rusya ismi açıkça belirtilmeden işgalci olarak olumsuzlanırken, Türkiye savaş mağduru çocuklara sahip çıkan ülke olarak yüceltilmiştir.

Ukrayna'da yaşanan göç hareketi ile ilgili olarak Sözcü gazetesi incelendiğinde, ilk haberin 7 Mart 2022 tarihinde yayınlandığı anlaşılmıştır. Makro açıdan tematik olarak "1.5 milyon mülteci" başlığı ve "Rusya'nın Ukrayna'yı işgalinin 12. günü" spotuyla verilen haberde, şematik olarak işgalden kaçan Ukraynalı sayısının 1,5 milyon olduğu, annelerin bebekleriyle göç ettiği, babaların geride kaldığı ve büyük acı çekildiği belirtilmiştir. Haber mikro açıdan incelendiğinde, elinde bebek puseti ve yanında çocuğuyla bir annenin fotoğrafı kullanılarak retorik güçlendirilmiştir. Haberin iç sayfadaki devamında, tematik yönden "1,5 milyon mülteci" başlığı, "Rusya-Ukrayna savaşı milyonlarca insanı yerinden yurdundan etti" üst başlığı, "Yetimhaneden sınıra yolculuk" ve "Moldova yardım istedi" ara başlıkları kullanılmıştır. Şematik açıdan bakıldığında haberde, kadın, çocuk ve yaşlıların yollarda olduğu ve göç ettikleri, Rus kuşatması altındaki yetimhanede bulunan çocukların can derdine düştükleri ve trenlerle komşu ülkelere gönderildikleri ayrıca ardalın bilgisi olarak

Rus işgalinin 24 Şubat'ta başladığı ve o günden itibaren sığınmacı sayısının bir milyona yaklaştığı bilgisi verilmiştir. Mikro çözümleme yapıldığında sentaktik olarak etken cümleler kullanılan haberde Rusya işgalci, Ukrayna işgal edilen olarak temsil edilmiştir. Diğer gazetelerin haberlerinde olduğu gibi kadın ve çocuk fotoğraflarıyla retorik güçlendirilen haberde, Rusya yetimhanedeki çocuklar için bile bir tehdit olarak olumsuzlanırken, Ukraynalı sığınmacılar zor durumdaki mağdurlar temsiliyle olumlanmıştır.

8 Mart 2022 tarihli Sözcü gazetesinde makro açıdan tematik olarak "Kaçış" başlığı ve "Rusya'nın Ukrayna'yı işgalinin 13.günü", "Diplerine düşen bombadan böyle kaçtılar", "İki kardeşin ayrılığı göz yaşarttı" ve "Çocuğunu böyle kurtardı" spotlarıyla verilen haberde, şematik olarak Rusya'nın Ukrayna'ya bomba yağdırdığı, sivil halkın canını kurtarmak için komşu ülkelere akın ettiği belirtilmiş, haber mikro analiz kapsamında incelendiğinde her spot ilgili bir görselle desteklenerek haberin retorik güçlendirilmiştir. Haberin iç sayfadaki devamında, tematik olarak "Ölümlerin kayısında tabliye" başlığı ve "Ahlaksızlık" ara başlığı kullanılmış, şematik olarak siviller kaçmaya çalışırken Rus bombardımanın devam ettiği, Rusya'nın saldırılarında çok sayıda sivilin hedef olduğu ve sivillerin tahliyesi esnasında Rus ordusunun yaptıklarının, Ukrayna Cumhurbaşkanı Zelenski'nin sözcüsü tarafından ahlaksızlık olarak nitelendirildiği ifade edilmiştir. Sentaktik açıdan etken cümle yapılarıyla Rusya sivillerin ölümünü bile önemsemeyen ve onları da hedef alan ülke temsiliyle olumsuzlanırken, Ukrayna mağdur taraf olarak olumlanmış, yıkıntılar arasında kaçmaya çalışan insanların ve çocukların fotoğraflarıyla haberin retorik güçlendirilmiştir.

5. Sonuç

Araştırma kapsamında örneklem olarak seçilen Yeni Akit, Milliyet ve Sözcü gazetelerinin birinci sayfaları belirlenen tarih aralıklarında incelendiğinde Yeni Akit gazetesinde iki, Milliyet gazetesinde üç, Sözcü gazetesinde dört haberin Suriye'de yaşanan göç olayı ile ilgili; Yeni Akit gazetesinde sekiz, Milliyet gazetesinde yedi ve Sözcü gazetesindeki iki haberin de Ukrayna'da yaşanan göç ile ilgili olduğu belirlenmiştir. Diğer bir ifadeyle söz konusu gazetelerde Suriyeliler ile ilgili dokuz, Ukraynalılar ile ilgili on yedi haber yer almıştır. Dolayısıyla Türk basınının Suriye'de ve Ukrayna'da yaşanan göçlere aynı ilgiyi göstermediği ve Ukrayna'da yaşanan olaylara çok daha fazla yer verdiği anlaşılmıştır. Ayrıca ilk sayfadan verilen toplam yirmi altı haberden yirmi üçünün iç sayfalarda daha detaylı şekilde yer aldığı görülmüştür.

Söz konusu haberlerin içeriklerine bakıldığında, Yeni Akit gazetesinin Suriye'de yaşanan göç ile ilgili haberlerinde Suriye Devlet Başkanı Beşir Esad zulüm yapan, göç eden Suriyeliler ise zulme uğrayan ve göç etmek zorunda kalan kişiler olarak gösterilmiş ve böylece göç olayı meşrulaştırılmıştır. Suriye'de rejim saldırıları nedeniyle ölen çocukların sayıları verilerek, bir başka haberde Suriye'de yaralanan ve Türkiye'de tedavi altına alınan insanların fotoğrafları ve açıklamaları kullanılarak haberlerin retorik güçlendirilmiştir. Bunların yanında söz konusu gazetenin her iki haberinde de Türkiye'ye yönelik bir olumlama yapılmış ve Türkiye, zor durumdaki komşularına kucak açan ve yardım eden ülke olarak yüceltilmiştir. Ayrıca bir haberde Suriyeliler için "misafir" kelimesi kullanılmış, haberin içeriğinde bu kişilerin ülkelerine dönmek istediklerine dair açıklamalarına yer verilmiştir. Böylelikle söz konusu iki haberde ülkemizdeki Suriyeliler, zulümden kaçan ve ülkelerine geri dönmek isteyen ve şartlar oluştuğunda dönecek olan misafirler şeklinde temsil edilmişlerdir. Bu şekilde bir yandan yaşanan göç olayı haberleştirilirken diğer yandan toplumda sığınmacılara yönelik oluşabilecek olumsuz algının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Yeni Akit gazetesinin Ukrayna'da yaşanan göç ile ilgili haberlerinde ise Rusya işgal eden, katliam yapan ve saldıran taraf olarak temsil edilirken, Ukrayna işgale uğramış ülke, Ukraynalılar ise göç etmek zorunda kalmış kişiler olarak temsil edilmişlerdir. Ayrıca birçok haberde kadın ve çocuk fotoğrafları kullanılarak ya da uluslararası kuruluşların açıklamış olduğu ölen veya göç eden insan sayısı verilerek haberlerin retorik güçlendirilmiştir. Bunların yanında olayların farklı bir boyutuna değinilerek Ukrayna'dan göç etmek zorunda kalan Afrika kökenli insanlara karşı Batı ülkelerinin farklı muamele uyguladıkları ve ırkçı davrandıkları iddia edilmiş buna karşılık Türkiye, her milletten insana kucak açan ve Ukrayna'daki yetim çocuklara da yardım eli uzatan ülke olarak yüceltilip olumlanmıştır.

Milliyet gazetesinin Suriye'de yaşanan göç ile ilgili haberlerinde, Suriye'de yaşanan olaylar ve Türkiye'ye gelen sığınmacılar hakkında genel bilgiler verilmiş, Suriye devlet yönetimini veya göç eden insanları olumlayan ya da olumsuzlayan net bir ifade kullanılmamıştır. Ancak Türkiye'deki kamplarda bulunan insanlar ile yapılan röportajlara istinaden bu insanların yaşadıkları şiddet nedeniyle ülkelerinden kaçtıkları

ve Türkiye’de bulunmalarına rağmen Suriyeli ajanlardan korktukları belirtilmiştir. Bu şekilde Suriyeli sığınmacılar dolaylı yoldan mağdur olarak temsil edilmiş, kullanılan fotoğraflar ve tanık beyanları ile de retorik güçlendirilmeye çalışılmıştır. Ancak Milliyet gazetesinin Ukrayna’da yaşanan göç ile ilgili haberlerinde etken cümlelerle Ukraynalılar saldırıya uğrayan, bombalara maruz kalan ve savaşın durmasını isteyen taraf olarak olumlanırken; Rusya, işgal eden, sivil yerleşim yerlerini bile bombalayan ve nükleer gücüyle tüm dünyayı tehdit eden devlet olarak olumsuzlanmıştır. Haberlerin retorisi fotoğraflarla özellikle de çocuk ve kadın fotoğraflarıyla desteklenmiş ayrıca Ukrayna’dan kaçanlarla yapılan röportajlar kullanılarak retorik güçlendirilmiştir. Bunların yanında Milliyet gazetesindeki haberlerde de Türkiye, Ukraynalı öğrencilere ve yetimlere kucak açan ülke olarak yüceltilmiştir.

Sözcü gazetesinin Suriye’de yaşanan göç ile ilgili haberleri incelendiğinde, çoğunlukla edilgen cümleler tercih edilmiş ve şiddet olaylarından bahsedilmesine rağmen kimin, kime, nasıl bir şiddet uyguladığı veya bu şiddetin ne zaman ne sebeple başladığı açıkça belirtilmemiştir. Ancak bir haberde Suriye Devlet Başkanı Beşir Esad, katliamlarına devam eden kişi olarak temsil edilmiş hatta sivilleri bombalama emri alan bir savaş pilotunun aldığı emre uymayıp Türkiye’ye kaçtığı ifade edilmiştir. Yine bu haberlerde de sığınmacı fotoğrafları ve yetkililerin vermiş oldukları bilgiler kullanılarak retorik güçlendirilmiştir. Sözcü gazetesinin Ukrayna’da yaşanan göç ile ilgili haberlerinde ise etken cümleler kullanılarak Rusya işgalci, sivillerin ölümünü bile önemsemeyen ülke olarak, Ukrayna da işgal edilen olarak temsil edilmiş hatta Rusya yetimhanelerdeki çocuklar için bile tehdit olarak gösterilmiş yine özellikle çocuk fotoğraflarıyla haberlerin retorisi desteklenmiştir.

Sonuç olarak çalışma kapsamında yapılan analizlerden, Türk basınının Ukrayna’da yaşanan göç olayına Suriye’dekinden daha fazla ilgi gösterdiği ve Ukrayna’dan göç eden kişiler için Suriyelilere göre daha etken cümlelerle mağduriyet vurgusu yaptığı, göç olayını mecburiyetten yapılmış zorunlu bir hareketlilik, sığınmacıların ise zor durumda kalmış mağdur insanlar olarak temsil edildiği anlaşılmıştır. Yine fotoğraflar ve tanık beyanları ile haberlerin retorisi güçlendirilirken, özellikle kadın ve çocuk görselleri kullanılarak göç olayının daha da dramatik hale getirildiği görülmüştür. Bunun yanında Yeni Akit ve Milliyet gazetelerindeki bazı haberlerde, sığınmacılara din ve ırk ayrımı yapmadan kucak açan ülke vurgusuyla Türkiye olumlanırken, Avrupa ülkeleri sığınmacılara yönelik ırkçı uygulamaları nedeniyle eleştirilmiştir. Ayrıca sığınmacılara yardım etmenin ensar–muhacir ilişkisi kapsamında dini boyutuna yönelik herhangi bir söyleme de rastlanılmamıştır.

Son söz olarak; araştırmanın üç gazeteyle ve bir aylık süreyle sınırlı olmasının çalışmanın eksik tarafı olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Ayrıca her geçen gün artan sığınmacı sayısı ve bu kişilerin toplumda daha görünür olmaları, ulusal basında sığınmacılar ile ilgili ekonomik, sosyal veya siyasal daha fazla habere yer verilmesi demektir. Bu nedenle konuyla ilgili yapılacak bundan sonraki çalışmalarda, bu kişilerin ülkelerinden ayrılma nedenleri veya basındaki temsillerinden ziyade daha geniş bir örneklem üzerinden sığınmacıların Türkiye’deki varlığına ve Türk toplumuyla etkileşimlerine yönelik haberlere yoğunlaşılmasının daha pragmatist bir yaklaşım olacağı değerlendirilmektedir.

6. Extended Abstract

The war between two countries or the conflicts within a country can cause mass migration movements and these events can find wide coverage in the press of different countries. In this direction, the subject of this study is how the migrations in Syria after the internal conflicts that started in 2011 and in Ukraine after the war with Russia in 2022 took place in the Turkish national press and how the Syrians and Ukrainians who had to migrate were represented in the news texts.

Asylum-seeker perception is shaped by individual experiences and can also be affected by the news about migration and asylum seekers in the media. In this direction, it is the aim of this study to analyze the representations of war-related migrations and people who had to migrate in the Turkish press. In this context, the extent to which a Middle Eastern Muslim nation and a European Christian nation were forced to migrate due to the threat of war and death in the Turkish national press and how these two different nations who came to Turkey as refugees were represented in the news texts were examined in this study. In this context, the front pages of the newspapers Yeni Akit, Milliyet and Sözcü, which were chosen by the purposeful sampling method, were examined for a month, taking into account the dates

when people from the aforementioned countries began to come to Turkey intensively, and the news about the migration movements and immigrants in the said countries were published by van Dijk. It has been analyzed within the framework of critical discourse analysis developed for news texts.

When the first pages of the newspapers Yeni Akit, Milliyet and Sözcü, which were selected as samples within the scope of the research, are examined within the specified date ranges, two news in Yeni Akit, three in Milliyet and four in Sözcü are about the migration in Syria; It has been understood that eight news in Yeni Akit newspaper, seven news in Milliyet newspaper and two news in Sözcü newspaper are related to the migration movement in Ukraine. In other words, a total of nine news about the migration in Syria and a total of seventeen news about the migration in Ukraine were included in the mentioned newspapers. Therefore, it has been observed that the Turkish press does not show the same interest in the migrations in Syria and Ukraine and gives much more space to the events in Ukraine. Looking at the content of these news, while Syrian refugees are affirmed as victims in a difficult situation, Yeni Akit newspaper showed Bashar Assad's persecution as a cause of events in Syria, Milliyet newspaper showed the Syrian administration's pressure and military operations against the opposition, and Sözcü newspaper showed the massacres of Beşir Assad. In a way, Syrian President Bashar Assad has been negated as the person who caused the migration due to his persecution. When we look at the news about the migration in Ukraine, all the newspapers represented the Ukrainians as victims who had to migrate, while Russia and Russian President Putin, who invaded Ukraine and carried out attacks targeting civilians, were held responsible for these migrations and were negated.

As a result, it has been determined from the analyzes made that the Turkish press represents the migration event as a forced movement, and the asylum seekers as victims who have been in a difficult situation. Again, while the rhetoric of the news was strengthened with photographs and statements of witnesses, the migration event was further dramatized by using especially the images of women and children. In addition, in a few news of Sözcü newspaper, it was stated that the large number of refugees in Turkey could pose threats in terms of political, economic or security, while in some news of Yeni Akit newspaper, the racist practices and double standards of European countries towards asylum seekers were emphasized through Ukrainian asylum seekers.

Keywords: Migration, Asylum Seeker, Press, Discourse Analysis, Representation.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Kaynakça

- Ayçiçek, E., & Tecer, Ö. (2018). Uluslararası göç rejimi itibarıyla Türkiye'nin değişen konumu: Kurumsal yaklaşımlar ve kuramsal açılımlar. *ViraVerita E-Dergi*, (8), s. 44-66.
- Aydın Varol, F. (2020). *İslamofobi söylemi: Avrupa basınında yükselen bir trend*. Pınar Yayınları.
- Bakır, H. (2022). Rusya'nın Ukrayna işgalinin Avrupa mülteci mevzuatı ve Ukraynalı mülteciler üzerindeki hukuksal etkisi. *Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi*, (7)2, s. 45-60.
- Bauman, Z. (2018). *Kapımızdaki yabancılar*. (E. Barca, Çev.) Ayrıntı Yayınları.
- BM Mülteci Örgütü. (tarih yok). <https://www.unhcr.org/tr/35627-forced-displacement-hit-record-high-in-2021-with-too-few-able-to-go-home.html>. adresinden alındı
- BM Mülteci Örgütü. (tarih yok). <https://www.unhcr.org/tr/35627-forced-displacement-hit-record-high-in-2021-with-too-few-able-to-go-home.html>. adresinden alındı
- BM Mülteci Örgütü. (tarih yok). <https://www.unhcr.org/tr/35627-forced-displacement-hit-record-high-in-2021-with-too-few-able-to-go-home.html>. adresinden alındı
- BM Mülteci Örgütü. (2022). BM Mülteci Örgütü: <https://www.unhcr.org/tr/35453-unhcr-updates-ukraine-refugee-data-reflecting-recent-movements.html> adresinden alındı
- BM Mülteciler Örgütü. (tarih yok). <https://www.unhcr.org/tr/35627-forced-displacement-hit-record-high-in-2021-with-too-few-able-to-go-home.html>. adresinden alındı
- Boyras, H. M. (2022). *Rusya-Ukrayna savaşının Avrupa'ya yansımaları*. Seta Yayınları.
- Coştan, U., & Yaylı, H. (2020). Suriyeli mülteciler özelinde Türkiye'nin güvenlik politikaları. *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, (Issn:2630-631X) 6(37), s. 2081-2096.
- Doğanay, Ü., & Çoban Keneş, H. (2016). Yazılı basında Suriyeli mülteciler: Ayrımcı söylemlerin rasyonel ve duygusal gerekçelerinin inşası. *Mülkiye Dergisi*, 4(1), s. 143-184.
- Dora, S., & Sadakoğlu, M. (2022). Rusya-Ukrayna savaşından nefret devşirmek: Suriyeli sığınmacılara yönelik çevrimiçi nefret söylemi üzerine bir araştırma. *Yeni Yüzyıl'da İletişim Çalışmaları Dergisi*, (5), s. 33-45.
- Efe, İ. (2015). *Türk basınında Suriyeli sığınmacılar*. Seta Yayınları.
- Eşidir, O., & Bak, G. (2022). Rusya-Ukrayna savaşının Türk yazılı basınında yansımaları. *İnjocmer*, 2(2), s. 66-75.
- Fansa, M. (2021). Kimim Ben? Göçmen, sığınmacı, mülteci, yabancı, vatansız ve geçici koruma: Türkiye'deki Suriyeliler. *Antakıyat*, 4(2), s. 289-306.
- goc.gov.tr. (tarih yok). [https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/files/goc_terimleri_sozlugu\(1\).pdf](https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/files/goc_terimleri_sozlugu(1).pdf). adresinden alındı
- Göç İdaresi Başkanlığı. (t.y.). Göç İdaresi Başkanlığı: <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> adresinden alındı
- Göker, G., & Keskin, S. (2015). Haber medyası ve mülteciler: Suriyeli mültecilerin Türk yazılı basınındaki temsili. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 41, s. 229- 256.
- Güngör, N. (2011). *İletişim Kuramlar yaklaşımlar*. Siyasal Kitabevi.
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Hacıtahiroğlu, K. (2014). Küreselleşmenin siyasal etkileri, göç ve Ukrayna-Rusya krizi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), s. 259-284.
- IOM Türkiye. (tarih yok). <https://turkiye.iom.int/tr/veri-ve-kaynaklar>. adresinden alındı
- IOM Türkiye. (tarih yok). <https://turkiye.iom.int/tr/yeniden-yerlestirme>. adresinden alındı
- Kaya, İ., & Eren, E. (2015). *Türkiye'deki Suriyelilerin hukuki durumu: Arada kalanların hakları ve yükümlülükleri*. Seta Yayınları.
- Koyuncu, A. (2011). Anadolu kentlerine göç: Konya örneği. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 1(1), s. 130-145.
- Koyuncu, A. (2018). Misafirlikten vatandaşlığa Türkiye'de geçici koruma altındaki Suriyeliler. *Middle East Journal of Refugee Studies*, 3(2), s. 171-195.
- Lloyd, A., & Sirkeci, İ. (2022). Ukrayna'dan Toplu Göç Dalgasının Göç-Çatışma Modeli Açısından Değerlendirilmesi. *Göç Dergisi*, 9(2), s. 265-280.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (O. Akınhay, & D. Kömürücü , Çev.) Bilim ve Sanat Yayınları.

- Menekşe, T. (2018). Türk uluslararası koruma sisteminde karar merkezleri. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 4(2), s. 190-231.
- mevzuat.gov.tr. (tarih yok). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/21.5.20146883.pdf>. adresinden alındı
- mevzuat.gov.tr. (tarih yok). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6458.pdf>. adresinden alındı
- Mollaalioğlu, F. N. (2020). Türkiye'den Suriye'ye gerçekleşen göçlerin tarihsel boyutu. *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(17), s. 1-24.
- Ociepa-Kicińska , E., & Gorzalczyńska-Koczkodaj, M. (2022). Forms of aid provided to refugees of the 2022 Russia–Ukraine war: The case of Poland. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, <https://doi.org/10.3390/ijerph19127085>.
- Öztürk, N. Ö. (2017). Geçici korumanın uluslararası koruma rejimine uyumu üzerine bir inceleme. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 66(1), s. 201-264.
- Paksoy, A., & Şentöregil, M. (2018). Türk basınında Suriyeli sığınmacılar: İlk beş yılın analizi (2011-2015). *Selçuk İletişim*, 11(1), s. 237-256.
- Pandır, M., Efe, İ., & Paksoy, A. (2015). Türk basınında Suriyeli sığınmacı temsili üzerine bir içerik analizi. *Marmara İletişim Dergisi*, (24), doi:10.17829/midr.20152419995, s. 1-26.
- Sansar, N. K. (2022). Avrupa Birliği'nin Ukraynalı mültecilere sağladığı imkanlar ve Ukraynalı mültecilerin sağlık hizmetlerine erişimi: Hırvatistan örneği. *Sağlık Bilimleri ve Yaşam Dergisi*, 6(2), s. 28-33.
- Soyadı, A. (2020, Temmuz). Çalışma Başlığı. *Selçuk İletişim*, 13(2), 1-12.
- Tiryaki, S. (2022). Türk basınında göçmen, sığınmacı ve mülteci haberleri üzerine bir inceleme . *Kültür Araştırmaları Dergisi*, (15), s. 124-156.
- Tokgöz, O. (2003). *Temel Gazetecilik*. İmge Kitabevi.
- van Dijk, T. (1983). Discourse analysis: Its development and application to the structure of news. *Journal of Communication*, 33(2), s. 20-43.
- van Dijk, T. (2003). Söylem ve ideoloji: Çok alanlı bir yaklaşım. B. Çoban , & Z. Özarslan (Dü) içinde, *Söylem ve ideoloji: Mitoloji, din, ideoloji*. Su yayınları.
- Yağar, F., & Dökme, S. (2018). Niteliksel araştırmaların planlanması: Araştırma soruları, örneklem seçimi, geçerlik ve güvenilirlik. *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(3), s. 1-9.
- Zenginkuzucu, D. M. (2018). Türkiye'de Geçici Koruma Rejiminin Uluslararası Ölçütler Çerçevesinde Bir Değerlendirilmesi. *Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Akademik Dergisi*, (1), s. 37-62.

Bir Aykırı Yerel Katılım Örneği Olarak Küf Project

Abdullah AYDIN*
Mine MAVİLİ**
Büşra Nur ÇAĞIN***

ÖZ

Yerel katılım, günümüz demokrasisi için vazgeçilmezdir. Bu bağlamda yerel katılım etkinlikleri, demokrasinin geçerlilik kazanması adına önem taşımaktadır. Bu çerçevede yerel katılım ile kurulan iletişim ağları demokrasiyi beslemektedir. Son dönemde iletişim teknolojilerinde kaydedilen ilerlemeler, çok çeşitli yöntem ve tekniklerinin ortaya çıkmasına neden olurken, bu doğrultuda yerel katılım yöntemleri de çeşitlenmiştir. Yerel katılım, formal ve informal biçimlerde gerçekleşirken kamuoyunun dikkatini çekmek üzere aykırı yöntemler de belirmiştir. Yerel katılım bağlamında informal kapsamda değerlendirilen aykırı yöntemler temelde ilgi oluşturmaya dönük, çoğunlukla yeni iletişim teknolojilerinden yararlanan gündem ve kamuoyu oluşturma çerçevesindeki eylem biçimlerini kapsamaktadır. Çalışma kapsamında aykırı yöntemlere örnek teşkil eden "KÜF Project" konu edilmektedir. Çalışmanın temel amacı Türkiye'de aykırı bir yerel katılım yolu olan KÜF Project başlığı altında yapılan eylemlerin yerel katılım ilişkisine yönelik bir betimleme sunmaktır. Bu çerçevede ulusal ve uluslararası örnekleri de merkeze alarak literatür taramasından hareketle yerli ve yabancı kaynaklar, gazete haberleri ve video içeriklerinden faydalanılmıştır. Nitekim KÜF Project, benzeri dünya örnekleri olan bağlantısı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgular çerçevesinde KÜF Project etkinliklerinin bir direniş ve farkındalık göstergesi olarak konumlandığı ve otoritenin sınırlarını zorlayarak toplumun dikkatini çekecek eylemlerle kamuoyu oluşturma çabası taşıdığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Yerel Katılım, Yerel Demokrasi, Aykırı Katılım Yolları, KÜF Project.

"Küf Project" as an Example of Anomalous Local Participation

ABSTRACT

Local participation is indispensable for today's democracy. In this context, local participation activities are important for the validity of democracy. In this context, communication activities established within the framework of local participation activities feed democracy. While the recent advances in communication technologies have led to the emergence of a wide variety of communication methods and techniques, local participation activities have also diversified in this direction. While local participation events took place in formal and informal forms, contradictory methods emerged to attract the attention of the public. In the context of local participation activities, outlier methods that are evaluated in an informal context basically cover the forms of action aimed at generating interest, mostly using new communication technologies, within the framework of agenda and public opinion formation. Within the scope of the study, "KÜF Project" activities, which set an example for contrary methods, are discussed. The main purpose of the study is to present a description of the relationship between the activities of the KÜF Project, which is an unconventional way of local participation in Turkey, with local participation. In this context, domestic and foreign sources, newspaper news and video contents were used based on the literature review by taking national and international examples into the center. As a matter of fact, the connection of the KÜF Project with similar world examples has been tried to be revealed. Within the framework of the findings obtained from the research, it shows that the activities of the KÜF Project are positioned as an indicator of resistance and awareness, and they strive to create public opinion with actions that will attract the attention of the society by pushing the limits of authority.

Keywords: Local Participation, Local Democracy, Anomalous Ways of Participation, KÜF Project.

* **Corresponding Author/Sorumlu Yazar,** Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi/Niğde Ömer Halisdemir University, abdullahaydin01@hotmail.com

** Yüksek Lisans Öğrencisi/Grad.Stud., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi/Niğde Ömer Halisdemir University, mine.mavili66@gmail.com

*** Yüksek Lisans Öğrencisi/Grad.Stud., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi/Niğde Ömer Halisdemir University, busracagn1@gmail.com

Makale Gönderim ve Kabul Tarihleri/Article Submission and Acceptance Dates: 14.08.2023-05.11.2023

Citation/Atf: Aydın, A., Mavili, M., Çağın, B. N. (2023). Bir aykırı yerel katılım örneği olarak küf project. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52, 109-125. <https://doi.org/10.52642/susbed.1342836>

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

1. Giriş

“Yerel yönetimler demokrasinin beşiğidir” ifadesi, yerel yönetimlerin ilk ortaya çıktığı süreçteki toplumca talep edilen ve/veya topluma arz edilen ile doğrudan alakalı değildir. Ancak günümüzde yerel yönetimlerin birçok varlık sebebinin yanında bir tanesi de demokrasinin yaşatılması ve pratize edilmesi olduğu aşikârdır. Bu bağlamda yerel siyaset ve dolayısıyla yerel katılım kavramlarının işleyiş süreçleri ve farklı vesilelerle getirmiş oldukları yenilikler önem arz etmektedir. Bunun yanında teknolojiye yaşanan gelişmelere paralel olarak bilgi iletişim yöntemlerinin farklılaşması birey ve grupların topluma ve yönetime ulaşma yol ve imkânlarını arttırmıştır. Bu sayede birey ve grupların toplum ve yönetime daha da yakın olduğu bir durum ortaya çıkmıştır. Öyle ki artık bir mail veya tweetle istenilen yere istenildiği zaman ulaşılabilen ve bunu hiçbir kısıtlama olmaksızın yapabilmektedir. Elde edilen bu yeni imkân ve yollar elbette birey ve grupların eylemsel refleksini de değiştirmiştir. Zira artık bir konuda sonuç almanın yolu o konunun görünürlüğünün farklı iletişim taktikleriyle arttırılmasından geçmektedir. Nitekim özellikle son dönem dünyada ve Türkiye’de gündemi işgal etmiş eylemlerin söz konusu görünürlük ve toplumun ilgisini o noktaya çekici bir hüviyet taşıdığı görülmektedir.

Nesnelerin interneti (IoT), yapay zekâ (AI), robotik lojistik çözümler (taşımacı robotlar, konveyörler gibi), endüstriyel robotlar, makineler arası iletişim (M2M), akıllı mobil cihazlar, 3D yazıcılar, kameralar, sensörler, yarı iletkenler, blokzincir, endüstriyel üreticilere yönelik yazılım programları ve sistemler ile uçahta hesaplama (edge computing) ve bulut bilişim gibi ileri teknolojik araçlar (Yılmaz ve Meccek, 2021:121) ile kentsel yaşam daha dijital bir unsur haline gelerek siyasal katılımın boyutlarını ve etki değerini genişletmiştir (Seçkiner-Bingöl, 2021).

Bu bağlamda çalışmanın ana ekseninin oluşturan yerel katılım örnekleri içinde Türkiye özelinde ve hatta dünyada aykırı bir yer tutan “KÜF Project” demokrasinin sınırlarını zorlayan bir konuma sahiptir. Çalışmada da literatür taraması ile beraber karşılaştırmalı bir analiz yapılmıştır. Türkiye özelinde gerçekleşen bu eylemler bütünü, esinlendiği dünya örnekleri ile olan benzerlikleri veya farklılıklarının ele alınması önem arz etmektedir. Nitekim bir eylemler bütünü olarak KÜF Project’in bir yerel katılım yöntemi mi sorusu çalışmanın ana sorunsalını oluşturmaktadır. Soruya cevap aramak için ilk olarak siyasal katılım kavramı üzerine kısa bir değerlendirme yapılmıştır, ardından, yerel katılım kavramı üzerinde durulmuştur. Akabinde yeni yerel katılım yöntemleri ele alınmıştır. Bir takım farklı yeni yerel katılım örnekleri anlatıldıktan sonra Türkiye için farklı bir deneyim olan KÜF Project üzerinde durulmuştur. Sonuç ve değerlendirme kısmı ile de KÜF Project ve diğer örnekler katılım kavramı bağlamında karşılaştırılmıştır. Ayrıca KÜF Project’i özgün kılan başlıklar üzerinde durulmuştur. .

2. Siyasal Katılım Kavramı Üzerine Kısa Bir Değerlendirme

Bugünün dünyasının başat siyasal rejimi olan demokrasi için en kritik kavramların başında siyasal katılım gelmektedir. Siyasal katılım kavramının bu kadar ön plana çıkmasının birçok nedeni vardır (Aydın, 2019b). Zira toplumu oluşturan bireylerin kendileriyle ilgili konularda toplumsal düzene etki etmek amacıyla farklı roller üstlenmesi gayet normal bir durumdur. Siyasal hayatta da bireyler yönetime etki edebilmek amacıyla farklı roller üstlenmektedir. Seçimlere katılmak, yönetimi etkileyebilecek yasal çıkar gruplarına katılmak gibi aktif roller üstlenerek siyasal hayatta etkili olmaktadır. Bireylerin davranışları ile ortaya çıkan eylemler siyasetin işleyişini etkilemektedir. Bireyler siyasal katılım ile siyasal yöneticilerin belirlenmesinde etkili rol oynamakta aynı zamanda siyasal yöneticilerin kararlarını da eylem ve davranışlarla etkileyebilmektedir.

Katılma fiili, belirli bir olgu ya da olay karşısında gösterilen duruşları, yaklaşımları, tercihleri, tepkileri, eylemleri ve eğilimleri kapsamaktadır. Çok yönlü ve türde bir eylem olmasına karşın, kamu yönetimi alanındaki karşılığı “*siyasal katılım*” olarak ifade edilmektedir. Siyasal katılım başta yerel ve ulusal olmak üzere her düzeyde ve boyutta hayata geçirilebilen oanağını ortaya koymaktadır (Meccek ve Yılmaz, 2021). Katılım, demokrasi kültürünün bir gereğidir. Bu sebeple güçlü bir katılım, güçlü ve etkin bir katılımcı demokrasiyi ortaya koyacaktır. Katılımcı demokrasi, halkın seçimler yani oy kullanma dışında da karar alma süreçlerine katılımını esas alır. Katılım olgusunun özünde, demokrasinin gereği olan “*kışilerin kendi geleceklerini kendilerinin belirlemesine*” olanak sağlayan bir sistem bulunmaktadır. Buradan hareketle siyasal katılım, demokrasinin hayat olması için ihtiyaç duyulan bir eylemdir. Siyasal katılma, demokratik bir

yönetim anlayışını tesis etmenin ve devam ettirmenin temel ilkesi, genel amacı ve yöntemidir (Mecek, 2018).

Demokrasinin ana belirleyicilerinden biri olan siyasal katılım kavramı, örgütlü veya örgütsüz yönetilenlerin siyasal karar süreçlerinde aktif veya pasif bir şekilde yer alabilmesi ve bu kararların oluşumunu etkileyebilmesi şeklinde anlaşılabilir (Taş & Çiçek, 2017). Siyasal katılım ile yönetilenler yönetime katılmaktadır, yönetilen kesimin yöneticilerini seçme ve onları yönlendirme konusunda söz hakkına sahip olmuş ve demokrasi bilincinin oluşmasında ve gelişmesinde etkili olmuştur. Siyasal katılım önemli belirleyicisi demokrasi katılımının sağlanmasında önemli rol oynamaktadır. Bireylerin siyasal katılımı demokrasinin gelişmesinde etkili olurken, demokrasi düzeyi de siyasal katılımın boyutunu belirlemektedir. Böylece birbirini etkileyerek ilerleyen bir süreç ortaya çıkmaktadır (Eriş ve Akıncı, 2019). Siyasal katılım ile bireyler siyasal sistemi etkilediği gibi ondan da etkilenmektedir yani iki taraf arasında bir etkileşim söz konusudur. Halkın seçimiyle kurulan hükümetin başarılı ya da başarısız oluşu bireylerin davranışlarını da etkilemektedir. Siyasal katılım aynı zamanda ülkenin menfaatleri, bireysel menfaatlerden ve dini inanışlarda da etkilenmektedir. Bireylerin beklentileri ile siyasal gelişmelerin ters düşmesi bireylerin davranışlarının şekillenmesinde etkili olmaktadır. Beklentiler çerçevesinde talepler ya da siyasal sistemin işleyişini ilişkin tepkiler siyasal katılım olarak değerlendirilmiştir (Büyüktosunoğlu, 2013).

Siyasal gücün bütünüyle merkezde toplanmış olması çoğulcu bir demokraside uygun görülmediği gibi siyasal mekanizmanın çoğulculuğunun sağlanmasının en pratik yolu gücün paylaşılmasıdır. Yerelde yaşayanların kendi yönetim organları eli ile tercihte bulunması demokrasi açısından önem arz etmektedir (Yılmaz & Telsaç, 2021). Bu noktada siyasal katılımın en önemli şekli oy hakkını kullanmaktır. Elbette siyasal katılım sadece bu dar manasında kalmaz. Bunun yanında parti, sivil toplum ve derneklere üyelik, miting, protesto, parti rozeti taşıma ve imza kampanyasına katılma gibi durumlarda siyasal katılımı etkileyen durumlar ve siyasal katılım örnekleri olarak sayılmaktadır. Bahsi geçen yol ve yöntemler her ülke, bölge ve kent için farklılık arz etmesi normal bir durumdur (Belli & Aydın, 2012). Aynı zamanda bir birey bile siyasi karar merkezlerini etkileyebiliyorsa bu da siyasal katılım olarak görülmektedir. Bireylerin siyasal davranışları farklılık göstermektedir. Bazıları siyasi görüşlerini açıklamak istemezken bazıları ise görüşünü açıklamakla birlikte diğer bireyleri de etkilemek ister. Kimilerine göre gündemdeki siyasal olayları tartışmak anlamsızken kimilerine göre gündemi tartışıp insanları bilinçlendirmek gerekli görülmektedir. Siyasal katılımın boyutu toplum içinde bireylerin davranışlara göre farklılık göstermektedir (Büyüktosunoğlu, 2013). Siyasal katılım kavramı bazı etkenlerden dolayı tek bir tanıma sahip olamamış, birçok tanıma yapılmıştır. Bir tanıma göre siyasal davranışlara ek olarak tutumlardan da bahsedilmiş, diğer bir tanımda ise sadece hukuka uygun düşen davranışlar siyasal katılım tanımında yer almıştır. Farklı bir tanımda ise başkaları tarafından yönlendirilen siyasal davranışlar siyasal katılım olarak görülürken diğer bir tanımda ise bireyin isteği dışında gerçekleştirdiği eylemler siyasal katılım olarak görülmemiştir (Eriş & Akıncı, 2019). İçerik olarak farklı tanımlara yer verilse de aslında karar alma süreçlerinde etkili olma, tüm tanımların ortak noktası olarak görülmüştür. Yapılan tanımların bazılarında seçimler ve oy verme durumuna, bazı tanımlarda ise kişilerin tutum ve eylemleri noktasında siyasal katılımı vurgu yapılmıştır (Atabey & Hasta, 2018).

Siyasal katılım kavramına yönelik farklı gruplara ayrılan tanımlara bakıldığında; İlk olarak davranış türü yaklaşımına göre Ersin Kalaycıoğlu, “kişinin otonom olarak yaptığı tercihler ve verdiği kararlar sonucunda siyasal karar mercilerine gelecek olanları veya bu mevkileri ellerinde bulunduranları etkilemek üzere yaptıkları eylem ve faaliyetler” şeklinde tanımlamıştır. Yani davranışların illegal olmasının önemi yoktur ve hedefe yönelik yapılan faaliyetler siyasal katılım olarak değerlendirilmiştir. Siyasal katılım kavramını siyasal karar mercilerini etkilemeye yönelik davranışlar olarak değerlendiren farklı bir tanıma ise Özbudun yapmıştır. O, “merkezi ve yöresel devlet organlarının personelini yahut kararlarını etkilemek üzere kendilerince ya da başkalarınca tasarlanmış, hukuki veya hukuk dışı, başarılı ve başarısız eylemlere girişmeleri” şeklinde bir tanım yapmıştır. Yine bu tanıma göre legal ya da illegal davranışlara bakılmaksızın bütün faaliyetler siyasal katılım olarak değerlendirilmiştir. Farklı bir tanıma göre ise bireylerin davranışlarının yanı sıra onların yönelimleri de siyasal katılım içerisinde değerlendirilmiştir. Bu yönde yapılan tanımlardan biri olarak Münci Kapanı'nın görüşüne bakıldığında “siyasal katılıma toplum üyesi kişilerin siyasal sistem karşısında durumlarını tutumlarını ve davranışlarını belirleyen bir kavramdır.

Katılma basit bir meraktan yoğun bir eylem kadar uzanan geniş bir tutum ve faaliyet alanını kapsar” şeklinde bir tanım yapmıştır. Burada bireylerin siyasal tutumlarının da siyasal katılım sayılabileceğinden bahsedilmiştir (Akıncı, 2014).

Siyasal katılımı etkileyen bazı sosyal faktörler söz konusudur. Bunlar; cinsiyet, yaş, eğitim ve yerleşim birimi olarak sıralanmıştır. İlk olarak yaş faktörüne bakıldığında yaşlı insanların genelde siyasete katılımı düşük olduğu gözlemlenmiştir. Orta yaş grubundaki insanlar mitingler, yürüyüşlere, parti teşkilat üyeliği gibi durumlarda daha etkin rol oynadıkları tespit edilmiştir. İkinci olarak gelir seviyesinin yüksek olması siyasal katılımı artırmaktadır. Bu durumun böyle olmasında geliri yüksek olan bireylerin imkânlardan daha fazla yararlanması, kitle iletişim araçlarına ulaşılmasının daha kolay olması gibi faktörler etkili olmaktadır. Cinsiyet açısından bakıldığında kadınlara ev içi rollerin çok fazla yüklenmesiyle siyasal hayattan uzak kalmasına neden olmuş ve erkeklere kıyasla siyasal katılım oranları daha düşüktür. Eğitim faktöründe ise eğitim seviyesinin yüksek olan bireylerin siyasete ilgisi daha fazla olmakta ve siyasal eylem açısından aktif rol oynamaktadırlar. Siyasal katılımı etkileyen diğer bir faktör ise yerleşim birimleridir. Küçük yerleşim yerlerinde eğitim seviyesinin düşük, ekonomik durumun kötü olması ve kitle iletişim araçlarına ulaşımın zorluğu gibi etkenlerle siyasal katılım oranı büyük yerleşim yerlerine kıyasla daha düşüktür (Büyüktosunoğlu, 2013). Siyasal katılımı etkileyen önemli bir faktör de sivil toplum kuruluşlarıdır. Halkın yönetime katılma ve yönetimi daha fazla etkileme arzusunun artmasıyla gelişen sivil toplum kuruluşları toplum yararına çalışıp, kâr amacı gütmeyen, çoğulculuk anlayışını ve katılımcılığı geliştiren bir yapı olmuştur. Siyasal mekanizmanın kararları karşısında önemli bir baskı ögesi olarak öne çıkmaktadır. Genel anlamda bireylerin isteklerini bir baskı gücü olarak devlete yansıtan sivil toplum kuruluşları devletin karar ve eylemlerinin denetlenmesi konusunda etkili olmakta aynı zamanda katılımcılık ve sorumluluk bilincini artırmaktadır (Aslan & Kaya, 2004). Son olarak siyasal katılım biçimlerine bakıldığında geleneksel ve geleneksel olmayan şeklinde bir ayırım yapılmıştır. Geleneksel katılım biçimleri genellikle seçime yönelik eylemleri kapsadığı görülmektedir. Buna ek olarak siyasi tartışmalara katılmak, yasal çıkar gruplarına ve hükümet dışı örgütlere katılmak da geleneksel katılım biçiminden sayılmıştır. Geleneksel olmayan katılım biçimleri ise yasadışı ve şiddet içeren eylemler olarak tanımlanmıştır. Bunlara örnek olarak; boykot, resmi olmayan grevler, işgal ve hasar verme gibi eylemler sıralanmıştır (Kaya, 2004).

3. Yerel Katılım Kavramı Üzerine Genel Bir Bakış

Siyasal katılım kavramının yalnız siyasal sistemle veya merkezle ilgili bir konu olduğu düşünülmese yanlış olacaktır. Siyasal katılım kavramı hem toplumsal ve bireysel hem de yerelle ilgili bir konudur. Nitekim günümüzde yerel katılım demokrasinin temeli olarak adlandırılmaktadır. Bu durumun temelinde ise yerel yönetimlere halkın siyasi ve yönetsel açılardan yönetime çok daha canlı ve etkin bir şekilde katılımının gerekliliğidir (Yılmaz & Telsaç, 2021; Belli & Aydın, 2016). Dünyada teknolojinin gelişmesiyle birlikte ülkelerde büyük dönüşümler yaşanmıştır. Bu dönüşümler ülkelerin yönetim anlayışlarına da yansımaktadır. Günümüz dünyasındaki hızlı dönüşümün izlerini kamu yönetiminde de görmek mümkündür (Tunç vd., 2018; Eren & Aydın, 2014; Türkmenoğlu, 2019; Türkmenoğlu ve Satır, 2020). Geleneksel kamu yönetimi anlayışı katılımın yüksek olduğu, vatandaş odaklı, şeffaf ve denetleme imkânının olduğu bir yönetim anlayışına evrilmiştir (Maruf ve Gündoğmuş, 2021). Bireylerin yönetime katılımı pasif katılımdan sıyrılıp aktif katılıma dönüşmüştür. Yerel katılımı hedeflenen karar alma süreçlerine halkın katılımının sağlanmasıdır (Akıncı, 2019; Erdoğan, 2019). Yerelleşme düşüncesiyle, katılımcı demokrasinin önem kazanmasıyla ve yerel demokrasi kavramıyla ivme kazanan yerel katılım kavramı ise belli bir mekânda yaşayan bireylerin, kendi yöneticilerini seçmesi ve yöneticilerin kararlarını etkilemesi aynı zamanda kararlara katılması olarak tanımlanmıştır (Yaman ve Küçükşen, 2018; Seçkinler-Bingöl, 2021). Uluslararası metinlerde yerel katılımın önemi ve yerel demokrasinin gelişmesine katkı yaptığı vurgulanmıştır. Yerel demokrasinin ilkelerinin belirlendiği “Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı”nda yurttaşların kamusal katılma hakkının, demokrasinin bir ilkesi olduğu belirtilmiş aynı zamanda yerel yönetimlerin demokrasinin temelinde yer aldığı vurgulanmıştır (Önder, 2013). Çoğulcu ve katılımcı demokrasinin bir gereği olarak yerel işlere katılım, hem halkın yönetime katılmasını hem de yönetimin denetlenmesini sağlamaktadır. Halkın katılımını sağlamak amacıyla çeşitli uygulamalar yapılmıştır. Bu uygulamalar siyasal, sosyal, toplumsal ve ekonomik etkenlerin farklı olması nedeniyle ülkelerde benzerlik

göstermemektedir. Yerel sistemlerde halkın katılımının sağlandığı; kent planlaması, halk oylaması, çevre koruma ve kentsel toplumsal hareketler gibi durumlarda kentsel katılıma fazlasıyla ihtiyaç duyulmuştur. Hem Türkiye’de hem de farklı ülkelerde bu çeşit uygulamalar yapılmaktadır (Geray, 2005). Kamu yöneticileri toplumsal hayatta üstlendiği görevleri yerine getirirken halkın bizatihi desteğine gereksinim duymakta, arkasında hissetmek istemektedir. “Kamu yönetiminin ana bileşenlerinden biri olan yerel yönetimlerin halkla olan ilişkileri daha yoğun bir şekildedir” (Tunç, 2016). Belli aralıklarla kentte yaşayan bireylerin yaşam alanlarını ilgilendiren durumlarda karar verme konusunda etkin rol oynama imkânı sağlayan ve kendi kendini yetebilme davranışı olarak tanımlanan yerel katılım ile insanların ortak bir yaşam sürdürdükleri alanlarla ilgili konularda ve kentsel gelişmeyi destekleme konusunda vatandaşlar görüşlerini bildirmektedirler (Kılınç, 2017). Merkezden yönetimin neden olduğu kırtasiyeciliğin artışı, kamu hizmetlerinin dengeli dağılmamasından dolayı adaletsizliklerin yaşanması gibi etmenlerden dolayı toplumda yerel yönetimlere verilen önem artmaktadır. Bu durumda yerel hizmetlere hız kazandırmak ve daha etkin kılmak amacıyla yerel demokrasinin güçlendirilmesi noktasında yerel düzeydeki bireylerin katılım bir araç olarak görülmüştür (Erdoğan, 2019). Yerelde görülen sorunların çözümünde sorumlu olan yerel yönetimler açısından sorunun kaynağına ulaşılması ve buna yönelik çözüm önerilerinin üretilmesi için karar alma süreçlerinde yerel halkın katılımına ihtiyaç duyulmaktadır (Yılmaz vd., 2021).

Yerel yönetimler, yerel anlamda demokrasinin benimsenmesi aynı zamanda gelişmesi açısından önemli oluşumlar olarak görülmektedir. Halka yakın ve halkı doğrudan etkileyen yönetim birimleri olarak, halkın kendi seçtiği yönetim organlarını daha kolay bir şekilde denetleyebilmesi, yine halkı ilgilendiren konularda kolay karar alınabilmesi nedeniyle uygun bir yönetim mekanizması olarak görülmektedir. Hizmetin halk tarafından sahiplenilmesi, korunması amacıyla halkın yönetime katılımının önemi vurgulanmaktadır (Aksu & Kurtuluş, 2011). Yerel demokrasinin daha iyi gerçekleşebilmesi açısından aynı zamanda yerel yönetimlerin etkinliğini ve verimliliğini artırmak amacıyla katılımcı modellerin oluşturulmasına işaret edilmiştir. Son zamanlarda katılımcı demokrasi toplumlarda ön plana çıkmıştır. Katılımcı demokrasilerde bireyler temsili demokrasiye göre daha aktif olmaktadır. Katılımcı demokrasinin gerçekleştirilebilmesinin bazı koşulları mevcuttur. Bu koşulla; iletişim, bilgilendirme ve sivil toplum örgütlenmesidir. Halkın talepleri ve tercihleri konusunda siyasal karar alma mercilerini etkileyebilmek ilk olarak iletişim ile sağlanmaktadır. Halkın tercihlerinin hem oluşması hem de değişmesi bilgilendirme ile doğru orantıya sahip olup halkın doğru bir şekilde bilgilendirilmesi gereklidir. Diğer önemli koşul olan sivil toplum örgütleri, vatandaşlar ile yöneticiler arasında iletişimi sağlayan kuruluşlardır. Bireylerin tercihleri doğrultusunda etkin bir şekilde siyasete katılmasında sivil toplum örgütleri önemli bir araç olarak görülmektedir. Yerel halkın katılımını sağlamak olan katılımcı demokrasiye geçilmesi noktasında hem yöneticilere hem de halka önemli görevler düşmektedir (Görün, 2006).

Yerel katılım hem bireylere hem de yerel yönetimlere bazı faydalar sağlamaktadır. Yerel demokrasinin uygulanması ile alınan kararlar daha kaliteli olmakta ve toplumda uzlaşmayı sağlamaktadır. Alınan kararlar ortak görüşlerini barındırdığı için halkın desteğini de alınmakta ve uygulamaya daha kolay biçimde geçilmektedir. Yerel katılım ile vatandaşlar arası iletişim gelişmekte ve birbirlerinin sorunlarından daha kolay bir şekilde haber alabilmektedirler aynı zamanda bireyler birlikte uyum içerisinde yaşamaktadırlar. Şeffaf ve hesap verilebilir bir karar alma süreci oluşmakta, vatandaşlar ile devlet arasında güven artmaktadır (Akay, 2010; aktaran Erdoğan, 2019). Bu noktada yerel katılım mekanizmalarıyla vatandaşların demokrasiye katılımı sağlanabilmektedir. Dünya genelinde bu mekanizmalar şunlardır; referandum, katılımcı bütçeleme, halkın vetosu, yerel inisiyatif, geri çağırma, kent konseyleri, mahalle meclisleri, meclis toplantılarına katılım ve dilekçe hakkı gibi yerelde katılımı sağlayan mekanizmalardır (Erdoğan, 2019). Yerel katılım tam olarak sağlanamadığında vatandaşlar karar alma süreçlerinde daha pasif kalmakta ve ihtiyaçlar, sorunlar doğru bir şekilde tespit edilmesi zorlaşabilmektedir. Yerel kamu politikalarının da sağlıklı bir şekilde belirlenebilmesi tam anlamıyla gerçekleşmemektedir. Yine halkın katılımının olmaması durumunda politikaların halk tarafından benimsenmesi ve sürdürülebilmesi zor bir hal alabilmektedir (Akay, 2010). Bundan dolayı yapılan politikaların daha etkin olabilmesi için ve toplumda yaşanan problemlerin daha kolay çözülebilmesi için halkın katılımı önemlidir. Yerel katılımı artırabilmek için hem merkezi yönetimi hem de sivil toplum gibi kuruluşların katılımı destekleyici ve artırıcı çalışmalar yürütmesi faydalı olabilir.

4. Yeni Yerel Katılım Yöntemlerinin Değerlendirilmesi

Yerel katılım kavramı da demokrasi kavramı gibi günden güne genişlemektedir. Nitekim literatürde var olan klasik katılım yöntemleri, yeni teknolojik gelişmeler ve demokrasinin sınırlarının zorlanması sürecinden ötürü ikinci plana düşmektedir (Aydın & Duzcu, 2019; Akbıyık & Öztürk, 2013). Bu bağlamda ön plana çıkan birçok örnekte bahsetmek mümkündür. Ancak bir makalenin sınırlılıkları göz önüne alınarak sadece belli başlı örnekler anlatılmıştır. Bu örnekler seçilirken öncülük olmaları ve etkilerinin geniş çevrelerce hissedilmesi esas alınmıştır. Nitekim ilk olarak belli başlı bir temsilciden çok bir ekole dönüşmüş olan aykırı bahçecilik ele alınmıştır. Akabinde Banksy örneği ile toplumsal yönlü aktivizmin bir temsilcisi ele alınmıştır. Yine Invader ile de sanatı halka ulaştırmayı hedefleyen sokak sanatının önde gelen temsilcisi üzerinde durulmuştur. Bunlara ek olarak da Türkiye’de sokaklarda aktivist kimliklerinin etkisinin geniş çevrelerle hissedilen TURBO ve Cins üzerinde durulmuştur.

4.1. Aykırı Bahçecilik

Esasında Türkçe çevirisi “Gerilla Bahçeciliği” (Guerrilla Gardening) olan kavram, Aydın (2019a) tarafından bu kavramın taşıdığı olumsuz anlamdan ötürü Aykırı Bahçecilik olarak isimlendirilmiştir. Doğayı kentlere tekrardan kazandırma çabasında olan Gerilla Bahçecilik terk edilmiş ve bozulmuş çevreyi izin almaksızın bireysel ve kolektif çalışmalarla yeniden yeşillendirip kullanılmasını sağlama amacını gütmüştür. Eleştirel bir yaklaşımla mekân düzenlemelerine, metalaşma, kamusal alan kullanımına kendi yorumlarını katarak farkındalık kazandırmıştır (Doğramacı, 2020). Aykırı bahçecilik kavramının tarihte gelişimi 1970’li yıllarla beraber başlamış ve bu kavram New York’ta yaşayan Liz Christy ortaya atmıştır. 1970’lerde New York’un şehir merkezindeki bazı mahallelerinin gözden düşmesiyle orta sınıf zorunlu olarak kentin dışına taşınmıştır. Bu yerlerde yatırımların eksik olmasıyla ortak kullanım alanlarının kalitesi düşmüştür. Bu noktada Christy incelemeler yaparken fark ettiği çöplerde ve etrafta büyüyen domates bitkilerinin tohumlarını alarak hem ortak kullanımı alanlarına hem de özel mülkiyetle kurak ve bakımsız yerlere dağıtmış aynı zamanda yeni ağaçlarda ekmiştir. Christy’nin gösterdiği bu çaba belli bir süre sonra şehirde ciddi anlamda ilgi görmüş ve Manhattan’daki Bowery ve Houston caddelerinin köşesinde bulunan boş arsada zirveyi görmüştür. Yasa dışı olarak başlayan bu eylemler kısa zamanda büyük etkiye ve üne sahip olmuştur. Kendilerine Yeşil Gerillalar adını veren grup, farklı yerlerde de topluluk bahçeleri kurulması için davetler almıştır (guerrillagardening, 2019, aktaran Aydın, 2019a). Liz Christy bu konuda ön plana çıksa da dünya çapında yayılmasında etkili olan kişi olan aynı zamanda Gerilla Bahçıvanlarının ulaşabileceği bir uygulama www.guerrillagardening.org’u kuran Richard Reynolds’dır. Kendisi toprakların yasa dışı ekimi olarak bu konuyu tanımlamıştır (Reynolds 2009, aktaran Aydın, 2019a). İzin istemeden veya bürokrasiyi beklemeden çiçekler, çalılar ve ağaçlar dikmek Gerilla Bahçeciliğinin temelinde yer almaktadır. Bu hareketi savunan Reynolds isteyerek yapılan bahçe işlerini reddedip yasa dışı faaliyetleri odağına almıştır (Lundberg, 2009). Aykırı Bahçıvanlar kentin çorak, çıplak veya yanmış görünen yerlerini güzelleştirmek amacıyla gece yarısı çalışmalar yapmıştır. Aykırı Bahçıvanlar, herhangi bir alanın birine ait olup çirkin bırakılmasını eleştirmişlerdir. Eleştirdikleri diğer bir durum ise yerel yönetim birimlerinin işlerinin geciktirmesinden dolayı devletin çevresel düzenleme için ayırdığı alanların boş kalmasıdır (Aydın, 2019a).

Gelişen dünyada şehirleşmenin artmasıyla özellikle yaşanan çevrenin betonlaşmasıyla yeşil alanların azalması toplumda temiz ve yaşanabilecek yeşil bir çevre isteyen kişileri harekete geçirmiştir. Şehrin kötü görünen pis, bakımsız ve bozuk yerlerini yeniden canlandırma çabası içerisinde olan aykırı bahçıvanlar eleştirel bir bakış açısıyla kentin bakımsız, şehrin estetik görünümünü bozan ve doğada uzaklaşan alanlarına yerleştirdikleri tohumlarla yeşillendirerek ve çiçeklerle renklendirerek dikkat çekmişlerdir.

Resim 1. Gerilla Bahçecilik

(Kaynak: <https://peyzax.com/gerilla-bahcecilik-ve-tohum-bombalari/> Erişim Tarihi: 20.05.2022)

4.2. Banksy

Başta İngiltere olmak üzere farklı ülkelerde de yaptığı resimlerle kendinden oldukça söz ettiren Banksy gerilla sanatçısı olarak anılmıştır. Kimliğini gizli tutmuş Banksy ise onun kullandığı takma ismi yani imzası olmuştur. Hakkında tek bilinen İngiliz asıllı olduğudur. Amacı ünlü olmaktan ziyade toplumu etkileyen olaylara karşı insanlara eleştirel mesaj vermektir. 1990'lı yıllardan beri aktif olan hicivli sokak sanatı ve yıkıcı epigramları, kara mizahı kendine özgü bir kalıplama tekniğiyle yapılmış grafiti ile birleştirmektedir. Banksy, sanatını duvarlar ve kendi kendine inşa edilen fiziksel aksesuarlar gibi herkesin görebileceği yüzeylerde sergilemektedir. Çalışmalarının çoğunun geçici sanat olarak sınıflandırılması maksadı bir soruna dikkat çekmek olduğunu göstermektedir. Yaptığı çalışmalarla göz ardı edilen, dikkatleri farklı yöne çekip algıyı yönetenlere direniş göstermiştir diyebiliriz.

Çalışmalarında savaş karşıtlığı, çevreci tutum, hayvan haklarını savunan ve kapitalist düzene karşı birçok mesaj barındırmaktadır (Özen & Eken, 2017). Eserlerinde çocuklar, balonlar, askerler, yaşlılar ve maymunlar gibi imgelere yer vermiştir. Neredeyse herkes tarafından ve en çok bilinen eseri, siyah beyaz bir duvarda yer alan çocuk ve çocuğun elindeki olan kırmızı balonlu resim “Kırmızı Balonlu Kız” olarak anılmaktadır (Özen ve Eken, 2017). Banksy tüm eserlerinde aslında insanlara bir çıkış yolunun her durumda mümkün olduğunu anlatmayı hedeflemiştir. Banksy ve eserlerinin etkisi sadece kendi eser verdiği yerlere değil küresel düzeyde etkiler ortaya çıkarmıştır. Hatta 2010 yılında hayatı, beyaz perdeye aktarılmış, “Çıkışlar Hediyelik Eşya Dükkanından” isimli sinema filmine konu olmuştur.

Resim 2. Banksy

(Kaynak: <http://www.sanatteorisi.net/> Erişim Tarihi: 25.05.2022).

4.3. Invader

Banksy'nin eserlerini hayata geçirmek için yardım istediği Space Invader de sokak sanatı konusunda yapıtlarıyla öne çıkan bir isimdir. 1988 yılından günümüze kadar mozaik piksellerden oluşturduğu karakterleri sokaklarda yer edinmiş ve sokak sanatı ile uğraşan sanatçılara ilham olmuş ve olmaya da devam etmektedir. Kendini kimliği olmayan sanatçı olarak tanımlamış ve takma ad olarak Invader'ı tercih etmiştir. Amacını kısaca sanatın enstitü ve müze gibi kamusal alanlardan ve duvarların arasından kurtulmasını ve özgürleşmesini sağlamak olduğunu belirtmiştir (Çırak, 2019). Sanatçı çalışmalarını 1979'lu yılların bilgisayar oyunlarının piksellerinden hareketle ve seramik parçalarıyla mozaik biçimde oluşturmuştur. 70'li yılların atari oyunu Space Invaders'dan (Uzay İstilacıları) ismini almıştır. İlk zamanlarda bu oyunun karakterlerinden esinlenmiş daha sonraki zamanlarda kendine özgü karakterler geliştirmiştir. 1998 yılından bu yana Space Invaders projesini geliştiren sanatçı öncelikle Paris olmak üzere dünyanın farklı yerlerindeki kentlere çalışmalarını yerleştirmiştir. Sanatçı siyasal bir amacının olmadığını ancak yaptığı çalışmaların çoğunun yasa dışı olması sebebiyle politik sayıldığını belirtmiştir. Kendinin özgür bir sanatçı olduğunu söyleyen Invader sanatı sokağa çıkararak insanları şaşırtmayı ve onlarda iz bırakmayı sevdiğini de eklemiştir (Gökova, 2020). Modern sokak sanatından önemli bir figür olan Invader altmış beş şehre az sayıda kişinin oluşturduğu sokak sanatçıları grubuyla birlikte istila dalgalarını dağıtmıştır. Dijital teknolojiden esinlenerek eserlerini ortaya çıkaran sanatçı kimliğini gizleyebilmek için kamusal alanda maske takarak aynı zamanda takma ismini kullanarak kendini "Tanımlanamayan Serbest Sanatçı" olarak adlandırmıştır (Graves, 2022). Paris, Londra ve New York gibi dünyanın önemli şehirlerinde sanatını icra eden Invader'ın İstanbul'da da sanatının izlerine rastlamak mümkündür. 2003 yılında bir davet üzerine İstanbul'a gelen Invader piksel şeklindeki çalışmalarından birini Unkapanı'ndaki Bozdoğan Kemer'i'nin bir ayağına yerleştirmiştir (Küçük, 2014).

Resim 3. Invader

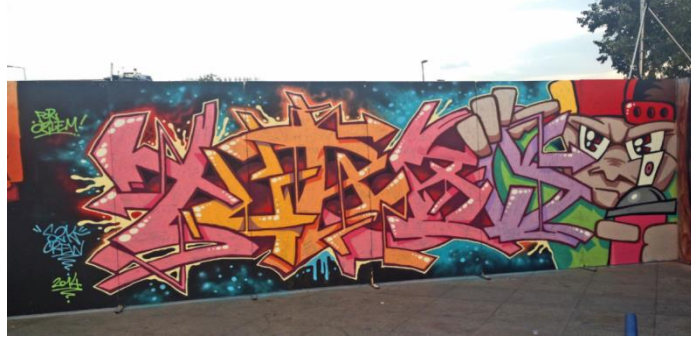
(Kaynak: <https://www.space-invaders.com/news/> Erişim Tarihi: 25.05.2022).

4.4. Tunç Dindaş (TURBO) ve Cins

Türkiye'de sokak sanatı deyince akla ilk olarak Turbo ve Cins gelmektedir. İki sanatçıya geçmeden çok kısa Türkiye'deki sokak sanatına değinmek gerekir. İlk kez 1980'li yıllarda ortaya çıkan grafiti 2010'lu yıllara kadar etkisini tamamen gösterememiştir. Bunun nedenlerinden biri Türkiye'deki uzun yıllar varlığını sürdüren arabesk kültürüdür. Hip Hop kültürüyle çok yakından bağlantılı olan grafiti kozmopolit kentlerde daha yaygındır, Türkiye'de grafitinin ilk temsilcisi Turbo'dur (Çakır, 2015). Tunç Dindaş yani namı değer Turbo grafiti ile 1983 yılında tanışmıştır. Aynı zamanda hip hop kültürünün yayılmasında da büyük rol oynamıştır. Kullandığı takma isim ise izlediği bir filmde geçen bir çocuğun çok güzel dans etmesinden dolayı ona Turbo adını vermesinden etkilenmiş ve kendi de bu adı kullanmıştır (graffinturkey, 2022).

Grafitler gün geçtikçe popüler hale gelmektedir. Türkiye ve Dünya çapında bu sanatın gelişmesinde 1980 yıllarından beri önemli çalışmalar yapan Tunç Dindaş, sokaklara estetik çizimleriyle karşımıza

çıkılmaktadır. Dındaş, herkes tarafından Turbo lakabıyla tanınmıştır (Iybar, 2015). Tunç Dındaş 1984 yılında izlediği “Beat Street” filminde grafitiyle tam anlamıyla tanışmıştır. Sprey boyanın olmadığı zamanlar grafitileri taslak şeklinde yapmıştır. 1985 yılından itibaren ise sokaklara bir şeyler yapmaya başlamıştır (Pashayeva, 2018). Turbo ismini “Break Dance” filminden esinlenerek almıştır. Türkiye’de grafiti sanatının ilk örneklerini veren sanatçı bu alanda çalışmalar yapmadan önce break dance’la uğraşmıştır (graffinturkey, 2022). Türkiye’de ilk grafiti ekibi olarak bilinen “Shot 2 Kill” kısaltması S2K olan ekibi oluşturulmuştur. Aynı zamanda 1997’de “Blue Jean” dergisinde hip-hop sayfaları hazırlamaya başlayarak Tunç Dındaş Türkiye’de grafitinin başlamasında ve yayılmasında etkili olmuştur. Türkiye’de grafiti yaygın olduğu yerler İstanbul, İzmir, Ankara, Bursa, Adana ve Eskişehir olarak gözlemlenmiştir (Kaynar, 2021). Hip-hop kültürünü ve grafiti Türkiye’ye tanıtan sanatçı, mesaj verme kaygısından ziyade estetik açıdan göze hoş gelen çizimler yapmayı, sıkıcı şehir hayatına görsel hareket katmayı amaçlamıştır (Iybar, 2015).

Resim 4. Turbo Eser

(Kaynak: <https://mediatrend.mediamarkt.com.tr/graffiti-ve-dijital-sanatlarin-usta-ismi-tunc-turbo-dindas/> Erişim Tarihi: 22.05.2022).

Cins takma adıyla kendini duyuran Çağrı Küçüksayraç, erken yaşta resim sanatına ve grafitiye olan ilgisi eğitim hayatında da bu alana yönelmesinde etken faktör olmuştur. Çalışmalarında hayal gücü başta olmak üzere pop-art akımından da etkilenmiştir (kolekta, 2022). Yaptığı çalışmalarda genellikle grafik bir görsel dil ve birçok teknik kullanmıştır. Kendi içinde evrimleşen formlar oluşturmuş burada ise kendini organik olarak adlandırmıştır bu çalışmalarda öne çıkan figürler et, kemik gibi unsurlar olmakla beraber soyut ve sürrealist hisler sunmayı hedeflemiştir. Sanatçı günümüzde öne çıkan markalarla da iş birliği yapmış reklam çalışmalarında da yer almıştır (bigumigu, 2022). Cins yeteneğini aldığı eğitimlerle pekiştirmiş bir sanatçıdır. Çalışmalarında izlediği çizgi filmlerden pop art ve bunun yanında sürrealizmden de sıkça etkilenmiştir. Cins’in çalıştığı arasında GAP, Converse, Ülker, Turkcell, Filli Boya gibi markalar yer almaktadır ((bigumigu, 2022).

Resim 5.

(Kaynak: <https://www.artfulliving.com.tr/kultur-ve-yasam/aslinda-herkes-kendi-icinde-bir-cins-i-2838> Erişim Tarihi: 25.05.2022).

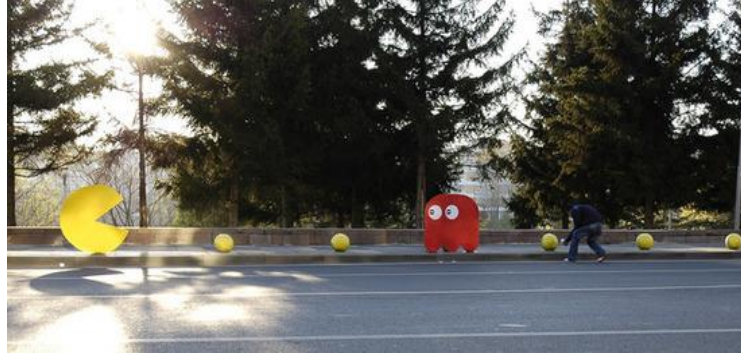
5. Bir Katılım Örneği Olarak KÜF Project

İçinde yaşanılan dünya her geçen gün değişen, gelişen ve küreselleşen bir hal almıştır. Bu değişim ve küreselleşmenin başlıca dayanaklarından biri medyadır. Medyanın temel kaynaklarından en ön plana çıkan ise görsel içeriklerdir (Temel, 2020). Görsel içerikler toplumsal hayatı geçmişe oranla daha çok içermiş ve etkilemiştir ve hatta sosyal ortamın başlıca etkeni haline gelmiştir. Bu sosyal ortamın yansıtılmasını esas alan paylaşımlar bazı aktivistler tarafından farklı açılarda resmedilmiş veya görsel içeriklerle kendini göstermişlerdir (Meriç, 2019). Burada KÜF Project karşımıza çıkmaktadır. Kendilerini “kirlenmenin aksine renklendirme” olarak tanımlayan bu grup ilk olarak Ankara ilinde karşımıza çıkmıştır. Avrupa’da yaygın olarak varlığını gösterirken Türkiye’de halen etkin olarak kullanılmamaktadır. Sokak sanatına yönelmeye başlamalarındaki etkenler ise şöyledir: Türkiye’den Tunç Dindaş (TURBO) ve Cins, İngiltere’den Banksy, İspanya’dan SpY, Fransa’dan invader gibi grafiti sanatçılarıdır (Taş & Taş, 2015). Toplumda farkındalık yaratmaya çalışan KÜF Project grubu, kent hakkı talebi ve kente ilişkin duyulan kaygılarla ilişkili olarak sanat üretmektedir. Hedefleri gündelik hayatta sıradanlığı kırıp, çevresindeki dönüşüme yabancı kalan kent halkının dikkatini çekmek ve harekete geçmesini sağlamak olmuştur (Taş & Taş, 2015). Görüşlerini duvarlara, levhalara, köprü altı gibi şehrin farklı yerlerine yaptıkları resimlerle şehrin insanlarına yansıtmaya çalışmaktadırlar. Şehirlerdeki estetik yoksunluğunu, görsel zevkin zayıflığını eleştiren bir gruptur. Ülkede bir şeylerin değiştirmenin zor olduğu düşüncesinde olan grup en azından insanların bakış açılarını farklı şekilde etkileyebileceklerini düşünmüşlerdir. İlk olarak 2010 yılında resmi bir şehir olan Ankara’nın Gaziosmanpaşa mahallesindeki trafik levhasını farklı bir şekilde düzenleyerek başlamıştır (Yalav, 2017). Gaziosmanpaşa tabelasını 1976 yapımı Türk komedisinden ünlü bir karakter olan Tosun Paşa’ya çevirip ve videosunu sosyal medyada paylaşım isimlerini duyuran KÜF Project grubunun Ankara’da yapmış oldukları diğer temalar ise Pacman, barış, futbol ve sigara olarak adlandırılış sokak çalışmalarınıdır. Ankara’da yapmış oldukları Büyükşehir Küçük 1 TL çalışmaları ile gazetelere, dergilere ve televizyon kanallarına çıkarak seslerini daha büyük bir kesime duyurmuşlardır. Sosyal medyalarını daha fazla kişiye ulaşmak için araç olarak kullanan KÜF Project grubunun son çalışması ise İstanbul’da Sosyal İçici Cemil ile yapmışlardır (Apaydın, 2011).

Ankara’yı seven ve kentin sokaklarında yürüyen insanlara bir şeyler anlatmaya çalışan KÜF Project grubu, gündelik rutine müdahale ederek bireylerin dikkatini çekmeye çalışmışlardır. Örnek olarak; Peace (2010) isimli çalışmalarında Tunalı Hilmi Caddesi’ndeki tabelalara çıkartma yapıştırıp duraklama yapılamaz işaretini barış işaretine dönüştürerek Mavi Marmara baskını ve aynı gün İskenderun’da yaşanan bombalı eylemi kınamışlardır. Daha sonraki günlerde, Türkiye Milli takımının Dünya Kupası’na katılamamasıyla büyük hayal kırıklığını “It’s the Football (2010)” (Bu ifade Türk Futbol Milli Takımı Teknik Direktörü Fatih Terim’in bir basın toplantısında yaptığı İngilizce konuşma hatalarını komedi unsuru olması hasebiyle yapılan bir atıftır) adlı çalışmalarında yansıtmışlardır. Bir cadde boyunca tabelalara takımın forma numaralarını vermişlerdir. KÜF, yaptıkları çalışmalarınıyla şehre otorite tarafından işlenmiş kurallara meydan okumuştur. Kent içerisinde nasıl hareket edilmesi gerektiğini belirleyen kuralların bireylerin davranışlarını yönlendirdiği savunulmuştur. Şehrin içinde bir anda karşılaşılan tabelaların buyruklarına bir süre sonra istemsizce uyulmaktadır. Ancak bu durumun her daim devam edecek anlamına gelmediğini bir direniş sonucunda farkındalığın oluşabileceği düşüncesi hâkim olmuştur. KÜF Project grubunun yapmış olduğu çalışmalar da bu direnişe bir örnek olmuş, kent ortamında işaretlere, bazı engellere müdahale ederek yeniden düzenleyip iktidarın yüklediği anlamın yerine, kendi ironi anlamlarını katıp ve işaretlerin gerçek anlamından uzaklaşmasında etkili olmuşlardır (Taş & Taş, 2015).

Ankara başta olmak üzere farklı şehirleri renklendiren KÜF Project grubunun dikkat çeken çalışmalarına daha ayrıntılı bir şekilde bakıldığında ilk olarak Ankara’nın Kuşulu Park Kavşağındaki Gazi Osman Paşa tabelasının üzerine Tosun Paşa çıkartmasını yapıştırarak projelerini gerçekleştirmişlerdir. Kimliklerini gizlemek açısından çalışmalarını yaparken vatandaşların olmadığı bir saati tercih eden grup tabelaya sanatsal bir kent müdahalesi yaparak esprili bir anlam katmıştır. Görsel anlamda monotonluktan sıkılan gri sokak tabelalarına yaratıcılıklarını kullanarak renkli bir anlam katmışlardır. Sokakta yürüyen her zamanki gibi işlerine yetişmeye çalışan insanların her gün gördükleri tabelanın yerini alan Tosun Paşa tabelasını gördükten sonra yüzlerindeki şaşkın ve gülümseyen bir ifadeyle tabelanın yanına giderek daha yakından inceleyenlerin kimisi cep telefonunu çıkarıp fotoğrafını çekmiş kimisi de sokakta çalışan bir

işçinin elindeki süpürgeyi alıp tabelayı yoklamıştır. Şehrin tekdüze kurallarına farklı anlam katan grup insanların dikkatini çekmeyi başarmıştır (KÜF Project: Kirlenmenin aksine yenilenmek, 2011). Sanatı sokağa taşıyan kent sanatçılarından diğer çalışması kaldırım toplarıyla yaptıkları Pacman projesi olmuştur. Atari oyunundan esinlenerek yaptıkları çalışmada Pacman'ın maketini yapıp daha sonra arabaların yol kenarına park etmesini engelleyen topları sarı renge boyamışlardır. Yaptıkları maket kaldırım kenarındaki topları yutarak ortadan kaldırdığı esprili bir çalışma olmuştur. Burada Belediyesi tarafından yol kenarının ücretli otopark olarak işletildiği bir şehirde araçların kaldırım edilmesini engellemek amacıyla konulan mantarların işlevi sorgulanmıştır. KÜF Project grubunun diğer bir çalışması Büyükşehir Küçük 1 TL yine kendilerinden söz ettirmişlerdir. Ankara'da Kuşulu alt geçidinin üzerindeki Büyükşehir Belediyesi yazısının ortasına pisuar maketini, Belediye yazısının üzerine ise Küçük 1 TL yazısını yapıp yerleştirmişlerdir. Alt geçitteki fayansların rengine ve tasarımına yönelik kentteki estetik anlayışına karşı eleştirel bakış açısıyla farklı bir görsel oluşturmuşlardır (KÜF Project: Kirlenmenin aksine yenilenmek, 2011). Aynı zamanda bu çalışmanın videosuyla birlikte yayılan metin de kentin farklı yapılarına yönelik eleştirel düşüncelerinin yansıması olmuştur: “Bi pisuarı eksik Kuşulu alt geçidi. İşe bak! Kalitesiz, çirkin 3. Dünya fiskiyeleri. İşe bak! Zincirle çevrilmiş, yaya trafiğine kapatılmış meydanlar. İşe bak! Açık hava otoparkına çevrilen Tunalı Hilmi Caddesi, yoktan var edilen sektörler, rantlar. İşe bak! En yakın şehir merkezine 20 Km uzaklıkta bulunan parklar, bahçeler. İşe bak! Büyüdüğümüz kaldırımaların yerini alan, sıradan, zevksiz alışveriş merkezleri. İşe bak! Her seçim öncesi telaşla kurulmuş hayallerin ürünü projeler, asla gerçekleşmeyeceği bilinen fantastik vaatler. İşe bak! Fahiş kararla satılan belediye hizmetleri, işlevsiz demir yığınları. İşe bak! Hafızasını kaybetmiş, ruhunu yitirmiş kent. Ve karşınızda Avrupa Konseyi ödüllü şehir (!), Ankara. İşe bak! İşe!” (KÜF Project: Kirlenmenin aksine yenilenmek, 2011). KÜF grubu çalışmalarını başka şehirlere de taşıyarak farklı yerlerde de seslerini duyurmaya çalışmıştır. Bir çalışmalarını da Konya'da gerçekleştirmişlerdir. KÜF Projecte ait olduğu kesin olarak bilinmeyen “I Love You Konya” adlı çalışmada Şeb-i Arus törenlerinden önce yine insanların olmadığı bir sokakta evin duvarına çizdikleri semazen figürüyle dikkat çekmiştir (konyayenigun, 2022). Şehirdeki unsurların estetik açıdan yoksun olduğunu hem çektikleri videolarla hem de bu metinle kendilerince anlatmaya çalışmışlardır. KÜF grubu insanların işlerine ve evlerine giderken veya herhangi bir yerlere yetişmeye çalışırken sadece yere bakarak yürümelerindense insanların etrafına bakmasını sağlayarak farkındalık oluşturmak istemişlerdir.

Resim 6. KÜF Project Pacman

(Kaynak: <http://bilgylaboratory.blogspot.com/> Erişim Tarihi: 25.05.2022).

Resim 7. KÜF Project Tosun Paşa

(Kaynak: <https://www.pinterest.co.uk/pin/> Erişim Tarihi: 25.05.2022).

Resim 8. KÜF Project Pisuar

(Kaynak: <https://yesilgazete.org/> Erişim Tarihi: 25.05.2022).

Resim 9. KÜF Project I Love Konya

(Kaynak: <https://www.behance.net/> Erişim Tarihi: 25.05.2022)

6. Sonuç ve Değerlendirme

İnsan, yaşadığı kentin bir parçası veya bileşeni olduğunu o kentle ilgili doğrudan veya dolaylı olarak yaptığı katkılarla ortaya koyar. Ayrıca yaşanan mekânların oluşturulması veya inşası sürecinde sadece algıladıkları şeyler üzerinden değil aynı zamanda hissettikleri üzerinden de bir süreç yürütürler. Ancak

bugünkü statik yapı yüzünden gündelik yaşamsal koşulları kolaylamak adına farklı bir durum inşa edilmeye çalışılmaktadır (Dönmez Aydın, 2022). Bu noktada günümüz dünyasında elbette yerel demokrasi kavramı ön plana çıkartılmaktadır. İnsanlar yaşadığı yerde bir sorun veya durum ile karşı karşıya kaldıklarında buna duyarsız kalmak istemiyorsa (ki bu da bir tercihtir ve dolaylı ve dolaysız etkileri vardır) harekete geçmek için kendilerine yollar ararlar. Dolayısıyla yerel siyaset alanının ve onun en önemli aktörü olan yerel yönetimlerin kolay ulaşılır ve kolay cevap veren kurumlar olması önem arz etmektedir. Bunun da temel dinamiği iyi işleyen yerel demokrasiden geçer. Yerel demokrasinin sağlığı yerel katılımın işleyişinin de iyi olması manasına gelir. Bu yüzden yerel katılım kavramının geliştirilmesi sorunların daha çabuk çözülmesi veya sorun oluşturacak etkenlerin hiç oluşmamasının yolunu açar. Siyasal katılım kavramının bir alt şubesi şeklinde kendini gösteren yerel katılım kavramı, demokrasi ve siyasal katılım kavramlarının yaşadığı değişimlerden etkilenerek alanını günden güne genişletmiş ve yöntemleri de çeşitlenmiştir.

Yerel katılım yöntemlerinin yaşadığı değişim belli noktalarda ulusal veya uluslararası düzeylere örnek olacak şekilde değişime uğramıştır. Bu noktada ortaya yeni yerel katılım yöntemleri çıkmaktadır. Bunlara bakıldığında ise ön plana ilk çıkan Aykırı Bahçecilik'tir (Gerilla Gardening). Bu kavram en basit söylemle; bozulan çevreyi iyileştirmek maksadını taşıyan aktivistlerin yapmış oldukları eylemleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Nitekim New York'ta ortaya çıkan bu kavramın temelinde doğadan kopan kente karşı inşa edilmiş eleştirel söylem vardır. Amaçları, kenti yeniden canlandırmaktır. Bu durumun legal veya illegal olması onlar için önem arz etmemektedir. Aykırı Bahçecilikle oluşan Aykırı bahçıvanların kentin farklı yerlerine tohumlar yerleştirerek başlattığı bu hareket dünyada yankı uyandırmıştır. Bir gerilla sanatçısı olarak adlandırılan Banksy ise toplumsal ve kentsel sorunlara yaptığı resimlerle tepki göstermiştir. Banksy, kentin mekânlarını kullanarak içinde zarar teşkil etmeyen bir illegalite ile belli sorunlara kendince tepki koymuştur. Bir diğer sanatçı ise Invader'dir. Onun ise amacı sanatın özgürleşmesi ve kısıtlamalarla belli yerlere hapsedilen sanatın topluma ulaşmasıdır. Banksy kadar toplumsal yaralara değinmese de yaptığı çalışmalarla oldukça ün kazanmıştır. Türkiye'de ise yerel katılım örneği, KÜF Project olarak kendini gösteren bu grup yaptıkları çalışmaları; "kirlenmenin aksine renklendirmek" olarak nitelendirmişlerdir. Ankara'da oluşan KÜF Project daha sonra İstanbul başta olmak üzere diğer kentlerde de çalışmalar yapmıştır. İnsanlara farkındalık oluşturmaya çalışmışlar, çoğu zaman bunu mizahla birleştirmişlerdir, sırf bu yüzden kentteki otorite kurallarına meydan okumuşlardır. Sadece kentin estetikten uzaklaşması değil bunun yanında dünyada var olan sorunlara tepki çekmişlerdir. Yaptıkları çalışmalar bir direniş ve farkındalık göstergesidir. Ayrıca Konya'daki yaptıkları "I Love You Konya" eylemi KÜF Project'e ait olup olmadığı bilinmemekle beraber KÜF'e mal edilmesi onların Türkiye'de yansıttıkları etkiyi göstermektedir. Yapanın KÜF Project olup olmaması bağlamında değerlendirildiğinde yerel katılımın cesaretlendirici unsurlarının diğer insanlara ilham kaynağı olduğunu göstermektedir. Birey-devlet ilişkisinde bireye yüklenen sınırları aşındırma vazifesinin bir yansıması olarak değerlendirilebilecek bu katılım yolu, içinde bir illegalite barındırmak ile beraber, şiddetin hiçbir çeşidine başvurmaması noktasında masum kalabilmektedir. Bu bağlamda görünürlük merkezli yapılan bu tarz katılım yolları demokrasinin genişlemesine imkân tanımaktadır.

7. Extended Abstract

Local participation is a concept for indispensable for today's democracy. In this context, the local is the place where democracy comes to life. Individuals give life to the arena of democracy with the communication they establish. The diversification of communication ways together with the recent technological developments has diversified the participation of people in politics. This diversification has increased the interest of individuals in the political arena. With this increase in interest, new and contradictory methods have emerged. These methods, which attract the attention of the public all over the world, basically apply methods that are interesting and aim to catch the attention.

The concept of local participation is included in the concept of political participation. Local participation benefits both individuals and local governments. Therefore, the development of the concept of local participation is important in order to solve the problems more quickly or to avoid the problems that will cause problems at all. Local participation methods, like everything else, have changed over time. When we look at the new local participation methods, Anomalous Gardening (Guerrilla Gardening)

comes to the fore. This concept is in the simplest terms; to improve the degraded environment. This concept, which emerged in New York, is based on critical discourse. The biggest criticism is made to the managers. Their aim is to revitalize the city; it doesn't matter to them whether this situation is legal or illegal. This movement, which was started by the Anomalous Gardeners by planting seeds in different parts of the city, created with the Anomalous Gardening had a repercussion in the world. Another resonant factor is an artist rather than a concept. Known as a guerrilla artist, Banksy reacted to social problems with his paintings. A world-class artist, Banksy has existed wherever there is a wound, wherever there is an injustice. Another artist is Invader. His aim is the emancipation of art. Although he does not address social wounds as much as Banksy, he has gained quite a reputation for his work. In Turkey, this group, which manifests itself as an example of local participation, KÜF (Mold) Project; They described it as "coloring as opposed to contamination". KÜF Project, which was formed in Ankara, later worked in other cities, especially in Istanbul. They tried to raise awareness of people, often combining it with humor, just because of this they challenged the rules of authority in the city. Not only did the city move away from aesthetics, but they also reacted to the problems that exist in the world. Their work is a sign of resistance and awareness. In addition, although it is not known whether the I Love You Konya action they carried out in Konya belongs to the KÜF Project, its being attributed to KÜF shows the effect they have in Turkey. When evaluated in the context of whether it is a KÜF Project or not, it shows that the encouraging elements of local participation are a source of inspiration for other people. This way of participation, which can be considered as a reflection of the duty to erode the borders imposed on the individual in the individual-state relationship, can remain innocent in terms of not resorting to any form of violence, although it contains an illegality. In this context, such ways of participation based on visibility allow for the expansion of democracy.

In this study, "KÜF Project", which is an outlier method, is discussed. The main purpose of the study is to deal with the KÜF Project, which is an unconventional way of local participation in Turkey. In order to achieve this aim, domestic and foreign sources, newspaper news and videos were used, based on the literature review, by taking national and international examples into the center. As a matter of fact, the connection of KÜF Project with similar world examples has been tried to be revealed.

Keywords: Local Participation, Local Democracy, Anomalous Ways of Participation, KÜF Project.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı / Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları Abdullah AYDIN %33,4/ Mine MAVİLİ %33,3/ Büşra Nur ÇAĞIN %33,3 şeklindedir.

The authors' contribution rates in the study are Abdullah AYDIN %33,4/ Mine MAVİLİ %33,3/ Büşra Nur ÇAĞIN %33,3 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Kaynakça

- “I Love You Konya” (2016). <https://www.konyayenigun.com/video-haberler/i-love-you-konya-h113893.html> (Erişim Tarihi: 21.05.2022). adresinden alınmıştır.
- Akbıyık, N. & Öztürk, M. (2013), Sivil Toplum ve Sosyal Medya Perspektifinde Arap Baharı ve Wall Street’i İşgal Et Eylemleri, 1003-1027, <http://iys.inonu.edu.tr/webpanel/dosyalar/1427/file/NihatAkbiyikMusaOztUrk.pdf>, (Erişim: 08.05.2023) adresinden alınmıştır.
- Akıncı, A. & Eriş, V. (2019). 21. Yüzyıl Demokrasilerinde Siyasal Katılım ve Türkiye. *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (2) , 35-55.
- Akıncı, B. (2019). Presidential Government System Model in Local Governments: Case of Gaziantep Metropolitan Municipality, *Innovative Approaches in Social, Human and Administrative Sciences*, Ed. H. Hale Künüçen, Xatire Quliyeva, Yılmaz Seçgin, Ekin Publishing House, Bursa.
- Akıncı, S. (2014). Siyasal katılım düzeyleri üzerine bir inceleme. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 38.
- Aksu, H. & Kurtuluş, H. (2011). Yerel temsil ve katılım açısından Sivas belediye meclisi, *Türk İdare Dergisi*, 470, 130.
- Apaydın, B. (2011). KÜF Project: Eyleme Dönüşmeyen 149 Karakterin Değeri Yoktur, <https://sosyalmedya.co/kuf-project-roportaj/> (Erişim Tarihi: 27.02.2022). adresinden alınmıştır.
- Aslan, M. & Kaya, G. (2004). 1980 sonrası Türkiye’de siyasal katılımımda sivil toplum kuruluşları. *C.Ü İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(1), 216-217.
- Atabey, G. ve Hasta, D. (2018). Siyasal katılım, siyasal yeterlilik ve toplumsal cinsiyet. *Nesne Psikoloji Dergisi*, 6(3), 487.
- Aydın, A. (2019a). Bir yerel katılım yolu olarak aykırı bahçecilik, *İdealkent Dergisi*, 27(10), 721-722.
- Aydın, A. (2019b). Olumlu ve olumsuz manası ile siyasal katılım türlerinin incelenmesi. *OPUS–Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 10(17), 2119-2138. DOI: 10.26466/opus.509050.
- Aydın, A. & Duzcu, M. (2019). “Arap Baharı sonrası sosyal medya”, Battır, O. ve Özşahin, M. C. (ed.), *Arap Baharı Sonrası Ortadoğu Kuram ve Siyaset*, Nobel, s. 57-73.
- Belli, A. & Aydın, A. (2012). Yerel demokrasi ve katılım: Kahramanmaraş ve Hatay illerinin karşılaştırılması. *II. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu Bildirileri içinde* (s. 136-147), Kahramanmaraş, KSÜ Yayınları.
- Belli, A. & Aydın, A. (2016). 6360 sayılı yasa ile kapatılan belde belediyelerinin hizmette etkinlik ve verimlilik temsil sorunsalı üzerine bir alan araştırması: Önsen belediyesi örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (43), 1698-1713.
- Büyüktosunoğlu, T. (2013). *Selçuk ve Dicle üniversitesi öğrencilerinin siyasal katılma davranışları üzerine uygulamalı bir çalışma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Cins (2020). <https://www.kolekta.com.tr/sanaticilar/cins/> (Erişim Tarihi: 24.05.2022). adresinden alınmıştır.
- Çakır, M. (2015). *Türkiye’de graffiti ve sokak sanatı* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çırak, E. (2015). Pikselleri İle Sokakları Sanat Eserine Çeviren Sıra dışı Sanatçı Space Invader, <https://listelist.com/sokak-sanatcisi-invader/> (Erişim Tarihi: 23.05.2022). adresinden alınmıştır.
- Doğramacı, N. (2020). Gerilla Bahçecilik ve Tohum Bombaları, <https://peyax.com/gerilla-bahcecilik-ve-tohum-bombalari/> (Erişim Tarihi: 20.05.2022). adresinden alınmıştır.
- Dönmez Aydın, H. (2022), Şehir ve Estetik İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme, *Route Educational & Social Science Journal*, 9(6), 318-325.
- Duvar Sayfalarıyla Graffiti Kitabı (2020). <https://bigumigu.com/haber/duvardan-sayfalarda-turbonun-graffitileri/> (Erişim Tarihi: 24.05.2022). adresinden alınmıştır
- Erdoğan, O. (2019). Yerel yönetimlerde katılımcı mekanizmalar ve Trabzon büyükşehir belediyesi örneği. *BEÜ İBFF AİD*, 4(2), 296-308.
- Eren, V. & Aydın, A. (2014). Sosyal Medyanın Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü ve Muhtemel Riskler. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2014 (3) , s. 197-205.

Geray, C. (2005). Yerel Demokrasi, Özerklik ve Halk katılımı, <https://www.ekodialog.com/Makaleler/yerel-demokrasi-ozerklik-halk-katilimi.html> (Erişim Tarihi: 11.02.2022). adresinden alınmıştır.

Gökova, H. (2020). Sokak sanatında üsluba dayalı yorumlar ve muhalif boyut, *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, 23, 101-102.

Görün, M. (2006). Yerel demokrasi ve katılım: İzmir, Konya ve Ağrı il genel meclis üyeleri üzerinden bir araştırma, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(2), 166-170.

Graves, C. (2022). Sokak Sanatçısı Invader Hakkında Bilmeniz Gereken Her şey, <https://tr.yourtripagent.com/everything-you-need-to-know-about-street-artist-invader-9725> (Erişim Tarihi: 23.05.2022). adresinden alınmıştır.

Iybar, B. (2015). Kenti Boyayan Adam Tunç “Turbo” Dindaş, <https://mediatrend.mediamarkt.com.tr/graffiti-ve-dijital-sanatlarin-usta-ismi-tunc-turbo-dindas/> (Erişim Tarihi: 24.05.2022). adresinden alınmıştır.

Kaya, M. (2004). *Siyasal katılım: Zeytinburnu örneği* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kaynar, G. (2021). *Eskişehir'deki Grafiti ve Duvar Resmi Örneklerine Yönelik Fenomenolojik Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi. Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.

Kılınç, A. (2017). Yerel ölçekte siyasal katılım ve temsiliyet açısından Adana kent konseyi, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36, 99.

Küçük, C. (2014). Sanat İstanbul duvarlarının üstünde, <https://www.aksam.com.tr/trend/sanat-istanbul-duvarlarinin-ustunde/haber-301002> (Erişim Tarihi: 23.05.2022). adresinden alınmıştır.

Küçükşen, M. & Yaman, M. (2018). Yerel yönetimlerin demokratikleşmesi açısından yerel katılımın incelenmesi, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 55, 250.

KÜF Project: Kirlenmenin Aksine Yenilenmek (2011). <http://bilgilaboratory.blogspot.com/2012/05/kuf-project-kirletmenin-aksine.html> (Erişim Tarihi: 28.02.2022). adresinden alınmıştır.

Lundberg, J. (2009). Guerrilla gardening gets going. <https://www.culturechange.org/cms/content/view/496/65/> (Erişim Tarihi: 08.05.2022). adresinden alınmıştır.

Maruf, M. & Gündoğmuş, B. (2021). *Kamu Çalışanlarında İş Tatmini Üzerine Bir Analiz*, Ekin Yayınları, Bursa.

Mecek, M. (2018). Siyasette kadın adayların temsil oranı: 2009–2014 mahalli seçimleri üzerinden demografik bir inceleme, *Kent Yönetiminde Yeni Yaklaşımlar ve Etkin Belediyecilik Uygulamaları* (Ed. M. Mecek, B. Parlak, E. Atasoy), Nobel Yayınları, Ankara, 1586-1603.

Mecek, M. & Yılmaz, V. (2021). Postmodern kamu yönetimi ekseninde yerel yönetim ve katılım, *Postmodern Kamu Yönetimi* (Ed. B. Parlak, K. C. Doğan), Nobel Yayınları, Ankara, 231-273.

Meriç, Ö. (2019). Yeni Medya, Görsel Metinler ve Aktivizm. <https://www.academia.edu/> (Erişim tarihi: 25.05.2022).

Önder, Ö. (2013). Yerelleşme ve yerel demokrasinin güçlendirilmesi bağlamında yerel katılım, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(10), 315-323.

Özen, B. & Eken, G. (2017). Sokak Sanatının Gizli Sanatçısı, Banksy, *Art-Sanat Dergisi*, 8, 501-503.

Seçkiner-Bingöl, E. (2021). Akıllı şehir projelerine vatandaş katılımı: İstanbul Büyükşehir Belediyesi örneği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(4), 1251-1275.

Taş İ. E. & Çiçek, Y. (2017). Belediye Meclis Üyelerinin Temsil ve Katılım Açısından Kent Konseyi Algısı: GAP Bölgesi Örneği. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 48, Haziran 2017, s. 259-290.

Taş, O. & Taş, T. (2015). Ankara'da Sokak sanatı: kent hakkı, protesto ve direniş, *Mülkiye Dergisi*, 39(2), 103-104.

Telsaç, C. & Yılmaz, V. (2021). Yerel yönetimler ve katılım, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(40), 248-251.

Temel, F. (2020). Genç Nüfusun Seçim Dönemlerinde Medya Kullanımı: Türkiye 31 Mart 2019 Yerel Seçimleri. *Erciyes İletişim Dergisi*, 7(2), 989-1010.

Tunç “Turbo” Dındaş Kimdir? (2018). <http://graffinturkey.blogspot.com/2018/02/tunc-turbo-dindas-kimdir.html> (Erişim Tarihi: 24.05.2022). adresinden alınmıştır.

Tunç, A. (2016). Yerel Yönetimlerde Halkla İlişkiler Uygulamaları Kilis Belediyesi Örneği, *Kabramanmaraş Sütlüçü İmam Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 77-88.

Tunç, A.; Belli A.; Özdemir F. & Göksel F. (2018). Yeni Kamu Yönetimi Yaklaşımı Bağlamında Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, *VII. Uluslararası Sempozyum İdealden Gerçeğe Toplum, Siyaset ve Ekonomi* içinde (s. 74-81), BİLSAM Yayınları.

Türkmenoğlu, A. T. (2021). İletişim Çalışmalarında Medya Etnografisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 24 (1), 209-216.

Türkmenoğlu, A. T. & Satır, M. E. (2020) Meydanlardan Hashtag'lere; Toplumsal Hareketlerin yeni Görünümlerine Yönelik Bir Değerlendirme, *Yeni Medya Yeni Mekân Yeni Mesaj*, (Ed. O. Önürmen), Palet Yayınları, Konya, 50-65.

Yalav, F. (2017). Ankara's Guerilla Street Art Collective: The KÜF Project, <https://theculturetrip.com/europe/turkey/articles/ankaras-guerilla-street-art-collective-kuf-project/> (Erişim Tarihi: 21.05.2022). adresinden alınmıştır.

Yerel Yönetimler Özel İhtisas Komisyonu Raporu (2019-2021). https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/08_YerelYonetimler.pdf (Erişim Tarihi: 11.02.2022). adresinden alınmıştır.

Yılmaz, V., Günay, M. C. & Belli, A. (2021). Malatya Kent Konseyinin Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi, *Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 8(73), 2297-2306.

Yılmaz, V. & Mecek, M. (2021). Kavram ve kuramsal açıdan türkiye'de dijital kamu yönetimi ve dönüşümü”, *Kamu Yönetiminde Değişim Olgusu: Global Trendler ve Yeni Paradigmalar* (Ed. B. Akıncı), Nobel Yayınları, Ankara, 103-138.

Yılmaz, V. & Telsaç, C. (2021). Yerel yönetimler ve katılım, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(40), 235-254.

Yerel Haber Sitelerinin Güncelliği ve Yerelliğinin Tıklanma Oranlarına Etkisi

Mustafa GÜNGÖR*

ÖZ

İnsanlar doğaları gereği çevresindeki gelişmelerden haberdar olmak istemektedir. Bu talebin karşılanabileceği en önemli araç ise medyadır. Yeni medya da günümüzde haber alma ve verme amacıyla fazlaca kullanılmaktadır. Yeni medya ile kitlelere yoğun bir haber akışı olmaktadır. Bireylerin yaşadığı ülke ve dünya hakkındaki gelişmeleri öğrenmesi için sayısız kanal bulunmaktadır. Ancak yerel konularda haber alınabilecek uygulamalar daha sınırlıdır. Bundan dolayı yerel internet haber sitelerinin, buldukları bölge hakkındaki konulara önem vermesi gerekmektedir. Bu çalışmada öncelikle Konya'daki 11 yerel internet haber sitesinin ne kadar yerel haber verdiği, içerik analizi yöntemi ile araştırılmıştır. Araştırmanın yapıldığı dönemde analiz edilen bin 751 haberin yüzde 52'sinin yerel, yüzde 48'inin yaygın – Konya dışı olduğu anlaşılmıştır. Araştırmanın öncelikli amacı Konya'daki yerel internet haber sitelerinin ne kadar yerel içeriğe yer verdiğini ve manşetlerinin ne kadar güncellendiğini tespit edip bu tercihlerin ziyaret edilme üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Bu amaca ulaşmak için bu sitelerin ülke sıralamaları, haber kategorisi sıralamaları, ziyaret edilme oranları; 8 farklı SEO verisi üzerinden araştırılmıştır. Çalışmanın sonucunda yerel internet haber sitelerinden; yerel habere önem verenler ile yerel ve yaygın haber dengesini gözetenlerin; ziyaret edilme, ülke – haber kategorisi sıralaması istatistiklerinde daha üst sıralarda yer aldığı, aşırı güncellenmenin de tıklanma üzerinde olumsuz etki yaptığı tespit edilmiştir. Ayrıca; haber sayıları, tıklanma ve ziyaret edilme oranlarındaki ilişkiden hareketle bireylerin aşırı haberden kaçındığı anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yerel Haber, Güncellenme, Tıklanma, Yeni Medya, Yerel Medya.

The Effect of Up-to-dateness and Locality of Local News Sites on Click Rates

ABSTRACT

People, by their nature, desire to be aware of the developments around them. The most important tool by which this demand can be fulfilled is the media. New media is also used a lot today to receive and convey news. With the new media, there is an intense news flow to the masses. However, tools and applications for getting news on local issues are more limited. Therefore, local internet news sites should pay attention to the issues related to their region. In this study, first of all, how much local news is given by 11 local internet news sites in Konya has been investigated by content analysis method. Between 20 and 26 October 2022 the total number of headline news was 1,751. On the relevant dates, 52 percent of the news was local and 48 percent of it was mainstream - news not related to Konya. With the research, it is aimed to show what kind of differences there are in parameters such as the number of visits and the order of success between those who prioritize local news and those who make more widespread news among local internet news sites. As a result of the study, it is understood that those who care about local news and those who take into account the balance of local and mainstream news from local internet news sites rank higher in the statistics of the number of visits and the ranking of the country - news category.

Keywords: Local News, Up-to-dateness, Clicking, New Media, Local Media.

1. Giriş

Ağ teknolojisinin gelişmesi dünya üzerinde büyük değişimlere yol açmıştır. Bu değişim, medyayı da ciddi manada etkilemiştir. Sınırlar ortadan kalkmış ve dünyanın farklı noktalarındaki medya mecraları, interneti olan herkes tarafından ulaşılabilir olmuştur. Böylece ağ vasıtasıyla gerçekleştirilen yayınlarda fiziksel olarak yerel kavramı geçerliliğini yitirmiştir. İnternetle birlikte yerel kavramına farklı bakış açıları eklenmiştir. İnternet, uzakların yakın olmasını sağlayan yeni bir yerellik anlayışı getirmiştir (Gürçan & Bekiroğlu, 2007, s. 29). Günümüzde internet üzerinden gerçekleştirilen tüm yayıncılık faaliyetlerini küresel

* **Corresponding Author/Sorumlu Yazar,** Öğr. Gör. Dr./Lect. Ph.D., Necmettin Erbakan Üniversitesi/Necmettin Erbakan Üniversitesi University, mgungor@erbakan.edu.tr

Makale Gönderim ve Kabul Tarihleri/Article Submission and Acceptance Dates: 14.08.2023-29.10.2023

Citation/Atf: Güngör, M. (2023). Yerel haber sitelerinin güncelliği ve yerelliğinin tıklanma oranlarına etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52, 126-141. <https://doi.org/10.52642/susbed.1342963>

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

olarak değerlendirmek mümkündür. Ancak içerik bakımından yerel olma, yerel yayın yapma hala büyük öneme sahiptir.

Yerel medya kuruluşları internetin olmadığı, geleneksel yayınların gerçekleştirildiği dönemlerde yayın yaptıkları bölgelerde çok önemli görevleri yerine getirmiştir. Ağ teknolojilerinin yaygınlaşp, bu alanda yer almanın bir zorunluluk olarak algılanmasıyla birlikte yerel medya mecraları, internette de içerik üretmeye başlamıştır. Artık neredeyse yeni medyada yer almayan geleneksel yayın kuruluşu bulunmamaktadır. Bu durum geleneksel medyayı da etkilemiştir.

Geleneksel gazetecilik yapan kuruluşlar ciddi anlamda azalırken, basılı gazeteler hızla kapanırken çevrimiçi gazetelerin sayısı büyük artış göstermektedir. Artık yerel internet haber siteleri, sayıları azalan yerel gazetelerin yerini almaktadır (Royal & Napoli, 2022, s. 119). Bu değişim de göz önünde bulundurulduğunda dijital teknolojiler ve internet bir taraftan fırsatlar sunmakta diğer taraftan da bazı tehditler oluşturmaktadır (Frolov & Chernov, 2023). İnternet haberciliğinin yaygınlaşması pek çok açıdan olumlu olarak değerlendirilebilir ancak bu habercilik türünde özenli ve seçici olma konusunda bazı sorunlar bulunmaktadır.

Ağ teknolojisinin haber ve bilgiye erişimi kolaylaştırması, yer ve zaman mefhumunu ortadan kaldırması, önemli imkânlardır ve internet haber siteleri bu imkanlardan faydalanmaktadır. Sayıca fazla olan siteler ve sosyal medya sayesinde; bireyler bir içeriğe ya da habere pek çok yerden ulaşabilmektedir. Haber okurlarının daha önce gördüğü içeriğin aynısını başka bir uygulama ya da sayfada okumayacağından, yerel internet haber siteleri içeriklerinde seçici davranmalıdır.

Yerel bir haber sitesini ziyaret eden medya takipçileri, yereldeki gelişmelerden bilgi sahibi olmak istemektedir. Yereldeki gelişmeler bireyler için önemlidir çünkü insanlar doğası gereği yakın çevresinde yaşananları bilmek ve bizzat tecrübe edemedikleri gelişmelerin de bilincinde olmak istemektedir (Kovach & Rosenstiel, 2007, s. 23). Yerel haber veren mecralardaki eşik beğçisi konumundaki kişilerin bu isteğe uygun içeriklere öncelik vermesi beklenilmektedir. Yerel internet haber sitelerinin bu konudaki tutumunun hangi yönde olduğundan hareketle gerçekleştirilen bu çalışmada ayrıca yerel gazetelerin, internet haber sitelerindeki içeriklerinde ne kadar yerel habere yer verdiği ve bu tercihlerle birlikte ziyaret edilme oranları ile sitelerin sıralamaları araştırılmıştır.

2. Ağ Teknolojileri ve Habere Getirdiği Yenilikler

İnternetin bilgi alanında baskın bir araç olarak hızlı gelişimi, dijital ağ bağlantılı medyanın doğasından kaynaklanan birçok yeniliği de beraberinde getirmiştir (Milosavljević ve diğerleri, 2023). Ağ teknolojileri ile iletişim yeni bir boyut kazanmıştır. Dünya üzerindeki milyonlarca bilgisayarı birbirine bağlayan ve “ağların ağı” olarak adlandırılan internet, kullanıcılarına takip ettiği içeriği seçme imkânı sağlamıştır. Ayrıca tek yönlü iletişim, yerini etkileşime bırakmıştır (Tokgöz, 2010, s. 87). Gerçek zamanlı olarak ya da belirli bir zaman dilimi içerisinde, bir bireyin birden fazla insana veya birden çok insanın tek bir kişiye (çoktan çoğa - many to many) ileti göndermesini mümkün kılan internet, iki ağ arasında (noktadan noktaya – point to point); küçük bir hedef kitleye (dar yayın - narrowcasting) ya da büyük kitlelere (broadcasting) medya içeriğinin gönderilmesini sağlayan etkileşimli bir araçtır (Castells, 2009, s. 55). Bu iletişim aracı, gazetecilikte de uzun yıllardır kullanılmaktadır.

1990'ların başından beri gazetecilikte kullanılan internet, kısa sürede habercilik için önemli bir tamamlayıcı haline gelmiştir. Haber için gerekli olan arşivlere, haritalara, ses ve görüntü kayıtlarına ya da haberi destekleyecek materyallere erişim, internet ile ciddi şekilde kolaylaşmıştır (Tokgöz, 2010, s. 90). 2000'li yılların başlarında internetin haberde kullanımı neticesinde insanlar için dünyanın başka yerlerindeki gelişmelerden haberdar olmak, yakın çevresinde yaşananları öğrenmekten kolay hale gelmiştir (Hargreaves, 2005, s. 75). Bu dönemde internet haberciliği günümüzdekinden farklı şekilde gerçekleştirilmiştir. Genelde, geleneksel yayıncılık yapan kuruluşların aktif olduğu çevrimiçi haber siteleri, geleneksel medya için üretilmiş içerikleri tanıtma ya da normalde çevrimdışı olan içerikleri çevrimiçi olarak yayınlamada kullanılmıştır (Salwen, 2005, s. 47). Teknolojinin gelişmesi ve internetin yaygınlaşmasıyla bu durum da değişime uğramıştır.

Teknoloji, gazetecilik ve haber alma şartlarını ciddi anlamda değiştirmiştir. Bu değişime ve internet gazeteciliğine, yazılı ve görsel medya ayak uydurarak dijitalleşme sürecine girmiştir (Taşkıran, 2018, s. 220).

Günümüzde dijital haberleşme büyük gelişim göstermiştir. Gazetecilik alanında da görülen bu dijitalleşme süreci, yerel gazetelerin internet ortamına taşınmasını sağlamıştır. Özellikle ekonomik nedenler bu dijitalleşme sürecini gerekli kılmıştır. Basım ve dağıtım faaliyetlerinin yüksek maliyet gerektirmesi, yerel gazeteciler için internet ortamını büyük ölçüde cazip hale getirmektedir (Arvas, 2019, s. 97). Yerel medya profesyonelleri de bu nedenle dijital dağıtım platformlarında bulunmanın gerekli olduğunu düşünmektedir (Morais & Jerónimo, 2023). Bu düşüncenin dünya genelinde yerel medyada hakim olduğu, hayata geçirilen uygulamalardan anlaşılmaktadır. Öyle ki dijital yerel haber medyası, küresel düzeyde genişleyen, gelişen bir fenomen haline gelmektedir (Salaverria, 2020). Dijitalleşmenin artışı ve çevrimiçi medyanın yaygınlaşması küçük bir ilçede bile yerel internet haberciliği yapılmasına, başka bir ifade ile hiperyerel medyanın gelişmesine imkân sağlamaktadır (Jati, 2021, s. 104). Böyle küçük alanlarda bile habercilik yapılmasını mümkün kılan dijitalleşme, internet ve yeni medyanın; geleneksel habercilikteki pek çok kısıtlı yönü ortadan kaldırdığı görülmektedir.

Dijital gazeteciliğin sınırları ortadan kaldırması sayesinde çevrimiçi ortamda güçlü yayıncılık yapan bir yerel gazetenin, yayın yaptığı sınırlı coğrafyadaki dezavantajları internet teknolojisiyle fırsata çevirmesi mümkündür (Köseoğlu, 2018, s. 123). İnternetin haber üretim ve tüketim biçimlerini değiştirmesiyle birlikte, daha önce hiç olmadığı kadar çok sayıda haber, hızlı bir biçimde, daha çeşitli formatlarda, daha fazla cihazda ve milyonlarca insana ulaştırılmaktadır (Song ve diğerleri, 2017). İnternetin, yeni medya teknolojileriyle birlikte daha fazla konunun haber yapılabilmesine imkân sağlaması (Shangyuan, 2020) sayesinde yaygın basında yer bulamayan yerel konuları, yerel medya; okur kitlesine ulaştırabilmektedir (Yaşın, 2009, s. 116). Yerel gazetelerin özgün içeriklerini ve ülke genelini ilgilendiren konuları yerel boyutuyla ele alarak hazırladıkları haberleri internette daha etkili olarak yayınlaması da önemli fırsatlardır (Köseoğlu, 2017, s. 54). İnternetin daha pek çok özelliğinden yerel ve yaygın haber siteleri faydalanmaktadır.

İnternet haberciliği hız, eş zamanlılık, çoklu ortam özelliği, interaktiflik ve haberlere zaman sınırı olmaksızın erişme imkânı sağlayan bir iletişim mecrası özelliği sergilemektedir (Gürçan & Bekiroğlu, 2007, s. 29). Multimedya özelliği, arşivlere kolay erişim, interaktif habercilik yapılabilmesi, etkileşim, içerik zenginliği internet haberciliğinin avantajları arasındadır (Çağlar, 2022, s. 307-308). Ancak bu avantajların hangisinin ne kadar kullanıldığı konusunda tam bir yargıya varmak mümkün değildir. Öyle ki 2018 – 2019 yılları arasında 12 binden fazla basılı ve çevrimiçi haber içeriğini inceleyen Hendrickx (2020) haber çeşitliliğinin basılı gazetelere kıyasla çevrimiçi ortamda önemli ölçüde daha düşük olduğunu tespit etmiştir. Ata (2022, s. 231-232) da 10 gazeteciyle gerçekleştirdiği görüşme neticesinde yerel internet haberciliğinde sitenin güncellenmesinin geleneksel yayıncılığın etkisi altında kaldığı, bekletilmeden servis edilmesi gereken haberlerin bir gün sonraya varıncaya kadar geç zamanda yayınlandığı, hızın görmezden gelindiği sonucuna ulaşmıştır. Haberde, hızı görmezden gelmek temel haber kurallarını ihlal etmek anlamına gelmektedir. Haber tanımlanırken bile dünyadaki olaylar ve kişiler hakkındaki en son, en yeni ve dikkat çeken enformasyon (Çağlar, 2022, s. 12) kavramlarına yer verilmiştir. Haberlerin ilginçliği ve güncelliği, haberin tıklanmasında iki önemli faktördür. Haberinin dakik olması güncelliğin en önemli göstergelerindedir (Xiong ve diğerleri, 2021). Buradan, haberlerin güncellenirken zamanlamanın doğru yapılmasının gerekliliği anlaşılmaktadır.

Literatür taramasından da anlaşılacağı üzere, doğru kullanılması halinde; internetin, habercilik uygulamaları açısından önemli avantajları vardır (İnce, 2018, s. 72). İnternet habere pek çok yenilik getirmiştir. Yaygın medyada yer almayan ancak bir bölgede yaşayan insanlar için önemli olan konuların haber yapılabilmesi yerel medya ile mümkündür. Özellikle yerel internet haber siteleri bu açıdan bir bölgede yaşayanlar için büyük önem taşımaktadır.

3. Yerel Medyanın Önemi ve Yerel Habercilik

Yerel basın; sınırları belirli küçük bir bölgede, halkı bilgilendirmeye, haberdar etmeye, eğitmeye, eğlendirmeye ve bölgede kamuoyunun serbest bir biçimde oluşumunu sağlamaya yönelik yayıncılık yapan, bununla birlikte yöredeki halkın iletişim kurumu olarak faaliyet gösteren araç ya da araçlar bütünü şeklinde tanımlanabilir (Vural, 1997, s. 61). Geleneksel açıdan değerlendirildiğinde; bir yerleşim biriminde

hazırlanan ve o bölgedeki önemli olayları, etkinlikleri, genel bilgileri; haber, fotoğraf ve görüntüleri ile yansıtan medya kuruluşu, yerel basın olarak tanımlanmaktadır (Bülbül, 2001, s. 10).

Yerel basının, bölgenin ve bölgede yaşayanların sorununu gündeme getirmekle birlikte bu sorunların çözümüne yönelik olarak tartışma ortamı oluşturmak ve çözüm önerileri getirmek gibi görevleri bulunmaktadır. Yerel yönetim ile merkezi yönetim arasında köprü olan yerel basın; hem halkın gözü, kulağı hem de yerel yönetimin dilidir. Yerel yönetimlerin merkezi yönetime iletmek istediği hususları duyurma görevini de yerel medya üstlenmektedir (Girgin, 2001, s. 161). Medyanın aynı zamanda denetleme görevi de bulunmaktadır. Belki de en önemli görevi olan denetleme konusunda da yerel medyanın ciddi sorumlulukları vardır.

Medyanın halk adına yasama, yürütme ve yargıyı denetlemesi onu dördüncü güç konumuna getirmiştir. Bu görevin tam anlamıyla yerine getirilebilmesi için çoğulcu bir yapı gerekmektedir. İnternet bu aşamada da önemli bir rol üstlenmektedir. İnternet haberciliği bir taraftan alternatif medya olarak pek çok kesime, sesini duyurması için olanak sunmakta diğer taraftan da yerel basının sesini, kentnin dışına taşıyabilmesini, bulunduğu coğrafi sınırları aşarak daha genel bağlamda yerini alabilmesini sağlamaktadır (Gürcan & Bekiroğlu, 2007, s. 23). Yerel medya, belirli bir bölgede yaşanan gelişmeleri merak eden bireyler için de önem arz etmektedir.

İnsanoğlu önceden bildiği, tanıdığı yerler ve kişiler ile ilgili gelişmeleri merak edip onlar hakkında bilgi aramaktadır. Bir ünlünün ya da devlet büyüğünün bir bölgeyi ziyareti bu anlamda insanların ilgisini çekmektedir. Yerel medyanın bu bakımdan, ulusal nitelikli haberleri yerel boyutuyla ele alarak, yayın yaptığı bölgedeki gelişmeleri takip edenlerin beklentilerini karşılamaya çalışması gerekmektedir (Tokgöz, 2010, s. 226).

İnsanların toplumda yaşananlarla ilgili merakını giderebilecek yegâne araçlardan biri medyadır. Bir bölgeye özel sorunlar, bölge halkının şikâyet ve beklentileri, o bölgedeki yerel medya tarafından duyurulmaktadır (Görgülü, 2020, s. 80). Yerel gazeteler bir yandan yerel yayın yaparken diğer yandan yerel bağlamından kopmadan dünyayı kapsayan yayın yapmaktadır. Yani yerel gazeteler, yeni iletişim teknolojilerini kullanarak yerel bağlamı kapsamında küresel-yerel/glokal haber içeriği hazırlayıp takipçilerine ulaştırmaktadır. Yerel gazeteciliğin yeni iletişim araçlarını kullanarak online ortamda daha güçlü bir biçimde yayını sürdürmesi mümkündür. Yerel gazetelerin bunu başarabilmesi için, yerel gazetecilik anlayışını koruması ve yeni teknolojilere ayak uydurması gerekmektedir (Özcan, 2016, s. 33).

Yerel gazeteler teknolojiyi takip etme konusunda nispeten şanslıdır. Haber toplama ve dağıtım sürecinde teknolojiden faydalanan yerel medya kuruluşları, internet haberciliğinin yaygınlaşması sonucunda tiraj sorunu yaşamaya başlamıştır. Bu durum interneti fırsata dönüştürme hususunda bir engel niteliğindedir (Çavuş, 2017, s. 30).

Literatür taramasından anlaşılacağı üzere yerel medyanın insan hayatında önemli bir rolü vardır. Özellikle yaşadığı bölgedeki gelişmeleri öğrenmek isteyenler için yerel habercilik mühim bir konumdur. İnternet sayesinde yerel haber mecralarının sayısı artmıştır. Bu araçların ne kadar yerel haber verdiği, yani işlevlerini hangi düzeyde yerine getirdiği tartışma konusudur. Şüphesiz bu mecraların tercihlerinin hedef kitleleri üzerinde farklı etkileri olmaktadır.

4. Uygulama

4.1. Yöntem

Günümüzde habere ulaşmak için pek çok araç bulunmaktadır. Bunlardan biri de internet haber siteleridir. Teknoloji ve internetin gelişmesiyle, bir internet haber sitesi açmak ciddi anlamda kolaylaşmıştır. Böylece, habere ulaşmak isteyen bireylerin elindeki alternatif artmıştır. Erişim kolaylığı ve hızlı yapısı sayesinde internet haber siteleri yerel haberleri öğrenmede medya takipçilerine önemli bir hizmet vermektedir. Yaygın haber siteleri tüm ülkedeki bireylerin ilgisini çekecek önemde olmadıkça yerel bir konuyu manşetlerinde ya da sayfalarındaki en çok okunan haber bölümlerinde yayınlamamaktadır. Yaygın bir haber sitesinde yer alması da yerel bir bölge için önemli olan pek çok konu bulunmaktadır. Bu konular da yerel haber sitelerinde manşet olabilmektedir. İşte bu noktada yerel internet haber sitelerinin konu tercihinde dengeli olması gerekmektedir çünkü yerel konuların haber olacağı mecrası sayısı daha sınırlıdır. Yerel internet haber sitelerinin yerel haberlere ne oranda yer verdiği, manşetlerini ne kadar güncellediği ve

bu tercihlerinin tıklanma düzeyleri üzerindeki etkisi çalışmanın sorunsalını oluşturmaktadır. Çalışmada yerel internet haber sitelerinin manşetlerinin güncelliği ve yerel - yaygın haber oranları, ziyaret edilme üzerinde etkili olmakta mıdır? sorusuna cevap aranmıştır.

Araştırmanın öncelikli amacı Konya'daki yerel internet haber sitelerinin ne kadar yerel içeriğe yer verdiğini ve manşetlerinin ne kadar güncellendiğini tespit edip bu tercihlerin ziyaret edilme üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Elde edilen bulguların ışığında internet haberciliğinde yerelin ne denli önemli olduğunun gösterilmesi hedeflenmektedir.

Araştırma Konya'daki yerel internet haber sitelerindeki yerel – yaygın haber oranını ortaya koyması, 8 farklı arama motoru optimizasyonu (SEO) verisi üzerinden ziyaret edilme düzeylerini göstermesi bakımından önemlidir. Ziyaret edilme düzeyleri ve sitelerin sıralamaları ile yerel – yaygın haber oranları üzerinden kıyaslama yapılarak yerel internet haberciliğinde yerel konulara yer vermenin gerekliliğini tartışması da çalışmayı önemli kılmaktadır.

Çalışma, Basın İlan Kurumu'nun listelediği Konya il merkezinde günlük yayın yapan 11 gazetenin internet haber sitelerinin (Basın İlan Kurumu, 2022) manşet haberleri ile sınırlıdır. Çalışmada 11 gazetenin 20-26 Ekim 2022 tarihleri arasındaki tüm manşet haberleri değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Her bir sitenin 7 günlük manşet haberlerinin tamamı incelenmiş ve yerel haber (Konya ile ilgili haberler), yaygın (Türkiye'nin genelini ilgilendiren) – diğer (farklı illerle ilgili) haberler olarak iki kategorideki toplam haber sayıları ortaya konmuştur.

Sitelerin manşetlerinin güncellik oranını tespit etmek için ana sayfalarındaki manşet haber sayıları ile yayınlanan manşet haber sayıları kıyaslanmıştır. Haber sitesindeki manşet sayısı üzerinden 7 günde tüm manşetlerin yeni haberlerle değişmesi durumunda kaç haber yapılması gerektiği tespit edilmiş ve sitelerin 7 günde yayınladığı manşet haber toplamı ile kıyaslanmış, neticede ortaya çıkan yüzde değerleri üzerinden en çok güncellenen ve en az güncellenen haber siteleri belirlenmiştir.

Çalışmanın evrenini Konya'da yayın yapan yerel internet haber siteleri oluşturmaktadır. Örneklem olarak ise Basın İlan Kurumu'nun (Basın İlan Kurumu, 2022) listesindeki, Konya merkezde günlük yayın yapan 11 yerel gazetenin internet haber siteleri belirlenmiştir. Konya'da pek çok haber sitesi yerel ağırlıklı yayın yapmaktadır. Ancak bu siteleri tek bir listede resmi olarak bulmak mümkün değildir. Bu durum göz önünde bulundurularak, Basın İlan Kurumu'nun listelediği yerel gazetelerin internet haber siteleri araştırmada analiz edilmiştir.

Araştırmanın Konya ile sınırlandırılmasının iki ana sebebi vardır. Birincisi Konya, yerel medya bakımından Türkiye'de en çok kurum ve kuruluşa sahip illerden biridir. İkincisi ise araştırmacının Konya yerel gündemine aşina olması, tüm ilçelerle ilgili bilgisinin bulunması dolayısıyla örneklem olarak Konya'nın tercih edilmesinin incelenen haberin yerelliği konusunda daha net karar verilebilmesine imkân sağlamasıdır.

Çalışmada açık içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Fiziksel olarak var olan ve sayılabilir unsurları inceleyen, yüzeysel anlamları ele alan açık içerik analizi yönteminin (Berg & Lune, 2019, s. 353-354) kullanıldığı bu çalışmada, içerik analizi ile haberlerin yerel mi yoksa yaygın – Konya dışındaki illerle ilgili mi olduğu analiz edilmiştir.

Analizler neticesinde elde edilen bulguların geçerliği ve güvenilirliği de üçgenleme yöntemiyle sağlanmıştır. Nitel çalışmalarda bulguların ve bulgulardan elde edilen sonuçların geçerli olması için "inanırlık" gerekmektedir. Bir ölçümün inanırlığını kanıtlamak ve artırmak için tercih edilen yöntemlerden biri de çeşitlemedir. Veri kaynaklarının niteliği ile niceliğini artırmak, araştırmadaki yöntemlerin ve yaklaşımların sayısının çoğaltılması, farklı yöntemlerin ve kaynakların kullanılması ile gerçekleştirilecek çeşitlemeye iç geçerliliği artırmada genellikle başvurulmaktadır. Türkçede üçgenleme olarak da adlandırılan çeşitlemede ne kadar çeşitli veri kaynağı kullanırsa inandırıcılık o kadar kolaylaşmaktadır (Aydın & Bayazit, 2021, s. 186-192).

Farklı yöntemlerle ulaşılan veriler birbirini teyit etmek için kullanılabilir. Bu sayede araştırmanın geçerliği ve güvenilirliği artmaktadır. Çeşitleme adıyla da anılan farklı yöntem kullanımının farklı türleri bulunmaktadır. Bunlardan biri veri kaynaklarının çeşitlendirilmesidir (Yıldırım & Şimşek, 2021, s. 291). Çeşitleme, güvenilirlik için güçlü kanıt oluşturma adına önemlidir. Elde edilen verilerin birbirini teyit etmesi, kanıtların güçlendirilmesi anlamına gelmektedir. Böylece inanırlık, geçerlik ve güvenilirlik sağlanmaktadır

(Aydın & Bayazıt, 2021, s. 204). Bu çalışma kapsamında da farklı veri kaynakları ile elde edilen sonuçların tutarlılığı sağlanmıştır.

Araştırılan konu ile ilgili aynı alanda çalışıp bilgi birikimi olan ve nitel araştırma yöntemlerinde uzmanlaşmış olan isimlerin araştırmayı incelemesi inandırıcılık adına alınabilecek önemlerden biridir (Yıldırım & Şimşek, 2021, s. 291-292). Bu çalışmada da haber konusunda uzman iki akademisyenden verilerin toplanması ve analizi ile ilgili görüş alınmıştır.

Araştırma kapsamında geçerliği sağlamak için çeşitleme yöntemi tercih edilerek veri kaynakları bakımından 11 yerel internet haber sitesinin 7 günlük haberleri analiz edilip çeşitlilik sağlanmıştır. Ayrıca sitelerle ilgili başarı sırası, tıklanma oranı vb. verileri almak için de 6 farklı SEO uygulaması ve yazılımından, 8 farklı SEO verisi (Similarweb adlı siteden 3 farklı veri alındığı için sayı 8 olmuştur) alınmış ve birbirleri ile tutarlı olan veriler değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

4.2. Bulgular ve Yorum

Araştırmanın uygulamasında ilk olarak toplam haber sayıları çıkarılmıştır. Konya'daki yerel gazetelerin internet haber sitelerindeki manşetler bölümünde 20 – 26 Ekim 2022 tarihleri arasında yer alan günlük toplam haber sayıları Tablo 1'de verilmiştir. Konya'daki 11 gazetenin günlük ortalama toplam manşet haber sayısı 250'dir. Yani 11 gazete günlük 250 manşet haber üretmektedir. Bahsedilen tarihler arasında toplam manşet haber sayısı ise bin 751'dir. Bu sayılar yerel gazetelerin internet haber sitelerinde ağ teknolojilerinin ve yeni medyanın imkanlarından faydalandığını göstermektedir.

Tablo 1. 20-26 Ekim 2022 Arasındaki Günlük Toplam Manşet Haber Sayıları

Gazetelerin İnternet Siteleri	Günler							Sitelerin 7 Günlük Toplamı
	20.10 2022	21.10 2022	22.10 2022	23.10 2022	24.10 2022	25.10 2022	26.10 2022	
Anadolu'da Bugün	14	19	12	13	16	17	19	110
BBN Haber	47	41	25	23	38	49	44	267
Hakimiyet	17	23	17	16	20	24	24	141
Konya Postası	20	22	18	9	7	7	23	106
Konya Yenigün	29	19	18	35	31	28	29	189
Konya'nın Sesi	10	14	17	15	19	14	16	105
Merhaba	21	23	11	15	13	14	18	115
Pusulula	38	32	11	27	34	30	32	204
Yeni Haber	19	18	15	13	13	30	17	125
Yeni Konya	21	44	43	46	54	52	53	313
Yeni Meram	15	11	7	9	12	10	12	76
Tüm Sitelerin Gün Bazlı Toplamı	251	266	194	221	257	275	287	1751

20 – 26 Ekim 2022 tarihleri arasında manşetlerde yer alan günlük toplam yerel haber sayıları ise Tablo 2'de ortaya konmuştur. Konya'daki 11 gazetenin günlük ortalama yerel manşet haber sayısı 131'dir. Yani 11 gazete günlük 131 yerel manşet haber üretmektedir. Bu tarihlerdeki toplam yerel haber sayısı ise 915'tir. Sitelerin 7 günlük yerel haber toplamlarına bakıldığında dengeli bir dağılım söz konusu değildir. Bazı siteler yerel haberlere daha çok yer verirken bazıları ciddi manada az yerel haber yapmıştır.

Tablo 2. 20-26 Ekim 2022 Arasındaki Günlük Yerel Manşet Haber Sayıları

Gazetelerin İnternet Siteleri	Günler							7 Günlük Toplamı
	20.10 2022	21.10 2022	22.10 2022	23.10 2022	24.10 2022	25.10 2022	26.10 2022	
Anadolu'da Bugün	13	16	9	10	14	16	16	94
BBN Haber	8	3	5	6	2	5	8	37
Hakimiyet	5	12	9	8	7	11	11	63
Konya Postası	15	14	5	7	5	3	13	62
Konya Yenigün	27	19	9	33	23	26	26	163
Konya'nın Sesi	8	11	11	13	16	13	12	84
Merhaba	13	14	10	13	6	8	8	72
Pusula	18	14	10	17	17	13	12	101
Yeni Haber	14	14	11	6	9	13	12	79
Yeni Konya	4	12	15	11	24	19	10	95
Yeni Meram	12	10	5	9	9	10	10	65
Tüm Sitelerin Gün Bazlı Toplamı	137	139	99	133	132	137	138	915

Manşetlerdeki 7 günlük toplam yaygın – Konya dışı haber sayıları ise Tablo 3'te gösterilmiştir. Konya'daki 11 gazetenin günlük ortalama yaygın manşet haber sayısı 119'dur. Yani 11 gazete, günlük 119 yaygın – Konya dışı manşet haber üretmektedir. Toplam yaygın haber sayısı ise 836'dır. Yerel haberlerdeki sayılara benzer bir yorum yaygın haberler için de yapılabilir. Yaygın haberlerde de siteler arasında ciddi farklar bulunmaktadır. Ayrıca bazı yerel haber sitelerinin çok yoğun olarak yaygın haber verdiği görülmektedir. Bu da yerel habercilikle bağdaşmamaktadır.

Tablo 3. 20-26 Ekim 2022 Arasındaki Günlük Yaygın – Konya Dışı Manşet Haber Sayıları

Gazetelerin İnternet Siteleri	Günler							7 Günlük Toplamı
	20.10 2022	21.10 2022	22.10 2022	23.10 2022	24.10 2022	25.10 2022	26.10 2022	
Anadolu'da Bugün	1	3	3	3	2	1	3	16
BBN Haber	39	38	20	17	36	44	36	230
Hakimiyet	12	11	8	8	13	13	13	78
Konya Postası	5	8	13	2	2	4	10	44
Konya Yenigün	2	0	9	2	8	2	3	26
Konya'nın Sesi	2	3	6	2	3	1	4	21
Merhaba	8	9	1	2	7	6	10	43
Pusula	20	18	1	10	17	17	20	103
Yeni Haber	5	4	4	7	4	17	5	46
Yeni Konya	17	32	28	35	30	33	43	218
Yeni Meram	3	1	2	0	3	0	2	11
Tüm Sitelerin Gün Bazlı Toplamı	114	127	95	88	125	138	149	836

20-26 Ekim 2022 tarihleri arasındaki toplam manşet haberler ve yüzdeleri Tablo 4'te yer almaktadır. Tablo 4'te görüldüğü üzere 20-26 Ekim 2022 tarihleri arasında en fazla toplam manşet haberi *Yeni Konya* (313) daha sonra *BBN Haber* (267) üçüncü olarak da *Pusula* (204) yapmıştır. En az toplam manşet haberi ise *Yeni Meram* (76) daha sonra *Konya'nın Sesi* (105) üçüncü olarak da *Konya Postası* (106) yapmıştır. İlgili tarihlerde yaklaşık yüzde 52 oranında yerel, yüzde 48 oranında ise yaygın – Konya dışı haber yapılmıştır.

Yerel ve yaygın – Konya dışı haber sayıları birbirine en yakın olan üç site *Pusula* (2 fark) *Hakimiyet* (15 fark) *Konya Postası* (18 fark); yerel ve yaygın – Konya dışı haber sayıları bakımından aralarında en büyük fark olan üç site ise toplam haberlerinin yüzde 86'sı yaygın – Konya dışı kategorisindeki *BBN Haber* (193 fark) toplam haberlerinin yüzde 86'sı yerel olan *Konya Yenigün* (137 fark), toplam haberlerinin yüzde 70'i yaygın – Konya dışı olan *Yeni Konya* (123 fark) şeklindedir.

Tabloya bakıldığında, internet haber siteleri arasında gerek yerel haberlerde gerekse yaygın – Konya dışı haberlerde büyük yüzdelerlik farkların olduğu anlaşılmaktadır. Yerel haber arayan hedef kitlenin beklentileri de göz önünde bulundurulduğunda, gazetelerin ağırlıklı olarak yerel ya da yaygın – Konya dışı haber vermesinin, sitelerinin ziyaret edilmesini olumlu ve olumsuz yönde etkileyebileceği çıkarımı yapılabilir.

Tablo 4. 20-26 Ekim 2022 Arasındaki Toplam Manşet Haberler ve Yüzdeleri

Gazetelerin İnternet Siteleri	Toplam Manşet Haber Sayısı	Yerel Manşet Haber Sayısı	Yerel Manşet Haber Yüzdesi	Yaygın	Yaygın
				– Konya Dışı Manşet Haber Sayısı	– Konya Dışı Manşet Haber Yüzdesi
Anadolu'da Bugün	110	94	%85,45	16	%14,55
BBN Haber	267	37	%13,86	230	%86,14
Hakimiyet	141	63	%44,68	78	%55,32
Konya Postası	106	62	%58,49	44	%41,51
Konya Yenigün	189	163	%86,24	26	%13,76
Konya'nın Sesi	105	84	%80,00	21	%20,00
Merhaba	115	72	%62,61	43	%37,39
Pusulula	204	101	%49,51	103	%50,49
Yeni Haber	125	79	%63,20	46	%36,80
Yeni Konya	313	95	%30,35	218	%69,65
Yeni Meram	76	65	%85,53	11	%14,47
Toplam	1751	915	%52,26	836	%47,74

Tablo 5'te haber sitelerinin ana sayfalarındaki manşet haber sayısı ve bu sayının yedi günlük toplamı, yedi günde yayınlanan toplam manşet sayısı ile güncellenme oranları verilmiştir. *Yeni Konya* %212,9, *BBN Haber* %190,7 oranında haberlerini güncellemiştir. Yani bu iki site neredeyse günde iki kere tüm manşet haberlerini yenilemektedir. Manşetlerindeki güncellenme oranı en az olan siteler ise *Yeni Meram*, *Konya'nın Sesi* ve *Konya Postası*'dir. Bu sitelerin ana sayfalarında bulunan manşet haberler bölümündeki haberlerinin yaklaşık olarak dörtte biri, bir sonraki gün de aynı kalmakta, başka bir ifadeyle yenilenmemektedir.

Tablo 5. 20-26 Ekim 2022 Arasındaki Manşetlerin Güncellenme Oranları

Haber Sitesi	Ekim 2022 Ana Sayfadaki Manşet Sayısı	7 Günlük Manşet Toplamı	7 Günlük Yayınlanan Manşet Toplamı	Manşetlerin Güncellenme Oranı
Anadolu'da Bugün	15	105	110	%104,7
BBN Haber	20	140	267	%190,7
Hakimiyet	17	119	141	%118,4
Konya Postası	20	140	106	%75,7
Konya Yenigün	20	140	189	%135
Konya'nın Sesi	20	140	105	%75
Merhaba	15	105	115	%109,5
Pusulula	23	161	204	%126,7
Yeni Haber	20	140	125	%89,2
Yeni Konya	21	147	313	%212,9
Yeni Meram	15	105	76	%72,3

Tablo 4 ve 5 birlikte değerlendirildiğinde haber sayıları en az olan ya da yerel haberde de yaygın – Konya dışı haberde de en az haberi veren sitelerin bile büyük oranda haberlerini güncellediği anlaşılmaktadır. Konya'daki yerel haber sitelerinin güncellenme konusunda ciddi bir sorunu bulunmamaktadır. Problem, yakın çevresindeki ya da sınırlı bir bölgedeki gelişmeleri takip etmek isteyenlerin; yoğun olarak yaygın haber veren siteleri ziyaret etmesi halinde ortaya çıkmaktadır. Yerel haber sitesinden, ağırlıklı olarak yerelle ilgili haberleri vermesi beklenildiğinden, yerel haber sitelerini ziyaret edenlerin, aşırı miktarda yaygın haber görmesi halinde, siteyi bir daha ziyaret etmede tereddüt etmesi muhtemeldir.

Tablo 6'da sekiz farklı SEO verisi üzerinden sitelerin sıralamaları ve haber sayıları ile 20-26 Ekim 2022 tarihleri arasındaki haberlere ilişkin toplu istatistikler birlikte verilmiştir. Tablo incelendiğinde dikkate değer bazı sonuçlar göze çarpmaktadır. Bunlardan en önemlisi toplam manşet haber sayısında ilk sırada olan yani en fazla manşet haberi yapan *Yeni Konya* 5 farklı (4-5-6-7-8) kategorideki SEO verisinde son üç sırada yer almıştır. En fazla manşet haberi yapan ikinci site olan *BBN Haber* 3 farklı (2-7-8) kategorideki SEO verisinde son üç sırada bir kategoride (1) ilk üç sırada yer almıştır.

Tablo 4, 5 ve 6 birlikte değerlendirildiğinde, yerel haber sitelerinin güncellenmesinden ziyade yerelliğinin önemli olduğu anlaşılmaktadır. Tablolara bakıldığında sırasıyla en fazla haber yapan *Yeni Konya ve BBN Haber*, yerel haber yüzdesi en düşük olan *BBN Haber* ve *Yeni Konya*, en fazla yaygın – Konya dışı haber yüzdesi olan *BBN Haber* ve *Yeni Konya* siteleridir. Bu iki site aynı zamanda en fazla manşet güncellemesi yapan sitelerdir. Yine aynı iki site, ziyaret edilme oranı, ülke ve haber kategorisi sıralaması verilerinde sonlarda yer almıştır. Bu verilerden hareketle yerel sitelerin haber güncellemesinde nicelikten çok niteliğin önemli olduğu anlaşılmaktadır.

İstatistikler yorumlandığında, okuyucuların haber sayısından ziyade içeriğe odaklandığı değerlendirilmesi yapılabilir. Ayrıca çok sayıda haberin olmasının okuyucuda ters tepki oluşturduğu çıkarımını yapmak da mümkündür. Yıldızgöçür (2023, s. 266) dünyada ve Türkiye’de insanların haberden kaçınma eğiliminde olduğunu, bu durumun ortaya çıkmasında, çok fazla habere maruz kalmanın önemli rol oynadığını belirtmektedir. En fazla haber yapan iki internet haber sitesinin ülke ve haber kategorisi sıralamasında ve ziyaret edilme oranlarında geride kalmasını çok fazla habere maruz kalmak istemeyen okurların kaçınma davranışı ile açıklamak mümkündür. Yerel haber yüzdesi en az olan iki sitenin ziyaret edilme, ülke ve haber kategorisi sıralamalarında sonlarda olmasından hareketle de aradığı yerel habere ulaşamayan okurların beklentilerine cevap vermeyen sitelerden uzaklaştığı değerlendirilebilir.

Tablo 6. Sekiz Farklı SEO Verisi Üzerinden Sitelerin Sıralamaları ve Haber Sayıları

Gazetelerin İnternet Siteleri	Ekim 2022 Verileri											
	İnternet Haber Sitelerinin Sıralama, Tıklanma vb. İstatistiklerini Veren SEO Uygulamaları ve Sayfaları							20-26 Ekim Manşetlerin Genel Toplamlar				
	Seoquake Visits ¹ (1)	Website Informer Addon Daily Visitors ² (2)	Siteprice Daily Unique Visitors ³ (3)	Seranking Organic Traffic ⁴ (4)	Semrush Ziyaretçi Sayısı ⁵ (5)	Similar Toplam Ziyaret ⁶ (6)	Similar Ülke Sıralaması ⁷ (7)	Similar Haber Kategorisi Sıralaması ⁸ (8)	Toplam Manşet Haber Sayısı	Yerel Manşet Haber Sayısı	Yaygın – Konya Dışı Manşet Haber Sayısı	Yerel ve Yaygın – Konya Dışı Fark
Anadolu’da Bugün	18200	3306	3150	31098	39600	258400	7996	466	110	94	16	78
BBN Haber	106000	534	1200	16107	33000	71000	20312	1093	267	37	230	193
Hakimiyet	974	534	295	1659	6500	39200	29605	1525	141	63	78	15
Konya Postası	16300	2136	674	256	14100	38500	18195	979	106	62	44	18
Konya Yenigün	14200	267	330	2135	4200	78600	18380	992	189	163	26	137
Konya’nın Sesi	--	593	190	34	---	---	---	---	105	84	21	63
Merhaba	102000	3204	8335	19984	179700	1600000	3103	222	115	72	43	29
Pusulula	109000	4172	2300	44048	66300	126300	11563	661	204	101	103	2
Yeni Haber	32800	5341	4300	7863	43500	207500	6748	405	125	79	46	33
Yeni Konya	---	534	589	995	2200	33700	52624	2545	313	95	218	123
Yeni Meram	48100	1068	1500	25672	46100	135500	11962	679	76	65	11	54

¹ Seoquake adlı uzantının “traffic analytics” başlığı altında “visits” olarak verilen değerler

² Website Informer Addon adlı uzantının “Daily visitors” başlığı altında verdiği değerler

³ <https://www.siteprice.org/> adlı sitenin “Daily Unique Visitors:” başlığı altında verdiği değerler

⁴ <https://seranking.com/> adlı sitenin “Organic traffic” başlığı altında Ekim 2022’deki bir aylık organik trafik verileri

⁵ <https://www.semrush.com/> adlı sitenin “traffic analytics” başlığı altında Ekim 2022’deki tekil ziyaretçi sayısı verileri

⁶ <https://www.similarweb.com/> adlı sitenin Ekim 2022 toplam ziyaret sayısı verileri

⁷ <https://www.similarweb.com/> adlı sitenin Ekim 2022’deki ülkedeki tüm sitelerin arasında araştırmaya konu olan sitenin sıralaması ile ilgili verileri

⁸ <https://www.similarweb.com/> adlı sitenin Ekim 2022’deki ülkedeki haber siteleri arasında araştırmaya konu olan sitenin sıralaması ile ilgili verileri

Tablo 6 tümüyle yorumlandığında haber sayıları ve güncellenmenin doğru şekilde yapılmasının önemi ortaya çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle okurların beklentilerine cevap verebilecek şekilde haberlerin tercih edilmesi gerekmektedir. Örneğin haberlerin güncellenebilir olması sosyal medyanın haber takibinde tercih edilmesi için önemli bir sebeptir (Somuncu & Temel, 2020, s. 4462) Yani insanlar haberlerin güncel olmasına önem vermektedir. Ancak güncelliği ararken aşırı bilgi yüküne maruz kalmak istememekte, kendi ilgi alanlarındaki en güncel gelişmeleri talep etmektedir.

“Aşırı Enformasyon Yükü”, medya takipçilerinin bilgiyi faydalı ve etkin bir şekilde kullanmalarının önüne geçmektedir. Bireyler enformasyonun çok ve yoğun olduğu medyada beklentileri, istekleri ve ihtiyaçlarını karşılayacak haberlere ulaşmakta zorlanabilmektedir (Araslı & Yıldırım, 2021). Bu noktada da haberlerde seçici olmanın önemi ortaya çıkmaktadır.

Tablo 6'daki verilere yerel haber boyutundan bakıldığında, manşetlerdeki yerel haber sayısı en az olan *BBN Haber* 3 farklı (2-7-8) kategorideki verilerde son üç sırada bir kategoride (1) ilk üç sırada yer almıştır. Manşetlerdeki yerel haber sayısı en az olan ikinci site *Konya Postası* da benzer şekilde 3 farklı (1-4-6) kategorideki verilerde son üç sırada yer almıştır. Bu sonuçlar belirli bir bölgede yayın yapan gazeteleri takip eden bireylerin yerele verdiği önemin bir göstergesidir. Bireyler aslen yerel olan bir haber kuruluşunu internetten takip ediyor olsa da yereli aramaktadır. Çünkü bireylerin yaygın ve global haberlere ulaşacağı sınırsız kaynak bulunmakta ancak söz konusu yerel olduğunda aynı çeşitlilik bulunmamaktadır. Daha sınırlı olan yerel habere ulaşmada beklediğini bulamayan bireyler yerel haber kuruluşlarının sitelerini de sınırlı oranda ziyaret etmektedir.

Yerel haberlere medya takipçilerinin verdiği önem, bilimsel araştırmalarda da ortaya konmuştur. Avusturya'da 2038 haber tüketicisi ile gerçekleştirilen araştırma neticesinde yerel haberlere önemli ölçüde ilginin olduğu, takipçilerin abonelik sistemi ile yerel haberleri desteklemeye gönüllü olduğu tespit edilmiştir. Medya takipçileri yerel haberlerin daha kaliteli, değerli olmasını istemektedir. Araştırmada böyle bir durumda yerel abonelik konusunda gönüllülüğün artacağı da bulunmuştur. Özetle medya takipçileri yerel haberlere değer vermektedir (Park ve diğerleri, 2022). Avusturya'da gerçekleştirilen araştırmanın sonuçlarına benzer bir okumayı bu çalışmada da yapmak mümkündür. Gerçekte yerel ağırlıklı olan haber siteleri, yeterince yerel haber yapmadığı takdirde ziyaret edilme oranlarında ve sıralamalarda geri planda kalabilmektedir.

Park vd.'nin (2022) gerçekleştirdiği araştırmada bireylerin yerel internet haber sağlayıcılarından yerelle ilgili ve değeri yüksek haberleri beklediği ve taleplerine uygun haberlerin olmasıyla abonelik gibi destek sistemlerine katılmada daha gönüllü olacakları sonucuna ulaşılmıştır. Yani yerel haberde de bireyler seçici davranılmasını beklemektedir.

Yerel haber sitelerinde yeterince yerel haberin olmaması ya da yaygın haberlere ağırlık verilmesi, potansiyel hedef kitlenin siteleri ziyaret etmesi üzerinde etkili olmaktadır. Tablo 6'da görüldüğü üzere manşetlerdeki yaygın – Konya dışı haber sayısı en fazla olan *BBN Haber*, 3 farklı (2-7-8) kategorideki verilerde son üç sırada bir kategoride (1) ilk üç sırada yer almıştır. Manşetlerdeki yaygın – Konya dışı haber sayısı en fazla olan ikinci site *Yeni Konya* 5 farklı (4-5-6-7-8) kategorideki verilerde son üç sırada yer almıştır. Bu durum da yerel medya takipçilerinin aslında yerel olan internet haber sitelerinde yakın çevresi ile ilgili konuları görememesi durumunda bu siteleri daha az ziyaret ettiği sonucunu çıkarmaktadır.

İnternet haber sitelerindeki yerel ve yaygın – Konya dışı haberler arasındaki fark açıldıkça başka bir ifadeyle haber ağırlığının yaygın – Konya dışı olması halinde de yerel internet haber sitelerinin ziyaret edilme ve sıralamalarda geride kalma durumu ortaya çıkmaktadır. Tablo 6 incelendiğinde bu durum net bir şekilde görülmektedir. Yerel ve yaygın haber farkı en fazla olan *BBN* 3 farklı (2-7-8) kategorideki verilerde son üç sırada bir kategoride (1) ilk üç sırada yer almıştır. Yerel ve yaygın haber farkı en fazla olan ikinci site *Konya Yenigün* 4 kategoride (1-2-3-5) son üç sırada yer almış ve hiçbir kategoride ilk üç sırada yer almamıştır. Yerel ve yaygın haber farkı en fazla olan üçüncü site *Yeni Konya* 5 farklı (4-5-6-7-8) kategorideki verilerde son üç sırada yer almıştır. İnternet haber sitelerinin normalde yerel kökenli olup haberlerinde yaygın – Konya dışı içeriklere ağırlık vermesinin kendileri açısından olumsuz sonuçlandığını bu veriler göstermektedir.

20 – 26 Ekim verilerinden; toplam, yerel, yaygın – Konya dışı manşet haberi sayısında ve yerel haber ile yaygın haber arasındaki fark sayısında ilk üç sırada olan tek site *Yeni Konya*'dır. Yani nicelik bakımından 4

kategoride de aynı anda ilk üç sırada yer alan tek site *Yeni Konya*'dır. Aynı site hiçbir SEO istatistiğinde (günlük ziyaret sayısı en çok olan, aylık toplam ziyareti en çok olan, tekil ziyaretçisi en çok olan, en çok tıklanan site sıralaması vb.) ilk üç sıraya girememiştir. Sitenin diğerlerine göre çok haber yaptığı hem toplam haber sayısı hem yerel hem de yaygın – Konya dışı haber sayısı ilk üçte olup, yaygın – Konya dışı haberler ile yerel haber farkı da en fazla olan tek site olmasından anlaşılmaktadır. Burada önemli olan bu kadar çok haberi yapan sitenin ziyaret edilme, ülke sıralaması gibi verilerde ilk üçe girememesidir. Bu durumu ortaya çıkaran pek çok sebep olabilir. Ancak köklü bir geçmişi olan sitenin Tablo 6'daki 4-5-6-7-8 başlıklı sütunlarda son üçte yer almasını, haber tüketicilerinin aşırı habere maruz kalmaktan kaçınma davranışı ile açıklanabilir.

Çin'de 358 sosyal medya kullanıcısı ile gerçekleştirilen araştırma, bireylerin sosyal medyada aşırı haber yüküne maruz kaldıklarını ve bu durumdan kurtulmak için haber aramaktan kaçınabildiğini ya da kendileri için yorucu olan haberleri filtreleme eğilimine girdiklerini ortaya koymuştur (Tian, 2022).

Güney Kore'de bin 200 yetişkinle gerçekleştirilen araştırma, haberlerin her zamankinden daha erişilebilir olduğunu ancak insanların aşırı habere bunalıp haber okumaktan kaçındığını göstermiştir. Bireylerin önceliklendirme ya da reddetme stratejisiyle aşırı habere kaçınmasının mümkün olduğunu ortaya koyan araştırma, katılımcıların aşırı haber yüküyle başa çıkma stratejisi olarak kaçınmayı tercih ettiğini göstermiştir (Song ve diğerleri, 2017). *Yeni Konya* sitesinin de haber sayıları bakımından yani nicelik olarak tüm verilerde ilk üçte yer alan tek site olduğu halde, ziyaret edilme gibi sıralamalarda 5 kategoride son üçte yer almasında, diğer kategorilerde de ilk üçe girememesinde bireylerin kaçınma davranışının etkili olduğu düşünülebilir.

Bu görüşü destekleyen bir diğer veri ise Tablo 6'daki *Yeni Meram* internet haber sitesinin istatistikleridir. *Yeni Meram*, en az toplam haberi ve en az yaygın – Konya dışı haberi yapan sitedir. Bu internet haber sitesi ziyaret edilme ve ülke – haber kategorisi sıralamalarının hiçbirinde son üç sırada yer almamıştır. Tablo 6'daki iki kategoride (4 – 5) ise ilk üç sırada yer almıştır.

Yerel medya takipçilerinin, yerel ve yaygın haber dengesine önem verdiği, yaygın haberi fazla olan sitelerin sıralama verilerinde daha gerilerde olmasından anlaşılmaktadır. Yine aynı şekilde yerel ve yaygın haber dengesini gözeten internet haber sitelerinin sıralama verileri de bireylerin dengeli dağılıma önem verdiğinin göstergesidir. Öyle ki toplam, yerel, yaygın – Konya dışı manşet haberi sayısında ilk üç sırada olup, yerel ve yaygın haber farkı en az olan *Pusulula*, dört kategoride (1-2-4-5) ilk sırada yer almış, hiçbir kategoride son sırada yer almamıştır. Toplam ve yaygın – Konya dışı haber sayısında üçüncü, yerel haber sayısında ikinci olan *Pusulula*, *BBN* ve *Yeni Konya*'dan, yerel ve yaygın haber farkı bağlamında ayrılmaktadır. *BBN* ve *Yeni Konya* yerel ve yaygın haber sayısı bakımından en fazla farka sahip ilk üç site arasında yer alırken *Pusulula* tüm siteler içerisinde yerel ve yaygın haber farkı en az olan site olarak göze çarpmaktadır. Bundan dolayı, her ne kadar toplam, yerel ve yaygın haber sayılarında ilk üç sırada yer alsada *Pusulula* bu üç kategoride değerlendirilmeye tabi tutulmamıştır. Yerel ve yaygın haber farkı olarak en az site başlığında sıralamalarda değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Haber sayıları bakımından ilk üç ve son üç sırada olanların dışındaki sitelerin ziyaret edilme ve ülke-haber kategorisi sıralamasındaki yerleri incelendiğinde yerel ağırlıklı olmakla birlikte dengeli bir dağılıma önem verenlerin SEO sıralaması dikkat çekmektedir. Tablo 6 incelendiğinde toplam manşet haber sayısı, yerel manşet haber sayısı, yaygın – Konya dışı manşet haber sayısı ile yerel ve yaygın- Konya dışı manşet haber sayısı farkı istatistiklerinde ilk üç ve son üç sırada yer almayan yani orta sıralarda bulunan, başka bir ifade ile buldukları ile göre yerel ve yaygın haber dengesini gözeten iki siteden *Merhaba 7* farklı (1-2-3-5-6-7-8) kategorideki verilerde ve *Yeni Haber 4* farklı (3-6-7-8) kategoride ilk üç sırada yer almıştır. Buradan hareketle yereli önceleyen, haberde seçici davranıp çok sayıda haber girmeyen, yayın yaptığı çevreye uygun biçimde yaygın haberleri dengeli olarak paylaşan internet haber sitelerinin ziyaret edilmede ve ülke – kategori sıralamalarında kendileri için olumlu sonuçlar aldığı görülmektedir.

5. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Geleneksel gazetecilik faaliyetinin sürdürülmesinin her geçen gün daha da zorlaştığı bilinmektedir. Bu durum yerel medyada daha fazla kendini göstermektedir. Yerel gazeteler bir bir kapanırken yerlerine ağ teknolojilerini kullanan haber siteleri açılmaktadır. Bu sayede daha fazla yerel haberin medya takipçilerine

ulaştırılması mümkün olmaktadır. Araştırmada yerel gazetelerin dijital teknolojiye uyum sağladığı, her gazetenin haber sitesinin olmasından ve sitelerin güncellenmesinden yola çıkarak tespit edilmiştir.

Yerel gazetelerin dijital teknolojiye uyum sağlamada bir problemi olmasa da hedef kitlelerinin beklentilerine uygun yayın yapma konusunda eksikleri vardır. Öyle ki bazı yerel haber siteleri manşetlerinin büyük çoğunluğunda yaygın – Konya dışı haberlere yer vermektedir. Yerel haber sitelerinin ülkenin tamamını ilgilendiren, doğal olarak yayın yaptığı bölgedeki vatandaşların da takip etmek isteyeceği haberleri vermesi normaldir. Ancak yaygın habercilik yapma eğiliminde ya da görünümünde olmaları hedef kitlelerinin beklentileriyle örtüşmemektedir.

Bu araştırmada ortaya çıkan en önemli sonuçlardan birisi fazla sayıda haber vermenin ziyaret edilme üzerinde olumlu etki oluşturmadığıdır. Aşırı haber yükü ve kaçınma davranışları konusunda gerçekleştirilen araştırmalara benzer bir sonuç bu çalışmada ziyaret edilme, ülke – haber kategorisi başarı sıralarında ortaya çıkmıştır. Manşetlerindeki tüm haberleri neredeyse günde iki kez güncelleyen ancak ağırlıklı olarak yaygın haberlere yer veren haber siteleri SEO verilerine göre diğerlerinden geri planda kalmıştır. Buradan hareketle medya takipçilerinin nicelikten çok, beklentilerine uygun nitelikte haber veren siteleri ziyaret ettiği yorumunu yapmak mümkündür.

Günümüzde medya takipçilerinin elinde habere ulaşabileceği çok sayıda alternatif bulunmaktadır. İnternet kullanımının son derece hızlı yaygınlaşması ve popüler hale gelmesiyle birlikte çevrimiçi haber kaynakları, medya yelpazesindeki yerini almıştır (Chung ve diğerleri, 2012, s. 181). Bu haber kaynaklarının sayıca fazla olması, medya takipçilerinin elinde seçeneğin fazla olması adına önemlidir ancak her çevrimiçi haber sitesinin takipçilerinin beklentilerine cevap verebildiği söylenemez. Yani, haber sitelerinin fazla olması, çok seslilik adına önemli olsa da sitelerin içeriklerinde yerele yeterince yer vermemesi, niceliğin fazla olması noktasındaki avantajı ortadan kaldırmaktadır.

Günümüzde neredeyse sayısız haber sitesi, yayın hayatına devam etmektedir. Bu sitelerden bazıları gerek tıklanma bakımından gerekse habercilik açısından başarıyla bazıları iki yönden de başarısız olmaktadır. Özellikle yerel haber sitelerinin başarılı olabilmesi, tıklanma oranlarını artırabilmesi için yayınlarında dengeyi gözetmesi gerekmektedir.

Yerel internet haber sitesi olup yaygın haberlere de yer vermesine rağmen bu dengeyi gözetemeyen, aşırı haber vermeyen siteler, ziyaret edilme bakımından ve ülke – kategori sıralamaları açısından diğer sitelerden daha iyi yerde bulunabilmektedir. Buradan hareketle yerel – yaygın haber dengesini gözetemeyen, medya takipçilerini aşırı bilgiye maruz bırakmayan sitelerin daha başarılı olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Yerel internet haber sitelerinden yaygın haberlere ağırlık verenlerin ziyaret edilme ve ülke – haber kategorisi sıralamasında geride kalması, bireylerin yaygın haberleri çok fazla yerden görebilmesi, yaygın ağırlıklı haber veren yerel sitelerde beklediği haberleri bulamaması neticesinde bu tür sayfaları daha az ziyaret etme eğiliminde olmasıyla açıklanabilir.

Bu çalışma Konya'daki yerel internet haber siteleri üzerine gerçekleştirilmiştir. İlerleyen çalışmalarda farklı illerdeki yerel internet haber sitelerinin yerel - yaygın haber oranı ve ziyaret edilme istatistikleri araştırılabilir. Bu çalışmada sadece 7 günlük periyottaki haberlerden yola çıkılarak veriler elde edilmiş ve bu veriler üzerine yorumlar gerçekleştirilmiştir. İlerleyen çalışmalarda yılın farklı dönemlerindeki belirli periyotlarda haber istatistikleri ve ziyaret edilme istatistikleri araştırılıp, yerel – yaygın dengesi değiştiğinde ziyaret edilme anlamlı bir farklılığın olup olmadığı ile ilgili kıyaslama yapılabilir. Ayrıca aynı periyot içerisinde, internet haber sitelerinin tıklanma için gerçekleştirdikleri ekstra faaliyetler araştırılıp bu girişimlerin ziyaret edilme etkili olup olmadığı yerel ve yaygın haber dengeleri de göz önünde bulundurularak bir değerlendirme yapılabilir.

6. Extended Abstract

People, by their nature, desire to be aware of the developments around them. The most important tool by which this demand can be fulfilled is the media. New media is also used a lot today to receive and convey news. With the new media, there is an intense news flow to the masses. There are almost countless channels for individuals to learn about the country and world they live in. However, tools and applications for getting news on local issues are more limited. Therefore, local internet news sites should pay attention to the issues related to their region. In this study, first of all, how much local news is given by 11 local

internet news sites in Konya has been investigated by content analysis method. With the research, it is aimed to show what kind of differences there are in parameters such as the number of visits and the order of success between those who prioritize local news and those who make more widespread news among local internet news sites. Between 20 and 26 October 2022, the average number of daily headline news in 11 newspapers on the internet news sites of the newspapers within the scope of the research was 250, and the total number of headline news in these dates was 1,751. The daily average number of local headline news was 131, and the total number of local news was 915. The 7-day total number of news not related to Konya was 119 on average, with a total of 836. On the relevant dates, 52 percent of the news was local and 48 percent of it was mainstream - news not related to Konya. At the time of the research, Yeni Konya (313) made the most headline news, followed by BBN Haber (267), and Pusula (204) was the third. Yeni Meram (76) followed by Konya'nın Sesi (105) and Konya Postası (106) made the least total headline news. Local and mainstream – The three sites with the closest number of news not related to Konya are Pusula (2 differences) Hakimiyet (15 differences) Konya Postası (18 differences); local and mainstream – Three sites with the biggest difference in the number of news not related to Konya, with 86 percent of their total news coverage – Those in the category of news not related to Konya are BBN Haber (193 differences), Konya Yenigün, 86 percent of their total news is local news (137 differences) and Yeni Konya, 70 percent of their total news is mainstream - not related to Konya (123 differences). Along with these statistics that emerged within the scope of the study, the country rankings, news category rankings and visit rates of the sites were investigated through 8 different applications. Ranking first in the total number of headline news, Yeni Konya was ranked in the last three in five of the 8 categories of data such as the number of visits, country and news category rankings. BBN Haber, which is the second site with the most headline news, has the least number of local news in the headlines, and the highest number of the news not related to Konya, is in the last three of the ranking data in 3 different categories. Konya Post, the second site with the least number of local news in the headlines, is also in the last three places in the data in 3 different categories. Yeni Konya, the second site with the highest number of the news (mainstream - not related to Konya in the headlines), ranked in the last three places in the data in 5 different categories. Yeni Meram is the site that makes the least total news and the least mainstream news. This internet news site is not in the last three places in any of the number of visits and country - news category rankings. It ranked in the top three in both categories. Pusula, which is in the top three in the number of the headline news, local, mainstream - not related to Konya, has the least difference between local and mainstream news, ranked first in four categories, and was not in the last place in any category. In the statistics of the total number of headline news, number of local headline news, number of mainstream headline news (out of Konya) and number of local and mainstream headline news (out of Konya), one of the two sites that are not in the first three and the last three places, that is, in the middle, and which observes the balance of local and mainstream news according to the city they are located in, Merhaba was ranked in the first three places in 7 different categories of data and Yeni Haber in 4 different categories. As a result of the study, it is understood that those who care about local news and those who take into account the balance of local and mainstream news from local internet news sites rank higher in the statistics of the number of visits and the ranking of the country - news category. Although it is a local internet news site and includes widespread news, sites that take this balance into account and do not provide excessive news can rank better than other sites in terms of visits and country-category rankings. Another result of the research is that media followers tend to avoid excessive news, based on the relationship between news numbers, click-through and visit rates.

Keywords: Local News, Up-To-Dateness, Clicking, New Media, Local Media.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Kaynakça

- Araslı, O., & Yıldırım, B. (2021). Üniversite Öğrencilerinin Aşırı Enformasyon Yükü ve Aşırı Haber Enformasyon Yükü Algılarına Dair Bir Alan Araştırması: Atatürk Üniversitesi Örneği. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*(38), 302-322. <https://doi.org/10.17829/turcom.930825>
- Arvas, İ. S. (2019). Dijital Haberleşme Çağında Yerel Basının Karşılaştığı Sorunlar. *Erciyes İletişim Dergisi*, 6(1), 97-110. <https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.459851>
- Ata, F. (2022). *Yerel İnternet Haberciliğinde Doğrulama: Hatay Örneği*. Doktora Tezi.
- Aydın, S., & Bayazıt, İ. (2021). Nitel Araştırmalarda Geçerlik ve Güvenirlik. M. Çelebi içinde, *Nitel Araştırma Yöntemleri* (s. 182-211). Pegem Akademi.
- Basın İlan Kurumu. (2022, Ekim 19). *Basın İlan Kurumu Resmî İlan ve Resmî Reklam Alan Süreli Yayınlar Listesi*. Ekim 23, 2022 tarihinde Basın İlan Kurumu: <https://ilanbis.bik.gov.tr/Uygulamalar/AylikListe> adresinden alındı
- Berg, B. L., & Lune, H. (2019). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (A. Arı, Çev.) Eğitim Yayınevi.
- Bülbul, R. (2001). *Haberin Anatomisi ve Temel Yaklaşımlar*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Castells, M. (2009). *Communication Power*. Oxford University Press.
- Chung, C., Nam, Y., & Stefanone, M. (2012). Exploring Online News Credibility: The Relative Influence of Traditional and Technological Factors. *J. Computer-Mediated Communication*(17), 171-186. <https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2011.01565.x>
- Çağlar, Ş. (2022). *Haber Toplama ve Yazma*. Ekim 23, 2022 tarihinde Yök Dersleri Platformu: http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/gazetecilik_ue/habertoplamaveyazma.pdf adresinden alındı
- Çavuş, S. (2017). Yerel Basının Sorunları Üzerine Tespitler: Aksaray Örneğinde Nitel Bir Araştırma. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(4), 19-32. <http://aksarayibd.aksaray.edu.tr/tr/pub/issue/35013/388648> adresinden alındı
- Frolov, I. S., & Chernov, A. Y. (2023). Psychological aspects of perception of negative news on the Internet. *Vektor nauki Tol'yatinskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya Pedagogika i psibologiya*(3), 76-82. <https://doi.org/10.18323/2221-5662-2023-3-76-82>
- Girgin, A. (2001). *Türk Basın Tarihi'nde Yerel Gazetecilik*. İnkılap Kitabevi.
- Görgülü, Y. (2020). Yerel Gazetelerin Haber İçeriklerine Yönelik Bir Analiz Khabar E- Jonoob Morning (Şiraz) Bir İçerik Analizi. *Asya Studies*, 4(11), 79-90. <https://doi.org/10.31455/asya.694591>
- Gürcan, H. İ., & Bekiroğlu, O. (2007). Türkiye'de İnternet Gazeteciliği Açısından Yerel Basının Genel Görünümü ve Bölgeler Arası Bir Değerlendirme. *Selçuk İletişim*, 5(1), 22-29. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/josc/issue/19015/200718> adresinden alındı
- Hargreaves, I. (2005). *Journalism A Very Short Introduction*. Oxford University Press.
- Hendrickx, J. (2020). Trying to Survive While Eroding News Diversity: Legacy News Media's Catch-22. *Journalism Studies*, 21(5), 598-614. <https://doi.org/10.1080/1461670X.2019.1694430>
- İnce, M. (2018). *Haber Edinme Aracı Olarak İnternet ve İnternet Haberciliği*. Eğitim Yayınevi.
- Jati, R. P. (2021). Local Culture Through Hyperlocal Media Using New Media Platforms. *International Journal of Science and Applied Science: Conference Series*, 5(1), 104-115. <https://doi.org/10.20961/ijscs.v5i1.62089>
- Kovach, B., & Rosenstiel, T. (2007). *Gazeteciliğin Esasları*. (S. Göktaş, Çev.) Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Köseoğlu, A. (2017). Dijital Ortamda Yerel Basın: Tekirdağ Örneği Üzerinden Bir İnceleme. *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Medya ve İletişim Araştırmaları Hakemli E-Dergisi*(1), 33-56. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/egemiadergisi/issue/31728/332287> adresinden alındı
- Köseoğlu, A. (2018). Erzurum Yerel Gazeteleri Örneğinde Yerel Haberciliğin Dijital Gazetelerde Uygulanışının Avantaj ve Dezavantajlarına Yönelik Bir Araştırma. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 115-124. <https://doi.org/10.18506/anemon.349558>
- Milosavljević, I., Trajković, J., & Necić, N. (2023). Information Chaos on the Internet -Perception in Relation to the Age of Users. *Media Studies and Applied Ethics*, 4(1), 65-80. <https://msae.rs/index.php/home/article/view/72> adresinden alındı

- Morais, R., & Jerónimo, P. (2023). "Platformization of News", Authorship, and Unverified Content: Perceptions around Local Media. *Social Sciences*, 12(4). <https://doi.org/10.3390/socsci12040200>
- Özcan, A. (2016). Yeni İletişim Teknolojileri, Yerel Gazetecilik ve Yerellik Algısı. *Marmara İletişim Dergisi*(26), 17-36. <https://doi.org/10.17829/midr.2017.42>
- Park, S., Fisher, C., & Lee, J. Y. (2022). Regional news audiences' value perception of local news. *Journalism*, 23(8), 1663 - 1681. <https://doi.org/10.1177/1464884921992998>
- Royal, A., & Napoli, P. M. (2022). Local Journalism without Journalists? Metric Media and the Future of Local News. *JOCIS*, 8, 118-147. <https://doi.org/10.56140/JOCIS-v8-2>
- Salaverría, R. (2020). Exploring Digital Native News Media. *Media and Communication*, 8(2), 1-4. <https://doi.org/10.17645/mac.v8i2.3044>
- Salwen, M. B. (2005). Online News Trends. M. B. Salwen, B. Garrison, & P. D. Driscoll içinde, *Online News and the Public* (s. 47-81). Lawrence Erlbaum Associates.
- Shangyuan, W. (2020). When new media operates within a state-mediated press system: assessing new media's impact on journalism crisis perceptions in Singapore and Hong Kong. *Information, Communication & Society*, 23(4), 572-587. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2018.1521458>
- Somuncu, B., & Temel, M. (2020). Habere Erişim Pratiklerinin Dönüşümü: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Alan Araştırması. *OPUS International Journal of Society Researches*, 16(31), 4445-4468. <https://doi.org/10.26466/opus.775977>
- Song, H., Jung, J., & Kim, Y. (2017). Perceived News Overload and Its Cognitive and Attitudinal Consequences for News Usage in South Korea. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 94(4), 1172-1190. <https://doi.org/10.1177/1077699016679975>
- Taşkıran, İ. A. (2018). Dijital Gazetelerin Sosyal Medya Stratejileri ve Sosyal Medyanın Haber Okunurluğuna Etkisi. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*(30), 218-240. <https://doi.org/10.31123/akil.465578>
- Tian, Q. (2022). Impact of Social Media News Overload on Social Media News Avoidance and Filtering: Moderating Effect of Media Literacy. *Frontiers in Psychology*, 13. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.862626>
- Tokgöz, O. (2010). *Temel Gazetecilik*. İmge Kitabevi.
- Vural, A. M. (1997). *Bir İletişim Kurumu Olarak Yerel Basının Kamuoyu Oluşumu Sürecindeki İşlevi ve Yerel Basın-Kamuoyu İlişkileri Eskişehir Basını Örneğinde Bir Uygulama*. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Xiong, J., Yu, L., Zhang, D., & Leng, Y. (2021). DNCP: An Attention-based Deep Learning Approach Enhanced with Attractiveness and Timeliness of News for Online News Click Prediction. *Information & Management*, 58(2). <https://doi.org/10.1016/j.im.2021.103428>
- Yaşın, C. (2009). Türkiye'de Yerel Basının Yapısal Özellikleri ve Üretim Koşulları. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*(28), 115-151.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2021). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin.
- Yıldızgörür, M. R. (2023). 'Ne önemi var?' Okuyucuların haberden kaçınma davranışları üzerine nitel bir araştırma. *Etkileşim*(11), 266-290. <https://doi.org/10.32739/etkilesim.2023.6.11.197>

Tüketici Karmaşası ve Depresyon: 6 Şubat 2023 Depremi Üzerine Bir Araştırma*

Aybike Tuba ÖZDEN**

ÖZ

Deprem gibi beklenmedik ve ani nitelikteki doğa olayları, şiddeti ile orantılı bir şekilde tüketicileri olumsuz yönde etkilemektedir. Depremler yıkıcı özellikler taşıyan bir doğa olaylarıdır. Bu nedenle depremin tüketici davranışı üzerindeki etkilerinin ele alınması gerekmektedir. Depresyon ve tüketici karmaşası bu etkilerden biri olarak değerlendirilebilir. Bu çalışma; depresyon ile tüketici karmaşası arasındaki ilişkiyi ele almaktadır. Ayrıca depremden doğrudan etkilenen tüketicilerle, dolaylı olarak etkilenen tüketicilerin depresyon ile tüketici karmaşası düzeyleri arasındaki farklılıklar değerlendirilmiştir. Son olarak bu çalışmada depresyon ve tüketici karmaşasının demografik özellikler açısından farklılıkları incelenmiştir. Bu amaçlarla kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak 713 tüketiciye anket uygulanmıştır. Veri analizinde; iki gruplu değişkenlerde t testi, üç ve üzeri gruplu değişkenlerde ANOVA testi ve değişkenler arasındaki ilişkilerde korelasyon analizi kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, depremden doğrudan etkilenmiş tüketicilerin depresyon ve tüketici karmaşası düzeyleri daha yüksektir. Ayrıca depresyon ile tüketici karmaşası arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu anlaşılmıştır. Son olarak tüketici karmaşası, demografik özelliklere göre farklılaşmamaktadır. Depresyon ise cinsiyet ve eğitim düzeyi gruplarında farklılaşmaktadır. Önceki araştırmalarda depresyon ve tüketici karmaşası arasındaki ilişkiyi araştıran bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Tüketici karmaşası üzerine ise sınırlı çalışma bulunmaktadır. Bu çalışma, ilgili literatüre ve toplum ruh sağlığına katkıda bulunacak verileri açısından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tüketici Karmaşası, Depresyon, Doğal Afet, Deprem.

Consumer Confusion and Depression: A Study on the February 6, 2023 Earthquake

ABSTRACT

Unexpected and sudden natural events such as earthquakes negatively affect consumers in proportion to their severity. Earthquakes are natural events with destructive properties. Therefore, the effects of an earthquake on consumer behavior must be revisited. Depression and consumer confusion can be considered one of these effects. This study examines the relationship between depression and consumer confusion. In addition, the differences between the depression and confusion levels of consumers directly affected by the earthquake and those indirectly affected by the earthquake were evaluated. Finally, this study examines the differences between depression and consumer confusion in terms of demographic characteristics. For this purpose, a survey was administered to 713 consumers using convenience sampling. For data analysis, the t-test was used for variables with two groups, ANOVA was used for variables with three or more groups, and correlation analysis was used for the relationships between variables. According to the findings, depression and consumer confusion levels of consumers directly affected by the earthquake are higher. There was also a statistically significant relationship between depression and consumer confusion. Finally, consumer confusion did not differ according to the demographic characteristics. Depression varies according to sex and educational level. No previous research has investigated the relationship between depression and consumer confusion. There are few studies on consumer confusion. This study is important in terms of contributing to the relevant literature and public mental health.

Keywords: Consumer Confusion, Depression, Natural Disaster, Earthquake.

* Çalışmanın 26.05.2023 tarihli, 2023/467 sayılı "Etik Kurul Onayı", Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan alınmıştır./The "Ethics Committee Approval" of the study, dated 26.05.2023 and numbered 2023/467, was received from Ondokuz Mayıs University Social and Human Sciences Ethics Committee.

** **Corresponding Author/Sorumlu Yazar,** Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Ondokuz Mayıs University, aybike.ozden@omu.edu.tr

Makale Gönderim ve Kabul Tarihleri/Article Submission and Acceptance Dates: 20.08.2023-21.12.2023

Citation/Atf: Özden, A. T. (2023). Tüketici karmaşası ve depresyon: 6 Şubat 2023 depremi üzerine bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52, 142-163. <https://doi.org/10.52642/susbed.1344328>

1. Giriş

Tüketici davranışı; demografik özellikler, sosyo-ekonomik süreçler veya psikolojik faktörler gibi birçok sebepten etkilenen karmaşık bir unsurdur. Yapılan araştırmalar, tüketicilerin duyu durumlarının, davranışlarını ve hatta karakterlerini etkilediğini göstermektedir (Cox ve diğerleri, 2020). Depresyon da tüketici davranışını etkileyen bir duygudurum bozukluğudur. Bu duygudurum bozukluğu, psikolojik hastalıklar arasında en yaygın olanıdır (Kafes, 2021). Depresyon günlük dilde, moral bozukluğu şeklinde kullanılmaktadır (Kendall ve diğerleri, 1987) ve kişinin yaşam düzenini uzun süreli bozan bir süreçtir. Depresyon yaşayan tüketiciler; odaklanma sorunu yaşamaktadırlar, dikkat toplayamamaktadırlar, yeni bir işe başlayamamaktadırlar, uyku sorunları, aşırı yemek yeme veya iştahtan kesilme yaşamaktadırlar, ölümü düşünmektedirler ve genelde unutkan, dalgın ve çaresizdirler (Metz, 2008). Kısaca depresyonlu tüketicilerde yaşam zevci azalmıştır. Dünya Sağlık Örgütü, Türkiye’de yaklaşık 3,5 milyon kişinin depresyonda olduğunu belirtmekte iken Sağlık Bakanlığı depresif bozuklukların 2012-2017 yılları arasında %21,7 arttığını, Türkiye Psikiyatri Derneği ise 2020 yılında %3 - %5,8 oranında yaygınlaştığını belirtmektedir (Dikmen, 2020). Dünya Sağlık Örgütü, 2030 yılına gelindiğinde depresyonun dünyadaki en yaygın hastalık olabileceğini belirtmektedir (World Health Organization, 2017). Sonuç olarak depresyon, insan sağlığı ile ilgili temel bir konu olsa da, tüm toplumu ve dolayısıyla tüketim alışkanlıklarını da etkileyebilecek bir rahatsızlıktır. Yapılan araştırmalarda sosyal medya kullanımının artmasıyla birlikte depresyon düzeyinin de arttığını ve bu durumun tüketici refahını olumsuz yönde etkilediğini belirtmektedirler (Griffith ve diğerleri, 2022).

Deprem gibi doğal afetler, maddi kayıpların yanı sıra psikolojik sorunlara da neden olur ki bunlardan biri de depresyondur. Travma sonrası stres bozukluğu, depremden sonra görülen yaygın bir rahatsızlıktır ve depresyon bu rahatsızlığın en belirgin belirtilerindedir (Sönmez, 2022). Deprem yaşamış veya şahit olmuş birçok kişi, üzerinden yıllar geçse dahi depremin etkilerini yaşamaya devam edebilirler (Kurt & Gülbahçe, 2019). 6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli bir depremle büyük kayıpların olduğu bir süreç yaşanmıştır. Dolayısıyla bu deprem, tüketicileri ve tüketim alışkanlıklarını uzun süreli etkileyebilecek izler bırakmıştır.

Tüketici davranışını etkilediği uzun yıllardır tartışılan ancak kavramsal olarak literatürde yeni bir fenomen olan tüketici karmaşasının deprem sonrası oluşan depresyon ile ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Uyarıcı yoğunluğu nedeniyle bilgi işleme sürecinde bireysel kapasite eşliğinin aşılması sonucunda, tüketicilerin kafası karışmakta ve karar vermekte zorlanmaktadırlar (Schweizer ve diğerleri, 2006). Bu süreç, tüketici karmaşası olarak tanımlanmaktadır. Tüketici karmaşası, duygusal bir durumdur (Schweizer ve diğerleri, 2006). Dolayısıyla diğer duyu durumları ile ilişkili olabilecek bir süreçtir. Tüketici karmaşası; korku, çaresizlik, hayâl kırıklığı ve öfke duygularını kapsamakta ve özgüveni olumsuz etkilemektedir (Mitchell ve diğerleri, 2004). Ayrıca yapılan araştırmalarda, karmaşa yaşayan tüketicilerin endişe ve belirsizlik duygularını sergiledikleri görülmektedir (Hall-Phillips & Shah, 2017).

Bu çalışma, genel olarak depresyonun tüketim davranışı ile ilişkisini tüketici karmaşası bağlamında değerlendirmektedir. Araştırma spesifik olarak, büyük bir yıkıma sebep olan 6 Şubat 2023 tarihinde gerçekleşen Kahramanmaraş merkezli deprem sonrasında bu afeti doğrudan (depremin olduğu tarihlerde deprem bölgesinde bulunan tüketiciler) ve dolaylı olarak yaşamış tüketicileri karşılaştırmaktadır. Bu bağlamda mevcut çalışma, kitleleri etkileyen doğal afet sonrasında depresyon düzeylerini tespit ederek toplum ruh sağlığı alanında karar vericilere bir öngörü oluşturmak, depresyonun tüketici karmaşası ile ilişkisini ortaya koyarak araştırmacılara ve işletmelere öneriler geliştirerek ilgili literatürü zenginleştirmek için yürütülmüştür.

Tüketici satın alma sürecinde önemli bir etkisi olan tüketici karmaşası, ilgili yazında yeterli ilgi görmemektedir (Chauhan & Sagar, 2021). Yapılan araştırmalarda tüketici karmaşası yaşayanların satın almayı erteledikleri veya vazgeçtikleri görülmektedir (Matzler ve diğerleri, 2011; Mitchell & Papavassiliou, 1997; Shiu & Tzeng, 2018). Dolayısıyla hem tüketiciler hem de işletmeler açısından bu sürecin ele alınması, yaygın bir rahatsızlık olan depresyon ile ilişkisinin değerlendirilmesi gerekmektedir. Tüketici karmaşası ile depresyon düzeyi arasındaki ilişkiyi ele alan herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu çalışma ile ilgili literatüre katkı sağlanması ve işletmelere çeşitli öneriler geliştirilmesi hedeflenmektedir.

İlerleyen bölümlerde; çalışmanın kavramsal çerçevesi ve yöntemi aktarılmış, daha sonra bulgulardan elde edilen sonuçlar sunulmuştur. Son olarak araştırmacılara ve işletmelere öneriler geliştirilerek ve araştırmanın kısıtları üzerinde durulmuştur.

2. Kavramsal Çerçeve

Bu bölümde; araştırmanın amaçları doğrultusunda depremin tüketici davranışı üzerindeki etkileri ile tüketici karmaşası kavramları üzerinde durularak ilgili literatürden elde edilen sonuçlar aktarılmıştır.

2.1. Deprem Sonrası Depresyon ve Tüketici Davranışı

Deprem; yıkıcı özellikte, kontrol edilemeyen ve sonuçları itibarıyla göç gibi sos-ekonomik profili değiştirebilen doğal afet tehditlerinden biridir (Wu ve diğerleri, 2014). Türkiye, deprem kuşağında yer alan ve tarihinde büyük yıkıcı depremler atlatan bir ülkedir. Örneğin 1939 Erzincan depremi, 1999 Marmara depremi ve yakın zamanda yaşanan 2023 Kahramanmaraş merkezli deprem büyük can kayıplarına neden olmuştur (Güreşçi, 2023).

Deprem, öncelikle ve en çok, olayın merkezine yakın olanları etkilemektedir. Yakınlarını kaybetmek, göçük altında kalmak, evini/iş yerini kaybetmek, sosyal yaşam alanlarını kaybetmek, yaralanmak, barınma sorunu yaşamak, amputasyon ve sayılabilecek birçok travmatik süreci depremden doğrudan etkilenenlerin yaşadığı söylenebilir. Ancak olaya tanıklık etmek, deprem bölgesinde görev almak veya sevdiklerinin bu süreçleri yaşadıklarına tanıklık etmek gibi birçok durum da deprem etkilerine dolaylı olarak maruz bırakmaktadır. Sosyal medya gibi iletişim araçlarının da etkisiyle bilgi, haber ve görüntüler, her yaş gruptan vatandaşı etkilemiştir. Marmara depreminden sonra yapılan bir çalışmada, travma sonrası stres bozukluğu oranının %25 olduğu görülmüştür (Tural ve diğerleri, 2004). Benzer şekilde deprem yaşayanların yaygın anksiyete bozukluğu, majör depresif bozukluk ve akut stres bozukluğu yaşadıkları belirtilmektedir (Blanc ve diğerleri, 2015; Cankardaş & Sofuoğlu, 2019).

Yapılan çalışmalar, deprem sonrası depresyonun arttığını ve yaygınlaştığını bulmuştur (Derivois ve diğerleri, 2017). Dolayısıyla şiddetli depremler, hem yıkıcı etkileriyle can ve mal kaybına neden olmakta hem de bu kayıpların da etkisiyle depresyon ve travma sonrası stres bozukluğu gibi psikolojik rahatsızlıkların, toplumun büyük kesimlerinde ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu olumsuz süreçler, elbette tüketicilerin satın alma davranışını da etkileyecektir.

Karar verme ile psikolojik durum arasında bir ilişkili olduğunu kanıtlayan çalışmalar tüketici satın alma davranışının duygulardan etkilendiğini ortaya koymaktadır (Holly, 2011). İlgili literatürde depresyon ve tüketim davranışıyla ilgili sınırlı sayıda araştırma olduğu görülmektedir. Depresyonun tüketim alışkanlıklarıyla ilişkili olduğu (Melo, 2018) ve depresyonlu tüketicilerin sağlıklı ilgili satın alma kararlarını erteledikleri görülmektedir (Kidwell ve diğerleri, 2008). Yapılan çalışmalarda depresyonun, alkol kullanımı (Boden & Fergusson, 2011), sigara kullanımı (Liew & Gardner, 2016), madde bağımlılığı (Edlund ve diğerleri, 2015), kompulsif satın alma (Claes ve diğerleri, 2010), duygusal yeme (Luppino ve diğerleri, 2010) ve atıştırma tüketimi (Chaplin & Smith, 2011) ile ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Bu alanda yapılan ilk çalışmalarda risk alma, heyecan arama ve hedonik tüketimle depresyon arasında ilişki olduğu görülmüştür (Hirschman & Stern, 1998). 1985 yılında yapılan literatür taraması sonucunda tüketicilerin ruh hallerinin davranış, değerlendirme ve hatırlama üzerinde doğrudan ve dolaylı etkileri olduğu görülmektedir (Gardner, 1985). Sonraki yıllarda yapılan çalışmalarda depresyonlu tüketicilerin hedonik tüketim eğilimleri olduğunu görülmüştür (Elden ve diğerleri, 2013). Depresyon ile tüketici karar verme tarzı arasındaki ilişkide depresyonlu tüketicilerin fiyat odaklı hareket ettikleri görülmektedir (Elgün ve diğerleri, 2021). Turizm tüketicilerinin psikolojik ihtiyaçlarını anlamak için yapılan çalışmada depresyonun psikolojik analizinin turizm tüketicilerine rehberlik etmede kullanılabileceği görülmüştür (Huang ve diğerleri, 2021). Yakın zamanda ise kültürel özelliklerin, tüketim-depresyon etkileşiminde önemli olduğu kanıtlanmıştır (Alcoforado ve diğerleri, 2022). Araştırmacılar, belirli düzeyde depresyona sahip tüketicilerin olmayanlara göre farklı tüketim alışkanlıkları sergilediklerini belirtmektedirler.

Depresyon düzeyinin ölçümünde tüm dünyada yaygın olarak kullanılan ölçek, Beck Depresyon Envanteri'dir (Beck Depression Inventory-BDI). BDI, tüketici davranışını açıklama amacı taşıyan çalışmalarda kullanılabilmektedir (Elgün ve diğerleri, 2021). Bu ölçek, 1961 yılında Beck tarafından geliştirilmiş ve sonraki yıllarda çeşitli revizyonlarla güncellenmiştir. Bu çalışmada, Birinci Basamak Beck

Depresyon Envanteri (Beck Depression Inventory for Primary Care – PDI-PC) kullanılmıştır ve ölçeğin adı, orijinal kısaltması olan PDI-PC olarak kullanılması tercih edilmiştir. Bu ölçek, depresyon tanısı konulan veya konulmayan bireylerin depresyon düzeylerinin tespiti için oluşturulmuştur (Beck ve diğerleri, 1997). Ölçeğin bu versiyonu; depresyonu tam olarak açıklamayan yorgunluk faktörünün çıkartılmış hâlidir (Beck ve diğerleri, 1997). Çalışma kapsamında, depresyonun duygusal ve bilişsel yönlerini dikkate alan ölçek ifadeleri ile depremi doğrudan ve dolaylı olarak yaşamış tüketicilerin depresyon düzeylerinin karşılaştırılması yapılmıştır.

2.2. Tüketici Karmaşası

Günümüz dünyasında, ürün çeşitliliğinin artması ve bilgiye erişimin kolay olması pazarı karmaşık hale getirmektedir ki bu durum tüketicilerde gereğinden fazla bilgi yükü, yanıltıcı ve belirsiz bilgilerden kaynaklı bir karmaşa yaratmaktadır (Mitchell ve diğerleri, 2005). Bir başka tanıma göre tüketici karmaşası, tüketicilerin uyarımları seçmelerini ve yorumlamalarını zorlaştıran duygusal bir durumdur (Schweizer ve diğerleri, 2006).

Tüketici karmaşası, yakın zamana kadar pazarlama literatüründe yer almamış olsa da tüketicilerde kafa karışıklığına neden olan tetikleyicilerin çeşitli kaynaklarda yer aldığı görülmektedir (Schweizer ve diğerleri, 2006). Kafa karışıklığının ürünlerin benzerliğinden ve pazarlama iletişimleri yoluyla aktarılan belirsiz, yanıltıcı veya yetersiz bilgiden kaynaklandığını görülmektedir (Mitchell & Papavassiliou, 1999).

Pazarlamada ürün, fiyat, promosyon ve dağıtım unsurlarının, tüketici karmaşasına neden olan çeşitli kaynakları bulunmaktadır (Mitchell & Papavassiliou, 1999). Ürün karmaşasına neden olan sebeplerden bazıları; ürün benzerliği, taklit ürün hatlarının genişletilmesi, çok fazla bilgi aktaran veya yanlış bilgi veren ambalajlar, marka-ürün-teknoloji adının olumsuz çağrışımları veya ürünün soyut doğası olarak sıralanabilir. Fiyat karmaşasına ise çoklu fiyat bantları veya karmaşık fiyatlandırma sistemleri ve fiyata ilişkin yanlış izlenimler neden olmaktadır. Promosyon söz konusu olduğunda ise özel tekliflerin veya haksız satın almaya teşvik eden ve net olmayan koşulların kafa karıştırmadan söz edilebilir. Son olarak benzer perakende görselleri veya mağaza atmosferleri, dağıtım aşamasında karmaşa yaşanmasına sebep olabilmektedir.

Tüketici karmaşasının genel hatlarıyla üç boyutta ele alındığı görülmektedir (Sertoğlu & Kavak, 2017):

- Benzerlikten kaynaklanan karmaşa (benzerlik karmaşası), fazla yükten kaynaklanan karmaşa (fazla bilgi karmaşası) ve belirsizlikten kaynaklanan karmaşa (belirsizlik karmaşası). Benzerlikten kaynaklanan karmaşada, ürünlerin birbirine benzer olmasının seçim sürecinde tüketicilerde kafa karışıklığı yaratmasıdır (Dharmasena & Jayathilaka, 2020; Foxman ve diğerleri, 1990; Mitchell ve diğerleri, 2005).

- Fazla yükten kaynaklanan karmaşa, fazla bilginin tüketicilerin karar verme aşamalarını zorlaştırarak kafa karışıklığına neden olmasıdır. Nitekim ürün alternatiflerinin benzerliği ve özelliklerinin sayısı, bilgi yükünü arttırmaktadır ve kararı negatif yönde etkilemektedir (Helgeson & Ursic, 1993).

- Belirsizlik karmaşası; ürünün karmaşıklığı, belirsiz bilgi, belirsiz reklam, kılavuzların yetersizliği veya yanlış iddialar gibi sebeplerden kaynaklanmaktadır (Mitchell ve diğerleri, 2005). Belirsiz bilgilerin, kafa karışıklığına sebep olduğunu tespit edilmiştir (Dharmasena & Jayathilaka, 2020).

Tüketici karmaşası; bilişsel, duygusal ve davranışsal bileşenlerden oluşan bir yapı olarak ele alınmaktadır (Chauhan & Sagar, 2021):

- Bilişsel karmaşa, bilişsel yükün artması sonucunda tüketicilerin yaşadığı sıkıntı ve verimsiz hissetmeleri durumudur (Turnbull ve diğerleri, 2000). Benzerlik karmaşası, uyarıcılar ve depolama bilgisi ile karar erteleme ve atalet arasındaki ilişkiye aracılık etmekte ancak belirsizlik karmaşasının etkisi bulunmamaktadır (Shiu, 2017).

- Duyuşsal karmaşa, kafa karışıklığının yarattığı öfke veya hayal kırıklığı gibi duygulardır (Walsh ve diğerleri, 2007). Benzerlik, aşırı yüklenme ve belirsizlik karmaşalarının olumsuz ağızdan ağıza iletişim, güvensizlik ve memnuniyetsizlik değişkenleri üzerinde olumsuz duygunun aracılık etkisi olduğu görülmektedir (Moon ve diğerleri, 2017).

- Davranışsal karmaşa ise kafa karışıklığı yaşayan tüketicinin satın alma işlemi yapamama veya satın almaktan vazgeçme hâlidir (Garaus ve diğerleri, 2015). Anlık satın alma eğilimi olanların ve düşük fiyatlı ürün alışverişi yapanların, kafa karışıklığı yaşama olasılıklarının daha yüksek olduğu görülmüştür (Balabanis

& Craven, 1997). Tüketici karmaşasının karar erteleme ve sadakat davranışı üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir (Walsh ve diğerleri, 2007). Market ürünlerinin ambalajında yer alan bilgiler üzerine yapılan araştırmada, belirsiz ve eksik bilgilerin bilişsel, duygusal ve davranışsal etkileri olduğu kanıtlanmıştır (Hall-Phillips & Shah, 2017).

Araştırmacılar, tüketici karmaşası yaşayanların bu olumsuz süreçten etkilenmemeleri veya başa çıkabilmeleri için tüketicilere çeşitli stratejiler önermektedirler. Tüketiciler için aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir (Mitchell & Papavassiliou, 1999):

- Hiçbir şey yapmamak: Hiçbir şey yapmamak kafa karışıklığını azaltan bir strateji değildir, ancak satın almayı ertelemekten veya terk etmekten farklı olarak kafa karışıklığına bir tepkidir (Mitchell & Papavassiliou, 1999).

- Satın almaktan vazgeçmek veya ertelemek: Bu strateji de kafa karışıklığını azaltmak için değil onunla başa çıkabilmek için geliştirilmiştir (Drummond & Rule, 2005).

- Net hedeflere sahip olmak: Bu strateji, ihtiyaç değerlendirmeyi ve mantıklı/akılcı karar vermeyi içermektedir (Drummond & Rule, 2005).

- Ek bilgi aramak: Bu strateji, seçim ortamını netleştiren bir stratejidir. Ancak, ek bilgilerin çelişkili ve kafa karıştırıcı olması istenilen sonuca ulaştırmamaktadır ve tüketiciler bu duruma dikkat etmelidirler.

- Alternatifler kümesini daraltmak: Alternatifleri azaltmak, aşırı bilgi yüklemesiyle baş etmeye ve nitelikli kriterler oluşturularak süreci basitleştirmeye yaramaktadır.

- Satın alma işlemini paylaşmak: Referans gruplarından herhangi birinin yardımıyla kafa karışıklığı azaltılabilir, bu nedenle başkalarıyla paylaşmak işe yarayabilir. Ancak aynı zamanda kafa karışıklığını arttırmak veya yakınların zamanından çalmak gibi dezavantajlar da yaratabilir. Ağızdan ağza iletişimde öğrenilenlerin kafa karışıklığını giderecek en güvenilir bilgi kaynağı olduğu görülmüştür (Leek & Kun, 2006). Aynı zamanda referans grupları, tüketici karmaşası söz konusu olduğunda hem güvenilir hem de güvenilir olmayan en popüler bilgi kaynaklarıdır (Leek & Chansawatkit, 2006).

Bu stratejiler dışında; kararı başkalarıyla paylaşmayı veya profesyonel yardım almayı (Anninou, 2018), düşük fiyat tekliflerini tercih etmeyi (Matzler ve diğerleri, 2011) ve başkalarının tercih ettiklerini seçmeyi (Kasper ve diğerleri, 2010) öneren araştırmacılar bulunmaktadır. Tüketici karmaşası, işletmeler açısından da olumsuzluklar yaratmaktadır. Bunlar şu şekilde sıralanabilir (Mitchell & Papavassiliou, 1997).

- Karışıklık, mağaza sadakatini zayıflatabilmekte, marka sadakatini bozabilmekte ve üretici için satış kaybına yol açarak tüketicileri daha rastgele hale getirebilmektedir. Bunun nedeni, kafası karışan tüketicinin satın almayı bırakması veya ertelemesi veya seçmekte daha rahat hissettiği diğer ürün kategorilerine geçmesidir. Bu durumda perakendeci ve üretici, doğrudan veya dolaylı rakipleri karşısında güç kaybedebilir.

- Kafası karışmış tüketici, yalnızca seçim yaparken değil, aynı zamanda arkadaşlarına tavsiye verirken de verimsiz olabilmektedir. Bu tüketiciler, olumsuz ağızdan ağza iletişim kurabilirler, yanlış veya yanıltıcı bilgilerle diğer tüketicilerin de kafalarını karıştırabilirler.

İşletmeler, bu olumsuzluklardan kaçınabilmek için öncelikle kafa karışıklığının nerede ve ne ölçüde olduğunu tespit etmelidirler. Bunun için bir kontrol listesi kullanılabilir ve pazarlama karmasının her bir ögesinin, kafa karışıklığına neden olan öğelerle birlikte incelenmesi gerekmektedir (Mitchell & Papavassiliou, 1999).

Tüketici karmaşası, uzun yıllardır pazarlamacıların dikkate aldığı bir konu olsa da kavramsal olarak literatüre girişi çok yenidir. Araştırmacılar, tüketici karmaşasını çeşitli ölçeklerle değerlendirerek bu fenomeni anlamaya çalışmışlardır. Tüketici karmaşasını anlamak için uyarıcı çeşitliliği, uyarıcı yeniliği, uyarıcı karmaşıklığı ve uyarıcı çatışması boyutlarından oluşan bir ölçek geliştirilmiştir (Schweizer ve diğerleri, 2006). Uyarıcı çeşitliliği, alternatif seçeneklerin sayısını; uyarıcı yeniliği, henüz bilinmeyen uyaranları; uyarıcı karmaşıklığı, sübjektif uyaranların miktarı yerine kalitesinde yaşanan karmaşıklığı; uyarıcı çatışması ise karar problemini çözmek için birden fazla uygun uyarıcının varlığını ifade etmektedir. Tüketici karmaşasının genel eğilimini ölçen çeşitli araştırmalar da bulunmaktadır (Walsh ve diğerleri, 2007; Walsh & Mitchell, 2005).

Tüketici karmaşasını sistematik bir literatür incelemesiyle ele alan araştırmacılar, tüketici karmaşasının öncüllerini tespit etmişlerdir (Chauhan & Sagar, 2021). Bu öncüller; bilgi faktörü (aşırı bilgi yüklemesi, bilgi benzerliği, bilgi belirsizliği), kişisel ve durumsal faktörlerdir. Bilişsel ve durumsal faktörlerde ilk olarak

marka karmaşasının ele alındığı görülmektedir. Tüketicilerin belirli markalar veya ürün sınıfıyla ilgili deneyimleri; marka karmaşasına neden olmakta, deneyim arttıkça bu risk azalmaktadır (Breneman ve diğerleri, 2001). Aynı zamanda kişisel farklılıklar da tüketici karmaşasının artmasında veya azalmasında etkilidir. Örneğin, marka bilinci olan ve sadık tüketicilerin kafası daha az karışmaktadır (Breneman ve diğerleri, 2001). Öğrenme yönelimi de tüketici karmaşasını etkileyebilir (Lu & Gursoy, 2015). Nitekim bilgi toplama eğilimi olmayanların kafa karışıklığı yaşaması muhtemeldir. Ayrıca durumsal faktörler olarak; fiziksel, sosyal, zamansal çevre ve tüketicilerin fiziksel durumları (yorgunluk, ruh hâli vb.) da etkilidir (Belk, 1975). Başkalarının varlığından kaynaklı karmaşa da durumsal bir karmaşadır. Referans grupları farklı farklı değerlendirmeleri nedeniyle kafa karışıklığı yaratabilmektedirler. Hatta bu kişilerin kafa karışıklığı, diğer tüketicilere de sirayet edebilmektedir. Bu çalışmada, durumsal ve kişisel faktörleri dikkate alan Tüketici Karmaşası Ölçeği kullanılmıştır (Sertoğlu & Kavak, 2017).

Ulusal literatürde tüketici karmaşası ile ilgili yapılmış sınırlı sayıda çalışma olduğu görülmektedir. Örneğin kalite bilinçli satın almanın ve fiyat bilinçli satın almanın tüketici karmaşası üzerinde etkisi olduğu (Kayabaşı ve diğerleri, 2016) ve tüketici karmaşası boyutlarının, tüm kişilik özellikleri üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu (Bengül, 2019) görülmüştür. Ayrıca bilgi karmaşasının bilişsel uyumsuzluk üzerinde yüksek bir etkisi olduğu, aşırı bilgi yüklemeye tüketicilerin doğru karar verme kabiliyetlerini kaybettikleri ve sonrasında bunun pişmanlığını yaşadıkları belirtilmektedir (Ekizler, 2020). Benzerlik ve belirsizlik karmaşalarının ağızdan ağıza iletişim, tüketici memnuniyeti ve güven üzerinde etkili olduğunu tespit eden çalışmalar mevcuttur (Karaboğa & Karaboğa, 2021). Son olarak benzerliğe dayalı tüketici karmaşasının karar erteleme ve algılanan risk üzerinde pozitif, güven ve memnuniyet üzerinde olumsuz etkisi olduğu tespit edilmiştir (Şahin & Aydın, 2022).

3. Yöntem

Bu çalışmada, 6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli deprem sonrasında tüketicilerin depresyon düzeylerinin tüketici karmaşası ile ilişkisini tespit etmek amaçlanmıştır. Aşağıda araştırmanın amacı, önemi, örnekleme, veri toplama yöntemi ve araçları aktarılmıştır. Daha sonra araştırmanın hipotezleri ve veri analiz yöntemi ile ilgili bilgiler sunulmuştur.

3.1. Çalışmanın Amacı

Bu çalışmada, tüketicilerin depresyon düzeylerinin tüketici karmaşası ile ilişkisi, 6 Şubat 2023 tarihindeki Kahramanmaraş merkezli depremden doğrudan ve dolaylı olarak etkilenen tüketicilerin karşılaştırılmasıyla değerlendirilecektir. Araştırmanın bir diğer amacı, tüketici karmaşası ve depresyonun demografik özellikler açısından farklılıklarını ele almaktır. Bu doğrultuda, ilgili literatüre katkı sağlamak, işletmelere ve toplum ruh sağlığına katkıda bulunacak çeşitli öneriler geliştirmek amaçlanmaktadır.

3.2. Çalışmanın Önemi

Kısa bir süre önce pandemi gibi küresel bir salgından çıkan tüketiciler, 6 Şubat 2023 tarihinde uzun yıllar etkilerini yaşayacakları bir deprem yaşamışlardır. Bu çalışmada, tüketicilerin depresyon düzeyleri ve bu durumun tüketici karmaşası ile ilişkisi ele alınacaktır. Elde edilen bulguların, işletmelerin sosyal sorumlulukları kapsamında yapacakları çalışmalara ve karar vericilerin geliştirecekleri stratejilere ışık tutacağı düşünülmektedir. Ayrıca, kafa karışıklığının yarattığı ürünü satın almaktan vazgeçme durumu, işletmelerin aleyhine bir süreçtir. Bu nedenlerle hedef kitlelerin ruh sağlıkları ile kafa karışıklıklarının değerlendirilmesi, işletmelerin geliştirecekleri stratejiler açısından önemlidir. Depresyon gibi toplumun genelini etkileyen rahatsızlıkların tüketim davranışına etkilerinin anlaşılması, hem tüketicilerin refahını arttıracak önlemlerin alınmasını hem de işletmelerin, tüketicilere ve topluma karşı sorumluluklarını nasıl şekillendireceklerini belirleyebilmektedir (Melo, 2018).

3.3. Araştırmanın Örnekleme

Bu çalışmanın evreni, 18 yaşından büyük tüketicilerdir. Kolayda örnekleme yoluyla veri toplanmıştır. Kolayda örnekleme; kolay ulaşılabilirlik ve zaman kazandırma açısından pratiktir ve hedef kitleye istiklilik, yakınlık veya bulunabilirlik kriterleriyle ulaşılmasını sağlayan rastgele olmayan bir örnekleme türüdür

(Etikan ve diğerleri, 2016). Anket çalışmasında 713 tüketiciye ulaşılmıştır. Örneklem hatası 0,05'dir. Katılımcı sayısının yeterli olduğu görülmüştür (Yazıcıoğlu & Erdoğan, 2004). Anketler; 2023 yılı Nisan ve Ağustos ayları arasında yayında kalmış, online ve yüz yüze olacak şekilde yürütülmüştür. Online anketler; çeşitli sosyal medya platformlarında ve online sohbet uygulamalarında paylaşılmıştır. Yüz yüze anketler ise Ankara, Antalya, İstanbul, Malatya ve Samsun'da kamuya açık alanlarda gönüllülük esasına dayanarak yapılmıştır. Malatya depremi doğrudan yaşamış şehirlerimizden biridir ve bölgede yaşayanlarla doğrudan iletişim kurabilme olanakları nedeniyle seçilmiştir. Ankara ve Antalya, deprem nedeniyle yoğun göç alan şehirler arasındadır. Samsun, araştırmacının ikamet ettiği şehir olması ve İstanbul Türkiye'nin en gelişmiş şehri olması nedeniyle bu şehirlerde araştırmanın yürütülmesi tercih edilmiştir. Sonuç olarak katılımcılar, bu şehirlerde bulunan ve depremi doğrudan veya dolaylı olarak yaşayan tüketicilerden oluşmaktadır. Yüz yüze yapılan anketler dijital ortama aktarılarak tek bir veri seti oluşturulmuştur. Değerler incelendiğinde puanların normal dağılım gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcılar araştırmanın amacı ve araştırmacılar hakkında bilgilendirilmiş ve onam formu alınmıştır.

3.4. Veri Toplama Yöntemi ve Aracı

Bu çalışmada veriler, anket kullanılarak elde edilmiştir. Anket, dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde tüketicilere depremi doğrudan yaşayıp yaşamadıkları ve depremin yaşandığı tarihlerde deprem bölgesinde olup olmadıkları sorusu yöneltilmiştir. İkinci bölümde PDI-PC (Beck ve diğerleri, 1997) yer almaktadır. Envanter, normal ve psikiyatrik popülasyonlarda depresyonun şiddetini değerlendirmek için kullanılmaktadır (Jackson-Koku, 2016). PDI-PC dünya çapında depresyonun semptomlarını ölçmek için kullanılan en yaygın öz değerlendirme envanteridir (Wang & Gorenstein, 2013). Bu çalışmada, Türkçeye uyarlanan PDI-PC ifadeleri kullanılmıştır (Aktürk ve diğerleri, 2005). Ölçek, 21 ifadeden oluşmaktadır ve 4'lü Likert tipi ölçekle uygulanmaktadır. Her ifade, 0-3 arasında bir derecelendirme ile puanlanmaktadır. Ölçek maddeleri; kendini beğenmeme, üzüntü, geçmişteki başarısızlıklar, kötümserlik, kendini suçlama, ilgi kaybı ve intihar düşüncesi şeklindedir. Ölçekte puanların toplanması ile hesaplama yapılmaktadır ve en yüksek puan 21'dir.

Anketin üçüncü bölümünde Tüketici Karmaşası Ölçeği (Sertoğlu & Kavak, 2017) yer almaktadır. Ölçek, 4 faktör ve 16 ifadeden oluşmaktadır. Ölçeği oluşturan boyutlar; başkalarının varlığı-düşünceleri ile ilgili karmaşa, fiyat karmaşası, kişisel özelliklerden kaynaklanan karmaşa ve ürün karmaşası şeklindedir. Ölçek ifadeleri 5'li Likert tipindedir (1-Kesinlikle Katılmıyorum - 5-Kesinlikle Katılıyorum). Anketin son bölümünde katılımcıların cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim ve gelir düzeylerine yönelik bilgiler içeren sorular yer almaktadır.

Çalışmanın 26.05.2023 tarihli, 2023/467 sayılı "Etik Kurul Onayı", Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan alınmıştır.

3.5. Araştırmanın Hipotezleri

Deprem, tüketicilerde çaresizlik, umutsuzluk veya korku gibi depresif bozukluklara neden olmaktadır (Powell ve diğerleri, 2019). Bu bilgiler doğrultusunda araştırma kapsamında aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir:

H1. Depremden doğrudan etkilenmiş tüketicilerin depresyon düzeyleri ile depremden dolaylı olarak etkilenmiş tüketicilerin depresyon düzeyleri arasında fark vardır.

Olağanüstü durumlarda gelişen olumsuz duygular, tüketici satın alma davranışını etkilemektedir (Cooper & Gordon, 2021; Leung ve diğerleri, 2021). Örneğin bir kasırganın kurbanı olmanın depresyonu etkilediği, dürtüsel ve kompulsif satın alma davranışlarına karşı bu tüketicilerin savunmasızlıklarını arttığı görülmüştür (Sneath ve diğerleri, 2014). Bu bilgiler doğrultusunda araştırma kapsamında aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir:

H2. Depremden doğrudan etkilenmiş tüketicilerle, depremden dolaylı olarak etkilenmiş tüketiciler arasında tüketici karmaşası açısından fark vardır.

H3. Tüketici karmaşası faktörleri ile tüketicilerin depresyon düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

H3a. Tüketicilerin depresyon düzeyleri ile başkalarının varlığı-düşüncelerinden kaynaklı karmaşa düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

H1b. Tüketicilerin depresyon düzeyleri ile kişisel özelliklerden kaynaklı karmaşa düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

H3c. Tüketicilerin depresyon düzeyleri ile fiyat karmaşası düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

H3d. Tüketicilerin depresyon düzeyleri ile ürün karmaşası düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

Tüketicilerin yaşlarına göre depresyon düzeyleri arasında ilişki bulunmadığını belirten araştırmalar mevcuttur (Tambulut & Eker, 2019; Taycan ve diğerleri, 2006). Depresyon düzeyi ile cinsiyet ve eğitim düzeyi arasında ilişki olmadığını belirten çalışmalar da bulunmaktadır (Gökçek & Yurtsever, 2022). Bunun yanında eğitim düzeyi arttıkça depresyon düzeyinin arttığını (Tambulut & Eker, 2019) veya düşük gelir düzeyinde olanların depresyon düzeylerinin yüksek olduğunu belirten araştırmalar mevcuttur (Diener ve diğerleri, 1993; Şibka & Duman, 2022). Bu bilgiler doğrultusunda araştırma kapsamında aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H4. Tüketicilerin depresyon düzeyleri, demografik özelliklerine göre farklılık göstermektedir.

H4a. Tüketicilerin depresyon düzeyleri yaşlarına göre farklılık göstermektedir.

H4b. Tüketicilerin depresyon düzeyleri cinsiyetlerine göre farklılık göstermektedir.

H4c. Tüketicilerin depresyon düzeyleri eğitim düzeylerine göre farklılık göstermektedir.

H4d. Tüketicilerin depresyon düzeyleri gelir düzeylerine göre farklılık göstermektedir.

H4e. Tüketicilerin depresyon düzeyleri medeni durumlarına göre farklılık göstermektedir.

Kişisel özellikler tüketici karmaşası yaşama sürecini etkilemekte ve farklı kişisel özelliklere göre farklılık gösterebilmektedir (Walsh & Mitchell, 2005). Demografik özellikler, kişisel özelliklere göre sınıflandırma yapmada önemli bir faktördür. Örneğin daha az eğitilmiş tüketicilerin, daha eğitilmiş tüketicilere göre kafa karışıklığı olgusuna daha duyarlı olduğu tespit edilmiştir (Sharma ve diğerleri, 2023). Yaşlı ve dürtüsel alışveriş yapanlar daha çok kafa karışıklığı yaşamaktadırlar (Balabanis & Craven, 1997). Bu bilgiler ışığında araştırma kapsamında aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H5. Tüketici karmaşası düzeyi, tüketicilerin demografik özelliklerine göre farklılık göstermektedir.

H5a. Tüketici karmaşası düzeyi, tüketicilerin yaşlarına göre farklılık göstermektedir.

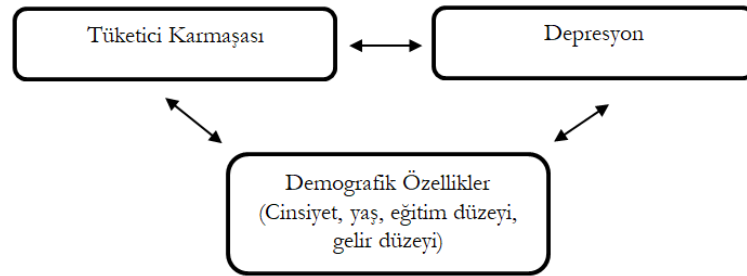
H5b. Tüketici karmaşası düzeyi, tüketicilerin cinsiyetlerine göre farklılık göstermektedir.

H5c. Tüketici karmaşası düzeyi, tüketicilerin eğitim düzeylerine göre farklılık göstermektedir.

H5d. Tüketici karmaşası düzeyi, tüketicilerin gelir düzeylerine göre farklılık göstermektedir.

H5e. Tüketici karmaşası düzeyi, tüketicilerin medeni durumlarına göre farklılık göstermektedir.

Bu hipotezler doğrultusunda Şekil 1'de sunulan araştırma modeli oluşturulmuştur.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

3.6. Verilerin Analiz Yöntemi

Araştırmada elde edilen veriler SPSS 24.0 ile analiz edilmiştir. Ölçek puanları hesaplanarak puanların normal dağılıma uygun olup olmadığı belirlenmiştir. Bunun için basıklık ve çarpıklık katsayılarına bakılmıştır. Basıklık ve çarpıklık değerleri +3 ile -3 arasındadır. Verilerin normal dağıldığı görülmüştür (DeCarlo, 1997). Demografik özelliklere göre farklılıkların analizinde t testi ve ANOVA testi kullanılmıştır.

İki gruplu değişkenlerde t testi kullanılmıştır. Daha fazla gruplu değişkenlerde ise ANOVA testi k ($k > 2$) kullanılmıştır.

4. Bulgular

Çalışmada kullanılan ölçeklerin güvenirlik analizi Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Ölçeklerin Güvenirlik Analiz Sonuçları

	Cronbach's Alpha	Soru sayısı
PDI-PC	0,878	7
Tüketici Karmaşası Ölçeği	0,701	16

Cronbach’s alfa katsayısı, ölçeğin güvenirlik düzeyini vermektedir. Katsayı, 0 ile 1 arasında değişmektedir. Alfa (α) katsayısına bağlı olarak $60 \leq \alpha < 0,80$ ise ölçek oldukça güvenilir; $80 \leq \alpha < 1$ ise ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçektir (Nunnally, 1967). Tablo 1 incelendiğinde, Tüketici Karmaşası Ölçeği’nin güvenilir, PDI-PC’nin ise yüksek derece güvenilir olduğu görülmektedir.

Çalışmada kullanılan ölçek puanları hesaplanmış ve puanların normal dağılıma uygunluğunun belirlenmesi için yapılan basıklık ve çarpıklık katsayıları Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Basıklık ve Çarpıklık Değerleri

	n	Çarpıklık	Basıklık
PDI-PC	713	0,089	-1,109
Başkalarının Varlığı-Düşüncelerinden Kaynaklı Karmaşa	713	0,895	-0,186
Kişisel Özelliklerden Kaynaklı Karmaşa	713	1,030	0,225
Fiyat Karmaşası	713	-1,649	2,912
Ürün Karmaşası	713	-0,589	-0,320
Tüketici Karmaşası Ölçeği	713	0,629	0,380

Tablo 2 incelendiğinde, verilerin normal dağılım gösterdiği ve parametrik test teknikleri kullanılabileceği görülmüştür. Katılımcıların demografik bilgilerine yönelik dağılım Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Katılımcıların Demografik Dağılımı

	n	%	
1. Yaş	18-28 yaş arası	179	25,1
	29-39 yaş arası	197	27,6
	40-50 yaş arası	219	30,7
	51 yaş ve üzeri	118	16,5
2. Cinsiyet	Kadın	396	55,5
	Erkek	317	44,5
3. Eğitim düzeyi	İlköğretim	84	11,8
	Lise	143	20,1
	Ön Lisans	172	24,1
	Lisans	165	23,1
	Yüksek Lisans	79	11,1
4. Gelir düzeyi	Doktora	70	9,8
	Asgari ücretten az	169	23,7
	11.402 - 17.500	170	23,8
	17.501-22.500 TL	161	22,6
	22.501-27.500 TL	131	18,4
5. Medeni durum	27.501 TL üzeri	82	11,5
	Evli	411	57,6
6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli yaşanan depremde deprem bölgesinde miydiniz?	Bekâr	302	42,4
	Evet	329	46,1
	Hayır	384	53,9

Ölçek puanlarının tanımlayıcı istatistikleri Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4. Ölçek Puanlarının Tanımlayıcı İstatistikleri

	n	Minimum	Maximum	X	ss
PDI-PC	713	0,00	21,00	8,95	5,52
Başkalarının Varlığı-Düşüncelerinden Kaynaklı Karmaşa	713	6,00	30,00	13,71	5,56
Kişisel Özelliklerden Kaynaklı Karmaşa	713	4,00	20,00	8,60	4,37
Fiyat Karmaşası	713	3,00	15,00	12,34	2,47
Ürün Karmaşası	713	3,00	15,00	11,25	2,68
Tüketici Karmaşası Ölçeği	713	16,00	73,00	45,90	9,29

Ölçek puanlarının katılımcıların 6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli yaşanan depremden etkilenme durumlarına göre depresyon düzeyleri ve tüketici karmaşası düzeylerine ilişkin t testi sonuçları Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Depremden Etkilenme Durumuna Göre Oluşan Farklılıklar

6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli yaşanan depremden deprem bölgesinde miydiniz?		n	X	ss	t	p
PDI-PC	Evet	329	10,57	5,49	7,555	0,000*
	Hayır	384	7,56	5,16		
Başkalarının Varlığı-Düşüncelerinden Kaynaklı Karmaşa	Evet	329	16,62	6,14	14,140	0,000*
	Hayır	384	11,23	3,43		
Kişisel Özelliklerden Kaynaklı Karmaşa	Evet	329	9,59	4,67	5,596	0,000*
	Hayır	384	7,76	3,91		
Fiyat Karmaşası	Evet	329	12,41	2,35	0,709	0,479
	Hayır	384	12,28	2,58		
Ürün Karmaşası	Evet	329	10,95	2,55	-2,767	0,006*
	Hayır	384	11,50	2,78		
Tüketici Karmaşası Ölçeği	Evet	329	49,56	10,43	10,121	0,000*
	Hayır	384	42,77	6,79		

*p<0,05: t test

Tablo 5'e göre depremden doğrudan etkilenenlerin ortalama depresyon puanı (X=10,57) etkilenmeyenlerden (X=7,56) daha yüksektir.

Depremden etkilenenlerin başkalarının varlığı-düşüncelerinden kaynaklı karmaşa ortalama puanı (X=16,62) etkilenmeyenlerden (X=11,23) daha yüksektir.

Depremden etkilenenlerin kişisel özelliklerden kaynaklı karmaşa ortalama puanı (X=9,59) etkilenmeyenlerden (X=7,76) daha yüksektir.

Depremden etkilenenlerin ortalama ürün karmaşası puanı (X=10,95) etkilenmeyenlerden (X=11,50) daha düşüktür.

Fiyat karmaşası ve depremden doğrudan etkilenme arasında anlamlı fark bulunmamaktadır (p değeri 0,05'ten büyük olanlar).

Ölçeklerin korelasyon analiz sonuçları Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Korelasyon Analizi

	PDI-PC	Başkalarının Varlığı-Düşüncelerinden Kaynaklı Karmaşa	Kişisel Özelliklerden Kaynaklı Karmaşa	Fiyat Karmaşası	Ürün Karmaşası	Tüketici Karmaşası Ölçeği
PDI-PC	r 1	,292**	,142**	,080*	-,392**	,150**
	p	,000	,000	,032	,000	,000
Başkalarının Varlığı-Düşüncelerinden Kaynaklı Karmaşa	r	1	,479**	,037	-,073	,812**
	p		,000	,320	,051	,000
Kişisel Özelliklerden Kaynaklı Karmaşa	r		1	-,044	,009	,748**
	p			,237	,815	,000
Fiyat Karmaşası	r			1	,124**	,303**
	p				,001	,000
Ürün Karmaşası	r				1	,282**
	p					,000

Tablo 6'ya göre; başkalarının varlığı-düşüncelerinden kaynaklı karmaşa, kişisel özelliklerden kaynaklı karmaşa, fiyat karmaşası ile depresyon düzeyi arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki vardır. Ürün karmaşası ile depresyon düzeyi arasında ise negatif yönlü zayıf bir ilişki bulunmaktadır. Son olarak Tüketici Karmaşası Ölçeği ile PDI-PC arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki vardır.

Ölçek puanlarının katılımcıların yaş gruplarına göre farklılığına ilişkin Anova testi analiz sonuçları Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7. Ölçek Puanlarının Yaş Gruplarına Göre Farklılıkları

	Yaş	n	X	ss	Anova	
					F	p
PDI-PC	18-28 yaş arası	179	8,96	5,84	0,310	0,818
	29-39 yaş arası	197	8,94	5,21		
	40-50 yaş arası	219	8,74	5,40		
	51 yaş ve üzeri	118	9,35	5,76		
Baskalarının Varlığı-Düşüncelerinden Kaynaklı Karmaşa	18-28 yaş arası	179	13,76	5,70	0,793	0,498
	29-39 yaş arası	197	13,22	4,85		
	40-50 yaş arası	219	13,94	5,94		
	51 yaş ve üzeri	118	14,06	5,75		
Kişisel Özelliklerden Kaynaklı Karmaşa	18-28 yaş arası	179	8,09	4,01	2,566	0,054
	29-39 yaş arası	197	8,67	4,66		
	40-50 yaş arası	219	8,48	4,24		
	51 yaş ve üzeri	118	9,50	4,55		
Fiyat Karmaşası	18-28 yaş arası	179	12,40	2,49	0,851	0,466
	29-39 yaş arası	197	12,43	2,35		
	40-50 yaş arası	219	12,39	2,30		
	51 yaş ve üzeri	118	12,01	2,92		
Ürün Karmaşası	18-28 yaş arası	179	11,50	2,63	2,723	0,043*
	29-39 yaş arası	197	10,93	2,93		
	40-50 yaş arası	219	11,50	2,48		
	51 yaş ve üzeri	118	10,91	2,65		
Tüketici Karmaşası Ölçeği	18-28 yaş arası	179	45,74	9,69	0,634	0,593
	29-39 yaş arası	197	45,25	9,21		
	40-50 yaş arası	219	46,32	9,40		
	51 yaş ve üzeri	118	46,47	8,63		

*p<0,05: Anova test

Tablo 7'ye göre kişisel özelliklerden kaynaklı karmaşada 18-28 yaş arası grubun ortalama puanı (X=8.09) en düşüktür. Bu yaş grubunda ürün karmaşası ortalama puanı (X=11.50) ise en yüksektir. Başkalarının varlığı-düşüncelerinden kaynaklı karmaşa ve fiyat karmaşası açısından anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür (p değeri 0,05'ten büyük). Ayrıca tüketicilerin depresyon düzeylerinin yaş gruplarına göre farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Tüketici Karmaşası Ölçeği ortalama puanına göre yaş grupları arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır.

Ölçek puanlarının katılımcıların cinsiyetlerine göre farklılığına ilişkin t testi sonuçları Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8. Ölçek Puanlarının Cinsiyete Göre Farklılıkları

	Cinsiyet	n	X	ss	t	p
PDI-PC	Kadın	396	5,10	3,50	-33,354	0,000*
	Erkek	317	13,76	3,38		
Baskalarının Varlığı-Düşüncelerinden Kaynaklı Karmaşa	Kadın	396	12,92	4,85	-4,202	0,000*
	Erkek	317	14,71	6,21		
Kişisel Özelliklerden Kaynaklı Karmaşa	Kadın	396	8,41	4,25	-1,352	0,177
	Erkek	317	8,85	4,52		
Fiyat Karmaşası	Kadın	396	12,12	2,43	-2,644	0,008*
	Erkek	317	12,61	2,51		
Ürün Karmaşası	Kadın	396	11,95	2,56	8,182	0,000*
	Erkek	317	10,37	2,57		
Tüketici Karmaşası Ölçeği	Kadın	396	45,40	8,90	-1,613	0,107
	Erkek	317	46,54	9,74		

*p<0,05: t test

Tablo 8'e göre PDI-PC p değerleri 0,05'ten küçüktür ($p < 0,05$). Bu durum, bu ölçekte kadınlar ve erkekler arasında anlamlı farklar olduğunu göstermektedir. Kadınların ortalama puanları erkeklere göre daha düşüktür. Tüketici karmaşası faktörlerine bakıldığında; kadınların fiyat karmaşası ortalama değerleri erkeklere göre daha düşük iken ürün karmaşası ortalama değeri daha yüksektir. Diğer taraftan, kişisel özelliklerden kaynaklı karmaşa için p değerleri 0,05'ten büyüktür ($p > 0,05$). Bu durumda, bu faktör için kadınlar ve erkekler arasında anlamlı bir fark olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Tüketici Karmaşası Ölçeği ortalama puanına göre cinsiyet grupları arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır.

Ölçek puanlarının katılımcıların eğitim düzeylerine göre farklılığına ilişkin t testi ve Anova testi sonuçları Tablo 9'da sunulmuştur.

Tablo 9. Ölçek Puanlarının eğitim düzeyine göre farklılıkları

Eğitim düzeyi	n	X	ss	Anova	
				F	p
PDI-PC	İlköğretim	84	7,44	4,85	3,627 0,003*
	Lise	143	8,66	5,44	
	Ön Lisans	172	8,97	5,62	
	Lisans	165	8,69	5,67	
	Yüksek Lisans	79	10,82	5,38	
	Doktora	70	9,80	5,44	
Başkalarının Varlığı- Düşüncelerinden Kaynaklı Karmaşa	İlköğretim	84	12,85	5,52	1,030 0,399
	Lise	143	13,68	5,32	
	Ön Lisans	172	13,60	5,69	
	Lisans	165	14,01	5,85	
	Yüksek Lisans	79	14,66	5,33	
	Doktora	70	13,36	5,32	
Kişisel Özelliklerden Kaynaklı Karmaşa	İlköğretim	84	7,70	3,26	3,631 0,003*
	Lise	143	8,48	4,36	
	Ön Lisans	172	8,07	4,08	
	Lisans	165	8,95	4,57	
	Yüksek Lisans	79	10,20	5,18	
	Doktora	70	8,64	4,40	
Fiyat Karmaşası	İlköğretim	84	12,30	2,69	0,897 0,482
	Lise	143	12,55	2,44	
	Ön Lisans	172	12,39	2,49	
	Lisans	165	12,22	2,07	
	Yüksek Lisans	79	11,92	3,09	
	Doktora	70	12,60	2,32	
Ürün Karmaşası	İlköğretim	84	11,65	2,67	0,870 0,501
	Lise	143	11,27	2,74	
	Ön Lisans	172	11,34	2,64	
	Lisans	165	11,20	2,57	
	Yüksek Lisans	79	10,91	3,05	
	Doktora	70	10,94	2,52	
Tüketici Karmaşası Ölçeği	İlköğretim	84	44,50	7,99	1,179 0,318
	Lise	143	45,98	9,16	
	Ön Lisans	172	45,40	9,21	
	Lisans	165	46,37	9,77	
	Yüksek Lisans	79	47,70	9,92	
	Doktora	70	45,54	9,29	

* $p < 0,05$: Anova test

Tablo 9'a göre PDI-PC ve kişisel özelliklerden kaynaklı karmaşa puanları, eğitim durumuna göre anlamlı farklılık göstermektedir ($p < 0,05$). Ortalama puanlarına göre eğitim düzeyi yüksek lisans olanların depresyon düzeyler ve kişisel özelliklerden kaynaklı karmaşa puanları en yüksek iken eğitim durumu ilköğretim olanların puanı en düşüktür. Diğer taraftan, başkalarının varlığı-düşüncelerinden kaynaklı karmaşa, fiyat karmaşası ve Tüketici Karmaşası Ölçeği genel ortalama puanına göre eğitim düzeyi arasında

anlamli bir fark bulunmamaktadır ve p değerleri 0,05'ten büyüktür ($p > 0,05$). Bu durumda, bu faktörler için eğitim düzeyi açısından anlamli bir fark olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Ölçek puanlarının katılımcıların gelir düzeylerine göre farklılığına ilişkin t testi ve Anova testi sonuçları Tablo 10'da sunulmuştur.

Tablo 10. Ölçek Puanlarının Gelir Düzeyine Göre Farklılıkları

	Gelir düzeyi	n	X	ss	Anova	
					F	p
PDI-PC	Asgari ücretten az	169	8,25	5,19	1,808	0,125
	11.402 - 17.500	170	9,19	5,73		
	17.501-22.500 TL	161	8,72	5,67		
	22.501-27.500 TL	131	9,08	5,52		
	27.501 TL üzeri	82	10,13	5,28		
Başkalarının Varlığı-Düşüncelerinden Kaynaklı Karmaşa	Asgari ücretten az	169	14,17	6,17	0,666	0,616
	11.402 - 17.500	170	13,68	5,52		
	17.501-22.500 TL	161	13,60	5,18		
	22.501-27.500 TL	131	13,76	5,36		
	27.501 TL üzeri	82	12,98	5,43		
Kişisel Özelliklerden Kaynaklı Karmaşa	Asgari ücretten az	169	8,12	4,09	0,756	0,554
	11.402 - 17.500	170	8,74	4,28		
	17.501-22.500 TL	161	8,63	4,52		
	22.501-27.500 TL	131	8,83	4,43		
	27.501 TL üzeri	82	8,91	4,75		
Fiyat Karmaşası	Asgari ücretten az	169	12,20	2,57	0,400	0,808
	11.402 - 17.500	170	12,34	2,38		
	17.501-22.500 TL	161	12,48	2,47		
	22.501-27.500 TL	131	12,44	2,29		
	27.501 TL üzeri	82	12,18	2,78		
Ürün Karmaşası	Asgari ücretten az	169	11,24	2,60	0,795	0,528
	11.402 - 17.500	170	11,12	2,74		
	17.501-22.500 TL	161	11,34	2,66		
	22.501-27.500 TL	131	11,51	2,82		
	27.501 TL üzeri	82	10,90	2,59		
Tüketici Karmaşası Ölçeği	Asgari ücretten az	169	45,73	9,89	0,384	0,820
	11.402 - 17.500	170	45,89	9,29		
	17.501-22.500 TL	161	46,06	8,95		
	22.501-27.500 TL	131	46,54	9,06		
	27.501 TL üzeri	82	44,98	9,19		

* $p < 0,05$: Anova test

Tablo 10'a göre katılımcıların depresyon düzeyleri ve tüketici karmaşası açısından istatistiksel olarak anlamli bir fark olmadığı görülmüştür.

Ölçek puanlarının katılımcıların medeni durumlarına göre farklılığına ilişkin t testi ve Anova testi sonuçları Tablo 11'de sunulmuştur.

Tablo 11. Ölçek Puanlarının Medeni Duruma Göre Farklılıkları

	Medeni durum	n	X	ss	t	p
	Bekâr	302	8,91	5,70		
Başkalarının Varlığı-Düşüncelerinden Kaynaklı Karmaşa	Evli	411	13,49	5,51	-1,232	0,218
	Bekâr	302	14,01	5,63		
Kişisel Özelliklerden Kaynaklı Karmaşa	Evli	411	8,53	4,31	-0,545	0,586
	Bekâr	302	8,71	4,46		
Fiyat Karmaşası	Evli	411	12,33	2,23	-0,074	0,941
	Bekâr	302	12,35	2,78		
Ürün Karmaşası	Evli	411	11,23	2,73	-0,138	0,891
	Bekâr	302	11,26	2,63		
Tüketici Karmaşası Ölçeği	Evli	411	45,59	9,49	-1,054	0,292
	Bekâr	302	46,33	9,03		

* $p < 0,05$: t test

Tablo 11'e göre PDI-PC, başkalarının varlığı-düşüncelerinden kaynaklı karmaşa, kişisel özelliklerden kaynaklı karmaşa, fiyat karmaşası, ürün karmaşası ve tüketici karmaşası ölçeği p değerleri 0,05'ten büyüktür ($p > 0,05$). Bu durumda, evli ve bekâr gruplar arasında bu ölçeklerin ortalama değerleri arasında anlamlı bir fark olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Elde edilen bulgulara göre araştırma kapsamında geliştirilen hipotezlerin sonuçları Tablo 12'de sunulmuştur.

Tablo 12. Hipotezler Sonuç Tablosu

Hipotezler	Sonuç
H1	Desteklenmiştir.
H2	Kısmen Desteklenmiştir.
H2a	Desteklenmiştir.
H2b	Desteklenmiştir.
H2c	Desteklenmemiştir.
H2d	Desteklenmiştir.
H3	Desteklenmiştir.
H3a	Desteklenmiştir.
H1b	Desteklenmiştir.
H3c	Desteklenmiştir.
H3d	Desteklenmiştir.
H4	Kısmen Desteklenmiştir.
H4a	Desteklenmemiştir.
H4b	Desteklenmiştir.
H4c	Desteklenmiştir.
H4d	Desteklenmemiştir.
H4e	Desteklenmemiştir.
H5	Desteklenmemiştir.
H5a	Desteklenmemiştir.
H5b	Desteklenmemiştir.
H5c	Desteklenmemiştir.
H5d	Desteklenmemiştir.
H5e	Desteklenmemiştir.

5. Sonuç

Deprem gibi doğal afetlerin yarattığı depresif bozukluklar; çaresizlik, umutsuzluk veya korku gibi duygularla kendisini göstermektedir (Wang ve diğerleri, 2020). Bu durum, tüketicilerin karar verme becerilerini ve tüketim alışkanlıklarını da etkileyebilmektedir. Depresif tüketici ihtiyaçlarını anlamak ve toplum refahına katkıda bulunmak için bu alanda araştırmaların çoğalmasına ihtiyaç vardır (Alcoforado & Melo, 2021). Bu çalışma, 2023 yılında Kahramanmaraş merkezli gerçekleşen ve on büyük şehri doğrudan etkileyerek büyük yıkıma sebep olmuş deprem sonrasında tüketici davranışını değerlendirebilmek için yürütülmüştür. Bu amaçla, depremden doğrudan ve dolaylı olarak etkilenen tüketicilerin depresyon düzeyleri karşılaştırılmış ve tüketici karmaşası ile depresyon arasındaki ilişki ele alınmıştır. Ayrıca, bu çalışmada, depresyon ve tüketici karmaşasının demografik özellikler açısından farklılıkları araştırılmıştır.

Araştırma sonuçlarından elde edilen bulgulara göre, depremi doğrudan yaşayan tüketicilerin, yaşamayan tüketicilere göre daha yüksek depresyon belirtisi gösterdiği görülmüştür. Bu tüketicilerin, tüketici karmaşası puanları da daha yüksektir. Bulgular ayrıca, depresyon ile tüketici karmaşası arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Tüketici karmaşasını oluşturan boyutlardan başkalarının varlığı-düşüncelerinden kaynaklı karmaşa, kişisel özelliklerden kaynaklı karmaşa ve fiyat karmaşası ile depresyon arasında pozitif yönde bir ilişki bulunmaktadır. Depresyonlu tüketicilerin, fiyat odaklı hareket ettikleri ve bu tüketici gruplarının olduğu pazarda işletmelerin fiyat politikalarına dikkat etmeleri gerektiği, yüksek fiyatlı ürünler açısından satışların azabileceği görülmektedir (Elgün ve diğerleri, 2021). Ürün karmaşasının ise depresyon ile negatif yönde bir ilişkisi bulunmaktadır.

İlgili literatürde, tüketici karmaşası ve depresyon arasındaki ilişkiye yönelik bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Ancak ruh hâli, tüketici karmaşası üzerinde etkilidir (Belk, 1975). Benzer çalışmalarda olağanüstü yaşanan olayların ve yarattığı olumsuz duyguların tüketici davranışını etkilediği görülmektedir

(Cooper & Gordon, 2021). Farklı bir çalışmada ise düşük ve orta düzeyde depresyonlu tüketicilerin özellikle dayanıksız olanlar olmak üzere her türlü ürüne daha fazla para harcama eğiliminde oldukları görülmektedir (Dahal & Fertig, 2013). Bu nedenle işletmeler, depresyonlu tüketiciler için halk sağlığını da dikkate alarak eğlence, kişisel bakıma destek ve sağlıklı beslenme gibi kaynaklar sunmalıdır. Ayrıca bakım, güzellik ve gıda ile ilgili sektörlerde işletmeler, tüketicilerin sağlık ve bakımlarına ilişkin yatırımlar yapabilirler ve müşterilerine psikolojik destek sağlayabilirler (Alcoforado ve diğerleri, 2022).

Araştırmada elde edilen bir diğer sonuç, tüketici karmaşası ile demografik özellikler açısından bir farklılık bulunmadığı ancak depresyonun erkeklerde ve lisansüstü eğitim düzeyinde olanlarda daha yüksek olduğudur. Önceki araştırmalar, kadın tüketicilerin bilgi arama aşamasında daha aktif ve bu nedenle daha fazla bilgiye maruz kalarak daha fazla tüketici karmaşası yaşayabileceklerini belirtmektedir (Wobker ve diğerleri, 2015). Yaşlı tüketicilerin; bilgi araştırma, yorumlama ve değerlendirme süreçleri daha zor olduğundan gençlere göre kafa karışıklığı yaşama ihtimalleri daha yüksek olabilir (Sharma ve diğerleri, 2023). Son olarak eğitim seviyesi düşük tüketicilerin bilgi işlem becerileri diğer tüketicilere göre daha zayıf olabileceği ve karar vermek için mevcut bilgileri işlemekte zorlanabilecekleri söylenebilir (Walsh & Mitchell, 2005; Sharma ve diğerleri, 2023). Depresyonla ilgili yapılmış araştırmalarda ise depresyonun kadınlarda, 30-34 yaş aralığında ve düşük gelir düzeyinde yüksek olduğu görülmektedir (Akyüz, 2015). Ayrıca depresyonun erkeklerde daha yüksek olduğu (İskender ve diğerleri, 2018) veya kadınlarda daha yüksek olduğu görülen (Güler ve diğerleri, 2014; Softa & Kaya, 2013) araştırmalar mevcuttur. Gelir düzeyi ile depresyon arasında ilişki olduğunu belirten (Şibka & Duman, 2022) ve olmadığını tespit eden araştırmalar da (Güler ve diğerleri, 2014) bulunmaktadır.

Araştırmada elde edilen bulgular doğrultusunda işletmelere ve araştırmacılara şu öneriler geliştirilmiştir:

- İşletmeler, tüketici karmaşasını azaltabilmek için tutundurma faaliyetlerinde ürünlerini basit ve anlaşılır bir biçimde sunabilirler ve ürünlerin işlevsel faydalarına odaklanabilirler. Uyarıların çokluğu karmaşayı arttıracığından daha az uyarı ile pazarlama faaliyetlerinin yürütülmesi sağlanabilir.
- İşletmeler, depresyonun etkilerini azaltacak sağlıklı beslenme ile ilgili faaliyetlere veya sosyal aktivitelere yatırım yaparak tüketicilerin ruh sağlıklarını destekleyebilirler. Örneğin kitap okumanın depresyonu azalttığı görülmüştür (Sevinç, 2019). İşletmeler, hedef gruplarını kitap okumaya yönlendirecek kampanyalar düzenleyebilirler, imza günleri ayarlayabilirler veya müşterilerine kitap hediye edebilirler.
- Depresyon arttıkça başkalarının varlığından ve kişisel özelliklerden kaynaklı karmaşa ile fiyat karmaşası artmaktadır. Bu nedenle işletmeler, karmaşanın azalması için kitlelere yönelik önleyici hedefler belirlemeli, ürün fiyatlarında kafa karışıklığını azaltacak standartlar geliştirmelidirler.
- Gelecekte yapılacak araştırmalar, depresyonun tüketim alışkanlıkları etkisi üzerine daha çok odaklanarak gösteriş tüketimi, statü tüketimi veya hedonik tüketim gibi sembolik anlamlar taşıyan tüketim alışkanlıklarının depresyonla ilişkisi üzerine durabilirler.
- Tüketici karmaşası, toplumun yaşam kalitesini olumsuz etkileyebilecek bir süreçtir ve pazarlamacıların bu unsur üzerinde daha çok odaklanmaları gerektiği düşünülmektedir.

Bu çalışmanın zaman kısıtı ve mali kısıtları bulunmaktadır. Bu çalışmada 713 tüketiciye ulaşılmıştır ve daha çok katılımcının olduğu kapsamlı araştırmaların yapılması gerektiği düşünülmektedir. Aynı zamanda deprem yaşanan tüm illerdeki tüketicilere mali kısıtlar nedeniyle ulaşılamamıştır. Bu tüketicilerin de içinde olduğu daha geniş boyutlu araştırmalar yapılabilir.

6. Extended Abstract

Consumer behavior is a complex element that is influenced by many factors, such as demographics, socioeconomic processes, and psychological factors. Depression is a mood disorder that affects consumer behavior and can affect society as a whole. Depression decreases joy of consumers' life. Consumer confusion, like depression, is a process that negatively affects consumer behavior. Consumer confusion is an emotional state that makes it difficult for consumers to choose and evaluate the products they are going to buy. Natural disasters, such as earthquakes, cause psychological problems and financial losses, one

of which is depression. Consumer confusion, which has been discussed for many years but is a conceptually new phenomenon in the literature, may be related to post-earthquake depression.

This study aimed to evaluate the relationship between depression and consumer behavior in the context of consumer confusion. In this study, we also evaluated whether depression and consumer confusion differed in terms of demographic characteristics. The research specifically compares consumers who directly experienced the disaster after the February 6, 2023, earthquake that caused great destruction in Turkey (consumers who were in the earthquake zone at the time of the earthquake) and those who did not directly experience it. In this context, this study determined the effect of depression on the masses after a natural disaster. It is necessary to create foresight for decision makers in the field of community mental health. However, no study has addressed the relationship between consumer confusion and depression. This study aims to fill this gap in the related literature by examining the relationship between depression and consumer confusion.

In this study, a survey method was used within the scope of quantitative research. Consumer Confusion Scale and Beck Depression Inventory for Primary Care were used in the survey. The universe of the study consisted of consumers over the age of 18 years. This study was conducted using convenience sampling. The survey included 713 consumers. The surveys were conducted online and face-to-face between April and August 2023. In the data analysis, the scale scores were calculated, and the kurtosis and skewness coefficients were examined to determine the conformity of the scores to the normal distribution. The t-test and ANOVA were used to analyze the variation in the scale score according to demographic characteristics. The t-test was used to analyze the analysis of 2-group demographic variables. ANOVA was used to analyze variables with more than two groups.

According to the findings obtained from the research, it was seen that consumers who directly experienced the earthquake showed higher depression symptoms than those who did not. These consumers also had higher confusion scores. The findings also show a statistically significant relationship between depression and consumer confusion. There was a positive relationship between the confusion stemming from the presence of others/others' thoughts, confusion stemming from personal characteristics, and price confusion and depression. Product confusion, however, has a negative relationship with depression. Another result obtained in the study is that there is no difference in terms of consumer confusion and demographic characteristics, but depression is higher in males and in those with a graduate education level.

Consumer confusion can cause consumers to stop buying the product. This is detrimental to businesses. Therefore, it is important to evaluate the mental health and confusion of the target groups to determine the strategies to be developed by enterprises. Depression is a common disorder affecting the general population. For these reasons, this study is important as it enriches the literature and addresses consumer profiles by examining consumer behavior after the earthquake. To protect and improve the mental health of society after an earthquake, it is necessary to carry out current studies and evaluate the consumption behavior of these people after the earthquake.

Keywords: Consumer Confusion, Depression, Natural Disaster, Earthquake.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Kaynakça

- Aktürk, Z., Dağdeviren, N., Türe, M., & Tuğlu, C. (2005). Birinci basamak için Beck Depresyon Tarama Ölçeği'nin Türkçe çeviriminin geçerlik ve güvenilirliği. *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*, 9(3), 117-122.
- Alcoforado, D. G., Melo, F. V., & Alcoforado, R. G. (2022). Depression and consumption habits: a cross-cultural study. *Journal of Consumer Marketing*, 36(9), 621-631. <https://doi.org/https://doi.org/10.1108/JCM-02-2021-4421>
- Alcoforado, D., & Melo, F. (2021). Depression in consumer research: An integrative review and research agenda. *ACR North American Advances*.
- Anninou, I. (2018). The application of appraisal theories of emotions in the case of consumer confusion. *Management Decision*, 56(8), 1696-1715. <https://doi.org/https://doi.org/10.1108/MD-12-2017-1277>
- Balabanis, G., & Craven, S. (1997). Consumer confusion from own brand lookalikes: An exploratory investigation. *Journal of Marketing Management*, 13(4), 299-313. <https://doi.org/https://doi.org/10.1080/0267257X.1997.9964474>
- Beck, A., Guth, D., & Steer, R. (1997). Screening for major depression disorders in medical inpatients with the beck depression inventory for primary care. *Behaviour Research and Therapy*, 35(8), 785-791. [https://doi.org/https://doi.org/10.1016/S0005-7967\(97\)00025-9](https://doi.org/https://doi.org/10.1016/S0005-7967(97)00025-9)
- Beck, A., Guth, D., Steer, R., & Ball, R. (1997). Screening for major depression disorders in medical inpatients with the beck depression inventory for primary care. *Behaviour Research and Therapy*, 35(8), 785-791. [https://doi.org/https://doi.org/10.1016/S0005-7967\(97\)00025-9](https://doi.org/https://doi.org/10.1016/S0005-7967(97)00025-9)
- Belk, R. (1975). Situational variables and consumer behaviour. *Journal of Consumer Research*, 2(3), 157-164. <https://doi.org/https://doi.org/10.1086/208627>
- Bengül, S. (2019). Tüketici karmaşasının farklı kişilik özelliklerine sahip tüketiciler üzerindeki etkisi: Turistik ürün satın alan tüketiciler üzerinde bir uygulama. *PPAD Pazarlama Kongresi*. Aydın. <http://pazarlama.org.tr/uploads/files/ppadpk-2> adresinden alındı
- Blanc, J., Eric, B., Mouchenik, Y., Derivois, D., & Birmes, P. (2015). Prevalence of post-traumatic stress disorder and depression in two groups of children one year after the January 2010 earthquake in Haiti. *Journal of Affective Disorders*, 172, 121-126. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.jad.2014.09.055>
- Boden, J., & Fergusson, D. (2011). Alcohol and depression. *Addiction*, 106(5), 906-914. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/j.13600443.2010.03351.x>
- Brengman, M., Geuens, M., & Pelsmac, P. (2001). The impact of consumer characteristics and campaign related factors on brand confusion in print advertising. *Journal of Marketing Communications*, 7(4), 231-243. <https://doi.org/https://doi.org/10.1080/13527260127415>
- Cankardaş, S., & Sofuoğlu, Z. (2019). Deprem ya da yangın deneyimlemiş kişilerde travma sonrası stres bozukluğu belirtileri ve belirtilerin yordayıcıları. *Turkish Journal of Psychiatry*, 30(36), 151-156.
- Chaplin, K., & Smith, A. (2011). Breakfast and snacks: associations with cognitive failures, minor injuries, accidents and stress. *Nutrients*, 3(5). <https://doi.org/https://doi.org/10.3390/nu3050515>
- Chauhan, V., & Sagar, M. (2021). Consumer confusion in healthcare decision-making and choice: A qualitative exploration of patient confusion. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 29(3), 323-342. <https://doi.org/https://doi.org/10.1080/10696679.2020.1840276>
- Claes, L., Bijttebier, P., Eynde, F. V., Mitchell, J., Faber, R., Zwaan, M., & Mueller, A. (2010). Emotional reactivity and self-regulation in relation to compulsive buying. *Personality and Individual Differences*, 49(5), 526-530. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.paid.2010.05.020>
- Cooper, M., & Gordon, J. (2021). Understanding panic buying through an integrated psychodynamic lens. *Frontiers in Public Health*, 9(2021). <https://doi.org/https://doi.org/10.3389/fpubh.2021.666715>
- Cox, D., Kealy, D., Kahn, J., McCloskey, K., Joyce, A., & Ogradniczuk, J. (2020). Depression symptoms' impact on personality disorder treatment: Depression symptoms amplifying the interpersonal benefits of negative-affect expression. *Journal of Affective Disorders*, 272(1), 318-325. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.jad.2020.03.133>

- Dahal, A., & Fertig, A. (2013). An econometric assessment of the effect of mental illness on household spending behavior. *Journal of Economic Psychology*, 37(August), 18–33. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.joep.2013.05.004>
- DeCarlo, L. T. (1997). On the Meaning and Use of Kurtosis. *Psychological Methods*, 2, 292-307. <https://doi.org/https://doi.org/10.1037/1082-989X.2.3.292>
- Derivois, D., Cénat, J. M., Joseph, N. E., Karray, A., & Chahraoui, K. (2017). Prevalence and determinants of post-traumatic stress disorder, anxiety and depression symptoms in street children survivors of the 2010 earthquake in Haiti, four years after. *Child Abuse & Neglect*, 67, 174-181. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2017.02.034>
- Dharmasena, T., & Jayathilaka, R. (2020). The nexus between information and consumer confusion: Information provider vs information recipient. *Tourism Review*, 26(3), 594-613. <https://doi.org/https://doi.org/10.1108/TR-06-2019-0252>
- Diener, E., Sandvik, E., Seidlitz, L., & Diener, M. (1993). The relationship between income and subjective wellbeing: Relative or absolute? *Social Indicators Research*, 28(3), 195-223. <https://doi.org/https://doi.org/10.1007/BF01079018>
- Dikmen, M. (2020). Beck Depresyon Envanteri II'nin öğretmen adayları üzerinde güvenilirlik ve geçerliğinin incelenmesi. *Turkish Studies-Educational Sciences*, 15(6), 4137-4150. <https://doi.org/https://dx.doi.org/10.47423/TurkishStudies.46722>
- Drummond, G., & Rule, G. (2005). Consumer confusion in the UK wine industry. *Journal of Wine Research*, 16(1), 55-64. <https://doi.org/https://doi.org/10.1080/09571260500236633>
- Edlund, M., Forman-Hoffman, V., Winder, C., Heller, D., Kroutil, L., Lipari, R., & Colpe, L. (2015). Opioid abuse and depression in adolescents: Results from the National Survey on Drug Use and Health. *Drug and Alcohol Dependence*, 152, 131–138. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.drugalcdep.2015.04.010>
- Ekizler, H. (2020). Tüketici karmaşası-bilişsel uyumsuzluk ilişkisinde satış personeli ile etkileşimin düzenleyici rolü: Teknoloji mağazaları örneği. *Journal of Research in Business*, 5(2), 127-146. <https://doi.org/https://doi.org/10.35333/JRB.2020.277>
- Elden, M., Özdem, Ö., & Bakır, U. (2013). Hedonic consumption and depressed mood: How does depression influence consumer behavior?. *International Conference on Marketing and Consumer Behavior*. Portugal.
- Elgün, M. N., Karabıyık, H., & Kaleci, F. (2021). Understanding the depressed consumer: A quantitative study on the consumption patterns of individuals in depression. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 56(1), 451-469. <https://doi.org/https://doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.21.03.150>
- Etikan, I., Alkassim, R., & Abubakar, S. (2016). Comparision of snowball sampling and sequential sampling technique. *Biometrics and Biostatistics International Journal*, 3(1), 6-7. <https://doi.org/https://10.15406/bbij.2016.03.00055>
- Foxman, E., Muehling, D., & Berge, P. (1990). An Investigation of Factors Contributing to Consumer Brand Confusion. *Journal of Consumer Affairs*, 24(1), 170-189. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/j.1745-6606.1990.tb00264.x>
- Garaus, M., Wagner, U., & Kummer, C. (2015). Cognitive fit, retail shopper confusion, and shopping value: empirical investigation. *Journal of Business Research*, 68(5), 1003-1011. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2014.10.002>
- Gardner, M. P. (1985). Mood states and consumer behavior: A critical review. *Journal of Consumer Research*, 12(3), 281-300.
- Gökçek, H. A., & Yurtsever, A. E. (2022). Dürtüsel satın alma ile depresyon ilişkisi ve demografik değişkenlere göre farklılıkların belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Akademik Hassasiyetler*, 9(19), 487-515.
- Griffith, D., Lee, H. S., & Yalçınkaya, G. (2022). The use of social media and the prevalence of depression: A multi-country examination of value co-creation and consumer well-being. *International Marketing Review*, 39(1), 1-31. <https://doi.org/https://doi.org/10.1108/IMR-07-2021-0214>
- Güler, M., Demirci, K., Karakuş, K., Kışioğlu, A. N., Zengin, E., Yozgat, Z., . . . Yılmaz, H. (2014). Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi öğrencilerinde umutsuzluk-depresyon sıklığı ve

sosyodemografik özellikler arasındaki ilişkinin belirlenmesi. *International Journal of Basic and Clinical Medicine*, 2(1), 32-37.

Güreşçi, E. (2023). Kahramanmaraş depremi sonrası yeni bir tartışma konusu olarak deprem göçü. M. Öztürk, & M. Kırca içinde, *Kahramanmaraş Merkezli Depremler Sonrası İçin Akademik Öneriler* (s. 47-60). Özgür Yayınları.

Hall-Phillips, A., & Shah, P. (2017). Unclear confusion and expiration date labels in the United States: A consumer perspective. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 35, 118-126. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2016.12.007>

Helgeson, J., & Ursic, M. (1993). Information load, cost/benefit assessment and decision strategy variability. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 21(1), 13-20.

Hirschman, E., & Stern, B. (1998). Consumer behavior and the wayward mind: The influence of mania and depression on consumption. *NA – Advances in Consumer Research*, 25(1), 421-427.

Holly, B. (2011). A contemporary framework for emotions in consumer decision-making: Moving beyond traditional model. *International Journal of Business and Social Sciences*, 2(17), 12-16.

Huang, M., Wang, K., & Song, X. (2021). The influence of depression on tourism consumer behavior. *Psychiatra Danubina*, 33(7), 42-43.

Jackson-Koku, G. (2016). Beck depression inventory. *Occupational Medicine*, 66(2), 174-175. <https://doi.org/https://doi.org/10.1093/occmed/kqv087>

Kafes, A. Y. (2021). Depresyon ve Anksiyete Bozuklukları Üzerine Bir Bakış. *Humanistic Perspective*, 3(1), 186-194. <https://doi.org/https://doi.org/10.47793/hp.867111>

Karaboğa, E. C., & Karaboğa, K. (2021). Tüketici karmaşasının ağızdan ağıza pazarlama iletişimi, tüketici güveni ve tüketici memnuniyeti ile ilişkisinin yem analizi ile incelenmesi: kozmetik sektöründe bir uygulama. *Turkish Studies-Economics, Finance, Politics*, 16(2), 725-742. <https://doi.org/https://doi.org/10.47644/TurkishStudies.49145>

Kasper, H., Bloemer, J., & Driessen, P. (2010). Coping with confusion. *Managing Service Quality: An International Journal*, 20(2), 140-160. <https://doi.org/https://doi.org/10.1108/09604521011027570>

Kayabaşı, A., Ebeoğlu, H., & Özkuk, Ö. (2016). Fiyat bilinçli satın alma tarzının, kalite bilinçli satın alma tarzı ile tüketici karmaşası ilişkisi üzerine düzenleyici etkisi. *Business and Economics Research Journal*, 7(2), 149-166. <https://doi.org/https://doi.org/10.20409/berj.2016217535>

Kendall, P., Hollon, S., Beck, A., Hammen, C., & Ingram, R. (1987). Issues and recommendations regarding use of the Beck Depression Inventory. *Cognitive Therapy and Research*, 11, 289-299. <https://doi.org/https://doi.org/10.1007/BF01186280>

Kidwell, B., Hardesty, D., & Childers, T. (2008). Consumer emotional intelligence: conceptualization, measurement, and the prediction of consumer decision. *Journal of Consumer Research*, 35(1), 154-166. <https://doi.org/https://doi.org/10.1086/524417>

Kurt, E., & Gülbahçe, A. (2019). Van depremini yaşayan öğrencilerin travma sonrası stres bozukluğu düzeylerinin incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(3), 957-972.

Leek, S., & Chansawatkit, S. (2006). Consumer confusion in the Thai mobile phone market. *Journal of Consumer Behaviour. An International Research Review*, 5(6), 518-532. <https://doi.org/https://doi.org/10.1002/cb.200>

Leek, S., & Kun, D. (2006). Consumer confusion in the Chinese personal computer market. *Journal of Product & Brand Management*, 15(3), 184-193. <https://doi.org/https://doi.org/10.1108/10610420610668621>

Leung, J., Chung, J. Y., Tisdale, C., Chiu, V., Lim, C., & Chan, G. (2021). Anxiety and panic buying behaviour during COVID-19 pandemic—a qualitative analysis of toilet paper hoarding contents on Twitter. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(3). <https://doi.org/https://doi.org/10.3390/ijerph18031127>

Liew, H.-P., & Gardner, S. (2016). The interrelationship between smoking and depression in Indonesia. *Health Policy and Technology*, 5(5), 26-31. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.hlpt.2015.10.003>

- Lu, A. C., & Gursoy, D. (2015). A conceptual model of consumers' online tourism confusion. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 27(6), 1320-1342. <https://doi.org/https://doi.org/10.1108/IJCHM-04-2014-0171>
- Luppino, F., de Wit, L., Bouvy, P., Stijnen, T., Cuijpers, P., Penninx, B., & Zitman, F. (2010). Overweight, Obesity, and Depression. *Archives of General Psychiatry*, 67(3), 220-229. <https://doi.org/https://doi.org/10.1001/archgenpsychiatry.2010.2>
- Matzler, K., Stieger, D., & Füller, J. (2011). Consumer confusion in internet-based mass customization: Testing a network of antecedents and consequences. *Journal of Consumer Policy*, 34, 231-247. <https://doi.org/https://doi.org/10.1007/s10603-011-9157-6>
- Melo, V. S. (2018). Hábitos e preferências de consumo de pessoas diagnosticadas com depressão. *Revista Brasileira de Marketing*, 17(6), 881-894. <https://doi.org/https://doi.org/10.5585/bjm.v17i6.3794>
- Mete, H. (2008). Kronik hastalık ve depresyon. *Klinik Psikiyatri*, 11(3), 3-18.
- Mitchell, V., Yamin, M., & Walsh, G. (2004). *Reviewing and Redefining the Concept of Consumer Confusion*. Manchester School of Management.
- Mitchell, V.-W., & Papavassiliou, V. (1997). Exploring consumer confusion in the watch market. *Marketing Intelligence & Planning*, 15(4), 164-172. <https://doi.org/https://doi.org/10.1108/02634509710185270>
- Mitchell, V.-W., & Papavassiliou, V. (1999). Marketing causes and implications of consumer confusion. *Journal of Product & Brand Management*, 8(4), 319-342. <https://doi.org/https://doi.org/10.1108/10610429910284300>
- Mitchell, V.-W., Walsh, G., & Yamin, M. (2005). Towards a conceptual model of consumer confusion. G. Menon, & A. Rao içinde, *Advances in Consumer Research Volume 32* (s. 143-150). ACR.
- Moon, S.-J., Costello, J., & Koo, D.-M. (2017). The impact of consumer confusion from eco-labels on negative WOM, distrust, and dissatisfaction. *International Journal of Advertising*, 36(2), 246-271. <https://doi.org/https://doi.org/10.1080/02650487.2016.1158223>
- Nunnally, J. (1967). *Psychometric theory*. McGraw-Hill.
- Powell, T., Li, S.-J., Hsiao, Y., Ettari, C., Bhandari, A., Peterson, A., & Shakya, N. (2019). Investigating the aftershock of a disaster: a study of health service utilization and mental health symptoms in post-earthquake Nepal. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(8), 1369. <https://doi.org/https://doi.org/10.3390/ijerph16081369>
- Schweizer, M., Kotouc, A., & Wagner, T. (2006). Scale development for consumer confusion. *33(1)*, 184-190., 33(1), 184-190.
- Sertoğlu, A., & Kavak, B. (2017). A more comprehensive view of consumer confusion: Scale development. *Journal of International Consumer Marketing*, 29(4), 265-276. <https://doi.org/https://doi.org/10.1080/08961530.2017.1295297>
- Sevinç, G. (2019). Ruh sağlığını okuma yoluyla iyileştirme: Bibliyoterapi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 11(4), 483-495. <https://doi.org/https://doi.org/10.18863/pgy.474083>
- Sharma, A., Pandher, J. S., & Prakash, G. (2023). Consumer confusion and decision postponement in the online tourism domain: the moderating role of self-efficacy. *Journal of Hospitality and Tourism Insights*, 6(2), 1092-1117. <https://doi.org/https://doi.org/10.1108/JHTI-03-2022-0096>
- Shiu, J. (2017). Investigating consumer confusion in the retailing context: The causes and outcomes. *Total Quality Management & Business Excellence*, 28(7-8), 746-764. <https://doi.org/https://doi.org/10.1080/14783363.2015.1121094>
- Shiu, J., & Tzeng, S.-Y. (2018). Consumer confusion moderates the inertia-purchase intention relationship. *Social Behavior and Personality: an international journal*, 46(3), 387-394. <https://doi.org/https://doi.org/10.2224/sbp.6792>
- Sneath, J., Lacey, R., & Kennett-Hensel, P. (2014). Chronic negative circumstances and compulsive buying: consumer vulnerability after a natural disaster. *Journal of Global Scholars of Marketing Science*, 24(2), 129-147. <https://doi.org/https://doi.org/10.1080/21639159.2014.881112>
- Softa, H. K., & Kaya, S. (2013). Sağlık Yüksekokulu Öğrencilerinin Depresyon Düzeylerini Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2(2), 214-229.

- Sönmez, M. B. (2022). Depremin psikolojik etkileri, psikolojik destek ve korkuyla baş etme. *TOTBİD Dergisi*, 21, 337-343. <https://doi.org/https://doi.org/10.5578/totbid.dergisi.2022.46>
- Şahin, R., & Aydın, H. (2022). Çevrimiçi alışverişte tüketici kafa karışıklığı sonuçlarının değerlendirilmesi. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 15(2), 505-542. <https://doi.org/https://doi.org/10.15659/ppad.15.2.1049364>
- Şibka, D., & Duman, H. (2022). Yetişkinlerde bazı demografik değişkenlerle mutluluk korkusu, aleksitimi, depresyon ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkiler. *International Journal of Economics Administrative and Social Sciences*, 5(1), 40-56.
- Tambulut, A., & Eker, E. (2019). Bakıcı annelerin ebeveyn rolüne ilişkin kendilik algısı, psikolojik dayanıklılıkları ve depresyon düzeylerinin demografik değişkenler ile ilişkisinin incelenmesi. *Sosyal Çalışma Dergisi*, 3(2), 147-176.
- Taycan, O., Kutlu, L., Çimen, S., & Aydın, N. (2006). Bir üniversite hastanesinde çalışan hemşirelerde depresyon ve tükenmişlik düzeyinin sosyodemografik özelliklerle ilişkisi. *Anatolian Journal of Psychiatry*, 7(2), 100-108.
- Tural, Ü., Coşkun, B., Önder, E., Çorapçıoğlu, A., Yıldız, M., Kesepara, C., . . . Aybar, G. (2004). Psychological consequences of the 1999 earthquake in Turkey. *JOURNAL OF TRAUMATIC STRESS*, 17, 451-459. <https://doi.org/https://doi.org/10.1007/s10960-004-5793-9>
- Turnbull, P., Leek, S., & Ying, G. (2000). Customer confusion: The mobile phone market. *Journal of Marketing Management*, 16(1/3), 143-163. <https://doi.org/https://doi.org/10.1362/026725700785100523>
- Walsh, G., & Mitchell, V.-W. (2005). Demographic characteristics of consumers who find it difficult to decide. *Marketing Intelligence & Planning*, 23(3), 281-295. <https://doi.org/https://doi.org/10.1108/02634500510597319>
- Walsh, G., Hennig-Thurau, T., & Mitchell, V.-W. (2007). Consumer confusion proneness: scale development, validation, and application. *Journal of Marketing Management*, 23(7/8), 697-721. <https://doi.org/https://doi.org/10.1362/026725707X230009>
- Wang, Y., Xu, J., & Lu, Y. (2020). Associations among trauma exposure, post-traumatic stress disorder, and depression symptoms in adolescent survivors of the 2013 Lushan earthquake. *Journal of Affective Disorders*, 264, 407-413. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.jad.2019.11.067>
- Wang, Y.-P., & Gorenstein, C. (2013). Psychometric properties of the Beck Depression Inventory-II: A comprehensive review. *Brazilian Journal of Psychiatry*, 35, 416-431. <https://doi.org/https://doi.org/10.1590/1516-4446-2012-1048>
- Wobker, I., Eberhardt, T., & Kenning, P. (2015). Consumer confusion in German food retailing: The moderating role of trust. *International Journal of Retail and Distribution Management*, 43(8), 752-774. <https://doi.org/https://doi.org/10.1108/IJRDM-07-2012-0061>
- World Health Organization. (2017). Depression and other common mental disorders: Global health estimates: <https://apps.who.int/iris/handle/10665/254610> adresinden alındı
- Wu, Z., Xu, J., & He, L. (2014). Psychological consequences and associated risk factors among adult survivors of the 2008 Wenchuan earthquake. *BMC psychiatry*, 126. <https://doi.org/https://doi.org/10.1186/1471-244X-14-126>
- Yazıcıoğlu, Y., & Erdoğan, S. (2004). *SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*. Detay Yayıncılık.

Klasik Dönem Osmanlı İlimler Tasnifinde Bitki-Bilimi ve Tanımları

Osman Süreyya KOCABAŞ*

ÖZ

Bu çalışmada Osmanlıların bilim tanımlarından yola çıkarak gerek doğa felsefesi gerek bitkiler özelinde ne tür bir bilim sistemine sahip olduğu ortaya çıkarılmak istenmiştir. Bilimler tasnifi, içinde bulunduğu kültürün paradigmasını yansıtmaktadır. Bu tasniflerde sadece bilimlerin tanımları yer almamakla birlikte bilimlerin hangi konularla ilgilendiği, sorularının ne olduğu, ilkeleri ve epistemolojik araç ve metotları belirlenmiştir. Haliyle bir bilgi veya veri bu tasnife göre hangi bilimin konusu veya sorusunun cevabı olduğu ortaya çıkar. Ayrıca bu tasnifler bilimler arasında hiyerarşiyi ve önem sıralarını da gösterir. Özellikle herhangi bir ilim dalında okuma yapmak isteyenler için bir yol haritası sunar. Bu tasnif geleneği Osmanlı literatüründe de kendisine yer bulmuştur. Osmanlılar, Orta Çağ İslam mirasını devralırken bu literatür geleneğini de kendilerine adapte etmişlerdir. Bu tasniflere göre doğada olan varlıklar, "fizik" ilmi disiplini çerçevesinde incelemeye tabi tutulmuştur. Bu minvalde bitkiler de o dönemde de doğada var olan varlıklar olduğu için fizik ilminin altında yer alan bitki-bilimi (ilm-i nebât) çerçevesinde incelenmiştir. Ayrıca o dönemde bitkilere yönelik araştırmalar ziraat bilimi ve tıp biliminin içinde de yer almaktadır. Böylece bu çalışmada Osmanlıların bitkilere dair araştırmalarını hangi bilim dalı çerçevesinde yaptığı tespit edilmiş olacaktır. Bu çalışmada Osmanlıların bitkilere dair teorik çalışma ve tartışmalardan daha çok bitkilerin kullanımını araştırmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Bilim Tasnifi, Bilim Tanımı, Osmanlı Klasik Dönem, Bitki-Bilimi, Botanik.

Plant-Science and Definitions in Classification of Sciences in the Classical Ottoman Period

ABSTRACT

This study aims to reveal what kind of science system the Ottomans had in terms of natural philosophy and plants based on their definitions of science. The classification of sciences reflects the paradigm of the culture in which it exists. In these classifications, not only the definitions of sciences are included, but also the subjects that sciences are interested in, what their questions are, their principles, and their epistemological tools and methods are determined. These classifications also show the hierarchy and order of importance among the sciences. According to these classifications, beings in nature were subjected to analysis within the framework of the discipline of "physics". In this respect, plants were also analyzed within the framework of plant-science (ilm al-nabât), which is under the science of physics since they were also existent in nature at that time. In addition, research on plants at that time was also included in agricultural and medical sciences. Thus, in this study, it will be determined within the framework of which branch of science the Ottomans conducted their research on plants. In this study, the Ottomans researched the use of plants more than theoretical studies and discussions on plants.

Keywords: Classification of Science, Definition of Science, Ottoman Classical Period, Plant-Science, Botany.

1. Giriş

Botanik, "çim" veya "ot" anlamına gelen Yunanca βοτάνη'dan türetilmiştir (Liddell & Scott, 2022). Genel olarak bitkiler için kullanılan Arapça sözcük "نبات nebat" olup, kökü ن ب ت - n·b·t "vurmak, tomurcuklanmak, yerden filizlenmek" (Wehr, 2014) eylemini ifade ederken Türkçede fiil olarak bitmek ve isim olarak bitki kelimeleri aynı anlama gelmektedir. Türkçedeki bu kelimeler Yunancada φυτόν'a karşılık gelir (Yavuz & Oliva, 2020, s. 52). Haliyle botanik, Aristoteles'e ait olup olmadığı tartışmalı *de Plantis* ve Theophrastus'un *Historia Plantarum* adlı eseriyle ivme kazanmış ve Orta Çağ boyunca İslam dünyası ve Avrupa'da bu iki eserin yarattığı ivme ve akisler devam etmiştir (Yavuz & Oliva, 2020, s. 55-56). Ancak bitkileri, evsafını, onların türlerini, fayda ve zararlarını merak eden ve araştıran tek disiplin botanik değildi.

* **Corresponding Author/Sorumlu Yazar**, Doktora Öğrencisi/Ph.D. Stud., Hacettepe Üniversitesi/Hacettepe University, oskocabas@gmail.com

Makale Gönderim ve Kabul Tarihleri/Article Submission and Acceptance Dates: 17.08.2023-29.10.2023

Citation/Atf: Kocabaş, O. S. (2023). Klasik dönem osmanlı ilimler tasnifinde bitki-bilimi ve tanımları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52, 164-175. <https://doi.org/10.52642/susbed.1345093>

Botanik, bitkilerle ilgili soru ve arayışların teorik zeminini oluştururken aşağıda tanımlanacak olan *'ilm-i filāha* /agronomi ya da tarım bilimi ve *edviyetü'l-müfred*e başlığı ile ya da 'ilm-i tıbb içinde yer alan tedavi bilimi de bitkilerle ilgili araştırmalara zemin ayırıyordu.

Orta Çağ İslam ve klasik Osmanlı literatüründe ilim tanımı ve taksimi, mevâzi' (konular), mesâil (problemler), mebâdi (ilkeler) ve gâye (amaç) unsurları üzerinden şekillenir. Bir başka deyişle bir ilmin ilim olması için konusu, soruları, ilkeleri ve amacı gayet bilinmelidir (Katip Çelebi, 2016, s. 18-21). Haliyle gerek ilimler taksimi ve tasnifi çalışmalarında gerekse müellifin bir ilim alanında telif ettiği eserlerin mukaddimesinde çalışılan ilmin bu dört kavram esasında aktarıldığı görülmektedir. Bu minvalde aşağıdaki tanımlamalarda görüleceği üzere biyoloji disiplininin tesisinden önce bitkiler ve hayvanlar, diğer varlıklar (ecsâm) gibi fiziğin (ilm-i tabi') konusu veya alt bilim dalı olmuştur. Biyoloji, canlılık bilimidir ve odağında canlılar ve canlılık özellikleri vardır (Yavuz, 2019, s. 185). Ancak bu çalışmada incelediğimiz dönemler içinde gerek ilm-i nebât dâhilinde olsun gerekse fizik ilminin dâhilinde olsun bitkiler özelinde hususi olarak onların canlı olup olmadığına dair -her ne kadar canlılık konusu ve araştırmaları bazı İslam bilginleri tarafından tartışılrsa da (Musametov, 2021, s. 121-178)- araştırmayı amaçlayan bir bilim alanı mevcut değildir. Bir başka deyişle o dönemlerde varlıkları ve onlardan sadır olan özellikleri inceleyen alanların tanımlarında, misyonlarında ve ilkelerinde *mehbûsun anab* (yani araştırılan) varlığın canlılık özelliği taşıyıp taşımadığını araştırma gibi bir ilkeler (mebâdi) ve sorular (mesâil) mevcut değildir. Bunun yerine tasniflerde Aristoteles'in sisteminden ötürü bazen *'ilm-i nebât* ya da *kitâb-ı nebât* olarak adlandırılan alana bitki-bilimi demeyi uygun gördük. Zira Aristoteles'e göre varlıkların hareketli veya durağan (sükün) olması ancak bir amaca bağlı olmalıdır ve bu nedenle evrendeki her şey hangi amaçla var olduysa o amacı yerine getirmek için var olur ve çabalar. Aristoteles'e göre doğa devinim halinde ve hem potansiyel hem de kinetik hareket sahibidir (Collingwood, 1999, s. 98). Bu minvalde canlı varlıkların hareketli olması bu düşünce ile değerlendirildiği takdirde Aristoteles için tabiidir yani doğaldır. Bu nedenle bitki ve hayvanlar da "doğal cisimler" olduğu için doğa felsefesinin ya da o dönemki adıyla fiziğin / *'ilm-i tabi'*nin konusunu teşkil eder. Doğal olarak aşağıda inceleyeceğimiz ve fiziğin alt kolu olan *ilm-i nebât* da fiziğin konusu olan hareket ve sükün ilkelerini kabul eder.

Burada ilimler sınıflandırılmasının incelenmesindeki amaç bu tür çalışmaların ait olduğu düşünce yapısında bilgi ve bilimlerin epistemolojik metodlarının yanı sıra hangi bilim disiplininin diğerlerinden daha önemli olduğunu görmektir. Ayrıca ilimler tasnifinde bir ilmin kendisi, konuları, sınırları, alt dalları, diğer bilimlerle olan ilişkisi, bilimin bütünü, parçaları ve bilimlerin kendi içindeki sıralamaları gibi veriler yer alır (Altaş, 2022, s. 32). Çünkü düşünürler tarafından kurgulanan bilim tasnifleri, düşünürlerin ait oldukları ya da ürettikleri paradigma çerçevesinde bilim disiplinlerinin hangilerinin diğerlerinden daha önemli olduğunu belirlemektir (Türker, 2011, s. 534). İslam düşüncesinde bu tarz bilim tasnifleri, akıl-vahiy veya din-felsefe ilişkisinin tertip edilmesi amacıyla gütmektedir. Bir başka deyişle din-felsefe ilişkisinin temel sorularından olan varlık hakkında kuşatıcı ve kesin bilginin yani metafizik bilgisinin hangi yollarla elde edileceği araştırılmaktadır (Türker, 2011, s. 534). İslam dünyasında ise ilimler basite indirgenirse hem bu dünya hayatında varlık olmak üzere etrafta var olan ve gerçekleşen şeyleri öğrenme/anlamlandırma amacını taşıdığı gibi öte dünya kurtuluşu gibi dini misyonlar ve metafizik unsurları bilme ve anlamlandırma amacını taşımaktadır. Doğal olarak İslam düşüncesinde ve bu çerçevede işleyen bilim alanlarında Kur'an ve sünnet esaslarını inceleyen şer'î disiplinler ile daha önce de var olmuş ve İslam kültüründe de icrasına ve üretimine devam eden dünyevi bilim disiplinleri İslam bilimler tasnifinin iki ana kolunu oluşturmaktadır. Haliyle İslam literatüründe ilimler tasnifi, ya Farâbî, İhvân-ı Safâ, İbn Sinâ ve İbnü'l-Ekfânî gibi felsefecilerin teşebbüsüyle *aklî* veya *hakîkî* ilimler merkezinde ya da İbn Hazm, Gazzâlî ve İbn Haldûn gibi alimlerin teşebbüsüyle *şer'î* ilimler merkezinde inşa edilmiştir. Osmanlılarda ise bazen özellikle Taşköprülüzâde'nin teşebbüsüyle bu iki gelenek tek potada birleştirilmeye çalışılmış ya da Saçaklızâde'nin dini ilimler merkezli tasnifi örneğinde olduğu gibi bu iki gelenekten birisi ayrı ayrı devam etmiştir (Apaydın, 2018, s. 197). Bitkileri araştırma ve anlamlandırmayı amaçlayan ilim veya ilimlerin, dini ilimler dışında konumlandırılması hasebiyle bu çalışmada akli/dünyevi/hikemî ilim dallarının tasniflerine daha çok odaklanılacaktır.

2. Osmanlı Öncesi Bilim Tasnifleri

Osmanlıların nazarında bitkilere dair malumatın ve araştırmaların önemi, bu alanı inceleyen disiplinlerin ilimler tasnifindeki konumlandırmasıyla görülebilir. Nitekim ilimler tasnifi, içinde bulunduğu bilimsel

kültüre dair fikir veren basit bir kılavuz ya da harita işlevindedir. Osmanlılara değinmeden önce botanik bilimi ve bitkilere odaklanan diğer disiplinlerin önceki dönemlerde ne şekilde konumlandığı ve tanımlandığına kısaca göz atmak gerekir.

Aristoteles ve takipçileri bilimleri üç ana grupta toplamıştır: teorik bilimler, pratik bilimler ve üretici bilimler. Teorik bilimler ilk felsefe ya da metafizik adıyla matematik ve fizik gibi doğa bilim ve düşüncesini de kapsayan bilim disiplinlerini oluşturur. Doğa ve doğanın içinde olan varlıkları (canlılar da dahil) fizik bilimi ve doğa felsefesi disiplini içerisinde incelemiştir. Ayrıca Aristo botanik, biyoloji gibi bazı bilim dallarını da yine doğa felsefesi çatısı altında “özel bilimler” olarak saymaktadır (Shields, 2020). Yine de bugün biyoloji biliminin sorduğu soruların bir kısmı, hem o dönemde Rönesans’a kadar Batı düşüncesinde hem de İslam Orta Çağ’ında ve erken modern dönemin sonuna kadar Osmanlılarda fizik biliminin gündeminde olmuş ancak ayrı bir disiplin olarak telakki edilmemiştir. Zaten müstakil bir bilim dalı olması geciken biyoloji ve onun konuları bilimler tasnifinde XIX. yüzyıla kadar fizik ve doğa felsefesi problemleri içindedir. Bu nedenle aşağıda incelenen bilimler tasniflerinde bitkilerin fizyonomisi, türleri ve çeşitliliğine odaklanan bilim disiplinleri incelenirken bağımsız “biyoloji” adıyla bilim disiplininin yer almayışının sebebi budur.

İslam düşünce literatüründe tam anlamıyla bilimler tasnifi Farâbî ile başlamıştır (Türker, 2011, s. 542). Farâbî, akli ve dinî ilimler ayrımı yapmadan tüm ilimleri teori ve pratik üst başlığı altında gruplandırır ve teorik ilimler içine doğa felsefesi, metafizik ve matematik gibi dalları yerleştirirken pratiklerin içine ahlak, siyaset, kelim ve fıkıh gibi dalları eklemiştir (Türker, 2011, s. 542). Ayrıca bütün bilimler tasnifi eserlerinde görüldüğü gibi Farâbî de ilimlerin her birinin bütününe *cümle* ve o bütünün parçalarına *cüz’* demektedir. İlimlerin tanımını, neleri araştırdığını ve bölümlerinin ne olduğunu belirtmek için telif ettiğini belirttiği *İhsâi’l-’ulûm* adlı eserinde Farâbî, ilimleri beş grupta toplar ve burada inceleyeceğimiz bitkilerle inceleyeceğimiz dallar dördüncü grupta yani “tabiat ilmi” başlığı altına yerleştirir. Tabiatteki cisim ve varlıkları ve onlardan olan arazları inceleyen tabiat ilmi, cisimleri suni ve tabii olarak ikiye taksim eder. Suni cisimler insan eliyle tabii cisimlerden üretilmiş cam, kılıç ve sedir gibi şeylerdir. Tabii cisimler ise gök ve yer ve bu ikisinin arasında yer alıp insan iradesi olmaksızın var olanlardır (Farabi, 1990, s. 111). Tabii cisimlerin bir kısmı *basit* (yalındır yani kendisinden başka cisimlerin varlığından olmayan) ve bir kısmı da *mürekkebtir* (katışıktır yani varlığı kendisinden başka cisimlerin/unsurların terkiibinden olanlardır). Hayvan ve bitkiler bu tanıma göre mürekkebtir çünkü bu iki varlığın içinde basit cisimlerin en az ikisi birlikte yer almıştır. Bu ilim, cisimlerin maddesini, biçimini, yapıcısını ve bu cismin kendisi için var olduğu gayeyi bildirir (Farabi, 1990, s. 117). Farâbî, içinde bitki-biliminin de olduğu tabiat ilimlerinin bölümlerinin sekiz adet olduğunu belirtir. Farâbî *Bitki Kitabı* (Kitâbü’n-nebât) adını verdiği bu dalın amacını bitki türlerinde müşterek olan ya da her bir türün kendisine has olan şeylerini araştırmak olarak tanımlamıştır. Ayrıca bu alan, mürekkep cisimler hakkında araştırma yapılan iki alandan birisidir ve diğeri de *Hayvanlar Kitabı* (Kitâbü’l-hayavân)dır (Farabi, 1990, s. 120).

Abdurrahman Bistâmî’nin (ö. 857/1453) telif ettiği *el-Fevâihü’l-miskeyye fi’l-fevâihü’l-mekkeyye* adlı ansiklopedik eseriyle Osmanlıların gündemine giren (Kaya V. , 2016, s. 197-99) İhvân-ı Safâ, bilimleri ‘ilmü’l-lisân (veya riyâziyye), ulümü’ş-şer’iyyetü’l-vaz’iyye ve felsefetü’l-hakikiyye olarak üç grupta toplamıştır. İlki mantık, edebiyat, lügat, hesap, kimya, hiyel gibi ilim dallarını, ikincisi fıkıh, sünnet, ahkam, tasavvuf ve te’vilü’l-menâmât gibi ilim dallarını toplamıştır. Üçüncüsü olan felsefe ise riyâziyyât (matematik), mantukiyyât (mantık), tabi’iyyât (fizik), ilâhiyyât (metafizik) dört ana koldan oluşmaktadır (de Callatay, 2003, s. 4). İhvân-ı Safâ’nın felsefi ilimlere mantık kolunu da ekleyerek Aristoteles’in matematik, fizik ve metafizik üçlemesinden farklı bir sistem kurmuştur (de Callatay, 2003, s. 5). Ancak İhvân-ı Safâ, ilimleri tasnif ederken Pisagor felsefesinin etkisinde olduğunu da belirtmektedir. Pisagorcu felsefe Aristotelesçi felsefenin vazettiği gibi mantık ve mantığa dayalı kanıtlarla değil matematik ve bu dallara dayalı kanıtlarla açıklamalara yönelik delil getirmeyi gerekli kılar (Durusoy, 2012, s. 33).

İbn Sinâ’nın ilimler tasnifinde de Aristo’nun izleri aşikâr görünmektedir. Felsefeyi teorik bir disiplin olarak addeden İbn Sinâ’ya göre felsefe, var olan her şeyin özü itibarıyla ne durumda olduğu, ne olduğu ve kendi eylemiyle elde etmek durumunda olduğu şeyler hakkında kuşatıcı bilgiler sunar. Kişiyi yetkinleştiren ve öte dünya mutluluğuna hazırlayan felsefe iki kısımdır: teorik felsefe ve pratik felsefe (Kaya M. C., 2020, s. 25-26). Bu taksim, hemen her İslam düşünürünün bilimler tasnifi kurgusunun ana omurgasını

oluşturmaktadır. Teorik felsefe İbn Sînâ'ya göre insan fiilleri dışında var olmuş varlıkların mahiyeti ve durumunu inceler. Teorik felsefenin kollarını alttan üste doğru sırasıyla doğa bilimi (fizik/'ilmu't-tabi'), matematik bilimi ('ilmü'r-riyâzî) ve metafizik ('ilmü'l-ilâhî) olarak tasnif eder (Kaya M. C., 2020, s. 27). Teorik felsefe; i) varlıkları veya tanımları (cisimler) ve bunların hareketlilik, durağanlık, oluş, bozulmuş ve devinim gibi durumlarını incelediği, ii) varlıkları madde ve hareketle ilişkili ama tanımları ise madde ve hareketle ilişkili olmayan varlıkları (kare, kök ve sayılar gibi) incelediği ve iii) ne varlıklarıyla ne de tanımlarıyla maddeye ve/veya harekete muhtaç olan varlıkları (Tanrı gibi) incelediği için üç kısma ayrılmıştır (Kaya M. C., 2020, s. 26). Bu üç kol da araştırdığı ve incelediği konular nispetinde kendi aralarında hiyerarşik tertibe tabi tutulmuş ve cisimleri inceleyen tabiiyyat bu üç kolun altta yer alanı olurken matematiksel konulara odaklanan riyâziyyat ortada ve metafizik varlıkları ve konuları inceleyen ilâhiyat ise üstte konumlandırılmıştır. Çünkü İbn Sînâ'ya göre varlık en genel kavramdır. En genel kavram olan varlık tanımlanamaz. Varlığı zorunlu, mümkün ve mümteni şeklinde üçlü bir tasnife tabi tutan İbn Sînâ'ya göre Tanrı zorunlu varlıktır. Zorunlu varlık, varlık bakımından bütün varlıkları önceler. Ayrıca zorunlu varlık olan Tanrı, bir ve tektir. Varlığı varlık olmak bakımından inceleyen metafizik tüm ilimlerin *keüllisidir*. Çünkü varlık en genel kavramdır. O halde metafiziğin diğer ilimlere nispeti metafiziğin tümel disiplin olduğudur. Bu bakımdan diğer ilimlerin hepsine ilke verir. Riyâziyyat ise yani geometri ve matematik konuları tanım olarak doğadan ayrı olmasa da varlık olarak doğada mevcut değildir ve varlıkları zihinde olsa da tanımlarının açıklanması hususunda doğaya muhtaç olduğu ve bu nedenle metafizik kadar genel olmadığı için ikinci sırayı alır. Ardından doğayı inceleyen tabiiyyatın gelmesi de bu öncelik-sonralık hiyerarşisinin neticesidir (Altaş, Bilimlerin Sayısını Çoğaltmak: Bilimler Tasnifinin Mantıkî/Burhanî Temelleri ve Bilimlerin Birbirinden Ayrışması, 2022, s. 38-40). İlimlerin üst ve alt, genel ve özel, bütün ve parça ya da asıl ve ferî olarak tertip edilen hiyerarşik konularını tartışmak bu çalışmanın kapsamında olmamakla birlikte gerek incelenen konular noktasında gerekse epistemolojik farklılıklarının dikkate alınması neticesinde kurgulanan bu hiyerarşik tertip, Greko-Arap ilimler tasnifinin alametifarikasını oluşturmuştur. İlimlerin taksim edilmesindeki bu sistemi göz önüne alırsak bitki-biliminin neden müstakil olmadığı sorusunun cevabı da çıkmaktadır. Asıl ve ferî ilimler tertibine göre fizik / doğa bilimi ('ilm-i tabi') konu olarak doğal cisimleri genel olarak incelediği için asıl bilimi temsil ederken bitki-bilimi (*ilm-i nebat*) ise bu doğal cisimlerden bir parçayı (furu') yani sadece bitkileri incelediği için fiziğin altında ferî bilim dalı olmaktadır. Hatta bitkilerin filizlenmesi ve yetişmesi gibi konuları inceleyen ziraat bilimi (felaha) ise, bitki-biliminin altında ferî bilim olmaktadır (Altaş, Bilimlerin Sayısını Çoğaltmak: Bilimler Tasnifinin Mantıkî/Burhanî Temelleri ve Bilimlerin Birbirinden Ayrışması, 2022, s. 48). Yahut fizik yine tanım açısından doğayı bütün olarak ele aldığı ve bu sebeple geneli incelediği için genel bilim olurken bitki-bilimi de bütünü yani doğanın bir parçası olan bitkileri incelediği için özel bilim olarak da nitelendirilebilir (Altaş, Bilimlerin Sayısını Çoğaltmak: Bilimler Tasnifinin Mantıkî/Burhanî Temelleri ve Bilimlerin Birbirinden Ayrışması, 2022, s. 45). Bu husus dikkate alındığında musannıfın kurguladığı ilimler tasnifinde tanım ve konulara dair sistemleştirdiği bilgi ve bilim tanımları ve kriterleri, bitki-biliminin bu tür hiyerarşideki konumunun ya da bu hiyerarşide olmayışının nedenini ortaya koyar.

Fizik disiplini tanımlanırken doğayı, doğaya ait olanı, etkilerini, hareketlerini ve yapılarını inceleme misyonunu haiz görür. Ona göre doğa bilgini, cisimleri madde (heyula) ve biçim (suret) yönüyle incelemeli ve cisimlerin etkin (fâil) ilkesi gereği suretini madde haline getirip doğal hale getiren ve ereksel (gâi) ilkesi gereği suretin maddede doğallaştığı durumları incelemelidir (İbn Sina, 2004, s. 35). Bu minvalde bu çalışma sürecinde bitkilerin varlığı ve araştırılmasının motivasyonu, bitkilerin sadece var olması değil daha çok o bitkilerin doğal açıdan ontolojik gerekliliği düşüncesiyle kaim olmuştur. Aristo'da olduğu gibi İbn Sînâ da kendisinden hareketli ve duran cisimleri "doğal/tabii" kabul etmiş ve bitkisel nefis gereği dal, budak salarak enine boyuna büyüme ve belli müddet sonra büyüme hareketinin durması gibi özelliği sayesinde bitkileri de "doğal/tabii" cisim olarak kabul etmiştir (İbn Sina, 2004, s. 35). Osmanlı ilimler tasnifini şekillendirenlerden birisi de Fahreddin er-Râzî'dir (ö. 606/1210). Er-Razi de felsefeyi teorik ve pratik olarak iki kola ayırmakta ve teorik felsefeyi yukarıdakiler gibi fizik, matematik ve metafizik olarak üç dala bölmektedir (Altaş, 2019, s. 106). Er-Râzî, konularından bazıları bitkileri araştırmak ve incelemek olan tıp, havâss ilimleri, filâha, saydane gibi -aşağıda Mehmed Şah Fenârî'de de göreceğimiz gibi- fizik ilimlerinin fûru kolları olarak konumlandırmıştır (Altaş, 2019, s. 108). Tıp ilminde meyve ve sebze tüketimi ve

hıfzıssihha konularının araştırıldığını belirten er-Rāzī, fılāha ilminde bazı bitkilerin (üzüm gibi) yetiştirilmesi, saydane ilminin ise bazı bitkilerin deva olarak kullanımı gibi hususlara değindiğini belirtmektedir (Altaş, 2019, s. 126-30).

Bir diğer felsefi ilimler tasnifi, İbnü'l-Ekfānī (ö. 749/1348) tarafından tesis edilmiş ve bu sistem Osmanlı literatüründe önemli izler bırakmıştır. Gerek Taşköprülüzâde gerekse Kâtip Çelebi gibi alimler, İbnü'l-Ekfānī'nin *İrşādü'l-kāsıd ilā esne'l-makāsıd* adlı hem İslam bilim tarihi ve bu bilim dallarının bibliyografyasını hem de ilimler tasnifi sistemlerini ihtiva eden bu eserden çokça faydalanmışlardır (Fazlıoğlu İ. , 2000). İbnü'l-Ekfānī de Aristo-Farābî-İbn Sīnā çizgisinde devam ederek ilimleri nazari ve ameli olarak taksim etmiştir. Müellife göre, on *asli* ilim vardır ve nazari olan mantık, metafizik, fizik, geometri, aritmetik, astronomi, musiki; ameli olanlar ise siyaset, ahlāk, tedbīrül-menzydır (Fazlıoğlu İ. , 2000).

3. Osmanlı Literatüründeki Bilim Tasnifleri

Osmanlı ilim musannifleri içinde de önceki dönemlerde olduğu gibi ortak bir bilim tasnifi mevcut değildir. Bu farklılık, -basite indirgenecek olursa- tasnifi yapan müellifin ilgi gösterdiği veya önem verdiği bilim disiplinlerinin etkisine göre şekillendiği gibi ait olduğu ekolün genel prensip ve dinamiklerine göre de oluşmuştur. Nitekim Abdurrahman Bistāmī, sayısız ilim olduğunu belirtip eserinde 145 kadar ilmin tanımını yaparken Kâtip Çelebi de sayısız ilim dallarının olduğunu belirtmiştir. Nitekim musanniflerin ilim tanımı ve bu tanımlama içinde ortaya koyduğu misyon ve tahditler tasnif edilen ilimlerin adetini de bilvesile tayin etmişlerdir. Yine de bu ilim sayısının çokluğu nispetinde gerek “ilim” adıyla gerekse Aristoteles’in etkisiyle “kitāb” adıyla olursa olsun bitkileri araştıran bir bilim alanının bazı tasniflerde yer almadığı görülmektedir. Bu noktada bir husustan daha bahsedilmesi gerekir ki İslam literatüründe ilimler tasnifi çalışmaları, daha çok felsefi ilimlerin tanımı, tasnifi ve hiyerarşisine ağırlık vermiştir çünkü dini ilimlerin kendi içinde tanımı ve hiyerarşik pozisyonları genellikle net ve hemen her zaman ve her zeminde benzer durumda olmuştur. Ancak felsefi ilimler için bu tür çalışmaların yapılması, hem felsefi ilimlerin soru ve ilkelerinin tespiti, tanımı ve meşru zemininin tesisi hem de bu ilimlerin dini ilimlerle olan ilişkisinin belirlenmesi amacını taşımaktadır (Türker, 2011, s. 67).

Osmanlıların bitkilere odaklanan bilim disiplinlerini nasıl yorumladığına baktığımızda evvela Çelebi Mehmed dönemi âlimlerinden Abdülvāsi Çelebi'nin (ö. 817/1414-15'ten sonra) telif ettiği mesnevi türünden bir eser olan *Halilnâme*'de *ilm-i nebātın* bahsedilmekte ve onu fizik ilminin altındaki bilim dallarından ilm-i sema, ecsām-ı basita, erkân-ı anāsır, ilm-i esbab-ı havadis, ilm-i havadis, ilm-i hayvan, ilm-i nefis ile birlikte saymaktadır (Abdülvasi Çelebi, 1996, s. 347-50). Abdülvāsi'nin bu tasnifi, Greko-Arap bilimler hiyerarşisiyle paralellik göstermektedir.

II. Murad dönemi alimlerinden olan ve bilimler tasnifini İhvān-ı Safā'nın sistemi üzerinde kurgulayan Abdurrahman Bistāmī (ö. 857/1453) de botaniği, felsefi bilimler altında incelemiştir (Kaya V. , 2016, s. 199-202). Bütün bilimleri felsefi, riyāzī ve şer'î olarak üç grupta toplayan Bistami, felsefi disiplinleri de kendi içinde riyazīyyāt, tābī'ıyyāt, mantıkiyyāt ve ilāhiyyāt başlıklarına ayırmıştır. Müellif, Aristoteles ve İhvān-ı Safā bilim hiyerarşisi ve tasnifinin paralelinde tābī'ıyyāt başlığı altında *ilm-i nebātın* da içinde olduğu ilim dallarını tanıtmıştır. Abdurrahman Bistāmī, kendi tasnifini bir ağaca benzetmiş ve ağacın köklerini şer'î ve riyāzī ilimler oluştururken gövdesini de felsefi ilimler oluşturmaktadır. Gövdeden neşet eden dallar da matematik, mantık, fizik ve metafiziktir (Kaya V. , 2016, s. 201).

Osmanlı literatüründe ilimler tasnifi noktasında önemli çalışmalar koyan müellifler içinde en meşhuru olan Taşköprülüzâde Ahmed Efendi (ö. 968/1561), bu literatürde oldukça etkili role sahiptir. Nitekim ilimler tasnifi sisteminin '*ilmu tekāsımı'l-ülüm*' adıyla ayrı bir ilim dalı olduğunu da ilk ortaya koyan ve bunu da sistemleştiren de yine Taşköprülüzâde'dir (Fazlıoğlu Ş. , 2019). Nitekim burada yaptığı sistemleştirme yukarıda bahsedildiği gibi konu olarak külli (genel) konudan cüz'i (özel) konulara göre tertip edildiğinde ilimlerin hiyerarşisi de tanzim edilebilir (Fazlıoğlu Ş. , 2019, s. 53). Taşköprülüzâde, bilimler tasnifi için dört eser telif etmiş ve bu eserlerden *er-Risāletü'l-cāmia li vasfi'l-ülümü'n-nāfi'a* dinî tasnif geleneğini esas alırken; *Miştābu's-sa'ade ve misbābu's-siyāde*, *es-Sa'adetü'l-fāhira* ve *el-Medīnetü'l-ülüm* ise felsefi tasnif geleneğini esas almıştır (Tülüce, 2021, s. 546). Müellif bu eserlerde felsefi ilimleri tanıtırken İbnü'l-Ekfānī'nin tanımlamalarından yararlanmışır (Tülüce, 2021, s. 545). Kâtip Çelebi'nin “diğer taksimlerden daha

güzeldir” diye anlattığı (Katip Çelebi, 2016, s. 23) *Miftābu's-sa'âde*'nin oğlu Taşköprülüzâde Kemâleddin Mehmed Efendi (ö. 1030/1621) tarafından *Mevzu'atü'l-'ulüm* adlı ilaveli tercümesi yapılmıştır. Taşköprülüzâde'nin tasnifine göre, bitkilerle ilgilenen ilim dallarını *ilm-i tabi*' (fizik) üst başlığı altında incelemiştir. Ona göre fiziğin alt ilim dallarından tıp ve ziraat ilminin (felaha) yanı sıra *ilm-i nebât* da yer almaktadır (Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, 2011, s. 296). Taşköprülüzâde *ilm-i nebât*'ın tanımını ve amacını açıklarken bu ilimde bitkilerin cinslerinin özelliklerinden ve *acâyib* hallerinden, inceliklerinden, fayda ve zararlarından bahsedildiğini belirtmektedir. Yazara göre bu bilim dalının faydası ve menfaati, bu bitkilerden tedavi edinmektir. Taşköprülüzâde'nin bu açıklaması, aslında Osmanlı'da bitki biliminin misyonunun, konu ve problemlerinin genel tanımı ve işlevini belirlemektedir. Zaten aşağıda açıklanacağı üzere bitkilere temas eden hemen her alan tıp disiplininin şemsiyesi altına girmiştir. Yazarın bitkilerin bazı özellikleri de tıp kitapları münderecatında bulunduğu vurgusu yine bitkilere dair malumatın misyonunu vurgulamaktadır. Taşköprülüzâde bu alanda önemli isimler arasında İbn Baytâr'ı zikretmekte ve bu sahada bitkilere dair önemli tasnifleri olduğunu belirtmektedir. İbn Baytâr'dan sonra bahsettiği diğer bir bilgin de İbn Kebir'dir ve onun *Mā lâ yes'at-tabib*¹ kitabının hepsinden geniş ve toplu olduğunu ve bu alanda bu kitaptan daha faydalısının olmadığını iddia etmektedir (Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, 2011, s. 301).

Taşköprülüzâde'ye göre, bitkilere dair bir diğer bilim dalı da *felaha* yani tarım ve ziraat ilmidir. Taşköprülüzâde bu ilmin odaklandığı noktalardan birisinin bitkinin tohumdan olgunlaşmasına kadarki süreci incelemesi olduğunu belirtir. Bu ilmin faydası hububat ve meyveleri daha iyi, daha temiz yapmak ve bunlardan daha çok verim elde etmek olduğunu belirtir. Bu ilmi öğrenmenin faydalı olduğunu çünkü insanın temel yaşam ihtiyacına hitap ettiğini hatta felaha isminin felahattan geldiğini düşünmektedir. Hatta felaha ilminin bir esprisi de meyve veya sebze vakitsiz yetiştirip takdim etmek, ilaç olarak kullanmak, ağaçları birbiri ile aşilayarak bambaşka meyveler elde etmek gibi benzeri faaliyetleri de içermesidir (Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, 2011, s. 301-02).

Taşköprülüzâde'nin çağdaşı Kınalızâde Ali Efendi de (ö. 979/1572) *Ablâk-ı Alâ'*'nin mukaddimesinde yer verdiği ilimler tasnifi içinde felsefeyi (mutlak hikmet) nazari (teorik) ve amelî (uygulamalı) olarak ikiye taksim etmiştir. Teorik felsefe (hikmet-i nazariyye) “...*kudret ü irademiz medhâli olmayan mevcudât-ı bâriciyyeden bahs eder...*” yani insan müdahalesi olmadan var olan varlıkları incelediği için bu alan araştırma (bahs) ve gözlem (nazar) ile yapılan disiplinlerdir (Kınalızâde Ali Efendi, 2014, s. 71). Amelî felsefe (hikmet-i amelîyye) ise insan müdahalesi neticesinde var olanlarla ilgilendiği için uygulamalı ilimler olmuştur (Kınalızâde Ali Efendi, 2014, s. 72). Felsefi ilimleri ve altındaki dalları incelerken hiyerarşi oluşturan Kınalızâde, maddeyi araştırdığı için gerek zihinde gerekse dışarıda maddeye muhtaç olan ‘*ilm-i tabi*’yi de Greko-Arap geleneğe uygun olarak *ilm-i esfel* (en alttaki ilim) olarak tanımlayıp yerleştirmiştir (Kınalızâde Ali Efendi, 2014, s. 78). Ancak müellif eserinin mukaddimesinde özetle bahsettiği ilim dalları içinde bitkileri araştırmaya mahsus bir ilimden bahsetmemektedir.

XVIII. yüzyılda telif edilmiş ve Osmanlı ilmi panoramasını sunan *Kevâkib-i Seb'a* adlı eserde yedi gezegen (kevkeb) ile temsil edilen bilim disiplinlerinden dördüncü *kevkebe* yer alan “mücerred re'y ve müktezâ-yı akl” çerçevesinde nesnelere ve ona yakın olanları araştırıp öğrenmeyi amaçlayan felsefi ilimler (‘ulüm-i hikemiyye), *ilm-i ilâhi*, *ilm-i ri'yâzi* ve *ilm-i tabi* olarak üç ana kümeye ayrılmaktadır. Greko-Arabik bilimler tasnifi ve hiyerarşisinin bu döneme kadar halen etkisini sürdürdüğünü gösteren bu tasnife göre *ilm-i tabi*'nin altında yer alan *ilm-i nebât* “*havass-ı nev'-i nebatdan ve eşkâlinden ve 'acâyibinden ve menâfi' ve mazârından bahseder bir 'ilmdir*” şeklinde tanımlanmıştır (İhsanoğlu, 2022, s. 100-102).

Osmanlı ilimler tasnifinde bazı müellifler *ilm-i nebât* ayrı bir başlık altında inceleyip bilimler tasnifine yerleştirmişken bazıları ya hiç bahsetmemekte ya da tıp ve ziraat başlıkları altında incelemektedir. Osmanlı alimi ve devlet adamı Mehmed Şah el-Fenârî (ö. 1435), 1424 tarihli *Enmuzeccü'l-'ulüm* adlı eserinde ziraat bilimini (filâha) tanıttığı bilimlere dahil eder. Bu ilmin tanımını “ilk çıkışından iyice olgunlaşmasına kadar bitkinin nasıl yetiştirileceğini bildiren ilim” şeklinde yapar. Bunun haricinde buğday ve üzümün ziraatı ve ıslahı da bu ilmin konularındandır (Çiçek, 2019, s. 267). Ayrıca müellif, varlıkların özelliklerinin (havâss) bir

¹ Yusuf İbn İsmâ'il İbn al-Kutubî (14. yy) İbn Kebir adlı Abbasi hekiminin *el-Cem'u'l-Bağdâdi* adlı ilaç tarifleri ve bitkilerden bahsedilen eserine atıf yapılmıştır. *Keşfü'z-ze'înun*'da bu eser hakkında yazarının İbn Kebir olarak maruf olduğu, Baytâr'ın *el-Müfredat*'ını özetlediği İbn Baytâr'ın eklediği bitkileri eklediği ve bu kitabın açıklamalı çevirisinin de Sultan III. Murad'a sunulduğu yazılmıştır. (Çelebi, 2016, s. 1256)

kısımının bilinmediği ve bu bilinmeyenleri araştırmaya mahsus ilimler olduğundan bahsetmektedir. Nitekim hayvanların özelliklerini araştıran ilme *havāss'ül-bayvanāt*, taşların özelliklerini araştıran *havāss'ül-abcār* olarak adanmıştır (Çiçek, 2019, s. 268). *Havāss'ül-eşcār* adını verdiği bir başka *havāss* ilmi de bitkilerin özellikleri, şekilleri ve bilinmeyen yönlerini zarar ve faydalarından bahseden ilim olarak tanımlar (Molla, 2005, s. 269). Müellifin bu tanımını yukarıda *ilm-i nebāt* için yapılan tanımlamalarla paralellik teşkil etmektedir. Bunun haricinde *saydane* ilminden bahseden Fenārî onun da deva amacıyla kullanılan bitkilerin faydaları ve ilaç yapımında nasıl kullanılacağı gibi konulara da değindiğini belirtmektedir (Çiçek, 2019, s. 267). Fenārî tıp dahil yukarıda bahsedilen bütün ilimleri fizik ilminin ferî kolları olarak konumlandırmıştır ve bu sistem, Fahreddin er-Rāzî'nin modelinin genişletilmiş halini andırmaktadır (Çiçek, 2019, s. 273). Haliyle Fahr er-Rāzî'nin sistemi sadece Fenārî'nin tasnifini değil diğer bazı Osmanlı müelliflerinin ilim taksimlerini etkilemiştir. XVII. yüzyıl müelliflerinden Sadreddinzāde Mehmed Emin Şirvānî'nin (ö. 1036/1627) Sultan I. Ahmed'e takdim ettiği *el-Fevāidü'l-Hākāniyye* adlı bilimler tasnifi eserinde akli ilimler başlığı altında bitkiler tıp ilmi başlığı altında sadece diyet ve gıda tüketimi konularında ele alınmış ve bitkileri inceleyen müstakil bir ilimden bahsedilmemiştir (Sadreddinzāde Mehmed Emin Şirvānî, 2019, s. 560-62). İlimler tasnifi çalışmalarında Osmanlı literatüründe öncü isimlerden Saçaklızāde Mehmed Efendi (ö. 1145/1732) bitkilerin felsefe konularından dördüncüsü olan tabi'yyat başlığının altında incelendiğini belirtmekte ve hemen arkasında tabi'yyatın bazı konularının bu alanlarda yetkin biriyle mütalaa yapılmadan araştırılmasının talebeler için riskli olacağı uyarısını yapmıştır (Saçaklızade Mehmed Efendi, 2009, s. 253).

Burada çok değinilmese de *enmüzece* türü de Osmanlı literatüründe yaygındır (Arıcı, 2019, s. 13-61). Bu literatür geleneği, daha çok bilimlerin tanımı ve ilgilendiği meseleler ekseninde olmakta ve diğerlerine nazaran daha küçük çaplı eserler mahiyetindedir. Bunların içinden en meşhuru Nev'î'nin (ö. 1007/1599) *Netāyicü'l-fünün*'dur. Bu eser her ne kadar hikemi (felsefi) ilimleri önemsemiş olsa da konu anlamında bitkileri inceleyen bir bilim dalından bahsetmemektedir. Ancak müellif *felāha* ilminden kısaca bahsetmekte ama tanıttığı diğer ilim dalları gibi tafsilata girmemiştir (Tekin, 2023, s. 60). İlimleri önemlerine göre sıralayan Nev'î'nin *felāha* ilmini on dört ilim içinden on ikinci sırada sayması ve eserinde diğerleri kadar yer tutmayan bu ilmin ve diğer bitki-bilimlerinin Osmanlıların ilmi literatüründeki konumunu gösterir niteliktedir.

Hülasa Osmanlılar bilim tasnifinde bitkileri inceleyen disiplinleri, Greko-Arap çizginin paralelinde ağırlıklı olarak fizik üst başlığının altına yerleştirmiştir. Bazı müelliflerin bilimler tasnifinde bitki-biliminin yer almaması bu alanın önemsizliğinden çok felsefi disiplinlerde Antik Yunan ve Orta Çağ İslam düşünürlerinin ürettiği teorik açıklamaların o dönemlerde aktarımıyla yetinmiş olmaları sonucunu çıkarır. Osmanlılar nezdinde tıp bilimi daha önemlidir. Bitkilere yönelik araştırmalar da bu bilim disiplininin ihtiyacına ve ilkelerine göre gelişmektedir. Bu durumda *ilm-i nebātın* yukarıda bahsedilen bilimler tasnifinde diğer ilimler kadar tafsilatlı tanıtılmaması, Osmanlıların bitkileri araştırmaya yönelik motivasyonunun salt bilgi edinmekten çok pragmatik fayda amacını gütmesi ve bu nedenle tıp disiplininin içinde incelenmesinden ötürüdür. Dini ilimler kadar öğrenilmesi gereken ilimlerden sayılan tıp ilmi, bu imtiyazını korurken o dönemin tedavi unsurlarının başında gelen bitkilerin vasıfları, bitki çeşitliliği bilgisi ve bunların araştırılması tıp ilminin itibarına paralellik teşkil etmesi gayet tabiidir.

4. Sonuç

Osmanlı klasik dönemi literatüründe bitkilere yönelik ayrı bir bilim dalının oluşmamasının cevabı bu ilim taksim ve tasniflerinde az çok anlaşılmaktadır. Ancak burada sorulması gereken soru şudur: Osmanlılar bitkilerle ilgili malumatı nereden öğreniyorlardı? Orta Çağ İslam literatüründe bitkilere yönelik geniş külliyatlar üretilmiştir. Osmanlılar ise Dioskorides'in *Kitabü'l-Haşāyış*, İbn Baytār'ın *Kitabü'l-Cami*' ve İbn Avvām'ın *Kitabü'l-Filāha*'sı başta olmak üzere birçok eseri takip etmiş ve bir kısmını da Türkçeye çevirmişlerdir (Kutluer, 2000). Ancak yukarıda bazı örneklerde görüldüğü gibi Osmanlılar *ilm-i nebāt* yerine bitkileri tarım veya tıp ilminin konularında buluyorlardı. Zaten bu noktada daha önce de bahsedildiği gibi bitkilerin var olma gayesi ağırlıklı olarak hayvan ve insanlar için gıda ve deva olmasıdır. Osmanlıların bu dönemde birçok alanda daha az felsefi ama daha çok pratik olmasından ötürü bitki-biliminden daha ziyade ziraat ve tıp ilimleri çerçevesinde bitkileri araştırmayı ve öğrenmeyi amaçladığı sonucu ortaya çıkmaktadır (Küçük, 2020, s. 3). Nitekim bitkiler özelinde genel olarak doğa felsefesi çatısı için salt bilgi edinme eylemi

ve bunun için gerekli teorik altyapı oluşturma o dönem Osmanlılar için yaygın bir faaliyet değildir (Demir, 2018, s. 263).

Osmanlılar için bitkilerin var oluş nedeninin gıda ve deva işlevini haiz olması demiştik. Birçok Osmanlı müellifi gibi Evliya Çelebi'nin ifadesiyle bitkilerin var oluş nedeni tıbbi fayda amacı taşımaktaydı: “*Cenâb-ı İzzet ne kadar nebâtât halk etdi ise cümlesi lisânlarıyla "Ben falân derde devâyım" deyü Hazret-i Lokmân'a söylerler idi.*” (Evliya Çelebi, 1996, s. 309) Hatta II. Mehmed ve II. Bayezid dönemi saray kütüphane kataloglarında yer alan felâha kitapları tıp ilminin altında listelenmiştir (Shopov, 2019, s. 557). Bu durumda Osmanlı literatüründe bitkilerle ilgili merak ettiği malumatı en yoğun bulacağı eserler tabii olarak edviye-i müfrede ya da akrâbâdîn külliyyatıdır. Bitkiler de o dönemde gerek hıfzıssıhha amacıyla gerek birçok hastalığın tedavisinde ilaç/deva olarak toplumun gündemindeydi (Mossensohn, 2019, s. 97). Bütün bunları düşündüğümüzde Osmanlıların tıp ilmi altında incelemeyi yeterli gördüğü bitkilerin pratik faydasını öncelendiği ve teorik konulara daha fazla önem vermediği anlaşılmaktadır. Hatta tıp ilmi çatısı altında bile bitkilerin deva alanında kullanımına dair teorik çalışma ve tartışma da fazla değildir (Aydın, 2005, s. 313). Bu sonuçlardan yola çıkarak fızığın altında incelenen bitki-biliminin teorik açıdan gelişmemesinin nedeni sadece fizik ilminin felsefe ile olan iltisakından ötürü değildir. Yine de fizik alanında Osmanlıların çok fazla eser üretmediği o dönemin müellifleri tarafından da dile getirilmiştir. Hatta Yirmisekiz Mehmed Çelebi (ö. 1144/1731), kendi döneminde Osmanlıların tabii ilimlerden uzaklaştığını ve bu nedenle Şehrezurî'ye ait *Şeceratü'l-ilâhiye* adlı eserin “fizik” kısmını çevirme ihtiyacı duyduğunu ve bu çeviri esere *Semeratü's-şecere* adını verdiğini belirtir (Sözen, 1989, s. 40).

Bitkiler bu dönemde gerek tıbbi açıdan en önemli deva ve ilaç işlevini üstlenmekte gerekse günlük gıda tüketiminin tabii olarak merkezinde yer almaktadır. Osmanlı görsel sanatlarında da en fazla tercih edilen unsurlardan birisi de bitkilerdir (Necipoğlu, 2016). Özellikle İstanbul'da iktidar elitleri kendi bahçelerinde zengin bitki ve çiçek çeşitliliğine hususi özenirlerken bir yandan da nakkaşlar icra ettikleri görsel sanatlarında bitki formlarını geliştirmeye çabalıyordu (Necipoğlu, 2016, s. 144). Doğal olarak bitkiler ve ona dair bilgiler, Osmanlı toplumunda günlük hayatta oldukça fazla yer almıştır. Özellikle birçok farklı kültürün iç içe girdiği İstanbul ve çevresinde ticari emtia olarak yaygın bir bitki çeşitliliği ağı mevcutken bunun yanı sıra hastalıkların dalga etkisini gösterdiği bu topraklarda aranılan çare yine bitki çeşitliliği merkezinde olmaktadır. Bitkilere dair tanımlama ve açıklamaların yanı sıra tür ve çeşitlilik bilgisi de okuryazar kitlenin belli bir kısmının aradığı bilgi ve veri olması gayet tabidir. Nitekim İstanbul'da yaşayan ve doğa felsefesine ilgi duyan ve bu çerçevede çalışmalar yapmasına rağmen geriye eser bırakmamış sessiz bir kitlenin var olma ihtimali kesinlikle mevcut olduğu gibi bu kitle, eğitimini medresede almış olsun yahut olmasın doğa felsefesi konularında kendi imkanları dahilinde bu alanda bilgi edinip onları uygulamışlardır (Küçük, 2020, s. 41-42). Evliya Çelebi, seyahatnamesinin İstanbul kısmında özellikle bitkiler ve onların çeşitliliğinden faydalanarak gıda, kozmetik ve ilaç alanı başta olmak üzere ticaret yapan esnaf kollarından bahsettiği kadar bu alandaki çalışmaları takip eden okuryazar ve uygulayıcıları da aktarmaktadır (Evliya Çelebi, 2003, s. 490-535). Peki Osmanlı bilgi üretim ve yayma müesseseleri olan medreselerde *ilm-i nebâtın* konumu nasıldı? Cevat İzgi'ye göre Osmanlı medreselerinin klasik döneminde *ilm-i nebât* bağımsız bir konu olarak müfredatta yer almamıştır. Ancak bu durum ulemanın bu konulara ilgisiz kaldığı anlamına gelmemektedir. Yer yer birçok Osmanlı kütüphanelerinde rastlanan bu konuyla müteallik eserlere bakıldığında bu alanın ulema ve devletin okuryazar kitlesinin kadrajında yer aldığını göstermektedir. *Acâ'bu'l-mablûkât*, *Hidâyetü'l-bikme*, *Kitâbu's-şifâ* gibi eserlerde botanik ilminin temel bilgileri yer almaktadır ve Osmanlı medreseleri bir şekilde bitki-bilimlerine temas etmekteydi. Ancak bitkilerin tıp gibi ilimlerde ana unsur olması, görsel ve edebi sanatlarda da yaygın tercih edilir olmasının yanı sıra günlük hayatta da bu denli yaygın ve yoğun kullanımın aksine Osmanlı ilim taksimlerinde bitkilerin fizyoloji ve ontolojisine dair teorik sorular ve bu soruların cevapları diğer alanlara nispeten daha azdır. Zaten Osmanlı ilmi literatürünün panoramasını teşkil eden bu bilimler tasnifi sistemlerinde de görüldüğü gibi bitkilere dair açıklamalar gözlem ve incelemeye daha çok zihinsel tartışmaların ötesine geçememiştir. Zaten bilimlerin hiyerarşisinde genelden yahut bütünden (külli) özele yahut parçaya (cüz'i) inen tündengelem mantığı, bitkiler cisimlerin içinde bileşik (mürekkeb) olanlardan birisi olarak addedilmiş ayrıca fizikle ilgili açıklama ve soruların bitkiler özelinde de kapsayıcı ve kuşatıcı olacağı düşünülmüştür. Bu alanda özellikle bilim ve düşüncede Batı rüzgarları esmeden önce Osmanlı metinleri, teorik tartışmalardan çok pratik kullanım

alanlarını genişletmeye yönelik anlatı ve tavsiyeler vermektedir. XVI. yüzyılda telif edilmiş, ancak müellifi bilinmeyen ve Edirne’de bahçe kuran ve bitkilerin nasıl yetiştiğini anlatan *Revnak-ı Bustân* eser (Önler, 2000) ve kendi yetiştirdiği özel bitkiler üzerinde gözlem yapan Sakızlı İsa Efendi (Sakızlı İsa Efendi, 2019, s. 681) gibi örnekler yine Osmanlı dünyasında teoriden çok pratiğin öne çıktığını göstermektedir. Bir başka ifadeyle Osmanlıların bitki-bilimi gibi teorik konu ve problemleri olan disipline yönelik ihtiyacın seleflerinin üretimiyle karşılandığını ve bunun yerine pratik ihtiyaçlara yönelik çalışmalara daha çok ağırlık verdiği sonucu çıkmaktadır. Haliyle bitki-bilimine yönelik manzaranın yukarıdaki gibi şekillenmesi gayet tabiidir.

5. Extended Abstract

This study focuses on the classifications of sciences in the literature of the Ottoman classical period. The importance of the classifications of sciences simply shows the intellectual paradigm of the culture in which they exist. In this respect, the study examines what and how the disciplines of science that focus on plants with their subjects and problems are defined and how they are positioned in the hierarchy of these sciences within the classifications of sciences. In this period, plants and animals were treated as physical phenomena, and a discipline corresponding to biology was not fully formed. The question of the vital properties of plants and whether they are alive or not is not one of the main problems of plant science as it existed in this period. At that time, plant science was shaped as a sub-discipline of the physics discipline under the theoretical philosophy, which analyzed all beings in nature according to the parameters of Aristotelian physics. Naturally, plant science, or botany, dealt with questions related to plants theoretically, while fields such as agricultural science and medical science dealt with the practical benefits of plants. In sum, medieval Islamic literature distributed the theoretical and practical aspects of plants into separate disciplines. However, since the motivation to produce works on the theoretical problems of plants was lower than the motivation to produce works on their practical benefits in the literature of the classical period of the Ottomans, plant-science was not as prominent as medicine and agriculture in Ottoman science classifications.

The classification of sciences in the Ottoman period did not have a common structure as in previous periods. This difference was shaped according to the field of interest of the author or the principles of his school. While Nawî (d. 1007/1599) included and introduced occult sciences in his classification, Saçaklızade (d. 1145/1732) placed the disciplines other than religious sciences at the bottom of his hierarchy.

Plant science, natural philosophy and related disciplines were also included in the theoretical sciences in Ottoman thought, focusing on the ontological properties and natural processes of plants. When we look at how the disciplines related to plants were approached in the Ottoman period, we see that various authors made different classifications in this regard. These classifications were generally in line with the Greco-Arabic scientific tradition. Tâshkûprîzâde Aḥmad Efendi (d. 968/1561), is a name that made significant contributions to the Ottoman classification of sciences. According to his classification, the sciences related to plants were analyzed under the title of “‘ilm-i tabî” (physics). He focused on topics such as the properties, benefits, and harms of plants, and stated that agriculture and agricultural sciences also included plants.

In Ottoman literature, there were also authors who analyzed “‘ilm-i nabât” (plant science) under a separate heading. However, when we look at the Ottoman classification of sciences in general, scientific pursuits related to plants were evaluated within the science of medicine, and the priority of the science of medicine was emphasized in this field, because for the Ottomans, the reason for the existence of plants was to provide food and medical solutions, especially for animals and humans. For this reason, in Ottoman literature, the functions of plants were mostly researched and learned in agricultural and medical sciences. The use of plants in the field of treatment was handled under the science of medicine and some works contain information on the use of plants for therapeutic purposes. In the Ottoman period, the works that contain the most information about plants are the sources related to the science of medicine and herbal medicines. In this period, the use of plants for medicinal purposes was quite common and herbal medicines were frequently used in the treatment of diseases. Plants have an important place in daily

life in Ottoman society. Not only were they widely used in the fields of food, medicine, and cosmetics, but they were also among the most preferred motifs in visual arts. Especially the ruling elite living in Istanbul created a rich variety of plants in their gardens and paid special attention to the aesthetic use of these plants.

However, theoretical discussions on the physiology and ontology of plants in Ottoman literature are more limited than in other fields. Plants were mostly emphasized for their practical uses and applications and were not analyzed theoretically in depth. Ottoman texts generally focused on the practical aspects of plant science and presented information based on observations.

As a result, plant science in the Ottoman period was mostly dealt with in the context of agricultural and medical sciences, and the fact that it was not analyzed theoretically in depth in the classifications of sciences was due to the high motivation to use plants for more practical purposes in daily life.

Keywords: Ottoman Intellectual Life, Ottoman Thought, Science Classifications, Botany, Botanical Science, Ottoman Philosophy, History of Science.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Kaynakça

- Abdülvâsi Çelebi. (1996). *Hâliiname*. (A. Gültaş, Dü.) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Altaş, E. (2019). Fahreddin er-Râzî'nin İlimler Ansiklopedisi: Câmî'ül-ulûm ya da Hadâiku'l-envâr. M. Arıcı içinde, *İlimleri Sınıflamak: İslam Düşüncesinde İlim Tasnifleri*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Altaş, E. (2022). Bilimlerin Sayısını Çoğaltmak: Bilimler Tasnifinin Mantıkî/Burhanî Temelleri ve Bilimlerin Birbirinden Ayrışması. *İslam Tetkikleri Dergisi*, 12(1), 33-73.
- Apaydın, Y. (2018). Saçaklızâde Mehmed Efendi'nin (V. 1145/1732) İlimlere Bakışı. *Bilimname*, XXXVI(2), 189-212.
- Arıcı, M. (2019). Temel Problemler Ekseninde Tasnîfü'l-ulûm ve Enmûzecü'l-ulûm Literatürler. M. Arıcı içinde, *İlimleri Sınıflamak: İslam Düşüncesinde İlim Tasnifleri*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Aydın, M. B. (2005). Osmanlı Tıbbında 'Müfred Devâ' Kullanımı ve 'Müfredât' Eserlerinin Genel Özellikleri. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 6(2), 299-315.
- Collingwood, R. G. (1999). *Doğa Tasarımı*. (K. Dinçer, Dü.) Ankara: İmge Kitabevi.
- Çelebi, K. (2016). *Keşfü'z-ze'nûn* (Cilt IV). (R. Balcı, Dü.) Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Çiçek, M. (2019). Mehmed Şah Fenârî ve Enmûzecü'l-ulûm'u. M. Arıcı içinde, *İlimleri Sınıflamak: İslam Düşüncesinde İlim Tasnifleri*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- de Callatay, G. (2003). *The Classification of the Sciences according to the Rasa'el Ikhwan al- Safa*. Ocak 2023 tarihinde The Institute of İsmaili Studies: https://www.iis.ac.uk/media/ybinp5j0/rasail_ikhwan-18934826.pdf adresinden alındı
- Demir, R. (2018). *Philosophia Ottomanica Osmanlı Felsefesi*. Antalya: Lotus Yayınevi.
- Durusoy, A. (Dü.). (2012). *İhvan-ı Safa Risaleleri* (Cilt 1). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Evlîya Çelebi. (1996). *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi* (Cilt 1). (Y. Dağlı, S. A. Kahraman, R. Dankoff, & O. Ş. Gökyay, Dü) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Evlîya Çelebi. (2003). *Günümüz Türkçesiyle Evlîya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul* (Cilt 1/2). (S. A. Kahraman, & Y. Dağlı, Dü) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Farabi. (1990). *İhsai'ül-ulûm: İlimlerin Sayımı*. (A. Ateş, Dü.) İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Fazlıoğlu, İ. (2000). *İbnü'l-Ekfânî*. Temmuz 2023 tarihinde TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-ekfani> adresinden alındı
- Fazlıoğlu, Ş. (2019). Genel ile Özel Arasında Osmanlı Tasnîfü'l-Ulûm Literatürüne Giriş. *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları*, 40, 51-61.
- İbn Sina. (2004). *Fizik* (Cilt 1). (M. M. Özpilavcı, Dü.) İstanbul: Litera Yayıncılık.
- İhsanoğlu, E. (Dü.). (2022). *Kevakib-i Seb'a*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- Küçük, H. (2020). *Science without Leisure Paractical Naturalism in Istanbul 1660-1732*. Pennsylvania: University of Pittsburgh Press.
- Kınalızâde Ali Efendi. (2014). *Ablâk-ı Alâ'î* (Cilt 1). (M. Koç, Dü.) İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Katip Çelebi. (2016). *Keşfü'z-ze'nûn* (Cilt 1). Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kaya, M. C. (2020). bn Sînâ'nın Kitâbu aqsâmî'l-hikme ve tafşîlihâ'sı: Tahkik ve Tercüme. *Tabkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi*, 3(1), 1-40.
- Kaya, V. (2016). Abdurrahman Bistâmî'nin Bilimler Tasnifi. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 187-216.
- Kutluer, İ. (2000). *İlm-i Nebât*. Temmuz 2023 tarihinde TDV İslam Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ilm-i-nebat> adresinden alındı
- Liddell, H. G., & Scott, R. (2022, Kasım 24). *Botânî*. Mayıs 2023 tarihinde A Greek-English Lexicon: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0057:entry=bota/nh> adresinden alındı
- Molla, K. F. (2005). Mehmed Şah Fenârî'nin Enmûzecü'l-Ulûm Adlı Eserine Göre Fetih Öncesi Dönemde Osmanlılar'da İlim Anlayışı ve İlim Tasnifi. *Divân İlmi Araştırmalar*, 18(1), 245-273.
- Mossensohn, M. S. (2019). *Osmanlı'da Bilim: Kültürel Yaratı ve Bilgi Akışverişi*. (K. Oğuz, Dü.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Musametov, B. (2021). *Sınırdı Durmak: İslam Felsefe-Bilim Tarihinde Metabasis Sorunu*. İstanbul: Ketebe Yayınları.

Necipoğlu, G. (2016). Early Modern Floral: The Agency of Ornament in Ottoman and Safavid Visual Cultures. G. Necipoğlu, & A. Payne içinde, *Histories of Ornament from Global to Local*. New Jersey: Princeton University Press.

Önler, Z. (Dü.). (2000). *Revnâk-ı Bustân*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Sözen, K. (1989). Şehrezuri'nin Şereret el-İlahiye İsimli Eseri ve Türkçe Tercemesi Semeret el-Şecere. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Saçaklızade Mehmed Efendi. (2009). *TerYbu'l-Ulüm*. (Z. Pak, & M. Özdoğan, Dü.) Kahramanmaraş: Ukde .

Sadreddinzâde Mehmed Emin Şirvânî. (2019). *el-Fevâidü'l-Hâkânîyye*. (A. K. Cihan, Dü.) İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Sakızlı İsa Efendi. (2019). *Nizâmü'l-edviye*. (M. B. Aydın, & S. Murad, Dü.) Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.

Shields, C. (2020, Ağustos 19). *Aristotle*. Ocak 2023 tarihinde Stanford Encyclopedia of Philosophy: <https://plato.stanford.edu/entries/aristotle/> adresinden alındı

Shopov, A. (2019). Books on agriculture (al-filâha) pertaining to medical science and Ottoman agricultural science and practice around 1500. G. Necipoğlu, C. Kafadar , & C. H. Fleischer içinde, *Treasures of Knowledge: An Inventory of the Ottoman Palace Library (1502/3–1503/4)* (Cilt 1). Leiden: Brill Publishing.

Tülüce, H. A. (2021). Taşköprülüzâde Ahmed Efendi 'de İlimler Tasnifi. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21(2), 542-556.

Türker, Ö. (2011). İslam Düşüncesinde İlimler Tasnifi. *Sosyoloji Dergisi*, 3(22), 533-556.

Taşköprülüzâde Ahmed Efendi. (2011). *Mevzuâtü'l 'ulüm* (Cilt 1). (M. Çevik, Dü.) İstanbul: Üçdal Neşriyat.

Tekin, K. (2023). Osmanlı Dönemi Enmûzeczü'l-Ulûm Literatüründe İlimler Sıralaması ve Nev'înin Netâyicü'l-Fünûn'u. *İslam Araştırmaları Dergisi*, 50, 33-73.

Wehr, H. (2014). ذ بت Mayıs 2023 tarihinde Ejtaal-Arabic Almanac: <https://ejtaal.net/aa/#hw4=1113,ll=2851,ls=49,la=4317,sg=1115,ha=756,br=940,pr=152,aa=649,mgf=799,vi=364,kz=2581,mr=702,mn=1376,uqw=1603,umr=1053,ums=886,umj=820,ulq=1638,uqa=409,uqq=385,bdw=h861,amr=h620,asb=h959,auh=h1574,dhq=h551,mht=h879,msb=h232,ta> adresinden alındı

Yavuz, M. (2019). Canlılık ve Canlılıkbilimi Üzerine Yeni Bir Değerlendirme. *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları*, 40, 183-197.

Yavuz, M., & Oliva, P. H. (2020). Botany As A New Field Of Knowledge In The Thirteenth Century: On The Genesis Of The Specialized Sciences. *Teorie Vědy / Theory Of Science*, XLII (1), 51-75.

Nöroekonomi ve Vergi: Literatür İncelemesi

Hakan ÖZDEMİR*

ÖZ

Gelişen teknoloji, hayatımızı bir bütün olarak değiştirmekle birlikte birçok bilim alanını ve araştırma yöntemlerini derinden etkilemiştir. Bunun bir yansıması olarak salt rasyonelliğe odaklanan iktisat ve maliye gibi bilimler de bu değişimden payını almıştır. İnsan vücudunu tarayan ve görüntüleyen teknolojilerin gelişmesi ve nöroloji, psikoloji gibi bilim alanlarının diğer bilimlerle olan bağlantısının daha baskın bir şekilde kabul edilmesi, özellikle ekonomi alanında paradigma dönüşümüne yol açmaktadır. Artık neoklasik görüşün temelini oluşturan ve kişisel çıkarı temel alan homo economicus kavramından insanların karar verme süreçlerinde nörolojik faktörlerin etkili olabileceğini değerlendiren nöroekonomi kavramına bir geçiş süreci yaşanmaktadır. Nöroekonomi, insanların nasıl karar verdiklerini incelemek için bilişsel psikoloji, ekonomi ve nörobiyolojiyi birleştiren disiplinlerarası bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımın temel özelliği, karar alma süreçlerini araştırırken nörolojik süreçlerin ön planda tutulmasıdır. Vergiye ilişkin çalışmaların bir bölümü mükellef davranışlarını konu almakta ve bakıldığında nöroekonominin temel aldığı yaklaşımla bazı noktalarda benzeşmektedir. Bu çalışmada, nöroekonomi yaklaşımının ne olduğuna, temellerine ve kullandığı yöntemlere ilişkin bilgilere yer verilmiş, bu yaklaşımın nasıl kullanıldığına ve vergi alanındaki çalışmalarda ne şekilde kullanılabileceğine ilişkin değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Nöroekonomi, Mükellef Davranışları, Karar Verme, Homo Economicus, Vergi Uyumu.

Neuroeconomics and Tax: A Literature Review

ABSTRACT

Developing technology has profoundly affected many fields of science and research methods, as well as changing our lives as a whole. As a reflection of this, sciences such as economics and public finance, which focus on pure rationality, have also taken their share from this change. The development of technologies that scan and display the human body and the more dominant acceptance of the connection of scientific fields such as neurology and psychology with other sciences lead to a paradigm shift, especially in the field of economics. Now, there is a transition process from the concept of homo economicus, which is the basis of the neoclassical view and based on self-interest, to the concept of neuroeconomics, which evaluates that neurological factors can be effective in people's decision-making processes. Neuroeconomics is an interdisciplinary approach that combines cognitive psychology, economics, and neurobiology to study how people make decisions. The main feature of this approach is to prioritize neurological processes while investigating decision-making processes. Some of the tax studies are about taxpayer behaviors and when viewed, they are similar to the approach on which neuroeconomics is based. In this study, information about what the neuroeconomics approach is, its foundations and the methods it uses are given, and evaluations are made about how this approach is used and how it can be used in tax studies.

Keywords: Neuroeconomics, Taxpayer Behaviors, Decision Making, Homo Economicus, Tax Compliance.

1. Giriş

Günümüz ekonomilerinde salt rasyonellikten ziyade nöroloji ve psikoloji gibi alanlar da göz önüne alınarak yeni yaklaşımlar geliştirilmekte ve bu yaklaşımlar çeşitli çalışmalara konu olmaktadır. İktisat alanındaki bu yöndeki gelişmeler nöroekonomiyi ortaya çıkarmıştır. Nöroekonomi; ekonomi, psikoloji ve nörobilimlerin disiplinler arası bir simbiyozunu oluşturan çok genç bir bilimsel disiplindir. Nöroekonominin genel amacı, insanın karar verme mekanizmalarına odaklanarak karar verme sürecini incelemektir.

Nöroekonomi başta iktisat olmak üzere psikoloji, sosyoloji, biyoloji, sinirbilim gibi bilim dallarıyla da etkileşim içerisindedir. Nöroekonomi, temelde bir uyaran varlığında veya karar alma süreçlerinde, gelişmiş görüntüleme araçlarıyla beynin fonksiyonlarını ve tepkilerini ayrıntılı olarak inceleyen yol ve yöntemler bütünüdür.

* **Corresponding Author/Sorumlu Yazar**, Dr./Ph.D., Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı/Council of Higher Education, hakan.ozdemir@yok.gov.tr

Makale Gönderim ve Kabul Tarihleri/Article Submission and Acceptance Dates: 17.08.2023-06.11.2023

Citation/Atf: Özdemir, H. (2023). Nöroekonomi ve vergi: literatür incelemesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52, 176-188. <https://doi.org/10.52642/susbed.1345361>

Nöroekonominin kullandığı araçlar, klasik araştırma yöntemlerine nazaran bireylerin (vergi açısından mükelleflerin) davranışlarını/eylemlerini analiz etme noktasında daha nitelikli ve daha güvenilir bilgi sağlayabilmektedir. Nöroekonomi, ekonomi içerisinde genel olarak bireylerin özel olarak ise vergi ödeyenlerin, karar ve tercihlerinin ayrıca gelir ve risk yöntemlerinin değerlendirilmesinde beyin fonksiyonunu incelemektedir.

Temel amacı, insanların ekonomi ile ilgili kararları nasıl aldıklarını incelemek olan ve iktisat dünyasını oldukça etkileyen nöroekonominin vergi alanını da etkilediği söylenebilir. Nöroekonomi, insan davranışlarının altında yatan sebeplerin anlaşılmasında bu bağlamda mükellef davranışlarının bilenebilmesinde/tahmin edilebilmesinde bireysel temelde değerlendirmeye imkân sağlamaktadır. Devletler için en önemli gelir kaynağı vergiler olduğundan, kuşkusuz vergi ödeyenlerin davranışlarını anlamak ve karar alma süreçlerini analiz etmek, vergilendirme ve vergi politikaları açısından öncelikli konuların başında gelmektedir. Vergi alanı, özellikle mükelleflerin vergi ödevlerini yerine getirme, vergi bilinci ve vergi uyumu konularında duygusal, davranışsal ve kamusal alanlarda yapılan çalışmalar doğrultusunda her geçen gün önemli ölçüde değişmekte ve gelişmektedir.

Son yıllarda nörobilim alanındaki gelişmeler, muhasebe ve vergi alanına bu bağlamda vergi ödeyenlerin vergisel işlemlerdeki karar alma davranışlarındaki faaliyetlerine bakma fırsatı sağlamıştır. Gelişmeler ışığında mükellefler, iktisadın temel kabul görmüş modeli olan homo economicus çerçevesinde olduğu gibi sadece rasyonel davranış çerçevesinde değil; toplumsal, sosyal, ahlak, bilinç, basiret gibi ödül sistemlerini ve benzer birçok faktörü dikkate alınarak ele alınmalıdır. Nöroekonomi yaklaşımı bağlamında mükellefleri etkileyen bu faktörlerin nörolojik ve davranışsal olduğu görülmektedir.

Nöroekonomi alanında yapılan araştırmalarda, mükelleflerin ödemesi gereken vergilerde ve aldığı yatırım kararlarında beyindeki nöral devrelerin etkisini incelemek için bilimsel çalışmalar yapıldığı görülmektedir (Bătrăncea & Nichita, 2012; Chorvat, 2007; Coricelli vd., 2007; Krajbich vd., 2009; Zak, 2013). Nöroekonomi, vergi mükelleflerinin vergi kanunlarına uyup uymamaya karar verme biçimlerine dair yeni bilgiler sunmaktadır. Vergi ödemekten kaçınarak daha fazla kar elde etme düşüncesi, bazı mükelleflerin olumlu duygular yaşamasına ve vergi kaçakçılığına karışmasına neden olmaktadır.

Nöroekonomi sadece gelecekteki araştırmalara yardımcı olmakla kalmamakta, aynı zamanda vergi idarelerinin mükellefleri anlama ve uyum seviyelerini yükseltme ve vergi kaçakçılığı eğilimini azaltma girişimlerine de yardımcı olabilmektedir. Böylece mükelleflerin eylemlerinin altında yatan sebeplerin ortaya konulmasında, nörobilim araştırma teknikleri yoluyla mükelleflerin vergi ödeme ve yatırım kararı almalarına ilişkin politika önerilerinde de nöroekonomi yardımcı olabilecektir.

Bu çalışmada; öncelikle nöroekonominin iktisadaki ve teorideki yeri incelenecek, nöroekonomi bağlamındaki araştırmaların etkilerine dikkat çekilecek ve nörobilimin vergi ödeyenlerin karar ve davranışlarına yansımalarına bakılarak değerlendirilmede bulunulacaktır.

2. Kavramsal Çerçeve

İnsanların karar verme süreci birçok kez bilim insanlarının araştırdığı öncelikli konulardan birisi olmuştur. Psikolog Kahnemann ve Tversky, 1984 tarihli klasik makalelerinin başında birçok farklı disiplinin (matematik, istatistik, psikoloji, sosyoloji, iktisat, felsefe, vb.) ilgilendiği karar vermeye ilgili konular paylaşmıştır (Kahneman & Tversky, 1984, s. 341). Diğer taraftan birçok ayrı disiplinden bilim insanları bu konu üzerinde araştırmalar yapmaktadır.

Temelde karar alma süreci psikoloji biliminin alanına girse de iktisatçılar da bu konuya eğilmişlerdir. Son yirmi yılda, bazı iktisatçılar psikolojik araştırmaların yöntem ve sonuçlarına dikkat etmeye başlamış ve "davranışsal ekonomi" olarak bilinen yeni bir tanımlayıcı disiplinin temelini oluşturmuşlardır (Camerer vd., 2005, s. 9; Camerer, 2003, s. 1673). Diğer taraftan karar alma süreçleri nörobilimin de (sinir bilimi) temel inceleme konularından birisini oluşturmaktadır.

Nöroekonomi ilk olarak 1998 yılında Prof. Kevin McCabe tarafından ortaya konulmuştur. Nöroekonomi, ekonomi ve psikolojiden yararlanarak iktisadi tercih sürecinde bireylerin riskler ve belirsizlikler karşısında ne şekilde karar alacağını, yönelimlerini ve tercihlerini nasıl gerçekleştireceğini beyin dalgalarının oynadığı öneme vurgu yaparak ekonomik olayları açıklamaya çalışan bir yöntemdir (Yayar & Tekgün, 2020, s. 161).

Fehr ve Rangel'e (2011) göre, nöroekonomi üç temel soruyu araştırır:

a) Farklı karar türlerine ulaşmak için beyin tarafından hesaplanan değişkenler hangileridir ve davranışsal sonuçlarla ne şekilde ilişkilidirler?

b) Nörobiyoloji bu hesaplamaları nasıl uygular ve kısıtlar?

c) Bu bilgilerin (a ve b' de bahsedilen) farklı bağlamlardaki (ekonomik, ticari, yasal, politik, klinik vb.) davranışları anlamak için etkileri nelerdir?

Nöroekonomi diğer bir yandan para, yiyecek, bilgi edinimi, fiziksel zevk veya acı ve sosyal etkileşimler gibi ödüllere ilgili kararların anlaşılması ve tahmin edilmesine uygulanan nöral ve sosyal bilimlerin yakınsaması olarak tanımlanabilir. Sinirbilim, beyin görüntüleme [örneğin, fonksiyonel manyetik rezonans görüntüleme (fMRI)], lezyon çalışmaları, moleküler biyoloji, farmakoloji ve elektrofizyoloji dahil olmak üzere çok sayıda teknolojik yaklaşım getirmektedir (Swierczynska-Kaczor, 2015, s. 163). Ekonomi, bunlara kavramsal ilkeler (örneğin, rasyonellik ve fayda), istatistiksel teknikler ve birtakım modellemeler ekler. Psikoloji; sezgisel yöntemler, çerçeveleme etkileri ve duygusal etkiler gibi karar önyargıları için kanıt sağlar. Son olarak, genetik (Caldú & Dreher, 2007; Goldberg & Weinberger, 2004), bilgisayar bilimi (Bogacz, 2007) muhasebe (Tank & Farrell, 2022) ve felsefe (Hardy-Vallée, 2007; Hausman, 2008) gibi alanlar da nöroekonomik araştırmalara katkıda bulunmaktadır.

Nörobilimin kökenleri, teknolojik gelişmelere ve insan vücudunu tarayan ve görüntüleyen teknolojilerin ortaya çıkmasına kadar uzanmaktadır. Bununla birlikte; nöroekonomi, nöropazarlama ve tüketici sinirbilimi gibi yeni alt alanların geliştirilmesini, görüntüleme teknolojilerinin kullanımı ve uygulanmasındaki ilerlemeler desteklemiştir (Swierczynska-Kaczor, 2015, s. 163). Nöroekonomi, insanların nasıl karar verdiklerini incelemek için bilişsel psikoloji, ekonomi ve nörobiyolojiyi birleştiren disiplinlerarası bir yaklaşımdır (Rustichini, 2009, s. 672). Bu yaklaşımın kendine özgü bir özelliği, karar vermede yer alan bilişsel süreçlerin nöral korelasyonlarını bireyselleştirmek için nörobilimsel yöntemlerin kullanılmasıdır (Lo Dico, 2013, s. 577).

Nöroekonominin gelişiminde önceki varsayımlar büyük katkılar sağlamıştır. Bunlardan en önemlisi ekonomik teorilere birçok kez dayanak olmuş homo economicus (rasyonel davranan insan) kavramıdır. Sosyal bilimler için geliştirilen teorilerin işlevsel ve kendi kendine tutarlı hale gelmesi için modellerde yer alan bireylerin karar ve davranışlarının öngörülebilir olması gerekir. Bu öngörüğü sağlamak için rasyonel insan modellerinin neden yaratıldığını ve teorilerde neden tercih edildiğini anlamak önemli bir yere sahiptir (Elgun vd., 2018, s. 111).

Homo economicus kavramının temelde varsayımı “insanlar evrensel olarak kazancı en üst düzeye çıkarmaya ve en büyük değeri güvence altına almaya çalışırlar, çünkü doğal olarak kişisel çıkarlar tarafından yönlendirilirler” önermesine dayanmaktadır (Ailon, 2020, s. 39). Homo economicus kavramı – hesaplanmış kişisel çıkarı tüm işlemlerde birincil insan güdüsü olarak öne süren teorik bir yapı – ekonomistler arasında on yıllardır hararetli bir tartışma altındadır (Ailon, 2020, ss. 36-37; DiMaggio & Goldberg, 2018, ss. 152-153). Bu tartışmaya aynı zamanda psikoloji, sosyoloji, antropoloji, tarih ve siyaset bilimi gibi diğer birçok sosyal bilimlerden akademisyenler de katılmaktadır. Bu şaşırtıcı değildir, çünkü neoklasik ekonomi, homo economicus kavramına dayanır ve etrafında yapılandırılır. Tüketici seçimi teorisi (fayda maksimizasyonu), işletme teorisi (kâr maksimizasyonu), endüstriyel organizasyon ve refah teoremleri birlikte ekonomideki neoklasik paradigmanın neredeyse tamamını oluşturur, doğrudan veya dolaylı olarak ajanların antropolojik homo economicus şemasına uygun olarak hareket ettiği varsayımını gerektirir (Urbina & Ruiz-Villaverde, 2019, ss. 63-64).

Bu paradigma, sosyal bağlamdaki değişimin bireyleri farklı benlikler gibi davranmaya teşvik edebileceği olasılığını dışlar (Stimolo, 2016, s. 330). Aynı zamanda nörobilim, neo-klasik yaklaşımın iki genel eksikliğine, yani otomatik (beyin tarafından bilinçli müzakerelerden çok daha hızlı gerçekleştirilen işlemler) ve duygusal (insan davranışını güçlü bir şekilde etkileyen işlemler) işlemlerin kritik rollerini göz ardı etmesine vurgu yapmaktadır (Ardalan, 2018, s. 203). Nörobilimlerdeki son gelişmeler, bireylerin sosyal bağlamın değişmesiyle tetiklenen çelişkili tercihlere sahip olduklarına dair kanıtlar sunmaktadır (Ardalan, 2018, s. 203; Dolan & Sharot, 2011, s. 4).

Nöroekonomik yöntemleri kullananların nihai amacı, ekonomistlerin karar verme süreci hakkında daha gerçekçi varsayımlara dayanan modeller geliştirmelerine yardımcı olacak önemli kanıtlar sağlamaktır (Bătrăncea & Nichita, 2012, s. 650). Benzer şekilde, Glimcher, “Nöroekonominin amacının; analiz

ekonomik, psikolojik ve nörobilimsel seviyelerini kapsayan tek bir birleşik insan karar verme modeli üretmek olduğunu" iddia eder (Glimcher, 2011, s. 4).

Nöroekonomi; karar vermeyi, seçim fırsatlarının temsili, beklentisi, değerlemesi ve seçiminde yer alan beyin süreçlerinin ürünü olarak açıklar. Tüm karar sürecini mekanik bileşenlere ayırır: bazı beyin bölgeleri karardan önce bir eylemin sonucunu etkileyebilir veya karar sırasında eylemin kendi başına değerini belirleyebilir. Verilerin karar öncesi – karar sırası şeklinde dağılımı kafa karıştırıcı görünse de, ekonomik psikoloji bize rasyonelliğin mekaniğini sinirsel düzeyde tutarlı bir şekilde anlamak için yararlı bir çerçeve sağlar (Constantinescu, 2010, s. 212).

Nöroekonominin karar teorisine ana katkısı, karar vericilerin uyarlanabilir ve duygusal ajanlar olarak yeniden resmedilmesidir. Homo Neuroeconomicus, mantığa daha az ve duygusal tepkilerle ilişkili esnek sinir devrelerinin karmaşık bir koleksiyonuna daha fazla dayanan hızlı bir karar vericidir. Günlük fayda maksimizasyonu daha çok duygularla ilgilidir ve bir kararın nesnel sonucu hakkında daha az şey ifade eder. Olumlu duyguların maksimize edilmesine ve olumsuz duyguların en aza indirilmesine yönelik davranışları kontrol etmek için ve duyguları tahmin etmek için yine duygular kullanılır. Bireysel rasyonelitenin nöroekonomik resmi bu nedenle baştan sona duygusaldır (Constantinescu, 2010, s. 212).

Fayda, ekonomide anahtar bir kavramdır. Ekonomistler, insanların her seçenek için bir yardımcı program atadığını ve daha sonra bu yardımcı programları karşılaştırarak seçimler yaptığını varsayar. Bununla birlikte, bu seçenekler çok çeşitli ödüllendirici uyaranlar içerebileceğinden, beynimizin bu çeşitli uyaranlar için faydayı nasıl hesapladığı bilinmemektedir. Son fonksiyonel manyetik rezonans görüntüleme (fMRI) çalışmaları, farklı ödüllendirici uyaran türlerinin, orbitofrontal korteks (OFC), amigdala ve çekirdek akümülatörleri (NAc) dahil olmak üzere ortak bir nöral yapı kümesindeki aktiviteyi sürekli olarak arttırdığını göstermektedir. Çalışmalar, para gibi ödüllerin meyve suyu ve su, iştah açıcı kokular ve çekici yüzler, romantik aşk, estetik resimler, mizah, müzik, kültürel nesnelere (spor arabalar) gibi sosyal ödüller gibi aynı sinirsel yapı grubunu aktive ettiğini göstermiştir (Elliott vd., 2000, s. 6164). Bu çeşitli uyaranlara cevap veren bu aktivasyon modeli, beynin ödülleri tek bir ortak yol boyunca işleyebileceğini göstermektedir. Bu ağ, olası eylem yolları arasında seçim yapmak amacıyla çok farklı ödüllerin doğrudan karşılaştırılmasına izin vermektedir (Montague & Berns, 2002, ss. 268-269). Bu açıdan bakıldığında fayda kavramının betimlenmesinde Nöroekonomi yeni bir bakış açısı geliştirmiştir.

DeneySEL ekonomi ve sinirbilimin bu birleşik yaklaşımının temel avantajı, diğer yaklaşımlarla uygun şekilde araştırılmayan teorileri test etmektir. Bir yandan, sinirbilim teknikleri, katılımcılar kontrollü bir deneySEL ortamda görevleri yerine getirirken beyin fonksiyonlarını değerlendirebilir. Bu, araştırmacının, bir katılımcının neden belirli bir şekilde davrandığını keşfetmek için gözlemlenebilir bir davranışın temelinde sinirsel işleyişi ortaya çıkarmasına yardımcı olabilir. Araştırmacılar, böylece, belirli bir davranışın arkasındaki motivasyonu daha kesin olarak belirleyebilirler. Sonuç olarak, araştırmacılar belirli bir bağlamda gözlemlenebilir davranışların altında yatan nedenler hakkında daha iyi teoriler oluşturabilir ve teorilerinin standart öz raporlama önlemleri gibi diğer, daha az doğrudan önlemleri kullanmalarından daha doğru testleri oluşturabilirler. Öte yandan, nöroekonomi, yanlış veya uygun olmayan teorileri ortadan kaldırmak için rakip teorileri birbirine karşı test etmeye yardımcı olabilir (Volk & Köhler, 2012, s. 523).

Standart bir deneySEL tasarıma sinirbilim yöntemleri eklemek, belirli bir davranışın arkasındaki nöral substratları göstermek için genellikle basit bir yol sağlayabilir ve bu nedenle, birisinin neden belirli bir davranış gösterdiğini cevaplamaya yardımcı olabilir. Bu da araştırmacılara, herhangi bir davranışın altında yatan nedenler hakkında teoriler ortaya koyma ve bir teorisinin gerçek fizyolojik tepkiyle eşleşmediğini bulma fırsatı verir (Volk & Köhler, 2012, s. 523).

Nöroekonomistler, nörobilimsel yöntemleri kullanarak insan karar verme konusundaki tahmin modellerini geliştirmek için ne kadar güçlü çaba gösterecekler de birtakım eleştirilere maruz kalmaktadır. Bu noktada nöroekonomi, her ne kadar eleştiri alsada da biyolojik değişkenlerin insan davranışını daha iyi anlamamıza yardımcı olabilecek ve nörobilimsel yaklaşımların teorik ekonomik modellerin doğrulanmasında ve rafine edilmesinde bizlere yardımcı olabilecektir. Bununla birlikte, genel ve doğal olarak, çoğu eleştiri, ciddiye alınması gereken ciddi kaygılarla ilgilidir (Reuter & Montag, 2016, s. 9).

Literatürde Gül ve arkadaşları (2008), nöroekonominin ekonomiyle açıkça ve açıklayıcı bir şekilde ilgisiz olduğunu, çünkü nöroekonominin ve ekonominin farklı sorular sorduğunu ve farklı soyutlamalar

kullandığını savunmaktadır. Buna ilişkin olarak nöroekonominin sadece ekonomistler için bir ilham kaynağı olduğunu öne sürmektedirler. Fumagalli de bu görüşe paralel olarak, nöroekonominin ilgili olduğu disiplinler arası bulguları ve modelleme araçlarını entegre etmede umut verici ilerlemeler kaydettiğini ancak ekonomi, psikoloji ve sinirbilimi kapsayan tek bir birleşik seçim modeli sağlamak için yeterli bir temelden yoksun olduğunu belirtmektedir (Fumagalli, 2016, s. 91).

Öte yandan, nöroekonominin, varsayımlarımızın akla yatkınlığını değerlendirmemize ve hangilerinin gerçeğe daha yakın olduğunu bulmamıza da yardımcı olabileceğine, ekonomistler için bir ilham kaynağından daha fazlası olduğuna ve nöroekonominin ekonomik fenomenlerle ilgili anlayışımızı geliştirmenin bir başka yolu olduğuna ilişkin görüş de mevcuttur (Aydinonat, 2010, s. 167).

Nöroekonominin temel alındığı birçok yeni çalışma literatürde yerini almaktadır. Uygulamada birçok konuyla ilgili nöroekonomik yaklaşım ve yöntemler kullanılmaktadır. Örneğin, serotonin seviyeleriyle satın alma arasındaki ilişkinin araştırmasında (Elgun vd., 2018), yalan söyleme veya dürüst davranmama davranışının altında yatan nedenlerin araştırılmasında (Brocas & Carrillo, 2019) veya obeziteye neden olan kararların incelenmesinde (Dan vd., 2022) nöroekonomi ve nöroekonomik yöntemler baş rol oynamaktadır.

3. Nöroekonomi ve Vergi

Nöroekonomi ile verginin kesişimi temel olarak vergi uyumu kavramı noktasında olmaktadır. Nitekim özellikle vergiyle ilgili çalışmaların bir kısmı vergi bilinci, vergi ahlakı, vergi etiği, vergi uyumu ve vergi psikolojisi üzerine yapılmaktadır. Bu çalışmaların genel olarak temel amacı, bireylerin vergi ödeme motivasyonlarındaki süreçleri anlamak ve açıklayabilmektir.

Vergi uyumu sorunu, vergilerin kendileri kadar eskidir. Gözlemlenen vergi uyumsuzluğu modellerini karakterize etmek, açıklamak ve nihayetinde bunu azaltmanın yollarını bulmak, bütün devletler için önemlidir. Bir kamu maliyesi konusu olarak vergi uyumu, eşitlik ve verimlilik kavramlarını kapsar. Örneğin, zenginler sistematik olarak vergi ödemede yoksullardan daha büyük bir paydan kaçınabilirlerse, o zaman etkili vergi sistemi yasal olandan daha az adil olacaktır (Andreoni vd., 1998, s. 818).

Dünyanın dört bir yanındaki devletler, vergi uyumsuzluğu davranışı nedeniyle özellikle gelir toplama ve dolayısıyla kendinden beklenen görevleri yerine getirme noktasında önemli kayıplar kaydetmektedir. İster vergiden kaçınma ister vergi kaçakçılığı olsun, uyumsuzluğun tüm toplum üzerinde etkileri vardır. Burada en önemli kayıp, kamu mallarının sağlanmasının kalitesini azaltmasıdır. Bununla birlikte, vergi uyumu seviyesi, Allingham ve Sandmo'nun (1972) klasik vergi kaçakçılığı modelinin öngördüğünden önemli ölçüde daha yüksektir. Bu noktada teorik ve ampirik çalışmalar klasik modelin varsayımlarını geçersiz sayarak “İnsanlar neden vergi öderler?” sorusunu temele alırlar.

Vergi yükümlüklerini yerine getirmede mükellef nezdinde iki durum ortaya çıkar. Ya mükellef vergi mevzuatının gereklerini yerine getirir ki biz buna vergiye uyumlu mükellef diyoruz veya mükellef vergi ödevlerini tamamıyla yerine getirmez ve vergi gelirlerinin devlet nezdinde azalmasına neden olur. İkinci durumda bazı şartlarında gerçekleşmesiyle vergi kaçakçılığı suçu meydana gelir.

Franzoni'ye (1998, s. 5) göre, uyum davranışı aynı anda aşağıdaki özellikleri kapsar: 1) vergi matrahının doğru raporlanması; 2) verginin doğru hesaplanması; 3) iadenin zamanında dosyalanması; 4) Ödenmesi gereken tutarların zamanında ödenmesi. Yukarıda belirtilen özelliklerden herhangi bir sapma, uyumsuzluk davranışına neden olur.

Vergi açısından nöroekonominin kullanımı daha çok uyum noktasında belirginleşmektedir. Aslında verginin insan davranışıyla tam olarak kesiştiği yer vergi bilinci, vergi ahlakı, vergi psikolojisi gibi alanlardır. Bilim insanları bu alanla ilgili olarak; “insan neden vergi öder/ödemez”, “insanlar nasıl vergiye uyumlu mükellefler haline getirilebilir”, “vergi kaçakçılığının nasıl önüne geçilebilir” gibi temel konulardan hareket etmektedir. Bu noktada nöroekonominin bu alanda kullanılması büyük katkılara neden olabilecektir.

Nöroekonomik yaklaşım ve tekniklerin kullanımı vergi alanında sınırlı sayıdadır. Ancak sınırlı sayıda da olsa bu alanın keşfi, nöroekonomik tekniklerin artması ve teknolojideki gelişmelerle birlikte bu alandaki çalışmalarda da artış olacaktır.

Vergi ödemesinde veya vergi ödevlerinin yerine getirilmesinde başlıca faktör güvendir. Nitekim mükellefler vergiye ilişkin tutumlarını güven çerçevesinde inşa ederler. Tabii ki mükellefler kanunlar gereği

bu ödevlerini yerine getirir ve bu noktada denetleme riski önemli rol oynar. Denetleme riskinin yanında mükellef davranışlarında etkili olan olgu, hem ödenen vergilerin hizmete dönüşmesi noktasında hem de diğer vatandaşlardan da verginin adil bir şekilde alındığına/alınacağına dair güvenidir. Davranışı motive eden 'içsel' (güven gibi) faktörler, nöroekonomi çalışmaları için zengin bir alan sunmaktadır (Park & Zak, 2007, s. 47).

Güven, nöroekonomi deneylerine uygundur, çünkü i) matematiksel olarak modifiye edilebilir ve ii) sıkı bir şekilde kontrol edilen bir laboratuvar ortamında güvenilir bir şekilde üretilebilir. İlk neden (i) önemlidir, çünkü denge davranışının türetilmesine, yani insanların bir güven kararıyla karşı karşıya kaldıklarında ne yapacaklarına dair bir tahmine izin verir. İkinci neden (ii), gözlemlenen davranışın öngörülen davranışa uyup uymadığını test etmesine izin verir (Park & Zak, 2007, s. 47).

Nöroekonomideki çığır açan keşiflerden biri, oksitosinin¹ insan ilişkilerini kolaylaştırmadaki rolüdür (Zak, 2013). Oksitosin, hipotalamus tarafından doğal olarak üretilen sinyal moleküllerini içerir. Bazı çalışmalar, dopaminin² sadece tercihler ve inançlar gibi önemli ekonomik değişkenler hakkındaki bilgilerin kodlanmasına katılmakla kalmayıp, aynı zamanda seçim ve öğrenmede de kilit bir rol oynadığını göstermektedir (Montague vd., 1996; Schultz vd., 1993; Schultz vd., 1997). Diğer taraftan dopamin güvenle de ilişkilendirilebilir. İnsanlar başkalarına güvendiğinde, oksitosin seviyesi artar. Orta beyin, bireylerin kaygı seviyelerini düşüren ve insanların iş birliği yaparken (yabancılarla da dahil olmak üzere) hoş bir his yaşamalarını sağlayan dopamin adı verilen bir nörotransmitter salgılar. Bu his nedeniyle, insanlar işbirlikçi davranışları tekrarlama eğilimindedir. Çalışmalar, yüksek düzeyde oksitosinin güvenilirlik ile ilişkili olduğunu göstermektedir (Baumgartner vd., 2008; Declerck vd., 2020; Kosfeld vd., 2005; Krueger vd., 2012). Bu bulgulara dayanarak, devlet yetkililerinin karşılıklı güven ve iş birliğine dayalı bir ortam yaratması durumunda, vergi mükelleflerinin kamu fonlarına tam olarak katkıda bulunma eğiliminde olacağı ve vergi kaçakçılığının azalacağı söylenebilir (Bătrâncea & Nichita, 2012, s. 651).

Nöroekonomiyle verginin bir arada kullanıldığı çalışmalardan birisi Chorvat (2007)'ın teorik çalışmasıdır. Chorvat, çalışmasında vergi ödemelerinin zamanlaması ile vergi ödeme kararı arasındaki ilişkinin, vergi uyumunu etkilediğini savunmaktadır. Bunun nedeni, mükelleflerin tutarsız zaman tercihleri göstermeleri ve doğrusal olmayan indirim algısına sahip olmalarıdır. Yani, cari döneme daha yakın olan dönemler, mükelleflerin daha yüksek vergi ödedikleri algısına neden olmakta, gelecekteki dönemler mükellefler açısından daha olumlu bir tutumu ortaya çıkarmaktadır. Chorvat'a göre, vergi beyannamelerinin verildiği zamanı, vergilerin ödendiği veya iade edildiği zamandan ayırarak vergi uyumu sürekli olarak iyileştirilebilir (Chorvat, 2007, ss. 585-586).

Bedavacılık sorunuyla ilgili nöroekonomik araçların kullanıldığı Krajbich ve arkadaşlarının (2009) yaptığı çalışma da vergi alanına temas etmektedir. Çalışmada, bireylerin değerleri hakkında bilgilendirici sinyaller elde etmek için fMRI kullanarak bu sinyaller yorumlanmıştır. Sonuçlar, kolektif karar verme ve daha iyi kurumlar oluşturmak için fizyolojik önlemleri dikkatlice tasarlanmış mekanizmalarla birleştirmenin önemine vurgu yapmaktadır. Çalışmaya göre, deneklerin vereceği kararların teknoloji tarafından yeterli doğrulukla tahmin edilebileceğine inanmaları halinde verilen görevlerde daha uyumlu oldukları sonucu ortaya konulmuştur (Krajbich vd., 2009, s. 599). Bu ilginç sonuçla ilgili olarak, hükümetler, vergi mükelleflerinin gerçek kazançlarının vergi makamları tarafından doğru bir şekilde tahmin edilebileceğine inanmaları durumunda, vergi kaçakçılığında bir azalma sağlayabilir.

Vergi alanındaki çalışmalarda göz izlemenin kullanımıyla ilgili bir deney, insanların yüzlerini okumak ve duygularını ölçmede bilgisayar görüşünü kullanma konusunda uzmanlaşmış Realeyes şirketi (ABD ve Birleşik Krallık'ta merkezi olan) tarafından yapılmıştır. Çalışmada, vergi ödeme süreçlerinde web sitelerinin tasarımlarının uygun olup olmadığını değerlendirmek için 54 mükelleften 6 farklı web sitesi tasarımında vergi ödemesi istenmiştir. Araştırmacılar, göz izleme cihazları tarafından kaydedilen vergi mükelleflerinin yaşadığı duygulara dayanarak, İngiltere kamu sektörü web sitelerinin iyileştirilmesi gerektiği sonucuna

¹ Oksitosin (Oxt), emzirme ve doğumdaki rolüyle bilinen, peptid olmayan bir hormondur. 'Oksitosin' kelimesi, rahim kasılma özelliklerinin Dale tarafından keşfedilmesinden sonra 'hızlı doğum' anlamına gelen Yunanca kelimelerden (vknj, tokoxi) türetilmiştir (Lee vd., 2009, s. 128).

² Dopamin, genellikle bireylerin öğrenme, motivasyon, odaklanma gibi davranış durumlarını etkileyen bir nörotransmitterdir (nöronlar arasında veya bir nöron ile başka tür bir hücre arasında iletişimi sağlayan kimyasal) (Berke, 2018, s. 787)

vardılar. Altı web sitesinden üçü, vergi ödeme deneyimini daha az yük haline getiren ve uyumluluğu kolaylaştıran net ve grafiksel olarak hoş bir menü bulundurmaktaydı ve menülerin netliği, memurlara gönderilen ve genellikle çok fazla zaman ve maliyet anlamına gelen telefon görüşmelerinin ve e-postaların azalmasına da katkıda bulunduğu sonucuna varılmıştır (Bătrancea & Nichita, 2012, s. 651).

Rasyonelliğin yanı sıra, duygular da karar vermede önemli bir rol oynamaktadır. Coricelli ve arkadaşları (2007), vergi kaçırmanın vergi kaçakçılarında ne gibi duyguları ortaya çıkardığını test etmek için duyguları, cilt iletkenlik tepkisi (SCR) ile ölçtükleri bir vergi oyunu deneyi yürütmüştür. Tasarım gereği, deneyde deneklere iki muamele uygulanmıştır: Birincisi parasal yaptırımlar (para cezaları), ikincisi ise hem parasal hem de parasal olmayan yaptırımlar (vergi kaçakçılarının halka açık resim gösterimi). Sonuçlar, vergi uyumu ve cezalandırma arasındaki ilişkiye duyguların aracılık ettiğini göstermiştir. Gelirlerinin % 26 ile % 75'ini bildiren denekler için, ikinci uygulamanın daha uyarıcı olduğu tespit edilmiştir. Çalışmalarına göre, vergi uyumu, vergi mükelleflerin olumsuz duygulardan (utanç, pişmanlık, suçluluk) kaçınma istekliliğinden etkilenebilir. Ayrıca, vergi kaçakçılığının kamuya açık bir şekilde sergilendiği bir ortam, vergi uyumunu yalnızca parasal yaptırımların olduğu bir ortamdan daha fazla artırmaktadır. Vergi kaçakçılarının olumsuz sosyal duygular yaşıyor gibi görünmesi nedeniyle, hükümetler kaçakçılığı azaltmak için kaçakçıları kamuya açık bir şekilde kınamakla tehdit eden politikalar uygulayabilirler (Coricelli vd., 2007, s. 263).

Kuhnen ve Knutson (2011) çalışmasında, duyguların risk almayı gerçekten etkileyip etkilemediğini ve bunu bireylerin inançları, tercihleri veya her ikisini de değiştirerek yapıp yapmadığını incelemiştir. Deneklerin riskli bir varlığın getiri dağılımı hakkındaki inançları ile ilgili bir yatırım seçimi görevinde, heyecan gibi olumlu ve uyandırıcı duygularla ilişkili olayların daha riskli seçimlere yol açtığı, kaygı gibi olumsuz ve uyandırıcı duygularla ilişkili olanların ise daha fazla riskten kaçınan seçimlere yol açtığı sonucuna ulaşmışlardır (Kuhnen & Knutson, 2011, s. 623). Sonuç olarak çalışma, bireylerin heyecanlıyken risk aldığını, kaygılıyken ise riskten kaçındığını belirtmektedir. Bu durum, vergi uyumu bağlamında, mükellefte vergi kaçakçılığına dair risk almaması konusunda kullanılabilir. Örneğin, mükellefleri vergi konusunda kaygılandırma amacıyla özellikle bireyler vergi dairelerine girdiğinde kamu hizmetlerinin yerine getirilemeyeceği konusunda bilgilendirmeler veya vergi denetime girdiklerinde sonucunun mükellefler aleyhinde ağır olabileceğine dair afişler bir politika olarak düşünülebilir.

Ji ve Shan (2018), vergiden kaçınmanın firma değeri üzerindeki etkilerine ilişkin bir EEG deneyi tasarlamıştır. Çalışma için yönetim personelinin vergiden kaçınma öncesi ve sonrası bilişsel psikolojik süreçlerini ve ilgili sinir mekanizmalarını anlamak için davranışsal deney ve sinirbilim deneyinin (olayla ilgili potansiyeller) bir kombinasyonu yapılmıştır. Davranışsal veriler ve EEG verilerinin analizine dayanarak, kurumlar vergisinden kaçınma davranışının firma değerini artıracığı, yönetici personelin şirketin değerini arttırmak için vergiden kaçınma yoluna gidebileceği ve bunun için yönetsel süreçlerin bu hususlar dikkate alınarak yapılandırılması gerektiğini belirtmektedir. Çalışma, firmalar ve vergi idareleri için belirli bir yol gösterici öneme sahip olarak, vergiden kaçınma meselesine ilişkin araştırmayı zenginleştirmektedir.

Ebrahimzadeh ve arkadaşlarının (2022), yalan tespit sistemlerinin vergi sahtekarlığını tespit etmek için doğruluk değerini artırılmasına yönelik yaptığı çalışmada, EEG sinyal işleme yoluyla, önerilen yöntemin, daha önce bildirilen diğer yöntemlerden daha iyi olan %91 doğrulukla doğru olmayan beyanı tespit edebildiğini göstermiştir. Bu durum gerçekçi olmayan vergi beyannamelerini belirlemek için yeni bir yöntem sunmuştur.

Prensip olarak, hükümetler vatandaşların nötral özellikleri hakkındaki bilgilerden de yararlanabilirler. Gerçekten de geleneksel ekonomi bu uygulama için potansiyel gerekçeler sunmaktadır. Örneğin, bir verginin etkileri demografik gruplar içindeki bazı sinirsel özelliklerle sistematik olarak değişiyorsa, standart bir optimal vergi sorununa çözüm, özelliğe özgü vergi oranlarını içerebilecektir. Hükümetler bu tür politikaları düşünürse, ekonomistlerin sinirsel özellikleri içeren davranışsal ilişkileri incelemeleri gerekecektir. Uygulamada, etik ve politik kaygılar, şu anda cinsiyet ve etnik kökene dayalı farklı muameleyi engelledikleri gibi, sinirsel özelliklere dayalı ayrımcılık yapan politikaların herhangi bir ciddi şekilde dışlanması muhtemelen engelleyecektir. Gizlilik, yasal süreç ve ayrımcılık konusundaki endişeler de özel firmalar tarafından nöral ve/veya genetik verilerin kullanımında sınırlamalara yol açabilir. Bu tür kısıtlamalar açıkça kaynak tahsisini etkileyecektir. Bu etkiyi anlamak ve değerlendirmek için, ekonomistlerin

özel ve kamu sektörlerinde sinirsel ölçümün potansiyel rollerini anlamaları gerekecektir (Bernheim, 2009, s. 12).

Nöroekonomi açısından vergi alanı değerlendirildiğinde, nöroekonominin kullandığı yöntem ve teknikler vergi alanında da kullanıldığı örneklere rastlanılmaktadır. Ancak bu örnekler çok kısıtlı sayıdadır. Nitekim, vergi alanı özellikle risk alma, karar verme, güven gibi nöroekonominin özellikle konu edildiği alanlarla içiçedir. Bu nedenle nöroekonominin vergiyi ilgilendiren çalışmalarda kullanılması büyük önem taşımaktadır.

4. Sonuç

Vergiler, bir toplumda yaşayan insanların hayatının ayrılmaz bir parçası olduğundan bilimsel araştırmalar için sonsuz bir kaynak oluşturmaktadırlar. Sosyal bilimler tarafından sağlanan vergi uyumu ile ilgili literatür akışını takiben, nöroekonomi, vergi mükelleflerinin vergi kanununa uyup uymamaya karar verme biçimlerine dair yeni bilgiler sunmaktadır. Nöroekonomi çalışmaları, karar verme sürecinin, vergi mükelleflerinin ödülleri ve kayıplar konusunda belirsiz hissettiği durumlarda duygular tarafından yönlendirildiğini bildirmektedir. Bu duygular, beynin belli bölümlerinde artan nöral aktivite tarafından tetiklenmektedir.

Nörobilim yöntemleri çalışmaları, seçim sırasında beyin aktivitesini ölçerek bazı sorular hakkında bilgilendirme yapmakta ve sonuçta gelişmiş davranış modellerine yol göstermede kullanılmaktadır. Bu yeni modeller, seçim sırasında insan doğasına ilişkin uygun varsayımları kullanmaya daha da yaklaşacak ve ekonomik modelleri ampirik olarak yönlendirecektir. Nöroekonomideki yeni yaklaşımlar, kararları etkilemek için beyindeki doğrudan müdahaleleri incelemektedir.

Nöroekonomi çalışmalarında kullanılan araştırma metodolojisi genellikle ana akım ekonomistler tarafından eleştirilse de araştırmacılar daha iyi ekonomik davranış modelleri geliştirmek için nörobiyolojiyi kullanarak nöroekonomi bulgularından yararlanabilirler. Nöroekonomi sadece gelecekteki araştırmalara yardımcı olmakla kalmamakta, aynı zamanda vergi makamlarına mükelleflerin uyum seviyelerini yükseltme ve vergi kaçakçılığı eğilimini azaltma girişimlerinde de yardımcı olabilir. Çalışmalar, yetkililerin, vergi suçlularını kınadıkları ve vergi mükelleflerinin kazançlarını doğru bir şekilde tahmin ettiklerine inandıkları karşılıklı iş birliğine dayalı güvenilir bir ortam sağladıklarında vergi kaçakçılığı olgusunun azaldığını göstermektedir.

Geçtiğimiz on yıllar boyunca, sinirbilimi, pazarlama ve tüketici davranışı ile ilgili içgörüler üretmede önemli ilerleme kaydetmiştir. Ek olarak, nöroteknoloji uygulamalarının miktarı ve çeşitliliği keskin bir artış göstermektedir. Nöropazarlama, müşteri davranışlarını anlamak için yeni yaklaşımlar sağladığından, tüketicinin ürünlere, reklamlara ve özel tekliflere verdiği tepkilerin yanı sıra ürün ve hizmet satın alma yolları gibi konuları da ele almaktadır. Bu bilgi, pazarlamacıların pazarlama faaliyetlerini planlamalarını ve yeni ürünleri daha verimli bir şekilde piyasaya sürmelerini sağlamaktadır. İşte bu duruma benzer şekilde nöroekonomi bağlamında vergiye bakışta da mükelleflerin davranış ve uyumları irdelenmekte ve elde edilen bulgular çeşitli araştırmalara konu olmaktadır.

Nöroekonominin vergiye yaklaşımının gizemleri, hala ortaya çıkarılmakta olan ve sürekli gelişen bir alan olarak görülmektedir. Bu nedenle, nöroekonominin tarihi ve nöroekonomide beynin ve duyguların rolü bazı çalışmalarda tartışılmıştır. Sinirbilim ve yanında getirdiği teknik, yöntem ve teknolojiler doğru kullanılırsa; tıp, ekonomi ve psikoloji gibi birçok bilim dalının gelişimine katkıda bulunabilecektir.

Nöroekonomiyi kullanmak, araştırmacıların gözlemlenebilir davranışların arkasındaki temel motivasyonel ve bilişsel süreçleri daha iyi anlamaları için önemli bir açığı sağlamaktadır. Bu durum da vergisel alan ile ilgili daha derin bir anlayış kazanmak ve daha iyi teoriler oluşturmak için fayda sağlayabilir. Bu açıdan verginin ödenmesi ve beyanları sırasında mükelleflerin beyinde ne gibi durumlar oluştuğu önem kazanmaktadır. Bunun için örneğin mükelleflerin vergisel işlemler yaptığı sıradaki göz ve el hareketleri veri olarak kullanılabilir. Yine ilerleyen aşamada mükelleflerin sağlık sistemi üzerindeki veri toplanabilir. Hatta vergi kaçakçılığı suçunu işlemiş olan kişilerin rızası doğrultusunda nörolojik ve hormonal yapıları incelenebilir. Daha ileri ki çalışmalar için mükelleflerin vergisel işlemler yaptığı bir deney ortamı oluşturularak teknolojiyle beyin ve nörolojik aktivitelerini incelemek bizi net sonuçlara götürebilir. Hatta bu çalışmalar sonucuna göre politikalar da üretilebilir.

Vergisel araştırmalarda nöroekonominin önerdiği yöntem ve teknikler kullanıldığında, mükelleflerin davranışları daha tahmin edilebilir olabilecektir. Örneğin, mükelleflerin yılın belli dönemlerindeki (mevsim, hasat zamanı, sabah saatleri vs. olabilir) beyin ve nörolojik aktivitelerinin vergiye uyumu kolaylaştırdığına dair bir delil bulunduğunda verginin beyan ve ödenme zamanlarında bir değişiklik yapılarak vergi gelirleri arttırılabilir. Benzer şekilde eğer bir çalışmada mükellefler, devletin bütün işlemleri takip ettiği izlenimine kapıldığında vergiye daha uyumlu olduğuna dair sonuca varılıyorsa, mükellefin yaptığı işlemler için kendilerine bilgilendirme mesajları göndermek bir politika aracı olarak kullanılabilir.

Bununla birlikte, vergi uyumu açısından mükellef davranışının tam olarak anlaşılması daha fazla araştırma gerektirmektedir. Böylece yapılan araştırmalarla bilinçli taleplerin, tutumları ve nihai kararları nasıl etkilediğini belirleyerek mükellef davranışı daha iyi anlamlandırılabilir. Bu amaçla, alışmalarda nitel ve nicel veriler yan yana getirilmelidir.

5. Extended Abstract

Neuroeconomics is an approach that has just begun to take its place in economic science, especially with the developing technology in the recent period. Perhaps the most important factor in the emergence of this approach is that many theories used in economics are put forward on the basis of the concept of homo economicus and in some cases and events this concept is insufficient. In addition, there is evidence that biological factors play a major role in human decision-making processes today. It is therefore important to consider this approach when formulating theories about taxation. As a matter of fact, many biological factors are at the forefront in taxpayer attitudes and behaviors regarding tax. The purpose, questions, method and results of the study are given below in a brief literature summary.

5.1. Research Problem

The main purpose of the study is to discuss the basic aspects of the neuroeconomic approach that has emerged with the developing technology and changing understanding, and to determine and evaluate how it can be used in tax studies. As a matter of fact, neuroeconomics tries to understand the decision-making processes of people due to the principles it is based on, and at this point, the use and development of this approach in tax studies that examine taxpayer behavior can both bring a new perspective to the field of public finance and make a great contribution.

5.2. Research Questions

Can the neuroeconomics approach be used in tax studies? If so, what kind of research can it be used for?

How can the neuroeconomics approach be used in relation to taxation?

5.3. Literature Review

Neuroeconomics is a current approach that has emerged with the development of technology and the widespread view that neurobiological processes can affect human behavior very differently. When the studies in the relevant field are examined in the literature, it is seen that there are studies using neuroeconomic approaches and methods and most of them have been done close to today. What these studies basically have in common is that they try to understand human decision-making process and human behavior through the use of neuroeconomic methods and technologies such as brain imaging and molecular biology. On the other hand, it has been seen that these studies have been done in many different areas from obesity to lying behavior. It was also determined that there were studies that entered completely and partially in the field of tax regarding the subject of the study.

5.4. Methodology

In order to understand the subject comprehensively, after giving information about the concept and approach of neuroeconomics, the studies using neuroeconomic methods were examined and their use in tax studies was discussed. In this study, many studies using neuroeconomic approaches and methods were examined in detail.

5.5. Results and Conclusions

Because taxes are almost ubiquitous in everyone's life, they are an endless source for scientific research. Following the influx of literature on tax compliance provided by the social sciences, neuroeconomics provides new insights/methods on the ways in which taxpayers decide whether or not to comply with tax

law. Neuroeconomics studies report that the decision-making process is driven by emotions in situations where taxpayers feel uncertain about rewards and losses. However, a full understanding of taxpayer behavior in response to tax compliance still requires more research. Thus, by determining how conscious demands affect attitudes and final decisions through research, taxpayer behavior will be better understood. For this purpose, qualitative, quantitative and neural data obtained from taxpayers in studies should be brought together and analyzed.

Keywords: Neuroeconomics, Taxpayer Behaviors, Decision Making, Homo Economicus, Tax Compliance.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Kaynakça

- Ailon, G. (2020). The Phenomenology of Homo Economicus. *Sociological Theory*, 38(1), 36-50.
- Allingham, M. G., & Sandmo, A. (1972). Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis. *Journal of Public Economics*, 1(3-4), 323-338.
- Andreoni, J., Erard, B., & Feinstein, J. (1998). Tax Compliance. *Journal of economic literature*, 36(2), 818-860.
- Ardalan, K. (2018). Behavioral Attitudes toward Current Economic Events: A Lesson from Neuroeconomics. *Business Economics*, 53(4), 202-208. <https://doi.org/10.1057/s11369-018-0089-x>
- Aydinonat, N. E. (2010). Neuroeconomics: More Than Inspiration, Less Than Revolution. *Journal of Economic Methodology*, 17(2), 159-169.
- Bătrâncea, L.-M., & Nichita, R.-A. (2012). A Neuroeconomic Approach of Tax Behavior. *Annals of the University of Oradea, Economic Science Series*, 21(1), 649-654.
- Baumgartner, T., Heinrichs, M., Vonlanthen, A., Fischbacher, U., & Fehr, E. (2008). Oxytocin Shapes the Neural Circuitry of Trust and Trust Adaptation in Humans. *Neuron*, 58(4), 639-650.
- Berke, J. D. (2018). What Does Dopamine Mean? *Nature Neuroscience*, 21(6), 787-793. <https://doi.org/10.1038/s41593-018-0152-y>
- Bernheim, B. D. (2009). On the Potential of Neuroeconomics: A Critical (but Hopeful) Appraisal. *American Economic Journal: Microeconomics*, 1(2), 1-41. <https://doi.org/10.1257/mic.1.2.1>
- Bogacz, R. (2007). Optimal Decision-Making Theories: Linking Neurobiology with Behaviour. *Trends in cognitive sciences*, 11(3), 118-125.
- Brocas, I., & Carrillo, J. D. (2019). A Neuroeconomic Theory of (Dis) Honesty. *Journal of Economic Psychology*, 71, 4-12.
- Caldú, X., & Dreher, J. C. (2007). Hormonal and Genetic Influences on Processing Reward and Social Information. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1118(1), 43-73.
- Camerer, C., Loewenstein, G., & Prelec, D. (2005). Neuroeconomics: How Neuroscience Can Inform Economics. *Journal of economic literature*, 43(1), 9-64.
- Camerer, C. F. (2003). Strategizing in the Brain. *Science*, 300(5626), 1673-1675.
- Chorvat, T. (2007). Tax Compliance and the Neuroeconomics of Intertemporal Substitution. *National Tax Journal*, 60(3), 577-588.
- Constantinescu, M. (2010). Neuroeconomics and Decision Making Process. *Theoretical and Practical Research in Economic Fields (TPREF)*, 1(02), 209-217.
- Coricelli, G., Dolan, R. J., & Sirigu, A. (2007). Brain, Emotion and Decision Making: The Paradigmatic Example of Regret. *Trends in cognitive sciences*, 11(6), 258-265.
- Dan, O., Wertheimer, E. K., & Levy, I. (2022). A Neuroeconomics Approach to Obesity. *Biological Psychiatry*, 91(10), 860-868.
- Declerck, C. H., Boone, C., Pauwels, L., Vogt, B., & Fehr, E. (2020). A Registered Replication Study on Oxytocin and Trust. *Nature Human Behaviour*, 4(6), 646-655. <https://doi.org/10.1038/s41562-020-0878-x>
- DiMaggio, P., & Goldberg, A. (2018). Searching for Homo Economicus: Variation in Americans' Construals of and Attitudes toward Markets. *Archives Européennes de Sociologie*, 59(2), 151-189. <https://doi.org/https://doi.org/10.1017/S0003975617000558>
- Dolan, R. J., & Sharot, T. (2011). *Neuroscience of Preference and Choice: Cognitive and Neural Mechanisms*. Academic Press.
- Ebrahimzadeh, A., Garkaz, M., Khozein, A., & Maetoofi, A. (2022). A Novel Machine Learning-Based Approach for Identification of Unrealistic Tax Returns by Eeg Signal Processing. *Biomedical Engineering: Applications, Basis and Communications*, 34(03), 2250007. <https://doi.org/10.4015/s1016237222500077>
- Elgun, M. N., Aşkoğlu, N. O., & Karabiyik, H. Ç. (2018). A Neuroeconomic Approach to the Rationality and Homoeconomicus Concepts and the Research Discussed in the Frontal Lobe, Reptilian Brain and Serotonin Levels Basis. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16(31), 109-124.
- Elliott, R., Friston, K. J., & Dolan, R. J. (2000). Dissociable Neural Responses in Human Reward Systems. *Journal of neuroscience*, 20(16), 6159-6165.

- Fehr, E., & Rangel, A. (2011). Neuroeconomic Foundations of Economic Choice—Recent Advances. *Journal of economic perspectives*, 25(4), 3-30.
- Franzoni, L. A. (1998). Tax Evasion and Tax Compliance. Available at SSRN 137430, 1-23.
- Fumagalli, R. (2016). Five Theses on Neuroeconomics. *Journal of Economic Methodology*, 23(1), 77-96. <https://doi.org/10.1080/1350178X.2015.1024883>
- Glimcher, P. W. (2011). Understanding Dopamine and Reinforcement Learning: The Dopamine Reward Prediction Error Hypothesis. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 108(supplement_3), 15647-15654.
- Goldberg, T. E., & Weinberger, D. R. (2004). Genes and the Parsing of Cognitive Processes. *Trends in cognitive sciences*, 8(7), 325-335.
- Gul, F., Pesendorfer, W., & Caplin, A. (2008). The Case for Mindless Economics. *The foundations of positive and normative economics: A handbook*, 1, 3-42.
- Hardy-Vallée, B. (2007). Decision-Making: A Neuroeconomic Perspective. *Philosophy Compass*, 2(6), 939-953.
- Hausman, D. (2008). Mindless or Mindful Economics: A Methodological Evaluation. *The foundations of positive and normative economics: A handbook*, 125-155.
- Ji, R., & Zhemin, S. (2018). Eeg Experiment Research on the Effects of Neuroscience-Based Managerial Tax Avoidance on the Firm Value. *NeuroQuantology*, 16(5). <https://doi.org/https://doi.org/10.14704/nq.2018.16.5.1381>
- Kahneman, D., & Tversky, A. (1984). Choices, Values, and Frames. *American Psychologist*, 39, 341-350. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.39.4.341>
- Kosfeld, M., Heinrichs, M., Zak, P. J., Fischbacher, U., & Fehr, E. (2005). Oxytocin Increases Trust in Humans. *Nature*, 435(7042), 673-676.
- Krajbich, I., Camerer, C., Ledyard, J., & Rangel, A. (2009). Using Neural Measures of Economic Value to Solve the Public Goods Free-Rider Problem. *Science*, 326(5952), 596-599. <http://www.jstor.org/stable/40328898>
- Krueger, F., Parasuraman, R., Iyengar, V., Thornburg, M., Weel, J., Lin, M., Clarke, E., McCabe, K., & Lipsky, R. H. (2012). Oxytocin Receptor Genetic Variation Promotes Human Trust Behavior. *Frontiers in human neuroscience*, 6(4), 1-9.
- Kuhnen, C. M., & Knutson, B. (2011). The Influence of Affect on Beliefs, Preferences, and Financial Decisions. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 46(3), 605-626.
- Lee, H.-J., Macbeth, A. H., Pagani, J. H., & Scott Young, W. (2009). Oxytocin: The Great Facilitator of Life. *Progress in Neurobiology*, 88(2), 127-151. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.pneurobio.2009.04.001>
- Lo Dico, G. (2013). Neuroeconomics, Identity Theory, and the Issue of Correlation. *Theory & Psychology*, 23(5), 576-590.
- Montague, P. R., & Berns, G. S. (2002). Neural Economics and the Biological Substrates of Valuation. *Neuron*, 36(2), 265-284.
- Montague, P. R., Dayan, P., & Sejnowski, T. J. (1996). A Framework for Mesencephalic Dopamine Systems Based on Predictive Hebbian Learning. *Journal of neuroscience*, 16(5), 1936-1947.
- Park, J. W., & Zak, P. J. (2007). Neuroeconomics Studies. *Analyse & Kritik*, 29(1), 47-59. <https://doi.org/doi:10.1515/auk-2007-0104>
- Reuter, M., & Montag, C. (2016). *Neuroeconomics—an Introduction*. Springer.
- Rustichini, A. (2009). Neuroeconomics: What Have We Found, and What Should We Search For. *Current opinion in neurobiology*, 19(6), 672-677.
- Schultz, W., Apicella, P., & Ljungberg, T. (1993). Responses of Monkey Dopamine Neurons to Reward and Conditioned Stimuli During Successive Steps of Learning a Delayed Response Task. *Journal of neuroscience*, 13(3), 900-913.
- Schultz, W., Dayan, P., & Montague, P. R. (1997). A Neural Substrate of Prediction and Reward. *Science*, 275(5306), 1593-1599.

Stimolo, M. (2016). An Economic Agent in My Brain? A Critical Analysis of Multiple-Self Models in Neuroeconomics. *Review of Social economy*, 74(4), 329-348.

Swierczynska-Kaczor, U. (2015). Neuroscience in Consumer Marketing Research. An Analysis Drawn from the Examples of Food Products. *Acta Scientiarum Polonorum. Oeconomia*, 14(2), 163–172.

Tank, A. K., & Farrell, A. M. (2022). Is Neuroaccounting Taking a Place on the Stage? A Review of the Influence of Neuroscience on Accounting Research. *European Accounting Review*, 31(1), 173-207.

Urbina, D. A., & Ruiz-Villaverde, A. (2019). A Critical Review of Homo Economicus from Five Approaches. *The American Journal of Economics and Sociology*, 78(1), 63-93. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/ajes.12258>

Volk, S., & Köhler, T. (2012). Brains and Games: Applying Neuroeconomics to Organizational Research. *Organizational Research Methods*, 15(4), 522-552.

Yayar, R., & Tekgün, B. (2020). Nöroekonomi Bağlamında Karar Alma Süreci. *IKSAD JOURNAL*, 6(22), 160-169.

Zak, P. J. (2013). *The Moral Molecule: The New Science of What Makes Us Good or Evil*. Random House.

Is 'Herding' Peculiar to Certain Stocks? A Perspective from the Turkish Stock Market

Mustafa YILDIRIM*
İrem ÇETİNKAYA**

ABSTRACT

We test the existence of daily/weekly herding behavior in the Turkish stock market between June 2013 and October 2020 on the stocks that remained listed on the benchmark stock index over the analysis period. Rather than performing the test on a set of stocks belonging to firms with different characteristics as in the literature, we conduct it on subsets of stocks we form based on foreign ownership ratio, firm size (measured by total assets), and prominent financial indicators (price-to-earnings and market-to-book ratios). Our analysis provides no evidence of herding behavior but yields important insights. Specifically, it demonstrates that financial indicators have no bearing on herding behavior, but investor type and firm size may. A slight indication of herding tendency emerges in stocks with a relatively higher investment from local investors but disappears in those with a comparatively higher investment from foreign investors. This finding suggests a potential market knowledge disparity between local and foreign investors, with the less expert being the local group. Moreover, a faint sign of herding tendency also appears in stocks that belong to small firms, possibly due to a heightened uncertainty inherent in such stocks.

Keywords: Herding Behavior, Firm Size, Foreign Ownership, Financial Ratios.

'Sürü Davranışı' Belirli Hisse Senetlerine mi Özgü? Türk Hisse Senedi Piyasasından Bir Bakış

ÖZ

Haziran 2013 ile Ekim 2020 tarihleri arasında Türk borsasında günlük/haftalık sürü davranışının varlığını, analiz dönemi boyunca gösterge borsa endeksinde kote kalan hisse senetleri üzerinde test ediyoruz. Testi literatürde olduğu gibi farklı özelliklere sahip firmalara ait bir dizi hisse senedi üzerinden yapmak yerine, yabancı sahiplik oranı, firma büyüklüğü (toplam varlıklarla ölçülen) ve öne çıkan finansal göstergelere (fiyat-kazanç ve piyasa-defter oranları) göre oluşturduğumuz hisse alt kümeleri üzerinden yapıyoruz. Analizimiz, sürü davranışına ilişkin bir kanıt sağlamamakta, ancak önemli içgörüler sunmaktadır. Spesifik olarak, analizimiz finansal göstergelerin sürü davranışı üzerinde bir etkisi olmadığını, ancak yatırımcı türü ve firma büyüklüğünün olabileceğini göstermektedir. Sürü eğiliminin hafif bir göstergesi yerel yatırımcılardan nispeten daha yüksek yatırım alan hisse senetlerinde ortaya çıkarken, yabancı yatırımcılardan nispeten daha yüksek yatırım alan hisse senetlerinde kaybolmaktadır. Bu bulgu, yerel ve yabancı yatırımcılar arasında daha az uzman olanın yerel grup olduğu olası bir pazar bilgisi çeşitliliği olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca, muhtemelen bu tür hisse senetlerinin doğasında var olan daha büyük bir belirsizlik nedeniyle, küçük firmalara ait hisse senetlerinde de hafif bir sürü eğilimi belirtisi ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sürü Davranışı, Firma Büyüklüğü, Yabancı Mülkiyeti, Finansal Oranlar.

1. Introduction

Investment decisions wield substantial influence over asset price dynamics. Consequently, any theory that seeks to understand the financial markets, particularly the behavior of prices, must address how investors make those decisions. Traditional finance theory contends that investors consistently make rational decisions, thoroughly analyzing all relevant information to maximize their interests. Conversely, behavioral finance theory acknowledges instances where investors' decisions deviate from rationality, thereby introducing a contrasting perspective. The behavioral approach argues that irrationality arises due to psychological factors that give rise to anomalies in the perception and processing of information and

* Corresponding Author/Sorumlu Yazar, Assoc. Prof., İzmir Katip Çelebi University, mustiyildirim01@gmail.com

** Independent Researcher, irem.cetinkaya@hotmail.com

Makale Gönderim ve Kabul Tarihleri/Article Submission and Acceptance Dates: 18.08.2023-10.10.2023

Citation/Atf: Yıldırım, M., Çetinkaya, İ. (2023). Is 'herding' peculiar to certain stocks? a perspective from the Turkish stock market. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52, 189-198. <https://doi.org/10.52642/susbed.1345803>

the decision-making itself, as categorized by Roßbach (2001).¹ As a classic example of investor irrationality, behavioral theorists commonly cite the phenomenon known as herding, wherein investors tend to follow the crowd's actions, even when they think these actions may be wrong. Herding is viewed as a pivotal factor contributing to market crashes and bubbles (e.g., Dass et al., 2008; Devenow & Welch, 1996; Johansen & Sornette, 1999; Tan et al., 2008). However, research testing the presence of herding in financial markets yields inconsistent results across studies, highlighting its complexity. While some identify evidence of herding (e.g., Cakan & Balagyozyan, 2016; Chong et al., 2017; Lakonishok et al., 1992), others produce inconclusive (Altunoz, 2018; Ganesh et al., 2017) or no evidence at all (Christie & Huang, 1995; Demirer & Kutan, 2006; Garg & Jindal, 2014).

A line of research investigates herding in relation to a variety of factors, including the type of investors (foreign vs. local), the size of the firm involved (small-cap vs. large-cap stocks), and the financial metrics such as the price-to-earnings and market-to-book ratios. Unfortunately, much like the literature that scrutinizes the very existence of herding itself, this corpus of research also yields mixed findings. To begin with, scholars who explore herding with respect to investor types link it to different groups. Some discover it as a phenomenon characteristic of foreign investors (Yao et al., 2014), while others identify it as unique to local investors (Iihara et al., 2001). Additionally, several researchers document herding among both foreign and local investors (Bowe & Domuta, 2004; Tan et al., 2008). Those who examine it in connection with the firm size generally find herding to be more prevalent in small-cap stocks. The works of Chang et al. (2000), Hsieh (2013), Venezia et al. (2011), Wermers (1999), and Zhou and Lai (2009), among others, all provide evidence to this effect. The tendency of investors to herd in small- rather than large-cap stocks is ascribed to the elevated information risk associated with small firms. This is because the limited availability of information about such firms hinders the ability to determine the fair value of their stocks. However, it is important to note that there are scholars, like Wylie (2005) and Kremer & Nautz (2013), who relate herding to large-cap stocks. In particular, they demonstrate that fund managers display notable herding propensities toward large-cap stocks when it comes to international markets. Lastly, research concerning the role of financial metrics on herding – although less extensive than research on other factors – also generates conflicting findings. For instance, Zheng et al. (2015) establish that institutional herding is more likely to occur in stocks with higher price-to-earnings (hereafter P/E) and higher market-to-book (hereafter P/B) ratios, which sharply contrasts with the findings of Sias (2004) and Wermers (1999) that arrive at the opposite conclusion. Overall, the literature lays out the need for further research to better understand the underlying factors influencing herding behavior in diverse contexts.

Motivated by this scholarly need, this paper aims to contribute to the literature by delving into the herding phenomenon in the Turkish stock market (BIST). It is pertinent to note that we are not the first to investigate the herding behavior in the BIST. While previous studies have explored herding in the BIST, they have failed to reach a unified consensus, echoing the general trend in the literature. To exemplify, Balcilar & Demirer (2015), Cakan & Balagyozyan (2016), and Dalgıç et al. (2021) come up with evidence in favor of herding among investors. In contrast, Altunoz (2018) and Doğukanlı & Ergün (2015) report evidence only in certain periods, and Solakoglu & Demir (2014) do so only in the secondary market. More to the point, none of them has investigated herding considering the abovementioned factors: the foreign ownership ratio, the firm size, and the P/E and P/B ratios. Thus, the primary contribution of this paper is to examine the herding behavior regarding these specific factors, except that we measure the firm size in total assets instead of market capitalization.² More specifically, the current work sets out to answer four key questions:

- i. Is there evidence of herding in the Turkish stock market (BIST) on a daily or weekly basis?
- ii. Does herding manifest in stocks with a high foreign concentration, low concentration, or both?
- iii. Does the firm size, as measured by its total assets, affect herding behavior toward its stocks?
- iv. Is herding behavior correlated with financial metrics, particularly the P/E and M/B ratios?

¹ For an able survey of finance theories, see Holtfort (2019).

² The stability of total assets makes them a more reliable indicator of a firm's size than market capitalization.

The snapshot of our results is as follows. Irrespective of the investment horizon considered, our aggregate analysis of all stocks without specific categorization fails to identify any trace of herding. Our investigation of specific stock groups, on the other hand, offers valuable insights. We see a slight hint of herding in stocks with a relatively higher concentration of local investors, but only over weekly periods. Interestingly, any sign of herding disappears for stocks with a relatively lower presence of local investors. Given that more local investors imply fewer foreign ones, this could mean that foreign investors may possess superior knowledge compared to their local peers. This implication parallels the findings of Solakoglu & Demir (2014), who report no traces of herding in BIST30, where most portfolio holdings belong to foreigners but do so in the Second National Market, where they belong to locals. In congruence with the predominant view in the literature, we do not observe any indication of herding in large firm stocks but do so in small firm stocks, particularly in times of market stress. Somewhat surprisingly, our analysis indicates that financial ratios do not play a significant role in herding behavior. As Lux (1995) points out, the immateriality of financial metrics for herding behavior may stem from traders' limited level of sophistication and comprehension regarding the market fundamentals.

The rest of the paper is structured as follows. The next section presents the data. Section 3 discusses the methodology employed and presents the results. Section 4 concludes.

2. Data

This study uses the daily closing values of the BIST100 index, the corresponding prices of 62 stocks that remained continuously listed on the BIST100, and the exchange rate between the US Dollar and the Turkish Lira (USD/TL) throughout 03.06.2013 and 01.10.2020. Additionally, the study incorporates specific grouping criteria for the 62 stocks, namely the foreign ownership ratio (i.e., the percentage of outstanding stocks owned by foreign investors), the total assets of the associated firms, and the P/E and M/B ratios.

The daily closing values of the BIST100 index are extracted from www.finet.com, while the closing prices of the 62 stocks, accompanied by their respective firms' total assets, are sourced from www.finbox.com. Furthermore, the USD/TL exchange rate data, as well as the P/E and M/B ratios, are retrieved from the data provider, Matriks. Finally, the foreign ownership ratio is collected from www.isyatirim.com.tr.

3. Methodology and Results

For the analysis, we adapt the method devised by Christie & Huang (1995). More specifically, to test a group of n stocks for herding behavior, we run the following autoregressive time series regression:

$$S_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{T_1} \alpha_i S_{t-i} + \beta_L D_t^L + \beta_H D_t^H + \sum_{j=0}^{T_2} \gamma_j DR_{t-j} + \varepsilon_t \quad (1)$$

In Eq. (1), the dependent variable S_t denotes the cross-sectional standard deviation of the stock returns of interest for the time period from $t-1$ to t , which refers to two consecutive days or weeks. Formally, let $P_{i,t}$ be the closing price of stock i at time t . Then, given n stocks, S_t is defined as

$$S_t = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (r_{i,t} - \bar{r}_t)^2}{n-1}} \quad (2)$$

, where $r_{i,t} = (P_{i,t} - P_{i,t-1}) / P_{i,t-1}$ is the return of stock i over the time frame of $t-1$ and t , and $\bar{r}_t$ is the mean return of the stocks in question. Likewise, DR_t represents the return of the US Dollar against the Turkish Lira over the same interval. Lastly, D_t^L and D_t^H are two dummy variables that take the value of 1 when the market (i.e., the BIST100) return at t respectively falls within the bottom and top 10% of all

returns over the entire analysis period (03.06.2013 - 01.10.2020). To put it simply, D_t^L (the 'low' dummy) captures the times when the market fares exceptionally poorly and D_t^H (the 'high' dummy) when it fares extraordinarily well – the two periods when one would expect investors to have the strongest motivation for following the herd.

Our model specification differs from Christe and Huang's in that we incorporate the lagged values of the dependent variable and the US Dollar's return (and its lagged values) against the Turkish Lira as explanatory factors in addition to the two dummies capturing extreme market moods. These additional independent variables enable our model to enjoy a better predictability power than theirs. Naturally, however, we stick to their interpretation in the identification of herding behavior. We infer that investors herd in a low market if the coefficient estimate for the low dummy D_t^L is negative (i.e., $\beta_L < 0$), and they do so in a high market if that for the high dummy D_t^H has a negative coefficient (i.e., $\beta_H < 0$). Here, the idea is that when investors engage in herding behavior, stock returns should be less volatile; that is, the herding behavior should reduce the cross-sectional variance of the stocks.

To determine the maximum lags of S_t and DR_t (i.e., T_1 and T_2), we use the Schwarz information criterion. Tables 1 and 2 display the relevant values for the daily and weekly analyses, with lag lengths of up to five.

Table 1. Schwarz Information Criterion (Daily)

		DR_t (Lags up to T_2)					
		0	1	2	3	4	5
S_t (Lags up to T_1)	1	-14069.2	-14067.8	-14061.4	-14045.7	-14042.2	-14027.0
	2	-14103.7	-14104.6	-14099.8	-14083.9	-14079.8	-14064.3
	3	-14099.6	-14101.0	-14097.0	-14089.5	-14084.6	-14068.7
	4	-14106.2	-14107.7*	-14104.1	-14096.6	-14094.5	-14078.7
	5	-14092.6	-14094.4	-14090.6	-14083.1	-14081.6	-14074.4

It is straightforward to see from Table 1 that $T_1=4$ and $T_2=1$ for the daily frequency. Similarly, it is readily apparent from Table 2 that $T_1=1$ and $T_2=1$ for the weekly frequency.

Table 2. Schwarz Information Criterion (Weekly)

		DR_t (Lags up to T_2)					
		0	1	2	3	4	5
S_t (Lags up to T_1)	1	-2144.9	-2149.3*	-2136.7	-2124.1	-2111.8	-2099.8
	2	-2137.1	-2140.1	-2134.2	-2121.6	-2109.5	-2097.5
	3	-2124.2	-2127.4	-2121.5	-2115.8	-2103.6	-2091.6
	4	-2112.8	-2115.7	-2109.8	-2104.2	-2098.6	-2086.5
	5	-2100.7	-2103.6	-2097.7	-2092.2	-2086.6	-2080.8

Accordingly, our model specification, i.e., Eq. (1), turns into Eq. (3) for the daily analysis and Eq. (4) for the weekly, where

$$S_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^4 \alpha_i S_{t-i} + \beta_L D_t^L + \beta_H D_t^H + \sum_{j=0}^1 \gamma_j DR_{t-j} + \varepsilon_t \tag{3}$$

and

$$S_t = \alpha_0 + \alpha_1 S_{t-1} + \beta_L D_t^L + \beta_H D_t^H + \sum_{j=0}^1 \gamma_j DR_{t-j} + \varepsilon_t \tag{4}$$

To proceed further, we need to check that the specifications above meet the assumptions of a time series regression, namely, the assumptions of stationary variables and serially uncorrelated and homoskedastic error terms. Rejecting the null hypothesis for the presence of a unit root, the Augmented Dickey-Fuller test statistics in Table 3 ascertain that S_t and DR_t are stationary at the 1% level for both daily and weekly frequencies.

Table 3. ADF Unit Root Test Results (03.06.2013 - 01.10.2020)

Variable	ADF		Significance (α)	Critical Level (at α)
	Daily	Weekly		
S_t	-27.519	-13.116	1%	-3.451
DR_t	-37.367	-16.921	5%	-2.875
			10%	-2.570

Similarly, Table 4 fails to reject the null hypothesis of no autocorrelation (i.e., no serial correlation) between the error terms.

Table 4. Breusch-Godfrey Autocorrelation Test Results

Frequency	Chi-Square Test Statistic	P-Value
Daily	1.670	0.196
Weekly	2.642	0.104

As is common in the literature, we assume one lag.

As for the heteroskedasticity, the Breusch-Pagan-Godfrey test results in Table 5 reject the null hypothesis of homoskedasticity and hence point to heteroskedasticity in the error term. We circumvent this issue by using heteroskedasticity-robust estimators.

Table 5. Breusch-Godfrey Heteroskedasticity Test Results

Frequency	Chi-Square Test Statistic	P-Value
Daily	153.85	0.000
Weekly	69.57	0.000

Having established that our autoregressive time series regression specification fulfills the underlying assumptions, we are now ready to present the results. Table 6 shows the regression outputs for Eq. (3) and Eq. (4) for the entire collection of all 62 stocks, without any grouping.

Table 6. Regression Results without Grouping

Frequency	D_t^L	D_t^H	Adjusted R^2
Daily	0.0041*** (0.000)	0.0022*** (0.000)	0.2691
Weekly	0.0022 (0.272)	0.0023 (0.313)	0.1594

*** at 1%.

Note that in what follows, including Table 6, the numbers in the parentheses refer to p-values. Also, it is essential to recall that a negative coefficient estimate serves as evidence of herding and a positive one as the manifestation of rationality. Hence, regardless of the time frame (i.e., daily or weekly), the positive estimates in Table 6 do not side with herding behavior but with a rational one. This inference matches that of Altunoz (2018), who also fails to identify evidence in favor of herding using Christie and Huang's (1995) model. Moreover, considering that the estimates are statistically significant at the 1% significance

level for the daily analysis but insignificant for the weekly, the shorter time frames tend to be more in line with rational behavior. This finding is in accord with Christie & Huang's (1995) suggestion that herding may require a longer time to influence stock prices.

We now turn to the main novelty of the present study, which is to repeat the above analysis for stocks with similar characteristics. To this end, we first divide the stocks into two groups based on the criteria we mentioned earlier (the foreign ownership ratio, the associated firm's total assets, and the P/E and M/B ratios), the ones whose values for the criterion at hand are above the median of all stocks' values and those below it. We begin with the foreign ownership ratio.

Table 7. Regression Results by the Foreign Ownership Ratio

Frequency	Foreign Ownership Ratio	D_t^L	D_t^H	Adjusted R^2
Daily	High	0.0039*** (0.000)	0.0024*** (0.000)	0.3555
	Low	0.0037*** (0.000)	0.0012** (0.035)	0.1566
Weekly	High	0.0067*** (0.001)	0.0059*** (0.000)	0.2111
	Low	-0.0010 (0.671)	-0.0004 (0.897)	0.1074

*** at 1% and ** at 5%.

Since foreign investors can be thought of as having inferior information about stocks relative to their local counterparts, we conjecture that if investors follow the herd, this must be more noticeable for stocks that foreigners invest in more heavily. Our conjecture is not supported by the regression outputs laid out in Table 7. As is evident from Table 7, all estimates are positively significant at 1% (or 5%), except for the case where the foreign ownership ratio is low and the time frame is a week. In this specific case, the estimates end up being negatively insignificant. Thus, the results in Table 7 speak to rational behavior in stocks with a high concentration of foreign investors, independent of the time frame. Conversely, for stocks with a low density of foreign investors, the results point to rationality over daily periods but a weak sign of herding over weekly periods. This observation may be attributed to local investors' propensity to follow market momentum and trend-following strategies over weekly rather than daily periods, possibly due to the need to process more information in longer intervals.

Next, we examine the herding behavior for the stocks of firms with high total assets and those with low ones. A firm's total assets can be conceived as a measure of its size and financial strength, with more assets indicating a larger size and more strength. Consequently, it is reasonable to posit that a stock will be less susceptible to manipulation as the total assets of its firm increase. Therefore, in agreement with the widespread view in the literature, we hypothesize that the herding phenomenon will be more likely to materialize in the stocks of firms with low total assets. Table 8, which shows the regression outputs for the 31 stocks of firms with high total assets and the 31 stocks with low ones, only weakly bolsters our hypothesis.

Table 8. Regression Results by Total Assets

Frequency	Total Assets	D_t^L	D_t^H	Adjusted R^2
Daily	High	0.0033*** (0.000)	0.0026*** (0.000)	0.3274
	Low	0.0044*** (0.000)	0.0008*** (0.000)	0.1648
Weekly	High	0.0067*** (0.000)	0.0039*** (0.009)	0.2329
	Low	-0.00004 (0.986)	0.0009 (0.800)	0.0869

*** at 1%.

As apparent in Table 8, the coefficient estimate, albeit statistically insignificant, becomes negative solely for the stocks related to the low-asset firms, which arises in the case of the weekly analysis when the market is severely down. In other words, there is a vague indication that investors tend to herd in the stocks of low-asset firms when the time horizon is relatively long, and the market is in major decline. This finding partially supports our initial hypothesis and aligns with our earlier observation that the longer time horizons favor herding. The fact that herding seems to arise during market downturns, as opposed to upturns, is tenable on the grounds of heightened anxiety and fear during such times. When they feel more anxious or fearful, investors may be more likely to make decisions based on emotion rather than logic, causing them to follow the crowd even if they do not believe that the crowd is making the right decision.

Finally, Table 9 demonstrates the regression results for the stock groups with high and low P/E ratios, and Table 10 does the same according to the M/B ratio criterion.

Table 9. Regression Results by the Price-to-Earnings Ratio

Frequency	P/E Ratio	D_t^L	D_t^H	Adjusted R^2
Daily	High	0.0038*** (0.000)	0.0015*** (0.000)	0.2265
	Low	0.0041*** (0.000)	0.0023*** (0.000)	0.1924
Weekly	High	0.0023 (0.304)	0.0005*** (0.000)	0.1228
	Low	0.0031 (0.189)	0.0040 (0.262)	0.1104

*** at 1%

Table 10. Regression Results by the Market-to-Book Ratio

Frequency	M/B Ratio	D_t^L	D_t^H	Adjusted R^2
Daily	High	0.0038*** (0.000)	0.0009*** (0.000)	0.2610
	Low	0.0042*** (0.000)	0.0029*** (0.000)	0.1717
Weekly	High	0.0027 (0.232)	0.0022 (0.305)	0.1580
	Low	0.0025 (0.291)	0.0027 (0.411)	0.0913

*** at 1%.

For a particular firm's stock, both measures will be dependent on the sector in which the firm operates. Nonetheless, large values for both measures can be construed in two ways: (i) the stock is overvalued, and (ii) investors hold high expectations about the firm's prospects. No matter which interpretation one espouses, the stocks with high P/E or high M/B ratios will probably be inherently more speculative and, in turn, more conducive to herding behavior. A quick inspection of Table-9 discloses that all estimates are positive, thereby disagreeing with our hypothesis. In a similar vein, Table 10 exposes that neither the stocks with high market-to-book ratios nor those with low ones favor herding behavior.

4. Conclusion

This study explores the herding behavior in the Turkish stock market (BIST) between June 2013 and October 2020, focusing on both daily and weekly horizons. Its main innovation is to analyze it with respect to foreign ownership, firm size (measured in total assets), and financial metrics like P/E and M/B ratios. Our analysis that involves all stocks under consideration without any subgrouping reveals no evidence of herding in the BIST. Nevertheless, it does identify some herding behavior for stocks that are heavily invested in by local investors, which is absent for those heavily invested in by foreign investors. In other words, local investors exhibit some herding behavior, while foreign investors always act rationally. Besides, in harmony with the prior literature, herding appears endemic to small-cap stocks, particularly

during times of market stress. Notably, our investigation unveils that financial ratios do not matter for herding behavior, possibly due to investors who are not well-versed in market fundamentals, in line with Lux's (1995) suggestion.

All in all, our research implies that a longer time horizon, a higher level of local ownership in a firm stock, and a smaller size of the corresponding firm are all factors that foster herding behavior among stock investors. As such, these factors create a tendency for investors to mimic the actions of their peers and engage in herding.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı / Contribution of Authors

Yazarların alışmadaki katkı oranları Mustafa YILDIRIM %50/ İrem ÇETİNKAYA %50 şeklinde dir.
The authors' contribution rates in the study are Mustafa YILDIRIM %50/ İrem ÇETİNKAYA %50 form.

ıkar atışması Beyanı / Conflict of Interest

alışmada herhangi bir kurum veya kişi ile ıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu alışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

References

- Altunoz, U. (2018). Does Herd Behaviour Exist In Turkish Stock Markets? The Case Of Borsa Istanbul. *Proceedings of International Academic Conferences*, Article 8109857. <https://ideas.repec.org//p/sek/iacpro/8109857.html>
- Balcilar, M., & Demirer, R. (2015). Effect of Global Shocks and Volatility on Herd Behavior in an Emerging Market: Evidence from Borsa Istanbul. *Emerging Markets Finance and Trade*, 51(1), 140–159. <https://doi.org/10.1080/1540496X.2015.1011520>
- Bowe, M., & Domuta, D. (2004). Investor herding during financial crisis: A clinical study of the Jakarta Stock Exchange. *Pacific-Basin Finance Journal*, 12(4), 387–418. <https://doi.org/10.1016/j.pacfin.2003.09.003>
- Cakan, E., & Balagyozyan, A. (2016). Sectoral herding: Evidence from an emerging market. *Journal of Accounting and Finance*, 16(4), 87–96.
- Chang, E. C., Cheng, J. W., & Khorana, A. (2000). An examination of herd behavior in equity markets: An international perspective. *Journal of Banking & Finance*, 24(10), 1651–1679. [https://doi.org/10.1016/S0378-4266\(99\)00096-5](https://doi.org/10.1016/S0378-4266(99)00096-5)
- Chong, T. T.-L., Liu, X., & Zhu, C. (2017). What Explains Herd Behavior in the Chinese Stock Market? *Journal of Behavioral Finance*, 18(4), 448–456. <https://doi.org/10.1080/15427560.2017.1365365>
- Christie, W., & Huang, R. (1995). Following the Pied Piper: Do Individual Returns Herd around the Market? *Financial Analysts Journal - FINANC ANAL J*, 51, 31–37. <https://doi.org/10.2469/faj.v51.n4.1918>
- Dalgıç, N., Ekinci, C., & Ersan, O. (2021). Daily and Intraday Herding within Different Types of Investors in Borsa Istanbul. *Emerging Markets Finance and Trade*, 57(6), 1793–1810. <https://doi.org/10.1080/1540496X.2019.1641082>
- Dass, N., Massa, M., & Patgiri, R. (2008). Mutual Funds and Bubbles: The Surprising Role of Contractual Incentives. *The Review of Financial Studies*, 21(1), 51–99. <https://doi.org/10.1093/rfs/hhm033>
- Demirer, R., & Kutun, A. M. (2006). Does herding behavior exist in Chinese stock markets? *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 16(2), 123–142. <https://doi.org/10.1016/j.intfin.2005.01.002>
- Devenow, A., & Welch, I. (1996). Rational herding in financial economics. *European Economic Review*, 40(3), 603–615. [https://doi.org/10.1016/0014-2921\(95\)00073-9](https://doi.org/10.1016/0014-2921(95)00073-9)
- Doğukanlı, H., & Ergün, B. (2015). BIST'te Sürü Davranışı: Hwang ve Salmon Yöntemi ile Bir Araştırma. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 603, Article 603.
- Ganesh, R., Naresh, G., & Thiyagarajan, S. (2017). The reflection of crowd behaviour in Indian bourses. *International Journal of Behavioural Accounting and Finance*, 6(2), 93–106. <https://doi.org/10.1504/IJBAF.2017.086408>
- Garg, A., & Jindal, K. (2014). Herding Behavior in an Emerging Stock Market: Empirical Evidence from India. *IUP Journal of Applied Finance*, 20(2), 18–36.
- Holtfort, T. (2019). From standard to evolutionary finance: A literature survey. *Management Review Quarterly*, 69(2), 207–232. <https://doi.org/10.1007/s11301-018-0151-9>
- Hsieh, S.-F. (2013). Individual and institutional herding and the impact on stock returns: Evidence from Taiwan stock market. *International Review of Financial Analysis*, 29, 175–188. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2013.01.003>
- Iihara, Y., Kato, H. K., & Tokunaga, T. (2001). Investors' Herding on the Tokyo Stock Exchange. *International Review of Finance*, 2(1–2), 71–98. <https://doi.org/10.1111/1468-2443.00016>
- Johansen, A., & Sornette, D. (1999). Financial "anti-bubbles": Log-periodicity in gold and Nikkei collapses. *International Journal of Modern Physics C*, 10(04), 563–575.
- Kremer, S., & Nautz, D. (2013). Causes and consequences of short-term institutional herding. *Journal of Banking & Finance*, 37(5), 1676–1686.
- Lakonishok, J., Shleifer, A., & Vishny, R. W. (1992). The impact of institutional trading on stock prices. *Journal of Financial Economics*, 32(1), 23–43.
- Lux, T. (1995). Herd behaviour, bubbles and crashes. *The Economic Journal*, 105(431), 881–896.

Roßbach, P. (2001). *Behavioral finance: Eine Alternative zur vorherrschenden Kapitalmarkttheorie?* Arbeitsberichte der Hochschule für Bankwirtschaft.

Sias, R. W. (2004). Institutional herding. *The Review of Financial Studies*, 17(1), 165–206.

Solakoglu, M. N., & Demir, N. (2014). Sentimental herding in Borsa Istanbul: Informed versus uninformed. *Applied Economics Letters*, 21(14), 965–968.

Tan, L., Chiang, T. C., Mason, J. R., & Nelling, E. (2008). Herding behavior in Chinese stock markets: An examination of A and B shares. *Pacific-Basin Finance Journal*, 16(1–2), 61–77.

Venezia, I., Nashikkar, A., & Shapira, Z. (2011). Firm specific and macro herding by professional and amateur investors and their effects on market volatility. *Journal of Banking & Finance*, 35(7), 1599–1609.

Wermers, R. (1999). Mutual fund herding and the impact on stock prices. *The Journal of Finance*, 54(2), 581–622.

Wylie, S. (2005). Fund manager herding: A test of the accuracy of empirical results using UK data. *The Journal of Business*, 78(1), 381–403.

Yao, J., Ma, C., & He, W. P. (2014). Investor herding behaviour of Chinese stock market. *International Review of Economics & Finance*, 29, 12–29.

Zheng, D., Li, H., & Zhu, X. (2015). Herding behavior in institutional investors: Evidence from China's stock market. *Journal of Multinational Financial Management*, 32, 59–76.

Zhou, R. T., & Lai, R. N. (2009). Herding and information based trading. *Journal of Empirical Finance*, 16(3), 388–393.

Türkiye’de Sanayileşme ve Ekonomik Büyüme: ARDL Sınır Testinden Yeni Kanıtlar

Onur YAĞIŞ*

ÖZ

Ekonomik büyüme, ülke ekonomisinin üretim hacmindeki uzun vadeli genişleme şeklinde tanımlanabilmektedir. Ekonomik büyüme kavramı tarih boyunca farklı faktörler ile birlikte incelenmiştir. Bu faktörlerden birisi de sanayileşmedir. Sanayi sektörü ekonomilerin kalkınma ve büyümeleri bakımından en önemli sektörlerden bir tanesidir. Bu çalışmada Türkiye’de sanayileşmenin ekonomik büyümeye etkileri 1968-2022 dönemi yıllık verileri kullanılarak incelenmesi amaçlanmıştır. Sanayileşme tarihsel süreçte kalkınma ve ekonomik büyümenin gelişmesine katkı sağlamıştır. Sanayi sektörü istihdam ve üretimi gerçekleştirilen malların ihraç edilmesine katkı sağlayarak büyümenin artmasına katkı sağlamaktadır. Sanayi sektörünün GSMH içerisinde meydana getirebileceği pozitif yansımalar ekonomik büyümenin artmasına katkı sağlayabilecek bir diğer unsurdur. Bu nedenle Türkiye için yapılan bu çalışmada sanayileşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri ARDL sınır testi ekonometrik yöntemi ile uygulamalı olarak analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, sanayileşme ile ekonomik büyüme arasında kısa ve uzun dönemde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu bağlamda ele alınan yıllar içerisinde, ekonomik büyümeye sanayileşmenin kısa ve uzun dönemde katkı sağladığını söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Sanayileşme, Ekonomik Büyüme, ARDL Sınır Testi.

Industrialization and Economic Growth in Turkey: New Evidence from ARDL Boundary Test

ABSTRACT

Economic growth can be defined as the long-term expansion in the production volume of the country's economy. The concept of economic growth has been studied with different factors throughout history. One of these factors is industrialization. The industrial sector is one of the most important sectors for the development and growth of economies. In this study, it is aimed to examine the effects of industrialization on economic growth in Turkey using annual data for the period 1968-2022. Industrialization has contributed to development and economic growth in the historical process. The industrial sector contributes to the increase in growth by contributing to employment and the export of the goods produced. Positive reflections of the industrial sector within the GNP are another factor that can contribute to the increase in economic growth. For this reason, in this study for Turkey, the effects of industrialization on economic growth were analyzed with the ARDL boundary test econometric method. According to the findings, a statistically significant relationship was found between industrialization and economic growth in the short and long term. In this context, it is possible to say that industrialization contributed to economic growth in the short and long term.

Keywords: Industrialization, Economic Growth, ARDL Boundary Test.

1. Giriş

Ekonomi biliminde, iktisadi büyümenin birçok unsura bağlı olarak gerçekleştiği kabul edilmektedir. Sanayileşme ise ekonomik büyümenin gerçekleşmesinde etkili olan unsurların başında gelmektedir (Yılmaz, 2005, s. 63). Kaldor’a göre sanayi sektörünün ekonomik büyümenin motoru olduğu varsayımı kabul edilmektedir. Bu sektör ülkelerin büyüme süreçlerinde en önemli araçlarından birisidir. Sanayi sektörü istihdamın artmasına ve üretilen malların ihraç edilmesine olanak sağlayarak büyümeye katkı sağlamaktadır. GSMH (Gayri Safi Milli Hasıla) içerisinde sanayi sektörünün etkisinin artması büyümenin hızlanmasını sağlayabilecek bir diğer unsurdur. İmalat sanayi, sanayi sektörünün başlıca sektörü olarak kabul edilmektedir. Bu sektör, üretim aşamasında gerekli hammaddenin makine vasıtasıyla işlem den geçirilerek

* **Corresponding Author/Sorumlu Yazar**, Dr./Ph.D., Bağımsız Araştırmacı/Indep. Res., onuryagis@hotmail.com
Makale Gönderim ve Kabul Tarihleri/Article Submission and Acceptance Dates: 19.08.2023-17.11.2023

Citation/Atf: Yağış, O. (2023). Türkiye’de sanayileşme ve ekonomik büyüme: ARDL sınır testinden yeni kanıtlar. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52, 199-210. <https://doi.org/10.52642/susbed.1346494>

ara malı haline dönüştürüldüğü bir sanayi dalıdır. İmalat sanayi ağır ve hafif olmak üzere iki kısma ayrılabilir. Ağır sanayide sabit masraflar oldukça yüksektir. İmalatın gerçekleşmesinde kullanılan makine ve teçhizatlar için büyük yatırımlar gereklidir. Hafif sanayide ise dayanıksız mal üretimi söz konusudur. Üretim için büyük yatırım, araç ve gereçlere gereksinim bulunmamaktadır. Doküman sektörü örnek olarak verilebilir (Kaldor, 1966; Has & Çınar, 2022, s. 8-9; Terzi & Oltulular, 2004, s. 219).

Cumhuriyetimizin kuruluşunun ardından Atatürk'ün gayretleriyle birlikte sanayileşme sürecine hız verilmiştir. Atatürk bu nedenle sanayinin gelişimini artırabilmek için 1. İzmir İktisat Kongresini toplamıştır. Bu dönemde sanayileşme adına fabrikaların açılması, tarım ve sanayi sektörünün desteklenmesi için İş Bankası'nın kuruluşu adımları atılmıştır. Ayrıca demir çelik ve şeker fabrikalarının açılması, ulaşım ağlarının geliştirilmesi için çalışmalara başlanmıştır (Doğan, 2013, s. 212-213). Türkiye'de sanayileşmenin ilk safhası olarak Cumhuriyetimizin kuruluşu olan 1923 yılı sonrası kabul edilmektedir. İlk 10 yıllık süre zarfı içerisinde sanayide, işgücü eksikliği, geri kalmış teknolojik imkânlar, yeterli teşviklerin verilmediği, korumacılığın oldukça fazla olduğu, özel sektör yerine devletin etkisinin fazla olduğu bir dönem yaşanmıştır (Petek, 1997, s. 6). İkinci Dünya Savaşı'na kadar, sanayi sektöründe devletin ağırlığı hissedilmekteyken, savaş sonrasında özel sektörde meydana gelen sermaye fazlalığı ve devlet teşvikleri ile sanayileşmenin artmasını sağlamıştır. Bu dönemde Türkiye dünya ülkeleriyle uluslararası bütünleşmeleri sağlayabilmek adına Dünya Bankası, IMF, Dünya Ticaret Örgütü gibi önde gelen ekonomik kuruluşlara üye olmuştur. Ayrıca yurt içi piyasanın güçlendirilmesi adına bu kuruluşlardan kaynakta sağlanmıştır (Şenses & Taymaz, 2003, s. 1-2).

Türkiye'de 1960-1980 döneminde ulusal ve uluslararası problemler yaşandığı için iç piyasada sanayi alanında beklenen gelişme yaşanmamıştır. Bu dönemdeki kalkınma planlarında sanayileşme hedeflerinin temelinde, sanayi ürünlerinin ithal edilmesinin aksine yurt içi piyasada bu ürünlerin üretilmesi yer almaktadır. Bu dönemde sanayileşme alanında özel sektör ve kamu ortaklığı bulunmaktadır. Ayrıca üretim teknikleri bakımından yüksek teknolojinin desteklediği bir dönemdir (Petek, 1997, s. 7).

Türkiye'de 1970'li yıllardan sonra ortaya çıkan ödemeler güçlüğü ve döviz kıtlığı sanayileşme stratejilerini ciddi derecede etkilemiştir. Bu nedenle uyguladığı ithal ikameci politika yerine 24 Ocak Kararları neticesinde ihracata dayalı sanayileşme politikasını geçiş yapmıştır. Böylece dış ticaretin serbest olduğu süreç başlamıştır (Türkkan, 2001, s. 105).

1980'li yıllarda, ücretlerin azaltılması, serbest fiyat uygulaması, finans ve dış ticaret alanlarında liberal politikaların benimsenmesi, kur ve faizde denetimin serbest bırakılması yaklaşımıyla ihracata dayalı büyüme hedeflerinin temelleri atılmıştır. Dış ticarete liberal politika anlayışının hakim olması sermaye akışını ve sanayileşmeyi artırmıştır. 1990'lı yıllarda ise özelleştirme sürecinin arttığı ve bu yolla sanayi sektöründe üretim ve yatırımlarda özel sektörün etkisini arttığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde kamu yerini özel teşebbüslere bırakmıştır. Türkiye'de sanayi alanında yaşanan bir diğer önemli süreç ise 1996 yılında AB-Türkiye arasında imzalanan gümrük birliği anlaşmasıdır. Bu sürecin akabinde sanayi üretimi hız kazanmaya başlamıştır. 2000'li yıllara gelindiğinde AB ve dünya ile ilişkilerin artması, yeni programların kabul edilmesinin ardından uluslararası finans ve bankacılık sektörleri Türkiye'ye doğru yönelmiştir. Bu durumdan sanayi ve dış ticaret sektörleri büyük kazanç sağlamıştır (Arısoy, 2005, s. 46-47; Şenses & Taymaz, 2003, s. 2).

2001-2005 yıllarını ele alan 8. Kalkınma Planı'nda sanayi sektörünün gerek duyduğu hammadde ve enerji gereksiniminin hızlı ve daha az maliyetli doğal kaynaklardan karşılanması ele alınmıştır. 2007-2013 dönemini kapsayan 9. Kalkınma Planı'nda sanayi sektöründe, rekabetin artırılması, nitelikli personel ihtiyacının karşılanması, bilim, teknolojik ve Ar-ge faaliyetlerinin artırılması konularının üzerinde durulmuştur (Doğal, 2013, s. 223). 2014-2018 dönemini kapsayan 10. Kalkınma Planı'nda Türkiye'nin küresel rekabet gücünü artırmak için sanayi sektöründe yüksek katma değer sağlamak ve ileri teknoloji sektörlerinin ağırlığının artırılması hedeflenmiştir. Bunun için yeşil üretim, sektörler arası bütünleşme ve bölgeler arası üretim kapasitelerinin artırılması hedeflenmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2013, s. 89). Cumhuriyetimizin kuruluşunun 100.yılına da içerisinde alan (2019-2023) 11. Kalkınma Planı'nda sanayi sektöründe faaliyet gösteren firmaların uzun vadeli getiriye hedefleyerek risk almasını sağlayacak güçlü ekipmanlarla finansal araçlara erişimini kolaylaştıracak bir mekanizmanın oluşturulması hedeflenmiştir.

Ayrıca kredi garanti fonunun %50'sinin sanayi sektörüne aktarılması planlanmıştır (Cumhurbaşkanlığı, 2019, s. 58). Aşağıdaki tabloda Türkiye'de sanayi büyümesinin gelişimleri yer almaktadır.

Tablo 1. Türkiye'de Toplam Sanayi Büyümesi(%)

1971	6.14
1981	7.63
1990	6.58
2000	7.10
2001	-10.53
2002	6.60
2003	9.45
2004	14.10
2005	10.63
2006	12.77
2007	7.46
2008	-0.68
2009	-10.50
2010	11.43
2011	19.32
2012	4.66
2013	10.73
2014	5.08
2015	5.03
2016	4.58
2017	9.31
2018	0.51
2019	-2.93
2020	0.95
2021	12.46
2022	0.87

Kaynak: World Bank, 2023

Yukarıdaki tabloda Türkiye'nin toplam sanayi büyümesi 1971-2022 dönemi olarak yer almaktadır. 1971-1981 döneminde sanayi büyümesi artış göstererek %6.14'ten %7.63'e çıkmıştır. 1981-1990 döneminde ise sanayi sektöründe bir miktar küçülme söz konusu olmuştur. 1981 yılında sanayi büyüme oranı %7.63 iken 1990 yılında %6.58 olarak gerçekleşmiştir. 2000 yılına gelindiği önceki döneme göre sanayi üretimi artış sağlamıştır. 1990 yılında %6.58 olarak gerçekleşen bu oran 2000 yılında %7.10 seviyesine yükselmiştir. 2001 yılında ise meydana gelen krizden dolayı sanayi büyümesi % 10.53 küçülmüştür. 2002-2007 yılları arasında pozitif seyrini sürdüren sanayi büyümesi 2008 yılında küresel kriz kaynaklı sebeplerden dolayı negatif görünüm sergilemiştir. 2008 yılında % 0.68 sanayi küçülmesi yaşanırken 2009 yılında bu küçülmenin etkisi daha da artmıştır. Sanayi büyümesi 2010-2018 yılları arasında pozitif bir görünüm sergilerken, 2019 yılında negatif olarak gerçekleşmiştir. 2020-2022 döneminde ise sanayi büyümesi pozitif seyrini sürdürmüştür.

Bu araştırmada, Türkiye'de sanayileşmenin ve ekonomik büyümeye etkileri incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada veri yetersizliğinden dolayı 1968-2022 zaman aralığı kullanılmıştır. ARDL sınır testi ekonometrik yöntemi ile uygulamalı olarak analiz edilmiştir. Çalışma konusu, yöntemi ve ele aldığı zaman aralığı ile diğer çalışmalardan farklılık göstermekte ve bu yönüyle literatüre katkı sağlaması amaçlanmıştır. Araştırma dört bölümden oluşmuştur. Birinci kısım giriş, İkinci kısım literatür, Üçüncü kısım ekonometrik analiz, yöntem, bulgular ve dördüncü kısım sonuçtan oluşmuştur.

2. Literatür İncelemesi

Literatürde sanayi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelendiğinde araştırmalara bakıldığında, imalat sanayi ve iktisadi büyüme değişkenlerinin kullanıldığı çalışmalar oldukça fazladır. Sanayi ve büyüme arasındaki pozitif ilişkiyi ortaya koyan çalışmalar, Kaldor büyüme yasaları olarak da bilinmektedir. Bu yasa imalat sanayi gelişiminin büyüme üzerinde olumlu bir etki yaratacağı görüşünü kabul etmektedir. Bu

bağlamda, aşağıdaki literatür taramasında sanayi sektörü ve büyüme arasındaki ilişkiye dair ulusal ve uluslararası çalışmalara yer verilmiştir.

Kaldor (1966), 1954-1964 yıllarını ele alarak 12 OECD ülkesi için inceleme gerçekleştirmiştir. Yatay kesit regresyon analizinin uygulandığı çalışmada, büyüme ve sanayileşme arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur.

Stoneman (1979), 1800-1970 zaman aralığını ele alarak İngiltere için bir sanayi sektörü ve büyüme üzerine inceleme yapmıştır. Zaman serisi analizi yöntemlerinin uygulandığı çalışmada, büyüme ve sanayileşme arasında herhangi bir ilişkinin bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Thirlwall (1983), 1952-1954, 1963-1964 zaman aralığını ele alarak 9 gelişmiş ülke için bir inceleme yapmışlardır. Çalışmada, sanayi ve büyüme arasında pozitif sonuca ulaşılmıştır.

Ateşoğlu (1993), 1965-1988 zaman aralığını ele alarak ABD için bir inceleme yapmışlardır. Çalışmada, Kaldor yasalarının geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Hansen ve Zhang (1996), 1985-1991 zaman aralığını ele alarak Çin'in 28 bölgesi için bir inceleme yapmışlardır. Çalışmada, Kaldor büyüme yasalarının geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Pons ve Vildecans (1999), 1984-1992 zaman aralığını ele alarak seçilmiş 12 Avrupa ülkesi için bir inceleme yapmışlardır. Çalışma sonucunda, Kaldorun birinci yasasının reddedildiği, iki ve üçüncü yasalarının geçerli olduğuna ulaşılmıştır.

Yamak (2000), 1923-1995 zaman aralığını ele alarak seçilmiş Türkiye için bir inceleme yapmışlardır. Johansen eş bütünleşme ve Granger nedensellik yöntemlerinin uygulandığı çalışmada, değişkenler arasında sanayi ve büyüme arasında iki yönlü nedensellik olduğuna ulaşılmıştır.

Wells ve Thirlwall, (2003), 1980-1996 zaman aralığını ele alarak 45 Afrika ülkesi için bir inceleme yapmışlardır. Yazarlar çalışmada, sanayi ve büyüme arasında pozitif sonucuna ulaşılmıştır.

Terzi ve Oltulular (2004), 1987:2-2001:3 zaman aralığını ele alarak Türkiye için bir inceleme yapmışlardır. Granger Nedensellik Testi yöntemlerinin uygulandığı çalışmada, sanayi ve büyüme arasında iki yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğuna ulaşılmıştır.

Libanio (2006), 1985-2001 zaman aralığını ele alarak Latin Amerika için bir inceleme yapmışlardır. Çalışmada, sanayinin ve büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğuna ulaşılmıştır.

Çetin (2009), Türkiye ve AB ülkeleri için bir inceleme yapmışlardır. En küçük kareler ve Granger nedensellik testi yöntemlerinin uygulandığı çalışmada, sanayinin ve büyüme üzerinde pozitif etkiler yaratabileceğini sonucuna ulaşılmıştır.

Alexiou (2010), 1975-2006 zaman aralığını ele alarak beş Akdeniz Ülkesi için bir inceleme yapmışlardır. Zaman Serisi Kesit (TSCS) yöntemlerinin uygulandığı çalışmada, üretim çıktısı ve sektörler üretimi arasında pozitif bir sonucu ulaşılmıştır.

Doruk vd. (2011), 2008-2010 zaman aralığını ele alarak Türkiye için bir inceleme yapmışlardır. EKK yönteminin uygulandığı çalışmada, sanayi ve büyüme arasında pozitif bir ilişki bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Arısoy (2013), 1963-2005 zaman aralığını ele alarak Türkiye için bir inceleme yapmışlardır. Eşbütünleşme ve nedensellik yöntemlerinin uygulandığı çalışmada, ekonomik büyümenin sanayi üretimini artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Mercan ve Kızılkaya (2014), 1988-2013 yıllarını ele alarak Türkiye için inceleme gerçekleştirmiştir. Johansen eş bütünleşme ve Granger nedensellik yöntemlerinin uygulandığı çalışmada, sanayileşme ve büyüme arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur.

Millemaci ve Ofria (2014), 1976-2006 zaman aralığını ele alarak 12 OECD ülkesi için inceleme yapmıştır. Panel veri analizi yönteminin uygulandığı çalışmada, Kaldor yasalarının imalat gerçekleştiren ülkelerde geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Mercan vd. (2015), 1965-2012 zaman aralığını ele alarak yeni sanayileşmiş ülkeler için bir inceleme yapmışlardır. Basher ve Westerlund eş bütünleşme testi sonucunda, Kaldor yasalarının geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Korkmaz ve Şahin (2017), 2008:1-2016,02 yıllarını ele alarak Türkiye için inceleme gerçekleştirmiştir. Granger nedensellik yöntemlerinin uygulandığı çalışmada, büyüme ve sanayileşme arasında tek taraflı nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Giovanini ve Arend (2017), 1980-2009 zaman aralığını ele alarak inceleme yapmıştır. Nedensellik yönteminin uygulandığı çalışmada, hizmet sektörü büyümesi ile sanayi yoğunluğu arasında iki yönlü nedensellik sonucuna ulaşılmıştır.

Altun ve İşleyen (2019), Türkiye için bir inceleme yapmıştır. ARDL Eşbütünleşme analizi ve Granger Nedensellik Testi sonucuna göre, sanayi sektörü ve iktisadi büyüme arasında tek taraflı nedensellik tespit edilmiştir.

Canbay ve Kırca (2020), 1961-2017 zaman aralığını ele alarak inceleme yapmıştır. Eşbütünleşme ve nedensellik yönteminin uygulandığı çalışmada, sanayi ile büyüme arasında pozitif ilişki sonucuna ulaşılmıştır.

Doğaner (2022), 1960-2020 yıllık verilerinin kullanılarak Türkiye için bir inceleme yapmıştır. Zaman serisi analizi sonucuna göre, imalat sanayinin ekonomik büyümeyi yeterince etkilemediğine ulaşılmıştır.

Alp (2023), 2004-2019 yıllık verilerinin kullanılarak Türkiye için bir inceleme yapmıştır. Panel zaman serileri analizleri ile mekânsal panel veri analizleri sonucuna göre, sanayi sektörü ve elektrik tüketimi arasında nedensellik ilişkisine ulaşılmıştır.

Literatür genel olarak değerlendirdiğinde, sanayi ve ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki tespit edilmiştir.

3. Ekonometrik Analiz

Çalışmada, sanayileşmenin ekonomik büyümeye etkileri 1968-2022 zaman aralığı kullanılarak analiz gerçekleştirilmiştir. Çalışmada sadece bu sürecin ekonometrik uygulamasının yapılması yeterli verinin bulunmamasından kaynaklanmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkiye dair model aşağıda yer almaktadır.

$$\text{Lngdp}_t = \beta_0 + \beta_1 \text{LNIN}_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Yukarıdaki kurulan modelde LNGDP: kişi başına düşen milli gelir (2015 sabit ABD doları), LNIN: sanayileşme (imalat sektöründe yaratılan katma değer, kişi başına 2015 ABD doları cinsinden) ve ε_t kavramı ise hata terimlerini göstermektedir. Kurulan Modelde sadece Kişi Başına Düşen GSYİH ve sanayileşmenin logaritması alınarak modele dâhil edilmiştir. Veriler Dünya Bankası (World Bank, 2023)'ten temin edilmiştir.

Modelde değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin incelenmesi için klasik yöntemlerin yerine ARDL sınır testi tekniğinden yararlanılmıştır. Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen bu testi yapmadan önce, değişkenlerin durağanlık durumlarının analiz edilmesi gerekmektedir. Bu testin yapılabilmesi için değişkenlerin I[0] veya I[1]'de durağan olmaları zorunluluğu bulunmaktadır. Değişkenlerin I[2] olma durumuna karşı test etmektedir. Bu test ekk(en küçük kareler) tekniğine dayanmakta ve küçük örneklemelerde kullanılabilir. Durağanlık incelemesi için ADF (Augmented-Dickey Fuller) ve PP (Phillips-Perron) birim kök testleri uygulanmıştır Her iki testin boş hipotezi serilerin durağan olmadığı, alternatif hipotezi ise serilerin durağan olması şeklindedir (Aksoy vd., 2023, s. 126; Esen vd., 2012, s. 256; Kamaruddin & Jusoff, 2009, s. 100).

Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin tespit edilmesine dair Engle-Granger (1987) ve Johansen-Juselius (1990) gibi testler kullanılabilir. Fakat bu testler kısıtlı gözlem sayısına sahip örneklemelerde ve aynı dereceden eşbütünleşme ilişkisi bulunduğu durumlarda kullanılabilir. ARDL testinden ise bu sınırlamalar ortadan kalkmaktadır. Bu testte değişkenler aynı ve farklı düzeylerde bütünleşik olması şartlarından tercih edilen bir yöntemdir. Bu test kısa ve uzun dönem sonuçları ortaya koyabilmesi açısından araştırmacılara avantaj sağlamaktadır. İlk olarak eş bütünleşme modeli oluşturulur (Pata vd., 2016, s. 265; Özbek & Oğul, 2023, s. 30).

$$\Delta \text{Lngdp}_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} \Delta \text{Lngdp}_{t-i} + \sum_{j=0}^m \beta_{2j} \Delta \text{LNIN}_{t-j} + \alpha_1 \text{Lngdp}_{t-1} + \alpha_2 \text{LNIN}_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Yukarıdaki denklem 2'de α ilk farkları, $\alpha_n(n=1,2)$ uzun dönem, β_1 ve β_2 parametreleri ise kısa dönem etkileri ifade etmektedir. Modelde kullanılan değişkenlerin eşbütünleşme ilişkisi içerisinde olup olmamaları boş ve alternatif hipotezlere göre belirlenmektedir. Modelde eş bütünleşme ilişkisinin kabul edilebilmesi için boş hipotezin reddedilmesi gerekmektedir. Reddedilemediğinde ise eş bütünleşme durumunun olmadığı varsayılmaktadır. Buna göre eşbütünleşme ilişkisinin kararı Pesaran vd. (2001)'deki F istatistik değeri alt ve üst kritik değerler ile kıyaslanarak verilmektedir. Bulunan F değerinin kritik üst değerden büyük olması durumunda boş hipotez yerine alternatif hipotez kabul edilerek eş bütünleşme ilişkisinin

bulduğu söylenebilir. F değerinin kritik alt değerden küçük olması durumunda tam tersi durum söz konusudur. Buna göre alternatif hipotez yerine boş hipotez kabul edilerek eş bütünleşme ilişkisinin olmadığı söylenebilir. Hata düzeltme denklemi ile modelde kullanılan değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişkiye dair çıkarımda bulunmak mümkündür. Aşağıdaki denklem ile elde edilmektedir.

$$\Delta \text{Lngdp}_t = \beta_0 + \sum_{j=1}^m \beta_{1j} \Delta \text{Lngdp}_{t-j} + \sum_{j=0}^m \beta_{2j} \Delta \text{Lnm}_{t-j} + \varphi \text{ECM}_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Yukarıdaki denklem 3'te kısa dönemde meydana gelebilecek sapmaların ne kadar sürede ortada kalkacağını ifade eden φ katsayısı elde edilmektedir. Bu katsayının negatif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı olması beklenir.

4. Bulgular

Çalışmada, sanayileşmenin uzun ve kısa dönemde ekonomik büyümeye etkisini analiz edebilmek için ilk olarak değişkenlerin durağanlıkları incelenmiştir. Aşağıdaki tabloda çalışmada ele alınan değişkenlerin birim kök sonuçları yer almaktadır. Buna göre; I(0)'de değişkenlerin durağan olmadıkları görülmektedir. Değişkenlerin durağan getirilebilmesi için birinci farkları alınmıştır. Bu sayede her iki birim kök testi sonucuna göre ekonomik büyüme ve enerji tüketimi değişkenlerinin I(1)'de durağan oldukları görülmektedir.

Tablo 2. ADF ve PP Birim Kök Testleri

Değişkenler	ADF	PP
LNGDP	I(0)	0.26
	I(1)	-7.11***
LNIN	I(0)	-0.75
	I(1)	-6.37***

*** %1 anlam düzeylerinde reddedildiklerini belirtmektedir.

Aşağıdaki tabloda yer alan F istatistik değeri 7.38 %1, %5 ve %10 kritik değerlerinden daha büyük çıkmıştır. Bu değer ile değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunup bulunmadığına dair yargıda bulunulmaktadır. Bu noktadan hareketle çalışmada kullanılan değişkenler arasında uzun süreli bir ilişkinin bulunduğu kararı kabul edilmiştir. Ardından modelin tutarlı olup olmadığının incelenmesi için tanısal testler kullanılmıştır.

Tablo 3. ARDL Testi

K	F – Değeri	Kritik Değerler	
1	7.38	I(0)	I(1)
		%1	5.58
		%5	4.16
		%10	3.51

Kurulan modelde gecikme uzunluğu Schwarz kriterine göre 1 seçilmiştir. Aşağıdaki tabloda modelin doğru olup olmadığını belirlemeye yarayan tanısal test sonuçları yer almaktadır. Aşağıdaki tabloda, yer alan Breusch-Godfrey LM testi ve Heteroskedasticity Arch testlerine göre otokorelasyon ve değişen varyans problemleri bulunmamıştır. Ramsey Reset ve Jargue- Bera testlerine göre de spesifikasyon hatası bulunmamıştır. Ayrıca model normal dağılıma sahiptir.

Tablo 4. Tanısal Tesler

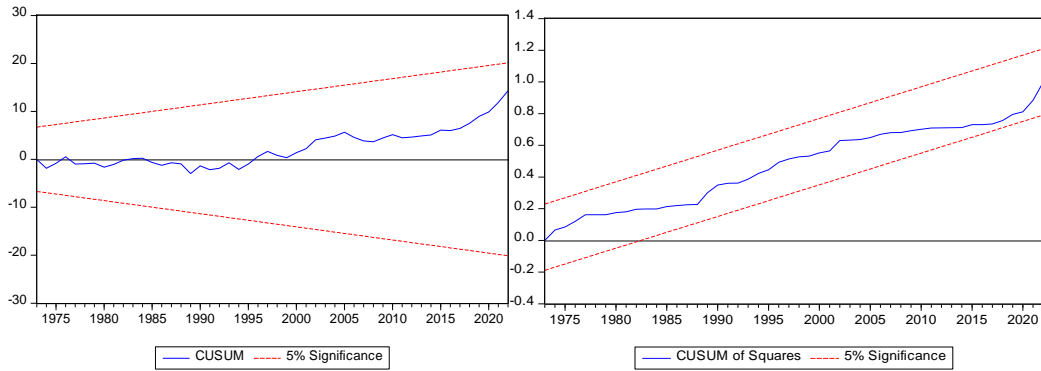
Tanısal testler	F - istatistiği	Olasılık değeri(p)
Ramsey RESET	2.05	0.44
Jargue-Bera Normallik	0.26	0.85
Breusch-Godfrey Seri Korelasyon LM	0.30	0.14
Heteroskedasticity: ARCH	0.77	0.38
Cusum		İstikrarlı
Cusum of Squares		İstikrarlı

ARDL (1,1) olarak tahmini gerçekleştirilen modelin hem uzun hem de kısa dönem sonuçları aşağıdaki tabloda yer almaktadır. ARDL uzun dönem sonuçlarına göre, enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Sanayileşmede %1'lik artış ekonomik büyüme üzerinde % 0.89 birimlik artışa neden olmuştur. Uzun dönemli ilişkinin incelenmesinin ardından hata düzeltme modeli ile kısa dönemli ilişki incelenmiştir. Katsayı kısa dönemde -0.95 çıkmıştır. İstatistiksel olarak anlamlıdır. Kısa dönemde meydana gelen dengesizliklerin 0.95'i dönem sonunda ortadan kalkmaktadır. Sanayileşmede kısa dönemde meydana gelen %1'lik artış ekonomik büyüme üzerinde % 0.62 birimlik artışa neden olmuştur.

Tablo 5. Uzun ve Kısa Dönem Sonuçları

Uzun Dönem Sonuçları		
Değişkenler	Katsayı	Olasılık Değeri
LNIN	0.89	0.00***
C	4.33	0.00**
Kısa Dönem Sonuçları		
Değişkenler	Katsayı	Olasılık Değeri
LNIN	0.62	0.00***
ECM(-1)	-0.95	0.00***

Aşağıdaki şekil 1'de 1975 yılında Brown vd. tarafından kazandırılan CUSUM ve CUSUMQ sonuçları yer almaktadır. Bu durumda modelin istikrarlı bir yapıda olduğunu söylemek mümkündür. ARDL(1,1) modelinde yapısal bir değişim bulunmamaktadır.

Şekil 1. CUSUM ve CUSUMSQ Grafikleri

5. Sonuç

Ülke ekonomilerinin büyüme hedeflerinin sağlanmasında sanayi sektörünün önemli etkileri bulunmaktadır. Bu sektörün gelişmesi sonucunda üretim ve hâsıla artmaktadır. Üretimin artması ise istihdam, talep ve yatırımların artmasına neden olmaktadır. Bu durum sürdürülebilir büyümenin gerçekleştirilmesi bakımından önemli avantajlar sağlamaktadır.

Cumhuriyetimizin kurulmasıyla birlikte sanayileşmenin gerçekleşmesine büyük önem verilmiştir. Ekonomik bağımsızlığın sağlanabilmesi için çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu bağlamda ülkemizin farklı bölgelerine çeşitli fabrikalar kurulmuş ve ticaretin daha rahat sağlanabilmesi için ulaşım sektörüne de önem verilmiştir. Kalkınmanın sağlanabilmesi için kalkınma planları oluşturulmuştur. Ayrıca iktisadi konuları görüşmek için İzmir İktisat Kongresi gerçekleştirilmiştir. Bu kongrede görüşülen konulardan biriside yerli üretim ve teşvikler olmuştur. Sanayileşmenin gelişebilmesi için Cumhuriyetimizin kuruluşunun ilk yıllarında, Sanayi Teşvik Kanunları çıkarılmıştır. Bu kanunla birlikte, yerli sanayi teşvikleri, yeni sanayi kuruluşlarının açılması ve Türk halkını üretime teşvik etmek hedeflenmiştir. İkinci Dünya Savaşına kadar, sanayi sektöründe devletin ağırlığı bulunmaktayken, savaşın ardından özel sektörde meydana gelen sermaye fazlalığı ve devlet teşvikleri ile sanayileşmenin artırılması amaçlanmıştır. 1960-1980 döneminde, sanayileşmede hedeflenen gelişimler sağlanamamıştır. Bu dönemde, sanayi ürünlerinin ithal edilmesi yerine

ülke içerisinde bu ürünlerin üretilmesi kalkınma planlarında sanayileşmenin amaçları arasında yer almıştır. 1980 sonrasında liberal ekonomik modelin kabul edilmesiyle birlikte ihracata dayalı büyüme modeli kabul edilmiştir. Küresel rekabet ortamında ve uluslararası piyasalarda rekabet edebilmek için ülkemizin kendini geliştirebilen ve güçlü bir sanayiye ihtiyacı bulunmaktadır. 1980'li yıllarda başlayan özelleştirme süreci, 1990'lı yıllara gelindiğinde daha da artış göstermiştir. Kamu yerini özel girişimlere bırakmıştır. 1996 yılında AB-Türkiye arasında imzalanan gümrük birliği anlaşmasıyla birlikte sanayi üretimi hız kazanmıştır. 2000'li yıllara gelindiğinde, ülkemizde uygulanan kalkınma planlarında sanayi hedeflerine dair, hammadde ve enerji ihtiyacının karşılanmasında doğal kaynaklardan karşılanması, nitelikli personelin ihtiyacının karşılanması, bilim, teknolojik ve Ar-ge faaliyetlerinin artırılması küresel rekabet gücünü artırmak için sanayi sektöründe yüksek katma değer sağlamak ve ileri teknoloji sektörlerinin ağırlığının artırılması ve sanayi sektöründe faaliyet gösteren firmaların finansal araçlara erişimini kolaylaştıracak bir mekanizmanın oluşturulmasını söylemek mümkündür.

Cumhuriyetimizin kuruluşunun 100.yılında, sanayi sektöründe katma değerli üretimin geliştirilmesi ve kritik teknolojilerde atılım sağlanması, milli teknoloji hamlesi, bilimsel ve teknolojik gelişmelerle birlikte sanayileşmenin artırılması hedeflenmektedir. Ayrıca milli gelir içerisinde imalat sanayinin payı son 10 yılda ortalama %16,5 iken Cumhuriyetimizin Kuruluşunun 100. Yılı olan 2023 yılından bu rakamın %21'e çıkarılması hedeflenmektedir. Sanayi sektöründeki işçi başına katma değer 35 bin dolara ve imalat sanayisi ihracatının da 210 milyar dolara çıkarılması hedeflenmektedir (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2023).

Bu çalışmada sanayileşmenin ekonomik büyümeye etkileri: Türkiye için ARDL Sınır testi yaklaşımı ile incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada 1968-2022 zaman aralığı ele alınmıştır. Zaman aralığının seçilmesinde veri yetersizliği etkili olmuştur. Araştırmada ilk olarak ADF ve PP testleri yapılmıştır. Yapılan testlerin ardından değişkenleri I(1) durağan hale geldikleri tespit edilmiştir. ARDL (1,1) olarak tahmini gerçekleştirilen modele tanınal testler uygulanarak doğruluğu kanıtlanmıştır. ARDL sonuçlarına göre sanayileşmenin ekonomik büyümeyi uzun dönemde % 0.89 birim artırdığı sonucu bulunmuştur. Bu sonuç, ekonomik büyüme açısından sanayileşmenin önemli etmenlerden birisi olduğunu ifade etmektedir. Uzun dönem sonuçlarından sonra kısa dönemde hata düzeltme modeli yaklaşımına bakıldığında katsayının negatif ve anlamlı olması uzun dönemde meydana gelen dengesizliklerin 0.95'inin dönem sonunda ortadan kalktığını ifade etmektedir. Bu sonuç ise üretim süreci bakımından sanayileşmenin vazgeçilmez bir unsur olduğunu ifade etmektedir. Araştırma bulguları literatürde Kaldor (1966), Thrilwall (1983), Ateşoğlu (1993), Hansen ve Zhang (1996), Yamak (2000), Wells ve Thirlwall, (2003), Terzi ve Oltulular (2004), Libanio (2006), Çetin (2009), Doruk vd. (2011), Arısoy (2013), Mercan ve Kızılkaya (2014), Millemaci ve Ofria (2014), Mercan vd. (2015), Altun ve İşleyen (2019), Canbay ve Kırcı (2020) ve Doğaner (2022) ile benzer sonuca sahiptir.

Türkiye'de kaliteli üretim gerçekleştiren sanayi kuruluşlarının artmasıyla istihdam, ihracat, milli gelir artacaktır. Bu durum ise refah seviyesinin artmasını sağlayacaktır. Bu bağlamda Türkiye'nin sanayi teknolojik kapasitesini artırması gereklidir. Bu ise ulusal strateji ve politika ile mümkündür. Teknolojik kapasitelerin artırılması sanayi sektörünün gelişimine katkı sağlayacaktır. Ar-ge yatırımlarının artırılması, sanayi sektöründe ileri teknoloji ve katma değerli ürünlerin üretilmesi önerilmektedir. Ağır sanayi üretiminde, katma değeri yüksek ürünler ihracat gelirlerini artırarak milli gelirin artırılması hedeflerine katkı sağlayacaktır. Sanayi sektöründe maliyetlerin düşürülmesi için adımların atılması önerilmektedir. Sanayi sektöründe kullanılan hammadde ve ara malı girdilerinin büyük kısmı ithal edildiği için, faiz ve döviz kuru istikrarsızlıkları ithalatı pahalılaştırdığı için sanayi sektörü olumsuz etkilenebilmektedir. Bu yüzden döviz kuru oynaklığı ve enflasyona dair planlamaların yapılması önerilmektedir.

6. Extended Abstract

In this study, it is aimed to examine the effects of industrialization on economic growth in Turkey using annual data for the period 1968-2022. Industrialization has contributed to development and economic growth in the historical process. The industrial sector contributes to the increase in growth by contributing to employment and the export of the goods produced. Positive reflections of the industrial sector within the GNP are another factor that can contribute to the increase in economic growth. For this

reason, in this study for Turkey, the effects of industrialization on economic growth were analyzed with the ARDL boundary test econometric method. In order to examine the long-term relationship between the variables in the model, the ARDL bounds test technique was used instead of the classical methods. Pesaran et al. (2001) before performing this test, it is necessary to analyze the stationarity of the variables. In order to perform this test, the variables must be stationary in I[0] or I[1]. It tests against the variables being I[2]. This test is based on the ekk (least squares) technique and can be used on small samples. ADF (Augmented-Dickey Fuller) and PP (Phillips-Perron) unit root tests were applied for the analysis of stationarity. Tests such as Engle-Granger (1987) and Johansen-Juselius (1990) can be used to detect a long-term relationship between variables. However, these tests can be used in samples with limited number of observations and in cases where there is a cointegration relationship of the same degree. With the ARDL test, these limitations are eliminated. According to ARDL long-term results, the effect of energy consumption on economic growth is positive and statistically significant. A 1% increase in industrialization led to a 0.89% increase in economic growth. After examining the long-term relationship, the short-term relationship was examined with the error correction model. The coefficient increased to -0.95 in the short run. It is statistically significant. 0.95 of the short-term imbalances disappear at the end of the period. The 1% increase in industrialization in the short term caused an increase of 0.62 units on economic growth. With the establishment of our Republic, great importance was attached to the realization of industrialization. Various studies have been carried out to ensure economic independence. In this context, various factories were established in different parts of our country and importance was given to the transportation sector in order to provide trade more easily. Development plans have been established to ensure development. In addition, Izmir Economics Congress was held to discuss economic issues. One of the topics discussed in this congress was domestic production and incentives. In order to develop industrialization, Industry Incentive Laws were enacted in the first years of the establishment of our Republic. With this law, local industry incentives, opening new industrial establishments and encouraging Turkish people to production were aimed. Until the Second World War, while the state was dominant in the industrial sector, after the war, the excess capital and government incentives in the private sector led to an increase in industrialization. In the 1960-1980 period, the targeted developments in industrialization could not be achieved. In this period, instead of importing industrial products, the production of these products within the country is among the objectives of industrialization in development plans. After 1980, with the acceptance of the liberal economic model, the export-led growth model was accepted. In order to compete in the global competitive environment and international markets, our country needs a strong industry that can develop itself. The privatization process, which started in the 1980s, increased even more in the 1990s. The public has left its place to private initiatives. With the customs union agreement signed between the EU and Turkey in 1996, industrial production accelerated. In the 2000s, in the development plans implemented in our country, it was aimed to meet the raw material and energy needs from natural resources, to meet the needs of qualified personnel, to increase science, technological and R&D activities, to provide high added value in the industry sector and to increase the global competitiveness. It is possible to say that increasing the weight of technology sectors and creating a mechanism that will facilitate the access of companies operating in the industrial sector to financial instruments. In the 100th anniversary of the establishment of our Republic, it is aimed to develop value-added production in the industrial sector and to make breakthroughs in critical technologies, to increase industrialization with the national technology move, scientific and technological developments. It is recommended to take steps to reduce costs in the industrial sector. Since most of the raw material and intermediate goods inputs used in the industrial sector are imported, the industrial sector may be adversely affected because interest and exchange rate instabilities make imports more expensive. Therefore, it is recommended to plan for exchange rate volatility and inflation.

Keywords: Industrialization, Economic Growth, ARDL Boundary Test.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Kaynakça

- Alexiou, C. (2010). An Empirical Investigation Of Kaldor's Growth Laws: Evidence From The Mediterranean Region. *The Indian Economic Journal*, 58(3), 144-155.
- Altıparmak, A. (2002). Türkiye'de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayiinin Gelişimi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13, 35-59.
- Altun, Y., & İşleyen, Ş. (2019). Türkiye'de İktisadi Büyüme İle Sanayi Sektöründe İstihdam Arasındaki İlişkinin Ardl Sınır Testi Yaklaşımı İle Ekonometrik Analizi: 1991-2017. *İğdir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 657-676.
- Arısoy, İ. (2005). Türkiye'de Sanayileşme Ve Temel Göstergeler Açısından Sanayinin Gelişimi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 45-68.
- Arısoy, İ. (2013). Kaldor Yasası Çerçevesinde Türkiye'de Sanayi Sektörü Ve İktisadi Büyüme İlişkisinin Sınanması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİB Dergisi*, 8(1), 143-162.
- Ateşoğlu, H. Sönmez. (1993). Manufacturing And Economic Growth İn The United States. *Applied Economics*, 25, 67-69.
- Canbay, Ş., & Kırca, M. (2020). Türkiye'de Sanayi Ve Tarım Sektörü Verileri İle Ekonomi Büyüme Arasındaki Açıklamalar: Kaldor Büyüme Yasasının Analizi. *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 143-170.
- Çetin, M. (2009). Kaldor Büyüme Yasasının Ampirik Analizi: Türkiye Ve Ab Ülkeleri Örneği (1981-2007). *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, 11(1), 355- 373.
- Doğan, M. (2013). Türkiye Sanayileşme Sürecine Genel Bir Bakış. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 28 , 211-231.
- Doğaner, A. (2022). İmalat Sanayi Ve Hizmetler Sektöründe Üretilen Katma Değerin Ekonomik Büyümeye Etkileri: Türkiye İçin Doğrusal Olmayan Eşbütünleşme Analizi. *The Journal Of Social Economic Research*, 22(2).
- Doruk, Ö., Tuğsal, K., Ahmet, Ş., & Can, E. D. (2011). Kriz Sonrası Türkiye'de Sanayileşme Ve Büyüme İlişkisi: Kaldoryen Büyüme Modeli Çerçevesinde Bir İnceleme. *Paper Presented At Econ Anadolu 2011: Anadolu International Conference İn Economics Iı*.
- Eralp, A. (2023). Türkiye Sanayi Sektöründeki Elektrik Tüketimi Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Mekânsal Analizi. *Verimlilik Dergisi* , 99-112 .
- Giovanini, A., & Arend, M. (2017). Contribution Of Services To Economic Growth: Kaldor's Fifth Law? *Revista De Administração Mackenzie*, 18(4), 190-213.
- Has, B., & Çınar, S. (2022). Türkiye'de İmalat Sanayi Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi, *Makü-Bifd*, 5(1), 7-22.
- Hansen, J., & Drud, Z. J. (1996). A Kaldorian Approach To Regional Economic Growth İn China. *Applied Economics*, 28, 679-685.
- Kaldor, N. (1966) Causes Of The Slow Rate Of Economic Growth Of The United Kingdom. Cambridge University Press.
- Korkmaz, S., & Şahin, Ş. (2017). Türkiye'de Sanayi Üretimi Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi. *Sosyal Bilimler Metinleri 2017 Temmuz Icomep Özel Sayısı*, 162-170.
- Libanio, G. (2006). Manufacturing Industry And Economic Growth İn Latin America: A Kaldorian Approach. http://www.networkideas.org/ideasact/Jun07/Beijing_Workshop_07/Gilberto_Libanio.Pdf [Accessed: 20 June 2023].
- Mercan, M., & Kızılkaya, O. (2014). Türkiye'de Sanayi Sektörü Ekonomik Büyüme Ve Verimlilik İlişkisinin Kaldor Yasaları Çerçevesinde Sınanması: Ekonometrik Bir Analiz. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 36(1), 137-160.
- Mercan, M., Kızılkaya, O., & Ökde, B. (2015). Are The Kaldor's Laws Valid? Panel Data Analysis Under Cross Section Dependency For Nıç Countries. *Procedia Economics And Finance*, 23, 140-145.
- Millemaci, E., & Ofria, F. (2014). Kaldor-Verdoorn's Law And Increasing Returns To Scale: A Comparison Across Developed Countries. *Journal Of Economic Studies*, 41(1), 140 – 162.
- Petek, A. (1997). Türkiye İmalat Sanayi Piyasasında Fiyatlama Ve Fiyat Bekleyişlerinin Önemi", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

- Pons, N., & Jordi, Viladecans-Marsal, E. (1999). Kaldor's Laws And Spatial Dependence: Evidence For The European Regions. *Regional Studies*, 33(5), 443-451.
- Sanayi Ve Teknoloji Bakanlığı (2023). <https://www.sanayi.gov.tr> [Accessed: 20 July 2023].
- Stoneman, P. (1979). Kaldor's Law And British Economic Growth: 1800-1970. *Applied Economics*, 11(3), 309-319.
- Şanlı, B. (1997). *Sanayileşme Stratejileri Ve Türk Dış Ticareti*, Işık Yayınları, İstanbul.
- Şenses, F., & Taymaz, E. (2003). *Unutulan Bir Toplumsal Amaç: Sanayileşme: Ne Oluyor? Ne Olmalı?. İktisat Üzerine Yazılar I: İktisadi Kalkınma, Kriz Ve İstikrar Oktar Türel'e Armağan*, İletişim Yayınları, İstanbul (2003).
- T.C. Kalkınma Bakanlığı (2013). Onuncu Kalkınma Planı(2014-2018), Ankara
- T.C. Cumhurbaşkanlığı (2019). Strateji Ve Bütçe Başkanlığı On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023), Ankara.
- Terzi, H., & Oltulular, S. (2004). Türkiye'de Sanayileme Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedenselliği. *Doğu Üniversitesi Dergisi*, 5(2), 219-226.
- The World Bank (2023). <https://data.worldbank.org/> [Accessed: 20 July 2023].
- Thirlwall, A. (1983). A Plain Man's Guide To Kaldor's Growth Laws. *Journal Of Post Keynesian Economics*, 5(3), 345-358.
- Türkkan, E. (2001). *Türkiye'de Sanayileşme (1980-2000)*A.Şahinöz (Der.) Türkiye Ekonomisi Sektörel Analizi, İmaj Yayıncılık, Ankara.
- Yamak, N.(2000). Cointegration, Causality And Kaldor's Hypothesis: Evidence From Turkey 1946-1995. *Gazi Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, 4, 75-80.
- Yılmaz, Ö. (2005). Türkiye Ekonomisinde Büyüme İle İşsizlik Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri Ve İstatistik Dergisi*, 2, 11-29.
- Wells, H., & Thirlwall, A. (2003). Testing Kaldor's Growth Laws Across The Countries Of Africa. *African Development Review*, 15(2/3), 89-105.

Türkiye’de Göç Çalışmaları Üzerine Bir Alanyazın Taraması

Rukiye ÇORLU*

ÖZ

Göç, fiziksel olarak yer değiştirmenin ötesinde sosyal, kültürel, hukuki, ekonomik, politik olmak üzere çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Bu açıdan göç, toplumsal yaşamın her alanına dair bilgiler sunmaktadır. Türkiye’de göç çalışmaları geç bir dönemde 2000’lerde başlasa da bu alanda önemli adımlar atılmaktadır. Bu çalışmada göç konulu tezlerin alanyazın taraması yapılmıştır. Bu kapsamda ele alınan konular, odaklanılan kavramlar, kullanılan yöntem ve teknikler ortaya konularak göç çalışmalarının mevcut durumunun tespit edilmesi amaçlanmıştır. Yapılan bu çalışmada yorumlayıcı yaklaşıma dayanan nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada veriler Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edilmiş ve doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır. Göç alanında yapılan tüm çalışmaların analiz edilmesi mümkün olmamaktadır. Bu nedenle amaçlı örnekleme gidilmiş ve 2010-2022 yılları arasında sosyoloji ana bilim dalında yapılmış olan göç konulu tezler örnekleme dâhil edilmiştir. Elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. Yapılan tarama sonucunda Suriye göçüyle birlikte göç alanında yapılan çalışmaların arttığı, çoğunlukla Türkiye’ye yönelen zorunlu göçlerin ele alındığı belirlenmiştir. Çalışmalarda ağırlıklı olarak nitel yöntemin kullanıldığı, veri toplama tekniği olarak mülakatın tercih edildiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte özellikle metodoloji alanında önemli hataların yapıldığı saptanmıştır. Tüm bu sonuçlarla birlikte hem göç alanında hem de metodoloji alanında yeni çalışmaların yapılması bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Göç Çalışmaları, Alanyazın Taraması, Metodoloji.

A Literature Review on Migration Studies in Turkey

ABSTRACT

Beyond physical displacement, migration has a multidimensional structure including social, cultural, legal, economic and political. Migration offers insights into all areas of social life. Although migration studies in Turkey started late, important steps are being taken in this field. In this study, a literature review of theses on migration was conducted. In this context, it is aimed to determine the current status of migration studies by revealing the topics addressed, the concepts focused on, the methods and techniques used. Qualitative research method was used in this study. The data were obtained from the National Thesis database and document analysis technique was used. It is not possible to analyze all studies on migration. For this reason, purposive sampling was used and theses on migration in the field of sociology between 2010 and 2022 were included in the sample. The data obtained were subjected to content analysis. It has been determined that the number of studies in the field of migration has increased, mostly dealing with forced migration to Turkey, and predominantly using qualitative methods and interviews. With all these results, new studies should be conducted both in the field of migration and in the field of methodology.

Keywords: Migration, Migration Studies, Literature Review, Methodology.

1. Giriş

Genel çerçevede mekânsal bir değişimi anlatan göç, insanlık tarihi kadar eskidir. Dünya genelinde insanlar; doğal afetler, savaşlar, sürgünler, açlık, yoksulluk, evlilik, eğitim vb. nedenlerle yaşadıkları yerlerden göç etmişlerdir. Her ne kadar göç; “insanların, sosyal, ekonomik, siyasi veya doğal nedenlerden dolayı coğrafi olarak yer değiştirmesi” (Adıgüzel, 2019) olarak tanımlansa da bu tanımdan daha fazlasını içermektedir. Göç sadece, fiziksel olarak yer değiştirme olmayıp sosyal, kültürel, ekonomik, hukuki, psikolojik boyutlara sahip karmaşık bir olgudur. Bu açıdan göç, ne basit bir yer değişikliği ne de demografinin niceliksel bir değişikliğidir. Göç, sosyolojik bir olgu olup, göçün birey ve toplumsal yapı olmak üzere iki temel belirleyicisi bulunmaktadır. Hem göç eden kişileri ve göç alan yerleşim yerindeki yerel halkı hem de buralardaki toplumsal kurumları derinden etkilemektedir (Adıgüzel, 2019). Göç, yeni sosyal ilişkilerin kurulması, birey ve toplumların dönüşmesi, yeni anlamlar ve değerlerin kazanılması, yeni fırsat alanlarının

* **Corresponding Author/Sorumlu Yazar**, Doktora Öğrencisi/Ph.D. Stud., Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyoloji Bölümü/
Necmettin Erbakan University Department of Sociology, rcorluu@gmail.com
Makale Gönderim ve Kabul Tarihleri/Article Submission and Acceptance Dates: 20.08.2023-10.10.2023

Citation/Atf: Çorlu, R. (2023). Türkiye’de göç çalışmaları üzerine bir alanyazın taraması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52, 211-232. <https://doi.org/10.52642/susbed.1346795>

açılması ve yeni sorunların ortaya çıkması demektir. Arkada bırakılan ve yeni yerleşilen topraklar arasında, bilginin, duygunun, kültürün, gelenek ve göreneklerin, tecrübelerin, dilin, kimliklerin, değer ve tutumların aktarımıdır (Alkar & Atasoy, 2020). Özellikle son yüzyılda gerçekleşen göçlerin çoğunun zorunlu göçler olduğu düşünülürse göç, doğulan topraklara hüznü bir vedadır. Bauman’ın da ifade ettiği gibi “*Her yerde tamamen ya da kısmen ‘yersiz yurtsuz’ olmak ve tam olarak hiçbir yerde olmamak*” tır (Bauman, 2017).

Toplumsal değişim hakkında pek çok bilgi veren göç, Türkiye’de de gündemde olan bir konudur. Fakat bu durum sadece içinde yaşadığımız yüzyıla sınırlı değildir. Nitekim Anadolu tarihi göçler tarihidir. Yüzyıllardır Anadolu’da farklı toplumsal ve etnik gruplar bir arada yaşamış, savaşlarla, sürgünlerle, mübadelelerle göç sürekli devam etmiştir. Son yüzyıl içerisinde ise hem dış göçler hem de iç göçler daha yoğun bir şekilde gözlenmiştir. Türkiye’nin bu göç süreçlerine kısaca yer vermek faydalı olacaktır.

Osmanlı Devleti son yüzyılında yaşadığı savaşlarla topraklarının büyük bir kısmını kaybetmiş, Anadolu, Trakya ve Kafkasya’nın sadece bazı bölgeleri kalmıştır. Balkanlar, Kırım ve Kafkasya’da yaşayan milyonlarca Müslüman katledilmiş, çok küçük bir kesim Yunanistan, Bulgaristan gibi yerlerde ayakta kalmaya çalışmış, kalanlar ise göçe zorlanmıştır (McCarthy, 2020). Cumhuriyetin kurulmasından sonra ise karşılıklı antlaşmalar ve mübadelelerle düzenli göç hareketliliği yaşanmıştır. Ulusal sınırlar dışında kalan çoğunluğu Müslüman ve Türk olan nüfusun anavatana getirilmesi için çeşitli adımlar atılmıştır. Bunun için ilk olarak 1923 yılında Türkiye ile Yunanistan arasında mübadele antlaşması imzalanmış ve 500 bin Müslüman Türk, Yunanistan’dan Türkiye’ye getirilmiş, buna karşılık 1 milyon 200 bin Hıristiyan Rum Anadolu’dan Yunanistan’a göçe zorlanmıştır. Ayrıca 1925 yılında imzalanan Türk-Bulgar İkamet Sözleşmesi ile 218.998 kişi göç etmiştir. 1950’den sonra ise komünist rejimin artan baskısıyla göçler devam etmiştir (TBMM, 2022). 1980’li yıllardan itibaren Türkiye, çoğunluğu Ortadoğu olmak üzere bazı Asya ve Afrika ülkelerinden gelen binlerce sığınmacı ve düzensiz göçmenle karşı karşıya kalmıştır. Ama bu sığınmacıların büyük çoğunluğu Avrupa’ya geçiş yapmadan önce Türkiye’yi transit bir ülke olarak görmüşlerdir (İçduygu & Sirkeci, 1999). 2011 yılına gelindiğinde ise Türkiye’deki göçün niteliği değişmiştir. Tarihinin belki de en etkili göç dalgasını yaşayan Türkiye, geçici koruma adında yeni bir statü oluşturmak zorunda kalmıştır. Suriye’de yaşanan savaş nedeniyle milyonlarca insan ülkesinden ayrılıp başta Türkiye olmak üzere farklı ülkelere göç etmek zorunda kalmıştır. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi’nin verilerine göre Türkiye’de uluslararası koruma başvuru ve statüsüne sahip 330.000 kişi bulunmaktayken (UNHRC, 2020), Göç İdaresi Başkanlığı’nın son verilerine göre 3.312.209 kişi¹ ile (Göç İdaresi Başkanlığı, 2023) dünyada en fazla Suriyeli sığınmacıya ev sahipliği yapan ülke Türkiye olmuştur. Zira bugün Türkiye’deki yabancıların yaklaşık % 90’ını geçici koruma statüsündeki Suriyeliler oluşturmaktadır.

Türkiye’nin dış göç hareketliliği sadece dışarıdan gelen göçlerle sınırlı kalmamış aynı zamanda önemli sayıda göç de vermiştir. Cumhuriyetin kurulmasından 1960lı yıllara kadar yoğunluklu olarak gayrimüslimlerin göç ettiğini söylemek mümkündür. Yerel halktan yurtdışına göçler ise çoğunlukla 1960lardan itibaren iş göçü anlaşmalarıyla gerçekleşmiştir. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Avrupa’nın yeniden inşa edilmesinde ciddi bir iş gücü ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte göçmen işçilerin kendi ülkelerindeki maddi açığı kapatmayı sağlayacak döviz elde edecekleri düşünülmüştür. Bu nedenle başta Almanya olmak üzere iş göçü anlaşmaları imzalanmış ve Türkiye’den yüzbinlerce kişi Avrupa ülkelerine göç etmiştir (Abadan-Unat, 2007). Yaşadığımız son yüzyıl içerisinde başta 11 Eylül saldırı olmak üzere çeşitli nedenlerle yabancı düşmanlığı zirveye çıksa da Avrupa’da bulunanların sayısı her geçen gün artış göstermiştir. 1980’lerde Avrupa’da bulunan Türklerin nüfusu 1,7 milyona; 1985’te 2 milyona; 1990’da 2,3 milyona; 1995’te ise 3 milyona ulaşmıştır (İçduygu & Sirkeci, 1999). Dışişleri Bakanlığı’nın son verilerine göre 5,5 milyonu Batı Avrupa’da olmak üzere 6,5 milyon Türk yurt dışına yerleşmiştir (TC. Dışişleri Bakanlığı, 2022).

Türkiye’deki iç göçlere bakıldığında ise Cumhuriyetin kuruluşundan 1950’lere kadar ciddi bir hareketliliğin yaşandığını söylemek mümkün değildir. Bu dönemde memur tayini, eğitim gibi nedenlerle köylerden kentlere ya da kentlerden kentlere çok az sayıda göç hareketliliği yaşanmıştır. İlk nüfus sayımının yapıldığı 1927 yılında il ve ilçe merkezindeki nüfus oranı %24,2 iken, belde ve köylerdeki nüfus oranı %75,8’dir. 1950’ye gelindiğinde il ve ilçe merkezindeki nüfus oranı sadece %25’e yükselmiş, belde ve

¹ Göç İdaresi Başkanlığı’nın verilerine göre geçici koruma kapsamındaki Suriyeli sayısı 2021 yılında en yüksek seviyeye ulaşmış ve 3.737.369 olmuştur (Göç İdaresi Başkanlığı, 2023).

köylerdeki nüfus oranı %75’e gerilemiştir. Görüldüğü üzere yaklaşık 23 yılda il ve ilçelerdeki nüfus oranının değişimi %1 bile değildir. 1950’den 1955’e kadar geçen 5 yıllık süreçte ise il ve ilçedeki nüfus oranı %3,8 artarak %28.8 olmuş ve sonraki süreçlerde bu artış büyüyerek devam etmiştir (TÜİK, 2021). Nüfus oranındaki dikkate değer bu artışın en önemli sebebi kentlerdeki doğum oranlarından ziyade kırsal kesimlerden kentlere yönelen göçler olmuştur. Son birkaç yüzyıl içinde kent merkezlerindeki nüfus oranının artış sebepleri söz konusu olduğunda öncelikli olarak sanayileşme faktörü akla gelmektedir. Fakat bu durum, Türkiye için bütünüyle geçerli değildir (Koyuncu, 2011). Türkiye’de köyden kente göçü tetikleyen en önemli faktör İkinci Dünya Savaşı’nın ardından izlenen sosyo-ekonomik politikalarlardır. Nitekim 1955’de %28.8 olan kentteki nüfus oranı 1960’ta %31,9’a çıkmıştır (TÜİK, 2021). Her ne kadar Türkiye’deki iç göç hareketliliğini başlatan temel argüman sanayileşme olmasa da daha sonraki yıllarda göçleri hızlandıran ve artıran bir faktör haline gelmiştir. Bununla birlikte iç göç hareketliliğinde yaşanan bu hızlanma ve artış ile iş gücü emme kapasitesi aynı seviyede gidememiştir. Dolayısıyla bu durum İstanbul gibi büyük kentlerde istihdam, gecekondulaşma, uyum gibi çeşitli sorunlara neden olmuştur (Koyuncu, 2015).

1970’lerin sonlarına kadar Türkiye’de iç göçün yönü çoğunlukla köyden kente doğru olmuştur. 1980’lerden itibaren ise göçün yapısı değişmiş ve kentlerden kentlere yapılan göçler ağırlık kazanmaya başlamıştır. Genel nüfusun hızla artmasıyla birlikte bu dönemin ortasından itibaren kentteki nüfus oranı, köylerdeki nüfus oranını aşmıştır. 1980 ve sonrasında gerçekleşen iç göçlerin nedenleri arasında liberal piyasa ekonomisine geçişle birlikte özelleştirmenin ve yatırımların artması, kentlerdeki eğitim, sağlık, ulaşım gibi sosyal hizmetlerin giderek nitelik kazanması, tarım ve hayvancılık politikalarındaki olumsuz gelişmeler sayılabilmektedir. Bununla birlikte bu dönemde Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinde yaşanan terör olayları ve güvenlik sorunları da zorunlu göçlere neden olmuştur (Adıgüzel, 2019; Özdemir, 2012). Her geçen yıl belirtilen nedenlerle Türkiye’deki iç göç hareketliliği artarak devam etmektedir. 1975-1980 yılları arasında 3,6 milyon kişi (nüfusun %9.3’ü), 1995-2000 yılları arasında 6,7 milyon kişi (nüfusun % 11) yeni yerlere göç etmiştir. 1985’lerden itibaren sanayi, turizm ve terör nedeniyle kentleşme daha da artmış, Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Akdeniz ve Marmara en çok nüfusa sahip bölgeler haline gelmiştir. 1995-2000 yılları arasında yaşanan göçler; çoğunlukla iş bulma, tayin, eğitim ve evlilik gibi nedenlerle gerçekleşmiştir. 2000’den sonra daha çok ücretli işçi ve memur göçleri yaşanmış ve bu kişiler sosyo-ekonomik açıdan önceliklere göre daha yüksek bir düzeye sahip olmuşlardır (Koyuncu, 2015). 2023 yılında ise iç göçlere yeni bir neden eklenmiştir. Son yüzyılın felaketi olarak değerlendirilen 6 Şubat 2023 tarihli Kahramanmaraş merkezli 7.8 ve 7.6 büyüklüğündeki iki büyük deprem, bölgedeki 11 ili etkilemiş, binlerce insan hayatını kaybetmiştir. Evleri yıkılan ya da ağır hasar alan milyonlarca insan ise hayatlarını devam ettirebilmek için farklı şehirlere göç etmek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla bu dönem içerisinde deprem kaynaklı yoğun bir iç göç süreci yaşanmaktadır.

2. Türkiye’de Göç Çalışmaları

Toplumsal hayatın şekillenmesinde ve dönüşmesinde en etkin unsurlardan biri olan göçle insanlık tarihinin pek çok döneminde karşılaşılrsa da göç çalışmaları için bunu söylemek mümkün değildir. Dünya genelinde göç alanındaki çalışmalar 1800’lerin sonlarına doğru başlamış olsa da (Abadan-Unat, 2002) İkinci Dünya Savaşı sonrasında yoğunluk kazanmıştır (Adıgüzel, 2019). Türkiye’de ise uzun yıllar göç çalışmaları ihmal edilmiş, diğer disiplin alanlarının içerisinde ele alınmıştır. Ancak 2000’li yıllara gelindiğinde nitelik ve nicelik açısından önemli gelişmeler yaşanmıştır. Akademik alandaki göç çalışmalarında Nermin Abadan-Unat (Abadan-Unat, 2002; Abadan-Unat, 2007), Bahattin Akşit (Akşit, 1998), İlhan Tekeli (Tekeli, 2011) gibi isimler öncü olmuşlardır. Uluslararası göçler, insan hareketliliğinin sosyolojik boyutları, kentleşme gibi konulardaki çalışmalar bu alandaki literatürü zenginleştirmiştir (Kaya, 2018). Bu alanda zikredilmesi gereken bir diğer isim ise kuşkusuz Kemal Karpat’tır. Türkiye’nin en önde gelen tarihçilerinden biri olan Karpat, Osmanlı ve Türkiye tarihinde gerçekleşen göçlerle ilgili en temel kaynaklardan biri olmaktadır (Karpat, 2019). Günümüzde ise Yusuf Adıgüzel (Adıgüzel, 2019; Adıgüzel, 2023), M. Murat Erdoğan (Erdoğan, 2018; Erdoğan & Kaya, 2016), Ayhan Kaya (Erdoğan & Kaya, 2016; Kaya, 2016) Ahmet Koyuncu (Koyuncu, 2015; Koyuncu, 2011) gibi isimler önemli çalışmalar yürütmektedir.

Son yıllarda göç konusu daha da güncel hale gelmiş ve bu alandaki çalışmaların sayısı katlanarak artmıştır. Nitekim göç, sadece akademik alanda değil tüm toplum üyelerinin karşılaştığı ve ele aldığı bir konu haline gelmiştir. Kuşkusuz bu duruma neden olan en etkili unsur 2011 yılının Nisan ayında Suriye’den Türkiye’ye gelen göç dalgası ve Türkiye’de bulunan Suriyelilerin artık kalıcı hale gelecekleri düşüncesidir. Yaklaşık on iki yılı bulan bu kitlesel göç süreci; toplumsal, kültürel, ekonomik, demografik ve siyasi boyutta olumlu ve olumsuz pek çok etkiye neden olmuştur. Bundan dolayı göç, sosyolojiden uluslararası ilişkilere, iktisattan siyasal bilimlere, hukuktan eğitime kadar interdisipliner bir alan haline gelmiştir (Adıgüzel, 2019).

Göç alanındaki çalışmalar sosyal bilimcilerin bireysel katkılarıyla sınırlı kalmamış, üniversite bünyelerinde kurumsallaşmaya da neden olmuştur. 2022 itibarıyla 37 üniversitede göç/diaspora araştırma ve uygulama merkezi kurulmuş, 8 üniversitede diğer araştırma ve uygulama merkezlerinin alt çalışma alanı olarak yer almıştır. 15 üniversitede 15 tezli, 7 tezsiz olmak üzere toplam 22 yüksek lisans programı açılmıştır. Doktora düzeyinde program açan tek üniversite ise Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi olmuştur. Bununla birlikte Gaziantep Üniversitesi bünyesinde ilk defa 2018 yılında Göç Enstitüsü kurulmuştur. 2012 yılından itibaren yoğunlaşan göçlerle birlikte hem göç edenlerin hem de ev sahibi toplumun içinde bulunduğu koşulları anlamının gerekliliğinden yola çıkılmış ve mültecilerin yaşam koşullarını tartışmak, gündeme getirmek ve olası çözüm yolları bulmak amacıyla çalışmalarına başlamıştır. Ayrıca Göç Çalışmaları ve Göçmen ve Mülteci Sağlığı alanlarında tezli ve tezsiz yüksek lisans programı açılmıştır (GAÜN Göç Enstitüsü, 2018).

Yurt dışında yaşayan vatandaşların sorunlarını gidermek, sosyal ve kültürel ihtiyaçları karşılamak, birliktelik duygusunu canlı tutmak gibi amaçlarla devlet kanalıyla Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Türk İş Birliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA), Diyanet İşleri Türk İslam Birliği, Yunus Emre Kültür Merkezleri gibi yeni kurumlar oluşturulmuştur. Yurt içinde ise 2013 yılında 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu kapsamında İçişleri Bakanlığı’na bağlı olarak her ilde Göç İdaresi Genel Müdürlüğü kurulmuştur (Adıgüzel, 2019; Sirkeci & Yüceşahin, 2014)

3. Metodoloji

Bu çalışmada 2010-2022 yılları arasında Türkiye’de göç alanında yapılmış akademik çalışmaların alanyazın taraması konu edilmiştir. Toplumsal yapıda meydana gelen değişim ve dönüşümleri anlayabilmek için en önemli araçlardan biri, o alanda yapılan akademik çalışmaları analiz etmektir. Nitekim sosyal bilimler alanındaki akademik çalışmalar hem var olan durumu hem de değişen durumları gösterebilmektedir. Bu noktada göç, önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’ye kitlesel olarak gelen yaklaşık 3,8 milyon Suriyelinin pek çoğunun kalıcı olacağı öngörüsü, dünya üzerinde yaşanan savaş ve mücadelelerin giderek artması, Ortadoğu’daki karışıklıkların içinden çıkılmaz hale gelmeye başlaması ve Türkiye’nin hem stratejik konumu hem de politik tutumu göç konusunun gündemimizde uzunca bir süre daha taze kalacağını göstermektedir. Bu anlamda Türkiye’de yapılan göç çalışmalarını analiz etmek Türkiye’nin toplumsal yapısını ve geçirdiği değişimleri anlamak, yeni adımların atılmasına temel oluşturmak açısından oldukça önemlidir. Bu kapsamda akademik çalışmalarda ele alınan konuları, odaklanılan kavramları, kullanılan yöntemleri tespit ederek göç çalışmalarının zamanla geçirdikleri değişimleri saptamak, bu çalışmaların eğimlerini ortaya koymak ve bunların sosyolojik analizlerini yapmak amaçlanmıştır. Sadece son 5 yıl içerisinde Türkiye’de göç alanında 226 yüksek lisans ve 37 doktora tezi yazılmıştır. Bunlara bir de makaleler, tebliğler, projeler, raporlar ve yayınlanan kitaplar eklendiğinde ciddi bir literatür karşımıza çıkmaktadır. Bunların her birinin analizini yapmak ise neredeyse imkânsızdır. Bundan dolayı bu çalışmada hem yıl bazında hem kaynak türünde hem de çalışmanın ait olduğu bilim dalında sınırlamaya gidilmiştir.

Bu çalışmada yorumlayıcı yaklaşıma dayanan nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemi, bireyin davranışlarını, sosyal hayatını ve sosyal hayattaki değişimlerini kendi oluşturdukları anlamlar içerisinde (Merriam, 2013) bütüncül olarak ele aldığından zengin ve detaylı bilgiler sunmaktadır. Türkiye’de göç alanında yazılan yüksek lisans ve doktora tezleri bu araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme ise amaçlı örnekleme yoluyla belirlenmiş ve 2010-2022 yılları arasında Sosyoloji Ana Bilim dalında göç alanında yazılmış yüksek lisans ve doktora tezlerini kapsamıştır. Çalışmadaki veriler,

Aralık 2022-Şubat 2023 tarihleri arasında YÖK Ulusal Tez Merkezi’nden (YÖK Ulusal Tez Merkezi) doküman incelemesi yöntemiyle elde edilmiştir. Doküman incelemesi genellikle gözlem ve görüşme gibi veri toplama teknikleriyle birlikte kullanılsa da tek başlarına da kullanılabilir. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu ya da olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsamaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2013). Elde edilen veriler ise içerik analiz tekniğiyle analiz edilmiştir. İçerik analizinde birbirine benzeyen veriler, belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirilerek yorumlanmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2013). Bunun için belirli bir alanda yapılan çalışmalar sistematik bir şekilde incelenip düzenlenmekte ve alandaki genel eğilimler saptanmaktadır (Çalık & Sözbilir, 2014). Bu çalışmada yazılan tezlerin sayısı, yayın yılı, üniversite, yazım dili, göçün yönü (iç göç-dış göç), kaynak ülke, hedef ülke, nedenlerine göre göçler (gönüllü göç-zorunlu göç), anahtar kelimeler, yöntem, araştırma modeli, veri toplama araçları, örneklem ve analiz yöntemleri olmak üzere toplam 14 kategori belirlenmiştir. Bu kategoriler altında toplanan veriler, Microsoft Excel programı kullanılarak tablolara dönüştürülerek yorumlanmıştır.

2010-2022 yılları arasında Sosyoloji Ana Bilim Dalı’nda göç konulu toplam 420 yüksek lisans ve doktora tezi analiz edilmiştir. Analiz edilen bazı tezlerin diğer ülkelerde gerçekleşen göçler olduğu saptanmış bundan dolayı 21 tez kapsam dışına bırakılmıştır. Dolayısıyla bu çalışma, sacayaklarından en az birinin Türkiye olduğu 399 tez çalışması üzerinden yapılmıştır.

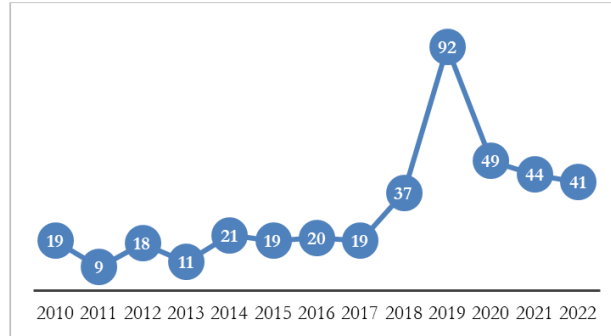
4. Bulgular

Bu çalışmada 399 yüksek lisans ve doktora tezi için; sayı, yayın yılı, üniversite, yazım dili, göçün yönü (iç göç-dış göç), kaynak ülke, hedef ülke, nedenlerine göre göçler (gönüllü göç-zorunlu göç), anahtar kelimeler, yöntem, araştırma modeli, veri toplama araçları, örneklem ve analiz yöntemleri olmak üzere 14 kategori belirlenmiştir.

4.1. Çalışmaların Geneline Dair

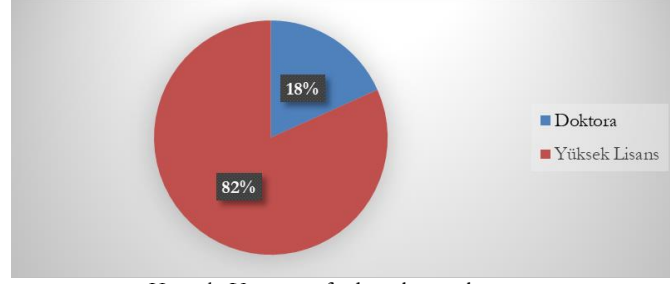
Bu başlık altında ele alınacak kategoriler şunlardır: tezlerin sayısı, yayın yılı, üniversite, yazım dili, göçün yönü (iç göç-dış göç), kaynak ülke, hedef ülke, nedenlerine göre göçler (gönüllü göç-zorunlu göç), anahtar kelimeler.

Tablo 1. Yıllara Göre Yazılan Tez Sayısı

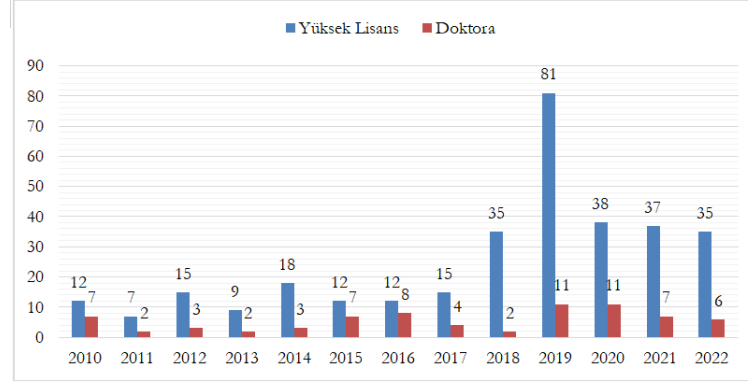
Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

2010-2022 yılları arasında göç konusunda yazılan tezler incelendiğinde 2010-2017 yılları arasında dengeli bir dağılımın olduğunu söylemek mümkündür. Fakat 2018 yılına gelindiğinde özellikle Suriye göçünün etkisiyle göç alanındaki çalışmalar artışa geçmiştir. Bu dönemde geçici koruma altında bulunan Suriyelilerin sayısının 3,6 milyona ulaşması ve toplumsal alandaki tartışmaların çoğalması araştırmacıları göç alanında çalışmaya sevk etmiştir. Beklenildiği gibi bu artış 2019 yılında katlanarak devam etmiş ve 92 çalışmayla zirveye ulaşmıştır. Fakat burada dikkat çeken nokta 2019 yılından sonra göç çalışmalarındaki ani azalmadır. Buna neden olan en büyük etkenlerden birinin Covid-19 salgınıyla kapanma döneminin başlaması olduğu söylenebilir. Nitekim Tablo 16’de görüldüğü gibi bu alanda yapılan çalışmaların büyük çoğunluğunun saha araştırması olduğu göz önüne alınırsa durum daha iyi anlaşılabilir.

Tablo 2. 2010-2022 Yılları Arasında Yazılan Tezlerin Türü

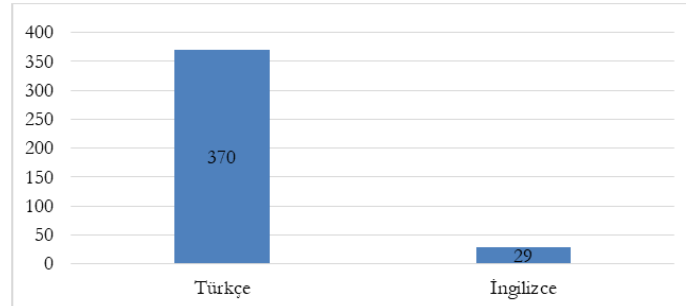
Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Göç konusunda yazılmış tezlerin %82'si yüksek lisans, %18'i ise doktora tezi olmuştur. YÖK'ün verilerine göre 2022 yılında yüksek lisans öğrencilerinin sayısı 358.271, doktora öğrencilerinin sayısı ise 109.540'tır (YÖK, 2022). Görüldüğü üzere yüksek lisans öğrencilerinin sayısı ile doktora öğrencilerinin sayısı arasında ciddi fark doğal olarak tez sayılarına da yansımıştır. Bu noktada yıllara göre yazılmış olan yüksek lisans ve doktora tezlerinin oranına bakacak olursak karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır:

Tablo 3. Yıllara Göre Yazılan Tezlerin Sayısı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yukarıda da ifade edildiği gibi son yıllarda göç çalışmalarında ciddi bir artış yaşansa da Covid-19 salgını nedeniyle bir düşüş gözlenmektedir. Fakat bu azalmaya rağmen son dört yılda yapılan çalışmaların toplam sayısı, tüm çalışmaların yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Bu oran göç çalışmalarına olan yönelimi açık bir şekilde göstermektedir.

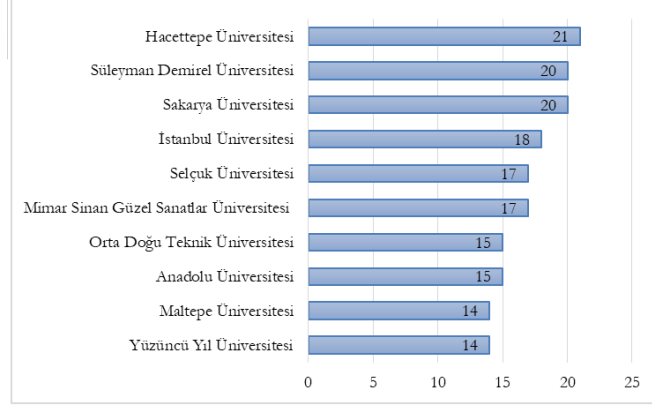
Tablo 4. 2010-2022 Yılları Arasında Yazılan Tezlerin Dillere Göre Dağılımı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

2010-2022 yılları arasında yazılan tezlerin 370'i Türkçe iken, sadece 29'u İngilizce yazılmıştır. İngilizce tezlerin 14'ü Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde, 4'ü Boğaziçi Üniversitesi'nde, 4'ü İstanbul Şehir Üniversitesi'nde yazılmıştır. Bu üniversitelerin ortak özelliği yüksek lisans ve doktora programlarını

İngilizce yürütmeleridir. Diğer tezler ise birer tane olmak üzere Hacettepe Üniversitesi, Marmara Üniversitesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İbn Haldun Üniversitesi, Gaziantep Üniversitesi ve Fatih Üniversitesi'nde yazılmıştır.

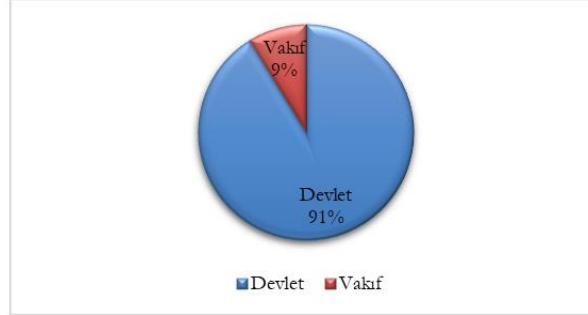
Tablo 5. 2010-2022 Yılları Arasında Göç Alanında En Çok Çalışma Yapılan İlk 10 Üniversite

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

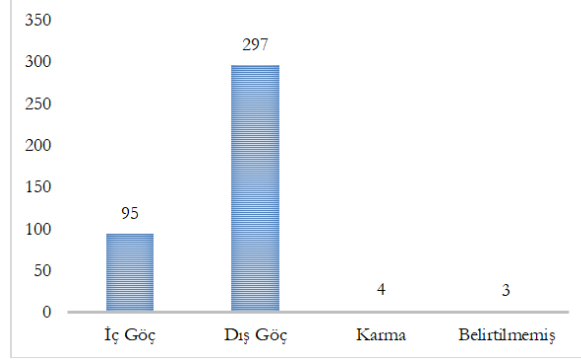
Tablodan da görülebileceği gibi göç alanında en çok çalışma yapılan üniversite Hacettepe Üniversite olmuştur. Hacettepe Üniversitesi göç çalışmalarında önemli bir kurum olmaktadır. Üniversite bünyesinde 1968 yılından kurulan ve faaliyet göstermeye devam eden Nüfus Etütleri Enstitüsü, göç alanında sınırlı da olsa çalışmalar yürüten en eski merkezlerden biri olmaktadır (Sirkeci & Yüceşahin, 2014). Bununla birlikte 2011 yılında kurulan Siyaset ve Göç Araştırmaları Merkezi (HÜGO) ise günümüzde en aktif çalışan araştırma merkezleri arasında gelmektedir. Listede görülen üniversitelerin çoğunluğu köklü üniversiteler olup önemli sayılarda yüksek lisans ve doktora öğrencisine sahiptir. Bu durum yapılan göç çalışmalarına da yansımıştır.

Tablo 6. Göç Alanında Çalışma Yapılan Üniversitelerin Kurum Özelliği

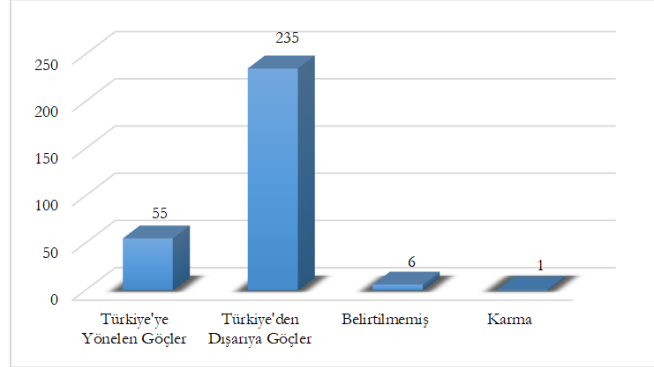
Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Göç alanında yapılan çalışmaların %91'i devlet üniversitesinde, %9'u vakıf üniversitesinde yapılmıştır. Vakıf üniversiteleri arasında en çok çalışma yapılan üniversite ise Maltepe Üniversitesi olmuş ve en çok çalışma yapılan ilk 10 üniversite arasında da yer almıştır (Tablo 5).

Tablo 7. 2010-2022 Yılları Arasında Yapılan Çalışmalara Konu Olan Göçlerin Yönü

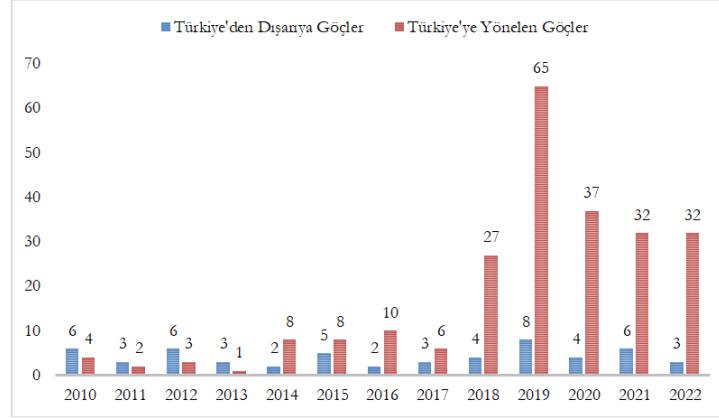
Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

2010-2022 yılları arasında yazılmış olan toplam 399 çalışmanın 95’inde iç göç, 297’sinde dış göç, 4’ünde ise hem iç göç hem de dış göç bir arada çalışılmıştır. İç göçün konu olduğu çalışmalarda çoğunlukla kırdan kente göç, kentleşme, 1980’li yıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaşanan terör ve güvenlik sorunları nedeniyle yapılan göçler ele alınmıştır. Dış göçün konu olduğu çalışmalarda ise ilk yıllarda çoğunlukla Türkiye’den dışarıya yönelen iş göçü konuları, 2014 yılından sonra ise bu çalışmaların yanı sıra çoğunlukla Suriye, Afganistan, İran, Irak gibi Ortadoğu ülkelerinden gelen zorunlu ve kitlesel göçler konu olmuştur. Bununla birlikte sadece 3 tezde göçün yönü belirtilmemiştir. Bu çalışmalar teorik çalışmalar olup göç olgusu genel bir kapsamda ele alınmıştır.

Tablo 8. 2010-2022 Yılları Arasında Göç Çalışmalarına Konu Olan Dış Göçlerin Yönü

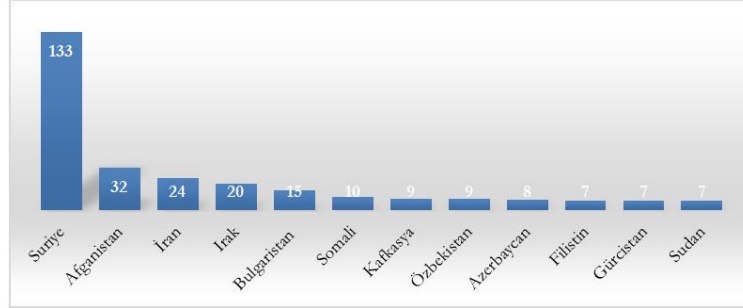
Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Türkiye’de yapılan göç araştırmalarında çoğunlukla dış göç konu edilmiştir. Dış göçler, genellikle Türkiye’den dışarıya yönelen göçler ve Türkiye’ye yönelen göçler olmak üzere iki başlıkta ele alınmaktadır. Tablo 8’de görüldüğü gibi toplam 297 dış göç çalışmasının 55’i Türkiye’den dışarıya yönelen göçler olmuştur. Bu göçler çoğunlukla iş göçü nedeniyle yapılan göçler olmaktadır. 235 çalışma ise Türkiye’ye yönelen göçler olmuştur. Bu göç çalışmaları kapsamında özellikle Suriye, Afganistan, İran, Irak gibi Ortadoğu ülkelerinden yapılan göçler, uluslararası öğrenciler konu olmuştur. Bununla birlikte Osmanlı bakiyesi topraklardan gelen göçler, mübadeleyle gerçekleşen göçler, Türk soyundan gelen göçler bu kapsamda değerlendirilmiştir. Sadece 1 çalışmada hem Türkiye’ye yönelen göç hem de Türkiye’den dışarıya göç birlikte ele alınmıştır. 6 dış göç çalışmasında ise yönelimin ne olduğu belirtilmemiştir. Bu çalışmalar ağırlıklı olarak teori çalışmalarıdır ve göç olgusunu genel bir yaklaşımla ele almışlardır.

Tablo 9. Yıllara Göre Dış Göçlerin Yönü

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 9’a baktığımızda 2010-2013 yılları arasında yapılan çalışmalarda az farkla da olsa Türkiye’den dışarıya göçlerin daha çok konu olduğu görülmektedir. Zira bu yıllarda hem göç çalışmalarının çok sınırlı olması hem de Suriye göçü başlamış olmasına rağmen çalışmalara henüz konu olmaması söz konusudur (Tablo 11). Göç İdaresi Genel Müdürlüğünün verilerine göre 2013 yılında geçici koruma altında bulunan Suriyelilerin sayısı 224.655’tir (Göç İdaresi Başkanlığı, 2023). Bununla birlikte en azından yüksek lisans programlarının ortalama 2 yıl sürdüğü göz önüne alınırsa 2011 yılının Nisan ayında başlayan Suriye göçünün 2013 yılından sonra tezlere yansımaları beklenecektir. Bu durum Tablo 11’de açık bir şekilde görülmekte olup bu konudaki ilk çalışma 2014 yılında yapılmıştır. Bu süreçte göç çalışmalarına özellikle iş göçleri nedeniyle Türkiye’den dışarıya yapılan göçler konu olmuştur. 2014 yılından sonra ise çalışmalarda Türkiye’ye yönelen göçler ağırlık kazanmaya başlamış Suriye göçü ile birlikte Afganistan, Irak, Pakistan gibi ülkelerden yönelen göçlerle çalışma sayısı daha da artmıştır. Bu noktada yıllara göre kaynak ülke ve hedef ülkenin dağılımı önemli ipuçları vermektedir.

Tablo 10. Türkiye’ye Yönelen Dış Göç Çalışmalarında Kaynak Ülke Dağılımı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 10’den görüleceği gibi Türkiye’ye yönelen dış göç çalışmalarında kaynak ülkelerin ilk sırasında Suriye gelmektedir. 2011 yılından bu yana Suriye’deki savaş nedeniyle Türkiye’ye yönelen zorunlu ve kitlesel göçler yaşanmaktadır. Göç İdaresi Genel Müdürlüğünün verilerine göre 2022 yılında geçici koruma altında bulunan Suriyeli sayısı 3.535.898’dir (Göç İdaresi Başkanlığı, 2023). Yine Göç İdaresi Genel Müdürlüğünün verilerine göre 2022 yılında en çok yakalanan düzensiz göçmenler Afganlar olup sayıları 115.775’e ulaşmıştır. Bununla birlikte 5.849 İranlı düzensiz göçmen, 6.628 Iraklı düzensiz göçmen yakalanmıştır (Göç İdaresi Başkanlığı, 2023). Türkiye tarihinde Bulgaristan’dan yönelen göçler ise çeşitli dönemlerde yoğunlaşarak süreklilik arz etmiştir. 1925’te Türk-Bulgar ikamet sözleşmesiyle, 1950li yıllarda komünist rejimin baskısıyla, 1968’de Türkiye-Bulgaristan Yakın Akarba Göçü anlaşmasıyla ve son olarak 1989’da Bulgar hükümetinin baskı ve zorlamasıyla zorunlu göçler yaşanmıştır (TBMM, 2022). Tablo 11’de yıllara göre kaynak ülkelerin dağılımı görülmektedir.

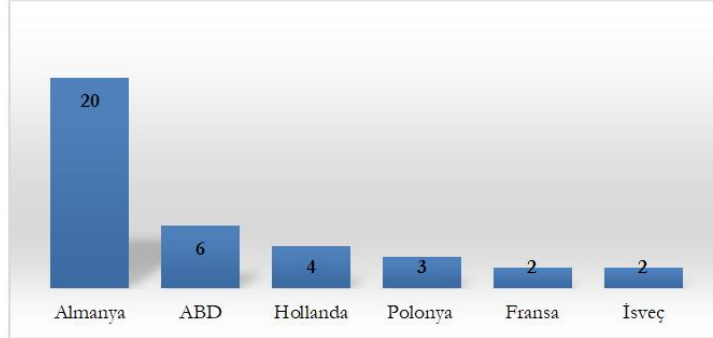

Tablo 11. Türkiye’ye Yönelen Dış Göç Çalışmalarında Yıllara Göre Kaynak Ülke

Kaynak Ülke	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Toplam
Suriye					2	3	4	4	19	41	19	21	21	134
Afganistan		1			1	1	1	1	4	9	5	1	8	32
İran		1			1	1	1	1	1	3	5	2	8	24
Irak		1				1		1	4	4	4		5	20
Bulgaristan	1		2		1	1	1		1	2	2	1	3	15

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Suriye göçü 2011 yılında başlasa da Suriyeliler ile ilgili ilk çalışma 2014 yılında yapılmıştır. Sonraki dönemlerde artarak devam etmiş 2019 yılında 41 çalışmayla en çok çalışılan yıl olmuştur. Salgın nedeniyle sonraki yıllarda genel bir düşüş gözlenmiştir. Afganistan, İran, Irak diğer Ortadoğu ülkelerinden yönelen göçler çoğunlukla 2018 yılından sonra çalışılmaya başlanmıştır. Nitekim bu yıllardan itibaren göç edenlerin sayısı ciddi bir oranda artmaya başlamış 2019 yılında zirveye ulaşmıştır (Göç İdaresi Başkanlığı, 2023). Dolayısıyla bu durum göç çalışmalarına da yansımıştır. Cumhuriyet’in kurulmasıyla başlayan ve sürekliliğini koruyan Bulgaristan göçlerinde ise genel olarak dengeli bir dağılımın olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 12. Türkiye’den Dışarıya Yönelen Dış Göç Çalışmalarında Hedef Ülke Dağılımı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

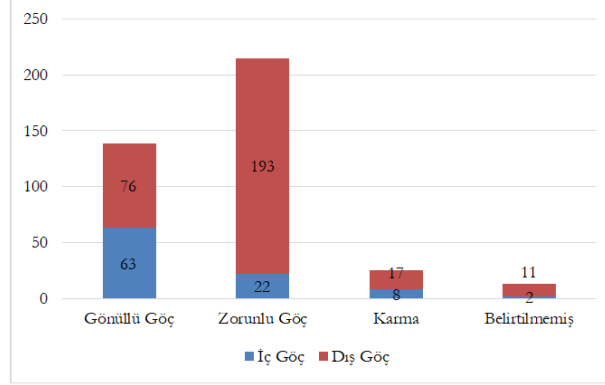
1960’larda iş göçü anlaşmalarıyla Türkiye’den dışarıya yoğun göçler yaşanmaya başlamıştır. Bu kapsamda ilk anlaşma yapılan ülke Almanya olmuştur. Daha sonraki dönemlerde Hollanda, Fransa gibi ülkelerde de anlaşmalar yapılmış ve buralara da göçler başlamıştır. Türklerin iş göçü nedeniyle yoğun olarak tercih ettikleri ilk Avrupa ülkesi Almanya olmaktadır. Tablodan da görülebileceği gibi bu durum yapılan çalışmalarla paralellik göstermektedir. Almanya’dan sonra ise en çok tercih edilen ülke ABD olmuştur. Bu ülkeleri Hollanda, Polonya, Fransa ve İsveç takip etmiştir.

Tablo 13. Türkiye’den Dışarıya Yönelen Dış Göç Çalışmalarında Yıllara Göre Hedef Ülke

Hedef Ülke	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Toplam
Almanya	4			1	1	3		2	1	3	2	2	1	20
ABD			1	1			1	1			1	1		6
Hollanda			1			1			1				1	4

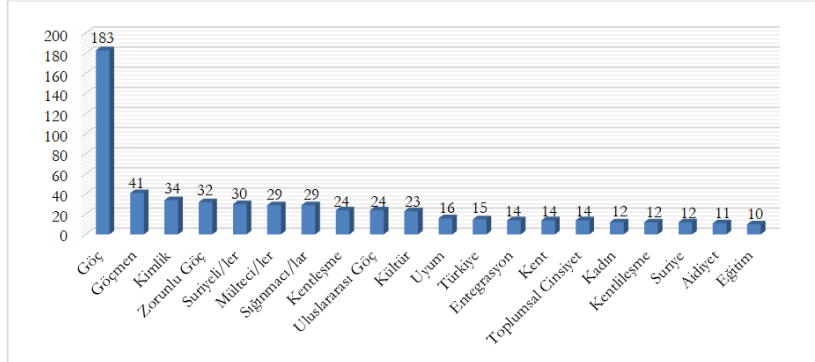
Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tabloya baktığımızda Türkiye’den dışarıya yönelen göç çalışmalarında belli bir dönemde yığılmanın olmadığını söylemek mümkündür. 1960lı yıllarda başlayan ve bugüne kadar devam eden göçler çalışmalarda dengeli bir duruma neden olmuştur.

Tablo 14. Çalışmalara Konu Olan Göçlerin Oluşum Nedenlerine Göre Dağılımı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Çalışma kapsamında ele alınan tezlerde 139 gönüllü göç, 215 zorunlu göç, 25 hem iç hem dış göç birlikte çalışılmıştır. Gönüllü göçlerin 76’sı dış göç kapsamında olup çoğunlukla iş göçlerinden oluşmuş, 63’ü ise iç göç kapsamında olup çoğunlukla kırdan kente göç, iş veya yaşam koşulları gibi nedenlerle yapılan göçler olmuştur. Zorunlu göçlerin 193’ü dış göç çalışması olup özellikle Ortadoğu bölgesinden yönelen göçlerden oluşmuş, 22’si ise iç göç çalışması olup Doğu ve Güneydoğu Bölgelerinden diğer illere çoğunlukla Kürt vatandaşların göçlerinden oluşmuştur.

Tablo 15. 2010-2022 Yılları Arasında Yapılan Çalışmalarda Anahtar Kelime Dağılımı

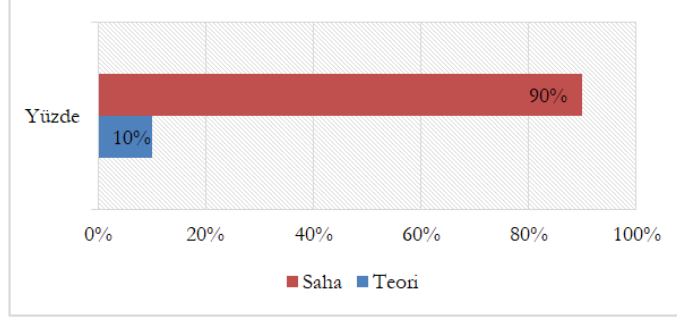
Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yapılan çalışmalarda anahtar kelimelere baktığımızda beklendiği gibi “göç” ve “göçmen” kavramı en çok kullanılan kavramlar olmuştur. Göç çalışmalarında hem göç edenin hem de göç alan bölgede yaşayan yerel halkın kimliklerinin korunması ve değişime uğraması önemli bir konu olmaktadır. Dolayısıyla “kimlik” anahtar kelimeler içerisinde en fazla yer alan kavramlardan bir diğeridir. Bununla birlikte Ortadoğu’dan yönelen göçlerin yoğunluğu; “zorunlu göç”, “Suriyeli/ler”, “mülteci/ler”, “sığınmacı/lar”, “uluslararası göç” gibi kavramların sayısını artırmıştır. İç göç kapsamında ise “kentleşme”, “kentleşme” kavramları ön plana çıkmıştır. Hem iç göç hem de dış göç kapsamında yerlerini değiştiren bireylerin yeni yerlerdeki “uyum” ve “entegrasyon”u da önemli anahtar kelimelerdendir. Son yıllarda feminist çalışmalarda yaşanan artışlarla “kadın” kavramı sıkça kullanılan bir kavram haline gelmiştir.

4.2. Yönteme Dair²

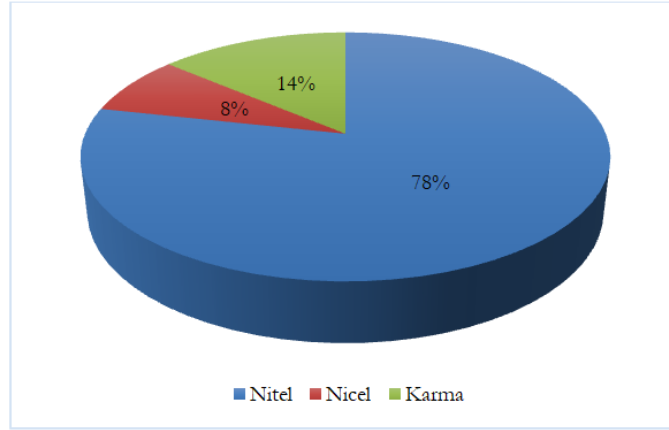
Bu başlık altında ele alınacak kategoriler şunlardır: yöntem, araştırma modeli, veri toplama araçları, örneklem ve analiz yöntemleri.

² Yöntem alanındaki kavramsal farklılaşma yapılan analizlerde de tespit edilmiştir. Yönteme dair pek çok kavramın eş anlamlısı söz konusu olup, bunlar tek bir kavramda birleştirilmiştir (Mülakat-görüşme, katılımcı gözlem-katılımlı gözlem, rastgele örneklem-tesadüfi örneklem gibi).

Tablo 16. 2010-2022 Yılları Arasında Yapılan Çalışmaların Türü

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

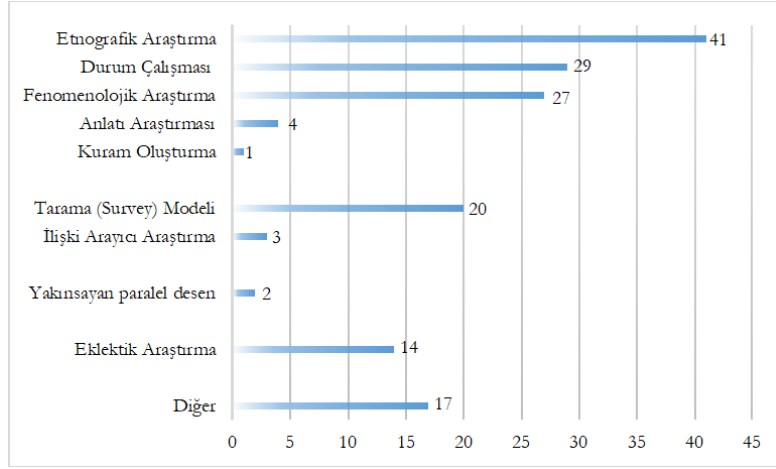
2010-2022 yılları arasında yapılan 399 çalışmanın 360'ı saha; 39'u teorik çalışmadır. Dolayısıyla toplam çalışmanın %90'unu saha çalışması; sadece %10'unu teorik çalışma oluşturmaktadır.

Tablo 17. 2010-2022 Yılları Arasında Yazılan Tezlerin Yöntemi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

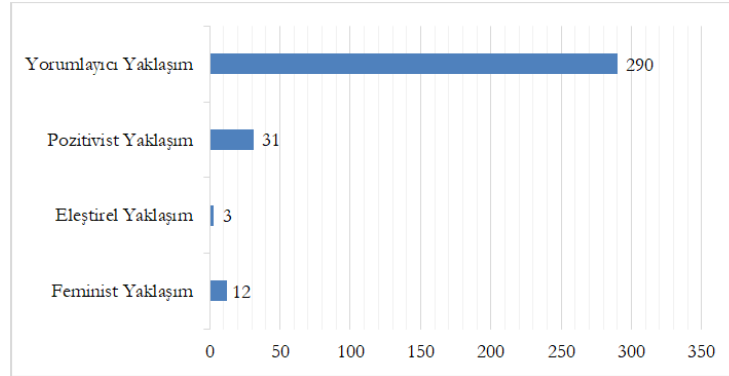
2010-2022 yılları arasında yapılan yüksek lisans ve doktora tezlerinin 313'ü nitel yöntemle, 31'i nicel yöntemle, 55'i ise karma yöntemle çalışılmıştır. Nitel araştırma yöntemi, bireyin davranışlarını, sosyal hayatı ve sosyal hayattaki değişimleri kendi oluşturdukları anlamlar içerisinde (Merriam, 2013) bütüncül olarak ele almasından dolayı zengin ve detaylı bilgiler sunmaktadır. Bundan dolayı sosyal bilimlerde en çok kullanılan yöntem nitel yöntem olmaktadır. Nicel yöntem ise değişkenler arasındaki nedensel ilişkileri ortaya çıkarıp genelleme ve tahmin yapmayı amaçlamaktadır. Sosyal bilimlerde 20. yüzyıl başlarında bilim anlayışı pozitivist yaklaşıma dayandığından nicel yöntem kullanılmaktayken, yorumlayıcı yaklaşımla birlikte nitel yöntem eğilim artmıştır (Yıldırım & Şimşek, 2013). Nitelik analiz edilen çalışmaların %78'si nitel yöntemle yapılmışken, sadece %8'i nicel yöntemle yapılmıştır. Son yıllarda ise pek çok araştırmacı nitel ve nicel yöntemi bir arada kullanarak yaptıkları araştırmaları güçlendirmeye çalışmaktadırlar. Ele alınan çalışmaların %14'ü karma yöntemle yapılmış ve bu oran nicel yöntemle yapılan çalışmaların oranının yaklaşık iki katıdır. Dolayısıyla sosyal bilimlerde nicel yöntemin daha az tercih edildiği görüşü bu çalışmada da doğrulanmıştır.

Sosyal bilimlerde yapılan araştırmaları araştırma desenleri, araştırma yaklaşımları, amaçlarına göre araştırma vb. çeşitli kategorilere ayırmak mümkündür. Bu noktada yöntem biliminde ortak bir yaklaşım söz konusu değildir. Bu çalışmada analiz edilen tezlerin bazılarında araştırma deseni, bazılarında amaçlarına göre araştırmalar bazılarında ise araştırma yaklaşımı verilmiştir. Bundan dolayı yaptığımız bu çalışmada yukarıda verilen temalara göre bir analiz yapılmıştır.

Tablo 18. 2010-2022 Yılları Arasında Yapılan Çalışmaların Deseni

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Creswell'e göre nitel çalışmalarda 5 araştırma deseni bulunmaktadır. Bunlar; anlatı araştırması, fenomenolojik araştırma, kuram oluşturma, etnografik araştırma ve durum çalışmasıdır (Creswell, 2013). Nicel araştırma desenleri ise tarama (survey) araştırması, korelasyon araştırması, nedensel karşılaştırma ve deneysel araştırmadır. Tablo 18'e bakıldığında nitel çalışmalarda en çok kullanılan desen etnografik desen olmuştur. Etnografik desenle birlikte durum çalışması ve fenomenolojik araştırma yoğun olarak tercih edilen desenlerden olmuştur. Nicel araştırma desenlerinden en fazla tercih edilen desen ise tarama modeli olmuştur. Analiz edilen 31 nicel araştırmanın 20'si tarama modeli ile yapılmıştır. Tablodan görüldüğü gibi 2 çalışmada yakınsayan paralel desen kullanılmıştır. Yakınsayan paralel desen, karma yöntemle ele alınmış araştırmalarda kullanılan bir desendir. Bu desende nitel ve nicel veriler bir arada toplanırken, analizleri ayrı ayrı yapılmaktadır. Elde edilen bulgular karşılaştırılarak bulguların birbirlerini doğrulayıp doğrulamadığı belirlenmektedir (Creswell, 2014). Birden fazla araştırma deseninin kullanıldığı araştırmalara ise eklektik araştırma denilmektedir. Analiz edilen çalışmaların 14'ünde farklı desenler bir arada kullanılmıştır.

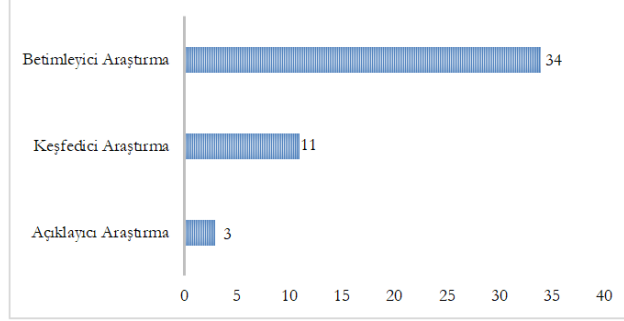
Tablo 19. 2010-2022 Yılları Arasında Yapılan Çalışmaların Yaklaşımı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Sosyal bilimlerde üç büyük temel yaklaşım söz konusudur. Bunlar pozitivist sosyal bilim yaklaşımı, yorumlayıcı sosyal bilim yaklaşımı ve eleştirel sosyal bilim yaklaşımıdır. Neuman'a göre bu üç temel yaklaşıma 1980lerden sonra iki yaklaşım daha eklenmiştir. Bunlar: feminist sosyal bilim yaklaşımı ve postmodern sosyal bilim yaklaşımıdır (Neuman, 2022). Örneklem kapsamına alınan tezler analiz edildiğinde 290 çalışmada yorumlayıcı sosyal bilim yaklaşımı, 31 çalışmada pozitivist sosyal bilim yaklaşımı, 3 çalışmada eleştirel sosyal bilim yaklaşımı tercih edilmiştir. Daha önce de ifade ettiğimiz 20. yüzyılla birlikte yorumlayıcı sosyal bilim yaklaşımı daha çok kullanılmaktadır. Bununla birlikte özellikle feminist

yaklaşım çalışmaları son dönemlerde artmaya başlamıştır. Nitekim analiz edilen çalışmaların 12'sinde bu yaklaşım temele alınmıştır.

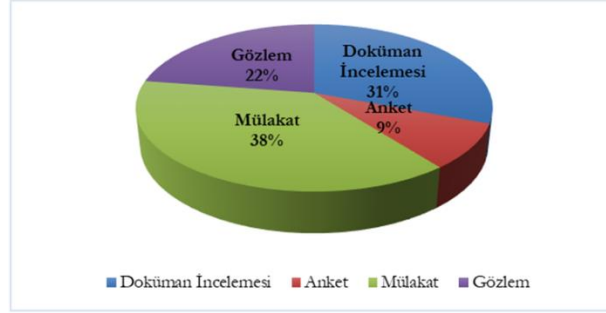
Tablo 20. 2010-2022 Yılları Arasında Amaçlarına Göre Çalışmalar

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Sosyal bilimlerde yapılan çalışmalar amaçlarına göre betimleyici araştırmalar, keşfedici araştırmalar ve açıklayıcı araştırmalar olarak sınıflandırılmaktadır. 2010-2022 yılları arasında yazılan tezlerin 34'ü betimleyici, 11'i keşfedici, 3'ü açıklayıcı araştırma olarak yapılmıştır. Diğer çalışmalarda ise araştırmanın hangi amaca göre yapıldığı belirtilmemiştir.

Tablo 21. 2010-2022 Yılları Arasında Yazılan Tezlerde Kullanılan Veri Toplama Tekniklerinin Dağılımı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Sosyal bilimler alanında yapılan çalışmalarda en çok tercih edilen veri toplama teknikleri doküman incelemesi, mülakat, anket ve gözlem olmaktadır. 2010-2022 yılları arasında yapılan çalışmalar analiz edildiğinde buna paralel bir şekilde en çok kullanılan veri toplama tekniklerinin bunlar olduğu belirlenmiştir. Tablo 21'e bakıldığında en çok tercih edilen veri toplama tekniğinin mülakat olduğu görülmektedir. Zira analiz edilen yüksek lisans ve doktora tezlerinin %76'sının nitel yöntemin %15'inin karma yöntemin kullanıldığı hatırlanırsa en çok kullanılan tekniğin mülakat olması doğal bir sonuçtur. Doküman incelemesi ise %31'lik oranla ikinci sırada gelmektedir. Aslında hemen hemen bütün çalışmaların temelinde dokümanların kullanımı söz konusudur. Özellikle kuramsal çerçeve ortaya konulurken hem nicel hem de nitel çalışmalarda dokümanlara sıklıkla başvurulmaktadır. Fakat yüksek lisans ve doktora tezleri analiz edilirken pek çok çalışmada doküman incelemesi bir veri toplama tekniği olarak verilmemiştir. Doküman incelemesi gibi her iki yöntemde de sıklıkla başvurulana bir diğer veri toplama kaynağı gözlem olmaktadır. Araştırmaların %22'sinde gözlem tekniğine başvurulmuştur. Nicel çalışmalarda ise en temel veri toplama tekniği anket olup %9'luk bir orana sahiptir. Bir çalışmada birden fazla veri toplama tekniğinin kullanılmasına çeşitleme denilmektedir. Analiz edilen çalışmaların 334'ünde çeşitleme yapılmıştır. Teorik 5 çalışmada ise veri toplama tekniğinden söz edilmemiştir.

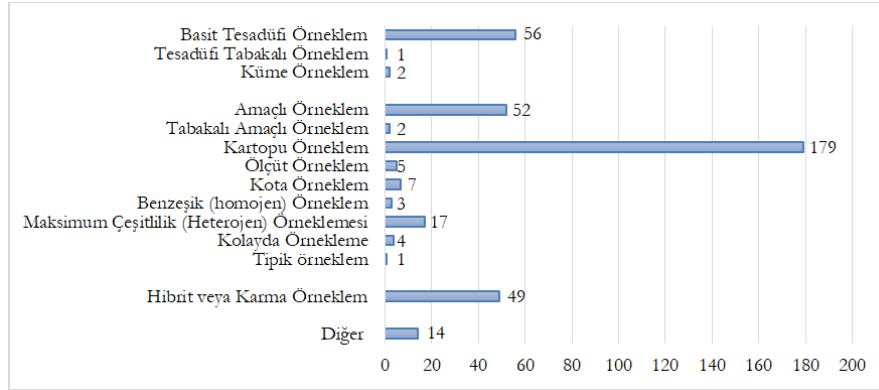
Veri toplama teknikleri çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulmaktadır. Tablo 22'de çalışmalarda kullanılan veri toplama tekniklerinin çeşitleri ve frekansları verilmiştir.

Tablo 22. Çalışmalarda Kullanılan Veri Toplama Tekniklerinin Sınıflandırılmış Dağılımı

Mülakat	Anket	
Mülakat	114	Anket 83
Yapılandırılmamış Mülakat	4	Yapılandırılmış Anket 2
Yapılandırılmış Mülakat	13	Yarı Yapılandırılmış Anket 1
Yarı Yapılandırılmış Mülakat	199	Değerlendirme Ölçeği 2
Odak Grup Görüşmesi	37	
Enformel Görüşme	7	Gözlem
Sözlü Tanım Görüşmesi	6	Gözlem 124
Yaşam Öyküsü	4	Katımlı Gözlem 86
		Katılsız Gözlem 9
Doküman İncelemesi	312	Diğer 10

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Mülakat katılımcıların görüşleri, düşünceleri, inançları ve deneyimleri hakkında derinlemesine bilgi elde etmek için en sık başvurulan veri toplama tekniklerinden biri olmaktadır. Mülakatlar temelde yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış ve yapılandırılmamış olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Örneklem kapsamındaki 114 çalışmada hangi soru formunun kullanıldığı verilmemiş ve sadece mülakat olarak ifade edilmiştir. Soru formunun çeşidinin belirtildiği çalışmalarda ise en çok yarı yapılandırılmış soru formu tercih edilmiştir. Bununla birlikte odak grup görüşmeleri de en çok başvurulan diğer tekniklerden biri olmuştur. Anket çalışmalarına bakıldığında toplamda 88 anket tekniği kullanılmış, bunlardan 83’ü anket, 2’si yapılandırılmış anket, 1’i yapılandırılmamış anket ve 2’si değerlendirme ölçeği olarak ifade edilmiştir. Gözlem tekniği ise hem nicel hem nitel araştırmalarda en çok kullanılan diğer bir tekniktir. Temelde katımlı ve katılsız olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Fakat analiz edilen çalışmaların 124’ünde gözlemin türü belirtilmemiş, buna karşın 86 çalışmada katımlı gözlem, 9 çalışmada katılsız gözlem kullanılmıştır. Bunların yanı sıra çalışmalarda dolaylı gözlem, dolaysız gözlem, içeriden gözlem, yapılandırılmış gözlem, yarı yapılandırılmış gözlem gibi çeşitli gözlem türleri kullanılmıştır. Bunların sayısının çok az olmasından dolayı tabloda ‘Diğer’ olarak gösterilmiştir.

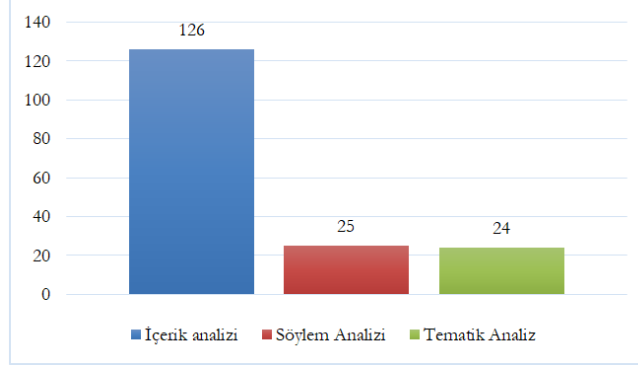
Tablo 23. 2010-2022 Yılları Arasında Yazılan Tezlerde Kullanılan Örneklem Çeşidi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Sosyal bilim araştırmalarının pek çoğunda tüm evreni araştırmaya dâhil etmek mümkün değildir. Bu nedenle araştırmacılar çeşitli yöntemleri kullanarak evreni daraltmak durumdadır. Nitel çalışmalarda genellikle olasılığa dayanmayan amaçlı örneklem, kartopu veya zincirleme örneklem, maksimum çeşitlilik örnekleme, benzeşik örneklem, kota örneklem, ölçüt örneklem, tipik örneklem, kolayda örnekleme gibi örnekleme çeşitleri kullanılmaktadır. Nicel çalışmalarda ise olasılık temelli örneklem olmak üzere basit tesadüfi örneklem, sistematik örneklem, tabakalı örneklem ve küme örneklem kullanılmaktadır. 2010-2022 yılları arasında yazılan yüksek lisans ve doktora tezleri kapsamında nitel araştırmaların 179’unda kartopu örneklem en çok başvurulan örneklem olmuştur. Nicel araştırmalarda ise en çok başvurulan örneklem

çeşidi basit tesadüfi örneklemdir. Araştırmacılar yöntem ve veri toplama tekniklerinde çeşitlemeye gidebildikleri gibi örnekleme için de birden fazla tekniği başvurabilmektedirler. Analiz edilen çalışmaların 49’unda araştırmacılar birden fazla örnekleme tekniği kullanarak çeşitleme yapmışlardır. 112 çalışmada ise örnekleme tekniği belirtilmemiştir.

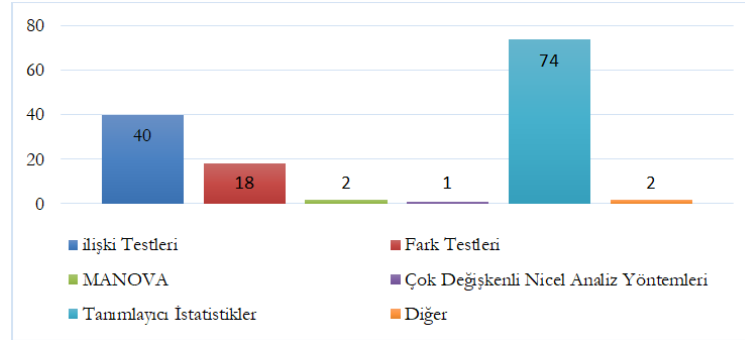
Tablo 24. 2010-2022 Yılları Arasında Yapılan Çalışmalarda Nitel Veri Analiz Teknikleri

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

2010-2022 yılları arasında yapılan nitel çalışmaların 126’sında içerik analiz tekniği kullanılmış ve en çok kullanılan analiz tekniği olmuştur. Bununla birlikte 25 çalışmada söylem analizi, 24 çalışmada da tematik analiz tekniği kullanılmıştır. Bazı çalışmalarda ise kullanılan veri analiz tekniği yerine kullanılan program ismi verilmiştir. Analiz edilen nitel çalışmaların 19’unda MAXQDA, 7’sinde NVIVO programı kullanılmıştır. Dikkat edilirse 274 nitel çalışmanın sadece 175’inde kullanılan veri analiz tekniği ifade edilmiştir. Pek çok araştırmacı çalışmalarının “Metodoloji/Yöntem” bölümünde analiz tekniğini belirtmek yerine analiz sürecine yer vermişlerdir. Dolayısıyla bu durum tablodaki gibi bir sonuca ulaşmamıza neden olmuştur.

Tablo 25. 2010-2022 Yılları Arasında Yapılan Çalışmalarda Nicel Veri Analiz Teknikleri

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

2010-2022 yılları arasında yapılan nicel araştırmalar analiz edildiğinde en çok frekans tablosu, çapraz tablo, yüzdeler dağılımlar gibi tanımlayıcı istatistikler kullanılmıştır. Bununla birlikte 40 çalışmada Ki-Kare, korelasyon analizi, regresyon analizi gibi ilişki testlerine; 18 çalışmada T-testi, tek yönlü varyans analizi gibi fark testlerine başvurulmuştur. Nitel çalışmalarda olduğu gibi 71 çalışmada SPSS programının kullanıldığı belirtilmiştir. Örnekleme kapsamında yer alan çalışmaların sadece 31’i nicel çalışmayken, veri analizinde çok fazla tekniğin kullanıldığı görülmektedir. Burada unutulmaması gereken her bir çalışmada farklı analiz tekniklerinin bir arada kullanılabileceğidir. Buna ilaveten karma çalışmalarda nitel ve nicel veri teknikleri bir arada kullanılmaktadır. Dolayısıyla karşımıza böyle bir tablonun çıkması doğaldır.

5. Karşılaşılan Sorunlar

Örneklem kapsamında ele alınan çalışmalar analiz edilirken hem kavramsal hem yöntemsel çeşitli sorunlarla karşılaşmıştır. Bu sorunların çoğunun yüksek lisans tezlerinde yer aldığını söylemek mümkündür. Çalışmalar analiz edilirken tespit edilen sorunlar maddeler halinde verilmiştir.

1. Göç araştırmalarında en temel sorunlardan biri kavramların yanlış kullanılmasıdır. Özellikle Suriye, Afganistan, İran, Irak gibi Ortadoğu ülkelerinden kitlesel göçlere maruz kalınması toplumsal hayatın her alanında göç olgusuyla karşılaşılmasına neden olmuştur. Bu durum göçmen, mülteci, sığınmacı gibi kavramların birbirlerinin yerine kullanılmasına yol açmıştır. Uluslararası Göç Örgütü’nün (IOM) tanımlamasına göre göçmen, “*Hem maddi ve sosyal durumlarını iyileştirmek hem de kendileri veya ailelerinin gelecekte beklentilerini arttırmak için başka bir ülkeye veya bölgeye göç eden kişi*” dir (IOM, 2009). Mülteci, “*Irki, dini, tabiiyeti, belirli bir sosyal gruba mensubiyeti ve siyasi görüşleri yüzünden haklı bir zulüm korkusu nedeniyle vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve söz konusu korku yüzünden, ilgili ülkenin korumasından yararlanmak istemeyen kişi*” dir (IOM, 2009). Sığınmacı, “*İlgili ulusal ya da uluslararası belgeler çerçevesinde bir ülkeye mülteci olarak kabul edilmek isteyen ve mültecilik statüsüne ilişkin yaptıkları başvurusunun sonucunu bekleyen kişi*” dir (IOM, 2009). Geçici koruma ise, “*Menşe ülkelerine dönemeyen üçüncü ülke kişisinden kaynaklanan kitlesel bir akının meydana gelmesi ya da derhal meydana gelebilecek olması durumunda, özellikle söz konusu kişilerin ya da koruma gerektiren diğer kişilerin yararına olarak, sığınma sisteminin etkin işleyişi üzerinde olumsuz etki yaratmadan sığınma sisteminin işletilememesi riski varsa, bu kişilere acil ve geçici koruma sağlamak amacıyla sağlanan istisnai özellikteki prosedür*”dür (IOM, 2009). Tanımlardan da görüleceği gibi her bir kavram, farklı nitelikteki kişileri kapsamaktadır. Yapılan analizlerde zorunlu ve kitlesel göç eden kişiler için göçmen, mülteci ve sığınmacı kavramlarının sıklıkla kullanıldığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte Türkiye 1951 Cenevre Sözleşmesine coğrafi sınırlama şartı getirerek taraf olmuştur. Dolayısıyla Avrupa ülkesi dışından gelen bir bireyin Türkiye’de mülteci veya sığınmacı olması söz konusu değildir. Geçici koruma ise sadece Türkiye’de geçerli olan ve Suriye’den göç eden kişiler için kullanılan istisnai bir prosedürdür. Analiz edilen çalışmalarda en çok yapılan hatalardan biri bu kavram için söz konusu olmaktadır. Örneklem kapsamında yer alan çalışmaların 112’sinde Suriye’den gelen göçler konu edilmiştir. Fakat bu çalışmaların sadece başlıkları incelendiğinde 21 çalışmada göçmen, 21 çalışmada sığınmacı, 19 çalışmada mülteci kavramı kullanılmıştır. 37 çalışmada Suriye’den göç eden kişiler için Suriyeli/ler ifadesi tercih edilmiş, sadece 8 çalışmanın başlığında geçici koruma kavramı yer almıştır.

2. Kavramların yanlış kullanımı metodoloji konusunda da geçerli olmuştur. Aslında bu durum araştırmacıların yeterli metodoloji bilgisine sahip olmadığını göstermektedir. Nitekim bazı çalışmalarda nicel ve nitel veri toplama tekniklerinin bir arada kullanılmasına rağmen çalışma karma olarak değil nicel veya nitel çalışma olarak belirtilmiş, bazı nitel çalışmalarda sadece nicel veri kullanıldığı için çalışmanın karma olduğu, bazılarında ise tarama modelinin benimsendiği ifade edilmiştir.

3. Bilimsel çalışmalarda en çok karıştırılan kavramlardan ikisi yöntem ve teknik olmaktadır. Bu çalışmada da ele alınan bazı tezlerde yöntem, teknik ve desen kavramlarının birbirinin yerine kullanıldığı tespit edilmiştir.

4. Sosyal bilim çalışmalarında metodoloji oldukça önemli olmaktadır. Bir anlamda tercih edilen yaklaşım, yöntem ve teknikler, araştırmanın kılavuzu olmaktadır. Fakat analiz edilen 5 çalışmada metodolojiye dair hiçbir bilgi verilmemiştir.

5. Analiz edilen bazı nitel çalışmalarda hipotez ve alt hipotezlerin verildiği tespit edilmiştir.

6. Bazı çalışmalarda görüşme ve mülakat iki farklı teknik olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte pek çok çalışmada mülakatlar “*derinlemesine mülakat/görüşme*” şeklinde kullanılmıştır. Derinlemesine bilgi elde etmek mülakatların en temel özelliğidir. Bu açıdan “*derinlemesine*” ifadesinin kullanımı gereksiz hale gelmektedir. Yapılan analizlerde 198 mülakatın “*derinlemesine mülakat*” şeklinde ifade edildiği tespit edilmiştir.

7. Yukarıda ifade edildiği gibi bir konu hakkında derinlemesine bilgi elde etmenin en temel yolu mülakat yapmaktır. Fakat bazı araştırmalarda derinlemesine anket çalışmasının yapıldığı belirtilmiştir.

8. Sosyal bilimler alanında kullanılan en temel veri toplama tekniklerinden ikisi doküman incelemesi ve gözlem olmaktadır. Bu teknikler hem nicel hem de nitel çalışmalarda da kullanılabilir. Fakat bazı çalışmalarda kullanılan doküman incelemesi veya gözlem veri toplama tekniği olarak ifade edilmemiştir.

9. Bazı çalışmalarda kullanılan araştırma deseni ve örneklem çeşidi belirtilmemiştir. Bununla birlikte pek çok çalışmada analiz tekniği de ifade edilmemiş, bunun yerine analiz süreci anlatılmıştır.

Görüldüğü üzere ele alınan çalışmalarda çoğunlukla ya kavramsal hatalar ya da yöntemle ilgili hatalar söz konusu olmuştur. Fakat sosyal bilimler alanında özellikle yöntemsel hataların çokluğu önemli bir eleştiri konusu olmaktadır. Bu hataların hangi sebeplerden kaynaklandığı, hangi hatalarda yoğunlaştığı ve bunların çözümü için nelerin yapılması gerektiği önemli çalışma konuları olarak karşımıza çıkmaktadır. Araştırmacıların bu konularda çalışmalar yapması önemli katkılar sağlayacaktır.

6. Sonuç

İçinde yaşadığımız son yüzyıl içerisinde göçler yoğun bir şekilde gözlenmektedir. Küreselleşme ve teknolojik gelişmelerle birlikte bireyler dünyanın her bir yerine kolaylıkla ulaşabilmektedir. Fakat bunların yanı sıra son yıllarda özellikle savaşlardan kaçan insanların zorunlu göç etmesi söz konusudur. Başta Suriye olmak üzere Afganistan, İran, Irak gibi Ortadoğu ülkelerinden ve son birkaç yıldır Ukrayna’dan göçler yaşanmaktadır. Türkiye hem jeopolitik konumu hem kültürel yapısı hem de politik tutumu nedeni ile özellikle Ortadoğu’dan gelen göçlere maruz kalmaktadır. Dolayısıyla ülkemizde göç önemli konu başlıklarından biri haline gelmiştir. Fakat ülkemizdeki göç çalışmalarının çok yeni olduğunu söylemek mümkündür. Göç çalışmaları dünya genelinde İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra başlamışken, Türkiye’de 2000’li yıllarda başlamıştır. Son yıllarda Türkiye’nin zorunlu ve kitlesel göçlere maruz kalması bu alandaki çalışmaların sayısını artırmıştır. Bununla birlikte üniversiteler bünyesinde araştırma merkezleri kurulmuş, göç alanında yüksek lisans ve doktora programları açılmıştır. Önümüzdeki yıllarda hem göç alanındaki çalışmaların artması hem de kurumsal olarak gelişmesi beklenmektedir.

Bu çalışmada 2010-2022 yılları arasında sosyoloji ana bilim dalında göç konusunda yazılan tezler analiz edilmiş ve alanyazın taraması yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda 2010-2017 yılları arasında göç alanında yazılan tezlerin az sayıda ve dengeli bir dağılıma sahip olduğunu söylemek mümkündür. 2018 yılından itibaren özellikle Suriye göçünün etkisiyle göç alanındaki çalışmaların sayısı hızla artmıştır. Fakat 2019 yılından sonra yapılan çalışmalarda ani bir düşüş yaşanmıştır. Bunun en temel nedeninin Covid-19 salgınıyla kapanma döneminin başlaması olduğu söylenebilir. Kapanma dönemine geçilmesiyle birlikte saha çalışmaları yapılamamış ve buna bağlı olarak çalışma sayısı azalmıştır. Önümüzdeki yıllarda göç alanında yapılacak olan çalışmaların ortaya konulmasıyla, söylediğimiz bu savın doğrulanması ya da yanlışlanması mümkün olacaktır.

Türkiye’de yüksek lisan öğrenci sayısı, doktora öğrenci sayısından oldukça fazladır. Doğal olarak bu durum yüksek lisans tezlerinin sayısının daha fazla olmasına neden olmaktadır. Bununla birlikte yazılan tezlerin çok büyük bir kısmı Türkçe yazılmıştır. Üniversiteler genelinde baktığımızda ise Hacettepe Üniversitesi en çok çalışma yapılan üniversite olmuştur. Köklü ve öğrenci sayısı daha fazla olan üniversitelerde daha fazla çalışmanın yapıldığını söylemek mümkündür.

Çalışmaların içeriklerine bakıldığında en çok dış göç konusunun çalışıldığı saptanmıştır. 1960’larda başlayan iş göçleri Türkiye’den dışarıya yapılan göçlerin, Ortadoğu’da yaşanan karışıklık ve savaşlar Türkiye’ye yönelen göçlerin temelini oluşturmuştur. Türkiye’den dışarıya yönelen göçlerde ilk sırada yer alan hedef ülke Almanya, Türkiye’ye yönelen göçlerde ise ilk sırada yer alan kaynak ülke Suriye olmuştur. İç göç konusunda ise özellikle kırdan kente göç ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu’dan yapılan zorunlu göçler daha çok çalışılmıştır. Bununla birlikte iç göçlerin ve Türkiye’den dışarıya yönelen göçlerin çoğunluğunun gönüllü, Türkiye’ye yönelen göçlerin çoğunluğunun zorunlu olduğu tespit edilmiştir. Anahtar kelimelerin analiz edilmesiyle en çok kullanılan kavramların “göç” ve “göçmen” olduğu belirlenmiştir. Bunları “kimlik”, “uyum”, “kentleşme”, “kadın” gibi kavramlar takip etmiştir.

Çalışmaların metodolojisine bakıldığında ise burada bazı sorunlarla karşılaşmıştır. Genel olarak araştırmacıların metodolojiye gerekli önemi göstermedikleri, kavramları yanlış kullandıkları, tercih ettikleri yaklaşım, yöntem, teknik, desen, örneklem ve analiz tekniklerinin birbiriyle uyumsuz olduğu tespit edilmiştir. Buradan yola çıkarak hem araştırmacıların bu alanda daha fazla bilgi edinmesi gerektiği hem de sosyal bilimlerde yöneme dair daha fazla çalışmanın yapılması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Analiz edilen çalışmalarda kullanılan yöntem ve tekniklere bakıldığında en çok nitel çalışmanın yapıldığı saptanmıştır. Sonrasında ise son yıllarda sıklıkla tercih edilen karma yöntem gelmiştir. Nicel çalışmaların

sayısı oldukça az kalmıştır. Nitel yöntemle gerçekleştirilen çalışmaların yorumlayıcı ve feminist yaklaşımla ele alındığı ve en çok etnografik ve fenomenolojik araştırma deseninin kullanıldığı tespit edilmiştir. Nicel çalışmalarda ise pozitivist yaklaşım temelinde tarama (survey) deseni ağırlıkta olmuştur. Bununla birlikte bazı çalışmalarda birden fazla desenin kullanıldığı görülmüştür. Veri toplama tekniklerine bakıldığında en çok kullanılan tekniğin mülakat olduğu saptanmıştır. Sonrasında doküman incelemesi ve gözlem gelmektedir. Nicel çalışmaların az sayıda olmasına bağlı olarak anket en az kullanılan teknik olmuştur. Ayrıca çalışmaların büyük çoğunluğunda araştırmacıların çeşitlemeye gittiği tespit edilmiştir. Araştırmacıların nitel çalışmalar için en çok kartopu örnekleme, nicel çalışmalar için basit tesadüfi örnekleme, tercih ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Önemli sayıda çalışmada ise birden fazla örnekleme tekniği kullanılmıştır. Son olarak nitel çalışmalarda en çok tercih edilen analiz tekniğinin içerik analizi olduğu, nicel çalışmalarda ise tanımlayıcı istatistiklerin tercih edildiği tespit edilmiştir.

Bu çalışmada göç olgusu çoğunlukla sayılara indirgenirse de bu durum göç mefhumunu anlamak için yetersiz kalacaktır. Gönüllü veya zorunlu olsun bugün milyonları bulan göçler yaşanmaktayken aslında bu durum her bir birey için bir yaşam savaşına dönüşmektedir. Aynı zamanda bu süreç fırsatlar da yaratabilmektedir. Hem sarf edilen bu yaşam mücadelesinin hem ortaya çıkan sorunların ve çözümlerinin hem de yeni fırsatların daha iyi anlaşılması ve yönetilebilmesi için bu alanda çalışmalar yapmak önemli bir ihtiyaç olarak karşımıza çıkmaktadır.

7. Extended Abstract

Although migration, which is one of the most effective elements in shaping and transforming social life, has been encountered in many periods of human history, it is not possible to say the same for migration studies. In Turkey, migration studies have been neglected for many years and have been handled within other disciplinary fields. However, in the 2000s, there have been significant developments in terms of quality and quantity. In recent years, the issue of migration has become more topical and the number of studies in this field has increased exponentially. Undoubtedly, the most influential factor leading to this situation is the wave of migration from Syria to Turkey in April 2011 and the idea that Syrians in Turkey would become permanent.

This study is a literature review of academic studies on migration in Turkey between 2010 and 2022. One of the most important tools to understand the changes and transformations occurring in the social structure is to analyze the academic studies conducted in that field. At this point, migration emerges as an important issue. The prediction that the approximately 3.6 million Syrians who came to Turkey en masse will become permanent, the increasing number of wars and struggles in the world, the conflicts in the Middle East, and Turkey's strategic position and political stance show that the issue of migration will remain fresh on our agenda for a long time. In this sense, analyzing migration studies in Turkey is very important in terms of understanding Turkey's social structure and the changes it has undergone, and creating a basis for taking new steps. In this context, it is aimed to determine the changes that migration studies have undergone over time by identifying the topics, concepts and methods used in academic studies, to reveal the trends of these studies and to make their sociological analysis.

In this study, qualitative research method based on interpretive approach was used. The population of this study consists of master's and doctoral theses written in the field of migration in Turkey. The sample of the study was determined through purposive sampling and included master's and doctoral theses written in the field of migration in the Department of Sociology between 2010 and 2022. The data in the study were obtained through document analysis method. The data obtained were analyzed with the content analysis technique. A total of 14 categories were identified: number of theses, year of publication, university, language of writing, direction of migration, source country, destination country, migration by reasons, keywords, method, research model, data collection tools, sampling and analysis methods. The data collected under these categories were transformed into tables using Microsoft Excel program and interpreted.

As a result of the analysis, it is possible to say that the theses written in the field of migration between 2010-2017 have a balanced distribution. Since 2018, especially with the effect of Syrian migration, the number of studies in the field of migration has increased rapidly. However, after 2019, there was a sudden

decline due to the Covid-19 outbreak. Most of the theses were written in Turkish. Hacettepe University was the university with the highest number of studies. Germany is the leading destination country for outward migration from Turkey, while Syria is the leading source country for inward migration to Turkey. As for internal migration, especially rural-urban migration and forced migration from Eastern and Southeastern Anatolia have been studied more. However, it has been determined that the majority of internal migration and outward migration from Turkey are voluntary, while the majority of migration to Turkey is compulsory. It was determined that the most used keywords were migration and migrant. It was determined that the researchers did not pay the necessary attention to methodology, the concepts were used incorrectly, the preferred approach, method, technique, design, sample and analysis technique were incompatible with each other. The studies analyzed are qualitative, mixed and quantitative studies respectively. Interpretive and feminist approaches were predominant in qualitative studies, while positivist approaches were predominant in quantitative studies. In some studies, more than one design was used. Regarding data collection techniques, it was found that the most commonly used technique was interview and the least used technique was questionnaire. In addition, snowball sampling was used in qualitative studies and simple random sampling in quantitative studies.

Although the phenomenon of migration is mostly reduced to numbers in this study, this will be insufficient to understand the concept of migration. While there are millions of migrations today, whether voluntary or forced, this situation actually turns into a struggle for life for each individual and causes adaptation problems. In order to better understand and manage both this struggle for life, the problems and solutions that arise, and new opportunities, there is an important need to conduct studies in this field.

Keywords: Migration, Migration Studies, Literature Review, Methodology.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Kaynakça

- Abadan-Unat, N. (2002). *Bitmeyen Göç Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Abadan-Unat, N. (2007). Türk Dış Göçünün Aşamaları: 1950'li Yıllardan 2000'li Yıllara. A. Kaya, & B. Şahin (Der) içinde, *Kökler ve Yollar Türkiye'de Göç Süreçleri* (s. 3-18). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Adıgüzel, Y. (2019). *Göç Sosyolojisi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Adıgüzel, Y. (2023). *Türkiye'nin Yeni Göçmenleri Suriyeliler*. İstanbul: Palet Yayınları.
- Akşit, B. (1998). İç Göçlerin Nesnel ve Öznel Toplumsal Tarihi Üzerine Gözlemler: Köy Tarafından Bir Bakış. A. İçduygu, & vd. (Der) içinde, *Türkiye'de İç Göç* (s. 22-37). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Alkar, E., & Atasoy, E. (2020). Türkiye'de Göç Üzerine Yapılan Doktora Tezlerine Yönelik Bir İçerik Analizi. *TESAM Akademi Dergisi*, 67-89.
- Bauman, Z. (2017). *Kimlik*. (M. Hazır, Çev.) Ankara: Heretik Yayınları.
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. (M. Bütün, Çev.) Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Creswell, J. W. (2014). *Araştırma Deseni: Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*. (S. B. Demir, Çev.) Ankara: Eğiten Kitap.
- Çalık, M., & Sözbilir, M. (2014). İçerik Analizinin Parametleri. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 39(174), 33-38.
- Erdoğan, M. M. (2018). *Suriyeliler Barometresi ve Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Erdoğan, M. M., & Kaya, A. (Der). (2016). *Türkiye'nin Göç Tarihi 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- GAÜN Göç Enstitüsü. (2018). 15.08.2023 tarihinde <http://goc.gantep.edu.tr/pages.php?url=genel-bilgiler-53> adresinden alındı.
- Göç İdaresi Başkanlığı. (2023). İstatistikler-Düzensiz Göç. 18.01.2023 tarihinde <https://www.goc.gov.tr/duzensiz-goc-istatistikler> adresinden alındı.
- Göç İdaresi Başkanlığı. (2023). İstatistikler-Geçici Koruma. 15.08.2023 tarihinde <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> adresinden alındı.
- İçduygu, A., & Sirkeci, İ. (1999). Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Göç Hareketleri. O. Baydar (Der) içinde, *75 Yılda Köylerden Şehirlere* (s. 249-268). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- IOM. (2009). *Uluslararası Göç Hukuku Göç Terimleri Sözlüğü*. (R. Perruchoud, & J. Redpath-Cross, Dü.) Cenevre: IOM Uluslararası Göç Örgütü.
- Karpat, K. H. (2019). *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kaya, A. (2016). *İslam, Göç ve Entegrasyon: Güvenlikleştirme Çağı*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kaya, A. (2018). Dünya'da ve Türkiye'de Göç Araştırmaları. 17.11.2022 tarihinde <https://kureselcalismalar.com/dunyada-ve-turkiyede-goc-arastirmalari/> adresinden alındı.
- Koyuncu, A. (2011). Anadolu Kentlerine Göç: Konya Örneği. *NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(1), 130-145.
- Koyuncu, A. (2015). *Kentleşme ve Göç*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları.
- McCarthy, J. (2020). *Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıymı (1821-1922)*. (F. Sarıkaya, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel Araştırma Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*. (S. Turan, Çev.) Ankara: Nobel Yayınları.
- Neuman, W. L. (2022). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*. (Ö. Akkaya, Çev.) Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Özdemir, H. (2012). Türkiye'de İç Göçler Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *Akademik Bakış Dergisi*(30), 1-18.
- Sirkeci, İ., & Yüceşahin, M. M. (2014). Editörden: Türkiye'de Göç Çalışmaları. *Göç Dergisi*, 1(1), 1-10.

TBMM. (2022). 10.05.2023 tarihinde <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d23/c003/b014/tbmm230030140470.pdf> adresinden alındı.

TC. Dışişleri Bakanlığı. (2022). Yurtdışında Yaşayan Türk Vatandaşları. 15.08.2023 tarihinde https://www.mfa.gov.tr/yurtdisinda-yasayan-turkler_.tr.mfa#:~:text=Yurtd%C4%B1%C5%9F%C4%B1nda%20ya%C5%9Fayan%20%2C5%20milyonu,g%C3%B6%C3%A7%20olgusunun%20varl%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20ortaya%20%C3%A7%C4%B1kmaktad%C4%B1r. adresinden alındı.

Tekeli, İ. (2011). *Göç ve Ötesi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

TÜİK. (2021). Yıllara ve Cinsiyete Göre İl/İlçe Merkezleri ve Belde/Köyler Nüfusu, 1927-2021. 15.08.2023 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2020-37210> adresinden alındı.

UNHRC. (2020). 10.08.2023 tarihinde <https://www.unhcr.org/tr/unhcr-turkiye-istatistikleri> adresinden alındı.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Seçkin Yayınları.

YÖK Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden alındı.

YÖK. (2022). Öğrenim Düzeyine Göre Öğrenci Sayısı. 12.01.2023 tarihinde <https://istatistik.yok.gov.tr/> adresinden alındı.

Lider-Üye Etkileşiminin Yenilikçi İşgören Davranışı Üzerindeki Etkisinde Çalışan Sesinin Aracı Rolü: Makine İmalat Sanayi Firma Çalışanları Üzerine Bir Araştırma *

Hüseyin KARAGÖZ**

ÖZ

Araştırmada lider-üye etkileşiminin yenilikçi işgören davranışı üzerindeki etkisinde çalışan sesinin aracı rolünün olup olmadığının tespiti amaçlanmıştır. Karaman ilinde faaliyet gösteren makine imalat sanayi sektöründe faaliyet gösteren 231 firma çalışanı örneklem olarak seçilmiştir. İlgili örnekleme yüz yüze anket uygulanmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak; lider-üye etkileşim ölçeği, yenilikçi işgören davranışı ölçeği ve ses ölçeği kullanılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen veriler SPSS 26 programı aracılığıyla analize tabi tutulmuş, ilk olarak, demografik değişkenlere göre dağılım ile ölçek puanlarına göre tanımlayıcı istatistikler verilmiştir. Ölçek puanlarının normalliği için basıklık ve çarpıklık değerine bakılmıştır. Bunu yapmadaki amaç, verilerin normal dağılıp, dağılmadığını tespit etmektir. Yapılan analize göre verilerin dağılımı normal çıkmıştır. Ölçek alt boyutları arasındaki ilişkinin tespiti için, Pearson korelasyon yöntemi kullanılmıştır. Ardından aracılık bulgularına yönelik hiyerarşik regresyon yöntemi uygulanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre çalışmanın bütün değişkenleri arasında anlamlı ve pozitif yönlü ilişkiler tespit edilmiştir. Buna göre lider-üye etkileşimi, yenilikçi işgören davranışlarını etkilemektedir. Bu etkide çalışan sesinin aracılık rolü söz konusudur. Yani araştırma sonuçlarına göre lider-üye etkileşiminin yenilikçi işgören davranışı üzerindeki etkisinde çalışan sesinin aracı rolü söz konusudur.

Anahtar Kelimeler: Lider-Üye Etkileşimi, Yenilikçi İşgören Davranışı, Çalışan Sesi.

The Mediating Role of Employee's Voice in the Effect of Leader-Member Interaction on Innovative Employee Behavior: A Study on Employees of Machinery Manufacturing Industry

ABSTRACT

In the research, it is aimed to determine whether the voice of the employee has a mediating role in the effect of leader-member interaction on innovative employee behavior. Employees of 231 companies operating in the machinery manufacturing industry in the province of Karaman were selected as the sample. A face-to-face questionnaire was applied to the relevant sample. As a data collection tool in the research; leader-member interaction scale, innovative employee behavior scale and voice scale were used. The data obtained as a result of the research were analyzed through the SPSS 26 program, and firstly, descriptive statistics were given according to the distribution according to demographic variables and scale scores. The values of kurtosis and skewness were checked for the normality of the scale scores. The purpose of doing this is to determine whether the data is normally distributed. According to the analysis, the distribution of the data was normal. Pearson correlation method was used to determine the relationship between scale sub-dimensions. Then, hierarchical regression method was applied for the mediation findings. According to the results of the research, significant and positive relationships were determined between all the variables of the study. Accordingly, leader-member interaction affects innovative employee behaviors. The voice of the employee plays a mediating role in this effect. In other words, according to the results of the research, the voice of the employee has a mediating role in the effect of leader-member interaction on innovative employee behavior.

Keywords: Leader-Member Exchange, Innovative Employee Behavior, Employee Voice.

* Bu çalışma Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'nun (Karar No: 13-2023/199) kararı ile uygun bulunmuştur./This study was found appropriate by the decision of the Karamanoğlu Mehmetbey University Scientific Research and Publication Ethics Committee (Decision No: 13-2023/199).

** **Corresponding Author/Sorumlu Yazar,** Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi/Karamanoğlu Mehmetbey University, huseyinkaragoz@kmu.edu.tr

Makale Gönderim ve Kabul Tarihleri/Article Submission and Acceptance Dates: 21.08.2023-04.10.2023

Citation/Atf: Karagöz, H. (2023). Lider-üye etkileşiminin yenilikçi işgören davranışı üzerindeki etkisinde çalışan sesinin aracı rolü: makine imalat sanayi firma çalışanları üzerine bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52, 233-248. <https://doi.org/10.52642/susbed.1347213>

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

1. Giriş

Liderlik insanlığın var oluşundan bu yana bütün kültürlerde var olan bir olgudur. Toplu yaşamla birlikte insan hayatına etki etmeye başlayan liderlik, ilkel toplumlarda dâhi var olmuştur (Spisak, Nicholson ve van Vugt, 2011, s.166). Farklı dönemlerde, farklı algılanış biçimleriyle gündemde kalan bu olgu, günümüz dünyasında da etkili bir kavramdır. İçinde bulunduğumuz yüzyılın da önemli yönetim becerilerinden sayılan liderlik, içinde bulunulan mevcut şartların anlaşılması, gelecekle ilgili öngörü sahibi olunması, örgütlerin olası problemlerinin önceden fark edilmek suretiyle çözüme kavuşturulması gibi hususları içeren kompleks bir yapıyı işaret etmektedir. Literatüre kazandırılmış onlarca liderlik davranış biçimleri söz konusudur. Her birinin ayırt edici, dikkat çekici özellikleri olsa da sonuçta bütün liderlik tarzları, etkili yönetim için önemli görülmektedir (Gogen, 2022, s.290).

Liderin izleyicileriyle olan ilişkilerini konu alan lider-üye etkileşimi kavramı da önemli görülmektedir. Buna göre liderler, bütün izleyicileri ile aynı tarzda ilişki geliştirmezler. Her ast ile lider arasındaki ilişki, bu ilişkinin kalite düzeyi farklıdır. Bu kalite izleyicinin çalışma performansına da yansımaktadır. Büyük ölçüde sosyal takas teorisi (Graen ve Cashman, 1975; Graen ve Uhl-Bien, 1995) ile açıklanan bu kavrama göre örgütlerdeki lider ile izleyicileri arasındaki roller, karşılıklı beklentilere göre oluşmaktadır (Kuvaas ve Buch, 2020, s.6). Lider-üye etkileşimi teorisi iki kategoride incelenmekte olup; (Dansereau, Graen ve Haga, 1975; Dienesch ve Liden, 1986; Graen ve Uhl-Bien, 1995) bunlar; liderin yakın ilişki içerisinde olduğu, desteklediği izleyiciler ve resmi ilişkiler kurduğu dış grup üyelerinden oluşmaktadır (Dienesch ve Liden, 1986). Konu ile ilgili çalışmalar incelendiğinde lider-üye etkileşiminin bireysel performans açısından önemli bir parametre olduğu görülmektedir. Yüksek kalitede lider-üye etkileşiminin bireysel performansı artırdığı görülmektedir.

Yenilikçi iş davranışı, örgüte fayda sağlayabilmek amacıyla yeni fikirlerin planlı ve bilinçli biçimde üretilmesi, örgüte tanıtılması ve uygulanmasıdır (Janssen, 2000, s.288). Örgüt çalışanlarının yenilikçi iş davranışı sergileyebilmelerinin koşulu destek görmeleridir. Proaktif düşünebilen liderlerin, yenilikçi davranışları teşvik etmeleri bu anlamda önemlidir. Lider-üye etkileşimi teorisine göre yüksek kalitede etkileşimin sağlandığı örgütlerde, yenilikçi iş davranışlarının artabileceği düşünülmektedir (Sanders, Moorkamp, Torka, Groeneveld ve Groeneveld, 2010; Scott ve Bruce, 1994). Çalışmanın diğer değişkeni olan çalışan sesi ise Van Dyne ve LePine (1998) tarafından; çalışanın içinde bulunduğu durumu değiştirebilmek adına tavsiyelerde bulunması, rutinleri değiştirme eğilimi olarak tanımlanmıştır. Çalışan sesi bireyin iş tanımında yoktur, çalışanın kendi isteğiyle ortaya koyduğu, fazla bir rol davranışıdır. Bu olgu sayesinde örgüt çalışanları kendilerini daha rahat ifade edebilme, örgütü ile ilgili fikir üretebilme, örgüt kararlarına katılabilme imkânına kavuşmaktadır (Farndale, Van Ruiten, Kelliher ve Hope-Hailey, 2011).

Bu bilgiler ışığında çalışmanın amacı lider-üye etkileşiminin yenilikçi işgören davranışı üzerindeki etkisinin incelenmesi, çalışan sesinin bu ilişkideki rolünün tespit edilmesidir. Bu bağlamda ilgili değişkenler kavramsal olarak ele alınmış, ardından aralarındaki ilişki tespiti incelenmiş ve bulgular paylaşılmıştır.

2. Kavramsal Çerçeve

Kavramsal çerçeve başlığı altında “Lider-Üye Etkileşimi”, “Yenilikçi İşgören Davranışı” ve “Çalışan Sesi” alt başlıklarına yer verilmiş, ilgili değişkenler kavramsal olarak ele alınmıştır.

2.1. Lider-Üye Etkileşimi

Lider-üye etkileşimi kuramı (LMX), örgütlerdeki çalışanlar ile yöneticileri arasındaki sosyal etkileşimden doğmuş bir liderlik modelidir (Deluga, 1994). Lider-üye etkileşimi, örgütlerde ikili iletişim içerisinde olan yönetici ve çalışanın ya da lider ve izleyicinin birbirlerine karşı sergiledikleri davranışları inceleyen ve iki taraf arasındaki paylaşılan kültür, değerler veya yaşanmışlıkları konu alan bir yaklaşımdır (Dienesch ve Liden, 1986). Graen ve Uhl-Bien (1995) bu etkileşimi, etkileşim temeline dayandırmaktadır. Bunun yanında etkili liderliğin ancak kaliteli etkileşim ile mümkün olduğunu belirtmişlerdir. Lider-üye etkileşimi kuramı, tekdüze ilişkileri konu alan modellerin aksine, dikey ve karşılıklı etkileşimi konu almaktadır. Kurama göre karşılıklı iletişim, her çalışan ile lider arasında farklı gelişebilmektedir. Yani örgütteki birey sayısı kadar ilişki sayısı söz konusudur. Lider, örgütteki her izleyicisi ile farklı bir bağ kurmaktadır (Philips ve Bedeian, 1994, s.990). Lider-üye etkileşimi kuramı “dikey ilişki teorisi” olarak bilinmektedir ve kuramla ilgili öncül araştırmaları Dansereau, Graen ve Haga (1975) ortaya koymuştur. Graen ve Uhl-Bien (1995) bu kuramı,

“tarafar arasında güven, saygı ve karşılıklı yükümlülükler odaklanan ilişki temelli bir yaklaşım” olarak nitelemiştir. Örgütteki liderin, her bir çalışan ile ayrı ilişkiler geliştirmesi ile açıklanan bu yaklaşımda lider, her bir çalışan ile onların nitelikleri doğrultusunda ilişki geliştirmektedir. Lider-üye etkileşiminin zayıf olduğu örgütlerde çalışanlar, yalnızca iş tanımında yer alan görevleri yerine getirirler, fazlası için çaba sarfetmezler. Bu tarz çalışanların olduğu örgütlerde liderler de bu çalışanları desteklemezler. Bundan dolayı lider-üye etkileşiminin kalitesi lider ile izleyicilerinin kurdukları ilişki düzeyi doğrultusunda kişiden kişiye farklılık gösterebilir (Yu, Matta ve Cornfield, 2017). Karşılıklılık prensibi lider-üye etkileşiminin temelini oluşturmaktadır. Lider ve üyenin karşılıklı ilişkilerinin kalitesi, çalışanların daha fazla gayret göstermelerinde etkilidir (Gouldner, 1960).

Lider-Üye Değişimi teorisi, liderlerin tüm astları ile aynı kalitede ilişkiler geliştirmedini varsayar (Colella ve Varma 2001; Varma, Zilic, Katou, Blajic ve Jukic, 2021). Yani liderler, farklı astları ile farklı niteliklere sahip ilişkiler geliştirmektedirler. Bazı astlar, liderlerinden daha fazla dikkat çekecekleri ve sonuç olarak daha iyi atamalar, daha yüksek puanlar alacakları şekilde, liderleriyle yüksek kaliteli mübadele ilişkileri geliştirirken, diğer astlar genellikle düşük kaliteli mübadele ilişkilerine girmekte ve bu sayede üstlerinden daha az ilgi görmektedirler. İronik bir şekilde, daha düşük kaliteli ilişkilere girenler, liderlerinin daha az ilgi göstermesi nedeniyle başlangıçta performansları düşeceğinden, ileride daha fazla ilgiye ihtiyaç duyacaklardır (Varma, Jaiswal, Pereira ve Kumar, 2022, s.222). Lider-üye etkileşimi kuramı doğrultusunda astlar, cinsiyet, ırk veya ulusal köken gibi göze çarpan kişisel özelliklerine göre iç gruba/dış gruba girebilirler. Sosyal sınıflandırma teorisine göre (Tajfel 1982), insanların demografik özelliklerine dayalı olarak benzer diğerlerine karşı yakınlık geliştirme konusunda doğal bir eğilimi vardır (Jaiswal ve Dyaram 2020). Lider-üye etkileşimi dört boyutta açıklanmaktadır (Liden ve Masly 1998). Bunlardan birincisi duygusal etkidir. Bu etki örgütlerdeki lider ile astları arasında iş gerekleri dışında gelişen çekicilikten kaynaklı etkileşimdir. İkincisi, sadakattir. Burada ise lider ve astlarının birbirlerine sadık olması ve birbirlerini grup içerisinde karşılıklı olarak desteklemesini ifade etmektedir (Dienesch ve Liden 1986, s.625). Üçüncüsü, katkı boyutudur. Burada kasıt, örgütün amaçlarının gerçekleştirilmesi adına lider ve izleyicilerinin ilişki kalitelerinin olumlu algılanmasıdır. Kurama göre katkı boyutu yüksek olan çalışanlar, rollerinden fazlasını örgütleri adına ortaya koymaktadır (Liden ve Maslyn, 1998, s.50). Son boyut ise profesyonel saygıdır. Bu boyuttan anlaşılacak bireylerin sahip oldukları nitelikler, geçmiş iş deneyimleri ya da ünleri dolayısıyla birbirlerine duydukları saygıdır (Eryılmaz, 2019, s.379).

2.2. Yenilikçi İşgören Davranışı

Yenilik, davranışsal uygulamaların ya da yapıların yenilenmesi demektir. Ya da eskilerin yeni bir kombinasyondur. Yenilik davranışsal değişiklikleri de kapsamaktadır. Günümüz teknolojik yenilik dünyasında örgütler hayatta kalabilmek adına yenilikçi davranışları desteklemek durumundadır. Çünkü teknoloji baş döndürücü hızla gelişmekte, örgütlerin sürdürülebilir rekabette var olabilmeleri ancak yenilikçi davranışları özendirmeyle mümkün olabilmektedir. Bu bağlamda yenilikçi davranış, işgörenlerin fikir üretme, bu fikri geliştirme ve örgüte tanıtma, ardından uygulamaya koyma süreçlerinden oluşan bütüncül bir yaklaşımdır (Sundbo, 2015, s.169). Yenilikçi olma, işgörenlerin örgütleri adına en iyi fikri, çalışma metodlarını üretme, bu modellerin uygulanmasını sağlama ve bu sayede rekabette öne çıkma fırsatının değerlendirilmesidir (Ionescu ve Dimitru, 2015, s.99). Örgütlerin ekonomik hayatta var olabilmesi açısından yenilikçi davranışları teşvik etmesi önemlidir (Shin, 2019, s.1). Yaratıcılık ile benzeşim gösteren bu kavram, yaratıcılığın ötesinde ortaya çıkan fikirlerin uygulanmasını da içerdiğinden esasında yaratıcılıktan daha geniş bir kavramdır (Uçar ve Gündoğdu, 2023, s.747).

Örgütlerin yenilikçilik süreçleri, yenilikçi işgören davranışlarıyla doğrudan ilgilidir. Yenilikçi iş davranışı (YİD) doğrultusunda örgüt içerisindeki problemler tespit edilmekte, yeni fikirler geliştirilmekte, ardından örgüt çıkarları doğrultusunda uygulamaya geçilmektedir. (De Jong ve Den Hartog, 2007, s.19). Abstein ve Spieth (2014, s.211) yenilikçi iş davranışının çalışan merkezli olduğunu ifade etmektedir. Son yıllarda yapılan araştırmalarda yenilikçi işgören davranışlarının yaratıcılıktan daha fazla şey ifade ettiği vurgulanmıştır. Çünkü yenilikçi işgören davranışları fikirlerin uygulamaya konmasını da kapsayan daha kompleks bir süreçtir (Khan, Aslam ve Riaz, 2012; Tahsildari, Hashim ve Normeza, 2014). Scott ve Bruce (1994)'a göre yenilikçi işgören davranışını oluşturan dört etkileşim söz konusudur. Bunlar; lider, çalışma

grubu, çalışan ve örgütsel iklimdir. West ve Farr (1989)'a göre yenilikçi işgören davranışı “Bireysel, grup, organizasyon ya da topluma önemli derecede fayda sağlayacak şekilde tasarlanan yeni ürün, hizmet vb. edinme ile ilgili fikirler, süreçler, ürünler ya da prosedürlerin bilinçli tanıtımı ve uygulanmasıdır”. Scott ve Bruce (1994) kavramı yukarıdaki dört bileşenle açıklamış ve yenilikçi işgören davranışını bu dört bileşenin bir sonucu olarak yorumlamıştır. Öte yandan yenilikçi işgören davranışı, bir grup ya da örgüte fayda sağlayabilmek adına bilinçli yeni fikirlerin oluşturulması, bunların örgüt bünyesinde tanıtılması ve uygulanması olarak da tanımlanabilmektedir. Bunlara ek olarak Kheng, June ve Mahmood (2013); Khan, Aslam ve Riaz (2012), yenilikçi davranışı karmaşık bir yapı olarak ifade etmişlerdir. Bu karmaşık yapı yaratıcılıktan daha ötedir. Leung, Chen, Zhou ve Lim (2014)'e göre yenilikçi işgören davranışı, küreselleşen ve rekabetin her geçen gün şiddetlendiği dünyada güçlü rakip örgütler karşısında var olabilmek, örgütlerin küreselleşmeye entegrasyonunu sağlayabilmek adına önemli parametrelerden sayılmaktadır. Bunların yanında yeniliklerin sürekliliğinin sağlanması da örgütlerin hayatlarını sürdürebilmeleri adına önemli sayılmaktadır (Ngan, 2015).

2.3. Çalışan Sesi

Kavramla ilgili öncül çalışmayı Hirschman (1970, s.30) ortaya koymuş ve çalışan sesini, “müşterilerin memnuniyetsizliklerine karşılık verdikleri bir tür tepki veya sadakatten kaynaklanan iyi niyetli bir girişim” şeklinde tanımlanmıştır. Aynı zamanda Hirschman (1970) örgütteki problemlerin ortadan kaldırılmasının örgüt verimliliğine olumlu yansıtacağını ifade etmiştir. Bu sorunların yok edilmesi ile ilgili müşteri ve çalışan görüşlerinin önemine vurgu yapılmaktadır. Spencer (1986) ise çalışan sesini, (ÇS) “memnuniyetsizliğin ifade edilmesiyle sorun yaratan durumu değiştirmeye yönelik bir girişim” olarak nitelemiştir. Rusbult, Farrell, Rogers ve Mainous (1988) çalışan sesini; sorunları çözmek adına eyleme geçme, öneriler ortaya koyma, örgütteki koşulları iyileştirme adına gerekiyorsa dışarıdan yardım talebinde bulunma davranışları olarak tanımlamışlardır. Lam, Spreitzer ve Fritz (2014) çalışan sesini; proaktif bir yaklaşım olarak nitelemiştir. Burada asıl olan işgörenlerin örgütsel koşulları iyileştirmek adına birtakım değişimleri başlatması, örgütün daha iyiye ulaşabilmesi adına öneriler geliştirmesidir. Morrison (2011) ise çalışan sesini, örgütün iyileştirilmesi adına örgüt çalışanlarının işle ilgili sorun çözücü fikirlerini yukarıya iletmesi biçiminde tanımlamıştır. Burada örgüt çalışanlarının değişim adına inisiyatif almaları söz konusudur. Örgütleri tarafından ciddiye alındıklarını bilen çalışanlar, gerekli gördüğü hususları tespit etmek suretiyle ilgili sorunların çözümü hakkında önerilerde bulunabilirler, bu sayede örgüt yöneticilerinin görmekte zorlanabildikleri konuları gün yüzüne çıkararak ilgili konularda tavsiyelerde bulunabilirler. Van Dyne ve LePine (1998) çalışan sesinin yalnızca eleştirmekten ibaret olmadığını, yapıcı tutumlar ve fikirler geliştirmek suretiyle örgütlere katkı sunabilecek bir araç olduğunu ifade etmişlerdir.

Çalışan sesliliği örgütlerdeki karar alma süreçlerinde önemli görülmektedir. Kararlara örgüt paydaşlarının dâhil edilmesi örgütsel başarının sağlanmasında önemli parametrelerdendir. Çalışan sesi yönetim alanında doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki boyutta inceleme alanı bulmuştur. Doğrudan çalışan sesliliği, örgüt çalışanlarının bilinçli ve örgüt yararına olacak biçimde kendisini ifade etmesi, dolaylı çalışan sesliliği ise örgütlerin karar alma süreçlerine paydaşlarını dâhil etmeyi teşvik etmesiyle ilgilidir (Akgemici, Kalfaoglu ve Erkunt, 2019, s.759).

Literatürde çalışan sesi; rol ötesi davranış ve proaktif davranış isimleri altında iki başlıkta inceleme alanı bulmuştur. Van Dyne, Cummings ve Parks (1995) ek rol davranışını, örgütteki çalışan rolünün ötesine geçen, çalışanın istekli olarak sergilediği, örgüte fayda sağlayabileceği düşünülen davranış olarak tanımlamıştır. Le Pine ve Van Dyne (1998) de rol ötesi davranışların çalışan inisiyatifi ile gerçekleştiğini belirtmişlerdir. Rol ötesi davranış, çalışanın iş tanımıyla ilgili değildir. Bu tarz davranışlar sergileyen çalışanların bir ödül beklentisi ya da cezalandırma korkusu olmaz. Proaktif davranışlar olarak çalışan sesi; örgüt çalışanlarının ortaya bir vizyon koyması suretiyle örgütte problem çözmeye, değişimi teşvik etmeye veya gelişime alan açmaya imkân sağlayan bir ortam sağlayacaktır. Çalışan sesinin örgütlere fayda sağlayabilmesi için gerekli unsurların çalışanlar tarafından sunulabilecek önerileri toparlayabilecek şekilde tasarlanması önemlidir. Bu bağlamda örgütlerin bundan fayda sağlayabilmesi için bu tarz fikirlerin itaatsizlik ya da başına buyrukluğ olarak yorumlanmaması, aksine fikir önerilerinin geliştirilmesinin önünün açılması gerekmektedir. Dolayısıyla çalışanların karar mekanizmalarına dâhil edilmesi çalışan sesi açısından

önemli görülmektedir. Çalışanlar kendi düşüncelerini dolaylı ya da doğrudan yöneticilerine aktarabilmelidir (McCloskey ve McDonnell, 2018).

3. Hipotezlerin Oluşturulması

Çalışmanın bu bölümünde ilgili değişkenlerin birbirleriyle ilişkisini konu alan çalışmalara yer verilmiş, araştırma sonuçları, literatürdeki benzer çalışmalarla karşılaştırılmış ve hipotezler geliştirilmiştir.

3.1. Lider-Üye Etkileşimi ve Yenilikçi İşgören Davranışı İlişkisi

Biçer (2021) araştırmasında lider-üye etkileşimi ve yenilikçi davranış ilişkisinde personel güçlendirmenin aracılık etkisini emir-çelik ve finans sektörlerinde çalışan 257 katılımcı ile ölçmüş, lider-üye etkileşimi ile yenilikçi işgören davranışları arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler tespit etmiştir. Çelik, Turunç ve Bilgin (2014) çalışmalarında lider-üye etkileşimi ve kariyer memnuniyetinin yenilikçi davranışa etkisinde etğin düzenleyici rolünü konu almış, 593 işgöreni kapsayan araştırmaya göre LMX ile YİD arasında benzer biçimde anlamlı ilişki tespit etmişlerdir. Örucü, Gizlier ve Yılmaz (2020) çalışmalarında lider-üye etkileşiminin çalışanların inovatif davranışları üzerindeki etkisini 2019 yılının Kasım ayında İzmir il merkezindeki 120 sigorta acentesi çalışanı üzerinde test etmiş, ilgili iki değişkenin pozitif yönlü ilişkisini ortaya koymuşlardır. Schermuly, Meyer ve Dammer (2013) de araştırmalarında lider-üye etkileşimi ile yenilikçi davranış konu almış, 225 çalışan üzerinde yürüttü çalışma sonucunda benzer biçimde iki değişken arasında anlamlı ilişki tespit etmişlerdir. Basu ve Green (2006) araştırmalarında ilgili iki değişkeni konu almış, iki değişken arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler bulmuşlardır. Öte yandan Wang, Fang, Qureshi ve Janssen (2015) araştırmalarında yenilikçi davranışları lider-üye etkileşimi perspektifinden ele almış, ilgili iki değişken arasında anlamlı ilişkiler tespit etmişlerdir. Carnevale, Huang, Crede, Harms ve Uhl-Bien (2017) çalışmalarında lider-üye etkileşimi, çalışan sesi, yaratıcılık ve yenilikçi davranış değişkenleri arasındaki ilişkiyi konu almış, LMX ile YİD değişkenleri arasında anlamlı ilişki tespit etmişlerdir. Park ve Jun Jo (2018) araştırmalarında proaktivitenin, lider-üye değişiminin ve inovasyon ortamının Kore hükümet sektöründe yenilikçi davranış üzerindeki etkisini incelemiş, proaktivite ve inovasyon ikliminin yenilikçi davranışla pozitif ilişkilerini bulmuşlardır.

Görüldüğü üzere literatürde ilgili iki değişkeni konu alan çalışmaların sayısı fazladır. Çalışmaların sonuçları benzer biçimdedir. Bu çalışma sonuçları ışığında aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir:

H1: Lider-Üye etkileşimi ile yenilikçi işgören davranışı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

3.2. Lider-Üye Etkileşimi ve Çalışan Sesi Arasındaki İlişki

Çankır (2016) çalışmasında ilgili değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemiş, lider-üye etkileşimi ile ses çıkarma arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki tespit etmiştir. İlgili araştırma Tepebaşı (Eskişehir)'de 159 kişi ile yürütülmüştür. Gürler (2018) araştırmasında öğretmenlerin lider-üye etkileşimi ile işle bütünleşme ilişkisinde çalışan sesliliğinin aracılık etkisini konu almış, lider-üye etkileşimi ile çalışan sesliliği arasında anlamlı ilişkiler tespit etmiştir. Araştırma örneklemini 2015–2016 eğitim-öğretim yılında Ankara ili Ayaş, Beypazarı, Gündül ve Sincan ilçelerinde bulunan 40 devlet okulunda (anaokulu, ilkököl, ortaokul ve lise) görev yapan 750 öğretmen oluşturmaktadır. Gürel (2022) çalışmasında lider üye etkileşiminin pozitif ses çıkartma davranışına etkisini ele almış, banka sektörü çalışanları üzerinde yürütülen araştırma neticesinde lider-üye etkileşiminin artışının çalışan sesinin de artmasına neden olacağı tespit edilmiştir. Yani iki değişken arasında pozitif yönlü ilişki söz konusudur. Durdu (2021) araştırmasında okullarda prososyal davranış ve pozitif ses çıkartma oluşumunda lider-üye etkileşiminin rolünü incelemiş, ilgili iki değişken arasındaki ilişkide lider-üye etkileşiminin düzenleyicilik etkisini bulmuştur. Araştırma, 2019-2020 yılı İzmir ili Buca ilçesinde bulunan resmi okullarda gerçekleştirilmiştir. Alkan ve Çankır (2016) ilgili değişkenler arasındaki ilişkiyi konu aldığı çalışmasında 238 çalışana uygulanan anket sonucunda bu değişkenler arasında anlamlı ilişki tespit etmişlerdir. Öte yandan Carnevale, Huang, Crede, Harms ve Uhl-Bien (2017) çalışmalarında lider-üye etkileşimi, çalışan sesi ve yenilikçi davranış değişkenlerini konu almış, lider-üye etkileşiminin çalışan sesini olumlu yönde etkilediğini tespit etmişlerdir. Zhao (2014) çalışmasında lider-üye etkileşimi ve çalışan sesi arasındaki ilişkiyi incelemiş, benzer biçimde iki değişken arasında pozitif yönlü ilişki bulmuştur. Nazir, Shafi, Asadullah, Qun ve Khadim (2021) çalışmalarında LMX ile ÇS

arasında ilişki tespit etmişlerdir. Ek olarak Chan ve Yeung (2016); Liang ve Yeh (2019); Liu, Wang, Geng ve Wang (2021); Liao, Zhou, Guo ve Li (2019); Tarkang, Nange, ve Ozturen (2022) da ilgili iki değişken arasında anlamlı ilişkiler tespit etmişlerdir.

İlgili araştırmalar bulguları göz önünde bulundurularak aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir:

H2: Lider-Üye etkileşimi ile çalışan sesi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

3.3. Çalışan Sesi ve Yenilikçi İşgören Davranışı Arasındaki İlişki

Chen, Li, Wu ve Chen (2021) araştırmasında çalışan sesi ve yenilikçi işgören davranışını konu almış, araştırmasının örneklemini 232 çalışan ve yönetici oluştururken, ilgili örnekleme ilgili değişkenler arasında pozitif yönlü ilişki bulmuşlardır. Han ve Xia (2020) araştırmalarında sosyal medya kullanımı, yenilikçi işgören davranışı ve çalışan sesi değişkenlerini konu almış, değişkenler arasında ilişkinin olduğunu ortaya koymuşlardır. Araştırma Çin'deki büyük bir işletmenin 178 çalışanıyla yürütülmüştür. Elsetouhi, Mohamed ve Soliman (2023) ise katılımcı liderlik, çalışan sesi, yenilikçi işgören davranışı değişkenlerini kapsayan çalışmalarında çalışan sesinin yenilikçi işgören davranışını olumlu biçimde etkilediğini ortaya koymuşlardır. İlgili araştırma Mısır'da faaliyet gösteren 547 seyahat acentesi çalışanı üzerinde yürütülmüştür. Öte yandan Sifatu, Sjahruddin, Fajriah, Dwijendra ve Santoso (2020) araştırmasında yenilikçi iş davranışı ve çalışan sesi değişkenleri arasındaki ilişkiyi incelemiş, iki değişken arasında diğer çalışmalarla benzer biçimde pozitif etki tespit etmiştir. Carnevale, Huang, Crede, Harms ve Uhl-Bien (2017) ise araştırma konusu olarak bu çalışmayla ortak değişkenleri içeren lider-üye etkileşimi, yenilikçi işgören davranışı ve çalışan sesi kavramlarını seçmiştir. Çalışma bulgularınca lider-üye etkileşimi, hem yenilikçi işgören davranışını, hem de çalışan sesini pozitif yönde etkilemektedir.

Yukarıda bahsi geçen araştırmalar ışığında aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H3: Çalışan sesi ile yenilikçi işgören davranışı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H4: Lider-üye etkileşiminin yenilikçi işgören davranışı üzerindeki etkisinde çalışan sesinin aracılık etkisi vardır.

4. Yöntem

Bu bölümde “Çalışmanın Amacı ve Örnekleme”, “Veri Toplama Araçları” ve “Verilerin Analizi” alt başlıkları ele alınmıştır.

4.1. Çalışmanın Amacı ve Örnekleme

Çalışmanın amacı lider-üye etkileşiminin yenilikçi işgören davranışları üzerindeki etkisinde çalışan sesinin aracılık rol üstlenip üstlenmediğinin anlaşılmasıdır. Bu bağlamda araştırma için Karaman ilinde faaliyet gösteren makine imalat sanayi firma çalışanları örnekleme olarak seçilmiştir. Karaman'da makine imalat sanayi sektörü toplam çalışan sayısı T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Makine Sektörü Analiz Raporu Kılavuzu (2019)'na göre 510'dur. İlgili araştırma Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'nun (Tarih: 07.08.2023; Karar No: 13-2023/199) kararı ile uygun bulunmuştur. Çalışma, kapsamında 231 çalışanla yüz yüze anket gerçekleştirilmiş, bu anketler değerlemeye tabi tutulmuştur:

Tablo 1. Demografik Değişkenlere Göre Dağılım Tablosu

Değişkenler	Grup	Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	25	10,8
	Erkek	206	89,2
Yaş	18-23	30	13
	24-29	100	43,3
	30-35	62	26,8
	36-41	20	8,7
	42 Ve Üzeri	19	8,2
Medeni Durum	Evli	157	68
	Bekar	74	32
Eğitim düzeyi	İlkokul	27	11,7
	Lise	148	64,1
	Ön Lisans	35	15,2
	Lisans	21	9,1
Çalışma süresi	1-3 Yıl	58	25,1
	4-6 Yıl	112	48,5
	7-10 Yıl	43	18,6
	11 Ve Üzeri	18	7,8
Pozisyon	Çalışan	130	56,3
	Alt Düzey Yönetici	71	30,7
	Orta Düzey Yönetici	30	13
Toplam		231	100

Araştırmada 231 katılımcı yer almaktadır. Katılımcıların %10.8'i kadın, %89.2'si erkektir. Katılımcıların %43.3'ü 24-29 yaş, %26.8'i 30-35 yaş, %13'ü 18-23 yaş, %8.7'si 34-41 yaş ve %8.2'si 42 yaş ve üzeridir. Soruları cevaplayanların %68'i evli %32'si bekar'dır. Eğitim düzeyine göre dağılım lise (%64.1), ön lisans (%15.2), ilkokul (%11.7) ve lisans (%9.1) olarak elde edilmiştir. Katılımcıların %48.5'i 4-6 yıl, %25.1'i 1-3 yıl, %18.6'sı 7-10 yıl ve %7.8'i 11 yıl ve üzeri süre ile çalışmaktadır. Son olarak çalışanların pozisyon türüne göre dağılımı çalışan (%56.3), alt düzey yönetici (%30.7) ve üst düzey yönetici (%13) olarak saptanmıştır.

4.2. Veri Toplama Araçları

Araştırma için lider-üye etkileşim ölçeği, yenilikçi işgören davranışı ölçeği ve ses ölçeği kullanılmıştır.

Lider-üye etkileşim ölçeği, Scandura ve Graen (1984:430) tarafından geliştirilen, Akkaya (2015:97) tarafından Türkçe'ye uyarlanan 7 maddelik, tek boyutlu bir ölçektir. Ölçekte 5'li likert kullanılmış olup; ifadeler "1-Kesinlikle Katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3-Kararsızım, 4-Katılıyorum ve 5-Kesinlikle Katılıyorum" biçimindedir.

Yenilikçi işgören davranışı ölçeği, Scott ve Bruce (1994) tarafından geliştirilen ve Akkoç, Turunç ve Çalışkan (2011) tarafından Türkçeye uyarlanan, tek boyutlu ve 6 maddeden oluşan bir ölçektir. Ölçekte 5'li likert kullanılmış olup; ifadeler "1-Kesinlikle Katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3-Kararsızım, 4-Katılıyorum ve 5-Kesinlikle Katılıyorum" biçimindedir.

Ses ölçeği ise Withey ve Cooper (1989) tarafından geliştirilen, Benk (2021) tarafından kullanılan, 3 maddelik tek boyutlu bir ölçektir. Ölçekte 5'li likert kullanılmış olup; ifadeler "1-Kesinlikle Katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3-Kararsızım, 4-Katılıyorum ve 5-Kesinlikle Katılıyorum" biçimindedir.

4.3. Verilerin Analizi

Veri analizinde SPSS 26 programı kullanılmıştır. Demografik değişkenlere göre dağılım ile ölçek puanlarına göre tanımlayıcı istatistikler verilmiştir. Ölçek puanlarının normalliği için basıklık ve çarpıklık değerine bakılmıştır ve bu değerler ± 2 arasında ise puan dağılımı normaldir (George ve Mallery, 2010). Ölçek alt boyutları arasındaki ilişki de Pearson korelasyon yöntemi kullanılmış olup aracılık analizinde hiyerarşik regresyon yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem Baron ve Kenny (1986) tarafından önerilmektedir. Bu bağlamda aracılıktan söz edilebilmesi için bağımlı ile bağımsız değişken ve bağımsız ile aracı değişken arasında anlamlı ilişki olması gerekir. İstatistiksel analizler için $p < .05$ anlamlılık düzeyi karşılaştırılmıştır.

5. Bulgular

Bu araştırmada lider-üye etkileşiminin yenilikçi işgören davranışları üzerindeki etkisinde çalışan sesinin aracı rolü tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda ilk olarak ölçek puanlarının tanımlayıcı istatistikleri yer verilmiştir.

Tablo 2. Ölçek Puanlarının Betimleyici İstatistik Tablosu

Ölçek Boyutlar	En Küçük	En Büyük	Ortalama	ss	Çarpıklık	Basıklık
Lider	1	5	4,30	1,09	-1,8	1,159
YID	1	5	4,49	0,86	-1,364	1,545
CS	1	5	4,38	0,96	-1,903	1,865

Lider: Lider-Üye Etkileşimi; YID: Yenilikçi İşgören Davranış; CS: Çalışan Sesi

Ölçek puanları maddelerin ortalaması alınarak elde edilmiştir ve tüm puanlar 1-5 arasında değişmektedir. Lider üye etkileşim ölçeğine ilişkin puan ortalaması 4.30, yenilikçi işgören davranış ölçeğine ilişkin puan ortalaması 4.49 ve çalışma sesi ölçeğine ilişkin puan ortalaması 4.38 olarak elde edilmiştir. Çarpıklık ile basıklık değerleri her üç ölçek için de ± 2 arasında olduğunda puan dağılımı normaldir. Tablo 2,'den anlaşılacağı üzere ilgili ölçeklerin çarpıklık, basıklık değerleri ± 2 arasındadır.

Tablo 3. Ölçek Alt Boyutları Arasında Pearson Korelasyon Tablosu

	1	2	3
1. Lider Üye Etkileşim	1		
2. Yenilikçi İşgören Davranış	,702**	1	
3. Çalışan sesi	,848**	,831**	1

**p<.01

Tablo 3'e göre her üç ölçek alt boyutlarının tümü arasında istatistiksel olarak pozitif yönde ve anlamlı ilişki elde edilmiştir ($p<.01$). İlişki katsayıları incelendiğinde 0.70'den yüksektir ve dolayısıyla ölçek alt boyutlarına ilişkin puanlar arasındaki ilişki yüksek düzeydedir.

5.1. Aracılık Bulgusu

Lider üye etkileşiminin yenilikçi işgören davranışa olan etkisinde çalışan sesinin aracılık analizinde hiyerarşik regresyon yöntemi kullanılmış Baron ve Kenny (1986) tarafından önerilen üç regresyonlu modele göre incelenmiştir. Model 1'de aracı değişken olmadan bağımlı ve bağımsız değişken arasında kurulan regresyon modeli anlamlı olması gerekir ve bu model anlamlı değilse aracılık söz konusu değildir. Model 2'de ise bağımsız ve aracı değişken arasında regresyon modeli anlamlı olması gerekir ve bu model anlamlı değilse aracılık söz konusu değildir. Model 3'de ise aracı değişken model 1'e eklenir. Aracı değişken modelde yer aldığı model 3'de bağımlı ve bağımsız arasındaki regresyon katsayısı (c') ile model 1'de bağımlı ve bağımsız arasındaki regresyon katsayısı (c) ile karşılaştırılır. Bu denklemde $c=c'+a*b$ olup $a*b$ aracılığı gösterir. Eğer c' katsayısı istatistiksel olarak anlamlı değilse tam aracılık, istatistiksel olarak anlamlı ve c değerine göre miktarında azalma var ise kısmi aracılık vardır (Şimşek, 2007; Baron ve Kenny, 1986).

Tablo 4. Hiyerarşik Regresyon Tablosu

Model	Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	t	p	R	R ²	F(1,229)
Model 1	YID	Lider	0,702	14,921	,000	0,702	0,493	222,631**
Model 2	ÇS	Lider	0,848	24,182	,000	0,848	0,719	584,791**
Model 3	YID	Lider	-0,007	-0,099	0,921			
		ÇS	0,836	12,028	,000	0,831	0,69	253,484**

**p<.001; Lider: Lider-Üye Etkileşim; YID: Yenilikçi İşgören Davranış; CS: Çalışan Sesi

Model 1'e göre lider üye etkileşim puanlarının yenilikçi işgören davranışa olan etkisine ilişkin kurulan regresyon modeli anlamlıdır ($F(1,229)=222.631$, $p<.001$). Yenilikçi işgören davranış puanlarında olan değişkenliğin %49.3'ü (R^2) lider üye etkileşim puanlarıyla açıklamaktadır. Lider üye etkileşim puanları yenilikçi işgören davranışını olumlu ve pozitif yönde etkilemektedir ($\beta=0.702$, $t=14.921$, $p<.001$). Yenilikçi

işgören davranışı puanlarında 1 birimlik artış olduğunda lider üye etkileşim puanlarında 0.702 birimlik artış sağlamaktadır. Model 1 için elde edilen 0.702 birimlik regresyon katsayısı toplam etkiyi (c) gösterir.

Model 2'ye göre lider üye etkileşim puanlarının çalışan sesine olan etkisine ilişkin kurulan regresyon modeli anlamlıdır ($F(1,229)=584.791$, $p<.001$). Çalışanın sesine ilişkin puanlarda olan değişkenliğin %71.9'u lider üye etkileşim puanlarıyla açıklamaktadır. Lider üye etkileşim puanları çalışanin sesi düzeylerini olumlu ve pozitif yönde etkilemektedir ($\beta=0.848$, $t=24.182$, $p<.001$). Lider üye etkileşim puanlarında 1 birimlik artış olduğunda çalışanin sesine ilişkin puanlarda 0.848birimlik artış sağlamaktadır.

Aracı değişken olan çalışanin sesi değişkeni model 1'e eklendikten sonra kurulan regresyon modeli (model 3) istatistiksel olarak anlamlıdır ($F(2,228)=253.484$, $p<.001$). Yenilikçi işgören davranış puanlarında olan değişkenliğin %69'u lider üye etkileşim ve çalışanin sesi puanlarıyla açıklamaktadır. Bağımsız değişkenlerden çalışanin sesi ($\beta=0.836$, $t=12.028$, $p<.001$) katılımcıların yenilikçi işgören davranış düzeyini olumlu ve pozitif yönde etkilerken lider üye etkileşimi ($\beta=-0.007$, $t=-0.099$, $p>.05$) değişkeni katılımcıların yenilikçi işgören davranış düzeyini anlamlı şekilde etkilememektedir.

Aracılık bulgusu incelendiğinde tam aracılık elde edilmiştir. Model 3'teki lider üye ve yenilikçi iş gören davranış arasındaki regresyon katsayısı ($c^2=-0.007$) istatistiksel olarak anlamlı değildir ve model 1'de ki aynı değişkenler arasındaki yol katsayısı (c) ile ise anlamlıdır. Dolayısıyla ilgili araştırmada çalışanin sesi tam aracı rolündedir.

6. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada lider-üye etkileşiminin yenilikçi işgören davranışları üzerindeki etkisinde çalışan sesinin aracı rolü tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda veri analizi kısmında SPSS 26 programı kullanılmıştır. Ölçek puanlarının normalliği için basıklık ve çarpıklık değerine bakılmıştır ve ilgili çalışmada bu değerler ± 2 arasında tespit edilmiştir. Yani analiz sonuçlarına bakıldığında dağılım normaldir. Araştırmada bunu yanında ölçek puanlarının betimleyici istatistik verileri Tablo 2'de verilmiştir. Lider-üye etkileşimi, yenilikçi işgören davranışı ve çalışan sesi değişkenlerini kapsayan aracılık analizinde ise hiyerarşik regresyon yöntemi kullanılmıştır. Analiz bulgularınca araştırma hipotezlerinden tümü (H1, H2, H3 ve H4) kabul edilmiştir. Buna göre;

-H1: Lider-Üye etkileşimi ile yenilikçi işgören davranışı arasında anlamlı bir ilişki vardır. Bu ilişki pozitif yönlüdür. Yenilikçi işgören davranışı puanlarında meydana gelebilecek 1 birimlik artış, lider üye etkileşimi puanlarında 0.702 birimlik artış sağlamaktadır.

-H2: Lider-Üye etkileşimi ile çalışan sesi arasında anlamlı bir ilişki vardır. Bu iki değişken arasındaki ilişki pozitif yönlü ve anlamlıdır. Çalışanın sesine ilişkin puanlarda olan değişkenliğin %71.9'u lider üye etkileşim puanlarıyla açıklamaktadır.

-H3: Çalışan sesi ile yenilikçi işgören davranışı arasında anlamlı bir ilişki vardır. İki değişken arasındaki ilişki yine pozitif yönlü ve anlamlıdır. Bağımsız değişkenlerden çalışanin sesi ($\beta=0.836$, $t=12.028$, $p<.001$) katılımcıların yenilikçi işgören davranış düzeyini olumlu ve pozitif yönde etkilemektedir.

-H4: Lider-üye etkileşiminin yenilikçi işgören davranışı üzerindeki etkisinde çalışan sesinin aracılık etkisi vardır. Aracı değişken olan çalışanin sesi değişkeni model 1'e eklendikten sonra kurulan regresyon modeli (model 3) istatistiksel olarak anlamlıdır ($F(2,228)=253.484$, $p<.001$). Yenilikçi işgören davranış puanlarında olan değişkenliğin %69'u lider üye etkileşim ve çalışanin sesi puanlarıyla açıklamaktadır. Bağımsız değişkenlerden çalışanin sesi ($\beta=0.836$, $t=12.028$, $p<.001$) katılımcıların yenilikçi işgören davranış düzeyini olumlu ve pozitif yönde etkilerken lider üye etkileşimi ($\beta=-0.007$, $t=-0.099$, $p>.05$) değişkeni katılımcıların yenilikçi işgören davranış düzeyini anlamlı şekilde etkilememektedir. Yani ilgili çalışmada çalışanin sesi değişkeni tam aracı rolü üstlenmektedir.

Literatür incelendiğinde, Biçer (2021) araştırmasında Lider-Üye Etkileşimi ve Yenilikçi Davranış İlişisini konu almış, nicel araştırma modeli ve ilişkisel araştırma tasarımı kapsamında yürütülen bu çalışmada kolayda örnekleme yöntemi ve anket tekniği kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkiler, demir-çelik ve finans sektörlerinde çalışan 257 katılımcıdan elde edilen verilerle test edilmiş, ilgili iki değişken arasında pozitif ve anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Çelik, Turunç ve Bilgin (2014) araştırmalarında Lider-Üye Etkileşimi, Kariyer Memnuniyeti ve Yenilikçi Davranış değişkenleri arasındaki ilişkiyi tespit etmeye çalışmış, lider üye etkileşiminin seviyesinin ve kariyer memnuniyetinin, çalışanların yenilikçi

davranışlarını pozitif ve anlamlı olarak etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Araştırma, 593 çalışan üzerinde yapılmıştır. Örucü, Gizlier ve Yılmaz (2020) çalışmalarında Lider-Üye Etkileşiminin Çalışanların İnovatif Davranışları Üzerindeki Etkisini incelemiş, araştırma sonucunda lider-üye etkileşiminin inovatif davranışlar üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisinin olduğu ortaya konmuştur. İlgili araştırma 2019 yılının Kasım ayında İzmir il merkezindeki 120 sigorta acentesi çalışanı üzerinde yapılmıştır. Benzer biçimde Schermuly, Meyer ve Dammer (2013) araştırmalarında Lider-Üye Etkileşimi ve Yenilikçi Davranış değişkenlerini konu almış, 225 çalışan üzerinde yürütülen araştırma sonucunda ilgili değişkenler arasında pozitif yönlü ilişki tespit etmişlerdir. Öte yandan Wang, Fang, Qureshi ve Janssen (2015); Garg ve Dhar (2017) da Lider-Üye Etkileşimi ile Yenilikçi Davranış arasında olumlu ilişkiler tespit etmişlerdir. Bunlara ek olarak Gürler (2018) araştırmasında Lider-Üye Etkileşimi ile Çalışan Sesliliği arasındaki ilişkiyi konu almış, ilgili iki değişken arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler tespit etmiştir. Araştırma örneklemini 2015–2016 eğitim-öğretim yılında Ankara ili Ayaş, Beypazarı, Güdül ve Sincan ilçelerinde bulunan 40 devlet okulunda (anaokulu, ilkököl, ortaokul ve lise) görev yapan 750 öğretmen oluşturmaktadır. Süer ve Keçeci (2018); Alkan ve Çankır (2016) araştırmalarında Lider Üye Etkileşiminin Pozitif Ses Çıkarma Davranışına etkisini incelemiş, ilgili iki değişken arasında benzer biçimde anlamlı ilişki tespit etmişlerdir. Çalışma bulguları literatürü oluşturan çalışmaları destekler niteliktedir. Bunların yanı sıra çalışmanın değişkenlerinin tamamının birbirleriyle olan ilişkilerini içeren bir çalışmaya rastlanmamıştır.

İlgili araştırma Karaman ilinde faaliyet gösteren makine imalat sanayi firma çalışanları üzerinde yapılmıştır. Dolayısıyla araştırmanın farklı sektörlere uygulanması, farklı sonuçları beraberinde getirebilecektir. Bu husus literatüre katkı sunulması açısından önemli görülmektedir. Bunun yanında ilgili örnekleme temsil eden çalışan veya yöneticilere şu öneriler geliştirilebilecektir:

Her bir ast ile farklı düzey ve kalitede iletişim geliştirmeyi konu alan lider-üye etkileşimi, örgütlerdeki yenilikçi işgören davranışlarını artırmaktadır. Bu bağlamda ilgili sektördeki yöneticilerin örgütlerindeki astların her biriyle ayrı iletişim geliştirmesi kuruluş için faydalı olabilecek, çalışanların yenilikçi iş davranışları geliştirmelerine destek sağlayabilecektir.

Çalışma bulgularınca lider-üye etkileşiminin çalışan sesi üzerinde de pozitif etkileri tespit edilmiştir. Yani, her bir çalışan ile farklı kalitede, farklı nitelikte ve çift yönlü iletişim geliştirmenin çalışan sesliliğine de katkı sunabileceği görülmüştür. Çalışan sesinin dikkate alındığı örgütlerde başarı oranının, verimliliğin ve performansın artacağı öngörüldüğünden, ilgili sektör yöneticilerinin karar alma mekanizmalarına çalışanlarını da dâhil etmesi, onların fikirlerinin değerli olduğunun kendilerine hissettirilmesi, ilgili örgütler açısından faydalı olabilecektir.

Aynı zamanda araştırma bulgularınca çalışan sesinin önem arz ettiği örgütlerde yenilikçi işgören davranışlarının geliştirilebilmesi de kolaylaşacaktır. Bu bağlamda örgüt çalışanlarının ya da astların, örgütün birer paydaşı olarak kabul edildiği, kararlarının ya da problemlere ilişkin çözüm önerilerinin kıymet gördüğü örgütlerde çalışanlar, daha inovatif fikirler ortaya koyabilecek, yenilikçi davranışlar sergileyebileceklerdir.

Bütün bu önerilerin yanında çalışmanın belli kısıtları da söz konusudur. Araştırmanın örneklemini oluşturan sektörün yoğun mesai gerektiren bir faaliyet alanı olması, araştırma verilerinin toplanmasını zorlaştırmıştır. Öte yandan araştırma çerçevesinde yüz yüze anket yoluyla toplanan verilerin çalışanların işlerine kısa bir süre de olsa ara vermesine neden olduğundan, bu durum firma yöneticileri tarafından iş kesintisi kabul görmektedir. Bu durum ilgili anketin daha fazla çalışana uygulanmasının önünde engel teşkil etmiştir. Bu da çalışmanın bir diğer kısıtı olarak sayılabilecektir.

Bu araştırma kapsamında lider-üye etkileşiminin yenilikçi işgören davranışlarına etkisinde çalışan sesinin aracı rolü tespit edilmiştir. Lider-üye etkileşimi ve yenilikçi işgören davranışları değişkenleri arasındaki ilişkiye aracılık edebilecek farklı değişkenlerin çalışılması literatüre alternatif yenilikler sunabilecektir.

7. Extended Abstract

Leadership is a phenomenon that has existed since the day human beings began to live collectively. The fact that people have had to live together over time has revealed that they need a leader in order to achieve certain goals. In this respect, the concept of leadership, which dates back to ancient times, is very important for individuals. This concept, which is the subject of many researches in today's world, continues to be popular. Leaders are leaders who motivate their subordinates in a certain direction, guide

and guide them, and make efforts for the realization of organizational goals. The concept of leader-member interaction, on the other hand, is beyond developing the same quality, same quality and uniform relationship with each follower of the leader in organizations; It is defined as developing a relationship with each employee of different quality, quality and dimensions, and exhibiting separate approaches to each. According to this approach, it is seen that the employees with whom the leader develops more qualified and quality relations are more productive. In line with this approach, the leader's development of separate, two-way communication with each member of the organization contributes to organizational success.

Another variable that constitutes the subject of the study is innovative employee behavior. Innovative employee behavior necessitates the employees of the organization to think innovatively within the scope of their activities, to present different production styles to the managers of the organization, and to take the initiative in the issues they see in the organization and make an effort to eliminate these problems. It is known that employees who can think and act innovatively create more value for their organizations. Thanks to innovative thinking, employees are more courageous and willing to create added value. The role of the top management and the leader is also great in the emergence of such innovative ideas. Because ideas that are not supported by senior management will not be easy to implement. In this context, leaders also have important duties. Leaders should encourage individuals who are talented in innovative thinking, encourage and support them to produce innovative ideas. Innovations that will make organizations different from others depend on innovative employee behaviors. In today's competitive environment, it is necessary for organizations to be different from others. Otherwise, since there are many organizations in the same sector engaged in the same business, it will be difficult for organizations to stand out in sustainable competition. In this context, it is extremely important to increase the innovative thinking skills of the individuals of the organization as well as the support of the employees by the senior management and the leader. Leaders should provide training to their employees on this subject and encourage them to develop their personal development and creativity.

Another issue addressed within the scope of the study is employee voice. Employee voice describes the ability of organizational members to express their ideas clearly on any issue or at points they deem problematic. In organizations where employee voice is important, leaders benefit from the views of their subordinates or followers on business processes or other issues. In this way, employees feel valuable for their organization. As a result, they work more selflessly and efficiently. Organizations where the employees of the organization are included in the decision-making processes and the employees are seen and adopted as a stakeholder of the organization have a higher chance of success. It is seen that in organizations where employee voice is valued, employees' self-control is higher, their performance is higher, their motivation and ownership of their organization are at higher levels. In this context, employee voice or voice is considered very important for organizations.

In the light of this information, it is aimed to determine whether the voice of the employee has a mediating role in the effect of leader-member interaction on innovative employee behaviors. In order to do this, 231 company employees operating in the machinery manufacturing industry sector operating in the province of Karaman were selected as a sample. A face-to-face questionnaire was applied to the relevant sample. According to research findings, leader-member interaction affects innovative employee behaviors. The voice of the employee plays a mediating role in this effect. Accordingly, all of the research hypotheses were accepted. In other words, according to the research findings, it has been determined that the voice of the employee plays a mediating role in the effect of leader-member interaction on innovative employee behavior.

Keywords: Leader-Member Exchange, Innovative Employee Behavior, Employee Voice.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Kaynakça

- Abstein, A., & Spieth, P. (2014). Exploring HRM Meta-Features That Foster Employees' Innovative Work Behaviour in Times Of Increasing Work–Life Conflict. *Creativity And Innovation Management*, 23 (2), 211-225.
- Akgemci, T., Kalfaoğlu, S., & Erkunt, N. (2019). Hizmetkâr Liderlik Davranışlarının Çalışan Seshiliğine Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 9(2), 757-771.
- Alkan, D. P., & Çankır, B. (2016). Lider Üye Etkileşiminin Pozitif Ses Çıkartma Davranışı Üzerindeki Etkisinde Dağıtım Adaletinin Aracılık Etkisi/The Mediating Role Of Distributional Justice On The Effect Of Leader Member Exchange On Positive Voice Behavior. *Turan: Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 8(32), 472.
- Alkan, D.P., & Çankır, B. (2016). Lider Üye Etkileşiminin Pozitif Ses Çıkartma Davranışı Üzerindeki Etkisinde Dağıtım Adaletinin Aracılık Etkisi. *Sage Yayınları*, 8(32), 472-481.
- Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). The Moderator-Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic, And Statistical Considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1173-1182.
- Basu, R., & Green, S. G. (1997). Leader-Member Exchange And Transformational Leadership: An Empirical Examination Of Innovative Behaviors in Leader-Member Dyads. *Journal Of Applied Social Psychology*, 27(6), 477-499.
- Biçer, M. (2021). Lider-Üye Etkileşimi Ve Yenilikçi Davranış İlişkisinde Personel Güçlendirmenin Aracılık Etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 330-342.
- Carnevale, J. B., Huang, L., Crede, M., Harms, P., & Uhl-Bien, M. (2017). Leading To Stimulate Employees' Ideas: A Quantitative Review Of Leader–Member Exchange, Employee Voice, Creativity, And Innovative Behavior. *Applied Psychology*, 66(4), 517-552.
- Chan, S. C., & Yeung, D. (2016). The Impact Of Leader-Member Exchange (Lmx) And Empowerment On Employee Voice Behavior. *Nang Yan Business Journal*, 4(1), 44-55.
- Chen, L., Li, M., Wu, Y. J., & Chen, C. (2021). The Voicer's Reactions To Voice: An Examination Of Employee Voice On Perceived Organizational Status And Subsequent Innovative Behavior in The Workplace. *Personnel Review*, 50(4), 1073-1092.
- Colella, A., & Varma, A. (2001). The Impact of Subordinate Disability on the Leader-member Exchange Relationship. *Academy of Management Journal* 44 (2), 304–315.
- Çankır, B. (2016). Çalışanlarda Pozitif Ses Çıkartma Davranışı Nasıl Oluşur? Örgütsel Güven, Psikolojik Sözleşme İhlali, Lider-Üye Etkileşimi İle Pozitif Ses Çıkartma Davranışı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 1-12.
- Çelik, M., Turunç, Ö., & Bilgin, N. (2014). Lider-Üye Etkileşimi Ve Kariyer Memnuniyetinin Yenilikçi Davranışa Etkisinde Etiğin Düzenleyici Rolüne Yönelik Deneysel Bir Araştırma. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(25), 491-508.
- Dansereau, F., Graen, G., & Haga, W. J. (1975). A Vertical Dyad Linkage Approach To Leadership Within Formal Organizations: A Longitudinal Investigation Of The Role Of Making Process. *Organizational Behavior and Human Performance*, 30, 109-131.
- Dansereau, F., Graen, G.B., & Haga, W. (1975). A Vertical Dyad Linkage Approach To Leadership in Formal Organizations. *Organizational Behavior and Human Performance*, 13, 46-78.
- De Jong, J., & Den Hartog, D. (2007). How Leaders Influence Employees' Innovative Behaviour. *European Journal of Innovation Management*, 10 (1), 41-64.
- Deluga, R. J. (1994). Supervisor Trust Building, Leader-Member Exchange and Organizational Citizenship Behaviour. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 77, 315-326.
- Dienesch, R. M., & Liden, R. C. (1986). Leader-Member Exchange Model of Leadership: A Critique and Further Development. *Academy of Management Review*, 11(3), 618-634.
- Durdu, İ. (2021). *Okullarda Prososyal Davranış Ve Pozitif Ses Çıkartma Davranışı Oluşumunda Lider-Üye Etkileşiminin Rolü* [Doktora Tezi]. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Elsetouhi, A. M., Mohamed Elbaz, A., & Soliman, M. (2023). Participative Leadership And Its Impact On Employee Innovative Behavior Through Employee Voice in Tourism Smes: The Moderating Role Of Job Autonomy. *Tourism and Hospitality Research*, 23(3), 406-419.

- Eryılmaz, İ. (2019). Sosyal Güç, Lider-Üye Etkileşimi Ve İş Tatmini İlişkisinde Politik Yetinin Düzenleyici Rolü: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(1), 373-393.
- Farndale, E., Van Ruiten, J., Kelliher, C., & Hope-Hailey, V. (2011). The Influence Of Perceived Employee Voice On Organizational Commitment: An Exchange Perspective. *Human Resource Management*, 50(1), 113-129.
- Garg, S., & Dhar, R. (2017). Employee Service Innovative Behavior: The Roles Of Leader-Member Exchange (LMX), Work Engagement, And Job Autonomy. *International Journal of Manpower*, 38(2), 242-258.
- George, D., & Mallery, M. (2010). *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference*, (10a ed.). Pearson.
- Gogen, B. (2022). Özyeterlilikten Örgütsel Yeterliliğe: Lider-Üye Etkileşimi Temelinde Bir Değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 13(30. YönOrg 2022), 288-303.
- Gouldner, A. W. (1960). The Norm Of Reciprocity: A Preliminary Statement. *American Sociological Review*, 5, 161-171.
- Graen, G. B., & Cahsman, J. (1975). A Role-Making Model Of Leadership in Formal Organizations: A Development Approach. In J. G. Hunt Ve L. L. Larson, (Ed.) *Leadership Frontiers İçinde* (s. 143-165). Kent State University.
- Graen, G. B., & Uhl-Bien, M. (1995). Relationship-Based Approach to Leadership: Development of Leader-Member Exchange (LMX) Theory of Leadership Over 25 Years: Applying A Multi-Level Multi-Domain Perspective. *Leadership Quarterly*, 6(2), 219-247.
- Gürel, P. A. (2022). Lider Üye Etkileşiminin Pozitif Ses Çıkartma Davranışına Etkisi: Bankacılık Sektörü Örneği. *International Journal of Applied Economic and Finance Studies*, 7(2), 141-152.
- Gürler, M. (2018). *Öğretmenlerin Lider-Üye Etkileşimi İle İşle Bütünleşme İlişkisinde Çalışan Sesliliğinin Aracılık Etkisinin İncelenmesi* [Doktora Tezi]. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Han, Q., & Xia, L. (2020). Social Media Use And Employee Innovative Behavior: The Mediating Role Of Employee Voice. *Social Behavior And Personality: An International Journal*, 48(3), 1-7.
- Hirschman, A. O. (1970). *Exit, Voice, And Loyalty: Responses To Decline in Firms, Organizations, And States*, Cambridge. Harvard University Press.
- Ionescu, A., & Dumitru, N. (2015). The Role Of Innovation in Creating The Company's Competitive Advantage. *Ecoforum Journal*, 4(1), 99-104.
- Jaiswal, A., & Dyaram, L. (2020). Perceived Diversity and Employee Well-being: Mediating Role of Inclusion. *Personnel Review* 49 (5), 1121–1139.
- Jannsen, O. (2000). Job Demands, Perceptions Of Effort-Reward Fairness, And Innovative Work Behavior. *Journal Of Occupational And Organizational Psychology*, 73, 287-302.
- Khan, M.J., Aslam, N., & Riaz, M.N. (2012). Leadership Styles as Predictors of Innovative Work Behavior. *Pakistan Journal of Social and Clinical Psychology*, 9(2), 17-22.
- Kheng, Y. K., June, S., & Mahmood, R. (2013). The Determinants Of Innovative Work Behavior in The Knowledge Intensive Business Services Sector in Malaysia. *Asian Social Science*, 9(15), 47.
- Kuvaas, B., & Buch, R. (2020). Leader Self-Efficacy And Role Ambiguity And Follower Leader-Member Exchange. *Leadership & Organization Development Journal*, 41(1), 118-132.
- Lam, C.F., Spreitzer, G., & Fritz, C. (2014). Too Much Of A Good Thing: Curvilinear Effect Of Positive Affect On Proactive Behaviors. *Journal of Organizational Behavior*, 35, 530-546.
- LePine, J. A., & Van Dyne, L. (1998). Predicting Voice Behavior in Work Groups. *Journal of Applied Psychology*, 83(6), 853-868.
- Leung, K., Chen, Z., Zhou, F., & Lim, K. (2014). The Role Of Relational Orientation As Measured By Face And Renqing in Innovative Behavior in China: An Indigenous Analysis. *Asia Pacific Journal of Management*, 31(1), 105-126.
- Liang, H. L., & Yeh, T. K. (2020). The Effects Of Employee Voice On Workplace Bullying And Job Satisfaction: The Mediating Role Of Leader-Member Exchange. *Management Decision*, 58(3), 569-582.

Liao, S., Zhou, X., Guo, Z., & Li, Z. (2019). How Does Leader Narcissism Influence Employee Voice: The Attribution Of Leader Impression Management And Leader-Member Exchange. *International Journal Of Environmental Research And Public Health*, 16(10), 1819.

Liden, R.C., & Maslyn, J.M. (1998). Multidimensionality of Leader-Member Exchange: An Empirical Assessment Through Scale Development. *Journal of Management*, 24(1), 43-72.

Liu, J., Wang, J., Geng, Z., & Wang, Y. (2021). Linking Leader-Member Exchange To Employee Voice Behavior: The Mediating Role Of Self-Efficacy. *Social Behavior And Personality: An International Journal*, 49(12), 1-8.

McCloskey, C., & McDonnell, A. (2018). Channels Of Employee Voice: Complementary Or Competing For Space? *Industrial Relations Journal*, 49(2), 174-193.

Morrison, E. W. (2011). Employee Voice Behavior: Integration And Directions For Future Research. *The Academy of Management Annals*, 5(1), 373-412.

Nazir, S., Shafi, A., Asadullah, M. A., Qun, W., & Khadim, S. (2021). Linking Paternalistic Leadership To Follower's Innovative Work Behavior: The Influence Of Leader-Member Exchange And Employee Voice. *European Journal of Innovation Management*, 24(4), 1354-1378.

Ngan, P.T. (2015). Organizational Innovativeness: Motivation in An Employee's Innovative Work Behaviour. *Scientific Bulletin-Economic Sciences*, 14, 86-97.

Örücü, E., Gizlier, Ö., & Yılmaz, A. (2020). Lider-Üye Etkileşiminin Çalışanların İnovatif Davranışları Üzerindeki Etkisi: İzmir'deki Sigorta Acentelerinde Bir Araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (32), 67-83.

Park, S., & Jo, S. J. (2018). The Impact Of Proactivity, Leader-Member Exchange, And Climate For Innovation On Innovative Behavior in The Korean Government Sector. *Leadership & Organization Development Journal*, 39(1), 130-149.

Phillips, A. S., & Bedeian A. G. (1994). Leader-Follower Exchange Quality: The Role of Personal and Interpersonal Attributes. *Academy of Management Journal*, 37(4), 990-1001.

Rusbult, C. E., Farrell, D., Rogers, G., & Mainous, A. G. (1988). Impact of Exchange Variables On Exit, Voice, Loyalty, And Neglect: An Integrative Model Of Responses To Declining Job Satisfaction. *Academy of Management Journal*, 31(3), 599-627.

Sanders, K., Moorkamp, M., Torke, N., Groeneveld, S., & Groeneveld, C. (2010). How To Support Innovative Behaviour? The Role Of Lmx And Satisfaction With Hr Practices. *Technology And Investment*, 1, 59-68.

Schermuly, C. C., Meyer, B., & Dämmer, L. (2013). Leader-Member Exchange And Innovative Behavior. *Journal Of Personnel Psychology*. *Journal of Personnel Psychology*, 12(3), 132-142.

Scott, S. G., & Bruce, R. A. (1994). Determinants Of Innovative Behavior: A Path Model Of Individual Innovation in The Workplace. *Academy Of Management Journal*, 37 (3), 580-607.

Shin, G. (2019). Welfare, Innovation Capacity, And Economic Performance: Evidence From American Federalism. *Public Policy and Administration*, 34(3), 349-381.

Sifatu, W. O., Sjahrudin, H., Fajriah, Y., Dwijendra, N. K., & Santoso, A. (2020). Innovative Work Behaviors in Pharmacies Of Indonesia: Role Of Employee Voice, Generational Diversity Management And Employee Engagement. *Systematic Reviews in Pharmacy*, 11(2), 725-734.

Spencer, D. G. (1986). Employee Voice And Employee Retention. *Academy of Management Journal*, 29(3), 488-502.

Spisak, B. R., Nicholson, N., & van Vugt, M. (2011). Leadership in Organizations: An Evolutionary Perspective. İçinde G. Saad (Ed.), *Evolutionary Psychology in the Business Sciences* (ss. 165-190). Springer.

Sundbo, J. (2015). Innovation, Theory of. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 2nd edition, 12, 169-174.

Süer, F. C., & Keçeci, M. (2019). Lider Üye Etkileşiminin Ses Çıkarma Davranışına Etkisi Ve Amir Duyarlılığının Bu İlişki Üzerindeki Rolü. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 2(66), 433-445.

Şimşek, O. F. (2007). *Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş*. Ekinoks.

- Tahsildari, H., Hashim, M. T., & Normeza, W. (2014). The Influence of Transformational Leadership on Organizational Effectiveness through Employee's Innovative Behavior. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 5(24), 225- 235.
- Tajfel, H. (1982). Social Psychology of Intergroup Relations. *Annual Review of Psychology* 33 (1), 1-39.
- Tarkang, M. E., Nange, R. Y., & Ozturen, A. (2022). Inspiring Employee Voice Through Leader-Member Exchange. *Journal of Public Affairs*, 22(1), e2317.
- Uçar, Z., & Gündoğdu, B. (2023). İşgörenler Tarafından Algılanan Açık Liderliğin Yenilikçi İş Davranışına Etkisinde Yönetici Destek Algısının Aracılık Rolü. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(2), 740-765.
- Van Dyne, L., & LePine, J. A. (1998). Helping And Voice Extra-Role Behaviors: Evidence Of Construct And Predictive Validity. *Academy of Management Journal*, 41(1), 108-119.
- Van Dyne, L., Cummings, L.L., & Parks, J.M. (1995). Extra-Role Behaviours: In Pursuit Of Construct And Definitional Clarity (A Bridge Over Muddied Waters). *Research in Organizational Behavior*, 17, 215-285.
- Varma, A., I. Zilic, A. Katou, B. Blajic., & Jukic, N. (2021). Supervisor-subordinate Relationships and Employee Performance Appraisals: A Multi-source Investigation in Croatia. *Employee Relations* 43 (1), 45-62.
- Varma, A., Jaiswal, A., Pereira, V., & Kumar, Y. L. N. (2022). Leader-Member Exchange in The Age Of Remote Work. *Human Resource Development International*, 25(2), 219-230.
- Wang, X. H., Fang, Y., Qureshi, I., & Janssen, O. (2015). Understanding Employee Innovative Behavior: Integrating The Social Network And Leader-Member Exchange Perspectives. *Journal Of Organizational Behavior*, 36(3), 403-420.
- West, M. A., & Farr, J. L. (1989). Innovation At Work: Psychological Perspectives. *Social Behavior*, 4, 15-30.
- Yu, A., Matta, F.K., & Cornfield, B. (2017). Is Leader-Member Exchange Differentiation Beneficial Or Detrimental For Group Effectiveness? A Meta-Analytic Investigation And Theoretical Integration. *Academy of Management Journal*, 61(3), 1158-1188.
- Zhao, H. (2014). Relative Leader-Member Exchange And Employee Voice: Mediating Role Of Affective Commitment And Moderating Role Of Chinese Traditionality. *Chinese Management Studies*, 8(1), 27-40.

Japonya'nın Siber Güvenlik Politikası

Fulya KÖKSOY*

ÖZ

Sürekli değişim ve dönüşüm geçiren bilgi ve iletişim teknolojileri, avantajları yanında içerisinde büyük riskleri barındırarak, güvenlik tehditlerinin yaşanmasına sebebiyet vermektedir. Bu noktada sadece devletlerin değil aynı zamanda kurumların ve bireylerin karşı karşıya kaldığı siber saldırılar, dijital çağın kırılabilir yapısına işaret etmekte ve siber güvenlik kavramına alan açmaktadır. Siber güvenlik, özellikle son yıllarda üzerinde çalışılan, politikalar ve/veya stratejiler geliştirilen, sadece teorik düzeyde değil pratik boyutta da ne gibi adımlar atılabileceğinin sorgulandığı ve daha da ileri gidilerek evrensel bir mekanizma oluşturulabilir mi? sorusuna cevap aranan popüler bir konuyu yansıtmaktadır. Siber güvenliğin sağlanması konusunun bu denli önem arz etmesi ekseninde Japonya'da dijital dünya kaynaklı tehditlere yönelik farkındalık taşımakta ve siber güvenliğe ilişkin politikalar geliştirmeye çalışmaktadır. Nitekim Japonya'nın bu alana ilişkin politikalarını geliştirilmesinde genel olarak her yıl milyonlarca siber saldırı yaşaması etkili olurken bu saldırıların özellikle Çin, Kuzey Kore ve Rusya kaynaklı olduğu belirtilmektedir. Bu minvalden hareketle söz konusu çalışmada Japonya'nın siber güvenlik politikaları analiz edilmektedir. Ayrıca, betimsel analiz yöntemiyle oluşturulan ve Japonya'nın siber güvenliğinin sağlanmasına yönelik politikalarını inceleyen bu çalışma, elde edilen çıktılar üzerine tarihsel kurumsalcılık teorisi ve iş birliği modeli ekseninde bir okuma yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Siber Güvenlik, Japonya, Tarihsel Kurumsalcılık, İş Birliği Modeli.

The Cyber Security Policy of Japan

ABSTRACT

Information and communication technologies, which are constantly changing and transforming, besides their advantages, contain great risks and pose security threats. At this point, the cyberattacks that not only states but also institutions and individuals face point to the fragile nature of the digital age and open up space for the concept of cyber security. Cybersecurity, especially in recent years, has become a popular topic on which policies and/or strategies have been developed, questioning what steps can be taken not only at the theoretical level but also at the practical level and seeking an answer to the question "Can a universal mechanism be created?" by going further. In line with the importance of providing cyber security, Japan is aware of the threats originating from the digital world and is trying to develop a policy regarding cyber security. As a matter of fact, the millions of cyberattacks experienced every year are effective in the development of Japan's policies in this field, while it is stated that these attacks especially originate from China, North Korea, and Russia. From this point of view, in this study, Japan's cyber security policies are analyzed. In addition, this study, which was created by descriptive analysis and examines the policies of Japan's cyber security, makes a reading on the outputs in the axis of historical institutionalism theory and cooperation model.

Keywords: Cyber Security, Japan, Historical Institutionalism, Cooperation Model.

1. Giriş

Siber uzay/alan, modern dünyanın en popüler kavramlarından birini teşkil etmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin yüksek yoğunluklu olarak değişim ve dönüşüm geçirmesi hem birçok avantaja neden olmakta hem de siber tehdit kaynaklı güvenlik açıklarının oluşmasına yol açmaktadır. Öyle ki değişen ve dönüşen dünya kompozisyonu ve hız kesmeden büyüyen teknolojik küreselleşme çerçevesinde siber uzay kaynaklı avantaj ve dezavantajların yaşandığı bilinen bir realitedir. Siber tehdit kaynaklı güvenlik açıklarının yüksek ölçekli yaşanmaya devam etmesi ise tehdit-güvenlik arasında kurulması gereken dengeyi aşındırmakta ve siber güvenlik kavramına alan açmaktadır.

Günümüzün öncelikli risk unsurlarından biri olan siber tehditler; devletleri, uluslararası örgütleri ve bireyleri etkilemekte, bu doğrultuda söz konusu aktörlerin bu tehditlere karşı önlem almalarını bir zorunluluk hâline getirmektedir. En önemli spesifik özelliği kaynağının belirsiz olması olan siber saldırıları bertaraf etmek ve dijital ortamda güvenliği sağlamak konusunda politikalar ve/veya stratejiler formüle

* **Corresponding Author/Sorumlu Yazar**, Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr., Batman Üniversitesi/Batman University, fulya.koksoy@batman.edu.tr

Makale Gönderim ve Kabul Tarihleri/Article Submission and Acceptance Dates: 23.08.2023-26.10.2023

Citation/Atf: Köksoy, F. (2023). Japonya'nın siber güvenlik politikası. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52, 249-267. <https://doi.org/10.52642/susbed.1348365>

edilmesine yol açmaktadır. Bu noktada Asya Pasifik devletlerinden biri olan, Çin ve Kuzey Kore ile sürekli siber çatışma yaşayan ve topyekûn olarak her yıl milyonlarca siber saldırıya maruz kalan bilgi ve teknoloji toplumu Japonya da siber güvenliğini daha sağlam bir zemine oturtmaya çalışmaktadır. Japonya her ne kadar siber güç kategorisi altında tanımlanmasa da siber güvenliğin sağlanması konusunda harcadığı yoğun çabalar ve her geçen gün bu alana yönelik etkin politikalar geliştirmeye devam etmesi noktasında önem teşkil etmektedir. Bu minvalden hareketle söz konusu çalışmada Japonya'nın siber alan kaynaklı yaşadığı tehditler karşısında ne yönde politikalar izlediği analiz edilmektedir. Öte yandan, Türkçe yazın incelendiği takdirde bu konuda ortaya konulmuş bir çalışma olmadığı görülmektedir. Söz konusu boşluğun kapatılması amacıyla kaleme alınan ve betimsel analiz yöntemiyle oluşturulan bu çalışma zarfında öncelikle Japonya'nın 2000'lerin başından günümüze siber güvenlik alanında yaşadığı kurumsallaşma süreci incelenmektedir. Akabinde 2022 yılında yayımlanan Yeni Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi ele alınarak, söz konusu belge çerçevesinde siber güvenliğe yaklaşılmaktadır. Diğer taraftan mevzubahis konu, siber güvenlik bağlamında rol oynayan aktörler ve yapılan harcamalar boyutuna taşınmaktadır. Bununla beraber, Japonya'nın siber alanda gerçekleştirdiği iş birlikleri ele alınmaktadır. Son olarak elde edilen tüm bu veriler, teorik düzleme aktarılarak, Japonya'nın siber güvenlik politikaları tarihsel kurumsalcılığın ve iş birliği modelinin çıktılarıyla ne ölçüde örtüşmektedir sorusuna cevap aranmaktadır.

2. 2000'lerin Başından Günümüze Kurumsallaşma

1999 yılından önce siber güvenliğe odaklanmayan¹ bilgi ve teknoloji toplumu Japonya'nın, 2000'li yıllarla beraber bilgi ve ulusal güvenliği birbiriyle ilişkili olarak tanımladığı ve bu noktada siber alana ilişkin kurumsal yapısını güçlendirme eğiliminde olduğu görülmektedir. Bu noktadan hareketle bilgi ve telekomünikasyon ağ bağlantılarının oluşturulması ve güçlendirilmesi, hükümet ile yerel yönetimlerin sorumluluklarının ortaya konulması hedeflerini ön plana çıkaran ve yoğunluklu olarak bilgi teknolojileri kullanımının siber tehditlerin yaygınlaşmasına sebebiyet vermesi ekseninde ulusal güvenliğin korunması için siber tehditlere ilişkin önlem alınması gerekliliği üzerinde duran "Bilgi Teknolojileri Temel Yasası" 2000 yılında yürürlüğe girmiştir (Basic Act on Information and Telecommunications Network Society, 2000). Bununla beraber, söz konusu kanun ekseninde Bilgi Güvenliği Politika Konseyi² koordinasyonu altında, Bilgi Güvenliği Kültürü Uzmanlar Kurulu ve Bilgi Toplumu Stratejisi Uzmanlar Kurulu'nun faaliyetleri doğrultusunda 2006 yılında "Ulusal Bilgi Güvenliği Strateji Belgesi"³ yayımlanmıştır. Diğer taraftan, ilk kez siber saldırılar çerçevesinde devlet ve devlet dışı aktörlere atıf yapan, dijital ekonominin önemini vurgulayan ancak hem toplumun günlük yaşantısını hem de topyekûn ulusal güvenliği olumsuz yönde etkileyen siber tehditlerin altını somut olarak çizmeyen ikinci "Bilgi Güvenliği Strateji Belgesi"⁴ 2009 yılında yayımlanmıştır (Gady, 2017, ss. 10-11).

2010'lerden başlayarak yeni yaşanan olaylar siber güvenliğin önemi bir kez daha göstermiştir. Öyle ki 2011 yılında Çinli bilgisayar korsanları tarafından Japonya'nın en önemli şirketlerinden biri olan Mitsubishi Heavy Industries'in denizaltılara, füzelere, savaş uçaklarına ve nükleer santral tesislerine yönelik gizli verileri ele geçirilmiştir (Kingston, 2016). 2011 yılında Temsilciler Meclisi'nin bir sunucusuna girilerek, tüm üyelerin şifreleri çalınmıştır. Bu noktada 2011 yılında yaşanan siber saldırılar sonrasında siber güvenliği daha sağlam bir zemine oturtmak, mevcut eksikliklerin ve sorunların bertaraf edilmesi amacıyla özellikle kamu ve özel sektör iş birliğini odak noktasına koyan ve bu doğrultuda Japonya'nın uluslararası siber uzay

¹ E-devlet yapılanmasının güçlendirildiği 1990'ların sonunda kamusal alana yönelik gerçekleştirilen bir dizi siber saldırı akabinde Japonya hükümetinin siber güvenliğe yönelik ilgisi, 2000'li yıllarla beraber artış göstermiştir. Nitekim bu saldırılar, Japonya'nın siber politikasındaki zayıflıkları ortaya koymuş ve somut bir politikanın inşa edilmesi gerekliliğini göstermiştir (Bartlett, 2019, ss. 9-10).

² Ekonomi, Ticaret ve Sanayi Bakanlığı ile İçişleri ve Haberleşme Bakanlığı'nın ilgili bürokratları arasında gerçekleştirilen toplantılarda ortaya konan tavsiyeler sonucunda Mayıs 2005'te Bilgi Güvenliği Politika Konseyi'nin oluşturulması kararı verilmiştir (Bartlett, 2019, s. 15).

³ Söz konusu belge, bilgi güvenliği için üç hedef ortaya koymaktadır: 1) Japonya'nın büyük bir ekonomik güç olarak sürekli gelişiminin sağlanması, 2) Vatandaşların daha iyi yaşam standartlarına sahip olmasına yönelik politikalar takip edilmesi, 3) Ulusal güvenliğin sağlanması (Information Security Policy Council, 2006, s. 2).

⁴ Mevzubahis belgenin 2006 yılında yayımlanan Bilgi Güvenliği Strateji Belgesindeki hedeflerin bir kez daha altını çizdiği görülmektedir (Information Security Policy Council, 2009). Ayrıca her iki belge de siber güvenlik konusunda kamu-özel sektör ortaklığının geliştirilmesi gerekliliğini vurgulamaktadır.

normlarının geliştirilmesi gerekliliğinin altını çizen yeni “Siber Güvenlik Strateji Belgesi” 2012 yılında kabul edilmiştir (Gady, 2017, s. 13). Ancak istatistikî veriler ekseninde devlet ağları, 2012’de yaklaşık 2 milyon ve 2013 yılında 5 milyon civarında siber saldırıya uğramıştır (Nitta, t.y). Bu bağlamda siber alanda atılması planlanan adımlar konusunda oldukça kararlı olduğunu göstermek isteyen Japonya, 2013 yılında yeni bir “Siber Güvenlik Strateji Belgesi” yayımlamıştır. Mevzubahis belgede siber uzayın bir savaş alanı olduğu kabulü çerçevesinde Öz Savunma Kuvvetleri’nin savunma kapasitesinin güçlendirilmesi, Savunma Bakanlığı ile diğer bakanlıklar arasında sorumlulukların paylaşılması ve siber savunma konusunda sivil bir mekanizmadan ziyade askerleşmeye dönük bir yapılanmaya gidilmesi hedefleri ortaya konmuştur (Gady, 2017, ss. 13-14). Ancak bu noktada altı çizilmesi gereken bir husus, Japonya’nın siber savunma stratejisinin kendi yeteneklerini geliştirmeye odaklanan ve diğer aktörlere karşı saldırgan eylemler ima etmeyen bir özelliği haiz olmasıdır (Ukhanova, 2022, s. 5). Ayrıca belgede siber tehditlere karşı ortak anlayış üzerine tesis edilen iş birliğinin geliştirilmesine yapılan atıf dikkati çekmektedir (Nitta, t.y.).

Japonya, siber güvenliğe yönelik tehditlerin dünya ölçeğinde yoğunlaşması çerçevesinde siber tehditlerle mücadele edebilmek, serbest bilgi akışını sağlamak ve siber güvenliği korumak için 2014 yılında “Siber Güvenlik Temel Yasası’nı” yürürlüğe koymuştur. Etkili ve kapsamlı bir siber güvenlik politikasının teşvik edilmesi amacıyla ortaya konan yasada, ulusal siber güvenlik politikası ilkelerinin belirlenmesi ve hükûmetin, yerel yönetimlerin, ilgili diğer kamu kuruluşlarının sorumluluklarının açıklığa kavuşturulması üzerinde durulmaktadır. Güçlü bir ekonomik ve toplumsal yapının oluşması için etkin siber güvenlik politikalarının takip edilmesi, siber alana ilişkin toplumsal bilgi ve bilinçlilik düzeyinin artırılması noktasında siber güvenlik politikalarının tanıtımının yapılması ve ülke vatandaşlarının siber tehditlerden korunması için ilgili sürece katılımlarının sağlanması gerekliliğinin altı çizilmektedir. Ayrıca yasaya göre, hem ulusal hem de uluslararası toplum açısından ortak bir endişe kaynağı olan siber tehditler karşısında Japonya’nın, uluslararası normlar doğrultusunda devletlerle koordinasyon ve iş birliği içerisinde olması önem arz etmektedir. Öyle ki Japonya’nın siber güvenlik alanındaki hedefleri arasında bulunan uluslararası iş birliğinin güçlendirilmesi çerçevesinde uluslararası toplumda üstlenen rollerle siber alanda norm belirlemede aktif olması, devletlerarası bilgi paylaşımını ve teknik iş birliğini etkin hâle getirerek, siber güvenlik alanındaki kapasitenin güçlendirilmesi noktasında daha somut adımlar atması öngörülmektedir. Bununla beraber yasada vurgulandığı üzere, siber güvenlik politikalarının tesis edilmesi ve uygulanması hükûmetin sorumluluk alanında olsa da hükûmet ile birlikte ilgili bakanlıkların, yerel yönetimlerin, üniversitelerin, diğer eğitim ve araştırma kurumları ile ticari kuruluşların da aynı düzeyde ilgili alandan sorumlu olduğu ve iş birliğinin güçlendirilmesi hususu dikkati çekmektedir. Yasa çerçevesinde bir diğer vurgu, siber güvenlik konusunda araştırma yaparak, toplumun bilgilendirilmesi yoluyla alana yönelik farkındalığı artıracak uzmanlar yetiştirilmesi gerekliliği üzerine yapılmaktadır. Nitekim bu hususun hayata geçirilmesi için üniversiteler ve diğer ilgili kuruluşlarla yakın temas hâlinde olmak önem teşkil etmektedir (Global Regulation, 2016). Öte yandan, Siber Güvenlik Temel Yasası, Nisan 2016’da ve Aralık 2018’de olmak üzere iki kez revize edilmiştir. İlk revizyon, Siber Güvenlik Stratejik Merkezi ve Siber Güvenlik İçin Olay Hazırlık ve Strateji Merkezi’nin (NISC) ağ izleme yetkisi, siber güvenlik denetimi ve ciddi olayların soruşturulması gibi konularda yetkilerini genişletmekte, ikinci revizyon ise gönüllük esasına dayalı olan bir iş birliği mekanizması kurulması ekseninde Siber Güvenlik Konseyi oluşturulmasını öngörmektedir (Ogawa & Tsuchiya, 2021, s. 24). Bu bağlamda mevzubahis revizyonlar, Japonya’nın siber güvenlik konusuna verdiği önemi gözler önüne sermektedir.

Diğer taraftan 2015 yılında yayımlanan Siber Güvenlik Strateji Belgesi, Tokyo’nun 2013 yılında 2020 Olimpiyat ve Paralimpik Oyunlarına ev sahipliği yapmak üzere seçilmesinden sonraki strateji belgesi olması nedeniyle önem arz etmektedir. Bu bağlamda belgede ortaya konduğu üzere, Japonya ulusal siber güvenlik yeteneklerini geliştirme çabalarını hızlandırmaktadır. Nitekim bu hususun altında özellikle 2012 Londra Yaz Olimpiyatları ve Paralimpik Oyunları ile 2014 Soçi Kış Olimpiyatları’nın siber saldırılarla karşı karşıya kalması bulunmaktadır (Matsubara & Mochinaga, 2021, s. 6). Belgede uluslararası kamuoyunun Tokyo Olimpiyatlarına büyük ilgi göstereceği beklentisinden yola çıkılarak, siber güvenlik önlemlerinin yüksek düzeyde alınması gerekliliği ve kamu-özel sektör ortaklığının güçlendirilmesi gibi konuların altı çizilmektedir (Cyber Security Strategy, 2015).

2018 yılında hazırlanan “2018 Siber Güvenlik Strateji Belgesi”, süper akıllı toplum olarak da betimlenerek, dijitalleşme ve yapay zekânın toplumla entegrasyonu olarak tanımlanan “Toplum 5.0’a” ulaşma hedeflerine odaklanmakta ve mevzubahis gelişmenin getireceği tehdit ve güvenlik açıklarını ortaya koymaktadır. Toplum 5.0’a ulaşma hedefine ek olarak, 2020 Tokyo Olimpiyat Oyunlarını güvence altına almanın önemli bir zorunluluk olduğunun altını çizen belgede, tedarik zinciri güvenliğini ve nesnelerin internetine ilişkin güvenlik açıklarını ele almak için uygun bir modelin oluşturulması öngörülmektedir. Bununla beraber, sürdürülebilir kalkınma için siber güvenlik ekosisteminin güçlendirilmesi gerekliliğine odaklanan belge; özgür, adil ve güvenli bir siber alan inşası amacına işaret etmektedir. Bahsi geçen bu hedeflere ulaşma noktasında ise Japonya hükümeti üç yaklaşım ortaya koymaktadır: 1) Hizmet sağlayıcılar için görev güvencesi, 2) Siber güvenliği sağlamak için risk yönetimi, 3) Katılım ve iş birliği (Cyber Security Strategy, 2018). Ek olarak strateji, uzay endüstrisinin siber güvenliğini ve uzay teknolojisinin korunmasını sağlamak için yönergeler oluşturmanın gerekliliğini kabul etmektedir (Iwamoto & Verspieren, 2023).

Kritik altyapıların güvenliğini sağlamak için gönüllülük ve paylaşım esaslı bir yaklaşım benimseyen Japonya, özel sektör aktörleri arasındaki tehdit bilgilerinin ve olaylarının değerlendirilmesi ve ciddi kritik olaylar karşısında ilgili bakanlıklarla birlikte iş birliğini teşvik eden “Kritik Altyapıların Korumasına Yönelik Siber Güvenlik Politikası’nı” 2018 yılında revize etmiştir (Cybersecurity Strategic Headquarters, 2017). Yine aynı yıl “Kritik Altyapıda Görev Güvencesi Kavramına Dayalı Risk Yönetimi Değerlendirme Rehberi” ve “Kritik Altyapı Bilgi Güvenliğine Yönelik İlkelerin Oluşturulması Kılavuzu” yeniden ele alınmıştır ki bu belgeler bilgi teknolojisi güvenliğini destekleyen mekanizmaların oluşturulması konusunda özellikle özel sektör kurumlarını desteklemek amacı taşımaktadır. Öte yandan, devlet kurumlarının bilgi güvenliğine ilişkin ortak bir standart her bakanlık tarafından belirlenirken aynı zamanda bu alandaki gelişmelerin bir parçası olarak “Siber Güvenlik Alanında İnsan Kaynağı Geliştirme Planı” ve “Siber Güvenlik Araştırma ve Geliştirme Stratejisi” ortaya konmuştur (Schuetze, 2020). Diğer taraftan, 2018 yılında daha fazla yetenek ve operasyon birimi yaratan yeni bir “Siber Savunma Stratejisi” kabul edilmiştir (Ministry of Defence, 2018). 2019 yılında ise kritik altyapıyı korumak ve Toplum 5.0’ın uygulanması konusunda Ekonomi Bakanlığı tarafından “Siber/Fiziksel Güvenlik Çerçeve Belgesi” yayımlanmıştır (Schuetze, 2020). Tüm bu belgelere ek olarak, 2021 yılında revize edilen “Siber Güvenlik Strateji Belgesi’nde” Japonya, “ulusal güvenlik çıkarlarını siber saldırılardan” korumak ve “hükümetin siber saldırılara karşı sorunsuz yanıt verme yeteneğini” geliştirmek için “savunma, caydırıcılık ve durumsal farkındalık” yeteneklerini güvence altına almanın hayati önem taşıdığını kabul etmektedir (Cyber Security Strategy, 2021, s. 36). Ayrıca Japonya’nın uluslararası iş birliğine önem verdiği ve başından beri siber diplomasiye şu üç ilke çerçevesinde liderlik etmeye çalıştığı belirtilmektedir: 1) siber uzayda hukukun üstünlüğünün teşvik edilmesi, 2) güven artırıcı önlemlerin geliştirilmesi, 3) kapasite geliştirme konusunda iş birliğinin güçlendirilmesi (Ministry of Foreign Affairs of Japan, 2021, ss. 239–240). Diğer yandan gelişmekte olan ülkelerin yararına kapasite geliştirme konusunda, “Gelişmekte Olan Ülkeler için Siber Güvenlik Kapasite Geliştirme Desteği Temel Politikası” Aralık 2021’de yayımlanmıştır (Iwamoto & Verspieren, 2023).

Sonuç olarak, 2011 yılında Mitsubishi Heavy Industries şirketine yönelik Çinli bilgisayar korsanları tarafından gerçekleştirildiği öngörülen siber saldırı (Phys, 2011), 2012 yılında Japonya’nın, Çin ve Tayvan’ın da üzerinde hak iddia ettiği Senkaku/Diaoyu adaları konusunda yaşanan gerilim sonrasında Çin tarafından devlet kurumlarına yönelik yapıldığı düşünülen siber saldırı, 2013 yılında Güney Kore’nin finans ve medya kuruluşlarını merkez alan siber saldırıları (Kallendera & Hughes, 2017, s. 5, 10), 2015 yılında Japonya Emeklilik Hizmeti Kurumu’nu hedef alan siber saldırılar (Kingston, 2016), 2016’dan 2018’e kadar Japonya Havacılık ve Uzay Araştırma Ajansı da dâhil olmak üzere çoğunlukla havacılıkla ilgili yaklaşık 200 şirketin ve araştırma kurumunun, Çin ile bağlantılı olduğundan şüphelenilen siber saldırıların hedefi olması (Nikei Asia, 2021), 2019 ve 2020 yıllarında Mitsubishi Electric’e yapılan siber saldırılar (Cybersecurity Insiders, 2020), Mayıs 2023 tarihinde Japonya’nın ev sahipliği yaptığı G7 Zirvesi öncesinde özel ve kamu kuruluşlarına gerçekleştirilen siber saldırılar (Japan Times, 2023) gibi örnekler doğrultusunda 2011 yılından günümüze Japonya’nın siber saldırıları bertaraf edebilme kapasitesini artırmaya yönelik politika ve stratejiler geliştirdiği ve siber güvenlikle ilgili kurumsal yapısını güçlendirmeye çalıştığı görülmektedir.

3. Yeni Ulusal Güvenlik Stratejisi Ekseninde Siber Güvenlik

Japonya hükûmeti, 16 Aralık 2022 tarihinde Ulusal Güvenlik Stratejisi (*National Security Strategy*), Ulusal Savunma Stratejisi (*National Defence Strategy*) ve Savunma Geliştirme Programı (*National Defence Program*) olmak üzere üç belgeye dayanan yeni güvenlik stratejisini kabul etmiştir. Ulusal Güvenlik Stratejisi, yeni güvenlik ortamına yanıt olarak diplomatik ve savunma stratejilerini tanımlamakta, önümüzdeki 10 yıl için Japonya'nın ulusal güvenlik stratejisinin temel ilkelerinin altını çizmektedir. Ulusal Savunma Programı Yönergesi çerçevesinde yeniden adlandırılan Ulusal Savunma Stratejisi, Japonya Öz Savunma Kuvvetleri'nin önümüzdeki on yıl için savunma stratejisini ortaya koymakta, ulusal güvenliğe yönelik hedefleri belirlemekte ve bu hedeflere ulaşılması noktasında takip edilmesi gereken yaklaşım ve araçları ana hatlarıyla ele almaktadır. Orta Vadeli Savunma Programı ekseninde yeniden adlandırılan Savunma Geliştirme Programı ise savunma kabiliyeti seviyesinin maksimum düzeye ulaştırılmasına ilişkin orta ve uzun vadeli bir plana işaret etmektedir (Köksoy & Ceyhan, 2023). Bu belgelere ek olarak, 2022 yılında "Kritik Altyapı Koruması için Siber Güvenlik Politikası'nın" yayımlandığı görülmektedir.

II. Dünya Savaşı sonrası Japonya'nın ulusal güvenlik politikasında önemli bir dönüm noktasını oluşturan yeni ulusal güvenlik stratejisi altı temel noktaya odaklanmaktadır. Birincisi, Japonya'nın güvenliği için önemli bir tehdit hâline dönüşen Çin'in askeri yükselişi ortaya konmaktadır. Bununla beraber, 2027 mali yılında savunma bütçesinin GSYİH'nın %2'sine çıkarılması çağrısında bulunmaktadır. Üçüncüsü, yaklaşık 1.000 km menzilli ve karşı saldırı kabiliyetine sahip füzeleri tedarik etme ve siber alanda aktif siber savunmayı devreye sokma hususları planlanmaktadır. Ayrıca, farklı türlerde insansız silahlı araçların satın alınması konusu vurgulanmakta ve son olarak, savunma teçhizatı ihracatının genişletilmesini destekleyen faaliyetlerin yapılması hedeflenmektedir (Osowa, 2023).

Japonya hükûmetinin bilgi ve siber güvenliğe yeniden vurgu yaptığını gösteren söz konusu yeni ulusal güvenlik strateji belgesinin ve siber güvenlik politikasının siber alanda iki önemli değişiklik getirdiği görülmektedir: Bilgi savaşına yönelik bir tutumun geliştirilmesi ve siber güvenlik bağlamında aktif siber savunma hususunun önceliklendirilmesi. Bu durumun altında hem Japonya'nın topyekûn siber güvenliğe verdiği önem, Çin ve Kuzey Kore eksenli devam eden siber saldırıların etkisi hem de Rusya'nın Ukrayna'ya başlattığı savaşın Japonya'nın ulusal güvenlik stratejisinin revizyonu esnasında başlaması, savaşın; fiziksel muharebe, bilgi savaşı ve siber savaştan oluşan hibrit bir savaş niteliği taşıması çerçevesinde Tokyo'daki ulusal güvenlik tartışmasını büyük ölçüde etkilemesi bulunmaktadır. Bu noktada siber tehdit ve saldırılarla mücadele etme noktasında hükûmet, dezenformasyon durumunun analizi için yeni bir yapı kurulmasını öngörmektedir. Ayrıca yeni strateji ekseninde Dışişleri Bakanlığı, bilgi alanının izlenmesini iyileştirmek ve istihbarat analizini güçlendirmek için yapay zekâya başvurmayı, Savunma Bakanlığı ise bilgi savaşının durumunu kavramak için yapay zekâ teknolojisini kullanan otomatik bir bilgi toplama ve analiz sistemi tesis etmeyi planlamaktadır. Öte yandan, Savunma Geliştirme Programı'nda Japonya'nın ve ABD'nin ortak entegre caydırıcılık kabiliyetini daha da güçlendirmek için siber ve elektromanyetik operasyonlar dâhil olmak üzere alanlar arası operasyonlarda iş birliği ve birlikte çalışabilirliği daha ileri boyuta taşıması gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Bununla beraber, Öz Savunma Kuvvetleri'nin siber birliklerinin siber tehditleri avlama yeteneklerinin güçlendirileceği belirtilmektedir ki bu da öz savunma kuvvetlerinin yakın dönemde siber karşı saldırı yeteneklerine sahip olacağı anlamı taşıdığını göstermektedir (Osowa, 2023). Öte yandan, "Kritik Altyapıların Korunmasına Yönelik Siber Güvenlik Politikası", kritik altyapı operatörlerinin üst yönetimi, stratejik yönetimi ve sistem personelini dâhil ederek kuruluş çapında müdahalelerin daha fazla teşvik edilmesine yardımcı olmaktadır. Günümüzün yeni tehditleri karşısında Japonya'nın güncellenmiş güvenlik stratejisini ortaya koyarak daha kapsamlı bir belge niteliğini haiz ulusal güvenlik stratejisi ise özellikle ülkenin siber güvenlik müdahale yeteneklerini güçlendirme ve siber güvenlikle ilgili en son uygulamaları ve teknolojileri benimseme ihtiyacını ele almaktadır (International Trade Administration, 2023).

Japonya siber müdahale stratejisini, ciddi siber saldırı olasılığını önceden ortadan kaldıran aktif siber savunma mekanizmasının devreye alınması hedefi çerçevesinde ortaya koymaktadır. Bu bağlamda aktif siber savunmayı uygulamak için "Siber Güvenlik İçin Olay Hazırlık ve Strateji Ulusal Merkezi'nin (NISC)", siber güvenlik alanındaki politikaları koordine edecek ve "Ulusal Öz Savunma Kuvvetleri'nin" siber birimlerini komuta edecek yeni bir siber güvenlik teşkilatı kurmak üzere yeniden yapılandırılacağı

belirtilmektedir. Öte yandan, aktif siber savunmayı uygulamak için Telekomünikasyon Yasası ve Yetkisiz Bilgisayar Erişimini Yasaklama Yasası gibi bazı yasaların revize edilmesi kararlaştırılmıştır. Diğer taraftan, Japonya'nın siber güvenlik alanındaki müdahale yeteneklerinin, önde gelen Batı ülkelerinin seviyesine eşit veya bu ülkelerin seviyelerini aşacak şekilde güçlendirilmesi gerekliliğinin altı çizilmektedir. Tüm bunlara ek olarak, yeni stratejik belgelerde siber güvenlik alanında geliştirilen duruş/tutum beş yıl içinde yerine getirilirse, Japonya'nın siber uzayda savaşılabilecek yetenek ve kapasiteye sahip olacağı, öz savunma kuvvetlerinin siber birimlerinin, siber uzayı savunma görevini ABD ordusunun siber komutanlığı ile paylaşacağına ilişkin ortaya konan öngörü dikkati çekmektedir. (Osowa, 2023).

4. Siber Güvenlik Politikasında Rol Oynayan Aktörler ve Yapılan Harcamalar

Japonya'nın siber güvenliğinin sağlanması konusunda faaliyete geçirilen kurumlar önem arz etmektedir. Bu bağlamda siber güvenlikle ilgili yapılanmanın, Bilgi Teknolojileri Stratejik Merkezi, Siber Güvenlik Stratejik Merkezi, Milli Güvenlik Konseyi'nden oluşan üçlü bir mekanizma üzerine kurulu olduğu görülmektedir. Ayrıca söz konusu yapılanma içerisinde Kriz Yönetim Merkezi, Kabine İstihbarat Araştırma Ofisi ve Siber Güvenlik İçin Olay Hazırlık ve Strateji Ulusal Merkezi (NISC) önem teşkil etmektedir (Gady, 2017, ss. 11-12). Ek olarak 2012 yılında, acil durumlar karşısında kurumlar arası koordinasyonu sağlamakla yükümlü Siber Olaylar Mobil Yardım Ekibi (*Cyber Incident Mobile Assistant Team*) ve 2013 yılında Japonya Öz Savunma Kuvvetleri bünyesinde Siber Savunma Birimi kurulmuştur (Kallender & Hughes, 2017, ss. 122-128).

Gelişmiş Bilgi ve Telekomünikasyon Ağlarının Kurulmasına İlişkin Temel Yasa (Bilgi Teknolojileri Yasası) Ocak 2001'de yürürlüğe girmiştir. Söz konusu yasa çerçevesinde Bilgi Teknolojileri Stratejik Merkezi kurulmuş ve Japonya'yı beş yıl içinde bir bilgi teknolojisi devletine dönüştürme hedefiyle e-Japonya stratejisi ortaya konmuştur. Hızlı ve kapsamlı bilgi ve telekomünikasyon ağları aracılığıyla siber güvenliğe yönelik önlem alma sorumluluğunu haiz olan merkezin faaliyetleri ekseninde Haziran 2002'de "e-Japon Öncelikli Politika Programı" başlıklı ulusal bir proje kabul edilmiştir (Kaneko, 2001).

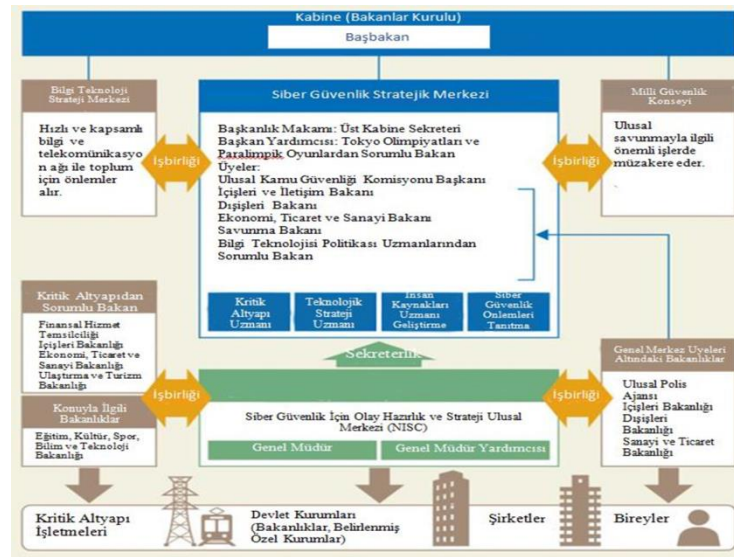
Bununla beraber, siber güvenlik politikalarında rol oynayan Milli Güvenlik Konseyi ulusal güvenlik konularında düzenli olarak ve gerektiğinde güçlü bir siyasi liderlikle Başbakan başkanlığında stratejik tartışmalar yürütecek bir forum sağlamak üzere 4 Aralık 2013 tarihinde ve 2014 yılında siber güvenlik politikalarının etkin ve kapsamlı bir şekilde yürütülmesi için Bakanlar Kurulu altında Siber Güvenlik Stratejik Merkezi kurulmuştur. Milli Güvenlik Konseyi, 2021 yılı itibarıyla 9 üyeyi içermektedir: Başbakan, Maliye Bakanı, İçişleri ve Haberleşme Bakanı, Dışişleri Bakanı, Ekonomi-Ticaret ve Sanayi Bakanı, Altyapı-Ulaştırma Bakanı, Turizm Bakanı, Üst Kabine Sekreteri ve Kamu Güvenliği Komisyonu Başkanı. Siber Güvenlik Strateji Merkezi ise Başkan, Başkan Yardımcısı ve Merkez üyelerini içermektedir. Üst kabine sekreterinin başkanlığını ve Tokyo Olimpiyatları ve Paralimpik oyunlardan sorumlu bakanın başkan yardımcılığı yaptığı merkezde, Ulusal Kamu Güvenliği Komisyonu Başkanı, İçişleri ve İletişim Bakanı, Dışişleri Bakanı, Ekonomi, Ticaret ve Sanayi Bakanı, Savunma Bakanı ile Başbakan tarafından belirlenen siber güvenlik konusunda bilgi ve deneyime sahip uzmanlar siber güvenliğe yönelik faaliyetler üzerine çalışmaktadır (Ministry of Foreign Affairs of Japan, t.y.). Merkezin temel görevleri ise şu şekilde özetlenebilir:

- Siber güvenliğe yönelik stratejileri ve politikaları belirleyerek, uygulanmasını sağlamak
- Tüm kurumlar bağlamında siber güvenlik önlemlerini ortak hâle getirmek
- Siber saldırıların nedenlerini analiz etmek ve bunlara yönelik önlemleri belirlemek
- Siber güvenlik konusunda bütçe belirlemek ve genel koordinasyonu güçlendirmek (Global Regulation, 2016).

Öte yandan, bugün yaklaşık 200 çalışanı ile nispeten küçük bir kuruluş olmasına rağmen gün geçtikçe daha önemli hâle gelen Siber Güvenlik İçin Olay Hazırlık ve Strateji Merkezi (NISC), Japonya'nın siber güvenlik politikasında etkin bir rol oynamaktadır. 2005 yılında kurulan NISC, kurulduğu ilk yıllarda 22 personele sahipken aradan geçen yaklaşık 18 yılda kapasitesini neredeyse 10 katına çıkarmıştır. NISC; siber güvenliğe ilişkin ulusal strateji ve politika geliştirme, uluslararası stratejileri belirleme, bu alana ilişkin koordinasyonu sağlama, kritik altyapıların korunması ve acil durum analizlerinin yapılması gibi konulardan sorumludur (Ogawa & Tsuchiya, 2021, s. 18).

Bilgi Teknolojileri Stratejik Merkezi, Siber Güvenlik Stratejik Merkezi ve Milli Güvenlik Konseyi politika oluşturma ve koordinasyonun güçlendirilmesi konularında beraber çalışmaktadır. Söz konusu bu durum şekil 1'de görülmektedir. Mevzubahis kurumlara ek olarak siber güvenlik politikasında etkin bir rol oynayan Ulusal Polis Ajansı hem kolluk hem de istihbarat teşkilatı olarak görev yapmaktadır. Bu noktada soruşturma ve siber suç faillerinin tutuklanması gibi kolluk kuvvetleriyle ilgili ve bir istihbarat teşkilatı olarak, ciddi siber saldırılar gerçekleşmeden önce bunları önlemekle ilgili görevleri ifa etmektedir. Ayrıca, genel kamu güvenliği ve suçla mücadele önlemlerinin bir parçası olan ajansın altında bilgi, birikim ve deneyim paylaşımının sağlanması için 2014 yılında Siber Suçlar Kontrol Merkezi kurulmuştur (Ogawa & Tsuchiya, 2021, s. 18).

Diğer taraftan, 2001 yılında iki ayrı bakanlığın birleştirilmesi ekseninde kurulan İçişleri ve Haberleşme Bakanlığı; bilgi, iletişim ve posta hizmetleri sektörlerinin yanı sıra idari kuruluşlar, seçim sistemleri ve afet önleme gibi konuları düzenlemektedir. Ayrıca bilgi ve iletişim için yeni teknolojik sistemler geliştiren Bakanlık, operatörlere lisans verilmesi, ilgili düzenlemeler için tarife ve vergilerin belirlenmesinden sorumludur (Global Edge, t.y.). Bakanlığın siber güvenlikteki rolünün ise küresel kablosuz ağ altyapısının beşinci nesline (5G) geçilmesiyle beraber güçlendirildiği görülmektedir. Siber güvenlikten sorumlu bir diğer aktör Ekonomi, Ticaret ve Sanayi Bakanlığı'nın bünyesinde oluşturulan Siber Güvenlik Birimi'dir. Özellikle kritik altyapıların korunmasından sorumlu olan mevzubahis birimin, genel bazda siber güvenliğin sağlanması için yeterli deneyime ve kaynağa sahip olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca son dönemde tedarik zinciri güvenliği konusuna odaklanan birim, Siber Güvenlik Strateji Merkezi ve NISC ile iş birliğini güçlendirmektedir. Savunma Bakanlığı ise siber güvenliğe ulusal güvenlik açısından yaklaşmaktadır. Ancak bilindiği üzere siber saldırıların, geleneksel silahlarla yapılan saldırılardan doğası gereği farklı olması bilinciyse siber güvenliğin ulusal güvenlik içine dâhil edilmesi hususunda son derece ihtiyatlı bir yaklaşım benimsemektedir. Siber güvenlik alanında gerçekleştirilen diplomatik müzakerelerde rol oynayan Dışişleri Bakanlığı, 14 ülke ve bölge ile aktif ikili siber diyalog yürütmektedir (Ogawa & Tsuchiya, 2021, ss. 18-21).

Şekil 1. Siber Güvenlik Yapılanması

Kaynak: (National Information Security Policy Council, t.y.; Demir, 2020, s. 238).

Öte yandan üzerinde durulması gereken bir başka husus, kamusal kurumlarla beraber özel sektörün de siber güvenlik alanında ifa ettiği roldür. Bu noktada siber saldırılara müdahale etmek ve siber saldırılardan kaynaklanan zararı en aza indirmek ve kurumlar arasında koordinasyonun sağlanması noktasında JPCERT/CC'nin sorumlu olduğu görülmektedir. Dünyanın dört bir yanındaki siber güvenlik uzmanları, giderek çeşitlenen siber tehditlerden kaynaklanan olayları uygun şekilde ele alabilmek için Bilgisayar Güvenliği Olay Müdahale Ekipleri'nin (CSIRT'ler) kurulmasını savunmaktadır. Japonya'daki birçok şirket ve kuruluş bu hususu dikkate alarak, kendi CSIRT'lerini tesis etmiştir. CSIRT'ler, bilgi ve teknolojiyi

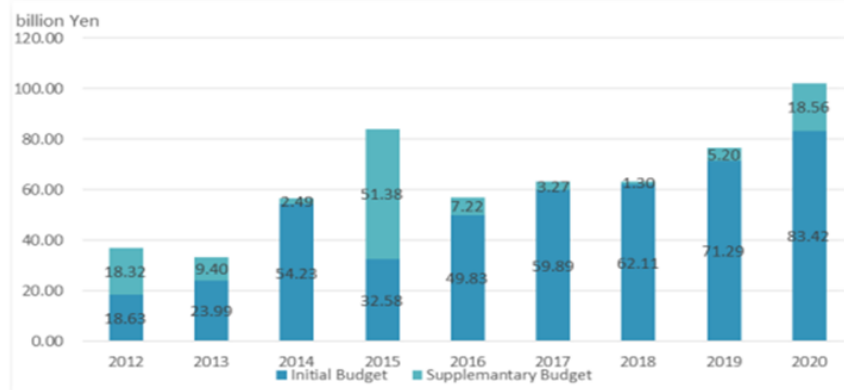
paylaşarak siber tehditlere karşı yanıt verme yeteneklerini geliştirmektedir. Herhangi bir devlet kurumundan veya şirketinden bağımsız bir kuruluş olan JPCERT/CC, siber güvenlik açısından koordinasyonun sağlanması için Japonya'nın irtibat noktası olarak yurtiçinde ve yurtdışındaki CSIRT'lerle eş güdümlü bir şekilde çalışmaktadır. Ayrıca yurt dışındaki CSIRT'lerin kurulmasını destekleyerek, dünya çapında temas noktaları geliştirmekte ve onları birbirine bağlayan bir köprü görevi görmektedir (JPCERT/CC, t.y.). Bununla beraber, 2021 yılı itibarıyla 254 çalışana sahip olan Japonya Ağ Güvenliği şirketi ve Japonya İş Federasyonu siber güvenlik konusundaki diğer aktörlerdir. Japonya hükümetiyle birlikte çalışan mevzu bahis bu aktörler, toplum 5.0 hedefine ulaşılması ve kamuoyunun bu alandaki bilinçlilik düzeyinin artırılması noktasında çeşitli faaliyetlerde bulunmaktadır (Ogawa & Tsuchiya, 2021, ss. 21-22).

Ayrıca altı çizilmesi gereken bir başka konu, siber uzay politikası oluşturmanın organizasyonel yapısının siber güvenliğinkiyle benzerlik taşımasıdır. Bu noktada 2008 yılında, Japonya'daki uzay faaliyetleri için yasal bir çerçeve sağlamak üzere "Temel Uzay Yasası" çıkarılmıştır. Başbakan başkanlığındaki Ulusal Uzay Politikası Stratejik Merkezi'ne ek olarak, ulusal uzay politikası için bakanlıklar arası koordinasyon organı olarak hareket etmek üzere Kabine Ofisinde bulunan Ulusal Uzay Politikası Sekreterliği (NSPS) kurulmuştur. Bununla beraber, Uzay Politikasına İlişkin Temel Plan, ana ulusal uzay planlama belgesini teşkil etmekte ve çoğu akademi ve endüstriden gelen uzay uzmanlarından oluşan Ulusal Uzay Politikası Komitesi'nin tavsiyeleri üzerine NSPS tarafından sıklıkla revize edilmektedir. Ayrıca NSPS, hükümetin uzay işlerinde yetki alanına sahip çok sayıda bakanlık ve kurumunun farklı rollerini ve katkılarını belirleyerek, ulusal uzay gelişimine ilişkin politikaların formüle edilmesine ve tutarlı bir şekilde kullanılmasına hizmet etmektedir. Savunma tarafında ise öz savunma kuvvetleri, Mayıs 2020'de ana görevi 5.800 km'nin üzerindeki yörüngeleri kapsayan bir uzay durumsal farkındalık radarını işletmek olan ve 2023 mali yılında faaliyete geçmesi beklenen Uzay Operasyonları Filosu'nu hayata geçirmiştir. Japon uydularına yönelik elektronik müdahaleleri izlemeye odaklanan ikinci bir filo ve iki filoyu birleştiren "Uzay Operasyonları Grubu" olarak nitelendirilen kapsayıcı bir yapı kurulmuştur (Iwamoto & Verspieren, 2023).

Bununla beraber Japonya hükümeti, uzayın sürdürülebilirliği ile ilgili çeşitli önlemler almış olmasına rağmen uzay operasyonlarının güvenliğine ve uzay varlıklarının hem sivil hem de savunma amaçlı kullanımına yönelik olası risklere ilişkin herhangi bir değerlendirme yapmamış veya yayımlamamıştır. Öte yandan, Japonya'nın genel olarak uzay güvenliğinin ve sürdürülebilirliğin teşvik edilmesinde son derece olumlu bir rol oynadığı, hem politika hem de onu destekleyen teknolojiler açısından gündemi teşvik eden önde gelen devletlerden biri olduğu görülmektedir. Ancak Japonya için sorun, küresel bir uzay trafiği koordinasyonu çerçevesi oluşturma çağrısı yapmak veya uzay güvenliği ve sürdürülebilirliği konusunda daha önemli küresel taahhütlerle uğraşmaya istekli olup olmamasından kaynaklanmaktadır (Iwamoto & Verspieren, 2023).

Tüm bunlara ek olarak, Covid-19 pandemi döneminden itibaren çalışma koşullarının ofisten çevrimiçi ortama kaymış olması doğrultusunda kimlik avı, kötü amaçlı yazılım, kimlik hırsızlığı ve şirket sistemlerine yönelik ihlaller gibi siber güvenlik tehditlerinin ülke genelinde keskin bir şekilde arttığı görülmektedir. Ayrıca fidye yazılımı saldırıları ve gizli bilgi hırsızlığı bağlamında tedarik zinciri güvenlik açıklarında önemli bir artış yaşanmaktadır. Bu noktada siber güvenliğin sağlanması konusunda 2012 yılında 36,95 milyar Japon Yeni bir bütçe söz konusuken bu oran 2020 yılında 101,98 milyar Japon Yeni'ne yükselmiştir ki bu durum Japonya hükümetinin NISC'in etkinlik kapasitesini güçlendirerek siber güvenliğe öncelik vermesi hususunu göstermektedir (Ogawa & Tsuchiya, 2021, ss. 13-14). Şekil 2'den görüldüğü üzere Japonya hükümeti siber güvenliğe yönelik bütçesini her yıl artırmaktadır. Bununla beraber, Mayıs 2022'de IDC tarafından yayımlanan istatistikî rapor ekseninde dünyanın en kalabalık nüfusunu haiz 11. ülkesi olan ve üçüncü en büyük ekonomisine sahip Japonya'nın siber güvenliğe yönelik harcamalarının bir önceki yıla göre %16 artışla 3,6 milyar dolara yükseldiği ortaya konmaktadır (International Trade Administration, 2023). Öte yandan, onaylanan 114,3 trilyon yenlik (865 milyar dolar) 2023 mali yılı bütçe taslağı çerçevesinde ulusal savunma harcamalarına – ki uzun zamandır 5 trilyon yen ile (36 milyar dolar) sınırlandırılıyordu- 6,8 trilyon yen ayırırken (Euronews, 2022) siber saldırılara karşı savunmanın güçlendirilmesi için 34 milyar yen (312 milyon dolar ve uzay projeleri için ise 79 milyar yen (765 milyon

dolar) harcanması planlanmaktadır (Savunma Sanayi, 2021). Diğer taraftan, 2023'ten başlayarak beş yılda 43 trilyon yen siber savunma harcaması yapılması hedeflenmektedir (Defence of Japan, 2023).

Şekil 2. Japonya Hükûmet Bütçesinde Siber Güvenliğe Ayrılan Pay

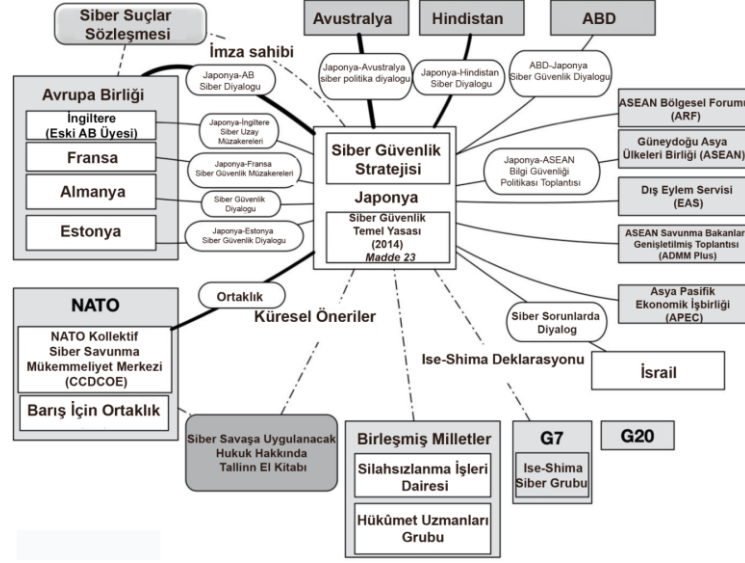
Kaynak: (Ogawa ve Tsuchiya, 2021, s. 14).

5. Japonya'nın Siber Güvenlik Politikası Çerçevesinde İş Birliği

Ulusal ve uluslararası güvenlikle beraber topyekûn barış ortamının sağlanması konusunda yakın ilişkili olan siber güvenlik bağlamında Japonya uluslararası iş birliklerine önem vermektedir. Bu noktada Uluslararası Siber Güvenlik İşbirliği Stratejisi çerçevesinde endüstriyel ve akademik kurumlar da dâhil olmak üzere tüm yerel paydaşlar tarafından siber güvenlik alanında uluslararası iş birliği ve karşılıklı yardımlaşma için ortak bir anlayış paylaşıldığı görülmektedir (Information Security Policy Council, 2013). Son derece iyi dizayn edilmeye çalışılan Japonya'nın siber diplomasisi bağlamında Dışişleri Bakanlığı önem teşkil etmekte; özgür, adil ve güvenli bir siber uzayın nasıl sağlanacağına ve diğer ülkelerle koordinasyonun nasıl güçlendirileceğine ilişkin konularda etkin bir rol oynamaktadır (MOFA, t.y.). Bu noktada Japonya çok paydaşlı ve hükûmetler arası bir yaklaşımla özgür ve güvenli bir siber uzay ortamının şekillenmesine aktif olarak katkıda bulunmaya yönelik politikalar takip etmektedir. İkili ve çok taraflı diyaloglar ve Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN) gibi bölgesel oluşumlar çerçevesinde siber uzaya ve siber güvenliğe yönelik kapasitenin geliştirilmesine ilişkin uluslararası normlar koyma konusunda aktif olmaya çalışmaktadır. Örneğin 2004 yılında Japonya, bilgi güvenliğinin sağlanması konusunda hayata geçirilecek bir proje için Kore ve Çin ile çalışmaya başlamış ve bu doğrultuda bir çalışma grubu oluşturulmuştur. Uluslararası güvenlik sorunlarına da yol açan siber alanda, güvenlik önlemleri alınması yönündeki çalışma grubunun faaliyetleri bölgesel iş birliğini güçlendirmiştir (Austin, 2018, ss. 186-187).

Öte yandan 2006 yılında Japonya, ABD, Çin, Rusya, Kuzey Kore ve Güney Kore'nin Devlet Başkanları, Dışişleri ve Savunma Bakanlarının da yer aldığı ASEAN Bölgesel Forumu'nda, bölgesel ekonomi ve insan refahı için siber güvenliğinin yasal olarak ve iş birliği ekseninde sağlanabileceğinin altı çizilmiştir (Austin, 2018, s. 189). Ayrıca 2017 yılında Vietnam Ordusundaki personele siber güvenlik semineri verilerek, uluslararası ve bölgesel iş birliği kapsamının güçlendirildiği görülmektedir (Japan Ministry of Defence, 2020). Diğer taraftan Japonya, sadece bölge ülkeleriyle iş birliğini geliştirmeye çalışmamaktadır. Bu noktada Tokyo; İsrail, Hindistan, Avustralya, İngiltere, Fransa, Almanya, Estonya ile de siber alandaki iş birliğine yönelmiştir (Şekil 3). Ayrıca bu alanda NATO ile iş birliğini geliştiren Japonya, 2019 yılında NATO'nun ev sahipliğinde gerçekleşen siber savunma tatbikatına gözlemci statüsünde katılım sağlamıştır (Japan Ministry of Defence, 2020).

Japonya'nın bu alanda önemli bir hedefi olan kapasite güçlendirme ekseninde özellikle kritik altyapıların korunmasına odaklandığı görülmektedir. Bu noktada "Uluslararası İzleme ve Uyarı Ağı" önem teşkil etmektedir (Schuetze, 2020). Diğer yandan Japonya'nın amacı, uluslararası toplum nazarında hiçbir bölgeyi siber tehditlere karşı savunmasız bırakmamaktır. Öyle ki söz konusu amaç ekseninde insan kaynakları geliştirmeye, olay müdahalesi ve bilgi paylaşımı oluşturmak için etkin mekanizmalar kurarak küresel düzeyde kapasite güçlendirme faaliyetlerine aktif olarak katkıda bulunmaya çalışılmaktadır (OECD, 2019).

Şekil 3. Japonya'nın Siber Güvenlik Alanındaki İş Birlikleri
Kaynak: (Vosse, 2019, s. 7'den alınan verilerle yazar tarafından oluşturulmuştur).

Japonya'nın siber güvenlik politikasının yürütülmesi çerçevesinde ana ortağının ABD olduğu bilinmektedir. ABD ve Japonya arasında siber güvenlik konusunda iş birliğinin güçlendirilmesi önem teşkil etmektedir. Bu noktada iki aktör arasında en son Ocak 2023'de bir iş birliği anlaşması imzalandığı görülmektedir (Reuters, 2023). Siber güvenliğe yönelik iki devlet arasında oluşturulan mekanizmaların genel çerçevesi ise şu şekildedir:

- Japonya-ABD siber diyalogu
- İnternet ekonomisinde Japonya-ABD politika iş birliği diyalogu
- Tehditlerle ilgili bilgi paylaşım süreçleri
- Japonya-ABD arasında güvenlik düzenlemeleri aracılığıyla siber olay müdahale mekanizmaları
- ABD-Japonya siber savunma politikası çalışma grubu
- ABD-Japonya ortak siber savunma tatbikatı (Schuetze, 2020).

Öte yandan, Güneydoğu Asya coğrafyasında kapasite geliştirme ve teknik uzmanlık açısından önemli bir rol üstlenmeye çalışan Japonya'nın bölgedeki bilgi paylaşımına katkıda bulunmak için şu faaliyetleri hayata geçirdiği görülmektedir:

- ASEAN-Japonya bilgi güvenliği politikası toplantısının yapılması
- ASEAN-Japonya Siber Güvenlik Kapasite Merkezi'nin Tayland'da kurulması
- JASPER - Japonya-ASEAN güvenlik ortaklığının oluşturulması
- Asya bölgesindeki bilgisayar güvenliği olayı müdahale ekipleriyle iş birliği yapılmasını merkez noktasına alan TSUBAME projesinin hayata geçirilmesi (Schuetze, 2020).

Tüm bunlara ek olarak siber güvenlik alanında Japonya, Avrupa Birliği (AB) üye devletleriyle de yakın temas hâlinindedir. Son dönemlerde iş birliği ve ortak değerler odağı çerçevesinde ikili ilişkilerin daha ileri boyuta taşınması için AB-Japonya Siber Diyalogu tesis edilmiştir ki bu ortaklığın 2018 yılında serbest veri akışı anlaşmasıyla kendini gösteren başarılı bir ticaret ortaklığı üzerine kurulduğu görülmektedir. Bu noktada AB ve Japonya arasındaki ilk Siber Diyalog ekseninde özgür ve açık bir siber alan üzerinde anlaşmaya varılmış, çok paydaşlı bir model ve alana yönelik normları tartışmak için bölgesel forumları kullanmanın önemi kabul edilmiş ve şeffaflık yoluyla güven oluşturmayı teşvik edici adımların atılması üzerine anlaşmaya varılmıştır. Yine 2018 yılında iş birliği yapılmasını ve siber suçlarla zamanında ve etkili bir şekilde mücadele edilmesini sağlamak amacıyla Europol ve Japonya Ulusal Polis Ajansı arasında siber alana ilişkin bir çalışma anlaşması imzalanmıştır. 2019 yılında Japonya ile AB arasındaki güvenlik ortaklığı

için siber diplomasi konularını da içeren Stratejik Ortaklık Anlaşması'nın imzalanması ise ikili ilişkilerdeki bir diğer kilometre taşına teşkil etmiştir. Nitekim genel güvenlik ortaklığını güçlendirmek için yeni kanallar sağlayan söz konusu anlaşma, 40'dan fazla ortak alanda siyasi ve sektörel iş birliğini ve ortak eylem geliştirilmesini teşvik etmiştir (Schuetze, 2020). Ayrıca Japonya'nın uluslararası güvenlik çerçevesinde bilgi ve telekomünikasyon alanındaki gelişmelere ilişkin birbirini izleyen altı BM Hükümet Uzmanları Grubu (2004–2021) çalışmalarına, bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımında güvenliğin sağlanmasına yönelik “Açık Uçlu Çalışma Grubu” gibi çok taraflı çerçevelere aktif olarak katıldığı görülmektedir (2021–2025) (Iwamoto & Verspieren, 2023).

6. Teorik Analiz

Japonya'nın siber güvenlik politikalarını analiz eden bu çalışma çerçevesinde elde edilen veriler teorik bir düzleme yansıtılarak, bu verilerle teorinin sunduğu çıktılarının ne ölçüde uyum gösterdiği analiz edilmektedir. Bu noktada devreye tarihsel kurumsalcılık kuramı ve iş birliği modeli girmektedir.

Tarihsel kurumsalcılık teorisi, merkez noktasına kurumları koymaktadır. Teori ekseninde kurumlar hem fiziki yapıları hem de fiziki olmayan (sözleşmeler, prosedürler, normlar ve rutinler gibi) yapıları kapsamaktadır (Hall & Taylor, 1996: 938). Kurumlar zaman içinde nasıl bir gelişim göstermektedir? Kurumlar, aktörlerin davranışlarını, kararlarını, politikalarını, tutumlarını ne yönde etkilemektedir? gibi soruları önceliklendiren teori bağlamında zaman unsuru önem teşkil etmektedir (Pierson & Skocpol, 2002, s. 695; Pollack, 2009, s. 127). Bununla beraber sorunları tanımlamaya yardımcı olan kurumların, kararları ve tercihleri netleştirdiği ifade edilmektedir (March & Olsen, 1984, s. 739; Skocpol & Finepol, 1982, s. 262; Wildavsky, 1987, s. 12).

Diğer yandan teori, kurumlar ve aktörler arasındaki ilişkiyi yol/izlek bağımlılığı çerçevesinde ele alırken elde edilen sonuçlar kesintiye uğramış/ noktalanmış denge mekanizması çerçevesinde analiz edilmektedir. Yol bağımlılığı ekseninde “kritik eşiklerle karşı karşıya kalınana kadar başlangıçta alınan kararlar, daha sonrakiler üzerinde belirgin bir etki yaratmaktadır” şeklinde bir varsayım ortaya konmaktadır (Hall & Taylor, 1996, s. 941; Pollack, 2009, s. 127). Bu noktada başlangıçta alınan kararların, tercihlerin önem arz ettiği ve alınan karar/tercih sonrasında bu karardan veya tercihten dönmelerinin zor olduğu belirtilmektedir (Pierson, 2000, s. 251; Pollack, 1996, ss. 437-438). Bu zorluğun altında ise mevcut yapıya uygun şekilde kararların alınması ve tercihlerin belirlenmesi ekseninde “kenetlenme” etkisi bulunmaktadır (Thelen, 1999, ss. 369-404). “Değişime karşı direnç gösterme” olarak betimlenen bu önermeye rağmen teori; kararların, politikaların ve tercihlerin değişebileceğini de belirtmektedir ki bu noktada devreye kesintiye uğramış/noktalanmış denge mekanizması girmektedir (Pierson, 2000, s. 259; Krasner, 1984, s. 240). Mevzubahis mekanizma, kritik olayların ve eşiklerin yaşandığı durumlarda yeni kararlara/tercihlere yönelmesi hususunu ortaya koymaktadır. Bir diğer ifadeyle dışsal faktörler tarafından kararların bozulabileceği, tercihlerin ve politikaların değişebileceği ve yeni çözümlere gidilmesini gerektiren süreçler yaşanabileceği vurgulanmaktadır (Collier & Collier, 1991). Tüm bunlara ek olarak, ilgili karar doğrultusunda yeni kurumlar tesis edilmesi ve/veya mevcut kurumların yetkilerinin artırılması hususlarına “olumlu geri bildirim döngüsü” çerçevesinde atıf yapıldığı görülmektedir (Pierson, 2004, ss. 20-21; Lockwood vd., 2016).

Öte yandan, iş birliğinin birçok tanımı ve anlamı bulunmaktadır. Bağlam, zaman, kültür ve koşullar, hem terimin tanımlanmasında hem de fiili olarak uygulanmasında önemli bir rol oynamaktadır. İş birliği kalıcı, geçici veya durumsal olabilmekte; hem resmi düzenlemelere hem de gayri resmi anlaşmalara dayandırılabilir. Siber güvenlik bağlamında iş birliği modeli ise bir siber saldırının yol açtığı zararı önlemek ve/veya en aza indirmek için kurumsallaşmış mekanizmalar sunmaktadır. Bir siber saldırının sonuçlarını ve etkisini en aza indirmek için gereken kaynaklar göz önüne alındığında, iş birliği modelinin amacı, mevzubahis saldırıların hem doğrudan hem de dolaylı maliyetlerini en aza indirmektir. Bu noktada model, “bir siber saldırıyı önlemek konusunda ortak bir çaba göstermenin, başarılı bir saldırının maliyetlerini karşılamaya tercih edildiği” varsayımına dayanmaktadır. Bir diğer ifadeyle iş birliği modelinin kabul edilmesinden elde edilen bir fayda olmalıdır. Bu fayda, herhangi bir ilgili maliyetten daha ağır basmalıdır, aksi takdirde söz konusu iş birliği devreye alınmamaktadır. Nitekim ortaya konan bu varsayım önem teşkil etmektedir çünkü siber tehditlerin etkisi, iş birliği bir model benimsemenin avantajlarının fark

edilememesi nedeniyle artmaktadır. Bu bağlamda siber saldırılar nedeniyle hayata geçirilen bir iş birliği anlaşmasının şu hususları içermesi gerekliliğine dikkat çekilmektedir:

- Ortak hedefler konusunda fikir birliğinin sağlanması
- Maliyet-fayda değerlendirmesi yapılması
- Anlaşmadan çekilme mekanizmalarının oluşturulması
- Anlaşmanın belirlenmiş parametreleri içermesi
- Anlaşmaya varılan uygulama mekanizmalarının tesis edilmesi (Guiora, t.y.).

Bununla birlikte, siber saldırıların oluşturduğu riskler ve tehditler, iş birliğini zorunlu kılan mekanizmaların kullanılmasını ön plana çıkarmaktadır. Bu noktada öncelikle gönüllü iş birliğinin kurulması odak noktası olmasına rağmen eğer bu mümkün değilse zorunlu iş birliği ihtimali üzerinde durulması gerekliliği ortaya konmaktadır. Öte yandan kişi, devlet, kurum ve kritik altyapıları hedef alan siber saldırılar bilindiği üzere risk unsuru artırmaktadır. Risk kavramı ise iş birliğine alan açmaktadır. Diğer taraftan, potansiyel bir riskin olmaması, bir anlaşmaya girme dürtüsünü tamamen ortadan kaldırılmasına bile önemli ölçüde minimum düzeye indirmektedir. Diğer taraftan iş birliği veya karşılıklı güven, tüm konularda anlaşma anlamına gelmediği gibi çıkarların, değerlerin ve hedeflerin mükemmel bir birleşimini de yansıtmamaktadır. Ancak bir iş birliği modeli; siber tehditlerin olası sonuçları göz önüne alındığında, tarafların çatışan çıkarları olsa bile ortak bir noktada buluşmanın kabul edildiğini ortaya koymaktadır. Nitekim iş birliği ekseninde güçleri birleştirmenin siber tehditlere karşı daha etkili önlemlerin geliştirilmesini önemli ölçüde artıracığı vurgulanmaktadır. Bu noktada geliştirilen iş birliği modeli doğrultusunda şu hususlara dikkat edilmesi gerekliliğinin altı çizilmektedir:

- Tehdit tanımlaması
- Güvenlik açığının en aza indirilmesi
- Maliyet fayda analizi
- Uzmanlarla birlikte karmaşık simülasyon çalışmaları yapılması doğrultusunda savunmasızlık noktalarının daha iyi belirlenmesi
- Gelecekteki saldırıların etkisini en aza indirme (Guiora, t.y.).

Tarihsel Kurumsalcılık teorisi ve iş birliği modeli çerçevesinde Japonya'nın siber güvenlik politikaları analiz edildiğinde mevzu bahis politikaların hem teorinin hem de modelin ortaya koyduğu çıktılarla büyük ölçüde örtüştüğü görülmektedir. Japonya siber güvenlik alanında sahip olduğu fiziki ve fiziki olmayan kurumlarıyla tarihsel kurumsalcılık teorisinin sunduğu varsayımların analiz edilmesine olanak sağlamaktadır. Nitekim teorinin kurumlara verdiği "öncelik" durumunun Japonya'nın siber güvenlik politikaları bağlamında hayata geçirildiği görülmektedir. Öyle ki siber güvenlik alanında hem fiziki hem de fiziki olmayan (kanunlar, stratejiler vb.) kurumlar bazında 2000'li yıllarla beraber kurumsallaşmaya gidilmekte, ama özellikle 2011'den günümüze peyderpey ve istikrarlı bir biçimde ilerleme kaydedilmektedir. Japonya'nın siber güvenlik politikasına yönelik 2000'li yılların başından günümüze kadar yapılan tarihsel okumadan elde edilen çıktılar şu hususları ortaya koymaktadır: 1) Japonya, bilgi ve ulusal güvenliği birbiriyle ilişkili olarak tanımlamakta ve bu doğrultuda siber güvenliğe yönelik kurumsal yapıyı güçlendirme eğiliminde hareket etmektedir. 2) Kritik altyapıların korunması ve buna yönelik mekanizmalar geliştirilmesi önem arz etmektedir. 3) Özgür, adil ve güvenli bir siber alanın tesis edilmesi üzerinde durulmaktadır. 4) Siber güvenlik önlemlerinin yüksek yoğunluklu bir düzeyde alınmasına odaklanılmaktadır. 5) Kamu-özel sektör, bölge dışı devletler, bölgesel ve küresel örgütlerle iş birliğinin ve koordinasyonun geliştirilmesi önem teşkil etmektedir. Altı çizilen tüm bu hususlar, Japonya'nın ortaya koyduğu yasalar ve strateji belgelerinde yer almaktadır. Bu minvalden hareketle başta alınan kararların ve izlenen politikaların daha sonraki karar/politikalar üzerinde etki ederek, devamlılığı betimleyen tarihsel kurumsalcılığın yol/izlek bağımlılığı mekanizmasıyla Japonya'nın siber güvenlik politikasının örtüştüğü, başta uygulamaya alınan politikaların daha sonraki süreçlerde daha da güçlenerek devam ettiği görülmektedir. Öte yandan, teorinin vurguladığı kritik olaylarla/eşiklerle karşılaşıldığı zaman, karar/politikaların değişebileceğini betimleyen kesintiye uğramış/noktalanmış denge mekanizmasının işlerliğine yönelik örnekler söz konusudur. Öyle ki bahsedildiği üzere 2011 yılında Mitsubishi Heavy Industries şirketine, Temsilciler Meclisine, hükümet ağlarına yönelik gerçekleştirilen siber saldırılar ve topyekûn siber saldırıların niceliksel olarak büyük oranda

artması doğrultusunda 2013 yılında yeni bir siber güvenlik strateji belgesi yayımlanmıştır. Öz savunma kuvvetlerinin savunma kapasitesinin güçlendirilmesinden ilk kez söz eden belge çerçevesinde sivil mekanizmadan askeri bir yapıya doğru gidilmesi hedefi ortaya konmuştur. Diğer yandan bahsi geçen bu durumun 2022 yılında kabul edilen yeni güvenlik stratejisi bağlamında çok daha somut bir zemine oturduğu görülmektedir. Nitekim Rusya, Çin, Kuzey Kore faaliyetlerinden algılanan tehdit, Rusya'nın uluslararası hukuku göz ardı ederek Ukrayna'ya gerçekleştirdiği saldırı ve bunun Çin ve Tayvan arasında yaşanma olasılığı, Çin'in askeri gücünü artırması, Senkaku/Diaoyu adaları konusunda Çinle yaşanan gerilim ve Kuzey Kore'nin nükleer silah denemelerine devam etmesi çerçevesinde Japonya; savunma yeteneklerini, kapasitesini ve bu doğrultuda savunma harcamalarını artıracığını, karşı müdahale yeteneklerini Batı ülkeleriyle eş bir seviyeye hatta onları aşacak şekilde güçlendireceğini net bir şekilde ortaya koymakta ve bunun siber güvenlik alanına da yansıtacağını ifade etmektedir. Bu noktada mevzubahis örnekler doğrultusunda Japonya'nın pasifist politikadan militarist bir duruşa kayması, tarihsel kurumsalcılığın kesintiye uğramış/noktalanmış denge mekanizmasını yansıtmaktadır. Son olarak, Ulusal Öz Savunma Kuvvetlerinin siber birimlerini koordine edecek yeni bir birimin tesis edilmesi üzerinde durulması ve Siber Güvenlik Stratejik Merkezi, NISC gibi mevcut kurumların yetkilerinin artırılması ise teorinin olumlu geri bildirim döngüsünü göstermektedir.

Siber saldırıların neden olduğu zararı önlemek veya minimum düzeye getirmek için kurumsallaşmış iş birliğini ve koordinasyonu yansıtan iş birliği modeli çerçevesinde Japonya'nın siber güvenlik alanında başta ABD olmak üzere İsrail, Hindistan, Avustralya, İngiltere, Almanya, Fransa, Estonya ile iş birliğini güçlendirdiği görülmektedir. Bir diğer ifadeyle siber güvenlik bağlamında iş birliğine önem veren Tokyo, ortaklarla karşılıklı yardımlaşma üzerine kurulu, çok paydaşlı ve ikili diyalog ve anlaşmalar çerçevesinde hem devletler hem de bölgesel ve küresel örgütlerle uluslararası ve bölgesel iş birliğini geliştirmeye yönelik bir politika takip etmektedir. Bu noktada Japonya'nın tek ulusal güvenlik garantörü olan ABD ile siber diyalogları çerçevesinde söz konusu ittifakın daha da güçlendirilmesi, ulusal siber politikaların karşılaştırılması, planlama ve kritik altyapıyı koruma çabalarında iş birliği yapılması gibi hususlar üzerinde yoğunlaştıkları görülmektedir. Öte yandan Japonya ve AB, bir taraftan iş birliklerini siber güvenlik alanında yoğunlaştırma, diğer taraftan siber uzayı; hukukun üstünlüğü, özgürlük ve liberal dünya düzeninin istikrarı gibi liberal normları ve değerleri yaymak için etkin bir platforma dönüştürme konusunda anlaşmaya varmıştır. Diğer yandan, Japonya'nın Avrupa'daki en yakın güvenlik ortağı hâline gelen İngiltere ve Tokyo arasında özgür, barışçıl ve güvenli bir siber alanın tesis edilmesi için çeşitli toplantılar gerçekleşmekte, ASEAN'ında içinde bulunduğu çalıştaylar organize edilmektedir. Bununla beraber, Fransa ve Japonya Dışişleri ve Savunma Bakanları arasında gerçekleştirilen toplantılarda insan hakları ve hukukun üstünlüğü ile yönetilen güvenli bir siber alan inşa etmenin her iki ülkenin de çıkarına olduğunun her defasında yinelenmesi dikkati çekmektedir. Ayrıca başlangıçta geleneksel konularda iş birliği yapan Japonya ve NATO, son dönemlerde siber güvenlik konusunda yakın iş birliği içerisinde. Yapılan istişarelerde ortak zorluklarla yüzleşmek için birlikte çalışmanın önemi vurgulanmakta, güçlü ortaklıkların siber tehdit ve risklerin bertaraf edilmesinde kilit rol oynadığı vurgulanmaktadır. Hint-Pasifik coğrafyasında Japonya'nın en önemli güvenlik ortağı olan Hindistan ile gerçekleşen siber diyaloglar ekseninde ise siber politikalar konusunda karşılıklı anlayış geliştirilmesine odaklanılmaktadır. Aynı zamanda, son 10 yıldır daha yakın güvenlik bağları kuran Japonya ve Avustralya, siber güvenlik politika diyalogları çerçevesinde bölgesel kapasite geliştirme çabaları, nesnelerin interneti, tedarik zinciri, güçlendirilmiş iş birliği gibi konulara odaklanmaktadır. Ek olarak, İsrail'in güçlü siber savunma ve saldırı yeteneklerine sahip olması akabinde Japonya ve İsrail başbakanlarının siber güvenlik alanında iş birliklerini derinleştirme konusunda anlaşmaya varmaları ve her yıl düzenli olarak gerçekleştirilen siber diyaloglar ekseninde "Siber Güvenlik Alanında İş Birliği Mutabakat Zaptı'nın" imzalanması önem teşkil etmektedir (Vosse, 2019, ss. 7-16). Son olarak tarafların çatışan çıkarlarına rağmen ortak bir noktada buluşmalarına atıf yapan iş birliği modeli çerçevesinde Japonya'nın Çin ve Kuzey Kore ile yaşadığı sorunlar ve bu devletlerden algıladığı tehdide rağmen altı çizildiği üzere siber güvenlik alanında iş birliği geliştirdiği görülmektedir.

7. Sonuç

Devletlerin siber uzay gibi geleneksel olmayan alanlarda ortaya çıkan tehditleri önlemeye çalıştıkları ve bu noktada siber güvenliği sağlama konusunun son derece önem arz ettiği bilinen bir gerçektir. İç ve dış politika hedeflerine ulaşmanın bir aracı, günümüzün modern silahı ve en önemli özelliği kaynağının belirsiz olması olan siber saldırılar, bireyler ve şirketlerden devletlere ve uluslararası kuruluşlara kadar çeşitli aktörleri hedef almaktadır. Asya Pasifik devletlerinden biri olan ve her yıl milyonlarca siber saldırı yaşayan Japonya, siber tehditleri ulusal güvenliğine yönelik bir tehdit olarak nitelendirmekte ve bu tehditlerle başa çıkma mekanizmaları oluşturmaya, siber güvenlik ve savunma stratejileri formüle etmeye çalışmaktadır. Öte yandan Japonya, siber güç kategorisi altında tanımlanmamaktadır. Ancak Japonya'nın siber güvenliğinin sağlanması konusunda harcadığı yoğun çabalar ve her geçen gün bu alana yönelik etkin politikalar geliştirmeye devam etmesi noktasında önem teşkil ettiği görülmektedir. Öyle ki Japonya'nın siber güvenlik politikası ve siber güvenlik konusundaki uluslararası taahhütleri tarihsel bir perspektiften analiz edildiğinde söz konusu politika ve taahhütler hızlı bir şekilde gelişim göstermektedir. Bir diğer ifadeyle 2000'lerin başından günümüze Japonya hükümeti, siber güvenliğe ilişkin stratejik vizyonunu istikrarlı bir şekilde geliştirmeye ve güçlendirmeye devam etmektedir. Bu noktada belirtilmesi gereken bir husus ise 2000'lerden günümüze peyderpey bir biçimde güçlendirilmeye çalışılan siber güvenlik politikalarına özellikle son 10 yılda görünür biçimde ilgi gösterilmesidir.

2000'li yılların başından günümüze ulusal güvenliği odak noktasına koyarak siber güvenlik alanında fiziki ve fiziki olmayan kurumlar çerçevesinde kurumsal kapasitesini güçlendiren Japonya'nın, bu alanda ortaya koyduğu politikalarını aynı kararlılıkla sürdürme eğiliminde olduğu görülmektedir. Bu noktada çalışmada tarihsel kurumsalcılık teorisi ekseninde analiz edilen Japonya'nın siber güvenlik politikalarının teorinin yol/izlek bağımlılığı mekanizmasıyla örtüştüğü sonucuna ulaşılmaktadır. Diğer taraftan Japonya, siber güvenlik politikalarına etki edecek kritik eşiklerden geçmiştir. 2011 yılında Mitsubishi Heavy Industries şirketine yapılan siber saldırılar, Çin'in askeri olarak her geçen yıl yükselişe geçmesi, Rusya'nın Ukrayna saldırısı ve bu durumun Çin tarafından Tayvan'a yapılma olasılığı, Kuzey Kore'nin yaptırım kararlarına rağmen nükleer faaliyetlerine hız kesmeden devam etmesi gibi kritik eşikler çerçevesinde genel olarak ulusal güvenlik özel de ise siber güvenlik politikasında değişime gideceğinin ilk sinyali 2013 yılında yayımlanan Siber Güvenlik Strateji Belgesi ekseninde verilmiş olup, pasifist politikadan militarizme kaymanın somut adımı ise 2022 yılında kabul edilen yeni Ulusal Güvenlik Stratejisiyle atılmıştır. Bu ise teorinin ortaya koyduğu kritik dönemeçlerde politika değişikliğine gidilebileceğini yansıtan kesintiye uğramış/noktalanmış denge mekanizmasını yansıtmaktadır. Öyle ki 2015, 2018 ve 2021 yılında güncellenen 2013'te Japonya hükümeti tarafından yayımlanan strateji belgesi, siber güvenliğinin ulusal güvenlik için ciddi etkileri olduğunu kabul eden ve siber uzayı hem Savunma Bakanlığı hem de Öz Savunma Kuvvetleri için yeni bir operasyonel alan olarak tanıyan ilk strateji olma özelliğini haizdir. Öte yandan, Yeni Ulusal Güvenlik Stratejisi, ciddi bir siber saldırı olasılığını önceden ortadan kaldırmak için aktif siber savunmanın uygulamaya konduğunu ve ulusal siber güvenliği çabalarının koordinatörü rolünü güçlendirmek için NISC'nin yeniden yapılandırıldığını duyurarak büyük bir doktrin değişikliğine neden olmaktadır. Bu noktada siber güvenlik alanında yeni bir birimin inşa edilmesine yönelik karar alınması ve mevcut kurumların (NISC, İçişleri ve Haberleşme Bakanlığı gibi) yetkilerinin artırılması ise teorinin olumlu geri bildirim döngüsünü ortaya koymaktadır.

Öte yandan, siber güvenlik politikaların güçlendirilmesine yönelik takip edilen mevcut yaklaşım, doğru yönde ilerlemekle birlikte çeşitli boyutlarda daha fazla derinlik gerektirdiğini göstermektedir. Nitekim kritik uzay altyapılarına karşı hem siber hem de uzay güvenliği risklerinin değerlendirilmesi, bu konularda sivil ve askeri yetenek ve bilgilerin daha derin entegrasyonunun sağlanması ve ilgili sektörden gelen uzmanlığa daha fazla güvenilmesi gibi konular üzerinde durulması gerekliliği rahatlıkla ifade edilebilir. Bununla beraber, Japonya'nın potansiyel siber güvenlik açıklarını gözden geçirmesi kritik öneme sahiptir. Ek olarak, kritik altyapıların siber dayanıklılığını desteklemek ve daha güçlü hâle getirmek için Japonya'nın yasalarını, politikalarını ve uygulamalarını geliştirmeye yönelik çabaları devam etmektedir. Ancak, uzay varlıklarının siber güvenliği konusunda özel değerlendirmeler yapılmasını gerektiren yeni şartlar ortaya çıksa da uzay varlıklarına henüz odaklanılmamaktadır.

Bununla beraber, siber güvenlik alanında sürdürülebilir gelişmenin sağlanması ve devamlılığı için tüm aktörlerin, siber güvenlik konusunda üstlerine düşen görevleri özgür şekilde yerine getirmeleri önem teşkil etmektedir. Bir diğer ifadeyle tüm paydaşların siber güvenlik konusundaki rollerinin farkında olması ve gerekli önlemleri uygulaması gerekmektedir. Bu bağlamda Japonya hükümeti de siber güvenlik alanındaki girişimleri destekleme yönünde hareket etmektedir. Ayrıca, özgür, adil ve güvenli bir siber alan sağlamanın yalnızca ulusal çabalarla sağlanamayacağı kabulünden yola çıkılarak, uluslararası ve bölgesel iş birliğinin, Japonya'nın siber güvenlik politikasının önemli bir parçası olduğu görülmektedir. İş birliği modeli ekseninde fayda unsuruna atıfta bulunmaktadır. Nitekim fayda unsuru söz konusu olmadığında iş birliğine gidilmediğinin altı çizilmektedir. Bu bağlamda genel olarak, siber saldırılar tüm devletleri etkilediğinden söz konusu saldırıları bertaraf etmek, ilgili taraflar açısından fayda unsuruna yol açmaktadır. Faydanın maksimizasyonu noktasında taraflar iş birliğini ve koordinasyonu geliştirmeye ve güçlendirmeye çalışmaktadır ki Japonya'nın başta ABD olmak üzere, Avustralya, Hindistan, İsrail, İngiltere, Fransa, Almanya, Estonya ile siber güvenlik alanında iş birliği geliştirdiği görülmektedir. Mevzubahis devletlere ek olarak, BM gibi küresel NATO ve ASEAN gibi bölgesel örgütlerle de söz konusu alanda iş birliği yapılmaktadır. Ancak modelin sunduğu fayda unsuruna özel olarak yaklaşıldığı takdirde modern dünyanın en etkili silahı olarak kullanılan siber saldırılara, aktörlerin hedeflerine ve çıkarlarına ulaşılması ekseninde başvurulması doğrultusunda siber güvenlik için iş birliği ve karşılıklı fayda üzerine kurulu somut anlamda evrensel bir mekanizmanın söz konusu olmadığı ve yakın gelecekte de oluşturulması olasılığının düşük olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Etkili siber karşı güvenliğin geliştirilmesi ve uygulanmasında iş birliği modeli son derece önemlidir. Paydaşlar arasında iş birliğini kurumsallaştırmak ise zaman, özveri ve kaynak gerektirmektedir. Farklı kültürleri, normları ve adetleri temsil eden aktörlerin, iş birliğini kolaylaştıran protokolleri, anlaşmaları biranda uygulamaya koymaları kolay değildir. Bu durumun hayata geçirilmesi hususu, ortak bir çabaya işaret etmektedir.

Son kertede, Japonya'nın siber güvenlik politikası tarihsel kurumsalcılık teorisi ve iş birliği modelinin ortaya koyduğu çıktılarla büyük oranda uyumaktadır. Ayrıca, Japonya hükümeti siber alan risklerinin her geçen gün ele alınması gerekliliğine yönelik geliştirdiği güçlü farkındalığı sayesinde, siber güvenlik açıklarının belirlenmesi ve siber güvenlik yeteneklerinin geliştirilmesi konusunda şüphesiz büyük bir ilerleme kaydetmektedir. Öte yandan tüm bu çabalara rağmen altı çizilmesi gereken bir diğer husus ise yayımlanan strateji belgelerinde belirtilen hedeflere tam olarak ulaşamamasıdır. Ancak bu hususun altında hız kesmeden ilerleyen teknolojisi karşısında güncelliği korumanın zorluğu, siber güvenlik ile ilgili yatırımların maliyetli olması ve yeterli bütçe ayrılmaması ve siber alanda nitelikli uzman yetiştirmek için çok fazla çaba gösterilmemesi gibi başlıklar bulunmaktadır. Yine de siber güvenlik alanında daha militarist bir yapıya evrilmekle beraber, kurumsallaşma ve iş birliği odaklı bir Japonya gerçeği, bu alanda çok daha fazla ilerleme kaydedileceği sinyallerini vermektedir.

8. Extended Abstract

Cyberspace makes up one of the most popular concepts in the modern world. The high-intensity change and transformation of information and communication technologies both have many advantages and cause security vulnerabilities arising from cyber threats. It is a known reality that the advantages and disadvantages of cyberspace are experienced within the framework of the changing and transforming world composition and the ever-growing technological globalization.

Being one of today's primary risk factors, cyber threats affect states, international organizations, and individuals, and thus, they make it a necessity for the said actors to take precautions against them. It leads to the formulation of policies and/or strategies to eliminate cyber attacks, the most important specific feature of which is the uncertainty of their source, and to ensure security in the digital environment. At this point, the information and technology society in Japan, one of the Asia-Pacific states, which is in constant cyber conflict with China and North Korea and is exposed to millions of cyber attacks every year, is trying to put its cyber security on more solid ground. Although Japan is not defined under the category of cyber power, its intensive efforts to ensure cyber security and its continuing to develop effective policies in this area are important. From this point of view, in this study, it is analyzed what policies Japan follows in the face of threats originating from cyberspace. When the Turkish literature is examined, it is seen that there is no study on this subject. In this study, which was written in order to close

the gap in question and created with the descriptive analysis method, first of all, the institutionalization process of Japan in the field of cyber security from the beginning of the 2000s to the present is examined. Subsequently, by considering the New National Security Strategy Document published in 2022, cyber security is approached within the framework of the said document. On the other hand, the subject in question is carried to the dimension of the actors playing a role in the context of cyber security and the expenditures made. In addition, collaborations with Japan in the cyber field are discussed. Finally, by transferring all this data to the theoretical level (historical institutionalism and cooperation model), an answer is sought to the question of how much Japan's cyber security policies overlap with the outputs of historical institutionalism and cooperation model.

On the basis of the data obtained during the study, it is concluded that Japan, which has strengthened its institutional capacity within the framework of physical and non-physical institutions in the field of cyber security by putting national security in the spotlight from the beginning of the 2000s to the present, tends to maintain its policies in this area with the same determination. In addition, mechanisms for establishing new institutions in the field of cyber security and strengthening the powers of existing institutions are presented. On the other hand, it is seen that a policy change has been made in this area with the new national security strategy adopted in 2022 for the first time and, more concretely, with the cyber security strategy document published in 2013. As a matter of fact, Japan, which has shifted from a pacifist structure to a militarist structure, also follows policies to strengthen cooperation and coordination in the field of cyber security. It is seen that Japan has developed cooperation in the field of cyber security with Australia, India, Israel, England, France, Germany, and Estonia, especially the USA. In addition to the aforementioned states, cooperation is also made with global organizations such as the UN and regional organizations such as NATO and ASEAN. In this context, Japan's cyber security policy largely coincides with the outputs of historical institutionalism theory and the cooperation model. However, the cooperation model used in the development and implementation of cybersecurity is not always effective. As a matter of fact, institutionalizing cooperation among stakeholders requires time, dedication, and resources. It is not easy for actors representing different cultures, norms, and customs to put into practice protocols and agreements that facilitate cooperation. Achieving this situation requires a joint effort.

On the other hand, despite Japan's efforts to provide cyber security, it is clear that the objectives specified in the published strategy documents have not been fully achieved. However, under this issue, there are topics such as the difficulty of keeping up-to-date in the face of rapidly advancing technology, the cost of investments in cyber security, the lack of a sufficient budget, and the lack of effort to train qualified experts in the cyber field. Nevertheless, although it is evolving into a more militaristic structure in the field of cyber security, the fact that Japan is focused on institutionalization and cooperation signals that much more progress will be made in this field.

Keywords: Cyber Security, Japan, Historical Institutionalism, Cooperation Model.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Kaynakça

- Austin, G. (2018). International Legal Norms in Cyberspace: Evolution of China's National Security Motivations. In A. Osula, & H. Roigas (Ed.), *International Cyber Norms Legal, Policy & Industry Perspectives*, https://ccdcoe.org/uploads/2018/10/InternationalCyberNorms_full_book.pdf.
- Barlett, B. (2019). *How Japanese Cyber Security Policy Changes*. https://programs.wcfia.harvard.edu/files/us-japan/files/19-01_bartlett.pdf.
- Basic Act on Information and Telecommunications Network Society. (2000). https://japan.kantei.go.jp/it/it_basiclaw/summary.html.
- Collier, R. B., & Collier, D. (1991). *Framework: Critical Junctures and Historical Legacies*. <https://polisci.berkeley.edu/sites/default/files/people/u3827/Collier-Collier%20SPA%20Chap%201.pdf>.
- Cybersecurity Insiders. (2020). *Cyber Attack on Mitsubishi Electric and China Held as a Suspect*. <https://www.cybersecurity-insiders.com/cyber-attack-on-mitsubishi-electric-and-china-held-as-a-suspect/>.
- Cybersecurity Strategic Headquarters. (2017). *The Cybersecurity Policy for Critical Infrastructure Protection*. http://www.nisc.go.jp/eng/pdf/cs_policy_cip_eng_v4_r1.pdf.
- Cyber Security Strategy. (2015). <https://www.nisc.go.jp/eng/pdf/cs-strategy-en.pdf>.
- Cyber Security Strategy. (2018). <https://www.nisc.go.jp/eng/pdf/cssenryaku2018-en.pdf>.
- Cyber Security Strategy. (2021). www.nisc.go.jp/pdf/policy/kihon-s/cs-senryaku2021-en.pdf.
- Defence of Japan. (2023). https://www.mod.go.jp/en/publ/w_paper/wp2023/DOJ2023_Digest_EN.pdf.
- Demir, Y. (2020). Japonya'nın Siber Güvenlik Politikası. İçinde F. Köksoy (Ed.), *Yeni Küresel Tehdit Siber Saldırıları* (ss. 227-224). Ankara: Nobel Yayınevi.
- Euronews. (2022). *Japonya 2023'te Askeri Harcamaları Artırmak İçin Rekor Bütçe Açıkladı*. <https://tr.euronews.com/2022/12/23/japonya-2023te-askeri-harcamaları-artırmak-icin-rekor-butce-acıkladı>.
- Gady, F. S. (2017). *Japan: The Reluctant Cyberpower*. https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/gady_japan_reluctant_cyberpower_2017.pdf.
- Global Edge. (t.y.). *Japan: Ministry of Internal Affairs and Communications*. <https://globaledge.msu.edu/global-resources/resource/10557>.
- Global Regulation. (2016). *The Basic Act on Cybersecurity*. <https://www.global-regulation.com/law/japan/3009836/the-basic-act-on-cybersecurity.html>.
- Guiora, A. N. (t.y.). *Cybersecurity: A Cooperation Model*. <https://www.bbvaopenmind.com/en/articles/cybersecurity-a-cooperation-model/>.
- Hall, P., & Taylor, C. (1996). Political Science and The Three New Institutionalisms. *Political Studies*, 44 (2), 936-957.
- Information Security Policy Council. (2006). *The First National Strategy on Information Security*. https://www.nisc.go.jp/eng/pdf/national_strategy_001_eng.pdf.
- Information Security Policy Council. (2009). *The Second National Strategy on Information Security*. https://www.nisc.go.jp/eng/pdf/national_strategy_002_eng.pdf.
- Information Security Policy Council. (2013). *International Strategy on Cybersecurity Cooperation – J-Initiative for Cybersecurity*. http://www.nisc.go.jp/active/kihon/pdf/InternationalStrategyonCybersecurityCooperation_e.pdf.
- International Trade Administration. (2023). *Japan Cybersecurity*. <https://www.trade.gov/market-intelligence/japan-cybersecurity>.
- Iwamoto, A., & Verspieren, Q. (2023). *Cybersecurity of Space Infrastructure and Space Sustainability: Japan's View*. <https://www.cigionline.org/articles/cybersecurity-of-space-infrastructure-and-space-sustainability-japans-view/>.
- Japan Ministry of Defense. (2020). https://www.mod.go.jp/e/publ/w_paper/pdf/2020/DOJ2020_Digest_EN.pdf.

- Japan Times. (2023). *Cyberattacks Increasing in Japan Ahead of G7 Summit*. <https://www.japantimes.co.jp/news/2023/04/30/national/crime-legal/cyberattacks-japan-g7/>.
- JPCERT/CC. (t.y.). *Coordination Center for Cyber Incidents Towards a Safer Cyber Space Without Incident*. <https://www.jpCERT.or.jp/english/about/01.html>.
- Kallendera, P., & Hughes, C. W. (2017). Japan's Emerging Trajectory as a Cyber Power: From Securitization to Militarization of Cyberspace. *The Journal of Strategic Studies*, 40(1), 118-145.
- Kaneko, Y. (2001). *Promoting Electronic Government: With a Focus on Statistical Activities*. <https://www.stat.go.jp/english/info/meetings/iaos/pdf/kaneko.pdf>.
- Kingston, J. (2016). *Japan's Cybersecurity Upgrade: Too Little, Too Late?*. <https://www.japantimes.co.jp/opinion/2016/05/21/commentary/japans-cybersecurity-upgrade-little-late/>.
- Köksoy, F., & Ceyhan, N. (2023). Japonya'nın Yeni Güvenlik Stratejisi: Geleneksel Güvenlik Yaklaşımına Geri Dönüş Mü?. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(2), 775-785.
- Krasner, D. S. (1984). Approaches to the State: Alternative Conceptions and Historical Dynamics. *Comparative Politics*, 16(2), 223-246.
- Lockwood, M. vd. (2016). *Historical Institutionalism and the Politics of Sustainable Energy Transitions: A Research Agenda*. <https://core.ac.uk/download/pdf/43098859.pdf>.
- March, J. G., & Olsen, J. P. (1984). The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life. *The American Political Science Review*, 78(3) 734-749.
- Matsubara, M., & Mochinaga, D. (2021). *Japan's Cyber Security Strategy from the Olympics to the Indo-Pacific*. https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/matsubara_mochinaga_japan_cybersecurity_strategy_2021.pdf.
- Ministry of Defence. (2018). http://www.mod.go.jp/e/publ/w_paper/2018.html.
- Ministry of Foreign Affairs of Japan. (t.y.). *National Security Council*. https://www.mofa.go.jp/fp/nsp/page1we_000080.html.
- Ministry of Foreign Affairs of Japan. (2021). *Diplomatic Bluebook 2021*. www.mofa.go.jp/policy/other/bluebook/2021/pdf/pdfs/4-2.pdf.
- MOFA. (t.y.). *Japan's Cyber Diplomacy*. <https://www.mofa.go.jp/files/000412327.pdf>.
- National Information Security Policy Council. (t.y.). <https://www.nisc.go.jp/eng/index.html>.
- Nikkei Asia. (2021). *Cyberattacks on Japan Aerospace Industry Exploited Zero-Day Flaw*. <https://asia.nikkei.com/Business/Technology/Cyberattacks-on-Japan-aerospace-industry-exploited-zero-day-flaw>.
- Nitta, Y. (t.y.). *Japan's Approach Towards International Strategy on Cyber Security Cooperation*. https://cybersummit.info/sites/cybersummit.info/files/Japan_edited%20v2.pdf-FINAL.pdf.
- OECD. (2019). *Japan's Information Security Initiatives*. <http://www.oecd.org/japan/japansinformationsecurityinitiatives.htm>.
- Ogawa, H., & Tsuchiya, M. (2021). Cyber Security Governance in Japan. *International Journal of Cyber Diplomacy*, 7-30.
- Osowa, J. (2023). *How Japan is Modernizing Its Cybersecurity Policy*. <https://www.stimson.org/2023/japan-cybersecurity-policy/>.
- Pierson, P. (2000). Increasing Returns, Path Dependence and The Study of Politics. *American Political Science Association*, 94(2), 251-267.
- Pierson, P. (2004). *Politics in Time: History, Institutions, and Social Analysis*. Princeton University Press.
- Pierson, P., & Skocpol, T. (2002). Historical Institutionalism in Contemporary Political Science. In I. Katznelson, H. Milner, & A. Finifter (Ed.), *Political Science: The State of the Discipline (pp. 693-721)*. New York: Norton Press.
- Phys. (2011). *New Cyber Attack on Japan Parliament*. <https://phys.org/news/2011-11-cyber-japan-parliament.html>.
- Pollack, M. (1996). The New Institutionalism and EU Governance: The Promise and Limits of Institutional Analysis. *Governance*, 9(4), 429-458.

- Pollack, M. (2009). The New Institutionalism and European Integration. In A. Wiener, & T. Diez (Ed.), *European Integration Theory* (pp. 125-143). New York: Oxford University Press.
- Reuters. (2023). *US and Japan Agree to Step up Cyber Security Cooperation*. <https://www.reuters.com/technology/us-japan-agree-step-up-cybersecurity-cooperation-2023-01-07/>.
- Savunma Sanayi. (2021). *Japonya'nın Savunma Bütçesi Bir Kez Daha Rekor Kırdı*. <https://www.savunmasanayist.com/japonyanin-savunma-butcesi-bir-kez-daha-rekor-kirdi/>.
- Schuetze, J. (2020). *Japan's Cybersecurity Policy: An Introduction*. <https://www.stiftung-nv.de/sites/default/files/rif-japan-schuetze-final.pdf>.
- Skocpol, T., & Finegold, K. (1982). State Capacity and Economic Intervention in The Early New Deal. *Political Science Quarterly*, 97(2), 255–278.
- Thelen, K. (1999). Historical Institutionalism in Comparative Politics. *Annual Review of Political Science*, 2, 369–404.
- Ukhanova, E. (2022). *Cybersecurity and Cyber Defence Strategies of Japan*. https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/pdf/2022/04/shsconf_eac-law2021_00159.pdf.
- Vosse, W. M. (2019). *Japan's Cyber Diplomacy*. https://eucd.s3.eu-central-1.amazonaws.com/eucd/assets/eapFPDHU/vosse_rif_topublish.pdf.
- Wildavsky, A. (1987). Choosing Preferences by Constructing Institutions: A Cultural Theory of Preference Formation. *The American Political Science Review*, 81(1), 4–21.

Ötenazi Konusunda Algı: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması

Mustafa FİLİZ*
Yalçın KARAGÖZ**
Yusuf KARAŞIN***

ÖZ

Bu çalışmada temel amaç, Türkiye toplumunun ötenaziye yönelik tutumlarını incelemek amacıyla bir ölçeğin geliştirilmesidir. Çalışmanın örneklemini gönüllü katılım sağlayan 18 yaş üstü 293 kişi oluşturmaktadır. Ölçek geliştirme sürecinde literatür taraması, örnek anket taslağının oluşturulması, uzman görüşünün alınması, pilot uygulama ve evrenden veri toplama şeklinde bir dizi aşamalar takip edilmiştir. Veriler, açıklayıcı faktör ve doğrulayıcı faktör analizleri ile değerlendirilmiştir. Verilerin analiz edilmesinde SPSS ve AMOS paket programından yararlanılmıştır. Açıklayıcı faktör analizi bulgularına göre ölçeğin 38 ifade ve 5 boyutta toplandığı görülmüştür. Ölçek ve alt boyutlarının güvenilirlik katsayılarının iyi ve yeterli düzeyde olduğu saptanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizinde ölçek uyum düzeylerinin iyi düzeyde olduğu saptanmıştır. Ayrıca madde yük değerlerinin yeterli düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Diğer yandan CR ve AVE değerlerinin istenen düzeyde olmasından dolayı modelin geçerli olduğu görülmüştür. Ötenaziye yönelik toplumun tutumunu belirlemek amacıyla geliştirilen ölçeğin geçerli ve güvenilir olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğin 38 ifade ve olumlu tutum, olumsuz tutum, cezai tutum, çıkarıcı tutum ve kültürel tutum olmak üzere beş farklı boyuttan oluştuğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ötenazi, Tutum Ölçeği, Sosyal Politikalar.

Euthanasia Perception: A Scale Development Study

ABSTRACT

The primary objective of this study is to develop a scale to investigate the attitudes of the Turkish society towards euthanasia. The sample of the study consists of 293 individuals over the age of 18 who participated voluntarily. The scale development process followed a series of stages including literature review, drafting a sample survey, obtaining expert opinions, pilot testing, and data collection from the population. Data were evaluated with exploratory factor and confirmatory factor analyses. SPSS and AMOS software packages were employed for data analysis. According to the findings of the exploratory factor analysis, it was observed that the scale was gathered in 38 expressions and 5 dimensions. It was determined that the reliability coefficients of the scale and its sub-dimensions are good and adequate. In the confirmatory factor analysis, it was identified that the scale fit levels were at a good level. Furthermore, it was observed that item load values were at an adequate level. On the other hand, due to the CR and AVE values being at the desired level, it was seen that the model was valid. It was determined that the scale developed to determine the society's attitude towards euthanasia is valid and reliable. It was concluded that the scale consists of 38 expressions and five different dimensions, namely positive attitude, negative attitude, penal attitude, opportunistic attitude, and cultural attitude.

Keywords: Euthanasia, Attitude Scale, Social Policies.

1. Giriş

Ötenazi; tıbbi, etik, dini, hukuki ve sosyolojik bağlamlarda sıkça tartışılan bir konudur. Ötenazi, genellikle bireyin acı çektiği ya da yaşam kalitesinin düşük olduğu durumlarda, bu bireyin ölümüne yardımcı olma ya da onun ölümüne neden olma eylem olarak tanımlanabilir. Küresel ölçekte ötenazi hakkında yasal ve etik düzenlemeler çeşitlilik göstermekte olup, bazı ülkelerde yasal, birçok ülkede ise yasa dışıdır.

* **Corresponding Author/Sorumlu Yazar**, Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof, Artvin Çoruh Üniversitesi/Artvin Çoruh University, mustafa2108@artvin.edu.tr

** Prof. Dr., Düzce Üniversitesi/Düzce University, yalcinkaragoz@düzce.edu.tr

*** Öğr. Gör./Lect., İstanbul Gedik Üniversitesi/İstanbul Gedik University, yusuf.karasin@gedik.edu.tr

Makale Gönderim ve Kabul Tarihleri/Article Submission and Acceptance Dates: 24.08.2023-15.12.2023

Citation/Atf: Filiz, M., Karagöz, Y., Karaşin, Y. (2023). Ötenazi konusunda algı: bir ölçek geliştirme çalışması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52, 268-284. <https://doi.org/10.52642/susbed.1349253>

Bu konuda yapılan literatür taramasına bakıldığında, toplumların ötenaziye yönelik tutumlarının kültürel, dini, sosyo-ekonomik ve eğitimsel faktörlere bağlı olarak değişiklik gösterdiği belirlenmiştir (Wasserman vd., 2016, s. 248; Rathor vd., 2014, s. 233; Rosenthal, 2013, s. 333). Özellikle Batı ülkelerinde yapılan çalışmalarda, ötenaziye genel bir destek olduğu, ancak buna karşı çıkan önemli bir kesimin de bulunduğu görülmektedir (Lau & Wong, 2022, s. 3). Türkiye gibi kolektivist ve dini değerlerin güçlü olduğu toplumlarda ise bu konudaki tutumlar çok daha karmaşık görünmektedir.

Türkiye'de ötenaziye yönelik tutumlar konusunda kapsamlı ve güvenilir bir ölçüm aracının eksikliği, bu konudaki tartışmaların ve politika oluşturma süreçlerinin objektif bir temele oturtulamamasına neden olmaktadır. Bu çalışma, bu boşluktan hareketle ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin kültürel, dini ve sosyal değerleri, ötenaziye yönelik tutumlar üzerinde belirleyici olmaktadır. Bu da Türkiye toplumunun diğer toplumlardan farklı bir tutumda bulunmasına sebebiyet vermektedir. Türkiye'de ötenaziye yönelik mevcut tutumları anlamak için özgün bir ölçek geliştirmek, konuya dair politika ve uygulama kararları alınırken bilimsel bir temel sağlayacaktır. Buna ek olarak, uluslararası literatürde Türkiye özelinde bu konuda yapılmış kapsamlı çalışmalara rastlanmamıştır. Bu durum, Türkiye'nin ötenaziye yönelik tutumlarının küresel literatürde temsil edilmediği anlamına gelmektedir. Bu çalışma, bu eksikliği gidermeyi amaçlamaktadır.

Son olarak, mevcut literatürde ötenaziye yönelik tutum ölçekleri genellikle Batı toplumları için geliştirilmiştir (Ryynänen vd., 2002, s. 325). Türkiye toplumuna özgü bir ölçeğin geliştirilmesi, ötenaziye yönelik tutumun geçerli ve güvenilir bir biçimde ölçülmesinde büyük önem arz etmektedir. Farklı toplumların tutumlarını incelemek üzere kullanılan ölçekler, Türkiye toplumunun kültürel farklılıklar, dini yaklaşımlar ve dilsel uygunluk açısından birçok sorunu da beraberinde getirebilir. Bu sebeple, Türkiye özelinde bir ölçek geliştirmek ile bu sorunlar aşılabılır. Sonuç olarak, bu çalışma ile Türkiye toplumunun ötenaziye yönelik tutumunu ölçmek amacıyla geliştirilecek bir ölçek hem ulusal hem de uluslararası literatüre önemli bir katkı sağlayacaktır.

2. Literatür Taraması

Ötenazi, Türkçede "iyi", "güzel" ve "ıstıraplı ölüm" anlamına gelmekte olup ilk olarak Bacon tarafından kullanılmıştır (Akcan, 2013, s. 4). Bu terim, en basit haliyle, bir bireyin yaşamına son verme eylemini tanımlar (Kutlu vd., 2018, s. 243). Ancak bu tanımın basitliğine rağmen, ötenazi çok katmanlı bir konu olup dini, hukuki ve etik boyutlarıyla değerlendirilmelidir (Banović ve Turanjanin, 2014, s.1316; Sulu, 2016, s. 552; Kutlu vd., 2018, s. 243).

Ötenazi çeşitli kategorilere ayrılır:

- Dar Anlamda Ötenazi: Acı içinde olan ve ölümüne az bir süre kalan hastanın, acısını hafifletmek için yapılan ötenazi türüdür.
- Geniş Anlamda Ötenazi: Tedavisi uzun sürebilecek fakat iyileşmesi mümkün olmayan hastalar için acılarını dindirmek amacıyla uygulanan ötenazi türüdür.
- En Geniş Anlamda Ötenazi: Hayatın yaşamaya değer olmadığına karar verilen durumlarda uygulanan ötenazidir.
- İradeye Bağlı ve İrade Dışı Ötenazi: Birincisi, bilinci yerinde olan hastanın kendi isteğiyle seçtiği ötenazidir. İkincisi ise bilinci kapalı hastanın yakınlarının veya daha önceki beyanlarına dayanarak yapılan ötenazidir.
- Aktif ve Pasif Ötenazi: Her iki kavram farklılık gösterse de pasif ötenazinin de sağlık profesyonellerinin müdahalesi gerektirdiği ve bu yönüyle aktif ötenaziyle benzerlik taşıdığı savunulmaktadır.
- Kazai ve Medikal Ötenazi: Ötenazinin yasal olduğu ülkelerde uygulamaya dair farklı yaklaşımları ifade eder. Bir mahkeme kararı gerektiren ötenaziye "kazai" ötenazi, mahkeme kararına gerek duyulmadan yapılan ötenaziye ise "medikal" ötenazi denir (Serdaroğlu, 2016, s. 464; Kutlu vd., 2018, s. 244).

Ötenazinin yasallığı ülkeden ülkeye değişkenlik gösterir. Örneğin, Hollanda, Belçika, Almanya, Fransa, Lüksemburg, İsviçre, ABD, İngiltere ve Avustralya gibi ülkelerde ötenazi yasaldir. Ancak eyalet sistemiyle yönetilen ülkelerde ötenazi bazı bölgelerde yasal olabilirken bazılarında olmayabilmektedir (Özkara, 2008, s. 105; Ysebaert vd., 2009, s. 587; Onwuteaka-Philipsen vd., 2012, s. 910; Serdaroğlu, 2016,s.466).

Ötenazi uygulamalarının artmasıyla, "ötenazi turizmi" olarak adlandırılan bir turizm türü ortaya çıkmıştır. Dini değerlere sahip bazı ülkeler bu turizm türüne "onurlu öl" sloganıyla karşı çıksa da batılı ülkelerin bu alanda turist çektiği görülmektedir. Bu durum bazı ülkeler için ekonomik bir kazanç kaynağı olarak değerlendirilmektedir (Gauthier vd., 2015 s. 615; Ladki vd., 2016, s. 15).

Türkiye'de ötenazi yasal olarak kabul edilmemekte ve bu tür eylemler kasten adam öldürme kapsamında değerlendirilmektedir (Aşkın & Yeğrim, 2022, s. 3). Ötenaziye karşıt bir yaklaşımın temelinde yaşam hakkına duyulan saygı yatmaktadır. Bu hak, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi gibi uluslararası anlaşmalarla da korunmaktadır (Demirörs & Hızal, 2016, s. 1482). Türkiye genelinde karşı çıkılmasının temelinde ise dini ve kültürel değerler yatmaktadır. Ötenazi kavramı, biyoetik alanını ilgilendiren önemli ve spesifik bir alandır. Ötenaziye katılımda sağlık çalışanları içerisinde hekimler yer almakla birlikte hekim dışındaki sağlık personeli de ötenazi sürecine katılmaktadır (Hurst ve Mauron, 2003, s.271; De Beer vd., 2004, s.494). Bu durumdan hareketle literatürde ötenaziyle ilişkili çalışmaların daha çok sağlık çalışanı örnekleme üzerinden yürütüldüğü görülmektedir. Bu çalışmalarından bazılarını aşağıda değinilmiştir.

Mandıracıoğlu ve Özsoy (1995) tarafından gerçekleştirilen bir çalışma, tıp ve hemşirelik öğrencilerinin ötenazi konusundaki görüşlerini ele almıştır. Çalışmada, tıp öğrencilerinin %60'ı ve hemşirelik öğrencilerinin %51'i ötenazinin uygulanabileceği yönünde görüş bildirmiştir. Amerika'da yapılan bir araştırmada (Caddell & Newton, 1995), ötenazi ve ötenaziyi uygulayan hekimlere kamuoyunun bakışı incelenmiş, bireylerin eğitim, siyasi ve dini bağlılıklarına göre ötenazi konusundaki tutumlarına bakılmıştır. Belçika'da, ötenazi uygulamalarına dair uzmanlık dalında çalışan hekimlerin tutumları Smets vd., (2011) tarafından ele alınmış ve hekimlerin büyük bir kısmının kontrol edilemeyen ağrılara sahip hastalar için ötenaziye olumlu yaklaştığı belirlenmiştir. Yoğun bakım hemşirelerinin ötenaziye karşı görüşlerini inceleyen bir çalışma, hemşirelerin bu konuda oldukça katı olduklarını ve ötenazinin uygulanmaması gerektiği yönünde görüş belirttiklerini ortaya koymuştur (Çelik vd., 2012, s. 104). Karaarslan vd., (2014) tarafından Gaziantep ve Dicle üniversitesi hastanelerinde çalışan hemşirelerin ötenazi görüşleri üzerine yapılan araştırmada, hemşirelerin %40'ının Türkiye'de ötenazinin yasallaşmasını desteklediği saptanmıştır. Çalışmada, pasif ötenazinin Türkiye'de uygulandığına dair görüşler de belirtilmiştir. Aydın ve Atalay (2022) hemşirelerin ötenazi hakkındaki algılarını nitel bir yaklaşımla, fenomenoloji yöntemiyle incelemiş ve hemşirelerin çoğunluğunun istemli ötenaziye sıcak baktığını fakat uygulama sürecinde çeşitli tereddütler yaşanabileceği sonucuna varılmıştır. Hemşirelik öğrencileri üzerine bir başka çalışmada, öğrencilerin ötenaziye olumsuz yaklaştığı ve olası yasallaşma durumunda etik ihlallere sebep olabileceğini düşündüğü tespit edilmiştir (Demir vd., 2016, s. 3). Belçika'nın Flaman Bölgesi'nde gerçekleştirilen bir araştırmada, hemşirelerin %92'sinin ölümcül hastalıklı bireyler için ötenaziye olumlu baktığı, dindar hemşirelerin ötenaziye daha sert yaklaştığı ve erkek hemşirelerin kadın meslektaşlarına göre ötenaziye daha olumlu yaklaştığı görülmüştür (Inghelbrecht vd., 2009, s. 1211). Bellon vd.(2022) tarafından alana kazandırılan çalışmada hemşirelik rolünün ötenazi üzerindeki rolü uluslararası mevzuat ve bilimsel literatürün gözden geçirilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda 1992 ile Nisan 2021 tarihleri arasında Medline (PudMed), CinahlPlus, EMBASE, WoS, PscInfo ve Scopus veri tabanlarında İngilizce, İspanyolca, Fransızca, Almanca ve Portekizce dillerinde yayımlanan 31 bilimsel makale ile 11 mevzuat belgesi incelenmiştir. Yapılan inceleme sonrasında hemşirelerin ötenazi ile ilgili üstlendiği 15 rol ve 80 görevin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ulaşılan bir başka sonuç ise, hemşirelerin ötenazi rollerine ilişkin mevzuatta eksikliklerin olmasıdır. Bu çalışma ötenazi durumunda hemşirelere düşen sorunluluğu ortaya koymaktadır.

Yukarıda verilen sağlık çalışanlarının ötenazi hakkındaki tutumlarının yanı sıra farklı örneklem grubunu da içeren çalışmalara literatürde rastlanmaktadır. Bu çalışmalardan bazılarını aşağıda yer verilmektedir.

Dierickx vd., (2016) tarafından alana kazandırılan çalışma, Belçika'nın ötenaziye yasal olarak kabul ettiği 2002 yılının ardındaki gerçekleşen ötenazi uygulamalarının raporları üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu incelemeler 2003-2013 arasındaki ötenazi uygulamaları kapsamıştır. Yapılan inceleme sonucunda ötenazi sayısında artış olduğu, ötenazi konusunda palyatif bakım uzmanlarından daha fazla bilgi alındığı tespit edilmiştir. 2008 yılı Avrupa Değerler Araştırması verileri esas alınarak alana kazandırılan çalışma Avrupa kıtasında yer alan 47 ülkenin ötenazi kabullerini ortaya çıkarmak amacıyla yapılmıştır. Yapılan analizde her ne kadar kısmi olarak ötenazi kabulü konusunda bir artış olsa da özellikle Avrupa'da Batı-Doğu bloku

olduğunu, bunun da ötenazi kabulünü etkileyen faktörler arasında olduğu tespit edilmiştir. Bu faktörler, ülkenin yaşam biçimi, dini değerleri, örf-adetleridir (Cohen vd., 2014). Jaye vd., (2021) tarafından alanyazına kazandırılan çalışmada ötenazi hakkındaki sosyal medyada yer alan ifadeler söylem analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda ötenazi hakkındaki düşüncelerin yasal hale getirilmesinin son derece güncel ve belirgin bir toplumsal sorun olduğu tespit edilmiştir. Bu konudaki düşüncelerin olumlu ve olumsuz olarak halka yansımaları bulunmaktadır. Mendoza-Villa ve Herrera-Morales (2016) tarafından alana kazandırılan çalışmada ötenazi hakkındaki düşünce Kolombiya örneklemeyle ortaya konmuştur. Yapılan inceleme sonucunda ötenazinin Kolombiya’da bir seçenek olarak düşünülebileceğine kanaat getirilmiştir. Hollanda’da 2002 yılında ötenazi yasası yürürlüğe girmiştir. Ötenazi yasası yürürlüğe girdikten sonra Hollanda’da uygulanan ötenazi uygulamaları sıklığında bir azalma meydana gelmiştir. Bu durumdan yola çıkılarak da Onwuteaka-Philipsen vd., (2012) tarafından Hollanda 1990-2010 yılları arasındaki ötenazi durumu alana kazandırılması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, 1990, 1995, 2001, 2005 ve 2010 yıllarını kapsayan ölüm belgelerinden tabakalı örnekleme yöntemiyle ölüm nedenlerine ilişkin veriler toplanmıştır. 2010 yılında Hollanda’daki tüm ölümlerin içerisinde ötenazi uygulanan bireylerin %2,8 olduğu, 2005 (ötenazi sonucu ölüm %1,7) ile kıyaslandığında 2010’daki ötenazi sonucundaki ölümün daha fazla olduğu, 2010 yılında herhangi bir sebep belirtilmeksizin uygulanan ötenazinin 1990, 1995, 2001 ve 2005 yıllarından fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışma göstermektedir ki, ötenazi yasallaştığında dahi kayıt dışı ötenazi uygulamasının yaygın bir biçimde uygulanabilmektedir. Ysebaert vd., (2009) tarafından alana kazandırılan çalışmada Belçika’da uygulanan ötenazi sonrası organ bağışında bulunmayı kabul eden hastalar incelenmiştir. Bu hasta grubu 4 (3’ü Antwerp(Anvers), 1’i Liege ilinde ötenazi uygulanmıştır) kişiden oluşmaktadır. Hastaların yakınlarına ötenazi uygulandıktan sonra organ nakli ile ilgili prosedür açıklanmıştır. Ötenazi sonrası organ nakli talebinde bulunan hastaların sağlıklı durumdaki organları 4 farklı hastaya nakledilmiştir. Bu duruma yönelik olan sağlık çalışanları olumlu bir tutum sergiledikleri tespit edilmiştir. Çalışmanın değindiği bir diğer nokta ise, ötenazi sonrası organ nakli ile ilgili resmi prosedürlerde eksiklik olduğu, bu yönde çalışmaların yapılması gerektiğidir. Ötenazi konusunda Türkiye’deki üniversite öğrencilerinin tutumunun alana kazandırılmasını amaçlayan bir çalışma Ulaş Karahmetoğlu ve Kütahyalıoğlu (2019) tarafından yapılmıştır. Yapılan çalışmada 6 farklı birimde eğitim gören 1170 öğrenciye ulaşılmıştır. Analiz sonucunda demografik değişkenler, öğrenim görülen birimler, akraba kaybı durumlarının olup olmama durumu ile ötenazi tutumları arasında istatistiki olarak anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Bolat ve Artan (2022) üniversite öğrencileri üzerinde yaptıkları çalışmada, öğrencilerin eğitime devam ettikleri bölüm, ağırlı hastalık yaşayan bir yakına şahit olma, kayıp yaşama ve dindarlık düzeyi değişkenleri ile öğrencilerin ölüme karşı tutumları ve ötenaziye ilişkin görüşleri arasında anlamlı bir farklılaşmayı bulmuşlardır. Kara (2017) tarafından alana kazandırılan çalışmada yaşlı bireylerin ötenazi hakkındaki görüşleri incelenmiştir. Yapılan incelemede yaşlı bireylerin bedensel ağırları arttıkça ötenazi konusunda olumlu görüşlere sahip olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada tespit edilen başka bir durum ise yaşlı bireylerin içerisinde eğitim seviyesi arttıkça ötenazi hakkında olumlu görüş bildirdikleri yönündedir. Kouwenhoven vd., (2013) Hollanda’da 2002 yılında kabul edilen ötenazi yasasının 8. yılında, halk ve sağlık çalışanlarının bu konudaki perspektiflerini ele almıştır. Araştırma sonucunda hem halkın hem de sağlık çalışanlarının yasayı genel olarak desteklediği saptanmıştır. Pavlenko vd., (2020), Ukrayna’da ötenazinin uygulanabilirliğini Avrupa hukuk sistemiyle bir karşılaştırma yaparak değerlendirmiştir. Bulgular, ötenazinin bir hak olarak görüldüğünü ancak uygulanmasının etik zorluklara yol açabileceğini göstermiştir. Fransa’da, ötenazi isteğinde bulunan ailelerin görüşleri üzerine yapılan bir çalışma (Leboul vd., 2022, s 21) palyatif bakımda olan hastalar için ötenazinin bir çıkış yolu olabileceğini ortaya koymuştur. Cohen vd., (2006), Batı Avrupa’da ötenaziye karşı tutumun zamanla nasıl değiştiğini incelemiş ve dini değerlerdeki azalmanın ve eğitim seviyesindeki artışın bu tutum değişikliğinde etkili olduğunu belirtmiştir.

Ölçek geliştirme çalışmalarında, Şenol vd., (1996) hekimlerin ötenazi ve ölüm hakkındaki tutumlarını ölçen bir araç geliştirmişken, Akın vd., (2022) sağlık çalışanlarının ötenazi turizmine yönelik tutumlarını değerlendiren bir ölçek oluşturmuştur. Bu ölçek "ötenazi algısı, ötenazi öngörüsü ve toplumsal değerler" olmak üzere üç faktörden oluşmaktadır.

Ötenazi etik, dini, hukuki ve sosyal yönleriyle karmaşık bir konudur. Yukarıda belirtilen literatürde, ötenaziye genel bir bakışın yanı sıra, bu konudaki tutumları değerlendiren birçok çalışma bulunmaktadır.

Ancak bu çalışmalar genellikle belirli meslek grupları, yaş grupları veya coğrafi bölgeler üzerinde yoğunlaşmıştır.

Ötenazi konusunda 18 yaş ve üstü genel popülasyonun tutumlarını değerlendiren bir çalışmanın literatürde eksik olduğu görülmektedir. Bu yaş grubu, ötenazinin yasal, etik ve toplumsal boyutlarını anlama ve değerlendirme kapasitesine sahip olduğundan, bu gruptaki bireylerin ötenaziye karşı tutumları toplumun genel tutumunu yansıtabilir. Ayrıca bu yaş grubu, potansiyel olarak ötenazi hakkında karar verme yetisine sahip olduğu için, onların görüşleri ötenazinin yasallaştırılması ya da yasaklanması gibi politika oluşturma süreçlerinde dikkate alınmalıdır.

Bu bağlamda, 18 yaş ve üstü bireylerin ötenaziye yönelik tutumlarını değerlendiren bir ölçek geliştirme çalışması, literatürdeki bu boşluğu doldurarak, ötenazi konusundaki genel toplum görüşünün daha geniş bir perspektiften anlaşılmasına olanak tanıyacağı düşünülmektedir. Bu çalışmada, ötenazi konusundaki toplumsal farkındalığın artırılmasına, ötenazi hakkındaki kamuoyunun daha geniş bir kesim tarafından temsil edilmesine ve bu konuda politika oluşturucularına bilimsel veri sunarak daha bilinçli kararlar alınmasına katkıda bulunmaktadır.

3. Yöntem

3.1. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Bu araştırmanın evrenini, İstanbul ili Pendik ve Tuzla ilçesinde ikamet eden 18 yaş üstü tüm bireyler oluşturmaktadır. Ölçek geliştirme çalışmalarında örneklem sayısının belirlenmesine yönelik farklı görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerden birisi örneklem sayısının, geliştirilecek ölçekte yer alan madde sayısının 5 veya 10 katı olmasının yeterli olacağı yönündeyken diğer bir görüşe göre en az 260 kişiye ulaşılması gerektiği yönündedir (Bryman & Cramer, 2001, s. 57; Karagöz, 2021, s. 116). Bu durumu esas alarak geliştirilen ölçek geliştirme çalışmalarına literatürde rastlanmaktadır (Filiz vd., 2023a; Filiz vd., 2023b; Karaşin vd., 2023) Bu çalışma kapsamında evrenden 293 kişilik bir örneklem grubuna ulaşılmıştır. Bu durum da söz konusu iki ölçüte göre de örneklemin yeterli olduğunu göstermektedir.

3.2. Ölçeğin Oluşturulma Süreci

Ölçek geliştirme sürecinde çeşitli ölçütler bulunmaktadır. Bu çalışmada Büyüköztürk'ün (2005) önermiş olduğu aşama ve ölçütler dikkate alınmıştır. Bu aşamalar; problemin tanımlanması, amaç ve soru belirleme, anket maddelerinin yazılması; taslak ve form oluşturma, uzman görüşünün alınması; ön uygulama anketinin oluşturma, pilot uygulama ve ölçek ifadelerine son şeklinin verilmesi gibi aşamalardan oluşmaktadır.

Çalışmada ölçeğin geliştirilmesinde ilk adım olarak problemin durumu ortaya konulmuştur. Bu kapsamda ötenaziye yönelik tutum üzerinde yapılan çalışmalar ayrıntılı olarak incelenmiştir (Şenol vd., 1996; Kouwenhowen vd., 2013; Karaarslan vd., 2014; Pavlenko vd., 2020; Akın vd., 2022; Le Boul vd., 2022).

İkinci aşama olarak literatür taraması kapsamında ölçek maddeleri yazılmıştır. Başlangıç olarak toplamda 52 adet ötenazi ile ilgili tutumu incelemek amacıyla madde havuzu oluşturulmuştur. Maddelerin anlaşılır olması hem olumlu hem de olumsuz yargıları içermesi ve bir maddenin tek anlamı içermesine dikkat edilerek gerekli kontroller yapılmıştır (Bozdoğan & Uzoğlu, 2012, s. 90).

Üçüncü aşamada, oluşturulan taslak anketin uzman görüşü için alanda uzman 5 akademik personelden (3 sağlık yöntemi, 1 eğitim fakültesi, 1 işletme bölümü) ve 1 sağlık çalışanı tarafından değerlendirilmesi yapılmıştır. Uzman görüşü doğrultusunda 8 ifadenin maddeden çıkartılması ve 4 maddenin ifadelerinde değişikliğe gidilmiştir. Öte yandan anketin dil kontrolü için de 2 akademisyenin görüşü alınarak ankete son hali verilmiştir. Bu aşamadan sonra taslak ankette 44 tane madde kalmıştır. Anket cevaplandırılması, likert tipi dereceleme yaklaşımı dikkate alınarak hazırlanmıştır. Ölçekte eğilim seçenekleri olarak “tamamen katılıyorum”, “katılıyorum”, “orta derecede katılıyorum”, “katılmıyorum” ve “hiç katılmıyorum” biçiminde 5’li skala kullanılmıştır.

Dördüncü ve son aşamada ise 44 maddelik anketin 25 kişi üzerinde pilot çalışması yapılmıştır. Pilot çalışmanın yapılmasının amacı, araştırmacılar tarafından oluşturulan sorulardaki aksaklıkların bulunmasıdır. Bu aksaklıklar, soru maddelerindeki ifade hataları, katılımcılar tarafından ifadelerin yanlış anlaşılma

durumları, sorulardaki yazım ve imla hatalarının oluşabilmesi ihtimalidir. 25 kişi üzerinde pilot çalışma yapıldıktan sonra İ5 ve İ7 ile ifade edilen maddeler taslak ölçekten çıkarılmıştır. Böylece soru sayısı 42'ye düşürülmüştür. Soru havuzunda kalan bu 42 ifade 30 kişiye 3 haftalık zaman aralığıyla iki defa uygulanmıştır. Birinci ve ikinci uygulama arasındaki Pearson korelasyon katsayısı katılımcıların verdikleri cevaplara göre belirlenmiştir. Bu katsayısı 0,80 (%80) olarak bulunmuştur. Bu da 3 haftalık zaman diliminde taslak ölçekteki ifadelerle cevap veren katılımcıların cevapları arasında çok yüksek bir korelasyon bulunduğunu istatistiki anlamda ortaya koymuştur. Diğer ifade ile farklı zaman diliminde benzer kişilerle yapılan ölçümlerin birbirine çok benzer olduğu tespit edilmiştir. Bu durumdan yola çıkılarak da ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu güvenilirlik belirlendikten sonra son halini alan anket 293 kişilik hedef kitleye uygulanmıştır.

3.3. Araştırmanın Etik Yönü

Geliştirilmesi amaçlanan ölçeğe ilişkin ilk olarak araştırmacılar tarafından taslak ölçek oluşturulmuştur. Taslak ölçek oluşturulduktan sonra araştırma kapsamında veri toplanacak kitleye ulaşmak için Artvin Çoruh Üniversitesi Etik Kuruluna başvuruda bulunulmuştur. Kuruldan 06.02.2023 tarih E.18457941-050.99-80529 sayılı karar ile etik kurul izni alınmıştır. Helsinki etik bildirgesine uygun davranılan veri toplama sürecinde katılımcılardan rıza beyanı alınmıştır. Veriler 08.02.2023-15.08.2023 tarihleri arasında çevrim içi olarak toplanmıştır.

3.4. Araştırmada Kullanılan İstatistikî Yöntemler

Araştırmada kapsamında etik kurul izni alındıktan sonra katılımcılardan veri toplanmıştır. Bu aşamadan sonra ise verilerin analizi aşamasına geçilmiştir. Araştırmanın veri analizi kısmında IBM SPSS ve AMOS paket programlarından faydalanılmıştır. İlk olarak verilere açıklayıcı faktör analizi (AFA) uygulanmıştır. Sonra ki aşamada ise ölçek ifadelerinin güvenilirlik kat sayısı hesaplanmıştır. Bu uygulama sonrasında faktör analizi altında toplanan verilerin teyit edilmesini ortaya koymak amacıyla doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmış ve her bir faktörün CR ve AVE değerleri hesaplanmıştır.

4. Bulgular

4.1. AFA ile İlgili Bulgular

IBM SPSS yazılımıyla araştırmacılarca hazırlanan sorulara faktör analizi yapılarak, bu ifadelerin faktör yük değerleri saptanmıştır. AFA öncesinde bazı kriterler belirlenmiştir. Bu çalışmada, ölçek maddelerinin faktör yüklerini incelemek adına ortak faktör varyansı temel alınmıştır. Analizde, sosyal bilimlerde yaygın ve kolay yorumlanabilir olan temel bileşenler analizine başvurulmuştur. Aynı kavramı temsil etmeyen değişkenleri ayırmak için, faktör yük değerlerinin 0.45 alt sınırı gözetilmiştir. Bu değer, sosyal bilimlerde madde eleme için kabul görmüş bir kriterdir (Tabachnick & Fidell, 2013, s. 138; Büyüköztürk, 2005, s. 10). Faktör yük değeri 0.10'dan az olan maddeler aşırı benzer kabul edilip ölçekten çıkarılmıştır. Açıklama oranı olarak %50 esas alınmıştır. Faktörlerin daha anlaşılır ve bağımsız olması için rotasyon uygulanmış, bu kapsamda dik döndürme ve yaygın olarak kullanılan varimax rotasyon metodu tercih edilmiştir (Tabachnick & Fidell, 2013, s. 136). Faktör analizi uygunluğunu belirlemek adına, KMO katsayısı için >0.60 alt sınırı ve Barlett Sphericity testinde $p < 0,05$ istatistiksel anlamlılık kriteri olarak alınmıştır. Faktör sayısını belirlerken çeşitli yöntemler mevcutken, bu çalışmada özdeğeri 1 üzeri olan faktörler göz önünde bulundurulmuştur (Gürbüz & Şahin, 2016, s. 313).

Yapılan analiz sonucunda düşük faktör yükü (<0,45) gösteren İ8, İ30, İ31 ve İ32 numaralı ifadeler ölçekten çıkarılmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 1'de paylaşılmıştır. Geliştirilen ölçek 5'li likert şeklindedir. 1: Kesinlikle Katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3:Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum, 4: Katılıyorum, 5: Kesinlikle Katılıyorum. Ölçekte ters kodlanan ifade bulunmamaktadır.

Tablo 1. AFA Bulguları

Faktör	İfadeler	Faktör Yükleri	Açıklanan Varyans (%)
Olumlu tutum	İ1: İnsan kendi iradesiyle hayatına son verebilmelidir.	,665	31,256
	İ2: Çok acı çekmektense doktor yardımıyla ölümü tercih ederim.	,771	
	İ3: Acısız bir şekilde hayata son verilebilmelidir.	,776	
	İ4: Ötenazi hukuken bir suç olarak görülmemelidir.	,771	
	İ6: Zorunlu durumlarda (beyin ölümü gerçekleşmesi vb.) ötenazi yapılabilir.	,648	
	İ9: Ötenazi kurtuluştur.	,693	
	İ11: Ötenazi bir haktır.	,770	
	İ14: Ölüm eğer kurtuluş ise ötenazi uygulamada sakınca yoktur.	,729	
	İ15: Ötenazinin uygulanma koşulları bir an önce yetkili makamlarca belirlenmelidir.	,683	
	İ16: Kurul kararı ile ötenazi uygulanmasında sakınca görmüyorum.	,750	
	İ17: Ötenazi hastanın ailesine yük olmama isteğini yerine getiren bir uygulamadır.	,639	
	İ18: Yaşam hakkı kadar ölüm de bir insan hakkıdır.	,723	
	İ20: Başka bir insana bağımlı olarak yaşamaktansa ötenazi ile ölümü tercih ederim.	,743	
	İ21: İyileşmesi mümkün olmayan bir hastalığım olursa ötenazi olmak isterim.	,777	
	İ22: Ötenazi uluslararası alanda yasal olmalıdır.	,750	
	İ24: Pasif Ötenazi (yaşamı uzatacak tedaviyi kesmek vb.) uygulanmasında sakınca görmüyorum.	,599	
	İ26: Yakınım için ötenaziye onaylarım.	,581	
İ27: Ötenaziye desteklerim.	,715		
Olumsuz tutum	İ10: Ötenazi cinayettir.	,519	13,286
	İ13: Ötenazinin günah olduğunu düşünüyorum.	,675	
	İ19: Bu can bize ait olmadığı için Ötenaziyle son verme hakkımız yok.	,623	
	İ23: Ötenazi, yaratana karşı gelmektir.	,637	
	İ36: Ötenaziye karşıyım, ne olursa olsun eceli beklemek lazım.	,591	
	İ37: Ötenazi bilimsel bir insan öldürme yöntemidir.	,668	
	İ38: Ötenazi, dini inanca aykırıdır.	,721	
	İ39: Ötenazi, bireysel bir özgürlük değildir.	,539	
İ40: Ötenazi turizminden dolayı ülkeye gelecek parada hayır olmaz.	,472		
Cezai tutum	İ12: Ötenazi yapan sağlık çalışanı katildir.	,539	13,228
	İ41: Ötenaziye onay veren hasta yakınlarına para cezası verilmelidir.	,828	
	İ42: Ötenaziye onay veren hasta yakınlarına hapis cezası verilmelidir.	,888	
	İ43: Ötenaziye onay veren sağlık çalışanlarına para cezası verilmelidir.	,880	
Çıkarıcı tutum	İ44: Ötenaziye onay veren sağlık çalışanlarına hapis cezası verilmelidir.	,859	8,736
	İ25: Yatağa bağımlı olan hastalara ötenazi uygulanabilir.	,611	
	İ28: Ötenazi turizmini desteklerim.	,828	
Kültürel tutum	İ29: Gelecekte Türkiye’de ötenazi turizmi olmalıdır.	,853	5,997
	İ33: Ötenazinin ülkemizde yasal olmamasında kültür etkilidir.	,849	
	İ34: Ötenazinin ülkemizde yasal olmamasında yaşam biçimi etkilidir.	,851	
	İ35: Ötenazinin ülkemizde yasal olmamasında din etkilidir.	,714	

Değerlendirme kriterleri:

-Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy: 0,962, -Approx. Chi-Square: 11267,107 -Barlett’s Test of Sphericity: 0,000

-Extraction Method: Principal Components Rotation Method: Varimax, -Açıklanan Varyans Toplamı: 72,503

Tablo 1 incelendiğinde KMO değerinin 0,962 ($>0,600$) olduğu görülmektedir. KMO değerinin mükemmel olduğunu yorumlamak için değerin $0,80 \leq \alpha < 1,00$ arasında olması gerekmektedir. Bu ölçek içinde KMO değeri 0,962 olarak tespit edildiği için sonuç istatistiki anlamda mükemmeldir. Bu değer yüksek çıkması örneklem büyüklüğünün faktör analizi için yeterli olduğunun göstergesidir. Ayrıca Barlett testinin sonucu $p < 0,05$ olduğu için anlamlıdır. Buna göre veriler faktör analizi için uygundur ve örneklem yeterlidir. Faktör yük değerinin 0,45’in üzerinde olması yeterlidir. Analiz en küçük faktör yük değeri 0,472 olarak bulunmuştur. Özdeğerlerin açıkladıkları birikimli varyans miktarı, toplam varyansın %72,503’tür.

Rotasyonlu faktör yükleri hesaplanan maddelerin yapılan analizler neticesinde ve öz değerlere göre ölçeğin 38 maddeden ve 5 boyuttan oluştuğu görülmektedir. Dönüşümlü faktör yüklerinden faydalanılarak faktörlerdeki maddelerin taşıdıkları anlam dikkate alınarak elde edilen boyutlara sırasıyla “olumlu tutum, olumsuz tutum, cezai tutum, çıkarıcı tutum ve kültürel tutum” adları verilmiştir. Ötenazi konusundaki algı ölçeğinin alt boyutları ve açıklamaları aşağıdaki gibidir.

Olumlu Tutum: Ötenazinin uygulanabileceği, bunun da en az yaşam hakkı kadar bir hak olduğunu ifade eden maddelerin bir arada yer aldığı boyuta olumlu tutum adı verilmiştir.

Olumsuz Tutum: Ötenazinin asla kabul edilemeyeceği, bu durumun yaşam ihlali olduğunu ifade eden maddelerin bir arada yer aldığı boyuta olumsuz tutum adı verilmiştir.

Cezai Tutum: Ötenazinin uygulanması durumunda ceza alınması gerektiğini savunan maddelerin bir arada yer aldığı boyuta cezai tutum adı verilmiştir.

Çıkarıcı Tutum: Ötenazinin uygulanması gerektiği, hatta bundan da belli bir oranda kazanç elde edilmesi gerektiğini ifade eden maddelerin bir arada yer aldığı boyuta çıkarıcı tutum adı verilmiştir.

Kültürel Tutum: Ötenazi uygulanıp, uygulanmamasında etkili olan faktörün kültür olduğunu savunan maddelerin bir arada yer aldığı boyuta kültürel tutum adı verilmiştir.

4.2. Ölçeğin Güvenilirlik Değerlerine İlişkin Bulgular

Tablo 2’de ölçeğin tamamı ve alt faktörlerine ilişkin güvenilirlik katsayılarına yer verilmiştir.

Tablo 2. Güvenilirlik Katsayıları

Boyutlar	İfade Sayısı	Güvenilirlik Katsayıları
Ölçeğin tümü	38	0,974
Olumlu tutum faktörü	18	0,972
Olumsuz tutum faktörü	9	0,930
Cezai tutum faktörü	5	0,941
Çıkarıcı tutum faktörü	3	0,874
Kültürel tutum faktörü	3	0,770

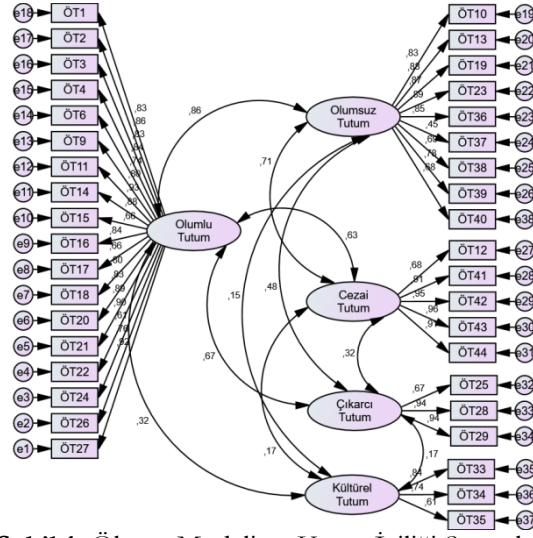
Tablo 2’de ölçeğin tümü ve alt faktörler için güvenilirlik katsayıları yer almaktadır. İç güvenilirlik tutarlılığı için madde analizi uygulanmıştır. Güvenilirlik analizi için alınan örneklem evrenden çekilmiştir. Yapılan madde-toplam korelasyonuna dayalı madde analizi sonucuna göre ölçeğin güvenilirlik katsayısı 0,974 olarak tespit edilmiştir. Bu rakam $0,80 \leq \alpha < 1,00$ aralığında bulunduğu için dolayı yüksek derecede güvenilirlik katsayısı $0,80 \leq \alpha < 1,00$ aralığındadır. Olumlu tutum, olumsuz tutum, cezai tutum ve çıkarıcı tutum faktörünün güvenilirlikleri oldukça yüksek derecede iken kültürel tutum faktörünün güvenilirliği yüksek derecededir. Bu durumun da sebebi, kültürel tutum faktörünün güvenilirlik katsayısının $0,60 \leq \alpha < 0,80$ aralığında olmasıdır.

4.3. Doğrulayıcı Faktör Analizine (DFA) İlişkin Bulgular

AFA ile ortaya çıkan yapının teyit edilmesi için DFA yapılmıştır. Analiz yapılmadan önce çeşitli ölçütler belirlenmiş ve bulgular bu ölçütlere göre değerlendirilmiştir. Öncelikle, her yapıya ait gözlenen değişkenlerin standart yüklemelerinin 0,40’tan yüksek olup olmadığı değerlendirilmiştir. Model uyum değerleri dikkate alınmış ve ardından, CR (bileşik güvenilirlik) ve AVE (ortalama açıklanan varyans) ölçütleri kullanılarak ölçüm modelinin geçerliliği incelenmiştir (Fornell & Larcker, 1981, s. 211). CR, gizli yapının içsel tutarlılığını yansıtan, değişkenlerin standart yükleri ve ölçüm hatalarını kapsar. Genel olarak, CR değerinin 0,70 üzeri olması tercih edilir (Hair vd., 2010). AVE, gözlenen değişkenlerdeki varyansın toplamını ifade eder ve temelde AFA’daki özdeğerle benzerdir. AVE, ayırt edici geçerliliğin belirlenmesinde sıklıkla kullanılır. Kabul edilebilir bir AVE değerinin %50 üzerinde olması gerektiği düşünülmektedir (Tabachnick & Fidell, 2013, s. 140). Her yapı için AVE’nin, diğer yapılarla olan ortak varyans (korelasyonların karesi) değerinden daha yüksek olması gerektiği kontrol edilmiştir (Fornell & Larcker, 1981). Eğer her bir yapının ortalama varyansı diğerleriyle paylaşılan varyanstan yüksekse, ayırt edici geçerlilik elde edilmiş demektir.

DFA'ya ilişkin model uyumunun diyagramı Şekil 1'deki gibi oluşturulmuştur.

Şekil 1. Ölçüm Modeli ve Uyum İyiliği Sonuçları

Modelden elde edilen uyum sonuçları tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Araştırmanın Model Uyumu Sonuçları

Uyum İndeksleri	Hesaplanan Uyum İndeksleri
CMIN/df (χ^2 /sd)	2,568
TLI	0,901
IFI	0,908
CFI	0,908
SRMR	0,0692
RMSEA	0,073

Kabul edilebilir uyum indeksleri için değerler χ^2 /sd<5, TLI>0.900, IFI>0.90, CFI>0.90, RMSEA<0,08 ve SRMR<0.08 şeklindedir (Munro, 2005, s. 45; Hooper vd., 2008, s. 56; Schumacher & Lomax, 2010, s. 62).

Tablo 3'te verilen uyum değerlerindeki istatistik sonuçlar incelendiğinde model uyumunun (model fit) iyi uyum sağladığı tespit edilmiştir. Bu durumda modelin yapı geçerliliği olduğunu ortaya koymaktadır.

Araştırma kapsamında tespit edilen iyileştirilmiş ölçüm modeline ilişkin DFA sonuçları Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. DFA Sonuçlarının İyileştirilmiş Ölçüm Modeline İlişkin Sonuçları

Faktörler	İfade	Standartlaştırılmış Değer	Tahmin	Standart Değer	T değeri	P	AVE	CR
Olumlu Tutum	İ1	,826	,951	,045	21,152	***	,67	,94
	İ2	,863	1,003	,043	23,494	***		
	İ3	,832	,964	,045	21,492	***		
	İ4	,842	,945	,043	22,151	***		
	İ6	,741	,830	,049	16,962	***		
	İ9	,795	,798	,041	19,461	***		
	İ11	,930	1,041	,035	29,431	***		
	İ14	,881	,995	,040	24,851	***		
	İ15	,664	,715	,051	14,075	***		
	İ16	,844	,949	,043	22,272	***		
	İ17	,661	,703	,050	13,998	***		
	İ18	,805	,933	,047	19,960	***		
	İ20	,830	,725	,043	21,407	***		
	İ21	,892	,987	,038	25,754	***		
	İ22	,901	,986	,037	26,549	***		
Olumsuz Tutum	İ24	,610	,638	,051	12,416	***	,61	,85
	İ26	,762	,771	,043	17,869	***		
	İ27	,923	1,000					
	İ10	,832	1,000	,055		***		
	İ13	,881	1,075	,058	19,394	***		
	İ19	,865	1,084	,055	18,832	***		
	İ23	,893	1,086	,058	19,863	***		
	İ36	,847	1,053	,063	18,178	***		
Cezai Tutum	İ37	,448	,498	,060	7,942	***	,79	,90
	İ38	,695	,812	,058	13,544	***		
	İ39	,779	,930	,062	15,933	***		
	İ40	,682	,815	,055	13,205	***		
Çıkarıcı Tutum	İ12	,677	1,000				,74	,82
	İ41	,905	1,304	,092	14,173	***		
	İ42	,945	1,319	,090	14,699	***		
Kültürel Tutum	İ43	,960	1,359	,091	14,884	***	,54	,74
	İ44	,913	1,294	,091	14,270	***		
	İ25	,671	1,000					
Çıkarıcı Tutum	İ28	,939	1,306	,093	13,982	***	,74	,82
	İ29	,937	1,330	,095	13,971	***		
Kültürel Tutum	İ33	,839	1,000				,54	,74
	İ34	,743	,913	,089	10,272	***		
	İ35	,612	,570	,062	9,188	***		

Regresyon değerleri, gözlenen değişkenlerin, gizli değişkenleri tahmin etme gücünü, yani faktör yüklenimlerini gösterir. Yukarıdaki her ikili ilişki için “p” değerleri 0,001’den küçük olduğu için faktör yüklenimleri önemlidir. P değerlerinin önemli çıkması maddelerin, faktörlere doğru yüklendiğini göstermektedir. Ayrıca standardize edilmiş regresyon katsayılarının 0,448 ve daha büyük olması gizli değişkenleri tahmin etme gücünün, yani her bir maddenin faktör yüklenimlerinin yüksek olduğunu göstermektedir. (Fornell & Larcker, 1981). Tablo 4 incelendiğinde faktörler için hesaplanan AVE değerlerinin 0,54 ve daha yüksek bir değer aldığı görülürken, faktörlerin CR değerlerinin ise 0,74 ve daha yüksek bir değer aldığı istatistik olarak tespit edilmiştir. Bu durum da model uyum geçerliliğinin olduğunu söylemek mümkündür.

5. Tartışma ve Sonuç

Ötenazi en genel anlamıyla bireyin kendi iradesiyle yaşam hakkını sonlandırma isteği olarak tanımlansa da bu istek bireyin tek başına karar vereceği kadar basit bir istek türü değildir. Ötenazi isteminin gerçekleşmesi için birçok kriterin gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu kriterlerin gerçekleşmesi için de ötenazi isteminde bulunan hasta, hasta yakınlarının yanı sıra ötenazi isteminin gerçekleştirileceği kurum/kuruluş ve

ötenazi istemini gerçekleştirecek olan sağlık çalışanlarına da çeşitli sorumluluklar düşmektedir. Ötenazinin gerçekleşmesi için hukuki zeminin oturtulması gerekmektedir. Hollanda, Belçika, Lüksemburg vb. ülkelerde ötenazinin yasal zemine oturtulduğundan bahsedilmektedir. Yani, ilgili birey yasal süreç dâhilinde ötenazi talebinde bulunup yaşamına yasanın mümkün gördüğü biçimiyle son verebilmektedir. Ötenazinin uygulanmadığı veya başka bir deyişle uygulanmadığı ülkelerde ise bu durumun çeşitli sebeplerinin olduğunu söylemek mümkündür. Bu sebepler; dini, kültürel, hukuki ve toplumsal kaynaklı olmaktadır. Ötenazinin yasak olduğu ülkelerden birisi de Türkiye'dir. Türkiye'de ötenazi konusunda hukuki zemin oturtulmamış olsa da gizli olarak ötenazinin yapıldığını düşünen, aslında bu konuya ılımlı bakan, asla olmaması gerektiğini düşünen bireylerin olduğu literatür incelemesi sonucunda (Mandrıacioğlu & Özsoy, 1995; Karadeniz vd., 2008; Kara, 2017; Kutlu vd., 2018) tespit edilmiştir. İşte tam da bu noktada bu çalışmanın ortaya konmasındaki yegâne sebep belirlenmiştir. Genel olarak ötenazi konusundaki algıyı belirlemek amacıyla bir ölçek geliştirilmesi hedeflenmiş ve yapılan ölçek geliştirme süreçleri sonucunda bu ölçeğin ötenazi konusundaki algıyı ölçmek için kullanılabilir bir ölçek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Geliştirilen ölçek Türkiye örneklemini belirlemektedir. Bu çalışmanın kısıtlılığını ölçek geliştirme sürecinde verilerin sadece İstanbul ilinin Pendik ve Tuzla ilçelerinde toplanmış olmak oluşturmaktadır.

Farklı ülkelerdeki algıyı da açığa çalışmaların da alınmasına kazandırılması önerilmektedir. Bu çalışma kapsamında ötenazi konusunu içeren ölçekler aşağıda özetlenmiştir.

Hekimlerin ötenazi, ölüm ve ölümcül hastaya ilişkin tutum ölçeği Şenol vd., (1996) tarafından alana kazandırılmıştır. Şenol vd., (1996) tarafından geliştirilen ölçekte sağlık profesyonelleri içerisinde yer alan, ötenazi hususunda önemli görevi bulunan hekimlerin örneklem kapsamına alınması alınmasına önemli bir katkıdır. Ancak (Karadeniz vd., 2008; Caddell & Newton, 1995; Smets vd., 2011; Kouwenhoven vd., 2013; Bernal-Carcelén, 2020) yapılan çalışmalarda hekimlerin ötenaziye yönelik algısının olumlu olabileceği ortaya konmaktadır. Bu çalışmada ise genel olarak tüm halkı içeren bir örneklem grubuyla çalışılması çalışmanın Şenol vd., (1996) tarafından alana kazandırılan çalışmadan farklı yönünü gösterdiği gibi özgünlüğünü de ortaya koymaktadır. Akın vd., (2022) tarafından alana kazandırılan çalışmada sağlık çalışanlarının ötenazi turizmine yönelik tutumunu ölçen bir ölçek geliştirilmiştir. Geliştirilen ölçek 3 faktörde toplanan 26 maddeden oluşmaktadır. Faktörlere "ötenazi algısı, ötenazi öngörüsü ve toplumsal değerler" isimler verilmiştir. Doğrudan ötenazi konusunu ilgilendiren bir ölçek olmamakla birlikte Akın vd., (2022) tarafından alana kazandırılan ölçek geliştirme çalışmasının bu çalışmanın çıkarıcı tutum boyutu ile ilişkili olduğunu söylemek mümkündür.

Bu çalışma ile Türkiye toplumunun ötenaziye yönelik tutumunu değerlendirmek amacıyla bir ölçek geliştirilmiştir. AFA ve DFA'a sonuçlarına göre ölçeğin hem geçerli olduğu hem de güvenilir bir yapıya sahip olduğu belirlenmiştir. Ölçek; olumlu tutum, olumsuz tutum, cezai tutum, çıkarıcı tutum ve kültürel tutum olmak üzere beş farklı boyutta toplanmış ve bu boyutlar toplamda 38 ifade ile temsil edilmiştir. Ayrıca, ölçeğin güvenilirlik katsayıları ve diğer istatistiksel değerleri, ölçeğin bilimsel araştırmalarda kullanılabilir olduğunu desteklemektedir.

Öneriler:

- Ötenazi konusunda toplumsal farkındalığın artırılması için bu ölçeğin daha geniş örneklem grupları üzerinde uygulanmasında fayda vardır.
- Ölçeğin farklı kültürel ve sosyo-ekonomik gruplar üzerindeki uygulamaları, ötenazi konusundaki tutumların bu gruplar arasında nasıl değiştiğini anlamak için yapılabilir.
- Ölçeğin, benzer kültürel ve sosyo-ekonomik özelliklere sahip olan diğer ülkelerle karşılaştırılmalı ve uluslararası bir boyut kazandırılmalıdır.
- Ötenazi konusundaki toplumsal tutumları etkileyen faktörlerin derinlemesine incelenmesi için nitel araştırmalar da planlanabilir.
- Ölçeğin geliştirilmesi ve uygulanmasındaki bulgular, ötenazi hakkında politika ve strateji oluşturulmasında ilgili otoriteler tarafından dikkate alınmalıdır.

5. Extended Abstract

Euthanasia is a concept debated globally from medical, ethical, and sociological perspectives. It is typically defined as an act assisting an individual's death when the person is in pain or has a diminished quality of life. While legal and ethical regulations concerning euthanasia vary across countries, it's understood that these stances shift depending on cultural, religious, socio-economic, and educational factors. There is a gap in the measurement of attitudes toward euthanasia in Turkey, which this study aims to address. Turkey's unique cultural, religious, and social values could be decisive in its stance towards euthanasia. Thus, developing a scale to understand attitudes towards euthanasia specifically in Turkey is deemed to contribute to both national and international literature. Scales used to study attitudes in different societies may bring along many issues for the Turkish community in terms of cultural differences, religious approaches, and linguistic appropriateness. Therefore, developing a scale specifically for Turkey can overcome these problems. In conclusion, with this study, a scale designed to measure the attitude of the Turkish society towards euthanasia will make a significant contribution to both national and international literature.

For this research, individuals aged 18 and above residing in Pendik and Tuzla districts of Istanbul were targeted, involving a total of 293 participants. The scale development process commenced with a literature review; the initial draft comprised 52 items which, after expert consultation, was narrowed down to 42 items. Feedback was acquired from five experts and one healthcare professional. A pilot application was conducted on 25 individuals, followed by a final application on 293 participants. Ethical permissions were secured, and informed consents aligned with the Helsinki Declaration were obtained from participants. Data analysis was performed using IBM SPSS and AMOS, employing exploratory and confirmatory factor analyses.

In this study, factor load values of the prepared questions were acquired through factor analysis. The principle component analysis was utilized for the factor analysis, and some items were eliminated based on established criteria. The validity and reliability of the measurement model were verified, and the structure obtained through EFA was confirmed by CFA. This analysis determined five dimensions: positive attitude, negative attitude, punitive attitude, opportunistic attitude, and cultural attitude. The KMO and Bartlett tests confirmed the dataset's suitability for factor analysis and adequate sample size. The results related to CFA indicate the structural validity of the model. The reliability coefficient for the scale was determined to be 0.974, suggesting high reliability.

This research addresses euthanasia in its broader sense, its legal and cultural dimensions, and its application in different countries. Turkey's prohibitive stance on euthanasia is discussed, and literature suggests some individuals perceive euthanasia either positively or moderately. The primary aim of this research is to develop a scale measuring Turkish society's attitude towards euthanasia. The EFA and CFA analyses conclude that the developed scale is valid and reliable. The scale encompasses a total of 38 statements organized into five distinct dimensions. It's recommended that the scale is applied to larger sample groups, different cultural and socio-economic groups, and compared with other countries. Qualitative studies to delve into factors influencing attitudes and the use of the findings in policy-making processes are also advised. The primary goal was to develop a scale to determine general perceptions about euthanasia. After the scale development processes, it was concluded that this scale is suitable for measuring attitudes towards euthanasia. The developed scale is specific to a Turkish sample. A limitation of this study is that during the scale development process, data was collected only from the Pendik and Tuzla districts of Istanbul. It is recommended to conduct this study with a sample group that will be applied throughout Türkiye. In addition, the scale developed within the scope of this study is also suitable for use by different professional groups.

Keywords: Euthanasia, Attitude Scale, Social Policies.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı/ Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları Mustafa FİLİZ %40/ Yalçın KARAGÖZ %35/ Yusuf KARAŞİN %25 şeklindedir.

The authors' contribution rates in the study are Mustafa FİLİZ %40/ Yalçın KARAGÖZ %35/ Yusuf KARAŞİN %25 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Kaynakça

- Akcan, E. A. (2013). Ötenazi. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 71(1), 3-26.
- Akın, A., Mutlu, H. T., & Akın, A. (2022). Sağlık çalışanlarının ötenazi turizmüne yönelik tutum ölçeği geliştirme çalışması. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 10(4), 3386-3400.
- Aşkın, U., & Yeğrim, K. (2022). Ötenazi ve hastanın kendi geleceğini belirleme hakkı arasındaki ilişki. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, (52), 1-24.
- Aydın, D. & Atalay, S. (2022). Hemşirelerin bakış açısından ölüm ve Ötenazi ilişkisi üzerine fenomenolojik bir analiz. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(43), 1033-1076. <https://doi.org/10.21550/sosbilder.1062357>.
- Banović, B., & Turanjanin, V. (2014). Euthanasia: murder or not: a comparative approach. *Iranian journal of public health*, 43(10), 1316.
- Bellon, F., Mateos, J. T., Pastells-Peiró, R., Espigares-Tribó, G., Gea-Sánchez, M., & Rubinat-Arnaldo, E. (2022). The role of nurses in euthanasia: A scoping review. *International Journal of Nursing Studies*, 134, 104286.
- Bernal-Carcelén, I. (2020). Euthanasia: trends and opinions in Spain. *Revista española de sanidad penitenciaria*, 22(3), 112.
- Bolat, G. B., & Artan, T. (2022). Üniversite öğrencilerinin ötenaziye bakış açılarının değerlendirilmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(3), 2058-2080. <https://doi.org/10.30798/makuiibf.1097658>.
- Bozdoğan, A. E., & Uzoğlu, M. (2012). The development of a scale of attitudes toward tablet PC. *Mevlana International Journal of Education (MIJE)*, 2(2), 85-95.
- Bryman, A., & Cramer, D. (2001). *Quantitative data analysis with SPSS release 10 for windows: A guide for social scientists*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203471548>
- Büyükköztürk, Ş. (2005). Anket geliştirme süreci. *Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 1-19.
- Caddell, D. P., & Newton, R. R. (1995). Euthanasia: American attitudes toward the physician's role. *Social science & medicine*, 40(12), 1671-1681.
- Cohen, J., Marcoux, I., Bilsen, J., Deboosere, P., Van der Wal, G., & Deliens, L. (2006). Trends in acceptance of euthanasia among the general public in 12 European countries (1981–1999). *The European Journal of Public Health*, 16(6), 663-669.
- Cohen, J., Van Landeghem, P., Carpentier, N., & Deliens, L. (2014). Public acceptance of euthanasia in Europe: a survey study in 47 countries. *International journal of public health*, 59, 143-156.
- Çelik, S., Kalkan, M., Gündoğdu, A., & Topal, H. (2012). Yoğun bakım hemşirelerinin ötenazi hakkındaki düşünceleri. *DEUHYO ED*, 5(3), 101-109.
- De Beer, T., Gastmans, C., & De Casterle, B. D. (2004). Involvement of nurses in euthanasia: a review of the literature. *Journal of Medical Ethics*, 30(5), 494-498.
- Demir, G., Biçer, S., & Ünsal, A. (2016). Hemşirelik öğrencilerinin Ötenaziye ilişkin düşünceleri. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 5(1), 1-11.
- Demirörs, Ö., & Hızal, S. A. (2016). Türk ceza hukuku açısından Ötenazi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 65(4), 1481-1516.
- Dierickx, S., Deliens, L., Cohen, J., & Chambaere, K. (2016). Euthanasia in Belgium: trends in reported cases between 2003 and 2013. *Cmaj*, 188(16), E407-E414.
- Filiz, M., Karagöz, Y., & Karaşin, Y. (2023a) Depreme Maruz Kalan Bireylerin Psikolojik Etkilerini Belirlemeye Yönelik Ölçek Geliştirme Çalışması. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (33), 236-250.
- Filiz, M., Karagöz, Y., & Karaşin, Y. (2023b). Sağlık Hizmetlerine Erişimin Seçmen Davranışı Üzerine Etkisinin Belirlenmesi: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (34), 472-486.
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Structural equation models with unobservable variables and measurement error: Algebra and statistics. *SAGE Publications Sage CA: Los Angeles, CA*.
- Gauthier, S., Mausbach, J., Reisch, T., & Bartsch, C. (2015). Suicide tourism: a pilot study on the Swiss phenomenon. *Journal of medical ethics*, 41(8), 611-617.

- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2016). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri – felsefe – yöntem – analiz* (5. Baskı). Seçkin Yayınları.
- Hair, J. J. F., Black, W. C., Babin, B. C., & Anderson, R. E. (2010). Multivariate data analysis. In *International Encyclopedia of Statistical Science*. Springer, Berlin, Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-642-04898-2_395
- Hooper, D., Coughlan, J., & Mullen, M. R. (2008). Structural equation modelling: Guidelines for determining model fit. *Electronic journal of business research methods*, 6(1), 53-60.
- Inghelbrecht, E., Bilsen, J., Mortier, F., & Deliens, L. (2009). Attitudes of nurses towards euthanasia and towards their role in euthanasia: a nationwide study in Flanders, Belgium. *International journal of nursing studies*, 46(9), 1209-1218.
- Hurst, S. A., & Mauron, A. (2003). Assisted suicide and euthanasia in Switzerland: allowing a role for non-physicians. *Bmj*, 326(7383), 271-273.
- Jaye, C., Lomax-Sawyers, I., Young, J., & Egan, R. (2021). The people speak: social media on euthanasia/assisted dying. *Medical humanities*, 47(1), 47-55.
- Kara, Y. (2017). Yaşlıların Ötenazi hakkındaki görüşleri. *Aurum Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 17-32.
- Karaarslan, B., Uysal, C., Atan, Y., Tataroğlu, Z., Bozkurt, İ., Çelepkolu, T., ... & Gören, S. (2014). Hemşirelerin çalıştıkları bölümlere göre Ötenazi hakkındaki görüşlerinin değerlendirilmesi. *Dicle Tıp Dergisi*, 41(4), 700-706.
- Karadeniz, G., Yanikkerem, E., Pirinççi, E., Erdem, R., Esen, A., & Kitapçıoğlu, G. (2008). Turkish health professional's attitude toward euthanasia. *Omega-Journal of Death and Dying*, 57(1), 93-112.
- Karagöz, Y. (2021). *SPSS ve AMOS uygulamalı nitel-nitel-karma bilimsel araştırma yöntemleri ve yayın etiği* (Güncellenmiş 3.Basım). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Karaşin, Y., Filiz, M., & Karagöz, Y. (2023). Depreme Yönelik Tutum Ölçeğinin Geliştirilmesi. *Afet ve Risk Dergisi*, 6(2), 548-561.
- Kouwenhoven, P. S., Raijmakers, N. J., van Delden, J. J., Rietjens, J. A., Schermer, M. H., van Thiel, G. J., ... & van der Heide, A. (2013). Opinions of health care professionals and the public after eight years of euthanasia legislation in the Netherlands: a mixed methods approach. *Palliative medicine*, 27(3), 273-280.
- Kutlu, İ., Çavuşoğlu, O., & Uygun, K. K. (2018). Ötenazi algısı üzerine nitel bir araştırma. *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 241-253.
- Ladki, S. M., El Hajjar, M., Nacouzi, Y., Nasereddine, L., & Mahmoud, N. (2016). Euthanasia services: The next health tourism wave. *International Journal of Health Management and Tourism*, 1(2), 1-16.
- Lau AM, & Wong EL. (2022). Attitude towards euthanasia among medical students: A cross-sectional study in Hong Kong. *Int J Environ Res Public Health*, 19(13), 7697. <https://doi.org/10.3390/ijerph19137697>
- Leboul, D., Bousquet, A., Chassagne, A., Mathieu-Nicot, F., Ridley, A., Cretin, E., ... & Aubry, R. (2022). Understanding why patients request euthanasia when it is illegal: a qualitative study in palliative care units on the personal and practical impact of euthanasia requests. *Palliative care and social practice*, 16, 26323524211066925.
- Mandıracıoğlu, A., & Özsoy, S. A. (1995). Ege üniversitesi tıp fakültesi ve hemşirelik yüksekokulu son sınıf öğrencilerinin ötenazi konusuna yaklaşımları. *Kriz Dergisi*, 3(1-2), 307-310.
- Mendoza-Villa, J. M., & Herrera-Morales, L. A. (2016). Reflections on euthanasia in Colombia. *Colombian Journal of Anesthesiology*, 44(4), 324-329.
- Munro, B. H. (2005). *Statistical methods for health care research* (Vol. 1). Lippincott Williams & Wilkins.
- Onwuteaka-Philipsen, B. D., Brinkman-Stoppelenburg, A., Penning, C., de Jong-Krul, G. J., van Delden, J. J., & van der Heide, A. (2012). Trends in end-of-life practices before and after the enactment of the euthanasia law in the Netherlands from 1990 to 2010: a repeated cross-sectional survey. *The Lancet*, 380(9845), 908-915.
- Özkar, E. (2008). Ötenaziye farklı bir bakış: Belçika'da ötenazi uygulaması ve ülkemizdeki durum. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, (78), 105-122.
- Pavlenko, T., Dunaieva, T., & Valuiska, M. (2020). Prospects of euthanasia legal regulation in Ukraine. *Wiad Lek*, 73(10), 2289-2294.

- Rathor MY, Abdul Rani MF, Shahar MA, Jamalludin AR, Che Abdullah ST, Omar AM, & Mohamad Shah AS. (2014). Attitudes toward euthanasia and related issues among physicians and patients in a multi-cultural society of Malaysia. *J Family Med Prim Care*, 3(3), 230-237. <https://doi.org/10.4103/2249-4863.141616>
- Rosenthal, M. S. (2013). The end-of-life experiences of 9/11 civilians: Death and dying in the World Trade Center. *OMEGA - Journal of Death and Dying*, 67(4), 329-361. <https://doi.org/10.2190/OM.67.4.a>
- Ryynänen, O.P., Myllykangas, M., Viren, M., & Heino. H. (2002). Attitudes towards euthanasia among physicians, nurses and the general public in Finland. *Public Health*, 116, 322-331. <https://doi.org/10.1038/sj.ph.1900875>
- Schumacher, R. E., & Lomax, R. G. (2010). *A beginner's guide to structural equation modeling: SEM*. Lawrence Erlbaum Associates.
- Serdaroğlu, E. B. (2016). Ötenazi-ölme hakkı. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 22(3), 463-491.
- Smets, T., Cohen, J., Bilsen, J., Van Wesemael, Y., Rurup, M. L., & Deliens, L. (2011). Attitudes and experiences of Belgian physicians regarding euthanasia practice and the euthanasia law. *Journal of Pain and Symptom Management*, 41(3), 580-593.
- Sulu, M. (2016). Ötenazi üzerine. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 22(1), 551-574.
- Şenol, S., Özgüven, D. H., Dağ, İ., & Oğuz, Y. (1996). Hekimler için Ötenazi, ölüm ve ölümcül hastaya ilişkin tutum ölçeği (ÖTÖ)'nin faktör yapısı ve iç tutarlığı. *Psikiyatri Psikoloji Psikiyatri Dergisi*, 4(3), 185-190.
- Tabachnick, B.G. & Fidell, L.S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th Edition). Pearson Education, Boston.
- Ulas Karaahmetoglu, G., & Kutahyalıoglu, N. S. (2019). Attitudes toward euthanasia among Turkish university students. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 79(2), 174-190.
- Wasserman, J. A., Aghababaei, N., & Nannini, D. (2016). Culture, personality, and attitudes toward euthanasia: A comparative study of university students in Iran and the United States. *OMEGA - Journal of Death and Dying*, 72(3), 247-270. <https://doi.org/10.1177/0030222815575280>.
- Ysebaert, D., Van Beeumen, G., De Greef, K., Squifflet, J. P., Detry, O., De Roover, A., ... & Cras, P. (2009). Organ procurement after euthanasia: Belgian experience. *Transplantation proceedings*, 41(2), 585-586.

Ek 1. Ötenazi Konusunda Algı Ölçeği

Aşağıda yer alan ölçek 5'li likert şeklindedir. 1: Kesinlikle Katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Ne Katılıyorum ne Katılmıyorum, 4: Katılıyorum, 5: Kesinlikle Katılıyorum. Ölçekte ters kodlanan madde bulunmamaktadır. Ölçekte 1-18. ifadeler olumlu tutum faktörünü, 19-27. ifadeler olumsuz tutum faktörünü, 28-32. İfadeler cezai tutum faktörünü, 33-35. İfadeler çıkarıcı tutum faktörünü, 36-38. İfadeler ise kültürel tutum faktörünü ifade etmektedir.

No	İfade	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Ne Katılıyorum ne Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
OLUMLU TUTUM FAKTÖRÜ						
1	İnsan kendi iradesiyle hayatına son verebilmelidir					
2	Çok acı çekmektense doktor yardımıyla ölümü tercih ederim.					
3	Acısız bir şekilde hayata son verilebilmelidir					
4	Ötenazi hukuken bir suç olarak görülmemelidir.					
5	Zorunlu durumlarda (beyin ölümü gerçekleşmesi vb.) Ötenazi yapılabilir					
6	Ötenazi kurtuluştur					
7	Ötenazi bir haktır					
8	Ölüm eğer kurtuluş ise Ötenazi uygulamada sakınca yoktur					
9	Ötenazinin uygulanma koşulları bir an önce yetkili makamlarca belirlenmelidir					
10	Kurul kararı ile Ötenazi uygulanmasında sakınca görmüyorum					
11	Ötenazi hastanın ailesine yük olmama isteğini yerine getiren bir uygulamadır					
12	Yaşam hakkı kadar ölüm de bir insan hakkıdır					
13	Başka bir insana bağımlı olarak yaşamaktansa Ötenazi ile ölümü tercih ederim.					
14	İyileşmesi mümkün olmayan bir hastalığım olursa Ötenazi olmak isterim					
15	Ötenazi uluslararası alanda yasal olmalıdır					
16	Pasif Ötenazi (yaşamı uzatacak tedaviyi kesmek vb.) uygulanmasında sakınca görmüyorum					
17	Yakınım için Ötenaziye onaylarım					
18	Ötenaziye desteklerim					
OLUSUZ TUTUM FAKTÖRÜ						
19	Ötenazi cinayettir					
20	Ötenazinin günah olduğunu düşünüyorum					
21	Bu can bize ait olmadığı için Ötenaziyle son verme hakkımız yok.					
22	Ötenazi, yaratana karşı gelmektir					
23	Ötenaziye karşıyım, ne olursa olsun eceli beklemek lazım.					
24	Ötenazi bilimsel bir insan öldürme yöntemidir.					
25	Ötenazi, dini inanca aykırıdır.					
26	Ötenazi, bireysel bir özgürlük değildir.					
27	Ötenazi turizminden dolayı ülkeye gelecek parada hayır olmaz.					
CEZAI TUTUM FAKTÖRÜ						
28	Ötenazi yapan sağlık çalışanı katildir.					
29	Ötenaziye onay veren hasta yakınlarına para cezası verilmelidir.					
30	Ötenaziye onay veren hasta yakınlarına hapis cezası verilmelidir.					
31	Ötenaziye onay veren sağlık çalışanlarına para cezası verilmelidir.					
32	Ötenaziye onay veren sağlık çalışanlarına hapis cezası verilmelidir.					
ÇIKARCI TUTUM FAKTÖRÜ						
33	Yatağa bağımlı olan hastalara Ötenazi uygulanabilir					
34	Ötenazi turizmini desteklerim					
35	Gelecekte Türkiye'de Ötenazi turizmi olmalıdır					
KÜLTÜREL TUTUM FAKTÖRÜ						
36	Ötenazinin ülkemizde yasal olmamasında kültür etkilidir					
37	Ötenazinin ülkemizde yasal olmamasında yaşam biçimi etkilidir					
38	Ötenazinin ülkemizde yasal olmamasında din etkilidir.					

BİST Bankacılık Sektörünün Makroekonomik Belirleyicileri: Fourier ARDL Yaklaşımı

Mustafa ÜNLÜ*

ÖZ

Finansal piyasalar ve ülke ekonomileri arasında doğrudan bir ilişki mevcuttur. Gelişmiş ülkelerin finansal piyasalarının da gelişmiş olduğu görülmektedir. Finansal piyasalardaki aracı kurumların başında ise bankalar gelmektedir. Bu bakış açısıyla Borsa İstanbul'da hisseleri işlem gören bankaların oluşturmuş olduğu XBANK bankacılık endeksi ile bu endeks üzerinde etkili olduğu düşünülen makroekonomik faktörler (1 aylık mevduat faizleri, üretim endeksi ve TL/Dolar kuru) bu çalışmada ele alınmıştır. 2002 Kasım ve 2023 Mayıs dönemini kapsayan aylık veriler arasındaki ilişki Fourier fonksiyonlarına dayalı otoregresif dağıtılmış gecikme (ARDL) modeli yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Türkiye'de belirtilen dönem aralığında yönetimde bir değişiklik olmaması nedeniyle ilgili dönem verileriyle çalışılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre 1 aylık mevduat faizleri ile bankacılık endeksi arasında negatif yönlü uzun dönemli bir ilişki, dolar kuru ve üretim endeksi ile bankacılık endeksi arasında pozitif yönlü uzun dönem ilişkisi tespit edilmiştir. Hata düzeltme modeli sonuçlarına göre ise kısa dönemde denge ilişkisinden sapmalara, uzun dönemde tek düze bir yakınsama olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: XBANK, Fourier ADF, Fourier ARDL.

Macroeconomic Determinants of the BIST Banking Sector: Fourier ARDL Approach

ABSTRACT

Financial markets and national economies are directly related. Financial markets are also developed in developed countries. In the financial market, banks are the most important intermediaries. Accordingly, in this study, I analyze the XBANK banking index, composed of banks whose shares are traded on Borsa Istanbul, as well as macroeconomic factors (1-month deposit rates, production index and TL/Dollar exchange rate) believed to have an impact on this index. An autoregressive distributed lag (ARDL) model based on Fourier functions is used to analyze the relationship between monthly data between November 2002 and May 2023. In light of the fact that there was no change in the Turkish government during the period specified, the study is based on data from the relevant period. According to the results, deposit interest rates and the banking index have a negative long-run relationship, while the exchange rate and the production index have a positive long-run relationship with the banking index. Error correction model results indicate short-run deviations from equilibrium convergences long-term uniformly.

Keywords: XBANK, Fourier ADF, Fourier ARDL.

1. Giriş

Bir ülkede finansal piyasalar ne kadar çok gelişirse, ülkelerin gelişmişlik düzeylerine etkisi o kadar fazladır. Gelişmiş ülkelerin finansal piyasalarının da gelişmiş olması, aralarındaki paralel ilişkiyi göstermektedir. Finansal piyasalardaki en önemli aktörlerin başında ise bankalar gelmektedir (Řepková, 2015; Santos, 2001). Bankalar tasarruf sahiplerinden fonların toplanarak, bu fonların ihtiyaç duyan kişi ya da kurumlara aktarılmasında önemli bir aracılık görevi üstlenmektedirler (Santos, 2001; Diamond & Dybvig, 1986). Doğal olarak bankalar bu aracılık görevini bir getiri karşılığında yapmaktadırlar.

Finansal sistem içerisinde bankaların önemli bir aracılık görevi üstlenmesi sebebiyle Türkiye'deki bankalar da bu açıdan önemli kuruluşlardır (Dağdır, 2010). Sektör olarak bankaların göstermiş oldukları faaliyetler sonucunda Borsa İstanbul (BİST)'de XBANK endeksi oluşturulmuştur. Bu endeks, bankacılık faaliyetleri sonucunda elde edilen kazanımların ortak bir göstergesi niteliğindedir. Dolayısıyla bankacılık endeksinde meydana gelen artış ya da azalışlar, sektörün etkinliği hakkında bilgi sağlamaktadır.

* **Corresponding Author/Sorumlu Yazar**, Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Bingöl Üniversitesi/Bingöl University, munlu@bingol.edu.tr

Makale Gönderim ve Kabul Tarihleri/ Article Submission and Acceptance Dates: 24.08.2023-14.11.2023

Citation/Atf: Ünlü, M. (2023). BİST bankacılık sektörünün makroekonomik belirleyicileri: fourier ARDL yaklaşımı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52, 285-295. <https://doi.org/10.52642/susbed.1349535>

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

Ekonomik sistem, birbiriyle bağlantılı alt sistemlerden oluşan bir bütündür. Sistem içerisinde yer alan alt sistemlerde meydana gelen değişimler, sistemin bütününe etkilemektedir. Finansal piyasalar, bankalar, makro ve mikro ekonomik faktörler birer alt sistem olup bütünü birer parçasıdır. Dolayısıyla sistem yaklaşımına göre bir alt sistemde meydana gelen değişim, hem diğer alt sistemleri hem de sistemin bütününe etkilemektedir. Bu bakış açısıyla XBANK endeksi, ekonomi içerisindeki bir alt sistemi oluşturmaktadır. Aynı zamanda diğer alt sistemleri oluşturan makroekonomik göstergelerin de (dışsal faktörler) bu endeks üzerinde bir etkisinin olduğunun düşünülmesi kaçınılmazdır. Diğer yandan bankacılık sektörünü etkileyen mikroekonomik faktörler de bulunmaktadır. Bu faktörler bankaların bilanço ve gelir tablolarından oluşmakta ve literatürde içsel faktörler olarak adlandırılmaktadır (Öztürk, 2016). Sermayenin liberalleşme hareketleri sonucunda ülkelerin ekonomik sınırlarının ortadan kalkması ve dünyanın tek bir küresel pazar haline gelmesi gibi gelişmeler neticesinde bankacılık sektörü üzerinde makroekonomik değişkenlerin etkisinin, içsel faktörlere göre daha yüksektir (Goldberg, 2009). Dolayısıyla, bankacılık sektörü üzerinde makroekonomik faktörlerin etkisinin incelenmesi, daha anlamlı sonuçlar ortaya çıkaracaktır. Tüm bu hususlar dikkate alınarak bu çalışmanın amacı, BİST XBANK endeksi üzerinde üretim endeksi, 1 aylık mevduat faizi, tüketici fiyat endeksi ve TL/Dolar kurunun etkilerinin tespit edilmesidir.

Ülke yönetimindeki iktidarların uygulamış oldukları ekonomik politikalar da ekonomi üzerindeki önemli faktörlerden birisidir. Ülke yönetiminde meydana gelen değişim, ekonomi politikalarını da etkilemektedir. Türkiye’de 2002 yılından itibaren aynı yönetim iktidarda bulunmaktadır. Yönetimde herhangi bir değişikliğin olmadığı 2002-2023 dönemi bu çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır.

Bir ülkede bankacılık sisteminin getirileri üzerinde merkez bankasının benimsemiş olduğu faiz politikası, mevduat ve kredi faizlerini etkilemektedir (Goodhart, 2011). Bunun yanı sıra üretime yönelik yeni yatırımların yapılması ya da üretim kapasitesinin artırılmasına yönelik faaliyetler, fon talebini artırmaktadır (Afşar, 2007). Ortaya çıkan bu talep artışı da bankacılık getirilerini etkilemektedir. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerde döviz kurlarında meydana gelen değişimler de bankacılık getirilerini etkilemektedir (Zeyneloğlu, 2017). Belirtilen tüm faktörler dikkate alınarak bu çalışmada bankacılık endeksini etkileyen faktörler üretim endeksi, mevduat faizi ve döviz kuru olarak ele alınmıştır.

Çalışmanın ilerleyen bölümleri şu şekildedir: ikinci bölümde ilgili literatür incelenmiş, üçüncü bölümde veri seti ve kullanılan yöntemler tanıtılmıştır. Dördüncü bölümde çalışmanın bulgularına yer verilirken beşinci bölümde ise sonuçlar değerlendirilmiştir.

2. Literatür Taraması

Bankacılık sektörünün gelişmişliği, özel sektöre verilen kredilerin GSYH’ye bölünmesiyle elde edilen banka kredisi değişkeni ile ölçülmektedir (Levine & Zervos, 1998; Rahimzadeh, 2012). Bankacılık sektörünün gelişmişliği de ekonomik büyüme açısından büyük bir öneme sahiptir (Boulila & Trablesi, 2004; Calderón & Liu, 2003; Choong, Yusop, Law, & Sen, 2003). Bu bağlamda bankacılık sektöründe faaliyet gösteren firmaların hisse senedi fiyatlarının da ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir. Bu görüşü destekleyen Cole, Moshirian, & Wu (2008) çalışmalarında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin piyasaları için bankaların hisse senedi getirilerinin, ülkelerin ekonomik büyümelerinin tahmininde kullanılabileceklerini belirtmişlerdir.

Mensah & Premaratne (2018) çalışmalarında 12 Asya ülkesinin bankacılık endekslerini kopula yöntemi ile incelemişler ve bu ülkelerin piyasaları arasında asimetric bir bağımlılık ilişkisi tespit etmişlerdir. Yine Mensah & Premaratne (2018) çalışmalarında ASEAN ülkeleri (Singapur, Malezya, Tayland ve Filipinler) için bankacılık sektörünün hem bu ülkeler içerisinde hem de Japonya, Hong Kong, Çin, Hindistan ve ABD gibi küresel piyasaları içeren ülkelerdeki bankacılık sektörleriyle olan ilişkilerini incelemişlerdir. Belirtilen ülkelerdeki bankacılık sektörlerinin borsa endeksleri üzerinden gerçekleştirilen analizlerde, hem ASEAN ülkelerinin kendilerinde hem de dış piyasalarda meydana gelen hareketlilikler arasında artan bir korelasyonun var olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Pradhan, Arvin, Hall, & Bahmani (2014) çalışmalarında ASEAN ülkeleri için bankacılık sektörü ve borsa gelişimi ile ekonomik büyüme, doğrudan yabancı yatırımlar, ticari açıklık, enflasyon oranı ve hükümet harcamaları arasındaki ilişkiyi ele almışlardır. Bu çalışmada bağımlı değişken olarak ekonomik büyüme alınırken, diğer değişkenler açıklayıcı değişken olarak ele alınmıştır. Vektör hata düzeltme

modelinden yararlanılarak uygulanan nedensellik testlerinde bu değişkenlerin bazılarında tek yönlü, bazılarında ise iki yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Beck & Levine (2004) çalışmalarında 40 ülke üzerinden yaptıkları panel veri analizi ile bu ülkelerin borsa ve bankacılık gelişimi ile ekonomik büyümeleri arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Borsa gelişiminin göstergesi olarak devir hızı, banka gelişimini ölçmek ise mevduat bankaları tarafından özel sektör üzerindeki banka alacaklarının GSYİH'ye bölünmesiyle elde edilen banka kredisini kullanmışlardır. Elde edilen bulgulara göre hem borsa hem de bankacılık gelişiminin, ekonomik büyüme üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Alexandrou vd. (2011) çalışmalarında Avrupa bankacılık sektöründeki entegrasyonun gelişimi ve bunun Avrupa borsalarında işlem gören bankaların hisse senetlerinin fiyatı üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. 30 Avrupa ülkesinin borsalarında işlem gören 261 banka hisselerinin günlük getirileri üzerinden yapılan analizlerde Avronun kullanılmaya başlanmasının bankacılık sektöründeki dalgalanma ve entegrasyon düzeyini sadece Avroyu benimseyenler için değil, benimsemeyenler, yeni üye olanlar ve üye olmayanlar için de değiştirdiğini ortaya koymaktadır.

Türkiye'deki bankacılık sektörü ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi inceleyen çeşitli çalışmalar mevcuttur. Kalkavan vd. (2020) çalışmalarında Türkiye'nin ekonomik büyümesi, bankacılık sektörü ve sanayi üretimi arasındaki ilişkiyi 1980-2018 dönemi için VAR modeli kullanarak analiz etmişlerdir. Bulgular incelendiğinde, ekonomik büyüme ve banka kredileri arasında karşılıklı bir ilişkinin olduğu ifade edilmektedir. Canoruç & Tayır (2022) çalışmalarında BİST XBANK endeksi, BİST 100 endeksi, TL/Dolar kuru, gram altın (TL) fiyatları ve gecelik referans faiz oranları arasındaki ilişkiyi 2013-2022 yılları arasında günlük veriler üzerinden analiz etmişlerdir. Bulgulara göre dolar kuru ve altın fiyatlarıyla, bankacılık sektörü arasında çift yönlü nedensellik olduğu söylenebilmektedir. Ayrıca incelenen değişkenlerin bankacılık sektörü üzerindeki etkisinin sınırlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Şahin (2020) çalışmasında XBANK endeksi ile TL/Dolar kuru, TL/Euro kuru, altın fiyatları, enflasyon oranı, faiz oranı, VIX korku endeksi ve CDS verileri arasındaki ilişkiyi doğrusal olmayan otoregresif dağıtılmış gecikme modeli ile analiz etmiştir. Elde edilen bulgulara göre değişkenler arasında uzun dönemli bir asimmetrik ilişkinin var olmadığı fakat kısa dönemli bir asimmetrik ilişkinin var olduğu ifade edilmektedir. Dalkılıç vd. (2021) çalışmalarında XBANK ile Brent petrol fiyatları, döviz kuru, ons altın fiyatları, sanayi üretim endeksi ve tüketici fiyat endeksi arasındaki ilişkiyi 2003-2020 dönemi aylık verileri üzerinden regresyon analizi ile incelemişlerdir. Sonuçlara göre döviz kuru ve sanayi üretim endeksinin bankacılık endeksi değeri üzerinde negatif, Brent petrol ve tüketici fiyat endeksinin ise pozitif etkisi bulunmaktadır. Özkul & Akgüneş (2015) çalışmalarında BİST 10 banka getiri endeksi ile BİST 100 endeksi, tüketici fiyat endeksi, faiz oranları, M1 para arzı, döviz kuru, sanayi üretim endeksi, altın fiyatları, ihracat birim endeksi ve işsizlik oranları arasındaki ilişki regresyon analizi ile incelenmiştir. Bulgular Bist 100 endeksi, ihracat birim endeksi, M1 para arzı ve sanayi üretim endeksinin bankacılık endeksi üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğunu belirtmektedir.

3. Veri Seti ve Yöntem

Çalışmada kullanılan veriler 2002 Kasım ve 2023 Mayıs dönemini kapsayan aylık verilerden oluşmaktadır. Her bir değişken için toplam 247 gözlem değeri mevcuttur.

3.1. Veri Setinin Tanımı ve Kapsamı

Bankacılık sektörünü etkileyen temel makroekonomik değişkenler bilinmekle birlikte, bu değişkenlerin ülkelerdeki etkileri farklılık gösterebilir. Bunun temelinde ise her ülkenin kendine has iç dinamiklerinin olmasıdır. Bu nedenle Türkiye'de bankacılık sektörünü en çok etkileyen temel makroekonomik değişkenler analize dahil edilmiş ve Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Değişkenler ve Kaynakları

Değişken	Kısaltma	Kaynak
BİST Bankacılık Endeksi	XBank	Matriks Veri Terminali* www.matriksdata.com
1 Aylık Mevduat Faizi	Faiz	TCMB evds2.tcmb.gov.tr
Tüketici Fiyat Endeksi	Tüfe	Federal Reserve Bank of St.Louis fred.stlouisfed.org
TL/Dolar Kuru	Kur	Matriks Veri Terminali www.matriksdata.com
Üretim Endeksi	Üretim	Federal Reserve Bank of St.Louis fred.stlouisfed.org

*Veriler www.matriksdata.com üzerinden satın alınan matriks programından elde edilmiştir.

3.2. Fourier Genişletilmiş Dickey-Fuller (FADF) Birim Kök Testi

Klasik birim kök testleri (özellikle ADF ve Phillips-Perron testleri), veri setinde yapısal değişim olduğunda bunu dikkate almamaktadırlar. Böylesi bir durumda, gerçekte durağan olan bir seriyi birim köklü olarak tayin etme eğilimi göstermektedirler. Bunun yanı sıra, özellikle finansal verilerde ani olmayan yapısal değişimler gözlenebilmektedir. Fourier fonksiyonlarına dayalı testler, ani olmayan bu yapısal değişimi yakalama konusunda başarılı olarak ele alınabilirler (Yaya, Ogbonna, & Mudida, 2019). Fourier fonksiyonlarına dayalı ADF testi aşağıdaki model üzerinden gerçekleştirilmektedir:

$$\Delta y_t = \beta_0 + \beta_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \beta_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \beta_3 y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \alpha_i \Delta y_{t-i}$$

burada t trend terimi, T gözlem sayısı, π pi sabitini ve p ise uygun gecikme sayısını ifade etmektedir (Bozoklu, Yılcı, & Görüş, 2020). Test istatistiğinin kıyaslanacağı kritik değerler bootstrap tekniği ile elde edilmektedir. Sıfır hipotezi altında serinin birim köklü olduğu ifade edilmektedir.

3.3. Fourier Otoresif Dağıtılmış Gecikme (FARDL) Sınır Testi

Tıpkı birim kök testlerinde olduğu gibi, eşbütünleşme ilişkisinin araştırılmasında da verilerdeki yapısal değişim dikkate alınmalıdır. Yılcı vd. (2020) tarafından önerilen fourier fonksiyonlarına dayalı ve 3 açıklayıcı değişken içeren FARDL modeli aşağıdaki gibi ifade edilebilmektedir:

$$\begin{aligned} \Delta Y_t = & \beta_0 + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \beta_1 X_{1t-1} + \beta_2 X_{2t-1} + \beta_3 X_{3t-1} \\ & + \sum_{i=1}^{p-1} \alpha'_i \Delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} \delta'_i \Delta X_{1t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} \phi'_i \Delta X_{2t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} \psi'_i \Delta X_{3t-1} + e_t \end{aligned} \quad (1)$$

Bu model içerisinde yer alan parametreler, FADF fonksiyonu ile tanımlanan parametrelerdir (Yılcı, Bozoklu, & Görüş, 2020). Bu testin temel hipotezi altında değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olmadığı belirtilmektedir. Kritik değerler ise FADF testinde olduğu gibi bootstrap tekniği ile elde edilmektedir.

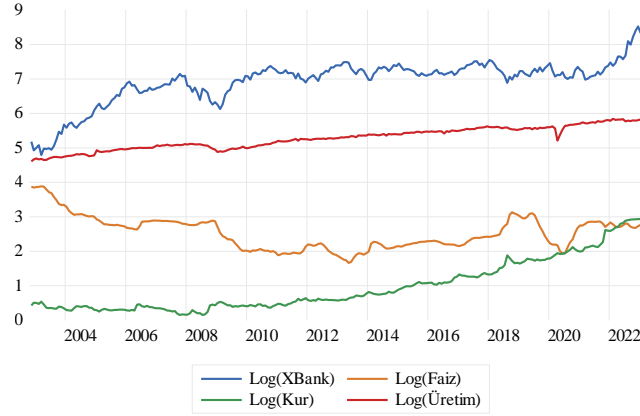
4. Ampirik Sonuçlar

Çalışmada kullanılan tüm değişkenlerin logaritmaları alınarak analiz edilmiştir. Değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

	Log(Xbank)	Log(Faiz)	Log(Kur)	Log(Üretim)
Ortalama	6.9443	2.5379	0.9868	5.2806
Medyan	7.1217	2.5329	0.6207	5.2820
Maksimum	8.5227	3.8803	3.0349	5.8413
Minimum	4.7951	1.6601	0.1488	4.6051
Standart Sapma	0.6641	0.4750	0.7775	0.3240
Çarpıklık	-1.1414	0.5672	1.0889	-0.1062
Basıklık	5.0028	3.0923	3.1232	1.9738
Jarque-Bera	94.9200	13.3324	48.9734	11.3009
Olasılık	0.0000	0.0012	0.0000	0.0035

Değişkenlerin grafikleri şekil 1’de verilmiştir. Bu şekil yakından incelendiğinde, serilerde yapısal kırılmaların olabileceği görülmektedir. Özellikle 2020 yılı Temmuz ayında tüm serilerde bir kırılma gözlemlenmektedir.

Şekil 1. Serilerin grafikleri

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkinin araştırılabilmesi için öncelikle bu değişkenlerin durağanlık düzeylerinin araştırılması gerekmektedir. Bu amaçla değişkenlere uygulanan Fourier ADF testi sonuçları tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Kesirli Frekanslı Fourier ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Frekans Değeri	F.ADF Test İstatistiği	F Kısıt Test İstatistiği	Kritik Değerler	
Log(Xbank)	3,6	-1,9337	2,3267	%1	-3,6282
				%5	-3,0011
				%10	-2,6741
Log(Faiz)	3,9	-2,6206	1,5917	%1	-3,6263
				%5	-2,9749
				%10	-2,6412
Log(Kur)	0,1	-4,3533	11,8042	%1	-4,4213
				%5	-3,8549
				%10	-3,5657
Log(Üretim)	0,1	-4,0596	7,6958	%1	-4,4213
				%5	-3,8549
				%10	-3,5657

Tabloda yer alan istatistikler, E-views paket programında Bozoklu vd. (2020) tarafından yazılmış olan program ile hesaplanmıştır.

Tablo 3'teki sonuçlar incelendiğinde, kur ve üretim değişkenlerinin düzeyde durağan (I(0)), faiz ve Xbank değişkenlerinin ise fark durağan (I(1)) oldukları görülmektedir. Tabloda yer alan kritik değerler Bozoklu vd. (2020) çalışmasından elde edilmiştir. Tabloda yer alan frekans değeri, kırılma sayısı olarak da yorumlanabilmektedir. Kırılma sayısı tam sayı ise yapısal değişim geçici, ondalıklı ise kırılmanın etkisi kalıcıdır (Christopoulos & Leon-Ledesma, 2011).

Tablo 4. Optimal FARDL Modeli Sonuçları

Optimal Frekans	0,50
Min AIC	-1,9009
Uygun Model	ARDL(2, 1, 1, 1)

Tabloda yer alan istatistikler, E-views paket programında Yılancı vd. (2020) tarafından yazılmış olan program ile hesaplanmıştır.

Tablo 4'te FARDL yöntemi ile elde edilen uygun ARDL modeli sonuçları yer almaktadır. Buna göre uygun frekans 0,5 ve ARDL(2,1,1,1) modeli belirlenmiştir. Değişkenler arasında eşbütünlüşme ilişkisinin var olup olmadığı FA, t ve FB testleri ile sınanmaktadır. Bu testler (1) nolu modelde yer alan katsayıların anlamlılıklarını sınamaktadırlar. FA, t ve FB için test edilen hipotezler sırasıyla:

$$H_0 : \beta_1 = \beta_2 = \beta_3 = 0$$

$$H_0 : \beta_1 = 0$$

$$H_0 : \beta_2 = \beta_3 = 0$$

şeklinde (Yılancı, Bozoklu, & Görüş, 2020). Belirtilen bu üç hipotezin de reddedilmesi durumunda değişkenler arasında bir eşbütünlüşme ilişkisinin varlığından söz edilebilmektedir.

Tablo 5. Fourier ARDL Modeli Test İstatistikleri ve Kritik Değerler

	Test İstatistiği	Kritik Değerler		
		%10	%5	%1
F _A istatistiği	6,7515	3.7222	4.4480	5.9734
t-istatistiği	-3,7089	-3.0203	-3.3796	-4.1471
F _B istatistiği	8,0708	2.9060	3.6309	5.2842

Tabloda yer alan istatistikler, E-views paket programında Yılancı vd. (2020) tarafından yazılmış olan program ile hesaplanmıştır.

Tablo 5'te yer alan veriler incelendiğinde, test istatistiklerinin her üçünün de kritik değerlerden mutlak değerce büyük oldukları görülmektedir. Buradan hareketle yukarıda belirtilen üç hipotezin de reddedildiği ve değişkenler arasında bir eşbütünlüşme ilişkisinin var olduğu söylenebilmektedir.

Tablo 6. Uzun Dönem Katsayıları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	Olasılık
Log(Faiz)	-0.6244	0.1270	0.0000
Log(Kur)	1.4594	0.3372	0.0000
Log(Üretim)	2.9023	0.4736	0.0000
Sabit	-36.6308	9.2561	0.0001
Cos	30.0546	8.5666	0.0005
Sin	0.8888	1.9407	0.6474

Uzun dönem (eşbütünlüşme) ilişkisinin tespit edilmesinin ardından, bu değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkiye ait katsayılar tamamen değiştirilmiş en küçük kareler yöntemi (fully modified ordinary least squares) yöntemi kullanılarak tahminlenmiştir. Sonuçlar tablo 6'da yer almaktadır. Buna göre 1 aylık mevduat faizlerinde meydana gelen %1'lik bir artış, bankacılık endeksinde %0,62'lik azalışa neden olmaktadır. TL/Dolar kurunda meydana gelen %1'lik artış, bankacılık endeksinde %1,45'lik bir artışa neden olmaktadır. Üretim endeksinde meydana gelen %1'lik artış ise bankacılık endeksinde %2,9'luk bir artışa neden olmaktadır.

Tablo 7. Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	Olasılık
$\Delta \text{Log}(\text{XBank})_{t-1}$	-0.1009	0.0573	0.0797
$\Delta \text{Log}(\text{Kur})_t$	-0.9177	0.1240	0.0000
$\Delta \text{Log}(\text{M.Faiz})_t$	-0.4139	0.1084	0.0002
$\Delta \text{Log}(\text{Üretim})_t$	-0.0620	0.1634	0.7047
Sin	-0.0031	0.0350	0.9281
Cos	3.7002	0.6940	0.0000
EC_{t-1}	-0.0769	0.0144	0.0000

Uzun dönemli denge ilişkisinden kısa dönemde sapmaların etkisi hata düzeltme modeli ile incelenmektedir. Tablo 7'de hata düzeltme modeli sonuçları yer almaktadır. Tablo içerisinde yer alan EC_{t-1} terimi, hata düzeltme terimidir ve istatistiki olarak anlamlıdır. İlgili katsayı 0 ile -1 arasında yer aldığından kısa dönemde meydana gelen sapmalardan, uzun dönemdeki denge ilişkisine tek düze bir yakınsama olduğu söylenebilir.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Ülkeler arasındaki sınırların kalkmasına neden olan liberalleşme hareketleri küreselleşme olgusunun hızlanmasına neden olarak, özellikle ülkeler arasında fon akışının bankalar üzerinden yapılması bankacılık sektörünün önemini artırmıştır. Ayrıca küreselleşme hareketleri, ülkeler arasındaki bankacılık sistemini birbirine bağlayarak tek bir sistem haline dönüştürmüş ve bu nedenle de bankacılık sektörü üzerinde makroekonomik faktörler sektörün temel belirleyicileri olmuştur. Ülkelerin kendi iç dinamiklerine bağlı olarak, makroekonomik değişkenlerin bankacılık üzerindeki etkileri de ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Bu çalışma kapsamında ele alınan Türkiye'deki bankacılık endeksi ile bazı makroekonomik göstergeler arasındaki ilişki incelendiğinde, mevduat faizlerinin bu endeks üzerinde negatif etkisinin olduğu (Topaloğlu & Karakozak, 2018) görülmektedir. Bunun yanı sıra dolar kurunun etkisinin pozitif olduğu (Zengin, 2020) görülmektedir. Bu sonucun aksine, Kendirli & Çankaya (2016) çalışmalarında enflasyon ve döviz kurunun bu endeks üzerinde etkisinin olmadığını belirtmişlerdir. Yazarlar bu çalışmada ilgilenilen değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi ele aldığından ve ilgili veri seti 2009-2015 dönemini kapsadığından, sonuçların farklı olması beklenebilir. Ayrıca Topaloğlu & Karakozak (2018) çalışmalarında döviz kurunun etkisinin negatif olduğunu belirtirken, bu çalışmada döviz kurunun pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Topaloğlu & Karakozak (2018) çalışmalarında sektör endeksi yerine bu sektörde faaliyet gösteren bazı bankaları analizlerine dahil ettiklerinden dolayı, bu çalışma ile bahsi geçen çalışma sonuçlarında farklılık gözlenmektedir.

Kullanılan değişkenlerin durağanlıklarının fourier fonksiyonuna dayalı birim kök testi ile araştırılması sonucunda, durağan olmayan serilerde (bankacılık endeksi ve 1 aylık mevduat faizi) uygun frekans değerlerinin ondalıklı olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bu durum endeks ve faiz değişkenlerine uygulanan şokların etkilerinin kalıcı olabileceğini, bu değişkenlerin gelecek değerlerinin geçmiş değerlerine bakılarak tayin edilmesinin zor olabileceğini göstermektedir.

Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere ait finansal verilerde yapısal değişimlerin görülmesi olasıdır. Bu bağlamda çalışmada ele alınan değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin varlığı, fourier fonksiyonlarına dayalı eşbütünleşme testi ile incelenmiştir. Bu testin en büyük avantajı, kukla değişkenler ile ifade edilemeyen ve ani olmayan yapısal değişimleri modelleyebilmesidir.

Bir işletme kar elde edebilmesi için bir takım gelir ve giderlere katlanmalıdır. Finansal sistem içerisinde yer alan bankalar, mevduat faizi karşılığında tasarruf sahiplerinden fon toplamaktadırlar. Mevduat faizleri bu durumda bankaların giderleri olarak ele alınabilir. Bankalar toplamış oldukları mevduatları fona ihtiyaç duyan kişilere kredi faizi karşılığında kullanırmaktadırlar. Kredi faizleri de bu bağlamda bankaların gelirlerini oluşturmaktadır. Bankaların kar edebilmeleri için kredi faizlerinin daima mevduat faizlerinden yüksek olması gerekmektedir. Çalışmada mevduat faizlerinin bankacılık endeksi üzerinde negatif etkisinin tespit edilmesi, mevduat faizlerinin bankacılık sektörünün giderlerini oluşturmasından kaynaklanmaktadır.

Üretim endeksi ile bankacılık endeksi arasında pozitif yönlü uzun dönemli bir ilişkinin tespit edilmiştir. Ülkeler mevcut üretim kapasitelerini artırmak ya da yeni ürünler üretmek amacıyla üretimlerini artırmak istemektedirler. Buradaki temel amaç, mevcut tüketimi karşılamak ve ihracat yapmaktır. Gerek kapasite

artırımı gerekse yeni yatırımlar, fon talebini artırmaktadır. Fon arz ve talebine aracılık yapan bankaların da bu durumdan olumlu anlamda etkilenmeleri doğaldır.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülke ekonomilerinin temel özelliklerinden biri, sürekli olarak cari açık vermeleridir. Cari açık sebebiyle bu tür ülkelerde bir rezerv para birimi olan dolara her zaman ihtiyaç duyulmaktadır. Dolar arzının kısıtlı olması sebebiyle de gelişmekte olan ülkelerde dolar kuru ekonomiyi etkileyen temel faktörlerden birisidir. Çalışmada ortaya çıkarılan dolar kuru ile bankacılık endeksi arasında pozitif yönlü uzun dönemli ilişki, Türkiye'nin gelişmekte olan bir ülke olduğunu ispatlamaktadır.

Bu çalışma kapsamında sadece mevduat faizleri ele alınmış olsa da, bankaların karlarını etkileyen diğer önemli faktör ise kredi faizleridir. Dolayısıyla ileride yapılacak olan çalışmalarda kredi faizleri de dikkate alınabilir. Bunun yanı sıra enflasyon ve M2 para arzı da dikkate alınarak modeller oluşturulabilir. Bunun yanı sıra bankacılık sektörünün finansal piyasalar için önemi göz önüne alındığında, politika yapıcılar için güvenilir ve istikrarlı bir bankacılık sektörünün varlığının oldukça önem arz ettiği düşünülebilir. Bu bağlamda bankacılık sektörünün gelişmesine yönelik önlemlerin alınması, aynı zamanda finansal piyasalarda da bir gelişme ve genişleme yaratması beklenebilir. Bu nedenle faiz oranlarının mümkün olduğunca düşük seviyelerde tutulması ve üretimin artırılması, uzun vadede bankacılık sektörünün gelişimini uzun vadede olumlu yönde etkileyebilir.

6. Extended Abstract

As an important intermediary in the Turkish financial system, banks are important institutions. As a result of bank activities, the XBANK index was developed at Borsa Istanbul (BIST). It is a common indicator of the gains obtained through banking activities. The banking index, therefore, provides information about the sector's efficiency based on increases or decreases. A subsystem of the economy is represented by the XBANK index. In addition, macroeconomic indicators that are part of other subsystems are also likely to influence this index. Taking into account all of these factors, the objective of this study is to determine the effects of the production index, one-month deposit interest rate, and the TL/Dollar exchange rate on the BIST XBANK index.

A key factor affecting the economy is the economic policies implemented by the governments in the country. Economic policies are also affected by changes in the country's administration. Turkey has been governed by the same government since 2002. This study examines the period between 2002 and 2022, in which there were no changes in administration.

Deposit and loan rates are affected by the interest rate policy of the central bank on the returns of the banking system in a particular country. The demand for funds is also increased by new investments in production or activities aimed at increasing production capacity. As a result of this increase in demand, banking returns are also affected. Exchange rate fluctuations also affect banking returns in developing countries. In light of all these factors, the factors affecting the banking index in this study are the production index, the deposit interest rate, as well as the exchange rate.

In order to measure the development of the banking sector, loans to the private sector are divided by GDP (Levine and Zervos, 1998; Rahimzadeh, 2012). Economic growth is also greatly influenced by the development of the banking sector (Boulila and Trabelsi, 2004; Calderón and Liu, 2003; Choong et al., 2003). Additionally, stock prices of banking firms are believed to affect economic growth in this context. Cole et al. (2008) argue that, both in developed and emerging markets, the stock returns of banks can be used to predict the economic growth of a country.

The classical unit root tests (especially the ADF and Phillips-Perron tests) do not take structural changes into account. Consequently, they tend to assign a unit root to a series that is actually stationary. Furthermore, non-sudden structural changes can be observed, particularly in financial data. This non-sudden structural change may be captured by tests based on Fourier functions (Yaya et al., 2019:2786). Fourier-based ADF tests are performed using the following model:

$$\Delta y_t = \beta_0 + \beta_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \beta_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \beta_3 y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \alpha_i \Delta y_{t-i}$$

where t is trend, T is number of observations and p is the lag length. The bootstrap method is used to determine the critical values against which the test statistic will be compared. The null hypothesis states that the series has a unit root.

As in unit root tests, the structural change in the data should be taken into account when investigating cointegration relationships. The FARDL model is based on Fourier functions and includes three explanatory variables proposed by Yılcı et al. (2020) can be expressed as follows:

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \beta_1 X_{1t-1} + \beta_2 X_{2t-1} + \beta_3 X_{3t-1} \\ + \sum_{i=1}^{p-1} \alpha_i' \Delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} \delta_i' \Delta X_{1t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} \phi_i' \Delta X_{2t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} \varphi_i' \Delta X_{3t-1} + e_t$$

The parameters in this model are the parameters defined by the FADF function (Yılcı et al., 2020). The main hypothesis of this test states that there is no cointegration relationship between the variables. Critical values are obtained by bootstrap technique as in the FADF test.

In order to make a profit, a business must incur some income and expenses. Savers provide funds to banks in exchange for interest on their deposits. Banks can consider interest on deposits as expenses in this instance. In return for interest on loans, banks make the deposits they collect available to people in need of funds. In this context, loan interest is also a source of income for banks. A bank's loan rate should always be higher than its deposit rate in order to make a profit. It is due to the fact that deposit interest rates constitute the banking sector's expenses that deposit interest rates have a negative impact on the banking index in the study.

There is a positive long-run relationship between the production index and the banking index. It is common for countries to increase production in order to increase their existing production capacity or to produce new products. In this case, the primary objective is to meet current consumption and exports. The demand for funds is increased by both capacity expansion and new investments. It is only natural that banks, which are responsible for mediating the supply and demand of funds, would also benefit from this situation.

Emerging market economies, such as Turkey, are characterized by persistent current account deficits. There is always a need for the dollar, which is a reserve currency in such countries due to the current account deficit. The dollar exchange rate is one of the most significant factors affecting the economy in developing countries due to the limited supply of dollars. A positive long-run relationship between the exchange rate and the banking index revealed in this study indicates that Turkey is a developing country..

Keywords: XBANK, Fourier ADF, Fourier ARDL.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Kaynakça

- Afşar, A. (2007). Finansal Gelişme ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki. *The Journal of Accounting and Finance*, 188-198.
- Alexandrou, G., Koulakiotis, A., & Dasilas, A. (2011). GARCH Modelling of Banking Integration in the Eurozone. *Research in International Business and Finance*, 25(1), 1-10. doi:https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2010.05.001
- Beck, T., & Levine, R. (2004). Stock Markets, Banks, and Growth: Panel Evidence. *Journal of Banking & Finance*, 28(3), 423-442. doi:https://doi.org/10.1016/S0378-4266(02)00408-9
- Boulila, G., & Trablesi, M. (2004). Financial Development And Long-Run Growth: Evidence From Tunisia: 1962-1997. *Savings and Development*, 289-314.
- Bozoklu, Ş., Yılancı, V., & Görüş, M. Ş. (2020). Persistence in Per Capita Energy Consumption: A Fractional Integration Approach with a Fourier Function. *Energy Economics*, 91(2020), 1-12. doi:https://doi.org/10.1016/j.eneco.2020.104926
- Calderón, C., & Liu, L. (2003). The direction of causality between financial development and economic growth. *Journal of Development Economics*, 321-334.
- Canoruç, S., & Tayır, T. (2022). Menkul Kıymet Borsaları, Döviz Kuru, Faiz Oranı ve Altın Fiyatlarının Bankacılık Sektörü Üzerindeki Etkisi. *ETÜ Sentez İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*(9), 21-35. doi:10.47358/sentez.2022.34
- Choong, C. K., Yusop, Z., Law, S. H., & Sen, V. K. (2003). Financial Development and Economic growth in Malaysia: the Stock Market Perspective. *Macroeconomics*, 178-183.
- Christopoulos, D. K., & Leon-Ledesma, M. A. (2011). International output convergence, breaks, and asymmetric adjustment. *Studies in Nonlinear Dynamics & Econometrics*, 15(3), 1-35. doi:https://doi.org/10.2202/1558-3708.1823
- Cole, R. A., Moshirian, F., & Wu, Q. (2008). Bank stock returns and economic growth. *Journal of Banking & Finance*, 32(6), 995-1007. doi:https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2007.07.006
- Dağdır, C. (2010). Türk bankacılık sektöründe karlılık ve makro ekonomik değişkenlerle ilişkisi. *Ekonomi bilimleri dergisi*, 25-33.
- Dalkılıç, N., Gülcemal, M. E., & Tansoy, H. (2021). Makroekonomik Faktörlerin Bist Bankalar Endeksi Üzerindeki Etkisi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(4), 897-905. doi:10.29106/fesa.1029760
- Diamond, D. W., & Dybvig, P. H. (1986). Banking Theory, Deposit Insurance, and Bank Regulation. *The Journal of Business*, 55-68.
- Goldberg, L. S. (2009). Understanding Banking Sector Globalization. *IMF Staff Papers*, 171-197.
- Goodhart, C. A. (2011). The Changing Role of Central Banks. *Financial History Review*, 135-154.
- Kalkavan, H., Eti, S., & Yüksel, S. (2020). Türkiye'deki Bankacılık Sektörü, Sanayi Gelişimi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin VAR Analizi ile İncelenmesi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 12(22), 56-74. doi:https://doi.org/10.20990/kilisuibfakademik.603234
- Kendirli, S., & Çankaya, M. (2016). Döviz kuru ve enflasyonun bist banka endeksi üzerindeki etkisi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 215-227.
- Levine, R., & Zervos, S. (1998). Stock Markets, Banks, and Economic Growth. *The American Economic Review*, 537-558.
- Mensah, J. O., & Premaratne, G. (2018). Dependence patterns among Asian banking sector stocks: A copula approach. *Research in International Business and Finance*, 45, 357-388. doi:https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2017.07.169
- Mensah, J. O., & Premaratne, G. (2018). Integration of ASEAN banking sector stocks. *Journal of Asian Economics*, 59, 48-60. doi:https://doi.org/10.1016/j.asieco.2018.10.001
- Özkul, G., & Akgüneş, A. O. (2015). Makro Ekonomik Faktörlerin Bankacılık Sektörü Getirileri Üzerine Etkisi: Borsa İstanbul Örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 272-298.
- Öztürk, H. (2016). Türk Bankacılık Sektörünü Etkileyen Makro Ekonomik Faktörlerin Ampirik Analizi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 11-29.
- Pradhan, R. P., Arvin, M. B., Hall, J. H., & Bahmani, S. (2014). Causal nexus between economic growth, banking sector development, stock market development, and other macroeconomic variables: The

case of ASEAN countries. *Review of Financial Economics*, 23(4), 155-173. doi:<https://doi.org/10.1016/j.rfe.2014.07.002>

Rahimzadeh, F. (2012). Banking Sector, Stock Market and Economic Growth: Evidence From Mena Countries. *International Journal of Social Sciences and Humanity Studies*, 4(2), 181-190.

Řepková, I. (2015). Banking Efficiency Determinants in the Czech Banking Sector. *Procedia Economics and Finance*, 191-196.

Santos, J. A. (2001). Bank Capital Regulation in Contemporary Banking Theory: A Review of the Literature. *Financial Markets, Institutions & Instruments*, 41-84.

Şahin, E. E. (2020). Bankacılık Endeksi ile Seçilmiş Makroekonomik Faktörler Arasındaki Asimetrik İlişki. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(2), 351-369. doi:<https://doi.org/10.16951/atauniiibd.679812>

Topaloğlu, E. E., & Karakozak, Ö. (2018). Makroekonomik Faktörler ve Pay Senedi Getirisi: BIST Banka Endeksi Firmaları Üzerine Panel Veri Analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 199-216.

Yaya, O. S., Ogbonna, A. E., & Mudida, R. (2019). Hysteresis of Unemployment Rates in Africa: New Findings From Fourier ADF Test. *Quality & Quantity*, 53(2019), 2781-2795. doi:<https://doi.org/10.1007/s11135-019-00894-6>

Yılancı, V., Bozoklu, Ş., & Görüş, M. Ş. (2020). Are BRICS Countries Pollution Haven? Evidence From a Bootstrap ARDL Bounds Testing Approach with a Fourier Function. *Sustainable Cities and Society*, 55(2020), 1-12. doi:<https://doi.org/10.1016/j.scs.2020.102035>

Zengin, B. (2020). Faiz Oranları, ABD Doları, Euro ve BIST 100'ün BIST Bankacılık Endeksi İle İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *İşletme Akademisi Dergisi*, 77-87.

Zeyneloğlu, İ. (2017). Banka Davranışları ve Döviz Kuru. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 27-39.

Muhasebenin Analiz Fonksiyonu Kapsamında Finansal Tabloların Sektör Kârlılık Analizinde Kullanılması: Borsa İstanbul Otomotiv Sektörü

İlyas YILMAZ*

ÖZ

Bilgi sistemleri içerisinde yer alan ve en eskilerinden biri olan muhasebe bilgi sistemi, işletmenin iç ve dış çevresinde yer alan ilgili kişilerin ihtiyaçlarına uygun verilerin toplanması, işlenmesi, özetlenmesi ve çeşitli analiz yöntemlerini uygulayarak sonuçların yorumlanması faaliyetlerini yerine getirmektedir. İşletme sahipleri, yöneticiler, paydaşlar ve yatırımcıların işletmenin faaliyet ve performans sonuçları hakkında bilgiye olan ihtiyaçları geçmişten günümüze kadar olan süreçte sürekli olarak artmıştır. Bu bilgi ihtiyacının özünde işletmelerin mevcut ve geçmiş faaliyet ile performans sonuçları üzerinde uygulanan çeşitli finansal analiz tekniklerinden elde edilen sonuçlardan hareketle işletmenin gelecekteki faaliyet ve performans sonuçları öngörülmesi yatmaktadır. Bu açıklamalar çerçevesinde gerek muhasebe bilgi sistemi ve bu sistemin bir parçası olan finansal analiz teknikleri doğrultusunda Borsa İstanbul (BİST) otomotiv sektöründe faaliyet gösteren ve üretici statüsündeki şirketlerin kârlılık oranları üzerindeki değişkenlerin etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırma kapsamında yer alan otomotiv üretici statüsündeki ve verilerini çeyreklik olarak açıklayan toplam sekiz şirketin 2009 ile 2022 yılları arasındaki verileri panel veri analiz yöntemi ile analiz edilmiştir. Sonuç olarak otomotiv sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin aktif kârlılık oranı, ekonomik kârlılık oranı ve özsermaye kârlılık oranları üzerinde kısa ve uzun vadeli borç oranlarının önemli bir etkiye sahip oldukları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Tablolar, Finansal Analiz, Kârlılık Oranları, Borç Oranları, Otomotiv Sektörü, Panel Veri.

The use of Financial Statements in Sector Profitability Analysis within the Scope of the Analysis Function of Accounting: Stock Exchange İstanbul Automotive Sector

ABSTRACT

Accounting information system, which is one of the oldest information systems, performs the activities of collecting, processing, summarizing and summarizing the data suitable for the needs of the relevant people in the internal and external environment of the enterprise and interpreting the results by applying various analysis methods. The needs of business owners, managers, stakeholders and investors for information about the results of the activities and performance of the business have increased continuously from the past to the present. The essence of this information need lies in predicting the future operating and performance results of the enterprise based on the results obtained from various financial analysis techniques applied on the current and past operating and performance results of the enterprises. Within the framework of these explanations, it has been tried to determine the effect of variables on the profitability ratios of companies operating in the Borsa İstanbul (BIST) automotive sector and having the status of manufacturers in line with the accounting information system and financial analysis techniques that are part of this system. The data of a total of eight companies, which are automotive manufacturers and which disclose their data on a quarterly basis, between 2009 and 2022 are analyzed by panel data analysis method. As a result, it is determined that short-term and long-term debt ratios have a significant effect on the return on assets, economic profitability ratio and return on equity ratios of companies operating in the automotive sector.

Keywords: Financial Statements, Financial Analysis, Profitability Ratios, Debt Ratios, Automotive Sector, Panel Data.

1. Giriş

Bilgi, bir konuya yönelik çeşitli açıklamaları içeren verilerden oluşmaktadır. Sistemler ise belirli bir amacı gerçekleştirmek üzere kurulan ya da bir sonuca ulaşmak için geliştirilen kurumsallaştırılmış

* **Corresponding Author/Sorumlu Yazar,** Öğr. Gör. Dr./ Lect. Ph.D., Bingöl Üniversitesi/Bingöl University, iyilmaz@bingol.edu.tr

Makale Gönderim ve Kabul Tarihleri/Article Submission and Acceptance Dates: 25.08.2023-12.12.2023

Citation/Atf: Yılmaz, İ. (2023). Muhasebenin analiz fonksiyonu kapsamında finansal tabloların sektör kârlılık analizinde kullanılması: Borsa İstanbul otomotiv sektörü. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52, 296-308. <https://doi.org/10.52642/susbed.1349668>

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

yöntemler dizisi olarak bilinmektedir. Bilgi sistemleri, organizasyon içerisindeki karar alma mekanizmalarının etkinliğini artırmak amacıyla birbiriyle ilgili ve ilişkili unsurların bir araya getirilerek kurulan yapıyı ifade etmektedir (Dinç & Abdioğlu, 2009).

Karar alma süreçlerinde karşılaşılan ön önemli sorun geleceğin belirsizliğidir. Geleceğin belirsizliğini azaltmak üzere karar alıcılar ne kadar çok bilgiye ulaşırlarsa o kadar sağlıklı karar almaktadırlar. Bu nedenle sağlıklı karar alınmasında organizasyonlarda bir bilgi sisteminin varlığını zorunlu hale getirmektedir. Karar alma süreçlerinde ihtiyaç duyulan bilgileri sağlayan çeşitli bilgi sistemleri bulunmaktadır. Bilgi sistemlerinin temel amacı, bilgilerin toplanıp işlenmesi ve çeşitli düzeydeki karar alıcıların bilgi ihtiyaçlarını karşılamaktır. Bilgi sistemleri içerisinde en eski olan ve tarihsel süreç içerisinde önemi her geçen gün artan sistemlerden biri de muhasebe bilgi sistemi olarak bilinmektedir. Muhasebe bilgi sistemi işletme içi ve dışı bilgi kullanıcıların ihtiyaçlarına uygun bir şekilde verileri; anlaşılır, zamanında, güvenilir ve karşılaştırılabilir bir şekilde hazırlamaktadır (Güney & Özyiğit, 2015).

Muhasebe bilgi sistemi, birbirinden farklı amaçları olan kişiler, ekonomik değeri olan veriler, kullanıcı davranışlarını ve bütün olarak ekonomiyi etkileyen çeşitli alt sistemlerin toplamının oluşturduğu bir bütündür. Muhasebe bilgi sistemi, veriyi bilgiye dönüştürüp çeşitli düzeyde ve konumdaki bilgi kullanıcılarının ihtiyaçlarını karşılamaktadır (Kalmış & Dalgın, 2010).

Ekonomi kavramı içerisinde önemli bir yeri olan ticari faaliyetlerin nitelik ve niceliksel özellikleri birbirinden farklıdır. Bu farklılıktan dolayı muhasebe bilgi sistemleri tarafından üretilen bilgilerin statik ve dinamik analizleri kolay bir şekilde yapılabilirken bu analizlerden elde edilen bilgiler, yorumlanma sürecinde bazen tek başına bir anlam ifade etmemektedir. Herhangi bir şirkete ait finansal veriler, kendisiyle aynı işi yapan başka şirket ya da şirketlere ait finansal veriler ile karşılaştırılması yapılarak daha anlamlı sonuçlar elde edilebilmektedir.

Ticari faaliyetlerin çeşitli türde ve sayıda olması dikkate alınarak bir bütün olarak ekonomi çeşitli alt birimlere bölünmekte ve benzer ticari faaliyetler aynı birimlerde toplanarak sektör denilen kavramı ortaya çıkarmaktadır. Böylelikle aynı sektörde benzer ticari faaliyetleri yürüten işletmeler bir araya getirilerek bu işletmelere ait finansal veriler ise bir bütün olarak sektörün verilerini oluşturmaktadır. Sektörlerin ortaya çıkmasıyla birlikte şirketlere ait finansal veriler kendi içerisinde değerlendirildiği gibi, aynı sektördeki başka işletmelerin verileriyle ve bir bütün olarak sektöre ait verilerle karşılaştırılması olanaklı hale gelmektedir. Ayrıca ticari faaliyetlerin sektörlere ayrılması, küresel olarak başka ülke ekonomilerinde yer alan aynı sektörlere ait verilerin karşılaştırılmasını sağlamaktadır.

Sektörün mevcut ve geçmişe dönük verileri üzerinde uygulanan finansal analiz teknikleri vasıtasıyla elde edilen sonuçlar üzerinden çeşitli düzeydeki bilgi kullanıcıları sektörün performansı hakkında bilgi sahibi olarak sektörün geleceği hakkında bir öngörüye sahip olmaktadır. Doğal olarak sektörün tanınması, performansı ve geleceği hakkında bir öngörüye sahip olunmasında finansal analiz önemli bir rol oynamaktadır.

Sektörlerin ortaya çıkması ve sektörlere yönelik uygulanan finansal analiz teknikleri sonucunda elde edilen bir diğer önemli sonuç ise sektörün finansal yapısının karakteristik özelliklerinin belirlenmesidir. Böylelikle temel karakteristik özellikleri bilinen bir sektörde yaşanan gelişmelerin neden olduğu veya olabileceği sonuçlarda önceden belirlenebilmektedir.

Yapılan bu çalışma ile Borsa İstanbul (BİST) otomotiv sektörü içerisinde yer alan otomotiv üreten şirketlere ait finansal veriler, panel veri analizi yöntemi analiz edilerek aktif kârlılık oranı, ekonomik kârlılık oranı ve özsermaye kârlılık oranı üzerindeki değişkenlerin etkisi tespit edilmeye çalışılmaktadır. Böylelikle otomotiv sektörünün kârlılık oranlarının karakteristik özellikleri belirlenerek bu oranlar üzerinde etkili olan değişkenlerde meydana gelen değişimlerin kârlılık oranlarında ne tür bir değişikliğe neden olacağı belirlenecektir.

Çalışmanın kapsamı olarak Borsa İstanbul (BİST) otomotiv sektöründe yer alan ve üretici konumunda olan sekiz şirket belirlenmiştir. Söz konusu şirketler verilerini üç ayda bir (çeyreklik) olarak ilgi duyanlara açıklamaktadırlar. Şirketlere ait veriler zaman aralığı olarak 2009 ile 2022 yılları arasında kapsamaktadır.

2. Literatür

Çatal (2014) yaşanan küresel krizlerin BİST otomotiv sektörünün sermaye yapıları üzerinde etkilerini belirlemek amacıyla yaptığı çalışmada, kriz dönemlerinde şirketlerin kısa vadeli yabancı kaynak kullanımı artırmaları sebebiyle likidite oranlarını düşürdüğünü tespit etmiştir. Diğer taraftan kriz döneminde şirketlerin uzun vadeli kaynaklarını artırdığı, bu sebeple özkaynak paylarının azaldığı sonucuna da ulaşılmıştır. Ayrıca kriz dönemlerinde şirket yöneticilerinin likidite, kârlılık, risk ve borçlanma oranları üzerinde alacakları kararlarının krizin etkilerini azaltması konusunda önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Şentürk ve Pamukçu (2014) BİST otomotiv sektörünün finansal yapıları üzerinde 2008 krizinin etkilerini belirlemek amacıyla yaptıkları çalışmalarında 2008 yılında yaşanan krizin otomotiv sektöründe ani bir talep daralmasına neden olduğu, talep daralmasıyla birlikte stoklarda artış yaşandığı ve satış gelirlerinin düştüğü tespit edilmiştir. Finansal piyasalarda güven kavramının önemli olduğu, bu nedenle piyasalarda güvenin istikrarlı bir şekilde sağlanmasına yönelik şeffaflığın artırılıp denetim faaliyetlerinin tüm kesimleri kapsayacak şekilde hayata geçirilmesi gerekliliğini önermişlerdir.

Arumugam ve diğerleri (2016) yılında Hindistan otomobil sektöründe yer alan şirketlerin kârlılığı üzerindeki faktörleri belirlemek amacıyla yaptıkları çalışmalarında faaliyet oranlarının şirket kârlılığı üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ömürbek ve diğerleri (2016) otomotiv firmalarının performanslarını değerlendirmek amacıyla yaptıkları çalışmalarında 2014 yılı verileri üzerinden satış gelirleri, hisse senedi değerleri ve piyasa değeri gibi oranlar üzerinden performans değerlemesi yapılarak otomotiv sektöründe yer alan şirketler sıralanmıştır.

Tatlı ve Bayrak (2016) BİST otomotiv sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin 2010 ile 2014 yılları arasındaki etkinliklerini belirlemek amacıyla yaptıkları çalışmalarında otomotiv sektörünün ihracat yönünde geliştirme ihtiyacının yüksek olduğunu tespit etmişlerdir.

Yanık ve Eren (2017) BİST otomotiv imalat sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin 2011 ile 2015 yılları arasında finansal performanslarını test etmek amacıyla yapmış oldukları çalışmalarında çeşitli finansal oranlar kullanarak şirketleri performanslarına göre sıralamıştır.

Ali ve diğerleri (2018) serbest nakit akışlarının alman otomotiv sektöründe yer alan şirketlerin 2007-2016 yıllarını kapsayan dönemde kârlılığı üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik yaptıkları çalışma sonucunda borsada işlem gören şirketlerin serbest nakit akışları ile şirket kârlılığı arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kayalı ve Aktaş (2018) BİST otomotiv sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin performanslarını belirlemek üzere yapmış oldukları çalışmalarında sektördeki şirketlerin bazılarının performansını istikrarlı bir şekilde koruduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca istikrar konusunun şirket yöneticileri ve yatırımcılar açısından aranan bir kavram olduğu, istikrarlı şirketlere ortaklar tarafından daha fazla kaynak aktarıldığını tespit etmişlerdir.

Esmen ve Dayı (2019) stratejik performans yönetiminde finansal performans değerlemesi üzerine BİST otomotiv sektörü üzerinde yapmış oldukları çalışmalarında faaliyet oranlarından çalışma sermayesi devir hızının önemli bir etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Otomotiv sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin likidite durumunun analizinde cari oran ve asit-test oranlarının belirleyici olduklarını, kârlılık oranlarından net kâr marjının öne çıktığını tespit etmişlerdir. Ayrıca yapılan çalışmalarda şirketlerin finansal performanslarından ziyade finansal riskleri üzerine odaklanılması gerekliliğini tavsiye etmişlerdir.

Ningsih ve Sari (2019) likidite oranları ve kârlılık oranlarının otomotiv sektöründe yer alan şirketlerin firma değeri üzerindeki etkilerini tespit etmek amacıyla yapmış oldukları çalışmalarında likidite oranlarının firma kârlılığını etkilememesine rağmen aktif kârlılığının firma değerini olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Tezcan (2019) şirketlerin 2016 ile 2018 yılları arasındaki ihracat düzeyi ile finansal performansı arasındaki ilişkiyi belirlemek üzere Türkiye otomotiv sanayi üzerinde yaptığı çalışmada şirketlerin ihracat sıralamasındaki yerleri değişmezken, finansal performanslarının ve sıralamalarının değiştiğini tespit etmiştir.

Basdekis ve diğerleri (2020) Euro bölgesinde kârlılık ve optimal borç oranlarının otomotiv sektörü üzerindeki etkilerini belirlemek üzere yaptıkları çalışmalarında borç oranlarının düşük olması otomotiv sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin kârlılıklarını olumlu yönde etkilediğini tespit etmişlerdir.

Çalış ve diğerleri (2020) ülkemizde 2018 yılında yaşanan kur krizinin BİST otomotiv sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin 2015-2017 yılları arasındaki finansal oranları ile 2018-2019 yılları arasındaki finansal oranları karşılaştırılarak finansal yapıları üzerindeki etkilerini tespit etmek üzere yaptıkları çalışmalarında 2019 yılında gerçekleştirdiği ihracat tutarı ve 14 yıldır süreçte ihracatta birinci sırada olan otomotiv sektörünün kur krizi sonrası likidite oranlarının azaldığını tespit etmişlerdir. Ayrıca dövizle borçlanan şirketlerde yükselen kurun getirdiği yükü finansal oranlarının yükseldiği belirlenmiştir. Kur dalgalanmalarının şirketlerin stoklarını artırdığı ve kârlılık oranları üzerinde olumlu katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Elmas ve Gözel (2020) BİST otomotiv sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin sermaye yapısı ile firma performansı arasındaki ilişkiyi tespit üzere yapmış oldukları çalışmalarında şirketlerin yabancı kaynak kullanımındaki artışların performanslarını negatif yönde etkilediği, bu nedenle özellikle faiz oranlarının yüksek olduğu zamanlarda yabancı kaynak kullanımını azaltmalarını önermiştir.

Roni ve diğerleri (2021) otomotiv sektörünün sermaye yapısında meydana gelen değişikliklerin finansal performansına etkilerini tespit etmek amacıyla yaptıkları çalışmalarında brüt kâr marjı, net kâr marjı ve aktif kârlılık marjının sermaye yapısı üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını tespit etmişlerdir.

Kablan ve Marşap (2022) BİST otomotiv sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin endüstri 4.0 ve Covid-19 kapsamında finansal performanslarını belirlemek amacıyla yapmış oldukları çalışmalarında endüstri 4.0 devriminin ile birlikte otomasyon süreçlerinin üretim süreçlerine entegre edilmesi ve covid-19 sürecinin olumsuz etkilerinden en çok etkilenen sektörlerin başında otomotiv sektörünün yer aldığı tespit edilmiştir.

Kendirli ve Yıldırım (2022) BİST otomotiv imalat sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin finansal performanslarının incelenmesi amacıyla yapmış oldukları çalışmalarında 2015-2019 yılları arasında şirketlerin performansı finansal oranlar vasıtasıyla tespit edilerek sıralanmıştır.

Patel ve Agrawal (2022) Hindistan borsasına kote edilmiş otomobil şirketlerinin 2013 ile 2020 yılları arasında net kâr oranları üzerinden yaptıkları kârlılık analizinde şirketleri performanslarına göre sıralamışlardır.

Şahin ve Özkan (2022) BİST otomotiv sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin finansal başarıları üzerinde Covid-19 sürecinin etkilerini tespit etmek üzere yapmış oldukları çalışmalarında Covid-19 salgınının otomotiv firmalarının finansal durumlarını çok etkilemediği tespit edilmiştir.

Çalış ve Sakarya (2022) Covid-19 öncesi ve sonrası dönemde BİST otomotiv sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin performanslarını belirlemek üzere yaptıkları çalışmalarında şirketlerin pandemi öncesi ve sonrası dönemde performans sıralamalarında herhangi bir değişiklik olmadığını tespit etmişlerdir.

Bhattacharyay (2023) otomotiv sektörünün sermaye yapısı incelemek üzere yapmış olduğu çalışmasında özellikle likidite ve kârlılık arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırma kapsamında yer alan şirketlere ait veriler incelendiğinde işletme sermayesinin verimli bir şekilde yönetilmesinin kârlılığı önemli ölçüde artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bardi (2023) maliyet girdi odaklı olarak otomotiv sektöründe faaliyet gösteren firmaların 2016 ile 2021 yılları arasında etkinlik analizlerini yaparak firmaların etkinliklerinin iyileştirilmesi sonucuna ulaşmıştır.

Heryati ve diğerleri (2023) Endonezya IDX borsasında yer alan otomotiv sektörü şirketlerinin 2016 ve 2020 yılları arasındaki likidite ve kaldıraç oranlarının kârlılık oranları üzerindeki etkisini belirlemek üzere yapmış oldukları çalışmalarında cari oranın aktif kârlılığı üzerinde etkisinin olmadığı, borç/özkaynak oranının aktif kârlılığı üzerinde negatif bir etkisinin olduğu ve özkaynak oranının aktif kârlılığı üzerinde pozitif yönlü bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir.

Kholifah ve Ariyani (2023) Endonezya borsasında işlem gören otomotiv şirketlerinin şirket büyüklüğü, satışlardaki artış ve borçlanmanın vergi kaçırma üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yaptığı çalışmasında satışlardaki artış, kârlılık, şirket büyüklüğü ve borçlanma oranı ile vergi kaçırma arasında pozitif yönde bir ilişki olduğunu tespit etmiştir.

Kızıl (2023) otomotiv sektörünün 2017 ile 2021 yılları arasında oranlar yardımıyla finansal performansını analiz ederek şirketlerin brüt kar oranlarının azaldığı ayrıca cari oranlarının ideal oranın altında olduğunu tespit etmiştir.

Lande ve Tatake (2023) beş otomobil firmasının on iki yıllık verileri üzerinden sermaye yapısının şirket kârlılığı üzerinde etkisinin olup olmadığını tespit etmek üzere yapmış oldukları çalışmalarında iki şirketin

sermaye yapısı ve kârlılıkları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğunu belirlemişlerdir. Araştırma kapsamındaki üç şirketin borçlanma oranlarının fazla olması nedeniyle sermaye yapısı ve kârlılıkları arasında bir anlamlı bir sonuca ulaşamamışlardır.

Paksoy ve Duran (2023) otomotiv sektöründe Covid-19 sürecindeki finansal performansının değerlendirilmesi amacıyla yapmış oldukları çalışmalarında şirketlerin 2018, 2019, 2020 ve 2021 yıllarına ait finansal verileri üzerinden analizler yaparak şirketleri finansal performanslarına göre sıralamışlardır.

Zulkifli (2023) Endonezya borsasında işlem gören otomotiv şirketlerinin aktif kârlılığı, nakit ve alacak devir hızının likidite üzerinde etkilerini ölçmek amacıyla yapmış olduğu çalışmada varlık getirisi ile likidite arasında negatif anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca nakit ve alacak devir hızı ile likidite arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna da ulaşılmıştır.

3. Veri Seti ve Yöntem

Çalışmanın amacı, Borsa İstanbul (BİST) otomotiv sektöründe otomotiv üreten sekiz şirketin kârlılıkları üzerinde etkili olan içsel faktörlerin tespit edilmesidir. İşletme yöneticileri, yatırımcılar ve ortaklar açısından kârlılık önemli bir kavram olup, şirketler kârlılıklarını etkileyen içsel faktörleri kontrol edebilmektedirler. Borsa İstanbul otomotiv sektöründe faaliyet gösteren şirketler incelendiğinde, bu şirketlerin bazıları otomotiv üretip veya ithal ederken bazılarının ise otomotiv sektörüne yedek parça üreten şirketler olduğu görülmüştür. Bu çalışmada Borsa İstanbul otomotiv sektöründe otomotiv üreten veya ithal eden sekiz şirket seçilmiş olup bu şirketler aşağıdaki tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Otomotiv Üreten Şirketler

	BİST Kodu	Şirketler
1	ASUZU	Anadolu Isuzu Otomotiv Sanayi ve Ticaret A.Ş.
2	DOAS	Doğuş Otomotiv Servis ve Ticaret A.Ş.
3	FROTO	Ford Otomotiv Sanayi A.Ş.
4	KARSN	Karsan Otomotiv Sanayii ve Ticaret Anonim Şirketi
5	OTKAR	Otokar Otomotiv ve Savunma Sanayi Anonim Şirketi
6	TMSN	Tümosan Motor ve Traktör Sanayii A.Ş.
7	TOASO	Tofaş Türk Otomobil Fabrikası A.Ş.
8	TTRAK	Türk Traktör ve Ziraat Makineleri A.Ş.

Çalışmada otomotiv üreticileri olarak Borsa İstanbul otomotiv sektöründe faaliyet gösteren sekiz şirketin 2009 ikinci çeyrek ile 2022 dördüncü çeyrek zaman aralığındaki verileri kullanılmıştır. Veriler, Matriks Veri Terminali (Matriks, 2023) üzerinden satın alınan Matriks programından elde edilmiştir. Çalışmada her bir şirket için yedi finansal tutar ve oranlar kullanılmış olup aşağıdaki tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Finansal Tutar ve Oranlar

	Açıklamalar	Kod
1	Aktif Kârlılık Oranı	AKO
2	Ekonomik Kârlılık Oranı	EKO
3	Özsermaye Kârlılık Oranı	ÖKO
4	Kısa Vadeli Borç Oranı	KVBO
5	Uzun Vadeli Borç Oranı	UVBO
6	Net İşletme Sermayesi	NİS
7	Brüt Kâr / Zarar	BRUT

Çalışmada kapsamında yer alan şirketlerin bilanço ve gelir tablosunda yer alan veriler Stata 17 paket programına yüklenerek önce oranlar hesaplanmıştır. Net işletme sermayesi ile brüt kâr/zarara ait verilerin tutar olması nedeniyle logaritması alınmıştır. Daha sonra panel veri analizi yapılmış olup araştırmanın modeli aşağıdaki tablo 3’de gösterildiği gibidir.

Tablo 3. Araştırmanın Modeli

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı değişkenler
Kısa Vadeli Borç Oranı (KVBO) Kısa Vadeli Borçlar / Toplam Aktif	Aktif Kârlılık Oranı (AKO) Net Kâr / Toplam Aktif
Uzun Vadeli Borç Oranı (UVBO) Uzun Vadeli Borçlar / Toplam Aktif	Ekonomik Kârlılık Oranı (EKO) Faiz ve Vergi Öncesi Kâr / Toplam Aktif
Net İşletme Sermayesi (NİS) Dönen Varlıklar – Kısa Vadeli Borçlar	Özsermaye Kârlılık Oranı Net Kâr / ÖzSermaye
Brüt Kâr / Zarar	

Tablo 3'te tanımlanan değişkenlerden yola çıkarak, tahminlenecek olan modeller aşağıdaki gibidir:

$$AKO_{it} = \beta_0 + \beta_1 KVBO_{it} + \beta_2 UVBO_{it} + \beta_3 \log(NİS)_{it} + \beta_4 \log(BRUT)_{it} + e_{it} \quad (1)$$

$$EKO_{it} = \beta_0 + \beta_1 KVBO_{it} + \beta_2 UVBO_{it} + \beta_3 \log(NİS)_{it} + \beta_4 \log(BRUT)_{it} + e_{it} \quad (2)$$

$$ÖKO_{it} = \beta_0 + \beta_1 KVBO_{it} + \beta_2 UVBO_{it} + \beta_3 \log(NİS)_{it} + \beta_4 \log(BRUT)_{it} + e_{it} \quad (3)$$

Panel veri analizi, bir dizi kesit biriminin zaman serisi gözlemlerini oluşturan bir zaman periyodu boyunca aynı kesit birimleri üzerinde tekrarlanan gözlemlerden oluşur (Das, 2019). Panel veri analizinde, örneklemdaki gözlemler tüm dönemler için aynı ise bu durumda veri seti dengeli olarak tanımlanır. Örneklemdaki gözlemler aynı değilse veri seti dengesiz olarak tanımlanır (Eom ve diğerleri, 2023). Çalışmada ele alınan şirketlere ait verilerin gözlem sayıları birbirinden farklı olması sebebiyle dengesiz panel veri tahminleme yöntemleri kullanılmıştır.

4. Bulgular

Bu çalışmada kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler aşağıdaki tablo 4'te verilmiştir. Net işletme sermayesi ile brüt kar/ zarar değişkenlerinin tutar belirtmeleri nedeniyle ve normallik varsayımının sağlanması amacıyla logaritmaları alınmıştır. Tablo 4 incelendiğinde bu iki değişken dışarda tutularak en yüksek ortalamanın Özsermaye karlılık oranı (ÖKO)'da olduğu görülmektedir. Standart sapma değerleri incelendiğinde değişkenliğin en çok ÖKO'da olduğu gözlemlenmektedir. Değişkenlerin normal dağılıma uyup uymadıkları Jarque-Bera istatistiği ile belirlenebilmektedir. Değişkenler içerisinde sadece KVBO'nun normal dağılıma uyduğu görülmektedir.

Tablo 4. Tanımlayıcı İstatistikler

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Jarque-Bera	Olasılık
AKO	314	0,0540	0,0686	180,3672	0,0000
EKO	314	0,0803	0,0755	212,6019	0,0000
ÖKO	314	3,5558	7,7260	5748,004	0,0000
KVBO	314	0,4868	0,11187	0,5747	0,7502
UVBO	314	0,11917	0,1296	13,0474	0,0014
NİS	314	19,6585	1,4232	1859,868	0,0000
BRUT	314	19,4967	1,6505	35,3692	0,0000

Verilerin analizine geçilmeden önce değişkenlerin yatay kesit bağımlılıkları CD testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlar aşağıdaki tablo 5'de verilmiştir. Tablo 5 incelendiğinde %10 önemlilik düzeyinde tüm değişkenlerde yatay kesit bağımlılığı olduğu görülmektedir.

Tablo 5. Yatay Kesit Bağımlılık Testi Sonuçları

Testler	Breusch-Pagan LM		Pesaran Scaled LM		Bias-Corrected scaledLM		Pesaran CD	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
AKO	351,9590	0,0000	43,2908	0,0000	43,2167	0,0000	15,6564	0,0000
EKO	361,9215	0,0000	44,6221	0,0000	44,5480	0,0000	17,5470	0,0000
ÖKO	827,4650	0,0000	106,8330	0,0000	106,7589	0,0000	27,5842	0,0000
KVBO	259,3595	0,0000	30,9167	0,0000	30,8426	0,0000	8,7781	0,0000
UVBO	225,1907	0,0000	26,3507	0,0000	26,2766	0,0000	2,130	0,0067
NİS	384,5592	0,0000	47,6472	0,0000	47,5731	0,0000	14,3476	0,0000
BRUT	1219,958	0,0000	159,2820	0,0000	159,2080	0,0000	34,8155	0,0000

Verilerde yatay kesit bağımlılığı sorunu tespit edildiği için ikinci nesil birim kök testlerinden CIPS testi ile değişkenlerin durağanlık düzeyleri incelenmiştir ve sonuçlar aşağıdaki tablo 6'da yer almaktadır. Burada test edilen hipotezler:

H_0 : Seri birim köklüdür.

H_1 : Seri durağandır.

Tablo 6. Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Düzye			Birinci Fark		
	Test İstatistiği	Kritik Değerler		Test İstatistiği	Kritik Değerler	
AKO	-1,7624	%1	-2,56	-2,9732**	%1	-2,56
		%5	-2,33		%5	-2,33
		%10	-2,21		%10	-2,21
EKO	-2,2413	%1	-2,58	-3,5587**	%1	-2,59
		%5	-2,33		%5	-2,34
		%10	-2,21		%10	-2,21
ÖKO	-1,0223	%1	-2,56	-2,9484**	%1	-2,56
		%5	-2,33		%5	-2,33
		%10	-2,21		%10	-2,21
KVBO	-2,6459**	%1	-2,56	-4,5423**	%1	-2,56
		%5	-2,33		%5	-2,33
		%10	-2,21		%10	-2,21
UVBO	-2,4013**	%1	-2,56	-5,9430**	%1	-2,56
		%5	-2,33		%5	-2,33
		%10	-2,21		%10	-2,21
BRUT	-2,6035**	%1	-2,56	-3,6787**	%1	-2,56
		%5	-2,33		%5	-2,33
		%10	-2,21		%10	-2,21
NİS	-1,9374	%1	-2,56	-3,0769**	%1	-2,56
		%5	-2,33		%5	-2,33
		%10	-2,21		%10	-2,21

** 0,05 ve 0,10 önem düzeylerinde sıfır hipotezinin reddedildiğini ifade etmektedir.

Tablo 6'daki veriler incelendiğinde KVBO, UVBO ve BRUT değişkenlerinin düzeyde durağan oldukları diğer değişkenlerin ise birinci farklarında durağan oldukları görülmüştür. Düzeyde durağan olmayan serilerin birinci farkları alınarak modellere dâhil edilmiştir.

Kullanılacak olan modelin belirlenmesi için (Sabit Etkiler-Rassal Etkiler) Hausman testi gerçekleştirilmiştir. Sonuçlar aşağıdaki tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Hausman Testi

	Model 1	Model 2	Model 3
Test İstatistiği	33,41	37,01	27,87
Olasılık	0,000	0,000	0,0000
Karar	Sabit Etkiler	Sabit Etkiler	Sabit Etkiler

Burada test edilen hipotezler:

H_0 : Rassal etkiler modeli geçerlidir.

H_1 : Sabit etkiler modeli geçerlidir.

Model seçimi yapıldıktan sonra varsayımın sağlanıp sağlanmadığı test edilmelidir. Sırasıyla eşitlik (1), (2) ve (3)'ten yola çıkılarak oluşturulan model 1, model 2 ve model 3 için varsayımların geçerliliği test edilmiştir. Bu amaçla otokorelasyon ve farklı varyans testleri gerçekleştirilmiştir. Sonuçlar aşağıdaki tablo 8 ve 9'da gösterilmiştir.

Tablo 8. Otokorelasyon (Wooldridge) Testi

	Model 1	Model 2	Model 3
Test İstatistiği	0,175	0,273	4,755
Olasılık	0,6884	0,6177	0,0656
Karar	H ₀ Reddedilemez	H ₀ Reddedilemez	H ₀ Reddedilemez

H₀: Hata terimleri arasında otokorelasyon yoktur.

H₁: Hata terimleri arasında otokorelasyon vardır.

Tablo 8 incelendiğinde tüm modeller için otokorelasyon probleminin bulunmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo 9. Farklı Varyans Testi

	Model 1	Model 2	Model 3
Test İstatistiği	4,81	68,27	1072,15
Olasılık	0,0775	0,0000	0,0000
Karar	H ₀ Reddedilemez	H ₀ Reddedilir.	H ₀ Reddedilir.

Burada test edilen hipotezler aşağıda verilmiştir:

H₀: Hata terimleri eş varyanslıdır.

H₁: Hata terimleri farklı varyanslıdır.

Tablo 9 incelendiğinde model 1 için farklı varyans problemi yokken model 2 ve model 3'de farklı varyans probleminin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kullanılacak olan sabit etkiler modellerinin varsayımlarının test edilmesi amacıyla otokorelasyon ve farklı varyans testleri gerçekleştirilmiştir. Model 2 ve Model 3'de farklı varyans sorununun olduğu görüldüğünden dirençli (robust) standart hatalar üreten Driscoll-Kraay tahminleme yöntemi tercih edilmiştir. Durağan olmayan değişkenler farkları alınarak modellere dâhil edilmiştir. Fark operatörü Δ ile gösterilmektedir.

Tablo 10. Sabit Etkiler Modeli (Δ AKO) Model 1

	Katsayı	Std. Hata	Olasılık
KVBO	-0,2445	0,0414	0,0000
UVBO	-0,1482	0,0404	0,0000
Δ Log(NİS)	-0,0022	0,0034	0,5130
Log(BRUT)	0,0230	0,0028	0,0000
Sabit	-0,3060	0,0527	0,0000

Tablo 10 incelendiğinde aktif kârlılık oranı için oluşturulan model 1 sonuçlarına göre kısa vadeli borç oranı (KVBO), uzun vadeli borç oranı (UVBO) ve brüt kâr / zarar (BRUT) değişkenlerinin istatistiksel olarak aktif kârlılık oranı (AKO) ile aralarında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Ayrıca aktif kârlılık oranı ile net işletme sermayesi (NİS) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki yoktur.

Tablo 11. Driscoll Kraay Tahminleme Yöntemi (Δ EKO) Model 2

	Katsayı	Std. Hata	Olasılık
KVBO	-0,2860	0,0677	0,0040
UVBO	-0,1332	0,0432	0,0180
Δ Log(NİS)	0,0136	0,0080	0,1350
Log(BRUT)	0,0393	0,0062	0,0000
Sabit	-0,6138	0,1271	0,0020

Tablo 11 incelendiğinde ekonomik kârlılık oranı için oluşturulan model 2 sonuçlarına göre kısa vadeli borç oranı (KVBO), uzun vadeli borç oranı (UVBO) ve brüt kâr / zarar (BRUT) değişkenlerinin istatistiksel olarak aktif kârlılık oranı (EKO) ile aralarında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Ayrıca aktif kârlılık oranı ile net işletme sermayesi (NİS) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki yoktur.

Tablo 12. Driscoll Kraay Tahminleme Yöntemi (Δ ÖKO) Model 3

	Katsayı	Std. Hata	Olasılık
KVBO	-8,2221	4,4745	0,1090
UVBO	-10,3315	3,5471	0,0230
Δ Log(NİS)	-0,1190	0,4038	0,7770
Log(BRUT)	1,9345	0,5126	0,0070
Sabit	-31,3730	9,4187	0,0130

Tablo 12 incelendiğinde özsermaye kârlılık oranı için oluşturulan model 3 sonuçlarına göre kısa vadeli borç oranı (KVBO), uzun vadeli borç oranı (UVBO) ve brüt kâr / zarar (BRUT) değişkenlerinin istatistiksel olarak aktif kârlılık oranı (ÖKO) ile aralarında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Ayrıca aktif kârlılık oranı ile net işletme sermayesi (NİS) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki yoktur.

5. Değerlendirme

Çalışmada kullanılan verilerin özelliklerinin belirtilmesi açısından öncelikle tanımlayıcı istatistikleri ele alınmıştır. Buna göre KVBO değişkeni dışındaki tüm değişkenlerin normal dağılıma uymadıkları gözlemlenmiştir. Panel veri analiz yöntemi değişkenlerin durağanlıkları, kullanılacak tahminleme yönteminin seçiminde önem arz etmektedir. Bununla birlikte değişkenlerde yatay kesit bağımlılığın varlığı da kullanılacak birim kök testinin etkilemektedir. Böylelikle çalışmada verilerin yatay kesit bağımlılıkları değişken bazında incelenerek ve yatay kesit bağımlılığının olması nedeniyle ikinci nesil birim kök testlerinden CIPS (yatay kesit bağımlılığını dikkate alan) ile bu değişkenlerin durağanlıkları araştırılmıştır. Değişkenlerin durağanlık seviyelerine bağlı olarak farkları veya düzey değerleri, ilgili modellere dâhil edilmiştir. Hausman testi, sabit etkiler ya da rassal etkiler modelleri arasında tercih yapmaya olanak sağlamaktadır. Elde edilen sonuçlar çerçevesinde sabit etkiler modelinin uygun model olduğu istatistiksel olarak görülmüştür. Ardından modellerin kullanılan tahminleme yönteminin varsayımlarını sağlayıp sağlamadıkları otokorelasyon ve farklı varyans testleri ile incelenmiştir. Bu problemlerin modellerde var olması durumunda bu sorunların üstesinden gelebilen alternatif tahminleme yöntemleri (Driscoll Kraay) tercih edilmektedir. Bu bağlamda model 2 ve 3'te farklı varyans problemi görülmesi nedeniyle ilgili modeller Driscoll-Kraay Tahminleme Yöntemi kullanılarak oluşturulmuştur.

Aktif kârlılık oranı üzerinde değişkenlerin etkisini gösteren model-1 sonuçları, tablo 10'da gösterilmiştir. Bu tablo incelendiğinde aktif kârlılık oranı üzerinde KVBO'nun etkisinin en yüksek olduğu görülmektedir. KVBO'da gerçekleşen bir birimlik artış, aktif kârlılık oranı üzerinde -0,2445 birimlik azalışa neden olmaktadır. İkinci sırada UVBO gelmekte olup UVBO'da meydana gelen bir birimlik artış, aktif kârlılık oranında -0,1482 birimlik azalışa neden olmaktadır. Logaritması alınan net işletme sermayesi ile aktif kârlılık oranı arasında anlamlı bir ilişki olmayıp net işletme sermayesinde %1'lik artış, aktif kârlılık oranı üzerine % -0,022'lik bir azalışa neden olmaktadır. Yine logaritması alınan brüt kâr/zararda %1 birimlik artışın aktif kârlılık oranı üzerinde % 0,0230'luk bir artışa neden olmaktadır.

Ekonomik kârlılık oranı üzerinde değişkenlerin etkisini gösteren model-2 sonuçları, tablo 11'de gösterilmiştir. Bu tablo incelendiğinde ekonomik kârlılık oranı üzerinde KVBO'nun etkisinin en yüksek olduğu görülmektedir. KVBO'da gerçekleşen bir birimlik artış, ekonomik kârlılık oranı üzerinde -0,2860 birimlik azalışa neden olmaktadır. İkinci sırada UVBO gelmekte olup UVBO'da meydana gelen bir birimlik artış, ekonomik kârlılık oranında -0,1332 birimlik azalışa neden olmaktadır. Logaritması alınan net işletme sermayesi ile aktif kârlılık oranı arasında anlamlı bir ilişki olmayıp net işletme sermayesinde %1'lik artış, ekonomik kârlılık oranı üzerine % 0,0136'lık bir artışa neden olmaktadır. Yine logaritması alınan brüt kâr/zararda %1'lik artış, ekonomik kârlılık oranı üzerinde % 0,0393'lük bir artışa neden olmaktadır.

Özsermaye kârlılık oranı üzerinde değişkenlerin etkisini gösteren model-3 sonuçları, tablo 12'de gösterilmiştir. Bu tablo incelendiğinde özsermaye kârlılık oranı üzerinde UVBO'nun etkisinin en yüksek olduğu görülmektedir. UVBO'da gerçekleşen bir birimlik artışın özsermaye kârlılık oranı üzerinde -8,2221 birimlik azalışa neden olduğu görülmektedir. İkinci sırada KVBO gelmekte olup KVBO'da bir birimlik artış, özsermaye kârlılık oranında -10,3315 birimlik azalışa neden olmaktadır. Logaritması alınan net işletme sermayesi ile özsermaye kârlılık oranı arasında anlamlı bir ilişki olmayıp net işletme sermayesinde %1'lik

artış, özsermaye kârlılık oranı üzerine % 0,1190'lık bir artışa neden olmaktadır. Yine logaritması alınan brüt kâr/zararda %1'lik artış, özsermaye kârlılık oranı üzerinde % 1,9345'lik bir artışa neden olmaktadır.

6. Sonuç

Kârlılık oranları işletmelerin yabancı kaynak ve özkaynaklarının kullanımında bir verimlilik ölçütü olup aynı zamanda işletme faaliyetlerin kârlı bir şekilde yürütülüp yürütülmediğini göstermektedir (Roni ve diğerleri, 2021). Kârlılık oranları işletme yönetiminin başarısını ölçmekte de kullanılmaktadır. Çeşitli kârlılık oranları olmakla birlikte en çok bilinenlerden biri aktif kârlılık oranıdır. Aktif kârlılık oranı, işletme kaynaklarının verimli bir şekilde kullanıp kullanılmadığını, varlıkların kazanma gücünü tespit etmek amacıyla kullanılmaktadır. İşletme sermayesinin etkin kullanımını tespit etmek amacıyla ekonomik rantabilite olarak bilinen ekonomik kârlılık oranları kullanılmaktadır. İşletmelerin geçmiş dönem başarı ve performansını ölçmek amacıyla özsermaye kârlılık oranları dikkate alınmaktadır.

Çalışmada Borsa İstanbul (BİST) otomotiv sektöründe otomotiv üreticisi konumundaki sekiz şirket seçilmiş olup bu şirketlerden biri ithalatçı olarak faaliyet göstermektedir. Toplamda sekiz şirkete ait finansal veriler 2009 ile 2022 yılları arasında kapsamakta olup veriler matriksdata veri terminali üzerinden satın alınan matriks programından elde edilmiştir. Şirketlerin borsada işlem görme tarihleri birbirlerinden farklı olması nedeniyle gözlem sayılarında dengesizlik mevcuttur. Elde edilen veriler Stata 17 programı vasıtasıyla panel veri analizi yöntemine göre analiz edilmiştir.

Elde edilen analiz sonuçları çerçevesinde örnekleme yer alan şirketlerin aktif kârlılık oranları üzerinde kısa ve uzun vadeli borç oranlarının sırasıyla önemli bir etkiye sahip olduğu gözlenmiştir. Elde edilen bu sonuç literatürde yer alan çalışmalarla uyumludur (Basdekis ve diğerleri, 2020; Elmas & Gözel, 2020; Heryati & Kurniawan, 2023; Ningsih & Sari, 2019). Şirketlerin ekonomik kârlılık oranları üzerinde kısa ve uzun vadeli borç oranlarının sırasıyla etkili olduğu görülmektedir. Özsermaye kârlılık oranı üzerinde uzun vadeli borç oranı oldukça etkili olup, akabinde kısa vadeli borç oranı takip etmektedir. Elde edilen sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde otomotiv üretim şirketleri üzerinde kısa ve uzun vadeli borçlanmaların kârlılık oranlarını önemli oranda etkilediği sonucuna ulaşılabilir bu sonuçlar literatür ile paralel doğrultudadır (Ningsih & Sari, 2019; Basdekis ve diğerleri, 2020; Elmas & Gözel, 2020; Bhattacharyay, 2023; Heryati & Kurniawan, 2023; Lande & Tatake, 2023). Bu nedenle bu sektörde faaliyet gösteren işletmelerin optimum bir borçlanma politikası izleyerek borçlanmanın kârlılık oranları üzerindeki etkilerini kontrol altına almaları gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Yapılan bu çalışma ile bundan sonra yapılacak çalışmalarda otomotiv üreticilerinin optimum borçlanma oranları ya da aşırı borçlanmanın kârlılık oranları üzerindeki etkisinin belirlenmesi konularına odaklanılması önerilmektedir.

7. Extended Abstract

The aim of the study is to determine the endogenous factors that affect the profitability of eight automotive manufacturing companies in the Borsa Istanbul (BIST) automotive sector.

In the study, the data of eight companies operating in the Borsa Istanbul automotive sector between the second quarter of 2009 and the fourth quarter of 2022 are used as automotive manufacturers.

In this study, the financial data of the automotive manufacturing companies in the Borsa Istanbul (BIST) automotive sector are analysed by panel data analysis method and the effect of variables on the return on assets ratio, economic profitability ratio and return on equity ratio is tried to be determined.

It is seen that the effect of CVR is the highest on the return on assets ratio. A one-unit increase in KVBO causes a decrease of -0.2445 units on the rate of return on assets. UVBO ranks second and a one-unit increase in UVBO causes a decrease of -0.1482 units in the return on assets ratio. There is no significant relationship between logarithmised net working capital and return on assets ratio, and a 1% increase in net working capital causes a -0.022% decrease in return on assets ratio. Again, a 1% unit increase in the logarithm of gross profit/loss causes an increase of 0.0230% on the return on assets ratio.

It is observed that the effect of CVR is the highest on the economic profitability ratio. A one-unit increase in KVBO causes a decrease of -0.2860 units on the economic profitability ratio. UVBO is in the second place and a one unit increase in UVBO causes a decrease of -0.1332 units in the economic

profitability ratio. There is no significant relationship between logarithmised net working capital and return on assets ratio and a 1% increase in net working capital causes an increase of 0.0136% on the economic profitability ratio. Again, a 1% increase in the logarithm of gross profit/loss causes an increase of 0.0393% on the economic profitability ratio.

It is observed that UVBO has the highest effect on the return on equity ratio. It is seen that a one unit increase in UVBO causes a decrease of -8.2221 units on the return on equity ratio. KVBO comes in second place and a one-unit increase in KVBO causes a decrease of -10.3315 units in the rate of return on equity. There is no significant relationship between logarithmised net working capital and return on equity ratio and a 1% increase in net working capital causes a 0.1190% increase in return on equity ratio. Again, a 1% increase in the logarithm of gross profit/loss causes an increase of 1.9345% on the return on equity ratio.

Within the framework of the obtained analysis results, it is observed that short-term and long-term debt ratios have a significant effect on the return on assets ratios of the companies in the sample, respectively. Short-term and long-term debt ratios are effective on the economic profitability ratios of the companies, respectively. Long-term debt ratio is highly effective on the return on equity ratio, followed by short-term debt ratio. When the results obtained are evaluated in general, it can be concluded that short-term and long-term borrowings significantly affect the profitability ratios of automotive manufacturing companies. Therefore, it is necessary for the enterprises operating in this sector to control the effects of borrowing on profitability ratios by following an optimum borrowing policy.

This study suggests that future studies should focus on determining the optimum borrowing rates of automotive manufacturers or the impact of excessive borrowing on profitability ratios.

Keywords: Financial Statements, Financial Analysis, Profitability Ratios, Debt Ratios, Automotive Sector, Panel Data.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Kaynakça

- Ali, U., Ormal, L., & Ahmad, F. (2018). Impact of Free Cash Flow on Profitability of the Firms in Automobile Sector of Germany. *Journal of Economics and Management Sciences*, 1(1), 57-67.
- Arumugam, D., Kumar M., A., & R, P. (2016). Factors Determining Profitability in Indian Automobile Industry. *Indian Journal of Commerce & Management Studies*, 7(2), 64-69.
- Bardi, Ş. (2023). Otomotiv Sektöründe Faaliyet Gösteren Firmaların Maliyet Girdi Odaklı Etkinlik Analizi. *Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 15-25. <https://doi.org/10.47542/sauied.1220749>
- Basdekis, C., Christopoulos, A., Katsamposakis, I., & Lyras, A. (2020). Profitability and Optimal Debt Ratio of the Automobiles and Parts Sector in the Euro Area. *Journal of Capital Markets Studies*, 4(2), 113-127. <https://doi.org/10.1108/JCMS-08-2020-0031>
- Bhattacharyay, S. (2023). Distinguished Competency and Efficacy of Working Capital Management Ensuing Firm Survival, Liquidity, Solvency and Profitability: A Study on Automotive Industry. *American Business Review*, 26(1), 19-64. <https://doi.org/10.37625/abr.26.1.19-64>
- Çalış, N., & Sakarya, Ş. (2022). Covid-19 Döneminde ve Öncesinde Firmaların Finansal Performanslarının CRITIC Temelli CoCoSo Yöntemi ile Analizi; BİST Otomotiv Sektörü Üzerine Bir Uygulama. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 287-322. <https://doi.org/10.33399/biubfad.1142744>
- Çalış, Y. E., Özdemir, G., Kuş, M., & Spanca, R. (2020). 2018 Kur Krisinin BIST'te İşlem Gören Otomotiv Şirketleri Finansal Yapısı Üzerindeki Etki Analizi. *Avrasya Bilimler Akademisi*(30), 21-36. <https://doi.org/10.17740/eas.soc.2020.V30-02>
- Çatal, M. F. (2014). Küresel Finansal Krizin Bist'de İşlem Gören Otomotiv Sektörünün Sermaye Yapısı Üzerindeki Etkileri. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(2), 179-197.
- Das, P. (2019). *Econometrics in Theory and Practice*, Spinger, Singapore. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-80149-6>
- Diñç, E., & Abdioğlu, H. (2009). İşletmelerde Kurumsal Yönetim Anlayışı ve Muhasebe Bilgi Sistemi İlişkisi: İMKB-100 Şirketleri Üzerine Ampirik Bir Araştırma. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21), 157-184.
- Elmas, B., & Gözel, M. (2020). Sermaye Yapısı ve Firma Performansı İlişkisi: Bist Otomotiv Sektörü Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(2), 219-235. <https://doi.org/10.33399/biubfad.763864>
- Eom, T. H., Lee, S. H., & Xu, H. (2023, 8 18). Introduction to Panel Data Analysis. *Researchgate.net*: https://www.researchgate.net/publication/299629608_Introduction_to_Panel_Data_Analysis adresinden alındı
- Esmer, Y., & Dayı, F. (2019). Stratejik Performans Yönetiminde Finansal Performans Değerlemesi: BİST Otomotiv Sektöründe Bir Uygulama., *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22(2), 628-645. <https://doi.org/10.29249/selcuksbmyd.479233>
- Güney, S., & Özyiğit, H. (2015). Muhasebedeki Verilerin Yönetimde Kullanılması ve Elektronik Muhasebe Verilerinin Yönetim Kararlarına Etkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(53), 279-297. <https://doi.org/10.17755/esosder.48280>
- Heryati, D. S., & Kurniawan, D. (2023). The Effect of Liquidity and Leverage Ratios on Profitability in Automotive and Component Sub-Sector Companies on the IDX 2016-2020. *Indonesian Journal of Economics and Strategic Management*, 1(1), 36-50.
- Kablan, A., & Marşap, B. (2022). Bist Otomotiv Sektöründe Listelenen Şirketlerin Finansal Performanslarının Endüstri 4.0 ve Covid 19 Kapsamında COPRAS Yöntemi ile Analizi. *Muhasebe ve Denetim Bakış*, 22(67), 41-56. <https://doi.org/10.55322/mbbakis.1067528>
- Kalmış, H., & Dalgın, B. (2010). Muhasebe Bilgilerinin Karar Almada Kullanımının Önemi ve Çanakkale'de Faaliyet Gösteren Sanayi İşletmelerinde Bir Uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*(46), 112-128.

Kayalı, C. A., & Aktaş, İ. (2018). BİST’te Hisse Senetleri İşlem Gören Otomotiv Sektöründeki Firmaların TOPSIS Yöntemine Göre Performans Değerlemesi ve Analiz. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(1), 43-59.

Kendirli, S., & Yıldırım, M. V. (2022). Bist’de Kayıtlı Otomotiv İmalat Sektörü Şirketlerinin Finansal Performanslarının TOPSIS Yöntemi ile İncelenmesi. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 11(21), 87-97.

Kholifah, N., & Ariyani. (2023). Effect of Sales Growth, Profitability, Firm Size and Leverage on Tax Avoidance(Case Study of Automotive Companies on the Indonesia Stock Exchange 2017 –2021). *Journal of World Conference*, 5(3), 150-156.

Kızıl, C. (2023). Otomotiv Sektöründe Finansal Performansın Oran Yöntemiyle Analizi: Karsan ve Ford Otosan Karşılaştırması (2017-2021 Dönemi). *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 255-275.

Lande, C. T., & Tatake, V. V. (2023). Effect of Capital Structure on Profitability: An Emprical Analysis of Automobile Companies Listed on NSE. *Utkal Historical Research Journal*, 36(1(II)), 329-340.

Matriks. (2023, 8 23). Matriksdata A.Ş.: <https://www.matriksdata.com/website/> adresinden alındı

Ningsih, S., & Sari, S. P. (2019). Analysis of The Effect of Liquidity Ratios, Solvability Ratios and Profitability Ratios on Firm Value in Go Public Companies in The Automotive and Component Sectors. *International Journal of Economics, Business and Accounting Research*, 3(4), 351-359.

Ömürbek, N., Karaatlı, M., & Balcı, H. F. (2016). Entropi Temelli MAUT ve SAW Yöntemleri ile Otomotiv Firmalarının Performans Değerlemesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31(1), 227-255. <https://doi.org/10.24988/deuibf.2016311446>

Paksoy, Ö. B., & Duran, Z. (2023). Otomotiv Sektörünün Covid-19 Sürecindeki Finansal Performansının CRITIC ve MOOSRA Yöntemleri ile Değerlendirilmesi. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 22(68), 227-248. <https://doi.org/10.55322/mdbakis.1131780>

Patel, B., & Agrawal, J. (2022). A Profitability Study of Automobile Sector- An Application of Net Profit Ratio for Listed Companies of India. *Grand Academic Portal Research journals*, 5(3), 67-73.

Roni, M., Meriyati, & Hermanto, A. (2021). Capital Structure Changes in the Automotive Sector Affected by Financial Performance. *Journal of Islamic Economics and Business*, 4(1), 108-133.

Şahin, T., & Özkan, N. (2022). Covid-19’un Borsa İstanbul’da İşlem Gören Otomotiv Firmalarının Finansal Başarısına Etkisi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(3), 516-527. <https://doi.org/10.29106/fesa.1152427>

Şentürk, F., & Pamukçu, F. (2014). 2008 Küresel Finansal Krizinin Borsa İstanbul (Bist)’daki İmalat İşletmelerinin Finansal Yapıları Üzerine Etkileri: Otomotiv Sektörü ve Ford Otosan A.Ş. Örneği. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 56-98. <https://doi.org/10.18026/cbusos.48624>

Tatlı, H., & Bayrak, R. (2016). Borsa İstanbul’da Kayıtlı Otomotiv Sektöründe Faaliyet Gösteren Firmaların Etkinliklerinin Statik ve Dinamik Veri Zarflama Analizi Yöntemiyle Değerlendirilmesi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 119-145.

Tezcan, N. (2019). İşletmelerde Finansal Performans ve İhracat Düzeyi Arasındaki İlişki: Türkiye Otomotiv Sanayi Örneği. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 87-101.

Yanık, L., & Eren, T. (2017). Borsa İstanbul’da İşlem Gören Otomotiv İmalat Sektörü Firmalarının Finansal Performanslarının AHP, TOPSIS, ELECTRE ve VIKOR Yöntemleri ile Analizi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 165-188. <https://doi.org/10.17828/yalovasosbil.333899>

Zulkifli, R. A. (2023). Influence Return on Assets, Cash Turnover and Receivable Turnover Against Liquidity of Automotive Companies Listed on the Indonesia Stock Exchange. *International Journal of Economics, Business and Innovation Research*, 2(3), 109-121.

Acil Yardım ve Afet Yönetimi Öğrencilerinin Sosyal Medyaya Yönelik Tutumlarını Etkileyen Faktörler

Mine TAŞKIN*

ÖZ

Gelişen teknolojiyle birlikte öğrencilerin günlük hayatta aktif olarak kullandıkları sosyal medya giderek daha popüler hale gelmektedir. Acil Yardım ve Afet Yönetimi (AYAY) öğrencileri de bu duruma dahildir ancak literatürde AYAY öğrencilerinin sosyal medya kullanımlarını ve görüşlerini araştıran herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmanın amacı, AYAY öğrencilerinin sosyal medyaya yönelik tutumlarını etkileyen faktörlerin incelenmesidir. Tanımlayıcı kesitsel tipteki bu araştırmanın evrenini bir yüksekokulun Acil Yardım ve Afet Yönetimi bölümünde öğrenim gören 145 öğrenci üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Veriler araştırmacı tarafından 45 soruluk anket formunun yüz yüze uygulanması ile toplanmıştır. Verilerin değerlendirilmesi Statistical Package for Social Sciences (SPSS) 26.0 programı ile yapıldı. Öğrencilerin Sosyal Yetkinlik puan ortalamasının $20,43 \pm 4,93$, paylaşım ihtiyacı puan ortalamasının $19,49 \pm 5,79$, öğretmenlerle ilişki puan ortalamasının $9,18 \pm 3,05$ ve sosyal izolasyon puan ortalamasının $20,39 \pm 11,33$ ve toplam puan ortalamasının $75,61 \pm 13,02$ olduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerin bazı kişisel özellikleri sosyal medyaya yönelik tutumlarını etkilemezken, kullanılan sosyal medya türüne göre öğrencilerin sosyal medyaya yönelik tutumları üzerinde etkiye sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Tutum, Sosyal Medya, Acil Yardım ve Afet Yönetimi.

Factors Affecting Emergency Aid and Disaster Management Students' Attitudes Towards Social Media

ABSTRACT

With the developing technology, social media, which students actively use in daily life, is becoming increasingly popular. Emergency Aid and Disaster Management (EDM) students are also included in this situation, but there is no study in the literature investigating EDM students' social media use and opinions. The population of this descriptive cross-sectional study consisted of 145 students studying in the EDM department of a college. The aim of this study is to examine the factors affecting AYAY students' attitudes towards social media. The population of this descriptive cross-sectional study consists of 145 university students studying in the EDM department of a college. The data were collected by the researcher through face-to-face application of a 45-question questionnaire form. Data were evaluated with the Statistical Package for Social Sciences (SPSS) 26.0 program. It was determined that the mean score of the students' Social Competence was $20,43 \pm 4,93$, the mean score of the need for sharing was $19,49 \pm 5,79$, the mean score of the relationship with teachers was $9,18 \pm 3,05$ and the mean score of social isolation was $20,39 \pm 11,33$. In addition, the total mean score of the Social Media Attitude Scale was 75.61 ± 13.02 . While some personal characteristics of students do not affect their attitudes towards social media, the type of social media used has an effect on students' attitudes towards social media.

Keywords: Attitude, Social Media, Emergency Aid and Disaster Management.

1. Giriş

Günümüzde internet, teknolojideki gelişmelerle birlikte her alanda hayatımızın önemli bir parçası haline gelmiştir (Sevinç & Taş, 2020). Modern insanın bilgi ihtiyaçlarını karşıladığı, iletişim, eğlence, günlük iş, mali işler ve toplantı gibi faaliyetlerini internet üzerinden kolaylıkla gerçekleştirdiği aşikârdır (Buneviciene & Bunevicius, 2021). Hızla gelişen bilgi teknolojisi ve iletişim araçları, bilgiye etkin bir şekilde erişmek ve bilgiyi kullanma ihtiyacı duyan insanlar için vazgeçilmez hale gelmiştir. Günümüzde bilgiye ulaşmanın en hızlı ve pratik yolu şüphesiz internettir. İnternet hem dünya üzerinde milyonlarca insanı birbirine bağlayan bir ağ hem de binlerce sosyal grubu birbirine bağlayan bir ortamdır (Tektas, 2014). Modern iletişim sistemlerinin en büyük destekçisi olan internet 1970'lerde ortaya çıkmış ve özellikle 1990'lardan sonra hızla

* **Corresponding Author/Sorumlu Yazar**, Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi/Selçuk University, mastkin@selcuk.edu.tr

Makale Gönderim ve Kabul Tarihleri/Article Submission and Acceptance Dates: 25.08.2023-28.10.2023

Citation/Atf: Taşkın, M. (2023). Acil yardım ve afet yönetimi öğrencilerinin sosyal medyaya yönelik tutumlarını etkileyen faktörler. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52, 309-320. <https://doi.org/10.52642/susbed.1349755>

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

gelişerek her kesimden ve her yaştan insanda büyük ilgi uyandıran bir noktaya ulaşmıştır. İnternet, insanların daha hızlı ve daha etkili iletişim kurmasına, yaşamdaki anlık değişiklikleri gözlemlemesine, kişisel deneyimlerini ve görüşlerini paylaşmasına olanak tanımaktadır. İnternetin kendisi zararsız ve hatta oldukça işlevsel bir araçtır. Ancak aşırı ve yanlış kullanımı bağımlılık riskini beraberinde getirmektedir (Yen vd., 2008). Dünya çapındaki internet kullanıcılarının sayısı, 2021'de ek 782 milyon (%10,2) ile pandemi sırasında önemli ölçüde artmıştır (Nations, 2021). Dünya çapında sosyal medya (ör. Facebook, Twitter, Instagram, YouTube, TikTok) kullanıcıları, hesaplarına erişmek için günde ortalama 145 dakika harcamaktadır (Dixion, 2022).

Sosyal medya, kullanıcılara kişisel bir profil oluşturma, kullanıcı tarafından oluşturulan içeriği destekleme, diğer kullanıcılarla bağlantı kurma ve üyelerin işbirliği yapma yollarını destekleme hakkı veren web tabanlı hizmetlerdir (Quan-Haase & Sloan, 2017). Sosyal medya, bursiyerlerin istatistikleri alması ve ihtiyaç duyduklarında görsel olarak incelemeleri için en değerli araçtır (Shafiq & Parveen, 2023). Bireysel farklılıklar sosyal medyanın kullanım amacını etkilemektedir. Bazı kişiler fotoğraflarını, videolarını ve blog içeriklerini paylaşır, bazıları ise bunu arkadaşlarıyla iletişim halinde kalmak ve yeni arkadaşlar bulmak için kullanır (Yıldız & Koçak, 2020). Sosyal medya aracılığıyla, üniversite öğrencileri performanslarını geliştirebilir, öğretmenlerden uygun çözümler alabilir ve hatta diğer öğrencilere sorular ve görüşler sunabilir. Covid-19 salgını sırasında modern dijital iletişim ve sosyal medya platformları, öğrencileri güvende, bilgili ve birbirine bağlı tutmak için fırsatlar sunmuştur. Popülerlik açısından yüz yüze toplantıların yerini sanal etkileşimler aldı ve kişisel görüntülü konuşmalar hızla halka açık toplantıların yerini aldı (Dumford vd., 2023). Ancak sosyal medyanın ilişkileri bozmak ve zaman kaybına neden olmak gibi birkaç olumsuz etkisi de bulunmaktadır. Ayrıca gayri resmi, eksik, doğrulanmamış bilgilerin paylaşılması kanıta dayalı olmayan bilgilerin yayılmasına yol açmakta, kişisel kimliğin teşhiri nedeniyle güvenlik ve etik sorunlar yaşanabilmektedir (Ventola, 2014).

Sağlık sistemlerinin teknolojik gelişmelere paralel olarak gelişmesi tele-tıp gibi uygulamaların ortaya çıkmasını sağlamıştır (Işık & Güler, 2010). Tele sağlık hasta eğitimi, tanı, tedavi, sağlık sorunları konusunda bilinçlendirme gibi tüm konuları kapsamakta ve tele tıp ile birlikte mobil sağlık da kapsamaktadır (WHO, 2010). Sağlık profesyonelleri kadar öğrencilerinde tele sağlık uygulamalarını kullanması gerekmektedir. 2019 yılında ABD'de gerçekleştirilen mobil sağlık çalışmasında, katılımcıların cep telefonlarına ve akıllı saatlerine indirilen bir uygulama yardımıyla 12 hafta boyunca tansiyonları ve kalp atış hızları ölçülmüştür. Çalışma sonucunda, kardiyovasküler hastalık risk faktörlerini tanımlayan bir e-kohort tanımlanmıştır (McManus vd., 2019). Bunun yanında sosyal medya, sağlık hizmetine ihtiyacı olan kişilerin internet ve çeşitli web siteleri aracılığıyla bakım hizmeti almalarına yardımcı olur (Ventola, 2014). Sağlık okuryazarlığı kazanan bireyler, sağlıkları hakkında bilinçli kararlar verebilir ve web tabanlı sağlık eğitiminden yararlanabilirler (Çopurlar & Kartal, 2016). Gelecekte sağlık hizmetlerinin internet ve sosyal medya siteleri üzerinden sunulması giderek yaygınlaşacaktır. Sağlıkla ilgili alanlarda eğitim gören öğrencilerin büyük çoğunluğu sosyal medya platformlarını çeşitli şekillerde kullanmaktadır (Price vd., 2018). Acil Yardım ve Afet Yönetimi öğrencilerinin çoğu, kendilerini Afet Yönetimi eğitimi sosyal medyada tartışabilecek kadar yetkin görmektedir. Sosyal medya son yıllarda Acil Yardım ve Afet Yönetimi eğitiminde de öne çıkmaktadır. Literatürde hemşirelik öğrencilerinin sosyal medya kullanımına yönelik çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin hemşirelik öğrencilerinin bilişsel ve yazma becerilerini geliştirmelerine ve mesleki bağlılıklarını teşvik etmelerine yardımcı olduğu tespit edilmiştir (Jackson vd., 2018). Ancak literatürde Türkiye'de sağlık sisteminin bir üyesi olma potansiyeli bulunan, Afet ve Acil Durum Yönetim Başkanlığı ve belediyeler bünyesinde itfaiye eri olarak çalışan, arama-kurtarma faaliyetlerine katılan Acil Yardım ve Afet Yönetimi öğrencilerinin sosyal medyaya yönelik tutumlarını içeren herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu sebeple bu araştırma Acil Yardım ve Afet Yönetimi öğrencilerinin sosyal medyaya yönelik tutumlarını değerlendirmek amacıyla yapılmıştır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- Öğrencilerin kişisel ve sosyal medya alışkanlıkları nelerdir?
- Öğrencilerin sosyal medyaya karşı tutumları nasıl?
- Öğrencilerin kişisel ve sosyal medya alışkanlıkları ile sosyal medya tutum ölçeği arasında istatistiksel olarak anlamlı fark var mıdır?

2. Materyal-Metot

2.1. Araştırma Türü

Bu çalışma tanımlayıcı-kesitsel tipte bir araştırmadır.

2.2. Araştırma Örnekleme

Bu çalışma 16.01.2023 ve 31.01.2023 tarihleri arasında bir devlet üniversitesi bünyesinde AYAY bölümünde gerçekleştirilmiştir. Üniversitede AYAY bölümüne kayıtlı toplamda 200 öğrenci vardı. 145 öğrenci ankete başvurmayı kabul etti (anket yanıt oranı %72,50). Evren sayısı bilindiğinde önerilen formül kullanılarak örneklem büyüklüğü hesaplanmıştır. Bu formüle göre minimum örneklem büyüklüğü %95 güven aralığı ve %5 örnekleme hatası ile 132 olmalıdır. Anketler öğrencilerin ders saatlerinde yüz yüze uygulanmıştır.

2.3. Veri Toplama Aracı

Veri toplama aracı olarak Öğrenci Bilgi Formu ve Sosyal Medya Tutum Ölçeği kullanılmıştır. Öğrenci bilgi formunda yaş, cinsiyet, bölüm, akademik yıl gibi sosyodemografik özellikleri ve sosyal medya platformlarını kullanım sıklığı, sosyal medya platformlarını kullanım amacı, sosyal medyaya ayrılan süre, sosyal medyaya erişim için kullanılan cihaz gibi diğer faktörleri sorgulayan toplam 15 maddeden oluşmaktadır. Facebook, Linked in, Twitter, Foursquare [Swarm], Instagram, Snapchat, whatsapp, youtube sosyal medya platformlarıyla ilgili sorular “Hiç”, “Nadiren”, “Bazen”, “Sık sık”, “Sürekli” şekildedir 5 li likert tipi cevaplanmıştır.

Anketin ikinci kısmı Otrar ve arkadaşları tarafından 2015 yılında geliştirilen sosyal medya tutum ölçeği dört boyut ve 23 maddeden oluşmaktadır (Otrar vd., 2014). Ölçeğin alt boyutları Sosyal Yeterlilik (6 madde), Paylaşma İhtiyacı (8 madde), Öğretmenle İlişki (3 madde) ve Sosyal İzolasyon (6 madde) şeklindedir. Ölçeğin boyut puanları herhangi bir değişiklik yapılmadan hesaplanmıştır. Ancak sosyal izolasyon boyutunu oluşturan tüm maddeler ters çevrilmiş maddeler olduğundan, bu boyuta ait toplam puanlar hesaplanırken bu boyuta ait maddeler ters kodlanmıştır. Ölçek 13-18 yaş arası gençler üzerinde geliştirilmiş ve aynı zamanda üniversite öğrencilerinin sosyal medyaya yönelik tutumlarını belirlemek için kullanılmıştır. Orijinal ölçeğin Cronbach alfa değeri 0.85'tir.

2.4. Veri Analizi

Verilerin analizinde SPSS 26.0 istatistik paket programı (IBM Corporation, Armonk, NY, ABD) kullanıldı. Veri analizinde sıralı değişkenler aritmetik ortalama ve standart sapma ile, minimum, maksimum ve nominal değişkenler frekans ve yüzde kullanılarak değerlendirildi. Gruplar arasında istatistiksel olarak farklılıkları belirlemek için iki grubun ortalamaları arasındaki farkı belirlemek için t testi, ikiden fazla grup arasındaki farkı belirlemek için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanıldı. Anlamlılık düzeyi 0.05 olarak kabul edildi.

2.5. Etik İzin

Çalışmanın yürütülmesi için Selçuk Üniversitesi Tıp Fakültesi Yerel Etik Kurulu'ndan etik onay alındı (E-70633468-050.01.04-414809, 08.12.2022). Veriler toplanmadan önce tüm katılımcılara çalışmanın amacı hakkında bilgi verildi ve çalışmaya başlamadan önce sözlü onamları alındı.

3. Bulgular

Tablo 1. Öğrencilerin Sosyo-Demografik Özellikleri (n=145)

Tanımlayıcı istatistikler	n	%
Yaş (Yıl, ortalama $\pm$ std) (n=145)	21,41 $\pm$ 1,48	
Cinsiyet		
Kız	85	58,6
Erkek	60	41,4
Sınıf		
Birinci sınıf	37	25,5
İkinci sınıf	14	9,7
Üçüncü sınıf	45	31,0
Dördüncü sınıf	49	33,8
Medeni durum		
Evlü	5	3,4
Bekâr	140	96,6
İkamet ettiğiniz yer neresidir		
Aile yanında	26	17,9
Öğrenci yurdunda	113	77,9
Bireysel evde	6	4,1

Öğrencilerin temel sosyodemografik özellikleri Tablo 1'de gösterilmiştir. Katılımcıların yaş ortalaması 21,41 ($\pm$ 1,48) olmakla birlikte, %58,6'sı kızdır. Öğrencilerin tamamına yakının bekâr sadece 5 öğrenci evlidir. Öğrencilerin yaklaşık %33,8'i dördüncü sınıf öğrencileri ve %31,0'ı üçüncü sınıfa kayıtlıdır. Öğrencilerin büyük bir kısmı (%77,9) öğrenci yurdunda kalırken %4,1'i bireysel evde kalmaktadır (Tablo 1).

Tablo 2. Öğrencilerin Sosyal Medya Tutum Ölçeği Puanlarının Dağılımı (n=145)

Alt boyutlar	Puan aralığı	Minimum	Maksimum	Ortalama (STD)
Sosyal yetkinlik	6-30	6	30	20,43 $\pm$ 4,93
Paylaşım ihtiyacı	8-40	8	40	19,49 $\pm$ 5,79
Öğretmenlerle ilişki	3-15	3	15	9,18 $\pm$ 3,05
Sosyal izolasyon	6-30	6	30	20,39 $\pm$ 11,33
Toplam	23-115	23	115	75,61 $\pm$ 13,02

Öğrencilerin SMTÖ alt boyut puanları incelendiğinde Sosyal Yetkinlik puan ortalamasının 20,43 $\pm$ 4,93, paylaşım ihtiyacı puan ortalamasının 19,49 $\pm$ 5,79, öğretmenlerle ilişki puan ortalamasının 9,18 $\pm$ 3,05 ve sosyal izolasyon puan ortalamasının 20,39 $\pm$ 11,33 ve toplam puan ortalamasının 75,61 $\pm$ 13,02 olduğu tespit edilmiştir (Tablo 2).

Tablo 3. Sosyal Medya Tutum Ölçeği Puanlarının Öğrencilerin Kişisel ve Sosyal Medya Alışkanlıklarına Göre Dağılımı

Kişisel ve Sosyal Medya Alışkanlıklarının Özellikleri	n (%)	Sosyal yetkinlik	Paylaşım ihtiyacı	Öğretmenlerle ilişki	Sosyal izolasyon	Toplam
			Yaş			
18-21	71 (48,96)	21,32 $\pm$ 4,37	20,26 $\pm$ 5,40	9,79 $\pm$ 3,00	24,76 $\pm$ 9,11	76,14 $\pm$ 11,69
22-25	74 (51,04)	19,58 $\pm$ 5,31	18,75 $\pm$ 6,09	8,59 $\pm$ 3,00	28,01 $\pm$ 13,03	75,09 $\pm$ 14,27
		t=2,150	t=1,577	t=2,392	t=-1,728	t=0,478
		p=0,033	p=0,117	p=0,018	p=0,086	p=0,634
			Cinsiyet			
Erkek	60 (41,37)	19,70 $\pm$ 4,99	20,95 $\pm$ 5,52	9,78 $\pm$ 3,22	28,47 $\pm$ 11,28	78,88 $\pm$ 13,65
Kadın	85 (58,63)	20,95 $\pm$ 4,86	18,47 $\pm$ 5,79	8,75 $\pm$ 2,87	24,94 $\pm$ 11,21	73,32 $\pm$ 12,12
		t=-1,511	t=2,586	t=2,022	t=1,851	t=2,562
		p=0,133	p=0,011	p=0,045	p=0,066	p=0,011
			Medeni durum			
Bekar	140(96,55)	20,55 $\pm$ 4,79	19,45 $\pm$ 5,86	9,16 $\pm$ 3,06	26,17 $\pm$ 11,18	75,44 $\pm$ 13,17
Evlü	5 (3,45)	17,20 $\pm$ 8,10	20,80 $\pm$ 3,27	9,80 $\pm$ 2,86	32,60 $\pm$ 15,19	80,40 $\pm$ 7,02
		t=1,496	t=-,510	t=-,461	t=-1,248	t-,835=
		p=0,137	p=0,611	p=0,645	p=0,214	p=0,405

Sınıf						
Birinci sınıf	37(25,51)	21,10±3,36	20,37±4,32	9,95±2,65	25,05±8,95	76,48±10,21
İkinci sınıf	14 (9,65)	19,28±3,33	19,71±6,56	9,79±1,92	27,64±6,53	76,42±12,29
Üçüncü sınıf	45 (31,03)	20,66±6,01	19,86±6,80	9,00±3,62	26,17±12,31	75,71±14,53
Dördüncü sınıf	49 (33,79)	20,43±4,93	18,42±5,54	8,59±2,952	27,29±13,18	74,59±13,96
		F=0,614	F=0,906	F=1,637	F=0,329	F=0,167
		p=0,607	p=0,440	p=0,183	p=0,804	p=0,918
İkamet yeri						
Aile yanında	26 (17,93)	20,96 ±4,31	21,30±6,67	9,04±2,84	29,12±13,55	81,25±15,22
Yalnız	6 (4,13)	19,16±7,93	22,50±4,50	9,50±3,93	35,33±11,99	86,50±11,97
Yurtta	113 (77,93)	20,38±4,92	18,92±5,54	9,19±3,07	25,34±10,57	73,84±12,02F
		F=0,349	F=2,695	F=0,061	F=3,137	F=5,752
		p=0,706	p=0,071	p=0,941	p=0,046	p=0,004
Facebook kullanım sıklığı						
Hiç	105 (72,41)	20,84±4,87	19,80±6,05	9,32±3,19	24,94±11,24	75,08±13,19
Nadiren	28 (19,31)	20,32±4,87	18,89±5,33	8,75±2,67	27,53±9,73	75,50±13,75
Bazen	9 (6,20)	18,22±4,11	17,11±4,01	9,33±2,87	32,66±10,08	77,33±8,13
Sık sık	2 (4,4)	12,50±7,77	20,00±5,65	6,50±0,707	49,50±7,77	88,50±6,36
Sürekli	1 (0,68)	16,00	24,00	10,0	42,00	92,00
		F=2,201	F=0,682	F=0,599	F=4,054	F=0,966
		p=0,072	p=0,605	p=0,664	p=0,004	p=0,428
Twitter kullanım sıklığı						
Hiç	43 (29,65)	20,69±5,31	19,67±5,88	9,00±3,09	25,51±11,05	75,18±13,62
Nadiren	32 (22,06)	21,31±4,51	20,50±5,77	9,47±3,00	27,90±11,02	79,16±14,12
Bazen	39 (26,89)	19,84±4,71	19,05±6,06	9,33±3,15	26,89±11,40	75,57±11,86
Sık sık	23 (15,86)	20,47±5,50	17,82±5,78	9,13±3,19	25,04±12,30	72,47±12,32
Sürekli	8 (5,51)	18,25±3,65	19,87±3,83	8,38±2,61	26,87±12,91	73,37±12,45
		F=0,809	F=0,854	F=0,268	F=0,300	F=0,979
		p=0,521	p=0,494	p=0,898	p=0,877	p=0,421
WhatsApp kullanım sıklığı						
Hiç	1 (0,68)	20,00	23,00	8,00	43,00	94,00
Nadiren	1 (0,68)	22,00	16,00	12,00	40,00	90,00
Bazen	9 (6,20)	16,55±5,59	18,66±5,61	7,56±2,96	36,00±15,14	78,77
Sık sık	58 (40)	21,43±4,74	20,79±5,39	9,24±3,06	24,15±9,78	75,62
Sürekli	76 (52,41)	20,11±4,86	18,60±6,04	9,30±3,05	26,58±11,33	74,78
		F=2,149	F=1,419	F=0,921	F=3,280	F=1,012
		p=0,078	p=0,231	p=0,453	p=0,013	p=0,404
Snapchat kullanım sıklığı						
Hiç	41 (30,37)	20,26±5,49	21,78±5,36	9,02±3,31	25,02±12,27	76,07±11,77
Nadiren	25 (17,24)	20,96±4,80	19,76±6,57	9,12±2,94	29,25±14,05	79,87±16,85
Bazen	33 (22,75)	19,72±4,61	18,24±6,30	9,06±2,96	27,36±9,60	74,39±12,98
Sık sık	35 (24,13)	20,71±4,82	18,42±4,71	9,26±3,18	24,60±9,78	73,00±10,24
Sürekli	11 (7,58)	21,09±4,94	17,54±5,18	10,00±2,44	28,00±10,87	76,63±15,59
		F=0,322	F=2,724	F=0,240	F=0,858	F=1,100
		p=0,863	p=0,032	p=0,915	p=0,491	p=0,359
Instagram kullanım sıklığı						
Hiç	8 (5,5)	19,00±8,24	20,75±8,71	8,50±4,14	27,75±13,78	76,00±22,71
Nadiren	6 (4,1)	20,16±7,19	24,83±3,97	8,50±3,78	26,83±13,01	80,33±10,67
Bazen	13 (9,0)	20,30±5,61	19,76±6,09	9,00±3,10	24,66±13,96	73,50±10,94
Sık sık	62 (42,8)	20,82±4,36	20,93±5,47	9,18±3,13	26,50±11,35	77,73±12,60
Sürekli	56 (38,6)	20,26±4,69	17,08±4,89	9,39±2,78	26,41±10,54	73,45±12,34
		F=0,281	F=5,310	F=0,247	F=0,099	F=0,958
		p=0,890	p=0,001	p=0,911	p=0,983	p=0,433
Youtube kullanım sıklığı						
Hiç	3 (2,06)	20,00±2,00	24,00±4,58	7,33±1,15	34,33±10,96	85,66±13,57
Nadiren	7 (4,82)	21,57±3,20	21,42±4,68	10,14±2,03	21,57±7,82	74,71±10,87
Bazen	34 (23,44)	19,97±5,92	21,73±6,36	9,06±3,44	26,79±12,34	77,55±16,51
Sık sık	61 (42,06)	20,72±4,65	19,36±5,47	9,31±2,95	9,31±2,95	75,81±10,82
Sürekli	40 (27,58)	20,22±4,96	17,12±	9,05±3,12	9,05±3,12	72,92±13,00
		F=0,238	F=3,886	F=0,501	F=0,690	F=1,057
		p=0,917	p=0,005	p=0,735	p=0,600	p=0,381

TikTok kullanım sıklığı						
Hiç	103 (71,03)	20,94±4,76	19,66±5,60	9,12±3,05	24,87±11,35	74,78±13,02
Nadiren	11 (7,58)	16,90±4,94	20,54±4,84	9,09±2,21	32,90±13,58	78,90±12,05
Bazen	12 (8,27)	18,91±5,85	18,91±8,22	9,42±3,75	30,75±12,21	78,00±13,72
Sık sık	12 (8,27)	20,66±4,71	19,75±5,54	10,25±3,01	29,66±7,63	80,33±14,68
Sürekli	7 (4,85)	20,71±4,82	15,85±5,81	8,00±3,31	26,28±6,79	70,85±9,40
		F=2,024 p=0,094	F=0,835 p=0,505	F=0,655 p=0,625	F=2,033 p=0,093	F=0,991 p=0,415
LinkedIn kullanım sıklığı						
Hiç	131 (90,34)	20,54±5,02	19,48±5,83	9,26±3,07	25,94±11,28	75,34±12,81
Nadiren	5 (3,44)	20,20±4,02	22,40±7,16	8,40±3,50	29,00±12,08	80,00±19,35
Bazen	4 (2,75)	18,75±3,77	16,75±3,77	7,50±2,64	36,75±12,67	79,75±16,13
Sık sık	3 (2,06)	22,33±3,78	16,33±4,16	8,67±3,78	20,33±1,52	67,66±8,32
Sürekli	2 (1,37)	14,50±2,12	23,50±0,70	10,00±0,0	37,50±6,36	85,50±9,19
		F=0,966 p=0,428	F=1,000 p=0,410	F=0,457 p=0,768	F=1,676 p=0,159	F=0,819 p=0,515
Swarm kullanım sıklığı						
Hiç	142 (97,93)	20,53±4,93	19,49±5,80	9,19±3,07	26,14±11,30	75,47±13,08
Nadiren	1 (0,68)	18,00	12,00	6,00	40,00	76,00
Bazen	-	-	-	-	-	-
Sık sık	1 (0,68)	13,00	23,00	10,00	33,00	79,00
Sürekli	1 (0,68)	16,00	24,00	10,00	42,00	92,00
		F=1,127 p=0,340	F=0,878 p=0,454	F=0,405 p=0,750	F=1,255 p=0,292	F=0,551 p=0,648
Sosyal medya platformlarını kullanmak için yardım alma durumu						
Evet	8 (5,51)	18,00±6,34	17,62±6,45	7,63±3,06	26,75±16,61	70,00±22,24
Hayır	137 (94,49)	20,57±4,83	19,60±5,76	9,27±3,04	26,37±11,03	75,94±12,32
		t=-1,439 p=0,152	t=-0,939 p=0,349	t=-1,487 p=0,139	t=0,90 p=0,928	t=-1,258 p=0,211
Günlük sosyal medyaya ayrılan süre (saat)						
0-4 saat	78 (53,8)	20,33±5,09	20,12±5,36	8,92±3,13	25,87±11,72	75,49±13,73
4-6 saat	51 (35,2)	20,76±4,43	18,76±6,26	9,75±2,53	26,56±10,836	75,84±10,98
6-10 saat	16 (11,0)	19,87±5,87	18,75±6,27	8,63±3,99	28,53±11,47	75,46±16,28
		F=0,230 p=0,794	F=1,002 p=0,370	F=1,421 p=0,245	F=0,352 p=0,704	F=0,012 p=0,988
Kullanılan sosyal medya platformlarının güvenilirliğinin teyit edilmesi						
Evet	20 (13,79)	19,80±5,40	18,60±4,27	8,55±2,92	25,20±8,39	72,15±
Hayır	125(86,21)	20,53±4,87	19,64±6,00	9,28±3,07	26,59±11,76	76,17±13,34
		t=-,617 p=0,538	t=-,744 p=0,458	t=-,992 p=0,323	t=-,508 p=0,612	t=-1,286 p=0,201
Sosyal medyanın çalışan hayatını etkileme durumu						
Evet	95 (65,51)	20,24±4,68	18,98±5,83	8,77±3,12	26,67±11,51	74,85±12,18
Hayır	50 (34,49)	20,80±5,41	20,46±5,65	9,96±2,78	25,87±11,08	77,08±14,52
		t=-,645 p=0,520	t=-1,458 p=0,147	t=-2,265 p=0,025	t=0,396 p=0,693	t=-,972 p=0,333
Sosyal medya hakkında düşünce durumu						
İyi	106(73,10)	20,34±5,04	18,76±5,71	9,10±2,99	25,76±11,33	74,14±13,08
Kötü	39 (26,90)	20,66±4,70	21,48±5,60	9,38±3,23	28,15±11,31	79,68±12,09
		t=-,342 p=0,733	t=-2,566 p=0,012	t=-,490 p=0,625	t=-1,117 p=0,266	t=-2,281 p=0,024
Sosyal medya platformları için en yaygın bağlantı yeri						
Ev	35 (24,13)	21,40±4,72	20,45±5,39	9,29±2,93	27,51±11,71	78,65±13,90
Okul	6 (4,13)	16,83±2,78	21,83±2,31	10,17±1,472	37,16±8,72	86,00±8,00
Yurt	104(71,72)	20,31±5,02	19,03±6,02	9,09±3,166	35,38±11,06	73,96±12,56
		F=2,335 p=0,101	F=1,298 p=0,276	F=0,379 p=0,685	F=3,397 p=0,036	F=3,833 p=0,024

Sosyal medya platformlarına bağlanmak için en sık kullanılan araç						
Cep telefonu	141 (97,24)	20,56±4,92	19,42±5,84	9,19±3,08	26,04±11,27	75,33±13,03
Dizüstü bilgisayar	4 (2,76)	15,75±3,09	22,00±2,70	8,75±1,50	38,75±4,64	85,25±9,06
		t=1,942	t=-,875	t=0,284	t=-2,241	t=-1,508
		p=0,054	p=0,383	p=0,777	p=0,027	p=0,134
Sosyal medya hesaplarını kullanım amacı						
Eğitim	23 (15,86)	20,60±5,72	19,78±7,12	8,26±2,94	23,86±10,93	73,31±14,83
Haber takip etme	35 (24,13)	19,08±5,24	20,37±5,76	9,57±3,27	28,97±12,35	77,91±13,13
Eğlence	73 (50,34)	20,95±4,25	18,80±5,05	9,18±2,86	25,89±10,41	74,83±12,77
Diğer	14 (9,65)	20,78±6,01	20,42±7,19	9,71±3,58	26,78±13,86	77,71±11,14
		F=1,182	F=,744	F=1,029	F=1,004	F=0,785
		p=0,319	p=0,527	p=0,382	p=0,393	p=0,504

AYAY öğrencilerinin sosyo-demografik özellikleri ile SMTÖ boyutları karşılaştırıldığında medeni durum, sınıf düzeyi, ikamet edilen yer, twitter kullanım sıklığı, tiktok kullanım sıklığı, LinkedIn kullanım sıklığı, swarm kullanım sıklığı arasında, sosyal medya platformlarını kullanma için yardım alma, günlük olarak sosyal medyaya ayrılan süre, sosyal medyanın güvenilirliğine inanma ve sosyal medya hesaplarını kullanım amacı arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık tespit edilememiştir ($p<0,05$).

AYAY öğrencilerinin sosyal medya alışkanlıkları ve SMTÖ alt boyutları incelendiğinde, ikamet edilen yer ile sosyal izolasyon ve SMTÖ toplam puanı; Facebook kullanım sıklığı ile Sosyal izolasyon alt boyutu; WhatsApp kullanım sıklığı ile Sosyal izolasyon alt boyutu; Snapchat kullanım sıklığı ile paylaşma ihtiyacı alt boyutu, Youtube kullanım sıklığı ile paylaşma ihtiyacı alt boyutu, sosyal medyanın çalışma hayatı ve öğrenim üzerinde etkisi olduğunu düşünme durumu ile öğretmenlerle ilişki alt boyutu; Instagram kullanım sıklığı ile paylaşma ihtiyacı alt boyutu, sosyal medya hakkında düşünce durumu ile Paylaşma ihtiyacı alt boyutu ve SMTÖ toplam puanı, Sosyal medya platformları için en yaygın bağlantı yeri ile Sosyal izolasyon ve SMTÖ toplam puanı, sosyal medya platformlarına bağlanmak için en sık kullanılan cihazlar ile Sosyal yetkinlik ve sosyal izolasyon alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık tespit edilmiştir (Tablo 3) ($p<0,05$).

18-21 yaş aralığındaki öğrencilerin öğretmenlerle ilişki puanları 22-25 aralığında olanlara kıyasla daha yüksektir ($p<0,05$). Benzer şekilde erkek öğrencilerin öğretmenle ilişki puanları (9,78) kız öğrencilere (8,75) kıyasla daha yüksektir ($p<0,05$). Öğrencilerin cinsiyetleri ile SMTÖ karşılaştırıldığında erkek öğrencilerin paylaşma ihtiyacı, öğretmenle ilişki ve toplam SMTÖ puanları kız öğrencilere göre anlamlı derecede daha yüksektir ($p<0,05$). 18-21 yaş aralığında öğrencilerin sosyal yetkinlik ve öğretmenlerle ilişki alt boyut puanı 22-25 yaş aralığındaki öğrencilere göre daha yüksektir ($p<0,05$) (Tablo 3). Yalnız ikamet eden öğrencilerin sosyal izolasyon ve SMTÖ puanları yurtda ikamet edenlere göre daha yüksektir ($p<0,05$). Snapchat'i sürekli kullanan öğrencilerin paylaşma ihtiyacı puanı hiç kullanmayan öğrencilere kıyasla daha düşüktür ($p<0,05$).

4. Tartışma

Teknolojik gelişmelere paralel olarak sağlık hizmetlerinde sosyal medya platformları yaygınlaşmakta ve tıbbi uygulamalar, tıbbi muayene takipleri, yaralı tedavi ve takibi, hasta eğitimi, hemşirelik-ebelik eğitimi için kullanılmaktadır (Chippis vd., 2015). Afet ve acil durumlarda afet bölgesinde yaralıların kurtarılması bakımlarının sürdürülmesi, enkazların kaldırılması gibi önemli görevle üstlenen AYAY öğrencilerinin sosyal medya kullanım alışkanlıklarıyla ilgili literatürde herhangi bir çalışmaya rastlanmaması çalışmanın özgünlüğünü oluşturmaktadır. Bu nedenle sağlık, arama kurtarma, lojistik desteği sunan AYAY öğrencilerinin sosyal medyaya yönelik tutumları belirlenmeli ve bu öğrencilerin sağlık hizmetlerinde sosyal medya platformlarını etkin bir şekilde kullanmalarına yönelik düzenlemeler yapılmalıdır. Bu doğrultuda AYAY öğrencilerinin sosyal medyaya yönelik tutumları belirli değişkenler açısından incelenmiştir.

Araştırma kapsamındaki öğrenciler en çok Whatsapp'ı kullanmışlardır. Öğrencilerin en fazla kullanıldığı sosyal medya araçları arasında Whatsapp ilk sırada gelmektedir (Bano et al., 2019). Bano ve ark. WhatsApp'ta geçirilen sürenin öğrencilerin psikolojik sağlığını olumlu yönde etkilediğini göstermiştir (Bano vd., 2019). Pek çok anlık mesajlaşma uygulaması mobil cihazlarda çalışırken, WhatsApp özellikle üniversite öğrencileri arasında en popüler mobil tabanlı uygulamalardan biridir (Anglano, 2014). Swarm ise en az kullanılan sosyal medya araçtır. Şaşırtıcı bir şekilde Facebook en az kullanılan sosyal medya araçlarından

biri olarak tespit edilmiştir. Yapılan bir çalışmada ise Facebook'un özellikle örgün ve yaygın eğitim için öğrenciler arasında popüler olduğunu vurgulamaktadır (Duke vd., 2017).

Sosyal medya eğitiminden eğlenceye kadar çeşitli amaçlarla kullanılmaktadır (Al-Shdayfat, 2018). Sosyal medya kullanım amaçları arasında arkadaşları takip etmek (%35,8), güncel kalmak (%17,8), gönderi paylaşmak (%12,5), vakit geçirmek (%7,0) yer almaktadır (Saraçoğlu & Aküzüm, 2017). Birkaç çalışmada, öğrenciler arasında sosyal medyanın çoğunlukla eğitim amaçlı ve nadiren mesleki amaçlı kullanıldığı tespit edilmiştir (Jones vd., 2016). Çalışmamızda öğrencilerin sosyal medya platformlarını çeşitli amaçlarla kullandıkları tespit edilmiştir.

Çalışmada öğrencilerin %53,78'i günde 0-4 saatini sosyal medyada geçirmektedir. Al-Shdayfat (2018) tarafından yapılan bir çalışmada, hemşirelik öğrencilerinin günde 3 saatten fazla sosyal medyada vakit geçirdikleri bildirilmiştir. Bu sebeple üniversite öğrencilerinin sosyal medyada kabul edilebilir bir zaman geçirdikleri söylenebilir. Çalışmadaki öğrenciler sosyal medyayı kullanmak için çoğunlukla mobil cihazları kullanmışlardır. Bu sonuç literatürdeki diğer çalışmaların sonuçları ile benzerlik göstermektedir (Işıktaş, 2016). Mobil cihazları taşımının kolay olması bu sonucun nedeni olabilir. Ayrıca yakın gelecekte mobil cihazların bilgisayarların yerini alacağı ve bu nedenle tüm bu işlemlerin mobil cihazlar üzerinden yapılacağı düşünülmektedir (Peker & Çukadar, 2016).

Öğrencilerin SMTÖ puanları küçükten küçüğe sıralandığında, en yüksek puanı Sosyal İzolasyon boyutunun, en düşük puanı ise Öğretmenlerle İlişkiler boyutunun aldığı görülmüştür. SMTÖ toplam puan ortalamasına göre ($75,61 \pm 13,02$) öğrencilerin sosyal medyaya yönelik yüksek düzeyde olumlu tutum sergiledikleri söylenebilir. Bu çalışmaya benzer şekilde farklı öğrenci grupları ile yapılan diğer çalışmalarda da öğrencilerin sosyal medyaya karşı olumlu tutum sergiledikleri tespit edilmiştir (Ünsal & Vayvay, 2018). İnsan sosyal bir varlıktır ve sosyalleşme zaman içinde değişebilir, kişilerarası paylaşım ihtiyacı artabilir. Sosyal medya, özellikle genç yetişkinler için hızlı bilgi paylaşımı, eğitim materyallerine kolay erişim ve akranlar arasında anlık deneyimlerin paylaşılması gibi avantajlar sunmaktadır (Singh vd., 2016).

AYAY öğrencilerinin kullandıkları sosyal medya platformları arasında Tiktok kullanım sıklığı ile Sosyal izolasyon arasında, Youtube, Instagram ve Snapchat kullanım sıklığı ile paylaşma ihtiyacı arasında, Whatsap kullanım sıklığı ile Sosyal izolasyon arasında ve Facebook kullanım sıklığı ile sosyal izolasyon arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur. Öğrencilerin Facebook'u diğer insanlarla sosyalleşmek, kişisel ve eğitimsel bağlantılar kurmak için kullandıkları düşünülebilir. Öte yandan LinkedIn daha profesyonel bir sosyal medya aracı olduğu için sadece hocalarla iletişim kurmak için kullanıldığı düşünülebilir. Ayrıca youtube öğrencilere bilgiye hızlı erişim, işbirlikçi içerik üretimi ve bilgi depolama ve paylaşma, değerlendirme ve görselleştirme için bir platform olması sebebiyle yaygın olarak kullanılabilir (Roy, 2023).

5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın bir sınırlılığı, sadece bir üniversiteden AYAY öğrencilerinin dahil edilmesi ve araştırma sonuçlarının örneklem grubuna genellenebilmesidir. Diğer bir sınırlılık ise Öğrenci Bilgi Formu'ndaki "sosyal medya kullanım sıklığı" sorusuna 5'li Likert ölçeği cevap anahtarı kullanılarak cevap verilmiş ancak bu cevap anahtarı için geçerlilik ve güven testi yapılmamış olmasıdır.

6. Sonuç

Bu çalışmanın literatüre ana katkısı, AYAY öğrencilerinin sosyal medyayı kullanmaya yönelik tutumlarını araştıran ilk çalışma olmasıdır. AYAY öğrencilerinin sosyal medyaya yönelik yüksek düzeydeki tutumları mesleki olarak kendilerini geliştirmek için kullanabilirler. Bu şekilde hem sosyal medyada gereksiz vakit geçişmemiş hem de sosyal izolasyondan kurtulmuş olurlar. Bu doğrultuda AYAY müfredatlarına sosyal medyanın akıllı kullanımı ile ilgili dersler eklenebilir. Sosyal medya platformlarının kullanım sıklığını değerlendirmek için bir ölçek geliştirilebilir.

7. Extended Abstract

Today, with the rapid development of communication technologies and the internet, the reflections of technology on social, cultural and economic life are visibly felt. Communication technologies, which are

seen as one of the driving dynamics of the rapid changes occurring in society, have also changed the communication habits of the individual in his social life to a certain extent. Technology's increasing focus on the center of the individual's relationship with society and its impact on daily communication habits have led to the emergence of a new socialization structure. Social media, which paves the way for the socialization of students, is a communication environment that we use a lot today in terms of meeting new people, getting information on any subject, making comments, discovering new places, accessing and sharing the latest music and videos. Social media has both positive and negative effects on students with different aspects.

The aim of this research is to determine the perceptions of students studying in the Department of Emergency Aid and Disaster Management at a state university, regarding their social media usage and attitude levels.

The universe of this study, which was planned as a descriptive cross-sectional study, consists of 145 students. Sample selection was not made and all students were included in the study. Before the questionnaire forms were distributed, verbal consent was obtained from the students that they voluntarily participated in the research. The survey consists of 2 parts. The first part consists of a total of 15 items that question sociodemographic characteristics such as age, gender, department, academic year, and other factors such as frequency of use of social media platforms. The second part consists of 23 five-point Likert-type items, 6 of which are negative and 17 of which are positive, covering four factors: students' need for sharing, social competence, social isolation and relationship with teachers. The data were evaluated with the SPSS 26.0 package program. To determine statistical differences between groups t-test was used to determine the difference between the means of the two groups, and one-way analysis of variance (ANOVA) was used to determine the difference between more than two groups.

While the mean age of the participants is 21.41 (± 1.48), 58.6% of them are girls. Almost all of the students are single, only 5 students are married. Approximately 33.8% of the students are fourth-year students and 31.0% are enrolled in the third year. Students' Social Competency mean score is 20.43 ± 4.93 , need for sharing mean score 19.49 ± 5.79 , relationship with teachers mean score 9.18 ± 3.05 , social isolation means score 20.39 ± 11.33 , and SMAS the total mean score is 75.61 ± 13.02 . The teacher-relationship scores of students aged 18-21 were higher than those aged 22-25 ($p < 0.05$). Similarly, male students' teacher relationship scores (9.78) were higher than female students (8.75) ($p < 0.05$). Students who constantly use Snapchat have a lower need to share than students who never use it. ($p < 0,05$). When the students' genders are compared with SMTS, male students' need for sharing, relationship with the teacher, and total SMTS scores are significantly higher than female students ($p < 0.05$). As a result, in this research and similar studies, it is seen that students spend most of their time on social media networks and these networks have become a part of their lives. It is thought that social media, which attracts so much attention, will affect every aspect of society and will continue to change habits. These social media networks, which students use every day and spend a lot of time on, can be turned into an educational opportunity by providing effective use in education. Social isolation and SMTS scores of students living alone are higher than those living in dormitories ($p < 0.05$).

As a result, EDM students can use their high level of attitudes towards social media to improve themselves professionally. In this way, they will not spend unnecessary time on social media and will avoid social isolation.

Keywords: Attitude, Social Media, Emergency Aid and Disaster Management.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Kaynakça

- Al-Shdayfat, N. M. (2018). Undergraduate student nurses' attitudes towards using social media websites: A study from Jordan. *Nurse education today*, 66, 39-43. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.nedt.2018.03.017>
- Anglano, C. (2014). Forensic analysis of WhatsApp Messenger on Android smartphones. *Digital Investigation*, 11(3), 201-213. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.diin.2014.04.003>
- Bano, S., Cisheng, W., Khan, A. N., & Khan, N. A. (2019). WhatsApp use and student's psychological well-being: Role of social capital and social integration. *Children and youth services review*, 103, 200-208. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2019.06.002>
- Buneviciene, I., & Bunevicius, A. (2021). Prevalence of internet addiction in healthcare professionals: Systematic review and meta-analysis. *International Journal of Social Psychiatry*, 67(5), 483-491. <https://doi.org/https://doi.org/10.1177/0020764020959093>
- Chippis, J., Pimmer, C., Brysiewicz, P., Walters, F., Linxen, S., Ndebele, T., & Gröhbriel, U. (2015). Using mobile phones and social media to facilitate education and support for rural-based midwives in South Africa. *curationis*, 38(2), 1-8. <https://doi.org/http://dx.doi.org/10.4102/curationis.v38i2.1500>
- Çopurlar, C. K., & Kartal, M. (2016). What is Health Literacy? How to measure it? Why is it important? *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care*, 10(1), 40-45. <https://doi.org/10.5455/tjfm.19379696>
- Dixon, S. (2022). *Social media use during COVID-19 worldwide - Statistics & Facts*. Retrieved 24.07. from https://www.statista.com/topics/7863/social-media-use-during-coronavirus-covid-19-worldwide/#dossierContents__outerWrapper
- Duke, V. J., Anstey, A., Carter, S., Gosse, N., Hutchens, K. M., & Marsh, J. A. (2017). Social media in nurse education: Utilization and E-professionalism. *Nurse education today*, 57, 8-13. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.nedt.2017.06.009>
- Dumford, A. D., Miller, A. L., Lee, C. K., & Caskie, A. (2023). Social media usage in relation to their peers: Comparing male and female college students' perceptions. *Computers and Education Open*, 4, 100121. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.caeo.2022.100121>
- Işık, A., & Güler, İ. (2010). Mobile application study in telemedicine and analysis of mobile communications technology. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 3(1), 1-10.
- Işıktaş, S. (2016). Evaluation of highlights of vocational school students to use social media. *The Journal of Academic Social Science*, 4(35), 565-575. <https://doi.org/http://dx.doi.org/10.16992/ASOS.9598>
- Jackson, J., Gettings, S., & Metcalfe, A. (2018). "The power of Twitter": Using social media at a conference with nursing students. In (Vol. 68, pp. 188-191): Elsevier.
- Jones, R., Kelsey, J., Nelmes, P., Chinn, N., Chinn, T., & Proctor-Childs, T. (2016). Introducing Twitter as an assessed component of the undergraduate nursing curriculum: case study. *Journal of advanced nursing*, 72(7), 1638-1653. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/jan.12935>
- McManus, D. D., Trinquart, L., Benjamin, E. J., Manders, E. S., Fusco, K., Jung, L. S., Spartano, N. L., Kheterpal, V., Nowak, C., & Sardana, M. (2019). Design and preliminary findings from a new electronic cohort embedded in the Framingham heart study. *Journal of Medical Internet Research*, 21(3), e12143. <https://doi.org/Doi:10.2196/12143>
- Nations, U. (2021). *As Internet user numbers swell due to pandemic, UN Forum discusses measures to improve safety of cyberspace*. Retrieved 24.07 from <https://www.un.org/sustainabledevelopment/blog/2021/12/as-internet-user-numbers-swell-due-to-pandemic-un-forum-discusses-measures-to-improve-safety-of-cyberspace/>
- Otrar, M., Arğin, F., & İlkokulu, K. Ü. (2014). The examination of the students' attitudes towards social media within the context of habits. *Journal of Research in Education and Teaching*, 3(3), 1-13.
- Peker, A., & Çukadar, F. (2016). Bilişsel esneklik ile sosyal medyayı kullanmaya yönelik tutum arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Sakarya University Journal of Education*, 6(2), 66-79. <https://doi.org/http://dx.doi.org/10.19126/suje.03104>

Price, A. M., Devis, K., LeMoine, G., Crouch, S., South, N., & Hossain, R. (2018). First year nursing students use of social media within education: Results of a survey. *Nurse education today*, 61, 70-76. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.nedt.2017.10.013>

Quan-Haase, A., & Sloan, L. (2017). The SAGE handbook of social media research methods. *The SAGE Handbook of Social Media Research Methods*, 1-728. <https://doi.org/https://doi.org/10.4135/9781473983847>

Roy, S. K. (2023). YouTube's influential factors for academic achievement: A two-stage approach. *Telematics and Informatics Reports*, 10, 100060. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.teler.2023.100060>

Saraçoğlu, M., & Aküzüm, C. (2017). Üniversite öğrencilerinin sosyal medyaya ilişkin tutumlarının incelenmesi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*(32), 803-817. <https://doi.org/http://dx.doi.org/10.14582/DUZGEF.789>

Sevinç, H., & Taş, İ. (2020). Üniversite öğrencilerinde internet bağımlılığı ile düşünme ihtiyacı ve duyguları ifade etme arasındaki ilişki. *Yaşadıkça Eğitim Dergisi*. <https://doi.org/10.33308/26674874.2020342219>

Shafiq, M., & Parveen, K. (2023). Social media usage: Analyzing its effect on academic performance and engagement of higher education students. *International Journal of Educational Development*, 98, 102738. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.ijedudev.2023.102738>

Singh, M., Goel, D., & Islamia, M. (2016). Impact of students attitudes towards social media use in education on their academic performance. *AIMA Journal of Management & Research*, 10(2/4), 1-14.

Tektas, N. (2014). Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Ağları Kullanımına Yönelik Bir Araştırma. *Tarih Okulu Dergisi*, 2014(XVII). <https://doi.org/https://doi.org/10.14225/Joh474>

Ünsal, S., & Vayvay, N. A. (2018). Investigation of the relationship between teacher candidates' social media usage and attitudes towards e-learning. *Educ Soc Sci J*, 5(5), 25-40.

Ventola, C. L. (2014). Social media and health care professionals: benefits, risks, and best practices. *Pharmacy and therapeutics*, 39(7), 491.

WHO. (2010). *Telemedicine: opportunities and developments in Member States: report on the second global survey on eHealth*. World Health Organization Retrieved 2022 from <https://apps.who.int/iris/handle/10665/44497>

Yen, J. Y., Ko, C. H., Yen, C. F., Chen, S. H., Chung, W. L., & Chen, C. C. (2008). Psychiatric symptoms in adolescents with Internet addiction: Comparison with substance use. *Psychiatry and clinical neurosciences*, 62(1), 9-16. <https://doi.org/doi:10.1111/j.1440-1819.2007.01770.x>

Yoldız, E., & Koçak, O. (2020). Üniversite Öğrencilerinde Sosyal Medya Bağımlılığı ve Algılanan Sosyal Destek Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31(3), 1102-1126. <https://doi.org/https://doi.org/10.33417/tsh.681389>

Uluslararası Üniversite Öğrencilerinin Doğal Afetlere İlişkin Endişeleri: Nitel Bir Araştırma

Handan ERTAŞ*
Havva Nur ATALAY**

ÖZ

Çalışmada uluslararası üniversite öğrencilerinin doğal afetlere ilişkin endişelerinin ve görüşlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi'nde 2022-2023 bahar döneminde öğrenim görmekte olan 16 uluslararası öğrenci ile görüşme yapılmıştır. Çalışma, nitel araştırma tekniklerinden olan görüşme yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Veri toplama aracı olarak yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme formu oluşturulurken detaylı literatür taranarak, afet yönetimi, sağlık yönetimi, sosyal hizmet ve nitel araştırma yöntemleri konusunda uzman kişilerin görüşlerinden yararlanılmıştır. Elde edilen veriler MAXQDA programı ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda 1 ana tema ve 3 alt tema oluşturulmuştur. Çalışmanın sonucunda Türkiye'de yaşanmış ve yaşanabilecek doğal afetler ile ilgili hem endişelenen hem de endişelenmeyen katılımcıların olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların endişelenme sebeplerinin daha önce yaşamamaları ve dini inançları olduğu belirlenmiştir. Çalışmada, katılımcıların Türkiye'de yaşanan doğal afetlerden etkilendiği ve bunun Türkiye'de yaşamak ve Türkçe bilmek ile bağlantılı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, katılımcıların doğal afetlerden hem günlük yaşamlarında hem de duygusal olarak etkilendiği belirlenmiştir. Bu etkilenmelerin; eğitim, sosyal medya kullanmama, aile ile daha çok iletişim kurma, üzüntü, korku ve panik hissetme şeklinde gerçekleştiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Doğal Afet, Uluslararası Öğrenci, Endişe, Nitel Araştırma.

Concerns of International University Students about Natural Disasters: A Qualitative Research

ABSTRACT

In this study, it is purposed to examine the concerns and views of international university students about natural disasters. For this purpose, interviews were conducted with 16 international students studying at Bandırma Onyedi Eylül University in the spring term of 2022-2023. The study was carried out with the interview method, which is one of the qualitative research techniques. A semi-structured interview form was used as a data collection tool. While creating the interview form, detailed literature was searched and the opinions of experts in disaster management, health management, social work and qualitative research methods were used. The obtained data were analyzed with the MAXQDA program. As a result of the analysis, 1 main theme and 3 sub-themes were created. As a result of the study, it has been determined that there are participants who are both concerned and not concerned about natural disasters that have been or may be experienced in Turkey. It was determined that the reasons for not concern were the fact that they did not live before and their religious faith. In addition, it was concluded that the participants were affected by the natural disasters in Turkey and this was related to living in Turkey and knowing Turkish. Additionally, it has been determined that participants are affected by natural disasters both in their daily lives and emotionally. These effects have been observed in the form of changes in education, reduced use of social media, increased communication with family, feelings of sadness, fear, and panic.

Keywords: Natural Disaster, International Student, Concern, Qualitative Research.

1. Giriş

Türkiye jeolojik, topoğrafik ve meteorolojik özelliklerinden dolayı doğal afetlere oldukça sık maruz kalmaktadır. Bu özellikler sonucunda Türkiye'de ilk sırada deprem olmak üzere su baskını, çığ, heyelan ve kaya düşmesi gibi birçok afet yaşanmaktadır (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, 2018; Özdemir, 2005). Sayılan bu doğal afetler ve çok daha fazlasını yaşayan bölgelerde ekonomik düzeye ve nüfusun

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi/Selçuk University, handanertas@selcuk.edu.tr

** **Corresponding Author/Sorumlu Yazar**, Arş. Gör./Res. Asist., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi/Bandırma Onyedi Eylül University, hatalay@bandirma.edu.tr

Makale Gönderim ve Kabul Tarihleri/Article Submission and Acceptance Dates: 28.08.2023-26.09.2023

Citation/Atf: Ertaş, H., Atalay, H. N. (2023). Uluslararası üniversite öğrencilerinin doğal afetlere ilişkin endişeleri: nitel bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52, 321-335. <https://doi.org/10.52642/susbed.1351407>

yoğunluğuna göre her geçen gün ciddi kayıplar verilmektedir (Avdan ve Alkis, 2011, s. 17). Türkiye’de doğal afetlerin türlerine bakıldığında en çok kayıpların/hasarların %66 oranında depremlerden, %15 oranında sellerden, %7 oranında kaya düşmelerinden ve %2 oranında meteorolojik olaylardan kaynaklandığı görülmektedir (Genç, 2007). Yaşanan bu doğal afetler bireylerde sosyal savunmasızlık oluşturmaktadır. Bu kavram “bireylerin, sosyal ve çevresel değişiklikler sonucunda strese maruz kalması, bakım eksikliği, güvensiz ve güvensiz yaşam koşulları ve acil durum hizmetlerine erişim eksikliği nedeniyle hasar veya kayıp yaşaması” olarak tanımlanabilmektedir (Islam ve Khan, 2018). Bu noktada kendi ülkelerinden ülkemize gelen uluslararası öğrencilerin de ülkemizde yaşanmış, yaşanmakta ve yaşanabilecek doğal afetler sonucunda sosyal savunmasızlık hissetmeleri ve endişe duymaları olasıdır. Lizuka (2022) tarafından Japonya’daki yerli ve uluslararası öğrencilerin afet algısı ile afet hazır bulunuşluğu incelenmiştir. Buna göre uluslararası öğrencilerin yerli öğrencilere göre daha savunmasız olduğu ve birçok uluslararası öğrencinin ilk defa deprem doğal afeti ile karşılaştıkları tespit edilmiştir. Ayrıca uluslararası öğrencilerin yerli öğrencilere göre doğal afetler hakkında daha az bilgi sahibi olduğu bu nedenle daha çok endişelendikleri belirlenmiştir. Thorup-Binger ve Charania (2019) tarafından Yeni Zelanda’da öğrenim görmekte olan uluslararası öğrenciler ile yapılan nitel bir çalışmada öğrencilerin yanıtları günlük zorluklar, iyi oluş, bilgi arama ve destek ile afet farkındalığı olarak dört ana temaya ayrılmıştır. Çalışma sonucunda öğrencilerin Yeni Zelanda’yı doğal afet açısından güvenli bir yer olarak gördükleri, yerel yönetimin kendilerini yeterli derecede koruduğu ve afet yönetiminde risk azaltma çalışmalarına katılmak istedikleri belirlenmiştir. Yapılan çalışmalara bakıldığında uluslararası öğrencilerin doğal afetlerdeki endişeleri, duyguları ve düşünceleri oldukça önemlidir. Bu doğrultuda, araştırmada uluslararası öğrencilerin doğal afet endişelerinin incelenmesi amaçlanmaktadır.

1.1. Doğal Afetler

İnsanların standart yaşam düzenlerini aniden bozan, çaresizlik hissettiren, ızdırap yaşanmasına sebep olan ve gerçekleşikten sonra barınma, gıda, sağlık bakımı gibi birincil ihtiyaçların karşılanamadığı doğa olayları doğal afet olarak ele alınmaktadır (Gürbüz ve Karadeniz, 2021). İnsanlar genellikle büyük hasarlara, insanların acı çekmesine ve olumsuz ekonomik etkilere yol açan doğal ve insan kaynaklı felaket tehditleriyle karşı karşıyadır (Yu, Yang ve Li, 2018, s. 1). Doğal afetin varlığından söz edebilmek için Afetlerin Epidemiyolojisi Araştırma Merkezi (CRED): EM-DAT tarafından dört kriter belirlenmiştir. Eğer bu dört kriterden en az bir tanesi var ise bir doğa olayı doğal afet olarak nitelendirilebilmektedir. Bu kriterler aşağıda verilmiştir (The International Disaster Database (EM-DAT), 2014):

- *En az 10 insanın ölümü,*
- *En az 100 insanın etkilenmesi*
- *Olağüstü hal ilan edilmesi,*
- *Uluslararası yardım talep edilmesi*

Afetler; doğal olabileceği gibi aynı zamanda doğal olmayan afetler de olabilmektedir (Seaberg, Devine ve Zhuang, 2017, s. 87). Doğal olmayan afetlere insandan kaynaklı, insan eliyle gerçekleştirilen veya insan yapımı afetler denilebilmektedir. İnsan eliyle yapılan afetler insanların faaliyetlerinden kaynaklanmaktadır. Bu tür afetlerde önceden önlem almak, güvenlik tedbirleri oluşturmak ve böylece gerçekleşmeden engellemek mümkündür (Velimirovic, 1980). Ayrıca Velimirovic’e (1980) göre doğal ve insan yapımı felaketler arasındaki sınır bazen bulanıktır. Doğal afetlerde bile birçok kötü etki insan faaliyetlerinden kaynaklanır (evlerin kötü inşa edilmesi gibi). Yıldırımından kaynaklanan bir orman yangını bir doğal afettir; dikkatsizce atılan bir sigaranın neden olduğu orman yangını, insan yapımı bir felakettir.

1.2. Doğal Afetlerin Etkileri

Doğal afetlerin oluşumları genellikle toplumlar, ekonomiler ve insanlık üzerinde yıkıcı ve kalıcı etkilere sahiptir (Seaberg ve diğerleri, 2017, s. 1462). United Nations Office for Disaster Risk Reduction’a göre (2015) afet etkisi, tehlikeli bir olay veya afetin olumsuz etkileri (ör. ekonomik kayıplar) ve olumlu etkileri (ör. ekonomik kazançlar) dahil olmak üzere toplam etkisidir. Terim ekonomik, insani ve çevresel etkileri içerir ve ölüm, yaralanma, hastalık ve insanın fiziksel, zihinsel ve sosyal refahı üzerindeki diğer olumsuz etkileri içerebilir. Bir doğal felaketin ilk etkisi ölüme, hastalıklara ve elektrik, ulaşım, su ve iletişim gibi

fiziksel altyapı hizmetlerinde kayba neden olmasındır. Gıda ve yiyecek kıtlığı, eğitim, sağlık hizmetlerinde yaşanan aksamalar ve geçici olarak gerçekleştirilememesi, konut ve barınma alanında yaşanan sorunlar bu ilk etkilerdendir. Bu ilk etkileri, ekonomi üzerindeki müteakip etkiler takip eder. Gelir, istihdam kaybı (işsizlik artışı), üretimin sektörel bileşiminin değişmesi, enflasyon vb. sorunlar bunlar arasındadır (Keyifli, 2020). Bir felaketten sonra etkili bir afet müdahale mekanizması, gelecek için proaktif bir mekanizma da olabilir ve bir doğal şokun vurduğu ekonomik ve ekolojik sistemin yenilenmesi için temel oluşturmaya çalışabilir (Kourtit, Nijkamp ve Banica, 2023).

Toplumların doğal afetlere yönelik bilgi, tutum ve davranışlardaki eksiklik nedeniyle doğal afetlerin olumsuz etkileri gün geçtikçe daha farklı boyutlara ulaşmaktadır (Demirdelen ve Cakici, 2021). Banica ve diğerleri (2020) tarafından doğal afetlerin etkilerinin onlara verilen tepkiler ile paralel olduğu ve doğal afetlerin savunmasızlık ve maruziyet ile birleştiği noktada etkisinin artacağı belirtilmektedir. Bu noktada dayanıklılığın varlığının öneminden de bahsetmektedir. Birkmann ve diğerlerine (2010) göre de doğal afetlerin etkileri onların boyutuyla ilişkilidir. Çünkü küçük çaplı doğal afetler kurum, kuruluş veya toplumun kendisi tarafından kolayca atlatılabilir ve kontrol edilebilirken; büyük çaplı doğal afetler kurum, kuruluş veya toplumlarda geri dönüşü olmayan değişikliklere sebep olabilmektedir.

1.3. Uluslararası Öğrenciler

Öğrenci dolaşımında üniversitelerin hizmet verdiği yabancı öğrenci sayısı kadar ulus çeşitliliği de uluslararası kimlik kazanma anlamında önem kazanmıştır (Özkan ve Acar Güvendir, 2015, s. 175). Uluslararası öğrenciler yanlarında birçok disiplinde geniş bir bilgi ve beceri yelpazesi getirirler, böylece ev sahibi ülkelerin entelektüel sermayesine katkıda bulunurlar ve iş gücüne katkıda bulunurlar (Smith ve Khawaja, 2011). Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi (2022) verilerine göre 2022-2023 eğitim öğretim yılında Türkiye’de ön lisans, lisans, yüksek lisans ve doktora programlarında toplam 301.694 uluslararası öğrenci öğrenim görmektedir. Bu öğrencilerin 122.024’ü kadın 179.670’i erkektir. Bu yıl yeni kayıt yaptıran öğrenci sayısı ise toplam 103.498’dir. Uyuşuna bakıldığında ise en çok uluslararası öğrencinin Suriye’den (58.213) daha sonra sırasıyla Azerbaycan’dan (34.247), İran’dan (22.632), Türkmenistan’dan (18.250) ve Irak’tan (16.172) geldiği görülmektedir.

2. Materyal ve Metod

Çalışmada uluslararası öğrencilerin doğal afet endişelerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda oluşturulan araştırma soruları şu şekildedir:

- Uluslararası üniversite öğrencilerinin doğal afet algısı nasıldır?
- Uluslararası üniversite öğrencileri hangi doğal afet konusunda, nasıl ve neden endişe duymaktadır/duymamaktadır?
- Bu durum öğrencileri nasıl etkilemektedir?

Çalışmada, nitel araştırma desenlerinden olan ve deneyimlere dayanan fenomenolojik yaklaşım tercih edilmiştir. Creswell’in (2009) belirttiği gibi bu yaklaşım, araştırmacının bir araştırmadaki katılımcıların deneyimlerinin özünü belirlediği bir yöntemdir. Anlamlı birimlerin oluşumunu ve anlamlı ifadelerin analizini içerir. Nitel araştırmada görüşme, mülakat, gözlem ve doküman analizi gibi çeşitli veri toplama teknikleri kullanılarak ele alınan konu ile ilgili derin bir kavrayışa ulaşılmaya çalışılmaktadır (Karagöz, 2021, s. 889). Çalışmada bu nitel araştırma yöntemlerinden biri olan yüz yüze görüşme tekniği kullanılmıştır. Katılımcılarla gerçekleştirilen görüşmeler aracılığıyla elde edilen zengin verilerle derinlemesine betimleme, yorumlama ve katılımcıların algı ve bakış açılarını anlama amaçlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2018, s. 41). Böylelikle bu araştırmada, bu yöntemin tercih edilmesiyle “neden” ve “nasıl” sorularına cevap aranarak konu daha derinlemesine ele alınmıştır.

2.1. Çalışmanın Evren ve Örneklemi

Çalışma, Bandırma’da yaşayan uluslararası üniversite öğrencileriyle gerçekleştirilmiştir. Uluslararası üniversite öğrencilerinde dahil etme kriteri olarak en az bir eğitim-öğretim dönemini tamamlama ve Türkçe anlama-konuşma yeterliliği aranmıştır. Küçük bir yerleşim yeri olmasıyla farklı uyruktan olan kişilerin daha görünür olduğu Bandırma’da bunun yanı sıra hem ilçe nüfusu hem de üniversitedeki öğrenci nüfusuna

kıyla çok sayıda uluslararası öğrenci olduğu anlaşılmaktadır. Yıllara göre uluslararası öğrenci sayısının hızlı şekilde yükseldiği Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi'nde 2021-2022 verilerine göre 62 ülkeden 1825 uluslararası öğrencinin öğrenimde yer aldığı görülmektedir. Üniversitedeki toplam öğrenci sayısının ise 17048 olduğu belirtilmektedir (Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi, 2022). Bu doğrultuda, uluslararası öğrenci sayısı, toplam öğrenci sayısının yaklaşık %11'i gibi büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Çalışmanın evrenini Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesinde öğrenim görmekte olan uluslararası öğrenciler oluşturmaktadır. Örnekleme ise nitel araştırma olduğu için doygunluk noktası ile belirlenmiştir. Çünkü nitel araştırmada yapılan görüşmelerde katılımcı/örneklem sayısının belirlenmesi doygunluk noktasına ilişkindir. Nitel araştırmalarda derinlemesine görüşmeler yapıldığı ve bu görüşmeler gözlemlerle desteklendiği için büyük bir örneklem ihtiyacı olmamaktadır. Belirli bir yerden sonra veriler birbirini tekrar etmeye başlamaktadır. Bu, doygunluk noktası olarak ifade edilmektedir. Veri doygunluğuna bilgiler tekrarlamaya başladığında, yeni bilgi edinilemediğinde ve daha fazla kodlama yapılamadığında ulaşılr (Fusch ve Ness, 2015). Araştırmacı çalışma sürecinde bu tekrarların farkında olmalıdır çünkü o noktada doygunluk olarak ifade edilen duruma ulaşılmış demektir. Bu doğrultuda, nitel araştırmada veri toplamaya başlamadan önce ne kadar katılımcıyla görüşülmesi gerektiği konusunda bir sayı vermek mümkün değildir. Araştırmacı doygunluk noktasına geldiğini düşündüğünde veri toplama sürecini sonlandırmaktadır.

Çalışmada olasılığa dayalı olmayan (amaçlı/kasıtlı) örnekleme türlerinden olan kartopu örnekleme kullanılmıştır. Olasılığa dayalı olmayan (amaçlı/kasıtlı) örnekleme yönteminde, araştırmacı konuya ilişkin belirli grupları veya bireyleri kasıtlı olarak seçmektedir (Gray, Williamson, Karp ve Dalphin, 2007, s. 105). Kartopu örnekleme, araştırmanın problemine uygun olacak şekilde etkili veri sağlayabilecek bireylerin saptanmasıdır. Süreç içerisinde araştırmaya katılacak bireyler kartopu gibi büyüme göstermektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2018, s. 122). Bu doğrultuda her öğrenciye ulaşıldıktan sonra onların yönlendirdikleri diğer uluslararası öğrenciler ile görüşme yapılmıştır.

2.2. Çalışmada Kullanılan Veri Toplama Araçları

Veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formundan yararlanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanırken ilk olarak ilgili literatür taraması gerçekleştirilmiş ve sonrasında afet yönetimi, sosyal hizmet, sağlık yönetimi ve nitel araştırma yöntemleri alanlarında uzman üç farklı akademisyenden görüş alınmıştır. Bu formla kişilerin sosyo-demografik bilgileri, doğal afete ilişkin algıları ile bunların kendilerini nasıl, hangi alanlarda ve ne şekilde etkilediğine/etkilemediğine ilişkin bilgiler elde edilmiştir.

2.3. Verilerin Analizi

Görüşme esnasında katılımcıların onayı ile ses kaydı alınmış ve sonrasında bu kayıtlar yazıya dökülmüştür. Veriler nitel araştırma verilerini analiz etmeye uygun olan MAXQDA programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Çalışma kapsamında elde edilen verilerinin çözümlenmesinde tematik analiz tekniği kullanılmıştır. Tematik analizde genel olarak; verilerin kodlanması, temaların bulunması, kod ve temaların düzenlenmesi/ilişkilendirilmesi ve bulguların tanımlanarak yorumlanması olmak üzere 4 aşama vardır (Kıncal, 2010). Bu aşamalarda verilerin kodlanması ve temalaştırılması yapıldıktan sonra alanında uzman bir akademisyen tarafından görüşme dokümanları tekrar kodlanmış ve karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma sonrası çalışmaya son hali verilmiştir.

2.4. Araştırmanın Etiği

Araştırmanın gerçekleştirilebilmesi için etik kurul izni, Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dekanlığı Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmaları Etik Kurulu'ndan 26.04.2023 tarih ve 2023/454 sayılı karar ile alınmıştır. Çalışmaya katılmaya kabul eden katılımcılar gönüllü olur formunu imzalamıştır.

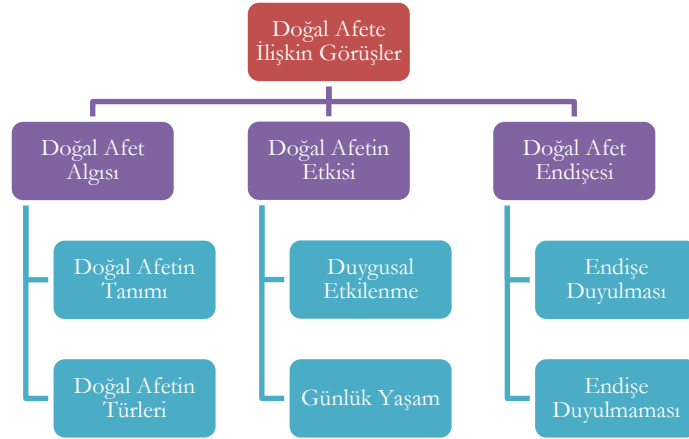
3. Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde katılımcılara ait sosyodemografik bilgilere ve verilerin analizi sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Araştırmada katılımcıların kimliklerinin gizli tutulabilmesi amacıyla gerçek isimlerinin yerine K1, K2, K3 şeklinde takma isimler kullanılmıştır.

Tablo 1. Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler

	Cinsiyet	Yaş	Fakülte	Uyruk	Türkiye’de bulunma süresi
K1	Kadın	24	Sağlık Bilimleri Fakültesi	Somali	5 yıl
K2	Kadın	24	Sağlık Bilimleri Fakültesi	Somali	4 yıl 6 ay
K3	Kadın	26	Sağlık Bilimleri Fakültesi	Somali	5 yıl
K4	Kadın	23	Sağlık Bilimleri Fakültesi	Cibuti	5 yıl
K5	Kadın	25	Sağlık Bilimleri Fakültesi	Somali	5 yıl
K6	Erkek	30	Sağlık Bilimleri Fakültesi	Türkmenistan	4 yıl
K7	Kadın	24	Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi	Mısır	5 yıl
K8	Kadın	24	Sağlık Bilimleri Fakültesi	Somali	5 yıl
K9	Kadın	23	Sağlık Bilimleri Fakültesi	Somali	4 yıl
K10	Erkek	19	TÖMER	Mısır	6 ay
K11	Erkek	23	Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi	Mısır	3 yıl
K12	Kadın	23	Sağlık Bilimleri Fakültesi	Fas	5 yıl
K13	Erkek	31	Ömer Seyfettin Uygulamalı Bilimler Fakültesi	Özbekistan	5 yıl
K14	Erkek	20	Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi	Endonezya	2 yıl
K15	Erkek	23	Ömer Seyfettin Uygulamalı Bilimler Fakültesi	Özbekistan	4 yıl
K16	Erkek	26	Ömer Seyfettin Uygulamalı Bilimler Fakültesi	Mısır	6 yıl

Tablo 1’de katılımcılara ait sosyodemografik bilgiler yer almaktadır. Buna göre çalışmaya yaşları 19-31 arasında değişen 9 kadın ve 7 erkek öğrenci katılmıştır. Ayrıca katılımcıların eğitim gördükleri fakülteye bakıldığında 9 katılımcı ile çoğunluğun Sağlık Bilimleri Fakültesi’nden oluştuğu ve ardından Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi, Ömer Seyfettin Uygulamalı Bilimler Fakültesi ve TÖMER geldiği görülmektedir. Çalışmaya katılan 6 öğrenci Somalili, 1 öğrenci Cibutili, 1 öğrenci Türkmenistanlı, 4 öğrenci Mısırlı, 1 öğrenci Faslı, 2 öğrenci Özbekistanlı ve 1 öğrenci Endonezyalıdır.

Şekil 1. Çalışmaya ait tema, alt tema ve kategoriler

Yapılan kodlamalar doğrultusunda belirlenen tema, alt tema ve kategoriler Şekil 1’de yer almaktadır. Şekil 1’e göre çalışmada 1 ana tema 3 alt tema ve 6 kategori yer almaktadır.

3.1. Doğal Afete İlişkin Görüşler

Çalışmanın ana temalarından olan doğal afete ilişkin görüşler üç farklı alt temaya ayrılmış ve bunlar doğal afet algısı, doğal afetin etkisi ve doğal afet endişesi olarak ele alınmıştır.

3.1.1 Doğal Afet Algısı

Doğal afet algısı alt temasında doğal afetin tanımı ve türleri olmak üzere iki farklı kategori bulunmaktadır.

3.1.1.1. Doğal Afetin Tanımı

Afetlerin anlaşılma ve algılanma biçimi aynı zamanda afetlere gösterilen tepkinin şeklini de göstermektedir (Çakmak, Ocaktan ve Akdur, 2018). Katılımcılar “Sizce doğal afet nedir?” sorusuna genellikle “Allah inancı ile Allahtan gelen, Allah tarafından, bizim müdahale edemediğimiz” şeklinde yanıtlar vermiştir.

“Doğal afet yani bence Allah’tan gelen bir şey. Mesela Allahtan gelen bir şey derken sebebi Allahtan gelen şey doğal afet öyle diyebilirim yani.” (K1, kadın, 24)

“Doğal afet, insanın elinde olmayan bir afettir. Yani Allahtan gelen bir şey. Biz müdahale, yani ne kadar tedbir alırsak engelleyemiyoruz. Ya imtihan diyebilirim her ülke ne kadar hazır bunu gösterebileceği şekilde diyebiliriz.” (K2, kadın, 24)

“Doğal afet adından da belli olacağı gibi yani doğadan geliyor. Fiziksel kimyasal tektonik belirli sebeplerden ekolojik sebeplerden dolayı oluyor. İnsanlar belki etkileyebiliyor ama oluşma sebebi doğadan geliyor.” (K7, kadın, 24)

Doğal afetin tanımında en çok kullanılan bakış açılarından birinin etkilenme olduğu görülmektedir. Katılımcılar doğal afetin oluşmasını genellikle insanların veya diğer canlıların etkilenmesi ile açıklamıştır.

“Doğadan gelen ve insan hayatını alt üst yapan ekonomik olarak sosyal olarak psikolojik olarak etkileyen bir durumdur yani.” (K4, kadın, 23)

“Bizim elimizde olmayan insan tarafından kontrol edilemeyen şeylerdir. Şu an teknoloji geliştirebilir deniyor ama tetiklese bile kontrol edilemeyen şeyler doğal afet olur. En basit örneği bizde olduğu gibi depremler insan eliyle kontrol edilemeyen, tabiat dış çevre tarafından işte bu zarar verici sonuçlara çok facia getiren olaylardır.” (K6, erkek, 30)

“İnsanın eli olmadan doğal yollarla olan olaylardır. Afet denmesinin sebebi insanların etkilenmesidir. İnsanları o an çok etkilemeyen ama daha sonra etkileyen afetler de var. Mesela orman yangınları ekolojik dengeyi bozuyor ve insanların yaşamını etkiliyor. Hem maddi olarak hem de manevi olarak etkiliyor.” (K15, erkek, 23)

“Doğal afet, depremler gibi insanları etkileyen ve insanların dahil olmadan doğadan gelen olaylardır.” (K16, erkek, 26)

Genel olarak bakıldığında katılımcıların doğal afete ilişkin algılarının olumsuz olduğu, doğal afetleri dini inançla bütünleştirdikleri ve doğal afetleri insanlar ve diğer canlıların etkilenmesi ile birleştirdikleri görülmektedir.

3.1.1.2. Doğal Afetin Türleri

Deprem, çığ düşmesi, volkanik patlamalar, tsunami ve kuraklık gibi olaylar doğal afetler olarak ele alınır; yangınlar, büyük kazalar ve patlamalar gibi insan ihmali ve insanların aktivitelerinden kaynaklı oluşan afetler olarak bilinmektedir (Mandacı, 2020). Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı’na (2018) göre de doğal afetler şiddetli soğuklar, kuraklık, kıtlık, deprem, seller, su taşkınları, toprak kaymaları, kaya düşmeleri, çığ, fırtınalar, hortumlar, volkanlar ve yangın olarak belirtilmiştir. Çalışmada da katılımcılar çoğunlukla doğal afet tanımlarını yaparken aynı zamanda türlerini açıklamıştır. Genel olarak katılımcıların doğal afet türlerini deprem, sel, yangın, fırtına, tsunami, çığ ve volkanik kaynaklı şeklinde belirttiği görülmektedir.

“Yangın, orman yangını, deprem, sel başka yani en çok bildiklerim bunlar.” (K2, kadın, 23)

“Deprem olabilir, seller, tsunami, kuraklık mesela bizim ülkemizde çok olan bu çok şeyler var yani onun dışında şeyler de var yani fırtına olabilir.” (K5, kadın, 25)

“Tsunami bu seller, depremlerdir, işte yaşadığımız yangınlar bunlar doğal afetlerdir.” (K6, erkek, 30)

“Doğal afet deyince aklıma depremler, orman yangınları, volkanlar, fırtınalar, seller, tsunami geliyor.” (K7, kadın, 24)

“Depremler, rüzgarlar bence doğal afettir. Seller de vardır.” (K11, erkek, 19)

“Aklıma doğal afet deyince deprem geliyor çok yakın zamanda olduğu için.” (K12, kadın, 23)

“Doğal afet dendiğinde yangın olabilir, deprem olabilir.” (K13, erkek, 31)

“Doğal afet bizim en son gördüğümüz gibi depremler, doğadan gelen afetlerdir. Seller, fırtınalar, depremler, tsunami, volkanik hareketlerdir.” (K14, erkek, 20)

Katılımcıların doğal afet türlerini açıklama durumuna bakıldığında, ülkemizde çok yakın bir zamanda yaşanmış ve tüm dünyayı harekete geçirmiş olan 6 Şubat depremi sonrasında katılımcılar ilk olarak depremden bahsetmiş ve daha sonra diğer doğal afet türlerini belirtmiştir. Buna en net örnek K5 (kadın, 25) tarafından “Kendi ülkemde yani kuraklık da var yangın da var yani ama sanki doğal afet dendiğinde ilk deprem gibi hissediyorum.” ifadesi verilebilmektedir. Çoğu katılımcı daha önce ülkelerinde veya Türkiye’de küçük depremler yaşamış ancak yıkımlara sebep olduğunu görmediklerini belirtmiştir. En son yaşanan depremin büyüklüğü sebebiyle de katılımcılar depremin büyük bir doğal afet olduğunu anladıklarını belirtmiştir.

3.1.2. Doğal Afetin Etkisi

Katılımcıların doğal afetlerin etkisine yönelik görüşlerini belirleyebilmek için “Türkiye’de yaşanan doğal afetler sizi etkiliyor mu? Neden ve hangi açılardan etkiliyor/etkilemiyor?” sorusu sorulmuştur. Katılımcıların birçoğu, Türkiye’de yaşanmış veya yaşanabilecek olan doğal afetlerden hem duygusal olarak hem de günlük yaşamlarında etkilendiklerini belirtmiştir. İnsan hayatını en çok etkileyen doğal afet depremlerdir (Özgen, Eser Ünalı ve Bındak, 2011). Katılımcılar da bu etkilenmeleri anlatırken 6 Şubat 2023 tarihinde yaşanmış olan deprem afetinden bahsetmiştir.

“Beni en çok etkileyen en son depremdi. Daha önce de gördüm yangınları ama onlar bu kadar etkilemedi.” (K1, kadın, 24)

“Çok korkunçtu gerçekten çok korkunçtu yani. 1 ay önce olan depremden çok korktum. Saniyeler içerisinde bütün yani oradaki yaşayanların hayatı şey oldu alt üst oldu. Mesela güzel güzel akşam yemeği yedin uyudun sonra kalkıyorsun annen yok baban yok evin yok. Gerçekten çok üzülüm yani. İnsan o anda şey hissediyor, güçsüz hissediyor. Kurtulmak istiyorsun yani sevdiğin insanlara şey yapmak istiyorsun, yardım etmek istiyorsun ama elinden bir şey gelmiyor. Büyük taş görüyorsun üstünde ama alamıyorsun. Ne kadar aciz olduğumuzu gösteriyor yani. Bundan sonra yaşanabilecek olanlardan korkuyorum. Hele orada yaşayan insanlar için fobi gibi olacak bence hiç unutmayacaklar. Ölümden döndüler zaten o yüzden.” (K2, kadın, 23)

“Türkiye’de bence en çok deprem var. Van’da olmuş hatta o da çok etkilemiş ben o zaman da Türkiye’ye gelmişim Ankara’da çalışıyordum. Depremler korkutucu oluyor. Yangınlarda üzülüm ve Türkiye’de değildim canlılara üzülüm acıdım. Yaşanabilecek doğal afetler için hazırlık yapıyorum depremde ne yapılır yangında ne yapılır araştırdım. Türkiye güçlü bir ülke inşaat konusunda iyi, teknolojisi gelişmiş bence önlem alabilir.” (K13, erkek, 31)

“Deprem olduğunda insanlar için çok ağladım. Türkiye’de yaşanan doğal afetler beni çok üzüyor. Deprem sonrasında sosyal medyaya hiç girmek istemedim. Çok kötü hissediyorum. Yangınlar olduğunda da çok üzülümştüm hayvanlar zarar gördüğünde de çok üzülümştüm.” (K8, kadın, 24)

“Yaşanacak doğal afetlerden aslında korkmuyorum ama yaşanmış olan doğal afetler beni üzdü. En son Türkiye’de deprem yaşandı ve ben o zaman Fas’taydım ailemle birlikte ülkemizdeki tüm insanlarla birlikte dua ettik. İnsanlıkla alakalı bir durum annesiz babasız kalan çocuklar veya çocuğunu kaybeden aileler oldu çok üzülümük.” (K12, kadın, 23)

3.1.2.1. Duygusal etkilenme

Bireyler doğal afet yaşadıklarında veya yaşama ihtimallerini düşündüklerinde duygusal travma, stres, korku, panik ve endişe gibi duygulara kapılabilirler (Yaşar Korkanç ve Korkanç, 2006). Katılımcılar da bireysel yaşamlarında genellikle duygusal olarak etkilendiklerini belirterek bu duyguları genellikle korku ve üzüntü ile ifade etmiştir.

“Yüzde yüz etkiliyor. Manevi olarak zaten çok etkiliyor. Depremden sonra zaten herkes etkilendi. Han bir de sosyal medyada şey vardı Marmara Bölgesinde olabilir diye yani bu bölgede olabilir diye. Hep şey hazırlık halindeydik hepimiz hani her an deprem olabilir diye. Şey uygulamalar var deprem uyarı uygulamaları onu indirdik falan hep bakıyorduk falan. %100 hazır olunması gerekir yani hep çünkü uyuyamıyorsun hazır olman gerekiyor. Bir de o dönemde hep soğuktu çok etkilendim çok kötü etkilendim. Manevi açıdan güçsüz hissediyorsun işte.” (K2, kadın, 23)

“Korkuyorum. En şey çok hissedilen şey bu duygu bu çünkü normalde insan neyden korkuyor işte ölçem falan öyle olduğu için en çok bu oluyor yani ya benim son günüm benim acaba ailemle bir daha görüşmeyecek miyim falan oluyor korkular.” (K3, kadın, 26)

“Üzülüyorum. Yaşayan kişiler insan din dil ırk fark etmez bence insan oldukları için üzülüyorum.” (K10, erkek, 23)

“Endişemi geçirmek için sosyal medyadan uzak duruyorum çünkü doğal afet gördükçe çok üzülüyorum. Bugün deprem olsa mesela hiç hazır değilim. Konuştukça korkuyorum. Namaz kıldım sadece Allaha sığındım.” (K8, kadın, 24)

“Çok üzülüyorum, korkuyorum.” (K11, erkek, 19)

“Beni etkiliyor tabiki. Korkmuyorum ama yani insanlar için üzülüyorum. Yardım etmek istiyorum yaşandığında ama elimden bir şey gelmiyor.” (K15, erkek, 23)

“Günümüzde sosyal medya çok kullanılıyor ve doğal afet sırasında sonrasında insanların oradaki hareketleri gösterişli olduğunu gösteriyor bana. Çok fazla gösteriş yapıyorlar ben yardım ettim oraya gitim diyor. Veya iki gün önce ağlayıp daha sonra hiçbir şey olmamış gibi eski hayatına geri dönüyor bu insanlara karşı bakış açımı değiştiriyor. O yüzden günlük yaşamımda insanlara karşı biraz gıcık oluyorum.” (K6, erkek, 30)

3.1.2.2. Günlük yaşam

Katılımcılar günlük yaşamda eğitim, sosyal medya kullanımı ve aileleri ile iletişimlerini gibi açılardan etkilendiklerini belirtmiştir. Katılımcılar aileleri ile daha sık görüştiklerini hatta ailelerinin yanına dönmek istediklerini dile getirmiştir.

“Geçen beni çok etkiledi geçen olan olay mesela videoları mesela izlemekten korkuyordum hiç izlemedim mesela. Haberleri izlemedim hiç haberlere bakmadım. İlk tamam izledim ama beni etkiledi beni ağlattı hiç izlemedim sonradan. Sosyal medya kullanmadım.” (K1, kadın, 24)

“Eğitim açısından etkileniyorum ilk önce u uzaktan oluyor bir de ekonomi açısından etkileniyorum bir de psikoloji olarak ailem de çok merak ediyorlar ailemin psikolojisi diyebilirim arıyorlar endişe ediyorlar.” (K4, kadın, 23)

“Her gün küçük bir deprem oluyor hani deprem olmuş falan diyorlar ya 4.5 falan onları görünce her saat beni arıyorlar. Ben bile Türkiye'deyim haberim yok diyorum benden daha çok korkuyorlar ve merak ediyorlar endişeleniyorlar. Deprem sonrasında her zaman beni arıyorlar naptın iyi misin falan diye ben her uyurken interneti kapatıyorum mesela şöyle diyorlar interneti kapatınca noldu diye merak ediyorlar internet açık uyu diyorlar o kadar çok arıyorlar mesela benim şebirim ne tarafta deprem ne tarafta oluyor diye soruyorlar. Uzaktan oldukları için üzülüyorlar yani.” (K5, kadın, 25)

“Ailem çok endişelendi benden daha çok etkilendiler. Normalde çok fazla konuşmuyorduk ama her zamandan daha fazla aradılar. Bir hafta sonrasında normale döndük.” (K7, kadın, 24)

“Ülkeme dönmek istedim. Ben ailemden uzakta hiç kalmadım o yüzden dönmek istedim. İlk defa Türkiye'ye geldiğimde ayrıldım o yüzden korktum başıma bir şey gelecek diye. Üzülüm ve o üzüntümü ailemin yanında geçirmek istediğim için gitmek istedim.” (K10, erkek, 23)

“Onlar da korkuyorlar aklımda bana dedem gitme dedi. Annem istihareye yattı iyi çıktı ve geldim kötü çıksaydı gelmeyecektim. Çünkü ailem benim için önemli yanlarında kalırdım.” (K12, kadın, 23)

Katılımcıların etkilenme sebeplerinin Türkiye'de yaşamış olmalarından kaynaklanıp kaynaklanmadığını öğrenmek için “Eğer Türkiye'de yaşamıyor olsaydın yine de etkilenir miydin?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcılar yine etkileneceklerini ancak boyutunun farklı olabileceğini belirtmiştir.

“Eğer hiç Türkiye'ye gelmemiş olsaydım etkilenirdim ama bu kadar etkilenmezdim. Bu depremde Türkçe daha iyi öğrendiğim için olabilir. Türkiye'de daha çok yaşadığım için olabilir. İnsanların yani ne dediğini daha çok anladığım yani çok video izlediğim için olabilir, çok videolar görmüyordum önce yani Instagram böyle çevirdiğimde görüyorsun önceden öyle değildi şimdi çevirdiğimde böyle görüyoruz.” (K1, kadın, 24)

“Tabi tabi. Biz bi insanız hepimiz aynı yani insanız müslümanız. Birlikte olmamız gerekiyor zaten yani. Hiç düşünmezdim bu benim ülkem diye mi bu benim kardeşimdir falan. Çok açık bir şey yani. O an gelince insan aklımda unutmamı müslüman mı karşımdaki insan, insan olması yeter yani o kadar.” (K2, kadın, 23)

“Tu tabiki de kendi ülkemde olsaydım sağlık için tabiki de üzülürdüm ama burada yaşadığım için de çok farklıyım insanların dilini anlıyorsun. Hem kendim insanı Somaliler gibi hissediyorum insanlarla yaşadım tanıdıklarım var bu kadar senelerdir burada yaşıyorum çok etkiledi tabiki de. Orada olsaydım sadece yani insanlık için üzülürdüm tabiki de ama buradaki kadar etkilemezdi.” (K5, kadın, 25)

"Kim ne yaşarsa yaşasın insan veya diğer canlılar onlar etkilendiğe zarar gördükçe ben üzülüyorum." (K9, kadın, 23)

"Sonuçta hepimiz insanız yani Müslümanız bepsinde üzülünüz." (K11, erkek, 19)

"Evet etkilendim bu kadar derin olmazdı belki ama üzülürdüm. Şu an Türkiye benim ikinci vatanım şu an çok üzülüyorum." (K12, kadın, 23)

"Elbette çünkü bizim yani özümüz bir biz kardeşiz. Türk insanları çok yardımsever çok seviyorum yani ben. Pandemide kira konusunda u bize çok yardımcı oldular." (K13, erkek, 31)

3.1.3. Doğal Afet Endişesi

Bu alt temaya ait bulgular endişe duyulması ve endişe duyulmaması olarak kategorize edilmiştir. Eğitim, afetlerin zararlarını en aza indirme gayretleriyle oldukça yakından ilişkilidir (Özgen ve diğerleri, 2011). Katılımcılar da doğal afet endişesi ile zararlarının eğitim verilerek ve belirli tedbirler alınarak azaltılabileceğini belirtmiştir.

"Doğal afetlerle ilgili eğitimler verilebilir. Eğitim lazım. İnsanlar eğitim varsa eğitim verilirse insanlar bize söylerse daba büyük sorunlar önenebilir engellenmiş olur yani. Mesela yani şey ben deprem olmasaydı ve yani araştırmasaydım bakmasaydım direkt merdivenlere gıderdim ama şimdi yani merdivenlere gitmemem gerektiğini biliyorum. Okulda bence öğrencilere eğitimler verilebilir, sosyal medyada eğitim olabilir herkes sosyal medya kullanmak için imkân olabilir yani bence herkes katılabilir. Bir yerlere gidilecek kâğıt yapıştırılsa yani broşürler yapılırsa olabilir insanların en çok gittiği yerler olabilir daba şey olur televizyonlarda reklamlarda yer verilebilir." (K3, kadın, 26)

"Daha önce şey vardı tatbikat için arama falan tüm telefonlarda bir gün vardı onun gibi mesela eğitim verebiliriz. Afet olduğunda şunu yapın bunu yapmayın, mesela şöyle bir şey var afet olduğunda mesela deprem olduğunda kapıyı açıp merdivenlere falan gitmeyin bunu diyebiliriz. Tatbikat açısından eğitim verebiliriz diyebilirim yani." (K5, kadın, 25)

"Eğitim verilebilir. Herkes kulaktan dolma bilgilere sahip olduğunu düşünüyor ama eğitim denince almıyoruz. İnsanlar doğal afet zamanında yani işte ilk önemli olan eğitimli değilse bile kendini sakın kalmalı. Doğal afetler şey baskı sanki baskı varmış hissettiriyor o anda akıllıca karar vermelisin. Korku, heyecan, baskı yani böyle işte dehşet verici olaylarda daba sakın kalmalıyız. Telaş yapıldığı zaman işte mantıksal düşünme yeteneği yok ve kendi kendini de zarar görmesine sebep oluyor." (K6, erkek, 30)

"İnsanları eğitebiliriz yani bence kanuna uygun binalar yapabiliriz. Depremde bence sağlam binalar yapılarak önlem şey alınabilir. Hükümet alabilir yani tedbir. Eğitim, destek, u başka ekonomi hükümetten geldiği için yani büyük sorumluluk onlarda diye düşünüyorum ben. Hem eğitim verilince endişe de azalır. Yani bir olay yaşadığında ne yapacağını biliyorsan şimdi sonra ona göre hareket edebilir yani insan." (K7, kadın, 24)

"Boyutu azaltılabilir çünkü sellerde evler sağlam bir yerde yapılabilir şey yani bizde yok ülkemizde o olabilir alt yapı olabilir. Depremde yani inşaat yapan kişiler daba sağlam yapabilir u böyle yani tedbir alabiliriz. Halkı bence bilinçlendirebiliriz. Belediye sorumluları halkla beraber olmalı yani ve tedbir almalı kişiye bildirmeli." (K8, kadın, 24)

3.1.3.1. Endişe Duyulması

Doğal afete ilişkin endişesi olan katılımcılar bunun sebeplerini genellikle daha önce yaşamadıkları için eğer yaşarlarsa nasıl davranacaklarını bilememeleri olarak ve ailelerinden uzak olmaları, onlar için endişelenmeleri olarak belirtmiştir. Katılımcıların ifadeleri aşağıda yer almaktadır:

"Korkuyorum, endişeleniyorum." (K1, kadın, 24)

"Korkuyorum. En çok hissedilen duygu bu çünkü insan ölmekten korkuyor. Ya benim son günüm mü ailemi bir daba göremeyecek miyim diye korkuyor insan. Ben daha önce kendi ülkemde hiç böyle bir şey yaşamadım. Ama çok korkuyorum yaşamaktan çünkü benim için suyla boğulmak çok korkutucu. Benim ülkemde genellikle sel yaşıyor ama benim yaşadığım bölgede hiç yok." (K3, kadın, 26)

"Yok hayır yaşamadım o yüzden Türkiye'dekilerden çok daha fazla korkuyorum. Yaşamış olsaydım belki de tecrübeli olurdu ve bunları yaşadım diyebilirdim belki de bu kadar etkilenecektim. Mesela bizim ülkemizde savaşı falan oluyor. İlk Türkiye'ye geldiğimizde mesela şöyle bir şey oldu afet deprem falan olmuşt u sonra insanlar

korkuyor dedim arkadaşlar niye korkuyorsunuz dedim ki ülkemizde savaş falan oluyordu hiç korkmuyorduk deprem büyük bir şey değil ben depremi büyük bir şey gibi düşünmüyordum.” (K5, kadın, 25)

“Korkuyorum, stres oluyorum ve şey yani panikliyorum. En çok sellerden ve tsunamiden korkuyorum çünkü ben boğulmaktan çok korkuyorum. Küçükken annem boğuluyordu denizde onu gördüm o yüzden şey uı artık çok korkuyorum.” (K7, kadın, 24)

“Fırtına olmasından çok korkuyorum. Evlerin üzerinden çatıların uçmasından korkuyorum. Bana uı zarar verecekmiş gibi hissediyorum. Mesela yani sel olursa ben yüzemem ve ben boğulurum. Deprem falan olursa bina sanki üzerime yıkılacak diye korkarım. İstanbul’da fırtına olmuştu mesela ve çatılar uçmuştu mesela o zaman sanki o uçan şeyler sanki benim kafama gelip kesecek gibi hissettim ben. Bana zarar verecek sağlığıma zarar verecek şeylerden korkuyorum.” (K8, kadın, 24)

“Çok korkuyorum ben. Daha önce yaşamadığım için daha çok etkileniyorum. Sürekli ne oldu diye sosyal medyadan ve televizyondan bakırım takip ediyorum yani ne olacak diye. İnsanlar kendileri zarar görünce çok üzülüyorum. Gelecek yani ben gelecek için de çok korkuyorum. İnsanlar hep uı evlerini kaybediyor bu beni çok üzüyor.” (K9, kadın, 23)

“Ben yaşayacağım diye çok korkuyorum ve üzülüyorum.” (K10, erkek, 23)

“Daha önce kendi ülkemde bir doğal afet yaşamadım hiç. İstanbul’da oldu ama yani o çok güçlü değildi sallandık biz sadece. Korktum ve endeki her şey titriyor ben dışardan insanları duydum ama biz endeydik korktuk ne oluyor bilmiyorduk. O gün de sokakta kaldık yani korkumuzdan. Herkes dışarı çıktı ve sokakta uyuduk. İlk defa Türkiye’de yaşadım ve benim için çok büyük korkuydu. Endişelendim ama geçtikten sonra uı biz yani ben bunu da yaşadım diye düşündüm.” (K11, erkek, 19)

3.1.3.2. Endişe Duyulmaması

Katılımcılardan bazıları yaşanmış ve yaşanabilecek doğal afetlerle ilgili korku ve endişe duyarken bazıları ise herhangi bir endişe duymadıklarını ve hatta korku bile hissetmediklerini belirtmişlerdir. Buna örnek olarak:

“Hiç korkmadım diyebilirim uı belki inanmayacaksınız. Sadece yani yaşayan insanlara üzülüm ve şey hemen yardım etmek için çabaladım. (K7, kadın, 24)

“Endonezya’da da deprem oluyor benim ülkemde ve biliyorsunuz orası da fay hattı üzerinde ve dağlar çok olduğu için yaşıyordum. Sel ve fırtına da Endonezya’da var. Tropik bir havamız var ve uı ada ülkesi olduğu için afet yaşıyoruz. Sık sık olduğu için normalleştiriyoruz yani sürekli yaşadığımız için korkmuyoruz.” (K14, erkek, 20)

“Daha önce hiçbir yerde doğal afet yaşamadım uı ama yaşamak için de korkmuyorum ben mesela. Olacaksa olur çünkü bence. Çok fazla korkmak ve endişelenmek bir çare olmuyor yani öyle ecel her yerde gelir bulur seni.” (K15, erkek, 23)

Doğal afete ilişkin endişe duymama sebeplerini katılımcılar dini inanç ile açıklayarak “kader” şeklinde belirtmiştir. Bu düşüncelerini ise aşağıdaki gibi ifade etmişlerdir:

“Benim bakış açım aslında dinime düşkün inancıma düşkün olduğum için doğal afetin ve çoğu şeyin uı bizim sebebiyet verdiğimiz için kader olarak görüyorum. Doğal afetler kadedir bence. O yüzden yaşayabiliriz bu yüzden yani ben korkmuyorum.” (K6, erkek, 30)

“Daha önce hiç yaşamadım ve uı Türkiye’de de bireysel olarak yaşamadığım için aslında sanki hiç korkmadım çünkü nasıl hissedeceğimi yani ben o an ne düşüneceğimi bilmiyorum. Ayrıca bence kader diye bir şey var buna inanıyorum hepimiz uı bir gün öleceğiz ve ecel ne zaman gelirse gelir yani.” (K7, kadın, 24)

“Kendi ülkemde çok afet yaşanıyor deprem, yangın ve nasıl uı o sular yani seller oluyor. Türkiye’de de depremler oldu ama yani çok az olduğu için korkutmadı beni yaşadığım. Olacaksa olur diye düşündüğüm için de çok korkmadım yani. Allah bilir diye düşünüyorum.” (K16, erkek, 26)

4. Tartışma ve Sonuç

Doğal afetler bir toplulukta en savunmasız olan ve başa çıkma/uyum sağlama kapasitesi az olan kişileri daha çok etkilemektedir. Bu kişilere örnek olarak yoksullar, hastalar, yaşlılar ile çeşitli sosyal nedenlerle ülkesinden göç etmiş yabancı uyruklu bireyler ve uluslararası öğrenciler verilebilmektedir (Leleito, Shimasaki, Watanabe ve Kawabata, 2015). Doğal afetler yaşandığında; ulaşım ve haberleşme sekteye uğrayabilir, bulaşıcı ve salgın hastalıklar oluşabilir, eğitim-öğretim aksayabilir, güvenlik hizmetleri

etkilenebilir ve barınma, beslenme gibi sorunlar oluşabilir (Soydan ve Alpaslan, 2014). Davis ve diğerlerine (2021) göre doğal afetler oluştuğunda öğrencilerin eğitim süreleri kısıtlanmakta, duygusal ihtiyaçları artmakta ve öğrenciler eğitim açısından destek hissetmektedirler. Morrill ve Westall (2023) tarafından Florence kasırgası doğal afetinin eğitimde oluşturduğu etkinin belirlenmesi için yapılan bir çalışma sonucunda eğitimin aksadığı ve öğrencilerin başarısının düştüğü tespit edilmiştir. Literatürdeki bilgilere paralel olarak katılımcıların doğal afetlerden duygusal olarak ve sosyal yaşamlarında etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca duygusal olarak en çok doğal afet yaşama korkusu hissettikleri ve yaşayan kişiler için de üzüntü duydukları belirlenmiştir. Katılımcılar doğal afetlerden eğitim açısından etkilendiklerini, uzaktan eğitimin başarılarını etkileyeceğini ve aileleri ile iletişimlerinin sıklaştığını belirtmiştir.

Yazılı ve görsel medya afet zararlarını azaltmak, afet konusunda bilinçlenmek, afete hazırlıklı olmak ve doğru müdahale konusunda önemli bir rol oynamaktadır (Soydan ve Alpaslan, 2014). Eğitime daha fazla yatırım yapanların, doğal afet karmaşasında daha iyi seçimler yapmaları, daha girişimci olmaları ve yeni zorlukların üstesinden gelmede daha etkili olmaları mümkündür (Frankenberg, Sikoki, Sumantri, Suriastini ve Thomas, 2013). Katılımcılar da bu bilgilere benzer şekilde, doğal afetlerin etkisinin azaltılabilmesi için eğitim verilebileceğini ve bu sayede hem afet öncesi hem afet sırasında hem de afet sonrasında bilincin oluşabileceğini belirtmiştir. Bunu da Türkiye’de yaşanan 6 Şubat 2023 depremi sonrasında kendilerinin sosyal medyada gördükleri bilgilendirme afişleri sonrası kendilerinin bilinçlendiği ve bir daha yaşarlarsa nasıl davranmaları gerektiği ile açıklamışlardır.

Kemp ve diğerleri (2014) tarafından yapılan bir çalışmada katılımcıların doğal afet yaşamadan önce buldukları bölgeye duygusal açıdan daha bağlı oldukları ancak afet yaşandıktan sonra bu duygusal bağın azaldığı belirtilmiştir. Bu çalışmada literatürle hem benzer hem de farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Katılımcıların bazıları ülkelerine geri dönmek istediklerini bazıları ise geri dönmeyi hiç düşünmediklerini belirtmiştir. Geri dönmek isteyen katılımcılar bunun sebebini ailelerinin yanında olmak istedikleri ile açıklarken dönmek istemeyen katılımcılar doğal afetten kaçamayız bu bir kaderdir nereye gidersek başımıza gelir şeklinde açıklamıştır. Ayrıca katılımcılar Türkçeyi daha iyi bildikleri, Türkiye’de yaşamaya alıştıkları ve burayı sevdiikleri için gitmek istemediklerini ve insanlara yardım etmek istediklerini belirtmiştir.

Yavuz ve Dikmen’e (2015) göre doğal afetlerin her biri genel olarak insanları ve çevreyi sosyolojik, fiziksel ve ekonomik olarak üç açıdan etkilemektedir. Ayrıca doğal afetler sırasında ve sonrasında bireyler sosyo-psikolojik açıdan kaygı, depresyon ve üzüntü yaşayabilirler. Bu duygulara ek olarak doğal afet yaşanabileceği konusunda da endişelenebilirler. Özel ve Öztaş (2022) tarafından yapılan nicel bir çalışmada katılımcılar doğal afetler ile ilgili endişelerini biraz endişeliyim şeklinde belirtmiştir. Bu çalışmada ise katılımcılardan bazıları doğal afet ile endişe duyarken bazıları ise endişe duymadığını belirtmiştir. Endişe duyan bireyler hem kendileri hem aileleri hem de yaşayacak diğer insanlar için endişelendiklerini belirtirken endişe duymayan bireyler bu durumu “kader”, “Allah bilir” ve “daha önce yaşamadım” o yüzden endişelenmiyorum şeklinde belirtmiştir.

Sonuç olarak uluslararası öğrencilerin doğal afete ilişkin algılarının olumsuz olduğu, genel olarak doğal afetin tanımı ve türlerini bildikleri, doğal afetten eğitim açısından, duygusal açıdan ve günlük yaşamda etkilendikleri tespit edilmiştir. Ayrıca uluslararası öğrencilerin Türkiye’de yaşayan bireylerin doğal afetlerde zarar görmesi durumunda üzüldükleri belirlenmiştir. Son olarak doğal afetler konusunda hem endişelenen hem endişelenmeyen uluslararası öğrencilerin olduğu bu durumda da daha önce yaşamama ve dini inancın etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Daha önce ülkelerinde doğal afet yaşamayan uluslararası öğrencilerin olması ve Türkiye’nin de doğal afetler açısından kritik bir konuma sahip olması göz önüne alındığında uluslararası öğrencilerin ülkemize geldiklerinde bir doğal afet eğitim programına katılmaları önerilmektedir. Literatürde uluslararası öğrencilerin doğal afetle ilgili görüşlerinin, duygularının, düşüncelerinin ve endişelerinin ölçüldüğü çalışmaların olmaması dolayısıyla bu tür çalışmaların yapılması ve bakış açılarının oluşturulması gerekmektedir.

5. Extended Abstract

Many disasters such as earthquakes, floods, avalanches, landslides and rockfalls are experienced in Turkey, because of its meteorological, geological and topographic location (AFAD, 2018; Özdemir, 2005,

s. 67). The natural disasters occurring creates social vulnerability among individuals. According to studies, it is expected that the social vulnerability of students who have gone to another country from their homeland will be high. Therefore, it is essential to determine the concerns, feelings, and thoughts of international students facing of natural disasters. In this direction, it is purposed to examine the natural disaster concerns of international students in the research.

In the study, the phenomenological approach, one of the qualitative research designs based on experiences, was preferred. In qualitative research, it is tried to reach a deep understanding of the subject discussed by using various data collection techniques such as interview, observation, and document analysis (Karagöz, 2021, s. 889). The face-to-face interview technique, which is one of these qualitative research methods, was used in the study. The population of the study consists of 1825 international students studying at Bandırma Onyedi Eylül University. The sample group was determined to be 16 international students reached by snowball sampling method. During the interview, audio recordings were taken with the consent of the participants, and then these recordings were transcribed and data obtained. The MAXQDA program was used in the analysis of the data. Thematic analysis technique was used to analyze the data obtained within the study.

The study included 9 female and 7 male students, aged between 19 and 31. Following data analysis, 1 main theme, 3 sub-themes, and 6 categories have been identified. Under the main theme of "Views on Natural Disasters," the sub-themes of "Perception of Natural Disasters," "Impact of Natural Disasters," and "Concerns Regarding Natural Disasters" were investigated. Within the sub-theme of "Participants' Perceptions of Natural Disasters," the categories of "Definition of Natural Disaster" and "Types of Natural Disasters" were delineated. Accordingly, it was observed that the participants generally defined natural disasters as coming from God and stated types of natural disaster. In the sub-theme of the impact of natural disaster, there are two categories as emotional impact and daily life. While the participants stated that they experienced panic, fear, anxiety and sadness emotionally, they stated that they were affected in their daily lives in terms of family relations, education and social media use. Finally, the sub-theme of "Natural Disaster Anxiety" includes the categories of "Concern" and "Not Concern". According to this, it was determined that the participants were concerned both for themselves and their families. Their reason for concern was determined as not knowing what to do if they would experience a natural disaster. In addition, participants who were not concerned explained this situation as "destiny".

Natural disasters tend to disproportionately affect individuals who are most vulnerable within a community, those with limited coping and adaptive capacities. Examples of these people are the poor, the sick, the elderly, foreign nationals who have immigrated from their countries to other countries for various social reasons, and international students (Leleito ve diğerleri, 2015). As a result of a study conducted by Morrill and Westall (2023) to determine the effect of the Florence hurricane on education, it was determined that education was disrupted and students' success decreased. In parallel with the information in the literature, it was stated that the participants were affected by natural disasters emotionally and in their social lives. In a quantitative study conducted by Özel and Öztaş (2022), the participants expressed their concerns about natural disasters as "I am a little concerned". In this study, some of the participants stated that they were concerned about natural disasters, while others stated that they were not. Individuals who were concerned mentioned being concerned about themselves, their families and other people who would be affected. On the other hand, individuals who weren't concerned expressed this situation as "destiny," "God's will" and "I haven't experienced it before,".

Keywords: Natural Disaster, International Student, Concern, Qualitative Research.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı/ Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları Handan ERTAŞ %50/ Havva Nur ATALAY %50 şeklindedir.
The authors' contribution rates in the study are Handan ERTAŞ %50/ Havva Nur ATALAY %50 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Kaynakça

- Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı. (2018). *Türkiye’de Afet Yönetimi ve Doğa Kaynaklı Afet İstatistikleri*. Ankara: Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı. https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/35429/xfiles/turkiye_de_afetler.pdf.
- Avdan, U. ve Alkis, A. (2011). Doğal afetlere yönelik bütünsel veri tabanı modelinin geliştirilmesi. *Harita Teknolojileri Elektronik Dergisi*, 3(1), 17-26.
- Banica, A., Kourtit, K. ve Nijkamp, P. (2020). Natural disasters as a development opportunity: A spatial economic resilience interpretation. *Review of Regional Research*, 40, 223-249.
- Birkmann, J., Buckle, P., Jaeger, J., Pelling, M., Setiadi, N., Garschagen, M., Fernando, N., & Kropp, J. (2010). Extreme events and disasters: A window of opportunity for change? Analysis of organizational, institutional and political changes, formal and informal responses after mega-disasters. *Natural hazards*, 55, 637-655.
- Creswell, J. W. (2009). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (3rd ed.). Thousand Oaks, California: Sage Publications.
- Çakmak, H., Ocaktan, M. E. ve Akdur, R. (2018). Doğal afetler, eşitsizlikler ve sağlık sonuçları. *Eşitsizlikler ve Sağlık Sonuçları (Akın A, Editör), Türkiye Klinikleri, Ankara*, 88, 94.
- Davis, C. R., Cannon, S. R. ve Fuller, S. C. (2021). The storm after the storm: The long-term lingering impacts of hurricanes on schools. *Disaster Prevention and Management: An International Journal*, 30(3), 264-278. doi:10.1108/DPM-03-2020-0055.
- Demirdelen, S. ve Cakici, A. B. (2021). İlkokul/ortaokul öğretmenlerinin doğal afet okuryazarlık düzeyleri: osmaniye ili örneği. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 10(3), 532-541. doi:10.37989/gumussagbil.870607.
- Frankenberg, E., Sikoki, B., Sumantri, C., Suriastini, W. ve Thomas, D. (2013). Education, vulnerability, and resilience after a natural disaster. *Ecology and society*, 18(2), 16. doi:10.5751/ES-05377-180216.
- Fusch, P. I. ve Ness, L. R. (2015). Are we there yet? Data saturation in qualitative research. *The Qualitative Report*, 20(9), 1408-1416.
- Genç, F. N. (2007). Türkiye’de doğal afetler ve doğal afetlerde risk yönetimi. *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, (9), 201-226.
- Gray, P. S., Williamson, J. B., Karp, D. A. ve Dalphin, J. R. (2007). *The research imagination: An introduction to qualitative and quantitative methods* (1. baskı.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Gürbüz, İ. E. ve Karadeniz, V. (2021). 6. Ve 7. Sınıf öğrencilerinin doğal afetler üzerine coğrafi bilgi yeterliklerinin değerlendirilmesi. *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 5(1), 17-45. doi:10.38015/sbyy.866927.
- Islam, M. R. ve Khan, N. A. (2018). Threats, vulnerability, resilience and displacement among the climate change and natural disaster-affected people in South-East Asia: An overview. *Journal of the Asia Pacific Economy*, 23(2), 297-323. doi:10.1080/13547860.2018.1442153.
- Karagöz, Y. (2021). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve Yayın Etiği* (3. Baskı.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kemp, E., Kennett-Hensel, P. A. ve Williams, K. H. (2014). The calm before the storm: examining emotion regulation consumption in the face of an impending disaster. *Psychology & Marketing*, 31(11), 933-945. doi:10.1002/mar.20744.
- Kıncal, R. Y. (2010). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (1.Baskı.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kourtit, K., Nijkamp, P. ve Banica, A. (2023). An analysis of natural disasters’ effects – A global comparative study of ‘Blessing in Disguise’. *Socio-Economic Planning Sciences*, 88. doi:10.1016/j.seps.2023.101599.
- Leleito, E., Shimasaki, K., Watanabe, R. ve Kawabata, H. (2015). Disaster risk reduction education for international students through Inter-University Collaboration. *Journal of the Nagoya University Center for International Education and Exchange (IEEC)*, 2(6), 37-47.
- Lizuka, A. (2022). Disaster perception and preparation among foreign versus local university students in Japan: A comparative study. *Progress in Disaster Science*, 15, 1-7.

- Mandaci, E. (2020). Asur Devleti'nde doğal afetler ve doğal afet algısı. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(1), 99-116.
- Morrill, M. ve Westall, J. (2023). Heterogeneity in the educational impacts of natural disasters: Evidence from Hurricane Florence. *Economics of Education Review*, 94, 102373. doi:10.1016/j.econedurev.2023.102373
- Özdemir, N. (2005). Sinop ilinde etkili bir doğal afet türü: heyelan. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (5), 67-106.
- Özel, H. A. ve Öztaş, M. O. (2022). Zorunlu deprem sigortası algısının demografik özelliklere göre farklılığı: karabük ili örneği. *Ekonomi, İşletme ve Yönetim Dergisi*, 6(2), 301-326. doi:10.7596/jebm.31122022.007
- Özgen, N., Eser Ünalı, Ü. ve Bındak, R. (2011). Öğretmen adaylarının doğal afetler konusuna yönelik "etkili öğrenme biçimleri"nin belirlenmesi. *Abi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(4), 303-323.
- Özkan, G. ve Acar Güvendir, M. (2015). Uluslararası öğrencilerin yaşam durumları: kırklareli ve trakya üniversiteleri örneği. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 174-190. doi:10.17240/aibuefd.2015.15.1-5000128601.
- Seaberg, D., Devine, L. ve Zhuang, J. (2017). A review of game theory applications in natural disaster management research. *Natural Hazards*, 89(3), 1461-1483. doi:10.1007/s11069-017-3033-x.
- Smith, R. A. ve Khawaja, N. G. (2011). A review of the acculturation experiences of international students. *International Journal of Intercultural Relations*, 35(6), 699-713. doi:10.1016/j.ijintrel.2011.08.004.
- Soydan, E. ve Alpaslan, N. (2014). Medyanın doğal afetlerdeki işlevi. *İstanbul Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 53-64.
- The International Disaster Database (EM-DAT). (2014). Criteria and definition. <https://www.emdat.be/index.php>.
- Thorup-Binger, C. ve Charania, N. A. (2019). Vulnerability and capacities of international students in the face of disasters in Auckland, New Zealand: A qualitative descriptive study. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 39, 101136. doi:10.1016/j.ijdrr.2019.101136.
- United Nations Office for Disaster Risk Reduction. (2015). Disaster. 5 Nisan 2023, <https://www.undrr.org/quick/11964>.
- Velimirovic, B. (1980). Non-natural disasters—an epidemiological review. *Disasters*, 4(2), 237-246. doi:10.1111/j.1467-7717.1980.tb00277.x.
- Yaşar Korkanç, S. ve Korkanç, M. (2006). Sel ve taşkınların insan hayatı üzerindeki etkileri. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 8(9), 42-50.
- Yavuz, A. ve Dikmen, S. (2015). Doğal afetlerin zararlarının finansmanında kullanılan afet öncesi finansal araçlar. *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 303-322. doi:10.14782/sbd.2015216101.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Nitel Araştırma Yöntemleri* (11. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yu, M., Yang, C. ve Li, Y. (2018). Big data in natural disaster management: a review. *Geosciences*, 8(5), 165. doi:10.3390/geosciences8050165.
- Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi. (2022). Öğrenci İstatistikleri. 5 Nisan 2023, <https://istatistik.yok.gov.tr/>.

Malzeme Kuznets Eğrisi Hipotezi Geçerli mi? CIVETS Ülkelerinden Ampirik Kanıtlar

Gizem MUKİYEN AVCI*

ÖZ

Ekonomik büyüme ile çevresel bozulma ilişkisi literatürde genellikle Çevresel Kuznets Eğrisi (EKC) hipotezi ile araştırılırken son yıllarda malzeme kullanımını merkeze alan Malzeme Kuznets Eğrisi (MKC) hipotezine dayalı çalışmalara da ilginin arttığı görülmektedir. Bu ilginin odağındaki temel gerekçe çevresel bozulmayı ölçmede malzeme kullanımının CO₂ emisyonlarına kıyasla daha kapsamlı veri içermesidir. EKC hipotezinden türetilen MKC hipotezi de ekonomik büyüme ile çevresel bozulma arasındaki ilişkinin kuadratik formda olduğunu ve ekonomik büyüme ile malzeme kullanımı arasında önce pozitif daha sonra ise negatif yönlü bir ilişkinin bulunduğunu ileri sürmektedir. Bu çalışmada son yıllarda büyüme performanslarıyla gelişen piyasalar olarak öne çıkan CIVETS ülkelerinde MKC hipotezinin geçerliliğinin test edilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla diğer çalışmalardan farklı olarak malzeme kullanımını temsilen malzeme ayak izi değişkeni kullanılmıştır. 1975-2019 dönemi için panel eşbütünleşme analizinin gerçekleştirildiği çalışmada elde edilen bulgulara göre i) panel için MKC hipotezi geçerlidir; ii) ülkeler bazında Kolombiya haricinde Endonezya, Güney Afrika, Mısır, Türkiye ve Vietnam'da MKC hipotezi geçerlidir. Ayrıca çalışmada malzeme ayak izini maksimum yapan kişi başı gelir düzeyleri de hesaplanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Malzeme Kuznets Eğrisi, Malzeme Ayak İzi, CIVETS Ülkeleri, Panel Eşbütünleşme Analizi.

Is the Material Kuznets Curve Hypothesis Valid? Empirical Evidence from CIVETS Countries

ABSTRACT

The Environmental Kuznets Curve (EKC) hypothesis is generally employed in the literature to examine the relationship between economic growth and environmental degradation, however there is also growing attraction to studies based on the Material Kuznets Curve (MKC) hypothesis, which focuses on material use. This interest is mainly driven by the fact that considering environmental degradation with more comprehensive information by material use instead of CO₂ emissions. The MKC hypothesis, which was derived from the EKC hypothesis, also claims a quadratic relationship between economic growth and environmental degradation, suggesting that there is initially a positive and then a negative link between economic growth and material use. This study aims to examine the MKC hypothesis' validity for CIVETS countries, which are known as emerging markets thanks to their recent growth performances. Unlike earlier research, this study measures material usage via the material footprint variable. By employing panel cointegration analysis for the period 1975-2019, findings show that i) the MKC hypothesis is valid for the panel; ii) individual basis of countries, the MKC hypothesis is valid for Indonesia, South Africa, Egypt, Turkey, and Vietnam, except for Colombia. Additionally, the study assessed the per capita income levels that maximize the material footprint.

Keywords: Material Kuznets Curve, Material Footprint, CIVETS Countries, Panel Cointegration Analysis.

1. Giriş

Dünyada nüfusun her geçen gün artış kaydetmesi, üretim ve tüketim eğiliminin yükselmesine neden olmaktadır. Üretim ve tüketim eğilimindeki artış ise nihayetinde dünya malzeme talebini artırmaktadır. Bunun yanı sıra ekonomik büyümeyi hedefleyen ülkelerin iktisadi faaliyetlerinin temelinde genellikle doğal kaynakların, yenilenemeyen ve/veya yenilenebilir enerji kaynakların, maden ve minerallerin yer alması da malzeme tüketim talebinin artış göstermesine yol açmaktadır.

Günümüzde malzeme tüketim talebindeki artışa bağlı olarak doğal kaynakların ve malzemelerin küresel boyutta aşırı kullanımı nedeni ile gelecek nesillerin kaynaklarını tehlikeye atan çevresel bozulmalar yaşanmaktadır. Sınırlı olan kaynakların kullanımındaki sürekli aşım, gıda üretimini tehlikeye atma riskiyle

* **Corresponding Author/Sorumlu Yazar**, Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi/Zonguldak Bülent Ecevit University, gmavci@beun.edu.tr

Makale Gönderim ve Kabul Tarihleri/Article Submission and Acceptance Dates: 29.08.2023-17.12.2023

Citation/Atf: Avci, G. M. (2023). Malzeme kuznets eğrisi hipotezi geçerli mi? Civets ülkelerinden ampirik kanıtlar. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52, 336-351. <https://doi.org/10.52642/susbed.1351678>

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

birlikte olağandışı sıcak hava dalgaları, orman yangınları, kuraklık ve sel gibi doğa olaylarının normalin üstünde gerçekleşmesine neden olmaktadır. Genel anlamda toprak, hava ve su kirliliği, biyoçeşitlilik kaybı, sera gazı emisyon artışı, küresel ısınma ve iklim değişikliği gibi çeşitli çevre sorunları artış göstermektedir (Global Footprint Network, 2023; IPCC, 2023). Çevre sorunlarının ciddi boyutlara ulaşmasına neden olan bu süreç ivedi bir şekilde tüm sektörlerde kaynak verimliliğinin artırılması, israfın azaltılması, malzeme kullanımını etkinliğinin sağlanması ve sürdürülebilir politikaların uygulanmasını gerektirmektedir.

Bu bağlamda öne çıkan dünya ortak planlarından biri, 2030 yılına kadar gezegenin korunması, aşırı yolsuzluğun önlenmesi ve eşitsizliğin azaltılmasına yönelik Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleridir. On yedi hedeften oluşan planın on ikinci hedefi sorumlu tüketim ve üretim ile ilgili olup (SDG, 2023), söz konusu hedef doğrultusunda çevresel bozulmalara karşı küresel boyutta malzeme kullanımının azaltılması ve malzeme ayak izinin (Material Footprint- MF) küçültülmesi son derece önem arz etmektedir.

Biyoyakıt, fosil yakıt, metal cevher ve metal olmayan minerallerin toplamı olan ve nihai tüketim taleplerini karşılamak için çıkarılan toplam ham madde miktarını ifade eden MF, aynı zamanda ekonomik büyümenin desteklenmesi için çevreye uygulanan baskıların da bir göstergesidir. Küresel MF yıllar içinde artış gösteren bir eğilim sergilemiştir. Buna göre 1990 yılında 43 milyar metrik ton iken 2000 yılında 54 milyara ve 2019 yılında da 95,9 milyar metrik tona yükselmiştir. Dolayısıyla MF’de 1990 yılından 2019 yılına yaklaşık yüzde 123 artış yaşanmıştır.

MF ile ilgili iki önemli tespit söz konusudur. Birincisi söz konusu değişkenin nüfus artışından ve ekonomik büyümeden daha hızlı bir artış göstermesidir. İkincisi ise küresel boyutta toplam artışın tutarlı bir seyir izlemesine karşın, bölgesel olarak eşitsizlikler göstermesidir. 2019 yılında Kuzey Afrika ve Batı Asya ile Avrupa ve Amerika’da MF, yerli malzeme tüketiminin üzerinde seyrederken, Latin Amerika, Karayipler ve Sahra altı Afrika’da MF yerli malzeme tüketiminin altında seyretmektedir (The Sustainable Development Goals, 2023, s. 36-37). Benzer bir şekilde 2019 yılında genel olarak yüksek gelirli ülkelerin düşük gelirli ülkeler ile karşılaştırıldığında çok daha fazla çevresel ayak izi bıraktığı görülmektedir. Yüksek gelirli ülkelerde (24 metrik ton) kişi başına MF, düşük gelirli ülkelere (2.5 metrik ton) kıyasla yaklaşık 10 kat daha fazladır (The Sustainable Development Goals, 2023, s. 69). Bu durum ülkeler arası gelir düzeyi ve malzeme tüketim eşitsizliklerinin varlığını ortaya koymakta ve ekonomik büyüme ile MF arasındaki ilişkinin araştırılması noktasında önemli bir motivasyon kaynağı haline gelmektedir. Bu noktadan hareketle bu çalışmada ekonomik büyüme ile malzeme tüketimi arasında kuadratik ilişkinin varlığı Malzeme Kuznets Eğrisi (Material Kuznets Curve-MKC) yardımıyla araştırılmaktadır.

MKC yaklaşımı teorik olarak Simon Kuznets (1955)’in çalışmasına dayanan bir yaklaşımdır. Kişi başına gelir düzeyi ile gelir dağılımı arasındaki ilişkinin incelendiği Kuznets’in çalışmasında, ekonomik büyümenin belirli bir noktaya kadar gelir dağılımında bozulmaya neden olacağı, belirli noktadan sonra ise gelir dağılımındaki bozulmayı azaltacağı görüşü savunulmaktadır. Söz konusu bulgularda iki değişken arasındaki ilişki ters U şeklinde bir eğilim sergilediği için literatürde “Kuznets Eğrisi” ve değişkenler arasındaki ilişki de “Kuznets Hipotezi” olarak adlandırılmaktadır.

Kuznets eğrisi literatürde pek çok çalışmaya öncülük etmiştir. Orijinal Kuznets eğrisinden hareketle geliştirilen ve çevre kirliliği ile gelir arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalar “Çevresel Kuznets Eğrisi” (EKC) ve “Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi” olarak adlandırılmaktadır. Ekonomik büyüme ve çevresel bozulma arasındaki ilişkiyi yansıtan EKC hipotezine göre ekonomik büyümenin artması durumunda, belirli düzeye kadar kaynak tüketme oranı kaynak yenilenme oranını aşacağı için, atık üretimi, CO₂ emisyonu ve çevre kirliliği artacaktır. Büyüme düzeyi belirli bir seviyeye ulaştıktan sonra ise çevresel kalite artmaya başlayacak, atık üretimi ve CO₂ emisyonu düşecek ve dolayısıyla çevre kirliliği azalacaktır (Yandle, Vijayaraghavan, & Bhattarai, 2002). Diğer bir ifade ile EKC hipotezi; ekonominin gelişimine bağlı olarak ortaya çıkan teknolojik ilerleşim ve toplumda artan bilinç ve tutumlar sayesinde çevreye duyarlı politikaların üretileceğini ileri sürmektedir. Dolayısıyla orijinal Kuznets eğrisinde olduğu gibi EKC hipotezinde de değişkenler arasında (büyüme-çevresel kalite) ters U şeklinde bir ilişkinin varlığı beklenmektedir.

İlk defa Grossman & Krueger (1991; 1995) tarafından test edilen ve literatürde oldukça ilgi gören EKC hipotezi daha sonraları bazı eleştiriler ile karşı karşıya kalmıştır. İlk olarak hipotezin ekonomik ve çevresel olarak ortak bir kabul ya da reddetme düzeyine ulaşamamış olması eleştiri konusu olmuştur. Elde edilen

bulgular ülkeye, sektöre, analizde kullanılan metodolojiye ve kullanılan değişkenlere göre farklılık göstermektedir. Diğer yandan analizlerin genellikle CO₂ emisyonlarına dayanması da bir diğer eleştiri konusu olarak görülmektedir. Çevresel bozulmayı temsilen sadece CO₂ emisyonlarının ölçü olarak kullanılması çevresel bozulmayı artıran diğer kirliticielerin göz ardı edilmesine neden olmaktadır (Sahoo, Saini, & Villanthenkodath, 2021, s. 37690). Ülkelerin ithal mallara olan talepleri ve doğrudan yabancı yatırımlar CO₂ emisyonunun etkisinin net bir şekilde anlaşılmasını engellemektedir. Gelişmiş ülkelerin tüketim taleplerine bağlı olarak ortaya çıkan çevre kirliliğini, “Kirlilik Sığınağı Hipotezi” doğrultusunda zayıf çevre politikaları ve standartlarına sahip olan az gelişmiş ülkelere yönlendirmeleri de ülkelerin bireysel olarak çevreye etkilerinin tespit edilmesini engellemektedir. Üçüncü olarak ülkeler çevre bilinci açısından belirli bir bilinçle ulaşıya ve yenilenebilir enerji kaynakları kullansalar bile yeni teknolojiler yeni toksinlerin ve minerallerin kullanılmasını gerektirecektir. Dolayısıyla ülkelerin belirli bir gelir düzeyine ulaşması durumunda bile çevresel bozulmada azalma yaşanmayabilir (Fernström & Järvinen, 2022, s. 6-8) Tüm bu eleştiriler CO₂ ve diğer sera gazı emisyonlarını ele alan analizler yerine daha geniş kapsamlı bir şekilde EKC'nin analiz edilmesini gerektirmektedir. Bu nedenle EKC hipotezi genişletilerek CO₂ emisyonu yerine malzeme kullanımını dikkate alan MKC hipotezi geliştirilmiştir.

MKC hipotezi, benzer bir şekilde ekonomik gelişmenin farklı aşamalarındaki malzeme tüketimi üzerine yoğunlaşmaktadır (Focacci, 2005; 2007). Ekonomik gelişmenin özellikle tarım sektörüne dayalı ilk aşamalarında, malzeme kullanımı düşük olacaktır. İlerleyen aşamalarda, ekonomik gelişme düzeyi ilerledikçe, ekonomi sanayileşip, yol, bina, elektrik ağları, boru hatları gibi altyapıya olan talep arttıkça malzeme kullanımı artacaktır. Böylece ekonomiler, küçük ölçekli tarım koşullarından büyük ölçekli endüstriyel toplumlara doğru olgunlaştıkça, çevre üzerindeki olumsuz etkiler de artacaktır. Ekonomik gelişme daha da ilerledikçe, ekonomi sanayi sektöründen hizmet sektörüne dayalı bir ekonomiye dönüşecektir. Hizmete dayalı ekonomi ile birlikte de kaynakların daha verimli kullanılması, doğal kaynak çıkarımı ve enerji üretimine bağımlılığın azalması zamanla malzeme kullanımını ve çevresel bozulmayı azaltıcı yönde etkileyecektir. Dolayısıyla başlangıçta ekonomik büyüme düzeyi ile malzeme kullanımı arasındaki pozitif yönlü ilişki, EKC hipotezinde de olduğu gibi, belirli bir ekonomik büyüme düzeyinden sonra tersine dönecek ve nihayetinde ters U şeklinde bir ilişki meydana gelecektir (Jaunky, 2014, s. 375). Ülkelerin malzeme kullanımının artıştan, azalışa döndüğü ekonomik gelir düzeyleri pek tabii ülkelere ve çevresel göstergelere göre farklılık gösterecektir.

Bu çalışmada MKC hipotezi çerçevesinde CIVETS ülkelerinde 1975-2019 yılları arasında ekonomik gelişme düzeyi ile malzeme kullanımı arasındaki ilişkinin, diğer bir ifade ile MKC hipotezinin geçerliğinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Çalışmanın izleyen ikinci bölümünde araştırma sorusuyla ilgili ampirik çalışmalar ele alınmıştır. Üçüncü bölümde araştırmanın metodolojisine ve bulgularına değinilmiştir. Sonuç kısmında ise bulgular doğrultusunda değerlendirmeler yapılarak öneriler sunulmaktadır.

2. Literatür Taraması

MKC kavramı literatürde ilk olarak Focacci (2005; 2007) tarafından kullanılmış olsa da malzeme kullanımı ile ekonomik büyüme ilişkisini araştıran çalışmalar 1970'li yıllara kadar dayanmaktadır. Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde malzeme kullanımının, gerek ele alınan tek bir malzeme üzerinden (bakır, metal, alüminyum vb.) gerekse toplam malzeme cinsinden hesaplanan malzeme yoğunluğu endeksi üzerinden değerlendirildiği görülmektedir. Söz konusu çalışmalarda artan ekonomik büyüme ile malzeme yoğunluğunun azalıp azalmadığı incelenmektedir. Son yıllarda ise malzeme yoğunluğu endeksi yerine malzeme tüketimine ilişkin olarak yurt içi malzeme tüketimi ve/veya MF değişkenlerinin kullanıldığı görülmektedir.

Malzeme yoğunluk endeksi üzerinden değerlendirme yapan ve malzeme tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların başında Malenbaum, Cichowski, Mirzabagheri, & Riordan (1973)'nin çalışması yer almaktadır. Çalışmada öncelikle 1950-1975 dönemleri arasında 10 dünya bölgesi ve 12 metal ve mineral için GSYİH başına ağırlık cinsinden (ton) bir malzeme yoğunluk (MI) endeksi oluşturulmuştur. Ardından malzeme yoğunluğunun görsel seyri incelendiğinde söz konusu dönemde metal yoğunluğunun çan şeklinde bir eğilim sergilediği görülmüştür. Tablo1'de malzeme yoğunluğu üzerinden değerlendirmelerin yapıldığı çalışmalar özetlenmiştir.

Tablo 1. Malzeme Yoğunluğu-Ekonomik Büyüme İlişkisine Dayalı Çalışmalara İlişkin Literatür Özeti

Yazarlar	Ülke	Yıl	İlgili Değişken	Yöntem	Bulgular
(Malenbaum, Cichowski, Mirzabagheri, & Riordan, 1973)	10 ülke	1950-1975	12 metal ve maden cevheri kullanım yoğunluğu	Grafik değerlendirme	Ters U hipotezi geçerlidir.
(Lohani & Tilton, 1993)	30 az gelişmiş ülke	1977-1987	Çelik kullanım yoğunluğu	Kesit veri analizi	Ters U hipotezi geçerlidir.
(Rogich, 1996)	ABD	1970-1989	Kağıt, ahşap, metal, plastik için MI	Dağılım diyagramı	Güçlü bir bulgu yok.
(Guzman, Nishiyama, & Tilton, 2005)	Japonya	1960-2000	Bakır tüketimi yoğunluğu	Zaman serisi analizi	Ters U hipotezi geçerlidir.
(Focacci, 2005)	Fransa, İtalya, Japonya, İngiltere, ABD	1960-1995	Alüminyum, bakır, kurşun, nikel, kalay, çinko toplam kullanım MI	OLS	MKC Hipotezi geçerli değildir.
(Focacci, 2007)	Brezilya, Çin, Hindistan	1960-1995	Alüminyum, bakır, kurşun, nikel, kalay, çinko toplam kullanım MI	OLS	MKC Hipotezi geçerli değildir.
(Wärell & Olsson, 2009)	61 ülke	1970-2004	Çelik MI	EKKY	Ters U hipotezi geçerlidir.
(Jaunky, 2012)	20 yüksek gelirli ülke	1970-2009	Alüminyum MI	Granger Nedensellik, VECM, DOLS	8 ülke için MKC geçerlidir.
(Jaunky, 2014)	16 yüksek gelirli ülke	1966-2010	Bakır MI	Di Torio-Fachin Eş bütünleşme, VECM	3 ülke için MKC geçerlidir.

Tablo 1’de yer alan çalışmalar, malzeme kullanımına ilişkin hesaplanan malzeme yoğunluğu endeksine dayalı analizleri kapsamaktadır. Malzeme yoğunluğu endeksinin yanı sıra son yıllarda malzeme kullanımı ile ilgili olarak literatürde iki gösterge daha kullanılmaktadır. Bunlardan ilki malzeme kullanımının üretime dayalı göstergesi olan Yurt İçi Malzeme Tüketimidir (Domestic Material Consumption-DMC). İkincisi ise son yıllarda literatürde daha yaygın bir şekilde tercih edilen, malzeme kullanımının tüketime dayalı göstergesi olan ve Hammadde Tüketimi olarak da adlandırılan Malzeme Ayak İzi (Material Footprint-MF)’dir. MF, ithalatta yer alan malzemeler de dahil olmak üzere, bir ülkenin nihai talebini karşılayacak üretim için çıkarılan tüm malzemeleri ölçmektedir (Pothen & Welsch, 2019, s. 108). Wiedmann vd. (2015), tarafından geliştirilen MF değişkeni, doğal kaynaklar üzerindeki baskıyı ve yüksek gelirli ülkelerden gelen malzeme talebini ölçmekte ve ülkeler arası sürdürülebilirliğin incelenmesi açısından önemli bir değişken olmaktadır.

MF ve gelir düzeyi arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaları iki grupta ele almak mümkündür. Bunlardan ilki malzeme kullanımını belirleyen faktörleri inceleyen çalışmalardır. Söz konusu çalışmalar malzeme kullanımını etkileyen faktörlerden biri olarak gelir düzeyinin modele dahil edildiği ve diğer faktörlerin yanı sıra gelir düzeyinin malzeme kullanımı üzerindeki etkisinin analiz edildiği çalışmalardır (Ansari, Haider, & Khan, 2020; Sahoo, Saini, & Villanthenkodath, 2021). İkinci grupta ise bu çalışmanın da konusu ile ilgili olan, MKC hipotezinin geçerliliğini analiz eden çalışmalar yer almaktadır (Canas, Ferrao, & Conceicao, 2003; Bringezu, Schütz, Steger, & Baudisch, 2004; Vehmas, Luukkanen, & Kaivo-Oja, 2007; Pothen & Welsch, 2019; Fernström & Järvinen, 2022; Turgut & Sarıöz Gökten, 2022). Her iki çalışma grubu da gelir düzeyi ve malzeme kullanımı arasındaki ilişkiyi ve/veya MKC hipotezinin bir unsurunu ele aldığı için literatür taraması kapsamında incelenmeyi gerektirmektedir. Literatüre ilişkin çalışmalar şöyle özetlenebilir:

Ansari, Haider, & Khan (2020), EKC hipotezinin geçerliliğini 1991-2017 yılları arasında 37 Asya ülkesi için ekolojik ayak izi (EF) ve MF değişkenlerinin bağımlı değişken olarak alındığı iki ayrı model üzerinden incelemiştir. Modellerde bağımsız değişken olarak GSYİH, GSYİH², kentleşme, enerji tüketimi, küreselleşme değişkenleri yer almaktadır. Gelir değişkenlerinin EF ve MF üzerindeki etkisi EKC hipotezinin geçerliliği hakkında bilgi vermektedir. EF açısından Orta ve Doğu Asya ülkelerinde EKC hipotezinin geçerliliğine ilişkin kanıtlar tespit edilmiştir. Bulgular MF açısından değerlendirildiğinde ise EKC hipotezinin Orta Asya hariç tüm ülkelerde geçerli olduğu sonucuna varılmıştır.

Sahoo, Saini, & Villanthenkodath (2021) çalışmalarında 1990-2016 yılları arasında BRICS ülkelerinde MF'nin belirleyicilerini araştırmıştır. Belirleyiciler olarak yenilenebilir enerji tüketimi, kentleşme, beşeri sermaye, ticaret, doğal kaynaklar ve GSYİH değişkenlerinin yer aldığı model çerçevesinde ekonomik büyüme ile MF arasında uzun dönemde pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Malzeme kullanımı ile GSYİH arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalardan biri olan Canas, Ferrao, & Conceicao (2003)'ün çalışmasında, 1960-1998 yılları arasında 16 sanayileşmiş ülke için EKC hipotezinin geçerliliği test edilmektedir. Bağımlı değişken olarak doğrudan malzeme girdisinin kullanıldığı çalışmada genel anlamda EKC hipotezi desteklenmektedir. Bringezu, Schütz, Steger, & Baudisch (2004) ise 1970-2000 yılları arasında 11 ülke ve 15 Avrupa Birliği (AB) ülkesi olmak üzere toplam 26 ülkede GSYİH'nin sırasıyla toplam malzeme gereksinimi ve doğrudan malzeme girdisi üzerindeki etkilerini panel veri yöntemiyle araştırmış ve GSYİH ile malzeme kullanımı arasındaki ilişkinin EKC hipotezi kapsamında ikinci derece ya da kübik olmaktan ziyade doğrusala yakın bir eğilim sergilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Vehmas, Luukkanen, & Kaivo-Oja, (2007) çalışmalarında, 15 AB üyesi ülkede 1980-2000 yılları arasında ekonomik büyüme ile doğrudan malzeme akımları arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Söz konusu dönemde ekonomik büyümeden malzeme akışı bağlantısının zayıf bir şekilde ayrıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Diğer bir ifade ile ekonomideki verimlilik artışına bağlı olarak malzeme yoğunluğunda bir azalma yaşansa da ekonomik büyümeden düşük bir artış hızıyla malzeme kullanımı artmaya devam etmektedir. Dolayısıyla malzeme kullanımında mutlak bir azalma söz konusu değildir.

Pothen & Welsch (2019), 1990-2018 yılları arasında 144 ülkedeki sırasıyla ekonomik büyüme ile malzeme kullanımı ilişkisi ve yerli malzeme tüketimi ilişkisini incelemiştir. Değişkenler arasında kübik formulu bir ilişki tespit edilse de içsellik ve durağanlık durumları dikkate alındığında söz konusu ilişki anlamlı değildir. Bu nedenle analiz sonucunda EKC ve MKC hipotezini destekleyen bir bulguya ulaşılamamıştır.

Fernström & Järvinen, (2022) çalışmalarında 2008-2019 yılları arasında 28 Avrupa ülkesi için ekonomik büyüme ile MF ve CO₂ salınımı ilişkisi araştırılmıştır. MF değişkenini temsilen hammadde tüketiminin kullanıldığı çalışmada MKC'nin geçerliliği araştırılmıştır. Sabit etkiler En Küçük Kareler ve Havuzlanmış Ortalama Grup tahmin yöntemlerinin uygulandığı analiz sonucunda Avrupa için MKC'nin varlığı tespit edilememiştir.

Turgut & Sarıöz Gökten (2022) 1990-2016 dönemleri için G7 ülkelerinde MKC hipotezinin geçerliliğini araştırmıştır. Toplam kişi başına MF değişkeni ile GSYİH arasındaki ilişkinin eş bütünleşme testi ile incelendiği çalışma sonucunda söz konusu ülkeler için MKC hipotezinin geçerliliğine ilişkin kanıt elde edilememiştir.

3. Model, Veri Seti ve Ekonometrik Metodoloji

Çalışmada MKC hipotezinin geçerliliği farklı metodolojik aşamalar vasıtasıyla araştırılmıştır. Öncelikle serilere ilişkin yatay kesit bağımlılığın varlığı araştırılmış ve elde edilen bulgular doğrultusunda birim kök testine karar verilmiştir. Eşbütünleşme ilişkisinin araştırılması için modelde yatay kesitsel bağımlılığın varlığı ve eğim katsayılarının homojenliğinin araştırılması gerekmektedir. Bu testlerden elde edilen bulgulardan yararlanarak uygun eşbütünleşme analizi ve uygun uzun dönem katsayılarının tahmini gerçekleştirilmiştir. Takip eden kısımda söz konusu testlere ilişkin teorik bilgiler yer almaktadır.

3.1. Model ve Veri Seti

Çalışmada MKC hipotezinin geçerliliği analiz edilmektedir. Bu bağlamda yükselen piyasalar arasında yer alan ve gösterdikleri büyüme performansı ile ilgi çeken 6 CIVETS (Kolombiya, Endonezya, Vietnam, Mısır, Türkiye ve Güney Afrika) ülkesi için 1975-2019 yılları arasında Malzeme Ayak İzi ve gayrisafı yurt içi hasıla arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Söz konusu dönemin belirlenmesinde veri mevcudiyeti etkili olmuştur. EKC hipotezinden türetilen MKC hipotezi kapsamında ülkelerin belirli bir büyüme düzeyine ulaşıncaya kadar malzeme kullanımında artış olması, belirli bir gelir düzeyinden sonra ise azalmaya geçmesi beklenmektedir. Bu nedenle değişkenler arasındaki ilişkinin ters U şeklinde olması beklenmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın modeli aşağıdaki gibidir:

$$MFPC_{it} = \beta_{0i} + \beta_{1i}GDP_{it} + \beta_{2i}GDP_{it}^2 + u_{it} \quad (1)$$

1 numaralı denklemde yer alan i yatay kesiti, t zamanı, β_0 sabit terimi, β_1 ve β_2 eğim parametrelerini ve u ise hata terimini ifade etmektedir. Modelde bağımlı değişken olan $MFPC$, kişi başına düşen malzeme ayak izini (ton) temsil etmektedir. Bağımsız değişkenlerden GDP değişkeni, kişi başına düşen gayrisafı yurt içi hasılayı (2005 US\$) ve GDP^2 değişkeni ise kişi başına düşen gayrisafı yurt içi hasılanın karesini ifade etmektedir. MF ve GDP yıllık verileri Global Material Flows Database'den temin edilmiş olup, GDP^2 verisi yazar tarafından hesaplanmıştır. MKC hipotezinin geçerli olabilmesi için β_1 katsayısının istatistiki olarak anlamlı ve pozitif, β_2 katsayısının ise istatistiki olarak anlamlı ve negatif olması gerekmektedir.

3.2. Ekonometrik Metodoloji

Bu bölümde çalışmanın ampirik analizine ilişkin metodolojiye yer verilmektedir.

3.2.1. Yatay Kesit Bağımlılık Testi

Bu test panel veri analizinde herhangi bir birimde meydana gelen bir şokun diğer birimleri etkilemediği varsayımına dayanmakta olup, “birimler arasında bağımlılık yoktur” temel hipotezi sınanmaktadır. Günümüz küreselleşen dünyasında ülkelerin birbirleriyle olan etkileşimi söz konusu varsayımı güçleştirmektedir. Panel veri modellerinde paneli oluşturan birimler arasında yatay kesit bağımlılığın bulunması, analiz sonuçlarını sapmalı hale getirmektedir (Breusch & Pagan, 1980; Pesaran, 2004). Ayrıca söz konusu durumun varlığı uygulanacak birim kök testleri açısından da önem taşımaktadır. Eğer yatay kesit bağımlılık var ise bu durumu dikkate alan ikinci nesil birim kök testlerinin kullanılması gerekmektedir. Breusch-Pagan (1980) LM testi ve Pesaran (2004) CD testi ile yatay kesit bağımlılık araştırılabilir.

Lagrange çarpanı yaklaşımıyla geliştirilen LM test istatistiği şu şekilde gösterilmektedir (Breusch & Pagan, 1980):

$$\lambda_{LM} = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N p_{ij}^2 \quad (2)$$

2 numaralı eşitlikte p_{ij}^2 i . ve j . birimlerin kalıntıları arasındaki korelasyon katsayısıdır. Bu test N sabit ve T sonsuza giderken uygun bir testtir (Pesaran, 2004, s. 7). N 'in T 'den daha büyük olması durumunda ise Pesaran (2004) CD test kullanılmaktadır. Test şu şekildedir:

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N p_{ij} \right)} \quad (3)$$

3 numaralı eşitlikte p_{ij} i . ve j . birimlerin kalıntıları arasındaki korelasyon katsayısını göstermektedir.

LM ve CD testleri grup ortalaması 0 fakat bireysel ortalamanın 0'dan farklı olması durumunda sapmalı sonuçlar vermektedir. (Pesaran, Ullah, & Yamagata, 2008), bu sapmayı, test istatistiğine varyansı ve ortalamayı da ekleyerek düzeltilmiştir. Sapması düzeltilmiş olan LM testi eşitlik 4'deki gibi gösterilmektedir:

$$LM_{adj} = \sqrt{\frac{2}{N(N-1)} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \frac{(T-k)p_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{v_{Tij}}} \quad T \rightarrow \infty \text{ ve } N \rightarrow \infty \quad LM_{adj} \rightarrow_d N(0,1) \quad (4)$$

LM_{adj} testi, Pesaran (2004) CD testin istikrarlı olmadığı durumda dahi istikrarlı bulunmuştur.

3.2.2. Panel Birim Kök Testi- CADF Testi

Pesaran (2003) tarafından geliştirilen bu testte yatay kesit bağımlılığı kaldırmak üzere standart ADF testi yatay kesitlerin gecikmeli değerlerinin ortalamaları ve serilerin birinci farkları ile genişletilmiştir (Baltagi, 2005, s. 249). CADF testi şu eşitlik ile hesaplanmaktadır:

$$\Delta y_{it} = \alpha_i + g_i t + b_i y_{i,t-1} + c_i y_{i,t-1} + \sum_{j=0}^p d_{ij} \Delta y_{i,t-j} + \sum_{j=0}^p \beta_{ij} \Delta y_{i,t-j} + \varepsilon_{it} \quad (5)$$

Eşitlikte $i=1, 2, 3, \dots, t$ ve a_i sabit terim, t trend, $y_{i,t-j}$ gecikme dönemi ve ε_{it} standart hata terimidir. Panelin tümü için CADF test sonuçlarını elde edebilmek üzere CIPS istatistiği şu şekilde hesaplanmaktadır (Pesaran, 2006):

$$CIPS = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N CADF_i \quad (6)$$

Her iki test için de H_0 hipotezi birim kök vardır şeklindedir. CADF ve CIPS istatistikleri Pesaran (2006) tablo değerleri ile karşılaştırılmakta ve tablo değerinden küçük olduğunda H_0 hipotezi reddedilmektedir.

3.2.3. Eğim Katsayılarının Homojenliği Testi

Eşbütünleşme katsayılarının kesitler açısından homojen olup olmadığının belirlenmesi hangi eşbütünleşme tahmin yönteminin kullanılacağına ilişkin bilgi sunmaktadır. Bu bağlamda Pesaran ve Yamagata (2008), Swamy (1970) testini geliştirmiştir. Buna ilişkin gösterim temel bir eşbütünleşme denklemi ile şu şekilde ifade edilebilir (Pesaran & Yamagata, 2008, s. 52):

$$y_{it} = \alpha_i + \beta_i x_{it} + \varepsilon_{it} \quad i = 1, \dots, N \text{ ve } t = 1, \dots, T \quad (7)$$

β_i katsayılarının birimler arasında homojen olup olmadığı, Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen iki test istatistiği ile araştırılmaktadır. Büyük örneklem için test $\Delta = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} S - k}{2k} \right) \square X_k^2$ iken

küçük örneklem için test ise $\Delta_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} S - k}{v(T, k)} \right) \square N(0, 1)$ olarak formüle edilmektedir. Burada N kesit

sayısını, S Swamy test istatistiğini, k açıklayıcı değişken sayısını, $v(T-k)$ standart hatayı göstermektedir. Testte eğim katsayılarının birimden birime değişmediğini diğer bir ifade ile homojen olduğunu ifade eden $H_0 : \beta_i = \beta$ hipotezine karşılık eğim katsayılarını birimden birime değiştirdiğini ifade eden diğer bir ifade ile heterojen olduğunu ifade eden $H_1 : \beta_i \neq \beta_j (i \neq j)$ hipotezi sınanmaktadır. Swamy testine karşılık Delta test daha güçlü bir test olup, ilki sadece birinci kuşak tahminciler öncesinde yapılabilirken, ikincisi ise hem birinci hem de ikinci kuşak tahminciler öncesinde yapılabilir.

3.2.4. Eşbütünleşme Testi

Durbin-Hausman (DH) eşbütünleşme testi yatay-kesit bağımlılığın varlığında uzun dönemli ilişkiyi araştırmaktadır. Bu testin avantajı bağımlı değişken $I(1)$ iken açıklayıcı değişkenlerin $I(1)$ ve/veya $I(0)$ olabilmesidir. DH-Panel (DH_p) istatistiği ve DH-Grup (DH_g) istatistiği olmak üzere iki farklı test söz konusu olup, DH_p istatistiği panelin bütününde otoregresif parametrenin aynı olduğunu varsaymaktayken; DH_g istatistiği ise otoregresif parametrenin paneli oluşturan kesitler arasında farklılaşmasına izin vermektedir (Westerlund, 2008, s. 202). Söz konusu testler aşağıdaki gibi gösterilmektedir:

$$DH_p = S_n (\phi - \hat{\phi})^2 \sum_{i=1}^n \sum_{t=2}^T \hat{e}_{it-1}^2 \quad (8)$$

$$DH_g = \sum_{i=1}^n S_i (\phi_i - \hat{\phi}_i)^2 \sum_{t=2}^T \hat{e}_{it-1}^2$$

Testlerin her ikisi için temel hipotez “eşbütünleşme ilişkisi yoktur” şeklindedir.

Bootsrap LM testi (Westerlund & Edgerton, 2007) tarafından geliştirilmiştir. Bu test, McCoskey ve Kao (1998) tarafından geliştirilen Lagrange test çarpanına dayanmaktadır. Söz konusu yöntem yatay kesit bağımlılığı ve eğim heterojenliğini dikkate almakta, eşbütünleşme denkleminde otokorelasyona ve değişen varyansa izin vermekte ve küçük örneklemde dahi etkin sonuçlar vermektedir. Ayrıca LM eşbütünleşme testinin avantajı, sıfır hipotezi tüm yatay kesit birimleri için eşbütünleşmeyi göstermektedir (Westerlund & Edgerton, 2007). Test, eşbütünleşme vardır şeklindeki H_0 hipotezini sınamak üzere şu şekilde hesaplanabilir:

$$LM_N^+ = \frac{1}{NT^2} \sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T \hat{\omega}_t^{-2} S_{it}^2 \quad (9)$$

Denkleminde S_{it}^2 ve ω_t^{-2} sırasıyla kısmi toplam sürecini ve hata teriminin uzun dönem varyansını göstermektedir. (Westerlund & Edgerton, 2007, s. 187) yatay kesit bağımlılık ve otokorelasyon

durumlarında asimptotik normal kritik değerlerin yanıltıcı olabileceğini dolayısıyla bootstrap kritik değerlerinin kullanılmasını önermektedir.

Gengenbach, Urbain, & Westerlund (2016) yatay kesit bağımlılığı göz önünde bulunduran ve hata düzeltme yaklaşımına dayanan bir test önermiştir. Gengenbach, Urbain, & Westerlund (GUV) testi için spesifikasyon şu şekildedir:

$$\Delta y_{it} = d\delta_{y,xi} + \alpha_{yi}y_{i,t-1} + \omega_{i-1}\gamma_i + v_i\pi_i + \varepsilon_{y-xi} = \alpha_{yi}y_{i,t-1} + g_i^d\lambda_i + \varepsilon_{y,xi} \quad (10)$$

Testin ilk aşamasında model x her bir birim için OLS ile tahmin edilir ve eşbütünleşme yoktur şeklindeki H_0 hipotezi t istatistikleri yardımıyla test edilir. Panele ilişkin test istatistiği her bir birime ait test istatistiğinin ortalaması olarak hesaplanır. Panel test istatistiği şu şekildedir:

$$\bar{T}_c = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N T_{c_i} \quad (11)$$

Bu test ile panelde eşbütünleşme olmadığını ifade eden $H_0 : \alpha_{y1} = \dots = \alpha_{yN} = 0$ hipotezine karşılık kesitlerin en azından birinde eşbütünleşmenin olduğunu ifade eden $H_0 : \alpha_{yi} < 0$ hipotezi test edilmektedir.

3.2.5. Eşbütünleşme Katsayılarının Hesaplanması

Uzun dönemli ilişkinin bulunması sonrasında uzun dönemli katsayıların hesaplanması mümkündür. Yatay kesit bağımlılığı dikkate alan tahmincilerden CCE (Pesaran, 2006) ve AMG (Eberhardt & Teal, 2010) tahmincileri kesitler için eğim katsayılarının hesaplanmasına izin vermektedir.

Basitleştirmek için bir ortak değişken ve bir gözlemlenemeyen ortak faktörlü model aşağıdaki gibidir:

$$\begin{aligned} y_{it} &= \beta_i x_{it} + u_{it} & i &= 1, \dots, N \text{ ve } t &= 1, \dots, T \\ u_{it} &= \alpha_i + \lambda_i f_t + \varepsilon_{it} \\ x_{it} &= \alpha_{2i} + \lambda_i f_t + \gamma_i g_t + e_{it} \end{aligned} \quad (12)$$

12 numaralı denklemlerde β_i birimlere özgü eğim katsayısını göstermektedir. u_{it} gözlemlenemeyen faktörleri ve hata terimini içermektedir. f_t ve g_t gözlemlenemeyen ortak faktörleri, λ_i ise kesitlere ait faktör yüklerini göstermektedir.

CCE tahmin yönteminde; gözlemlenen değişkenler (x_{it} ve y_{it}) ile birlikte gözlemlenemeyen faktörleri temsilen tüm değişkenlerin kesit ortalamaları açıklayıcı değişkenler olarak kullanılmakta ve model EKK ile tahmin edilmektedir. CCEMG tahmincisi ise bireysel CCE tahmincilerinin basit ortalaması ile

$$\hat{b}_{CCMEG} = N^{-1} \sum_{i=1}^N \hat{b}_i \text{ şeklinde hesaplanmaktadır.}$$

AMG tahmin yöntemi CCE yönteminden farklı olarak yatay kesit bağımlılığı ortak dinamik bir süreç olarak modellemektedir. AMG tahmincisi de iki aşamalı bir süreci içermektedir.

$$\text{AMG ilk aşama: } \Delta y_{it} = b' \Delta x_{it} + \sum_{t=2}^T c_t \Delta D_t + e_{it} \quad \hat{c}_t \equiv \hat{\mu}_t \quad (13)$$

$$\text{AMG ikinci aşama: } y_{it} = \alpha_i + b_i' x_{it} + c_i t + d_i \mu_t + e_{it} \quad (14)$$

Burada D_t zaman kuklalarını, μ_t kukla değişkenlerden elde edilen ve yatay kesit bağımlılığı dinamik bir süreç olarak modele dahil eden değişkeni göstermektedir. Ortak dinamik süreç olarak belirtilen ilk aşamada modeldeki değişkenlerin farkı alınmakta ve modele zaman kuklaları eklenerek EKK ile model tahmin edilmektedir. İkinci aşamada ise ilk aşamadan elde edilen kukla değişken katsayıları eklenerek model tahmin edilmektedir. AMG tahmincisi ise birimlere özgü tahmincilerin ortalaması ile $\hat{b}_{AMG} = N^{-1} \sum_i \hat{b}_i$ şeklinde hesaplanmaktadır.

3.3. Analiz Bulguları

Değişkenlere ilişkin yatay kesit bağımlılığın varlığı CD ve LM testleri vasıtasıyla araştırılmış olup, bulgular Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Değişkenler İçin Yatay-Kesit Bağımlılık Testleri

	CD_{lm} (BP,1980)		CD_{lm} (Pesaran, 2004)		CD (Pesaran, 2004)		LM_{adj} (PUY, 2008)	
	Test	p-değeri	Test	p-değeri	Test	p-değeri	Test	p-değeri
<i>MFPC</i>	219.739	0.000*	37.380	0.000*	-4.595	0.000*	19.881	0.000*
<i>GDP</i>	311.621	0.000*	54.155	0.000*	-2.124	0.017**	25.756	0.000*
<i>GDP</i> ²	219.306	0.000*	37.301	0.000*	0.201	0.420	22.925	0.000*

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10'da anlamlılığı göstermektedir. $\Delta y_{i,t} = d_i + \delta_i y_{i,t-1} + \sum_{j=1}^p \lambda_{i,j} \Delta y_{i,t-j} + u_{i,t}$ modelinde gecikme sayısı (p) 1 olarak alınmıştır.

Çalışmada panel boyutunun $T > N$ özelliğine sahip olması nedeniyle diğer testlere kıyasla daha güçlü sonuç veren LM_{adj} bulguları değerlendirilebilir. Buna göre Tablo 2'de “kesitler arasında bağımlılık yoktur” şeklindeki H_0 hipotezi reddedilmektedir. Dolayısıyla kesitler arasında yatay kesit bağımlılık sorunu söz konusudur. Diğer testler de bunu destekleyici sonuçlar ortaya koymuştur. Bu bulgu eşbütünleşme analizi prosedüründe yatay kesit bağımlılığı göz önünde bulunduran birim kök yöntemlerinin tercih edilmesini gerektirmektedir. Bu bağlamda CIPS testine ilişkin bulgular Tablo 3'de raporlanmıştır.

Tablo 3. CIPS Birim Kök Test Bulguları

Değişkenler	CIPS	
	$I(0)$	$I(1)$
<i>MFPC</i>	-2.137	-5.574*
<i>GDP</i>	-1.304	-3.441*
<i>GDP</i> ²	-0.890	-2.440**

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10'da anlamlılığı göstermektedir. CIPS kritik değerler; %1, %5 ve %10 için sırasıyla -2.55, -2.33 ve -2.21'dir.

Tablo 3 panele ilişkin tüm serilerin $I(1)$ 'de durağan olduğunu ortaya koymaktadır. Tüm panel birimlerinin t-istatistik değerleri kritik değerlerden düşüktür. Bu bulgu eşbütünleşme ilişkisinin araştırılması için uygun koşulu sağlamaktadır. Hangi eşbütünleşme tahmincilerinin kullanılacağına tespiti için modelde yatay kesit bağımlılığın varlığı ve eğim katsayılarının homojenliğinin araştırılması gerekmektedir. Bu amaç doğrultusunda gerçekleştirilen analiz bulguları Tablo 4'de raporlanmıştır.

Tablo 4. Model İçin Yatay Kesit Bağımlılığı ve Homojenite Testleri

Model:			
$MFPC_{it} = \alpha_{it} + \beta_{1i} GDP_{it} + \beta_{2i} GDP_{it}^2 + u_{it}$	Test	p-değeri	
Yatay kesit bağımlılık testleri:			
LM (BP, 1980)	421.381	0.000*	
CD_{lm} (Pesaran, 2004)	74.195	0.000*	
CD (Pesaran, 2004)	20.264	0.000*	
LM_{adj} (PUY, 2008)	61.83	0.000*	
Homojenite testleri			
$\tilde{\Delta}$	21.848	0.000*	
$\tilde{\Delta}_{adj}$	22.889	0.000*	

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10'da anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 4 bulgularına göre “modelde yatay kesit bağımlılık yoktur” şeklindeki H_0 hipotezi reddedilmiştir. Diğer yandan delta test bulguları da eğim katsayılarının homojenliğini ifade eden H_0 hipotezinin reddedildiğini göstermektedir. Bu bulgular, yatay kesit bağımlılığı dikkate alan ve heterojen tahmine dayalı eşbütünleşme yöntemlerinin kullanılmasını gerektirmektedir. Bu özelliklere sahip eşbütünleşme yöntemlerine dair bulgular Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5. Panel Eşbütünleşme Test Bulguları

DH			
(H_0 : Eşbütünleşme yok)	İstatistik	Olasılık Değeri	
DH_panel	-0.975	0.165	
DH_grup	-1.335	0.091***	
LM bootstrap			
(H_0 : Eşbütünleşme var)	İstatistik	Olasılık Değeri	
LM_N^+	0.308	0.563	
GUW			
(H_0 : Eşbütünleşme yok)	Katsayı	T-bar	Olasılık Değeri
	-0.538	-3.894	≤ 0.01

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10'da anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 5'de üç farklı panel eşbütünleşme test sonucu raporlanmaktadır. DH test bulgusuna göre heterojenlik varsayımı altında kullanılan DH-grup test istatistiği %10'da anlamlıdır. Buna göre eşbütünleşmenin olmadığını ifade eden H_0 hipotezi reddedilmiştir. Bir diğer eşbütünleşme analizi olan LM bootstrap testi bulgusu da modelde eşbütünleşme ilişkisinin var olduğunu teyit etmektedir. Buna göre "eşbütünleşme vardır" şeklindeki H_0 hipotezi kabul edilmiştir. Son olarak GUW eşbütünleşme testi bulgusu da "eşbütünleşme yoktur" şeklinde ifade edilen H_0 hipotezinin reddedildiğini ortaya koymaktadır. Üç eşbütünleşme test bulgusu da seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifade ile MF, ekonomik büyüme ve ekonomik büyümenin karesi uzun dönemde eşbütünleşiktir. Söz konusu değişkenler uzun dönemde birlikte hareket etmektedir.

Eşbütünleşme ilişkisi tespit edildikten sonra uzun dönem katsayılarının hesaplanması mümkündür. Buna göre CCE ve AMG tahmincileri ile elde edilen uzun dönem eşbütünleşme katsayıları panel için Tablo 6'da raporlanmıştır.

Tablo 6. Panel Eş-bütünleşme Tahmincileri

Değişkenler	CCE				AMG			
	Katsayı	Std. Hata	$\hat{\alpha}$	p -değeri	Katsayı	Std. Hata	$\hat{\alpha}$	p -değeri
GDP	0.0109	0.0047	2.32	0.020**	0.0450	0.0020	2.20	0.028**
GDP ²	-1.36e-07	6.63e-07	-2.06	0.040**	-4.70e-07	4.35e-07	-1.08	0.279
Sabit	-8.6821	11.4391	-0.76	0.448	-0.7480	1.0852	-0.40	0.686

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10'da anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 6'a göre CCE test bulguları panel için istatistiksel olarak anlamlı ve teorik beklenti ile uyumlu sonuçlar ortaya koymaktadır. Buna göre MFPC ile GDP arasında pozitif bir ilişki söz konusu iken MFPC ile GDP² arasında negatif bir ilişki söz konusudur. Bu bulgu panel için MKC hipotezinin geçerli olduğunu göstermektedir. Diğer yandan AMG bulguları ele alındığında ise MFPC ile GDP arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki söz konusuyken GDP² ile istatistiksel olarak anlamlı bir bulgu tespit edilememiştir. AMG bulgularında her ne kadar katsayılar teorik beklenti ile uyumlu olsa da istatistiksel olarak desteklenememiştir.

Son olarak panel bazında istatistiksel olarak anlamlı bulguların elde edildiği tahminci CCE tahmincisi olduğundan ülkeler bazında uzun dönem eşbütünleşme katsayıları da söz konusu tahminciye göre hesaplanmış ve Tablo 7'de raporlanmıştır.

Tablo 7. Ülkeler Bazında MKC Hipotezinin CCE ile Tahmin Bulguları

Ülke	Sabit	GDP	GDP ²	GDP* = $-\beta_1/2\beta_2$
Kolombiya	5.588 (0.002)*	0.0025 (0.096)***	1.73e-08 (0.922)	-
Mısır	7.678 (0.004)*	0.0056 (0.000)*	-5.05e-07 (0.030)**	5598.218
Endonezya	1.186 (0.097)***	0.0026 (0.000)*	-3.33e-07 (0.033)**	3920.42
Güney Afrika	-65.3452 (0.001)*	0.0322 (0.000)*	-3.38e-06 (0.000)*	4763.373
Türkiye	-3.3905 (0.063)***	0.0062 (0.000)*	-4.70e-07 (0.001)*	6602.447
Vietnam	2.189 (0.391)	0.0166 (0.000)*	-3.50e-06 (0.000)*	2383.429

Not: *,** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10'da anlamlılığı göstermektedir. GDP*, MFPC'yi maksimum yapan kişi başı gelir düzeyini göstermektedir.

Tablo 7 bulguları Mısır, Endonezya, Güney Afrika, Türkiye ve Vietnam için MKC hipotezinin geçerli olduğunu göstermektedir. Söz konusu ülkelerde MFPC ile GDP arasında pozitif, GDP² arasında ise negatif bir ilişki söz konusudur. Kolombiya için MKC hipotezinin geçerliliği tespit edilememiştir. Diğer yandan MFPC'nin maksimum düzeye ulaştığı kişi başı gelir düzeyleri ise yaklaşık olarak Mısır için 5.598, Endonezya için 3.920, Güney Afrika için 4.763, Türkiye için 6.602 ve Vietnam için 2.383 dolardır. Söz konusu eşik değerlerin üzerindeki her kişi başı gelir düzeyi MFPC'yi azaltmaktadır. Söz konusu değer Kolombiya için katsayıların anlamlı olmaması nedeniyle hesaplanamamıştır.

4. Sonuç

Ülkelerin en temel makroekonomik hedefi ekonomik büyümenin sağlanmasıdır. Ekonomik büyümeyi hedefleyen ülkelerde üretim düzeyinin artmasına bağlı olarak malzeme kullanımında da artış yaşanmaktadır. Diğer yandan talep açısından günümüzde nüfusun ve buna bağlı olarak tüketim talebinin artması da malzeme kullanımını arttırmaktadır. Bu bağlamda ülkeler çevresel bozulma pahasına ekonomik büyüme sağlamayı ve dolayısıyla malzeme kullanım artışını tercih etmektedir. Ancak günümüzde sınırlı kaynakların aşırı kullanımı çevre üzerinde geri dönüşü güç olan sorunlar meydana getirmektedir. Küresel anlamda ekosistemin bozulması, biyoçeşitlilik kaybı, iklim değişikliği ve küresel ısınma gibi günümüzün en temel sorunlarının ortaya çıkışında üretim ve tüketim sürecinin etkili olduğu apaçık görülmektedir. Söz konusu sorunların gelecek nesiller üzerinde ortaya çıkaracağı ağır maliyetin bugünden uygulanacak politikalar ile hafifletilmesi mümkün görünmektedir. Söz konusu süreç, dünya ülkelerinin birlikte hareket ederek çevreye duyarlı politikaların üretilmesini ve/veya bunların teşvik edilmesini içeren bir süreçtir. Üretilecek olan çözümlerden birisi de malzeme kullanım düzeyinin dolayısıyla MF'nin düşürülmesidir.

Literatürde ülkelerin ekonomik büyüme düzeylerinin çevresel bozulma üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalar bulunmaktadır. Söz konusu çalışmalar temelde Çevresel Kuznets hipotezine dayanmaktadır. Ancak Çevresel Kuznets hipotezinin çevresel bozulmayı genel olarak CO₂ emisyonu üzerinden ele alması literatürün zayıf yönü olarak görülmektedir. Bu bağlamda çevresel bozulmayı daha kapsamlı bir şekilde ölçen bir göstergeye ihtiyaç duyulmuştur. MF biyoyakıt, fosil yakıt, metal cevher ve metal olmayan minerallerin toplamı olup, malzeme tüketim talebinin karşılanması için çıkarılan toplam malzeme miktarını vermektedir. Dolayısıyla literatürde Çevresel Kuznets hipotezi çerçevesinde çevre kirliliği (CO₂ emisyonu) ve ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen çalışmaların yerini zamanla MF değişkenine dayanan Malzeme Kuznets hipotezine ilişkin çalışmalar almıştır.

Çalışmada CIVETS ülkeleri için 1975-2019 döneminde Malzeme Kuznets hipotezinin geçerliliğinin araştırılması amaçlanmaktadır. Bu kapsamda öncelikle CD ve LM testleri aracılığı ile serilerde yatay kesit bağımlılığın varlığı ve Pesaran CIPS testi ile de birinci farklarında durağan olduğu tespit edilmiştir. Ardından modele ilişkin yatay kesit bağımlılık ve delta homojenlik testleri yardımı ile uygun eşbütünlük tahmincisi tespit edilmiştir. Bu bağlamda seriler arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığı DH, LM bootstrap ve GUW testleri ile analiz edilmiş ve MPC, GDP ve GDP² değişkenlerinin uzun dönemde eşbütünlük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Beklentiler ile uyumlu olarak MF ile GDP arasında pozitif

yönlü ve MF ile GDP² arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu bulgular MKC hipotezinin geçerli olduğunu göstermektedir.

Ayrıca ülkeler bazında uzun dönem katsayıları CCE tahmincisi ile hesaplanmış ve ülkeler bazında MKC hipotezinin geçerliliği test edilmiştir. Bulgulara göre Kolombiya dışındaki beş ülkede (Endonezya, Vietnam, Mısır, Türkiye ve Güney Afrika) MKC hipotezinin geçerli olduğu diğer bir ifade ile gelir düzeyi ve MF arasında ters U şeklinde bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla söz konusu ülkelerde belirli bir gelir düzeyine ulaşıncaya kadar MF artmakta, belirli bir gelir düzeyinden sonra ise azalmaktadır. Bu bulgu söz konusu ülkelerde malzeme kullanımını kısıtlamaya yönelik ciddi politikaların gerekli olmadığı yönünde bir değerlendirmeye olanak sunmaktadır. MKC hipotezinin geçerli olması ülkelerde daha yüksek büyüme sağlanması durumunda çevre kirliliğinin azalması anlamına gelmektedir. Çünkü söz konusu ülkelerde ekonomik büyüme düzeyi arttıkça MF azalmaktadır. Elde edilen bu bulgular Jaunky (2012)'nin alüminyum tüketimi üzerinden gerçekleştirdiği analizde Avusturya, Kanada, Danimarka, Finlandiya, Yunanistan, İtalya, Japonya ve Birleşik Krallık için elde ettiği bulgularla ve yine Jaunky (2014)'ün bakır tüketimi üzerinden gerçekleştirdiği analizde Avusturya, İtalya ve Portekiz için elde ettiği bulgularla benzerlik göstermektedir. Diğer yandan analiz sonucunda MKC hipotezinin Kolombiya için geçerli olmadığı tespit edilmiştir. Bunda söz konusu ülkenin malzeme kullanımını azaltmaya yönelik gerekli gelişme seviyesine henüz ulaşmamış olduğu etkili olabilir.

Elde edilen bulgular ile ülkelerin MF'sini maksimum yapan kişi başı gelir düzeylerinin hesaplanması da mümkündür. Bu çerçevede Mısır için 5.598, Endonezya için 3.920, Güney Afrika için 4.763, Türkiye için 6.602 ve Vietnam için 2.383 dolar gelir düzeyinden sonraki her bir artış MF'nin azalma eğilimi göstermesini sağlamaktadır. Ülkeler arasında eşik değerlerin farklılık göstermesi ülkelerin kurumsal yapıları, uluslararası anlaşmaları, uyguladıkları çevre politikaları gibi pek çok faktöre bağlı olabilir.

MKC hipotezinden hareketle ekonomik büyüme ve MF ilişkisi çalışmada quadratik (ikinci dereceden) model ile tahmin edilmiştir. Ancak ikinci dereceden spesifikasyondan elde edilen bulgular, kübik (üçüncü dereceden) modelle de analizin gerçekleştirilebileceğini düşündürmektedir. Bulgular MF'nin düşük gelir seviyelerinden belirli düzeye kadar arttığını, belirli bir noktadan sonra ise azalma yaşandığını gösteriyor. Oysaki kübik formda bir analiz sonucunda MF'nin yeniden bir artışa geçmesi muhtemeldir. İlerleyen çalışmalarda ekonomik büyüme-MF ilişkisi kübik model ile araştırılabilir ve çalışmada elde edilen bulgular karşılaştırılarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak dünya genelinde gün geçtikçe malzeme kullanımının arttığı ve malzeme kullanımının çevre sorunlarına yol açtığı şüphe götürmemektedir. Bu bağlamda ülkelerin MF'nin azaltılması son derece önemlidir. Her ne kadar analize konu olan beş ülkede MKC hipotezinin geçerli olması nedeni ile malzeme kullanımını azaltmaya/durdurmaya yönelik ciddi politikalara gerek olmasa da yine de üretimlerinin yeşil teknoloji kullanımına yönlendirilmesi teşvik edilmelidir. Dünya kaynaklarının sınırlı olması, ülkelerin bireysel politikalarından ziyade dünya genelinde tüm ülkelerin çevreyi korumaya yönelik politikalar uygulamasını gerektirmektedir. CO₂ emisyonu ve MF artışı nihayetinde tüm gezegeni etkilemektedir. Bu bağlamda ülkelerin öncelikle başta petrol ve kömür olmak üzere yenilenemeyen enerji tüketimini azaltmaya ve yerine yenilenebilir enerji kullanımını arttırmaya yönelik politikaları uygulaması, enerji tasarrufu sağlayan daha etkin teknolojileri teşvik etmesi ve nihayetinde döngüsel bir ekonomik modeli gündemlerine alması gerekmektedir.

5. Extended Abstract

The production and consumption processes appear to be closely tied to the most important current environmental issues, including ecosystem degradation, biodiversity loss, climate change, and global warming. It is crucial that countries around the world develop environmentally friendly policies and collaborate to find solutions or create sustainable solutions to these issues. In this sense, reducing material use and, consequently, the material footprint, is one of the solutions that should be developed. Numerous research investigating the relationship between economic growth and environmental degradation have been published in the literature. These studies are largely based on the EKC hypothesis. However, the fact that the EKC hypothesis deals with environmental degradation via CO₂ emission is seen as a weakness of that literature. In this context, an indicator that measures environmental degradation more

comprehensively is needed. The material footprint is the sum of biofuel, fossil fuel, metal ore, and non-metallic minerals, giving the total amount of material mined to meet the material consumption demand. Therefore, in the literature, studies examining the relationship between economic growth and environmental degradation (CO₂ emission) within the framework of the EKC hypothesis have been replaced by studies on the Material Kuznets Curve (MKC) hypothesis based on the material footprint variable over time. The MKC hypothesis, which was derived from the EKC hypothesis, also claims a quadratic relationship between economic growth and environmental degradation, suggesting that there is initially a positive and then a negative link between economic growth and material use.

This study aims to investigate the validity of MKC hypothesis for CIVETS countries. In this respect the relationship between Material Footprint and GDP for the six CIVETS (Colombia, Indonesia, Vietnam, Egypt, Turkey, and South Africa) countries -which are emerging markets and draw attention with their economic performance- is investigated for the period of 1975 to 2019. In the study, the dependent variable MFPC represents the material footprint (tonnes) per capita. Among the independent variables, the GDP variable represents the gross domestic product per capita (2005 US\$) and the GDP² variable represents the square of the gross domestic product per capita. MF and GDP annual data were obtained from the Global Material Flows Database, and GDP² data was calculated by the author. In order for the MKC hypothesis to be valid, the GDP coefficient must be statistically significant and positive, and the GDP² coefficient must be statistically significant and negative.

Using a variety of methodological steps, the study investigates the validity of the MKC hypothesis. First, the presence of cross-sectional dependence is investigated via the Breusch-Pagan (1980) LM test and the Pesaran (2004) CD test. According to findings the null hypothesis of no cross-sectional dependency is rejected. Second, stationarity of the series are investigated by employing Pesaran (2006) CIPS test and it is decided that the variables are stationary at $I(1)$. Third, homogeneity of the slope coefficients is investigated by using delta test developed by Pesaran and Yamagata (2008), and the null hypothesis of slope coefficients are homogeneous is rejected. Fourth, the long-run relationship among series is investigated through employing cointegration tests (Westerlund, 2008; Westerlund & Edgerton, 2007; Gengenbach, Urbain, & Westerlund, 2016). The findings of all three tests indicate that there is a long-run relationship among series. Finally, the long-run elasticity is estimated via CCE (Pesaran, 2006) and AMG (Eberhardt & Teal, 2010) estimators for both panel and individual countries. Significant results are obtained via CCE estimator, and findings show that MKC hypothesis is valid for panel. In terms of individual countries, the MKC is valid for Indonesia, South Africa, Egypt, Turkey, and Vietnam, except for Colombia. On the other hand the per capita income levels that maximize the material footprint are approximately 3.920, 4.763, 5.598, 6.602, and 2.383 dollar for Indonesia, South Africa, Egypt, Turkey, and Vietnam, respectively.

As a result, there is no question that the use of materials is growing every day and causing environmental issues around the world. It is crucial in this situation to lower the MF of countries. Although there is no need for serious policies to reduce or stop the use of materials, since the MKC hypothesis is valid for the five countries that are the subject of the analysis, it should still be encouraged to direct their production to the use of green technology. However, the earth is impacted by CO₂ emissions and material footprint increase. In this framework, countries must enact policies to decrease their use of non-renewable energy, particularly coal and oil, and increase their use of renewable energy, as well as to promote more energy-saving technology and, finally, to prioritize a circular economic model.

Keywords: Material Kuznets Curve, Material Footprint, CIVETS Countries, Panel Cointegration Analysis.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Kaynakça

- Ansari, M. A., Haider, S., & Khan, N. A. (2020). Environmental Kuznets curve revisited: An analysis using ecological and material footprint. *Ecological Indicators*, 115(106416), 1-14.
- Baltagi, B. H. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*. England.: John Wiley&Sons Ltd. West Sussex.
- Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- Bringezu, S., Schütz, H., Steger, S., & Baudisch, J. (2004). International comparison of resource use and its relation to economic growth: The development of total material requirement, direct material inputs and hidden flows and the structure of TMR. *Ecological Economics*, 51, 97-124.
- Canas, A., Ferrao, P., & Conceicao, P. (2003). A new environmental Kuznets curve? Relationship between direct material input and income per capita: Evidence from industrialised countries. *Ecological Economics*, 46(2), 217-229.
- Eberhardt, M., & Teal, F. (2010). Productivity analysis in global manufacturing production. *Oxford, Department of Economics, Discussion Paper Series* (515).
- Fernström, E., & Järvinen, P. (2022). *A European Material Kuznets Curve*. Stockholm University.
- Focacci, A. (2005). Empirical relationship between total consumption-GDP ratio and per capita income for different metals of a series of industrialised nations. *International Journal of Environmental Technology and Management*, 5(4), 347-377.
- Focacci, A. (2007). Empirical analysis of the relationship between total consumption-GDP ratio and per capita income for different metals: The cases of Brazil, China and India. *International Journal of Social Economics*, 34(9), 612-636.
- Gengenbach, C., Urbain, J. P., & Westerlund, J. (2016). Error correction testing in panels with common stochastic trends. *Journal of Applied Econometrics*, 31(6), 982-1004.
- Global Footprint Network. (2023). *Earth Overshoot Day*. <https://www.overshootday.org/newsroom/press-release-june-2023-english/>.
- Grossman, G. M. (1995). Economic growth and the environment. *The Quarterly Journal of Economics*, 110(2), 353-377.
- Grossman, G. M., & Krueger, A. B. (1991). Environmental impacts of a North American free trade agreement. *National Bureau of Economic Research* (Working paper no. 3914).
- Guzman, J. I., Nishiyama, T., & Tilton, J. E. (2005). Trends in the intensity of copper use in Japan since 1960. *Resources Policy*, 30 (1), 21-27.
- IPCC. (2023). *AR6 Synthesis Report: Climate Change*. https://www.ipcc.ch/report/ar6/syr/downloads/report/IPCC_AR6_SYR_LongerReport.pdf.
- Jaunky, V. C. (2012). Is there a material Kuznets curve for aluminium? Evidence from rich countries. *Resources Policy*, 37, 296-307.
- Jaunky, V. C. (2014). Does a material Kuznets curve exist for copper? *Economic Paper*, 33(4), 374-390.
- Kuznets, S. (1955). Economic growth and income inequality. *The American Economic Review*, 45(1), 1-28.
- Lohani, P. R., & Tilton, J. E. (1993). A cross-section analysis of metal intensity of use in the less developed countries. *Resources Policy*, 19(2), 145-154.
- Malenbaum, W., Cichowski, C., Mirzabagheri, F., & Riordan, J. (1973). Materials requirements in the United States and abroad in the year 2000. (No. PB-219675).
- McCoskey, S., & Kao, C. (1998). A residual-based test of the null of cointegration in panel data. *Econometric reviews*, 17(1), 57-84.
- Pesaran, H. A. (2003). Simple panel unit root test in the presence of cross section dependence. *University of Cambridge, Faculty of Economics (DAE). Cambridge Working Papers*.
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. SSRN: <https://ssrn.com/abstract=572504> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.572504>
- Pesaran, M. H. (2006). Estimation and inference in large heterogeneous panels with a multifactor error structure. *Econometrica*, 74, 967-1012.
- Pesaran, M. H., & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of econometrics*, 142(1), 50-93.

- Pesaran, M. H., Ullah, A., & Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *The Econometrics Journal*, 11(1), 105-127.
- Pothen, F., & Welsch, H. (2019). Economic development and material use. Evidence from international panel data. *World Development*, 115, 107-119.
- Rogich, D. G. (1996). Material use, economic growth, and the environment. *Nonrenewable Resources*, 5, 197-210.
- Sahoo, M., Saini, S., & Villanthenkodath, M. A. (2021). Determinants of material footprint in BRICS countries: An empirical analysis. *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 37689-37704.
- SDG. (2023). *Sustainable Development Goals*. <https://sdgs.un.org/goals>.
- Swamy, P. A. (1970). Efficient inference in a random coefficient regression model. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 311-323.
- The Sustainable Development Goals. (2023). *Special Edition, United Nations*. <https://unstats.un.org/sdgs/report/2023/The-Sustainable-Development-Goals-Report-2023.pdf>.
- Turgut, E., & Sariöz Gökten, Y. (2022). Malzeme Kuznets eğrisi malzeme ayak izi için geçerli mi? G7 ülkeleri örneği. *Fiscaoeconomia*, 6(2), 823-841.
- Vehmas, J., Luukkanen, J., & Kaivo-Oja, J. (2007). Linking analyses and environmental Kuznets curves for aggregated material flows in the EU. *Journal of Cleaner Production*, 15(17), 1662-1673.
- Wårell, L., & Olsson, A. (2009). Trends and developments in the intensity of steel use: An econometric analysis. In *Securing the Future and 8th ICARD: 23-26/06/2009*. Sweden: A.Curran Associates, Inc.
- Westerlund, J. (2008). Panel cointegration tests of the Fisher effect. *Journal of applied econometrics*, 23(2), 193-233.
- Westerlund, J., & Edgerton, D. L. (2007). A panel bootstrap cointegration test. *Economics letters*, 97(3), 185-190.
- Wiedmann, T. O., Schandl, H., Lenzen, M., Moran, D., Suh, S., & West, J. &. (2015). The Material footprint of nations. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 112(20), 6271-6276.
- Yandle, B., Vijayaraghavan, M., & Bhattarai, M. (2002). The environmental Kuznets curve. A primer. *PERC Research Study*, 2(1), 1-38.

The Pornography of Violence on Social Media: A Reception Analysis on User Experiences in the case of the Ukraine-Russia War*

Fatma ÖZTAT**
Selman Selim AKYÜZ***

ABSTRACT

The relationship between the transmission of social reality in the media and the application of ethical rules is one of the important topics of discussion in the production and distribution processes of messages in mass media. With the emergence of social media, the effects of uncontrolled violent images on users are the subject of research. An important question is whether the publication of violent images leads to awareness or to the normalization or encouragement of violence. In this study, reception analysis was made in the context of the images of violence that spread uncontrollably on social media platforms in Turkey during the Ukraine-Russia War. Two violent images were shown to 13 participants with different demographic characteristics. The reactions and thoughts of the participants towards the images were revealed by semi-structured interview method. Most of the participants stated that the images were disturbing and that violence was not acceptable in any way. Most of the participants stated that watching the images of violence caused them to develop feelings such as sadness, fear, anxiety and pity as a result of empathy, that the publication of these images would not provide any benefit. A small number of respondents stated that they did not see a problem with resorting to violence in certain situations.

Keywords: Violence, Pornography of Violence, Twitter, Social Media, Ukraine-Russia War.

Sosyal Medyada Şiddet Pornografisi: Ukrayna-Rusya Savaşı Örneğinde Kullanıcı Deneyimleri Üzerine Alımlama Analizi

ÖZ

Medyada toplumsal gerçekliğin aktarılması ile etik kuralların uygulanması arasındaki ilişki, kitle iletişim araçlarında mesajların üretim ve dağıtım süreçlerinde önemli tartışma konularından biridir. Sosyal medyanın ortaya çıkmasıyla kontrolsüzce yayınlanan şiddet içerikli görüntülerin kullanıcılarda oluşturabileceği etkiler, araştırmalara konu olmaktadır. Şiddet içerikli görüntülerin yayınlanmasının, halkın haberdar olmasını mı sağladığı, yoksa şiddetin sıradanlaştırılmasına ya da teşvik edilmesine mi neden olduğu önemli bir sorudur. Bu çalışmada Ukrayna-Rusya Savaşı sürecinde Türkiye'deki sosyal medya mecralarında kontrolsüzce yayınlanan şiddet görüntüleri bağlamında alımlama analizi yapılmıştır. Şiddet içerikli iki görüntü, farklı demografik özelliklere sahip 13 katılımcıya izlettirilmiştir. Katılımcıların görüntülere yönelik tepkileri ve düşünceleri yarı yapılandırılmış görüşme yöntemiyle ortaya konulmuştur. Katılımcıların çoğu görüntülerin rahatsızlık oluşturduğunu, şiddetin hiçbir şekilde kabul edilemeyeceğini ifade etmiştir. Katılımcıların büyük bölümü, şiddet görüntülerini izlemenin kendilerinde üzüntü, korku, kaygı, empati sonucu acıma gibi duyguların oluşmasına yol açtığını, bu görüntülerin yayınlanmasının bir fayda sağlamayacağını, haksızlığın ve zulmün duyurulması adına kullanılacaksa da pornografik olarak değil hassasiyet oluşturacak bölümlerinin gizlenerek yayınlanması gerektiğini ifade etmiştir. Az sayıdaki katılımcı ise şiddete belli durumlarda başvurulmasında sorun görmediklerini belirtmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şiddet, Şiddet Pornografisi, Twitter, Sosyal Medya, Ukrayna-Rusya Savaşı.

1. Introduction

The phenomenon of violence and the origins of man's inherent curiosity about it have a very deep history. While gladiator fights first came to mind in the historical process on the curiosity of violence and

* This study was approved by the decision numbered 2022/22 of the Scientific Ethics Evaluation Committee of the Faculty of Communication of Selçuk University.

** Corresponding Author/Sorumlu Yazar, Dr. Res. Asst., Selçuk University, fatma.oztat@selcuk.edu.tr

*** Asst. Prof., Selçuk University, selmanselimakyuz@hotmail.com

Makale Gönderim ve Kabul Tarihleri/Article Submission and Acceptance Dates: 29.08.2023-14.11.2023

Citation/Atf: Öztat, F., Akyüz, S. S. (2023). The pornography of violence on social media: a reception analysis on user experiences in the case of the Ukraine-Russia war. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52, 352-367. <https://doi.org/10.52642/susbed.1351862>

the viewing of violence, the very difficult structure of today's digital world has opened the way for the pornography of violence to become ordinary (Erdem, 2020). Wars are the historical turning points in which violence is most intense. For this reason, the concepts of war and violence are often evaluated together.

For traditional media, wars are among the important news topics in the transfer of information. In particular, intense debates on the display of violence during wars are carried out in the context of media ethics within the framework of the questions "can images of war stop wars or is violence a commodity?" Woolf is not very hopeful that looking at war photographs will prevent war (Woolf, 2019).

It is foreseeable that visual documents related to the war can be used not only for anti-war sentiment, but also to increase anger towards the enemy. Images of war can be deliberately presented to incite partisanship, manipulate information about war, increase support for war, or win the support of other powers. At this point, Sontag's (2004) question is quite important: "*Do the perpetrators of violence and those who are subjected to violence lose their importance after a while and are we only left with violence?*"

The corpses of children dismembered by an explosion can be owned from both sides of the war with such an approach. While the headline and the explanation given to the news make the image unimportant, it can reveal new conflicts for geographies that are very sensitive. Violence against civilians, especially children, has historically resonated in different ways. During the war in the Balkans in the early 1990s, when Serbs and Croats were fighting, photographs of children who died due to the shelling of a village were included in the propaganda files of both Serbs and Croats (Sontag, 2004).

After a while, the history of war and suffering gains importance in terms of how violence is shown, and historical reality, especially today, leaves its place to the reality shown. At this point, the role of war correspondents and civilians in the dissemination of particularly violent images from war zones is questioned from different angles. Should a reporter convey the pain he witnesses to the public as it is, or should he act with the consequences of this sharing in mind? Or where does the boundary of posting violent images begin and end? Should violence be reported as it is or filtered?

A more important issue is whether news consumers who watch violent images have thoughts that are appropriate to the purposes that those who produce the news want to achieve. In this context, it is important how viewers interpret this message when exposed to pornographic violent images.

In this study, it was tried to determine how violent images spread on a largely uncontrolled area social media without any ethical concerns affect the audience and what the audience thinks about these images through reception analysis. In the first part, the concept pornography of violence was explained through a literature review, and in the second section, the results of the study aimed at determining how 13 participants with different demographic characteristics perception violent images that reached a large number of users on social media during the Ukraine-Russia War were included.

2. Audience Research and Reception Analysis

Audience research has focused on the effect of messages transmitted by communication tools on the recipient from the past to the present. In this process, the position of the audience has changed over time, and the debates on whether the audience is active or passive have guided the researches. In audience research, where the question "What does the media do to the audience?" has been reflected for a long time, various periods can be mentioned. McQuail (2010), talks about four phases of audience research. These; the period of strong media, which covers the period between 1900 and 1940, is the period in which strong media was tested in the 1960s, the period in which strong media was rediscovered from 1960 onwards, and the period in which media influences from the 1980s to the present day are discussed (McQuail, 2010).

In the 1920s and 1930s, when the audience was considered almost entirely passive, it was believed that the means of communication influenced the audience in one direction. In the ongoing process, the use of the media for propaganda purposes was added to the current situation with the First World War, and the uniform perspective on media effects was strengthened. Despite approaches such as Hypodermic Needle and Strong Impact Model that prevailed in the 1950s, it will be seen that the effect of media tools on the

audience is limited in election research and the perspective of the audience will begin to change (Yavuz, 2005).

By the 1960s, an important threshold will have been crossed in the perspective of the audience. According to this theory, which is called Uses and Gratifications, the audience; it can use the media in a way that the source cannot foresee. This period, in which the audience can make sense of the messages in the communication tools according to their own needs and the audience is active in the production of meaning, has still been included in impact research. In this period, when the answer to the question "What does the audience do with the media?" was sought, an audience-oriented perspective was tried to be developed. Although the process in which the audience produces meaning through media content for their own needs is far from the passive viewer's understanding, the process of meaning-making is incomplete because it ignores the socio-cultural differences and life experiences of the audience. For this reason, the 1970s constituted an important turning point for audience research. Audience studies are rooted in the Cultural Studies Tradition, a branch of the critical approach. (Jensen ve Rosengren, 2005). In practice called reception analysis; the meaning of the message does not depend on the media messages, the cultural and social infrastructure to which the audience belongs directs the meaning-making process. With the reception studies, the media has ceased to be a one-way means of influence and has turned into a channel where special meanings are produced (Yavuz, 2005).

The first reception research within critical approaches has carried out within the Cultural Studies Tradition (Şeker, 2009). In the process Hall's (1999) encoding decoding approach has guided reception studies and has shown that not only television programs but also media content such as books, news texts, and radio broadcasts can be the subject of reception studies (Karaduman ve Aciyan, 2019). Reception studies, according to Jensen and Rosengren (2005) it is positioned among the five basic audience traditions. Among these traditions, which can be listed as Impact Analysis, Uses and Gratifications, literary criticism, Cultural Studies and reception analysis, reception analysis does not claim to establish a rigid social relationship because it developed more recently than other traditions. As Hojier (1990) stated; individual studies do not fully reflect the reception of mass media, but they can give an idea of a particular idea and point of view. This subjective and limited dimension of reception studies constitutes the aspect or richness that distinguishes it from other audience studies. Discovering and explaining the path of individual reception is just as important as making generalizations about social groups (Hojier, 1990).

Reception analysis is the process of establishing a relationship between the meaning produced by media content and the meaning produced by the audience. On the basis of reception analysis there are literary studies based on the concepts of text and reading, the Cultural Studies Tradition with its encoding decoding approach and the Uses and Gratifications approach, which suggests that the audience positions media messages for their own benefit (Şakı Aydın, 2007). The media contents that can be the subject of reception analysis are quite wide; a large number of content such as photographs, movies, advertisements, television programs or news texts can be the subject of reception (Şeker, 2009). The first example of reception analysis; Hall's (1999) based on the encoding decoding approach, the name of Morley's (1980) work is *Nationwide*. This first reception study in the field; it has received criticism in terms of the research environment, the selected groups and the implications of the study. Morley (1992), thereupon, the second important reception study, *Family Television*, was carried out in the participants' homes, in their natural environment. In the recent past, the accelerated reception studies, the differentiation of media tools and contents, and the inclusion of social platforms in the field of communication have become widespread and have different examples of studies (Karaduman ve Aciyan, 2019; Şeker, 2009; Uzun ve Baloğlu, 2018).

3. Visibility and Pornography of Violence

Violence has been defined as the deliberate use of physical force or force against oneself, another person or group, which results or is likely to result in injury, death, psychological harm, growth retardation, deprivation (Dahlberg & Krug, 2002). Han (2017) basically divides violence into positive (overproduction, excessive news, excessive information) and negative violence (extroverted, physical). There can be many definitions and types of violence. However, every action or initiative that results in harm is not included in the definition of violence. Because in order for an act to be considered violent, the

"intention to harm" must be involved in the process. Violence; outward violence is basically divided into three types as self-directed, interpersonal and collective violence. In this study, a discussion will be developed on physical violence, which is a subtype of collective violence. Mass violence, also called collective violence, involves the use of instrumental violence against another group or individual to achieve political, economic or social goals by people who identify themselves as members of a group, whether that group has a temporary or more permanent identity (Zwi et al, 2002). Today, especially in war and conflict zones, this situation has multidimensional destructive consequences. The violence experienced in war is more continuous than other types of violence. Therefore, it should be prioritized (Jacobsen, 2022).

The claim that the subject of war and violence is as old as humanity is opposed by Malesevic (2010) and argues that war proceeds with developing technologies. Moreover, he argues that in previous ages, people did not act as organized as they do today, and that war as we know it is a historically new phenomenon (Malesevic, 2010). This approach: wars, land to fight for, crops etc. began to be seen after the acquisitions; it supports Eckhardt (1990) who states that civilization, war and empires grow together. Han (2017), similarly argues that we cannot say that modernity does not enjoy violence. Based on these views, the history of war and violence, which can be argued to go hand in hand with a social "development", has a history of documentation and visualization that can also be identified with social development. Considering the history of the mass media that began with the newspaper, we witness the change in the visibility of violence from the narrative of violence, which was only reported in the print media in previous centuries, to the live broadcast links in war zones today.

Visibility basically gives rise to the relationship between the observer and the observed, and at this point, political ways of seeing and discussions that can open the door to different meanings can come into play. Baudrillard (2002) considers that visibility points to a pornographic process in itself. It also states that computer technologies and communication networks feed this pornographic backdrop. It is known that the reception of deliberately applied violence with the aim of disrupting bodily integrity by the audience is pornographic, and that the pleasure that may exist in the exposure of the body and the act of violence prepares the ground for the pornography of violence (Erdem, 2020). Sontag (2004), who says that it is a separate pleasure to be startled by an image of violence and cruelty, states that it is as shameful as it is shocking to see real pain, which he refers to as the "pleasure of being startled", and therefore those who watch the pain are to some extent "peepers".

Baudrillard (2002) also emphasizes the aspect of the issue of monitoring violence that does not touch the individual, suggesting that the violence watched on the screen is a purely mechanical violence. It is a matter of curiosity whether watching all the nakedness of war from our comfortable living spaces creates a different kind of confidence. The perception of freedom of the internet, especially social media, which keeps individuals out of social boundaries, can reveal the tendencies such as lawlessness, evil and tendency to violence in the inner world of individuals (Çelik, 2018). Different consequences of seeing violence has mentioned. These; that seeing violence will purify the person from violence in his real life, that seeing violence can be a catalyst for aggression, that seeing violence can be an experience to use in real life, or that violence can be learned by watching (Yağbasan & Kurtbaşı, 2015).

The visibility of violence that uses the ground of freedom in the mass media is fed by over-communication/over-information, which is a dimension of positive violence that Han (2017) talks about. In a new social structure in which concentration camps do not replace colosseums, where the visibility of executions is gradually decreasing, and where the visibility of violence is suppressed, a new kind of violence is being created through the mass media. Baudrillard (2016) states that today's violence has an effect on things that are essentially changed and hollowed out. For this reason, he states that today's governments are not interested in real violence, do not care about violence, and are able to survive thanks to symbolic violence that they can exert influence on the masses.

If we look at the documents that create visibility into war and violence, one of the first works that comes to mind is; it is Friedrich's book of war photographs at the end of the First World War, which he called "*war against war*". The work is full of war photographs that even the most cold-blooded readers cannot easily look at. The work, which embarked on a social struggle with the war under the compelling

effect of shocking war photographs, was banned in Germany and led to the imprisonment of its author (Martini, 2017). The Spanish Civil War (1936-1939), one of the first wars witnessed in the modern sense, was followed by an army of professional photographers. The Vietnam War is also remembered as the first war to be watched by television cameras. Thanks to the mass media, in the 21st century, all the details of death, destruction and violence have begun to be carried to our homes moment by moment. In the recent period, it is known that especially in the Syrian Civil War, terror groups use social media to spread fear and create supporters (Kartal, 2018). Similarly, the claim that the Karabakh War, which pitted Azerbaijan and Armenia against each other, was sparked by manipulations on social media constitutes an unsettling dimension regarding the effects of the media. Wars now appear to have turned into information/disinformation warfare (Gles & Bhat, 2020).

Sontag (2004) states that with the inclusion of real war images in the lives of civilians, war has become an entertainment routine in the television and cinema sector, that real war and the war images produced have begun to replace each other, and that even civilians who have no war experience now have vivid memories in their minds when war is mentioned. In this respect, the media always keeps the memory of violence of civilians alive. This vicious circle of real wars also reaches each other, only killing compensates for the loss of power caused by death (Han, 2017).

Is violence against violence a necessary condition for the continuation of a community (Yağanak, 2020), or are violence and righteousness two concepts that have evolved from each other (Freud, 2018)? Can new imaging technologies change this vicious circle and the course of the war? Or do images of war take violence for granted? Starting from these and similar questions, Evans (2004), in his article in which he adds new dimensions to the visibility debate, asks whether the managers who hide the violence they practice or the reporters who expose all the destruction to prevent violence are more patriotic. Evans (2004), who answered his own question at the end of his essay; it says that the first duty of individuals is to humanity, and that duty can override the laws of any profession.

4. The Ukraine-Russia War and The Pornography of Violence Reflected on Social Media

Looking at the historical background that paved the way for the Ukraine-Russia War, it is seen that Ukrainians and Russians have a problematic relationship despite being of the same race and having many values and cultural backgrounds in common. Especially after Ukraine gained its independence, its desire to develop and maintain its free policies was met with many interventions and reactions from Russia. With the occupation of Crimea, which is a Ukrainian territory, in 2014, the tension between the two countries has reached an extreme level (Sönmez et al., 2015). At the same time, there have been clashes between pro-Russian separatists and the Ukrainian army in the eastern region of Ukraine (Kurapov et al., 2022). Over time, in this tension, the covert or overt influence of the West, especially the United States, came to the fore, and Ukraine's rapprochement with the European Union ignited the war according to Russia.

Russia invaded Ukraine on February 24, 2022. Thus, Russia launched the most serious military conflict in Central Europe since 1945. By mid-2022, thousands of Russian and Ukrainian soldiers and civilians had been killed or wounded. On the other hand, millions of Ukrainians have been internally displaced or forced to migrate abroad (Kurapov et al., 2022).

Many images from the war zone are being served to the world. With the war, reporters or civilians who broadcast live on their social media profiles became "popular" in the process. Twitter profiles, which are broadcast live from hot conflict zones, have turned into social media phenomena. The reflections of the war on social media are witnessed by different examples by social media platforms and users.

The Ukraine-Russia War, which took place in the period when the shares on social media platforms almost left real life behind, is one of the most interactive wars in the digital world (Göksun, 2022). With the beginning of the war, social platforms such as Facebook, Twitter and YouTube are known to censor pro-war users and pro-Russian or pro-Kremlin accounts. Considering that the European Union has taken similar measures all over the continent, it is an undeniable fact that social networks have also become a kind of war front (Uzunoglu & Karaca, 2022).

During the war, it also witnessed the implementation of many sanctions on the platforms for Meta, the company that owns Facebook and Instagram. The company has said it will allow posts of violence and conflict that would have been removed under normal circumstances, including Putin's possible death and a call for violence against Russian soldiers. So the pornography of violence is supported in a sense. At the same time, the company restricted the access of Russian government pages to the platforms, while Russia responded by shutting down Instagram (Nytimes, 2022). Zelensky then thanked Meta on Twitter:

"The war is not just a military opposition on Ukrainian soil. It is also a fierce battle in the field of knowledge. I would like to thank Meta and other platforms that help Ukrainians and have an active position standing side by side" (@ZelenskyyUa, 2022).

In the Ukraine-Russia War, newer platforms such as Telegram or TikTok came to the fore compared to platforms with a high number of users, such as Facebook and Twitter (Engelhaupt, 2022). Loucaides (2022), who defines Telegram as "anti-Facebook", states that the application, which is ad-free, encouraging in the face of autocracy and without a control algorithm, is shaped on the basis of freedom in terms of social platforms. The channels/groups opened on Telegram gradually became the unofficial news agency for the Ukraine-Russia War. Images of soldiers and civilians killed or violently on both sides, captured areas, ammunition losses continue to be shared on Telegram groups without any censorship or verification (Yenisafak.com, 2022).

Images of violence circulating on social media are easily accessible and shareable. The number of followers or members of accounts or groups that share violent images is not to be underestimated. Sharing images of violence, following the person sharing these images or anonymous accounts are important in terms of the visibility of the pornography of violence that the study focuses on. The parties to the war use death, violence and destruction as propaganda materials and strive to win the war at the front with the fear created by these images. Based on this problem, in this study, a reception analysis has been made about how violent images circulating on social media affect users.

5. Methodology

Reception analysis ve in-depth interview method was applied in the study. The method, which is part of the tradition of cultural studies, aims to determine the process by which the viewer makes sense of the message. Elements such as production relations and information frames in which the viewer takes part can play a role in the process of making sense (Hall, 1999). This approach has been criticized because it can produce existing ideology in different ways, rather than the viewer discovering new meanings (Fiske, 2002). However, Morley (1993) notes that Hall provides a good theoretical framework for analyzing the reproduction of cultural power in its various forms. For the process of "meaning-making" that is at the center of the approach and criticism, Hall (1999) mentions that, unlike the analytical nature of straight and side meaning, signifiers can turn into multiple connotations. Hall (1999) defines coding and decoding instead of plain and side meanings as processes that do not necessarily overlap and have a certain degree of reciprocity between each other rather than the audience reading the messages however they want (Hall, 1999).

Boyce and Neale (2006), who mentioned certain advantages of the in-depth interview method, suggested that the answers could be more detailed because the participants expressed their feelings and thoughts more comfortably in the in-depth interview than in the questionnaires. The method of adopting the effective audience approach has gained a separate place in social research over time and has been associated with different social issues (Richardson & Corner, 1986; Dupagne & Garisson, 2006; Zainal & Barlas, 2022).

In this study, based on Corner's (2007) indication of the risk of reproduction of dominant meanings, Boyce and Neale's (2006) emphasis on social background, Kvale's (2006) comments about the tendency to one-sidedness in the interview, the participants were not given information about the parties who showed violence and were subjected to violence in order to prevent them from taking a side regarding the images to be watched. Hojier's (1990) in-depth interview warned of the drawbacks of closely linking participants' responses to their socio-demographic characteristics, and the demographic characteristics of the participants were shared, but no rigid correlation was made with the study's findings.

5.1. Research Questions

In the study, answers to the following questions were sought:

How do viewers react to the violent images?

What emotional state did the image of violence cause in the audience?

How did the perception of benefit and harm related to the publication of violent image emerge in viewers?

5.2. Selection of Participants and Data Collection

In order to provide sample representation, a purposeful sample was adopted and 13 people with different demographic characteristics from the participants aged 18 and over were identified. Based on similar and pioneering studies in the field (Knott et al., 2022; Scammel & Bielsa, 2022) questionnaire was prepared and it was seen that the questions had surface validity in the controls carried out with the researchers operating in the study area. Semi-structured questions were prepared, the interview was deepened when necessary, and the appropriate interview ground was created for the participants to express their feelings and thoughts without guidance. The study was carried out with the permission of the ethics committee numbered 2022/22 of the Faculty of Communication of Selçuk University. Before the study, the participants signed a voluntary consent form and it was stated that they could leave the study whenever they wanted.

The research was conducted in Konya, Turkey with participants ranging in age from 19 to 53. The average age of the participants was 33 years. Considering that the average age of Turkey in 2023 is 33.9 (Tüik, 2023), it can be stated that the average age of the participants has a balanced ratio. 6 of the participants were women and 7 were men. The study was conducted with people with as many different demographics as possible. 5 students, 3 government officials, 2 workers and 3 private sector employees participated in the study.

It is anticipated that the findings of the reception study will be as important as the general studies on social groups. Although the interviews were conducted with a limited number of participants, the cognitive, psychological and cultural findings obtained regarding the in-depth interview processes of the individuals are descriptive (Karaduman & Aciyan, 2019). Each participant was asked 5 predetermined questions. The questions that allow in-depth interviews are open-ended and pave the way for detailed answers to be given in face-to-face interviews (Tekin, 2006). The identities of the participants were hidden and coded as P1, P2, P3 (P: Participant).

Before the in-depth interview, the participants were not informed on which side of the Ukraine-Russia War the perpetrators and victims of violence were in the videos they watched. The background and context information of the images was not shared with the participants, and the participants were asked to interpret only the violent images without having pre-acceptance. In the study, two separate images of violence were shown to the participants. The duration of the first image is 1 minute and 16 seconds. In the image, a group dressed in military camouflage inflicts physical violence on people in civilian clothes (@kucukmoskovali, 2022).

The duration of the second image is 11 seconds. In the video, it is seen that several people in military camouflage shot three people in military camouflage at close range with a gun, with the aim of wounding them (@MusSKilic, 2022). Both images were shared by Twitter and Telegram users in Turkey without any censorship. In the study, Widodo (2022) and Elitaş's (2020) studies, which is a similar study in the field, was used in the process of determining image selections.

5.3. Questions Addressed to Participants

-What do you think the images you are watching are about?

-Did the images you watched create any emotions you?

-Did watching these images benefit you? Should these images be in the media?

-What is the most memorable thing in your mind from the images you watched?

6. Findings

In this section, the answers to the questions asked after the participants watched the images were shared. The answers to the determined questions are grouped under different headings.

6.1. The First Impression the Image Makes

Participants were first asked what they saw in the images they watched. With this question, it was tried to determine how the participants positioned the images when they were exposed to the violent image. 7 participants stated that what they watched in image 1, in which soldiers inflicted violence on civilians, was completely violent, that they saw human torture in both images, and that the images were ugly.

P 2: *It is actually a persecution of a country's citizens. If he is a citizen, then the persecution he has done to his citizen.*

P 8: *How can one do this to a person, no matter what interferes with it, it should not be like this. We've seen how bad a human being can be.*

P 9: *It was clearly about violence. I see people actually killing each other. Or, for example, I saw them persecute their own people because of wars, I saw them plunder.*

P 10: *I see brutality. There is the persecution of people by each other. Even if you are in a war, it is not a pleasant sight, it is completely brutal.*

P 11: *There is total violence. I was very intensely touched. I see religion and country as people, not important. In a word, there is cruelty and violence.*

P 7: *Totally inhumane, must have been brainwashed in war, normally you would arrest a person, there were unnecessary shootings in these images. They must be very stuffed.*

P 12: *I've seen ugly things about the war. It is outrageous that the soldier is head-to-head and violent.*

4 participants stated that there could be an explanation for the violent images in image 1.

P 1: *It's complicated, so we don't know what happened and how. What did it go against, they must have gone against something.*

P 3: *If this is war, it is a tactic of war. It is directed at the people who interfere with my homeland, the soldiers or the other side. I think it's normal. There is violence, but violence is normal under conditions of war.*

P 4: *It sounded like an image trying to establish oppression, kind of totalitarianism. It can also be a natural situation. Upper groups may be given the right to commit violence.*

P 5: *There is a war. It is no longer clear whether the opponents are civilians or what. It could be its own people, or it could be terrorists.*

2 of the participants stated that it would be sufficient to be handcuffed backwards by people in civilian clothes who were subjected to violence in image 1.

P 6: *It's brutal what these people do if they're professionals. In the first one, he beats and hits amateurishly. People who have been subjected to violence may have committed a heinous crime. Even so, reverse clamp is made.*

P 13: *In the first image, there were a lot of violent elements when they should have been put in reverse handcuffs and put in jail.*

One of the participants stated that it would be better to kill the people concerned without inflicting pain on them instead of using violence if necessary, and found the movements of the soldiers very amateurish.

P 6: *If he was thoroughly cheeky and there was war, he could be directly squeezed and killed. There was no need for this violence. These are soldiers, these movements are very amateurish.*

6.2. Emotions Created by the Images

When the participants were asked whether the images they watched caused them any emotions, the majority of them stated that the images made them uncomfortable. After 7 of the participants watched the images; stated that they felt feelings of anxiety, discomfort, sadness, pity, confusion, fear and anger.

P 1: *It was better if it wasn't. One worries that the images are not as if they were passed by in one or two shots. It takes quite a while. It's a bad event. Sorrow. People get upset. He can't do anything like his hands are tied.*

P 3: *I'm annoyed. Conscientiously, one is disturbed.*

P 4: *I had a sense of discomfort.*

P 9: *I felt pity. I felt pity and compassion especially for the people who were laid on the ground and struck. I wanted to try to prevent that moment. There were feelings of protecting, of blocking.*

P 10: *It felt bad that violence was shown so much and moved to the upper dimension. Surprise and fear were intertwined.*

P 12: *One feels sad.*

P 13: *I was angry, I thought about how savage humanity is. I was stressed. Sadness seems to be more prevalent.*

One of the participants, for the same question, stated that he did not have any emotions and that he considered the images normal.

P 2: *It didn't actually happen. Our emotions were dulled. I was expecting very different images. I wonder what more could come. I was able to watch it with such composure. We take these images for granted. I can't say zero emotion. You feel sorry for the people who are subjected to violence, but you react to the perpetrators of violence.*

One participant reported experiencing palpitations while viewing the images.

P 6: *I felt palpitations. I already have anxiety, it's frustrating.*

While watching the images, 5 of the participants stated that they felt the need to put themselves in the place of those who were subjected to violence and to empathize .

P 5: *I saw the violence in war. Someone is dying. I didn't feel good. I was both sad as a human being and scared. There are those who have been shot, those who have lost their lives. The shooting of the person there is scary as it makes you think that the same situation could happen here. It can happen to us too.*

P 7: *I thought, what can I do if I were in that situation? I probably wouldn't have been able to intervene. I would probably pray, it's so bad. I know I will not be violent. I put myself directly in the shoes of those who were subjected to violence. I felt anxious.*

P 8: *I felt the fear more. I put myself in the shoes of those who were subjected to violence. I would not want to do or experience such a thing.*

P 11: *I immediately put myself in my place. It could have been me or someone else who was subjected to violence.*

P 7: *I put myself in my shoes and thought about how I could defend myself.*

One of the participants stated that violence should not be shown even if the people who were subjected to violence had done evil.

P 12: *Even if he has done evil, he should not act in this way. He should be handcuffed and put somewhere. With hitting, with violence, this does not happen. I was angry, but I was also angry.*

One of the participants wanted to stop watching the footage. At his request, the screening was discontinued. Participant number 11 made the following statements.

P 11: *I can't watch even if they say that the person who is being subjected to violence has done a great evil. I see the persecution too much because I see it as a human being. I can't stand the sight of blood.*

6.3. Perception of Benefit/Harm from Publishing Violent Images

Thirdly, the participants were asked whether watching the violent images subject to the research gave them a benefit, and they were asked to express their opinions about whether there would be any benefit to publishing the images on television or social media. 2 of the participants stated that the publication of the images would be beneficial in terms of the public knowing about the violent events.

P 10: *So I think if this has been taken, social media is actively used, but it should be broadcast on television and shown to the public, the extent of the violence should be made public.*

P 12: *It would be good if these were published. Everyone knows, but it has to be said that these are ugly. This evil also needs to be heard. The whole world should know.*

2 participants stated that it would be better to publish the images censored or carefully.

P 4: *These images should be published under a certain censorship. No one would notice if it wasn't published.*

P 11: *I heard the voices of these people. I force myself to look at it in a positive way. It can be useful in terms of making victims' voices heard. It should be short and concise. Attention should be paid to children.*

One of the participants stated that the publication of these images could be a deterrent in order to prevent acts such as robbery and vandalism.

P 13: *Useful and deterrent for robbery and vandalism. But still not pleasant, not ethical. Criminals should be tried in court.*

5 of the participants said that it was not useful to publish the images for reasons such as the images being scary, affecting children, having psychological drawbacks, normalizing violence.

P 1: *It's not important to us, but it's pretty scary for kids. Fear may occur when he watches the events ahead, he may be afraid at night. Children should not encounter these images. They can be affected, they are very much affected.*

P 9: *Psychologically, people shouldn't be watching. This violence becomes normal as you watch. People are becoming violent. Nor should it be on Twitter.*

P 2: *I don't think it's any use. It hurts because we consider it normal.*

P 8: *I don't think it's any use, the human being doesn't do that anyway. Are they doing it to scare someone?*

P 13: *From the point of view of war, it can do more harm than good. It could provoke both sides further.*

One of the participants stated that watching these images could be useful for the broadcaster to scare the hostile side.

P 3: *It is of no use to us, but it may be for the person who posted it.*

Another participant stated that if he had known the sides in the image, the viewing action could have been more useful and he could have commented accordingly .

P 5: *The images didn't help as they were, but it might have been more useful if I knew the sides in these violent images.*

One participant indicated that it would be useful to watch the footage to be prepared for such confusion.

P 6: *If my country is at war, I and my children must be prepared.*

6.4. Thesections That Make the Most Impact on the Image

Participants were asked if they were uncomfortable watching the images. If they were disturbed, they were asked in which event in the footage the discomfort was more intense. 6 of the participants stated that they were disturbed by the images, especially the moment when people were shot in image 2, the violence inflicted on innocent people, the fact that the images were real and witnessing defenseless people were disturbing.

P 2: *The moment he hit his head with a stone was very uncomfortable, I would have been less disturbed if he had shot himself on the head.*

P 3: *I was bothered by the fact that it was generally violent. It's not a bullet fired by a car or from a distance, it's a one-on-one fight and a fight here, there's violence and there's unprotected people.*

P 4: *The moment of being shot bothered me a lot. It was very disturbing to see people who had been shot lose their body control and get thrown.*

P 5: *Where people were shot. Regardless, the moment of being shot (with a gun) is disturbing.*

P 7: *The use of gratuitous violence against an innocent person is disturbing.*

P 13: *It was terrible to see that it was real, that there was blood.*

One of the participants stated that it would be better if he did not watch the footage at all.

P 1: *It was better if I didn't see it.*

Some of the participants explained why they continued to watch despite being uncomfortable:

P 1: *I watched habitually. I didn't experience any major discomfort, I was uncomfortable, but not so much that I couldn't watch.*

P 2: *I didn't mean to stop it.*

P 4: *Curiosity.*

P 5: *I wasn't bothered enough to stop watching.*

2 of the participants stated that they would not have watched these images if they had encountered them in normal life.

P 6: *If I were on social media, I would pass these images, I wouldn't watch them.*

P 8: *I wouldn't watch it if I was alone.*

The participant, who requested that the images be stopped a few seconds after the start of the screening and did not complete the screening, explained his discomfort as follows.

P 11: *People are brutally hit in the head with the head. That made me feel so bad. My feelings of compassion have been overwhelmed, I don't care if they deserve it or not. I'm angry, tough, but I can't stand it.*

7. Results

In this study, reception analysis was carried out to determine how a large number of pornographic violent images circulated on social media platforms during the Ukraine-Russia War were perceived by users. In order to avoid prejudice, the participants were not informed about which side of the war the perpetrators and victims of violence were on, and the context of the violent images was not conveyed. In the study, two images of violence circulating on social media were shown to 13 participants with different demographic characteristics, and the common research questions were directed to the participants, but due to the nature of the study, the participants were allowed to convey the ideas and feelings they wanted to explain or direct.

The fact that the majority of the participants positioned the images they watched under the heading of violence in the first place can be considered as a positive result regarding violence awareness. However, in addition to this emphasis on violence, it is thought-provoking that four participants stated that "there may be an explanation" for the violence in the images. The fact that a considerable part of the participants think that there can be an explanation for violence, and even that it may be more appropriate for people who are subjected to violence to die without suffering if necessary, suggests that they can find a reason for the violent content they are exposed to in social life and that they can legitimize violence even in events where they do not know the context at some.

After watching the images, some of participants reported disturbing feelings about these images. This state of discomfort is a significant data in terms of not normalizing exposure to violence. On the other hand, one participant found both violent images quite ordinary. 5 of the participants empathized with those who were subjected to violence and tried to focus on what they could do in a similar situation. This result can be considered as one of the interesting findings of the study. Among the participant reactions that focused on avoiding violent images; the idea that viewing violent images can include solutions to violence is striking.

Respondents gave very different answers about whether it is beneficial to publish violent images. 5 of the participants; they said that the images were harmful and that children could be affected, so the images should not be published. There were participants who said that it would be appropriate to censor the images, and there were participants who stated that the direct publication of the images could be useful for some deterrence or precautionary processes. One participant related to the benefits of publishing the images; said that he could comment if he knew the parties committing violence and those who were exposed to violence. The final answer shows that violence can be legitimized depending on who is doing it.

The majority of the participants stated that they were uncomfortable watching the violent images. The disturbance in the act of monitoring; it can create a basis for questioning and preventing violence. The majority of respondents has been disturbed that the violence is real and directed at innocent or vulnerable people. This result; it has brought to mind that reactions may change when violence is between parties that are relatively equal to each other, and new studies may be needed at this point. On the other hand, 4 participants stated that they continued to watch the videos out of curiosity, because they did not want to turn it off, or because they were not disturbed. This is important as it emphasizes that the motivation behind watching violent images may be curiosity and that exposure to violent images may not cause discomfort for some users as expected.

8. Discussion

Violence is a reality that has been experienced since the first day of humanity's existence. With the advent of mass media, significant strides have been made in the media's attitude towards violence, its reflection and its visibility into violence. The pornography of violence can prepare the ground for content that arouses curiosity in readers and viewers. Although it has a fictional nature, the pornography of violence, which is intensely encountered in cinema, is also included in the news media for different purposes at the expense of ethical rules. While the damage that naked violence causes to human psychology has been revealed in many studies (Krahe et al., 2011; Gentile & Anderson, 2003; Huesmann & Taylor, 2006), there is a debate over the benefit/harm equation in the media and academia, particularly

regarding the publication of images of violence that occur in war and conflict zones (Evans, 2004). In contrast to the pro-ethical views that the publication of violence serves the purpose of the perpetrator of violence, there are also utilitarian approaches that argue that showing violence to people as it is will contribute to being aware of and preventing the persecution.

In this study, it was argued that violent images created negative emotions in most of the participants, drove them to despair and frustration, that the publication of pornographic images of violence would not be beneficial to a large extent, and that if they were published in order to announce injustice, the moment of application of violence and the destruction of the human body should not be given uncensored. The findings of the study in this direction coincide with the findings of Sözkese (2021). In this sense, the results of the study are large; it is understood that the views advocating the "ethical" and "utilitarian" approach are positioned in parallel with their theses. On the other hand, a small number of participants; it has been observed that they are not bothered by violent images, they continue to watch the images with a sense of curiosity, they believe that there may be an explanation for the violence, and they suggest that publishing the images as they are may contain various benefits. In Ergeç and Zateri's (2015) study, it is argued that every violent element causes the normalization of violence. Ergeç and Zateri's work is an important warning about the normalization of violence but nowadays it is sometimes only possible to know violence by sharing images of violence on social media. With the reactions given on social media, governments can produce faster solutions to violent incidents. The publication of violent images on social media like a news agency and their publication on television or other media platforms can have different social consequences (Babacan, 2014). It is seen that the ancient debate about the perception of benefit and harm regarding the publication of violent images is still alive in current research.

In the study, some participants wanted to learn the identity of the perpetrator and the parties exposed to violence. This information was not provided to the participants. Some participants also stated that they would have made more explicit comments if they knew the identity of the parties after watching the footage. These findings allow an assessment to be made that knowing the identities of the parties to violence may change the perspective of violence. In new studies, comparing the results of the reception made by hiding the identity of the parties to the violence and disclosing them later may allow important findings to be obtained.

Although certain ethical rules are applied in traditional media, it is seen that violent images are frequently published. However, it is known that there is more violence image on social media due to the fact that social media has become one of the main news consumption channels, it includes the user in the content production process and uncontrollability prevails. In these tools, it is necessary to take measures to provide an information flow that is based on human psychology, cares about the prevention of violence, and does not highlight the pornography of violence in order to attract more attention while aiming to announce injustice. In this sense, studies that will reveal the effects of violent content published on social media tools, reach large masses and direct international companies to take precautions in this sense will contribute to the field.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı / Contribution of Authors

Yazarların alışmadaki katkı oranları Fatma ÖZTAT %51/ Selman Selim AKYÜZ %49 şeklinde dir.
The authors' contribution rates in the study are Fatma ÖZTAT %51/ Selman Selim AKYÜZ %49 form.

ıkar atışması Beyanı / Conflict of Interest

alışmada herhangi bir kurum veya kişi ile ıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu alışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

References

- Babacan, M. (2014). Sosyal medya sonrası yeni toplumsal hareketler. *Birey ve Toplum*, 4(7), 135-160.
- Baudrillard, J. (2002). *Tam Ekran* (B. Gülmez, Trans.). Yapı Kredi Yayınları.
- Baudrillard, J. (2016). *Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm* (O. Adanır, Trans.). Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Boyce, C., & Neale, P. (2006). *Conducting in-depth interview: a guide for designing and conducting in-depth interviews for evaluation input*. Pathfinder International. .
- Corner, J. (2007). Mediated politics, promotional culture and the idea of 'propaganda'. *Media Culture Society*, 29(4), 669-677. <https://doi.org/10.1177/0163443707078428>
- Çelik, E. (2018). İnternet ortamındaki şiddet sunumları ve yol açtığı travmalar. *Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5(3), 280-296.
- Dahlberg, L., & Krug, E. (2002). Violence - a global public health problem. L. Dahlberg, & E. Krug içinde, *World Report on Violence and Health*. WHO Library Cataloguing in Publication Data.
- Dupagne, M., & Garisson, B. (2006). The meaning and influence of convergence a qualitative case study of newsroom work at the Tampa News Center. *Journalism Studies*, 7(2), 237-255. <https://doi.org/10.1080/14616700500533569>
- Eckhardt, W. (1990). Civilizations, empires, and wars. *Journal of Peace Research*, 27(1), 9-24. <https://doi.org/10.1177/0022343390027001003>
- Elitaş, T. (2020). Reception analysis for violence and reproduction against women in Turkish media. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2485-2500. doi: 10.33206/mjss.69212
- Engelhaupt, E. (2022, 10 18). Social media crackdowns during the war in Ukraine make the internet less global-the power of TikTok, Telegram and other tech companies is challenging the power of the state. *Sciencenews*. <https://www.sciencenews.org/article/ukraine-russia-war-social-media-tiktok-telegram> adresinden alındı
- Erdem, M. (2020). Medya içeriğinde şiddetin sunumu üzerine argümanatif bir çalışma. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 1198-1217. <http://doi.org/10.33206/mjss.526941>
- Ergeç, N., & Zateri, İ. (2015). Kamu spotu örnekleminde medyada kadına şiddetin alımlanması. *Türkiye'de ve Dünyada Kadın Araştırmaları*, 1. Uluslararası Çukurova Kadın Çalışmaları Kongresi . file:///D:/Downloads/Nu_ket_Ergec_-I_brahim_Zateri._tam_metin.docx%20(3).pdf adresinden alındı
- Evans, H. (2004). Propaganda versus professionalism. *British Journalism Review*, 15(1), 35-42. <https://doi.org/10.1177/0956474804043836>
- Fiske, J. (2002). *Television Culture*. Routledge.
- Freud, S. (2018). *Savaş ve Ölüm Üzerine* (E. Yıldırım, Trans.). Oda Yayınları.
- Gentile, D., & Anderson, C. (2003). Violent video games: the newest media violence hazard. G. Douglas içinde, *Violent video games: the newest media violence hazard. In, Media Violence and Children: A Complete Guide for Parents and Professionals* (s. 131-154). Praeger.
- Gles, C., & Bhat, U. (2020, 10 22). Dağlık Karabağ'da Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki çatışmaların sosyal medyaya yansması: bilgi savaşları. *BBC* . <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54644134> adresinden alındı
- Göksun, Y. (2022, April 9). Rusya Ukrayna krizinin medyaya yansması: kaybedeni olmayan savaş. *Sabah*. <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/perspektif/yenal-goksu/2022/04/09/rusya-ukrayna-krizinin-medyaya-yansmasi-kaybedeni-olmayan-savas> adresinden alındı
- Hall, S. (1999). Encoding, decoding. In Simon D. (Ed.). *Cultural Studies Reader* (s. 508-517). içinde Routledge.
- Han, B. (2017). *Şiddetin Topolojisi* (Z. Dilek, Trans.). Metis.
- Hojier, B. (1990). Studying viewers' reception of television programmes: theoretical and methodological considerations. *Studying viewers' reception of television programmes: theoretical and methodoEuropean Journal of Communication*, 5(1), 29-56. <https://doi.org/10.1177/0267323190005001003>
- Huesmann, L., & Taylor, L. (2006). The role of media violence in violent behavior. *Annual Review of Public Health*, 27(1), 393-415. doi: 10.1146/annurev.publhealth.26.021304.144640
- Jacobsen, M. (2022). Wars in refuge: Locating Syrians' intimate knowledges of violence across time and space. *Political Geography*, 92(102488). <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2021.102488>.

- Jensen, B., & Rosengren, K. (2005). İzleyicinin peşindeki beş gelenek. Ş. Yavuz içinde, *Medya ve İzleyici Bitmeyen Tartışma* (s. 61). Ankara: Vadi.
- Karaduman, S., & Acıyan, E. (2019). Netflix'in ilk Türk dizisi "Hakan Muhafız" üzerine bir alımlama analizi. *Akdeniz İletişim Dergisi*, 32, 669-687. <https://doi.org/10.31123/akil.620457>
- Kartal, A. (2018). Uluslararası terörizmin değişen yapısı ve terör örgütlerinin sosyal medyayı kullanması: Suriye'de DAESH ve YPG örneği. *Güvenlik Stratejileri*, 14(27), 39-77.
- Knott, E., Rao, A., & Summers, K. (2022). Interviews in the social sciences. *Knott, E., Rao, A.H., Summers, K. et al. (2022). Interviews in the Nature Reviews Methods Primers*, 2(73), 1-15. <https://doi.org/10.1038/s43586-022-00150-6>
- Krahe, B., Möller, I., Huesmann, L., Kirwil, L., Felber, J., & Berger, A. (2011). Desensitization to media violence: links with habitual media violence exposure, aggressive cognitions, and aggressive behavior. *J Persia Social Psychology*, 100(4), 630-646. doi: 10.1037/a0021711.
- Kurapov, A., Pavlenko, V., Drozdov, A., Bezliudna, A., Reznik, A., & Isralowitz, R. (2022). Toward an understanding of the Russian Ukrainian war impact on university students and personnel. *Journal of Loss and Trauma*, 28(2), 167-174. <https://doi.org/10.1080/15325024.2022.2084838>
- Kvale, S. (2006). Dominance through interviews and dialogues. *Qualitative Inquiry*, 12(3), 480-500. <https://doi.org/10.1177/1077800406286235>
- Loucadies, D. (2022, February 08). How Telegram became the anti-Facebook. *Wired*. <https://www.wired.com/story/how-telegram-became-anti-facebook/> adresinden alındı
- Malesevic, S. (2010). *The Sociology of War and Violence*. Cambridge University Press.
- Martini, M. (2017). War against war!: pictures as means of social struggle in post-first World War Europe. *Visual Studies*, 32(4), 329-344. doi:10.1080/1472586X.2017.1362958
- McQuail, D. (2010). *McQuail's Mass Communication Theory*, 6. Edition. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Morley, D. (1980). *The 'Nationwide' Audience*, BFI, London. London: BFI.
- Morley, D. (1992). *Television, Audiences and Cultural Studies*. London: Routledge.
- Morley, D. (1993). Active audience theory: pendulums and pitfalls. *Journal of Communication*, 43(4), 13-19. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1993.tb01299.x>
- Nytimes. (2022, October 08). How war in Ukraine roiled Facebook and Instagram. *nytimes*. <https://www.nytimes.com/2022/03/30/technology/ukraine-russia-facebook-instagram.html> adresinden alındı
- Richardson, K., & Corner, J. (1986). Reading reception: mediation and transparency in viewers, accounts of tv programme. *Media, Culture and Society*.
- Scammel, C., & Bielsa, E. (2022). Cross-cultural engagement through translated news: a reception analysis. *Journalism*, 23(7), 1430-1448. <https://doi.org/10.1177/14648849221074555>
- Sontag, S. (2004). *Başkalarının Acısına Bakmak* (O. Akınhay, Trans.). Agora.
- Sönmez, A., Bıçakçı, H., & Yıldırım, C. (2015). Kırım sorunu bağlamında Rusya-Ukrayna ilişkilerinin analizi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 1(3), 656-670. <https://doi.org/10.24289/ijsser.279144>.
- Sözkesen, M. (2021). Sen Anlat Karadeniz dizisinin kadın izleyiciler tarafından alımlanması. *Sosyal Mucit Academic Review*, 2(2), 72-91. doi: 10.54733/smar.987241
- Şakı Aydın, O. (2007). Alımlama araştırmaları ve Kültürel Çalışmalar Geleneği'nin katkısı. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(11), 119-131.
- Şeker, T. (2009). 5n1k haber programının alımlama analizi. *Selçuk İletişim*, 5(4), 105-117.
- Tekin, H. (2006). Nitel araştırma yönteminin bir veri toplama tekniği olarak derinlemesine görüşme. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(13), 101-116.
- Tüik. (2023, March 13). Nüfus projeksiyonları. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Nufus-Projeksiyonlari-2013-2075-15844#:~:text=T%C3%BCrkiye%20n%C3%BCfusunun%20ortanca%20ya%C5%9F%C4%B1%202012,'te%2047%2C4%20olacakt%C4%B1r> adresinden alındı

Uzunoğlu, S., & Karaca, H. (2022, 2 10). Ukrayna Rusya Savaşı'nın Türkiye'deki Medyaya Yansımaları. *Newslabturkey*. <https://www.newslabturkey.org/toplumsal-hafiza-ve-medyay-ukrayna-rusya-savasinin-turkiyedeki-medyaya-yansimalari/> adresinden alındı

Widodo, J. (2022). Reception analysis of Indonesian audience towards physical and verbal violence on series Squid Game (2021) by Hwang Dong-Hyuk. *Journal of Literature, Linguistics and Culture Studies*, 11(1), 57-65. <https://doi.org/10.15294/rainbow.v11i1.53347>

Woolf, V. (2019). *Üç Gine* (İ. Güzel, Trans.). İletişim.

Yağanak, E. (2020). Şiddet Üzerine: Şiddet Nedir, Ne Değildir? B. Urhan, & A. Güdekli içinde, *Şiddet Tanımadığın Düşmanı Yenemezsin*. Gazi Kitabevi.

Yağbasan, M., & Kurtbaş, İ. (2015). Şiddet ve tüketim kısılcığında çocukluk: televizyon üzerine ampirik bir çalışma. *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), 15-31.

Yavuz, Ş. (2005). *Medya ve İzleyici Bitmeyen Tartışma* (s. 7-13). Ankara: Vadi.

Yenisafak.com. (2022, October 13). Rus askerlerinin öldüğünü Telegram gruplarından öğreniyorlar. *Yeni Şafak*. Rus Askerlerinin <https://www.yenisafak.com/dunya/rus-askerlerinin-oldugunu-telegram-gruplarından-ogreniyorlar-3833651> adresinden alındı

Zainal, K., & Barlas, J. (2022). Mental health, stressors and resources in migrant domestic workers in singapore: a thematic analysis of in-depth interviews. *International Journal of Intercultural Relations*, 90, 116-128. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2022.08.004>

Zwi, A., Garfield, R., & Loretta, A. (2002). Collective violence. E. Krug, & L. Dahlberg içinde, *World Report on Violence and Health* (s. 213-237). WHO Library Cataloguing in Publication Data.

@kucukmoskovali. (2022, October 9). *Twitter*. <https://twitter.com/kucukmoskovali/status/1511739478465036293?s=20> adresinden alındı

@MusSKilic. (2022, October 9). *Twitter*. <https://twitter.com/MusSKilic/status/150880125482227983?s=20> adresinden alındı

@ZelenskyUa. (2022, October 09). *Twitter*. <https://twitter.com/zelenskyua/status/1503046528071618562> adresinden alındı

The Post-Authoritarian Chilean Party System between Continuity and Change

Uğur TEKİNER*

ABSTRACT

This article aims to examine to what extent the post-authoritarian Chilean party system changed in comparison to the period prior to the 1973 coup. Based on an analysis of the period from 1990 until 2010 against the background of the pre-1973 period and the military dictatorship (1973-1990), the main argument of this article is that the post-authoritarian Chilean party system oscillated between continuity and change. Whilst continuity found its roots in the pre-authoritarian period and Chile's long-running democratic tradition, change was particularly enforced by the anti-democratic practices of the military government. As such, this study has pinpointed three interrelated tensions between continuity and change that characterised the post-authoritarian party system: the centrality of parties vs. the growing public disillusionment with politics; the pro-/anti-authoritarian cleavage vs. the consensus-based relations between parties; and the tripartite party system vs. the bipolar coalition politics. This tension profoundly influenced all the political parties and inter-party coalitions that functioned during this period, not least the ruling Concertación bloc.

Keywords: Chilean Politics, Augusto Pinochet, Military Dictatorship, Transition to Democracy, Concertación.

Süreklilik ve Değişim Arasında Post-Otoriter Şili Parti Sistemi

ÖZ

Bu makale, post-otoriter Şili parti sisteminin 1973 darbesi öncesine kıyasla ne ölçüde değiştiğini incelemeyi amaçlamaktadır. 1990'dan 2010'a kadar olan dönemin, 1973 öncesi dönem ve askeri diktatörlük (1973-1990) arka planında analizine dayanan bu makalenin temel savı, post-otoriter Şili parti sisteminin süreklilik ve değişim arasında gidip geldiğidir. Süreklilik, diktatörlük öncesi dönem ve Şili'nin uzun yıllara dayanan demokratik geleneğinden ileri gelirken, değişim, bilhassa askeri hükümetin anti-demokratik uygulamaları tarafından dayatılmıştır. Dolayısıyla bu çalışma, post-otoriter parti sistemini karakterize eden süreklilik ve değişim arasında birbirleriyle ilişkili üç gerilim saptamıştır: partilerin merkezi konumuna karşı halkın siyasete dair büyüyen hayal kırıklığı, otoriterlik yanlısı/karşıtı ayrımına karşı partiler arası uzlaşmaya dayalı ilişkiler ve üçlü parti sistemine karşı iki kutuplu koalisyon siyaseti. Bu gerilim, iktidardaki Concertación bloğu başta olmak üzere, bu dönemde faaliyet gösteren tüm siyasi parti ve partiler arası koalisyonları derinden etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler: Şili Siyaseti, Augusto Pinochet, Askeri Diktatörlük, Demokrasiye Geçiş, Concertación.

1. Introduction

Chilean politics has always been in the spotlight because of its *sui generis* character. Despite being a part of the Latin American context, Chile is distinguished by its robust political party system, which goes back to the early nineteenth century. As depicted in Figure 1, since the Conservative-Liberal divide in the 1830s, the party system developed in parallel with different forms of cleavages between social groupings, including aristocrats, landowners, clericals, anticlericals, middle class elements, etc. (Burnett, 1970). Moreover, the peculiarity of Chilean politics was underpinned by a newly developed tendency in the ranks of the army by the 1960s: After causing domestic instability by intervening in politics many times before, the military under the Commander-in-Chief General René Schneider remained neutral by respecting the democratic procedures, known as the "Schneider Doctrine"¹. However, these features do not mean that Chilean democracy always proceeded on a smooth path. The military coup led by General Augusto Pinochet in 1973 caused a serious rupture in domestic politics. During the subsequent 17 years, the

* **Corresponding Author/Sorumlu Yazar**, Dr./Ph.D., Cambridge Üniversitesi/Cambridge University, uut20@cam.ac.uk
Makale Gönderim ve Kabul Tarihleri/Article Submission and Acceptance Dates: 29.08.2023-04.12.2023

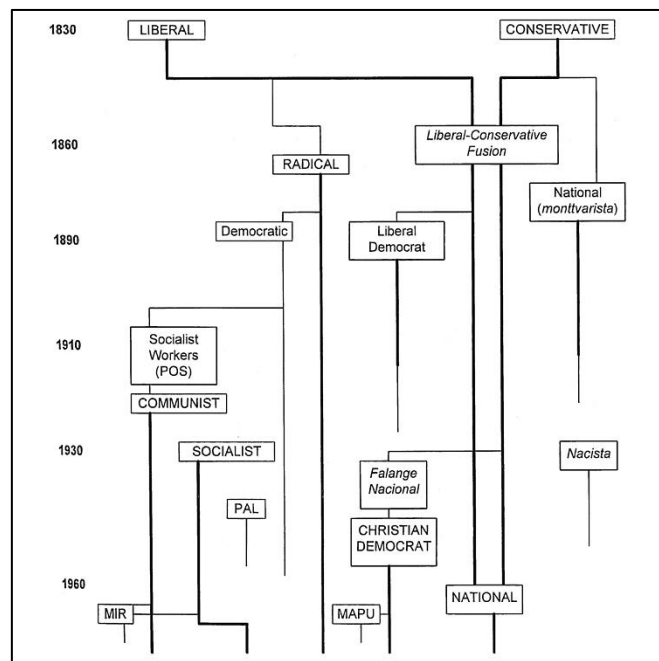
Citation/Atf: Tekiner, U. (2023). The post-authoritarian Chilean party system between continuity and change. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52, 368-385. <https://doi.org/10.52642/susbed.1352076>

¹ This was one of the primary factors enabling the election of Salvador Allende as the first socialist president of Chile in 1970.

military dictatorship spent a considerable amount of effort to radically transform the way Chilean politics operated. This inevitably impacted on the party system since the first democratically elected government took office in 1990.

Yet to what extent did the post-authoritarian Chilean party system differentiate from its equivalent before the 1973 coup? This article originally tries to answer this question by examining the post-authoritarian party system (1990-2010) with reference to the two historical periods, covering the pre-authoritarian period and the military government. This entails resting the analysis on some critical junctures, including the 1973 *coup d'état*, the 1980 and 1988 plebiscites, the 1989 presidential and parliamentary elections, the arrest of Pinochet in London in 1998, and the end of the Concertation of Parties for Democracy (*Concertación de Partidos por la Democracia*)'s uninterrupted political dominance in 2010. Depending on this analysis, the main argument of this article is that the post-authoritarian Chilean party system wavered between continuity, which was promoted by the long-seated democratic tradition, and change, which was enforced by the military dictatorship. As such, three interrelated tensions between

Figure 1. The evolution of Chilean political parties, 1830-1970.

Source: Sater, W. F., & Collier, S. (2022). *A history of Chile 1808–2018*. Cambridge: Cambridge University Press, 275.

continuity and change have been pinpointed: the central position of parties vs. the voters' growing disillusionment with politics; the pro-/anti-authoritarian cleavage vs. the stable cross-party relations; and the tripartite party system vs. the bipolar coalition politics. These tensions affected all the parties or coalitions involved in the post-1990 politics, not least the ruling Concertación.

In the light of these points, the article consists of three main parts. First, the four defining characteristics of the pre-authoritarian party system are presented as the sources of continuity. This is followed by an analysis of the three key legal amendments by the Pinochet dictatorship, including the 1980 Constitution, the 1987 Political Parties Law, and the 1987 Electoral Law, which dictated change after 1990. In the third and final part, the post-authoritarian party system is examined based on the three pinpointed tensions between continuity and change outlined above.

2. The Key Characteristics of the Pre-Authoritarian Chilean Party System

In South America, Chile is one of the countries where party politics has a very long past. From the early nineteenth century onwards, parties became an inevitable part of ordinary life in Chile both nationally and locally (Hudson, 1994). Therefore, as Valenzuela (1978) argues, parties emerged as the

primary agents of political participation across the country. Despite high electoral volatility and periodic episodes of personalism and populism (Montes, Mainwaring, & Ortega, 2000), the settled nature of the Chilean party system is argued to resemble West European party systems, not its equivalents in the Americas (Ruiz-Rodriguez, 2005). As such, four main features of the Chilean party system that were prevalent until the breakdown of democracy in 1973 can be mentioned.

First, as in most of the Latin American cases, Chilean politics revolved around a central cleavage, in accordance with which parties determined their positions in the political spectrum. Initially, this contentious issue was 'religion'. The clerical-anticlerical divide was rooted in contending views on the Church-State relations, as well as on the Church's overall influence in the society. This conflict led to the emergence of the Conservative, Liberal, and Radical parties in the early-to-mid nineteenth century (Scully T. R., 1992). The second big issue was 'class'. In the early-twentieth century, the Socialist and Communist parties were established against the backdrop of industrial antagonisms and rising power of the working class (Valenzuela, Somma, & Scully, 2018). From then on, the religious-secular and left-right divides remained at the heart of party politics in Chile as the primary tools of voter mobilisation.

Second, in line with the greater salience of class cleavage, three ideological currents, including the left, centre, and right, increasingly dominated the political landscape in Chile. Despite differing in terms of the electoral support they garnered, the leftist (Socialist Party -*Partido Socialista de Chile*, PS-, Communist Party -*Partido Comunista de Chile*, PC-), centrist (Radical Party -*Partido Radical*, PR-, Christian Democratic Party -*Partido Demócrata Cristiano*, PDC-), and rightist parties (Liberal Party -*Partido Liberal*, PL-, Conservative Party -*Partido Conservador*, PCon-) characterised the earlier phases of cross-party competition. Meanwhile, it is worth noting that what really mattered regarding the voting behaviour was not party labels, but these three ideological tendencies. This translates into that dramatic changes could happen in the electoral performances of parties, as seen in the replacement of the Radical Party by the Christian Democratic Party as the biggest party of the centre from the 1960s on (Valenzuela J. S., 1995). The ongoing flux of parties thus led some commentators to argue that even before the military coup, "parties appeared and disappeared with frequency and parties were relatively weak organisationally" (Montes, Mainwaring, & Ortega, 2000).

The third primary characteristic of the Chilean party system particularly before the 1964 presidential elections was the lack of excessive polarisation. In particular, during the 1930s and the 1940s, cross-party relations generally rested on consensus and compromise (Angell, 2003). Parties still competed on the issues of religion and class and diverged over key political, economic, and social matters. Yet these differences did not hinder the proper functioning of democracy. Nor did they prevent parties from finding common ground when necessary.

In relation to this point, fourth, Chilean parties tended to form temporary alliances to win presidential elections or secure working legislative majorities in the Congress. The low level of fractionalisation of the party system before 1964 facilitated the parties' coalitional behaviour. As a result, the parties belonging to different ideological tendencies could pragmatically come together to get their candidate elected (Hira & Sanghera, 2004). For instance, this was the case when Pedro Aguirre Cerda was elected president as the candidate of the Popular Front (*Frente Popular*) in the 1938 presidential elections. Likewise, Gabriel Gonzalez Videla took office as the candidate of the Democratic Alliance (*Alianza Democrática*) in 1946 (Sater & Collier, 2022).

However, beginning from the early 1960s, there occurred dramatic changes in the political framework. Given the intensity of the electoral campaigns run by Eduardo Frei Montalva and Salvador Allende, the 1964 presidential elections showed the first signs of escalating political conflict between rival ideological camps. As an example of 'extreme polarisation' in Giovanni Sartori's classification (1976), Chilean politics was increasingly characterised by deep ideological fragmentation. Undoubtedly, this was aggravated by deepening societal conflicts, as well as growing US interference with elections. During this period, political activism of the trade unions, urban professionals, and university students increased remarkably. In addition, some societal sectors hitherto excluded from politics were more willing for political participation, such as the peasantry and the rural poor. Although some groupings were inherently more inclined towards certain ideological tendencies (the working class towards the left, the middle class and the bureaucracy

towards the centre and the right), high levels of political volatility became decisive in election results. On the one hand, the greater engagement of people with politics strengthened the link between parties and masses. This provided the main impetus for the Christian Democrats' "revolution in liberty" and the Socialists' "transition to socialism" agendas by the late-1960s (Sater & Collier, 2022). On the other hand, rising ideological fragmentation posed a serious threat to democracy. As the parties of the left, centre, and right adopted hardline ideological positions, the commonly agreed principles of consensus and compromise were gradually abandoned (Angell, 2003; Caviedes, 1979). With the rising ideological battle between parties, centrifugal tendencies further dominated party programmes and policies in a manner that further contributed to ideological fragmentation (Valenzuela & Scully, 1997). In particular, the rightist and centrist parties collaborated to prevent the political rise of the left. For instance, this led them to support Frei against Allende in the 1964 presidential elections. The 1970 presidential elections, which saw Allende elected as Chile's first socialist president, marked a turning point as regards ideological polarisation. Following the elections, the Christian Democratic Party (centre) and the National Party (*Partido Nacional*, PN) (right) even joined forces in the Congress against the left and President Allende. Moreover, the political right sought to forge extra-parliamentary alliances with the business sector and the military against Allende's revolutionary programme. In the end, the military coup led by General Augusto Pinochet on 11 September 1973 put an abrupt end to Chilean democracy, to be followed by a 17-year military rule until 1990.

3. The Effect of the Pinochet Dictatorship on the Party System

Even after decades, the Pinochet dictatorship is still remembered for its human rights abuses and various crimes against humanity. Marking a period full of exiles, arrests, imprisonments, tortures, and executions, the 17 years of the military regime left a lasting scar on Chile's recent past. Nevertheless, given the limited scope of this article, this part only focuses on the three key initiatives of the military government that exerted a tangible impact on the post-authoritarian Chilean party system, including the 1980 Constitution, the 1987 Political Parties Law and the 1987 Electoral Law.

Following the 1973 coup d'état, the Pinochet dictatorship committed itself to radically changing Chile's economic and political structures. With the help of a group of young economists trained at the University of Chicago, popularly known as the "Chicago Boys", the military government embarked on transforming the economy with an ambitious neoliberal economic agenda (O'Brien & Roddick, 1983; Valdes, 1995). This led to a number of state-led privatisation, marketisation, and deregulation projects, endorsed by global finance capital. In addition, in an effort to prevent the intense ideological polarisation that characterised the pre-1973 period, Pinochet and other generals aimed to transform the party system. To this end, both the Congress and political parties were banned, with the constitution suspended (Barrett, 2000). This was followed by the ratification of a new constitution in a national referendum in 1980, marked by allegations of fraud. Bringing a set of anti-democratic measures, the 1980 Constitution was used as the primary means to reshape the political system. Under intense pressure from domestic and international settings, the military government sought to legitimise its rule via this constitution. The Constitution instituted an eight-year transition period, which would be followed by a national plebiscite on the future of the authoritarian regime.

Meanwhile, although neoliberal prescriptions seemed to provide short-term relief for the economy, they could not prevent the 1982 economic crisis. Together with these economic difficulties, the widespread dissatisfaction with the dictatorship led to massive social protests across the country in 1983-1986, known as "Days of National Protest" (*Jornadas de Protesta Nacional*). In the face of the rising domestic and international criticisms towards his regime, Pinochet embarked on limited political liberalisation ahead of the 1988 plebiscite. Therefore, the ban on non-Marxist political parties was lifted in 1987. The military authorities noticed that political parties secretly maintained their activities despite all the restrictions since 1973 (Hudson, 1994). However, this by no means prevented the authoritarian government from radically restructuring the political system. Therefore, together with the lifting of the ban on some political parties, a new Political Parties Law was introduced in 1987. In an attempt to set the rules of the political game, this law brought strict requirements for political parties as to their financing, organisation, and

membership. For instance, for a party to be qualified for elections, it was required to submit 40,000 signatures equivalent to 5 percent of the electorate in at least eight regions or in at least three neighbouring regions (Navia & Sandoval, 1998). In addition, party leaders were to be elected by rank-and-file members (Valenzuela J. S., 1995). At first glance, these provisions seemed to pose additional challenges to parties during their re-establishment. Yet, after a while, they successfully managed to employ these provisions when mobilising voters before the 1988 plebiscite and the 1989 presidential and congressional elections.

In 1987, another crucial legislation was enacted by the junta government, which was the Electoral Law. This new law played a key part in the military regime's plans to prevent the re-emergence of an ideologically fractured party system (Siavelis P., 1997). What the ruling generals wanted to see was a moderate two-party, or two-bloc, system in a "protected" democracy (Siavelis P. M., 2000). Therefore, this new law brought important changes to the way elections were held, such as the 5 percent electoral threshold, the division of the country into 60 legislative districts, each of which would be represented by two members in the Chamber of Deputies and the Senate (Navia & Sandoval, 1998).

Yet the primary change was the introduction of the binomial electoral system, which had a substantial impact on domestic politics. This electoral system required parties or electoral coalitions to nominate two candidates from each district in an open list. The candidate of the party or coalition garnering most of the votes would take one seat, whereas another seat would go to the candidate coming second (Siavelis P. M., 2000). The winning party or bloc could win both seats provided that it gets twice the total number of votes garnered by the second biggest party or bloc. What this complicated electoral formula means in practice is that whilst it is enough for the second largest party or electoral coalition to take 33.4 percent of the vote to get one seat, the strongest party or bloc needs to receive at least 66.4 percent to win both seats. Any extra votes taken by the biggest party or coalition beyond 33.4 percent but below 66.7 percent would be "wasted" (Hudson, 1994; Pastor, 2004). The binomial electoral system therefore apparently favoured the right-wing parties, garnering relatively less support than other parties. Instead of winning elections, it was sufficient for these parties to come second in several districts to secure representation in the lower and upper chambers of the Congress. Beyond guaranteeing the overrepresentation of the pro-authoritarian parties of the right, this voting system also aimed to establish these parties as a counterbalancing force against the pro-democracy parties of the left and the centre (Silva, 2002).

In brief, by engineering a new institutional framework, the primary intention of the Pinochet regime was to manipulate the electoral process even after the transfer of power to the civilians (Mainwaring & Valenzuela, 1997). Therefore, this automatically rendered the three legal amendments enacted by the military government main sources of change as to the post-authoritarian Chilean politics.

4. The Post-Authoritarian Chilean Party System Amid the Tension between Continuity and Change

Amongst its equivalents in South America, the Chilean transition to democracy can be considered a case of 'mixed', or 'intermediate' transition (Viola & Mainwaring, 1985), combining the elements of 'pacted' and 'reform' transition models (Karl, 1990). This means that the transition was both initiated by the authoritarian government ("transition from above") and moulded by the pressure exerted by the political opposition and civil society ("transition from below") (Scott, 2001). As such, the democratic transition in Chile *de facto* began with the 1988 plebiscite. Contrary to Pinochet's expectations, around 54 percent of the voters said 'No' to his continued presidency until 1997, in favour of holding fair and competitive elections next year. In 1989, both presidential and congressional elections were held, with Patricio Aylwin elected as the first democratically elected president since Allende. In what follows, two cross-party coalitions dominated politics from 1990 until 2010, namely the ruling centre-left Concertación and the right-wing Alliance for Chile (*Alianza por Chile*) in opposition. Alongside other smaller parties and movements, the Concertación coalition was mainly made up of the social conservative Christian Democratic Party, the social democratic/democratic socialist Party for Democracy (*Partido por la*

Democracia, PPD) and Socialist Party, and the social liberal Radical Party (Carey & Siavelis, 2005)². The Alianza bloc was comprised of the radical right National Renewal (*Renovación Nacional*, RN) and the extreme right Independent Democratic Union (*Unión Demócrata Independiente*, UDI)³.

The analysis of the post-authoritarian politics in Chile shows that whilst the pre-authoritarian period promoted continuity, the military dictatorship spanning from 1973 until 1990 dictated change despite minor exceptions. Put simply, whilst continuities in the post-1990 Chilean party system were rooted in the period before the coup, changes were driven by the deliberate acts of the military authorities to transform the political system (Munck & Bosworth, 1998). As the post-authoritarian Chilean party system oscillated between continuity and change, this inevitably influenced parties and inter-party coalitions, not least the ruling Concertación. As such, three main tensions between continuity and change characterised the post-1990 party system: the central position of parties vs. voters' growing disillusionment with politics; the pro-/anti-authoritarian cleavage vs. warm relations between parties; and tripartite party system vs. bipolar coalition politics.

4.1. Centrality of Parties vs. Growing Public Disillusionment with Politics

The first tension is between the continuing strength of political parties and the growing gap between parties and voters. Comprising a variety of political identities and ideological tendencies, political parties continued to remain at the heart of politics in Chile during the transition to democracy. Without a doubt, this comes from the fact that Chile is one of the few Latin American countries with a long history of multiparty politics. Prior to the military coup, parties accounted for a crucial part of the collective memory, as explained above. Therefore, even if the military government banned all political parties in 1977 and promoted anti-party views (Angell & Pollack, 1990), the multi-party system re-appeared by preserving its main features (Garreton, 1989; Siavelis P. , 1997). Despite all the repressive and legal attempts of the Pinochet regime, political parties could not be eliminated. As depicted in Table 1, the leading parties from the pre-authoritarian period, such as the Christian Democratic Party, the Socialist Party, and the Radical Party, returned to the political scene.

Table 1. Main Political Parties in Chile before the Coup and after the Dictatorship

	Pre-1973 period	Post-1990 period
Left	Socialist Party (PS) Communist Party (PC)	Party for Democracy (PPD) Socialist Party (PS) Communist Party (PC)
Centre	Christian Democratic Party (PDC) Radical Party (PR)	Christian Democratic Party (PDC) Radical Party (PR)**
Right	National Party (PN)*	National Renewal (RN) Independent Democratic Union (UDI)

Source: Author's own.

*As a result of the merger between the Conservative Party and the Liberal Party.

**Social Democratic Radical Party since 1994.

In relation to the centrality of parties, another continuity from the pre-authoritarian period is the flux of party labels. Like before 1973, new parties emerged on the left, centre, and right in addition to the established ones. As a manifestation of this continuity, only the Radicals took part in all 14 elections and only 7 parties competed in seven or more elections among the 71 parties winning seats in lower chamber elections between 1932 and 1997 (Montes, Mainwaring, & Ortega, 2000). The formula is very simple: To the extent that a newly founded party is perceived by voters to be more influential in representing their

² The Concertación went on to win elections from 1989 until 2009. During this period, four different Concertación governments served under the presidencies of Patricio Aylwin (1990-1994), Eduardo Frei (1994-2000), Ricardo Lagos (2000-2006), and Michelle Bachelet (2006-2010).

³ However, it should be noted that these parties consisted of a range of internal groups, such as the progressives within the PDC and an ultraconservative faction within the RN.

views, it can replace the already dominant party. This demonstrates that what actually matters is the uninterrupted representation of the three main ideological tendencies, rather than ongoing loyalty to political parties.

As such, notable changes happened on the left, centre, and right during the transition period. First, in an environment where all political activities were outlawed by the military regime, it was the Socialist Party and the Communist Party that were the most negatively affected. In addition to the systematic persecution of their members by the military regime, the two parties continued to be legally banned when other parties were allowed to be re-established in 1987. Therefore, a new party called the “Party for Democracy” was formed in the same year. Initially, the PPD was seen as an “instrumental party” that would clear the legal obstacles to contesting the 1988 plebiscite and the 1989 elections. Over time, though, this party gained its own identity and proved to be one of the leading parties of the left, with the Socialist Party legalised again in 1990. However, compared to these two parties, the Communist Party failed to reach its pre-1973 popularity among voters.

Second, the Christian Democratic Party continued to be the biggest party of the centre after the end of the military rule. The Christian Democrats had already displaced the erstwhile dominant Radical Party in the 1960s as the main representative of the centrist votes. Even if they had temporarily collaborated with the junta following the coup, the PDC subsequently opposed the regime because of its human rights abuses (Hudson, 1994). Taking the lead in the pro-democracy movement against the Pinochet regime, the PDC gradually got closer to the left, paving the way for the formation of the Concertación. After 17 years of dictatorship, the Christian Democrats shifted from allying with the right against the left before 1973 to establishing an anti-authoritarian coalition with the left since the 1988 plebiscite.

Finally, two new parties appeared on the right: the National Renewal and the Independent Democratic Union. RN and UDI emerged as the successors of the National Party, which gave the biggest support for the military coup and voluntarily dissolved itself to show this adherence in 1973. Coming from a pro-authoritarian past, the two parties thus only differed over the level of support given to the Pinochet regime: Whilst the RN tacitly supported it, the UDI was closely identified with the military rule. As the two parties supported Pinochet’s continued presidency in the 1988 plebiscite, there were serious doubts over their actual commitment to democracy.

Despite the continued centrality of parties, an unexpected change was the widening gap between political parties and their constituencies after the restoration of democracy. It is not uncommon to see political parties from around the world have a legitimacy crisis in recent decades, not least in Europe. As part of this broader trend, Chilean parties thus encountered the same problem, even leading to the question of whether the era of political parties in Chile was over (Luna & Mardones, 2010). Yet how can we make sense of the loosening ties between parties and voters despite the ongoing central position of parties? Three reasons can be raised for that, including depoliticisation imposed by the military government, parties’ ideological moderation, and voters’ distrust of parties and politicians.

As the first reason, the Pinochet regime sought to prevent people’s engagement with politics through various means. These included torturing or persecuting party members; sending prominent political figures to exile; and bringing certain restrictions on political activism. Although political parties tried to maintain their activities in spite of the regime’s contempt for politics (Valenzuela & Constable, 1989), these legal measures led to depoliticisation, and even demobilisation, in certain parts of the society. Given that this depoliticisation project largely remained untouched during the Concertación era (Fernandez & Vera, 2012), Chilean people lost their former appetite for politics.

The second reason is the declining salience of ideology in determining inter-party differences. It is to be noted that there was a wide-ranging consensus during the transition to democracy over preventing excessive ideological polarisation. However, in an environment where almost all parties tended to move towards the centre (Shifter, 2011), this blurred cross-party differences over substantive issues, such as the prevalent political, institutional, and socio-economic patterns. This shift marked the transition from the centrifugal politics of the period 1964-1973 to the centripetal politics of the post-1990 period (Valenzuela J. S., 1995). In an attempt to adjust to the post-authoritarian Chile, as well as to the post-Cold War order,

the parties on the left, centre, and right increasingly attributed less importance to ideology-orientated politics.

For example, the cross-party consensus over the necessity of the free market economy significantly blurred ideological boundaries between parties. As mentioned before, the Pinochet regime imposed the neoliberal economic model on the country with the help of internal and external facilitators. Because of the aggressive neoliberal transformation of its economy, Pinochet's Chile even influenced Thatcher's UK and Reagan's US at the time (O'Brien & Roddick, 1983). What is interesting is that the parties from the three ideological tendencies agreed on the inevitability of the market economy for Chile's political and economic stability even after the end of the dictatorship. In this respect, the most remarkable change can be observed in the shifting attitudes of the parties on the left. Except for the Communist Party, the two leading parties of the left, the Party for Democracy and the Socialist Party, took this economic model for granted, like the parties on the centre and right (Carreras, 2012). Put simply, instead of seeking radical change in the capitalist system, which the pre-1973 Socialists and Communists did so ambitiously, the post-1990 PPD and PS were content with demanding minor corrections to the system, such as ensuring equality and social justice and expanding the provision of basic public services (Hira & Sanghera, 2004). Therefore, beyond rendering the majority of mainstream parties "alike", this broad inter-party consensus over neoliberalism served to keep Pinochet's economic model intact, even outliving his dictatorship.

In the event, since political parties started to diverge over minor details instead of grand socio-economic ideas and models, their ideological distinctiveness became further unclear. However, their adopting more or less similar views on key issues did not bode well with the electorate. For a notable portion of Chilean voters, parties largely ended up being similar, with little meaningful differences between them.

The third and final reason is the growing distrust of Chilean voters in politicians. The long-running marketisation, personalisation, and depoliticisation trends, which can be traced back to the Pinochet years, ultimately impacted on the unfolding of domestic politics after 1990 (Barrett, 2000). In line with the centrist shift of political parties, politicians adopted a consumerist approach to politics, leading them to 'sell their electoral products via media (Silva, 2004)'. There is no doubt that this approach has resonated with some voters in the so-called 'market of politics' but ultimately pointed to a broader legitimacy crisis for mainstream politics. To the extent that a notable portion of voters noticed that their problems were not adequately addressed by parties and politicians, they grew disillusioned with the mechanisms of conventional politics (Siavelis P. M., 2002)⁴.

Table 2. Percentage of Registered Voters in Chile (By Election Year)

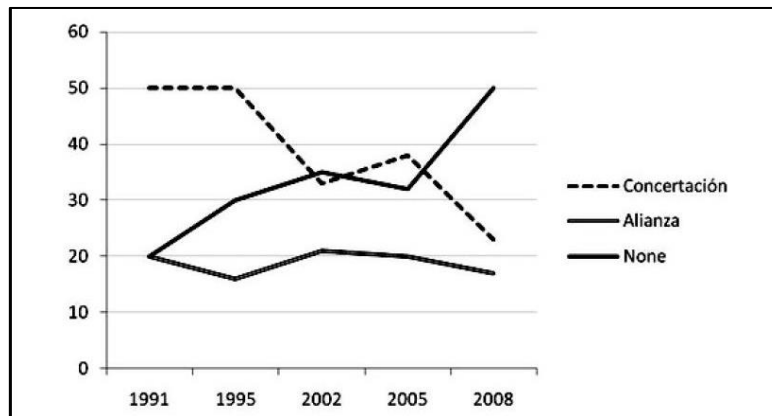
Year	Type of election	Abstention as % of registered voters*	Registered voters as % of voting-age population	Registered voters under 29 as % of voting-age population
1989	Pres./Cong.	5.3	89	85
1993	Pres./Cong.	9.0	89	79
1997	Cong.	12.4	83	55
1999	Pres.	10.1	80	45
2001	Cong.	13.7	76	36
2005	Pres./Cong.	12.1	71	26
2009	Pres./Cong.	13.9	68	23

Source: Luna, J. P., & Mardones, R. (2010). Chile: Are the parties over? *Journal of Democracy*, 21(3), 107-121.

⁴ In recent decades, this led people to alternative channels of political participation, such as massive protests. In particular, the student-led protests across the country in 2011-2013 emerged in reaction to the privatization of higher education, with a huge demand for university reform. Together with this, these protests also reflected the wide-ranging public dissatisfaction with the Piñera government and other established parties' unwillingness to address the issue of social inequalities.

As depicted in Table 2, since the first democratic elections in 1989, the rate of abstention in elections steadily increased, with a paralleled decrease in the number of registered voters. As such, whilst 5.3 percent of registered voters did not go to the ballot box in the 1989 elections, this increased to 13.9 percent in the 2009 elections. Likewise, whilst 89 percent of all voters and 85 percent of the voters under 29 were registered to vote in the 1989 elections, these numbers fell sharply to 68 percent and 23 percent as of 2009, respectively (Luna & Mardones, 2010).

Another major indicator revealing the extent of political disillusionment is the declining popular identification with the two dominant political blocs, that is, the incumbent Concertación and the Alianza in opposition. Here, the figures are not that different from the abstention and registration rates. As shown in Figure 2 below, although the percentage of voters identifying with the Concertación was 50 percent and with Alianza was 20 percent in 1991, this significantly dropped to over 20 percent and below 20 percent in 2008, respectively. What is alarming for Chilean politics is that the percentage of voters not identifying with any of the blocs increased from 20 percent in 1991 to 50 percent in 2008. This shows that recently voters have abandoned established political parties or blocs regardless of being in power or opposition, largely because of the reasons mentioned above.

Figure 2. Percentage of Identification with the Two Main Coalitions, 1991-2008.

Source: Luna, J. P., & Altman, D. (2011). Uprooted but stable: Chilean parties and the concept of party system institutionalization. *Latin American Politics and Society*, 53(2), 1-28.

4.2. Pro-/Anti-Authoritarian Cleavage vs. Consensus-Based Inter-Party Relations

The second tension is between the pro/anti-authoritarian cleavage and the cultivation of harmonious relations between parties and blocs. Like before the 1973 coup, domestic politics revolved around a core issue after the end of the military dictatorship. However, following the former clerical/anti-clerical and left/right divides, cross-party competition now took place between the political forces that opposed and the ones that supported the authoritarian regime. In a period when the democratic transition was still underway, this new cleavage saw the pro-democracy parties of the left and centre come together against the pro-authoritarian parties of the right.

In effect, the debates on the emergence of a new political cleavage went back to the 1988 plebiscite. Following the military intervention in 1973, right-wing politicians lent full support to the military regime, as well as enjoyed many privileges granted by the generals such as high-profile positions in public institutions. The leftist and centrist politicians, on the other hand, fiercely opposed the regime and supported the return to democracy. It was in this political atmosphere that the plebiscite was held. As this plebiscite was to determine whether Pinochet would remain as president for another 8 years or free and competitive elections would be held next year, it marked a crucial turning point for the future of Chilean politics. Against the political background mentioned above, the parties of the left (PPD) and centre (PDC) formed a 'No' coalition to unseat Pinochet. As expected, the pro-authoritarian parties of the right (RN, UDI) joined forces with the military government to campaign for the 'Yes' vote. Therefore, these

groupings automatically set the stage for the emergence of a new political pattern centred on supporting authoritarianism or democracy.

Following the defeat of Pinochet's regime in the plebiscite, the two blocs continued their activities in the run-up to the 1989 presidential and congressional elections, as well. These elections saw the pro-democracy Concertación parties support the candidacy of Patricio Aylwin and the pro-authoritarian Alianza parties support Hernan Büchi, a former Finance Minister of the Pinochet government. As it turned out, Aylwin won the elections, but the pro/anti-democracy divide kept on dominating domestic politics in the following decades. Although the ruling Concertación governments were publicly expected to take bold steps for democratisation, the RN and the UDI were widely seen as the guardians of the political order engineered by Pinochet.

In addition, the rising prominence of the pro/anti-authoritarian conflict in the post-authoritarian Chile can be understood from three key points. First, the PDC allied with the right in the Congress to oppose Allende's presidency before 1973. However, it was the same Christian Democrats joining forces with the left first in the 1988 plebiscite and then since the 1989 presidential and parliamentary elections under the pro-democracy Concertación bloc. In other words, by leaving their ideological differences aside, the centrist Christian Democrats came together with the leftist Party for Democracy and the Socialist Party to defend democracy. Second, as shown by Valenzuela and Scully (1997), Allende's vote in 1970 correlates positively with Aylwin's vote in 1989. What is striking is that this happens although Allende was a socialist and Aylwin was a Christian Democrat and Aylwin was once an opponent of Allende's presidency. Third, following the centrist Aylwin and Frei's presidencies, Ricardo Lagos was elected as the first socialist president in 2000 since Allende, to be followed by another leftist Concertación president, Michelle Bachelet. The fact that this could happen with the approval of the Christian Democrats was symbolically very important. Taken together, these points demonstrate that the identities centred on supporting or opposing the military regime took centre stage in shaping political allegiances, particularly during the initial stages of the democratic transition.

Meanwhile, amid this political competition between pro- and anti-authoritarian parties, the post-1990 Chilean politics was strikingly characterised by good relations between parties and blocs. With the rising salience of ideological moderation, parties from the three ideological tendencies focused their attention on completing the ongoing transition to democracy. There are actually three main reasons underlying this situation. First, the legacies of the two dark phases in the recent past, that is, the pre-1973 period and the 17-year Pinochet dictatorship, fostered good relations between parties. The intense ideological polarisation culminating in the breakdown of democracy in 1973 prompted parties to not prioritise ideological differences in the post-authoritarian period. Instead of "messianic, all-encompassing, and exclusionary ideological notions", the post-authoritarian parties thus placed more emphasis on compromise (Siavelis P. M., 2000). Likewise, the military dictatorship, ruling with a predominant anti-party discourse for almost two decades, made the parties appreciate the salience of multi-party democracy. Therefore, a consensus-based political framework where political parties mutually saw themselves as legitimate actors could be established (Hira & Sanghera, 2004). Put simply, in the light of these two periods, the post-authoritarian Chilean parties were very willing to collaborate, to not encounter either ideological fragmentation or a partyless dictatorship again.

Second, the modified political system inherited from the Pinochet regime enforced cooperation between parties and electoral coalitions. As explained above, together with the 1980 Constitution, the military government made crucial changes relating to the electoral system, civil-military relations, and the Congress. These changes include the binomial voting system; nine appointed members of the Senate; and the relative autonomy of the military from civilian control, as seen in the army's autonomy in dealing with its internal affairs, the impossibility for the President to remove the Commander-in-Chief from office, and the composition of the 'National Security Council' favouring the military members (Valenzuela & Constable, 1989).

In particular, the binomial voting system had a profound impact on domestic politics by securing the overrepresentation of the pro-authoritarian right in the lower and upper chambers (Aleman, Cabezas, & Calvo, 2021; Polga-Hecimovich & Siavelis, 2015). Achieving almost equal representation with the ruling

centre and left parties of the Concertación in the Congress, the right-wing RN and the UDI had great leverage in the legislative process. This necessitated the governing (Concertación) and opposition (Alianza) blocs to reach consensus over the passing of some legislations, not least the critical ones concerning democratisation. In the context of the Concertación's 'democracy of agreements' model (Luna & Mardones, 2010), the post-authoritarian Chilean politics thus rested on "a cult for non-stop concessions, negotiations and agreements" (Silva, 2004), as enforced by the military government's anti-democratic provisions.

Third, the fragile nature of the democratic transition *per se* made parties recognise the necessity of having good relations. Despite the Concertación won the elections and Aylwin was elected as the new president in 1989, the consolidation of democracy in Chile was far from complete. The incumbent Concertación was publicly expected to remove anti-democratic provisions from the 1980 Constitution and existing laws and ensure civilian control over the military. However, this task proved very difficult as the military kept on having considerable formal political power. After all, despite stepping from office as president in 1990, Pinochet remained as the Commander-in-Chief until 1998. This enabled him to play a crucial part in key political matters. More importantly, he was willing to neither give up on this political power guaranteed by the anti-democratic provisions nor allow any interrogation of his 17-year dictatorship: During the 1989 election campaign, Pinochet once made a very contentious remark that "if they touch one of my men, the rule of law is over (Angell & Pollack, 1990; Fitch, 1998)". Obviously, the threat of military intervention was still there as the transition to democracy proceeded on shaky ground.

Another cause of concern was the level of commitment of the rightist parties to democracy. Since the 1973 coup, the right-wing parties and politicians emerged as the chief supporters of the Pinochet regime. They revealed their pro-authoritarian stances again by campaigning for the 'Yes' vote in the 1988 plebiscite and presenting Büchi as their presidential candidate in the 1989 elections. Given their express commitment to the political and economic models established by the military government, there were question marks over to what extent the RN and the UDI would be willing for further democratisation.

When faced with these realities, the governing Concertación coalition, manifesting the fragile nature of Chile's re-founded democracy (Munck & Bosworth, 1998), was confronted with two options: either challenging the parties on the right by drawing on the pro/anti-authoritarian cleavage or establishing working relations with them. With hindsight, it can be argued that the Concertación opted for the second one. This was primarily because the Concertación parties recognised that although the democratic regime was restored, they still needed to work for its full-fledged settlement. After all, it was the primary motivation behind turning the loose alliance established before the 1988 plebiscite into a permanent pro-democracy platform since the 1989 elections (Navia & Sandoval, 1998). As part of this strategy, the Concertación moved cautiously to avoid any conflict with the opposing Alianza bloc and the military to not risk the transition to democracy. In particular, the pro-democracy centre and left parties did not want to provoke any reaction from these two sectors by embarking on a radical overhaul of the system or encouraging popular mobilisation (Carreras, 2012). This cautious attitude explains why comprehensive democratisation reforms were postponed until the early 2000s despite the Concertación's successive election victories. Instead, under the Aylwin and Frei governments, the Concertación parties were content with gradual changes to the system. This preference even caused some of its supporters to question the Concertación's *raison d'être* as it was widely expected to take bold steps in favour of further democratisation. Ironically, in order to secure democratisation in the long run, the incumbent coalition prioritised good relations with the rightist parties over short-term democratisation.

Over time, however, the tension between the pro/anti-democracy cleavage and the consensus-based relations between parties declined. This was rooted in the rising commitment of the RN and the UDI to the democratic regime despite minor exceptions. This was particularly seen in the RN's collaboration with the Concertación parties for amendments to the 1980 Constitution to improve democracy. As the political right increasingly distanced itself from the legacy of the Pinochet dictatorship, this contributed to the shared adherence of the Chilean political mainstream to democracy. Taking advantage of this development, the Concertación presidents Ricardo Lagos and Michelle Bachelet, whose father was murdered by the Pinochet regime, took bolder steps in eliminating anti-democratic provisions and

securing civilian control over the military since the early 2000s⁵. The declining salience of this tension was particularly felt when the Concertación's 20-year grip on power ended with the election of the right-wing Sebastián Piñera as president. When Piñera took office in 2010, it was expected that he would reverse the preceding Concertación governments' landmark policies. However, as it turned out, because President Piñera remained committed to many of his predecessors' policies, his first term in office is even dubbed the "fifth Concertación government" (Shifter, 2011).

That said, it is not possible to argue that the pro/anti-democracy cleavage has entirely disappeared. Even if its earlier influence diminished, this conflict continues to be relevant even today by intermingling with other pressing issues, such as inequality. In particular, given the strong resistance of the political right to displacing the 1980 Constitution in the 2022 constitutional referendum, it is possible to argue that the 'pro-' and 'anti-authoritarianism' are still very popular labels in contemporary Chilean politics.

4.3. Tripartite Party System vs. Bipolar Coalition Politics

The third tension is between the tripartite political structure and the bipolar bloc system since 1990. As a major continuity from the pre-authoritarian period, parties from the left, centre, and right kept on dominating domestic politics in the post-1990 period. Because the Chilean electorate continued to identify with these ideological tendencies, the tripartite political system emerged again following the end of the military dictatorship. What is striking is that compared to the pre-authoritarian period, the parties on the left, centre, and right got nearly the same percentage of votes after the restoration of democracy. For instance, the Christian Democrats' share of the vote in the 1992 local elections, which stood at 28.9 percent, was almost the same as their results in the 1969 and 1973 parliamentary elections, which were 29.8 and 29.1 percent, respectively (Valenzuela A. , 1978).

Yet how can we explain this continuous trend in the party system despite all the years passing under a military government and substantial changes in the number and composition of voters? First, the continued centrality of parties lay beneath this continuity. As explained above, parties remained at the heart of politics despite the military government worked hard to prevent it. Another factor behind the maintenance of the tripartite political structure is that political and ideological allegiances were transferred from one generation to another even under the repressive military regime. Drawing on the long-running cross-party tradition in Chile, parties on the left, centre, and right maintained their presence among people despite being legally disbanded. Most importantly, as in the pre-1973 period, parties proved capable of encompassing a wide range of views in society in the post-authoritarian period. Therefore, even if party labels changed, the uninterrupted representation of the three main ideological tendencies by parties remained unchanged. As a result, the Chilean party system could be revitalised by relying on the three ideological currents in the sudden aftermath of the military rule.

However, compared to the pre-authoritarian period, one of the novelties of the post-authoritarian Chilean politics was the prevalence of inter-party coalitions. There is a vibrant academic debate over the actual meaning of bloc politics for Chilean democracy: Whilst some scholars (Carey, 2002; Carreras, 2012) argue that the establishment of the two rival coalitions transformed politics in Chile, others (Siavelis P. , 1997) state that the cross-party alliances exerted a negligible impact on politics. The first view contends that the conventional party system resting on the three ideological currents was incrementally displaced by a *de facto* two-bloc system, whereas the proponents of the latter view reject it. An analysis of the post-authoritarian Chilean politics actually tells a story that partly confirms both standpoints.

⁵ However, this was not the case when contentious social issues were at stake, such as abortion. President Bachelet pledged to decriminalise abortion to grant women more rights in relation to their reproductive choices. Yet in the face of the fierce opposition by the RN and UDI, as well as some PDC deputies, the resulting 2017 Abortion Bill liberalised abortion on only three main grounds: threat to woman's life, foetal anomaly posing health risks, and rape. Although this bill was acknowledged as a crucial milestone ending the Pinochet regime's draconian ban on abortion, it was also criticised for its limited scope and not providing full reproductive justice in Chile. For further information, please see (Maira, Casas, & Vivaldi, 2019).

Table 3. Concertación vs. Alianza: Main Political Parties (1990-2010)*

Concertación (centre-left)	Alianza (right)
Christian Democratic Party (PDC) Party for Democracy (PPD) Socialist Party (PS) Radical Party (PR)/Social Democratic Radical Party (PRSD)	National Renewal (RN) Independent Democratic Union (UDI)

Source: Author's own.

*By excluding the smaller parties in the two blocs.

First, it seems necessary to elaborate on why coalition politics stands out as a novelty in the post-authoritarian Chile (Aleman & Saiegh, 2007). In effect, the pre-1973 domestic politics was no stranger to the political competition taking place between rival electoral alliances. For instance, the 1973 parliamentary elections took place between the leftist Popular Unity (*Unidad Popular*, UP) alliance, comprising the Socialist Party, the Communist Party and left-wing Radicals, and the right-leaning Democratic Confederation (*Confederación de la Democracia*, CODE) alliance, formed by the Christian Democratic Party, the National Party and rightist elements of the Radical Party (Valenzuela & Scully, 1997). Nevertheless, what distinguishes the post-1990 inter-party alliances from their equivalents in the pre-authoritarian period is their longevity. Although the pre-authoritarian cross-party coalitions were mainly formed to win presidential and parliamentary elections, the post-1990 alliances extended beyond elections and became inevitable parts of political life during the transition to democracy, not least in terms of legislative politics (Aleman & Saiegh, 2007). Over two decades from 1990 until 2010, domestic politics was dominated by the two inter-party coalitions, namely the ruling centre-left Concertación and the opposition right-wing Alianza. Therefore, compared to the ephemeral electoral coalitions of the pre-1973 period, these two inter-party alliances proved to be long-running and more politically effective.

This brings us to the question of what triggered the formation of inter-party alliances during the transition to democracy. First, the bipolar bloc system emerged out of the conflict between the supporters of authoritarianism and democracy. The rising relevance of the pro/anti-authoritarian cleavage forced parties from the three ideological tendencies to make a choice between the two dominant options. There were undoubtedly other electoral coalitions formed by relatively minor parties, but the two cross-party alliances were the most prominent. In particular, the Christian Democrats, the Party for Democracy, the Socialists, and the Radicals were determined to accomplish some common goals regarding democratisation (Siavelis P. M., 2005; Scully T. R., 1995). These included obtaining the majority in the Congress; protecting the democratic gains won since the 1988 plebiscite; and steering a smooth transition to democracy. Given that the parties on the right aimed to protect the political and economic structures inherited from the Pinochet regime, this explains how the two inter-party coalitions naturally came into existence. As the second primary factor, the binomial voting system set the stage for the settlement of the bipolar bloc politics. By guaranteeing the overrepresentation of the pro-authoritarian right as a counterbalance to the anti-authoritarian centre and left in the Congress, this voting system strengthened the coalitional behaviour of parties (Aleman, Cabezas, & Calvo, 2021). As no single party could take the majority in the legislature because of the voting system, the like-minded parties became more willing to form electoral, and indeed legislative, coalitions. The third and final reason is the rising political disillusionment among voters. Here, there is kind of a vicious circle: As parties tended to form inter-party coalitions based on ideological moderation, voters increasingly distanced themselves from parties and mainstream politics. In such a climate, parties much more needed to stick together within coalitions. Given the continuous flux of party labels and Chilean people's greater interest in non-conventional politics, inter-party coalitions somehow turned into a means of survival for mainstream parties. This may also explain why political parties were not willing to dissolve inter-party alliances despite the declining salience of the pro/anti-authoritarian cleavage.

That said, the question can be raised on whether the settlement of bloc politics brought about the erosion of the tripartite party system in the long term. It cannot be denied that cross-party alliances, a product of the extraordinary climate of the transition to democracy, rose in prominence since 1990. However, the rising political salience of inter-party coalitions did not eliminate the dominance of the

parties on the left, centre, and right. Political parties continued to remain as the central actors. After all, it was the parties, not inter-party coalitions, to which people were linked with their long-running political and ideological allegiances. Parties formed alliances for several reasons but they still relied on different historical backgrounds, socio-economic support bases, and ideological standpoints. This was despite the increasing salience of ideological moderation blurring differences between them. As such, even parties in the same coalition might differ over certain matters (Siavelis P. M., 2002), such as civil-military relations, socio-economic inequalities, and abortion.

At that point, the Concertación is a case in point. Compared to the right-wing bloc in opposition, this ruling coalition directly encountered the tension between the tripartite party structure and the bipolar bloc politics. At critical junctures, this tension even tested its unity. In a sense, it was not surprising because comprised of several parties ranging from the left to centre-right, the Concertación was persistently subject to this dilemma; yet it was much easier to find common ground between the rightist RN and UDI in the Alianza.

For each of the Concertación parties, the biggest challenge was to reconcile the necessities of functioning within an inter-party coalition and keeping a distinctive party profile. When trying to come up with uniform policy positions as a government, they were compelled to overcome differences in favour of reaching consensus. From the onset, the leading parties of the Concertación, the centrist Christian Democratic Party and the leftist Party for Democracy and the Socialist Party, agreed on the primacy of democracy. However, this did not prevent these parties from holding different views on a range of issues, which in a sense avoided their melting within the alliance (Siavelis P., 1997). Because of the lasting effect of the clerical/anti-clerical and the left/centre divides, the PDC, PPD, and PS diverged over certain issues despite their commonly shared belief in democracy.

Added to this were the recurring divisions between the government and the Concertación's constituent parties. For instance, in an attempt to prevent Pinochet from being a senator for life, several members of the PPD, PS, and even the PDC publicly accused Pinochet of destabilising democracy many times before⁶. However, when making this statement, they diverged from the policy line pursued by President Frei, who objected to this step because of its potential harm to the consolidation of democracy. Likewise, the arrest of Pinochet in London in 1998 because of the crimes committed against humanity caused an internal division within the Concertación. Whilst most of the PPD and the PS members, such as Isabel Allende, supported it, President Frei rejected Pinochet's detention in the UK, as well as his extradition to Spain. When pressing for Pinochet's return, the Frei government highlighted the necessity of his prosecution in Chile. Frei's other motivation was to not strain relations with the pro-authoritarian political right and the military under the very fragile conditions of the ongoing transition to democracy. As another example, in addition to the internal tensions over whom to nominate for the president, the leftist and centrist sectors of the Concertación might not always agree over the passing of some legislations. Therefore, on certain occasions, it was not unlikely to see the conservative or right-leaning parts of the PDC and the Radicals move together with the right-wing opposition in the Congress.

5. Conclusion

Taken together, the legacies of the pre-authoritarian democratic experience and the military dictatorship deeply influenced the transition to democracy in Chile. Therefore, these two periods jointly accounted for the historical background of the tension between continuity and change that characterised the post-1990 Chilean party system.

On the one hand, the pre-authoritarian Chilean party politics promoted continuity based on its four primary features, including the presence of a central political cleavage; the primacy of the left, centre, and right-wing parties; the lack of excessive polarisation, subsequently displaced by excessive ideological fragmentation; and the formation of temporal cross-party alliances. On the other hand, alongside its

⁶ The high-profile events marking tension between the government and the military include the 'liaison exercise' in December 1990, the 'boinazo' in May 1993, and the 'peucazo' in June 1995. They largely occurred in relation to the parliamentary attempts to investigate General Pinochet and his sons' suspicious financial transactions, known as the 'pinocheques' case. For further information, please see (Silva, 2002).

repressive actions against the legally banned parties, the Pinochet regime enacted three key legal amendments, including the 1980 Constitution, the 1987 Political Parties Law, and the 1987 Electoral Law. With their anti-democratic provisions, not least the binomial voting system, the military government aimed to transform the political landscape.

Against this background, the post-1990 Chilean party system encountered three main tensions between continuity and change. The first one is between the continued centrality of parties and the growing public disenchantment with politics. After the return to democracy, established political parties re-emerged, alongside the newly founded ones. However, the unexpected change was the widening gap between political parties and their constituencies after the restoration of democracy.

The second tension is between the pro-/anti-authoritarian cleavage and the forming of stable relations between parties after 1990. In the sudden aftermath of the military dictatorship, political competition revolved around supporting or opposing the authoritarian regime. However, this pro-/anti-authoritarianism cleavage was contrasted with unexpectedly good inter-party relations. This politically stable period saw the Concertación in office and the Alianza in opposition interact with each other based on compromise when the democratic transition was still underway.

The third and final tension is between the tripartite party system and the bipolar bloc politics. Like the period before 1973, the post-authoritarian politics was dominated by parties on the left, centre, and right. However, in comparison to the short-lived electoral alliances of the pre-authoritarian period, the post-1990 Chilean politics rested on two enduring inter-party coalitions. That said, despite the rising salience of inter-party coalitions, domestic politics still rested on the tripartite party system. Parties were compelled to form coalitions, but they preserved their different views on certain issues, as the Concertación case shows.

These findings may give some clues about the future of Chilean politics, as well. As explained above, in the fragile political atmosphere of democratic transition, parties commonly benefited from moving to the centre and centripetal politics. However, the decline in ideological differences between mainstream parties has narrowed the political space, rendering them mostly alike in the eyes of the voters. In a sense, the massive protests in 2011-2013 and 2019-2022 reflected the wide-ranging public disillusionment with this situation in the post-transition period. Therefore, unless political parties and politicians genuinely 'represent' citizens and produce satisfying solutions to newly emerging problems, they may risk losing connection with their social bases. The further deepening of the legitimacy crisis may in turn pose greater challenges to Chilean democracy in the long run.

All in all, the last decade saw dramatic changes in Chilean politics. The 2009 general elections saw the defeat of the Concertación bloc, alongside the election of a right-wing president, Sebastian Piñera, for the first time since the return to democracy. After Piñera's first term in office, Michelle Bachelet was returned to *La Moneda* in the 2013 elections, based on a promise of electoral reform following the 2011-2013 student protests (Montes R. , 2015). As a result, the contentious binomial voting system was displaced by a traditional proportional representation system. All these changes, *inter alia*, culminated in the election of Gabriel Boric as president in 2021 from outside the centre-left or right-wing political conglomerates. This means that Chilean politics is now more fragmented and diverse than in the period 1990-2010. Nevertheless, given the recent national deadlock over replacing Pinochet's 1980 Constitution, the tension between continuity and change still casts a shadow over contemporary Chilean democracy.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

References

- Aleman, E., Cabezas, J. M., & Calvo, E. (2021). Coalition incentives and party bias in Chile. *Electoral Studies*, 72(102362), 1-8.
- Aleman, E., & Saiegh, S. M. (2007). Legislative preferences, political parties, and coalition unity in Chile. *Comparative Politics*, 39(3), 253-272.
- Angell, A. (2003). Party change in Chile in comparative perspective. *Revista De Ciencia Política*, 23(2), 88-108.
- Angell, A., & Pollack, B. (1990). The Chilean elections of 1989 and the politics of the transition to democracy. *Bulletin of Latin American Research*, 9(1), 1-23.
- Barrett, P. S. (2000). Chile's transformed party system and the future of democratic stability. *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*, 42(3), 1-32.
- Burnett, B. G. (1970). *Political groups in Chile: The dialogue between order and change*. Austin: University of Texas Press.
- Carey, J. M. (2002). Parties, coalitions and the Chilean congress in the 1990s. In S. Morgenstern, & B. Nacif, *Legislative politics in Latin America* (pp. 222-253). Cambridge: Cambridge University Press.
- Carey, J. M., & Siavelis, P. M. (2005). Insurance for good losers and the survival of Chile's Concertación. *Latin American Politics and Society*, 47(2), 1-22.
- Carreras, M. (2012). Party systems in Latin America after the third wave: A critical re-assessment. *Journal of Politics in Latin America*, 4(1), 135-153.
- Caviedes, C. (1979). *The politics of Chile: A socio-geographical assessment*. London and New York: Routledge.
- Fernandez, A., & Vera, M. (2012). The Bachelet presidency and the end of Chile's Concertación era. *Latin American Perspectives*, 39(4), 5-18.
- Fitch, J. S. (1998). *The armed forces and democracy in Latin America*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Garretton, M. A. (1989). *The Chilean political process*. Boston, MA: Unwin and Hyman.
- Hira, A., & Sanghera, A. (2004). *Chilean democracy: At historical crossroads*. Centre for Global Political Economy.
- Hudson, R. A. (1994). *Chile: A country study*. Washington DC: Washington GPO for the Library of the Congress.
- Karl, T. L. (1990). Dilemmas of democratization in Latin America. *Comparative Politics*, 23(1), 1-21.
- Luna, J. P., & Altman, D. (2011). Uprooted but stable: Chilean parties and the concept of party system institutionalization. *Latin American Politics and Society*, 53(2), 1-28.
- Luna, J. P., & Mardones, R. (2010). Chile: Are the parties over? *Journal of Democracy*, 21(3), 107-121.
- Mainwaring, S., & Valenzuela, A. (eds.). (1997). *Politics, society, and democracy: Latin America*. Boulder and London: Westview Press.
- Maira, G., Casas, L., & Vivaldi, L. (2019). Abortion in Chile: The long road to legalization and its slow implementation. *Health and Human Rights Journal*, 21(2), 121-131.
- Montes, J. E., Mainwaring, S., & Ortega, E. (2000). Rethinking the Chilean party systems. *Journal of Latin American Studies*, 32, 795-824.
- Montes, R. (2015, 01 21). *Chile reforms Pinochet's voting system*. Retrieved from El País: https://english.elpais.com/elpais/2015/01/21/inenglish/1421854633_536333.html
- Munck, G. L., & Bosworth, J. A. (1998). Patterns of representation and competition: Parties and democracy in post-Pinochet Chile. *Party Politics*, 4(4), 471-493.
- Navia, P., & Sandoval, J. M. (1998). Binomial electoral law and multi-party system: The Chilean contradiction. *The 1998 Conference of the Latin American Studies Association*. Chicago, Illinois, US.
- O'Brien, P. J., & Roddick, J. (1983). *Chile: The Pinochet decade – The rise and fall of the Chicago Boys*. London: Latin America Bureau.
- Pastor, D. (2004). Origins of the Chilean binominal election system. *Revista de Ciencia Política*, 24(1), 38-57.
- Polga-Hecimovich, J., & Siavelis, P. M. (2015). Here's the bias! A (re-)reassessment of the Chilean electoral system. *Electoral Studies*, 40, 268-279.

- Ruiz-Rodriguez, L. M. (2005). *Polarization in the Chilean party system: Changes and continuities, 1990-1999*. Barcelona: Institut de Ciències Polítiques i Socials.
- Sartori, G. (1976). *Parties and party systems: A framework for analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sater, W. F., & Collier, S. (2022). *A history of Chile 1808–2018*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Scott, S. D. (2001). Transition to democracy in Chile: Two factors. *Graduate Student Theses, Dissertations & Professional Papers*. University of Montana.
- Scully, T. R. (1992). *Rethinking the center: Party politics in nineteenth and twentieth century Chile*. Stanford: Stanford University Press.
- Scully, T. R. (1995). Chile. In S. Mainwaring, & T. R. Scully, *Building democratic institutions: Party systems in Latin America*. Stanford: Stanford University Press.
- Shifter, M. (2011). A surge to the center. *Journal of Democracy*, 22(1), 107-121.
- Siavelis, P. (1997). Continuity and change in the Chilean party system: On the transformational effects of electoral reform. *Comparative Political Studies*, 30(6), 651-674.
- Siavelis, P. M. (2000). *The president and congress in postauthoritarian Chile: Institutional constraints to democratic consolidation*. University Park: The Pennsylvania State University Press.
- Siavelis, P. M. (2002). Coalitions, voters and party system transformation in post-authoritarian Chile. *Government and Opposition*, 37(1), 76-105.
- Siavelis, P. M. (2005). Electoral system, coalitional disintegration, and the future of Chile's Concertacion. *Latin American Research Review*, 40(1), 56-82.
- Silva, P. (2002). Searching for civilian supremacy: The Concertacion governments and the military in Chile. *Bulletin of Latin American Research*, 21(3), 375-395.
- Silva, P. (2004). Doing politics in a depoliticised society: Social change and political deactivation in Chile. *Bulletin of Latin American Research*, 23(1), 63-78.
- Valdes, J. G. (1995). *Pinochet's economists: The Chicago School in Chile*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Valenzuela, A. (1978). *The breakdown of democratic regimes: Chile*. (J. J. Linz, & A. Stepan, Eds.) Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Valenzuela, A., & Constable, P. (1989). The Chilean plebiscite: Defeat of a dictator. *Current History*, 88(536), 129-132, 152-153.
- Valenzuela, J. S. (1995). *The origins and transformations of the Chilean party system*. Notre Dame, IN: The Kellogg Institute for International Studies.
- Valenzuela, J. S., & Scully, T. R. (1997). Electoral choices and the party system in Chile: Continuities and changes at the recovery of democracy. *Comparative Politics*, 29(4), 511-527.
- Valenzuela, J. S., Somma, N., & Scully, T. R. (2018). Resilience and change: The party system in redemocratized Chile. In S. Mainwaring (Ed.), *Party systems in Latin America: Institutionalization, decay, and collapse* (pp. 135-163). Cambridge: Cambridge University Press.
- Viola, E., & Mainwaring, S. (1985). Transitions to democracy: Brazil and Argentina in the 1980s. *Journal of International Affairs*, 38(Winter 1985).

Müdevim: Mekân Aidiyetinin Tipleşmiş Hali*

Döne AYHAN**

ÖZ

Toplumsal tip konusuna son dönemde ilgi artsa da klasik sosyologların çalışmalarında da tipleştirmenin belirtilerini görmek mümkündür. Toplumsal tipler toplumun sosyalleşme dinamiklerini göstermesi açısından referans konumdadır. Toplumsal yapıya dair analizde bulunmanın en hızlı yolu tipolojileri anlamaktan geçmektedir. Toplumsal tipler gündelik hayatı ve kültürü yansıtır. Farklı toplumsal tipler, günlük yaşamın normlarını, değerlerini ve hâkim kültürünü yansıtır. Bir toplumu tanımada ve gündelik hayatının ritmini görmede toplumsal tipolojiler önemli bir araçtır. Gündelik yaşantımız mekanlarla örülü olduğu için mekandaki toplumsal tip bu noktada önemsenmektedir. Bu çalışmada mekânda var olan tiplerden biri olan müdevim tipi ele alınmıştır. Bu çalışma, toplumsal tiplerin gündelik hayatı ve kültürü nasıl yansıttığını inceleyerek toplumsal anlamayı amaçlamaktadır. Ayrıca müdevim tipinin izi sürülerek analiz edilen mekandaki kültürel etkisi gözlemlenebilmektedir. Mekânın toplumsal bir kurum olduğundan hareketle bu çalışmada mekanların uğrakları anlamında, mekân aidiyeti yüksek kişileri sembolize eden “müdevim” tipi ele alınmıştır. Müdevim tipolojisinin arka planını anlamak adına mekânın toplumsallaşma pratiklerinin değişimi ele alınmıştır. Müdevim tipinin mekân üzerinden görünür olduğu gerçeğiyle kimlik, aidiyet ve kültürel perspektifle toplumsallık ve onunla anlam kazanan bir toplumsal tipolojinin izleri anlaşılmalı çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Müdevim, Toplumsal Tip, Mekân, Mekân Aidiyeti, Kültür.

Frequenter: Typical Condition of Space Belonging

ABSTRACT

Although interest in the subject of social type has increased recently, it is possible to see signs of typification in the works of classical sociologists. Social types are in a reference position in terms of showing the socialization dynamics of the society. One of the quickest methods to analyze social structure is by comprehending typologies. Social types reflect daily life and culture. Different social types reflect the norms, values, and dominant culture of daily life. Social typologies are an important tool in knowing a society and seeing the rhythm of its daily life. Since spaces surround our daily lives, the social type in the space is considered important at this point. In this study, the frequenter type, one of the types existing in the space, is discussed. This study aims to understand the social world by examining how social types reflect everyday life and culture. In addition, the cultural influence in the analyzed space can be observed by following the traces of the frequenter type. Considering that the place is a social institution, in this study, the “frequenter” type, which symbolizes the people with a high sense of belonging to the place, has been discussed in the sense of the haunts of the spaces. To understand the background of the frequenter typology, the change in the socialization practices of the space has been discussed. With the fact that the regular type is visible through the space, it will be tried to understand identity, belonging, and sociality through cultural perspective and the traces of a social typology that gains meaning with it.

Keywords: Frequenter, Social Types, Space, Space Belongingness, Culture.

1. Giriş: Toplumsal Tiplerin Sosyolojik Dayanakları

Sosyoloji disiplininde uzunca bir süre doğrudan toplumsal tipleri ele almayan, pozitivist paradigmanın sınırlarına sıkı sıkıya bağlı bir anlayış hâkim olmuştur. Klasik sosyologların daha çok makro konulara ilgi duyup yapı analizine odaklanmaları toplumsal tipler konusunda gecikmeye neden olmuştur. Klasik sosyoloji teorisyenleri doğrudan tip olarak ifade etmeseler de çalışmalarına bakılacak olursa tiplerin izini

* Bu çalışma, 20.04.2021 tarihinde Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalında tamamlanan “Mekânsal Aidiyet: Mekânın Aidiyet Oluşturma Niteliği” başlıklı doktora tezinin bir bölümü genişletilmek suretiyle oluşturulmuştur./This study was created by expanding a section of the doctoral thesis titled "Spatial Belonging: The Belonging-Creating Quality of Place", which was completed at Selçuk University Social Sciences Institute, Department of Sociology, on 20.04.2021.

** **Corresponding Author/Sorumlu Yazar**, Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof, KTO Karatay Üniversitesi/KTO Karatay University, done.ayhan@karatay.edu.tr

Makale Gönderim ve Kabul Tarihleri/Article Submission and Acceptance Dates: 30.08.2023-12.10.2023

Citation/Atf: Ayhan, D. (2023). Müdevim: mekân aidiyetinin tipleşmiş hali. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52, 386-396. <https://doi.org/10.52642/susbed.1352535>

görmek mümkündür. Toplumsal ilişkilerin tipler üzerinden okunması son dönemde ilgiye mazhar olmuştur.

Toplumsal tipler toplumun dinamiğine bağlı olduğu için değişebilir, unutulabilir yerine yeniden farklı boyutlarıyla bir tipoloji ortaya çıkabilir. Bu noktada toplumsal tiplerin bağlamsallığı ortaya çıkmaktadır (Aydemir, 2016). Toplumsal tipin kendine has karakteristik davranış kalıpları zamanla kimliğinin bir bölümü haline gelmektedir. Tipolojilerde davranışın içselleştirilmesini ve kimliğe artı bir özellik olarak eklenildiği belirtilmektedir (Almog, 1998). Toplumsal tiplerin bizzat toplumun içerisinde yaşayanlarca üretildiği ve somutluk kazandığı ifade edilmektedir. Tipleri gördüğümüz zaman “işte bu” şeklinde tanıyabileceğimizi, yürürken karşımıza çıkabileceği söylenmektedir (Baker, 2014).

Klasik sosyologlar içerisinde Simmel dışında toplumsal tip konusuna değinen, çalışmalarında açıkça yer veren isimlerin sayısı oldukça azdır. Norbert Elias gibi istisnaları saymazsak genel sosyolojik teori toplumsal tipleri odak olarak görmemiştir. Toplumsal değişimin hızlı olduğu zaman diliminde toplumsal tiplerin var olması ya da ortadan kaybolması mümkündür. Toplum gündemdeki krizlerin seyrine göre yeni tipolojilerin dile gelmesi söz konusudur (Klapp, 1958). Toplumsal tipler yaşanan dönem ve kültüre göre değişkenlik gösterebilmektedir. Toplumsal tipler için yaşanan toplumsal hayatın minyatür kopyaları denilebilir. Toplumsal tiplerin sosyalliklerin değişimi, anlamlandırılması ve kategorize edilmesinde önemli bir toplumsal yapı analizi aracı olduğu kabul görmüştür. Simmel soylu, yabancı, savurgan, cimri, maceracı gibi tiplere ilk ışık tutan kişidir. Tipler sayesinde toplumsal etkileşimlerin daha iyi analiz edileceğini söylemektedir (Simmel, 2015). Simmel’e ilave olarak tip kavramının tarihsel perspektifine bakıldığında T. Veblen “aylak” (2016), W. Sombart lüks tüketiminin belirleyicileri olarak “kurtizan” (2013), Anderson “Hobo: evsiz adam” (2017), R. Park “marjinal” (1928), A. Schutz “yabancı” (1944), Elias “Mozart: Bir dâhinin sosyolojisi” (2000) çalışmasıyla tipleri ilk akla gelenlerdir.

Türkiye’de toplumsal tip literatürü azımsanmayacak bir durumdadır. Aydemir (2016), editörlüğünde çıkan çalışma farklı toplumsal tipleri ele alması ve kendinden sonrasına yol açması anlamında kayda değerdir. Buradan hareketle toplumsal tiplerin toplumsal gerçeklikleri, değişimleri, sınırları, dinamiği açıklamak için kılavuz olduğu söylenebilir. İnsani halleri anlamlandırmanın pratik yönü farklı kategoriler halindeki toplumsal tiplere bakmaktır. Aslında değişen toplumsal koşulların tarihsel serüveni de toplumsal tiplerin izinden anlaşılabilir. Bu açıdan sosyolojik tahayyülü besleyen ve etkileyen bir yönü de bulunmaktadır.

Bu çalışma müdavim toplumsal tipinin gündelik hayatta çerçevesini ortaya koyarak mekânla ilişkisini inceleyemeye çalışmaktadır. Toplumsal ilişkiler, coğrafya, zaman ve kültürel kodlar perspektifinde toplumsal tipler önemli bir parametre olup yapısal öğeler olarak iş görürler. Toplumsal yapıya dâhil olan toplumsal tipler farklı durumlarda kendisini göstermektedir. Toplum gerçeğinin insani hallerde görüldüğünden hareketle mekânları insansız açıklamanın imkânsızlığına dikkat çekilmiştir (Aydemir, 2016). Bu noktada “plaza insanı”nı tanımlamak için metropol şehir, stüdyo daire, güvenli site, cam bina önemli mekânsal unsurlardır (Özmen, 2015). Toplumsal tiplerle ilgili olarak ulusal tez merkezinde farklı kurumlara dair tipler üzerinde çalışmaları görmek mümkündür. Ankaralı, kanaat önderi, yetim, memur, ev kadını, kaynana, aydın, bürokrat gibi çeşitli tiplerin çerçevesi çizilmeye çalışılmıştır. Toplumsal tiplere dair ilginin son yıllarda arttığı görülmektedir. Müdavim kavramının tez adında geçtiği ulusal tez merkezinde sadece iki tane yüksek lisans tezi bulunmaktadır. “Sosyal yardım müdavimleri” isimli Çakan’ın (2019), tezi sosyal yardıma bağımlılığı anlatmak için kullanılmıştır. Burada inatçı yoksulların sosyal yardıma bağımlılığına dikkat çekmek için müdavim kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Diğer ise Atak (2021), kahvehanedeki erkekleri tanımlamak için kullanılan çalışmada da müdavim toplumsal tipinin arka planından ziyade erkeklik deneyimlerine ve şiddete bakış açılarına odaklanılmıştır. Erkeklerin sıklıkla tercih ettiği bir mekân olan kahvehaneler ve toplumsal cinsiyet temelinden şiddet olgusu ele alınmıştır. Müdavim kavramı içerikte yer almayıp sadece başlıkta bulunmaktadır. Sıklıkla kahvehaneye gitmeleri nedeniyle müdavim kavramı tercih edilmiş, bir tipolojinin çerçevesine değinilmemiştir. Müdavim kavramının doğrudan yer aldığı ulusal literatürde bir de kitap bulunmaktadır. Kızmaz (2006), “Cezaevi Müdavimleri” isimli çalışması da yine benzer şekilde suçluların tekrar durumunu anlatmak için seçilmiştir. Burada devamlılık gerektirmesi sebebiyle müdavim kavramının tercih edildiği görülmektedir. Bu noktada müdavimi mekâna ısrarla giden

kişi olarak tanımlamak mümkün olmaktadır. Başka mekânlara gitme konusunda direnç gösteren kişiler olarak görülebilir.

2. Mekân Aidiyeti ve Kimlik Perspektifinde Bir İzlence

Mekân, insan ve kültürle anlamını bulan bir toplumsal gerçekliktir. Değer yüklü oluşuyla mekân, insanı çevreleyen her türlü meselenin en yakın tanığıdır. Mekân mutlak suretle bir aradalık gerektirdiği için toplumsallığını göstermektedir. Yer bir insanın mekânla etkileşimde bulunmasıyla değer kazanan bir yapıdır. Mekânın farkında olduğu, ona dair duygu durumunda mekân duygusundan bahsedilmektedir (Hauge, 2007). Mekânlar var ettiği atmosfer ile kişiler üzerinde olumlu ve olumsuz duyguları yaratabilir. Gitmek için can atılan, sevilen mekânlar olduğu gibi korkulan, tiksnilen, istenmeyen, uzak durulan mekânlar da mevcuttur. Mekânda paylaşılanlar neticesinde beğeni ya da nefret mekanları olabilmektedir. Mekân aidiyeti kişiye ve zaman göre farklı varyasyonlarda görülebilir. Mekânın dinamikliği ve insanın da değişime açık oluşuyla aidiyet statik kalmamaktadır (Harvey, 2013). Mekân insan olmadan düşünülemez. İnsanla anlam kazanan bir gerçekliktir. Mekân aidiyeti insan olmanın gereği olarak temel düzeyde bir ihtiyaçtır (Giuliani, 2003). Aidiyetin kendisi öncelikle mekâna fiziksel katılmayla mümkündür. Mekânın kişinin kimliğini inşa etmesinde belirleyici olduğu belirtilmektedir. Öngörülen kimliklerden mobil kimliklere geçiş olabildiğini, mekânın da etkisinin kaçınılmaz olduğuna vurgu yapılmaktadır. Modern dönemde toplumsal hareketliliklerin artmasıyla kimliklerin değişime girerek akışkan ve melez bir yapısı öne çıkmaktadır. Kişisel kimliğin mekâna bağlı bir şekilde var olduğunu, mekânı tanıdıkça aidiyet geliştirileceği söylenmektedir (Easthope, 2009). Zamanla birlikte bir mekânın anılması mekânın tarihi bir boyutu olduğunu gösterir. Modern dönemde mekân ve zamanın yerel ölçeğinden ayrıldığı, içinin boşaltıldığı ve birbirinden koparıldığı belirtilmektedir. Bu şekliyle de mekân ve zamanın algılanmasının değişime uğradığı söylenmektedir (Harvey, 2014). Belirli bir zaman ve mekân ön koşulu isteyen müdavim tipi, mekân aidiyetinin yüksekliğiyle göze çarpar. Mekân tarih, kimlik, toplumsal hafıza, modernite, gelenek gibi unsurlarla doğrudan ilgili ve ilişkilidir.

Kim olduğumuzu belirten nitelikler olarak tanımlayabileceğimiz kimlik, insanlarda olduğu gibi mekânları da tanımlayan bir unsurdur. Kişilerin sosyalleşmek için tercih ettikleri mekân ile kendi kimliklerinin paralel olduğuna dikkat çekilmektedir. Kişisel kimliklerin referans noktası ile mekânın niteliklerinin benzerliğine göre mekân tercihinde bulunduğu belirtilmektedir (Lee, 2011). Kişilerin ideolojik, dini, kültürel beslenme alanına göre mekân tercihinin farklılaşacağı söylenebilir. Çünkü boş zaman değerlendirme sürecinde buldukları mekânlarda kimliklerini beslemek istemektedirler. Bir mekânın inşa edilmesinde bulunduğu bölgenin iklim şartları, yapısal nitelikleri kadar tarih, gündelik hayat, kültürel etkileşimlerin yoğunluğu da belirleyici olmaktadır. Dolayısıyla mekânın kimliği ve aidiyeti göreceli bir meseledir (Tutkun, 2015). Mekân aidiyeti mekânda bulunan kişilerin kültürel arka planına göre değişebilecektir.

Mekân ortak paydasında buluşan kişiler kolektif bir kimliğin alt bileşenleri olmaktadır. Kolektif kimliği paylaşan kişilerin mekân bilinci de artmaktadır. Pollini (2007), mekân aidiyetinin kolektif bir çabanın sonucunda ortaya çıktığını söylemektedir. Mekân aidiyetinde öznel bir değer biçme ve anlaşılma vardır. Her ne kadar genel olarak mekân aidiyetinin öznel yönüne vurgu yapılsa da çevre etkisinden de bahsetmek mümkündür. Mekan aidiyeti yüksek kişilerin mekan güzellemesi yaparak başkalarını etkileme potansiyelleri vardır. Müdavimin mekan için pozitif tavrı ve ısrarı bir başkasına tesir etmektedir. Hatta bir toplumdaki öykü, destan, hatıralarla kişinin mekânla bireysel etkileşimi olmasa bile aidiyet geliştirme ihtimali bulunmaktadır (Backlund and William, 2004). Bireysel ve toplumsal olarak deneyimlenen mekânlar hafızada yer etmektedir. Toplumsal hafızanın bir başkasıyla paylaşılan öğelerden oluştuğunu ve kolektif bir tutuma işaret edebileceği vurgulanmaktadır (Karaarslan, 2014). Toplumsal hafızada mekânın önemli bir belirleyici olduğunu belirtmek gerekmektedir. Hafızanın somutluğunu savunan Nora, hapishane, mezar, katedral, anıt ve meydan gibi mekânların hafızada farklı şekilde yer ettiğini belirtmektedir. Hafıza mekânı zamanın o mekânda durmasıdır (Nora, 2006). Hafızanın izlerini bahsedilen mekânlarda görmek mümkündür. Öznel bir şekilde mekânı deneyimleyen kişi hem toplumun izlerinin olduğu mekânı deneyimler hem de mekâna kendisi izler bırakır. Gelenek ve kültürün birlikteliği ile mekânın devam eden çizgisine vurgu yapan Assman, mekânı depolama alanı olarak görür (Assman, 2001). Mekân aidiyetinin ön

koşulu birey ve mekânın ortak paydada buluşması olarak tanımlanmaktadır. Mekân, bireysel hafızada belirginleştikçe içselleştirilir (Bachelard, 2017). Mekânla geliştirilen ilişkinin ilerlemesiyle aidiyet duygusu oluşmaktadır. Kişinin mekâna yönelik böylesi bir duygu durumunda müdavimliği görmek mümkün olmaktadır. Mekân tecrübelerinde olumlu nüansların sayısının çokluğu kişinin mekân aidiyetini artırıcı etki yaratabilmektedir. Bu noktada “aşına” olmanın aidiyet geliştirerek müdavim olmada kritik nokta olduğu söylenebilir. Müdavim olmak aslında öznel bir tecrübenin sonucunda gelişmektedir. Müdavimin içinde bulunduğu yapıdaki kolektif kimlikleri tanımak açısından da bahsedilen öznelik mühimdir. Müdavimlerin ortak paydada buluşma noktasını anlamak adına kimlik kaynak alanı olmaktadır.

2.1. Mekân Aidiyeti Zedelenebilir mi?

Günümüz toplumlarında sosyalleşme pratiklerinin önceki dönemlerden farklılaşan yönleri bulunmaktadır. Teknolojik devrimle sosyal mecraların tahmin edilemez şekilde genişlemesi sosyalliklerin şeklini de değiştirmiştir. Boş zaman değerlendirme rutinlerinin farklılaşması mekânların görseelliğini ön plana çıkarmıştır. Sosyal platformlarla birlikte gündelik hayat içerisinde deneyimlenen mekânların gösterimi de mekânların görünürlüğünü artırmıştır. Sosyal mecraların yanında özellikle küresel etkilerle de mekânda bulunma sıklığı artmaktadır. Müdavimin mekânda bulunma sayısı fazla olduğu için ekonomik bir yönü de bulunmaktadır. Bir tüketim mekânıysa eğer müdavimin ciddi bir bütçe ayırması gerekmektedir. Bu da kişilerin statüleri gereği mekân aidiyetlerini zedeleyen bir unsur olabilmektedir.

Dünya ölçeğinde ekonomik, siyasi, tıbbi, fiziki krizlerin arka arkaya yaşandığı bir dönemden geçilmektedir. Öyle ki içinde bulunulan dönemi *kriz çağı* (Saad-Filho, 2023) olarak nitelendirenler dahi bulunmaktadır. Son dönem toplumsal tiplerle ilgili dikkat çeken bir çalışma afet sosyolojisi alanındadır. Dünyada ve Türkiye’de afetlerin sıklıkla görülmesiyle Aydemir (2020), afetzede tipine dikkat çekmiştir. Afetler kendi tipolojilerini de var etmiştir. Afetzede toplumsal tipinin duygu durumunu, afetten geriye kalan mağdurun hallerini ve kültürel manzarayı deneyimsel bir şekilde ele alarak es geçilmiş bir alana dair bir tipoloji çalışılmıştır. 1999 Marmara ve Covid-19 salgınına deneyimleyen yazar, afetzede tipini tüm gerçekliğiyle aktarmaktadır. Afet durumlarında ortaya çıkan kaos ile kişilerin mekân aidiyetlerinin de temelden sarsıldığını belirtmek faydalı olacaktır. Yakın geçmişteki Covid-19 pandemisi gibi kişilerin izole bir yaşam geçirmesi zorunluluğunda müdavim olunan mekânların kapatılması aidiyetlerin azalmasına neden olmuştur. Oradaki sosyallikleri tekrar deneyimleme fırsatı bulamayan kişiler için mekânın anlamı zayıflamak durumunda kalmıştır. Evde kalmanın salgından kurtulmanın formülü olarak kamuoyunda dile getirilmesiyle ev dışı sosyallikler zayıflamıştır. Aile, arkadaşlık, akrabalık ve komşuluk gibi ilişkilerin güçlü olduğu yerlerde salgın süresince birlikteliklerini devam ettirme isteğiyle kapalı mekânlarda sosyallikler devam etmiştir (Aydemir, 2020). Belirli kısıtlılıklarla ev ortamında gerçekleştirilen sosyallikler müdavimlerin mekâna yönelik duygusunu ve ilgisini zedelemiştir. Özellikle bir dönem kafe, restoran, cami gibi temel ihtiyaç ve sosyalleşme zemini pozisyonundaki mekânların “tam kapanma” kuralına göre kapatılması sadece müdavimlerin değil toplumun genelinin sosyalleşme pratikleri değişmiş hatta sosyalleşme tamamen ortadan kalkmıştır. Bu haliyle insanın sosyal bir varlık olduğu klişe cümlesi temelden sarsılmıştır. Bu ve benzeri durumlar mekânın insan için olmazsa olmaz niteliğini ortaya koymaktadır.

Ülkemizde gündelik hayatımızda meydan ve sokaklarda yürürken karşımıza çıkma ihtimali olan bahse konu tip somutluk kazanmıştır. Olağanüstü hâl ve durumlarda (depresyon, yangın, salgın vs.) kişilerin yaşamlarının altüst olmasıyla mekân duyguları da kökten değişecektir. Kişisel ve toplumsal hafızasında yer edinen mekânların zarar görmesi ya da yerle bir olması gündelik yaşamın olağan akışını bozacaktır. Müdavimi olunan mekânlar ortadan kalkınca müdavimlerin de sosyallik pratikleri değişecektir.

Mekân aidiyetini zedeleyen bir başka olgu ise ülkeler arası gerilimlerle birlikte göç dalgasının yaşandığı son yirmi yılda dünya ekseninde yer değiştirme başlamış ve “göçmen” şeklinde yaygın bir toplumsal tipi var etmiştir. Göçmenle birlikte yerli ve yabancı toplumsal tiplerinin de birlikte anılması yaşanan durumun muhataplarını özetlemek açısından daha da anlamlıdır. Küreselleşmenin baş döndürücü hızıyla kültürlerarası etkileşimin yoğun yaşanması müdavimlerin formunu da değiştirebilmektedir. Dünya ölçeğinde yaygın olan Starbucks, McDonalds, Hilton Otel gibi küresel mekânlar şartlardan bağımsız olarak kendi müdavimlerini yaratarak sürdüreceklerdir. Bu noktada yerel mekânların müdavimlerine dikkat çekmek gerekmektedir. Ev, mahalle, sokak, meydan, yöresel bir restoran, çay ocağı gibi mekânların

müdavimlerin sürdürülebilirlik zemini kalmayacaktır. Yerel mekânlara aidiyet geliştiren müdavimler, farklı kültürde bahsi geçen devamlılığı sağlayamayacaklardır. Kültür, coğrafya, dil, din gibi unsurlarla içinde bulunulan toplum içerisinde anlam kazanan lokal/özel mekânların müdavimleri zorlukla karşılaşacaklardır. Gündelik hayat içerisinde farklı bir toplumda özellikle dil bariyeri ilk aşamada müdavimlerin önüne geçen doğal bir engel olabilmektedir. Mekân aidiyetini zayıflatan başka bir neden de farklı toplumsallaşma pratikleri olmaktadır. Kahve bağımlısı ya da tiryakisi şeklinde de ifade edilen kafe ya kahve müdavimlerinde son dönemde ciddi bir artış gözlemlenmektedir. 3. nesil kahve kültürünün yaygınlaşmasıyla kahve orta sınıfın habitus göstergesi olmaktadır. Kahve sayesinde orta sınıfın grup ve mekân aidiyeti geliştirerek yaşam biçiminin değişimine dikkat çekilmiştir (Türkyılmaz, 2020). Kahve ile güne başlamak ya da boş zamanlarda gidilecek ilk yer olması kahvenin sembolik bir değer olarak toplumsal hayata dâhil olduğunu göstermektedir.

Mekânı müdavim için özel ve değerli kılan şey sübjektiftir. Mekâna iz bıraktıkça kişisel bağlantı kurmak kolaylaşmaktadır. Müdavim tipinde mekâna yönelik olumlu duyguların bulunması gerekmektedir. Mekânın kendisini var ettiği kurallara uygun davranmak durumunda olan müdavim, kendisi gibilerle tanışma fırsatı bulur. Müdavimlikte mekân aidiyetinin temel harekete geçirici mesele olduğu göz önüne alınırsa avare tipinde de mekân aidiyetinden yoksunluğu söylemek gerekir. Mekân aidiyeti olmadan müdavimlik süreci başlamamaktadır. Dahası mekân olmadan müdavimlikten bahsedilemez. Bir başka ifadeyle müdavim mekân ile vardır.

3. Mekân Ruhunun Tipleşmesi ya da Mekân Aidiyetinin Sarsılmazlığı: Müdavim

Mekân insanla anlam kazanan bir toplumsal alandır. İnsanın kültür örüntüleriyle hemhal olması, mekânın da orada bulunan kişilere has bakış açısıyla donatıldığını söylemek mümkündür. Bir mekân genellikle belli bir grup insanla, belirli bir yaşam tarzıyla ve sosyal statüyle ilişkilendirilir. Müdavim kavramı literatürde turizm, gastronomi ve pazarlama disiplinlerinde ağırlıklı olarak kullanılan bir kavramdır. Mekânın kendisini değişimin tanığı olarak kabul edersek toplumsal problemleri yansımasını mekânda bulmak mümkündür. Pazarlama alanında “müşteri sadakatı” olarak ifade edilen kavram müdavim tipine karşılık gelmektedir. Gündelik hayatın tam da ortasında olan müdavimin sosyolojik okuma biçimi bu çalışmanın temel amacıdır. Mekân olmadan müdavimin kavranmadığını söylemek gerekmektedir.

Toplumsal tiplerin kategorize edilmesini psikolojik, mesleki, mitolojik ve kültürel olacak şekilde temellendirilmiştir. Bu çalışmada mekân aidiyetinin tipolojik karşılığı olan müdavim kültürel sınıflandırmaya dâhil edilmiştir (Almog, 1998). Mekânların kendisini var etme biçimine göre müdavimin bakış açısı, görünüşü, kullandığı dil de değişecektir. Aynı mekânın müdavimleri arasında benzerlik artarken farklı mekânın müdavimleriyle tutumlar farklılaşacaktır. Mekân bulunduğu coğrafyadaki kişiler için asla herhangi bir fiziki yapı unsuru değildir. Bir siyasi görüşün temsili, dini kanaat önderinin evi ya da iş yeri, kültürel varlığın sembolü olabilmektedir. Bahsedilen mekânlara değer ve duygu atfedilmesiyle tarihin tanığı konumuna geçmektedirler.

Mekân uzun süre kent çalışmaları içerisinde yer almıştır. Yeni-Marksistler mekânın yansız olmadığını, siyasi ve iktidarla yakından ilişki olduğunu altını çizmişlerdir. Mekânın toplumsallıkla çevrili olduğunu, ideolojik boyutunun vurgulanmasıyla mekân konusu dikkat çekmiştir (Alkan, 2009). Müdavimlik için meslek, eğitim, gelir gibi zorunluluktan ziyade mekânla müdavim arasındaki yaşam tarzı benzerliği temel kriterdir. Çünkü farklı sınıf düzeyinde ve eğitimdeki kişilerin ortak mekân tercihi olabilmektedir. Ortak mekân beğenisinde buluşan kişiler olarak müdavimler mekân kültürünü öncelemektedirler.

Müdavim, mekândaki diğer kişilerin mekân sahibi ve çalışanlarının süreç içerisinde oluşturdukları grup normlarıyla orantılı hareket eder. Böylelikle mekâna sıkı sıkıya bağlanır. Müdavimin mekânla bağ kurarak sahip çıktığı söylenebilir. Müdavimi olunan mekâna yönelik anlam atfedilmesi durumu söz konusudur. Düzenli ve tekrarlı bir şekilde aynı mekâna giden kişi olarak tanımlanabilecek müdavim için “kendi mekânı” vazgeçilmez niteliktedir. Benimsediği mekâna sürekli giden müdavim için o mekân kimliğinin bir parçası konumundadır. Kişinin mekâna yönelik geliştirdiği duygu ve düşüncesi müdavim olup olmama konusunda belirleyicidir. Bir mekân için ortak fikirleri paylaşan kişilerin kimliklerinde de benzerlikler artmaktadır. Mekândaki çizgi, üslup gibi genel atmosferin belirleyicileri müdavimlerine sirayet etmektedir. Mekânda tanıdık/tanıdık olma hissiyle müdavim de mekân için önemli bir figürdür. Mekân kimliğiyle

kimliklenen müdevimin toplumsallaşma biçimini mekânın genel görünümüne bakarak anlamak mümkündür. Müdevim mekânda tek başına var olsa bile kültürel işaretlerin anlaşılmasıyla o mekâna has rutinler belirginleşmektedir. Mekân toplumsal bir kurum olarak düşünüldüğünde müdevim için mekânın kıymeti ve anlamı bulunmaktadır. Çünkü onun için artık herhangi bir mekân değil, deneyimleri sonucu değerli hale gelen bir konumdur (Aras, 2012). Müdevimi olunan mekân kişinin sosyal, kültürel ve ekonomik sermayesine denk gelmektedir. Müdevim tipolojisinde kişinin mekâna yakınlığı ve aşinalığı söz konusudur. Mekâna dair detaylara hâkim olan müdevim tipi, mekânın kültürüne ve hafızasına da tanık olmaktadır. Çünkü müdevimin gündelik hayatında kendi mekânı önemli bir yer edinmektedir. Müdevimi olunan mekânlar müdevimlerine sınır koymadan kapısını açmaktadır. Müdevim tipi mekânını özümseyerek aidiyetini kuvvetlendirmektedir. Mekânın niteliğine göre müdevim tipinin de farklı şekillendiği söylenebilir. Dini, ekonomik, siyasi, kültürel temel referanslara göre kendisini var eden mekânın müdevimi de değişkenlik göstermektedir. Müdevimi olunan mekâna bakılarak kişinin kimliğine ait numuneler keşfedilebilir. Müdevimlerin sosyallik çerçeveleri kültürel imgeler taşımaktadır. Mekânın toplumsallaşma sürecinde deneyimlenmesi, onaylanıp beğeni yargısının geliştirilmesiyle müdevim tipolojisinin hatları çizilmektedir.

Herhangi bir mekân kişinin sosyallığı sonucunda bir duygu kazanır. Mekânın basit bir simgesi dahi aidiyeti geliştiren öge olabilmektedir (Stedman, 2002). Mekân aidiyetinin yükselmesiyle ortaya çıkan müdevim tipinin sosyolojik boyutunun yanı sıra mekân duygusuyla da psikolojik boyutu da bulunmaktadır. Müdevimlik için birden fazla kişinin aynı mekân için benzer eğilimde olması kriterini incelemek gerekmektedir. Mekâna yönelik benzer duygu, düşünce ve davranış örüntüsünü paylaşan kişiler mekân anlam ifade etmektedir. Müdevim tipinin karakteristik bir çizgisinin olduğu söylenebilir. Mekânın insanla olan doğrudan ilişkisi tartışmasız bir gerçektir. Mekânın insan için vazgeçilemez bir durum olması barınma ihtiyacından başlamaktadır. İnsanın yaşamının tüm evrelerinde bir mekânla çerçevelenmesi söz konusudur. İçinde bulunduğu mekânlara niteliğine göre ünsiyet geliştiren insan için mekân, yaşamın okunabildiği bir sahadır. Mekânın kimliği ile müdevimin kimliğinin büyük oranda örtüşmesi söz konusudur (Ayhan, 2022). Dolayısıyla mekânın genel özelliklerine bakarak müdevimlerinin bakış açısını okumak mümkün olabilmektedir. Mekânın iklimine vakıf olan müdevim mekânın çizgisinin dışına çıkmadan konuşmakta ve yürümektedir. Mekânlar kendi aktörlerini inşa etmektedirler. Müdevimleriyle değer kazanan mekân fiziki inşasından ziyade sosyolojik bağlamı zihinlerde karşılık bulmaktadır. Müdevim aidiyet geliştirdiği mekânın doğal bir üyesi, parçasıdır. Müdevim, mekânda bulunan diğer kişilerin bakışında anlam kazanan bir varlıktır. Kişinin toplumsal hafızası ile duygusal tecrübelerinin kişi için “iyi” ya da “kötü” şeklinde çıkarımda bulunabildiği noktada duygunun sosyolojik potansiyeli karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal arenada kişinin duygularıyla harekete geçtiğini, toplumsallıkların devamında temel motivasyon arzı olduğu belirtilmektedir. Duyguyu fenomenolojik öznel bir tecrübe olarak görmenin yanında kültürlerarası etkileşimle de sosyolojik boyutu dikkat çekilmektedir (Dirimeşe, 2022). İnsanın olduğu her mekânda duygudan bahsedilerek özellikle mekânın reklamı ve tercihinde duyguları harekete geçirmek için çeşitli uygulamalardan bahsedilebilir. Bu aşamada son dönemlerde gündeme gelen bir alan olarak duygular sosyolojisi alanıyla bağlantısı es geçilmemelidir. Beğeni, kültürel etkileşimler ve aşinalık sacayağına denk gelen müdevim toplumsal tipi, duygulardan bağımsız değildir. Mekân aidiyeti yüksek olan müdevimler mekânda kendilerini güvende hissetmektedirler (Ayhan, 2022). Müdevim mekân aidiyetinin yüksek olmasıyla mekânı dinamik tutmaktadır. Mekân aidiyetinin göstergesi olarak müdevim toplumsal tipi farklı mekân perspektiflerine göre değişkenlik gösterebilmektedir. Mekâna sıklıkla giderek kendisini gösteren müdevim tipi için mekânın ayırt edici özellikleri bulunmaktadır. Müdevim tipi herhangi bir mekâna değil kendisi için anlam ifade eden lokasyonu tercih etmektedir. Mekânlar arasında bir sıralama yaparak öncelik tanıyarak seçiciliğini göstermektedir. Müdevim alternatif mekânlar arasında seçim yapan kişidir. Mekândaki varlığıyla müdevimin bir otoritesinin olduğu söylenebilir. Mekânın atmosferine vakıf olmasıyla diğer kişilerin gözünde karizması bulunmaktadır. Zaman içerisinde sosyalliklerin geliştirilmesiyle mekânda sosyal sermayenin artmaktadır. Bu sermaye türünü genişleten müdevimin imajı da güçlenmektedir.

Müdevim tipinde alışkanlık önemli bir referanstır. Mekânı ve oradaki tüm dinamiği ezberleyen müdevim mekânı da var eden bir varlıktır. Müdevimi olmadan mekânın sürekliliği ya da çizgisi eksik kalmaktadır. Bu açıdan mekân ve müdevim karşılıklı bir iletişim içerisinde. Müdevimin mekânları temsil

etme potansiyeli bulunmaktadır. Bireysel bir tipolojiden ziyade mekanla özdeşim kurmuş yapısal bir unsurdan bahsedilmektedir. Mekân doğal bir ögesi olarak müdamimlerinden ortak bir davranış beklentisi bulunmaktadır. Toplumsal bir fenomen olarak müdamim, mekânın gerçekliğinde belirlemektedir. Müdamim denildiği zaman zihinde beliren bir imaj bu tipin varlığının en somut kanıtıdır. Hatta müdamimi olunan mekâna göre dahi bu imaj farklılaşabilmektedir. Müdamimin mekânda sürekliliğiyle mekân sahibi, personel ve diğer kişiler arasında itibarı söz konusudur. Gündelik hayat içerisinde mekânları deneyimleyen insan beğeni duygusuyla müdamimliğe doğru bir yol alırken nefret duygusuyla da mekândan olabildiğince kaçmaktadır. Ancak bu haliyle mekânın atmosferine dâhil olan insan kültürel inşa sürecinde kapsayıcı hareket etmektedir. Müdamim, mekânın vitrinidir. Mekân bilinci yüksek olan müdamim, mekâna kutsallık atfetmektedir. Müdamim için mekânın sembolik anlamı bulunmaktadır. Mekânın fiziki şartları, hizmet kalitesi, uzaklığı gibi temel parametrelerden ziyade orada mekân ile kendi kimliği arasındaki benzeşim önem arz etmektedir.

4. Sonuç

Toplumu anlamının yollarından birisi olan toplumsal tipler, toplum tarafından üretilirler. Toplumsal arenada kişiler arası etkileşimin seyri gündelik yaşamın ritmini belirlemektedir. Gündelik hayatta sıklıkla karşılaşılan müdamim tipinin sosyolojik tahayyülle anlaşılması mümkündür. Toplumsal tipolojiler, kültürel temsiller olarak incelemeye konu olan bağlamın sosyolojik düzlemini açıklamada birer referans noktası olarak görülebilirler. Müdamim tipolojisini de mekân üretir. Gündelik hayat sosyolojisinde önemli bir yer edinen toplumsal tipler, insan hayatında görülmesi muhtemel hallerin kültürel karşılığı olmaktadır. Coğrafi farklılıklara göre toplumsal tipler üst çatıda birleşse de kültürel pratikler gereği farklılaşabilmektedir.

Müdamim, gündelik hayatımızda sıklıkla kullanılan bir kavramdır. Dilimizde “gedikli olmak” şeklinde de karşılık bulan müdamim sürekliliğin altını çizmektedir. Yemekten kahveye, alışveriş merkezinden kitabevine, camiden siyasi parti teşkilatlarına kadar hayatımızın merkezinde bir toplumsal tipten bahsetmek mümkündür. Toplumsal ilişkilerimizde belirleyici bir noktada bulunan müdamim tipolojisi, günlük pratiklerin odağında kendisini göstermektedir. Müdamimin uğrak noktası olan mekân, toplumsal değişimlerle birlikte değişime uğramıştır. Benzer şekilde demografik koşulların değişmesine paralel (cinsiyet, yaş, eğitim, meslek) de değişebilmektedir. Müdamimlerin kişisel tarihlerine göre de değişebilen mekanlar olabilmektedir. Toplumsal dönüşümlerden etkilenen mekanların boş zaman değerlendirme meselesiyle de yakından ilişkili olduğu bilinmektedir.

Müdamimin sosyal çevresine önderlik etmesi söz konusudur. Gidilecek mekân alternatifi içerisinde müdamimi olduğu konum öne çıkacaktır. Mekanlar arasında seçim yapabilecek pozisyonda olan müdamim, olumlu ve olumsuz tüm durumları bilmesiyle dikkat çekmektedir. Geleneksel dönemlerde kısıtlı sosyalliklerde müdamimi olunan mekanlar ile modern dönemdeki mekân tercihleri farklılaşmaktadır. Küresel marka zincirlerinin taşrada dahi varlık bulmasıyla mekân alternatiflerinden bahsedilmektedir. Geleneksel dönemde müdamimlik belki bir zorunluluktan kaynaklanırken modern dönemle birlikte kişilerin bilinçli bir seçimine dönüşmüştür. Dolayısıyla müdamimlik aşaması dönüşmüştür denilebilir. Kişisel ilgi, hayat tarzı, mekân beklentisi ekseninde bir müdamimlik oluşabilmektedir.

Geleneksel yaşam koşullarının hâkim sürdüğü bir dönem ile modern dünya dinamikleri benzer mekân ve müdamimi var etmemektedir. Gündelik yaşamın ritmi içinde bulunulan çağın ruhundan doğrudan etkilenmektedir. Değişen şartlar kültürel yapıyı farklılaştırarak müdamimin biçimini de değiştirebilmektedir. Sosyal mecraların bu denli yoğun bir şekilde hayatımızda olduğu, arttırılmış gerçeklik uygulamalarının kolaylaştırıcı etkisi müdamim olma yönünde bir uğraş engel olduğu için eleştirilebilir. Müdamim tipolojisi kuşaklararası bir kültürel aktarım aracı olması sebebiyle dahi elzemdir. Müdamim tipinin karşıtı olarak anılabilecek avaredir. Çünkü avarede aidiyet kurma, bağ kurma gibi mefhumların olmadığını görürüz. Müdamim, mekânı kendilemesiyle, bakış açısı ve mekânın atmosferine vakıf olmasıyla özgün bir karakterdir. Müdamimin gerektiğinde mekâna ev sahipliği yapıp iş vereni ya da çalışanı olma potansiyeli bulunmaktadır. Müdamimin mekânı sahiplenmesi ve içselleştirmesini davranış, konuşma bazen kıyafetinden dahi anlaşılabilir. Mekânın gerekliliklerine uygun davranan müdamim için birtakım kurallar vardır. Mekân çizgisiyle uyum sağladığı takdirde dışlanma ihtimali bulunmaktadır. Mekânın varlığının sürekliliği için müdamim köşe taşıdır. Müdamim mekânı kıymetlendirir.

Mekân kendi müdevimleri için mahfil konumundadır. Bir çeşit toplantı, buluşma noktası olan mekân, müdevimlerini beklemektedir. Müdevimlikte mekâna adanmışlık söz konusudur. Gündelik hayat ve mekân sosyolojisi için müdevim önemli bir konumdur. Sonuç olarak bu çalışma eksiklikleriyle birlikte toplumsal tip literatürüne bir katkı sunmayı amaçlamakta ve gelecekteki toplumsal tipoloji çalışmalarına fikir sunması beklenmektedir. Her mekânın kendi müdevimini vat etmesi sebebiyle her mekânın müdevim profilinin çıkarılacağını söylenebilir. Cami, eğlence mekânı (oyun salonu, müzik vs.), boş zaman mekânları (nargile kafe, küresel kahve zincirleri, çay ocakları vs.) kitabevi, tüketim (gıda, elektronik, tekstil markası vs.) restoran gibi farklı mekânlara yönelik ayrıntılı yeni çalışmalar önerilebilir.

5. Extended Abstract

Space is a reality that has continuity with human and cultural interaction. Values surround space. In this state, it is the closest witness to various issues surrounding people. When we think of space, we associate it with social settings and the items that are commonly found there. Social changes are reflected in the space. Changes affect the space physically and culturally. People shape the space according to their wishes and expectations. In this respect, it can be said that space has a dynamic aspect. Space is closely related to identity, history, tradition, social memory, and modernity. Space depends on the foundations that create society. Social types are related to the daily life of a society. The fastest way to analyze social structure is to understand typologies. Social types gain meaning in society. The social type has a characteristic feature. Belongingness to the space gives an identity to the person. Space belongingness is a basic need for human beings as social beings. Space belongingness is the result of a person's relationship with space. If the person who experiences the place can develop a positive feeling their belonging begins. With the development of belongingness to the space, the place is now indispensable for the person. In other words, spatial belongingness is formed as a result of a subjective experience. People prefer places suitable for their identities in social life. Because they want to nurture their identities in the leisure time process. Since spaces surround our daily lives, the social type in the space is considered important at this point. In this study, the frequenter type, one of the types existing in the space, is discussed. The frequenters are first and foremost with the space. The process of becoming a frequenter does not begin without belonging to the space. The frequenter, who develops a sense of belongingness to the space, has identified with the place. This study aims to understand society by examining how social types reflect daily life and culture. Considering that the space is a social institution, in this study, the "frequenter" type, which symbolizes the people with a high sense of belongingness to the place, has been discussed in the sense of the haunts of the spaces. With the fact that the frequenter type is visible through the space, the traces of the type have been tried to be understood with the identity, belonging, and cultural perspective. The frequenters are characterized by cultural, economic, political, religious, and ideological features. A frequenter is a natural member of the space where he/she develops a sense of belongingness. The frequenter has a reputation in her social circle. The frequenter adopts the values of the place. The frequenter is the essence and summary of the space. The frequenter defends the cultural values of the space. The frequenter wants to continue the culture in the space. The process of becoming a frequenter is usually shaped by a recommendation. The frequenter is a real type, not a fictional one. A frequenter is an entity that gains meaning in the eyes of other people in the space. For the frequenter, the space has a special and subjective meaning. As the purposes and styles of the spaces change, their frequenters also change. A frequenter is a person who knows the rules of the place. The frequenter type has a unique behavior and speaking style. This study tried to understand the reflection of social life in space. The typology of the frequenters varies according to the place. This requires the evaluation of each space in its own right. The frequenters need to be considered in the context of the space.

Keywords: Frequenter, Social Types, Space, Space Belongingness, Culture.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bır kurum veya kışı ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Kaynakça

- Alkan, A. (2009). Cinsiyet Dinamiklerinin Peşinden Mekanın İzini Sürmek. İçinde A. Alkan (Ed.), *Cins Cins Mekan* (s. 7-35), Varlık Yayınları.
- Almog, O. (1998). The problem of social type: A review. *Electronic Journal of Sociology*. <https://sociology.org/ejs-archives/vol003.004/almog.html>, (Erişim Tarihi: 10.08.2023).
- Anderson, N. (2017). *Hobo Evsiz Adamın Sosyolojisi* (E. Pınar, Çev.). Heretik Yayınları.
- Aras, L. (2012). *Genius Luci Doğunun Batının Birleşiminde Yerin Rubu*. Uluslararası Kıbrıs Yayınları .
- Assman, J. (2001). *Kültürel Bellek: Eski Belleklerde Yazı* (A.Tekin, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Atak, S. (2021). *Kabvehane müdavimi erkeklerin erkeklik deneyimleri ve toplumsal cinsiyet temelli şiddete bakış açıları üzerine niteliksel bir araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı.
- Aydemir, M. A. (2016). Sosyal Alanın Tipleştirilmesi: Toplumsal Tipler. İçinde M. A. Aydemir (Ed.), *Toplumsal Tipler* (s. 11-32). Açılım Yayınları.
- Aydemir, M. A. (2016). *Toplumsal Tipler*. Açılım Yayınları.
- Aydemir, M. (2020). Afetlerde Ortaya Çıkan Kültürel Durum ve İnsan Halleri Afetzede Tiplemesi Üzerine Deneyimsel Bir Analiz. İçinde İ. Can, *Afet Sosyolojisi* (s. 11-32). Çizgi Kitabevi.
- Ayhan, D. (2022). *Mekansal Aidiyet: Mekan Sosyolojisine Yeni Bir Bakış*. Çizgi Kitabevi.
- Bachelard, G. (2017). *Mekanın Poetikası*. (A.Tümertekin, Çev.). İthaki Yayınları.
- Backlund, E. A. (2004). A Quantitative synthesis of place attachment research: Investigating past experience and place attachment. In J. Murdy (Ed.). *Northeastern Recreation Research Symposium* (s. 320-325). USDA Forest Service.
- Baker, U. (2014). *Kanaatlerden İmajlara: Duygular Sosyolojisine Doğru*. (H. Abuşoğlu, Çev.). Birikim Yayınları.
- Çakan, Ş. (2019). *Sosyal yardım müdavimleri: İnatçı yoksullar*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı.
- Dirimeşe, E. (2022). Duygu ve zeka kavramlarına sosyolojik bakmak. *Avrasya Terim Dergisi*, 51-65. doi: 10.31451/ejatd.1154775.
- Easthope, H. (2009). Fixed identities in a mobile world? The relationship between mobility, place, and identity. *Identities: Global Studies in Culture and Power*, 61-82. doi: 10.1080/10702890802605810.
- Elias, N. (2000). *Mozart: Bir Dahinin Sosyolojisi Üzerine*. (Y. Tükel Kılıç, Çev.). Kabalıcı Yayınevi.
- Giuliani, M. (2003). Theory of attachment and place attachment. In T. L. M. Bonnes, *Psychological Theories for Environmental Issues* (s. 137-170). Aldershot Publisher.
- Harvey, D. (2013). *Sosyal Adalet ve Şehir*. (M. Morali, Çev.). Metis Yayınları.
- Harvey, D. (2014). *Postmodernliğin Durumu*. (S. Savran, Çev.). Metis Yayınları.
- Hauge, A. L. (2007). Identity and place: A critical comparison of three identity theories. *Architectural Science Review*, 44-51. doi:10.3763/asre.2007.5007.
- Karaarslan, F. (2014). *Modern dünyada toplumsal hafıza ve dönüşümü*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı.
- Kızmaz, Z. (2006). *Cezâevi Müdavimleri: İnatçı Suçlular*. Orion Kitabevi.
- Klapp, O. (1958). Social types: Process and structure. *American Sociology Review*, 674-678. doi:10.2307/2089056.
- Lee, T. H. (2011). How recreation involvement, place attachment, and conservation commitment affect environmentally responsible behavior? *Journal of Sustainable Tourism*, 895-915. doi:10.1080/09669582.2011.570345.
- Nora, P. (2006). *Hafıza Mekanları*. (M. E. Özcan, Çev.). Dost Kitabevi.
- Özmen, Z. (2015). *Beyaz yakalı yaşam tarzları: İstanbul ve Ankara örneğinde nitel bir analiz*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı.
- Park, R. (1928). Human migration and the marginal man. *American Journal of Sociology*, 881-893.
- Pollini, G. (2007). Elements of theory of place attachment and socioterritorial belonging. *International Review of Sociology*, 497-515. doi: 10.1080/03906700500272483.

Saad-Filho, A. (2023). *Krış Çağı Neoliberalizm, Demokrasının Çöküşü ve Pandemi*. (S. Alpagut, Çev.). Yordam Kıtıp.

Schutz, A. (1944). The stranger: An essay in social psychology. *American Journal of Sociology*, 499-507. doi:10.1086/219472.

Simmel, G. (2015). *Bireysellik ve Kültür*. (T. Birkan, Çev.). Metis Yayınları.

Sombart, W. (2013). *Aşk Lüks ve Kapitalizm*. (N. Aça, Çev.). Bilim ve Sanat Yayınları.

Stedman, R. (2002). Toward a social psychology of place: Predicting behavior from place-based cognitions, attitude, and identity. *Environment and Behavior*, 561-581. doi:10.1177/0013916502034005001.

Tutkun, M. (2015). Kimlik kültür mekan üçgeninde bir tarihi merkez: Sürdürülebilirlik bağlamında Santa Harabeleri. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 1-34. doi:10.31765/karen.183256.

Türkyılmaz, G. (2020). *İstanbul'da üçüncü dalga kahve kültürünün yayılması: Yeni orta sınıfın 2000 sonrası mekan ve kahve tüketimi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı.

Veblen, T. B. (2016). *Aylak Sınıfın Teorisi*. (E. Kırmızıaltın-H. Bilir, Çev.). Heretik Yayınları.

Birinci Dünya Savaşı'nda Esir Düşen Türk Askerlerinde Görülen Dikenli Tel Psikozu*

Rıza ÖZBÖLÜK**

ÖZ

Birinci Dünya Savaşı boyunca on binlerce Türk askeri esir düştü. Çoğunlukla Rus ve İngiliz orduları tarafından esir alınan Türk askerleri, uzak coğrafyalarda, alışık olmadıkları iklimlerde uzun müddet esarete kaldılar. Ruslar tarafından esir alınan askerler için en zorlu süreç, esir kamplarına kadar olan nakil süreçleriydi. Zira esirler, çok uzun mesafeleri dondurucu soğukta ve asgari yaşam şartlarından uzak şekilde kat etmek zorunda bırakıldılar. Birçok askerin hayatını kaybettiği bu süreç çoğunlukla Sibirya'daki kamplarda son bulmaktaydı. Kamplara girdikten sonra da ciddi problemlerle baş etmek zorunda kalan esirler, Bolşevik İhtilali'nin getirdiği otorite boşluğu sayesinde bir nebze olsun serbestiye kavuştular. İngilizlere esir düşenler ise bunalıcı bir esaret hayatına katılmak zorundaydılar. Hem kamplara nakilleri sırasında hem de kamplarda buldukları süreçte dış dünyadan tamamen izole edildiler. Bu durum savaş esirleri arasında *Dikenli Tel Psikozu* olarak adlandırılan bir soruna yol açtı.

Anahtar Kelimeler: Dikenli Tel Psikozu, Birinci Dünya Savaşı, Esir, Hindistan, Burma.

Barbed Wire Psychosis among Turkish Prisoners of War in World War I

ABSTRACT

Tens of thousands of Turkish soldiers were captured during the First World War. Turkish soldiers, were mostly captured by the Russian and British armies, remained in captivity for a long time in remote geographies and climates they were not used to. The most difficult process for the soldiers captured by the Russians was their transportation to the prison camps. Prisoners were forced to travel long distances in freezing cold and far from the minimum living conditions. This process, in which many soldiers lost their lives, mostly ended in the camps in Siberia. The prisoners, who had to cope with serious problems even after they entered the camps, were freed to some extent thanks to the lack of authority caused by the Bolshevik Revolution. Those captured by the British, on the other hand, had to endure a life of oppressive captivity. They were completely isolated from the outside world during their transportation to the camps and during their stay in the camps. This led to a problem called *Barbed Wire Psychosis* among the prisoners of war.

Keywords: Barbed Wire Psychosis, World War I, Prisoner of War, India, Burma.

1. Giriş

Bu çalışmada Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizlere esir düşen Türk askerlerinin esaret sırasında sergiledikleri davranışların *Dikenli Tel Psikozu* bağlamında incelenmesi amaçlanmaktadır. Tamamen esaret hayatına özgü böyle bir psikolojik sorunun varlığı aslında savaştan sonra tespit edilmiştir. İsviçre'deki İngiliz esirleri ile ilgili çalışmalar yürüten iki bilim insanı R. Bing ve Adolf Lukas Vischer, esirlerde gözlemledikleri zihinsel yorgunluk, dengesizlik, asabiyet, hafıza problemleri ve konsantrasyon bozukluğu gibi belirtilerin karakterize ettiği bir çeşit sinir zayıflığı için ilk defa *Dikenli Tel Hastalığı* tabirini kullandılar (Jones & Wesseley, 2010, s. 167; Bing & Vischer, 1919, s. 669-697). Vischer, daha sonra yapmış olduğu bir çalışmada bu problemlerin neden ortaya çıktığını araştırdı ve ilginç sonuçlara ulaştı. Ona göre; kendilerine yönelik davranış biçimi esirlerin zihinsel durumlarını çok fazla etkilemiyordu. Kamp idarecilerinin esirlere kötü veya iyi davranmaları bu rahatsızlığın ortaya çıkışında ya da engellenmesinde bir fark yaratmıyor, hatta yaşam koşulları iyi olan bir kampta bile hastalık belirebiliyordu. Problem bir defa ortaya çıktıktan sonra

* Bu çalışma, *Birinci Dünya Savaşı'nda Hindistan'da Türk Esirleri* adlı doktora tezinden üretilmiştir./This study was produced from her doctoral thesis titled Turkish Prisoners in India During the First World War.

** **Corresponding Author/Sorumlu Yazar**, Arş. Gör. Dr./Res. Asist. Ph.D., Selçuk Üniversitesi/Selçuk University, rozboluk@selcuk.edu.tr

Makale Gönderim ve Kabul Tarihleri/Article Submission and Acceptance Dates: 30.08.2023-25.10.2023

Citation/Atf: Özbölük, R. (2023). Birinci dünya savaşı'nda esir düşen türk askerlerinde görülen dikenli tel psikozu. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52, 397-404. <https://doi.org/10.52642/susbed.1352718>

esirlerin serbest bırakılması da sorunu ortadan kaldırmıyordu (Jones & Wesseley, 2010, s. 167). Esirlerin yalnız kalmak imkânına sahip olamayışları, aileleri ile iletişim kuramamaları ve ne zaman biteceği belli olmayan esaret hayatı bu rahatsızlığı ortaya çıkaran başlıca etmenlerdi (Yanıkdağ, 2014, s. 230).

Türk askerlerinin İngilizler tarafından oluşturulan esir kamplarında sergilemiş oldukları davranışların, Vischer'in ve bazı Türk doktorların tespitleri çerçevesinde değerlendirildiği bu çalışmada, meselenin daha iyi anlaşılması için yer yer Ruslar tarafından oluşturulan esir kamplarındaki Türk askerleri hakkında da bilgi verilmiştir. Ancak önemli bir sorun olarak kaynak eksikliğine dikkat çekmek gereklidir. Hem böyle bir rahatsızlığın savaş sonrasında tespit edilmesi hem de savaş esirleriyle ilgili çalışmalarda kullanılacak kaynakların içeriği esaret sırasında askerlerin ne gibi psikolojik zorlanmalara maruz kaldıkları konusunda yeterli bilgi ihtiva etmemektedir. Zira arşivlerde muhafaza edilen resmi devlet yazışmaları, esirlerle ilgili genellikle sayısal bilgileri yahut esirlere yönelik kötü davranış iddiaları bağlamında karşılıklı suçlamaları ihtiva etmektedir. Aslında esir kamplarına içeriden bir bakışı yansıtmaması bakımından en önemli kaynak konumunda bulunan Kızılhaç raporlarının da bu bağlamda son derece yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. 1917 yılında geniş çaplı bir misyonun parçası olarak İngilizler tarafından oluşturulmuş kampları ziyaret ederek Türk askerlerinin durumunu tetkik eden Kızılhaç heyetinin hazırlamış olduğu rapor Dikenli Tel Psikozu bağlamında çok sınırlı bilgi sağlamaktadır. Konu ile ilgili en önemli kaynak grubu ise esir düşen askerlerin kaleme almış oldukları günlük ve hatıralardır. Bunlar her ne kadar sayısal bakımdan yetersiz olsalar da esir kamplarına içeriden bir bakış sağlamaları bakımından ve esirlerin gündelik yaşamlarına dair önemli bilgiler vermeleri açısından son derece değerli kaynaklardır. Çalışmada öncelikle esaret hayatına dair kısaca tespitte bulunulmuş daha sonra elde bulunan az sayıdaki kaynaktan savaş esirlerinde görülen asabiyet haline dair değerlendirmeler yapılmıştır. Kaynak noksanlığını bir nebze olsun telafi etmek adına İkinci Dünya Savaşı'nda esir düşen ve esaret psikolojisi hakkında tespitleri bulunan yabancı asker ve doktorların notlarından da istifade edilmiştir.

2. Esaret Hayatı

Esaret hayatı kabaca; ilk esir düşme anı, kalıcı kamplara sevk süreci, kamp dönemi ve nihayet tüm bu sürecin sonunda hayatta kalabilen askerler için ülkelerine dönüş olmak üzere dört safhadan oluşur. Bu aşamalardan muhtemelen en zor olanı ilk iki süreçtir. Zira esaretin genellikle yoğun bir çatışmanın sonucunda askerlerin bedensel ve zihinsel bakımdan tahammüllerinin tükendiği bir anda başladığı tespit edilmiştir (Lunden, 1949, s. 725). Öte yandan bir asker esir düştüğü ilk anda, uluslararası savaş ve esaret hukukunu çoğu zaman göz ardı eden düşmanlarının son derece saldırgan tavırlarına maruz kalabilirdi. Gerek Ruslara gerekse İngilizlere esir düşen Türk askerlerinin de ilk anda ciddi saldırılarla karşılaştıkları anlaşılmaktadır. Savaştan yıllar sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin dördüncü Cumhurbaşkanı olan Cemal Gürsel, Filistin Cephesi'nde İngilizlere esir düştükten sonra kendisine yapılan muameleyi şöyle anlatır:

İngilizler bataryamı alıp Yafa'ya götürmemi istediler, reddettim. Götürmezsem hayvanları öldüreceklerini söylediler ve derhal hepsini kurşun ve süngü ile öldürdüler... bir çavuş bana kanlı süngüsünü uzattı 'bunu temizle' dedi. Bataryamın karşısında, subaylarımın arasında idim. Bu hal beni heyecana getirdi. Çavuş üzerime saldırmak üzere iken, elimdeki tüfeği göğsüne dayadım ve bir idam tehlikesi safhası geçirdim (Konyalı, 1960, s. 587-588).

İki sene on gün Mısır'da esarete kalan Cemal Gürsel (Konyalı, 1960, s. 588) yıllar sonra vermiş olduğu bir mülakatta esaret yıllarını derin bir üzüntüyle hatırlamış ve düşmana olan öfkesi sebebiyle İngilizce öğrenmeye direndiğini söylemiştir (Weiker, 1963, s. 121). Benzer olaylar bazen daha şiddetli olmak üzere birçok Türk askeri tarafından tecrübe edilmiştir. Rahmi Apak, esir düştükten sonra kendisini sorguya çeken bir İngiliz teğmeni tarafından ağzına bir silah sokulduğunu anlatır (Apak, 1988, s. 162). Ruslara esir düşen askerlerin tecrübeleri ise bazen dehşet verici olmuştur. Hem Rus askerler hem de Rus ordusunda bulunan Ermenilerin Türk esirlere karşı intikam hisleriyle hareket ettiklerine, büyük çaplı katliam hareketlerine giriştiklerine, hayatta kalanlara karşı ise soygun eylemlerinde bulduklarına dair veriler bulunmaktadır (Kutlu, 1997, s. 24-29). Özellikle Ruslara esir düşen askerler için kalıcı olarak barınacakları kamplara sevk süreci ölümle sonuçlanmadığı durumlarda bile, esirleri kendi bedenlerini tanıyamayacak kadar yıpratmıştır. (Özkan, 2017, s. 19) Süreç o kadar zordu ki kamplara yerleşmek esirlerin en büyük umudu haline gelmiştir. Mesela Mehmet Âsâfın sözleri bu bağlamda etkileyicidir:

Bu yolculuğun sonunda, bizi bekleyen kader, ne olursa olsun, yorgunluk ve bitkinlikten ağırlaşmış vücudumuzu iki ayak üzerinde taşıyarak geçirmiş olduğumuz bir göç hayatından kurtulup, hiç olmazsa sabit bir karargâhın rahatlığına kavuşmak ümidi ile bir çeşit sevinç bile duymakta idik (Asâf, 1994, s. 20).

Bu örnekler esaret hukukuna çoğu zaman riayet edilmediğini göstermesi bakımından önemlidir ama Türk esirlerin henüz kalıcı olarak barınacakları kamplara girmeden önce hem fiziksel hem de zihinsel bakımdan ciddi olarak yorulduklarını göstermektedir. Bu yüzden kamplara giriş ilk etapta esirler için bir nebze olsun rahatlama sağlayabilirdi. Ayrıca kamp hayatı sırasında hemen her esire zihin sağlıklarını korumak ve vakit geçirmelerini temin etmek için çeşitli faaliyetlerle meşgul olma fırsatı da verilirdi. Cemal Gürsel, Mısır'da esir bulunduğu sıralarda zamanlarını boş geçirmektense, yabancı dil çalıştıklarını, askerlikle ilgili tedrisat faaliyetlerinde bulduklarını ve ümitlerini canlı tuttuklarını ifade etmiştir (Konyalı, 1960, s. 587). Kart oyunları, domino, dama gibi oyunlar ise Hindistan ve Burma'daki çoğu esir arasında revaç bulurdu (Red Cross. International Committee, 1917, s. 53). Bayram kutlama, dini gün ve gecelerin ihyasına da özel önem atfedilir ve her ne kadar esaretin burukluğu içinde olsa da bu faaliyetler esirler arasında bir nebze ahenk ve birliktelik sağlardı (Arıkan, 2019, s. 309-336). Rusya'da esir olarak tutulan Şehidullah Fikri, kamp yaşamının esir olduklarını unutturacak kadar dolu olduğunu memnuniyetle ifade etmişti (Serhadoğlu, 2005, s. 125). Entelektüel faaliyetler de esirler arasında revaç bulurdu. Bu bağlamda en dikkat çekici aktivitelerden birisi kamplarda gazete çıkarmaktı ve bu faaliyetin esirleri zihinsel bakımdan hayli rahatlattığı anlaşılmaktadır (Özbölük, 2022, s. 18-21).

Yukarıda bahsedilen faaliyetlerin esirleri ancak belirli bir süre teskin ettiğini belirtmek gerekir. Esaret süresinin uzaması ve belirsizliği savaş esirlerinin Vischer'in dikkatini çeken olgulara benzer davranışlar sergilemelerine sebep olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nda İngiliz ordusunda görev yaparken, Girit'te Almanlar tarafından esir alınan ve bir süre Selanik'te ve Almanya'da bulunan kamplarda esir tutulan Doktor Archibald L. Cochrane (Britannica, 2023), esaretin üç ya da dört yıla uzadığı durumlarda esirlerde ciddi zihinsel sorunlar baş gösterdiğini tespit etmişti. Aslında ilk yıl uyum sağlama süreciydi. İkinci yıl daha önce uyum sağlandığı için hem kamp otoriteleri hem de esirler için en kolay dönem olurdu. Üçüncü yıl zorlanmalar başlar ama esaret dördüncü ve sonraki yıllara uzarsa kimse esareten zarar görmeden kurtulamazdı (Cochrane, 1946, s. 284; Lunden, 1949, s. 721). Birinci Dünya Savaşı boyunca esaret sürecinin uzunluğu ve belirsizliğinden en çok mustarip olanlar Türk askerleriydi. Sürecin uzamasının Türk esirlerini ciddi anlamda zihinsel zorlanmalara maruz bıraktığı, henüz 1917 yılında uluslararası yardım kuruluşları tarafından tespit edilmişti (Red Cross. International Committee, 1917, s. 63). Buna rağmen Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının üzerinden neredeyse iki yıl geçtiği halde, 1920'de, hâlâ Mısır'daki İngiliz kamplarından ülkelerine iade edilmeyi ümit eden on binlerce esirin bulunduğu bilinmektedir (Yanıkdağ, 2014, s. 230). Hindistan ve Burma'daki kamplarda ise vatanlarına dönmeyi bekleyen 6.728 esir bulunmaktaydı (The War Office, 1922, s. 638). Irak Cephesi'ndeki muharebelere katılan ve esir düştükten sonra Burma'da bulunan Meiktila kampına gönderilen Mustafa Tütüncü'nün esirlerde; "*buzur ve rabat, salim akil*" kalmadığına yönelik şikâyetinin sebebi de uzayan esaret hayatıydı (Tütüncü, 2006, s. 70).

Esirlerin aileleri ile olan iletişimlerinin neredeyse kesilmiş olması (Yanıkdağ, 2014, s. 230-231) uzun ve belirsiz esaret sürecinin yaratmış olduğu psikolojik sorunları derinleştiren bir başka husustu. 1917 yılında Türk esirlerin kaldıkları bazı kampları teftiş eden Kızılhaç heyeti, esirlerin aileleri ile haberleşebilmeleri için İngilizlerin gerekli düzenlemeleri yapmış olduklarını ama yine de haberleşme meselesinin büyük oranda çözümsüz kaldığını raporlarına eklemişlerdi (Red Cross. International Committee, 1917, s. 42, 54, 63). Aslında ne esirlerin ailelerine gönderdikleri mektuplar ne de ailelerin esarettaki yakınlarına gönderdikleri mektuplar hedefine ulaşabiliyordu. Aileleri ile olan iletişimsizliğin Türk esirleri zihinsel bakımdan ne kadar zorladığı hakkında bugün elde bulunan az sayıdaki esir mektubu bir fikir verebilir. İlk kez Mustafa Arıkan tarafından yayımlanan mektupların satır aralarından Türk esirlerin kendileri ile iletişime geçilmediğinden bahisle sürekli olarak ailelerini suçladıkları ve mektuplarını öfke tonu yüksek bir üslupla kaleme aldıkları anlaşılmaktadır (Arıkan, 1990, s. 44-151).

İngilizlerin esirlere yönelik yaklaşım tarzını en iyi tanımlayacak olan ifade izolasyondur. Hem kamplara nakil süreçlerinde hem de kamplarda buldukları sırada Türk askerlerini dış dünyadan tamamen yalıtılmış bir şekilde yaşamak zorunda bırakmışlardır. Kamp haricine çıkamıyor olmak ister istemez savaş esirlerine tek düze yaşamı yegâne seçenek olarak dayatır ve birbirinin aynısı olan günler, esirlerin zihinsel bunalımını

derinleştirirdi. Irak'taki bir kampta esir bulunan Mehmet Sinan Özgen'in hatıratına eklemiş olduğu; "...girdiğimiz garnizonlar bizî – Şeddâd'ın zindanı gibi- rubî bir sıkıntı içinde bırakıyor, gün geçtikçe bu sıkıntı biraz daha artıyordu" şeklindeki ifadeleri ruhsal bunalımın sebebini göstermesi bakımından önemlidir. Anlaşıldığı kadarıyla Mehmet Sinan ve arkadaşlarının ıstırabını derinleştiren asıl husus kamplarının etrafını iki sıra halinde çevreleyen tel örgülerin görüntüsüydü (Özgen, 2006, s. 135). Mustafa Tütüncü, diğer esir askerlerin içinde bulunduğu derin bunalımı da bu duruma bağlamaktadır; "Belli bir yerde hiçbir değişiklik olmadan ve aynı hali her gün yaşayan, hastalık ve giderek zayıflamaktan ve tükenen metanetten dolayı her bir esir büyük bir bunalım içinde. Serbestlik yok. İnsanlar biraz serbest bırakılırsalar kendileriyle ilgilenir. Ama en küçük bir müsamaha yok. Kamp dışına kimse bırakılmıyor" (Tütüncü, 2006, s. 71). Irak'ta esir olduktan sonra Hindistan'da bulunan Bellary esir kampına gönderilen Hüseyin Fehmi Genişol ise bulunduğu yeri; "Burası düşmanın zorbalığı altında bulunulan ve başın tel örgüden çıkarılmadığı bir esir kampıydı." (Genişol, 2014, s. 87) şeklinde tanımlamaktadır. Özellikle Hindistan ve Burma'da bulunan kamplar, sakinleri için o denli ıstırap vericiydi ki muhtelif rahatsızlıklar sebebiyle hastaneye gönderilen esirler, tedavileri sona ermesine rağmen kampa geri dönmek istemezlerdi. Bu hastanelerde görev yapan Avustralyalı hemşireler, tedavisi tamamlanıp tekrar kamplarına gönderilen esirlerin "çocuk gibi ağlamalarında" şahit olmuşlardı (Haskins, 2017, s. 71). Kampları çevreleyen tel örgülerin haricine çıkabilmek sınırlı sayıdaki esir için, özellikle sıhhi meselelerde bilgi sahibi olanlar için mümkün olabilirdi. Bu bağlamda İshak Jeller ve hatıralarına değinmek gerekir. Bir yıldan fazla bir süre Burma'da esir kalan bir Osmanlı eczacısı olan Jeller, esarete kaldığı dönemi yıllar sonra "bir nevi seyahatler devresi" olarak tanımlamıştı (Jeller, 1942, s. 3). Hatıralarından anlaşıldığı kadarıyla Jeller, kamp dışına rahatlıkla çıkabiliyor olmanın verdiği ayrıcalık sayesinde diğer esirlerin maruz kaldığı zihinsel zorlanmalardan kurtulmuştu. Öte yandan Jeller'in hatıratının ilerleyen sayfalarında; "her gün aynı minval üzere devam edip giden, sıkıcı, yeknesaklık artık sabrımızı taşırmaya başlamıştı. Ne muhitin herdem baharlığı ne de artık alışıklık veren mahallî garibeler, filler, kaplan anları hikâyesi bizî avunduramıyordu." (Jeller, 1942, s. 3) şeklindeki ifadeleri, nispeten serbestiye sahip olan esirlerin dahi psikolojik açıdan zorlanmalara maruz kaldığını göstermesi bakımından önemlidir. Kızıllaç heyetinin Türk esirlerin hareket etmektense sürekli uyumayı tercih ettiklerine yönelik tespitinin de bu bağlamda değerlendirilmesi gerekir (Red Cross. International Committee, 1917, s. 49). Rusya'da esir tutulan Türk askerler de esaret sırasında ciddi sorunlarla karşılaşıyorlardı ama en azından izolasyona maruz kalma bakımından İngilizlere esir düşenlere kıyasla bir nebze daha şanslıydılar. Bazı bölgelerde kamp yakınlarında bulunan kasabalara gidebilmelerine izin verilen esirlerin yerel halk ile iletişim kurabildikleri ve bu durumun Dikenli Tel Psikozunun etkilerinden kurtulmalarına yardımcı olduğu tespit edilmiştir (Yanıkdağ, 1999, s. 77-78).

3. Dikenli Tel Psikozu

Savaş esirlerinin hemen her gün karşı karşıya kaldıkları zihinsel zorlanmalar sonucu ortaya çıkan aşırı asabiyet hali genellikle en basit sebeplerden bile kavgaya yol açardı. Her gün aynı yüzleri görmek esirlerde büyük bir bıkkınlığa sebep olur ve bu yüzden çok yakın arkadaşlar arasında bile çok küçük meselelerden büyük kavgalar çıkabilir (Lunden, 1949, s. 730-731). Kamplarında süregiden öfkeli halini anlamlandırmaya çalışan Tütüncü'ye göre; "... herkes yekdiğerini yabancı gibi görüyor ve biri diğerine her fenalığı yapmaya hazır bir istidat gösteriyordu" (Tütüncü, 2006, s. 65). Hâlbuki esirler arasında yabancı bir unsur yoktu fakat aralarında kavgalar eksik olmadığı gibi birbirlerini öldürecek kadar ileri gidebiliyorlardı. Bazen iki kişi arasında meydana gelen basit kavgalar yerini çok daha büyük kavgalara bırakmaktaydı. Hatta kavga çıktığında beş yüz kişinin birbirine bıçaklarla saldırdığı, kavganın sonucunda meydana ölü ve ağır yaralıların bulunduğu olaylar görülürdü (Tütüncü, 2006, s. 65-70). Esirler arasındaki gerginlik kamplarda çıkarılan gazetelere de yansımıştı. Thayetmyo'da çıkarılan gazetelerden *Ne Münasebet, İravadi Gazetesi*'nde yayımlanan bir makaledeki; "yan yana yaşadıkları halde yekdiğerine ecnebi nazarıyla bakmakta "şeklindeki bir ifadeyi alıntılıyıp şu cevabı veriyordu: "Bizim kamp hayatı gibi desene" (Ne Münasebet, 1920) Aynı kampta hemen her esirin ellerine geçen metalleri bıçak haline getirmeleri, yastıklarının altında bir bıçakla uyuyor olmaları esirler arasındaki gerginliğin bir başka göstergesidir (İybar, 1950, s. 113).

Türk esirlerin maruz kaldıkları Dikenli Tel Psikozu ile ilgili en önemli bilgilere Burma'daki Thayetmyo kampında esir olan ve tabip olarak görev yapan Behiç Bey'in raporundan ulaşılabilir. Söz konusu rapor 1914-1918 yılları arasında kapsamaktadır ve çoğunlukla kamplarda meydana gelen ölüm vakalarına dair

istatistik bilgilerini içermektedir. Son kısmında en azından bir sayfa da olsa esirlerde görülen psikolojik sorunlara yer verilen raporda, üzerinde durulan önemli hususlardan biri de cinnet vakalarının yoğunluğudur. Behiç Bey'in hem kamplarda görülen ölüm hadiselerine hem de bu cinnet vakalarına dair açıklaması ilginçtir. Savaştan önce askerlerin bünyelerinde gizli olarak bulunan rahatsızlıklar esaret sebebiyle görünür olmuştur: “*Malumdur ki ilk senesi esir olan efrâd iklim ile adem-i imtizaç ve harbin verdiği mezâhimle hasıl olan zaaf dolayısıyla hafî olan emrâzın birdenbire âşikâr olmasına yardım etmesi yüzündendir.*” Cinnet vakalarının artışı ile ilgili ikinci bir açıklama ise esaret müddetinin uzamasıdır. Behiç Bey'in dikkat çektiği bir başka husus ise kampa ilk geldiğinde zabitan ve efrâd arasında asabiyetin fevkalade oluşudur. Behiç Bey bu aşırı asabiyet halini anlamlandıramamış ve sebeplerini araştırmıştı. Ona göre; esirlerin istirahatleri imkânlar nispetinde sağlanıyor, iaşeleri de düzenli olarak temin ediliyordu. Eleştirecek ya da şikâyet edecek çok az şey bulunmaktaydı. Dolayısıyla esirler arasında sıkılmaya ve cinnete sebep olacak çok ciddi durumlar olmaması gerekiyordu. Zaten esirler bu tür problemlerle başa çıkmanın yolunu kendiliğinden bulmuşlardı. Kamp içerisinde bakkallar, kahvehaneler açılmakta ya da eğlenmek için tiyatro, sinema gibi eğlenceler de yapılmaktaydı. Buna rağmen, esirler arasında “asabiyet” o kadar artmıştı ki “*en ehemmiyetsiz bir söz iki kişi arasında uyararak münâzâa ve hatta mukateleye*” sebep oluyordu. Hatta birkaç intihar vakası görülmüştü. Bir defasında intihar girişiminde bulunan fakat hayatta kalan bir esirle görüşen Behiç Bey, esire niçin intihara teşebbüs ettiğini sorduğunda; “*...ne yapayım bu hayattan bıktım sabah akşam şu tel örgüyü seyredemeyeceğim için intihara karar verdim*” cevabını almıştı. Anlaşıldığı kadarıyla uzun bir süre Thayetmyo kampında bulunan Behiç Bey buradan Mısır'daki Seydişehir esir kampına gönderilmiş ve bu sayede her iki kamptaki yaşam şartlarını görme imkânı bulmuştur. Behiç Bey hem Burma'da hem de Mısır'daki esirlerde görülen “emraz-ı dimaiye'nin” sebebini kendince bulmuş ve kampları çevreleyen tel örgünün görüntüsünün ya da isminin dahi vermiş olduğu umutsuzluk olduğunu ifade etmişti. Ayrıca aileleriyle haberleşemiyor olmaları esirlerin bunalımını bir kat daha artırmıştı. Behiç Bey raporunu “*üseranın kâffesi yorgun bir fikere maliktir*” sözleriyle tamamlamıştı (ATASE, BDH, K. 2480 D.400 F.001/019).

Thayetmyo Kampı'nda meydana gelen bir intihar vakası ile ilgili kamp idaresi tarafından yapılan bir soruşturmada anlaşıldığı kadarıyla psikolojik sorunlar kolay tespit edilemiyordu. Arkadaşları tarafından, eğitilmiş, neşeli, saygılı ve popüler biri olarak tanımlanan esir Rasim'in görünürde herhangi bir sebep yokken intihar etmesi, İngiliz kamp yönetiminin de dikkatini çekmişti. Soruşturma sürecini yürüten kamp komutanı esirin çantasında bulmuş olduğu bir deftere daha önce şiirler yazdığını, vatansever duygularını ifade ettiğini tespit etmiş ve intiharı için herhangi bir sebep olmadığını ve bunun bir anlık cinnetin sonucu olabileceğini düşünmüştü. Ancak adı geçen esirin muhtelif dönemlerde hasta esirlerin ülkelerine iadeleri sırasında kendisinin de hasta olduğunu ve ülkesine iade edilmek istediğini belirtmesine ve birkaç kez bunun için müracaat etmesine rağmen her seferinde talebinin reddedildiği anlaşılmıştı (TNA. FO. 383/339-94779; BOA.HR.SYS.2205/15; Tüfekçi, 2019, s. 784-789). Askerlerin karşı karşıya kaldıkları psikolojik zorlanmalara karşı İngiliz kamp yönetiminin tedbir alıp almadığı ya da aldı ise ne gibi tedbirlere başvurduğu bilinmemektedir. Yukarıda intiharından bahsedilen Onbaşı Rasim ile ilgili soruşturmada problemin mahiyetinin tam anlamıyla tespit edilemediği görülmektedir. Kamp kumandanının raporunda askerin arkadaşlarının ifadelerinden hareketle, eğitilmiş, saygılı, sessiz ve sevilen biri olduğunu ifade etmesi ve ortada intiharı gerektirecek bir sebep olmadığı sonucuna varması bu esirlerin ruhsal bunalımlarının göz ardı edildiğini göstermektedir. Öte yandan zihinsel hastalık belirtileri açıkça görülen esirlerin bile tedavisiz bırakıldıkları anlaşılmaktadır. Yüzbaşı Hasan Yetimi, akıl sağlığını kaybeden subayların hastaneye kaldırıldığını ancak erlerin tedavisiz bırakıldığını ifade eder (Taşkıran, 2011, s. 108).

4. Sonuç

Rus ve İngiliz esir kampları arasındaki en dikkat çekici fark İngilizlerin savaşta esir aldıkları askerleri, tüm dünyadan tecrit etmek suretiyle izolasyona mahkûm etmeleridir. Bu yüzden Birinci Dünya Savaşı boyunca özellikle İngiliz esir kamplarında tutulan Türk askerlerin maruz kaldıkları en önemli sorunlardan biri Dikenli Tel Psikozu olarak adlandırılan bir çeşit sinir bozukluğu olmuştur. Kamplardaki yaşam şartları görünüşte uluslararası hukuka uygun şekilde düzenlenmişti fakat İngilizlerin kuşkucu tavırları sebebiyle Türk esirleri çok uzun süre ağır bir izolasyon hayatına katlanmak zorunda kalmışlardı. Ne zaman biteceği belirli olmayan esaret hayatı, ailelerinin ne halde olduğuna dair neredeyse hiçbir bilgi alamıyor olmaları ve

kamplarda süregiden monoton hayatın vermiş olduğu sıkıntılar, esirlerde öfkeli halini ortaya çıkarmış ve bu durum kampları yaşanmaz hale getirmiştir. Bu öfke halinin altında yatan sebeplerin, kamplardaki yaşam şartlarının iyi olduğu gerekçesiyle, uzun süre tespit edilememesinden dolayı probleme çözüm de üretilememiştir. Esirler arasındaki sorunları disiplin tedbirleriyle çözmeye çalışan kamp idarecileri, sorunların derinleşmesine sebep olmuşlardır. Bazı esirlerin intiharı seçmesinin arkasında yatan sebep de Dikenli Tel Psikozu idi.

5. Extended Abstract

Tens of thousands of Turkish soldiers were taken prisoner by the enemy armies during the First World War. Mostly captured by the Russian and British armies, Turkish soldiers spent long periods in prisoners of war camps established in many regions from Malta to Cyprus, from Siberia and India, Burma. The prisoners of war who suffered by their enemies' behaviors contrary to the rules of international law, especially at the time of their first captivity and during their transfer to permanent camps, were subjected to serious mental strain in the prison camps. One of the psychological problems Turkish soldiers suffered from *Barbed Wire Psychosis*. This psychosis first described by R. Bing and Adolf Lucas Vischer, two scientists who studied British prisoners of war in Switzerland after the First World War. Vischer then investigated the cause of the problem and obtained interesting results. The disease had nothing to do with the way the prisoners were treated. The disease could occur even in camps with good living conditions. The inability of the prisoners to be alone, lack of communication with their families and the uncertainty of the period of captivity led to emergence of such a disease. When the problem occurred, it caused mental exhaustion, irritability, and memory loss in prisoners. In this study it was evaluated the behavior of Turkish soldiers during their captivity in the context of Vischer's findings. Turkish prisoners of war remained in captivity much longer than prisoners of other nations. Even after end of the war, Turkish prisoners of war were not sent back to their homeland. In 1917, international aid organizations identified that many soldiers were suffering from mental strains due to long captivity. In 1920, about two years after the signing of the Armistice of Mudros, the number of Turkish prisoners in camps established by the British in India and Burma was 6.728. In the memoirs written by some prisoners of war, there are interesting data on how overwhelming the long captivity process was for them. Another issue that deepened the depression caused by the long captivity process was the fact that the prisoners of war were deprived of the opportunity to communicate with their families. An examination of the few prisoner letters available today reveals that Turkish soldiers were angry with their families. The reason for this is that they thought that their families had forgotten them and therefore did not send them letters. Another problem that Turkish soldiers were exposed to during captivity was isolation. In fact, Turkish soldiers who were held in camps established in Russia had a relatively free life thanks to the lack of authority that emerged especially after the Bolshevik Revolution. However, the soldiers who were held captive by the British were almost completely isolated from the rest of the world. It was strictly forbidden to leave the camps. This was because the British authorities did not want the prisoners to have any contact with the local population of the area where the camps were located. The inability to leave the camp, the limited range movement, the lack of communication with families and the uncertainty of the captivity period caused the Turkish soldiers to exhibit irritable behavior and caused them to escalate the smallest incident into big fights. According to some Turkish doctors in captivity, there was nothing wrong with the captives to cause them to behave this way. Living conditions in the camps were very good. There was no problem complain about. The doctors drew attention to the feelings of hopelessness created in the prisoners by the sight of the barbed wire surrounding the camps.

Keywords: Barbed Wire Psychosis, India, Prisoners of War, World War I.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Kaynakça

- Apak, R. (1988). *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Arıkan, M. (1990). *Asker Mektupları*. Konya: Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi.
- Arıkan, M. (2019). Birinci Dünya Savaşı Türk Esirlerinin Kaleminden Esarete Bayram. *Tarihin Peşinde*, s. 309-336.
- Asâf, M. (1994). *Volga Kıyılarında ve Muhtıra Esâret Hâtıra ve Mâcerâları*. (M. Cebecioğlu, Yay. Haz.) Akademik Kitabevi.
- ATASE, BDH, K. 2480 D.400 F.001/019.
- Bing, R., & Vischer, A. (1919). Some Remarks on the Psychology of Internment, Based on the Observation of Prisoners of War in Switzerland. *The Lancet*, s. 309-336.
- BOA.HR.SYS.2205/15.
- Britannica. (2023, Haziran). Archibald Leman Cochrane. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/biography/Archibald-Leman-Cochrane> adresinden alındı
- Cochrane, A. (1946). On the Psychology of Prisoners of War. *The British Medical Journal*(1/4442), s. 282-284.
- Genişol, H. F. (2014). *Çanakkale'den Bağdat'a Esareten Kurtuluş Savaşı'na Cephe Sekiz Yıl Sekiz Ay (1914-1923)*. (M. Yeni, Yay. Haz.) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Haskins, V. (2017). Australian Nurses and the 1918 Deolali Inquiry: Transcolonial Racial and Gendered Anxieties in a British Indian War Hospital. *Australian and The First World War-Local Global Connections and Contexts*.
- İybar, T. (1950). *Sibiryadan Serendibe*. CHP Halkevleri Bürosu Yayınları.
- Jeller, İ. (1942). Birmanya Hatıraları. *Vakit*(1).
- Jeller, İ. (1942). Birmanya Hatıraları. *Vakit*(22).
- Jones, E., & Wesseley, S. (2010). British Prisoners of War: From Resilience to Psychological Vulnerability: Reality or Perception. *Twentieth Century British History*, s. 1242-1256.
- Konyalı, İ. H. (1960). *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*. Erzurum Tarihi Araştırma ve Tanıtma Derneği Yayınları.
- Kutlu, C. (1997). *I. Dünya Savaşında Rusya'daki Türk Savaş Esirleri ve Bunların Yurda Döndürülmeleri Faaliyetleri*. Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi. <https://doi.org/74215>
- Lunden, W. A. (1949). Captivity Psychoses among Prisoners of War. *Journal of Criminal Law and Criminology*, s. 721-788.
- Ne Münasebet, 1920.
- Özbölük, R. (2022). Esir Gazeteleri Üzerine Kısa Bir Değerlendirme. *Yerli Düşünce*, s. 18-21.
- Özgen, M. S. (2006). *Bolvadinli Mehmet Sinan Bey'in Harp Hatıraları*. (S. Avşar, H. Babacan, & M. Bayar, Yay. Haz.) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özkan, V. (2017). *Esaret Yıllarım Asteğmen Vehbi Bey'in Sibirya'dan Kaçış*. (A. Ayhan, & B. Sönmez, Yay. Haz.) Babalı Kültür Yayıncılığı.
- Red Cross. International Committe. (1917). *Report on British Prison Camps in India and Burma*.
- Serhadoğlu, M. R. (2005). *Savaşçı Doktorun İzinde Kırım, Sarıkamış, Esaret Yılları ve Kurtuluş Savaşı*. Remzi Kitabevi.
- Taşkıran, C. (2011). *Ana Ben Ölmedim: Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Esirleri*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- The War Office. (1922). *Statistics of the Military Effort of the British Empire During the Great War*. TNA. FO. 383/339-94779.
- Tüfekçi, V. (2019). *Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizlere Esir Düşen Türk Askerleri*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı Doktora Tezi.
- Tütüncü, M. (2006). *Hatıra Defterimdir*. (A. Ozulu, Yay. Haz.) Lider Matbaacılık.
- Weiker, W. F. (1963). *The Turkish Revolution 1960-1961*. Brooking Institution.
- Yanıkdağ, Y. (1999). Ottoman Prisoners of War in Russia, 1914-22. *Journal of Contemporary History*, 34(1), s. 69-85.
- Yanıkdağ, Y. (2014). *Millete Deva Olmak Osmanlı Savaş Esirleri, Tıp ve Milliyetçilik 1914-1939*. (N. Elhüseyni, Çev.) Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Imagine Filmi Ekseninde Romantik Bakışla Fenomenolojik Bir Film Düşünme Pratiği

Burak MEDİN*
Bünyamin DURANOĞLU**

ÖZ

Sinema ve felsefe bağlamına odaklanıldığında filmler, nitelikli düşünme sürecinin önemli bir formu olarak değerlendirilmektedir. Sinemanın felsefenin bazı kavram ve yöntemlerini yorumlamada güçlü yanları bulunduğu varsayımına dayanan yalın sav üzerine kurulu bu nitel çalışmada fenomenolojik yöntemin romantik bakışla kesiştiği durumlar, bir film üzerinden analiz edilmektedir. Romantik bakışın görmenin fragmanlaşmasıyla çakışan serüveni, fenomenolojinin özne-nesne ilişkisi bağlamında ele alınmaktadır. Görme engelli bir öğretmenin kendisi gibi görme engelli öğrencilere verdiği hayal kurma derslerini içeren *Imagine* (2012) filmi, kapsam ve sınırlılık ekseninde amaçlı örneklem tekniği ile bu çalışmanın araştırma nesnesi ve örnekleme olarak seçildi. Yapılan çözümlenmeden ve analizden hareketle, kuramsal çerçeve ve ele alınan filmsel metin arasındaki ilişki ekseninde sinema ve felsefe ilişkisi içerisinde hayal âleminin bir benzerini üreten bir form olarak sinemanın felsefe yapılacak bir zemin olarak güçlü olduğu değerlendirilmesini yapmak ve iddia etmek mümkündür. Dahası varlıkbilim zemininde fenomenolojik yöntemin askıya alma ve transandantal deneyim gibi tekniklerin, film-düşünme pratiğinde somutlaştırılabildiği yapılan çalışma sonucunda görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sinema, Felsefe, Ontoloji, Fenomenoloji, Romantizm, Imagine.

A Phenomenological Film Thinking Practice with a Romantic Perspective on the Axis of the Film Imagine

ABSTRACT

When focusing on the context of cinema and philosophy, movies are considered as an important form of qualified thinking process. In this qualitative study, which is based on the assumption that cinema has strengths in interpreting some concepts and methods of philosophy, the cases where the phenomenological method intersects with the romantic view are analyzed through a film. The adventure of the romantic gaze, which coincides with the fragmentation of seeing, is discussed in the context of the subject-object relationship of phenomenology. The movie *Imagine* (2012), which includes the imagination lessons given by a visually impaired teacher to visually impaired students, was chosen as the research object and sample of this study with the purposeful sampling technique on the axis of scope and limitation. Based on the analysis and analysis, it is possible to evaluate and claim that cinema, as a form that produces a similarity to the world of imagination within the relationship between cinema and philosophy, in the axis of the relationship between the theoretical framework and the filmic text, is powerful as a ground for philosophy. Moreover, on the ground of ontology, it is seen as a result of the study that techniques such as phenomenological method, suspension and transcendental experience can be embodied in film-thinking practice.

Keywords: Cinema, Philosophy, Ontology, Phenomenology, Romanticism, Imagine.

1. Giriş

Sinema ve felsefe konusunda yazma fikri ortaya çıktığında iki alandan hangisinin diğerine göre öncelendiği ya da önceleneceği konusunda tartışmalar bulunmakla birlikte filmlerin bizatihi kendisi nitelikli düşünme sürecinin gerçekleşmesinde etkili bir sanat-medya formu olarak ele alınmaktadır. Sinemada felsefenin hangi kavramları ya da yöntemlerinin içerilmesinin daha mümkün/pratik olduğu konusunda da tartışmalar sürmektedir. Bir bütün olarak bu tartışmalar düşünüldüğünde sinemanın felsefe pratiği olarak kavranması elbette görece yüksek bir seviyeye işaret etmektedir. Filmle düşünme-film düşünme şeklinde

* **Corresponding Author/Sorumlu Yazar**, Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi/Erciyes University, burakmedin@erciyes.edu.tr

** Doktora Öğrencisi/Ph.D. Stud., Erciyes Üniversitesi İletişim Fakültesi/Erciyes University Faculty of Communication, bunyamin.duranoğlu@hotmail.com

Makale Gönderim ve Kabul Tarihleri/Article Submission and Acceptance Dates: 30.08.2023-19.10.2023

Citation/Atf: Medin, B., Duranoğlu, B. (2023). *Imagine* filmi ekseninde romantik bakışla fenomenolojik bir film düşünme pratiği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52, 405-419. <https://doi.org/10.52642/susbed.1352766>

bir kavramlaştırma izleyici deneyimi merkezli olarak bu sürecin bütünü tanımlama çabasının ürünüdür (Cox & Levine, 2018, s. 15-46). Sinemanın teknik doğası gereği neleri getirdiğini ve düşünce süreçlerinin tarih içinde hangi kırılmalara işaret ettiğini hatırlamak meselenin kavranmasını kolaylaştıracaktır. İnsanın sağduyuya, akla, sezgiye, muhayyileye dayalı olarak çeşitli düşünme biçimleri olmakla birlikte akla dayalı rasyonel düşünme biçimi güçlenip öne geçmiş, bu süreç en genel tanımıyla aydınlanma olarak adlandırılmıştır (Murray, 2008, s. 15-54). Sinemanın da temelinde olan, camera obscura (karanlık oda) ile özdeşleştirilen ve öznenin bağımsız nesnel bir görmeye işaret eden bakış da aydınlanmanın gözlem tekniği olarak hâkimiyet kurmuştur. Aydınlanmanın bu merkezi otoritesine ilk karşı çıkış olarak romantizm belirmiş, romantizmin nesnellüğün karşısı olarak bireyselliği vurgulayan yapısı bakışın parçalanması ve fragmanlaşması şeklinde bir seyir izlemiştir. Aydınlanmanın her şeyi kesip biçerek ölçen ve kendini merkeze alarak konumlandırarak aklına karşı çekilebildiği en bireysel siperlere çekilme şeklinde öncelikle şiirde beliren romantik bakış zamanla sanatsal ve politik farklı zeminlerde ilerleyerek kendi etki sahasını kurmuştur. Aynı süreçte Goethe'nin ve Schopenhauer'ın görme konusunda yaptıkları, bireyi önceleyen öznel görme noktasında önem arz eden dokunuşları romantik hareketle birleşerek dünyayı algılama konusunda farklı bir görme biçimi düşünmeye alan açmıştır. Görmedeki bu parçalanma ve bireyselleşme hali sanayi devriminin gelişmeleriyle iç içe geçerek yeni bir dünya algısı başlatmıştır. Goethe'nin ve Schopenhauer'ın renk algısı ve art-imge konusunda ürettikleri düşünceler gözün fiziksel yapısının incelenmesini içeren tıp araştırmalarıyla birlikte görmenin vücuttaki merkezinin araştırılması gibi konulara yol açmış, görmede nesnel süreçler yerine öznel görme yaklaşımları kendini göstermeye başlamıştır (Crary, 2004, s. 90- 110). Kökeni Rönesans'a kadar götürülen bir zihinsel kopuşun zirvede teknolojik bir fragmanlaşmayla birleştiği, bu fragmanlaşmaya ilk adımın da camera obscura modelinde bir görmenin tek merkezci bir mantıkla her şeye hâkim olmasıyla başladığı düşünülmektedir. Bütün bu fragmanlaşma döneminin bir ürünü olarak sinemanın icadı- paradoksal bir biçimde- her şeye rağmen ortak nesnel bir görüşün olabileceği fikrini tekrar canlandırmıştır. Sinemanın çağın krizlerini paradoks olarak hem taşıdığı hem de aşma imkânı barındırdığı üzerinde temellenen bu fikir, modernitenin getirdiği parçalanma ve kaygı ortamında çeşitli arayışlara ilham vermiştir (Gülşen , 2020a, s. 20-29). Bugün için nörosinema araştırmaları gibi gelişmeler ve dijital dönüşümle insanların bir araya gelmek ve toplu olarak bir filmi deneyimlemek yönündeki istekleri farklı bir parçalanma yaşasa da sinemanın kendisi halen daha bütünleştirici bir auraya sahiptir.

Sinema ve felsefe ilişkisi üzerine odaklanıldığında öne çıkan diğer bir boyut da sinemanın ciddiye alınması meselesidir. Sinemanın teknolojik bir aygıt olarak fotoğraf tekniğindeki gelişmelerle birlikte geldiği kıvam ve doğduğu an sanat olarak düşünülmesini zorlaştırdığı gibi felsefe anlamında kavranmasını da imkânsızlaştırmaktaydı. Görme üzerine yapılan tıbbi deneylerle geliştirilen çeşitli aletler sonrası sinemayı önceleyen ilk aygıtlar (Crary, 2004, s. 110-140) panayırarda eğlence aracı olarak toplumun alt tabakasıyla buluşmaktaydı. Sinema doğduğunda bu ucuz eğlence biçimlerinden biri olarak doğmuş, zamanla sanat ve felsefe zemininde deyim yerindeyse utana sıklıkla değerlendirilmeye başlanmıştır (Andrew, 2010, s. 56, 61). Zaman içerisinde bugüne gelene dek sinema üzerine felsefe bağlamında farklı görüşler geliştirilmiştir. Sinema ve felsefe bağlamındaki bu çalışmalarda sinemanın işleyiş biçimi ve oluşturduğu etki insan zihninin bilinçli düşünme yöntemlerine, rüya görmesine ya da bilinçaltı-dışı-ötesinin çalışma biçimlerine analogiler kurularak yorumlanmıştır. Felsefenin farklı konu başlıkları ve dallarıyla yapılmaya çalışılan açıklamalardan biri olarak sinema ve fenomenoloji bağlantıları yapılmış, yapılan vurgularla filmlerin özne-nesne ilişkisi içerisinde insansı bir varlık olarak kabul edilmesi fikirleri dahi geliştirilmiştir (Frampton, 2013, s. 70-80). Filmlerle felsefe yapılabileceği ya da filmin kendi kendine felsefe yapabileceği şeklinde farklı tartışmalar olmakla birlikte bu çalışmada filmin felsefenin bazı alanlarında tartışma yürütmek adına güçlü olabileceği (Cox & Levine, 2018, s. 30,32) fikrinden hareket edilmiştir. Bu çalışmada bu anlamda görmenin parçalanması ve sinemayla birlikte yeniden kavuştuğu imkânlar, film ve fenomenoloji bağlamında analiz edilecektir. Batı düşünce tarihinin temel kavramlarından biri olan fenomen (görüngü) üzerine kurulu olan fenomenoloji, felsefede bir yöntem olarak Husserl tarafından geliştirilmiştir. Fenomen (görüngü) kavramı İlkçağ Yunan felsefesinde görülebilen, algılanan somut nesnelere haricinde akılla kavranabilen şeylere işaret ederken süreçte farklı anlamlara gelecek şekilde kullanılmış; Kant'ın felsefe sisteminde aklın kavrayabileceği her şeyi ifade edecek şekilde bu kavrayışın dışında kalan numenlerin karşısına

yerleştirilmiştir (Cevizci, 1999, s. 341). Kavramın tarihi uzun bir geçmişe dayansa da fenomenolojik yöntem Husserl'in dokunuşuyla varlıkların özlerini bilmeye dair özne nesne ilişkisinde, nesneyi inşa edip kuran aktif bir özneye işaret etmektedir (Uygur, 1998, s. 85). Bu bağlamda kavramsal çerçeveyi somutlayabilmek ve sinema-felsefe evreni içinde bir tartışma yürütebilmek adına görme engelli bir öğretmenin yine görme engelli öğrencilere hayatlarını devam ettiren dünyayı farklı bir şekilde tanıma üzerine verdiği dersleri anlatan *Imagine-Hayallerin Ötesinde* (Jakimowski, 2012) filmi örneklem olarak seçilip analiz edilecektir. Bu doğrultuda düşünme biçimleri, rasyonel düşünme, romantizm, görmenin evrimi ve fenomenoloji temelinde kavramsal çerçeve oluşturularak analizin genel seyri şu araştırma soruları çerçevesinde ilerleyecektir:

1-Görme biçimlerinde gerçekleşen kırılmalar, sinemanın gelişmesine hangi katkıları sağlamıştır?

2-Fenomenolojinin tartışmaya açtığı özne ve öznel bakışın filmle düşünmede ifade olanakları nelerdir?

Bu sorular çerçevesinde öncelikle görmenin parçalanmasıyla romantik bakışın iç içe geçen kırılma anları vurgulanacak ve fenomenolojik yöntemin film düşünme için bu çalışma çerçevesinde gerekli detayları belirginleştirilecektir. Devamında sinemanın felsefeyle kurduğu ilişkiye dair tartışmalara değinilerek filmin felsefe yapma gücü değerlendirilecek ve son olarak filmin analizine geçilecektir. İnsanın görme duyusunda keşfedilen işleyişin -bazı yorumlara göre kusurun- nüansları anlatıyı başlatmak için güzel bir noktadır.

2. Gözün Saldıranlılığı ve Görmeyi Parçalayan Romantik Bakış

Göz Aristoteles'e ve Porphyrios'a göre istediğinde kapaklarını kapatarak görmeyi bırakan istediğindeyse ortada dolaşan her şeye bakışlarını yönelterek onları yakalayıp tutsak edebilen saldırgan bir organdır. Antik yazarların askeri bir stratejiste benzeterek yorumladığı gözün bu saldırgan işleyişi fark edilir bir ikna ve güç kaynağı olarak düşünülmektedir. Sürekli olarak deneyim arayan ve görme alanına giren her şeyi parçalara bölerek hâkim olan gözün sınırları olsa da (Sanders, 1999, s. 31, 32) tanıma ve bilme konusunda merkezi bir konumdadır. Jonathan Crary, bakmanın ve görmenin moderniteyle geçirdiği dönüşümü incelemiş ve 19. yüzyılda imgenin kurduğu egemenlik ve kültürün görselleşmesi konularında önemli noktalara temas etmiştir. Artun'un *Modern Hayatın Ressamı*'na yazdığı sunuş kısmında Crary'den alıntılanarak belirttiği üzere belirgin bir kırılmayla 19. yüzyılda görmenin kaynağı değişerek, doğanın sağladığı merkez kaynak dönüşmüş, görme bakanın gözlerinin kaydettikleri ve onun doğası temelinde algılanmaya başlanmıştır. Öznelleşen bir görme biçimi üzerine kurulan bu anlayışta dışarıdan dayatılan kuralların, nesnelere taklidi ya da bağlayıcılığın uzaklaşarak bu anlamda her türlü belirleyici otorite aşındırılmıştır. Özerk bir görme biçimi oluşturan bu yeni görme rejiminde önemli olan herkesin baktığında kendi imgesini kurmasıdır. Ortaya çıkan yeni görme rejiminin örgütlenişi dönemin teknolojik gelişmeleriyle de yakından ilgilidir. Sinemayı önceleyen bu teknolojik gelişmelerde imgeler parçalara bölünerek, belirli bir sırada ve hızda fragman mantığıyla deneyimlenen çeşitli seyirlikler şeklinde tecrübe edilmektedir (Baudelaire, 2013, s. 39, 43). Buradaki kırılmayı değerli ve bir anlamda hayati derecede önemli yapan gözün ve görmenin düşünce üzerindeki güçlü ve köklü geleneğidir.

Batı'da Platon'dan başlayarak Descartes'e ve Kant'a uzanan felsefi gelenek içerisinde doğru bilgiye ulaşmak, duygulardan ve duyu organlarından soyutlanarak mümkün görülmesine rağmen görme duyusuna bir ayrıcalık atfedilmektedir. Görme Antik Yunan'dan itibaren doğruluk, sonsuzluk ve kalıcılık düşünceleriyle eşleştirilmiştir. Rönesans temelinde teknolojik, bilimsel, siyasal ve kültürel gelişmelerin merkezinde daha radikal bir konum elde eden görme kendilik haliyle dış dünya arasına mesafe koyarak işleyen yapısı sayesinde ego bilincini ve benmerkezci dünya görüşünü pekiştirmiştir (Erdoğan, 2013, s. 66, 67). Işığın ve görmenin temel yapısının incelenmesi çabalarıyla karanlık oda-camera obscura modelinin incelemelerde öne çıkması dönüşümün başlangıcını oluşturmaktadır. Karanlık bir kutunun bir tarafında, merkeze açılan küçük bir delikten içeri giren ışığın davranışlarının incelenmesi ve görmenin temel çalışma prensibinin keşfedilmesi üzerine kurulu bu camera obscura yöntemi, bilim ve sanat alanında temel kabul edilerek pek çok yeniliğe yol açmıştır. Gözlemcinin dünyayı incelerken sınırlama ve tanımlama yapması için camera obscura'yı kullanması 1500'lü yılların sonlarından itibaren önemsenmeye başlanmıştır. Devam eden süreçte kısa süre sonra bu model gözlem için önemsenen herhangi bir alet ya da model olmaktan çıkarak doğru gözlemin mümkün, kavranabilir ve temsil edilebilir olduğu tek alan haline gelmiştir. Yeni bir öznellik modelinin ortaya çıkışını simgeleyen ve bireyselleşme sürecini temsil eden camera obscura, gözlemciyi

etrafını saran karanlığın içinde yalıtılıp kapatılarak özerkliği sağlanmış biri olarak tanımlanmaktadır. Göz bu vesileyle gözlemciden radikal bir şekilde kopartılıp nesnel temsil olanağı sunan bir aygıtın içine yerleştirilerek bir çeşit kutsamadan geçirilmiş ve maddi olmayan bir statüye kavuşturulmuştur. Camera obscura'nın merkezleşen bu yapısı, insan bilgisini tamamen nesnel bir dünya bakışı üzerinde temellendirmeyi amaçlamış ve bu yönüyle Descartesçi yöntemin insandaki görmenin belirsizliklerinden ve duyuların karmaşasından kurtulma çabasına eşitlenmiştir. Tek ve matematiksel olarak tanımlanabilen bir noktaya karşılık gelen camera obscura'nın deliği sayesinde göstergelerin tedricen toplanması ve birleştirilmesiyle dünya mantıksal bir biçimde çıkarılabılır duruma gelmiştir. İnsanın Tanrı ve doğa arasındaki konumunun cisimleşmiş haline dönüşen bu aygıt (Crary, 2004, s. 52,61) aydınlanma düşüncesinin rasyonel yönteminin de sembolü olmuştur.

Bununla birlikte aydınlanmayı fazla genelleyerek bütün üyelerinin yaklaşık olarak aynı şeylere inandığı, tek biçimli bir hareket olarak düşünmemek gerekir; çünkü insan doğası hakkındaki görüşler başta olmak üzere son derece çeşitli görüşler mevcuttur. Ancak bir ortak nokta aramak gerekirse bütün aydınlanmacıların en iyi temsilcisi olan Fontenelle'in şu sözleri durumu özetleyebilir: "Bir siyaset, ahlak, eleştiri, hatta belki edebiyat yapıtı, her şey düşünülecek olursa, bir geometricinin elinden çıkınca daha iyi olur. Çünkü geometriciler, şeylerin akılcı olarak karşılıklı ilişkilerini anlayan insanlardır." Bu bakış açısından hareketle güzel sanatlar alanı da dahil her yerde biçimsel, soylu, bakışıklı (simetrik), orantılı, mantıklı olana yönelmeye sebep olan aydınlanma bu genel kavramlarıyla bir tahakküm süreci başlatmıştır (Berlin, 2004, s. 49). Camera obscura modeli nesnel görme ve onun ruhu diyebileceğimiz aydınlanmaya ilk itirazlar romantik hareket tarafından gelmiştir. Camera obscura modeli, nesnel görmenin parçalanması süreciyle iç içe geçen romantizmde önemli olan öznel deneyimlerin öne çıkarılmasıdır. Berlin'e göre Friedrich Schlegel romantizmin ana figürlerinden biri olarak bilinmektedir ve onun insanda sonsuzluğa uçmak için doyurulmamış müthiş bir tutku, bireyliğin dar sınırlarını aşmak için ateşli bir özlem olduğunu ifade etmesi romantik bakışın temelidir. Kardeşiyle birlikte çıkardıkları dergide romantikliğin köklerinin halk şarkıları ve romanslarda olduğunu iddia etmiştir (Berlin, 2004, s. 34,35). Romantikliği açıklarken bireyin iç dünyasına ve aktif tavrına vurgu yapan Schlegel'e göre "doğa, iç yaşamın böyle düşlediği şüirdir. Bu, deneyimin benim eylemimle belirlendiğim bir şey olduğunu söylemenin çok dramatik, çok şiirsel bir yoludur [...] Haydutlar, ben onları romantik yaptığım için romantiktirler; doğası gereği romantik olan hiçbir şey yoktur (Berlin, 2004, s. 113)". Başta Fransız Devrimi'nin etkisiyle aydınlanmadan etkilenen ancak Napoleon yayılmacılığı sebebiyle fikir değiştiren Alman aydınları romantik hareketin de ilk savunucuları olmuştur. Berlin'e göre Almanlardan aydınlanmaya en şiddetli darbeyi indiren ve bütün romantik süreci başlatan kişi Johann Georg Hamann'dır. "Bu çok övülen akıl da nedir-evrenselliği, yanılmazlığı, kendini beğenmişliği, kesinliği, doğruluğu kendiliğinden belliliğiyle akıl? Akıldışılığın uluyan boş inançlarının ilahî sıfatlarla donatıldığı, doldurulmuş bir mankindir." Hamann'ın bu sözleriyle özetlenebilecek romantik bakışın etkilediği isimlerin en önemlilerinden biri de Goethe'dir (Berlin, 2004, s. 60-64). Romantik hareket içerisindeki en önemli isimlerden biri olan ve Avrupa'nın en büyük şairlerinden sayılan Goethe edebiyat çalışmalarından daha da fazla denilebilecek oranda bilimsel araştırmalarla meşgul olmuştur ve döneminde moda olan bilimsel devrime dayalı rasyonel yöntemin tek mümkün yöntem olarak düşünülmesinin yanlış olduğu kanısındadır. Bu yöntemin, bütün bir oluş sürecinin sebep sonuç kategorilerine sığmayan bir süreç olması sebebiyle hayat ve büyüme fenomenlerini ele almak için yetersiz bir yöntem olduğunu düşünmektedir. Buna karşılık çeşitli eserlerinde uyguladığı yöntem temel olarak şu algıya dayanmaktadır: "Tabiatın tartılmayan ve ölçülemeyen hatta (eğitim olmazsa) gözlemlenemeyen bir "iç"i vardır ki o da fenomenlerin tezahürünün altında yatan yaratıcı düşüncelerdir" (Barfield, 2018, s. 32). Bu arada 1787 yılında Kant'ın "Saf Aklın Eleştirisi'nin ikinci baskısına eklediği görüşler sonrasında görmenin nesnel camera obscura modelinden tekrar insanın fizyolojisine taşındığı ve öznenin bulanıklaştığı bir süreç yaşanmıştır. Kant'ın eserine yazdığı önsözde "şeyler hakkında bize verili olan temsiller şeylerin kendisine uymaz, bu nesnel görüntüler olarak bizim temsil tarzımıza uyar" ifadeleriyle somutlaşan fikirlerle görmenin inceleme konusuna dönüşmesinin yolu tekrar açılmıştır. Aynı zamanda insan fizyolojisinde öznel görme deneyimleri tartışmalarını tekrar ortaya çıkaran bu yaklaşım ekseninde Goethe'nin fikirleri farklı ve uzlaşmaz gösterilen iki görme modelini ayrılmaz hale getirip birleştirmiştir. Bu dokunuşla 19. yüzyıl ampirik bilimlerinin fizyolojik gözlemcisiyle çeşitli romantiklerin ve erken modernistlerin kendi görsel

deneyiminin etkin, özerk üreticisi olarak konumlandırılan gözlemcisi bir araya gelmiştir. Bu yöntemde algı, saf ışık ve saf şeffaflığın artık insandaki görünürlüğün sınırlarının ötesinde kaldığı ve Goethe'nin "das Trübe -bulanık, fersiz, puslu-" diye adlandırdığı şeyin alanında gerçekleşmektedir. Goethe'nin betimlediği optik deneyim camera obscura'daki deliğin kapatılması, aygıt ve paradigma olarak kamera işlevinin bağlı olduğu iç ve dış uzam arasındaki ayrımın ortadan kalkmasıyla oluşan, klasik modelin kapsayamayacağı bir görme kavrayışıdır. Camera obscura kavrayışının nesnellüğünde önsel olarak dışarıda bırakılan bedensel öznelik artık gözlemcinin olanaklı olduğu yer haline dönüşmüştür. Bu sayede olumlu ve özgün bir kaynak olarak insan bedeni "başka bir rengin tayfını" ortaya çıkararak görsel deneyimin etkin üreticisi haline gelmiştir. Goethe'nin düşüncesinde belirsiz ve puslu olan görmenin en temel ve üretken ögesidir. Benzer bir yaklaşımla Goethe'yi izleyen Schopenhauer için de rengin bakan kişinin gözleri kapalı olduğunda kendini göstermesi çok önemli bir olgudur. Schopenhauer gözlemcinin duyumun edilgen bir alıcısı olduğunu ileri süren modeli reddetmiş, duyumun olduğu yer ve duyumun üreticisi olarak özneyi merkeze koymuştur. Betimlediği son derece modern ve aynı zamanda belirsiz özne sayesinde özerk bir sanatsal algıya dikkat çeken Schopenhauer, modernist estetik ve sanat kuramının sayılı öncüllerinden biri olmuştur (Crary, 2004, s. 83-89). Görme duyusunun geliştirilerek haptik bir forma evrilmesinin de işareti olan bu dokunuşlar Öztürk'ün ifadesiyle sinefilozofik bir yöntemle filmlerle felsefe yapabilmek için elzemdir.

Optik görmenin dışında bir form olan haptik görme, sezgi, deneyim, temas, estetik, sanat vb. etkileşimlerle zenginleşebilen bir görmedir (Öztürk, 2016, s. 42, 43). Burada adı geçen haptik kavramı psikolog James J. Gibson'a göre (1904–1979) "vücudu kullanarak vücuda bitişik kişisel dünyanın farkındalığı" olarak tanımlanan bir duyu sistemidir. Deri aracılığıyla alınan bilgilere ek olarak iç-dış organlar ve uzuvlarla sürekli ve kesintiye uğramadan vücudun tümünün kullanılmasıyla edinilen bilgileri içeren haptik duyu sistemine; zeminler, yüzeyler, midenin hareketleri, sıkın bir ayakkabı ya da kemer vb. hisler de dahildir (Bingel, 2009, s. 1). Sinemanın, doğasında getirdiği özellikler sayesinde böyle bir görmeyi geliştirmede merkezi bir konuma yerleştirilmesi filmle düşünme açısından önemli bir hamledir.

Laura Marks haptik deneyimi görmenin koklama, dokunma ve tatma duyularıyla sınırlandırılarak egemenliğinin kırıldığı, dokunma duyusuna özel önem veren bir algı olarak ortaya koymaktadır. Haptik olarak bazı film örnekleri sunan Marks'ın belirlediği filmler izleyiciye mesafe bırakmayan hatta yakın planlarla izleyiciyi görüntünün içine çekerek gördüklerine dokunmasını sağlayan filmlerdir (Erdoğan, 2013, s. 75, 76). Sinema tarihsel olarak farklı plan ölçeklerini birbirine ekleyerek dilini oluşturmaya başladığında sinemacılar yakın planları kullanarak seyircinin algısını yönlendirebilme, adeta gördükleri güzel ya da itici şeylere elleriyle dokundukları hissini yaratabilme gücüne ulaşmıştır. Optik görmeden haptik görmeye düzenli bir sıçrayışı ifade eden bu gelişme konusunda [...] Ayzenştayn yakın plana duyduğu hayranlıkla ve coşkuyla şöyle der: "Ekranında, yalnız ekranında, bir hamamböceği yüz fil eder. Yakın planın etkisi budur. Ama aynı zamanda ve buna bağlı olarak, bu gerçeklik karşısında bütünüyle özgür bir göz de gerektirir. Bütünüyle entelektüel bir göz, klasik perspektife göre işlemeyen bir göz, dokunsal, ya da daha iyisi, haptik bir göz" (Bonitzer, 2011, s. 24-28). Gerek Goethe'nin bulanık alanda konumlandığı görme gerek haptik duyu sistemiyle açıklanan görme olsun perspektife dayalı bakışın ve görme duyusunun aşılarak geliştirilmesi konusunda kaygılar hep gündemde olmaktadır. Düşüncede ayrıcalıklı bir yer atfedilse de görme duyusuna dair çelişki gibi algılanabilecek bu tavır en başından Platon'da da bulunmaktadır. Sokrates'e söylediği farklı diyaloglarda görme duyusuna güvenmeme, aklın gözünün kör olmamasına özen gösterilmesi gibi uyarılar yapan Platon mağara alegorisindeyse doğrudan görerek bilgi edinme konusunda dikkat çekici açıklamalar yapar. Burada son olarak bu noktaya temas edilmesindeki amaç sinemanın felsefe yapabileme gücünde Platon'un ruhların yaratılışları esnasında bütün varlıkları görüp tanıdıkları detayına yaptığı vurgunun önemli olmasıdır. Mağarada zincirlerinden kurtulan kişinin ışığın gerçek kaynağını gördükçe gözlerinin kamaştığı ve görmenin yine bulanıklaştığı detayları bu alegoride ifade bulan dikkat çekici detaylardır.

Görsel Düşünme adlı eserinde Arnheim, mağara alegoriyle Platon'un suretleri ve aslı görmeye dair kendini aşma hikayesini anlatırken sadece mecazi anlamda konuşmadığından söz eder. Anımsama (anamnesis) öğretisinde açıkça gerçekliğin doğrudan görü yoluyla kavranması söz konusudur. Platon Meno'da Sokrates'e "her türlü araştırma ve öğrenmenin anımsamadan başka bir şey olmadığını" söyler. "Ölümsüzlüğü ve defalarca doğmuş olması anlamında ruh, bu dünyada olsun aşağıdaki dünyada olsun, var olan her şeyi görmüştür ve hepsinin bilgisine sahiptir; erdem hakkında ve her şey hakkında bildiği her şeyi

hatırlayabilmesi hiç de garip değil; zira tüm doğa benzer olduğuna, ruh da her şeyi öğrenmiş olduğuna göre, tek bir hatırlamayla geriye kalan her şeyi açığa çıkarmasının ya da insanların dediği gibi öğrenmesinin güç bir yanı yoktur” (Arnheim, 2007, s. 21, 22). Bahsi geçen bu hatırlama sürecinde sinemanın felsefe yapabilme ya da film düşünme gücü tartışma alanına dahil edilebilir. Sinemanın da vesilesiyle ruhların zaten bildiklerini hatırlaması aynı zamanda varlıkların özüne yönelen bilinç sayesinde nesnelere kurulması konusunda fenomenoloji yaklaşımını da gündeme getirir.

3. Sinemanın Felsefe Yapabilme Gücü: Askıdaki Varlıklar ve Hayal Âlemi

Sinema görmenin parçalanıp öznellediği ve ortak bir görme imkânının iyice dağıldığı bir zaman diliminde görme konusunda yapılan deneylerde kullanılan bir takım teknolojik icatların birleşimiyle ortaya çıkmıştır. Sanayi devriminin başlattığı kırılma içerisinde fragmanlaşan görme, imgelerin fabrikasyon olarak satışı ve dolaşımı yeni bir çağın temel ideolojisine dönüşmüştür. Gülşen’e göre insanoğlunun “*neyi kaybettik, aslında biz neyiz?*” sorularını sorma yeteneğini kaybettiği bir anda beliren bu çıkış hakikatini kaybedildiği düşüncesinin de kaybedildiği bir dönemi işaret etmektedir. Bu anlamda sinemanın ortaya çıkışı, bir gereksinim olarak teknik bir ilerlemeden ziyade, manevi bir gerilemeye karşı bir ucu teknik donanımını da üreten modern teknolojiye, diğer ucuya bu teknolojinin yan etkilerinin de dâhil olduğu modernitenin kaybettiği şeyleri hatırlamaya yardımcı olacak manevi bir hafızaya yönelmektedir. Gülşen sinemanın bu durumunu açıklarken insanın yaratılışına dair Kur’an’da Tin suresinde ifade bulan yaratılmışların en yücresi bir varlığın en aşağıya indirilmesi durumuna işaret eder. Bu anlamda sinema insanın değerine dair iki zıt kutba benzer şekilde iki kutup barındırmaktadır. Sinema teknolojiyle olan münasebeti sebebiyle iki parçalı bir yapıda kullanıma girmiştir. Bir ucu tüketim toplumunun bütün zaaflarına işaret ederken daha yüksek seviyeye işaret eden diğer kısmı düşünce üretiminin ana merkezi haline gelebilecek bir potansiyeli barındırmaktadır (Gülşen, 2020a, s. 20-29). Bu potansiyelin ortaya çıkması yazara göre farkındalık ve bu yönde tutkulu bir çabayla sağlanabilecektir. Kaplan, Gülşen’in “*Sinemanın Hakikati*” adlı çalışmasına yazdığı giriş bölümünde tarihin önemli dönüm noktalarında medeniyetlerin yaşadıkları krizlerin bir sanat formunu da içerecek şekilde belirginleştiğini ifade etmiş, sinemanın ontolojik yapısını değerlendirerek sinemayı postmodern çağın “*zeitgeist*”i olarak yorumlamıştır. Bu bakış açısıyla sinema çağın bütün düşük seviyeli sayılan insan etkinliklerini içerebileceği gibi insanı gerçekliğin bütün görünüşlerine de ulaştırabilecek bir fenomendir (Gülşen, 2020b, s. 28). Sinemanın insan düşüncesiyle karşılaştırıldığı çeşitli durumlar bu noktada işleyiş yöntemi olarak anılabilir. Sinema insanın akılcı düşünüp mantıksal çıkarımlar yaptığı modele, sezgiyle harmanlanmış şiişsel düşüncesine, rüya görmesine ve son olarak bilinçaltı-dışı- ötesine benzetilerek açıklanmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak bütün bunların toplamından oluşan ancak tamamen farklı bir deneyim ve düşünme biçimi olduğu kanaatine varılmıştır; çünkü insan rüyalarını seyretmediği bizzat deneyimlediği gibi bilinçli ya da bilinçaltı düşünme süreçlerini de birbirinden kesin olarak ayıramamaktadır. İnsanın akılcı, şiişsel, sezgisel bütün düşünme biçimleri bir sıra düzeni içinde art arda değil çoğu zaman hangisinin daha baskın olduğunun anlaşamadığı aynı anda, iç içe çalışır durumdadır (Frampton, 2013, s. 32-38, 283). Bütün bu iç içe geçiş hali sinemada, zaman zaman ticari hesaplamaların etkisindeki rasyonel bakış diğerlerinden rahatsızlık verici düzeyde baskın hissedilse bile kendini mutlaka göstermektedir. Sinemanın doğası ayrılmaz bir biçimde bu durumu içermektedir. Filmlerin doğalarında barındırdıkları bu potansiyelle felsefe yapılabilecek bir zemin olarak nasıl değerlendirileceği konusunda varılan temel varsayımlar da şöyle özetlenebilir.

Bu konuda filmin felsefe yapma yeteneğine dair kaba sav ve yalın sav olmak üzere iki perspektif bulunmaktadır. Kaba savda eğer filmlerle felsefe yapılacaksa bu hiçbir iletişim formuna indirgenemez bir yapıda ve özgün olmalıdır görüşü hâkimdir. Bu bakış filmlerin geneli düşünülüğünde fazla ağır bir istek ve imkânsız bir sınırlama çabası olarak değerlendirilmektedir. Daha itidalli bir tavır olarak yalın sava göreyse bir film sahip olduğu teknik çeşitlilik sayesinde duygusal ve manevi katılım seviyesi yönünden edebi kurmacanın imkânlarını aşabilmektedir. Film aynı zamanda bazı felsefi görüş ve perspektifleri de herhangi bir yazılı biçimden çok daha veciz olarak ifade etme imkânı vermektedir. Film ve felsefe ilişkisi hakkında yalın sava göre filmin bir diğer ilgi çekici tarafı da roman, hikâye vd. anlatı sanatı biçimlerine benzer şekilde yaratıcısının niyetinden çok daha fazlasını gösterme ve düşünme yolu açmasıdır. Daha açık bir ifadeyle herhangi bir felsefi görüş, filmin yönetmeninin ya da senaryo yazarının farkında olmadıkları durumda da

bir filme gömülü olabilmektedir (Cox & Levine, 2018, s. 23, 30, 32). Gerek sanatçıların bilinçli olarak filme işlemesi gerek bilinçsiz sızmalar şeklinde filmlerle düşünmenin yolunun açılması filmleri bazı felsefi kavramları tartışmada öne çıkarabilmektedir. Filmlerin felsefenin belli konularını tartışmada daha yetkin olduğu düşüncesi üzerinden hareket edildiğinde varlıkbilim (ontoloji) ve fenomenoloji, bu çalışmada seçilen örneklem film bağlamında dikkat çekicidir.

Varlıkbilim (ontoloji) var olan nedir, gerçek nedir gibi metafiziğin var olan şeylerin türleri ve doğalarına dair sorunlarla ilgilenen dalıdır. Gerçekliğin doğasına dair merak ve verilen cevaplar (Cox & Levine, 2018, s. 109) kendini dünyada buluveren insanlığın gündemini daima meşgul etmiştir. Öznelerin gerçekliğe dair yargıları veya yanılgıları konusunu işleyen geniş bir film literatürünü içeren bu düşünme çizgisi doğrultusunda öznenin algısı ve görüşü konusunda bir yöntem olarak fenomenoloji ortaya çıkmıştır. Batı düşünce tarihine Husserl'in kazandırmış olduğu yeni ve etkili bir araştırma biçimi olan fenomenoloji şeylerin görünüşleriyle ilgilenmektedir. Grekçe kendini gösteren, görünen, görünüş anlamına gelen "*phainomenon*" sözcüğünde temellenen yöntem 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkarak felsefe literatürüne dahil olsa da kavram aslında Batı düşüncesinin temel kavramlarından biridir. Greklerden Husserl'a kadar felsefe geleneğinde şeylerin doğal halini ifade etmek için kullanılan fenomen kelimesi Husserl'in dokunuşuyla bir yöntem ve doğal halin dışına çıkılmasını ifade eden bir anlayışa evrilmiştir (Uygur, 1998, s. 85). Genel olarak insanlara doğrudan görünen, algılanan ya da bilince görünen gözlemlenebilir şey, olay ya da olguları ifade eden fenomen, İlkçağ Yunan felsefesinde duyuşal görünüş anlamına gelmektedir. Akıl tarafından kavranan şeylerin gerçek nesnel kabul edildiği bu düşünce sisteminde duyuşal olarak zayıf tarafta bırakılan fenomen Kant'ın dokunuşuyla mümkün deneyimlerin dışında kalan numenlerin karşısına yerleştirilmiştir. Böylece fenomen, anlama yetisinin a priori (önsel) bir kategorisi olarak değerlendirilip öznenin bağımsız olmayan, özne tarafından kurulan nesneyi ifade eder hale gelmiştir (Cevizci, 1999, s. 341). Bu noktada Husserl'in dokunuşunu anlamak adına insan düşüncesinde hayal gücüne ayrılan yere dair bazı detayları vurgulamak gerekmektedir.

Greklerin erken dönemi itibarıyla insan kişiliği; logos, söz söyleme, konuşma dili kullanma, söylem geliştirme ve aynı zamanda mantık yürütme kapasitesi bahşedilmiş canlı bir varlık olarak tanımlanmıştır. Ancak Grekçe ibare Latinceye tercüme edilirken anlam bütünlüğü ve derinliği aşındırılmış, elde rasyonel hayvan şeklinde bir aktarım kalmıştır. İnsanoğlu akli güçleri nedeniyle harikulade bir varlıktır; ama insanın kabiliyetleri ve dehası yalnızca akli melekeleriyle sınırlı değildir. İnsan varoluşu hem mantığa-akla hem de muhayyile temelli hayal gücüne dayalı düşünce tarafından karakterize edilmektedir. İnsanın sağduyuya dayalı, rasyonel ve muhayyileye dayalı olmak üzere temel olarak üç düşünme biçimi ayırt edilebilmektedir. Greklerden itibaren başlatılan ve rasyonel düşünmeyi de içeren ikinci aşamanın öncesinde sağduyuya dayalı, tecrübelerden oluşan ve ancak belli bir derinlik sağlayabilen düşünme biçimi geçerlidir. Temel deneyimler ve tecrübeler ekseninde insanın varoluşuna içkin olan sağduyuya dayalı düşünme devamında bir ucu pozitivistliğe varan, sezgi dâhil çeşitli biçimleri sınıflandırılabilen akıl yürütme biçimlerine evrilmiş, mantık temelli rasyonel düşünme bütün hepsinin merkezi haline gelmiştir. Bunlar arasında muhayyileye dayalı düşünme ise özellikle ortaçağdan geçilirken geliştirilen eğitim sistemi sebebiyle retorik içerisinde konumlandırılarak manipülasyon biçimi olarak küçümsenmiştir (Murray, 2008, s. 15-30). Muhayyileye dayalı düşünmenin merkezi konumundaki hayal sözcüğü bugün şiirsel kurgu başta olmak üzere kurgu icat etme gücü anlamına gelmeye başlasa da sözcük asıl olarak dışsal bir formu içsel bir anlamın imgesi veya sembolü olarak kavrama gücüne işaret etmektedir. Bu bakış açısının bir düşünce hareketi olarak kırıntıları sanat, özellikle şiir alanında Avrupa'da romantik hareketin gelişmesinde kendini göstermiştir. Bu hareket insanın yaratıcı hayalinden faydalanmayı sadece sanat eserlerinin yaratılmasında değil bizzat tabiatın kendisi üzerine düşünülmesinde kullanmaya başlamıştır. Hayal gücünün kullanılması suretiyle doğa imge olarak tecrübe edilmeye başlandığı gibi bu yöntem pozitivist bilim adamlarının hipotezlerini tasarlayıp kurarken faydalandıkları da bir enstrümandır (Barfield, 2018, s. 30-32). Fenomenolojik yöntemde Husserl muhayyileye hakiki bir saygı göstererek merkezi bir yer vermiştir. Askıya alma, fenomenolojik indirgeme, imajinatif varyasyonlar vb. yöntemin pek çok enstrümanında muhayyilenin merkezi önemi hissedilmektedir (Murray, 2008, s. 42). Bilincin yönelerek nesneyi kurma süreci hayal gücü zemininde işleyen bir yapıdadır.

Husserl'a göre bilinç, her zaman bir şeyin/nesnenin bilinci olarak bir yöneliştir. Fenomenolojik yöntemin en önemli getirisi kendi algı edimiyle verili şeyi görüp kavrayan bilincin, kendini açık gösteren

varlığı tasvir etmesidir. İnsana verilen özler, dış dünyadan ya da kendi iç varlığından gelebilmektedir. Nereden gelmiş olursa olsun fenomenoloji yöntemi iki temel özelliğiyle tasvir işine girişmektedir. İlk özellik yargı vermekten kaçınma, yargıyı askıya almaktır (epokhe). Var olanların, var olup olmadığı sorununun “paranteze alınması” anlamına gelen bu hamle yapıldığı zaman “tam bir hiçlik” değil “yepyeni bir varoluş alanı” ortaya çıkmaktadır. Bu alana da fenomenolojik yöntemin ikinci özelliğini oluşturan yeni bir deneyim şekli “transandantal deneyimle” ulaşabilmektedir (Hilav, 1993, s. 137). Platon’un ifadesiyle ruhun bir hatırlatmayla daha önce bildiği şeyleri anımsayıp bilebileceği ifadesi burada verili nesnelere farklı veçhelerini hatırlayıp kurarken işlerlik kazanmakta, öznel deneyim bunun başat ögesi haline gelmektedir. Hayal gücünün bu aktif yapısı ontolojik bir zeminde sinema ve hayal âlemi bağlamında farklı bir isim tarafından daha radikal bir şekilde ifade edilmektedir.

Sinemanın Hakikat?’nde filmin düşünce üretiminde üstlendiği fonksiyonu açıklarken Gülşen’in İbn Arabî’ye dayandırdığı görüşlere göre suretlerin hayal vasıtasıyla vücuda getirildiği, hayalin suret ve hakikat arasındaki ilişkilerde temel teşkil ettiği bir süreç işlemektedir. Arabî’den aktarılan ifadelerle “*Suretler hem duyu gözüyle hem de hayal gözüyle algılanır. Her iki algı biçimi de görme duyusuna bağlıdır. Çünkü göz hem hayal hem de duyu gözüyle görmeyi sağlar. İnsan, hakikate ancak suretlerle şekil verebilir ve ulaşabilir. İnsan varlığının suretler vasıtasıyla hakikate ulaşmasını sağlayan üç âlem, ruhani âlem, cismanî âlem ve hayali âlem’den ibarettir. Hayali âlemden hem ruhani hem de cismanî âlemin özellikleri mevcuttur; ama hayali âlem, diğer iki âlemlerle de kesinlikle özdeş değildir... Ruhani bir şey, cismanî bir şeyle ancak hayali olan vasıtasıyla ilişki ve irtibat kurabilir. Yani hayali olan olmaksızın, ruhani olan tecessüm edemez; cismanî olan ise bir cana, bir canlılığa, bir hayata kavuşamaz*” (Gülşen, 2020b, s. 29, 30). Bu düşüncenin de eklenmesiyle hayal âlemi varlık alanının temel varoluşuna dönüşmekte sinema ise bu hayal âleminin aktif bir üreticisi olarak önem kazanmakta, felsefe yapabilmenin temel zeminine dönüşmektedir. Buradan sinemayı varlıkların varoluşlarının askıya alındığı bir hayal âlemi olarak düşünerek tekrar fenomenolojik yöntemle dönülebilir.

Bir deneyim felsefesi olarak fenomenoloji özne nesne bölünmezliği merkezli düşünmektedir ve yaşanan dünyanın bu şekilde kavranması deneyimin rasyonellikten ayrılması anlamına gelmektedir. Bu yöntemle tıpkı bir küpün görünen yüzeylerinden görülmeyen kısımlarının düşünceye kurulması ve küpün kimliğinin düşünülmesi gibi bir süreç işlemekte, özne nesneyi kurarken aynı zamanda kendi benliğinin farklı boyutlarını keşfetmektedir (Frampton, 2013, s. 70). Deneyimin kendine özgü haliyle betimlenme çabası olarak fenomenolojinin kurulmasında Descartes’ın ve özellikle Kant’ın herhangi bir şeyin bilinmesinde özneyi var kabul edip bilinci zincirlerinden kurtarmaları ilk önemli dönüm noktasıdır. Varlığı merkez kabul edilip her an şeylerin etrafında düşler kuran özne içinde bulunduğu dünyayla uyumsuzluk göstermeyecek kişiler ve nesnelere hayal etmektedir. Gerçek dünyayla karışmayan, hayal âleminin tiyatrosunda var olan bu kişiler ve nesnelere dış dünyanın ortak duyum alanı ve bilimsel dogmatizmiyle karşılaştırılması sonucu insanın bilince dünyada vardığı anlaşılma, bu sayede dünyanın kuruluşuna adanmış bir özne ortaya çıkmaktadır. İnsan bu anlamda bütünüyle dünyaya ilinti olduğundan bu dünyanın farkına varmasının tek yolu bu hareketi askıya alarak dünyayla ortaklığını bozup onu saf dışı bırakmasıdır. Bu hamle ortak duyunun ve doğal tutumun kesinliklerinden vazgeçildiği için değil aksine bu tutum ve duyunun temel varsayım olarak görülüp gözden kaçmaması ve canlı tutulması için yapılmakta, bu anlamda felsefe alanı canlılığa kavuşturulmaktadır. Yeniden canlandırma için yapılan bu indirgemeyi Husserl’in öğrencisi olan Eugen Fink dünya karşısında “şaşırtma” olarak tanımlayarak çok iyi açıklamıştır. Dünya böyle şaşkın bir bilincin önünde, kendini mutlak bir berraklıkla açmakta ve boydan boya canlanarak filozoflara yeni başlangıçlar için imkân vermektedir (Şan, 2015, s. 202, 205, 209). Bilme konusunda başlangıç sunan Descartesçi şüphe yönteminde de farklı nesnelere “kurulduğu” görülmekte, içkin verilmişliklerin kendilerini görünüşler gibi ortaya koyarak adeta özne için nesnelere yarattığı fark edilmektedir. Burada şüphe aracılığıyla kavuşulan bilme sürecinde bilincin içinde bulunan verilmişliklerin bilinç tarafından görüldükleri bir işleyiş gerçekleşmektedir, yani bilinç gören bir şeydir. “... bunlar mucize değil midir? Bu nesne-kurulması nerede başlar, nerede biter? Burada gerçek sınırlar var mıdır? Her tasarımılamada ve yargılamada, bir anlamda, bir verilmişlik gerçekleşmez mi; şu veya bu şekilde görülen, tasarımılanan, düşünülen her bilgi nesnesi, bir verilmişlik ve bir apaçık verilmişlik değil midir?” (Husserl, 2003, s. 33, 93-95). Nesnelere düşünülerek dış dünyanın yeniden kurulabilmesi imkânı buradaki mucizesinin fark edilmesiyle ilgilidir. Varlıkların askıya alınarak hayal âleminde yeniden inşasına çalışılması film tekniğinin adı konulmasa bile ayrılmaz bir parçasıdır. Seçilen

filme görme engelli bir öğretmenin kendisi gibi görme engelli öğrencilerine kendi dünyalarını iç görüleriyle inşa etme yönünde verdiği eğitimler yukarıda anılan fikirlerin somutlaşmış bir örneği olarak ele alınmakta ve çözümlenmektedir.

4. Imagine (Hayallerin Ötesinde, 2012) Film-Dünyasının Çözümlemesi

Imagine (Hayallerin Ötesinde) 2012 yapımı Andrzej Jakimowski'nin yönettiği Fransa, Polonya, Portekiz, İngiltere ortak yapımı bir filmidir. Film sanat filmi kodlarıyla çalışan, sakin, düşünce üretimi açısından imkânlar veren bir yapıya sahiptir. Görme engelli bir adamın kendisi gibi görme engelli öğrencilere öğretmenlik yaptığı, bu süreçte varlık felsefine dair detaylarla fenomenoloji çerçevesinde düşünme imkânı veren bir hikâye anlatılmaktadır.

Bir köpek havlamasının ve ayak seslerinin duyulduğu ses şeridinin ardından bulanık bir görüş açısından ağır ağır aydınlanan bir kadrarla film açılır. Daha ilk andan itibaren filmin genel atmosferine dair bilgiler böylece seyirciye iletilmektedir. Klasik ve modern sinemada (bazı *underground* filmler dışında) özellikle belgesel sinemada film-dünya, bakış ve ses olarak iki rakip düzey tarafından kutuplaştırılmaktadır. Bakış ve sesi sadece görüntü ve seda olarak değil görüntü ve ses şeritlerindeki her türlü düzenleme emeğinin birbirini tamamlayan ve birbiriyle rekabet eden iki düzeyi olarak düşünmek gerekir (Bonitzer, 1995, s. 39). Burada ses kuşağıyla başlayan yolculuk film evreninde asıl muhatap olacağımız sistemi inşa etmeye başlar. Işığın flu kadrarda art-imgelere benzeyen bir efektle açılması görmeye dair bir film düşünmeye muhatap olacağımızın işaretlerini vermektedir. Art-imege görme kusurları konusunda incelemelere konu olan, sinemanın da çalışma prensibinin temelini oluşturan görsel imgenin retinada uyaran ortadan kalktıktan sonra da devam etmesi durumudur. Görme bozukluklarıyla ilgili amprik çalışmalar yapılırken periferik görme, art-imege gibi konular araştırmalar için hareket noktası olmuş ve bu çalışmalar sinemaya evrilen bir dizi optik aygıtın icadını sağlamıştır (Crary, 2004, s. 29). Böyle bir zihin tarihini andırarak, romantik bakışın görmeyi taşıdığı bulanık alana benzer bulanık bir resimle açılış yapan filmde kadrar netleşmeye başladıkça bir duvar fark edilmeye başlar.

Gözün sıklıkla aynaya benzetildiği hatırlanırsa ışık asla bedene giremez ve gözün yüzeyinde yarı yolda durdurulur. Buradan sonrası algılayan öznenin işidir. Bundan sonra ne olmaktadır. Görme tecrübesini sağlamak için acaba insanın dışındaki dünyanın kopyaları mı yoksa içsel taklitleri mi üretilmektedir? Gözler kulaklardan daha kolay kapatılabilmektedir ve bir an için göz kapatıldığında göz açıkken orada olan ya da olmayan tam olarak nedir diye sorulursa cevabına yönelik kavramların hepsi *image*/imege kelimesi etrafında toplanmaktadır (Barfield, 2018, s. 104). Zihinsel imajların dünyadaki nesnelere temsil etme şekilleri bakımından resme benzedikleri konusunda Aristoteles, Descartes ve Locke aynı kanıyı paylaşmaktadır. Bu resimsel imajlar hayal gücünü harekete geçirir ve zihinde köken anlamı var olmayış olan *imaginary* (hayali) sözcüğünün işaret ettiği işleyiş başlar. Beyinsel taramalarda elde edilen bilimsel verilerde hayal kurma sürecinin beynin gerçek görüntüyü algılama biçimleriyle aynı bölgeleri çalıştırdığı gözlemlenmiştir (Frampton, 2013, s. 283, 284). Filmin adını somutlaştıran böyle bir açılışla hikâye başlamakta, orta yaşlı genç bir erkek olan Ian gözünde güneş gözlüğü, küçük adımlar attığı anormal yürüyüşüyle kapıya yaklaşmaktadır. Onunla ve ses çıkaran tekerlekli bavuluyla duvarın arkasına geçildiğinde buranın bir görme engelli okulu olduğu öğrenilir.

Kendisi de görme engelli olan Ian, Lizbon'da görme engelli insanların eğitim aldığı bu okulda eğitmen olarak göreve başlar. Yeni başladığı bu kurumda çoğunluğu çocuk ve gençlerden oluşan görme engellilere farklı ve kendine özgü tekniklerle eğitim vermeye çalışır. Baston kullanmadan hayatını idame ettirmeyi öğrenmiş olan Ian, öğrencilerine de bu yöntemi öğretmek hayatlarında yeni ufuklar açmak ister. Okulda kendisine kalması için tahsis edilen yerin yan odasında yetişkin görme engelli Eva kalmaktadır. Ian Eva'yı fark eder ve ona da kullandığı teknikleri öğretmek ister. Eva'nın pencerede beslediği serçeler vesilesiyle, kuşların ayak seslerini ve kanat seslerini taklit ederek Eva'yla yakınlık kurmaya çalışır. Küçük tellerle ve bir havluyla kanat ve pençe sesi yaparak Eva'nın dikkatini çeker. Yapılan ses taklitlerinin serçe kuşlarına benzeyişini seyretmenin hazzı seyirciyi filme biraz daha yaklaştırır. Bunun yanı sıra ses görüntüyle bağlarını koparıp gittiğinde ve ona dışardan musallat olduğunda, görüntüyü ve dolayısıyla görüntünün yansıttığı gerçeği avcunun içine almakta, böylece bakışın kolaycı eleştirisinin ötesine geçilebilmektedir (Bonitzer, 1995, s. 26,27). Karakterlerin kendileri film- dünyada ses kuşağı üzerine oluşturulan evrenlerini tecrübe

ederken Ian'ın bir havlu sesinden uçan kuşu canlandırması ya da elindeki küçük tellerle yem yiyen serçe taklidi yapması sesin boyutlandırılmada kullanılması anlamına gelmekle birlikte asıl önemli olan farklı bir görme adına bakışları zorlamasıdır. Burada askıya alma ve hayal etme konusunda Eva teşvik edildiği gibi daha çok görmesinde kusuru olmayan seyirci bu davetin muhatabıdır. Böylece ses kuşağı üzerinden bakışlar zorlanarak farklı bir görme süreci bir pencere gibi seyircinin önüne açılmaktadır.

Eva yeni gelen bu adamla önce hiç konuşmaz. Üstelik kuşları yemleme umuduyla pencereye çıktığında camın önüne bıraktığı yemlere kuşların gelmeyişi sebebiyle Ian'ın ses taklitleriyle yaptığı küçük oyunu anlar ve bu hiç hoşuna gitmez. Kuşların varlığına ve yokluğuna dair küçük bir sahnelemeyle ima edilmeye başlayan fenomenolojik yaklaşım filmin devam eden sahnelerinde daha da belirginleşecektir. Bu doğrultuda görmenin farklı boyutlarına dair detaylar devam eden sahnelerle anlatıya eklenmeye başlar. Ian daha küçük yaşta öğretilere bardaklara su doldururken parmaklarını kullanmadan, sesin etkisiyle nasıl suyu taşımadan başarılı olabilecekleri konusunda bir ders verir. Öğrencilerin denemelerini istediği birkaç testle onları bardaklara dokunmadan sürahidenden su doldurmaya teşvik eder ancak çoğu başarılı olamaz. Haptik'in görme duygusunu dokunma, işitme gibi duyuyla sınırlayarak yeni bir görme duygusu geliştirme anlamına geldiği hatırlanırsa Ian'ın dersi böyle bir görmenin parçası olarak yine dersteki öğrencilerle birlikte seyirciyi de eğitmektedir. Ian'ın ses konusundaki vurgularıyla birlikte bastonsuz olarak hareket edebildiğini söylemesi sınıftakiler arasında merak konusu olur. Okuldaki diğer öğrenciler öğretmenleri Ian'ın bastonsuz nasıl gezdiğini öğrenmek için ona kendilerince küçük tuzaklar hazırlarlar. Ian her defasında görüyormuşçasına bu tuzaklardan kurtulduğunda öğrencilerden biri, Sorrano, Ian'a gelerek kendilerine yalan söylediğini, gözlerinin gördüğünü düşündüklerini söyler. Söylediklerine inanmak için Ian'ın gözlerine dokunmak ister, Ian kabul eder. Hatta gözlerinin protez olduğunu söyleyip yuvalarından çıkarır ve Sorrano'nun eline bırakıp gider. İncelemesi bittiğinde odasına getirmesini rica eder. Protez gözleri ellerine almanın şaşkınlığıyla olduğu yerde kalan Sorrano'yu koridorda bırakan Ian aldığı alkolün etkisiyle sallanarak odasına doğru yürümeye başlar. Burada yuvasından çıkarılan gözle görmenin bulanık alana taşınması, haptik görmenin dokunmayı da aşan bir modeline doğru bir gelişmeyi işaret ederek romantik bakışa ve fenomenoloji yöntemine alan açar.

Ian'ın protez gözlerini çıkardığı görsel 1-2 ile devam eden sahnelerde gözlerinin yerindeki karanlık kuytu ve boşluk dehşetle karışık bir şaşkınlık halini film düşünmeye taşır. Goethe'nin puslu alan olarak ifade ettiği, camera obscura modelinin deliği kapatılarak kesintiye uğratıldığı görme modeli bu sahnelemeyle tekrar edilir.

Görsel 1-2. Ian protez gözlerini çıkarıyor.

Kaynak: *Imagine* Filmi, 2012

Descartes henüz ölmüş bir insanın gözünün (ya da yoksa bir öküzün ya da daha büyük bir hayvanın gözünün) çıkartılması ve kesilip çıkartılan gözün sıvıları ve zarları zarar görmeden yapılacak bir deney hayal eder. Bu deney sırasında yerinden çıkarılan göz *camera obscura*'nın deliğine mercekle yerleştirilirse diğer taraftaki beyaz bir bez üstünde nesnelerin doğal perspektifi gösterir bir şekilde görüleceğini varsayar. Descartes'in şaşkınlıkla ve keyifle beklenen sonucu vereceğini umduğu bu deneydeki amaç *camera obscura* şeklinde görmenin değişmez bir şekilde insan algısının dışında bir kesinlikte gerçekleştiğini göstermektir (Crary, 2004, s. 61). Buna ek olarak ellerin görme konusunda gözden geride kalır bir yanı olmadığını düşünen Descartesçi bakışın bir sınaması bu sahneye tezahür eder. “*Görüşün Descartesçi modeli, dokunmadır. Descartes körler elleriyle görürler der... Şeylerden gözlere ve gözlerden görüşe, şeylerden körün ellerine ve onun ellerinden*

düşüncesine geçenden fazla bir şey geçmez. Görüş şeylerin büyük dünyaya ve küçük bir özel dünyaya ikili aidiyeti değil vücutta verilen işaretleri sıkı bir şekilde çözen bir düşüncedir. Benzerlik, algının sonucudur, kaynağı değil“ (Merleau-Ponty, 2012, s. 46,48). Bu düşüncenin aşılması adına iki karakterin birbirine yaklaştırılması yönünde bir film düşünme işletilir. Son olarak protez gözün yerinden çıkarılarak diğer bir körün elleriyle temas etmesiyle görme yetisine dair anlam alanı genişletilir; çünkü film-düşünme dokunmayı ima eden haptik boyutun ötesine taşınmak ve genişletilmek istenir.

Bu noktadan sonra artık film-düşünme yeni bir dünya kurulması yönünde teşviklere başlar. Ertesi gün bahçede çocuklara ses yansısıyla mesafeleri ve nesnelere bulmayı öğreten Ian, okul müdürünün dikkatini çeker. Müdür, Ian'ın mesafe ölçer titreşimli bir sensör taşıdığını söyleyip aleti Ian'dan alır. Ian bunu her zaman kullanmadığını söylese de müdür ikna olmaz. Müdür, Ian'dan alet olmadan bahçede ses yansımalarıyla bastonsuz bir şekilde bir nesneyi, biraz uzakta duran bir motosikleti bulmasını ister. Ian motosikleti bularak kendini ispat eder ancak o sırada açılan ve gelirken fark etmesi mümkün olmayan bir depo kapağının köşesinden aşağıya düşer. Yüzünden yaralanan Ian bu olaydan sonra bastonsuz gezmemesi ve çocukları ön bahçede derse çıkarmaması için uyarılır. Yüzündeki yarayla birlikte umutsuzluğa düşen ifadesi resmedilen Ian'ın bu hali görmenin başka bir boyutunu film düşünmeye taşır. Han'a göre yaralanma görmenin hakikat anı olarak tanımlanmaktadır ve empatik anlamda başkasını görebilmek ancak yaralanmayla mümkün olabilmektedir (Han, 2021, s. 36). Ian da bu yaralanma sonrası Sorrano'nun cesaretiyle biraz teselli bulur. Ian'ın protez gözlerine dokunduktan sonra etkilenen ve ona inanmaya başlayan Sorrano daha sonrasında Ian'la şehirde gezmeye çıkar. Ian bir kafede otururken Sorrano'ya sahile yakın olduklarını söyleyip koku ve sesleri tasvir ederek sahili zihninde canlandırmasını ister. Sorrano dener; ama tam hissedemediğini söyleyip sahildeki gemiyi yakından hissetmek ister. Ian onu geminin yanına bir dahaki sefer dışarı çıktıklarında götüreceğine söz verir. Gemi imajı ve motifi romantizm içerisinde önemli bir semboldür. Safranski'ye göre romantizmi 1769'da Fransa'ya doğru bir deniz yolculuğuna çıkararak Herder başlatmıştır. Bu yolculukta dalgalı denizin ortasında coşan duygularıyla yeni diyarlar arayışında olan Herder, güvertedeki sınırlı malzemeyi hayal gücüne katarak Alman açılımında tipik olanı ortaya çıkarmıştır. Gemi motifi Odysseus ve Argonotlar efsanesiyle başlayan ve ortaçağın deliler gemisi hikâyeleri ve Uçan Hollandalı üzerinden Yeniçağ'a uzanan büyük yolculukların ve sürüklenişlerin motif geleneğini sürdürmektedir. Romantikler bu gemi motifi ve yolculuğunu varışı ve hedefi olmayan sonsuz bir yolculuk haline getirmiştir (Safranski, 2013, s. 9,16,226). Filmin anlatısı içerisinde bu gemi motifi başkarakter tarafından Atlantik okyanusunun kıyısında, hayal dünyasında tasvir edilmesi istenen bir detay olarak film düşünmenin merkezine yerleştirilmektedir. Geminin yanına gitmeyi sonraya bırakan ikili tekrar okula döndüğünde Sorrano dışarıda gezdiği anların hikayesini Eva'ya da anlatır. Eva bu andan itibaren dışarıyı düşünmeye başlar. İçine kapanık olan Eva başta tedirgin olsa da Ian'la konuşur ve birlikte şehirde dolaşmaya çıkarlar. Birlikte ayakkabı mağazasını gezerler, bir kafede oturup içki içerler. Ian şehirde bir liman olduğunu ve denizin kokusunu duyduğunu Eva'ya da söyleyerek şehri tasvir etmeye başlar, yakınlarda sörf yapan insanlardan bahseder. Gezerken mola verirler, Ian bir kiraz getirip Eva'ya vererek bir kiraz ağacının dibinde oturduklarını söyler. Şehri bütün atmosferiyle Eva'ya yaşatmaya çalışır. Eva Ian'ın tasvir ettiği şekliyle etrafını dinleyerek şehri tanımaya çalışır. Altında oturdukları kiraz ağacını, yakınlardaki sahili düşünür. Burada yapılan artık Eva'yla birlikte seyircinin de film düşünme içerisinde şehrin varlığını askıya alması ve kendi hayali doğrultusunda yeniden kurması davetidir.

Daha sonra başka bir gün Ian ve Sorrano, gizlice çıkıp Sorrano'nun isteği üzerine sahile giderler. Yalnızca sahilde bulunan iskele babalarına bağlı halatların görülebileceği ve hayal dünyasında bir geminin kurulabileceği bir kadrajlamayla geminin etrafında dolaşmaya başlarlar. Küçük taşları denize atarak ve gemiye çarptırmaya çalışarak seslerle ilerlemeye çalıştıkları bu macera sonunda polise yakalanırlar. Polis Atlantik'i aradığını söyleyen Ian'ın yalan söylediğini düşünür. Üstelik yanında götürdüğü Sorrano kaldırımında kot farkını hissedemediği için düşmüş ve kafasına dikiş atılmıştır. Bu olay sonrası hastaneden tekrar okula döndüklerinde Ian okuldan uzaklaştırılır ve ders vermesi yasaklanır. Kimseye haber vermeden gitmesi istenen Ian, üzüntü ve yenilmişlik hisleriyle kimseye vedalaşmadan eşyalarını toplarlar ve okulu terk eder. Eva kendisiyle vedalaşmadan giden Ian'ı bulabileceği umuduyla Sorrano'yu da alarak bastonla şehri gezmeye çıkar. Şehrin sokaklarında Ian'ı arayan Eva, Ian'la daha önce gittikleri her yeri tek tek kontrol eder. Gittiği her yerde farklı bir hayal kırıklığına uğrar; çünkü uğradığı bütün mekânlarda Ian'ın

söylediğinden başka bir şey olduğunu, en yakın sahilin saatlerce uzakta olduğunu öğrenir. Kiraz yediği yerde elleriyle kiraz ağacına dokunmaya çalışır; ancak Sorrano yan tarafta meyve satan adamla konuşarak gerçeği öğrenir. Yediği meyvenin kaynağının kiraz ağacı değil bir meyve satıcısı olduğunu öğrendiğinde iyice üzülür. Ian'ın anlattığı her şeyin hayal dünyasında farklı bir kurgulamadan ibaret olduğunu seyirciyle aynı anda öğrenir. Burada film düşünme karaktere yaptırılan empati sayesinde seyirciyi kandırılmışlık hissine ortak eder. Kandırıldığını düşünen Eva, Ian'la birlikte içki içtikleri kafeye gider. Sorrano elinde değneğiyle Ian'ın daha önce söylediği, karşı kaldırımda duran limanı ararken Eva kafede tanıştığı adama geçen yaz yakındaki sahilde nasıl sörf yaptığı hikâyesini anlatmaya başlar. Gözünde güneş gözlüğü olduğu için adam Eva'nın görme engelli olduğunu bilmediğinden konuşma iki cinsin birbirine kur yaptığı bir tonda ilerler. Eva o an uydurduğu bilgilerle nasıl sörf yapılacağına dair detaylı bilgiler vererek ustalığını sergiler. Bu sırada Ian sessizce yan sandalyede oturmakta ve gülümseyerek onları dinlemektedir; çünkü yakınlarda sahil olduğunu ve sörf yapıldığını Eva'ya Ian öğretmiştir. Eva hayal kırıklığına uğrasa da Ian'ın teşvik ettiği kendi hayal dünyasını inşa etme işine artık kendi isteğiyle başlamıştır. Onlar konuşurken ve Sorrano karşı kaldırımdaki binanın duvarını eliyle yoklayıp sahilin olmadığını anlarken aynı anda yalnızca seyircinin görebildiği açıdan dev bir gemi binaların arkasından görünmeye başlar.

Orada oturan hiç kimse gemiyi fark etmeden görsel 3'teki şekilde gemi aynı gerçeklik düzlemi içerisinde sessizce uzaklaşır.

Görsel 3. Hayali gemi şehirden geçiyor.

Kaynak *Imagine* Filmi, 2012

Gemi uzaklaşırken Ian oturduğu yerden kalkıp kadrardan çıkar. Şehrin ortasında ilerleyen bir tramvayda, Ian'ın bakışından kafede oturan Eva'nın uzaklaşan görüntüsüyle film biter. Şehrin gerçekliği içerisinde farklı bir varlık düzlemi düşünerek varlıkların var olup olmadığının askıya alındığı ve bu yöntemin görme engelli bir karakterin öznel deneyimlerinden yola çıkılarak tecrübe edildiği bir film düşünme süreci böylece tamamlanmaktadır. Ian'ın öğrencilerine farklı bir görme biçimi öğretmeye dair dersleri sonrası bir liman ve gemi hayal etmeye dair teşviği filmi deneyimleyen herkese yapılan bir tekliftir. Finale gelindiğinde izleyici hayal âleminde yolculuğa çıkacağı dev gemiyi kurup canlandırabilir hale gelmiş, bu sayede romantik bakışla fenomenolojik düşünmeyi film-düşünme pratiği içerisinde deneyimlemiştir. Bu deneyim sayesinde bakış ve görüş esnetilerek farklı ufuklara açılmanın imkânları düşüncede belirginleştirilmiştir. Bütün bu süreç aynı zamanda sinemanın felsefenin bazı kavramlarını ele alırken sahip olduğu gücü de göstermektedir.

5. Sonuç

Bu çalışmada görme engelli bir öğretmenin hayal gücünü kullanarak kendi dünyasını inşa etme konusunda öğrencilerini teşvik ettiği bir film düşünme pratiği analiz edilmiş ve tartışılmıştır. Görmenin düşünme ve sinemanın icadına evrilen süreçte yaşadığı kırılmalara dair kavramsal çerçeve oluşturularak sinema ve felsefe bağlamında bir analizin dengesi kurulmaya çalışılmıştır. Sinema ve felsefe ilişkisinde iki alandan birinin ihmal edildiği ya da birinin bastırıldığı eleştirileri merkeze alınarak üzerinde titizlikle durmak gerekmektedir. Filmlerin birer veri kaynağı olarak değerlendirilmesi ve çeşitli incelemelere konu yapılması sinemanın araçsallaştırılması tehlikesini gündeme getirmektedir. Bütün bu tartışmalarla birlikte

sinemanın felsefe yapılan bir medya-sanat ürünü olarak değerlendirilmesi görece yüksek bir seviyeye işaret etmektedir. Sinema çeşitli teknik icatların birleşimiyle doğduktan sonra çeşitli düşünme biçimleriyle analogiler kurularak felsefe bağlamında değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmelerin toplamı olarak insan düşüncesinin rasyonel, sezgisel, şüresel, hayal gücüne dayalı vd. tüm biçimleri sinemada içerilmekte ve sinema bütün bunların toplamı olarak farklı bir düşünme biçimi anlamına gelmektedir. Hatta bu ontolojik yapısı sayesinde çağın *zeitgeist*'i olarak değerlendirilmektedir. Bu bakış açısıyla sinema filmlerle düşünce üretmek ve bu düşüncelerin tekrar deneyimlenmesini sağlamak açısından felsefenin bazı kavramlarını tartışmaya açmakta daha güçlü enstrümanlara sahip durumdadır. Üstelik hayal âleminin bir benzerini üreten doğasıyla varoluşun temel zeminini temsil edebileceği bir potansiyeli de barındırmaktadır.

Bu fikirler doğrultusunda çalışmada sinemanın felsefe yapma gücü dahilinde, varlıkbilim zemininde fenomenolojik yöntemle romantik bakışın harmanlandığı bir filmin analizi yapılmıştır. Fenomenolojik yöntemin askıya alma ve transandantal deneyim tekniklerinin görme engelli bir öğretmenin hikâyesiyle tartışmaya açılıp deneyimlenebildiği bu çalışmada tespit edilmiştir. İnsanın görme duyusunun romantik bakışla taşındığı öznel durum nesnelere özlerine dair kişisel tecrübeler üzerine kurulu olan fenomenoloji çerçevesinde yorumlanmıştır. Romantik bakışın görmeyi tanımladığı puslu bulanık alan, bu tecrübenin hayal âlemiyle karıştığı alan olarak seçilen film özelinde incelenmiştir. Sonuç olarak sinemanın felsefenin bazı konu ve kavramlarını tartışmada daha veciz bir dile sahip olduğu seçilen film özelinde görülmüştür. Görme engelli bir öğretmenin öğrencilerine ve onlar aracılığıyla seyirciye yaşattığı film düşünme sürecinde, romantik bakışla hayal dünyasında kurulan bir gemi ve yeni ufuklara açılma hissi canlandırılmıştır.

6. Extended Abstract

When the idea of writing about cinema and philosophy arises, there are debates about which of the two fields is or will be prioritized over the other, but the films themselves are considered as an effective art-media form in the realization of the qualified thinking process. A conceptualization in the form of thinking with a movie-thinking a movie is the product of an effort to define the whole of this process centered on the experience of the audience. In this qualitative study, which is based on the assumption that cinema has strengths in interpreting some concepts and methods of philosophy, the cases where the phenomenological method intersects with the romantic view are analyzed through a film. The adventure of the romantic gaze, which coincides with the fragmentation of seeing, is discussed in the context of the subject-object relationship of phenomenology. The movie *Imagine* (2012), which includes imagination lessons given by a visually impaired teacher to visually impaired students, was chosen as the research object and sample of this study with the purposeful sampling technique. Based on the analysis and analysis, it is possible to evaluate that cinema, as a form that produces the likeness of the dream world, is strong as a ground for philosophizing in the relationship between cinema and philosophy. Moreover, on the ground of ontology, it is seen as a result of the study that techniques such as phenomenological method, suspension and transcendental experience can be embodied in film-thinking practice. Although there are various ways of thinking based on common sense, reason, intuition and imagination, the rational way of thinking based on reason became stronger and came forward, and this process is called enlightenment in its most general definition. The gaze, which is also the basis of cinema, identified with the camera obscura (dark room) and pointing to an objective vision independent of the subject, has also dominated as the observation technique of the enlightenment. Romanticism emerged as the first opposition to this central authority of the Enlightenment, and the structure of romanticism emphasizing individuality as opposed to objectivity followed a course of fragmentation and fragmentation of the gaze. Against the mind of the Enlightenment, which centered itself by cutting and measuring everything, the romantic view that first appeared in the poem, progressed on different grounds over time and established its own sphere of influence. In the same process, Goethe's and Schopenhauer's touches on vision, which are important in terms of subjective vision that prioritizes the individual, combined with the romantic movement and opened up a space to think about a different way of seeing the world. Another prominent dimension when focusing on the relationship between cinema and philosophy is the issue of taking cinema seriously. Over time, in studies in the context of cinema and philosophy, the way cinema works and the effect it creates have been interpreted by making analogies to the conscious thinking methods of

the human mind, dreaming or the working styles of the subconscious-unconscious-beyond. As one of the explanations tried to be made with different topics and branches of philosophy, cinema and phenomenology connections were made, and with the emphasis made, even the ideas of accepting films as humanoid beings in the subject-object relationship were developed. In this study, the fragmentation of the gaze and the possibilities it regains with cinema are analyzed in the context of film and phenomenology. Phenomenology, which is based on the phenomenon, one of the basic concepts of the history of Western thought, was developed by Husserl as a method in philosophy. Although the concept of phenomenon dates back to Ancient Greek philosophy, the phenomenological method points to an active subject who constructs and establishes the object in the subject-object relationship of knowing the essences of beings with Husserl's touch. In line with these ideas, an analysis of a film in which the phenomenological method is blended with the romantic point of view on the basis of ontology, within the power of cinema to philosophize, has been made. In this study, it has been determined that the suspension and transcendental experience techniques of the phenomenological method can be discussed and experienced with the story of a visually impaired teacher. The subjective situation in which the human sense of sight is carried with a romantic view has been interpreted within the framework of phenomenology, which is based on personal experiences about the essences of objects. The hazy blurred area, where the romantic gaze defines seeing, has been examined specifically for the movie chosen as the area where this experience is mixed with the dream world. As a result, it has been seen in the selected film that cinema has a more concise language in discussing some subjects and concepts of philosophy.

Keywords: Cinema, Philosophy, Ontology, Phenomenology, Romanticism, Imagine.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı/ Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları Burak MEDİN %60/ Bünyamin DURANOĞLU %40 şeklindedir.
The authors' contribution rates in the study are Burak MEDİN %60/ Bünyamin DURANOĞLU %40 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Kaynakça

- Andrew, J. D. (2010). *Büyük sinema kuramları*. (Z. Atam, Çev.) Doruk Yayınları.
- Arnheim, R. (2007). *Görsel düşünme* (1 b.). (R. Ögdül, Çev.) Metis Yayınları.
- Barfield, O. (2018). *Anlamın yeniden keşfi* (1 b.). (T. Uluç, Çev.) Ketebe Yayınları.
- Baudelaire, C. (2013). *Modern hayatın ressamı* (7 b.). (A. Berktay, Çev.) İletişim Yayınları.
- Berlin, I. (2004). *Romantikliğin kökleri* (1 b.). (M. Tunçay, Çev.) Yapı Kredi Yayınları.
- Bingel, Z. K. (2009). *'Haptik'in tasarımı' tasarım aşamalarında haptik etmenler* (Yayımlanmış doktora tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Bonitzer, P. (1995). *Bakış ve ses* (1 b.). (İ. Yaşar, Çev.) Yapı Kredi Yayınları.
- Bonitzer, P. (2011). *Kör alan ve dekadrajlar* (2 b.). (İ. Yavaş, Çev.) İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Cevizci, A. (1999). *Paradigma felsefe sözlüğü* (3 b.). Paradigma Yayınları.
- Cox, D., & Levine, M. (2018). *Filmle düşünmek felsefe yapmak ve film izlemek* (1 b.). (O. Orhangazi, Çev.) Ankara: Ütopya Yayıncılık.
- Crary, J. (2004). *Gözlemcinin teknikleri, on dokuzuncu yüzyılda görme ve modernite* (1 b.). (E. Daldeniz, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Erdoğan, Ç. (2013, Güz). Retinal sinemadan duyuşal sinemaya doğru. *İletişim Çalışmaları Dergisi*(4), s. 65-82.
- Frampton, D. (2013). *Filmozofî sinemayı yepyeni bir tarzda anlamak için manifesto* (1 b.). (C. Soydemir, Çev.) Metis Yayınları.
- Gülşen, E. (2020a). *Sinemanın kökleri* (2 b.). H Yayınları.
- Gülşen, E. (2020b). *Sinemanın bakikati* (3 b.). H Yayınları.
- Han, B.-C. (2021). *Güzelî kurtarmak* (4 b.). (K. Filiz, Çev.) İstanbul: İnsan Yayınları.
- Hilav, S. (1993). *100 soruda felsefe el kitabı* (6 b.). Gerçek Yayınevi.
- Husserl, E. (2003). *Fenomenoloji üzerine beş ders* (2 b.). (H. Tepe, Çev.) Bilim ve Sanat Yayınları.
- Jakimowski, A. (Yöneten). (2012). *Imagine (Hayallerin ötesinde)* [Sinema Filmi]. M3 Film.
- Merleau-Ponty, M. (2012). *Göz ve tin*. (A. Soysal, Çev.) Metis Yayınları.
- Murray, E. L. (2008). *Muhayyileye dayalı düşünmek* (1 b.). (Y. Kaplan, Çev.) Açılım Kitap.
- Öztürk, S. (2016). *Sinefilozofî* (1 b.). Heretik Yayınları.
- Safranski, R. (2013). *Romantik- Bir Alman sorunsalı*. Kabalcı Yayıncılık.
- Sanders, B. (1999). *Öküzün a'sı elektronik çağda yazılı kültürün çöküşü ve şiddetin yükselişi* (1 b.). (Ş. Tahir, Çev.) Ayrıntı Yayınları.
- Şan, E. (2015). *Merleau-Ponty- algının fenomenolojisi, göz ve tin, görünür ve görünmez* (1 b.). Say Yayınları.
- Uygur, N. (1998). *Edmund Husserl'de başkasının beni sorunu*. Yapı Kredi Yayınları.

Marka Güven Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması *

Ali Alper AKGÜN**
Emel SARITAŞ***

ÖZ

Post-modern toplumlarda artan risk algısının, yoğun rekabet ortamıyla birleşmesi, tüketicileri güven duydukları markalara yöneltmektedir. Marka güveninin önem kazandığı bu dönemde markalar; tüketici algılarını ölçebilmek, araştırmacılar da güven kavramının ilişkili olduğu diğer kavramları ortaya çıkarabilmek için marka güveninin ölçülmesine ihtiyaç duymaktadırlar. Bu önemine karşın literatürde marka güveni ile ilgili Türkçe olarak geliştirilmiş bir ölçeğe rastlanmamıştır. Çalışmanın amacı, Gurviez ve Korchia (2003) tarafından İngilizce olarak geliştirilen ve tüketicilerin markaya güveninin ölçülmesi konusunda literatürde yaygın olarak kullanılan ölçeklerden biri olan "marka güven ölçeği"ni Türkçeye uyarlamak, ölçek yapısının uygunluğunu ortaya çıkarabilmek için gerekli olan geçerlik ve güvenilirlik analizlerini gerçekleştirebilmektir. Ölçek, çalışma kapsamında kolayda örneklem ile seçilen 397 katılımcıya uygulanmış, elde edilen veriler; açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi ile incelenmiştir. Verilerin analizi için SPSS-21 ve AMOS-19 istatistik programları kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, ölçeğin Türkçe formunun, tüketicilerin markaya olan güvenlerini ölçen tek faktörlü, birinci ve ikinci düzey çok faktörlü yapıda kullanılacak geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı olduğuna işaret etmektedir. Çalışma, marka güveni ile ilgili literatürde yer alan farklı ölçeklerdeki faktörleri kapsayacak genişliğe sahip olan ve yaygın olarak kullanılan bir ölçeği araştırmacıların ve markaların kullanımına sunarak alana katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Marka Güven Ölçeği, Ölçek Uyarlama, Geçerlik, Güvenirlik, Marka Güveni.

Adapting Brand Trust Scale to Turkish: Validity and Reliability Study

ABSTRACT

The combination of the increasing risk perception in post-modern societies with the intense competitive environment pushes consumers to the brands they trust. During the current era where the significance of brand trust is heightened, the measurement of brand trust is crucial necessary for brands to gain insight into consumer perceptions, and for researchers to disclose other concepts that affect the concept of trust. Despite this importance, no scale in Turkish developed for brand trust has been found in the literature. The aim of the current study is to adapt the "brand trust scale", one of the most widely used scales for measuring consumer trust in brand and developed by Gurviez and Korchia (2003), into Turkish and to perform the necessary validity and reliability analyses to reveal the suitability of the scale structure. In the context of the study, data are collected from scales administered to 397 participants chosen through convenience sampling. SPSS-21 and AMOS-19 statistical programs were used for analysing of the data. The findings obtained indicate that the Turkish adaptation of the scale is a valid and reliable measurement tool that can be utilized in a single factor, first and second level multifactorial structure to measure consumers' brand trust. The study contributes to the field by presenting researchers and brands with an extensively used scale that encompasses brand trust related factors measured by various scales in the literature.

Keywords: Brand Trust Scale, Scale Adaptation, Validity, Reliability, Brand Trust.

* Bu çalışma Pamukkale Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 22.03.2023 tarih 68282350/2023/05 sayılı kararı ile araştırma ve yayın etiği açısından uygun bulunmuştur./This study was found appropriate in terms of research and publication ethics by the decision of Pamukkale University Social and Human Sciences Research and Publication Ethics Board dated 22.03.2023 and numbered 68282350/2023/05.

** **Corresponding Author/Sorumlu Yazar,** Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof., Pamukkale Üniversitesi/Pamukkale University, aakgun@pau.edu.tr

*** Öğr. Gör. Dr./Lect. Ph.D., Pamukkale Üniversitesi/Pamukkale University, emels@pau.edu.tr

Makale Gönderim ve Kabul Tarihleri/Article Submission and Acceptance Dates: 31.08.2023-15.12.2023

Citation/Atf: Akgün, A. A., Sarıtaş, E. (2023). Marka güven ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52, 420-434. <https://doi.org/10.52642/susbed.1352856>

1. Giriş

Güven kavramı ekonomik anlamda insanın çıkarına, riskten olabildiğince uzak bir yaşama, özete kendini sağlama almaya atıfta bulunmaktadır (Can, 2019). Belirsizliğin ve kaosu karakterize ettiği postmodern toplumlarda artan risk algısının, yoğun rekabet ortamıyla birleşmesi, güven kavramının önemini arttırmıştır. Tüketiciler, ürünü satın almanın doğasında bulunan riski ortadan kaldırmak amacıyla farklı ürünler yerine, güven duydukları ürünlere yönelmektedirler. Güven; tüketicilerin işletmeler ile uzun vadeli bir ilişki içinde bulunmasını teşvik ederek, tüketicileri ürünleri tekrarlı satın almaya yönlendiren ve markaya karşı sadakat olgusunu geliştiren bir unsurdur. Öncülü marka güveni olan marka sadakati; sürekli gelişen ve değişen çevre koşulları ve yoğun rekabet ortamında, markaların ulaşmayı amaçladığı en önemli noktalar arasında yer almaktadır. Marka sadakati, sürdürülebilir rekabet avantajı elde edebilmek için gerekli olan marka değerinin oluşumunda oldukça önemlidir (Aaker, (1991); Karami, (2022)). Pazarlamanın amacının, tüketicilerle marka arasında sıkı bir ilişkiler ve sarsılmaz bağlar kurmak olduğunu düşünen araştırmacılar, bu bağın ana bileşeninin güven olduğunu belirtmektedirler (Hiscock, (2001); Fatma & Khan, (2023)). Güven, araştırmacılar tarafından pazarlama faaliyetlerinin başarısında rol oynayan kilit bir unsur olarak görülmektedir (Morgan & Hunt, (1994); Ersoy & Gülmüş, (2020)).

Güven, bireyin sözlerinden, hareket ve davranışlarından emin olduğu kişilere, bu doğrultuda davranma isteğidir (Sağlam Arı & Tunçay, 2010). Bu tanımın marka üzerine uyarlanmasıyla marka güveni, kişinin markanın eylemlerinden emin olması ve bu durumu davranışlarına yansıtma istekliliği olarak tanımlanabilecektir. Marka güveni, markanın tüketici için olumlu sonuçlara yol açma ihtimalinin veya beklentisinin yüksek olduğu durumlara işaret etmektedir. Marka güvenini bir beklenti olarak ele almak, tüketicinin markayı güvenilir kılacak belirli niteliklere sahip olduğuna dair inanca dayanmaktadır (Delgado-Ballester & Munuera-Alemán, 2005). Literatürde yer alan marka güvenine dair tanımlar, beklentilerin kavramsallaştırılması esasına dayanmaktadır (Delgado-Ballester, 2004). Güvene yol açan belirleyici faktörlerin neler olduğu konusunda farklı araştırmacıların, farklı konulara odaklanmış olması, farklı güven tanımlarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Güvenin belirleyici iki faktörünü güvenilirlik ve niyetler olarak açıklayan Delgado-Ballester (2004), marka güvenini; marka güvenilirliğinden ve niyetlerinden emin olma durumu olarak açıklamaktadır. Yazara göre güvenilirlik; tüketicilerin markanın değer vaadini yerine getirdiğine ne ölçüde inandıklarını gösteren, teknik ve yetkinliğe dayanan bir nitelikler kümesidir. Niyetler ise; markanın tüketicisinin çıkarlarını, kendi çıkarlarından önde tutacağına ne ölçüde inanıldığını gösteren bir kavramdır. Özüde; markanın tüketicilerin savunmasızlığından faydalanmayacağına dair inanç bulunmaktadır (Delgado-Ballester, 2004). Doney ve Cannon (1997), marka güveninin; hedefin algılanan güvenilirliği ve iyi niyeti olmak üzere iki boyutunun bulunduğunu belirtmektedirler. Yazarlara göre algılanan güvenilirlik; markanın vaatlerine ve yazılı beyanlarına güvenilmesini, iyi niyet ise markanın tüketicilerin refahıyla samimi olarak ilgilenmesi ve kazan-kazan ilişkisi içine girme derecesini tanımlamaktadır. Gurviez ve Korchia (2003), çalışmalarında; güvenilirlik, doğruluk ve iyi niyet olmak üzere üç boyutta ele aldıkları marka güvenini; tüketicinin markaya atfettiği güvenilirlik, doğruluk ve iyi niyet varsayımlarını yansıtan psikolojik bir değişken olarak tanımlamışlardır. Yazarlara göre güvenilirlik, markanın tüketicilerin kendisinden bekledikleri teknik yeterlilikleri karşılama yeteneğidir. Doğruluk; markanın mübadele şartlarını içeren vaatlerine ilişkin 'iddialarının' doğruluğudur. İyi niyet; markanın tüketicinin daha güvenli bir gelecek hayal etmesine yardımcı olacak şekilde, kendi çıkarlarından önce, tüketici çıkarlarını dikkate alan, tüketici odaklı bir politika benimsemesini ifade etmektedir (Gurviez & Korchia, 2003). Li vd. (2008), marka güvenini "yeterlilik" ve "iyi niyet" olmak üzere iki boyutta ele almışlardır.

Güvene yol açan belirleyici faktörlerin neler olduğu konusunda düşüncelerine yer verilen bu araştırmacılar (Doney & Cannon, (1997); Gurviez & Korchia, (2003); Delgado-Ballester, (2004); Li ve diğerleri, (2008)), literatürde karşılaşılan marka güven ölçeklerini geliştiren araştırmacılardır. Araştırmacıların ele aldıkları farklı faktörler göz önünde bulundurulduğunda, literatürde yer alan tüm marka güven ölçeği çalışmalarında; "niyet" boyutu ile beraber, kimi zaman "yeterlilik" ile ilişkilendirilen "güvenilirlik" boyutunun varlığını görmek mümkündür. Gurviez ve Korchia (2003), tüm bu boyutlara ilaveten "doğruluk" boyutunu ekledikleri üç faktörlü bir marka güven ölçeği geliştirmişlerdir. Yazarlar, bu ölçeği "çok boyutlu marka güven ölçeği" olarak adlandırmışlardır.

Markalar; tüketici algılarını ölçebilmek için, araştırmacılar da güven kavramını etraflıca araştırabilmek ve ilişkili olduğu farklı kavramları (marka sadakati, marka kalitesi vb.) ortaya çıkartabilmek için, marka güveninin ölçülmesine ihtiyaç duymaktadırlar. Literatürde yer alan bahsi geçen ölçeklerin marka güveni konusundaki kapsayıcılığı günümüzde marka güveni ölçümlerinde dahi bu ölçeklerin kullanıldığını göstermektedir (Ersoy & Gülmüş, (2020); Kurniawan & Adiwijaya (2018); Zeng ve diğerleri, (2019); Akrouf & Nagy (2018)). Ölçeklerin kapsayıcılığı ülkemizde gerçekleştirilen marka güveni çalışmalarında da kendisini göstermektedir (Önen, (2018); Şaylan & Tokgöz, (2020); Kalyoncuoğlu, (2017); Şahin & Gültekin, (2017)). Bu çalışmalarda ölçekler, geçerlik ve güvenirlik çalışmaları yapılmadan Türkçe'ye çevrilerek, uygulanmış ve farklı regresyon çalışmalarında kullanılmışlardır. Gerçekleştirilen literatür araştırmasında Türkçe olarak geliştirilen herhangi bir marka güven ölçeğine rastlanmamıştır. Farklı dillerde geliştirilen ölçeklerin yalnızca çeviri yoluyla Türkçe'ye aktarılması, farklı olumsuz sonuçlar yaratabilmektedir. Bu olumsuzlukların ortadan kaldırılabilmesi için ölçeklerin, geçerlik ve güvenirlik analizlerinin yapılarak Türkçe'ye uyarlanması gerekmektedir. Literatürde yer alan marka güven ölçeklerinden yalnızca Delgado-Ballester'in (2004) ölçeği, geçerlik ve güvenirlik analizleri yapılarak Türkçe'ye uyarlanmıştır. Bardakçı ve Gürbüz'ün (2020), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi'nde öğrenim görmekte olan 1117 öğrenci ile yaptıkları marka güven ölçeği uyarlama çalışması, Türkiye'de marka güveni ile ilgili yapılan çalışmalara yol göstermektedir. Türkçe'ye uyarlanan bu ölçekte, marka güveni; orijinal ölçekte olduğu gibi güvenirlik ve niyet olmak üzere iki faktör çerçevesinde ele alınmıştır. Bu noktadan hareketle çalışma, marka güvenini daha fazla faktörle ölçen ikinci bir ölçeğin Türkçe literatüre kazandırılması için gerçekleştirilmiştir.

Literatürde yer alan marka güven ölçeklerinden Gurviez ve Korchia (2003) tarafından geliştirilen marka güven ölçeği, literatürde yer alan farklı ölçeklerdeki tüm faktörleri kapsayacak genişliğe sahip olmasıyla dikkat çekmekte, araştırmacı ve uygulamacılara Türkçe'ye çevrilen ölçeğin yanı sıra literatürde yer alan diğer tüm ölçeklere nazaran daha fazla faktörle ölçüm yapabilme imkânı sunmaktadır. Marka güven ölçeğinin görece az sayıda madde ile marka güveninin daha fazla boyutunu ölçüyor olması, bu ölçeğin etkin yapısını ortaya koymaktadır. Bu yapıyla ölçek, marka güveninin ölçülmesi konusunda literatürde en yaygın kullanılan ölçeklerden birisidir. Çalışmanın amacı Gurviez ve Korchia (2003) tarafından İngilizce olarak geliştirilen ve tüketicilerin markaya güveninin ölçülmesi konusunda literatürde yaygın olarak kullanılan bu ölçeği Türkçe'ye uyarlamak ve bu doğrultuda ölçek yapısının uygunluğunu ortaya çıkarabilmek için gerekli olan geçerlik ve güvenirlik analizlerini gerçekleştirmektir.

2. Yöntem

2.1. Orijinal Ölçek

Gurviez ve Korchia (2003), tüketicilerin markaya olan güvenlerinin marka bağlılığına etkisini ölçmeyi amaçladıkları çalışmalarında, marka güvenini ölçmek için kendi tasarladıkları ölçekten, marka bağlılığını ölçmek için de Le Roux ve diğerlerinin (1997) kullandığı ölçekten yararlanmışlardır. Gurviez ve Korchia (2003), marka güven ölçeğini geliştirmeye yönelik çalışmalarını Fransa'da gerçekleştirmişlerdir. Araştırmacılar, üç aşamada gerçekleştirdikleri çalışmalarının ilk aşamasında; marka güvenini ölçmeye yönelik 5 maddesi güvenirlik, 5 maddesi doğruluk, 4 maddesi iyi niyet faktörleriyle ilgili 14 maddelik bir ölçek geliştirmişlerdir. Geliştirdikleri ölçeği 62 kadına uygulayan araştırmacılar, deneklerin kendilerine en yakın hissettikleri kozmetik markasına olan güvenlerini sorgulamışlardır. İç tutarlılık katsayısının kabul edilebilir standartlar arasında yer alması nedeniyle çalışmanın ikinci aşamasına geçerek, ölçeği 300 kadından oluşan bir örnekleme uygulamışlardır. Açıklayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen marka güven ölçeğinin son hali sırasıyla; "güvenirlik", "doğruluk" ve "iyi niyet" olmak üzere 3 alt faktörden ve 8 maddeden oluşmaktadır. Birinci ve ikinci faktör 3, üçüncü faktör ise 2 maddeden meydana gelmektedir. 5'li Likert türünde geliştirilen ölçek, "1=Kesinlikle Katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3= Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum, 4= Katılıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum" şeklinde puanlanmaktadır.

Orijinal ölçekte yer alan "iyi niyet" faktörünü temsil etmek üzere iki maddenin bulunması, okuyucuların aklına, bir faktörü temsil etmek için en az üç maddenin bulunması gerektiği hususunu getirebilir. Literatürde; birden fazla faktöre sahip ölçeklerde, güçlü pratik ve teorik nedenlerin varlığı halinde, faktör başına iki maddenin tanımlanabileceği belirtilmektedir (Raubenheimer, (2004); Worthington & Whittaker,

(2006); Yong & Pearce (2013)). Literatürde, bu çalışmada olduğu gibi, bir faktörü temsil etmek üzere iki madde içeren farklı ölçeklerle karşılaşılabilmektedir (Barsell ve diğerleri, (2020); Yang, (2020); Yoo & Donthu (2001)).

Çalışmanın 3.aşamasında 937 kişi ile Coca-Cola markasına olan güven üzerinde çalışan araştırmacılar, doğrulayıcı faktör analizi sonucunda yüksek uyum indeks değerlerine ($\chi^2/sd=3,247$; GFI=,985; CFI=,990; SRMR=,024 ve RMSEA=,049) ulaşmışlar ve çalışmada geçerliği ve güvenirligi olan bir ölçek ortaya koyduklarını ispatlamışlardır (Gurviez & Korchia, 2003).

2.2. Ölçeğin Türkçe'ye Çevrilmesi

Türkçe'ye uyarlanacak olan ölçeğin çeviri çalışmalarına başlamadan önce, orijinal ölçeği geliştiren sorumlu yazarla elektronik posta aracılığıyla iletişim kurulmuştur. Çeviri çalışmalarına, sorumlu yazarın izin onayı alındıktan sonra başlanmıştır. Bu kapsamda ilk olarak Gurviez ve Korchia'ya ait (2003)orijinal ölçekte yer alan maddeler, araştırmacılarca Türkçe'ye çevrilmiştir. Yapılan çeviri; İngilizce-Türkçe / Türkçe-İngilizce çeviri alanında uzman üç akademisyen tarafından incelenerek, gözden geçirilmiştir. Pazarlama alanında uzman olan iki akademisyenin de çeviri hakkında görüşleri alınmış, uzmanların tavsiyeleri doğrultusunda gerekli düzenlemeler yapılmıştır.

Elde edilen Türkçe ve İngilizce formlar arasındaki tutarlılığı belirlemek için dilsel eş değerlik çalışması yapılmıştır. Her iki dili iyi düzeyde bilen 34 akademisyene, önce orijinal form daha sonra Türkçe form verilerek cevaplamaları istenmiştir. Türkçe ve İngilizce orijinal formlarda elde edilen puanlar arasındaki korelasyon değerleri güvenirlilik faktörü için; $r= ,782$ ($p<,01$) , doğruluk faktörü için; $r= ,965$ ($p<,01$), iyi niyet faktörü için; $r= ,968$ ($p<,01$) 'dir. Ölçeğin İngilizce ve Türkçe formlarının tamamı arasında pozitif yönde, anlamlı ve yüksek düzeyde bir ilişki tespit edilmiştir ($r=,940$; $p<,01$). Bu değerler; ölçeğin Türkçe ve İngilizce formlarının dilsel açıdan eş değer olduklarını göstermektedir.

2.3. Çalışma Grubu

Gurviez ve Korchia (2003), orijinal marka güven ölçeğini geliştirdikleri çalışmalarında kozmetik markaları ve Coca-Cola markası üzerinden elde ettikleri verileri kullanmışlardır. Bu araştırma kapsamında marka güven ölçeği; indirimli mağazalarda alışveriş deneyimine sahip olan kişilere hitap edecek şekilde düzenlenmiştir. Araştırmanın örneklemi, 18 yaş üstünde farklı yaş gruplarından meydana gelen ve indirimli mağazalarda alışveriş deneyimine sahip olan 397 kişiden meydana gelmektedir. Kolayda örneklem tekniği yöntemiyle seçilen katılımcılara, Google Anketler uygulaması üzerinden 10-17 Nisan 2023 tarihleri arasında anket linklerinin gönderilmesi yoluyla erişilmiştir. Çalışma, Pamukkale Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 22.03.2023 tarih 68282350/2023/05 sayılı kararı ile yayın etiğine uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya katılım, gönüllülük ilkesine bağlı kalarak gerçekleştirilmiştir.

Orijinal ölçekteki ifadeler çalışma kapsamında modifiye edilerek, indirimli mağazalara uygulanmıştır. Bu doğrultuda orijinal ölçekte yer alan sorulardaki "x markası" ifadelerinin yerine; "takip ettiğim indirimli mağaza" ifadeleri konulmuştur.

2.4. İstatistiksel Yöntem

Gerekli izinlerin alınıp, çevirilerin gerçekleştirilmesinin ardından marka güven ölçeğinin, ölçek uyarlama çalışmalarına başlanmıştır. Uyarlama çalışması kapsamında açılımlı faktör analizini (AFA) gerçekleştirebilmek için; SPSS-21 istatistik programı kullanılmıştır. AFA kapsamında modelin açıkladığı toplam varyans ve faktör yükleri hesaplanarak, modelin yapı geçerliği sorgulanmıştır. Faktör analizlerine başlamadan önce veri setinin faktör analizine uygunluğu, Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett Küresellik Testi değerlerinin ölçülmesiyle sorgulanmıştır. Yapı geçerliğinin sorgulanmasında, doğrulayıcı faktör analizi (DFA) kapsamında; üç farklı yapıda model ortaya konulmuş, uygunluğu araştırılan modellerin yeterliliğini ortaya koymak üzere; AMOS-19 istatistik paket programı kullanılarak, elde edilen uyum indekslerinden yararlanılmıştır. DFA uyum sonuçları, teorik ölçüm modellerinin kalitesinin kontrol edilebilmesi amacıyla, yapı geçerliği testleri olan yakınsama ve ayırıcı geçerlikle birleştirilerek değerlendirilmiştir.

Ölçek yapılarının güvenirliliğinin ölçülmesi amacıyla, iç tutarlılık güvenirliliği için cronbach alpha katsayısı tespit edilmiş, faktör analizi sonucu elde edilen madde faktör yüklerinden ve ortalama açıklanan varyans (OAV=AVE -Average Variance Extracted-) değerlerinden yararlanılarak, birleşik güvenirlilik (CR -Composite Reliability-) katsayısı elde edilmiştir. Güvenirlilik ölçümü için ayrıca; alt ve üst gruba dayalı madde analizi gerçekleştirilmiştir. Bu analizlerin gerçekleştirilmesi ve değerlerin tespit edilmesinde de SPSS 21 paket programından yararlanılmıştır.

3. Bulgular

3.1. Ölçme Aracının Geçerliği ile İlgili Bulgular

3.1.1. Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA)

AFA; çok sayıda değişken arasındaki ilişkileri inceleyip, faktör yüklerine bakarak, elde bulunan değişkenlerin kaç faktörle temsil edilebileceğini, hangi değişkenlerin hangi faktörlerle ilişkilendirilebileceğini ortaya koyup, bilginin daha küçük bir faktör veya bileşen kümesinde özetlenip özetlenemeyeceğini belirleme noktasında yararlanılan bir analiz yöntemidir (Hair ve diğerleri, 2019). Marka güven ölçeğinin yapı geçerliğini ölçmeye yönelik AFA hesaplamalarının gerçekleştirilebilmesi için öncelikle, veri setinin faktör analizine uygunluğu ölçülmelidir. KMO değerleri ve Bartlett Küresellik testleri ile gerçekleştirilen ölçüm sonuçları, Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Marka Güven Ölçeğine Ait KMO ve Bartlett Küresellik Testi Değerleri

KMO Örneklem Ölçüm Değeri Yeterliliği		,905
Bartlett Küresellik Testi	χ^2	1359,360
	Sd	28
	p. (sig.)	,000

Tablo 1. dikkatlice incelendiğinde elde edilen KMO değeri ($KMO = ,905 > ,70$); örneklem büyüklüğünün faktör analizine uygun olduğunu ortaya koymaktadır (Sharma, 1996). Bartlett Küresellik testi değerleri ($p(\text{sig.}) = ,00 < ,05$) ise korelasyon matrisinde bazı maddeler arasında istatistikî anlamda yüksek düzeyde ilişkilerin varlığına işaret etmekte ve verilerin çoklu normal dağılımdan geldiğini göstermektedir (Sharma, 1996). Ulaşılan sonuçlar, verilerin faktör analizi için uygun olduğunu ispat etmektedir. Ulaşılan bu bulguların ardından uygulanan AFA analizi, maksimum olabilirlikle varimax döndürme tekniği yoluyla gerçekleştirilmiştir. AFA sonunda ortaya çıkan marka güven ölçeği faktör yükleri ve ölçeğin açıkladığı varyans miktarları Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2. Marka Güven Ölçeği Madde Faktör Yükleri ve Varyans Açıklama Tablosu

Ölçek Alt Boyutu	Madde No	Maddeler	Fakt. Yük. Değeri
Güvenirlilik	Madde 1	Takip ettiğim indirimli mağazanın ürünleri kendimi güvende hissettirir.	,846
	Madde 2	Takip ettiğim indirimli mağazanın ürünlerinin kalitesine güveniyorum.	,770
	Madde 3	Takip ettiğim indirimli mağazanın ürünlerini satın aldığımda sorun yaşamam.	,605
	Açıkladığı Varyans %		26,840
Doğruluk	Madde 4	Takip ettiğim indirimli mağaza tüketicilere karşı samimidir.	,833
	Madde 5	Takip ettiğim indirimli mağaza müşterilerine karşı dürüştür.	,799
	Madde 6	Takip ettiğim indirimli mağaza, müşterilerine ilgi gösterir.	,583
	Açıkladığı Varyans %		25,385
İyi Niyet	Madde 7	Takip ettiğim indirimli mağazanın, ürünlerini bilimsel araştırmaları göz önünde bulundurarak yenilediğini düşünüyorum.	,858
	Madde 8	Takip ettiğim indirimli mağazanın, tüketicilerin ihtiyaçlarına cevap verebilmek için kendini her zaman geliştirme çabası içinde olduğunu düşünüyorum.	,757
	Açıkladığı Varyans %		21,439
	Açıkladığı Toplam Varyans %		73,665

Tablo.2. incelendiğinde marka güven ölçeğinin, Gurviez ve Korchia'nın (2003) kullandığı orijinal ölçekte olduğu gibi 8 maddeli ve 3 faktörden oluştuğu görülmektedir. Madde faktör yükleri, minimum ,583 ile maksimum ,858 değerleri arasında değişmektedir. Her bir madde için ,30 ile ,40 arasındaki faktör yük değerleri; eşik değerler, ,50 veya daha büyük faktör yük değerleri ise; önemli değerler olarak yorumlanmaktadır (Hair ve diğerleri, 2019). Buna göre çalışmada elde edilen faktör yük değerleri, eşik değerlerin üzerinde yer alan önemli değerlerdir.

Aynı tabloda, ortaya çıkan üç faktörden, birinci faktörün toplam varyansın; % 26,8'ini, ikinci faktörün toplam varyansın; %25,4'ünü, üçüncü faktörün toplam varyansın; %21,4'ünü açıkladığı görülmektedir. Özdeğerlerin açıkladıkları birikimli varyans miktarı, toplam varyansın %73,665'idir. Sosyal bilimlerde toplam varyansın %60'ını açıklayan birikimli varyans; tatmin edici olmakla beraber, bu rakamdan daha düşük rakamların tatmin edici bulunduğu çözümlere de rastlanabilmektedir (Hair ve diğerleri, 2019). Büyüköztürk (2012), tek faktörlü ölçeklerde toplam varyansın %30 ve daha fazlasını açıklayan varyansın tatmin edici olduğunu belirtmektedir. AFA'nin uygulanmasıyla elde edilen bu sonuçlar, modelin yapı geçerliğini sağladığını göstermektedir. Çalışma kapsamında marka güven ölçeğinin tek faktör altında bir yapı oluşturup oluşturmadığı da test edilmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 3.'te özetlenmiştir.

Tablo 3. Marka Güven Ölçeği Madde Faktör Yükleri ve Varyans Açıklama Tablosu

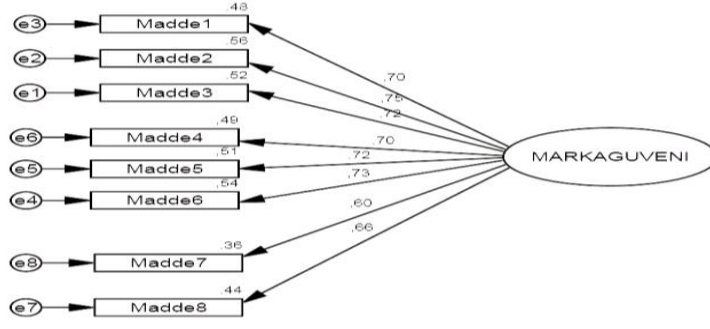
Madde No	Maddeler	Fakt. Yük. Değeri
Madde 1	Takip ettiğim indirimli mağazanın ürünleri kendimi güvende hissettirir.	,737
Madde 2	Takip ettiğim indirimli mağazanın ürünlerinin kalitesine güveniyorum.	,781
Madde 3	Takip ettiğim indirimli mağazanın ürünlerini satın aldığımda sorun yaşamam.	,757
Madde 4	Takip ettiğim indirimli mağaza tüketicilere karşı samimidir.	,740
Madde 5	Takip ettiğim indirimli mağaza müşterilerine karşı dürüsttür.	,757
Madde 6	Takip ettiğim indirimli mağaza, müşterilerine ilgi gösterir.	,772
Madde 7	Takip ettiğim indirimli mağazanın, ürünlerini bilimsel araştırmaları göz önünde bulundurarak yenilediğini düşünüyorum.	,858
Madde 8	Takip ettiğim indirimli mağazanın, tüketicilerin ihtiyaçlarına cevap verebilmek için kendini her zaman geliştirme çabası içinde olduğunu düşünüyorum.	,757
	Açıkladığı Toplam Varyans %	55,008

Tablo.3. incelendiğinde her bir madde için faktör yük değerlerinin (,737-,858 arası) eşik değerlerin üzerinde yer alan önemli değerler olduğu görülmektedir (Hair ve diğerleri, 2019). Aynı tabloda, öz değerlerin açıkladığı birikimli varyans miktarının, toplam varyansın %55,008'i olduğu görülmektedir. Elde edilen değer, tek faktörlü ölçeklerde beklenen tatmin edici değerlerin (minimum %30) oldukça üstündedir (Büyüköztürk, 2012). AFA'nin uygulanmasıyla elde edilen sonuçların, bu model için de yapı geçerliğini sağladığı görülmektedir.

AFA sonucunda elde edilen bu değerler doğrultusunda, ölçeğin Türkçe uyarlamasının tek faktörlü ve üç faktörlü modeller için yapısal olarak geçerli bir ölçek olduğu ifade edilebilir.

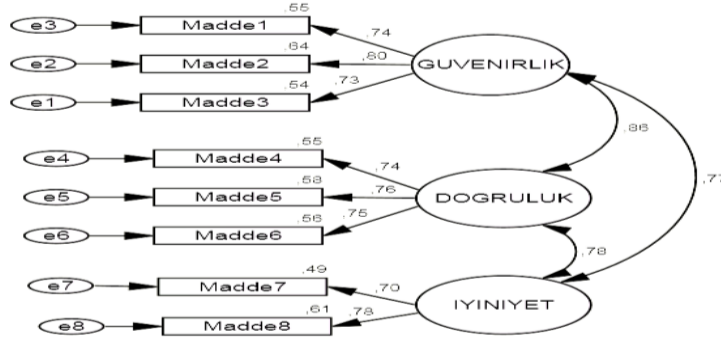
3.1.2. Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA)

AFA sonrasında ortaya çıkan üç faktörlü yapının ve çalışma kapsamında incelenen tek faktörlü yapının gizli değişkenleri ölçüp ölçmediğini test edebilmek amacıyla, yapı geçerliği incelemesinin devamı olarak DFA gerçekleştirilmiştir. DFA, belirli bir teoriye dayanan ve daha önce kullanılmış olan ölçeğin, güncel olan araştırma içinde elde edilen verilerle uyup uymadığını test etmeyi sağlayan bir analiz yöntemidir (Dragan & Topolšek, 2014). DFA, marka güven ölçeğinin kuramsal yapısını doğrulamak için yapısal eşitlik modeli kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Analiz kapsamında Gurviez ve Korchia'nın (2003) çalışmasında var olan ikinci düzey çok faktörlü modelin yanı sıra tek faktörlü ve birinci düzey çok faktörlü modeller de incelenmiştir.

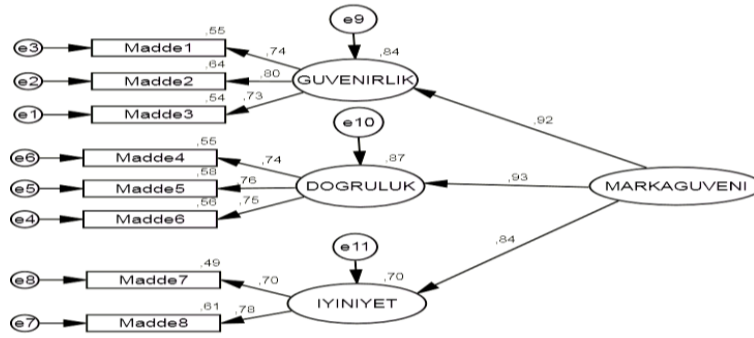
Şekil 1. Marka Güven Ölçeği Tek Faktörlü Yapısal Eşitlik Modeli

Şekil 1, çalışma kapsamında incelenen, maddelerin kapsayıcı olan tek bir faktör altında toplandığı, tek faktörlü yapısal eşitlik modelini göstermektedir. Modelde yer alan her bir maddeye ait regresyon katsayıları, şekil üzerinde gösterilmektedir. Şekil 1'de yer alan sonuçlar incelendiğinde, maddelerin standartlaştırılmış regresyon katsayılarının ,60 ile ,75 arasında değerler aldığı görülmektedir.

Şekil 2. Marka Güven Ölçeği Birinci Düzey Çok Faktörlü Yapısal Eşitlik Modeli

Kullanılan birinci düzey çok faktörlü doğrulayıcı faktör analizi yapısal eşitlik modeli, modelde yer alan her bir maddeye ait regresyon katsayıları, Şekil 2'de gösterilmektedir. Sonuçlar incelendiğinde, maddelerin standartlaştırılmış regresyon katsayılarının ,70 ile ,80 arasında değerler aldığı görülmektedir. Ayrıca güvenilirlik ile doğruluk arasında; aynı yönlü ,86, doğruluk ile iyi niyet arasında; aynı yönlü ,78, güvenilirlikle iyi niyet arasında; aynı yönlü ,77 olan güçlü bir ilişki elde edilmiştir.

Şekil 3. Marka Güven Ölçeği İkinci Düzey Çok Faktörlü Yapısal Eşitlik Modeli

Kullanılan ikinci düzey çok faktörlü doğrulayıcı faktör analizi yapısal eşitlik modeli ve modelde yer alan her bir maddeye ait regresyon katsayıları şekil 3'te gösterilmektedir. Sonuçlar incelendiğinde, maddelerin standartlaştırılmış regresyon katsayılarının, 70 ile, 80 arasında değerler aldığı görülmektedir. Regresyon

değerleri, gözlenen değişkenlerin gizli değişkenleri tahmin etme gücü olarak adlandırılan faktör yüklemelerini göstermektedir. Her bir maddeye ait standart regresyon değerlerinin ,60'tan büyük olması, her maddenin gizli değişkenleri tahmin etme gücünün (Karagöz, 2021) ve ölçekle ilişkisinin yüksek olduğunu göstermektedir. Şekil 1, Şekil 2 ve Şekil 3'te yer alan ve çalışma kapsamında incelenen üç farklı modelde yer alan maddelerin, modelde yer alan gizli değişkenleri tahmin etme gücünün yüksek olduğu gözlemlenmiştir.

DFA'de uygunluğu araştırılan modellerin yeterliliğini ortaya koymak amacıyla bilgi sunan, çok sayıda uyum indeksi bulunmaktadır. Modellerin yeterliliği ile ilgili nihai karar, bu uyum indekslerinden elde edilen sonuçların analiziyle mümkün olmaktadır. Bilimsel çalışmalar kapsamında, çok sayıda olan bu uyum indekslerinin tamamına yer vermek yerine, karar aşamasında etkili olan ve sonuçları en iyi açıklayacağı düşünülen indekslere yer verilmektedir. Uyum analizlerinden hangisinin en doğru sonucu vereceği konusu da ihtilafli konular arasında yer aldığı için, seçim araştırmacılar tarafından yapılmaktadır (Hooper ve diğerleri, 2008). Bu çalışmada, uygunluğu araştırılan modelin yeterliliğini ortaya koymak üzere ki-kare istatistiğinin serbestlik derecesine oranı (χ^2/sd), iyilik uyum indeksi (GFI), Tucker-Lewis indeksi (TLI), karşılaştırmalı uyum indeksi (CFI), tahmin hatalarının ortalamasının karekökü (RMSEA), fazlalık uyum indeksi (IFI), standartlaştırılmış hata kareleri ortalamasının karekökü (SRMR) uyum indeksleri incelenmiştir.

Tablo 4. Uyum İndeksleri İçin Kritik Değerler ve DFA Sonucu Uyum İndeksleri

Uyum İndeksleri	İyi Uyum Değerleri	Kabul Edilebilir Uyum Değerleri	DFA Sonucu Uyum İndeksi Değerleri			Kaynak
			TFM*	BDÇFM*	İDÇFM*	
χ^2/sd	≤ 3	$\leq 4-5$	4,978	2,075	2,075	Meydan & Şeşen (2011)
GFI	$\geq ,95$	$\geq ,90$	,938	,977	,977	Hooper ve diğerleri (2008); Hu & Bentler (1998); Kline (2005); Dragan & Topolšek (2014)
IFI	$\geq ,95$	$\geq ,90$	,941	,987	,987	Karagöz (2021)
TLI	$\geq ,95$	$\geq ,90$	,917	,978	,978	Marsh ve diğerleri (2006); Karagöz (2021)
CFI	$\geq ,95$	$\geq ,90$	,941	,986	,986	West ve diğerleri (2012); Fan ve diğerleri (1999)
RMSEA	$\leq ,06$	$\leq ,10$	,10	,052	,052	Meydan ve Şeşen (2011); Tabachnick & Fidell (2020)
SRMR	$\leq ,05$	,06-0,10	,045	,028	,028	Whittaker & Schumacker (2022)

* TFM= Tek Faktörlü Model, BDÇFM= Birinci Düzey Çok Faktörlü Model, İDÇFM=İkinci Düzey Çok Faktörlü Model

Uyum indekslerinin kritik değerlerine Tablo 4'te yer verilmiştir. Tablo 4'te ayrıca çalışma içinde incelenen farklı modeller için gerçekleştirilen DFA sonucu elde edilen değerler yer almaktadır. Tablo 4'te görülen uyum indekslerinin aldığı değerler, oluşturulan birinci ve ikinci düzey çok faktörlü DFA modellerinin, kullanılan verilerle iyi uyum gösterdiğini ortaya koymaktadır. Tek faktörlü modelin uyum indeksleri incelendiğinde; χ^2/sd değeri (4,978), RMSEA değeri ise (,10) normal uyum gösterirken, diğer değerler iyi uyum göstermektedir. DFA sonucunda elde edilen bu değerler doğrultusunda, ölçeğin Türkçe uyarlamalarının tüm modeller için yapısal olarak geçerli bir ölçek olduğu söylenilebilmektedir. Buna karşın birbirleriyle aynı sonuçları veren birinci ve ikinci düzey çok faktörlü modellerin görece daha iyi sonuçlar verdiği görülmektedir.

3.1.3. Ayırıcı ve Yakınsama Geçerliği

Hair ve diğerleri (2019), DFA uyum sonuçlarının yapı geçerliği testleriyle birleştirildiğinde; teorik ölçüm modelinin kalitesini gösterdiğini ifade etmektedirler. Marka güven ölçeğinin tek ve çok faktörlü modeldeki yapıları ölçüp ölçmediğini belirleyebilmek için yapı geçerliği kapsamında; ayırıcı ve yakınsama geçerlikleri de incelenmiştir. Ayırıcı geçerlik, belirli bir faktörü ölçen değişkenlerin, başka bir faktörü ölçen değişkenlerle yüksek oranda ilişkili olmadığı anlamına gelmektedir. Bir başka ifadeyle değişkenlerin, kendi faktörleriyle başka bir faktörden daha güçlü bir şekilde ilişkili olduğunu göstermektedir (Dragan & Topolšek, 2014). Ayırıcı geçerlik, farklı yöntemlerle ölçülebilmektedir. Bu yöntemlerden Fornell Larcker kriteri, uygulamada en sık kullanılan yöntemlerden biri olup, faktörlere ait OAV değerinin karekökünün,

diğer faktörlerden elde edilen korelasyonlarla karşılaştırılması esasına dayanmaktadır. Buna göre bir faktörün, kendi göstergesinin varyansını diğer faktörlerin varyansından daha iyi açıklaması gerekmektedir. Bu nedenle, her faktörün OAV değerlerinin karekökünün, diğer faktörlerle olan korelasyonlardan daha büyük bir değere sahip olması ve çapraz yüklemeye bakıldığında; her bir faktör yükünün değerinin ,70'den büyük olması koşulu aranmaktadır (Ab Hamid ve diğerleri, 2017). Tablo 5., ayırıcı geçerlik için çok faktörlü modellerde yer alan ölçek yapılarının OAV kareköklerinin, SPSS-21 istatistik paket programından elde edilen faktörler arası korelasyon değerlerinden ve ,70 değerinden büyük olup olmadığına dair inceleme sonuçlarını göstermektedir. Tablo 5. incelendiğinde ölçeğin ayırıcı geçerliğe sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 5. Marka Güven Ölçeğine Ait Çok Faktörlü Yapılarda Yer Alan Ayırıcı Geçerlik Değerleri

	Güvenirlik	Doğruluk	İyi Niyet
Güvenirlik	,76		
Dürüstlük	,64	,75	
İyi Niyet	,56	,57	,74

Tek faktörlü model için ayırıcı geçerlik hesaplaması yapılmamıştır.

Yakınsama geçerliği, aynı faktöre ait uyum içinde olan değişkenler arasındaki korelasyonu ölçmek için kullanılmaktadır. Yakınsama geçerliğinin ölçülmesinde OAV değerleri, önemli bir ölçüt olarak görülmektedir. Faktör yüklerinin kareleri toplamının, değişken sayısına bölünmesiyle bulunan OAV değerinin; ,5'ten büyük ya da ona eşit olması ($OAV \geq ,5$), ölçeğin yakınsama geçerliğine sahip olduğuna dair önemli bir gösterge sunmakla beraber (Shrestha, 2021), bu yargıya varma noktasında tek ölçüt değildir. Yakınsama geçerliğinin sağlanabilmesi için ikinci ölçüt, OAV değerinin, bileşik güvenilirlik değerinden (CR) küçük olması ölçütüdür.

Yakınsama geçerliğinin tespit edilebilmesi için gerekli CR değeri, güvenilirliğe ait bir değer olduğu için, bu konudaki sonuç ve değerlendirmeler; geçerlik başlığı altında değil bir alt başlık olan güvenilirlik başlığı altında detaylı olarak ele alınmıştır. Bu değere ait sonuçlara; Tablo 6'da OAV değerleri ile kıyaslamalı olarak yer verilmiştir. Tablo 6.daki değerler ; gerek tek ve gerekse de çok faktörlü modellere ait ölçek yapılarının yakınsama geçerliğine sahip olduğunu göstermektedir.

3.2. Ölçüm Aracının Güvenirliği ile İlgili Bulgular

CR, ölçek maddelerinin iç tutarlılığının bir ölçüsü olup, ölçeğin güvenirligi hakkında da bilgi vermektedir. CR, bir faktöre ait maddeler arasında paylaşılan varyansın bir göstergesidir. ,6 ile ,7 arasındaki CR değerleri; kabul edilebilir güvenilirlik göstergesi, ,7 ve üstü değerler ise; iyi güvenilirlik göstergesi olarak değerlendirilmektedir (Shrestha, 2021).

Tablo 6. Marka Güven Ölçeğinde Yer Alan Faktörlerin Tek ve Çok Faktörlü Modellerdeki OAV-CR-Cronbach α Değerleri

	ÇOK FAKTÖRLÜ MODELLER			TEK FAKTÖRLÜ MODEL
	Güvenirlik	Doğruluk	İyi Niyet	Marka Güveni
OAV	,58	,56	,55	,50
CR	,80	,80	,71	,70
Cronbach α	,80	,80	,71	,88

Tablo 6'da çok faktörlü modellerde yer alan güvenilirlik, doğruluk, iyi niyet faktörlerine ait verilen CR değerleri (Güvenirlik= ,80, Dürüstlük= ,80, İyi Niyet= ,71 > ,7) ile tek faktörlü modele ait CR değeri (,70), modellerde yer alan ölçek yapılarının iyi bir bileşik güvenilirliğe sahip olduğunu göstermektedir. Yapı güvenirligi için birleşik güvenilirlik değerlerinin hesaplanmasının yanı sıra, iç tutarlık değerleri de (Cronbach α) incelenmiştir. Marka güven ölçeğinin tamamı için, cronbach α iç tutarlık katsayısı; ,88'dir. Alt ölçeklerin cronbach α iç tutarlık katsayıları; güvenilirlik ölçeği için; ,80, dürüstlük ölçeği için; ,80 ve iyi niyet ölçeği için; ,71'dir. Cronbach α güvenilirlik katsayısı hesaplamaları sonucunda; ,70 ve üzerindeki cronbach α değerlerine sahip ölçekler, güvenilir ölçekler olarak kabul edilmektedir (Field, 2009).

Güvenilirlik çalışması kapsamında ayrıca, madde analizi yöntemlerinden; alt-üst gruplara dayalı madde analizi gerçekleştirilmiştir. Alt-Üst gruplara dayalı madde analizinde; ölçeğin, araştırılan konuyla ilgili durumları, birbirinden ayırıştırarak ortaya çıkarıp çıkarmayacağı belirlenmeye çalışılmaktadır. Bu analizde öncelikle testten alınan toplam puanlar, büyükten küçüğe sıralanmaktadır. Sıralama sonrası toplam en yüksek puana sahip %27'lik dilim; "üst grup", toplam en düşük puana sahip olan %27'lik dilim ise; "alt grup" olarak adlandırılmaktadır. Bu iki grubun ortalama puanları arasında farklılık bulunup bulunmadığını tespit edebilmek amacıyla; bağımsız gruplar için t-testi yapılmaktadır. Bu analiz için, gruplar arasında fark olmadığı iddiasına dayanan; yokluk hipotezi test edilmektedir. Gruplar arasında anlamlı fark çıkması, testin iç tutarlılık göstergesi olarak kabul edilmektedir (Karagöz, 2021).

Tablo 7. Marka Güven Ölçeği Maddelerinin Alt-Üst Grup Ortalamaları İçin t Testi Sonuçları

Madde Numarası	Gruplar	N	$\bar{X}$	SS	T	p
Madde-1	Üst Grup	107	4,02	,532	19,424	,000
	Alt Grup	107	2,17	,830		
Madde-2	Üst Grup	107	4,04	,582	17,085	,000
	Alt Grup	107	2,26	,904		
Madde-3	Üst Grup	107	3,93	,610	17,087	,000
	Alt Grup	107	2,21	,844		
Madde-4	Üst Grup	107	4,00	,629	17,104	,000
	Alt Grup	107	2,24	,856		
Madde-5	Üst Grup	107	3,98	,629	18,128	,000
	Alt Grup	107	2,12	,855		
Madde-6	Üst Grup	107	4,19	,498	16,400	,000
	Alt Grup	107	2,39	,1016		
Madde-7	Üst Grup	107	3,77	,760	16,003	,000
	Alt Grup	107	1,98	,869		
Madde-8	Alt Grup	107	4,11	,057	15,505	,000
	Üst Grup	107	2,30	,102		

Tablo 7. alt %27'lik ve üst %27'lik gruplara ait ortalama değerler arasında, 0,05 manidarlık düzeyinde anlamlı bir farklılık bulunduğunu göstermektedir. Bu durum testin iç tutarlılığına sahip olduğunu göstermektedir. Gerçekleştirilen tüm analiz ve değerlendirmeler sonucunda; marka güven ölçeğinin Türkçe uyarlamasının, çalışma kapsamında test edilen tüm modeller için geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu tespit edilmiştir.

4. Sonuç

Bu çalışmada, tüketicilerin marka güvenine yönelik algılarının değerlendirilebilmesi için; Gurviez ve Korchia (2003) tarafından geliştirilen 8 maddeli, 3 faktörlü marka güveni ölçme aracının Türkçeye uyarlama çalışması yapılmıştır. Araştırmaya kolayda örneklem yöntemi ile seçilen 397 kişi katılım sağlamıştır. Çalışmada öncelikle Türkçe'ye uyarlanan ölçeğin yapısal geçerliğini ortaya çıkarabilmek amacıyla AFA ve DFA gerçekleştirilmiştir. AFA sonucunda madde faktör yükleri; ,583 ile 0,858 değerleri arasında dağılan, toplam varyansın %73,6'sını açıklayan, orijinal ölçekle uyumlu 8 madde ve üç faktörlü bir ölçüm aracı elde edilmiştir. Çalışma kapsamında marka güven ölçeğinin tek faktör altında bir yapı oluşturup oluşturmadığı da test edilmiş, madde faktör yükleri; ,737 ile ,858 arasında dağılan, toplam varyansın %55'ini açıklayan bir ölçüm aracı elde edilmiştir. DFA kapsamında tek faktörlü, birinci ve ikinci düzey çok faktörlü modeller; uyum indeksleriyle incelenmiştir. Ulaşılan sonuçlar doğrultusunda, ölçeğin Türkçe uyarlamalarının tüm modeller için yapısal olarak geçerli bir ölçek olduğu ifade edilebilir. Buna karşın birbirleriyle aynı sonuçları veren birinci ve ikinci düzey çok faktörlü modellerin görece daha iyi sonuçlar verdiği görülmektedir. DFA sonucunda standartlaştırılmış madde faktör yüklerinin tek faktörlü modelde ,60 ile ,75 çok faktörlü modellerde ise ,70 ile ,80 arasında değerler aldığı görülmüştür. Modellerde yer alan ölçek yapılarının teorik model kalitesini ortaya koyabilmek için DFA uyum sonuçları, yapı geçerliği testleriyle birleştirilmiş, bu kapsamda ayırıcı ve yakınsama geçerlik değerleri incelenmiştir. Ölçek yapılarının güvenilirliği ise iç tutarlılık (cronbach α) ve birleşik güvenilirlik (CR) değerlerinin elde edilmesi ve alt-üst gruplara dayalı madde analizi sonuçları ile incelenmiştir. İncelemeler sonucunda, tek ve çok faktörlü

yapılarda; değişkenlerin içinde buldukları faktörleri yakınsadığı ve çok faktörlü modelde yer alan yapıda; üç farklı faktörün birbirinden ayrıştığı ve tüm modeller için; ölçek yapısının iç tutarlılığa sahip olduğu gözlenmiştir. Elde edilen tüm bulgular birlikte değerlendirildiğinde; ikinci düzey çok faktörlü model yapısındaki marka güven ölçeğinin, özgün ölçekte olduğu gibi 8 madde ve güvenirlik, doğruluk ve iyi niyet olmak üzere 3 faktörlü yapısının uygun olduğu, ölçekteki maddelerin geçerliklerinin ve güvenirliklerinin yüksek olduğu görülmüştür. Yüksek geçerlik ve güvenirlik değerlerine sahip, birinci düzey tek faktörlü model yapısındaki ölçekte yer alan güvenirlik, doğruluk ve iyi niyet faktörlerinin her birinin; ayrı birer ölçek olarak uygulanabileceği görülmüştür. Son olarak ölçek yapısının marka güven ölçeği başlığı altında tek boyutlu olarak kullanılabilmesi gözlemlenmiştir. Bu doğrultuda, Ek-1'de bulunan Türkçe'ye uyarlanmış marka güven ölçeğinin, tek faktörlü, birinci ve ikinci düzey çok faktörlü yapıda kullanılabilen Türkçe'deki tüketiciler için geçerli, güvenilir ve uygulanabilir bir ölçek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Literatür araştırmasında marka güveni ile ilgili Türkçe olarak geliştirilen bir ölçekle karşılaşmamıştır. Literatürde yer alan ve farklı dillerde geliştirilen ölçeklerden yalnızca Delgado-Ballester'in (2004) marka güvenini güvenirlik ve niyet olmak üzere iki boyutta ele alan ölçeği, 2020 yılında Türkçe'ye uyarlanmıştır. Bardakçı ve Gürbüz'ün (2020) dilimize uyarladıkları ölçek, marka güveni ile ilgili Türkiye'deki tüketicilerle yapılan çalışmalara rehberlik ederek, alana önemli bir katkı sağlamaktadır. Çalışma kapsamında Türkçe'ye uyarlanan, Gurviez ve Korchia (2003) tarafından geliştirilmiş olan ölçme aracı; Türkiye'deki tüketiciler üzerinde ölçüm yapacak araştırmacı ve uygulamacılara, literatürde yer alan farklı ölçeklerdeki farklı faktörleri kapsayacak genişliğe sahip ve onlara nazaran daha fazla faktörle ölçüm yapabilme imkânı sunmaktadır.

Ölçek, tüketicilerin marka güvenini incelemeyi hedefleyen araştırmalarda kullanılabilmesi gibi doğruluk, iyi niyet ve güvenirlik faktörlerinin her biri; kendi konularıyla ilgili (doğruluk, güvenirlik, iyi niyet) yapılacak sosyal ve psikolojik boyutlara sahip çalışmalarda, tek başına ayrı birer ölçek olarak da kullanılabilirler. Ölçek araştırmacılar tarafından; marka güveninin ilişkili olabileceği marka bağlılığı, marka sadakati, marka değeri vb. kavramların çoklu regresyon modelleri ile tespitinde kullanılabilmesi gibi sektöre veya spesifik markalara karşı tüketicilerin güven algısının ölçülmesinde de kullanılabilir. Ölçek, markalar tarafından da tüketicilerin kendilerine duydukları güven algısının ölçülmesinde ve bu algının iyileştirilmesine yönelik etkili stratejilerin planlanıp, geliştirilmesinde kullanılabilmesi düşünülmektedir.

5. Extended Abstract

Consumers tend to favor trusted brands over alternatives in order to eradicate the inherent risk associated with purchasing the product. Trust is a factor that promotes consumers to establish long-term relationships with businesses by driving them to purchase products on a regular basis and generates brand loyalty.

Brand trust refers to situations in which the likelihood or expectation that the brand will produce favorable outcomes for the consumer is high. Handling brand trust as an expectation is based on the consumer's belief that the brand possesses specific qualities that render it trustworthy (Delgado-Ballester & Munuera-Alemán, 2005). Researchers interested in measuring brand trust have focused on the factors that make a brand trustworthy. The two determinants of trust are reliability and intentions according to Delgado-Ballester (2004), perceived credibility and benevolence of the target according to Doney and Cannon (1997), and competence and benevolence according to Li et al. (2008). Gurviez and Korchia (2003) created a three-factor brand trust scale that includes the dimensions of credibility, benevolence and integrity, as well as all the factors mentioned in the other scales.

Even though trust is vital to brand marketing campaigns, Delgado and Ballester's (2004) scale is the only one adapted to Turkish, among the brand trust scales in the literature. A scale developed in Turkish has not also been encountered in the literature. The scale adaptation study, conducted by Bardakçı and Gürbüz (2020), is pioneering the studies on brand trust in Turkey. The aim of the current study is to adapt 'Brand Trust Scale', which is more inclusive than other scales on brand trust, compiled by Gurviez and Korchia (2003) to Turkish and carry out validity and reliability analyses in order to unfold suitability of the scale structure.

In the study, exploratory factor analysis (EFA) and confirmatory factor analysis (CFA) were first conducted to determine the structural validity of the scale adapted into Turkish. As a result of EFA, a

measurement tool with 8 items and three factors, in line with the original scale, and explaining 73.6% of the total variance, with factor loadings of the items ranging from .583 and 0.858 was obtained. Within the scope of the study, it was also evaluated whether the brand trust scale constitutes a structure under a single factor, and a measurement tool that explained %55 of the total variance with item factor loads ranging from ,737 to ,858 was obtained. In the CFA, the single-factor, first and second level multifactorial models were examined with fit indices. As a result of confirmatory factor analysis, it was determined that the Turkish version of the scale is a structurally valid scale for all models. CFA revealed that standardized item factor loadings had values ranging from ,70 to ,80 in multifactorial models and from ,60 to ,75 in single factor models.

To reveal the theoretical model quality of the scale structures in the models, the CFA fit results were combined with tests of construct validity tests and, in this context, the values of discriminant and convergent validity were examined. The reliability of the scale structures was examined using the internal consistency (Cronbach's α) and composite reliability (CR) values and the item analysis results based on the lower and upper groups. The examinations revealed that the variables in the single and multifactorial structures converge with the factors they are in and three different factors diverged from each other in multifactorial structure and the scale structures for all models had internal consistency. When all the findings are evaluated together; It was seen that the brand trust scale in the second-level multifactorial structure has 8 items and a 3-factor structure with credibility, integrity, and benevolence, as in the original scale, and that the validity and reliability of the items in the scale are high. Each of the credibility, integrity, and benevolence factors in the scale's first-level multifactorial model structure, which has high validity and reliability values, has been determined to be employed as an independent scale. Finally, it has been observed that the scale structure can be used unidimensionally under the title of "brand trust scale".

It is anticipated that the measurement tool adapted to Turkish in the study will contribute to the existing literature by measuring more and different brand trust factors. The scale can be used as a tool for assessing consumer trust in the brand, as well as a separate tool for measuring each factor in the model, such as credibility, integrity, and benevolence, individually. Researches that contains the scale will contribute to the formulation of brand-trust-enhancing recommendations in addition to analyzing customers' trust in the brand. It is believed that brands can use the scale to measure consumers' perceptions of trust to their own and to devise effective strategies to enhance these perceptions.

Keywords: Brand Trust Scale, Scale Adaptation, Validity, Reliability, Brand Trust.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı / Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları Ali Alper AKGÜN %70/ Emel SARITAŞ %30 şeklindedir.
The authors' contribution rates in the study are Ali Alper AKGÜN %70/ Emel SARITAŞ %30 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Kaynakça

- Aaker, D. (1991). *Managing Brand Equity: Capitalizing on the Value of a Brand Name*. Mac Millan Inc.
- Ab Hamid, M., Sami , W., & Mohamad Sidek, M. (2017). Discriminant validity assessment: Use of Fornell & Larcker criterion versus HTMT criterion. *Journal of Physics: Conference Series 890* (s. 1-6). IOP Publishing. <https://doi.org/10.1088/1742-6596/890/1/012163>
- Akrout, H., & Nagy, G. (2018). Trust and commitment within a virtual brand community: The mediating role of brand relationship quality. *Information & Management, 55*(8). <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.im.2018.04.009>
- Bardakçı, S., & Gürbüz, R. (2020). Marka güven ölçeğinin Türk kültürüne uyarlanması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *İşletme Araştırmaları Dergisi, 12*(2), 1684-1692. <https://doi.org/https://doi.org/10.20491/isarder.2020.937>
- Barsell, D., Everhart , R., & Perrin, P. (2020). Refining the factor structure of the all aspects of health literacy scale. *Am J Healthy Behav., 44*(2), 118-128. <https://doi.org/10.5993/AJHB.44.2.1>
- Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı* (16 b.). Pegem Akademi Yayınları.
- Can, İ. (2019). Güveni nasıl tanımlayabiliriz? Ya da sosyal bilimlerin konusu olarak güven. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(41), 46-59.
- Delgado-Ballester, E. (2004). Applicability of a brand trust scale across product categories: A multigroup invariance analysis. *European Journal of Marketing, 38*(5/6), 573-592. <https://doi.org/https://doi.org/10.1108/03090560410529222>
- Delgado-Ballester, E., & Munuera-Alemán , J. (2005). Does brand trust matter to brand equity? *Journal of Product & Brand Management, 14*(3), 187-196. <https://doi.org/https://doi.org/10.1108/10610420510601058>
- Doney , P., & Cannon, J. (1997). An examination of the nature of trust in buyer-seller relationships. *Journal of Marketing, 61*(2), 35-51. <https://doi.org/https://doi.org/10.2307/1251829>
- Dragan, D., & Topolšek, D. (2014). Introduction to structural equation modeling: Review, methodology and practical applications. *Proceedings of the The International Conference on Logistics & Sustainable Transport*. Celje, Slovenia.
- Ersoy, P., & Gülmüş, B. (2020). Proceedings of the European Marketing Academy, 49th Annual Conference. *The mediating effect of risk on trust and behavioral intention in durable products*. Budapest. <http://proceedings.emac-online.org/pdfs/A2020-63758.pdf> adresinden alındı
- Fan, X., Thompson, B., & Wang, L. (1999). Effects of sample size, Estimation methods, and model specification on structural equation modeling fit indexes. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal, 6*(1), 56-83. <https://doi.org/https://doi.org/10.1080/10705519909540119>
- Fatma, M., & Khan, I. (2023). Integrative framework to explore corporate ability and corporate social responsibility association's influence on consumer responses in the banking sector. *Sustainability, 15*(7988), 1-11. <https://doi.org/https://doi.org/10.3390/su15107988>
- Field, A. (2009). *Discovering Statistics Using SPSS (And Sex And Drugs And Rock'n' Roll)* (3 b.). Sage Publications.
- Gurviez, P., & Korchia, M. (2003). Proposal for a Multidimensional Brand Trust Scale. *32nd EMAC CONFERENCE - GLASGOW MARKETING: RESPONSIBLE AND RELEVANT*, (s. 1-9). Glasgow. <http://www.watoowatoo.net/mkgr/papers/pg-mk-emac2003.pdf> adresinden alındı
- Hair, J., Black, W., Babin, B., & Anderson, R. (2019). *Multivariate Data Analysis*. Cengage Learning, EMEA.
- Hiscock, J. (2001). Most trusted brands. *Marketing, 1*(1), 23-33.
- Hooper, D., Coughlan, J., & Mullen, M. (2008). Structural equation modelling: Guidelines for determining model fit. *Electronic Journal of Business Research Methods, 6*(1), 53-60. <https://doi.org/10.21427/D7CF7R>
- Hu, L. T., & Bentler, P. M. (1998). Fit indices in covariance structure modeling: Sensitivity to underparameterized model misspecification. *Psychological Methods, 3*(4), 424-453. <https://doi.org/https://doi.org/10.1037/1082-989X.3.4.424>

- Kalyoncuoğlu, S. (2017). Markaya duyulan güven ile marka sadakati ilişkisinde marka aşkının aracılık rolü: Starbucks markası üzerine bir araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5(4), 383-402. <https://doi.org/10.21325/jotags.2017.156>
- Karagöz, Y. (2021). *Spss Amos Meta Uygulamalı Nitel-Nicel Karma Bilimsel Araştırma Yöntemleri Ve Yayın Etiği* (3 b.). Nobel Yayın.
- Karami, M. (2022). Brand equity, brand loyalty and mediating role of customer satisfaction: Evidence from medical cosmetic brands. *Research Journal of Business and Management*, 9(3), 156-171. <https://doi.org/DOI:10.17261/Pressacademia.2022.1627>
- Kline, R. (2005). *Principle and Practice of Structural Equation Modelling*. Guilford Press.
- Kurniawan, F. A., & Adiwijaya, M. (2018). The analysis of online brand community, online perceived brand reputation, brand trust, brand loyalty at cafe businesses based in surabaya. *International Journal Of Business Studies*, 1(1), 12-22.
- Le Roux, A., Chandon, J., & Strazzieri, A. (1997). Une analyse confirmatoire de la mesure d'implication durable PIA. *Actes du 13ème Congrès international de l'AFM*. Toulouse.
- Li, F., Zhou, J., Kashyap, R., & Yang, Z. (2008). Brand trust as a second-order factor: An alternative measurement model. *International Journal of Market Research*, 50(6), 817-839. <https://doi.org/https://doi.org/10.2501/S1470785308200225>
- Marsh, H., Hau, K.-T., Artelt, C., & Baumert, J. (2006). OECD's brief self-report measure of educational psychology's most useful affective constructs: Cross-cultural, psychometric comparisons across 25 countries. *International Journal of Testing*, 6(4), 311-360. https://doi.org/10.1207/s15327574ijt0604_1
- Meydan, C., & Şeşen, H. (2011). *Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları*. Detay Yayıncılık.
- Morgan, R., & Hunt, S. (1994). The commitment-trust theory of relationship marketing. *The Journal of Marketing*, 58(3), 20-38. <https://doi.org/https://doi.org/10.2307/1252308>
- Önen, V. (2018). Marka güveni marka sadakati ve marka tercihi arasındaki ilişkinin incelenmesi: Kırtasiye sektörü uygulaması. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6(15), 1031-1044. <https://doi.org/https://doi.org/10.33692/avrasyad.510075>
- Raubenheimer, J. (2004). An item selection procedure to maximise scale reliability and validity. *SA Journal of Industrial Psychology*, 30(4), 59-64. <https://doi.org/DOI:10.4102/sajip.v30i4.168>
- Sağlam Arı, G., & Tunçay, A. (2010). Yöneticiye duyulan güven ve tükenmişlik arasındaki ilişkiler: Ankara'daki devlet hastanelerinde çalışan idari personel üzerinde bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(4), 113-135.
- Şahin, E., & Gültekin, C. (2017). Markaya duyulan güven ve etnosentrik eğilimlerin marka sadakatine etkisi: Bir marka örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(4), 993-1012.
- Şaylan, O., & Tokgöz, E. (2020). Marka güveni ve marka sadakati ilişkisinde marka özdeşleşmesinin düzenleyici rolü. *BMIJ*, 8(1), 144-163. <https://doi.org/http://dx.doi.org/10.15295/bmij.v8i1.1391>
- Sharma, S. (1996). *Applied Multivariate Techniques*. John Wiley.
- Shrestha, N. (2021). Factor analysis as a tool for survey analysis. *American Journal of Applied Mathematics and Statistics*, 9(1), 4-11. <https://doi.org/10.12691/ajams-9-1-2>
- Tabachnick, B., & Fidell, L. (2020). *Çok Değişkenli İstatistiklerin Kullanımı*. (M. Baloğlu, Dü., B. Bıçak, B. Çetin, C. Erdem, G. Şekercioğlu, K. Atalay Kabasakal, M. Özer, . . . T. Totan, Çev.) Nobel Yayıncılık.
- West, R. F., Meserve, R., & Stanovich, K. (2012). Cognitive sophistication does not attenuate the bias blind spot. *Journal of Personality and Social Psychology*, 103(3), 506-519. <https://doi.org/https://doi.org/10.1037/a0028857>
- Whittaker, T. A., & Schumacker, R. E. (2022). *A Beginner's Guide to Structural Equation Modeling* (5 b.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003044017>
- Worthington, R. L., & Whittaker, T. A. (2006). Scale development research: A content analysis and recommendations for best practices. *The Counseling Psychologist*, 34(6), 806-838. <https://doi.org/https://doi.org/10.1177/0011000006288127>

Yang, Q. (2020). The Influence of film and television IP on tourism destination image perceived by tourists: Taking the shooting location of “the untamed” Duyun, Guizhou as an example. *Proceedings of the IC MEL-2020 (International Conference on Management, Economy and Law)*. Atlantis Press. <https://doi.org/10.2991/aebmr.k.201111.027>

Yong, A., & Pearce, S. (2013). A beginner's guide to factor analysis: Focusing on exploratory factor analysis. *Tutorials in Quantitative Methods for Psychology*, 9(2), 79-94. <https://doi.org/DOI:10.20982/tqmp.09.2.p079>

Yoo, B., & Donthu, N. (2001). Developing and validating a multidimensional consumer-based brand equity scale. *Journal of Business Research*, 52(1), 1-14. [https://doi.org/https://doi.org/10.1016/S0148-2963\(99\)00098-3](https://doi.org/https://doi.org/10.1016/S0148-2963(99)00098-3)

Zeng, F., Lee, S., & Heung, C. (2019). Consumer attitudes toward downward extensions: an exploration of Giordano's extension in Hong Kong. *Fashion and Textiles*, 6(29), 1-24. <https://doi.org/https://doi.org/10.1186/s40691-019-0185-1>

Ek 1. Gurviez ve Korchia'nın Türkçe'ye Uyarlanan Marka Güven Ölçeği*

		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
1	X markasının ürünleri, kendimi güvende hissettirir.					
2	X markasının ürünlerinin kalitesine güveniyorum.					
3	X markasının ürünlerini satın aldığımda, sorun yaşamam.					
4	X markası, tüketicilere karşı samimidir.					
5	X markası, müşterilerine karşı dürüsttür.					
6	X markası, müşterilerine ilgi gösterir.					
7	X markasının, ürünlerini bilimsel araştırmaları göz önünde bulundurarak yenilediğini düşünüyorum.					
8	X markasının, tüketicilerin ihtiyaçlarına cevap verebilmek için kendini her zaman geliştirme çabası içinde olduğunu düşünüyorum.					

(*) Tüm sorular “marka güven ölçeği” başlığı adı altında tek boyutlu olarak kullanılabilir gibi, 1-2-3. Sorular, marka güveninin; güvenilirlik, 4-5-6. Sorular; doğruluk, 7-8.sorular; iyi niyet alt boyutlarını ölçmek için kullanılabilir.